

Chephalom

A KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG ÉVKÖNYVE 2013.

23.

kötet

KASSA
EURÓPA KULTURÁLIS FŐVÁROSA

Szerkesztette
KOVÁTS DÁNIEL

Gaál Zoltán fotóművész
képeivel

A cím Kazinczy Ferenc kézírása (1816)
A portré Löffler Béla alkotása (1939)



KÖTETÜNK TARTALMÁBÓL

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

Márai és a város
Kassa műemlékei
Rákóczi emlékezete Kassán
A Bánk bán kassai ősbemutatója
Kassa város és a tokaji borvidék kapcsolatai

KAZINCZY ÉS KORA

A Kazinczy-(ön)kép változásai
Kazinczy ismeretlen nyomtatványa
Kazinczy elődei és követői
Batsányi János kufsteini elégiái
Kazinczy Dienes és Miklós, az író öccsei

MESTEREK ÉS MŰVEK

Gvadányi József napjai a Tiszaháton
Gyóni Géza ébresztése
Komáromi János kuruc-kori regénye
Löffler Béla kassai szobrászművészről

NYELV ÉS NYELVHASZNÁLAT

Az -i képzős helynevek a korai ómagyar korban
Petrás Incze János a csángók nyelvéről
Tömörkény István parasztnovelláinak humora
A pesti nyelvről

TÜKRÖK ÉS TANÚK

A Kemenczy család kassai története
Szepesi tájképek: Farkasfalva
1938: találkozás a történelemmel

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

Emlékezés Evva Andráusra
Búcsú Barsi Ernőtől, Nyirkos Istvántól,
Maróti Istvántól és Cseh Károlytól

TARTALOM

GÁL SÁNDOR: Márai és a város

1

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

DIÓSZEGI GYÖRGY ANTAL: Az ezeréves <i>Intelmek</i> erkölcsi és jogi üzenete	5
GAAL GYÖRGY: Mátyás király és Kolozsvár	11
CSORBA CSABA: Abaúj középkori hagyománya	25
KŐSZEGHY ELEMÉR: Kassa műemlékei	31
OLÁH TAMÁS: Rákóczi László, Rákóczi Erzsébet, valamint Radics András életútja	45
MÉSZÁROS KÁLMÁN: Tények, talányok, tévedések II. Rákóczi Ferenc születéséről	65
ILYÉS GÁBOR: II. Rákóczi Ferenc emlékezete Kassán	79
KOVÁTS MIKLÓS: A Bánk bán ősbemutatója	91
DÉR CS. DEZSŐ: Két ütközet Kassa mellett 1848-1849 fordulóján	99
ZELENÁK ISTVÁN: Kassa város és a tokaji borvidék kapcsolatai	111
SOMOGYI GÁBOR: Egy kassai polgárcsalád és a város	123
ÖTVÖS ANNA: Márai Sándor Kassán	135
EVVA MARGIT: A 740 éves Abaújdevecser	147
POLNER ZOLTÁN: Hány Jánosok nyomában	151
PATAKI KATALIN: Babonás hiedelmek Mikóházáról	159
TRIFONOVNÉ KARAJZ BORBÁLA: A viselet alakulása Károlyfalván	165
MIHALOVICSNÉ LENGYEL ALOJZIA: A kultúrák találkozása Zemplénben	179
BENKE GYÖRGY: A debreceni és a sárospataki református kollégium kapcsolata	189
POCSAINÉ EPERJESI ESZTER: A Sárospataki Református Kollégium orvostanárai	195
ÖTVÖS LÁSZLÓ: Simándy Pál és Szárszó	199
KISS ENDRE JÓZSEF: Gondolatok egy pataki tanár könyvtára mellett	205
FEHÉR JÓZSEF: 1956 forradalmának sátoraljaújhelyi emlékezete	211
HANESZ ZOLTÁN: Kassai karcolatok	225
KOVÁCS ÁGNES: Bemutatkozik a kassai Rovás Polgári Társulás	235
KOVÁTS DÁNIEL: A Kazinczy Ferenc Társaság évtizedei	241

KAZINCZY ÉS KORA

FRIED ISTVÁN: A Kazinczy-(ön)kép átváltozásai	249
DEBRECZENI ATTILA: Kazinczy ismeretlen félfves nyomtatványa	267
KAZINCZY FERENC: „A <i>Mondolator</i> pirulás nélkül hirdetem, mutogatom”	277
ORBÁN LÁSZLÓ: Kossuth Lajos levele Török Józsefnek	283
HALÁSZI ALADÁR: Kazinczy Ferenc elődei és követői	287
KISS LÁSZLÓ: Kazinczy Dienes, a nagyváradai lazaretum első igazgatója	297
KEMECSEI BALÁZS: Kazinczy Miklós nyomában Abonyban	307
MARTINÁK JÁNOS: Batsányi János kufsteini elégiái	311
TUSNÁDY LÁSZLÓ: Kétszáz éves Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye	323
ANTAL ALEXANDRA: Kerekes Sámuel levelei Miller Jakab Ferdinándhoz	331
BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES: Sipos Pál szabadkőműves kapcsolatai	335

Versek:

SZÁSZI ZOLTÁN (90 o.)	FINTA ÉVA (296)	SZILÁGYI FERENC (513)
KULCSÁR FERENC (134)	CSEH KÁROLY (306)	SÓGOR BÉLA (602)
ILLÉS LÁSZLÓ (178)	HALÁSZI ALADÁR (486)	

Fényképsorozat:

GAÁL ZOLTÁN: Kassai képek	3, 4, 10, 30, 33–41, 43, 44, 87, 88, 145, 146, 150, 158, 226, 240, 266, 276, 285, 286, 322, 350, 428, 433, 434, 452, 470, 494, 510, 580
---------------------------	---

GÁL SÁNDOR

Márai és a város

A Keleti Napló első számában 1990-ben Fábry Zoltán kiadatlan naplójának egy részletevel idéztük meg hosszú évtizedek után első alkalommal Kassán Márai Sándort. A lapban akkor arcképét is közöltük, a címdoldalra pedig – a Dóm képe alá – Márai sorait nyomtattuk. Kassa fél évszázados szilencium után így és ekkor találkozhatott akkor a *Kassai polgárok* szerzőjével. A Keleti Naplónak ez a tudatosan vállalt Márai-idézése, azt gondolom, természetes és törvényszerű velejárója volt az adott történelmi helyzetnek és lehetőségeknek. Csakhogy akkor is élt, és azóta is él bennem egy mélységes hiányérzet: a Márai-művek hiánya. Mert egy író hazatérése a műveiben s művei által valósulhat meg igazán. Művek nélkül nincs hazatérés! És főleg, ha hiányoznak az olvasók. És Márai művei tájainkon ma is hiányoznak. Nincsenek – hetven év óta nincsenek – holott a ma ismert Márai-életmű bő hetven kötetre tehető.

Kérdezhetnék, miért sorolom most mindezt, miért, amikor immár semmi akadály nincs annak – valóban nincs akadály? –, hogy Márai műveit megjelentessük? ... Azért, fogalmazhatom az egyik lehetséges választ a sok közül, mert van és volt bennem, bennünk valami alig titkolt várákózs – a megismerés várákózs. Abban az időben tudtam csak megérteni Fábry Zoltán 1954-ben írott jegyzetét, amelyben ez olvasható: *„Érthető az izgalmom, mellyel április 25-én a Kossuth rádióra kapcsoltam, hogy meghallgassam a rádió világirodalmi folyóiratának, a Kilátónak adását, ahol a program szerint Márai versét fogják felolvasni.”* S amikor elhangzott a Halotti beszéd, Fábry ezt írta: *„... elhangzott Márai verse... és én ez órán életem egyik legmegrendítőbb élményének lettem a részese.”*

Mindezeket az emlékeket pedig akkor idéztem fel magamban, amikor annakidején egy decemberi napon a Kassán tartandó Márai-emlékülésre ballagtam. A tanácskozás címe ez volt: *Márai városa – Márai világa... És: Márai újra itthon.*

Az egész emlékülésnek az adta a történelmi pikantériát, hogy azt az egykori vármegye-ház dísztermében tartották, amelyben 1945. április 5-én kihirdették a Kassai kormányprogramot. Abban a teremben, amelyben közel ötven évig magyar szó el nem hangozhatott. Magam sem jártam korábban ebben a teremben, s akkor, hogy láthattam gazdag díszítésű boltíves mennyezetét, s a boltívek hajlatában az egykori megye jelesebb településeinek magyar címereit, egyre csak arra kellett gondolnom, hogy amit e falak között 1945 tavaszán kihirdettek, mivé tette a szlovákiai magyarságot, együtt a németekkel. A teljes jogfosztottság, vagyoneklozbas, deportáció, lakosságcsera, reszlovakizáció, iskoláink bezárása, büntelen

ezrek perbefogása, elítélése... S mindennek a soha össze nem foglalt következménye: a lelki-szellemi csonkoltságunk, nemzedékek soha nem gyógyuló s nem gyógyítható sérülései...

Ide jött haza Márai Sándor?! Az író... Košicére...

Hazajött?

Hallgattam a szép, nagy ívű előadásokat Márai életművéről, művészetének egyetemességéről, a kassai gyökerekről, s ahogy körülnéztem, sehol se találtam azokat, akikről, s akiknek annakidején – örökérvényűen – Márai írt. Mert ma már Kassán nincs magyar polgárság. Akiket ott és akkor magam körül láttam – velem együtt – idetelepültek, megszűröl jött idegenek, nem kassai őshonosok. Ma és itt el kell végezni a hibaigazítást. Márai Kassája már nem létezik. Tudni kell, mert ez a történelmi valóság, hogy ma Košícének több mint negyedmillió lakosa van, s abból alig hatezer vállalta magyarságát...

Ugyan hányan tudják ma az itt hömpölygő emberáradatban, hogy Kassa főutcáját a magyar történelem egyik legszebb emlékének tekinthetjük. Mert a Szent Mihály-kápolnát, a Dómot, az Orbán-tornyot, a Vármegyeházat, a Premontrei konventet (egykori királyi ház) vagy Tinódi Lantos Sebestyén lakhelyét nem lehet mássá hamisítani... Hát Máraiét? És: hol van ma Kassán magyar irodalom? Hol kereshetem klasszikusaink és kortársaim könyveit... És ahogy néha megállok – mert annakidején Bartusz György barátom egy szóra vállalta elkészítését – egy főhajtásra Kazinczy emléktáblája előtt, újra a kérdés: Hol van ma a magyar kultúra és irodalom Kassán? S a Dóm? Benne a Nagyságos Fejedelem... És az az épület – erre Baróti Szabó Dávidnak tettünk emléktáblát, amelyet ugyancsak Bartusz György formált bronzba – ahol a „nagy triász” létrehozta az első magyar irodalmi folyóiratot a Magyar Múzeumot – ma töprengeni ki áll meg? Hogy valaha Kassa volt a magyar irodalom fővárosa, s hogy ma a kassai magyarság már szóróványnak sem tekinthető... A legutóbbi népszámlálás reáliái jelzik ezt a tényt könyörtelen ridegséggel. Tudatosul-e bennünk a veszteség, a hiány – a tragédia döbbenetes nagysága?!

Holott egykor magyar mivolta ezt a várost az elsőik közé emelte az országban. Érdekes megidézni, hogy 1848-ban Kassán a Tizenkét pontot kinyomtatták és terjesztették, hogy a kassai polgárság nemzetörséget alapított, s innen toborzódtak Damjanich híres vörös-sapkásai... A függetlenségi nyilatkozat után Kassa levélben biztosította Kossuthot hűségéről, amelyre a kormányzó 1849. május 12-én levélben válaszolt: *„Vettem önök 27-ről kelt iratát, melyben a hazánk az országgyűlés által Ápril 14-én kinyilatkoztatott függetlensége iránti hódolatukat fejezik ki. Kassa város hódolata, mely az ellenség jármát hónapokig kénytelen volt tűrni, nem lehet nem őszinte. Kassa egyik legszebb, leppolgáriasodottabb városunk. Ott, ahol csínosság és polgáriasodás – eme jelenségei a fejlettebb szellemnek – oly szembetűnően mutatkoznak, lehetetlen, hogy az örök igazság követelését, mely Magyarország függetlenségének kimondását parancsolta, kellőleg megérteni, s őszintén üdvözölni ne tudják. Fogadják őszinte hódolatunkat a nemzet nevében...”*

Több mint negyven évvel ezelőtt, amikor Kassára jöttem – alig tizedmagammal – színházat alapítani, azzal a bizalommal vállaltuk ezt a nem hétköznapi kockázatot, hogy ez a város – egykori hírnevéhez méltón – befogadó városunk lesz. De nem volt az, nem lett azzá igazán, mert nem lehetett azzá... Márai városát körbebilincsezte Košice szocialista realista vasbeton-dzsungele...



Márai Sándor kassai szobra, Gáspár Péter alkotása
GAÁL ZOLTÁN FELVÉTELE

Csak nézem Márait, aki bronz magányában ül egy eldugott kicsi tér sarkán, előtte egy üres karosszék; soha nem láttam, hogy valaki odaült volna, szembe az íróval, Kassa szülötével, s megkérdezte volna tőle, hogy érzi magát ebben a szörnyű magányban, ahol alig húsz évvel ezelőtt még lekurvázták, lefaszízták, leirredentázták... Miután 1990-ben felavattuk a Mészáros utcában Márai emléktábláját, két szlovák nyelvű napilap címodalán voltak olvashatók az imént felsorolt jelzők. Méghozzá címodalón. Bizonyos Ladislav Molnár nevű pozsonyi építész-mérnök cikkéről van szó, amelynek címe: „Egy irredenta rehabilitációja”.

Sem az említett emlékülésen, sem az emléktábla felavatásakor nem volt kétségünk afelől, hogy Máraiban a huszadik század egyik legjelentősebb polgári humanista íróját becsüljük, s hogy az emlékülés és az emléktábla-avatás egyben jóvátétel és kegyeletadás. S most egyszeriben Máraiból irredenta lett – sőt: fasiszta. Ugyanis Ladislav Molnár jeles dolgozatának a végén ezt írja: „Megkérdem: a fasiszta Márai emléktáblájának leleplezése elősegíti-e népeink jobb együttélését és a jobb kapcsolatokat Magyarországgal?”

A kérdésre nem tudom a választ. Azt azonban elmondhatom, hogy Márai szobrát Molnár úrhoz hasonló lelkes hazafiak már többször is bemocskolták...

Ma pedig kisajátítják – azok, akik nem is értik a nyelvét, műveit sem ismerik –, sőt: nem is akarják megismerni... Csak használni, de még inkább kihasználni...

Nemrégiben az ilyen és az ehhez hasonló élményeimmel kimenekültem a Kanyapta partjára sétálni, de a hirtelen feltámadt szélvihar csakhamar hazakergetett, vagy még inkább: viaszodort tegnap s korábbi kassai élményeimhez-gondolataimhoz...



II. Rákóczi Ferenc kassai szobra a „Rodostói ház” udvarán, Győrfi Sándor alkotása

GAÁL ZOLTÁN FELVÉTELE

Mert például Rákóczi még egy terecskét sem kapott, bezárták – száműzték újfent – rodostói lakhelyének idemásolt, kőfallal körülzárt udvarára, nehogy a Košicére látogató – ma: az EU kulturális fővárosa! – érdeklődők fejet hajthassanak előtte... Egyébként pedig Márai és Rákóczi szobrát nem Kassa városa állíttatta, csak *elfogadta* azokat, s aki jelen volt, emlékezhet rá, hogy a Rákóczi-szobor felavatása már-már botrányba fulladt...

És évszázadok kultúráját lassan betemeti a huszadik század hordaléka és – igen! – a megtorlás békéje!

Szeretnék ünnepelni, szeretnék szívemben is ünnepet tartani, hogy annyi év után létrejöhet valamiféle történelmi jóvátétel, ám a valóság ismerete és a jelen nehezeke széttördeli ünnepi esélyeimet. S csak mormolom magam elé, miközben a Márai-méltatásokat hallgatom, hogy hely- és helyzettévesztés, amit művelünk, mert tisztában vagyok azzal a ténnyel, hogy a történelmi Kassa ma már csak legenda, elnyelte a többszázéves szürke áradat, amelynek ugyanúgy nem jelent semmit mondjuk Hviezdoslav, ahogy Márai sem.

Itt valóban végbement az egyetemes széthullás.

Tavaly advent idején itt jártam a hóesésben, a Dóm felett decemberi méltósággal keringtek a csókák, akárha egy sziget felett röpködtek volna. Fábry Zoltán 1947 szeptemberében Máraival kapcsolatban ezt írja naplójába: *„Ami ezután lesz, az még nehezebb lesz. A szellemember már ma is egyedül áll, már ma is vétó. Nincs tábor, amely befogadná, nincs sziget, amely elkülöníthetné.”*

Én pedig azt mondom ma, 2013-ban, április bolondjaként, hogy a „szellemember” helyzete változatlan.

Hallom, mert mondják: Márai hazatért. Hazatért?

Milyen hazába? És: hol az a haza?! Košice?

Bizony mondom: igaza van Fábry Zoltánnak. *„Ami ezután lesz, az még nehezebb lesz.”*

Ideje volna rá felkészülni...

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

DIÓSZEGI GYÖRGY ANTAL

Az ezeréves *Intelmek* erkölcsi és jogi üzenete

*„Hit, remény, szeretet nem múlandó érték.
Ezt kell megőriznünk: most és mindörökké!”*

Szent István királyunk intelmei szerint a hatalom értelme az erkölcsi élet teljességére való törekvés: szellemi forrásként ez nemzetünk életfilozófiája, állambölcseleti evangéliuma. Úgy tűnik, hogy a jognak napjainkra eltűnt az erkölcs; pedig az erkölcsnek kell, hogy joga legyen!

Szent István király „Intelmei Imre herceghez” a jog testét jelentő etikai bölcsesség jegyében fogalmazta meg minden emberi és intézményi magatartás erkölcsi alapját: *„Légy szelíd, hogy sohase harcolj az igazság ellen”*, mely gondolat a társadalmi igazságosság és a tisztességes emberi kapcsolatok alapja. Ez a Magyar Szent Korona tanának erkölcsi rendje!

Nemzeterkölcseink korabeli látásmódja került megfogalmazásra Szent István király intelmeiben: az erkölcsi rendet magasztos elvárásként fogalmazta meg, intézményi rendszertől függetlenül, tehát egyetemesen. E két önálló, ám egymást erősítő erkölcsi rend megfogalmazása révén a magyar állameszme a magyar történelmi alkotmányossággal karöltve egyetemes emberi értéként jelent meg! Egy régi latin mondás a római jogból: *„A jog az igazságosság és a méltányosság művészete.”* Évezredek üzenete ez: tömör egyszerűséggel határozza meg a jog betöltendő szerepét a világunkban, és ez jelenti a legfőbb feladatot.

Apostolkirályunk „Intelmei Imre herceghez” jogi értelemben, mint „Szent István első magyar király Dekrétumainak első könyve” magyar jogbölcseleti és erkölcsi világképi törvény: a „Corpus Juris Hungarici” révén is magyar jogrendszerünk örök alapeleme.¹ A magyar történelmi alkotmányosság legfőképpen értékminta: ez a Magyar Szent Korona-tan igazi értelme. A hagyomány a nemzedékek tapasztalatátadása: ez azt jelenti, hogy nem újat akarunk, hanem azt akarjuk, amit őseink akartak abban a tekintetben, hogy a közjót szolgáló igazsághoz nemcsak ész és jog kell, hanem közerkölcsi becsület is!

Hazánk iránti szeretetből cselekvő emberi közegre van szükség Magyarországon!

A szeretetben gyökerező természetes önbecsülés a legnagyobb erkölcsi hagyaték, amit a magyar ember őseitől örökölt: ez évezredekén át, nemzedékenként beépült a génje-

¹ Magyar Törvénytár 1000-1895. Milleniumi Emlékiadás. Szerk. Dr. Márkus Dezső. 1000-1526. Bp., 1899. 3-19.

inkbe, így vált oly sokszor történelemformáló erővé nemzetünk lelkében. Ez az a nemzet-lelkiség, ami a Kárpát-medencében meghatározta a magyar állameszményt a Krisztus utáni II. évezredben. Nemzetünk, ha önmagába néz, akkor megtalálja legbelül a műveltségi és néplelki kincseiben azt az utat, amit követnie kell. Önmagunknak újra követendő értékmintává kell lennünk, így majd minden sínre kerül: ennek jövőképi megerősítése mindannyiunk feladata. Itt idézném Deák Ferenc gondolatát, mely szerint „*a nem teljesített törvény holt betű, jogfolytonosság nélkül az alkotmány nem él*”.

Közéletünk valódi szellemi értékét mutatná, ha a jogrendszerünk minden emberben megerősítené a szent célokért való küzdőszellem törhetetlenségét: az állami intézményrendszer működésének az a valódi sikere, ha a minden egyes polgárban társat talál az értéküzdelmében. Az számít, hogy minden ember a legjobb lehessen az önmagában rejlő adottságok talaján: a támogató szeretet révén az egymást erősítő polgárerkölcs védelme a jogrendszer alapvető feladata. A nemes cél érdekében kifejtett, önfegyelmével megvalósított, a lélek nagyságát növelő teljesítmény minden emberben benne rejlő alapérték. A türelem és az állhatatosság olyan jellemvonások, amelyek éppen úgy feltételezik a lélek jó tulajdonságait, mint a testi adottságokat: az államéletben ez a közélet tisztasága, intézményi tekintetben pedig a hatáskörök tiszta mivolta, a bírósági jogéletben pedig a jó erkölcs követelményére és a rendeltetésszerű joggyakorlásra vonatkozó jogbölcseleti világkép alapján megvalósított ítélkezési gyakorlat. Az legyen értékminta, ahol az igazság, a becsület, a bátorság, a műveltség és a társadalmi haladás elősegítésének ügye a közérdek minden mászt megelőző érzésvilága jegyében történik.

Műveltségteremtő közéleti tevékenységgel kell hozzájárulni ahhoz, hogy gondolkodásmódunk fejlesztését célzó, a haza érdekét szolgáló új eszmék, és egyúttal folyamatosan a tenni akarás fontosságát hangsúlyozó szellemi értékeink életre keljenek. Bátorság és tetterekészség, az öncélú hatalommal szembenálló autonóm személyiség, szilárd jellem és gyakorlatias magatartás az, ami a polgárember számára példamutatásként kell, hogy ott lebegjen. A szabadság, az emberiség, a jogbölcseesség apostolaira van szükség a nemzet megújulásához: az alkotmánynak az az igazi értelme, hogy erkölcsi elvárási rendszere révén életet leheljen a jogállamiság holt betűibe.

A jogalkotás egyfajta szellemi és lelki lehetőség az együttes gondolkodás és cselekvés erejében való közösségi hit és bizalom megteremtésére. „*Ha elpolitizáljuk az időt, megint lekésünk mindenről*”, így intette a korszak helyi politikusait a jogi doktor végzettségű hadusfalvi Spillenberg Imre (1885–1976) által szerkesztett Pestkörnyéki Hírlap 1935-ben.²

Minden közösség erkölcsi felelőssége, hogy milyen értékállalás jegyében kívánja megvalósítani a közös szándék elérése érdekében megteendő feladatokat. E megvalósítás alapja nyilvánvaló módon az együttműködés keretében a fő célok tisztességes szándékú és szakszerű megtervezése, majd elfogadtatása révén jöhet létre: ez a folyamat viszont az életszerű részérdekerek észszerű megfogalmazása, valamint a gondosság, a méltányosság és az arányosság jegyében felfogott, majd (az egyén világát sem sértő) észszerűen megfogalmazott közérdek összehangolása révén mehet végbe.

² Jó tudni. Közéleti-Kereskedelmi Lap. Veresegyház, Gödöllő, Szada, Erdőkertes, Örbottyán, Fót, Csomád, Vácraót, Vácegres, Váckisújfalu, Galgámácsa, Dunakeszi. XII. évf.. 9. sz. 2010. szept. 8.

A jogrendszer tartalma mint történelmi lelki és szellemi gyökér túlmutat az egyéni látásmódon, és ekként az egy életterben élők között sorsközösséget teremt, közös felelősséget feltételez: ez a jövőt építő közös cselekvés érdekében talán a legfontosabb feladata.

Valójában egymás szeretetéből élünk! A helyi tudást megőrző jövő érdekében vissza kell nyúlni a helyi műveltség egyéni és közösségi elvárásához, mely igény- és viselkedéskultúra lehet csak az alapja az egyéni és közéleti gondok megoldásának (helyi és országos téren is). A jogalkotás és a joggyakorlás ennek az egyik legfontosabb szellemi eszköze, hiszen közösségteremtő értékmintát mutat fel; mely ekként közös elvárástudássá nemesülve a következő nemzedéktől is ezt az alkotó magatartást várja el.

A jövőnk iránt érzett közös felelősségünk és az utódaink iránt érzett gondoskodó szeretetünk legszebb kifejezése (például a helytörténeti kutatások révén is) az őseinkre, életmódjukra, helyállásukra való emlékezés, tudásviláguk megőrzése (és szükség szerinti, méltó újraértelmezése): ennek alapján utat találhatunk arra, hogy napi gondjaink, szorongató körülményeink megoldására gyakorlatban megvalósítható, a helyi műveltségi igényhez igazodó és élhető választ adhassunk saját családjunkban, életközösségünkben falunkban és városunkban és – ezen az alapokon nyugodva – közös országunkban.

Az emberi társadalom működésének, cselekvésének lelki lényege az erkölcsi látásmód: ennek legfontosabb védelmi eszköze a közerkölcsöt támogató jogrendszer. Természetes volta esetén előáll a jogok és kötelességek kölcsönössége, az intézményrendszer rendezettsége. Akkor értelmes erkölcsileg egy jogrendszer, ha megakadályozza egy arra alkalmatlannak a hatalom birtoklásához való jutását, vagy az ettől való megfosztását szabályozott úton éri el. A szeretet igazi tartalma a másik emberrel való sorsközösség átélése: megvalósult valósággá válása pedig a történelem. A jogrendszer egyben a hazaszeretet intézményi és gyakorlati mintája is! A jogrendszer a jogbölcseleti világképi tartalma révén erkölcsi szinten egyesíti a magyar hazát!

Amikor egy nemzet nagy részének vagy cselekvő nemzedékének meghatározó életmódja és szellemi erkölcsi tőkéje hasznára válik a hazának, akkor valósul meg a közjó szolgálata, és akkor dicsőséges korszak teremthető meg: minden büszkeségre okot adó történelmi korszakunk ezt üzeni. Életünk attól nemes, ha minden cselekedetünk arra hat, hogy jobbak legyünk, mint a saját korunk: ilyennek kell lennie a jogrendszernek is, ezt kell sugározni a jogi elvárásként a gondosság és a társadalmi együttérzés jegyében.

Szeretettel teli szívben lakozik a bölcsesség, gondosságot elváró jogrendszerben pedig a létbiztonság!

Az állam, a társadalmi intézményi kapcsolatrendszer lényege a *rábízás*: a jogrendszer ennek a rábízásnak a sarokköve. Minden olyan korban, amikor a közösségi és egyéni morális eszmények közjogi értelemben megfogalmazódnak, akkor a múlt és a jelen mélyebb ismerete alapján, a jövő céljainak kitűzése révén a nemzet közerkölcse éltető és cselekvő tartalommal töltődik föl. Az egyéni lét szabadságot jelentő természetes korlátja a közösség: ez érvényesül erkölcsi, gazdasági és hatalmi szempontból is, amikor a nemzet jogbiztonságát jelentő jogrendszerre gondolunk. A hazaszeretetből fakadó hűség és bölcsesség építhet a nemzetnek hazát. Az állam a felelősséget viselő intézményrendszer. Létrehozásának lényege az erkölcsből fakadó döntés: a rábízás felelőssége a nép, a nemzet akaratából

fakad. Az államot létrehozó társadalmi szerződés lényege a jó erkölcs megtartásának követelménye a jogrendszer révén, melynek legfőbb értékmeghatározója a jogrendszer.

Az ország még ennél is jóval több: az ország lelki egység is, és a népből nemzetté váló közösség országlelkének lényege a hazaszeretetből fakadó természetes cselekvés. Jogi biztosszéka ennek pedig az alkotmány! Az államot vezetni kell, és célja alapvetően csak az ország érdeke lehet. Az ország sorsa, az ország és országérdek, és főként a nemzet és a nemzetérdek, mindig több mint pusztán államérdek. Az ország érdeke az erkölcsi szabályoknak megfelelő természetjogi törvényalkotás, és az ennek megfelelő állami gyakorlat. A természetes országérdeket tükröző államérdek érvényesítése erkölcsi értelemben a jog magasabbrendű célja, és ennek az alkotmány a legfőbb értéket meghatározó ereje.

Az állam felelős az országnak, a nemzetnek. Az állami vezetők pedig az állami intézményrendszeren keresztül felelősek a nemzetnek. Ez a felelősség legalacsonyabb szinten politikai, a jogi már egy magasabbat jelent, de a jövőt szolgáló az az erkölcsi felelősség: a jogrendszernek ezek mindegyikét szolgálnia kell. Az állami vezetők felelősségének erkölcsi alapja az ország érdekeinek védelme. Az államérdek ennek csak eszköze lehet. Az államérdek sosem sértheti az ország és a nemzet érdekét: ez az elvárás a jog erkölcsi tartalmából is fakad.

Aquinói Szent Tamás ekként fogalmazott: „Az igazságosság környörületesség nélkül – embertelenség.” Hazánk sorsát dönti el, hogy mit gondolunk a jogról; hogy miként érvényesítjük az alapvető jogelveket közéletünk során; és hogy milyen értékrend mentén tesszük ezt az emberiség jegyében. Méltó szavakkal és tettekkel lehet csak értékelvű ország céljait a nemzet érdekében szolgálni.

Az állam elvárja a polgáraitól, hogy a törvények keretei között és mindenkor a jó erkölcs, a rendeltetésszerű joggyakorlás, a közgondosság szerint járjanak el. Ez az, ami elvárásaként az állam intézményrendszerének szempontjából az állami létnek legfőbb alapja és célja: valódi értelme a nemzet éltető erejének, a közbizalomnak a védelme. Az országlakosok életét döntően meghatározza az erkölcs történelmileg kialakult szokásrendszere: méltó az állam törvénye, ha erre tekintettel ad jogi szabályozást. A közbizalmat erősítő erkölcsi elvárás a törvényalkotás legfőbb értékmérője: az országlét alapja mindenkor a köz-erkölcs, melynek rendíthetetlen védelme nemzeti létünk lényege. Az állami vezetés rendszerében a köz-erkölcs nem sérülhet: csak az méltó hatalom, ahol az országérdek, a nemzetérdek biztonságban van.

Magyarország történelme kiváló bizonyíték arra, hogy a hazafiság és a természetes erkölcsi alap minden nehéz korszakban a túlélést, az újrakezdést, a megújulást jelentette országérdekeinek védelme, nemzetléte kivívása vagy biztonsága megteremtése során. Minden polgárát sosem képes az állam még csak a jogszerű magatartás követésére sem rábírní, mert ez csak belső meggyőződésből, a közös nemzethitből eredhet. De a polgároknak mindig képeseknek kell lenniük érdekeik védelmére, és kötelesek is elvárni az erkölcs maradéktalan megtartását az állam vezetőitől. Ez az elvárás alapvető és általános, megszegőit, korlátozóit megvetés sújtja és felelősség terheli. Ez a jogrendszer erkölcsi követelménye.

A nép választásával lemond a közvetlen irányítás alapvető jogáról, és ekként az országérdek és az egyéni szabadságjogai védelmét rábízza az államra, annak vezetőire. Ez a rábízás erkölcsi tartalmú és törvényekkel szabályozott lehet csak, és kizárólag az ország ér-

dekei védelme érdekében történhet. A polgárok erkölcsös magatartása magántermészetű ügyeikben is állami intézményi elvárás: megsértése jogkövetkezményekkel jár. Ebből fakadóan még inkább elvárás az erkölcsi megfelelés az állami vezetőktől, hiszen hatalmuk abból a bizalmi elvárásból fakadó rábízásból ered, mely a választások során dől el. Közügyeink irányítóinak csak a közérdek és a közerkölcs szerint szabad eljárniuk: ez a jogállam valódi értelme.

E közérdek céljait szolgáló képviseleti jogosultság az eskütétel erkölcsi cselekményével kerül kifejezésre. Az eskü letétele a hivatásban érvényesítendő felelősségvállalás megvallásának szertartása. Az eskü, ha jogszabály írja is elő, tartalmát tekintve erkölcsi ígéret az országérdek és a nemzetérdek szerint való magatartás tanúsítására. Az esküszegő mindig méltatlan a rábízott nemzeti feladat ellátására: a méltatlanság leginkább erkölcsi, de egyben jogi tartalmú is. Esküszegő ne tölthessen be semmiféle szerepet a közéletben, hiszen nem élvezheti többé az országlakosok bizalmát.

Alkotó emberi lét mögött csak erkölcsi tartás húzódhat meg. A polgárok legmagasabb rendű közössége a nemzet: a nemzet erkölcsi rendszere adja az alkotmányosság erejét. Építeni csak igazságra építő szavak, és a belőlük fakadó tettek képesek: ez teremt hiteles közéletet.

A jog létező, élő valóság és egyben eszmény is. Petőfi Sándor „A nép” című versében ekként fogalmazott 1846 nyarán: *„Haza csak ott van, hol jog is van”*.

Édes hazánk népének reménye mindig a jobb jövő volt: ezt csak igaz szavak és méltó tettek teremthetik meg, és e mögött a cselekvés erkölcsi bátorsága húzódhat csak meg. A remény teremtetésének erkölcsi és jogi dokumentuma az alkotmány. A jó erkölcs fogalma által áthatott törvények szabhatják csak meg életünk helyes keretét. Ennek alapja az értékminta, a tisztesség és becsületesség közéleti mintája.

A jogrendszernek rendkívül fontos világképet alakító szerepe van: a műveltségigény lévén élő cselekvő polgáröntudat révén válhat a nemzet szava élő erővé, valódi közvéleménnyé, közéletet védő tényezővé. A közélet tisztasága erkölcsi elvárás, hiszen a bizalom elengedhetetlen a közéletben. A jogrendszer szellemi értelemben közösséget teremtő erő: rendet teremtő erkölcsi elvárást felmutatva gondolatokat ébreszt, üzen a kor emberének, szellemi és lelki lehetőséget ad az együttes gondolkodás és cselekvés erejében való közösségi hit és bizalom megteremtésére.

A polgárok erkölcsi felelőssége, hogy milyen értékvállalás jegyében kívánják megérteni a kor adta lehetőségeket, és megvalósítani a közös szándék elérése érdekében megteendő feladatokat: ennek a közcselekvésnek a kereteit határozza meg a nemzetsorsóért felelős jogi szabályozás, és ennek erkölcsi tartalma. Éltető erőt jelenthet a jogalkotás a jövő kialakításában, a közösségteremtő alapélmények megélésén keresztül. A világ közepe ugyanis nem valahol máshol van, hanem ott, ahol élünk (szellemi és lelki értelemben pedig még ott is, ahol elődeink éltek). Ez nemzetlétünk tágabb értelme: a nemzedékről nemzedékre való erkölcsi tudat átörökítése a közéleti szerepvállaláson és közösségi elváráson keresztül.

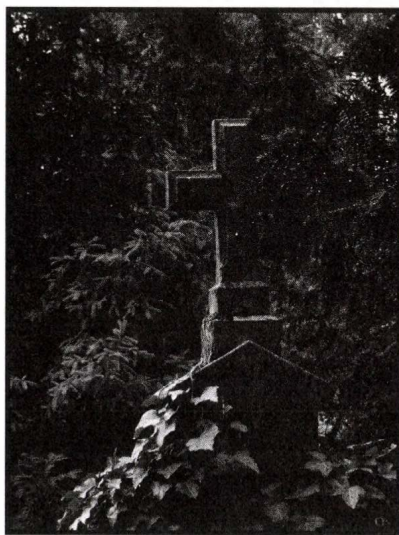
A jogrendszer egyben történelmi lelki és szellemi gyökér is: túlmutat az egyén vagy a hatalom predesztinált látásmódján, és ekként az egy életterben (nemzetben, országban, hazában) élők között erős sorsközösségtudatot teremt.

A jogrendszer erkölcsi tartalma megóvhatja a polgárokat az ismétlődő hibáktól; így a jó példa erejéből táplálkozva magabiztossá, büszkévé, és így önerejéből cselekvővé teheti az értékelvű együttműködést felvállaló közösséget. A műveltségközpontú országépítés a jogi bölcsességet megtestesítő erkölcsi jogrendszer révén élhető közéletet eredményez. A jogalkotás nemzeti közösséget teremtő közéleti történelmi aktusrendszer, melynek révén utat mutat a jogalkotó az intézményi hatalomgyakorlás erkölcsi megújulásához, melynek alapvető célja a közélet tisztasága.

Szent István király intelmei (VIII. fejezet) szerint „Őseink követése” legfőbb kötelességünk!

Nemzetünk egyik legszentebb jelképe az életfa: nekünk, magyaroknak tudnunk kell, hogy a hazánkban élőknek testvérként kell szeretniük egymást, hiszen együtt alkotjuk nemzetünk életfáját. A magyarság éltető erkölcsi gyökere egész történelme folyamán az ősökre való emlékezet volt. Erre a szellemi és lelki alapra épülő jövőalakítás bátor tudata hatotta át nemzetünk nagyjait bármely vész esetén. Hazánk ezért újulhatott meg oly sokszor, és lett újra és újra virágzó ország. Hazánk iránti szeretetből hittel vallom, hogy a Magyar Szent Korona évezredes erkölcsi és jogvilágképi tartalmát rendkívül fontos átadni a jelen és a jövő magyar világának.

A jogrendszer olyan egyetemes értékfa, melynek erkölcsi elvárásrendszere révén minden korban történelmi közösségteremtő erő kelhet életre Szent István király intelmei alapján!



Élet a síron
GAÁL ZOLTÁN FELVÉTELE

GAAL GYÖRGY

Mátyás király és Kolozsvár

A magyarok legnagyobb királya, Mátyás, „az igazságos” Kolozsvár szülötte. E városban már a király halála után alig száz évvel kibontakozott a Mátyás-kultusz, mely többé-kevésbé tudatos maradt a következő századokban is, de a 19. század végén a szülőház megjelölésével és helyreállításával, majd a monumentális Mátyás-szobor emelésével láthatóvá vált. Azóta minden kolozsvári magyar, de még az idelátogatók többsége is tényként jegyzi meg, hogy Kolozsvár Mátyás városa. Itt már a kisiskolás is megismerkedik néhány Mátyás-legendával, tudja, hogy miért áll a szobor a Főtéren. S az ott áthaladó magyar ember a méltóságteljes szoborra tekintve úgy érzi, hogy igaz az egykor képeslapokon olvasható felirat: „Mátyás király (még) vigyáz Kolozsvárra!”

Pedig szinte a véletlen műve volt, hogy az országalapító Szent István után legismertebb magyar király – aki nemcsak a címet viselte, nemcsak egy tartománynak tekintette az országot, hanem tényleg beleszületett a magyar környezetbe, s magyarként nevelkedett – éppen Kolozsvárt jött a világra. Édesapja, Hunyadi János, a törökverő hős, erdélyi vajda döntése lehetett, hogy a háborús időkben, mikor ő is állandóan hadakozik, egy biztos helyen szülessen meg fia, s töltsen gyermekéveit, amíg a családi fészek, Hunyadvár kiépítése véget ér. Remélhette, hogy a falakkal övezett várost is megnyeri bizalmával.

Zavaros időkben jött Mátyás a világra. Luxemburgi Zsigmond király félszázados uralma 1437 decemberében ért véget. Leányának, Erzsébetnek a férje, Habsburg Albert király csak másfél évig viselte a koronát, s utána két királya is lett az országnak. 1440. február 22-én megszületik Albert király utószülött fia, László, akit már május 15-én Székesfehérváron megkoronáznak, de aztán édesanyjával és a koronával együtt Frigyes német király és osztrák herceg védelme alá menekülnek. Mert a rendek közben március 8-án Krakkóban Nagy Lajos király egy másik unokáját, III. Ulászló lengyel királyt I. Ulászlóként magyar királlyá választják. A két királpárt közötti háborús viszonyok évekig bizonytalan helyzetet teremtenek az országban. Ekkoriban emelkedik országos tényezővé az egyre magasabb tisztségeket nyerő hadvezér, Hunyadi János.

Hunyadi János körül lépett Zsigmond király szolgálatába, s elkísérte a királyt négyéves itáliai útjára, amelynek során 1433. május 31-én IV. Jenő pápa Rómában a magyar uralkodót német-római császárrá koronázta. Közben Hunyadi két évet töltött Milánóban a Visconti hercegek udvarában, ahol bőven nyílt alkalma művelődni, hadtudományát tökéletesíteni. Megismerkedik Franceso Sforza herceggel is, Milánó későbbi urával. Vagyonilag is gyarapodott, úgyhogy amikor 1434-ben hazatértek, már ő kölcsönzött a királynak. Ezután

egyees vonalú János emelkedése: 1439 májusában Albert király szörényi bánná nevezi ki, bekerül a főurak közé, lehetősége nyílik az országos politikába is beleszólni. 1441 februárjában kapja meg I. Ulászlótól az erdélyi vajdaságot, s ezzel a legbefolyásosabb főurak egyikévé válik. Ekkoriban fog hozzá Vajdahunyad várának építéséhez. Mikor 1442 decemberében Erzsébet királyné – fia, V. László jogainak fenntartása mellett – elismeri Ulászló király uralmát, az utóbbi táborához tartozó Hunyadi szerepköre tovább növekszik.

Mátyás születési helye soha sem volt kérdéses: Kolozsvár történetírója, Jakab Elek őt, a királytól származó oklevelet is összeszámálta, amely említi, hogy itt született. Az egyikben még a szülőház fennmaradásáról is gondoskodott. A születés ideje körül már véleménykülönbségek voltak. A kolozsvári krónikaátdolgozó, Heltai Gáspár 1575-ben kinyomtatott művében így ír a születésről: *Erzsébet „szülé kedig ezt a Mátyást Kolosvárott Erdélben, mikoron írának Krisztus Urunknak születése után 1443. Bőjt második havának huszonhetedik napján, reggel három órakort. Mert az Erzsébet asszony akkor Kolosvárott szállott vala, jöven Szilágyból, egy szőlőműves kazdag embernél, ki lakik vala az Óvárba, egyenest arcól, mikoron bemennek az Óvárban, egy kőházban. És az ember szász vala. Annál marada szálláson az Erzsébet asszony a szülésnek utána egynyhány esztendeig. És ott vitték a fiát, Mátyást, legelőször is az iskolába. Hogy annakutána magyar királlyá lön Mátyás, nagyon megajándékozá a gazdát, és jeles szabadsággal meglátogatá. Mostan is az vas ajtókon és az vas táblákon rajta vagon az Mátyás király címere, az arany gyűrűs holló. És örök emléközetre megajándékozá az várast is igen nagy és jeles privilégiummal és szabadsággal, melynek a drága levele most is ugyan volna...”* Ezek szerint 1443. február 27-re esnek a születésnap, mégis sokáig 1440 is felmerült születési évként, mert Mátyást királlyá választásakor 18 évesnek említik – nyilván, hogy nagykorúnak tűnjék. Ez az évszám már azért sem valószínűsíthető, mert Hunyadi akkor még nem volt erdélyi vajda, tehát aligha keresett volna feleségének itt, Erdély központi városában nyugalmas helyet. Mindent összevetve az 1443. február 23-i dátum (mely egybeesik a korabeli Mátyás-nappal is) tűnik a legelfogadhatóbbnak. Egy Mátyás halálakor Ragusa városában elmondott emlékszó színtén ehhez a dátumhoz köti a születést.

Heltai nyomán arra is következtethetünk, hogy a gyermek Mátyás édesanyjával évekig Kolozsvárt tartózkodott, talán egészen 1452-ig, amikorra befejeződött Vajdahunyad várának a kiépítése. Így itt keresztelték meg az óvári kolostorral összekötött Domonkos-rendi templomban vagy az éppen befejezett hatalmas Szent Mihály plébániatemplomban. Az előbbi melletti rendház építését édesapja is hathatósan támogatta. De még iskolába is itt kezdett járni, talán a domonkosok kolostori iskolájába. Bizonyosnak tekinthető, hogy itt eszmélkedett a jövődi király, mert máskülönben nem kötődött volna a városhoz, nem emlékeztetett volna rá ismételten.

Mátyás gyermekkoráról keveset tudunk, jórészt feltételezésekre kell utalnunk. Édesanyja rokonságban állt Vitéz Jánossal, aki 1442-től váradi kanonok, 1445-től pedig püspök volt. 1465-ben már Mátyás emeli az esztergomi érseki székbe. Vitéz Váradon humanista központot teremt, görög-latin könyvtárat alapít, innen indul unokaöccse, Janus Pannonius, a humanista költő is. A kis Mátyás neveltetését a váradi főpap irányította, nyilván humanista szellemben. Egy ideig Sanocki Gergely, a lengyel származású váradi kanonok – utóbb leMBERGI érsek – volt a mentora. Hamar megtanult latinul, s e nyelven olvasta a Váradról

hozott könyveket, melyek jeles hadvezérek – Nagy Sándor, Hannibál, Caesar – történeteiről szóltak. Feljegyezték, hogy mikor édesapja idegenekkel államügyekről tárgyalt, ő tolmácsolt latinról. A szellemi művelődés mellett az apródi-lovagi felkészülésre is lehetett alkalma Hunyad várában. Még csak tízéves, amikor bátyjával együtt megkapja a „besztercei örökös gróf” címet, 1454 nyarán pedig édesapja Nándorfehérváron lovaggá üti.

Közben az ország sorsában nagy változások történnek. 1444. november 10-én a magyar sereg súlyos vereséget szenved II. Murád szultántól Várnánál. I. Ulászló, az „utolsó lovagkirály” is ott leli halálát. Hunyadi Havaselnén át éppen hogy megmenekül. A rendek ezután elfogadják a már megkoronázott V. Lászlót királyokul, s kiskorúsága idejére Hunyadi Jánost választják mellé kormányzónak. 1450 októberében már Hunyadi köt egyezséget Frigyes osztrák herceggel arra nézve, hogy a jövőendő császár gyámsága alatt maradhat a király 18 éves koráig, azután pedig Hunyadi segítségével fog kormányozni. Mikor Frigyes 1451 decemberében Rómába utazik, hogy a pápa fejére tegye a császári koronát, a biztonság kedvéért magával viszi V. Lászlót is. Eközben Hunyadi saját fiai útját is egyengeti. 1451 augusztusában Mátyást eljegyzik Cillei Ulrik 10 éves Erzsébet lányával. Ennek korai halála miatt a házasságkötésre nem kerül sor. 1452-ben Frigyes Bécsújhelyen ostrom alá veszik a cseh és magyar csapatok, úgyhogy szeptember 4-én kiadja Lászlót Cillei Ulriknak, aki aztán igen viatható módon, könnyelmű életre neveli a gyermek-királyt.

1453. május 29-e megrengeti az egész keresztény világot. E napon II. Mohamed török szultán elfoglalja Bizáncot, és ezzel megdönti a Kelet-Római Birodalmat. Ennek hírére V. Miklós pápa szeptember 30-án keresztesháborút hirdet a törökök ellen, a keresztény uralkodók összefogását, egymás közti békéjét szorgalmazza. Nem sok eredménnyel. A török kietartóan tör nyugat felé. 1456-ban már Szerbián túl Nándorfehérvárat ostromolja. Ennek védelmét Szilágyi Mihály és Hunyadi László vezeti. A vár eleste megnyitná az utat Magyarország elfoglalására. Az éppen pápává választott III. Callixtus elrendeli a déli harangszót, hogy hallatán a hívek a pogányok legyőzéséért imádkozzanak. S Hunyadi Jánosnak már országos főkapitányként 1456. július 22-én sikerül felszabadítani az ostromzár alól Nándorfehérvárat, megfutamítja II. Mohamed 150 ezres seregét. Európai elismerést hoz e győzelem. Még egy hónap sem telik el, s a nagy törökverő augusztus 11-én a zimonyi táborban pestis következtében meghal. A gyulafehérvári székesegyházban helyezik nyugalomra.

Hunyadi halálát követően a két testvér útját az édesanya és ennek bátyja, Szilágyi Mihály egyengetik. Legfőbb ellenségük Cillei Ulrik, aki emelkedésének akadályozóit látja a Hunyadi-fiúkban, célzást is tesz elpusztításukra. Így mikor V. László Cillei kíséretében 1456. november 9-én meglátogatja Nándorfehérvárat, a Hunyadi-hívek Cilleit felkoncolják. Decemberben a király Temesváron megesküszik, hogy Cillei haláláért nem áll bosszút, s Hunyadi Lászlót apja utódként főkapitánnyá nevezi ki. A következő év márciusában azonban – figyelmeztetések ellenére – a Hunyadi-fiúk Budára mennek, ahol az ingatag királyt a Cillei-párti főurak meggyözik, hogy bőrtönözze be a fiúkat kíséretükkkel, köztük Vitéz Jánossal együtt. Gyors eljárást követően március 14-én valamennyiüket felségsejtség és hűtlenség címén fej- és jószágvesztésre ítélik, de az ítéletet csak Hunyadi Lászlón hajtják végre március 16-án a budai Szent György téren. Utóbb Mátyás őt is édesapjuk mellé a gyulafehérvári székesegyházba helyezi nyugalomra. A püspököt és a többi kísértőt rövidesen szabadon

engedik. Mátyást a király őrizetben tartja, majd mikor május végén lázadástól félve Bécsbe menekül, magával viszi. Innen ősszel cseh királyi székhelyére, Prágába utazik László, hogy ott fogadja jövendőbelijét, a francia királykisasszonyt. Mátyást is oda hurcolja. November 23-án a mindössze 17 éves király bubópestisben hirtelen meghal. Mátyás Podjebrád György (Jiří Poděbrad) cseh kormányzó foglya lesz.

Az ifjú király váratlan halála elindította a magyar trónért folytatott újabb küzdelmet. III. Frigyes császár a Habsburg család révén igényt tartott a trónra, a korona ügyis nála volt. A főurak és a köznemesség inkább a hagyományos királyválasztást pártolta, több főúr is reménykedett családja győzelmében, vagy legalább előnyök kicsikarásában. A két legerősebb főúr ekkoriban Garai László nádor és Újlaki Miklós erdélyi vajda volt, ők kerültek szembe a Szilágyi Erzsébet és Mihály vezette Hunyadi-párttal, mely Mátyás megválasztását tűzte ki céljául. Tanácsaival Vitéz János püspök támogatta az utóbbiakat. A köznemesség s a pápa is jórészt a Hunyadiak pártján állt. Megindultak az egyeztetések. Podjebrád György (miután Mátyás megígérte, hogy feleségül veszi lányát) rábírta sógorát, Újlakit, hogy támogassa Mátyás megválasztását. Közben Szilágyi Erzsébeték megfogadták Garai Lászlónak, hogy az ő Anna lányát veszi majd el Mátyás. Az 1458. január 23-ra összehívott országgyűlésen a főurak és főpapok tanácsa, miután Szilágyi Mihály megígérte, hogy Mátyás nem fog senkin bosszút állani bátyja haláláért, elhatározta, hogy Mátyást ajánlja megválasztásra. A Pesten összegyűlt mintegy 40 ezer fős országgyűlés tömege közben a hirtelen befagyott Dunán kezdett átvonulni Budára. Szilágyi Mihály felvonultatta 15 ezer fegyveresét, de nem volt szükség bevetésükre, mert január 24-én a köznemesség egyhangúlag királlyá választotta Mátyást. Nagykorúsodásáig, öt évre mellé rendelték Szilágyi Mihályt kormányzónak.

Mátyás, mialatt királynak választották, Prágában Podjebrád György vendég-foglya volt. Vitéz János püspök tárgyalta a cseh kormányzóval a szabadulás feltételeiről. Podjebrád lánya elvétele mellett még 50 ezer arany váltságdíjat is követelt. Február 8-án a Morva folyó menti Sztrasznícánál (Stražnice) aztán átadta a királyt a Szilágyi Mihály vezette főúri küldöttségnek. Február 14-én fogadták Mátyást Budán a főpapok, főnemesek, városi tanácsosok élen a főbíróval. A Nagyboldogasszony templomba vitték az ifjú uralkodót, s ott hálaadó misét követően trónra ültették, majd átkísérték a királyi palotába. Koronázásra nem kerülhetett sor, mert a királyi jelvényeket ekkor még III. Frigyes birtokolta.

Nehéz feladat várt a 15 éves királyra. Rövid időn belül bizonyítania kellett, hogy rátermett a trónra, rendet tud teremteni az országban, s fel tudja venni a harcot a külső ellenséggel. Minden irányból ellenség fenyegette ekkoriban Magyarországot. Keletről a török szultán készült hódítani. Nyugatról III. Frigyes remélte, hogy Mátyás bukása esetén megtarthatja magának a koronát. Északról a lengyel Kázmér király is magának vagy fiai közül valamelyiknek örökösödés címén megszerezte volna a trónt. Ráadásul délen Velence is igyekezett Dalmácia területeiből minél többet magának megkaparintani. Eleinte még Szilágyi kormányoz. Így 1458. január 31-én ő rendeli el, hogy Kolozsvár önkormányzatát az addigi 60 tagú tanács helyett száz férfiú vezesse, közülük 50 legyen a magyar, ugyanannyi pedig a szász náció tagja. A 12 esküdt is fele-fele arányban képviselje a nemzetiségeket. A bírót évenként felválva válasszák a két nációból. Szilágyi kormányzását tehernek érezte Mátyás, s igyekezett őt távol tartani az udvartól, amiért ez 1458 nyarának végén lemondott hivatalá-

ról. 1458 nyarán Mátyás már kezében tartja a kormányzást. Június 8-án Budán fogadja szülővárosa előljáróit, s két oklevélben erősíti meg a korábbi kiváltságokat, szélesbíti a város bíráskodási körét, s három évre adómentességet kapnak.

A törökök az ifjú király tapasztalatlanságára számítva 1458 augusztusában elfoglalják a Duna mentén fekvő Galambóc várát. Mátyás kiküldött seregei már szeptemberben visszafoglalják a várat. Hadakozásaihoz pénzt biztosítandó Mátyás adót vet ki az országra az országgyűlés jóváhagyása nélkül. Erre a család korábbi ellenségei, Újlaki, Garai maguk pártjára vonván Szilágyi Mihályt is szöveteznek ellene. Vitéz János elsimítja az ellentéteket. Még 1458 decemberében Mátyásnak a szegedi országgyűléssel sikerül elfogadtatnia haderőreformját, melynek lényege egy állandó hadsereg felállítása az addigi, csak alkalmilag összehívott seregen kívül. A főurak még mindig nem tudnak belenyugodni Mátyás országlásába. 1459 februárjában néhányan összegyűlnek Újlaki Miklós németújvári várában, s megválasztják III. Frigyes császárt magyar királlyan. A császári csapatok rá is törnek az országra, de Mátyás egységei kiűzik őket, még Stájerországba is behatolnak. Csak 1463-ban tud Mátyás Vitéz János közvetítésével békét kötni III. Frigyesel. A bécsűjhelyi béke leglényegesebb pontja: a császár 60 ezer korona fejében visszaszolgáltatja a szentkoronát.

Közben Mátyás szavának áll, s 1461 tavaszán feleségül veszi a 12 éves Podjebrád Katalint. A tényleges egybekelésre azonban csak két év múlva kerülhet sor a királyné kiskora miatt. Katalin rövidesen teherbe esik, de 1464 januárjában csecsemőjével együtt belehal a szülésbe. Az ifjú királynak egyfolytában hadakoznia kell, hol a felvidéken Jan Giskra cseh zsoldosvezérrel, hol Havasalföldön, hol pedig a Délvidéket uralni szándékozó törökkel.

Az 1460-as évek elején veti meg az alapjait Mátyás állandó hadseregének, a „Fekete sereg”-nek. Tíz év alatt fejleszti ezt a korabeli Európa egyik legerősebb katonai egységévé. Állandó zsoldos csapat, mely a 70-es évek végén 10 ezer, a 80-as évek közepén pedig 28 ezer fős lehetett. Akadnak olyan számítások, melyek szerint Mátyás akár 140 ezer fős sereget is ki tudott állítani országos mozgósítással. A csapatok képzésében néha maga is részt vett, csatákban nem egyszer fegyvert fogott, vagy veszélyes feladatokat hajtott végre. Néhányszor meg is sebesült. Zseniális stratégia volt, aki gyors csapatmozdulatokkal, de ha kellett kiéheztetéssel csikarta ki a győzelmet. A határok biztosítását követően Mátyás 1464. március 29-én sort kerít a koronázási ünnepségekre. A III. Frigyesről visszakapott szentkoronát a székesfehérvári bazilikában Szécsi Dénes esztergomi bíboros-érsek helyezi a király fejére. E koronázással Mátyás teljes jogú királya lesz az országnak, minthogy a felnőtt kort is elérte, s bebizonyította: tud hadakozni, uralkodni.

A 60-as évek közepén bontakozik ki Mátyás humanista művelődéspolitikája. Egyetemet létesít és könyvtárat alapít. Az egyetem alapítását nagy valószínűséggel az esztergomi érsekké előléptetett Vitéz János kezdeményezte Janus Pannonius pécsi püspökkel egyetértésben. De a királyi udvartartás fényét is emelhette egy európai hírű oktatási intézet. Úgyhogy a király nevében 1465. május 19-én Rómában Janus Pannonius kért jóváhagyást egy egyetem alapítására II. Pál pápától. A pápa jóváhagyta a folyamodványt, s az egyetem szervezésével Vitéz János érseket bízta meg, a székhely kiválasztását pedig a királyra bízta. Mátyás Vitéz Jánossal egyetértésben az ország akkori második legnagyobb városát, Pozsonyt jelölte ki székhelyül. Az Universitas Istropolitana – ahogy Pozsony latin nevééről szokták e tanintézetet nevezni – a

pécsi és az óbudai kezdeményezés után a harmadik a magyar felsőoktatás történetében. Az egyetemalapítással is összefügghet Mátyás könyvtárának kialakítása. Az uralkodóval még Vitéz János szeretteti meg az akkoriban ritka és drága kéziratos könyveket, kódexeket. Trónja megszilárdulása után, a 60-as évek második felében a király egyre tervszerűbben gyűjti a köteteket, a huzamosabban Magyarországon tartózkodó olasz Galeotto Marzio humanistát tékája vezetésével bízta meg. Ekkor jön létre a híres Corvina-könyvtár magja.

A 60-as évek második felének felismerése Mátyás részéről az is, hogy a hadsereg fenntartásához, a hadakozáshoz, de az uralkodói építkezésekhez, pompához is annyi pénzre van szükség, amennyit az érvényben lévő adózás útján sehogy sem tud behajtani. Tehát meg kell újítani az adózási-pénzügyi rendszert. Ennek kidolgozásával Ernusz János körmöci kamaraispánt bízta meg. A reform értelmében az eddigi adók, vámok új elnevezést kapnak, a mentesítések megszűnnek, s az összes adó a kincstartóhoz folyik be, aki ezután tisztviselő, nem pedig valamely főúr. A király állandó értékű ezüst- és aranypénzeket veret. Mátyás átszervezte az igazságszolgáltatást is, s megpróbálta szétválasztani a közigazgatástól. Elvileg bármely nemes ember egyenesen a királyhoz folyamodhatott peres ügyével, s ha nem is maga a király, de helyettese, a királyi kiskancellária vezetője – jogilag képzett személy – hozott döntést az ügyben.

Az adóügyi újítások ezúttal Erdélyben váltottak ki tiltakozást, összeesküvést. Farnasi Veres Benedek vezetésével szervezkedtek az itteni urak és főpapok, Szentgyörgyi János erdélyi vajdát az országrész független uralkodójává akarták nyilvánítani. Még 1467 nyarának végén Mátyás Erdélyben terem csapatával, könnyedén szétszórja az ottani sereget, a főurak egy részének megkegyelmez, néhányukat kivégezteti. A Kolozs megyei nemesek kegyelmet kapnak. Ekkor, szeptemberben bocsátja ki Kolozsváron a szülőházát adómentesítő privilégiumlevelét is. Erdélyből tovább folytatja útját Moldva felé, mert az ottani Nagy István (Ștefan cel Mare) vajda nem akarja elismerni a magyar fennhatóságot, inkább Lengyelország felé tájékozódik. E hadjárat kudarcra végződik, mert Moldvabányán éjnek idején rátörnek István csapatai, a magyarok alig tudnak a városból kimenekülni, maga Mátyás is megsebesül.

Az északnyugati határ mentén is dolga akad Mátyásnak. A Csehország királyává választott Podjebrád György többé-kevésbé pártolja a huszitákat, úgyhogy a pápa 1466-ban eretneké nyilvánítja. IV. Kázmér lengyel királyt szólítja fel, hogy távolítsa el a trónról Podjebrádot. Ez azonban nem mozdul, helyette Mátyás lép fel. 1468. április 8-án hadat üzen egykori apósának, majd győzedelmesen bevonul Olmützbe (Olomouc), ahol 1469. május 3-án a katolikus rendek cseh királynak választják, s 13-án Brnóban (Brno) meg is koronázzák. Morvaországot és Sziléziát hajtja uralma alá.

Alighogy a csehországi hadjárat nyugvóponton jut, Mátyásnak már újra otthon kell intézkednie. Ezúttal közvetlen munkatársai szervezkednek ellene. Vitéz János érsek, Janus Pannonius püspök és több főpap valamint főúr azért háborog, hogy Mátyás megnyirbálta az egyházi jövedelmeket, s a török elleni harc helyett nyugaton háborúzik. A főpapok azt is rossz néven veszik, hogy a német Beckensloer János egri püspök mind nagyobb befolyásra tesz szert a királyi udvarban. A lázadók IV. Kázmér lengyel király másodszülött fiának, a 13 éves Kázmér hercegnek ajánlják fel a trónt. 1471 júliusában Mátyás hirtelen hazatér Morvaországból, s rövid idő alatt rendet teremt. Vitézt fogságba veti, Janus Pannonius elmene-

kül. A következő évben mindketten meghalnak. A lengyel királyi család, mely a cseh trónt is részben birtokolja, mindenképpen szeretné Csehország Mátyáshoz tartozó részét is megszerezni. 1473-ban és a következő évben több tárgyalást folytatnak erről. Végül 1474 októberében egy hatalmas csapat, 60 ezer lengyel, 20 ezer cseh fegyveressel, a Boroszlóban (Wrocław) tartózkodó Mátyás ellen vonul. A szorongatott magyar király mindössze 10 ezer fegyveresével olyan ügyesen taktikázik, hogy a támadókat mindig elvágja az utánpótlástól, rendre kiéhezteti, végül kénytelenek békét kérni. Kázmér király és fia, Ulászló együtt járul Mátyás elé. Az 1474. december 8-i boroszlói béke meghagyja Mátyás kezében Morvaországot és Sziléziát, s három évre fegyverszünetet biztosít.

A törökök látva Mátyás nyugati-északi háborúzásait igyekeznek újra előre nyomulni a keleti és déli végeken. 1474-ben a király Magyar Balázst küldi csapat élén a moldvaiak megsegítésére. A következő év januárjában fényes győzelmet aratnak Szulejmán pasa seregei felett. 1475 elején egy török csapat délről tör az országra, s Váradig nyomulnak nagy pusztítást végezve. Mátyás erre április 24-re országgyűlést hirdet, ahol adót szavaznak meg a török-ellenes háborúra. Októberben Mátyás 60 ezer fős sereggel felvonul a törökök építette új erődítmény, Szabács vára ellen. Hosszas ostrommal, melyben maga is életét kockáztatja, 1476. február 15-én beveszi a várat. Erről az ostromról született első históriás énekünk, a nyelvelmének számító *Szabács viadala*. Mátyás a továbbiakban igyekszik a törökökkel kerülni a csatározást. Kialakítja a végvár-rendszert, így egy állandó biztonsági vonalat teremt a törökökkel szemben.

Mátyás még trónra lépése előtt megözvegyült. Már gyermekkorától megtanulhatta, hogy a főúri, de különösen a királyi családoknál a házasság nem vonzalom kérdése, hanem az egyik legjobb szövetségekötési eszköz. Az uralkodó egyenesen diplomáciai úton nőstül, jövődöbelije lehet még kisgyermek is, s az esküvőn sem kell neki jelen lennie. A királyi hitves legfőbb kötelessége utódokat, trónörököszt szülni. Az uralkodók, így Mátyás magánéletében is nők sora fordult meg, de ezekről a krónikások illendően hallgatnak. Egynek nevét azonban megőrizte a történetírás, az Edelpeck Borbálát. Ezt a boroszlói származású hölgyet egy Bécs környéki vadászat alkalmával ismerte meg, s magával vitte Budára, ahol 1473. április 2-án fia született tőle. A fiú a János nevet kapta, a történelemben Corvin Jánosként szokták emlegetni, s utóbb Mátyás örökösévé tette. A magyar király közben állandóan tájékozódott, hol találhat érdekeinek megfelelő menyasszonyt, de a Habsburgok, Jagellók, Hohenzollerek, Sforzák rendre kikoszorúzták. 1474-ben fordult Mátyás érdeklődése Aragóniai Ferdinánd nápolyi király családja felé. Elsőszülött fiának felesége egy milánói hercegnő, egyik lányának a férje pedig a ferrarai herceg. Mátyás úgy dönt, hogy megkéri egy másik leány, Beatrix kezét. 1474 szeptemberében a kalocsai érseket küldi leánykérőbe, s október 30-án Boroszlóban értesül róla, hogy kérése meghallgatásra talált. 1476 tavaszán állapotnak meg az esküvő időpontjáról, májusban Mátyás szétküldi a menyegzői meghívókat Európa valamennyi fontosabb udvarába, s Itália minden fejedelemségébe. Díszes küldöttséget indít Nápolyba a lányért Geréb Péter váradi püspök és Pongrácz János erdélyi vajda vezetésével. Nyolcszáz díszruhás lovas kíséri őket. A király december 10-én Székesfehérvárnál fogadja feleségét. December 15-én kerül sor az ünnepélyes budai bevonulásra. December 22-én Vetési Albert veszprémi püspök (az esztergomi érseki szék éppen betöltetlen lévén) Budán feles-

kette és királynévá koronázta Beatrixot, majd nagy lakoma és lovagi játékok sora következett. A 19 éves Beatrix szép és művelt asszony volt. Mátyást is egyszerre bűvkörébe vonta, olyannyira, hogy egy ideig a politikától is eltérítette. Humanista nevelésben részesült, jól tudott latinul, szerette a zenét, táncot, irodalmat. Bevezetett a itáliai udvari etikettet. Számos udvari emberét magával hozta Nápolyból. Igyekezett a politikába is beleszólni.

Mátyás király udvara Beatrix érkezése után rövidesen átrendeződik, az addigi puritán bútortozatot, viseletet reneszánsz pompa váltja fel. A budai várpalotát még Zsigmond király építtette, s tette székhelyévé. Mátyás az 1470-es évektől a késő gótika jegyében erősítési munkálatokat végeztetett, majd egy új szárnyat is emelt a Duna felé, amelynek két helyiségebe híres könyvtárát helyezte el valamint csillagvizsgálóját; gótikus várkapolnát is építtetett, s a hegy nyugati oldalán teraszos várkertet hozott létre. A palota reneszánsz díszítése frízekkel, szobrokkal, kutakkal már Beatrix idejében történt. 1473 tájától Mátyás a még Nagy Lajos korából származó visegrádi királyi nyaraló gótikus átépítését is megkezdte, majd ezt is a reneszánsz jegyében fejezte be. Csodálatos berendezése, függőkertjei a külföldi követeket bámulatba ejtették. Mátyás ugyan soha sem járt Itáliában, de mégis ismerte a reneszánsz ot-tani divatját, a humanizmus eszméit. A budai királyi udvar az Alpoktól északra az első rene-szánsz központtá vált. Az udvari könyvtár, mely Bibliotheca Corvina néven ismert, a 70-es években magába olvasztja Vitéz János és Janus Pannonius gazdag gyűjteményeit is. Miután méltó elhelyezést kapott a téka a budai palotában, Mátyás tervszerűen bővítette azt, embereit gyűjtő utakra küldte Itáliába, Görögországba, még a Török Birodalom távolabbi részeibe is. Másoló és díszítő mestereket foglalkoztatott Firenzében, Rómában, majd Budán is másolóműhelyt létesített. Gondot fordított a díszes kötésekre, a köteteket címerével díszíttette. Ő maga gyakran kézbe vette a díszes köteteket, vitákat rendezett a könyvtárban. De udvari emberei is megfordultak ott adatgyűjtés céljából. Mátyás halála idején a Corvina könyvtár 2000-2500 kötetet tartalmazhatott, melyekben akár 4000 mű lehetett bemásolva. Az egész gyűjtemény Buda 1526-os török kézre kerülésekor pusztult el, sok kötetet a szultán udvarába vittek. Jelenleg 190-200 Corvina-kódex ismert, ezeket közel félszáz könyvtárban őrzik.

Mátyás nem csak a filológusokat és bölcsészeket kedvelte. Udvarában mindenféle művészek megfordultak. A budai és visegrádi palotáknál olasz mesterek vezették az építkezést. A díszítést pedig a 80-as években Giovanni Dalmata firenzei képzettségű horvát szobrászművész végezte. Több festőművész freskókkal díszítette a paloták belső tereit, s a király olyan híres itáliai művészekről is rendelt képeket, mint Andrea Mantegna vagy Filippino Lippi. A paloták falát néhol aranyszövésű gypjú- és selyemkárpitok fedték. Ötvösök díszes asztali edényei, műves fegyverek kápráztatták el a látogatókat. Egyházi használatra számos ereklye- és szentségtartót, füstölőt, miseruhát rendelt a király. Mátyás udvara példát mutatott a főuraknak. Az igazán fényes királyi udvarhoz még kellett volna egy egyetem is. A pozsonyi feloszlása után Budán szeretett volna Mátyás főiskolát alapítani. A hagyományok szerint az ottani domonkos kolostorban működő rendi teológiát akarta egyetemmé bővíteni. A fennmaradt kevés adatból arra lehet következtetni, hogy 1580 körül csak a teológiai és a bölcséleti fakultása működött a tanintézetnek, mely soha sem kapott pápai megerősítést.

Alig zajlik le Mátyás esküvője, újra sérelem éri III. Frigyes részéről. A német-római császár Ulászlót ismeri el cseh királynak, s beiktatja a birodalmi választófejedelmek közé. A

magyar királynak minden vágya az volt, hogy ő is választófejedelem legyen, s így esetleg megpályázhassa a császári trónt. Mátyás hirtelen betör osztrák földre, körülzárja Bécsét, s ostromolni kezdi. A császár még idejében elmenekül Linzbe. Végül 1477. december 1-jén békekötésre kényszerül. Ennek értelmében Frigyes visszavonja Ulászló cseh királyi elismerését, helyette Mátyást nyilvánítja cseh királynak, aki – mint választófejedelem – le is teszi a császár iránti hűségesküt.

A 70-es évek végén Mátyás Velencével próbál egyezkedni, hogy az Adriát is uralma alá vonja. Triesztet egy ideig ostromolja is, de nem tudja bevenni. A Signoria mindig kitér Mátyás kezdeményezései elől. 1478 decemberében és a következő év februárjában Mátyás meghosszabbítja a Jagellókkal korábban kötött békeszerződést, majd olmtüzi udvarában vendégül látja a cseh és lengyel királyt, s nagy pompával, lovagi játékokkal ünneplik a békét.

A törökök 1479 őszén újra mozgolódni kezdenek. Ali bég jelentős csapattal betör Erdély déli részébe, Gyulafehérvárt is felprédálja. Mátyás Báthori István erdélyi vajdát és Kinyesi Pál temesi ispánt küldi ellenük, akik október 13-án Kenyérmezőnél fényes diadalt aratnak: a törökök vesztesége 30 ezer, míg a magyaroké csak 8 ezer fő. A következő évben a magyar csapatoknak Boszniában kell helyt állniuk.

Mivel Frigyes császár nem tartja be a korábbi békekötés feltételeit, 1482 elején Mátyás betör Ausztriába, s kilenc havi ostrommal szeptember 30-án megadásra kényszeríti Haimburg várát, majd sorra foglalja el a kisebb várakat, decemberben Kőszeget is sikerül megszállani. 1484 elejére felvonulhat Bécs alá, majd 1485 januárjától minden irányból körbezárja a várost, s szabályos ostromba kezd. Minthogy felmentő csapatok nem érkeznek, június 1-jén Mátyás 8 ezer fős serege élén bevonul a városba, ahol fényes fogadtatásban részesíti a tanács, a papság és az egyetem, öt nappal később a királyné is megérkezik, s a dőmben tartanak hálaadó istentiszteletet. A király ezután Bécsot tekinti birodalma fővárosának, az ottani főhercegi palotában rendezkedik be, s felveszi az Ausztria hercege címet is.

A sok háborúzás közben Mátyásnak birodalma jobb megszervezésére és a trón utódlására is kellett gondolnia. Egyre nyilvánvalóbbá vált előtte, hogy felesége meddő, úgyhogy törvénytelen fiát, Corvin Jánost kell előkészítenie az utódlásra. 1485-86-ban fogadtatta el Mátyás az országgyűléssel az új törvénykönyvet, mely aztán 1488-ban Lipszében nyomtatásban is megjelent. Különösen fontosak az ún. nádori cikkelyek, amelyek előírják, hogy törvényes utód hiányában a királyválasztásnál először a nádor szavaz, s a kiskorú király törvényes gyámja a nádor lesz, aki egyben a főkapitányi tisztséget is betöltheti. A nádor a király távollétében az ország kormányzója. Ugyancsak ekkor fogadták el az új magán- és büntetőjogi törvénykönyvet, a Decretum Maiust, mely összegyűjtötte az előző királyok ide vonatkozó rendeleteit és a bírósági gyakorlat szabályait. Ez szabályozza a vármegye autonómiáját is. Leglényegesebb előírása, hogy az eddigi szokásjog helyére az írott jogot helyezi.

Szülővárosáról sem feledkezik meg a király. 1481. augusztus 24-én kelt rendeletével kivette Kolozsvárt a besztercei bíró hatásköréből és egyenesen a szebeni bíróságot tette illetékké a megfellebbezett ügyek elbírálásában. Úgy látszik, hogy Szilágyi Mihály 1458. januári rendelete a városi önkormányzat megszervezésére nem volt elég hatásos, úgyhogy 1486. május 18-án Mátyás elrendeli: ezután a bíró és az esküdt polgárok megválasztásánál Kolozsvárt is Buda város szokásait és törvényeit kövessék. Így remélte a király, hogy a szászok és magya-

rok közti vitáknak véget vethet. Az ekkori szabályok részben 1848-ig fennállottak. Ebben az időben Mátyás maradandó módon is ki akarja fejezni háláját szülővárosa iránt, s elhatározza, hogy oda egy ferences minorita templomot és zárdát építtet. 1486. november 9-én Szabó Ambrus bíró és a városi tanács kijelöli azt a Farkas utcai telket, ahova a ferencesek építhetnek. 1487. szeptember 5-én a király Bécsújhelyen kelt levelében megparancsolja a város előljáróinak, hogy segítsék a ferenceseket a templom- és zárdaeépítésben. 1490. január 18-án pedig a Farkas utcai építkezés folytatását Tarcsai Márton kamarai ispánra bízta, aki a küldött János barátot és társait a király jövedelme rovására támogassa. Így épül fel Kolozsvár egyik legimpozánsabb, ma is álló gótikus temploma, a rendház idővel elpusztult.

1487 táján kezd a király betegeskedni. A sok hús- és borfogyasztás eredményeként köszvény gyöttri, egyre nehezebben tud mozogni. A következő évben a Bécs melletti Badenben kezelte magát. Állapota mind jobban előtérbe helyezi a trónutódlás kérdését. Beatrix mindent elkövet, hogy Corvin Jánost esélytelenné tegye az utódlásra, s magának szerezze meg a trónt. 1489-ben Mátyás állapota annyira romlik, hogy nem képes lábra állni, többnyire hordszéken viszik. Buda várát legmegbízhatóbb hívére, Ráskai Balázsra bízta azzal, hogy az majd juttassa Corvin Jánosnak. 1490 januárjában utoljára jár Budán, innen hajóval távozik, s Visegrádon, Esztergomban, Komáromban és Pozsonyban is megáll, mondhatni búcsút vesz itteni rezidenciáitól. Bécsben április 4-én a virágvasárnap nagymiséjét a vár udvarán tartatja, hogy ne kelljen a dómba vitetnie magát. A mise után visszavonul a palotába, s az ünnepi ebédre várja feleségét, aki a városban hallgat misét. Megéhezve fügét kér, de amit kap, romlottnak találja, ezért feldühödik, szemei elhomályosulnak. A hazatérő királyné hiába kínálja. Hálószozájába viszik a királyt, ahol délután 6 óra tájban a szélhűdés jelei mutatkoznak, eszméletét veszti. Harmadnap, április 6-án reggel hal meg. A holttestet a bécsi várpalotában ravatalozták fel, majd a dómban gyászmisét tartottak. Aztán a jól szurkozott korporsót fekete posztóval bévont hajóra helyezték, s Budára szállították, onnan kocsin vitték tovább Székesfehérvárra, ahol a székesegyházban a temetési szertartásra is sor került.

Mint a nagy királyok esetében, Mátyásról is rengeteg anekdota, monda született, népmesei hőssé vált. Ezt a folyamatot már két latin nyelvű történetírója, Galeotto Marzio és Antonio Bonfini elindította, s különösen Heltai Gáspár magyar nyelvű krónikája rögzítette, terjesztette a történeteket. Heltai hét mondát is feljegyzett, melyek közül a legismertebb a kolozsvári bíró megbüntetésének története. Ismertebb Mátyás-anekdoták: Nincs rosszabb a sajnálnál, Mátyás király árpát árul, A király orra, Az okos leány, Egyszer volt Budán kutyavásár, Mátyás király Gömörben, Róka fogta csuka, csuka fogta róka, Mátyás, a hivatalkereső.

A legendás, eszményített király természetesen a szépirodalomban is számos alkotás hőse lett, kezdve a históriás énekektől. Bessenyei György eposzt, Berzsenyi Dániel ódát, Kisfaludy Károly drámákat és balladát, Vörösmarty Mihály elbeszélő költeményt (*Szép Ilonka*), Bajza József, Erdélyi János, Garay János anekdotákon alapuló verset, Jósika Miklós (*A csehek Magyarországon*), Mikszáth Kálmán (*A szelistyei asszonyok*) és Surányi Miklós (*A nápolyi asszony*) regényt írt róla. A legművészebben azonban Arany János idézte meg emlékét balladáiban (*V. László, Mátyás anyja*).

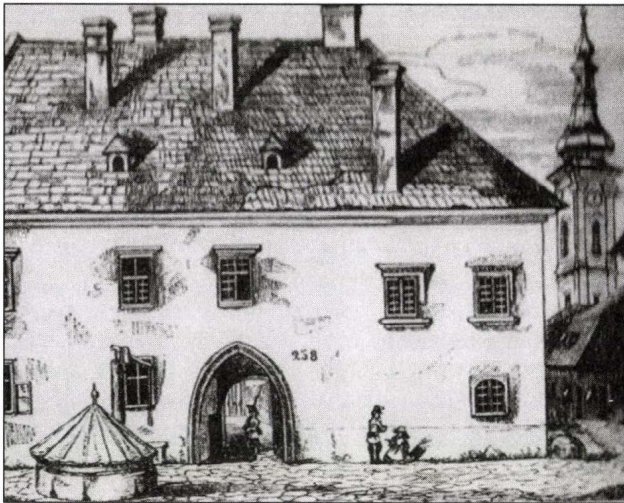
Képzőművészeti megőrkítései saját korában kezdődtek: emlékérmeken és pecséten. Két szobor is készült róla, az egyik domborműpár, a királyt és a királynét ábrázolja oldalné-

zetből, 1480 körül keletkezettek, egyes feltételezések szerint Giovanni Dalmata munkái; a leghitelesebb ábrázolása Georg von Stein lausitzi kormányzó rendeletére készült 1486 táján, az épülő bautzeni (Budissin) várkapu díszeként. Trónon ábrázolja, angyalok tartják feje felett a koronát, kezében az uralkodói jelvények, lába oroszlánon nyugszik. Dokumentumok bizonyítják, hogy a szobor fejrészét elküldték Budára, s ott a király jelenlétében véglegesítették az arcvonásokat. A 19-20. században sok nagy művészünk (Vizkelety Béla, Liezen-Mayer Sándor, Wagner Sándor, Madarász Viktor, Lotz Károly) festett Mátyást is megörökítő történelmi képet, s két maradandó művészi szobor, a Fadrusz Jánosé Kolozsvárt és a Stóbl Alajosé Budán ragadja meg a király anekdotákból fakadó vonásait.

A Mátyás-kultuszt Kolozsvárt Heltai Gáspár alapozta meg itt kinyomtatott magyar nyelvű krónikájával, melyben egy külön fejezetet szentel a nagy király dicséretének, s ebben máris idealizálja, szinte mesebeli hőssé emeli a város szülöttét. Így indul a fejezet: *„Az Mátyás király szép termetű férfiú vala, sem igen kicsin, sem igen nagy. A közép természéget valamennyire meghaladta vala, szép és nemes tekintetű, mutatván akaratos, bátor szívet. Veres orcájú vala, szép sárga hajú. Szépen ékesítik vala orcáját mind szömlédeki, melyek szélesek valának, és gyors, feketére hajlandó szömei és az ő mindenképpen illő orra. Szabad és egyenes tekintetű vala, és orozsláni módra az eltekintésbe semmit nem pillant vala a szömlével. Az eltekintésben kegyességet mutat vala. Akire kedig félszömmel néz vala, az nyilván nagy haragnak jele lön. Majd hosszú vala a nyaka és az álla, és majd széles vala a szája. Szép illendő feje vala: sem felette igen nagy, sem igen kicsin. Az homloka majd széles vala. Szépen illenek vala egybe minden tagjai, szép gömbeleg karjai valának és hosszú kezei. Széles vala mind háta, mind mellye. Szép lábai valának, az lovon való járásra alkalmasok. És mindenképpen szép teste vala, feje-
veres színű, mint a Nagy Sándor felől írnak.”*

Mátyás kolozsvári születését leginkább fennálló szülőháza tudatosította a városlakókban, mint arra Heltai is utalt. A király Kolozsvárt járva 1467-ben a ház akkori tulajdonosát és leszármazottait mentesítette a ház és tartozékai adójától: *„A királyi méltósághoz illő dolog születése házat és helyét kegyadományokkal és kiváltságokkal ellátni. Mi is azért némelyek közbenjárására Kolb István kolozsvári polgár érdekében tekintetbe vévén az ő apósa, néhai Méhffi Jakab hűséges szolgálatait, az ő érdemeiért amazt megjutalmazni akarván, azt a kőházat, mely a kolozsvári Óvárban, az új várossal szemben áll, melyről keletre egy utca van melyen a Boldogságos Szűz óvári kolostorához járnak, nyugatra pedig szomszédja Veres Antal háza, és amely házban jelenleg Kolb István lakik, minden tartozékaival, úm. szőlőkkel, szántóföldekkel, rétekkel minden adófizetéstől és közteherviseléstől mentessé tesszük; úgyszintén magát Kolb Istvánt, feleségét, Orsolya asszonyt és Margitot, a Méhffi Jakab leányait és minden ivadékait felmentjük minden adótól a ház tartozékai után.”* (Szádeczky Lajos fordítása.)

Az oklevél pontosan meghatározza a ház helyét, s rámutat, hogy a király születése idején Méhffi Jakab volt a tulajdonos. Neki két lánya született, Orsolya és Margit. A kiváltságlevél keletkezésekor Orsolya Kolb István felesége volt, így Kolb lett az elsődleges kedvezményezett. A ház az 1640-es évekig a család kezén maradt, akkor eladták. Az új tulajdonos, Kovács Gáspár városi tanácsos, egy ideig főbíró, tulajdonképpen nem élvezhette az adómentességet, de hogy ezt megtartsa, II. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez fordult, aki 1649. december 12-i oklevelével a kiváltságot most már a házhoz kötötte, s minden ezután tulajdonost



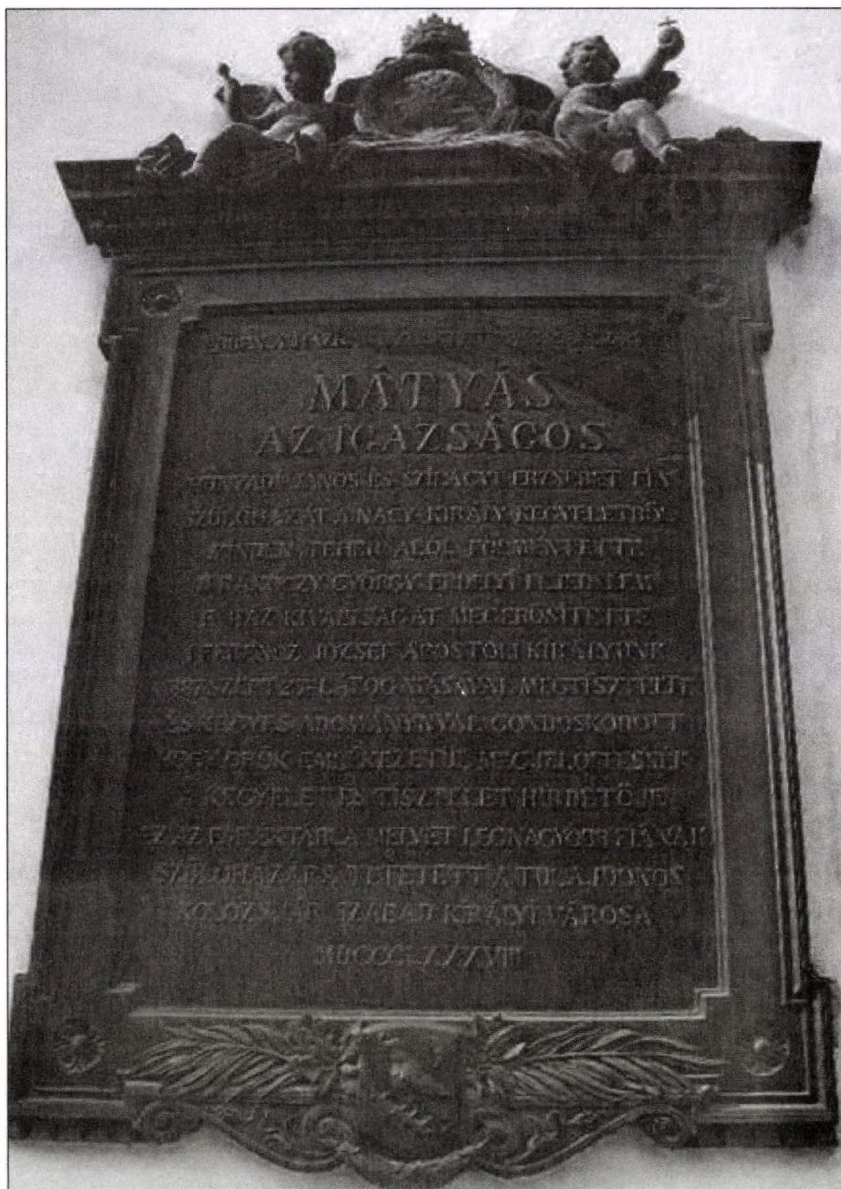
Mátyás király szülőháza

mentesített az adózás alól. A kiváltságot utóbb, már a Habsburg-fennhatóság idején, Lipót császár 1692. szeptember 22-i parancslevele is megerősíti, ennek betartására 1716-ban a Főkelemenyszék újból figyelmezteti a városi tanácsot. A város vezetőségének ez a mentesség sehogy sem volt ínyére, s amikor Kovács ükunokája, Joó Borbála áruba bocsátja a szülőházat, előjogával élve megvásárolja az ingatlant.

Ennek 1730 körül kellett történnie, mert az 1734-es városleírás már így ír róla: „A déli részen, éppen szemben a déli kapuval, áll az a ház, mely hajdani fenséges Korvin Mátyás király születéséről híres, amint ezt az épület régisége is egész biztosra elárulja; nagy kiváltságokat élvezett; ma a városi tanács fennhatósága alatt áll.” 1746-ban a város előjárósága tanúkihallgatást rendel el a házzal kapcsolatban, 24-en mondják el, mit tudnak a ház történetéről, korábbi tulajdonosairól, kiváltságairól.

A patinás épületben a város 1769-ben kórházat szeretne berendezni, végül katonai beszállásolási hely lesz, az 1830-as években transzportház, a városon átszállított foglyok szálláshelye. 1868 szeptemberében, mikor a Magyar Történelmi Társulat Kolozsvárt tartja „első vidéki” gyűlését, a megalakított régészeti bizottság felkeresi a nevezetes épületeket, így e házat is, s figyelmeztet megóvására. Másfél évvel később, Jakab Elek Kolozsvár történetében leírja az akkori katonai laktanya siralmas állapotát. Falai ki- s bedűlnek, emeletét vassínék tartják össze, folyosói, udvara elhanyagolt. Kapuja mellett bódé az őrt álló katona részére. Kapuján már nyoma sincs a hollós jelvénynek. 1879-ben aztán Szabó Károly történettudós a városi levéltárban ráakad Mátyás kiváltságlevelének egy 1648-as hitelesített másolatára, valamint Rákóczi 1649-es megerősítő okiratára is, s ezeket a következő évben közzéteszi. Ennek hatására születik meg Haller Károly jogászprofesszor, a későbbi polgármester 1880 júniusában a város törvényhatósági bizottságához benyújtott javaslata: jelöljék meg emléktáblával a szülőházat. Öttagú bizottságot neveznek ki e célból, de az ügy alig halad. Pedig 1881 nyarán arról is határoznak, hogy a házat stílszerűen renoválni kellene, s valamilyen kulturális intézmény, múzeum céljaira hasznosítani. 1882-től előtérbe kerül a Mátyás-szobor felállításának ügye, a szülőházzal csak ennek kapcsán esik szó.

Ferenc József király 1887-es kolozsvári látogatása és adománya az emléktáblára hozza ismét a figyelem középpontjába a Mátyás-szülöházat: két évvel később, 1889. szeptember 2-án tartják a Pákei Lajos tervei szerint Zala György megmintázta emléktábla leleplezését. Rajta Hegedüs István klasszika-filológus professzor sorai olvashatók:



Ma a születés időpontját február 23-ra teszik, a záró dátum utáni évben történt a leleplezés! Az ünnepségre már az egész ország felfigyelt, hiszen megjelent Szapáry Gyula földművelésügyi miniszter, Jókai Mór és Orbán Balázs. Az írófejedelem ez alkalomra írt ódáját (*Korvin Mátyás király*) maga szavalta el. Az ünnepi beszédet Hegedüs Sándor országgyűlési képviselő mondta, tőle vette át a táblát Albach Géza polgármester.

Fadrusz János szobra: Mathias rex

Akkor változtatták a házhoz vezető utca nevét is „Mátyás király”-ra. A leleplezési ünnepséget kétszáz fős bankett, este pedig színházi díszelőadás követte. Hanem a ház állapotán a tábla elhelyezése nem sokat segített. A millennium évének kellett eljönnie, hogy újra rá figyeljenek. A városi törvényhatóság 1896. május 17-i díszközgyűlésén mondják ki, hogy megjavíttatják a Mátyás-szülőházat, s valamely közművelődési célra fordítják. A katonaság még az évben ki is költözik belőle. De falai annyira düledezők, hogy az utca felől oszlopokkal kell őket megtámasztani. Csak az évtized végére gyűl össze elég pénz, hogy a fővárosi Gyalus László építész tervei szerint nekifogjanak a restaurálásnak. Az akkor divatos eklektika szellemében, mázas cseréppel fedve újítták meg a házat. A városi tanács 1899-es határozatával az épületet az Erdélyi Kárpát Egyesület rendelkezésére bocsátja, hogy néprajzi múzeumot létesítsen benne. A múzeum megnyitására 1902. október 12-én kerül sor Fadrusz János Mátyás-szobrának leleplezését követően. Az idővel több mint 7000 darabra felszaporodott néprajz-turisztikai-balneológiai gyűjtemény mellett kiállították a Mátyás-szoborra kiírt pályázat mintapéldányait is. A ház újabb, 1942–43-as, Kós Károly tervei szerint történt renoválása-kor kapja mai puritán, korhű külsejét.



Kolozsvár másik, újabb keletű emlékeztetője a nagy királyra Fadrusz János Mátyás-szobra. Kolozsvár városi törvényhatósága 1882. július 21-i közgyűlésén Nagy Lajos költő, unitárius lelkész és tanár indítványozta, hogy állítsanak szobrot Mátyásnak. Szász Domokos református püspök támogatásával határozat is született erről, s országos gyűjtést hirdettek. 1887 januárjában a városi közgyűlés újjáalakítja a szoborbizottságot, mely újabb országos közadakozásra szólít fel. 1893-ra elegendő a pénz a pályázat kiírására. A millenniumra akarják felállítani a szobrot. Az 1894. április 30-i határidőre hét munka érkezik be, a zsűri egyöntetűen Fadrusz János alkotását találja a legjobbnak. A város szerződést köt a művésszel. A millenniumkor, 1896. szeptember 30-án csak az ünnepélyes alapköletételre kerül sor, a teljes szobor országos ünnepé emelkedő leleplezését 1902. október 12-én tartják. A császárkirályt képviselő József Ágost főherceg és Széll Kálmán miniszterelnök beszéde után hull le a lepel. Az ünnepségre különvonattal érkeznek a vendégek a fővárosból. Köztük van Apponyi Alberttől és Bánffy Dezsőtől kezdve Jókai Mór minden jelentős személyiség. Méltán ünneplik Fadruszt is, akinek ez a legjobb munkája. A szobor Pákei Lajos tervezte magas bástyaszerű talapzaton a lován győztesen bevonuló, seregszemlét tartó magabiztos uralkodót ábrázolja. A fenséges hatást fokozza a négy hódoló vitéz, akiket a hagyomány Magyar Balázs, Kinizsi Pál, Szapolyai János, Báthory István korabeli törökverő hadvezérekkel azonosított. A szobor utóbb Kolozsvár egyik jelképévé vált.

2010-ben került sor teljes restaurálására.

CSORBA CSABA

Abaúj középkori hagyománya

„Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?

(Kölcsy Ferenc)

Napjainkban Abaúj–Torna háromszöge szerényen beékelődik Borsod és Zemplén közé, meghúzódva árnyékukban, amelyek mintegy satuként szorítják össze (és nem csak képtelenen). A 20. században terjedt el a „sötét Abaúj” megjelölés, és azóta, hogy önálló megyeként megszűnt létezni, (aminek immáron bizony már több mint hat évtizede), a nyomtatott, illetve elektronikus hírközlésben, és – részben ennek hatására is – a köztudatban (beleértve a műveltebbnek számító embereket) kezd „kiveszni” Abaúj fogalma; leglátványosabb emlékei (szőlőterületei, várai) mint a Zempléni-hegység részei jelennek meg. A Zempléni-hegységet pedig azonosítják Zemplén vármegyével, noha annak legnagyobb része, beleértve legmagasabb csúcsait (az országhatáron a Nagy-Milicet meg Fony határában a Gergely-hegyet) Abaújban vannak. Téves az is, hogy a világörökség rangját elnyerő Tokaj-Hegyaljának csupán Abaújszántó a része, mert Erdőhorváti a filoxéra előtt, azaz csaknem kilenc évszázadon keresztül Abaúj része volt. Csak 1882-ben csatolták Zemplén vármegyéhez.

Hetedhét országon is túl

A népmeséinkből ismert a „hetedhét országon is túl” kifejezés, amelynek eddig nem tulajdonítottak nagyobb (történeti) jelentőséget. Pedig kiderült, hogy egy másik – szintén hagyományos – mesekezdő elemünk, az „Óperenciás tengeren is túl” annak az Enns folyón túli területnek az emlékét őrzi, amely a 10. században a magyarok uralta térség és a keresztény Nyugat-Európa határvonala volt.

A „hétmagyar”, a „hét vezér”, a „hét fejedelmi személy”, a „hét választott kapitány” személyét, nevét mind Anonymus (a 12-13. század fordulóján), mind Kézai Simon (1282–1285), mind a Képes Krónika (1358). A 10-11. században a magyarságot hét régióba, hét „országba” szervezték. Minden régióba hat-hat megye tartozott. Kialakult még egy 8. régió is: Erdély. Az északkeleti ilyen régió magába foglalta Borsod, Borsova, Szabolcs, Újvár, Ung és Zemplén területét). Sőt, valószínűleg egészen a Kárpátok vízválasztójáig terjedhetett ez az „ország”, azaz a későbbi Sáros és Szepes vármegyét is ide számíthatjuk. Ez azt jelenti, hogy megközelítőleg 18-20 ezer km² lehetett a területe. Összehasonlításképpen: a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye területe: 7248 km².

Ennek az „országnak” a központja volt Újvár (későbbi nevén *Abaújvár*) fa-föld szerkezetű vára. Mérete tekintélyes: 240x200 m, azaz 3,8 ha. Ennél nagyobb csak Doboka

volt (4,4 ha). Sopron ugyan ezeket is meghaladta, de ott sajátos a helyzet, mert a római eredetű falak vonulata határozta meg a választható terület nagyságát. Összehasonlításképpen: Bihar 3,1 ha, Borsod 1,7 ha, Zemplén 2,4 ha, Szabolcs 3,3 ha. Az *Újvár* név lehetséges magyarázata az lehet, hogy a néhány km-re északnyugatra fekvő Abaújszina határában van egy nagyméretű földvár, ezt 1255-ben *Óvár* néven említik, és ehhez képest a később épült vár az *Újvár* nevet kapta. Dénes József úgy véli az Újvárnál csaknem nyolcszor nagyobb (30 ha) vár, más hasonló, még ennél is jóval nagyobb várakkal együtt az avarok építménye lehetett. (Ezeket a honfoglaló magyarok már nem használták.)

A hét „országhoz” hasonló elgondolás vezette államalapító királyunkat az egyházi igazgatás kialakításában is. Hét egyházmegye létesült: Esztergom, Győr, Veszprém, Pécs, Kalocsa, Csanád, Eger székhellyel. Nyolcadiknak csatlakozott ehhez Gyulafehérvár Erdélyben. A legnagyobb területű egyházmegye az egri volt, alapításakor magába foglalta a középkori Borsodtól széles ívben Erdély határáig terjedő területet, és déli irányban a Tisza, a Körösök és Erdély határolta sík, illetve hegyes vidéket, tehát mintegy 60 ezer km²-nyi területet. Ez már valóban országnyi méretű. Összehasonlításképpen: a mai Szlovákia 49 ezer km². Sajnos egyetlen 11. századi egri püspök nevét sem ismerjük.

A világi és az egyházi igazgatás – államalapító királyunk által kialakított rendszer szerint – rendkívül szorosan együttműködött egymással. Az északkeleti „ország” ura és egyházi vezetője – területük nagyságából kifolyólag – már eleve különleges súlyt képviselhetett a 11. századi Magyarországon. Sámuel, aki Anonymus szerint kegyessége miatt az *Aba* melléknevet kapta, államalapító királyunk palotaispánja volt, ami megfelel a későbbi nádorispánnak, továbbá házassága révén rokon kapcsolatban is állt vele, ezért az akkori ország vezetésében egyértelműen meghatározó személyiség lehetett. Nem lehet véletlen tehát az, hogy éppen őt találták arra alkalmasnak a Péter királlyal szemben elégedetlenkedő nagyurak arra, hogy Szent István kijelölt utódjával szemben királlyá tegyék. Az sem lehet véletlen, hogy a Velencéből származó Gellért püspök Sámuellel szemben inkább a szintén Velencében született Pétert támogatta. Nem feladatunk ezúttal Aba Sámuel uralkodásának bemutatása, elemzése. Mindenfajta későbbi krónikás torzítás ellenére azonban egyértelműen kijelenthető: jeles uralkodónk lehetett. Nem véletlen, hogy az „országában” halála (1044) után szinte szentként tisztelték. Vitathatatlan tiszteletének jele, hogy ő lett, maradt a megye névadója. Méltó megbecsülésünkre.

Újvár megye és az Aba nemzetség

Abaújvár 1046-ban történelmi szerepet kap. Nem lehet véletlen, hogy éppen a Tiszántúlon, Aba egykori „országá” területén tör ki lázadás Péter király uralma ellen. Az orosz földről hazahívott Vazul fiai, András és Levente serege a magyar határon benyomulva Újvár várában egy időre megállapodik, mielőtt tovább nyomulna. 1106-ban a Könyves Kálmán király ellen lázadó öccse, Álmos herceg lengyel segítséggel elfoglalja Újvárat, de amikor a király ostromolni kezdi azt, rövidesen meghódol előtte.

A 12-13. században az egykori „országok” szétesnek, nyilvánvalóan a mindenkori királyi akarat eredményeként. Területükön kialakul a várispánságok, majd a nemesi vármegyék rendszere. A nagy Újvár megyéből is kiszakad Heves, a tornai erdőispánság, megyévé alakul Sáros, Szepes. De átalakul az egyházi igazgatás is: a Bihar, majd Várad székhelyű püspökség

létrehozásával, a csanádi püspökség észak felé történő terjeszkedésével az egri püspökség teritóriuma csökken, de még így is a legnagyobb egyházmegye a 14-15. században. A püspök jövedelme nem sokkal kisebb, mint az esztergomi érseké. A vármegye és az északkeleti régió országos jelentőségű hiteles helye a jászói premontrei kolostor. Zemplénben és attól keletre ezt a szerepet a leleszi premontrei monostor töltötte be.

A tatárjárás időszakában (1241/42) jelentős szerepet kapnak a vármegyék. A királyi sereg tragikus csatavesztése után az (életben maradt) ispánoknak és várnépeknek magukra hagyatva kell harcolniuk a betörő ellenséggel. 1242 januárjában még Abaújvár is egyike azoknak a váraknak, amelyek ellenállnak. Az északkeleti országrészben még Füleket említik. A püspöki székhelyet, Egert elfoglalták és feldúlták a tatárok. Abaújvárbán a régészeti ásatás során nem kerültek elő harcra utaló leletek, ugyanez a helyzet a borsodi földvár esetében is. Zemplén földvárában nagyobb ásatásra nem került sor, így sorsát nem ismerjük. Az Abaújban birtokos családok közül többeknek köszönhetette IV. Béla király megmenekülését a csatából; mások mellett két testvérnek, Donnak és Barabásnak, akik lovukat adták át a királynak, ezért adományul kapták Fájt, ami a család névadó birtoka lett.

A tatárjárás után a régi nagy ispánsági várak többségét lassanként pusztulni hagyták. Ez lett a sorsa Borsodnak, később Zemplénnek is. Abaújvár viszont a 14-15. században is megmarad központnak, előbb a Drugethek, majd a Perényiek birtokában.

A 14. század elején az abaúji-zempléni régióban ismét meghatározóvá vált az Aba nemzetség. Amadé csaknem két évtizeden keresztül viselte a nádori címet. Abaúj, Sáros, Szepes, Zemplén, Ung, Bereg és Szabolcs vármegyékre terjedt ki hatalma. Tartományát, amely mintegy 25 ezer km²-nyi területet foglalt magába, Gönc várából igazgatta. Saját bírói fóruma is volt: Vizsolyban.

Az 1300-ban, 12 évesen magyar földre érkező, először 1301-ben (nem szabályosan) megkoronázott nápolyi Caroberto, aki magyar földön a Károly nevet használta, éveken keresztül élt a vármegyében. 1326-ban így emlékezett meg erről: „gyermekkorunkban Amadé egykori nádornál voltunk mindazokkal, akikkel együtt Gönc várában tartózkodtunk”. Formálisan tehát rövid ideig az abaúji Gönc vára volt az ország királyi központja. 1310 augusztusában harmadszor, minden tekintetben érvényesen megkoronázzák Károlyt, aki végtére egyedül maradt a trónt megszerezni akarók közül. Addigi meghatározó támogatója, Amadé ezt egy évvel éli túl, a kassai polgárok megölik 1301 szeptemberében. Fiai ellenében I. Károly király Rozgonyinál döntő csatát nyert, a kassai polgárok és a szepességi szászok támogatásával. Innen számítható Kassa és a szepességi városok rohamos gyarapodása, ami évszázadokig meghatározó jelentőségűvé válik az északkeleti régióban, különös tekintettel Tokaj-Hegyaljára.

Abaúj vármegye a 14-15. században gazdag, népes vidéknek számított. A 250 település felében állt templom. A legtöbb egyházi adót (pápai tizedet) Kassa szabad királyi városa fizette, több mint ötször annyit, mint Gönc mezővárosa, utóbbitól alig maradt el Szepesi, amely viszont csaknem kétszer többet adózott, mint Szikszó. Jelentős helységnek számított még Gagy, Korlátfalu, Forró, Aszaló, Alsódobsza, Fülökércs. Utóbbiak szintjén állt a letehetősebb borsodi település Kaza, amely kétszer annyit fizetett, mint Miskolc, amit Gönc hatszorosan múlt felül!

A Drugethek tündöklése és bukása

I. Károly uralkodásának második szakaszában negyedszázadon keresztül úgy tűnt, hogy Aba Amadé tartományához hasonló, sőt azt jóval felülmúló „ország” alakulhat ki az északi régióban. A francia eredetű családból származó Drugeth Fülöp Dél-Itáliából Károly kíséretében, nagyjából vele egykorú gyermekként érkezett Magyarországra. 1317-től Újvár vármegye ispánja, 1323-tól haláláig (1327) nádor. Sőt ezt a tisztséget 1342-ig továbbra is a Drugeth család tagjai töltik be. Fülöp, majd testvére, János nyolc vármegye (Újvár, Gömör, Borsod, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Sáros) ispánjai egyszerre mind. Tartományuk területe kb. 25 ezer km², azaz megegyező méretű az Aba Amadé által uralttal. Bírói széke maradt továbbra is Vizsoly, mint Amadé időszakában. Drugeth Vilmos a felsoroltakon kívül még Szepes és Heves vármegyét is uralta, azaz több mint 32 ezer km²-t. A területen a királyi várak közül Szepesvár, Sáros, Makovica, Jászó, Füzér, Gönc, Regéc, Boldogkő, Somodi, Szádvár, meg a nógrádi Fülek volt a Drugethek kezelésében. Magán birtokukban volt a szepeségi Lubló, a sárosi Palocsa, Szakalya, a zempléni Párics, Terebes, Barkó, Jeszenő, az ungi Nyevice vára. Az 1320-as években Drugeth Vilmos építtette a lengyel határon Dunajec (Nedec) várát. 1329/30-ban szerezték meg az Abáktól Szalánc várát és uradalmát. Vilmos az 1330-as években húsz vár ura volt. 1330-ban készült végrendeletéből kiderül, hogy Gönc várában őriztette a családi kincstárat, a közeli Regéc várában pedig okleveleit.

Miután Drugeth Vilmos meghalt 1342 szeptemberében, az alig egy hónapja trónra lépett Nagy Lajos király apja kedvelt, és – úgy tűnik – alighanem túlságosan nagy hatalomra szert tett hívei ellen fordul, és birtokaiknak csak töredékét hagyja meg: a várak közül a zempléni Barkót, Jeszenőt és az ungi Nyevickét. Drugeth Miklós már csak egyetlen vármegye, a viszonylag kicsi Ung ispánja marad.

A 15. században Abaúj vármegye birtokviszonyai jelentősen átrendeződnek. Abaúj egy-egy falujáról kapja nevét a vármegye két legnagyobb birtokos családja: a Perényi és a Rozgonyi. A Perényieké volt Abaújvár, Nagyida és Füzér vára, meg 4 mezőváros és több mint félszáz falu; a Rozgonyiaké három mezőváros (Szepsi, Vizsoly és Szina), majd a boldogkői uradalmat birtokló, Borsod vármegyében őshonos ónodi Czudar család kihalása (1470) után Forró, Kázmárk, Telkibánya, Nádasd mezőváros meg tucatnyi falu. Boldogkő, Regéc királyi vár, Gönc város ura a Bebek család, Szalánc vára és uradalma a Losoncziai birtoka.

Mátyás korának nevezetes abaúji származású birtokosa Magyar Balázs (†1490), a kiváló hadvezér, valamint veje, az abaúji származású Kinizsi Pál (†1494). Magyar Balázs 1481-ben Otranto városát foglalta vissza a törököktől, Kinizsit leginkább nevezetessé a törökök fölött aratott kenyérmezei győzelem tette. A vármegyéből származott Tomori Pál kalocsai érsek, a tragikusan végződött mohácsi csata hősi halált halt hadvezére.

Ütköző zóna

1526 után csaknem két évszázadon keresztül Abaúj vármegye csaknem szünet nélkül hadszíntérnek számított. Déli területeit a törökök pusztították, a Hernád völgyében vezetők hadiúton vagy Habsburg királyi, vagy velük szemben erdélyi majd kuruc seregek vonultak. A középkori kultúra emlékeiből sok elpusztult: kolostorok, várak, várkastélyok, települések. A vármegye várai nem számítottak a végvári rendszerhez; a kisebb erődtények (várkastélyok, templomvárak, fallal övezett mezővárosok) nem kerülhették el a pusztulást.

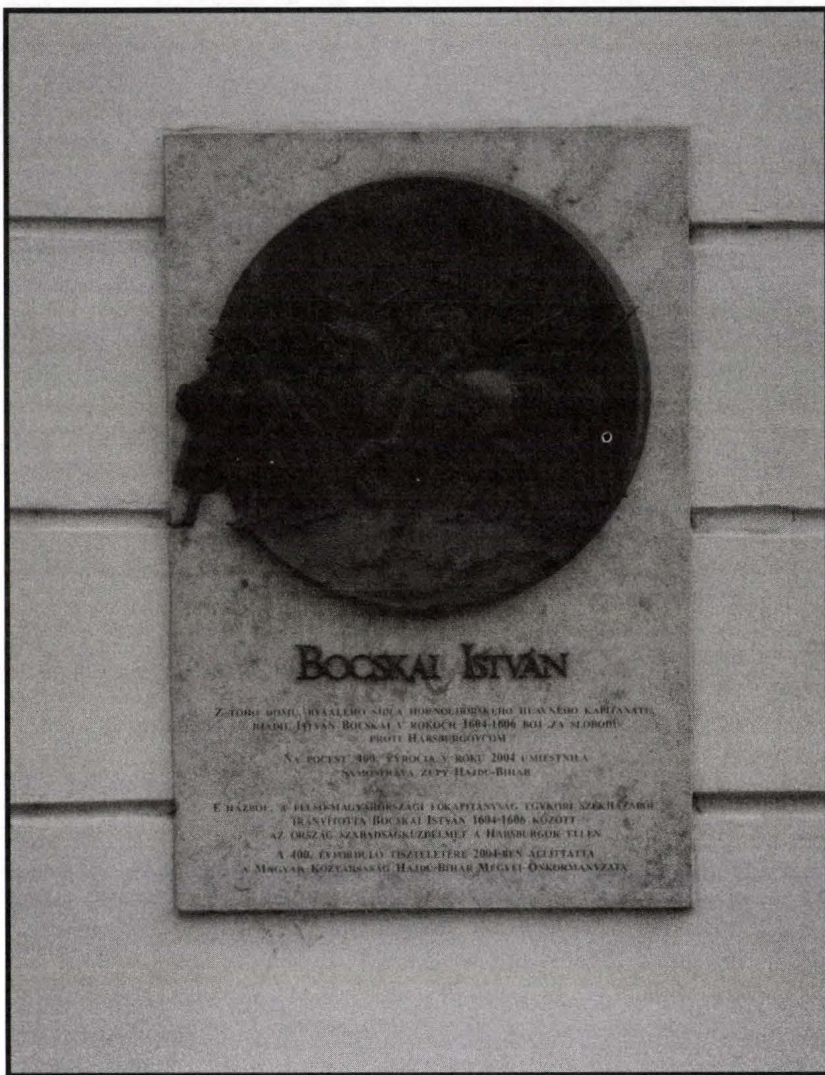


A történész szerző sátoraljaújhelyi otthonának dolgozószobájában

1552-ben Eger vár védelmében az északkeleti régió birtokosai példamutató módon igyekeztek segíteni. A vár Borsod vármegyéhez tartozó területen feküdt. Borsod küldött is csapatokat, vezetőjük, Bolyki Tamás hadnagy a harcban hősi halált halt. A borsodi, abaúji, gömöri, sárosi, szepesi és ungi katonák összlétszáma csaknem elérte a háromszáz főt. Kassáról 210 gyalogos érkezett (eredetileg Szolnokra mentek volna, de azt közben elfoglalták a törökök). A szabad királyi városok (Kassa, Eperjes, Bártfa, Lőcse, Kisszeben) további 101 fegyverest küldtek. A felvidéki főurak közül Serédy Gáspár, Perényi Ferenc, Báthori György, Homonnay György másfélszáz puskást küldött együttesen. Heves vármegyéből egyetlen birtokos sem küldött katonát! Az egyháziak közül az egri káptalan, a jászói prépost, a felsőtárkányi karthauziak együtt több mint félszáz katonát állítottak ki.

1566-ban Szigetvárt korántsem segítették ilyen lelkesen a dunántúli vármegyék. A következő évben Hasszán temesvári pasa indult meg hadaival abaúji hadjáratra. Úgy tűnik, célja nem a területfoglalás volt, hanem a pusztítás, beleértve a kisebb erődtámaszokat (várkastélyok) megostromlását, lerombolását. Perényi várát, a borsodi Dédest 15 napig védte őrsége, majd sikerült észrevétlen elmenekülniük, de a diadalittasan a várba benyomuló törökök számára gondoskodtak meglepetésről: a fölrobbanó puszkapor négyszáz elengedhetetlen katona halálát okozta. A gömöri Putnokot három napig védték, aztán föladták. Az abaúji Finkét és Gagybátort is harc nélkül foglalták el a törökök. Rákóczi György felsővadászi várkastélyának védői azonban mindvégig kitartottak. Amikor már égett minden, kirohanva, mint az előző esztendőben Szigetváron Zrínyi Miklós és vitézei, egy-két kivétellel valamennyien elesetek az egyenlőtlen küzdelemben. Horváti védőit is legyűrte a túlerő, a várkastély ura fogságba került, katonáit levágták. A z Abaújhoz közeli Monok várkastélyát is harccal foglalták el, ura, Monaky Mihály fogságba esett.

Szikszó híres vásárát 1577-ben és 1588-ban is váratlanul megrohanták, a zsákmányra éhes portyázó török hadak. De a közeli végvárok egyesült csapatai véres csatában mindkétszer diadalmaskodtak. Az utóbbi csatát Rákóczi Zsigmond vezényelte, akinek nevét akkor ismerték meg nemcsak országosan, hanem külföldön is. Haditettével megalapozta a Rákóczi család hírnevét.



Bocskai István kassai emléktáblája
Györfi Lajos szobrászművész alkotása, 2004.

KÖSZEGHY ELEMÉR

Kassa műemlékei

1939-ben, röviddel azután, hogy – épp 75 évvel ezelőtt! – Kassa visszatért Magyarországhoz az Officina Képeskönyvek sorozatában Budapesten megjelent egy 28 fényképpel illusztrált kis könyv **Köszeghy Elemér** (1882–1954) tollából Kassa műemlékeiről. Fedőlapját Kolozsváry Sándor tervezte Houfnagel 1617-ből való metszete alapján. A szerző mint művelődéstörténész (1914 és 1919 között a kassai múzeum igazgatója volt, 1939-től 1946-ban történt nyugdíjba meneteléig pedig a budapesti Iparművészeti Múzeum igazgatói tisztét töltötte be) illetékes volt a témában, s tömören, a lényegre összpontosítva mutatta be a város épített örökségét. Elismeréssel szövegezték a műről Márai Sándor is: „A Dóm tövében kezdtem a látogatásokat, a Szent Mihály-kápolna egykori temetőkertjében, Jakab polgár anyjánál, Katalin asszonynál. Középkori sírkő, Köszeghy is megemlíti Kassáról írott, bölcs, szűkszavú és a helyrajznál mélyebben tájékozott tanulmányában.”¹ E ma már nehezen elérhető mű szövegének újraközlésével mutatjuk be Európa ideai kulturális fővárosának legjellemzőbb műemlékeit. (A Szerk.)



Szent István koronájának minden gyöngye egyaránt drága kincse a magyarságnak. Minden hely, minden város, ahol magyar vér és verejték tette termővé a talajt, a szívünk-höz nőtt. Szent koronánk minden elorzott ékességéért vérzik a szívünk. Minden talpalatnyi földért viszont, amit a Gondviselés visszajuttat Árpád nemzetének, forró hála és köszönet száll milliók szívéből az Egek Urához.

Mégis a magyarok Felvidék felszabadulásakor a hála kitörése akkor lett a legforróbb, a büszke öröm lángjai akkor gyúltak a legfényesebbre, az egész nemzet szíve akkor dobogott legerősebben, amikor Kassa városának nevét vitte el a magyar szívekhez a diadalt hirdető kormányfői szózat. Ezt azok a városok is, amelyek a balsorsban és felszabadulásban társai voltak Rákóczi városának, minden féltékenység nélkül elismerhetik.

E várost a magyarság nemzeti zarándokhelyévé avatták a Nagy Fejedelemnek kétszázados számkivetésből idehozott drága hamvai. Mindig jelentékeny helye volt az országnak. A múltban jelentőssé, naggyá tette helyzete. Legészakibb végvára volt a színmagyar lakosságú alföldi területnek és kapuja annak az északkeleti hegyvidéknek, amelynek vegyes ajkú lakossága a legteljesebben összeforrt a magyarsággal az édes haza szeretetében. Nehéz századok-

¹ Márai Sándor: Régi Kassa, álmom. Helikon, Bp., 2013. 78. (Jakab polgár anyja)

ban főhelye volt a töröktől mentes országterület keleti felének. Bocskai, Bethlen s a Rákócziak minden szabadságharcuk kiinduló pontjává tették a Felvidék kulcsává lett hatalmas erősséget. Mert az egykori kis német települést a magyar királyok szabadalmi s a középkori polgárok szorgalma, kitartása rohamosan nagyfontosságú erősséggé fejlesztette. Erős, bástyás falai között virult a kereskedelem és ipar. Építészet, szobrászat, festészet, ötvösség, bronz- és öntés, valamint egyéb mesterségek a magyar művelődés csodás virágait termelték itt. A nemzeti kegyelet érzését még fokozza a régi művészet emlékeinek gazdagsága a nagy múltú városban. Török dúlta városainknál sokkal történetibb a levegője. Az egykori várfal itt-ott megmaradt romjain belül mindenfelé akadnak beszélő kövei, amelyek a mi múltunknak, a dicsőséges magyar történetnek idefűződő eseményeiről, a magyar művelődés szintjéről regélnek. Ezekről a beszélő kövekről s a nagy múlt egyéb tárgyi emlékeiről lesz e sorokban szó.

A város felett a székesegyház uralkodik: ebben alussza örök álmát egy emberöltő óta a Nagy Fejedelem és hőselklű édesanyja. Miden út hozzá vezet, Kassa minden magyar vendége először odazarándokol az áhítatnak ebbe a káprázatos szépségű csarnokába, amelynek természetesen sok tatározást és elkerülhetetlen újítást szenvedett falait századok előtti elődök hitbuzgalma emelte az Úr házául. Áhítatuk és áldozatkészségük a művészet remekeivel ékesítette fel a templomot, melyet az Árpádok véréből fakadt, szentéletű királyleány, magyarországi Szent Erzsébet emlékének szenteltek.

A rég művészet emlékeinek lenyűgöző hatásától megilletődöttén lép a vándor a templomhajó északi fala elé, ahol egy újabb keletű kép, Dudits Andornak monumentális falfestménye, tárja eléje a dicső Fejedelem életének magasba ívelését, s vezeti őt a sírbolthoz, ahol a száműzött vezér és társai pora felett virraszt a nemzeti kegyelet. Virrasztott akkor is, amikor a nemzeti önérték húsz keserves éven át a porba sújtottan hevert. A dóm, a mellette álló temetőkápolna és a harangtorony a város szívében oly gazdag műemlékcsoport, hogy szinte kimeríti a városnézőt. Mikor pedig a kegyeletes szent helyet elhagyja, körülveszi őt a ma eleven élete, kirakatok, fényreklámok terelik el a figyelmét a beszélő kövekről, sőt helyenként el is takarják és eltorzítják azokat. A szétszórt emlékeket keresgélne kell. [...]

Kassa hiteles története a XIII. század derekán kezdődik. 1249-ben esik róla először szó korunkra maradt okmányokban. Tárgyi emlékeink csak valamivel későbbi időtől kezdve vannak történetéről. Abból az időből, amikor a XII. század óta szörványosan s a tatárjárás után tömegesen betelepített német „vendégek” alapítása, a királyi birtokként szereplő „villa regia de Cassa” már kiemelkedett az Aba-Újvár megyéje területén alakult többi község sorából. Amikor már Szent Erzsébet tiszteletének szentelt plébániatemploma mellett, amelyet 1283-ban említ először IV. Márton pápának egy levele, a szegények részére ispotálya s még egy másik jelentékeny temploma is volt.

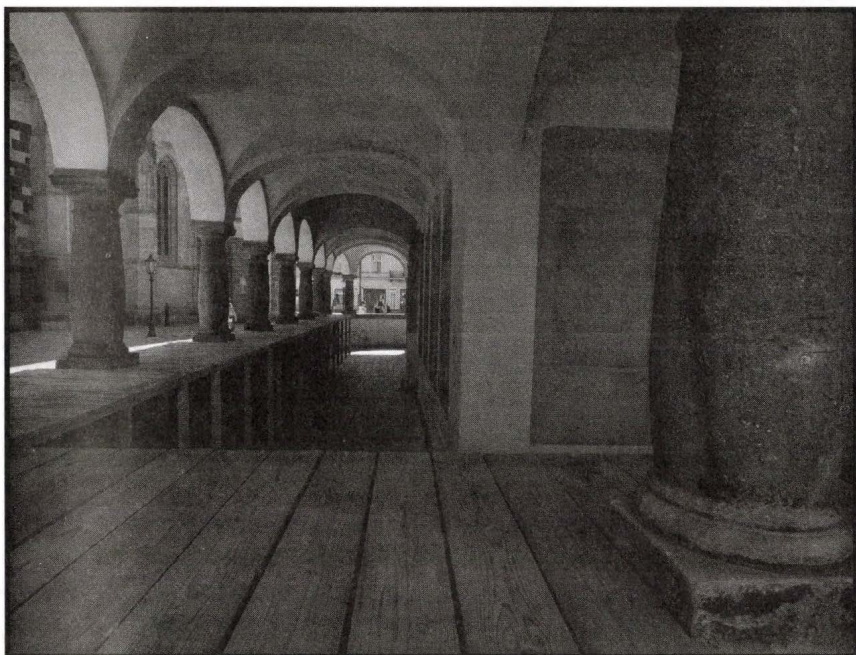
Az akkori plébániatemplom eltűnt a föld felszínéről, de alapfalai megvannak a föld mélyében a mai székesegyház padozata alatt. Közel 40 m hosszúságú és 14 m szélességű hajója volt a régi egyháznak, amely a XIV. század utolsó negyedében leégett. A templomnak s vele az egész városnak védőszentjéül II. Endre királynak és Gertrúd királynénak 1235-ben szentté avatott leányát, Erzsébetet választották. Az ő képe, illetve a templom főoltárán állott szobrának valószínű mása díszítette a város középkori nagy pecsétjét.



A Szent Mihály-kápolna
GAÁL ZOLTÁN FELVETELE

Az 1300. év körül az akkori Szent Erzsébet templomon kívül már egy második s ugyan-csak nem csekély méretű, művészi kivitelű temploma is volt a városnak. A XIII. században itt letelepedett domonkos-rendi barátok templomát már 1303-ban említi írott emlék. Ebből a templomból máig megvan a szerzetesi templomokat jellemző hosszú szentély, átalakított ablakkal és boltozatokkal. Mai kettéosztott alakjában részben a barokk átépítésű templomhajóhoz csatlakozik szentélyként, részben a kolostor felől nyíló, emeletes oratórium lett belőle. Oszlopkötegeinek fejei a csúcsíves stílus korai, XIII. századvégi szakaszára utalnak. A legérdekesebb közöttük az oratóriumban jól megközelíthető szörnyalakos példány. A két templommal bíró Kassa ez időben már város. Várfalai, kapui, bástyái vannak. Már 1290-ben IV. Lászlótól kapott körfal építésére engedélyt. Az ekkoriban épült belső várfal vonulatát a tojásdad vonalban körbefutó Fegyverház, Bástya, Vársánc, Várkapu, Harang és Fazekas utca külső házsora jelzi, illetve helyenkint még rejtje is magában. Az erődítményeken belül önérzetes, büszke polgárság lakott. Mikor Károly Róbert király, az egykori királyi falut 1311-ben odaajándékozta hívének, Omode nádornak, a kassaiak fellázadnak és megölik a nádort. Utóbb buzgó hívei a királynak, s az ő segítségével fejlesztik tovább városukat.

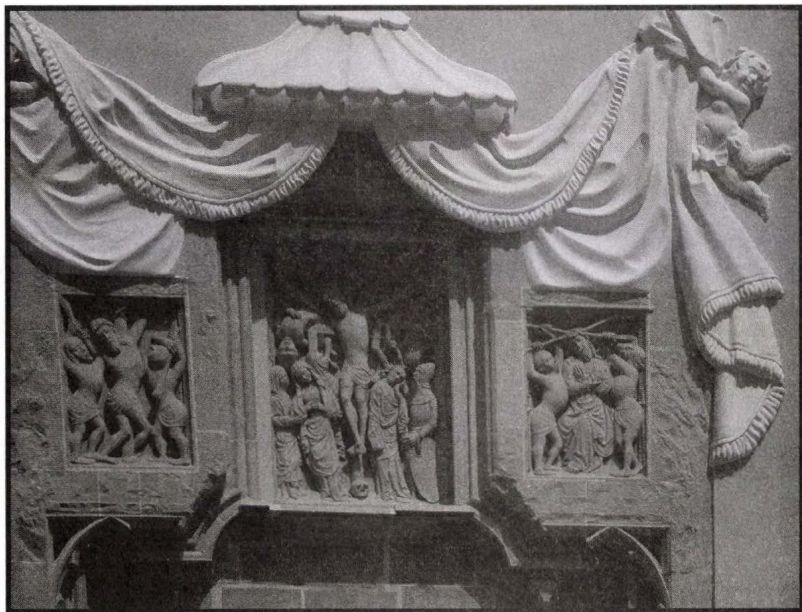
Az erődvonalon belül a város elrendezése máig sem sokat változott. Csak éppen a plébániatemplom körüli temető tűnt el. Ebbe a temetőbe építették a XIV. században temető-kápolnának a Szent Mihály-kápolnát. Karcsú, rendkívül kecses alakjával, érdekes építészeti szerkezetével megragad minden nézőt. Annál is inkább megérdemli a figyelmet, mert legrégibb építészeti emlékeink közül a legisztáiban, aránylag kevés újítással és változtatással őrzi



A régi temető sírköveit az Orbán-torony falán helyezték el
GAÁL ZOLTÁN FELVÉTELE

a kassai építőmesterek művészetének emlékrét. Különösen a kápolna festői homlokzata feltűnő. A fölötte emelkedő kis tornyocska merész felépítésű. Előfala a nyílt bejárócsarnok csúcsívén, hátsó fala pedig a kápolna belsejében levő boltozati hevederíven nyugszik. A bejáráskapu oromzatát a lelkeket mérlegelő Szent Mihály arkangyal domborművű képe díszíti.

Nagy Lajostól a város sok szabadalmat s már címert is kapott, az Anjou-címerből vett liliumokkal. Ettől kezdve a lilium lett Kassa jelvénye. Ezt látjuk a Nagy Lajos korától II. Rákóczi Ferenc koráig fennállott pénzverőházban vert pénzeken verdejegyként s az ez időben fejlődésnek indult ötvösipar remek alkotásain, városi próbabélyegként. A városi élet ekkori világi építészeti emlékei, így elsősorban a középkori városháza, a mai színház helyén, teljesen elenyésztek. Maradtak azonban emlékek a XIV. századi polgárok életéből. Mondhatnók: emlékek a bölcsőtől a sírig vezető életút két végállomásáról. Az ősi keresztelőmedence ott áll a dóm déli hajójában. Harangércből öntötték, zömök kehely alakjában. Peremén a ráboruló újabb kori fedél alatt a XIV. század első felére valló nagybetűk, oldalán ugyancsak kora XIV. századi jellegű, hátsó lábukon cölöpszerű egyenességgel álló címerállatok láthatók négyszögű keretekben. Szájukat, illetve csőrüket zárva tartják, s nyelvüket nem öltik ki, mint a század későbbi szakaszaiban. Közöttük a főhelyeket az Aba-nemzetség címerében szereplő sas foglalja el. Az Anjou-lilium még nem szerepel a díszítményekben. A medence áttört talpon áll, amely még a medencénél is korábbi jellegű. Ebben a hatalmas öblű medencében tartották keresztvíz alá a kassai újszülötteket a XIV. század óta.



Kálvária-csoport a szemináriumi templom kapuja fölött
GAÁL ZOLTÁN FELVÉTELE

A keresztkúttól kezdve hordta aztán ki-ki a maga keresztlátását egészen addig, míg letette, és akkor rákértült a kereszt a sírkövére. Régi sírköveknek dús sorozata került elő a székesegyház helyreállítása alkalmával. A Mihály-kápolna falába és a harangtorony aljába falazták be őket, részben pedig a múzeumba kerültek. A legrégebb emlékek – a XIV. század elejéről – felírásnélküliek. Málladozó, törött példányaikon íven vagy íveltszélű halmon áll a kereszt. A század második felében dőlt pajzsot illesztettek a tövéhez, és erre mértani ábraszzerű családjegeket vésnek. Csak a XV. század hetvenes éveitől fogva őrzik meg a sírkövek az egykor alattuk nyugvó halandónak nevét, esetleg közelebbi életrajzi adatait is. Ezek közül való a Jakab polgár anyjának, Katalin asszonynak a Mihály-kápolna falába illesztett sírköve 1375-ből.

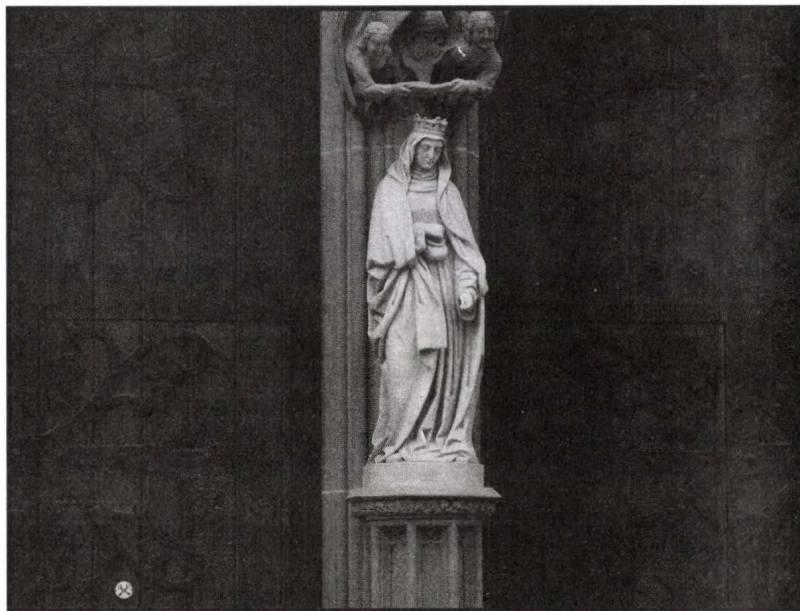
A XIV. század végén ismét újabb egyházi épülettel gazdagodik Kassa. A Szent Ferenc-rend szerzetesei építik fel a Fő utca északi szakaszán templomukat. Ebből az 1405-ben felszentelt templomból is csak részletek maradtak korunkra. A szentély szép boltozatával és ülfülkéivel még eredeti állapotában áll. A XVII. században átalakított templomhajó barokk homlokzatába pedig az egykori csúcsíves templomnak egy szép faragványát illesztették be emlékkül. A középkori kálvária-csoport pufók angyalkás barokk kerete az aszketikus középkor szobrászati alkotásának átértett szenvedést sugárzó tartalmát és mély vallásosságát lehelő művészi kifejezését csak kihangsúlyozza. Tanulságos példa arra, hogy az igazi műélvezetet a különböző korú, de koruk szellemét híven tükröző eredeti műalkotások nem zavarják. [...] Még a legtisztábban megőrzött műemlékek gy-egy részlete is aligha tűnik úgy szembe, és aligha kelt annyi érzést és gondolatot, mint a játékos könnyedségű keretbe illesztett, súlyosan tartalmas kálvária-csoport a mai szemináriumi templom kapuja fölött.



A dóm főhajója, szentélye
GAÁL ZOLTÁN FELVÉTELE

Szent Erzsébet mai temploma 1400 körül építés alatt állt. IX. Bonifác pápa 1402-ben búcsút engedélyezett, hogy ennek jövedelmei révén kassai hívei az „egykor” leégett templom újból való felépítését befejezhessék. A régi templom a XIV. század utolsó tizedeiben éghetett le. 1378-ig terjedő sírkövek kerültek elő a régivel majdnem egyező tengelyű, de jóval nagyobb méretű, mai templom restaurálásánál a pillérek alól. Hosszában 55 méteres belső méretűre bővíthették csak a templomot az utca házsorai miatt. Szélességében azonban három, egyenként 120 méter széles hajót építettek egymás mellé, amelyek középsője 24 méter magas. Alaprajzi elrendezése, nevezetesen az oldalhajók kettőskapolnás záródásainak a szentély körüli sugaras elhelyezése, sokkal korábbi francia templomok alaprajzaihoz hasonlít. Elenyészett régebbi magyar templomok közvetítésével magyarázható a nagy hasonlóság.

Templomunk belsejét erősen megváltoztatta a XIX. század utolsó negyedében végrehajtott restaurálás. Ennek során több épületrészt megújítottak és, sajnos, át is alakítottak. Főként a boltozáson végrehajtott változtatások és az oldalhajókba helyezett pillérsorok voltak hátrányosak a művészi összhatásra. Ám azért nem lehet arról szó, hogy a mai templom a harmadik, vagy egyes írók szerint éppen a negyedik volna ezen a helyen. Alapjában és lényegében félezer éves alkotással állunk szemben, s a régi részek különösen a külsején érvényesülnek. Legjobban északnyugatról tekintve. Észak felől nyílik a templom legszebb, legdíszesebb kapuja. Oromzatának közepét sokalakos dombormű foglalja el az utolsó ítélet ábrázolásával. E körül még öt kisebb dombormű sorakozik lépcsőzetes rendben. A felső három a szemináriumi templom már említett domborművéhez közelálló modorban a kálvária jelenetét ábrázolja, az ott látható csoportokat háromfelé osztva. Az alsó kettő magyarországi



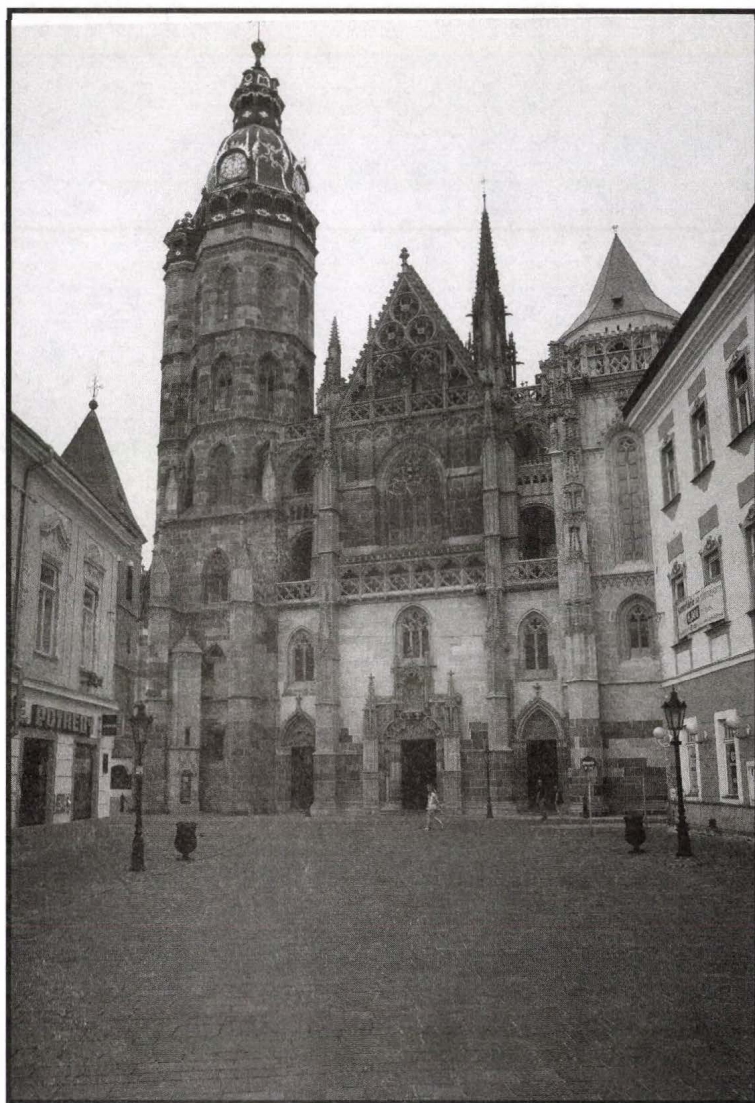
Szent Erzsébet szobra a dóm északi kapuzatán
GAÁL ZOLTÁN FELVÉTELE

Szent Erzsébet életének több jelenetét tömöríti össze egy-egy képbe. Valamennyi dombormű felfogása és kivitele a dóm építkezésének legkorábbi, 1400 körüli szakaszára vall.

Zsigmond király uralkodása idejére esik a dóm építésének főszakasza. Albert, I. Ulászló és V. László korából nem sok a nyoma az építés előhaladásának. A két utóbbi uralkodása alatt Albert özvegyének hadvezére, a cseh Giskra tartotta kezében Kassát. Mátyás király idején vett új lendületet a befejezés és belső kiképzés munkája. De azért templomukat már Zsigmond uralkodásának végétől kezdve használhatták a kassaiak. Ekkori berendezéséből is maradt emlékünks. A szentély diadalívében, az összekötő gerendán, hatalmas méretű kálváriacsoport állt. Ez később kikerült a dómból a Kálvária-templomba. Ma ismét a dómban áll a déli bejáró csarnok fölötti oratórium karzatán. Szobrai, közöttük különösen a Megváltó megragadó szépségű alakja, a XV. század első felének remekei.

A dóm hármas főbejárata a nyugati főhomlokzaton van. A főhomlokzat északi és déli sarkain áll a templom két tornya. Nem egyszerre épültek fel. Az északi torony a XV. század derekán épült. Felső emeleit Kassa 1490-91-i ágyúzása után, amikor a II. Ulászló ellenében a trónért küzdő öccse, Albert lengyel király ostromolta a várost, meg kellett újítani. Rézsisakját pedig 1775-ben kapta. A legutolsó restauráláskor az a veszély fenyegette, hogy a különböző korú részeit „stílszerűsítik”. Azonban szerencsére elkerülte ezt a sorsot.

Mátyás király korából származnak a dóm legbecsebb művészi emlékei. A király valóban fejedelmi módon támogatta a kassaiakat abban, hogy templomuk építését befejezhessék. A dómnak sok műrészlete fűződik az ő korához és nevéhez: a kettős menetű „Királylépcső”, a Mátyás-oratórium, a Mátyás-lámpás. Ő építette fel a dóm déli tornyát, melyet címe-



A dóm nyugati főhomlokzata a tornyokkal
GAÁL ZOLTÁN FELVÉTELE

re díszít. A torony azonban csak a templom párkányának magasságáig épült fel. Kőfaragványokban különösen szép, csipkeszerű könnyedségű alkotások maradtak korunkra a Mátyás korában élt „Stephanus lapicidá”-tól, István kőfaragótól. Az ő mesteri kezére vall a szentségház melletti falon Szent Erzsébet domborművé képe pazarul kiképzett, csavart indás toronyba csúcsosodó mennyezete alatt. A 16 méteres szentségházon tíz évig dolgozott, 1468-tól 1477-ig. A szentségház a szentély bejáratánál áll. A szentélyt magát a dóm páratlan szép-



A Lőcsei-ház
GAÁL ZOLTÁN FELVÉTELE

ségű főekessége, a főoltár tölti be, amely szárnyaival az egész szentélyzáródást elfoglalja. A szobrászat és festészet magas színvonalon álló remekei teszik különösen becsessé. Megújított oromzatától eltekintve eredeti állapotában van. Elkészülte már belenyúlt a XV. század negyedik negyedébe. Az oltárkettős szárnyai 48 képből állnak. Több festő alkotásai. Valószínűleg egy mester s több tanítványa dolgozott rajtuk 1475 és 1477 között. Teljesen kinyitva magyarországi Szent Erzsébet életének 12 jelenetét mutatja az oltár. Belső szárnyait a nagybőjti időben behajtják, és akkor a Megváltó szenvedésének 24 jelenete válik láthatóvá. Advent idejében pedig a külső szárnyak hátán lévő 12 kép Szűz Mária életét tárja a hívek elé. A legkiválóbbak az Erzsébet-ciklus képei, s ezek közül Erzsébet elűzetése wartburgi otthonából különösen jól érezteti a költői lelkületű festőnek minden kielezett indulat kifejezést kerülő egyéniségét. A főoltár háromfülkés szekrényében emberfölkötti nagyságú, két és fél méteres szobrok állnak. Középpütt a Madonna a gyermek Jézussal, jobbja a bibliai, balján magyarországi Szent Erzsébet. Mindhárom szobor arcán szelíd báj ömlik el, kecses mozdulatú alakjaikat dús redőkben omló ruházat borítja.

[...] A Fő utca házsorai máig is eredeti helyükön állnak a középkor óta. [...] A legtöbb csúcsíves részlet maradt meg az ún. Lőcsei-házon. Bár külsejét kissé merészen rekonstruálták, belsejében sok az érdekes, sokszázados múltú épületrész. Ez a ház a kassai származású Szathmáry György esztergomi érsek családjáé volt. Szathmáry Anna férje, Thurzó Elek országbíró († 1543) Lőcse városára hagyta ezt a házat. A lőcsei kereskedők szálltak meg benne akkoriban. 1570-ben Kassa váltotta magához, s előkelő vendégeit itt helyezte el. A legelőkelőbb sokaságot akkor látták ezek a falak, amikor Bethlen Gábor fejedelem e házban tartotta lakodalmát Brandenburg örgrófjának Katalin leányával. A földszinten két szoba ma is középkori boltozatú. [...]



Az Orbán-torony
GAÁL ZOLTÁN FELVÉTELE

Nehéz idők következnek a mohácsi vész után Kassára is. A török ugyan nem dúlta fel a várost, de János király és Ferdinánd harcai, a két párt váltakozó uralma, a reformáció fellépésével a templomok birtokáért való vetélkedés eléggé felzaklatták a polgárok életét. Az ipar és kereskedelem pangott a zavaros időkben, az egyházi művészet terén csökkentek az igények. 1556-ban még szörnyű tűzvész is elhamvasztotta a város nagy részét a templomokkal együtt. A leégett szerzetesi templomokat nem építették fel újra, hanem katonai célokra alakították át. A tűzben megolvadt harangok ércéből Illefeld Ferenc ágyú- és harangöntő 72 mázsás harangot öntött. Ennek a harangnak utóbb külön harangtornyot építettek a dóm mellé. A szomszédos Szepességén már a XVI. század második felében szokásba jött ilyen különálló kampanilék építése. Egész sor van belőlük ott, jellemző pártázatos oromdíszítéssel. A kassai, melynek falába régebbi kőfaragványokat is illesztettek, szintén pártázatos lehetett. 1628-ban készült el vele az eperjesi Lindtner Márton, Bethlen Gábor udvari építész. Ma már nincs eredeti alakjában. Fedele később került rá, s lábához csak a XX. századnak az elején toldották az árkádokat. Ezekben szép, régi sírköveket és szobrászati emlékeket helyeztek el, a középkortól egészen Hartmann József kassai szobrász 1754-ből való Szent Flórián szobraig. Sajnos, egyben mindenféle árusokat is, zöldségtől cukorkásig. A bejáró ajtó városcímeres domborművével és vert vasból való világítórácsával eredeti állapotában van. [...]

Hazánk története a XVII. században annyira mozgalmas, hogy monumentális építészeti emlékek ez időbeli ritkaságán nem csodálkozhatunk. E ritka emlékek között is kimagasló helyet foglal el a kassai premontrei templom. Ezt a templomot a jezsuiták számára építtette 1670 és 1680 között II. Rákóczi György özvegye, Báthory Zsófia. Nemes egy-

A volt jezsuita, utóbb premontrei templom,
illetve Szűz Mária-szobor a régi vesztőhelyen
GAÁL ZOLTÁN FELVÉTELEI

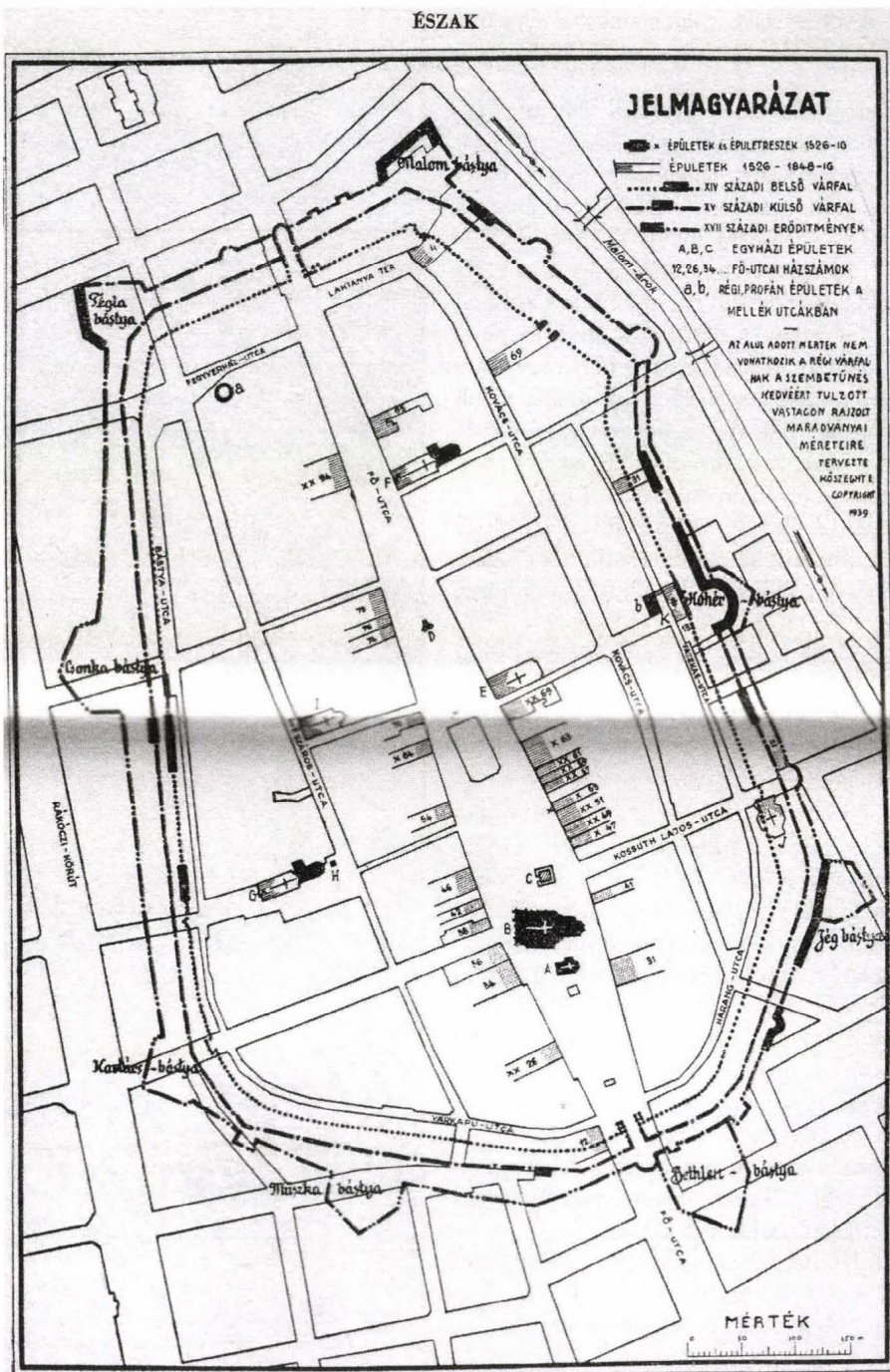
szerűség jellemzi. Hatalmas, faragott kőkockákból alkotott, kiugró párkányaival csak vízszintesen tagolt falfelületeit még a reneszánsz díszítő elemeit őrző kőkeretes ablakok és kagylós záródású fülkék díszítik. Belsejében I. Rákóczi Ferenc fából faragott, címeres emléktábláját rosszul látható módon, túl magasra helyezték. A korábbi és egykorú épületek sorából, amelyek eredeti homlokzatára a XVIII. századi tűzvészek után mindig újabb vakolatdíszet raktak, ez a bámulatosan monumentális épület messziről kéri eredeti arculatát híven őrző kőhomlokzatával.

[...] A XVIII. század második felétől kezdve mind több és több főúri palota foglalta el a régi, keskeny homlokzatú polgárházak helyét. Az 1800 körüli idő klasszicista ízlésének emlékei a déli városkapuhoz csatlakozó várfal helyén épült Forgách grófi palota és a régi vesztőhelyre állított Szűz Mária-szoborral szemben emelkedő volt Csáky, utóbb Desseffy grófi palota. [...]

Hét évszázad művészi és történeti emlékeiből ragadtuk itt ki a legjellegzetesebbeket. Természetesen nem meríthettük ki a város összes megtekintésre érdemes művészeti látványait. Az újabb korból valók már nem tartoznak a műemlékek fogalma alá. A régebbiekről pedig azokat, amelyek nem voltak képen közölhetők, megtalálja a régiségkedvelő a helyszínrajz nyomán, amely a képek után következik. A régi várfalak helyét s megmaradt részleteit is feltünteti a rajz, s az óváros épületei közül kiemeli azokat, amelyeknek megmaradt a régi, jellegzetes képük, vagy amelyekben érdekes részletek akadnak.

Adja Isten, hogy a dicsőséges múlt beszélő emlékeit a jelenkor gyermekei az eddiginél több gondnal és szeretettel őrizzék!





*Kassa műemlékeinek helyszínrajza***A kiemelt műemlékek:**

- A: Szent Mihály-kápolna.
 B: Szent Erzsébet-dóm.
 C: Orbán-torony.
 D: Szent Mária-szobor.
 E: Premontrei templom.
 F: Volt ferencendi, szemináriumi templom.
 G: A Szent Domonkos-rend temploma.
 H: Domonkos tér; Szentháromság-szobor.
 I: A Szent Orsolya-rend temploma.
 J: Evangélikus templom.
 K: Református templom
 b: A Miklós-börtön.

A Fő utca nyugati házsora:

12. sz.: Gr. Forgách-palota.
 34. sz.: Püspöki palota.
 36. sz.: Kisdy Benedek itt alapított főiskolát.
 38. sz.: Henszlmann Imre szülőháza.
 54. sz.: Gr. Barkóczy-palota.
 76. sz. Volt megyeháza.
 78. sz.: Gr. Csáky, később gr. Dessewffy-palota.
 94. sz. A főkapitányok háza.

A Fő utca keleti házsora:

31. sz. Vármegyeháza.
 63. sz. Városháza.
 69. sz. A Lőcsei-ház.
 95. sz. Nemesi konviktus.



A volt Csáky-, utóbb Dessewffy-palota
 GAÁL ZOLTÁN FELVÉTELE



A Miklós-börtön

OLÁH TAMÁS

Adalékok Rákóczi László, Rákóczi Erzsébet, valamint Radics András életútjához

Aki Horvátországban jár, és nemcsak a tengerpart látnivalóira, hanem a közös magyar-horvát történelmi örökség emlékeire is kíváncsi, érdemes felkeresnie Varasdöt, ezt a szép és egyben nagymúltú várost, amely a török korban a horvát-szlavón bánok, 1767 és 1779 között pedig a Horvát-szlavón-dalmát Királyság legfőbb polgári kormányhatósága, a horvát bán¹ elnöklelte alatt működő Horvát Tanács (consilium Croaticum) székhelye is volt. Egyik nevezetessége a török elleni védelemben fontos szerepet játszó vára, amely napjainkban múzeumként működik. Kapuja felett két címer látható, az egyik a várat 16. század végétől birtokló Erdődy családe, a másik, amely sokak számára ismertebb, gróf felsővadászi Rákóczi Erzsébeté, a 17–18. század fordulójának érdekes sorsú arisztokrata asszonyáé. A címer láttán felteheti magának a kérdést a látogató, hogy mit keres a Felvidéken és Erdélyben birtokos, de Horvátországban birtokokkal, várakkal nem rendelkező Rákócziak címere egy egykori szlavóniai vármegyei és főkapitánysági székhely várkapuján?²

Erre a család fiatalabb, katolikus ága történetének ismeretében lehet válaszolni, amely Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem, a fejedelmi ág alapítója harmadik fiától, gróf Rákóczi Páltól, I. Rákóczi György erdélyi fejedelem öccsétől ered. Ő 1618 és 1622 között Heves vármegye adminisztrátora, 1622 és 1636 között sárosi főispán, 1625 és 1631 között királyi ajtónállómester, 1631 és 1636 között országbíró, azaz a második legfontosabb magyar rendi főméltóság. 1636. március 12-én halt meg.³ Ennek az ágnak a család viszontagságos történetén belül is igen tragikus sors jutott osztályrészül, mivel fiában, Lászlóban 1664-ben férfiágon, unokájában, Erzsébetben pedig 1707-ben leányágon is kihalt. E két személy életpályája, kapcsolatrendszere jól ismert az utóbbi évtizedek kutatásai eredményeként. Jelen tanulmány ugyanakkor szeretné néhány, talán kevésbé ismert, az 1650-es, 1660-as évekből származó forrás ismertetésével jobban megvilágítani a család sorsfordítónak tekinthető éveit.

¹ A 16–18. századi ünnepélyes formájú királyi privilégiumokban, mint pl. a címeres nemeslevelek méltóságsoraiban a horvát bánok teljes címe a következő: Dalmácia, Horvátország és Szlavónia bánjai („Regnorum nostrorum Dalmatiae, roatiae et Sclavoniae Banus). A Habsburg uralkodók királyi címei között pedig az első helyen álló Magyarország (Hungaria), és a második helyen álló Csehország (Bohemia) után Dalmácia, Horvátország és Szlavónia következik, bár Dalmácia nagy részét még Zsigmond király uralkodása idején megszerezte a Velencei Köztársaság. MNL BAZML SFL XV. 79. Eredeti címeres nemeslevelek. No. 1.–No. 18. Eckhart (2000): 125–127., 237–239.

² A történelmi Magyarország, Horvátország és Szlavónia határainak, fogalmának változásáról lásd Bak (1997): 53–68. Eckhart i. m. uo. Magyarország története 4/1. (1989): 486–489.; A magyar nemzet története VIII. (1898): 308–309.

³ Fallenbüchl (2002): 260. A magyar arisztokrácia családi kapcsolatrendszere a 16–17. században. (Interneten: <http://archivum.piar.hu/arisztokrata/>, utolsó letöltés: 2013. okt. 10.); Hangay (1987): 112–113., 118., 191., 220–222.; Rákóczi Erzsébet levelei férjéhez 1672–1707. (2001): 9.

Rákóczi Erzsébet édesapja, Rákóczi László, 1633. április 29-én a sárosi Zborón született gróf Rákóczi Pál és báró hetési Pethe Anna gyermekeként. Apja korai halálát követően Sáros vármegye főispánja haláláig. A hároméves László és négy évvel idősebb nővére, Anna Mária Bécsbe kerül, ahol 1637 júliusában anyjuk is meghal. László 1642-től a császári udvarban, (IV.) Ferdinánd főherceg mellett nevelkedett 1645-ig. 1645–1646-ban a nagyszombati jezsuita kollégiumban tanul, 1647–1648-ban különböző magyarországi végvárban tartózkodik, majd elkíséri a császári családot spanyolországi útjára. 1650-ben eljegyzi a katolikus Csáky Borbálát, ezt azonban Lorántffy Zsuzsanna hatására 1652 és 1653 fordulóján, erdélyi tartózkodása idején felbontja. 1651-ben Itáliából hazatérőben Zrínyi oldalán harcol a török ellen Kostajnicánál vívott győztes ütközetben, majd hazatér Zboróra, és átveszi vármegyéje kormányzását.⁴

1653. november 15-én, Naményban jegyzi el a tekintélyes politikus, Lónyay Zsigmond özvegyét,⁵ a református Nagymihályi Bánffy Erzsébetet, akit anyja halála után Lorántffy Zsuzsanna nevelt. Gyűrűváltásukra november 24-én a borsi kastélyban került sor, majd 1654. február 4-én, Naményban veszi feleségül Pálfalvy János leleszi prépost és erdélyi püspök előtt. (Felesége egyébként az ő hatására rekatolizál.) Még az év november 16-án megszületik leányuk, Erzsébet, akit édesapja naplójában csak Betkóként említ. 1656. június 10-én születik meg második gyermekük, Borbála, ő azonban nem sokkal később, december 19-én meghalt.⁶

Az apa, aki mind a bécsi, mind a gyulafehérvári fejedelmi udvar politikai terveiben kitüntetett helyen szerepel, aktívan részt vesz a politikai életben. Jelen van az 1655-ös országgyűlésen, esélyes a felső-magyarországi főkapitányi poszt elnyerésére, de 1656-ban sikertelenül pályázik rá. 1657 elején részt vesz abban a lengyelországi küldöttségben, amelynek célja, hogy II. Rákóczi György erdélyi fejedelmet meggyőzze, hagyjon fel a lengyelországi hadjárattal. Visszatérése után híreket gyűjt a lengyelországi eseményekről, udvarában megfordulnak különböző erdélyi, svéd, kozák, lengyel követek. II. Rákóczi György szerencsétlenül végződött lengyelországi hadjárata után pedig bekapcsolódik az 1658 és 1664 között folyó török háborúba. Segíteni próbálta a fejedelem török elleni harcát Magyarországon, közvetít közte és a magyarországi rendek, valamint Bécs között. Ennek eredményeként 1658-ban királyi kamarás lesz, ugyanakkor nagyon megromlik a viszonya Lorántffy Zsuzsannával. Részt vesz az 1659. évi országgyűlésen, ahol úgy tűnik, hogy Wesselényi nádor szóvá tett bizonyos problémákat a sárosi követválasztás kapcsán. Augusztus 13-án ugyanis Pozsonyból azt írja Szentiványi Mihálynak, hogy tudomása szerint Szentiványi járásában, ahol „felesen” (sokan) vannak katolikusok, „az Ország gyűlésére választott követek dolgában, ugyan studio cavealták volna az Currensnek bocsátását”. (Azaz valamilyen körlevél terjesztését akadályozták volna?). Kéri ezért, hogy a sárosi állapotokra nézve más katolikus nemességekkel együtt levélben sürgősen tájékoztassa őt és a nádort is erről, így tudja meg a nádor, hogy nem csak az ő megyéjében, Sárosban vannak „efféle alkalmatlanságok”. (Arról lehetett esetleg szó, hogy mivel e megyék többségében protestáns köznemessége protestáns követeket küldött az országgyűlésre, nem érvényesülhetett a kisebbségben lévő katolikus nemesség érdeke a követválasztáskor, így ebbe megpróbáltak beavatkozni az utóbbiak érdekében. Egyes katolikus többségű megyék rendjei számára ugyanakkor nem jelentett problémát, ha csak katolikus követeket küldtek.) A levél mindenestre arra enged következtetni, hogy ellentétbe kerülhetett sárosi

⁴ A magyar arisztokrácia családi kapcsolatrendszere... Horn (1990): 61–68. *Rákóczi László* naplója (1990): 434–438.

⁵ *Fallenbüchl* (2002): 181.

⁶ Horn (1990): 68.; *Rákóczi László* naplója (1990): 9–10., 17., 80., 158., 163., 168., 186., 214., 228., 260–261., 276., 281., 295., 315., 350., 409–412., 438–440.

protestáns köznemességgel a követválasztás kapcsán.⁷ A Rákócziak számára a következő évben vesz tragikus fordulatot a török elleni háború, mivel 1660. május 22-én „Fenes és Gyalu közt ... sok pogányságtól körülvetetvén” halálos sebet kap II. Rákóczi György, s Váradon meghal. A helyőrség nagy része a fejedelem holttestét Ecsedre kíséri, így Erdély kapuja szinte védtelenül marad, majd hosszú ostrom után augusztus végén török kézre kerül, ezzel megroppan a Fejedelemség védelmi rendszere. Felmentésére ugyan terveket készített Wesselényi nádor, és ebben Rákóczi László katonáira is számított, sőt felmerült, hogy ő vezesse a magyar csapatokat, de a Haditanács tiltása, valamint a magyar rendek halogató magatartása miatt nem kezdetett akciót.⁸

Rákóczi László II. Rákóczi György halála után többször találkozott Báthori Zsófiával, közreműködik az ő és fia, I. Rákóczi Ferenc választott erdélyi fejedelem katolikus hitre történő áttérése előkészítésében, amely 1661 augusztusában következik be.

Közben Kemény János, az új erdélyi fejedelem a török elleni harc folytatását választja. Bécs is háborús előkészületeket tesz, elrendeli az élelmiszerraktárak feltöltését, valamint a toborzást, csapatokat küld Magyarországra, és határoz Kemény János megsegítéséről, ezzel párhuzamosan a spanyol udvar hatására 1661 májusában titokban megegyezik a törökkel a béke fenntartásáról. Nyáron ugyanakkor az Udvari Haditanács az eredeti haditerveket megváltoztatva a Komáromnál állomásozó 15.000 főnyi császári haderőt beküldi Erdélybe, de nem szervezi meg ellátásukat. E bonyolult helyzetet tetézi Felső-Magyarország igen feszült és bizonytalan politikai állapota, ahol felmerül a töröknek való meghódolás gondolata. Ebben a helyzetben emelt szót Rákóczi László mint sárosi főispán Csáky Istvánnal együtt az ellen, hogy a hadjárat terhét egyedül Felső-Magyarország viselje.⁹

A Raimundo Montecuccoli tábornagy¹⁰ főparancsnoksága alatt álló hadsereg, a tábornagy minden ellenkezése dacára 1661 augusztusában bevonul Felső-Magyarországon át Erdélybe, és egyesül Kemény hadseregével. Arról azonban sem a magyar rendek, sem az erdélyiek nem tudtak, hogy Montecuccoli titkos utasítást kapott, mely szerint, ha Erdélyben magyar fejedelmet választanak, nem ütközik meg a törökkel. Az pedig állja a szavát, és Apafi Mihályt választják meg fejedelemmé, így az ellátási nehézségekkel küszködő császáriak Kolozsvárban és néhány más erdélyi erősségben helyőrséget hagyva, szeptember közepén megkezdték a visszavonulást, és december közepén megtizedelődve már Kassa környékén táboroztak. 1662 elején a Felső-Magyarország déli, török által fenyegetett térségében állomásozó császári haderő parancsnoka von Schneidau¹¹ generális-főstrázsamester. Csapatai egy része 1662 április közepén, a Hegyalján

⁷ SRK TGYL. Dókus-hagyaték. Barkóczy–Bakos–Szentiványi és más családok levéltárai (A báró szalai Barkóczy család levéltára) 1288–1946. Fasc. 48. No. 1412. *Rákóczi László* levele Szentiványi Mihályhoz. Pozsony, 1659. aug.(?) 13. *Horn* (1990): 69–80. *Horváth Hajnalka* (2011): 314. A magyar nemzet története VII. (1898): 136–137. *Pálffy* 1997: 273. *Rákóczi László* naplója (1990): 262–333., 365., 423–424., 439–441.

⁸ MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Autographa Hungarorum. Fasc. 217. No. 92. Báthori Zsófia levele Zemplén vármegyéhez, melyben beszámol férjének a Fenes és Gyalu közötti csatában elszenvedett halálos sebesüléséről, amelybe 1660. jún. 7-én éjjel egy órakor Váradon belehalt. Zemplén vármegye közönségét meghívja, hogy képviseltesse magát férje temetésén, amelyre 1661. Szent György havának 24. napján, reggel 8 óra tájban kerül sor a sárospataki külső várban lévő templomban. Sárospatak vára, 1661. márc. 18. *Esterházy Pál*: Mars Hungaricus. (1989): 114–117. *Horn* (1990): 80–81. *Rákóczi László* naplója (1990): 441. *R. Várkonyi*: Török támadás Magyarország ellen (1978): 167–174.

⁹ *Horn* (1990): 81–82. Magyarország története 3/2. (1985): 1085–1090. *Perjés* (1989): 32–36.

¹⁰ Életrajzi adatai: *Czigány* (2004): 110. *Schmidt-Brentano* (2006): 66.

¹¹ Freiherr Franz von Schneidau (a zempléni forrásokban „Snajdof/Snajdoff General”) császári generális-főstrázsamester, az erdélyi és felső-magyarországi cs. hadsereg egyik generálisa. Egy lovasezred tulajdonosa, ezrede 5 százada az 1660-as évek elején Szatmáron, 3 Kállóban, 2 pedig Szendrőn állomásozott. MNL BAZML SFL IV. 2001/a. Prot. 7. Protocollum Comitatus Zempleniensis 1653–1664. A császári haderő magyarországi dislocatioja. é. n. [1660–1663 között] 345–347. *Esterházy Pál*: Mars Hungaricus. (1989): 121., 128., 219., 226., 473. *Schmidt-Brentano* (2006): 90.

(Tarcal–Bodrogkeresztúr–Tállya térségében) táborozott, mielőtt megindult Erdélybe, „az mint tudatik, az Kolosvarban levő Németek segítségére”, amelynek sikeres felmentése után visszatért Szatmárba. A császári hadseregnek ez az 1661–1662-es erdélyi hadjárata súlyos pusztítást hozott Felső-Magyarországra. Többek között Zemplén vármegye déli részét is (a bodrogközi és hegyaljai járást, valamint Sátoraljaújhely térségét) felpredálták az ellátatlan és fegyelmezetlen hadak. Templomokat, iskolákat, jobbágyportákat és nemesi udvarházakat egyaránt kifosztottak, nőket becstelenítettek meg, nemeseket, mezővárosi polgárokat és jobbágyokat kínoztak és öltek meg. Az 1662. évi zempléni tanúkihallgatási jegyzőkönyvek hemzsegek a panaszoktól: A „Snajdoff General” parancsnoksága alatt lévő németek, mielőtt a kolozsvári cs. helyőrség megsegítésére indultak, beszállásoltak Tállyára. Itt pl. Buday István „concionator” (prédikátor) házába „feles lovakkal és szekerekkel beszállásoló” németek az „Parochusnak és Parochianak szabadságát semminek tudván, minden kegyetlenséget rajta el követtek”. „Sak nevű General Erdélyből az Kemény János harca után kijöven,¹² minden hadaival Helmece szállott, az Nemes Udvarházakra, Praedicator házára, mind egyaránt reá szállott, az szegény Városi Nemes, és paraszt embereket szacoltattak, fosztogattak...” Berzeviczi János nemest Szőlőskénél elfogták, megkínózták, erősen „megsütögették”, és ha az előjárójuk meg nem könyörült volna rajta, fülét, orrát is elmetszik. Legényei lakosok vallomása szerint pl. Keczer Menyhért kastélyát felverték, abban elszállásolták magukat, palánk kerítését, hatezer zindelyét megégették, Nádasdy Ferenc füzéri uradalma Biste nevű falujából két jobbágyot, akik házukból elmenekültek, megöltek a németek, csakúgy, mint Lasztóci Deák Mihály nemest. Velejtén pl. Bónis Ferenc udvarházát „Obester Sak”¹³ Kassa felé vonuló csapatainak előőrsei ostrommal vették be, majd az ezredes szállt meg benne, és embereivel kifosztotta, felpredálta, mintegy 1000 magyar forint kárt okozva neki.¹⁴

A császári hadsereg átvonulása tehát a Rákócziak hegyaljai birtokait is érintette, ráadásul Montecuccoli, aki Csákyra és Rákóczi László birtokaira kvártélyozik be, aki erre válaszul értékeit erősített kastélyaiba hordatta be, és katonákat fogadott. Lépése egybe esett azzal, hogy gróf Homonnai Drugeth György¹⁵ felsőmagyarországi főkapitány, ungi főispán súlyos betegség után 1661 októberében meghalt, így a főkapitányi poszt üressé vált. A főkapitányi feladatokat az a gersei Pethő Zsigmond¹⁶ felsőmagyarországi vicegenerális látta el, aki nem sokkal korábban még szintén súlyos betegnek Késmár-

¹² Utalás az 1662. jan. 23-ai nagyszöllősi csatára, amelyben Kemény János elesett.

¹³ „Sak nevű General”, vagy „Obester Sak” azonos lehet Schack dragonyos ezredessel, aki az alsó-szászországi birodalmi seregben szolgált a török elleni háború idején 1660 és 1664 között. *Esterházy Pál: Mars Hungaricus.* (1989): 169., 175., 259., 264., 490.

¹⁴ MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Iratok. Loc. 96. No. 92. *Excessus Militiae Germaniae.* Német katonák kihágásairól szóló jegyzőkönyv. 1662. máj.–jún. 165–296. fol.; *Czigány* (2004): 110–111. – Czigány István kutatásai világítanak rá arra, hogy Montecuccoli, aki kora egyik legkitűnőbb hadvezére és katonai teoretikusa, nyugat-európai és török elleni harcai során szerzett tapasztalatai alapján, az Udvari Haditanács elnökeként rendkívül nagy figyelmet fordított a császári hadsereg kiképzési színvonalának emelésére, valamint fegyelmi és ellátási helyzetének javítására, hogy a lakossággal szembeni atrocitások megszűnjének. Ezek megszüntetése ugyanis kedvezően befolyásolja a hadsereg és a lakosság viszonyát, növeli az adózási morált, és javítja a hadellátást. *Esterházy Pál: Mars Hungaricus.* (1989): 119–121. Magyarország története 3/2. (1985): 1090–1091. *Perjés* (1965): 300–314.

¹⁵ MNL BAZML SFL IV. 2001/b. *Historicum Tomus XIV.* Fasc. 182. No. 103. Gróf Homonnai Drugeth György özvegye, gróf Esterházy Mária köszönőlevele Zemplén vármegyének, hogy férje temetésén követi. Báncsy Zsigmond alispán és Szemere László részt vettek. Ungvár, 1662. jan. 30. A magyar arisztokrácia családi kapcsolattrendszere... i. m. A Pálóczi Horvát család naplója 1622–1790. (1881): 213–219. *Pálffy* (1997): 273.

¹⁶ Ónodi kapitány, a vicegenerális tisztséget 1654 és 1672 között tölti be, közben ideiglenesen ellátja a főkapitányi feladatokat is. 1670–1675 között Zemplén vármegye főispánja. *Borovszky-monográfia, Zemplén* (2010): 397–401. *Fallenbüchl* (2002): 181. *Pálffy* (1997): 273–274.

kon feküdt, és éppen kezdett javulni az állapota, amikor Drugeth halálának híre eljutott hozzá, így megszakította gyógykezelését, és visszatért sztropkói várába. Rákóczit azonban a német katonaság elszállásolásával kapcsolatos magatartása meggátolta azon törekvéseben, hogy elnyerje az immár megüresedett felső-magyarországi főkapitányságot.¹⁷

1661 késő nyarán, őszén, az erdélyi császári hadjáratral egy időben Felső-Magyarországot a török is fenyegette. Ali egri és Kucsuk Mehemed váradi pasa Zemplén vármegye elpusztításával fenyegetőzött, de Báncsy Zsigmond alispán önfeláldozóan szervezte a védelmet. A vármegye felküldte a pasák leveleit I. Lipóthoz, és magyar segédcsapatokat kért. Wesselényi nádor is támogatta a vármegyék védelmi készüléteit. A zempléni nemesség összesen 1300 lovas, ebből gróf Rákóczi László 200 főt állított ki. A török be is tört Szerencs vidékére a szüret idején, de az inszurrekció helyt állt velük szemben.¹⁸

A török elleni háború és Rákóczi életében 1663 újabb fordulatot hoz. A Török Birodalom áprilisban a Magyar Királyság ellen indít háborút. Köprülü Ahmed nagyvezír június 21-én indul el Belgrádból, majd július közepén, Budán eldől, hogy Érsekújvár ellen fordulnak. A magyar főurak, akik 1663 elejétől számítanak a török támadásra, személyes ellentéteiket félretéve hadi előkészületeket tesznek. Wesselényi nádor május 22-én elrendeli a lakosság fegyverbe szolítását, kihirdeti a nemesi felkelést, felhívásának azonban nem sok eredménye van, a Dunántúlon csak júliusban kezdenek gyülekezni a hadak. Rákóczi a török veszély hírére katonákat fogad, erősíteni kezdi zborói kastélyát, és ide gyűjti javait fenyegetett zempléni és beregi birtokairól.¹⁹

A török hadak Érsekújvár elleni támadásának hírére gróf Forgách Ádám²⁰ dunánnteni kerületi és bányavárosi végvidéki főkapitány, egyben a vár főkapitánya 6000 katonával, benne a helyőrség nagy részével Párkánynál megtámadja az átkelt, de túlerőben lévő törököt és súlyos vereséget szenved, amelyet követően augusztus 16-17-én megtörténik Érsekújvár körülrázása, és elkezdődik az ostrom. A velük szemben álló magyar és császári erők súlyos helyzetét jól jellemzi Wesselényi nádor augusztus 20-án Zemplén vármegyéhez írott levele: „És noha mi ezt a Földet is ide jövetelünkör nem kicsiny Confusioban találtuk, mindazon által mostan, minden tehetségünk szerint azon vagyunk, hogy *valami hadaknak szerét tévén, és azokat egy Corpusban vevén, resistálljunk az Pogány ellenség tovább való Veszedelmes Szándékinak*, [kiemelés tőlem – O. T.] csak Isten adná, Késő ne lenne, *gyűlvén az Imperialis hadak is, ezennel hisszük Istent, derék hadat együvé hozván, megszégnyül az Pogány eb.* [utólagos betoldás]” A Forgách és Savoyai Pio őrgöről²¹ vezette védősereg nagy veszteségeket okozott a töröknek, de mivel nem kaphatott segítséget a térségben lévő csekély létszámú magyar és császári csapatoktól, szabad elvonulás feltétele mellett kapitulált szeptember 25-én, majd másnap kivonult Érsekújvárból. A török sereg pedig további sikereket ért Nógrád, Léva, Nyitra, Szécsény és más alsó-magyarországi erősségek bevételeivel. Ezt csak részben ellensúlyozta Zrínyi-Újvár sikeres védelme és a Zrínyi Miklós főparancsnoksága alatt álló magyar mezői haderő, valamint a hozzájuk csatlakozott két császári lovasezred október 10-ei vízvári győzelme.²²

¹⁷ MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Historicum Tomus XIII. Fasc. 182. No. 39. Gersei Pethő Zsigmond levele Zemplén vármegyéhez, amelyben beszámol egészségi állapotáról, a felső-magyarországi rendek által kiállítani tervezett lovasok mustrájáról és a lengyelországi hírekről. Sztropkó vára, 1661. okt. 21. *Horn* (1990): 82–83.

¹⁸ *Borovszky-monográfia*, Zemplén (2010): 397.

¹⁹ *Perjés* (1989): 41–44., 48–49. *Horn* (1990): 83–84.

²⁰ *Fallenbüchl* (2002): 100. *Pálffy* (1997): 271.

²¹ *Esterházy Pál: Mars Hungaricus.* (1989): 475. *Schmidt-Brentano* (2006): 76.

²² MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Iratok. Fasc. 231. No. 408. Wesselényi Ferenc nádor levele Zemplén vármegyéhez, amelyben tájékoztatást ad a török párkányi diadaláról, Érsekújvár megkezdett ostromáról, valamint az Alsó-

E válságos időszakban Rákóczi László és kislánya, Betkó súlyos magánéleti csapást szenved el, mivel augusztus 12-én meghal a tüdőbajban szenvedő Bánffy Erzsébet. Családi gyásza, felesége temetésének szervezése közben azonban foglalkoznia kell birtokaival és a közügyekkel is: 1663 őszén a török megtámadja és emberei árulása miatt elfoglalja ideiglenesen két Bars vármegyei erősségét, a kistapolcsányi kastélyt és Hrusso várát. Wesselényi nádor így ír erről: „Az hírek bizonyosan így folynak nálunk, az minémű erősségeket némely nyűlszívű, rossz, félénk, s gaz emberek feladtak, úgymint, Ghymes, Hrusso, Apony, Galgocz, azokat kit puskaporral vettetett fel az Török, kit megégetett, kinek kapuját levágatván, pusztán hagyván az várakat, mindenünnét Újvárhoz csoportoztatja hadait.” E közben szeptember 3-4-én, Kassán a 13 felső-magyarországi vármegye tanácskozásán arról született határozat, hogy fegyverbe hívják a bandériumos urakat és a vármegyéket. A tervek szerint mintegy 2-2500 lovasból, valamint portális gyalogságból²³ álló had élére osgyáni Bakos Gábor²⁴ „főkapitányt”, „ductor et Capitaneus” állították. A főúri és vármegyei bandériumokból álló felkelő had összpontosítási helyének Monokot, időpontjául pedig szeptember 18-át jelölték ki. E haderőbe a határozat szerint Rákóczi László 200 lovast, míg Sáros vármegye szintén 200 lovast küld, amelyek a legnagyobb bandériumok közé tartoznak. A mozgósításra azért is volt szükség, mivel Pethő Zsigmond szeptember 9-i levele szerint Kucsuk Mehmed hadaival Váradhoz érkezett és további szándékait illetően bizonytalanok voltak. Monok gyülekező helyként való kijelölése ugyanakkor arra utal, hogy a Hegyalját (és minden bizonnyal a szüretet) akarták megvédeni a töröktől. A nemesség azonban vonakodott hadba szállni és követelték a császári hadak kivonását.²⁵

A monoki hadiszemlére végül sok megye és főúr vagy egyáltalán nem, vagy nem teljes létszámban állította ki a rájuk kirótt katonákat, így többek között Rákóczi sem küldte el bandéri-

Magyarország védelmére tett intézkedésekről. („Azonban nem kétljük nyilván lehet már Kegyelmeteknek is az minapi Párkányánál történt Országunk népének veszedelme, kihez képest az Pogányság is magának nagyobb bátorságot vévén, Táborát egész Újvárig hozta és ez elmúlt Pénteki Éjszakán Éjfékor szállotta meg...” Kérte, sőt nádori hatalmával megparancsolta Zemplén vármegye rendjeinek, hogy tegyék félre a köztük lévő egyenetlenségeket és tartsák fenn a rendet, továbbá gersei Pethő Zsigmonddal maradjanak összeköttetésben. Pozsony, 1663. augusztus 20. (Ismerítették az 1663. szeptember 11-ei megyegyűlésen.); Czigány (2004): 93. Esterházy Pál: Mars Hungaricus. (1989): 122–134. Perjés (1989): 47–57. R. Várkonyi: Török világ és magyar külpolitika (1978): 198.

²³ A határozat nem tartalmaz konkrét számot a gyalogságot illetően, hanem úgy fogalmaz, hogy a töröknek meg nem hódolt területről 1 porta után 1, míg a töröknek meghódolt területről 2 porta után 1 jól felfegyverzett gyalogost kötelesek a rendek kiállítani.

²⁴ Osgyáni Bakos Gábor (1607–1667) evangélikus vallású köznemes, katonatiszt, Bethlen Gábor szolgálatában áll, majd I. Rákóczi György hadvezére, később császári szolgálatba lép, kállói kapitány, majd szendrői főkapitány. SRK TGYL Dókus-hagyaték. Barkóczy–Bakos–Szentiványi és más családok levéltárai (A báró szalai Barkóczy család levéltára) 1288–1946. Fasc. 38. No. 1071. Lorántffy Zsuzsanna meghívja osgyáni Bakos Gábor szendrői főkapitánynak Rákóczi Zsigmond és Pfalzi Henrietta esküvőjére. Sárospatak, 1651. ápr. 16. Fasc. 50. No. 1459. Pattantyús Lakatos János reversalisa, amely szerint szabad akaratából osgyáni Bakos Gábor szolgálatába áll, mint osgyáni kastély pattantyúsa. Osgyán, 1660. júl. 16. Nagy Iván I. (1857): Bakos család (osgyáni). 105–106. Rákóczi László naplója (1990): 447.

²⁵ Horn Ildikó tanulmánya szerint a két Bars vármegyei erősségbe a török veszély miatt erőszakkal német helyőrséget telepítettek, ennek pontos ideje azonban ott nincs feltüntetve. Czigány István kutatásai alapján Kistapolcsány 1665 elejétől tartozott, mint királyi őrséggel ellátott új erődítmény, az Érsekújvárral szembeni, vagy lipótvári végvidékhez és ezen belül is az újjászervezett Bányavidéki Főkapitánysághoz. Felmerül így a kérdés, hogy a két erősségbe pontosan mikor, még az 1663-as török támadás előtt, vagy már a török visszavonulását követően került német, illetve magyar helyőrség? MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Historicum Tomus XIII. Fasc. 182. No. 41. A felső-magyarországi rendek 1663. szept. 3-4-ei kassai tanácskozásának határozata., Fasc. 182. No. 42. Gersei Pethő Zsigmond levele Zemplén vármegyéhez arról, hogy Kücsük pasa Váradhoz érkezett és a vármegye lovasait szeptember 18-ára állítsa ki Monokhoz. Sztrapkó, 1663. szept. 9., Iratok. Fasc. 236. No. 204. Wesselényi nádor levele Zemplén vármegyéhez, amelyben tájékoztatja a vármegyét a török ellen hadműveletekről és kifejti, hogy nagyobb áldozatvállalással a nemzet is képes lenne a török iga lerázására. Murány vára, 1663. okt. 28. Közölve: Wesselényi levelei II. (1910): 59–62. Borovszky-monográfia, Zemplén (2010): 397–398. Czigány (2004): 60–61., 115–132. Horn (1990): 83–84.

umát. Vármegyéje azonban rövidesen példamutató határozatot hozott. A királynak a personalis insurrectoriáról kiadott parancsa után Sáros vármegye 1663. október 17-ei eperjesi közgyűlése arról határozott, hogy minden nemes személyesen szálljon hadba és minden ötödik ház után állítsanak ki egy gyalogot. Pethő Zsigmond még aznap, az Eperjeshez közeli Fintáról szétküldött levelében Sároset példaképtül is állítja a többi megyék elé az insurrectio megszervezése kapcsán.²⁶

Wesselényi nádor 1663. október 28-i, az ország állapotával és a hadi helyzettel foglalkozó, Zemplén vármegyéhez írott részletes levelében érdekes adalékokkal szolgál Rákóczi Lászlóra vonatkozóan. Így jellemzi az ország helyzetét: „úgy látjuk, amaz régi magyar példabeszédben estünk, hátul víz elől tűz környékeztet, nyavalyában vagyunk, mert egy felől az Pogányságnak ránk tátott dühöt [esetleg dühöd] nyelendő tüze éri ezennel hazánkat; Más felől az Német segítséget hozó neve irtóztat és annak tartása tehetetlenséget nemzett Kegyelmetek között; Harmadfelől pedig maga magának vallja erőtlenségét és tehetetlenségét oltalmazza.” Azt is közli, hogy más segítséget nem tud adni, mint fogadott mezei hadakat. Megemlíti, hogy báró Barkóczy István,²⁷ akit hadaival Bajmóc tájára rendelték, leszoktatta a törököt a portyázásról azon a területen. Ő katonáival addig állomásozik ott, amíg a török további szándékáról meg nem bizonyosodnak. A nádor annak kapcsán, hogy Zemplén vármegye rendjei szerint a török nagy erejével szemben egyedül nem tudnak ellenállni, viszont a német oltalma nem kell, kifejti arról a véleményét, hogy szerinte a keresztyén magyar nemzet, ha egységet mutatna, mindjárt elolvadna a török ereje, és azt tanácsolja, hogy a rendek szálljanak szembe a törökkel erejük végső megfeszítésével, mintsem hogy a török igája alá jussanak. Javasata alapján, ha Báthori Zsófia „hercegségéből”, vagyonából adna 4-5000 „fogadott népet”, azaz katonát, Zemplén vármegye 2-3000-t, özv.

²⁶ MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Historicum Tomus XIX. Fasc. 193. No. 244. Gersei Pethő Zsigmond levele Zemplén vármegyéhez. Finta, 1663. okt. 17.; *Borovszky* (1909): 305–307.; *Horn* (1990): 83–84.

²⁷ Báró szalai Barkóczy István (?–1679) szabolcsi és zempléni nagybirtokos, katonatiszt, politikus. 1658–1660-ban részt vesz Erdély védelmében. 1658. június–júliusában a Szejdi Ahmed budai pasát legyőző erdélyi hadsereg tisztje. 1658 és 1659 fordulóján mezei hadakkal Majtény térségében találjuk. 1660 áprilisában Szoboszlónál táborozik a hajdúvárosiakkal, és Zemplén vármegyétől kér katonai segítséget, „tudván, ha szomszéd háza ég, az másinak is gondja érkezik.” 1661 nyarán Wesselényi nádor őt és „Szentpéteri uramat” küldi a török ellen a Tisza vidékére néhány száz lovasal, még az évben 150 lovast állít ki a török ellen Zemplén vármegye védelmére. 1663-ban önödi várkapitányként említik. Az 1663–1664. évi török háborúban egy királyi parancsra, Wesselényi nádor által toborzott 500 fős mezei lovasezred parancsnoka, katonái 1663 őszén, Bajmóc környékén harcolnak a török portyázókkal. 1664 elején ezrede Zemplén, Ung, Bereg és Ugocsa vármegyékben táborozik, részt vesz a váradi rajtaütésben. 1672-ben, mint volt kállói kapitányt egy végváriakból álló lovasezred parancsnokának nevezik ki, amelyet 1679-ben bekövetkezett haláláig tölt be. 1672-ben szervezett ezrede tekinthető az első reguláris magyar huszárezrednek. Szabolcs vármegye főispánjaként hűsége jutalmául 1674-ben megkapja a korábban Bocskai István zempléni főispán birtokában volt pamói várkastélyt és a polyánkai kúriát. MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Historicum Tomus IV. Fasc. 156. No. 56. Barkóczy László levele Cserney Pál országbírói ítélmesterhez az erdélyi helyzetről. Bakta, 1659. jan. 5. Fasc. 156. No. 67. Barkóczy István levele Zemplén vármegyéhez, amelyben katonai segítséget kér a török ellen. Szoboszló, 1660. ápr. 11., Fasc. 156. No. 68. Wesselényi Ferenc nádor levele Zemplén vármegyéhez, amelyben katonai támogatást kér Barkóczy Istvánék számára. Enyikei kastély, 1661. júl. 29., Fasc. 156. No. 70. Wesselényi nádor levele Zemplén vármegyéhez arról, hogy további királyi parancsig a vármegyében marad a Barkóczy-ezred egy része. Tepliczei kastély, 1664. febr. 4., Fasc. 156. No. 71. Barkóczy István credencialis levele Zemplén vármegyéhez. Tokaj, 1664. máj. 7., Fasc. 156. No. 72. Barkóczy István levele Zemplén vármegyéhez, amelyben tájékoztatja a rendeket két-három „zászlóalj” (század) katonájának a vármegyében való további táborozásáról, valamint a nádorral Késmárkon történő tanácskozása miatti elutasításáról. Kéri a vármegyet, hogy a további utasításokig türelemmel viseltesse katonái iránt, akiknek éppúgy megparancsolta, mint az Ungban, Beregben és Ugocsában lévőknek, hogy rossz hírek (török veszély) esetén oda vonuljanak, ahová a szükség kívánja, ha Bocskai főispán ír nekik. A hadnagyságnak pedig keményen megparancsolta, személyükben felelnek azért, hogy a katonák ne kövessenek el kihágásokat. Pálóc, 1664. jan. 3. Íratok. Fasc. 236. No. 204. *Borovszky-monográfia*, Zemplén (2010): 397–398., 525.; *Czigány* (2004): 114., 129–130.; továbbá Czigány István szíves írásbeli közlése.; *Horn* (1990): 88–89. A magyar nemzet története VII. (1898): 69. *Nagy Iván I.* (1857): Barkóczy család (szalai és tavarnai, gróf és báró). 196–200. *Oláh Tamás* (2012): 53. *Rákóczi László naplója* (1990): 448.

Homonnai Drugeth Györgyné vagy 2000-t, „*Rákóczi László Uram Ezeret, vagy más fél Ezeret*”, és ő maga is vagy ezret, majd ezután a többi vármegyék és birtokosok is, erőteljesebben léphetnének fel a török ellen. Levelében tájékoztatást ad a hadi hírekről is, inti a vármegyét, hogy a császár szeretetét szívükben megtartva, ne hagyják hazájukat és magukat oltalom nélkül.²⁸

1663 őszén ugyanakkor a frissen megözvegyült Rákóczi László nemcsak a török elleni hadszervezésben vesz részt, de az erdélyi politikai játszmába is bekapcsolódik azzal, hogy felmerül a Kemény János fejedelem özvegyével, a református Lónyay Annával való házasság terve. Horn II-dikó mutat rá arra az érdekes egybeesésre, hogy első felesége Lónyay Zsigmond özvegye, míg második feleségétől leányát szemelte ki. E házassággal pedig, mint a felsővadászi Rákóczi-család fejedelmi ága legidősebb tagjának, megnőtt volna a súlya Erdélyben. 1664 májusában, pár nappal a kézfogó előtt azonban sor került arra a váradai rajtaütésre, amely végzetesen megváltoztatta a fiatalabb, katolikus ág helyzetét és tragikusan befolyásolta a kis Betkő későbbi sorsát.²⁹

1664 tavasza mozgalmasan indul Rákóczi László számára. Március 18-án a felső-magyarországi vármegyék követei Wesselényi hívására Liptószentmiklóson gyűlnek össze, ahol többek között döntés születik arról, hogy mozgósítják a felső-magyarországi vármegyék és a bandériumos urak lovasságát, amely a tervek szerint az alábbi kontingensekből áll össze. Bandériumos urak hadai: Báthori Zsófia fejedelemasszony és I. Rákóczi Ferenc 1000, az egri püspök 100, *gróf Rákóczi László* 200, gróf Thököly István és gróf Csáky Ferenc 50-50, gróf Csáky István³⁰ és Zsigmond 25-25, özv. gróf Homonnai Györgyné 150, báró Palocsay István 50, míg özv. Kemény Jánosné fejedelemasszony 25 lovaszt állít ki. Vármegyei hadak: Zemplén vármegye 260, Abaúj 95, Sáros 155, Ung 90, Bereg 65, Szepes 90, Szatmár 100, Szabolcs 32, Ugocsa 30, Gömör 38, Torna 10, míg Borsod 35 lovaszt állít ki. Heves vármegye pedig 300 forintot biztosít a kapitányok fizetésére. Vagyis a tervezett 2675-2700 fős lovasságon belül a főúri kontingensek között Rákóczi László bandériuma a második legnagyobb létszámú, és a megyei hadak közül is csak Zempléné lenne nagyobb az övénel, összességében a harmadik legnagyobb bandériumot kell kiállítania.³¹ Ezzel szinte egy időben történik meg az az esemény, amely a számára végzetessé váló váradai rajtaütést kiváltja. 1664. március 23-án a Szabolcs vármegyei Oros faluban a váradai törökök rajtaütnek a mulatozó Barkóczy-testvéreken,³² és Zsigmondot, báró Barkóczy István és

²⁸ MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Iratok. Fasc. 236. No. 204.; Horn (1990): 83–84. Wesselényi itt megfogalmazott javaslata a főurak és a vármegyék által a török ellen kiállítandó „fogadott népről” (azaz feltehetően a rendek által fizetett mezei és nem inszurgens hadakról), annak fényében válik érdekessé, hogy egyes Rákóczi Lászlóról szóló művek szerint 1663-ban 1500 katonát állított ki a török ellen, ennek összetételét azonban nem részletezik. (Banderiális lovasok, hajdúk, magánföldesúri végvári katonák, vagy még esetleg ezeken felül fogadott katonák?) E szám egybevág a nádori javaslattal, ugyanakkor egy 1663 elejére datált, Wesselényi számára készített jgyék szerint, a nemesi felkelés keretében felajánlott csapategységek között az általa kiállítani vállalt kontingens csak 300 lovasból állna, amely 20 %-a a nádori javaslatnak, de nagyságrendileg közel áll ahhoz a létszámhoz (200 lovas), amelyet 1661 és 1664 között a felső-magyarországi nemesi felkelések során megajánlott. Rákóczi ugyanakkor ennél több katonát tartott fegyverben a török ellen, ugyanis lovas bandériumához még hozzá kell számolni a váraiban szolgáló, általa fizetett katonákat, magánföldesúri hajdúit, ez pedig minden bizonnyal szintén több száz főre rúg. (Ónod és Szerencs fele részben az övé, továbbá az édesanyja, hetési Pethe Anna révén az övé Hruszó és Kistapolcsány). – Lásd: Borovszky-monográfia, Bars (1903): 391., 523. Borovszky-monográfia, Zemplén (2010): 397. Czigány (2004): 87–88., 92–93., 184. Gyalóky (1913): 435.

²⁹ Horn (1990): 84–85.

³⁰ A neve mellé 50 lovaszt írtak be eredetileg, de a határozat Zemplén vármegyei példányán később kijavították 25-re. Borovszky is 50 lovaszt ír nála: Borovszky (1909): 384.

³¹ MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Historicorum Tomus XIII. Fasc. 182. No. 48. A felső-magyarországi rendek 1664. márc. 18-án kezdődött liptószentmiklósi tanácskozásának határozata. Egyes részleteivel foglalkozott Borovszky Borsod vármegyeről írott monográfiájában: Borovszky (1909): 384–386.

³² Báró szalai Barkóczy István, Ferenc és Zsigmond apja báró szalai Barkóczy László (1601 körül–Bakta (Nyírbakta, ma Baktalórántháza része), 1659. jan. 31., a családnak bárói címet szerző szabolcsi és zempléni nagybirtokos, katona és

Ferenc öccsét foglyul ejtik. A visszavonuló törököt üldöző Barkóczy István pedig katonáival együtt Pocsajnál beleszaladt a portyázókat fedező váradi pasa, Kuksuk Mehmed csapataiba, és vereséget szenvedett. Miután a török nagy hadisarcot kért a foglyúért, megszületett az elhatározás, Váradon rajtaütnek és kiszabadítják a foglyot.³³

Horn Ildikó részletesen tisztázta a vállalkozás körülményeit, és kutatásai alapján cáfolta Gyalóky Jenő és más történeti feldolgozások, valamint egyes korabeli krónikák azon állítását, hogy a cél Várad visszafoglalása lett volna. Véleménye szerint a támadás kettős célt szolgált. Egyrészt Barkóczy Zsigmondot akarták kiszabadítani, másrészt le akarták kötni a váradi vilajet katonai erejét, valamint el akarták érni, hogy Apafinak se kelljen hadseregével együtt részt venni a török főerők mellett az 1664. évi hadjáratban, hanem a császáriak és a magyar királyi hadak általi fenyegetettségre hivatkozva otthon maradhasson. E diverziós akciónak, és egyben Rákóczi László élete utolsó heteinek történéseihez szolgál adalékként néhány, az alábbiakban bemutatásra kerülő Zemplén vármegyei levéltári forrás. A váradi rajtaütés, amelynek ő lett a vezetője, eddigi pályafutása talán legfontosabb katonai akciója volt. A támadó erők másik, rangban legmagasabb parancsnoka gersei Pethő Zsigmond felső-magyarországi vicegenerális.³⁴

Ezt megelőzően azonban, május közepén került sor a már említett szentmiklósi tanácskozás nyomán fegyverbe hívott felső-magyarországi hadak mustrájára, amely Rákóczi László bandériumát is érintette. Erről Borovszky 1909-ben már közölt néhány adatot, ugyanakkor azért szükséges részletesebben ismertetni, mivel pontos számokkal szolgál az ott megjelent megyei és főúri bandériumok létszámáról, amelyek egy része a váradi rajtaütésben is részt vehetett. Pethő Zsigmond a mustrát eredetileg Szent György napján (április 24.), vagy a következő napon tartotta volna meg a Monok térségében gyülekező felkelő hadak felett. Útvonalát és a szemlével kapcsolatos utasításait Zemplén vármegyéhez írott leveleiből ismerjük. Április 14 után indult el sztrópokói várából, majd Sáros vármegyén keresztül érkezett Kassára. Útközben érte Wesselényi nádor levele, ebből tudta meg, hogy az a 2000 német gyalogos, akiket eredetileg Felső-Magyarországra vezényeltek volna, más parancsot kaptak, és nem vonulnak be, így ellátásukról sem kell gondoskodni. Ezt és a hadiszemlével kapcsolatos utasítását április 19-én Fintáról írta meg. A hadak mustrálására Kassáról Szent György napján elment Monok felé, ám ott csak néhány vármegye lovasait találta, és azokat sem teljes létszámmal, míg a „Banderiatus Urak” közül senki sem – Rákóczi László sem – küldte el a lovasait, ezért visszatért Kassára, és a szemle új helyszínéül Dobszát, időpontjául május 13-át jelölte ki. Április 27-én azt írta Zemplén vármegyének, hogy az új időpontra küldje el teljes létszámban lovasait, valamint adjon olyan utasítást a hadnagyoknak, hogy ne menjenek be Abaúj vármegyébe, hanem a Hegyalján vonuljanak, mivel az a hadfelvonulások és a német katonák miatt igen elpusztult állapotú. Május 9-én szintén Kassáról azt

politikus. Zemplén vármegye alispánja, aranyaskanttyús vitéz, királyi tanácsos, kamarás, Bereg vármegye főispánja, 1655-ben bárói címet nyer. Halála előtt nem sokkal, mint II. Rákóczi György híve, 1659 januárjában baktai házából fia, István után szándékozik menni, aki mezsei hadakkal Majtény térségében táborozik. (Érdekesség, hogy halála helyszínét Szirmay tévesen azonosította Bátka váraként – „in castro suo Bátka” – és ezt vette át Nagy Iván is.) MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Historicon Tomus IV. Fasc. 156. No. 56. Barkóczy László levele Cserney Pál országbírói ítéletes-terhez az erdélyi helyzetről. Bakta, 1659. jan. 5. *Fallenbüchl* (2002): 46. A magyar arisztokrácia családi kapcsolattrendszere a 16–17. században... i. m. *Nagy Iván I.* (1857): Barkóczy család (szalai és tavamai, gróf és báró). 196–200. A Pálóczi Horvát család naplója 1622–1790. (1881): 217.; *Szirmay* (1804): 184., 186–187.

³³ *Gyalóky* (1913): 435–447.; *Horn* (1990): 85–88. Oroszi nevű falu nem volt Szabolcs vármegyében, viszont a ma Nyíregyháza-hoz tartozó Oros Kállóval határos. Lásd erről: *Németh Péter* (1997) 146–147. A Pálóczi Horvát család naplója 1622–1790. (1881): 220.; Török-magyarokori állam-okmánytár IV. (1870): 106–108. Boldvai Márton székely-hídi várkapitány szerint a rajtaütés Pácza, feltehetően Tornospálca, szintén szabolcsi faluban történt.

³⁴ *Gyalóky* (1913): 440–447. *Horn* (1990): 85–88. A magyar nemzet története VII. (1898): 193–194.

írta Zemplénnek, hogy a mustra helyszíne és időpontja nem változott, továbbá a lovasok ellátását szervezzék meg, akár kvártélyra mennek, akár a mezőben fognak táborozni, még hozzá úgy, hogy amire szükségük van (élelmiszer, lótap) méltányos áron vegyék meg, ha ugyanis, ha nem szervezik meg az ellátást, elkerülhetetlen, hogy a katonák ne kövessenek el kihágásokat a szegénységen.³⁵

A „particularis”-ban (részleges hadfelkelés) részt vevő vármegyék és „Banderiatus Urak” lovasai május 13-án gyűltek össze, majd az aznap Szerencsre érkező vicegenerális másnap megtartja felettük a hadiszemlét. Ezen a következő erők vettek részt: Abaúj vármegye 95 lovasából jelen van 88, hiányzik 7. Zemplén vármegye 260 lovasából jelen van 190, hiányzik 70.³⁶ Sáros vármegye 155 lovasából jelen van 129, hiányzik 26. Ung vármegye 90 lovasából jelen van 88, hiányzik 2. Borsod vármegye 35 lovasa és Gömör vármegye 38 lovasa hiánytalanul jelen van. Szepes vármegye 90 lovasából jelen van 52, hiányzik 38. Torna vármegye 10 lovasából jelen van 8, hiányzik 2. Gróf Homonnainé asszony 150 lovasából jelen van 133, hiányzik 17, *gróf Rákóczi László 200 lovasából jelen van 188, hiányzik 12*, gróf Csáky Ferenc 271 lovasából jelen van 25, hiányzik 2, gróf Csáky Zsigmond 25 lovasa hiánytalanul jelen van. Báthori Zsófia fejedelemasszony a nádor engedélyével az eredetileg megállapított 1000 fő helyett báró Barkóczy Ferenc³⁷ kapitánysága alatt végül 300 lovaszt küldött.³⁸

A szentmiklósi határozat és az egykorú mustrajegyzék adatait összehasonlítva a mustrán résztvevő bandériumok elméleti létszáma 2173 fő, ebből megjelent 1299 fő, hiányzik 874 fő, és a ténylegesen kiállított felső-magyarországi lovasság 37,5 %-át a Rákócziak két bandériuma adja! Bereg, Szatmár és Ugocsa vármegyék ugyanakkor senkit sem küldtek, csakúgy, mint a „Banderiatus Urak” közül Thököly István, Csáky István és Kemény Jánosné, míg Palocsay István lovasai a vármegyék közé limitáltattak. Hiányoznak továbbá a mustrajegyzékről az egri püspök lovasai is. A hajdúság (valószínűleg a szabolcsi hajdúvárosok) a szentmiklósi consultatio alapján sem lovaszt, sem pénzt nem küldött. Azaz a tervezett 2675-2700 fős nemesi felkelő lovasságnak a hadiszemlén csak a 48,5 %-a vett részt! A megmustrált vármegyei hadak felét Pethő vicegenerális Monokra, másik felét (Abaúj-)Szántóra rendelte, mivel Megyaszó Báthori Zsófia bizonyos hada-

³⁵ Horn Ildikó említi, hogy Pethő máj. 11-én is Kassán tartózkodott. MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Historiconum Tomus XIII. Fasc. 182. No. 43. Gersei Pethő Zsigmond levele Zemplén vármegyéhez. Finta, 1664. ápr. 19. Fasc. 182. No. 45. Gersei Pethő Zsigmond levele Zemplén vármegyéhez a felső-magyarországi hadak máj. 13-ára tervezett mustrájáról, az ellátás megszervezéséről. Kassa, 1664. máj. 9. Fasc. 182. No. 46. Gersei Pethő Zsigmond levele Zemplén vármegyéhez. Sztropkó, 1664. ápr. 14. Historiconum Tomus XIX. Fasc. 193. No. 250. Gersei Pethő Zsigmond levele Zemplén vármegyéhez. Kassa, 1664. ápr. 27. Borovszky (1909): 385. Borovszky-monográfia, Zemplén (2010): 398. Gyaló-kay (1913): 440. Horn (1990): 88. A Pálóczi Horvát család naplója 1622–1790. (1881): 220. Perjés (1965): 80. A szemle időpontjának csúszása nem szokatlan, a nemesi felkelő hadak összevonása általában nehézkesen haladt. Szirmay (1804): 202–203.

³⁶ 1664 tavaszán-nyarán Zemplén vármegye lovasainak hadnagya, más helyen főhadnagya Tolnay László volt. MNL BAZML SFL IV. 2001/p. Mondy Miklós által rendezett iratok. 8. cs. No. 486–487. No. 487. Tolnay László, Zemplén vármegye lovasai hadnagyanak nyugtája. Zemplén, 1664. ápr. 29., Tolnay László, Zemplén vármegye lovasai főhadnagyanak nyugtája. Zemplén, 1664. máj. 9., Keresztes András nyugtája Tolnay László katonáinak fizetéséről. Monok, 1664. jún. 4., Tolnay László kérelme Zemplén vármegyéhez elmaradt fizetése és ellopott lóva ügyében [1667 végén].

³⁷ Czigány István szíves közlése is megerősíti, hogy ekkor, sőt már lehet, hogy 1663-ban is ő a Rákócziak bandériumának kapitánya. Életrajzi adatait: Heckenast (2005): 47–48. Mészáros (2006): 68.

³⁸ MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Historiconum Tomus XIII. Fasc. 182. No. 44. Gersei Pethő Zsigmond beszámolója Zemplén vármegyéhez a felső-magyarországi hadak mustrájáról. Szerencs, 1664. máj. 15. *Lehoczky I.* (1881): 158. – A Báthori Zsófia és I. Rákóczi Ferenc bandériumára vonatkozó adatot megerősíti, hogy 1664. máj. 8-án, Szerencsről azt írta Bereg vármegyének Wesselényi nádor, hogy Báthori Zsófia 2000 lovaszt fogadott fel a haza védelmére, de olyan feltétellel, hogy a jövőre nézve ezt ne vonatkoztassák bandériumára, mivel neki a törvény szerint 300 lovasból álló bandériumot kell kiállítani.

it élmezzi. Pethő ugyanakkor közölte Zemplén vármegyével, hogy nem sokára személyesen találkozik a fejedelemszonnal, akivel majd tárgyal erről, és ha kivonja Megyaszóról katonáit, akkor „Resiczky” urat³⁹ a főurak lovasaival oda rendeli. E Hegyalján állomásozó lovasság kapitánya a tapasztalt katona, Keresztes András hajdúkapitány,⁴⁰ aki részt vett például az Erdély védelmében folytatott török elleni harcokban is.⁴¹ Pethő a felső-magyarországi bandériális haderő zsoldfizetési és fegyelmi problémáira is kitért. Felhívta a vármegye figyelmét, hogy az 1595. évi 30. tc., valamint a szentmiklósi határozat alapján lovasainak ne fizessen négy magyar forintnál többet egy hónapra, valamint akik eddig nem így fizették katonáikat, azok is tartsák magukat a törvényhez és a határozathoz. Javaslatot tett az egységes szemle és zsoldfizetési rendre is a nagyobb tábori fegyelem érdekében, vagyis ha mindenki egyetért vele, essenek egy napra a mustrák, de ha valamelyik bandérium szolgálati ideje meghaladná egy-két vagy több héttel a többiét, akkor arra az időre külön fizessen mindenki a saját katonájának, viszont ettől kezdve minden hónap második napján legyenek a mustrák, ne pedig eltérő időpontokban. Az egyes bandériumok eltérő időben történő mustrálása ugyanis egyrészt „dísz és rend nélkül való dolog”, másrészt visszaélésekre ad lehetőséget, előfordulhat ugyanis, hogy egyik katona a másiktól kölcsönveszi lovát, fegyverét, szolgáját. Az egységes szemlék esetén azonban ez a fajta visszaélés megszűnne, így a megye sem hiába adná ki a pénzét, és a tábori rendet is megtartanák – ráadásul a csapatok valós harcértékéről is jobb képet kapnának.

Ki kell emelni, hogy a mustrán megjelent két olyan egység, amelyek feltehetően ott voltak a váradi rajtaütésben, ez pedig nem más, mint a két Rákóczi-bandérium. A támadókról Gyalóky annyit írt, hogy Pethő Zsigmond a saját, valamint Rákóczi emberein kívül, az ekkor előléptetett gróf Wolfgang Friedrich Cob von Neuding⁴² császári generális-főstrázsamester, szatmári várkapitány engedélyével a szatmári és a kállói várak helyőrségéből vett magához némi magyar és német gyalogságot, körülbelül 200 embert. Horn Ildikó szerint a vállalkozásban kállói, szatmári, ecsedi és nagykárolyi katonák vettek részt, az általa felhasznált Kéry János naplója 2000 magyar és 300 német katonát említ, míg a Pálóczi Horváth család naplója néhány ezer magyar és német katonáról tud. Az akció vezére, Rákóczi László mellett ismertebb parancsnokok még Pethő Zsigmond, Barkóczy István és Ferenc, valamint Károlyi István. Ez is alátámasztja, hogy a két Rákóczi-bandérium közel 500 katonája részt vehetett a támadásban. Barkóczy István személye pedig arra utal, hogy az általa vezetett magyar mezci lovasezred is a támadó csoportosítás részét képezte.⁴³

³⁹ Ezt a személyt nem sikerült név szerint beazonosítani, de Rákóczi László naplójában többször is említést tesz egy bizonyos „Resiczky úrfi”-ról, aki talán udvari embere lehetett. *Rákóczi László naplója* (1990): 257., 259., 261., 288–289.

⁴⁰ Böszörményi kapitány volt. MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Historicum Tomus XIII. Fasc. 182. No. 47. Gersei Pethő Zsigmond levele Zemplén vármegyéhez, a felső-magyarországi lovasság és Keresztes András fizetése körüli gondokról. Tokaj, 1664. jún. 5. A magyar nemzet története VII. (1898): 69. *Rákóczi László naplója* (1990): 460.

⁴¹ A beszámoló alapján úgy tűnik, hogy Pethő Zsigmond Szerencsen tartózkodott előtte és utána, oda érkezett, majd onnan írt máj. 15-én Zemplén vármegyének, de hogy maga a mustra is Szerencsen zajlott le, vagy arra az eredetileg kijelölt Alsódobszán került sor, nem derül ki egyértelműen. Borovszky pedig, aki említést tesz erről a hadiszemlééről, és felhívja a figyelmet a nemesi hadak hiányos kiállítására, úgy tűnik, hogy a Zemplén Vármegye Levéltárában fennmaradt eredeti vicekapitányi beszámolóhoz képest eltérően adja meg a Báthori Zsófia fejedelemszony és I. Rákóczi Ferenc által kiállított lovasság létszámát, ő ugyanis Borsod vármegye jegyzőkönyve alapján 200 főről tesz említést. MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Historicum Tomus XIII. Fasc. 182. No. 44.; *Borovszky* (1909): 385. „1595. évi XXX. törvények a katonák havi fizetéséről. = Magyar Törvénytár – Corpus Juris Hungarici CD-ROM. *Perjés* (1965): 80.

⁴² Életrajzi adatai: *Oláh Tamás* (2011): 297. *Schmidt-Brentano* (2006): 20.

⁴³ Barkóczy István lovasezrede ebben az időben is Zemplén vármegyében tartózkodott. MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Historicum Tomus VII. Fasc. 162. No. 201. Wesselényi nádor levele Zemplén vármegyéhez. Teplicei kastély, 1664.

A szemle időszakában Rákóczi Lászlónál, Szerencsen vendégeskedett Wesselényi nádor, egyben ideiglenesen felső-magyarországi főkapitány, Pethő Zsigmond és a két Barkóczy testvér, ahol bizonyára az akciót készítették elő. Ezt kedvezően befolyásolta, hogy a váradi pasa csapataival elindult a nagyvezír dunai táborába, néhány száz fős őrséget hagyva Váradon.⁴⁴

A támadók két összpontosítási körzetből indultak el. A feltehetően Szerencs környékén gyülekező magyar és német erők Rákóczi Lászlóval, gersei Pethő Zsigmonddal és a Barkóczy testvérekkel a Tiszán átkelve Szabolcs vármegyén keresztül dél-délkeleti irányban haladtak. Május 25-én egyesült velük Debrecen közelében, a mára elpusztásodott és Nyíradony határához tartozó középkori eredetű Gut falunál a másik gyülekező helyről, Szatmárról május 24-én megindult német és magyar végvári sereg, majd május 27-én hajnalban törnek rá a városra. A vállalkozás azonban a résztvevők fegyelmetlensége, vagy esetleg árulás miatt nem a tervek szerint zajlott le, és bár nagy számmal távoztak és a várost is felégették, de Rákóczi László a belső vár kapujánál elesett, és Barkóczy Zsigmondot sem sikerült kiszabadítani, ő még 1666-ban is török fogságban volt. A Rákóczi családot ezzel nagy csapás érte, egy tehetséges politikus és bátor katona halt meg Erdély kulcsa, a váradi vár kapujánál, és a Rákóczi–Kemény párt politikai reményei is szertefoszlottak a fejedelemség megszerzésével kapcsolatosan.⁴⁵

Az árvaságra jutott Rákóczi Erzsébet törvényes gyámjával I. Lipót II. Rákóczi György özvegyét, Báthori Zsófiát és fiát, I. Rákóczi Ferencet jelölte ki. Báthori Zsófia, mint „Legitima Curatrix”⁴⁶ Betkót Pozsonyban apácnaknál neveltette, majd a kislányt rövidesen eljegyezte, és 1668. február elején feleségül vette monyorókeréki gróf Erdődy Ádám, a horvátországi Petrinja kapitánya.⁴⁷ A monyorókeréki Erdődy család a 16. századtól a magyar történelemben jelentős szerepet játszó arisztokrata család. Birtokai döntően a Dunántúlon és Horvátországban, illetve Alsó-Magyarországon feküdtek, grófi címüket 1511-ben nyerték II. Ulászlótól, amelyet 1565-ben és 1580-ban is megerősítettek, 1565-ben pedig német birodalmi grófi címet is szereztek. Több tagjuk futott be jelentős egyházi, illetve világi politikai és katonai pályát. Horvátországi befolyásukat mutatja, hogy többen is elnyerték a báni méltóságot, illetve egyik fő birtokközpontjuk a Varasd vármegyének nevet adó Varasd uradalma révén 1607-től a megye főispáni tisztét is viselték. Mégis, politikai súlyuk, vagyonuk, alatta maradt a 16-18. századi magyar arisztokrácia nádori és országbírói címet is viselt, legbefolyásosabb, leggazdagabb családjainak (pl. Báthori, Drugeth, Esterházy, Forgách, Nádasdy, Pálffy, Rákóczi, Thurzó családok). Ebből a szem-

ápr. 22. Közölve: Wesselényi levelei III. (1910): 140. *Gyalóky* (1913): 440.; *Horn* (1990): 88. A Pálóczi Horvát család naplója 1622–1790. (1881): 220.

⁴⁴ Barkóczy István mielőtt Szerencsre ment, már a Hegyalján tartózkodott, mivel máj. 7-én Tokajból írt Zemplén vármegyének. Wesselényiről pedig az a hír járta, hogy a támadás időszakában már Tokajban volt. MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Historicum Tomus IV. Fasc. 156. No. 71.; *Horn* (1990): 88. *Lehoczy I.* (1881): 158. Erre enged következtetni a nádor fent említett máj. 8-ai levele. *Pálffy* 1997: 273. Török-magyarokori állam-okmánytár IV. (1870): 115–122.

⁴⁵ MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Historicum Tomus IV. Fasc. 156. No. 73. Wesselényi Ferenc levele Zemplén vármegyéhez. Murány vára, 1666. aug. 1. *Gyalóky* (1913): 440–447. *Horn* (1990): 85–90.; A magyar nemzet története VII. (1898): 193–194.; *Németh Péter* (1997) 81.; A Pálóczi Horvát család naplója 1622–1790. (1881): 220.; Török-magyarokori állam-okmánytár IV. (1870): 115–122.

⁴⁶ törvényes gyám/gondviselő

⁴⁷ Itt érdemes megjegyezni, hogy a 17. században a főúri és köznemesi családok leánygyermekéi esetében megszokott volt, hogy általában 14 éves korukban került eladósorba és általában 16–18 éves korukig férjhez is mentek, így Rákóczi Erzsébet házasságkötése sem tekinthető szokatlannak. ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. III. B. Acta politica. b. Spisy. 2/pol/1668. Báthori Zsófia meghívója Sáros vármegyéhez gróf monyorókeréki Erdődy Ádám és néhai gróf felsővadászai Rákóczi László leánya, Erzsébet lakodalma, amelyre Bőjtelő hava 5. napján sárosi kastélyukban kerül sor. Borsi kastély, 1668. jan. 2.; *Benda Borbála* (2007): 112–113., 120.; *Keresztes II.* (1928). 102.; Rákóczi Erzsébet levelei férjéhez 1672–1707. (2001): 9.; *R. Várkonyi* (2008): 48.

pontból tehát igen előnyös volt számukra házassági kapcsolatra lépni a Rákócziakkal, akik viszont két éven belül már a második tekintélyes horvátországi és egyben dunántúli birtokos családdal kerültek rokonságba I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona 1666. március 1-jén, a zborói kastélyban megtartott menyegzője után. Ugyanakkor feltehetően Báthori Zsófia és I. Rákóczi Ferenc, mint Betkó gyámjai, szintén nem jelentéktelen szerepet játszhattak a frigy tető alá hozásában.⁴⁸ A házasságkötésre Benda Borbála és Várkonyi Gábor szerint 1668. február 4-én, Nagysároson került sor (érdekes, hogy ez esetben az időpont megegyezne Rákóczi Erzsébet születésének házasságkötésével), míg Keresztes Kálmán szerint a menyegző február 8-án volt.⁴⁹

Fennmaradt ugyanakkor egy 1668. január 2-án a borsi kastélyban keltezett meghívólevél. Ebben Rákóczi Erzsébet törvényes gyámjaként Báthori Zsófia arról értesíti Sáros vármegye rendjeit, hogy „Isten ő Szent Felségének ez iránt való bölcs rendelkezéséhez, s a közönséges keresztény Római Anya Szent Egyháznak szokott rendjéhez alkalmaztatván életének folyását” gróf Erdődy Ádám eljegyezte magának „örökös házastársul” „Néhai jó emlékezetű Méltóságos Gróf Felső Vadászi Rákóczy László” hajadon leányát, Erzsébetet. A „lakodalmi solemnitas”-t „mind két részről való egyező akaratból”, azaz a vőlegény és a menyasszony rokonsága részéről is egyetértésben, „jövő Bőjtelő Havának ötödik napjára”, azaz február 5-ére, vasárnapra tűzték ki a Rákóczi család sárosi kastélyába. Kéri egyúttal a vármegyét, hogy követei útján, a megjelölt helyen és napon, reggel kilenc órakor legyen jelen más meghívott követekkel együtt.⁵⁰ A meghívót Sáros vármegye rendjeivel a január 18-ai, Eperjesen tartott közgyűlésen (generalis congregatio) ismertették, amely a vármegye követeiként Semsey Ferenc alispánt⁵¹ és Dobay András jegyzőt,⁵² a megye két első tisztségviselőjét delegálta az esküvőre.⁵³

⁴⁸ MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Autographa Hungarorum II. Fasc. 217. No. 97. Báthori Zsófia meghívólevele, Zemplén vármegyéhez, ebben tudatja, hogy fia, Rákóczi Ferenc, Erdély választott fejedelme eljegyezte gróf Zrínyi Péter horvát bán leányát, Ilonát. A lakodalomra Makovica vára alatt zborói kastélyukban kerül sor 1666. márc. 1-jén. Kéri, hogy követük vegyen részt a lakodalomban. Munkács, 1666. jan. 20. *Benda Borbála* (2007): 109–125. *Köpeczi-R. Várkonyi* (2004): 29–30. I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona házasságának előkészítéséről, a két család összekapcsolásának politikai indítékairól és Báthori Zsófia ebben játszott szerepéről: *R. Várkonyi* (2008): 48–69.

⁴⁹ Meg kell említeni, hogy Tóth Sándor Sáros vármegyéről frott monográfiájában a megyegyűlési jegyzőkönyvi adatok alapján készült, a vármegye összes nemesi családját bemutató fejezetben nem szól az 1668. évi esküvőről, illetve csak Rákóczi Erzsébet második férjét említi meg. *Benda Borbála* (2007): 113. *Keresztes* II. (1928). 102. Rákóczi Erzsébet levelei férjéhez 1672–1707. (2001): 9. *Tóth Sándor* I. (1909): 242., 303., 411–412.

⁵⁰ ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. III. B. Acta politica. b. Spisy. 2/pol/1668.; A lakodalmi meghívók felépítéséről: *R. Várkonyi* (2008): 66–69. *Szabó András Péter* (2010): 1038–1043.

⁵¹ Semsey (XI.) Ferenc sárosi alispán Semsey (I.) András és Újfalusy Klára fia. Fejérvári Klárával kötött házasságából három gyermeke született. *Pozsonyi* (2002): 92.

⁵² Törzsökös sárosi köznemesi család sarja, 1655-ben sárosi (és nem szepesi!) szolgabíró. Szoros kapcsolatban állt Rákóczi Lászlóval. Feltehetően azonos Sáros vármegye 1655. és 1659. évi országyűlési követével. 1656-ban Sáros vármegye jegyzője. MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Historiconum Tomus IX. Credentiales. Fasc. 172. No. 1560. Sáros vármegye levele Zemplén vármegye közönségének. Eperjes, 1656. jún. 19. *Horváth Hajnalka* (2011): 314. *Rákóczi László* naplója (1990): 147., 168., 185., 201., 210., 453. *Tóth Sándor* I. (1909): 293–297.

⁵³ Hogy az esküvőre még mely más felső-magyarországi vármegyét hívták meg, a kutatások jelen állása alapján nem lehet megmondani, úgy tűnik azonban, hogy Zemplén vármegye nem kapott ilyen meghívót, mivel sem a közgyűlési iratok mutatója, sem – ami fontosabb – az 1668. évi megyegyűlési jegyzőkönyv nem utal arra, hogy Zemplén vármegye követei útján jelen lett volna az eseményen, ellentétben I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona 1666. évi esküvőjével. MNL BAZML SFL IV. 2001/a. Prot. 9. Protocollum Comitatus Zempleniensis 1664–1669. Az 1666. febr. 16-án, Zemplén mezővárosában tartott törvényszék jegyzőkönyve. Az 1668. jan. 3–febr. 28-ai közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvek. 255., 722–800.; IV. 2001/b. Index Actorum Historiconum Tom. I–II. In ordinem Redegit Franciscus Kazinczy. Anno 1831. ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. I. Protocollum Comitatus Sarosiensis. Inv. č. 9. (Proth. 29.) 1656. febr. 3–1668. jan. 18. Az 1668. január 18-ai megyegyűlés jegyzőkönyve. 660/b.–661/a. fol. III. B. Acta politica. b. Spisy. 2/pol/1668. *Borovszky* (1909): 398.

A kutatások jelen állása alapján egyébként a különböző feldolgozásokban szereplő és a Sáros vármegyének szóló meghívólevél esküvői időpontjai közötti néhány napos eltérés okát egyelőre nem sikerült tisztázni, azonban úgy tűnik, mintha a meghívóval eddig a történeti kutatás alaposabban nem foglalkozott volna.⁵⁴ A lakodalomra egyébként a kor szokásrendjéhez illeszkedően került sor február elején, mivel a házasságkötések egyik fő szezonja a január-februári időszak, a farsang ideje (vízkeresztől húshagyó keddig) volt. A felsővadászi Rákóczi családban a fentebb már említett menyegzők, valamint Rákóczi Erzsébet második házasságkötése is erre az időszakra tehető. A korabeli házassági szokásrendhez kapcsolódó adalék, hogy a meghívóban szereplő február 5-e vasárnapra esett, amely kedvelt nap a katolikus házasságkötéseknél, ugyanakkor a tanulmányban említett négy Rákóczi-menyegzőből csak ez az egy esik vasárnapra. (Ez egyébként sajátos hasonlóságot mutat a Szabó András Péter szerint Erdélyben, a 17. század első felében kimutatható változással, hogy főként a protestáns területeken a házasságkötések az egyházi tiltás következtében a vasárnapról áttevődnek a hétköznapi napokra: kedd, szerda, csütörtök. Lásd: 1654. február 4.: szerda, 1666. március 1.: hétfő, 1670. január 28.: kedd.)⁵⁵

Az ifjú pár közös élete azonban alig két hétig tartott, ugyanis 1668. február 24-én édesapjához hasonlóan férje is egy török ellen vívott ütközetben vesztette életét. A még valójában gyereklány, de immár özvegy Rákóczi Erzsébettől fennmaradt egy néhány héttel később, április 26-án kelt credentionalis, amelyet a 13 felső-magyarországi vármegye követeinek címzett, akik Zemplén vármegyében, Zemplén mezővárosában gyűltek össze. Megbízólevelében arról tájékoztatta őket, hogy gyűlésükre elküldi szóbeli üzenetével a nevében eljáró nemzeti Radics Andrást. A korabeli formuláknak megfelelően kérte a követeket, hogy adjanak hitelt Radics szavainak, mivel az ő üzenetét tolmácsolja, és „gyámoltalan Árvaságára” tekintve segítsék őt azokban az ügyekben, amelyeket követe útján előterjeszt, amelyért Isten is megáldja őket. A levélben említett, „az elkövetkező napokban” összeülő gyűlés minden bizonnyal az volt, amelyről május 7-én küldte el a 13 vármegye válaszfeliratát a vallási, valamint a német katonaság túlkapásai miatti sérelmeik tárgyában az év elején I. Lipóthoz küldött feliratukra adott királyi leiratra.⁵⁶

Sajnos, mivel a követeknek szóbeli üzenetet küldött, és tőlük is szóbeli választ várt, így az ügy tartalmáról jelen ismereteink alapján nem tudunk beszámolni. Azonban talán jelentősebb súllyal bírhatott, mivel megbízólevelét és az üzenetet nem egy vármegye, pl. Zemplén rendjei

⁵⁴ A Magyar Történelmi Társulat 1881. évi Sáros vármegyébe szervezett vidéki kirándulása során megismert levéltárak (így pl. Sáros vármegye, Eperjes és Bártfa városok levéltárai) anyagának ismertetése nem említi e meghívót. Igaz ugyan, hogy Reizner János Sáros Vármegye Levéltárának bemutatása során több meghívólevelet is ismertet, közte családi eseményekre szólókat is (Báthori Zsófia és Rákóczi György esküvői meghívólevele, Rákóczi Pál és I. Rákóczi György temetési meghívója), azonban a részletes ismertetés a 17. század első felének közgyűlési irataira koncentrált. A későbbi iratok megismerésére az idő rövidsége miatt nem maradt ideje. Az 1668. évi esküvővel kapcsolatosan Keresztes Kálmán az Országos Levéltárban őrzött Neo Regestrata Acta egyik iratára hivatkozik, míg Benda Borbála és Várkonyi Gábor egyébként igen kitűnő műveiből sajnos nem állapítható meg egyértelműen, hogy az esküvő dátumára vonatkozó forrás mi lehetett. Forráskiadványukban a Rákóczi Erzsébet első és második házasságával kapcsolatos szövegrésznél a bécsi Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof-, und Staatsarchivban őrzött Erdődy-levéltárból származó iratokra hivatkozik, évkör és tartalom megadása nélkül. Benda Borbála (2007): 113. Hivatkozás nincs: Keresztes II. (1928). 102. 106. Kosáry (2008): 422–428. Sáros vármegye levéltárának ismertetése. Rákóczi Erzsébet levelei férjéhez 1672–1707. (2001): 9., 33. Szilágyi (1881): 1–148. (és benne: Reizner (1881): 88–99.)

⁵⁵ Szabó András Péter (2010): 1043–1051.

⁵⁶ MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Autographa Hungarorum. Fasc. 173. No. 1661. (Credentionales.) Özvegy Erdődy Ádámné gróf Rákóczi Erzsébet megbízólevele a tizenhárom vármegye Zemplén mezővárosában összegyűlt követeinek, amelyben tájékoztatja őket, hogy gyűlésükre elküldi szóbeli üzenetével a nevében eljáró nemzeti Radics Andrást. Sáros, 1668. ápr. 26. Benda Borbála (2007): 112–113. Pauler I. (1876): 180–181. Rákóczi Erzsébet levelei férjéhez 1672–1707. (2001): 9.

számára küldte el, hanem a 13 vármegye követeinek regionális jellegű összejövetelére. A forrást így nem annyira írójának személye vagy tartalma teszi figyelemre méltóvá, sokkal inkább a megbízott Radics András személye. Az ő személyére pedig azért kell kitekinteni, mivel korai éveiről, valamint kapcsolatáról a Rákóczi-házzal, nem sokat tudunk.⁵⁷ Radics András 1640 körül született, horvát származású, evangélikus vallású Sáros vármegyei köznemes. Szluha Márton Sáros vármegyei nemes családokat bemutató genealógiai műve szerint Radics Márton és felesége Kálmán Katalin, valamint gyermekei, *András*, István, György, Erzsébet és Ilona 1648. január 24-én nyertek címeres nemeslevelet III. Ferdinándtól, amelyet 1648. június 15-én hirdetett ki Sopron vármegye közgyűlése, nemességüket pedig Sáros vármegye 1725-ben és 1732-ben igazolta. A Wesselényi-összeesküvésbe és a kuruc mozgalmakba bekapcsolódott Radics András nevét az tette igazán ismertté, hogy előbb a Thököly-felkelés idején 1682 és 1688 között munkácsi főkapitány, Zrínyi Ilona mellett ő irányítja katonailag a vár védelmét, majd pedig a Rákóczi-szabadságharc alatt II. Rákóczi Ferenc híveként 1704 és 1710/1711 között kassai commendáns ezredesi, majd 1706. február 13-ától gyalogsági brigadérosi rendfokozatban. Kassa sikeres megvédése miatt a fejedelem fele-fele részben neki és Ordódy György brigadérosnak⁵⁸ adományozta Liptóújvár várát és uradalmát. A fejedelem Emlékirataiban annyit ír róla Kassa 1706. évi védelme kapcsán, hogy: „A vár megőrzését a parancsnoknak, Radics brigadérosnak köszönhettem. Ez egy szilárd és eltökélt öregember volt, valaha Munkács parancsnoka, boldog emlékeztető anyám, a fejedelemasszony alatt.”, tehát a családhoz fűződő korai kapcsolatáról nem tesz említést.⁵⁹

Talán kevésbé ismert, hogy fiatalkori pályafutása inkább követi-„diplomáciai”, vagyis politikai és nem katonai irányultságú volt. Így követi szerepe megismeréséhez ad segítséget az alábbi néhány adat, amelyeket a korábbi forrásközlések és feldolgozások mellett jelen kutatás keretében elsősorban Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyveiből és irataiból sikerült feltárni. Az 1658 és 1664 közötti török háború idején, 1663/1664 fordulóján Regensburgban van, ahol a Német-római Birodalom választófejedelmei és a Birodalom keretén belül alakult Rajnai Szövetség tanácskoznak, ahol jelen van nem csak I. Lipót német-római császár és magyar király, de a magyar rendek követei is, mint például Wesselényi nádor, Báthori Zsófia, a vármegyék és a városok követei. E tanácskozáson, ahol a török elleni támadó háború lehetőségeit tárgyalják, vesz részt Ra-

⁵⁷ A Zemplén vármegye levéltárában fennmaradt 17. századi credentonalisok arra utalnak, hogy a főurak által a megyéhez küldött követek gyakran familiárisaik-szervitoraik (főmberszolgáik, főszolgáik) közül kerültek ki, míg ha a megyék küldték egymáshoz követeiket, azok is tekintélyesebb köznemesek voltak, így e követi megbízatásra mindenképpen érdemes felhívni a figyelmet. MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Historiconum Tomus IX. Fasc. 171. No. 1431. Fasc. 173. No. 1665. A köznemesség és az országos politikai elit közötti kapcsolatról, valamint a vármegyék közötti egyeztetésekről: *Horváth Hajnalka* (2011): 313–325. A felső-magyarországi rendek területi üléseiről: *Pauler I.* (1876): 62–63.

⁵⁸ Életrajzi adatai: *Heckenast* (2005): 316–317.

⁵⁹ Egy 1732. évi, az igazolt sárosi nemesi családok neveit tartalmazó jegyzék az armalisták között említi a Radics családot. MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Historiconum Tomus XXI. Fasc. 195. No. 39. Radics András levele Zemplén vármegye közönségéhez. Bécs, 1666. január 12. – Levelén töredékesen fennmaradt A R monogrammos címeres pecsétlenyomata, amelyen a sisakdísz részlete látható, ez, úgy tűnik, hogy megegyezik a Szluha által leírt Radics-címer sisakdíszével (páncélos kar, amely három búzakalászt tart). ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. III. B. Acta politica. b. Spisy. 178/pol/1706. II. Rákóczi Ferenc Isten kegyelméből német-római birodalmi herceg, Erdély választott fejedelme, a Magyarországi Részek ura és a székelyek ispánja, a Magyar Királyság szabadságért összeszövetkezett rendjeinek fejedelme etc. Radics András reguláris gyalogezredbeli főcolonellust gyalogsági brigadérosoknak nevezi ki. Miskolc, 1706. febr. 13. 179/pol/1706. II. Rákóczi Ferenc Isten kegyelméből német-római birodalmi herceg, Erdély választott fejedelme, a Magyarországi Részek ura és a székelyek ispánja, a Magyar Királyság szabadságért összeszövetkezett rendjeinek fejedelme etc. Kassa sikeres védelme miatt Radics András és Ordódy György brigadérosoknak adományozza Liptóújvár várát és uradalmát. Mérai tábor, 1706. okt. 22. AR III/I. (1978): 384., 531.; *Pauler* (1869): 3.; *Pauler II.* (1876): 92–93. *Reizner* (1881): 97–99. *Szluha* (2008): 32–33. *Tóth Sándor I.* (1909): 410. *Ulrich* (2008): 364. *R. Várkonyi* (2008): 162., 170–201. Életrajzi adatai: *Heckenast* (2005): 352. *Mészáros* (2006): 80., 131–132.

dics is. Részvétele e fontos tanácskozáson nem szokatlan, kiugró esemény, hanem beleilleszkedik fiatalkori pályafutásába, ugyanis amint látni fogjuk, az 1660-as évek közepén, második felében több alkalommal is a felső-magyarországi vármegyék küldöttjeként viszi a rendek feliratait az uralkodóhoz.⁶⁰

1664. június 10-én a vármegye tisztújító közgyűlésén, mint jelesebb, tekintélyesebb nemest, mások mellett megválasztják a vármegyei törvényszék esküdt ülnökévé, táblabírójává („Potiores autem Sedriae Assessores eliguntur”), azonban az esküdt ülnökök névsorában az utolsó helyen találjuk, míg a világi esküdtek között az első helyeken olyan személyek szerepelnek, mint pl. vehéci Báncsy Zsigmond korábbi zempléni alispán⁶¹ és Márton volt országgyűlési követ,⁶² vagy Cherney/Cserney Pál.⁶³ Megválasztása annak lehet a bizonyítéka, hogy már ekkor is fontos feladatokat végez a felső-magyarországi rendek számára. Erre utal, hogy ezen a megyegyűlésen ismertették azt az 1664. április 19-ei királyi leiratot, amelyet ő hozott I. Lipóttól, akihez a Felső-magyarországi Részek már említett szentmiklósi tanácskozásáról („ex Consultatione Partium Regni Hungariae Superiorum in Oppido Szent Miklós celebrata”) küldték el követként. Radics egyébként, mielőtt Zemplén vármegye rendjeivel megismertette a leiratot, 1664. május 26-án – egy nappal Rákóczi László halála előtt – Sáros vármegye közgyűlésén számolt be követségéről. Ennek kapcsán egyébként Sáros vármegye úgy említi, mint „az elmúlt Szentmiklósi Consultationknak alkalmatosságával fölküldetett követünk”.⁶⁴ Rövidesen ismét követségben jár,

⁶⁰ R. Várkonyi: Török világ és magyar külpolitika (1978): 175–229.

⁶¹ MNL BAZML SFL IV. 2001/p. Mondy Miklós által rendezett iratok. 1. csomó 1560–1701. No. 61. Br. Bocskai István zempléni főispán parancsa vehéci Báncsy Zsigmond alispánhoz a német katonák kihágásainak sürgős kivizsgálása tárgyában, amelyet a nádorral folytatott kassai megbeszélés értelmében a megyék követei felvisznek a király elé. Bocskai utasítása szerint az egyik követ Bosnyák uram, a másik Báncsy Márton legyen. Sókút, 1660. dec. 1. Borovszky-monográfia, Zemplén (2010): 397., 439. – Utóbbi helyen hibásan vehézi Bánóczy Zsigmondként írják a nevét.

⁶² Borovszky-monográfia, Zemplén (2010): 396–398.; Ulrich (2008): 352.

⁶³ Cherney Pál vagy másként (helmeci) Cserney Pál (Paulus Cserney de Helmecz) bodroközi birtokos, ágcsernyői Cherney család sarja. Zemplén vármegye jegyzői tisztét 17 éven át viselte, 1664-ben történt lemondásáig, őt e tisztségben Kazinczy Péter követte. Zemplén vármegye esküdt ülnökévé választják 1664. jún. 10-én. E mellett 1667-ig országbírói ítélőmester (első, általam ismert említése: 1655), 1667-ben a Szepesi Kamara tanácsosa, egyben 1667–1668 között a Szepesi Kamara igazgatója. 1668-tól 1673-ban bekövetkezett haláláig Zemplén vármegye alispánja, Királyhelmecen lakott. Kazinczy Ferenc úgy emlékezett róla, hogy egyike a „Megye nagy díszének”. MNL BAZML SFL IV. 2001/a. Prot. 9. Protocolum Comitatus Zempleniensis 1664–1669. Az 1664. jún. 10-én, Zemplén mezővárosában tartott tisztújító megyegyűlés jegyzőkönyve. 1–2. IV. 2001/b. Historicum Tomus XI. Fasc. 175. No. 1931. Cherney Pauli Notarii Comitatus privatae Correspondentiae Publicum nulla ratione tangentes, ideoque nec registratae. 1651., Fasc. 175. No. 1932. Wesselényi Ferenc levele Cserney Pál országbírói ítélőmesterhez. In Josva, 1655. okt. 9. Fasc. 175. No. 1933. Wesselényi Ferenc levele Cserney Pálhoz. Enyicke, 1655. november 24., Fasc. 175. No. 1936. Mosdósy Imre szepesi kamarai tanácsos levele Cserney Pál országbírói ítélőmesterhez és Zemplén vármegye jegyzőjéhez. Kassa, 1656. febr. 15. Historicum Tomus XIII. Fasc. 181. No. 48. Gróf Homonnai Drugeth György levele Cherney Pálhoz. Ungvár, 1654. dec. 24., Fasc. 181. No. 49. Gróf Homonnai Drugeth György levele Cherney Pál országbírói ítélőmesterhez. Sebes, 1655. nov. 25.; Index Actorum Historicum Tom. I. In ordinem Redegit Franciscus Kazinczy. Anno 1831.; IV. 2001/p. Mondy Miklós által rendezett iratok. 1. cs. No. 84. Darnay Péternek levele Cserney Pál Zemplén vármegyei alispánhoz. Zemplén, 1673. szept. 15.; Borovszky-monográfia, Zemplén (2010): 20., 35., 57., 61., 64., 66, 90., 93., 97., 401., 439. A monográfiában egyébként tévesen csernelházi Chernel Pállal azonosítják az 1672. évi alispánválasztás és 1673. évi halála kapcsán, pedig a csernelházi Chernel és az ágcsernyői Cserney/Cherney család nem azonos egymással. 1664. jún. 10-én egyébként mindkettőjüket csernelházi Chernel Pált és Cherney/Cserney Pált is megválasztották Zemplén vármegye esküdt ülnökévé. *Fallenbüchl* (2002): 68.

⁶⁴ Arra vonatkozóan, hogy ebben az időszakban a vármegyei tisztújításokon esküdtté nem csak tekintélyes, a megyében birtokos nemeseket választottak, de egyes, számukra fontos feladatokat végző személyeket is, arra álljon itt bizonyosággal a következő példa. 1666 és 1668 között Zemplén vármegye Zemplén mezővárosában székházat építtetett. Ennek fundáló mestere Dominik Ursulin volt, aki a korabeli forrásokban úgy szerepel, mint „Nemes Zemplén Vármegyének építő mestere” vagy „Nemes Zemplén Vármegyének Zempléni háza építő mestere”. Nevével a vármegyei esküdtek névsorában az 1667. szept. 6-án, a Zemplén mezővárosában tartott tisztújításon találkozunk, ahol „Daminicus

amelyet megörökít gróf Bethlen Miklós,⁶⁵ kora egyik legjelentősebb erdélyi politikusa és emlékirója. Bethlen 1664. augusztus végén indult el Erdélyből, hogy Zrínyi mellett katonáskodjon. Útközben Trencsénben találkozott Radicsal, akiről azt írja, hogy kassai secretarius, és a város követként küldte Pozsonyba, így Trencsénből Morvaország érintésével Pozsonyig közösen folytatták útjukat.⁶⁶

Radics csak egy évig volt Zemplén vármegye esküdt ülnöke/táblabírája, mivel sem az 1665. évi, sem az 1666., sem az 1667., sem pedig az 1668. évi tisztújításkor nem találkozunk a nevével az esküdt ülnökök névsorában, míg másokat, mint pl. Báncsy Zsigmondot és Mártont újraválasztották. Az 1665. július 29-ei terebesi megyegyűlésen azonban ismét részt vett mint a felső-magyarországi rendek által lipóci Keczer Menyhért és Becskházi András mellett az uralkodóhoz küldött követ. Ők hozták meg ugyanis I. Lipót 1665. június 14-én kelt leiratát, amelyet a 13 felső-magyarországi vármegye számára küldött, és amelyet ekkor ismertettek. Követségük többek között az alábbi ügyekben megfogalmazott sérelmeket vitte az uralkodó elé:

- a Báthori Zsófia és I. Rákóczi Ferenc által elkövetett protestánsüldözések,
- a törökkel kötött sérelmes béke és az ország védelmének elmulasztása,
- különböző, a német katonaság és a német főtisztek elleni panaszok,
- lengyel katonai toborzás Magyarországon.⁶⁷

1665/1666 fordulóján már Bécsben tartózkodik a 13 vármegye követeként. 1666. január 12-én Bécsből írott levelében szerencsés új esztendő kívánva tájékoztatja Zemplén vármegye közönségét arról, hogy január 9-én megkapta a gimesi Forgách István özvegyét, tekintetes és nagyságos Kapi Katát pártoló, az uralkodónak szóló és neki írott levelet, amelyből megértette, hogy a Szepesi Kamara és az [egri?] püspök milyen szokatlan és a nemesi előjogot sértő eljárással vádolja az özvegyet, bár ezt az ügyet a 13 vármegye általa már mind az uralkodónak, mind a király minisztereinek a tudomására hozta. Miután azonban megkapta a vármegye parancsát, ismét tájékoztatta e sérelemről a bécsi udvari köröket, és a miniszterekkel őszintén ismertette az ügy lényegét, de várható kimeneteléről nem tud számot adni. Levele végén beszámol arról is, hogy pénzzavarba került bécsi tartózkodása alatt, és ha lesz kezese, amire van kilátás, kénytelen lesz pénzt kölcsönözni. Ami pedig Kapi Kata ügyét és a többi ügyeket illeti, tehetsége szerint min-

Ursilinus"-t Zemplén vármegye esküdt bírói közé választották. Neve a 101 fős névsorban a 99. helyen szerepel. MNL BAZML SFL IV. 2001/a. Prot. 9. Protocollum Comitatus Zempleniensis 1664–1669. Az 1664. jún. 10-én, Zemplén mezővárosában tartott tisztújító megyegyűlés jegyzőkönyve., Az 1667. szept. 6-án, Zemplén mezővárosában megtartott tisztújító megyegyűlés jegyzőkönyve. 1–4., 652–654.; MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Historiconum Tomus IX. Credentiales. Fasc. 173. No. 1616. Sáros vármegye levele Zemplén vármegye közönségének. Eperjes, 1664. máj. 26.; IV. 2001/p. Mondy Miklós által rendezett iratok. 8. csomó. No. 486–487. No. 487. Benne: A zempléni vármegye-háza építésének iratai 1666–1668. Dominico Ursolino nyugtája a megyeháza építési költségeiről. 1667. júl. 24. Dominik Ursulin nyugtája a megyeháza építési költségeiről. Varannó, 1667. szeptember 22., Dominik Ursulin nyugtája a megyeháza építési költségeiről. Zemplén, 1667. szept. 22. Eckhart (2000): 226. A rendkívüli esküdtek választásáról lásd: 1613. évi XXIV. törvények az előkelőbb nemesség közül választandó rendkívüli esküdt ülnökökről és ezek tisztéről. = Magyar Törvénytár – Corpus Juris Hungarici CD-ROM.

⁶⁵ Életrajzi adatai: Heckenast (2005): 65–66.

⁶⁶ Erdély öröksége VI. (1994): 180–181.

⁶⁷ MNL BAZML SFL IV. 2001/a. Prot. 9. Protocollum Comitatus Zempleniensis 1664–1669. Az 1665. júl. 14-én, Zemplén mezővárosában tartott tisztújító megyegyűlés jegyzőkönyve. Az 1665. júl. 28–29-én, Töketeres mezővárosában tartott megyegyűlés jegyzőkönyve. Az 1666. júl. 28-án, Zemplén mezővárosában tartott tisztújító megyegyűlés jegyzőkönyve. Az 1667. szept. 6-án, Zemplén mezővárosában megtartott tisztújító megyegyűlés jegyzőkönyve. Az 1668. okt. 2-án, Zemplén mezővárosában megtartott tisztújító megyegyűlés jegyzőkönyve. 127–134., 417–420., 652–654., 948–949. Esterházy Pál: Mars Hungaricus. (1989): 500–505. Heckenast (2005): 352. – Fontos megemlíteni, hogy a Heckenast-adattár tévesen Zemplén vármegye követeként nevezi meg az ebben a követségben tevékenykedő Radicsot, holott ő társaival nem csak Zemplén vármegye, hanem a Felső-magyarországi Részek követe.

dent elkövet, hogy ezekben jó eredménnyel járjon el.⁶⁸ Személye tehát nem ismeretlen a felső-magyarországi rendek, és különösen a protestáns nemesség körében: Követi megbízatása és részvétele az 1668. évi kerületi megbeszélésen sem tekinthető szokatlannak. Érdekes adalék ugyanakkor korai pályafutásával és a Rákóczi-házhoz fűződő viszonyával kapcsolatosan, hogy a család egyik tagjától már ekkor bizalmas jellegű feladatot kap.

Visszatérve immár Rákóczi Erzsébet életútjához, alig két év múlva már ismét lakodalmat ült, és ismét egy Erdődyvel, első férje unokatestvérével, Erdődy Györggyel, amely esküvőre 1670. január 28-án, Nagysároson került sor. Második férje nem a katonai, hanem a politikai pályán mozgott. Árva, Bars, Varasd vármegyék főispánja, Sáros vármegye főispáni adminisztrátora, királyi főkamrás, királyi főlovászmester, tárnokmester, majd 1704-től 1712 decemberében bekövetkezett haláláig országbíró. Kapcsolatuk azonban – különösen az 1680-as évek közepétől – nem felhőtlen, több komoly összezördülés volt közöttük, hosszú időn keresztül éltek egymástól külön, sőt többször volt szükség arra is, hogy az egymástól elhidegült házastársak viszonyát közvetítők útján normalizálják. Házasságukból gyermekek nem születtek. A kurucokkal nem szimpatizáló Rákóczi Erzsébet, aki a Rákóczi-szabadságharc térnyerése következtében 1703 őszén elhagyni kényszerült felvidéki birtokait, férje horvátországi birtokaira menekült, és itt élt 1703 decemberétől 1707. november 8-án, Szávaújváron bekövetkezett haláláig. Vele leányágon is kihalt a felsővadászi Rákóczi család fejedelmi ágán belül a fiatalabb, katolikus ág.⁶⁹

Rákóczi László és leánya, Erzsébet, a felsővadászi Rákócziak e két igen érdekes sorsú, határozott jellemű és művelt tagja az utóbbi évtizedek kutatásainak köszönhetően vált ismertebbé a magyar történetírás számára. Az eddig megjelent alapvető fontosságú tanulmányok, forráskiadványok mellett azonban reményeim szerint e néhány 1650-es, 1660-as évekbeli forrás megismertetésével sikerült teljesebbé tenni a róluk kialakított képet. Csakúgy, mint Radics Andrásról, aki életpályája során igen erőteljesen kötődött a Rákócziakhoz, fontos és bizalmi viszonyt feltételező feladatokat kapott tőlük, ugyanakkor ifjúkora és ifjúkori kapcsolata a Rákóczi-házzal talán kevésbé volt eddig ismert, így a most közölt adatok révén pályafutása is jobb megvilágításba kerülhet.

A JEGYZETEKBE HASZNÁLT RÖVIDÍTÉSEK

Levéltári források

Magyarország

MNL BAZML SFL: Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhegyi Fióklevéltára.

IV. 2001. Zemplén vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai 1214–1850 (1898).

a. Közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvek 1558–1786.

b. Szirmay-Kazinczy-féle történelmi iratok – Acta Politica 1214–1786 (1848). p.

Vegyes közgyűlési iratok 1560–1849 (1898).

XV. 79. Zemplén vármegye levéltárában kezelt címeres nemeslevelek levéltári gyűjteménye (1550) 1569–1799 (20. sz.).

SRK TGYL: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltára.

Dókus-hagyaték. Barkóczy–Bakos–Szentiványi és más családok levéltárai (A báró szalai Barkóczy család levéltára) 1288–1946.

Szlovákia

ŠAP: Štatný Archív v Prešove (Eperjesi Állami Levéltár).

Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789.

Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. I. Protocollum Comitatus Sarosiensis.

Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. I. Úradné knihy. Zápisnice zo zasadaní župných kongregácií a župnej sedrie. (Protocollum Comitatus Sarosiensis) (Meggyűlési és megyei törvényszéki jegyzőkönyvek).

⁶⁸ MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Historiographia Tomus XXI Fasc. 195. No. 39. Radics András levele Zemplén vármegye közönségéhez. Bécs, 1666. jan. 12.

⁶⁹ Benda Borbála (2007): 113–114. Heckenast (2005): 130. Rákóczi Erzsébet levelei férjéhez 1672–1707. (2001): 9–38.

Sárišká župa (Sáros vármegye) 1561–1789. III. B. Acta politica. b. Spisy.

Sárišká župa (Sáros vármegye) 1561–1789. III. Administratívne písomnosti (1602–1789) B. Administratívne spisy – Acta politica – Politischen Akten (Közigyelési iratok) (1603–1789). b. Spisy.

Internet

A magyar arisztokrácia családi kapcsolatrendszere a 16–17. században. <http://archivum.piar.hu/arisztokrata/>

Forráskiadványok, forrásközlések

- AR III/I. (1978): II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai a magyarországi háborúról 1703-tól annak végéig. Fordította: *Vas István*. A tanulmányt és a jegyzeteket írta: *Köpeczi Béla*. A szöveget gondozta: *Kovács Ilona*. (Archivum Rákócziánium. III. osztály: Írók. II. Rákóczi Ferenc művei. I. Sorozatszerk.: *Hopp Lajos és R. Várkonyi Ágnes*) Akadémiai Kiadó, Bp., 1978.
- Bethlen Miklós élete. (1994): Bethlen Miklós élete. (Részletek önéletrajzából) = *Haldokló Erdély 1662–1703*. Cserei Mihály, Rozsnyai Dávid, Bethlen Miklós, Kornis Gáspár, Inczédi Pál és Misztótfalusi Kis Miklós írásaiból. Bevezette: *Makkai Sándor*. (Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről. Cs. Szabó László közreműködésével szerk.: *Makkai László*. VI. *Haldokló Erdély*.) Franklin Társulat, Bp., 1942. [Reprint. Akadémiai Kiadó, Bp., 1994.] 126–198.
- Magyar Törvénytar – Corpus Juris Hungarici CD-ROM: Magyar Törvénytar – Corpus Juris Hungarici 1000–1949. CD-ROM. Szerk.: *Pomogyi László*. KJK-KERSZÖV. Bp., é. n.
- Erdély öröksége VI. (1994): *Haldokló Erdély 1662–1703*. Cserei Mihály, Rozsnyai Dávid, Bethlen Miklós, Kornis Gáspár, Inczédi Pál és Misztótfalusi Kis Miklós írásaiból. Bevezette: *Makkai Sándor*. (Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről. Cs. Szabó László közreműködésével szerk.: *Makkai László*. VI. *Haldokló Erdély*.) Franklin Társulat, Bp., 1942. [Reprint. Akadémiai Kiadó, Bp., 1994.]
- Esterházy Pál: *Mars Hungaricus*. (1989): *Esterházy Pál*. Mars Hungaricus. Sajtó alá rendezte és a Mars Hungaricus latin szövegét magyarra fordította, a Visszaemlékezés, valamint a levelek jegyzeteit és az Esterházy Pál című kísérőtanulmányt írta: *Iványi Emma*. Bevezette és szerkesztette, a Mars Hungaricus jegyzeteit Iványi Emma gyűjtésének felhasználásával írta: *Hausner Gábor*. (Zrínyi-Könyvtár III. Főszerk.: *Klaniczay Tibor*. Szerk.: *Kovács Sándor Iván*.) Zrínyi Kiadó, Bp., 1989.
- A Pálóczi Horvát család naplója 1622–1790. (1881): A Pálóczi Horvát család naplója 1622–1790. Közli és előszóval ellátta: *Szoporai Nagy Imre*. In: Magyar Történelmi Évkönyvek és Naplók a XVI–XVIII. századokból. (Monumenta Hungariae Historica. Magyar történelmi emlékek. II. osztály: Írók. Harmincegyedik kötet.) MTA. Bp., 1881.
- Rákóczi Erzsébet levelei férjéhez 1672–1707. (2001): *Rákóczi Erzsébet* levelei férjéhez 1672–1707. Szerkesztette és az előszót írta: *Benda Borbála és Várkonyi Gábor*. (Millenniumi magyar történelem. Források. Sorozatszerk.: *Benda Gyula, Bertényi Iván, Pótló János*.) Osiris, Bp., 2001.
- Rákóczi László naplója (1990): *Rákóczi László* naplója. A naplót feltárta, közzéteszi és a jegyzeteket írta: *Horn Ildikó*. Szaklektorálta és az utószót írta: *R. Várkonyi Ágnes*. (Magyar Himnódó. Sorozatszerk.: *Sebestyén Lajos, Szalay Károly*.) Magvető Könyvkiadó, Bp., 1990.
- Török-magyarokori állam-okmánytar IV. (1870): Török-magyarokori állam-okmánytar IV. Szerk. és jegyzetekkel ellátta: *Szilágyi Áron és Szilágyi Sándor*. IV. köt. (Török-magyarokori történelmi emlékek. Első osztály: Okmánytar. VI.) MTA, Pest, 1870.
- Wesselényi levelei I–III. (1909–1910): Wesselényi levelei. Közli és jegyzetekkel ellátta: *Visegrádi János*. = Adalékok Zemplén-vármegye Történetéhez. I: XIV. k. XV. évf. 8–11. sz. Sátoraljaújhely, 1909. 272–301. II: XV. k. XVI. évf. 1–3. sz. Sátoraljaújhely, 1910. 33–64. III: XV. k. XVI. évf. 4–6. sz. Sátoraljaújhely, 1910. 134–149.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bak* (1997): *Bak Borbála*: Magyarország történelmi topográfiája. (História Könyvtár. Monográfiák 9/I. Szerk.: *Glatz Ferenc*.) História – MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1997.
- Benda Borbála* (2007): *Benda Borbála*: Az Erdődy család 17. századi genealógiája. = Turul. 80. k. 2007. 4. f. 109–125.
- Borovszky* (1909): *Borovszky Samu*: Borsod vármegye története. A legrégibb időkől a jelenkorig. I. k. A vármegye általános története az őskortól a szatmári békéig. Bp., 1909.
- Borovszky*: *Bars* (1903): *Bars vármegye*. Szerk. *Borovszky Samu*. Bp., é. n. [1903]
- Borovszky*: *Zemplén* (2010): *Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város*. Szerk.: *Borovszky Samu*. Bp., é. n. [1905] [Reprint.]
- Czigány* (2004): *Czigány István*: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe. 1600–1700. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára. 4. Sorozatszerk.: *Veszprémy László*.) Balassi Kiadó, Bp., 2004.
- Fallenbüchl* (2002): Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Adattár. (Nemzeti Téka. Sorozatszerkesztő: *Kéglí Ferenc és Monok István*.) Összeállította: *Fallenbüchl Zoltán*. Bp., 2002.
- Eckhart* (2000): *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Szerk.: *Mezey Barna*. Millenniumi magyar történelem. Historikusok. Sorozatszerk.: *Gyurgyák János, Pótló János*.) Osiris, Bp., 2000.
- HK: Hadtörténelmi Közlemények
- Gyalóky* (1913): *Gyalóky Jenő*: Rákóczi László (1636–1664). = HK. XIV. évf. 3. füzet. 1913. szept. 435–447.
- Horn* (1990): *Horn Ildikó*: Rákóczi László pályája (1633–1664). = HK. 103. évf. 2. sz. 1990. jún. 61–90.
- Hangay* (1987): *Hangay Zoltán*: Erdély választott fejedelme Rákóczi Zsigmond. (Korok és emberek.) Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1987.
- Heckenast* (2005): *Heckenast Gusztáv*: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. Sajtó alá rendezte, kiékesztette és az előszót írta: *Mészáros Kálmán*. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 8. Sorozatszerk.: *Glatz Ferenc*.) História – MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2005.
- Horváth Hajnalka* (2011): A felső-magyarországi köznemesség kapcsolódása a politikai elithez a 17. század közepén. = Széphalom. 21. k. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Sátoraljaújhely, 2011. 313–325.
- Keresztes* (1928): *Keresztes Kálmán*: A Rákóczyak. = Turul. 42. k. Bp., 1928. I. közl. 1–2. f. 43–64., II. közl. 3–4. f. 87–106.

- Kosáry (2008): Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. Általános rész. 3. Megyei levéltárak és forrásközlések. Osiris Kiadó – Magyar Országos Levéltár, Bp., 2008.
- Köpeczi–R. Várkonyi (2004): Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. (Milleniumi magyar történelem. Életrajzok. Sorozatszerk.: Gyurgyák János, Pótv János.) Osiris. Bp., 2004.
- Lehoczky (1881): Lehoczky Tivadar: Beregvármegye monographiája. I. Általános rész. Ungvár, 1881.
- A magyar nemzet története VII. (1898). *Acsády Ignác*: Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657–1711). (A magyar nemzet története VII. k. Szerk.: *Szilágyi Sándor*.) Athaeneum, Bp., 1898.
- A magyar nemzet története VIII. (1898): *Marczali Henrik*: Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig (1711–1815) (A magyar nemzet története VIII. k. Szerk.: *Szilágyi Sándor*.) Athaeneum, Bp., 1898.
- Magyarország története 3/2. (1985): Magyarország története 1526–1686. (Magyarország története tíz kötetben. 3. rész. 2. köt. Főszerk.: *Pach Zsigmond Pál*. Szerk.: *R. Várkonyi Ágnes*.) Akadémiai Kiadó, Bp., 1985.
- Magyarország története 4/1–2. (1989): Magyarország története 1686–1790. (Magyarország története tíz kötetben. 4. rész. 1–2. k. Főszerk.: *Ember Győző*, *Heckenast Gusztáv*.) Akadémiai Kiadó, Bp., 1989.
- Mészáros (2006): Mészáros Kálmán: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigádérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Sorozatszerkesztő: *Veszprémy László*.) Argumentum Kiadó. Bp., 2006.
- Nagy Iván (1857): Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. II. k. Pest, 1857.
- Németh Péter (1997): Németh Péter: A középkori Szabolcs vármegye települései. (Ethnica. Szerk.: *Ujváry Zoltán*.) Nyíregyháza, 1997.
- Oláh Tamás (2011): Oláh Tamás: A Bodrogköz hadi krónikája 1670–1711. = Széphalom. 21. kötet. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Sátoraljaújhely, 2011. 289–312.
- Oláh Tamás (2012): Oláh Tamás: Zemplén vármegye és térsége hadi krónikája 1710 elején. = Az újrakezdés esélye. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc befejezésének 300. évfordulója alkalmából. Szerk.: *Czigány István*, *Kincses Katalin Mária*. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Sorozatszerk.: *Veszprémy László*.) HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Bp., 2012. 33–68.
- Pálffy (1997): Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból”.) = Történelmi Szemle XXXIX. évf. 1997. 2. sz. 257–288.
- Pauler (1869): Pauler Gyula: A bújdosók támadása 1672-ben. = Századok. 3. évf. 1869. 1. f. 5–16., 2. f. 85–97., 3. f. 166–178.
- Pauler I–II. (1876): Pauler Gyula: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése. 1664–1671. I–II. k. MTA, Bp., 1876.
- Perjés (1965): Perjés Géza: Zrínyi Miklós és kora. Gondolat Kiadó. Bp., 1965.
- Perjés (1989): Perjés Géza: Zrínyi és az 1663–64-es nagy török háború. = *Esterházy Pál*: Mars Hungaricus. Sajtó alá rendezte és a Mars Hungaricus latin szövegét magyarra fordította, a Visszaemlékezés, valamint a levelek jegyzetét és az Esterházy Pál című kisértanulmányt írta: *Iványi Emma*. Bevezette és szerkesztette, a Mars Hungaricus jegyzetét *Iványi Emma gyűjtésének felhasználásával írta: Hausner Gábor*. Zrínyi-Könyvtár III. Főszerk.: *Klaniczay Tibor*. Szerk.: *Kovács Sándor Iván*. Zrínyi Kiadó, Bp., 1989. 25–99.
- Pozsonyi (2002): Pozsonyi József: A semsei Semsey család története. (Régi magyar családok 1. Sorozatszerk.: *Pozsonyi József*.) Debrecen, 2002.
- Reizner (1881): Reizner János: Jelentés Sáros megye levéltáráról. (In: A Magyar Történelmi Társulat 1881. évi aug. 22–28-iki vidéki kirándulása Sáros vármegyébe s Eperjes és Bártfa városaiba. Szerk.: *Szilágyi Sándor*. Bp., 1881.) = Századok. 15. évf. 1881. VIII. f. 88–99.
- Schmidt-Brentano (2006): Dr. Antonio Schmidt-Brentano (München): Kaiserliche und k. k. Generale (1618–1815) Österreichisches Staatsarchiv/A. Schmidt-Brentano. 2006.
- Szabó András Péter (2010): Szabó András Péter: Menyegzőtől mennyegzőig. Gondolatok a házasságkötési szokásrend magyarországi fejlődéséről. = Századok. 144. évf. 2010. 5. sz. 1027–1083.
- Szilágyi (1881): Szilágyi Sándor (szerk.): A Magyar Történelmi Társulat 1881. évi aug. 22–28-iki vidéki kirándulása Sáros vármegyébe s Eperjes és Bártfa városaiba. (Szerk.: *Szilágyi Sándor*. Bp., 1881.) = Századok. 15. évf. 1881. VIII. f.
- Szirmay (1804): Szirmay Antal: Notitia Historica Comitatus Zempleniensis. Budae, 1804.
- Szluha (2008): Szluha Márton: Sáros Túróc vármegye nemes családjai. (Felvidéki nemes családok II. k.) Heraldika Kiadó, Bp., 2008.
- Tóth Sándor I–III. (1909–1912): Tóth Sándor: Sáros vármegye monografiája. I. k. Bp., 1909., II. k. Bp., 1910., III. k. Bp., 1912.
- Ulrich (2008): Ulrich Attila: Bűnök és bűnösök. (A Wesselényi-mozgalom résztvevői, és perbe fogásuk okai 1669–71 között). = „II. Rákóczi Ferenc, az államférfi – Tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulóján”. Szerk.: *Tamás Edit*. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek. 53. sz.) Sárospatak, 2008. 346–374.
- R. Várkonyi: Török támadás Magyarországon ellen (1978): R. Várkonyi Ágnes: Török támadás Magyarországon ellen – Várad veszedelme. = Magyarország keresztútjain. Tanulmányok a XVII. századról. Gondolat, Bp., 1978. 167–174.
- R. Várkonyi: Török világ és magyar külpolitika (1978): R. Várkonyi Ágnes: Török világ és magyar külpolitika. = Magyarország keresztútjain. Tanulmányok a XVII. századról. Gondolat, Bp., 1978. 175–229.
- R. Várkonyi (2008): R. Várkonyi Ágnes: Zrínyi Ilona. „Európa legbátrabb asszonya” – Ilona Zrínyi. „Avrupa’nın en cesur kadını”. (Magyar–török kétnyelvű kiad. Ford. *Yılmaz Gülen*.) Magyar–Török Baráti Társaság – Macar-türk Dostluk Demeği, Bp., 2008.

MÉSZÁROS KÁLMÁN

Miért éppen Borsi?

Tények, talányok, tévedések II. Rákóczi Ferenc születéséről

II. Rákóczi Ferenc születésének régóta köztudomású adatai ma már szinte minden magyar történelmi és életrajzi tárgyú kiadványban megtalálhatóak. Tudjuk a fejedelem születésének pontos idejét: 1676. március 27., és ismerjük a helyszínt is: *Borsi*.¹ E hajdan Zemplén vármegyében, ma Szlovákiában található kicsiny falu ódon várkastélyának falán 1882 óta emléktábla hirdeti a pontos információkat.²

Joggal vélhetnénk úgy, hogy a magyar történelem egyik legismertebb alakjának születéséről ennél sokkal többet is megtudhatunk. A valóság ezzel szemben az, hogy még ezek az alapvető adatok sem egykorú tudósításból, hanem magának a fejedelemnek kései közléséből váltak ismertté. Rákóczi latin nyelvű *Vallomásában*, műfaji sajátosságként Istennel folytatott párbeszédben adja meg születési adatait: „1676. március 27-én Házunk borsi kastélyában bevezetél ebbe a nyomorúságos életbe”, ám e műve csak igen későn, 1876-ban (születése után éppen 200 évvel) jelent meg nyomtatásban.³

Franciául megírt *Emlékiratai* egy gyűjteményes munka részeként láttak napvilágot 1739-ben.⁴ E művel együtt adták ki Rákóczi diplomatájának, Brenner Domokos apátnak összefoglalóját a magyar történelemről, amelyben a szerző a fejedelem *Vallomásait* felhasználva a következőképp emlékezik meg ura születéséről: „Rákóczi Ferenc, aki második e néven, 1676-ban született a borsi (Borshi) udvarházban, amely nem esik messze a pataki (Patack) vártól.”⁵ Szó szerint ugyanez a mondat szerepel a fejedelem *Politikai és erkölcsi végren-*

¹ Szakmai orgánumban csak elvétve és kevésbé hangsúlyos szövegkörnyezetben bukkan fel hibás adat. Így pl. *Keresztes Kálmán* Borsi helyett Bécs-et írja Rákóczi szülőhelyének: A Rákóczyak. [II. közl.] = Turul, 1928. 103. – Másutt pedig talán Nagy Iván alább idézendő (lásd: 9. jegyzet) hibás adata (1676 helyett 1674-es születési év) köszön vissza. *Wittinger Zoltán*: A borsi kastély helyreállítása. = Műemlékvédelem, 52. (2008.) 47.

² Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. I. köt. 1676–1707. Bp., 1907. (Magyar Történelmi Életrajzok.) 49–50.

³ A röviden csak *Confessio Peccatoris* címmel ismert mű első kiadása: Principis Francisci II. Rákóczi Confessiones et Aspirationes principis christiani. E codice Bibliothecae Nationalis Parisiensis edidit commissio fontium historiae patriae Academiae Scientiarum Hungaricae. Bp., 1876. 6. Modern kritikai kiadása mindmáig várat magára. Tudományos célra jelenleg Szepes Erika fordítása használható, lásd *Rákóczi Ferenc: Vallomások. Emlékiratok*. Szerk. és jegyz.: Hopp Lajos. Bp., 1979. (Magyar Remekírók.) 12–13.

⁴ *Histoire des Révolutions de Hongrie où l'on donne une idée juste de son légitime Gouvernement*. Hága, 1739. (Egy kétkötetes és egy hatkötetes kiadás.)

⁵ „François Rakoczi, second du nom, nâquit l'an 1676 à Borshi, maison de campagne peu éloginée de la Forteresse de Patack...” Uo. V. könyv, kétkötetes kiadás: I. 149. és hatkötetes kiadás: II. 8. Modern magyar fordítását lásd *Brenner Domokos: A magyar fordulatok története*. Fordította és az előszót írta Köpeczi Béla. Bp., 2003. 207. Itt azonban az idézett mondat fordítása kissé pontatlan: „II. Rákóczi Ferenc 1676-ban született Borsi mezei házában [!], amely nem messze fekszik Pataktól.” Mi Kovács Ilona fordítását vettük át (lásd a 6. jegyzetet), azzal a különbséggel, hogy a *maison de*

deletének 1751. évi, hágai impresszummal, de valójában Párizsban megjelent kiadásához csatolt rövid életrajzban is.⁶ Amikor a Rákóczi család nemesi ágának utolsó tagja, Rákóczi András 1754-ben elhunyt, Bányai István sárospataki professzor a család történetét felvázoló halotti beszédében – sajnos, nem állapítható meg, hogy a helyi hagyomány alapján, vagy a másfél évtizeddel korábban megjelent *Histoire* ismeretében,⁷ de – helyesen adja meg II. Rákóczi Ferenc születési évét és helyét is.⁸

A hazai kutatók előtt azonban Rákóczi művei (különösen a *Vallomások*) általában csak később váltak ismertté, olyannyira, hogy a XIX. század második harmadáig a történészek a születési adatokról (annak idejéről és helyéről) többnyire hallgatnak, s csak I. Rákóczi Ferenc július 8-i halála kapcsán szólnak hátrahagyott árváiról, Juliannáról és a kis Ferencről. Nagy Iván hatalmas családtörténeti művében viszont a meglepő 1674. szeptember 4-i dátum szerepel.⁹ Thaly Kálmán, aki 1881-ben helyesbítette az időpontot, nem tudott rájönni a szeptember 4-i adat eredetére, bár ő nem a Nagy Ivánnal szereplő 1674-es, hanem 1676-os évvel említi a hibás dátumot, s egyenesen úgy fogalmaz, hogy korábban mindenki ezt a téves szeptember 4-i adatot közölte, s ráadásul az apa hónapokkal korábbi halálának ismeretében még önellentmondásba is keveredtek, hiszen II. Rákóczi Ferencről nem utószülött gyermekként emlékeztek meg.¹⁰ Érdekes véletlen (?), hogy utóbb ismét felvetődött a szeptember eleji születési időpont lehetősége: egy a múlt század közepén előkerült forrás félreértése folytán már-már korrigálni kellett Rákóczi születésének időpontját, méghozzá nem 1674. és nem is 1676., hanem 1675. szeptember elejére. Rákóczi Erzsébet ugyanis 1675. szeptember 27-én Kistapolcsányból másod-unokatestvéréhez, I. Rákóczi Ferenchez írt levelében a „Rákóczi-háznak szerencsés megszaporodására” köszöntött „egy ital borocsját”.¹¹ A gratulációt azonban ekkor még nem a születés, hanem Zrínyi Ilona áldott állapotának hírére¹² vethette papírra a család grófi ágának utolsó tagja, a várva várt fejedelmi magzat távoli

campagne kifejezést nem *kastélyként* (és persze nem is *mezei házként*), hanem *udvarházként* tolmácsoljuk, bár – mint alább látni fogjuk – a borsi fejedelmi rezidencia udvarháznál jelentősebb épületegyüttes, kastély, várkastély volt.

⁶ II. Rákóczi Ferenc Politikai és erkölcsi végrendelete. Ford. Szávai Nándor és Kovács Ilona. A tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta: Köpeczi Béla. A latin szöveget gondozta Borzsák István. A francia szövegeket gondozta Kovács Ilona. Bp., 1984. (Archivum Rákócziánium, III. osztály: írók, II. Rákóczi Ferenc művei, III.) 316., 548.

⁷ Tanászi Árpád szíves közlése szerint a Sárospataki Református Kollégium könyvtárában a mű hatkötetes kiadása megtalálható (jelzete K.190-195), de eredete csak hosszabb kutatómunkával lenne kideríthető. Annyi bizonyos, hogy Bányai István 388 kötetes könyvtárában nem szerepel. (A professzor, persze, egy azóta elkallódott példányt is felhasználhatott, értesülésének forrása tehát teljes bizonyossággal aligha állapítható meg.)

⁸ A halotti búcsúzókat két példányát ismerjük: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (= OSZK Kt.) Quart. Hung. 377. Bányai István: Az élet rövid volta... (teljes terjedelmű, de a kötéskor megsérült felső lapszéléken néhol csonkult szöveggű példány) és Quart. Lat. 535. Collectio necrologiorum et epitaphiorum. fol. 69–72. (egy kolligátum részeként fennmaradt kivonatos másolat, amelyből az előbbi példány szöveghiányai nagyrészt pótolhatók).

⁹ Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. IX. köt. P-R. Pest, 1862. 603.

¹⁰ Thaly Kálmán: II. Rákóczi Ferenc fejedelem ifjúsága. 1676–1701. Történeti tanulmány. Pozsony, 1881. és 2., jav., bőv. kiad. Uo., é. n. [az előszó alapján: 1882.] 3.

¹¹ A levélből R. Várkonyi Ágnes több művében is idéz, de lelőhelyét sehol sem közli. Lásd: Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Bp., 1955. 9.; 2., átdolg. és bőv. kiad. Bp., 1976. 11.; 3. jav. kiad. Bp., 2004. (Millenniumi magyar történelem. Életrajzok.) 25.; R. Várkonyi Ágnes: A fejedelem gyermekora (1676–1688). Bp., 1989. 9., 11–12. és 2., jav., bőv. kiad.: Bp., 2002. 17., 19–21.

¹² Az R. Várkonyi Ágnes által idézett egyik levélrészlet szerint Rákóczi Erzsébet úgy fogalmazott, hogy a várva várt gyermek „...szerencsésen jöjjön közünkbe...”, tehát még nem jött világra! 1676. március 27-éről visszaszámolva Zrínyi Ilona az előző év szeptemberében várandóssága harmadik hónapjában volt, vagyis abban a már amúgy is nehezen titkolható szakaszban, amikor az efféle családi öröm tágabb körben való megosztása konvencionális időszűréssel bír.

nenikéje. Ám ez a félreérthető levél¹³ is tanúsítja, hogy a kortársak még távoli rokonaikat is tudósították örvendetes családi eseményeikről éppúgy, mint a gyászról. Fennmaradt például egy II. Rákóczi Ferenc csecsemőkorban elhunyt bátyjának, Györgynek keresztelőjére szóló meghívó 1667-ből. Ebben az apa, I. Rákóczi Ferenc a formális udvariassággal megírt sorok után saját kezűleg vetette papírra Fáy Istvánnak szóló kedélyes invitálását: „Gyere, Ördög fia!”¹⁴ Éppen ezért feltűnő, hogy mindeddig nem került elő egyetlen családi levél vagy a Rákóczi-ház familiárisainak tudósítása sem a kis Ferenc születéséről. Talán R. Várkonyi Ágnesnek lesz igaza, aki a fejedelem gyermekkoráról írt művében „a nagyanya, Báthory Zsófia szétszóródott levelezésének” majdani összegyűjtésétől reméli, hogy egyszer még többet tudhatunk meg az eseményekről.¹⁵

Nemzeti múltunk legkiválóbb alakjaival, az ismert történelmi szereplőkkel kapcsolatban is megesik olykor, hogy – szinte érthetetlen módon – híjával vagyunk az alapvető életrajzi adatoknak. Rákóczi legközelebbi barátjának, Bercsényi Miklós grófnak születéséről sincs korabeli forrásunk. Thaly Kálmán hozzávetőlegesen 1665 szeptember-októberére tette a születés idejét a Bercsényi családról írt, sajnos csonkán maradt hatalmas munkájában.¹⁶ Thaly ekkor az 1725. november 6-án elhunyt gróf sírfelirata nyomán (miszerint 61. életévén halt meg) visszafelé számolva adta meg a születés legkésőbbi lehetséges időpontját. Tíz évvel később Thaly Kálmán új források alapján pontosította a dátumot.¹⁷ Két egykorú (1708-ban és 1709-ben kelt) adat¹⁸ szerint ugyanis Bercsényi december 6-án, „Szent Miklós püspök napján” ünnepelte születését is. Thaly közlése nyomán ma már minden Bercsényiről szóló életrajzban, lexikonszócikokban ez a dátum szerepel. Ha azonban alaposabban elgondolkodunk a két forrásadat kapcsán, legalább némi kételyünk támadhat a december 6-i születéssel kapcsolatban. Logikusnak tűnik, hogy Miklós napján született gyermek Miklós nevet kapjon. Ugyancsak logikus, sőt gyakori, hogy Miklós apának Miklósrá kereszteljék a fiát. (Bercsényi Miklós az édesapja nevét viselte.) De az már igen-igen ritka véletlen lehet,

¹³ Úgy tűnik, először még a levelet feltáró R. Várkonyi Ágnes is félreértette, és a születésre vonatkozó dokumentumként értelmezte, mert így fogalmazott: „II. Rákóczi Ferenc születésnapjára 1676. március 27-ét Thaly Kálmán kutatásai alapján fogadta el a történettudomány. [...] A jelenlegi kutatás során azonban előkerült a születésére vonatkozó eddig egyetlen egykorú forrás, Rákóczi Erzsébet levele, melyet 1675 szeptemberében írt I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona újszülött fiának köszöntésére. Ennek a levélnek alapján II. Rákóczi Ferenc születését 1675. szeptember elejére kellene tennünk. Mivel azonban ezen az egyetlen forráson kívül más adat nem áll rendelkezésünkre, mely ezt az időpontot bizonyítaná, s maga Rákóczi is 1676. március 27-ét vallotta születése napjául, az általánosan elfogadott és közismert dátumon egyelőre nem változtathatunk.” Lásd: *Köpeczi-R. Várkonyi: II. Rákóczi Ferenc*. I. m. 1955. 12–13. (A születés időpontjához fűzött lapalji jegyzet.) – Úgy tűnik, Trócsányi Zsolt is erre a „felfedezésre” alapozta egyik kijelentését, mely szerint „a kutatás nemrégén tisztázta, hogy II. Rákóczi Ferenc születési időpontja is más, mint századokon át hittük”. *Trócsányi Zsolt: Teleki Mihály*. (Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig.) Bp., 1972. 16. (Trócsányi kijelentését nehezíti a Thaly-féle korrekcióra vonatkoztatni, inkább R. Várkonyi Ágnes 1955. évi felvetéséhez csatlakozhatott, hiszen Thaly 1881-es közlése 1972-ben már aligha nevezhető friss felfedezésnek, ugyanakkor Thaly megállapításától Várkonyi Ágnes tévesnek bizonyult forrásértelmezéséig nem több évszázad, hanem csupán 74 esztendő telt el.)

¹⁴ *Thaly: Rákóczi ifjúsága*. I. m. 1881. 5. és 1882. 6. (Az azóta sokat idézett, nevezetes meghívólevél Thaly közlése szerint a Bodó család levéltárában maradt fenn a Bars vármegyei Alsószélesényben.)

¹⁵ *R. Várkonyi: A fejedelem gyermekora*. i. m. 2002. 30.

¹⁶ *Thaly Kálmán: A székesi gróf Bercsényi család*. 1470–1835. I. köt. Bp., 1885. 247.

¹⁷ *Thaly Kálmán: Gr. Bercsényi Miklós születésnapja*. *Turul*, 13. (1895) 135–136.

¹⁸ Thaly Viza János püspök 1709. dec. 3-án kelt születésnapjára üdvözlését és ifj. Tsétsi János havi krónikájának 1708. dec. 6-i tudósítását közli, mely utóbbi szerint Bercsényi a fejedelem és mások jelenlétében nagy pompával ülte meg születésnapját (diem suum natalem).

hogy Miklós apának éppen Miklós napján szülessen meg a fia! (Persze, ha ez mégis megtörténik, akkor már nagyon is valószínű, hogy a gyermek is a Miklós nevet kapja.)¹⁹

Bercsényi nagy ellenfeléről, a szatmári békét megkötő Károlyi Sándorról viszont biztosan tudjuk, hogy ő maga sem volt teljesen tisztában születési idejével. Az évet (1669) természetesen tudta, de 1719-ben arról tudósította a feleségét, hogy csak ekkor, közel 50 évesen jutott pontosabb adatok birtokába. A családi iratok között bukkant rá egyik rokonuk, Perényi Gábor 1669. július 5-én kelt levelére, amelyet az Károlyi atyjához címzett, s „fiúú magzatjának” születéséhez gratulál benne. Károlyi ebből (az 5-én kelt levélből vissza-számlálva) következtette ki, hogy 1669. július 1-jén vagy 2-án kellett születnie.²⁰

Íme, Rákóczi két legjelentősebb hívének születéséről is csak kései, legalább némi bizonytalanságot mutató adatunk van, sőt Károlyi esetében egyértelmű, hogy a család nem is tartotta számon a születésnapot. Az évtizedeken keresztül naplót vezető cegei Wass György is világosan megírja, hogy nem tudja pontos születésnapját, az évet pedig (talán csak tollhibából) kétféleképpen említi.²¹ Sőt, saját kisfiának pontosan ismert születésnapjáról is pontatlanul emlékezett meg: feljegyezte, hogy Lackó fia 1696. november 12-én, Jónás napján jött a világra, majd hat évvel később úgy fogalmaz naplójában, hogy a kisfiú „11 Novembris kezdett [...], öt esztendő s lévén, hatban járni”.²² Forgách Simon velük szemben pontosan számon tartotta születésnapját. 1704. július 7-én a dobrokai táborból Rákóczi fejedelemhez írott levelében megemlíttette, hogy másnap lesz 35 éves.²³

Egészen szerencsés forrásadottságokkal is találkozhatunk. A Csáky családnak például generációkon át, 1604. szeptember 4-től 1702. május 18-ig vezetett családi anyakönyve volt.²⁴ E híres „Zöld könyvből” ismerjük Bercsényi Miklós második felesége, Csáky Krisztina és testvérei (köztük Csáky István országos főhadbiztos és a Rákóczi utolsó tábornokaként Rodostóban elhunyt Csáky Mihály) pontos születési adatait. Báró Palocsay György kuruc brigadéros öccse, Palocsay Mihály, aki előbb kapitányként szolgált bátyja lovasezredében, majd 1707-ben megszökött és labanccá lett, szintén részletes családi feljegyzéseket készített. Nem egy családi bibliába ugyan, ahogy az gyakran még a XX. szá-

¹⁹ Mindezzel csupán annyit szeretnénk mondani, hogy Bercsényi talán nem pontosan december 6-án, hanem csak az a körüli napokban született. Erre nézve korabeli párhuzam lehet, hogy az április 26-án született Széchényi György 1718. április 25-én együtt tartotta név- és születésnapját (Szent György napja köztudomásúlag április 24-e): „...holnapután ülvén születésem napjával szent patronusom napját is...” – írja 1718. ápr. 23-án vejehez írott levelében a gróf. Lásd: Gróf Széchényi György levelei báró Ebergényi Lászlóhoz. 1697–1724. [S. a. r. és a bevezetést írta *Bárfai Szabó László*.] Bp., 1929. II. 696. – S ha szabad némi szerénytelenséggel megjegyezni: jómagam (Kálmán apának Kálmán fia) október 17-én születtem, elég közel az október 13-i névnapomhoz, s így a két ünnepet egyidejűleg tartom, ha tartom.

²⁰ Károlyi Sándor levelei feleségéhez (1704–1724). Közreadják: *Csobó Péter, Fejes Judit, Kovács Ágnes és alii*. Szerk., jegyzetekkel és mellékletekkel ellátta: *Kovács Ágnes*. Debrecen, 1994. I. 251. (168. sz.) Bátorkeszi, 1719. jan. 5.

²¹ Naplójának első adata: „Anno 1659 esztendőben szent Márton nap tájban születtem ez világra.” 1681. nov. 14-i feljegyzése: „kezdetem isten kegyelmességéből huszonhárom esztendőben járni”. 1696. nov. 14-én (Lackó fia nov. 12-i születéséhez kapcsolódva) így fogalmaz: „volt születésem in anno 1658 circa 20 Novembris”. 1701. nov. 11-én (kisfia pontatlanul rögzített 6. születésnapja kapcsán) pedig ezt írja: „Én is kezdetem járni, de nem tudom bizonyosan, előtte-e Szent Márton napjának vagy utána, negyvennégy esztendőben”. Lásd: Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból. III. köt. Czegei Vass György és Vass László naplói 1659–1739. Közli: *Nagy Gyula*. Bp., 1896. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores, XXXV.) 3., 20., 235., 341.

²² Uo. 235., 341.

²³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) G 15. I. 1. A Rákóczi-szabadságharc levéltára, II. Rákóczi Ferenc fejedelem levéltára, emigrációba vitt rész, Caps. B. Fasc. 24. fol. 21–22.

²⁴ Lásd *Málnási Ödön*: Gróf Csáky Imre főbornok élete és kora. (1672–1732.) Kalocsa, 1930. 301.

zadban is szokás volt, hanem egy világi könyv lapjaira, Antonio Bonfini *Históriájába* mind a 15 gyermekének pontos születési adatait bejegyezte.²⁵ Az 1708-ban kivégzett híres-hírhedt kuruc brigadéros, Bezerédj Imre születéséről és kereszteléséről (Vámoscsalád, 1679. december 9. és 18.) pedig édesapjának naplója tudósít pontosan.²⁶

Elmondhatjuk tehát, hogy a forrásadottságok és a kutatói szerencse határozza meg, hogy mit tudunk egy-egy koraiújkori születésről, s az korántsem függ az adott személy társadalmi állásától vagy történelmi szerepétől, hiszen „harmadvonalbeli” mágnások és egyszerű köznemesek esetében is rendelkezhetünk egészen pontos adatokkal, olykor pedig élvonalbeli, sőt fejedelmi családok esetében is kénytelenek vagyunk pusztá háttérinformációk vizsgálatára hagyatkozni.

De lássuk csak sorban, mi mindent olvashatunk a vonatkozó szakirodalomban! Horváth Mihály 1869-ben közreadott Zrínyi Ilona életrajzában Rákóczi Ferenc születésének körülményeiről semmit sem mond, csupán az évet és a helyszínt közli helyesen.²⁷ 12 évvel később Thaly Kálmán a Rákóczi ifjúságáról írott munkájában már a korábbi (általunk csak Nagy Ivántól ismert, de Thaly szerint széles körben elterjedt) hibás szeptember 4-i dátum cáfolatára is kitér, s új források nyomán a pontos születési adatokat osztja meg olvasóival. Saját állítása szerint Thaly egy általa fellelt és közreadott majdnem egykorú forrás, a névtelen neuhausi jezsuita latin nyelvű tudósítása alapján tette a születés napját március 27-ére, s csak később állapíthatta meg, hogy az egybevág a Rákóczi *Vallomásaiban* szereplő dátummal.²⁸ Az említett jezsuita forrást Thaly állítólag a vörösvári Rákóczi–Aspremont–Erdődy-levéltárban találta még 1871-ben, és sietett is a születés napjára vonatkozó új felfedezését a forrás „pontos jelzetével” (capsa 7. fasc. 5. nro. 5.) együtt közzétenni Rákóczi *Emlékiratai* ötödik kiadásának bevezetőjében.²⁹ Egy évvel később – még mindig három évvel a *Confessio* megjelenése előtt – teljes terjedelmében kiadta a jezsuita beszámolót is.³⁰ Ebben a születés időpontjára vonatkozó szavak: „Complevit annos 12 27. Martii...”³¹ Az eredetiben azóta sem ismert forrást újabban Szörényi László alapos kritika alá vette, és hitelességét megkérdőjelezte, sőt Thaly koholmányának minősítette.³² Érvei mellé egyetlen gondolattal csatlakozhatunk: megválaszolatlan a kérdés, hogy a neuhausi jezsuita kollégiumban készült bárminemű feljegyzés miként kerülhetett volna a Rákóczi család levéltárába. Ha azonban a jezsuita tudósítást Thaly hamisította, vajon mi alapján közölte Rákóczi pontos születési dátumát évekkel a *Vallomások* megjelenése előtt? Nos, egyetlen, a *Vallomásoktól* teljesen független, azzal egybevágó forrást ismerünk, amely szerint Rákóczi csakugyan 1676. március 27-én született, ez pedig nem más, mint nyolcadik születésnapjára készült portréja. A köz-

²⁵ Nagy: Magyarország családai... I. m. IX. 91–92.

²⁶ Bezerédj Zsigmond utazási naplója. Közl.: Marczali Henrik. = Történelmi Tár, 1883. 357–358.

²⁷ Horváth Mihály: Zrínyi Ilona életrajza. Pest, 1869. 17.

²⁸ Lásd: Thaly: Rákóczi ifjúsága. I. m. 1881. 3–4. és 1882. 3–5.

²⁹ II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyar háborúról, 1703-tól végéig (1711). Közl. Thaly Kálmán. Ötödik, javított, történelmi jegyzetekkel kísért s Rákóczi végrendeletével és a bujdosók sírfelirataival bővített jutányos kiadás. Pest, 1872. 9. (Lapalji jegyzetben.)

³⁰ Tudósítás a 12 éves Rákóczi Ferenc jezsuita kezekbe adatásáról. = Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai. Közl.: Thaly Kálmán. Bp., 1873. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores, XXIV.) 321–324.

³¹ Uo. 321.

³² Szörényi László: Rákóczi csehországi tanulóévei. = Rákóczi-tanulmányok. Szerk. Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1980. 292/6. és 299/29. jegyzet.



A gyermek Rákóczi

ismert festmény jobb felső sarkában olvasható latin nyelvű felirat: *Celsissimi Francisci Rákóczi E. P. T. P. R. H. D. et Sic. C. (Electi Principis Transylvaniae, Partium Regni Hungariae Domini et Siculorum Comitatus) Filius Franciscus, Aetatis suae Anno 8. die 27. Martii 1684.*³³ Thaly e festményt leírja, és feliratát is pontosan közli szóban forgó munkájában, de nem a születési dátum helyesbítését taglaló bevezető részben (ott még csak nem is utal rá), hanem a kronológiának megfelelő helyen, vagyis ott, ahol a gyermek nyolcadik életévét tárgyalja. Ekkor azonban – mintegy mellékesen – megjegyzi, hogy „e felirat egyszersmind új adat a mart. 27-iki születésnap igazolására”.³⁴ Ha elfogadjuk, hogy Thaly tényleg maga kreálta volna a jezsuita tudósítást, s a *Vallomásokat* 1871-ben tényleg nem ismerte még kéz-

iratban sem, akkor a pontos születésnapot e festmény feliratáról is vehette. Thaly személyiségének ismeretében talán megkockáztathatjuk a feltevést, hogy a portrén világosan, jól olvashatóan szereplő dátumra való hivatkozás helyett történészhez, kutatóhoz méltóbbnak tartotta, ha levéltári dokumentummal igazolja új felfedezését. Vagy megfordítva: a 12 éves Rákóczi-ról kreált neuhausi tudósítás hitelét kívánta addig nem ismert, de utólag a *Vallomásokkal* és a portréval is alátámasztott születési dátummal igazolni.

Thaly ugyanakkor háttérismereteinek hasznosításával arra a kérdésre is választ próbált adni, hogy a fejedelmi család várva várt fiúsarja miért éppen Borsiban látta meg a napvilágot. Így fogalmazott: „Rákóczi szülei nagyszámú váraik és kastélyaik közül leginkább a fejedelmi palotákkal ékes Sáros-Patakon s a regényes fekvésű Makovicza várában, vagy az ez alatt épült zborai kastélyban szerettek lakni, – Borsiban ritkán és rövid időre fordultak meg, legtöbbször Patakról Munkácsra, az öreg fejedelemszönyhöz való utazásaik közben; és így Ferencz születésekor is csak esetleg időzhetek ezen kastélyukban.”³⁵ Rákóczi életrajzírója, Márki Sándor pedig már tényszerűen szól Rákóczi *utazás közben* történt születéséről. Szerinte ugyanis a fejedelem „azzal folytathatta volna” a saját és a Megváltó születési körülményeinek összehasonlítását *Vallomásainak* kezdetén, „hogy Krisztus is útközben született, mint ő”.³⁶ Ez a gondolat már csak azért is sántít, mert Rákóczi éppen nem a hasonlóságo-

³³ A festmény két példányban ismert. Az egyikben a felirat a jobb felső sarokban olvasható, a másikon pedig a Rákóczi-címer szerepel ugyanitt, s a felirat a kép hátoldalára került. Ez utóbbi, címeres változat az Erdődy család tulajdonában volt, az előbbi pedig az Ernst-gyűjtemény részét képezte. Az újabb művészettörténeti vizsgálatok alapján ez lehetett az eredeti. Lásd minderre *Köpeczi Béla*: Döntés előtt. Az ifjú Rákóczi eszmei útja. Bp., 1982. 22. – A jól olvasható feliratú változat ma a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsamokában (lt. sz. 2254), a címeres példány pedig az MNM Rákóczi Múzeumában, Sárospatakon található (lt. sz. 71.7). A Történelmi Képcsamok vezetője, Vajda László szíves előzetes engedéllyel bocsátotta rendelkezésemre a festmény egy digitális fotóját.

³⁴ *Thaly*: Rákóczi ifjúsága. I. m. 1881. 38. és 1882. 45–46.

³⁵ *Thaly*: Rákóczi ifjúsága. I. m. 1881. 6. és 1882. 7.

³⁶ *Márki*: II. Rákóczi Ferencz. I. köt. I. m. 52.

A Rákóczi-kastély Borsiban Oláh Tamás felvétele

kat, hanem az ellentéteket sorjázta Jézus és saját születése kapcsán. Márki pedig azzal követett el hibát, hogy Thaly fent idézett gondolatát már nem csupán alapos feltételezésként, hanem tényszerű adatként hagyományozta tovább, megjegyzését ugyanis azzal egészítette ki egy lábjegyzetben, hogy a kis Rákóczi „szülei felváltva Makovi-



cán, Zborón és Sárospatakon laktak. Éppen Munkácsra akartak menni anyjukhoz, Báthory Zsófiához, mikor családi örömről Borsiban marasztotta őket”.³⁷

A ma is köztünk lévő történészek közül R. Várkonyi Ágnes Köpeczi Bélával közösen írt Rákóczi-életrajzában már a születés körüli események vizsgálatára is kitér, s a kuruc támadásokkal hozza összefüggésbe I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona menekülését: „1676 márciusában felkelő csapatok veszik körül Ónodot, Szatmárt és Kállót, s valószínű, hogy emiatt indult I. Rákóczi Ferenc feleségével Sárospatakról Munkácsra, de mindjárt meg kellett szállniuk a közeli Borsiban. Itt, a bodrogi közeli falu emeletes öreg kastélyában látta meg fiuk a napvilágot.”³⁸

Időközben néhány olyan adat vált ismertté, amelyek szerint I. Rákóczi Ferenc, sőt édesanyja, Báthory Zsófia is már 1675 végén Borsiban tartózkodott. Mint R. Várkonyi Ágnes írja a fejedelem gyermekkoráról írott munkájában: „1675 végét Rákóczi fejedelem már Borsiban töltötte, a Sárospataktól egy lófuttatásnyira fekvő maroknyi falu szélén emelkedő kastélyuk némileg védett falai között. [...] Az idő előrehaladtával megérkezett Borsiba az öreg fejedelemasszony széles, régi hintóján, hat fekete kedvenc paripájával.”³⁹ Feltűnő, hogy e tárgyú kijelentések mellett a mű 2002. évi bővített változatában ismét olvashatjuk a Rákóczi-biográfiában megfogalmazott hipotézist is: „Valószínűleg útból Patakról Munkács felé pihentek meg Borsiban a szülők. Talán menekülőben lehettek, mert már égtek a falvak, kitört a háború a császár és magyar király meg a bujdosók, a kurucok között ezen a tájon.”⁴⁰ Ez a két állítás ellentétben áll egymással, hiszen ha 1675 végén a szülők már Borsiban tartózkodtak, s utóbb a nagymama is csatlakozott hozzájuk, akkor a három hónappal később bekövetkezett születést nem magyarázhatjuk úgy, hogy az menekülésszerű utazás közben történt egy kényszerű megpihenés alkalmával. A neves szerző ebben a kitűnő művében a kora újkori művelődés-, nevelés- és orvostörténeti ismer-

³⁷ Uo. 23. jegyzet.

³⁸ Köpeczi-R. Várkonyi: II. Rákóczi Ferenc. I. m. 1976. 19. és 2004. 38.

³⁹ R. Várkonyi: A fejedelem gyermekora. I. m. 1989. 17., 18–19.; 2002. 21., 30.

⁴⁰ Uo. 2002. 33–34.

reteink egész tárházával egészítette ki hézagos ismereteinket a kis Rákóczi gyermekkoráról, s a szerteágazó gondolatok között, eltérő szövegkörnyezetben, egymástól több lapnyi távolságra közölt kétféle információ közti – legalább részbeni – ellentmondásra vagy nem is figyelt fel, vagy nem tartotta indokoltnak megmagyarázni azt. A szerző nem sokkal utóbb, Zrínyi Ilona életéről írott tanulmányában tesz egy halvány utalást az egymástól eltérő adatokra, de itt meg az ellentmondás lényegét nem említi: „A gyér források ellentmondásait mindmáig nem tudták maradéktalanul feloldani a kutatók. Jelenlegi ismereteink szerint 1676. március utolsó hetében kuruc felkelők csapatai elől menekülve, Patakról Munkácsra tartva a borsi kastélyukban szállt meg várandós feleségével I. Rákóczi Ferenc. Az árkádos épület emeleti sarokszobájában született meg fiuk, II. Rákóczi Ferenc.”⁴¹

Végül a fejedelemszony életét bemutató legújabb kötetében, amely kétnyelvű kiadásban, magyarul és törökül látott napvilágot, R. Várkonyi Ágnes – érthetetlen módon megfélelkezve saját korábbi adatairól – csupán eredeti állítását ismétli meg: „1676 februárjában a Rákóczi család Sárospatakon készült, hogy fogadja az új jövevényt. Csakhogy befutottak a hírek: Wesselényi Pál kurucai törnek előre, és körülvették Szatmár, Kálló és Ónod várát. Sárospatak sincs biztonságban. Útban Munkácsra Borsi kastélyuknál meg kellett állniuk: 1676. március 27-én megszületett Zrínyi Ilona régen várt fia, II. Rákóczi Ferenc.”⁴²

Időközben Sípos Ferenc Rákóczi gyermekkoráról írott tanulmányában felfigyelt az ellentmondásra. A munkácsi úti céllal kapcsolatos verziót ismerteti részletesen, azzal a tényt ismertetve indoklással kiegészítve, hogy „Báthory Zsófia udvarában” a nyugodt körülményekhez az is hozzájárult, hogy „ott nem voltak német katonák”. Ám lábjegyzetben ehhez hozzáfűzi az R. Várkonyi Ágnes által „forrás megjelölése nélkül közölt” verziót is, mely szerint „a család már 1675 végén Borsiba költözött, s itt várták be a kis jövevény érkezését”.⁴³ Sípos Ferenc érdeme, hogy tanulmányának megjelenése után is gyűjtötte a témára vonatkozó adatokat, amelyeket szíves előzékenységgel osztott meg velem. Ezek, illetve a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának egyre bővülő misszilis-adatbázisa révén felszínre került további dokumentumok immár tényszerűen igazolják, hogy I. Rákóczi Ferenc és Báthory Zsófia 1675 utolsó és 1676 első hónapjaiban Borsiban tartózkodott. (Nyilvánvaló, hogy velük együtt Zrínyi Ilonának is itt kellett tartózkodnia, erre azonban pozitív adat egyelőre nem került elő.) Az öreg fejedelemszony 1675. november 2-án, 1676. január 4-én és február 28-án Forgách Ádámmal,⁴⁴ 1675. december 30-án pedig özvegy Forgách Zsigmondné Batthyány Borbálához⁴⁵ írt leveleket Borsiból. (Sajnos egyikben sem utal menyé várandósságára, az unoka várva várt érkezésére, hanem egy birtok megvásárlásáról folytatott alkut, melyekért cserébe ékszereket ajánlott fel, s ezek rajzát is elküldte Forgách Ádámnak.)

⁴¹ R. Várkonyi Ágnes: Zrínyi Ilona. = Nők a magyar történelemben. Összeáll.: Uő. Bp., 1997. 155–156.

⁴² R. Várkonyi Ágnes: Zrínyi Ilona. „Európa legbátrabb asszonya” – Ilona Zrínyi. „Avrupa’nın en cesur kadını”. (Magyar-török kétnyelvű kiad. Ford. Yılmaz Gülen.) Bp., 2008. és 2. (csak képanyagában bővített) kiad.: 2009. 106.

⁴³ Sípos Ferenc: Egy életrajz buktatói. Rákóczi Ferenc Lipót nehéz gyermekkor. (1676–1690.) = Századok, 135. évf. (2001.) 959.

⁴⁴ OSzK Kt. Folia Hungarica (= FH) 1389. Thaly-gyűjtemény, fasc. XXVI. fol. 522–523. (Sípos Ferenc adatai.)

⁴⁵ MNL OL P 1314. Batthyány család levéltára. Missiles. No. 2294. (Künstlerné Virág Éva által készített adatbázisban a világhálón is elérhető segédlete: <http://old.mol.gov.hu/batthyany>.)

Az apa borsi tartózkodásáról egy 1676. január 6-án írt levél⁴⁶ és egy január 25-én kelt, a Királyi Könyvekbe bevezetett birtokügyi irat tanúskodik,⁴⁷ március 12-én pedig ugyancsak Borsiból adta ki intézkedéseit tarjáni jobbágysai számára, akiknek ezentúl évente csak 4 forint taxát és 3 vizát kellett adniuk.⁴⁸ Huzamosabb itt tartózkodására az is bizonyítékkal szolgálhat, hogy a Szepesi Kamara I. Rákóczi Ferencnek szóló, 1676. március 17-én Kassán kelt levelét is Borsiba címezték.⁴⁹ Három nappal fia megszületése után is Borsiban („in castello nostro Borsiensi”) ad ki egy rendeletet, ennek kapcsán azonban érdemes egy pillanatra megállni, mert tanulságos történettudományi tévedést igazíthatunk helyre. I. Rákóczi Ferenc ezen oklevelében az ónodi cigányok vajdáját, Bándi Mihályt erősíti meg tiszttségében. Az ónodi urbáriumból Habsburg József főherceg által helyesen közölt dokumentum⁵⁰ dátuma azonban egy félreértés miatt hibásan hagyományozódott tovább. A hiba a Márki-féle életrajzba csúszott be, de talán nem magától Márkitól ered, ő ugyanis a következőt írja főszövegben: „I. Rákóczi Ferencz néhány napig Borsiban maradt, azután azonban átment Zboróra, hol 1676 július 8-ikán ... megtért őseihez.”⁵¹ E mondathoz, a „Borsiban maradt” szavak után, a következő jegyzetet csatolta: „1676 márczius 30-ikán Zborón újból megteszi Mihályt az ónodi cigányok vajdájának.”⁵² Mint láttuk, ez az irat Borsiban kelt, s mivel Márki is a kiadott forrásra hivatkozik, nem állhat félreolvasás a háttérben. Illetve elképzelhető volna, hogy kézirásos jegyzetbe csúszott vagy annak félreolvasásából keletkezett a hiba, a mondat értelme és a jegyzethivatkozás helye azonban mégis amellett szól, hogy nem a pontos és alapos Márki tévedett, vagy ha mégis, akkor tévedése eredeti szándéka ellenére történt. Véleményem szerint ugyanis Márki ezzel az irattal nem az újdonsült apa Zboróra távozását akarta igazolni, hanem azt, hogy fia születése után még – ismételjük – „néhány napig Borsiban maradt”. Semmilyen más forrást sem idéz ugyanis borsi tartózkodásáról, s egy március 30-án Zborón kelt iratból éppen nem az következne, hogy a március 27-e utáni napokban még Borsiban maradt, hiszen akár már fia születése előtt is elutazhatott volna. Valószínűleg csak a szöveggondozás vagy a kötet szerkesztése közben történt, hogy a jegyzet szövegébe már *Zboró* került *Borsi* helyett, s így ez az adat már nem a mondat első, hanem második felét, az elhalálkozás helyszínére történő távozás tényét igazolná. Akár maga Márki követte el – mondjuk a jegyzetapparátus későbbi fázisban történt figyelmetlen kidolgozása miatt –, akár egy túlbuzgó szerkesztői beavatkozás okozta, a későbbi történészek utóbb folyamatosan átvették és továbbgörgették a hibát.

⁴⁶ MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, Sátoraljaújhelyi Fiókleveltár. (= MNL BAZML SFL) IV. 2001. Zemplén vármegye nemesi közgyűlésének ir. b.) Szirmay-Kazinczy-féle históriai ir. – Acta Politica. Historiarum Tomus X. Credentiales. Fasc. 173. No. 1709. I. Rákóczi Ferenc levele Zemplén vármegye közönségének. (Az irat digitális másolatát Oláh Tamás bocsátotta rendelkezésemre.)

⁴⁷ MNL OL A 57. Magyar Kancelláriai Levéltár. Királyi Könyvek, 22. köt. 338–339. oldal. (No. 171.) – Digitális változatát lásd az Országos Levéltár honlapján!

⁴⁸ MNL OL E 190. Magyar Kamara archivuma (= MKA), Archivum familiae Rákóczi, 46. d. 8. tétel, fol. 42. (Sípos Ferenc adata.)

⁴⁹ Uo. 44. d. No. 985. (Szintén Sípos Ferenc által feltárt forrás.)

⁵⁰ Az ónodi várhoz tartozó cigány jobbágysok összeírása. Közli: *József főherceg*. = Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 2. (1895) 121. – Az eredeti forrást is ellenőriztük, lásd: MNL OL E 156. MKA Urbaria et Conscriptiones (= U et C). Fasc. 25. No. 43. pag. 6.

⁵¹ *Márki*: II. Rákóczi Ferenc. I. köt. I. m. 52.

⁵² Uo. 24. jegyzet.

R. Várkonyi Ágnesnek feltűnt a két település közötti nagy távolság, s a következőképp jelezte a dolog különösségét: „Borsi és Makovica között légvonalban körülbelül százhusz kilométer a távolság, lovon vagy kocsin több napnyi út fel északra az Ondava völgyében – tavasszal az árvizek miatt még hosszabb. 1676. március 30-án a makovicai uradalomhoz tartozó Zborón kiadott végzése szerint I. Rákóczi Ferenc újból megteszi Mihály vajdát az ónodi cigányok előljárójává. Rendelete nyilvánvalóan összefüggésben van a felkelők ónodi támadásával...”⁵³ Később arra is talált adatot, hogy I. Rákóczi Ferenc április 3-án és a hó végén is Borsiban tartózkodott,⁵⁴ mégsem ellenőrizte a március 30-i forrást, hanem megismételte a gyors visszatérés miatt immár még különösebben ható zborói utazásról mondottakat: „Újszülött fiában aligha gyönyörködhetett. Március 30-án már Zborón volt, és az ónodi cigányok előljárójának, Mihály vajdának kinevezéséről rendelkezett. Lehet, hogy Ónod vár védelmét szervezte meg? Négy nap múlva fegyveres kíséretével ismét lement Borsiba... Azután ismét felnyargalt fegyvereseivel Zboróra – itt érte a vég 1676. június [!] 8-án”.⁵⁵ R. Várkonyi Ágnes helyesen világít rá, hogy a fiatal fejedelem életének „utolsó három hónapjáról feltárt dokumentumok csupán sejtetik, de nem világítják meg elégségesen halálának és fia születésének máig homályos körülményeit.”⁵⁶

Márki ugyanezen okból, forrásadatok híján kötötte össze egyetlen mondatban a fiú március végi születésének és az apa július 8-i halálának eseményét. Az újabban előkerült dokumentumok és a – talán túlságosan hosszasan körüljárt – tévedés helyreigazítása alapján most azt mondhatjuk: I. Rákóczi Ferenc a várva várt örökös megszületését követően még legalább egy bő hónapig családja körében maradt. Az ónodi cigány jobbágyság vajdájának megerősítéséhez nem volt szükség a távoli Sárosba utazni, s a dolognak aligha volt köze az ónodi vár elleni kuruc támadáshoz, a védelem megszervezéséhez. Rákóczi március 12-én, március 30-án, április 3-án és április végén kiadott rendeletei a ráérős időben folytatható uradalmi levelezés, mondhatni, csip-csup birtokügyek kategóriájába tartoznak. Április 20-án Báthory Zsófia is hasonló tárgyú levelet keltez Borsiból: Szabolcs vármegyének írn Nyírbátor privilégiumainak védelmében.⁵⁷

Mind ezek az adatok természetesen még túlságosan hézagosak ahhoz, hogy a házaspár Borsiba költözésének, Patakról való távozásának időpontját meghatározhassuk, de azt egyértelművé teszük, hogy Borsit a család tudatosan választotta, s nem a felkelők elől menekülve, egy munkácsi utazást megszakítva tértek be oda, s a szülés nem „az átélt izgalmak” hatására kezdődött meg. Sőt, úgy tűnik, a kurucoktól túlságosan nem is tartott a család, mert a megerősített borsi kastély falai némi védelmet ugyan biztosíthattak, de a Bodroghözben hasonló védelmi potenciállal rendelkező nagytárkányi várkastély urát, Sennyei Ferenc kállói főkapitányt.

⁵³ Köpeczi–R. Várkonyi: II. Rákóczi Ferenc. I. m. 1976. 19. és 2004. 38–39.

⁵⁴ 3-án a lednicei uradalom jobbágysági és morvaországi parasztok között támadt viszály elsimítására küldött megbízottainak ad utasítást, ápr. végén pedig pataki számtartójának. Lásd R. Várkonyi: A fejedelem gyermekkor. I. m. 1989. 24. és 2002. 39. és Uő: Zrínyi Ilona. „Európa legbátrabb asszonya”. I. m. 106. (A két, szokás szerint lelőhely nélkül említett forrásnak egyelőre nem sikerült nyomára bukkannom.)

⁵⁵ R. Várkonyi: A fejedelem gyermekkor. I. m. 1989. 23–24. és 2002. 39. (Az apa halálának idézetben szereplő dátuma csak a második kiadásban szerepel, de a hónap július helyett hibásan júniusként!)

⁵⁶ Köpeczi–R. Várkonyi: II. Rákóczi Ferenc. I. m. 1976. 19. és 2004. 38.

⁵⁷ MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, IV. A. 1. b. Fasc. 94. No. 72. (Ezt az adatot is Sípó Ferencnek köszönöm.)

tányt a felkelők az előző év nyarán kaszabolták le saját otthonában.⁵⁸ A borsi kastély nyilván csak néhány főnyi hajdúból álló őrsége mellett persze a fejedelmi pár fegyveres kíséretével is számolnunk kell, sőt Báthory Zsófia is nyilván nagyobb számú kísérettel érkezett. Az ő jelenléte azt is bizonyítja, hogy nem azért eshetett a választás Borsira, mert mondjuk Zrínyi Ilona anyósától távol akart volna szülni. A borsi kastély egyébként is Báthory Zsófiáé volt ekkor: fia zálogosította el neki a császárnak fizetendő hatalmas váltságdíj egy részének ellenértékeként.⁵⁹

Másfél évszázad tudományos kutatómunkája után tehát még mindig igen szerény adatok birtokában ugyan, de a korábbi téves megállapításokat mégis korrigálhatjuk. Thaly Kálmán, Márki Sándor, R. Várkonyi Ágnes és Sípos Ferenc is Borsi viszonylagos, a legfontosabb Rákóczi-birtokokhoz (Munkács, Makovica–Zboró, Sárospatak, Szerencs, Tokaj, Regéc stb.) mért jelentéktelenségét hangsúlyozták. Maga Thaly ebből az alapállásból, forrásimpressziók alapján szögezte le, hogy a családtagok ebben az időben már csak rövid időre, többnyire utazásaik közben szálltak meg Borsiban. A Zeleméri Kamarás Miklós által építtetett,⁶⁰ a Rákócziakhoz Lorántffy Zsuzsanna hozományaként (anyai örökségeként) jutott borsi várkastély azonban II. Rákóczi Ferenc születésekor már és még korántsem volt teljesen jelentéktelen vidéki udvarház. Éppen Lorántffy Zsuzsanna bővítette ki lakályos reneszánsz kastéllyá. A család grófi ágának utolsó férfi sarja, Rákóczi László 1653-ban Lorántffy Zsuzsanna borsi kastélyában váltott gyűrűt Lónyay Zsigmond özvegyével, Nagymihályi Bánffy Erzsébettel.⁶¹ Rákóczi László leányának, Erzsébetnek pedig 1668. január 2-án Borsiból keltezték az esküvői meghívóját.⁶² Az Egri Érseki Levéltárból,⁶³ Zemplén vármegye⁶⁴ és a Sárospataki Református Kollégium levéltárából,⁶⁵ továbbá

⁵⁸ Dongó Gy. Géza: Történeti jegyzetek Zemplén vármegyéről. (90. folyt. 606. §) = Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, 8. köt., 9. évf. (1903.) 301.

⁵⁹ Lásd I. Rákóczi Ferenc 1671. május 27-én Borsiban, a leleszi konvent két küldötte előtt kiállított nyilatkozatát, mely szerint a borsi kastélyt és a munkácsi uradalmat 100 ezer forint fejében engedi át anyjának. *Lehoczy Tivadar*: Kolonich-alapítvány a Rákócziak korából. = Századok, 30. évf. (1896) 441.

⁶⁰ Ezt a jelenleg folyó felújítás során feltárt 1579. évi feliratos kötőredék is bizonyítja. Lásd *Wittinger*: A borsi kastély helyreállítása. I. m. = Műemlékvédelem, 2008. 46–47.

⁶¹ Rákóczi László 1653. nov. 13-án a leánykérésre tartó útja során is betért Lorántffy Zsuzsannához Borsiba, majd a Vásárosnaményban 15-én megtartott eljegyzést követően, nov. 22–24-én ismét itt tartózkodott, s 24-én a fejedelemszony jelenlétében Borsiban tartották meg a gyűrűváltás szertartását. Lásd: *Rákóczi László* naplója. A naplót feltárta, közreadta és a jegyzeteket írta *Horn Ildikó*. Szaklektor és utószó: *R. Várkonyi Ágnes*. Bp., 1990. (Magyar Hírmondó.) 9–10.

⁶² Lásd Rákóczi Erzsébet gyámnyjának, Báthory Zsófiának Sáros vm.-hez írott levelét, amelyet Oláh Tamás idéz a jelen kiadványban az 57. oldalon.

⁶³ 1668. febr. 19-én Szegedy Ferenc váci püspökhöz címzett levelét az Egri Érseki Levéltárból már 1826-ban közreadták a Felső-magyarországi Minervában, ahonnan újraközi *Dongó Gy. Géza*: Báthory Zsófiának két levele, Szegedy Ferenc váci püspökhöz, pozsonyi préposthoz és udvari kancellárhoz. = Adalékok Zemplén vármegye Történetéhez, 6. köt., 7. évf. (1901.) 56.

⁶⁴ 1664. aug. 1-jén, 1666. máj. 5-én, nov. 5-én, 1667. márc. 31-én, ápr. 16-án, okt. 4-én és 1668. márc. 1-jén Zemplén vm. közönségéhez írt leveleinek lelőhelye: MNL BAZML SFL IV. 2001. Zemplén vármegye nemesi közgyűlésének ir. p.) Lajstromozatlan, évrendezett vegyes közgyűlési ir. 13. cs. és Uo. b.) Szirmay–Kazinczy-féle históriai ir. Acta Politica. Historicorum Tom. IV. Fasc. 157. No. 127–132. (A levelek digitális másolatáért Oláh Tamásnak tartozom köszönettel.)

⁶⁵ 1666. aug. 16-án és 1667. márc. 17-én id. Tolcsvai Nagy Jánoshoz, szőlőinek felügyelőjéhez írott két levelét, 1667. aug. 23-án pedig ugyancsak Nagy Jánosnak szóló nyugtáját keltezte Borsiból. Lelelőhelyük: Sárospataki Református Kollégium Levéltára (= SRKL), A. II. 136–139. Nyomatásban lásd: A Rákóczi-család a Sárospataki Református Kollégiumban őrzött dokumentumok tükrében. Szerk. *Dienes Dénes*. A szöveget gondozta, fordította, jegyzetekkel ellátta: *Balogh Judit, Dienes Dénes, Szabadi István*. Sárospatak, 2003. (Acta Patakina, XIV.) No. 59–61.

a kamarai⁶⁶ és a Batthyány-misszilisek⁶⁷ közül, végül az Osztrák Állami Levéltárból⁶⁸ mostanáig Báthory Zsófiának összesen 34 Borsiban keltezett levele került elő az 1662 és 1671 közötti évekből, s ehhez kell még Rákóczi Erzsébet imént említett esküvői meghívóját és a kis Rákóczi születése körüli hónapokban kelt, már szintén említett 5 további levelét hozzávennünk.⁶⁹ Udvari papja, Kiss Imre jezsuita páter ugyanakkor 9 eddig ismert levelét keltezte Borsiból, ahol nyilván úrnőjével együtt tartózkodott.⁷⁰ I. Rákóczi Ferencnek szintén 9 Borsiban kelt levele került elő az 1660-as évekből,⁷¹ 1668. dec. 22-én Borsiban kelt a fejedelem egy korábbi végrendeletének Zrínyi Ilona által is megerősített példánya,⁷² 1671-72-ből pedig további 6 dokumentum igazolja jelenlétét a kastélyban.⁷³ A kastély pusztulását nem sokkal megelőző időből való, utolsó adataink a család itteni tartózkodására Zrínyi Ilona két 1677 decemberében kelt levele. Az elsőt 16-án Szabolcs vármegyéhez,⁷⁴ a másodikat 29-én Zemplénhez⁷⁵ címezte.

A család tehát mégsem olyan ritkán tartózkodott itt, mint azt korábban vélték.

⁶⁶ Az 1662. szept. 10-én Segnyei Péter sárospataki vármagyhoz, 1663. ápr. 30-án Rákóczi Lászlóhoz, 1663. júl. 6-án Mikses Mihályhoz, 1668. márc. 3-án, 4-én és jún. 12-én özvegy Erdődi Ádámné Rákóczi Erzsébethhez, 1668. jún. 16-án és 17-én Béli Pálhoz és végül 1670. jan. 21-én Zichy István kamaraelnökhöz írt leveleinek lelőhelye: MNL OL E 204. MKA Missiles, 4. cs. No. 1166–1167., 1175., 1178., 1183., 1191. és 37. cs. No. 1161–1163.

⁶⁷ Az 1664. szept. 27-én, 30-án, okt. 1-jén, 4-én és 10-én, 1667. dec. 24-én és – mint azt a kis Rákóczi születéséhez közeli időpont miatt fentebb már említettük – 1675. dec. 30-án özvegy Forgách Zsigmondné Batthyány Borbálához, 1664. szept. 29-én pedig egy bécsi gazdához s ugyanazonnap Hannula Jakabhoz, a bécsi Pázmáneum igazgatójához címzett leveleket lásd: MNL OL P 1314. Batthyány család levéltára. Missiles. No. 2284–2290. és 2293–2294.

⁶⁸ A bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv „Ungarische Akten Specialia” sorozatában 1671-ből Báthory Zsófia hat Borsiból keltezett irata maradt fenn: jún. 10-én, szept. 28-án és okt. 18-án Georg Ludwig de Sinsendorff grófhhoz, az Udvari Kamara elnökéhez, aug. 8-án és okt. 18-án Johann Paul Hoher báróhoz, az osztrák udvari kancellárhoz írt innen leveleket, szept. 20-án pedig ugyanitt állította ki megbízólevelét a császárvárosba küldött embere, Szalay Jakab számára. Lásd: Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= ÖStA HHStA) Ungarische Akten Specialia Fasc. 265. Zipser Städte 1649–1717 Konv. V. „1671. 10. Junii” fol. 1–2., 11–15., 29–30., ill. uo. Verschwörerakten VII. Varia (Pressburger Kommission etc.) Fasc. 324. Konv. C. 1671. VIII–IX. fol. 1–2. és Konv. D. 1671. X. fol. 29–30. (Ismét nem az eredeti iratokat, csupán azok világhálón is elérhető segédleteit használtuk: <http://www.archivportal.hu>)

⁶⁹ Lásd a 44., 45. és 57. jegyzetet!

⁷⁰ Ezek keltezése: 1664. máj. 25., szept. 27., okt. 4., dec. 22., 1668. márc. 26., jún. 16., 1669. jan. 4., máj. 3. és 1675. jan. 4. Valamennyit Batthyány Borbálához címezte. Uo. No. 26 684., 26 687–26 691., 26 695–26 696. és 26 703.

⁷¹ Három Zemplén vármegye közönségéhez címzett levele maradt fenn 1666. aug. 16-áról, 1667. dec. 29-éről és 1668. márc. 1-jéről. MNL BAZML SFL IV. 2001. Zemplén vármegye nemesi közgyűlésének ir. b.) Szirmay–Kazinczy-féle történelmi ir. Acta Politica. Iratok. Fasc. 217. No. 95.; Historicorum Tomus IX. Credentiales. Fasc. 173. No. 1645. és Uo. p.) Lajstromozatlan, évredezett vegyes közgyűlési ir. 13. cs. (Oláh Tamás adatai.) – 1663. febr. 4-én Székely András sárospataki vármagyhoz, 1668. márc. 2-án és jún. 15-én pedig özvegy Erdődi Ádámné Rákóczi Erzsébethhez címzett leveleit őrzi a kamarai archívum: MNL OL E 204. MKA Missiles, 37. cs. No. 10 673., 10 675. és 10 678. A Batthyány-misszilisek között pedig további 3 levele maradt fenn neki is Batthyány Borbálához: 1664. okt. 4-i, 1673. márc. 27-i és 1674. ápr. 19-i keltezéssel. MNL OL P 1314. Batthyány család levéltára. Missiles. No. 39 233., 39 250. és 39 252.

⁷² ÖStA HHStA Ungarische Akten Miscellanea Fasc. 424. Hungarica aus der Hofbibliothek Konv. A. 1648–1690. fol. 92–93. (Lásd fentebb, a 68. jegyzetben említett segédletet a világhálón.)

⁷³ 1671. május 27-én a fentebb már említett nyilatkozata kelt Borsiban, március 25-én, április 15-én és október 1-jén pedig egy-egy konvenció szerződés: OSzK Kt. FH 107. I. Rákóczi Ferenc szegődményes könyve. fol. 20–22. (Sípos Ferenc adatai.) – 1672. ápr. 25-én egy végardói jogbágyainak szóló adománylevelét és egy tolcsvai szőlővel kapcsolatos zálogszerződését datálta Borsiból: SRKL K. cs. II. 1/146. és A II. 242. Kiadva: A Rákóczi-család a Sárospataki Református Kollégiumban őrzött dokumentumok tükrében. i. m. No. 71–72.

⁷⁴ Erről a megye 1678. január 17-én, Kisvárdán tartott közgyűléséből kelt válaszlevele tanúskodik. Említi *Thaly*: Rákóczi ifjúsága. I. m. 1881. 11. és 1882. 13.

⁷⁵ MNL BAZML SFL 2001. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének ir. b.) Szirmay–Kazinczy-féle történelmi ir. Acta Politica. Autographa Hungarorum. Fasc. 231. No. 342. (Oláh Tamás által feltárt forrás.)



Emlékjelek Borsiban egykor és most

A legtöbben magukévá tették Thaly megállapítását, amely szerint Borsi nem lehetett a Rákóczi-ház méltóságának megfelelő rezidencia. Talán Köpeczi Béla fogalmazott a legviszszafogottabban, szerinte ugyanis Rákóczi „a család nem túlságosan fényes udvarházában” jött a világra.⁷⁶ Alaposabban elmélyedve azonban a forrásokban és átgondolva a család választási lehetőségeit, úgy véljük, hogy Borsi a Rákóczi-birtokok más központjaihoz mérten is kényelmes és otthonos *várkastély* volt.⁷⁷ Sőt, a katonai jelentőséggel bíró várak akár a császári őrségek jelenléte (Sárospatak, Tokaj), akár kedvezőtlenebb fekvésük (Munkács, Regéc, Ecsed) miatt nem is nyújthatták ugyanazt a kényelmes, zavartalan környezetet (tavasztól őszig tágas kertet, télen pedig könnyebben kifűthető szobákat), amelyet Borsi *ekkor még* biztosíthatott. *Ekkor még* – hangsúlyozhatjuk ismét –, mert alig két évvel Rákóczi születése után a borsi várkastély elpusztult, és régi fényét többé sosem nyerte vissza. Az uradalom egy dátum nélküli urbáriuma szerint a borsi kastélyt Fekete János rebellis gyújtotta fel 1678-ban.⁷⁸ Az összeírás elkészültekor még csak a híd és a kapu épült újjá. Egy másik, 1688. április 6-án kelt leírásban még a rebellesek által teljesen elpusztított kastélyként említik.⁷⁹ Alig egy hónappal az ifjú fejedelem nagykorúsítása előtt,⁸⁰ 1694. február 8-án ismét részletes leírás készült Borsiról. Még romlott állapotában is kiérdemelte a „fejedelmi kastély” titulust, amelyet cölöpökön álló fahídon lehetett megközelíteni. Felvonó kapuja és azon túl egy két-

⁷⁶ Köpeczi: Döntés előtt. I. m. 13.

⁷⁷ Az egykorú források is várnak, illetve kastélynak, megerősített kastélynak (*castrum, castellum, castellum munitum*) említik, s nem udvarháznak (*curia*).

⁷⁸ MNL OL E 156. MKA U et C. Fasc. 115. No. 82. pag. 6. Lásd H. Németh István: Urbáriumok és összeírások a Magyar Országos Levéltárban (Urbaria et Conscriptiones). CD-ROM. Bp., 2004., ill. <http://193.224.149.8/adatbazisokol/adatbazis/urbaria-et-conscriptiones>, itt azonban a leíró részben hibás évszám, 1678 helyett 1618 szerepel a felgyújtás éveként. – A pusztító kuruc csapat parancsnokának nevét egy másik forrás is megerősíti: Csatlós Erzsébet 1704 elején Rákóczihoz benyújtott (jan. 7-én megválaszolt) folyamodványában elmondja, hogy édesapja a fejedelem atyjának csatlósa volt, s akkor vesztette életét, amikor Fekete János a borsi kastélyt felégette. A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén megyékből. 1703–1704. Szerk.: Bánkúti Imre. Miskolc, 2004. 131. (No. 70.)

⁷⁹ MNL OL E 156. MKA U et C. Fasc. 36. No. 25.

⁸⁰ Rákóczit 1694. márc. 9-én, 18. életének betöltése előtt nagykorúsította az uralkodó. Hasonmását közli Köpeczi: Döntés előtt. I. m. 35. sz. kép. Az oklevél lelőhelye azonban hibásan szerepel a képjegyzékben. A pontos jelzetet közli Sípós Ferenc: A „rebellis” Rákóczi. „A német ruha alatt magyar és valóban hazafiúi szív dobog.” = Századok, 136. évf. (2002) 600/11. jegyzet.

felé nyíló nagykapuja volt, az utóbbin egy kisajtóval. Az egész leírásból hajdan szebb napokat látott, de a pusztítás nyomait még másfél évtized után is magán viselő fejedelmi rezidencia képe tárul elénk. Sok helyiséget, köztük az emeleti „paloták” (értsd: tágas termek) egy részét is „padlás, fedél, ajtó és ablak nélkül” találták, néhány pedig új padlással, nyílászáróval volt ellátva. Az üres kápolna boltozatai alatt bort tároltak, az egyik palotában pedig kilenc köpű méhet.⁸¹ Látható, hogy a lassú újjáépítés, pontosabban állagmegóvás már legfeljebb az uradalmi gazdálkodás céljait szolgálta. II. Rákóczi Ferenc életében Borsi már nem tölthette be korábbi rendeltetését, ezért nem fordult meg itt a fejedelem oly gyakran, mint apja és nagyanyja. A szabadságharc idején mindössze egy adatunk van rá, hogy Rákóczi átutazóban megállt Borsiban: titkára méltónak tartotta megjegyezni, hogy a fejedelem 1707. december 3-án, a Bodrogyóból érkezve, *szülőhelyén* fogyasztotta el ebédjét.⁸²

Összességképpen a következő megállapításokat tehetjük: 1. Zrínyi Ilona várandós állapotáról Rákóczi Erzsébet 1675. szeptember 27-én kelt levele az első forrásunk. 2. Rákóczi születési dátumára két teljes hitelűnek látszó adatunk van: a gyermek nyolcadik születésnapjára készült portréjának felirata és magának a fejedelemnek kései közlése *Vallomásaiban*. Ezek alapján annyit biztosan állíthatunk, hogy maga a fejedelem úgy tudta, hogy 1676. március 27-én született, s gyermekkorában e napot környezete számon is tartotta. 3. A helyszín Rákóczi ugyanezen közlése szerint a borsi kastély volt, sőt *Vallomásainak* megírása előtt már több mint egy évtizeddel korábban magántitkára is ezt a helyszínt örököltette ránk naplójában. 4. Az apa, I. Rákóczi Ferenc és a nagyanya, Báthory Zsófia meglehetősen hézagosan ismert itineráriuma mind a fenti dátum, mind pedig a helyszín hitelességét alátámasztja (1675 utolsó és 1676 első hónapjaiban mindketten itt tartózkodtak, I. Rákóczi Ferenc március végi zborói utazását is cáfolhatjuk), de perdöntő egykorú tudósítás mindmáig nem került elő a születésről. 5. A család huzamos tartózkodása alapján elvethetjük azt a korábbi vélekedést, hogy Rákóczi szülei Sárospatakról Munkácsra való utazás vagy menekülés közben tértek volna be Borsiba. 6. A borsi megerősített kastély (nem udvarház!) 1678. évi pusztulása előtt a Rákóczi család kedvelt tartózkodási helyeinek egyike volt (Báthory Zsófiának 40, I. Rákóczi Ferencnek 21, Zrínyi Ilonának pedig 2 Borsiban keltezett levelét ismerjük az 1662-től 1677-ig terjedő időszakból, s Borsiban kelt I. Rákóczi Ferenc végrendeletének egy Zrínyi Ilona által is megerősített példánya 1668 végén), sőt úgy véljük – de ebben a végső szó a művészettörténeteseket illeti –, hogy a XVII. század középső harmadában a fejedelmi család rezidenciái között előkelő helyen állt.⁸³

⁸¹ MNL OL E 156. MKA U et C. Fasc. 78. No. 19.

⁸² Rákóczi, miután Szőlőskénél átkelt a Bodrogon, „ebédre Borsiban (az mely kastélyban született öfelsége) menván, onnét Lasztócsa éccakára”, ahol csatlakozott udvarához. Lásd: II. Rákóczi Ferenc ezertizenkét napja. Beniczky Gáspár fejedelmi titkár diáriuma 1707. május 24 – 1710. február 28. Szerk. *Bánkúti Imre*. Bp., 2005. 79.

⁸³ Jelenleg szlovák–magyar együttműködés keretében folyik a kastély felújítása és az építéstörténet feldolgozása is. Egy előzetes áttekintésében Feld István egyenesen úgy fogalmaz, hogy I. Rákóczi György idejében a borsi reneszánsz kastély megjelenésében vetekedett a pataki várral. Lásd *Feld István*: A „nagyságos fejedelem” szülőhelye: Borsi reneszánsz kastélya. = *Műemlékvédelem*, 47. (2003) 307–310. *Wittinger Zoltán* fentebb már idézett beszámolója is egy jelentős reneszánsz kastély épületegyüttesét mutatja be: *Műemlékvédelem*, 2008. 46–53.

ILYÉS GÁBOR

*„Magyar nyugodtan meg nem halhat,
ha szent hamvaid előtt hódolatát ki nem fejezte”*

II. Rákóczi Ferenc emlékezete Kassán*

„Kassa polgárai! Kassa népe! Lobogózzátok fel házaitek október 29-én a nagy fejedelem temetése napján! A lobogó lelkesít! A magyar lobogó ünnepel!!!” – 1906. október 12-től ezt a lelkesítő felhívást lehetett olvasni az egyik helyi napilap, a Kassai Hírlap címlapján. Ez az október 29-ei, hétfői nap 1906-ban végleg eggyé forrasztotta II. Rákóczi Ferenc nevét az ő szeretett kuruc városával.

A még kisgyermek Rákóczit egy szomorú eseményre vitték először Kassára: 1681. március 16-án Báthory Zsófia temetésén vett részt. A gyászszertartást abban a templomban mutatták be, amelyet nagyanyja adományából kezdtek építeni a jezsuiták számára 1671-ben. A mindössze ötödik életévébe lépő gyermek ezen a gyásznapon ugyanebben a templomban róhatta le kegyeletét édesapja síremléke előtt is, akit 1677 augusztusában helyeztek itt örök nyugalomra.¹ Kassa azután már a szabadságharc ideje alatt töltött be fontos szerepet Rákóczi életében. 1704 októberében Kassa polgárai hűségüket tették Forgách Simon kuruc generális kezébe, majd Rákóczi elrendelte francia mérnökeinek a város falainak, bástyáinak átalakítását, megerősítését. Két évvel később hasztalan próbálkoztak Rabutin hadai bevenni Kassát, helyettük Rákóczit fogadhatta a város nagy harangzúgással, ágyúdörgéssel, ovációval 1706. október 14-én. E dicsőséges bevonulás után Rákóczi gyakrabban tartózkodott itt. A jezsuiták akadémiai sajtójában nyomtatták a *Mercurius Hungaricus* első számát 1705-ben, majd 1707-ben országos tanácskozási színhelye volt a város, amelyet 1711 áprilisában Eszterházy Dániel, a város utolsó kuruc kapitánya volt kénytelen átadni a császári katonáknak.²

Az idegen földön, száműzetésben elhunyt Rákóczi hamvai hazaszállításának igénye már a reformkorban megfogalmazódott, majd a kiegyezést követően vett nagyobb lendületet. 1894. február 8-án Kassa város képviselői is benyújtották kérvényüket a Képviselőházban, melyben a fejedelem hamvai mellett már Zrínyi Ilona és Bercsényi Miklós hamvainak a hazaszállítását is szorgalmazták. Indítványukban leszögezték: „II. Rákóczi Ferenc hamvainak befogadására a jog elsősorban Kassát illeti meg...”,³ hiszen e városban helyezték örök nyugalomra Rákóczi nagyanyjának és apjának is a földi maradványait.

* A dolgozat anyagának kutatása, fényképfelvételeinek elkészítése a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával valósult meg.

¹ A templom bejárata fölötti timpanonban a Báthory- és a Rákóczi-család egyesített címere látható.

² Dr. Wick Béla: Kassa története és műemlékei. Kassa, 1941. 145.

³ Idézi: Kincses Katalin Mária: Kultusz és hagyomány. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc 300. évfordulóján. Argumentum, Bp., 2003. 137.



A kassai Rákóczi-ereklyekiállítás fegyvertermei.

A Rákóczi-szabadságharc kétszázadik évfordulóján rendezett országos ünnepek központi rendezvénye a kassai Rákóczi-ereklyekiállítás volt, amelyet 1903. július 26 és szeptember 20 között rendeztek meg. A szervezők kiállítással kapcsolatos reményeit így összegezte a Felsőmagyarország című lap tudósítója: „Reméljük, hogy e kiállítás nagy erkölcsi hatással lesz hazánk népére. Hisszük, hogy a legdicsebb kor emlékeinek kegyeletes bemutatása és megszemlélése kiűzi ifjúságunkból az átkos kozmopolita érzést és helyébe visszavarázsolja azt a megalkuvást nem tűrő, honszerelemtől égő hitet, mely nemzetünket, hazánkat ezer éven át tartotta fenn és védte meg.”⁴ A megnyitó napján nemzeti színű és kék-vörös zászlókba öltözött a város, a templomokban megkondultak a harangok és emlékező beszédek, imákat mondtak. A városházán a főispán megnyitója után Kozora Vince, a város főjegyzője tartott emlékező beszédet a Rákóczi-korról. Indítványára felújították Kassa városának 1894-es határozatát, miszerint intézkedjenek a fejedelem hamvainak hazahozatala érdekében, továbbá a város díszpolgárává választották Thaly Kálmán történetírót és gróf Zichy Jenő képviselőt, ki sokat tett a kiállítás érdekében.⁵ A kiállításnak 33 ezer látogatója volt, a csaknem 12 ezer korona tiszta haszon pedig a tervezett Rákóczi-szobor alapját gazdagította. Joggal összegezhetett dr. Takáts Menyhért jászóvári prépost, a kiállítás bizottságának elnöke: „A mi kiállításunk nyomán megindult az egész országban a Rákócziak öröndetes kultusza és így a kétszáz éves évfordulót, ha szerényen is, de lelkesedéssel ünnepeltük meg országszerte.”⁶

1906 őszén is mozgalmas napok elé nézhettek Kassa város vezetői és polgárai. Miközben a városban a befejezéshez közeledtek az 1903-ban megkezdett felújítási és közcserénázási munkálatok, szeptember 9-én szoboravatóra gyűltek össze a Szent Mihály-kápolna

⁴ Zichy Jenő gróf Kassán. Felsőmagyarország, 1903. jan. 11. 3.

⁵ Lampérth Géza: Rákóczi-ünnep Kassán. = Vasárnapi Újság, 1903. aug. 2. 506.

⁶ A Rákóczi-kiállítás záróünnepélye. Felsőmagyarország, 1903. szept. 22. 2.

déli oldalában. Ekkor vált valósággá az a honvédemlék, amelyet még 1898 októberében álmodtak meg. Horvay János és Szamovolszky Ödön szobrászművészek alkotásával egyszerre állítottak emléket a kassai vörössipkásoknak, az 1848 májusában felállított 9. kassai zászlóalj honvédeinek és a kurucoknak: „A jellemző, sok erővel mintázott szobor szépen fejezi ki Kassának, az ősi kurucz városnak múltját, amelyben összekapcsolódnak a Rákóczi-kor és a szabadságharc emlékei. Egy fiatal, izmos honvéd áll rajta, kezét fogva egy öreg kurucz vitézzel,” aki „a fiatal vitézt mintegy biztatja és áldásával kísért nagy tettekre buzdítja.”⁷ (A Kassa magyarságát jelképező szobrot 1919 márciusában ledöntötték, majd 1936-ban beolvasztották.)

A szoborállítást után nem sokkal Rákóczi és bujdosótársai hamvainak hazahozatala került az érdeklődés középpontjába. Bár már augusztusban elkészült II. Rákóczi Ferenc szarkofágja, és a dóm boltíve alatt is épült a hamvakat befogadó kőkripta, mégis, mint ha váratlanul érte volna a város vezetőit gróf Andrássy Gyula belügyminiszter leirata, melyben értesítette a városi törvényhatóságot, hogy „II. Rákóczi Ferenc hamvait ez év október 20. és 26-ika közötti időben óhajtja Kassán elhelyezni”.⁸ Éder Ödön polgármester „a város jelenlegi állapotára, a feldúlt utcákra, s arra a körülményre, hogy Kassa ma nincs abban a helyzetben, hogy az ország minden részéből ideseregrendő közönséget kellő módon fogadhasssa”, azt indítványozta, hogy a hamvak hazahozatalát a következő év májusára halasszák el.⁹ Indítványát a város közgyűlése elfogadta, a kormány azonban nem, így készülődhettek a hamvak méltó fogadására.

Rákóczi és bujdosótársainak hamvai október 27-én, Orsovánál érkeztek magyar földre, majd két nappal később Kassára. A Kassai Hírlap újságírója sokat várt e kétnapos, sok megállással és ünnepségekkel tarkított úttól: „A hosszú út hirdesse hát széles e honban a szabadságot és függetlenséget s egyesítsen bennünket, tegye eggyé e sokat szenvedett és szétdarabolt magyar nemzetet.”¹⁰ Október 29-én 5 óra 16 perckor futott be a szent ereklyékkel a vonat a kassai Klobusitzky utca torkolatánál létesített megállóhelyre, ahol a koporsókat az e célra emelt díszcsarnokban állították fel. A beosztás szerint megkezdtek a díszőrséget, majd 8 órakor kezdetét vette a gyászszertartás, amelyet dr. Fischer-Colbrie Ágost kassai püspök mutatott be. A szertartást követően Thaly Kálmán emlékbeszédében a Rákóczi-kultusz fontosságára is felhívta a figyelmet: „Álmodhatod most már nagy álmaidat az édes hazai földben, halott poraid annyi ideig idegenben pihentek. Zarándokolhattak oda hozzád oda tévedt magyarok akkor is és ott is, de most, azt hiszem, azt várom és óhajtom, hogy ezen fel-



Kassa. Honvéd szobor.

⁷ A kassai honvédszobor. Felsőmagyarország, 1906. szept. 8. 2.

⁸ Rákóczi hamvai. Felsőmagyarország, 1906. aug. 30. 2.

⁹ Uo.

¹⁰ Rákóczi útja. Kassai Hírlap, 1906. szept. 30. 1.



II. Rákóczi Ferenc koporsójának a gyászkozsírtól a székesegyházba vitelle
Kassán, 1906 október 29-én

lendülése a Rákóczi-kultusznak, amelyet Orsovától Kassáig meghatva szemléltünk: nem lesz soha elfeledve s felséges hamvaiddhoz és a kassai dómban állítandó remek emlékedhez zárandokolni fog az egész ország, különösen az ifjúság tömege, hogy hazaszeretetet tanulhasson a legnemesebb fejedelemtől, akinek emléke, míg magyar él, örökké élni fog.”¹¹ A beszéd végén a Kassai Dalárda elénekelt a Szózatot, majd harangzúgás és 24 ágyúlövés jelezte, hogy a dóm irányába megindult a díszmenet. A koporsókat a dómban felállított bíborszínű katalfalkra helyezték. Este öt órakor megkondultak a Szabadság téren felállított Rákóczi-harangok, majd a papság énekei és imádságai után a koporsókat 24 díszlövés mellett elhelyezték a már előzetesen beszentelt kriptába. Ez a hosszú, Rákóczi kassai kultuszát is megerősítő nap a hamvak átadásáról és megőrzéséről szóló, a város és a kormány képviselői által aláírt jegyzőkönyv felvételével zárult. A kassai dóm a magyarság nemzeti zárandokhelye lett, ahogyan azt az egyik hírlapíró is megfogalmazta az ünnepségek után: „Búcsújáróhely a mai naptól Kassa városa, ide fog zárandokolni az ország legtávolabb vidékének lakója, mert magyar nyugodtan meg nem halhat, ha szent hamvaidd előtt hódolatát ki nem fejezte.”¹² A rövid tudósítások igazolják, hogy a zárandokok hamarosan az ország minden tájáról megindultak Rákóczi és bujdosótársai sírjaihoz. A Rákóczi-kriptát a Szent István-kápolna egykori altemplomában alakították ki. A bejárata mellett egy térdeplő csuklyás szerzetes a fejedelem családi címerét tartja kezében. A kora-gótikus, faragott bordázatú sírboltban található márvány szarkofágokat Schulek Frigyes egyetemi tanár tervei alapján Andreotti Anzelm és Mikula Ferenc budapesti mesterek készítették.

Dr. Fischer-Colbrie Ágost püspök az 1907 márciusában keltezett körlevelében elrendelte, hogy ezentúl minden évben április 8-án, Rákóczi halálának évfordulóján és október 29-én

¹¹ Itthon a fejedelem. Kassai Hírlap, 1906. okt. 30. 2.

¹² Uo. 2.



Dudits Andor: Rákóczi-freskó a kassai dómban (1914–1916)

az egyházmegye összes templomaiban gyászmisét mondjanak. A községi iskolaszék pedig a vallás-és közoktatásügyi minisztertől kérvényezte 1909-ben, hogy október 29-e legyen tanítási szünet. Gróf Apponyi Albert miniszter engedélyezte, hogy a kassai községi elemi iskolában délelőtti iskolai ünnepségeket kell tartani, míg délutánra teljes szünetet rendelt el.

A nagy ünnepséget követő csendesebb hétköznapiok nyugalmát – témánk szempontjából – hamarosan három ügy kavarta fel. Már az ünnepség végén kifogásolták a hivatalos személyek, hogy a dóm kriptája nem méltó a hamvakhoz, azok ott nem maradhatnak örökké, „elvégre is Rákóczi kriptája nem egy közönséges sírbolt, hanem a nemzet ezreinek búcsújáró helye, nem engedheti hát sem Kassa, sem a nemzet, hogy ilyen szűk, nedves, igazán a feloszlást hirdető kriptába zarándokoljon a magyar.”¹³ A Magyar Mérnök- és Építészegylet már a hamvak megérkezése előtt kifogásokat emelt a dóm kriptája ellen, amelyeket a temetés után többször megismételtek, és méltó helyül a premontreiek templomát javasolták. A fő kifogásuk az volt, hogy a dómban nem lehet Rákóczihoz méltó, monumentális síremléket állítani, erre csak az egykor jezsuiták kezében lévő templom alkalmas. Érveiket Szabó Adorján premontrei rendi kanonok egyik tanulmányának záró soraival is igyekeztek alátámasztani: „Ha a józan felfogás úgy követeli, hogy nemzeti ereklyéinknek történelmi környezetükben kell helyet adnunk, úgy II. Rákóczi Ferenc hamvait csakis nagyanyja templomában, atyja és nagyanyja mellé helyezheti a hazafiúi kegyelet.”¹⁴ A kérdést 1907 márciusában a Rákóczi-síremlékére való pályázat kiírása oldotta meg, amely a készülő művet a dóm északi kapuja fölé helyeztette. „Ezek szerint tehát bevégeztetett tény, hogy Rákóczi és bujdosó társainak hamvai örökké a szűk kriptában fognak maradni s hiába való az az igyekezet, hogy a szent hamvak méltóbb helyre, a premontreiek templomába kerüljenek”, összegezett a Kassai Hírlap tudósítója.¹⁵

¹³ Az ünnepség esti részei. Kassai Hírlap, 1906. okt. 31. 1.

¹⁴ Rákóczi sírja. Kassai Hírlap, 1907. febr. 17. 1.

¹⁵ Pályázat II. Rákóczi Ferenc síremlékére. Kassai Hírlap, 1907. márc. 17. 3.

Az október 29-ei ünnepi nap után újra felerősödött az a mozgalom is, amely célul egy egyetem alapítását tűzte ki Rákóczi nevével.¹⁶ Erre megvolt a potenciális lehetőség, hiszen a kormány is tervbe vette a harmadik egyetem létrehozását. Dr. Takács Menyhért vezetésével Rákóczi vármegyének képviselőiből egy küldöttség találkozott a kultuszminiszterrel 1907 januárjában, hogy megnyerjék pártfogóul az egyetem ügyének.¹⁷ Fáradozásuk azonban nem járt sikerrel, később az egyetemi mozgalom el is csendesült, 1911 októberére pedig már eldöntött ténnyé vált, hogy Kassán nem lesz egyetem.¹⁸

1906. október 29-e után nagy erőket mozgósított Rákóczi kassai lovas szobrának ügye is. A szoborállítást már évekkel ezelőtt felmerült – az 1903-as ereklyekiállítás alkalmával is kezdeményeztek gyűjtést a javára –, amely most újabb lendületet kapott. 1906 decemberében a szoborbizottság elhatározta, hogy országos gyűjtést hirdet. Bár az ország minden tájáról érkeztek a kisebb-nagyobb adományok, amelyekről rendszeresen hírt adott a Kassai Hírlap, sőt még az Amerikában élő magyarság is megmozdult, de a kívánt összeg mégsem akart összegyűlni. Így amikor 1907. június 2-án Zólyomban leleplezték az ország első köztéri Rákóczi-szobrát, így sóhajtott fel az eseményről tudósító: „Mikor érjük mi ezt meg Kassán?”¹⁹ Aztán szép lassan elcsendesedett a szoborállítást ügye, majd 1912-ben merült fel újra, akkor, amikor az új városháza építése került terítékre. Mindkettőt az Erzsébet térre álmodta a Kassai Hírlap írója.²⁰ Az első világháború majd a trianoni békediktátum következményeként Rákóczi monumentális lovas szobra azonban mindmáig álom maradt Kassán! 1909-ben megvalósult viszont egy kilátó, amelyet a 466 m magas Várhegyen épített az ország első turista klubja, a Magyarországi Kárpát Egyesület. A Rákócziról elnevezett 12 méter magas kilátót 1919-ben lerombolták.²¹

1906 után szokássá vált, hogy Kassa város képviselőtestülete október havi közgyűlését Rákóczi hazahozatalának napján tartotta meg. Az 1909-es tanácskozást az tette emlékeztetéssé, hogy Szalay László főispán átadta Éder Gyula Rákóczi bevonulása Kassára című olajfestményét.²²

Az 1906. évi XX. törvénycikk, mely II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvainak hazahozataláról rendelkezett, kimondta, hogy a fejedelem és társai emlékének megőrkítésére emlékművet állítsanak. Több sikertelen pályázat után végül Dudits Andor kapott megbízást a síremlék elkészítésére.²³ A művész 1914 júliusában látott munkához, és 1915 novemberére nagyjából készült el is készült az alkotással, amelyet nagy elragadtatással fogadtak. „Kassa egy műremekkel gazdagabb lett. Amidőn a freskó vázlata a Művészetben megjelent, azt hittük, eggyel ismét több lesz elhibázott művészeti alkotásainknak a száma. A kész munka meglepő, örömdetes csalódást kelt. Dudits képe művészeti esemény, mellyel a magyar műtörténelem még sokat fog foglalkozni! Úgy van megfestve, hogy önkénytelenül arra fakadunk, hogy en-

¹⁶ Vö. Dr. Takács Menyhért: A kassai egyetem. Felsőmagyarország, 1903. jan. 22. 1.

¹⁷ Rákóczi-megyék a kassai egyetemért. Kassai Hírlap, 1907. jan. 11. 2.

¹⁸ Rákóczi emléke. Kassai Hírlap, 1911. okt. 29. 1.

¹⁹ Rákóczi első ércalakja. Kassai Hírlap, 1907. jún. 5. 2.

²⁰ Rákóczi lovasszobor és az új városháza. Kassai Hírlap, 1912. febr. 20. 1.

²¹ Kovács Miklós: Kassa. Turistakalauz. Madách-Posonium, Pozsony, 2007. 182.

²² Rákóczi emléke. Utólagos képleleplezés. Kassai Hírlap, 1909. okt. 31. 1.

²³ A korábbi pályázatokat röviden bemutatja és részletesen ismerteti Dudits tervét: Éder László: A Rákóczi-freskó. = Művészet, 1912. 9. 331–339.



nél régtől fogva itt lett volna a helye.²⁴ A freskó 1916 őszére készült el véglegesen, ekkor vette át egy szakértő bizottság báró Forster Gyula vezetésével. Az alkotás a bizottság és a nagyközönség dicséretét is elnyerte: „Rákóczi kultusza tehát egy örökké buzgón fakadó forrást nyert a képben s elsősorban nekünk, Rákóczi városának kell ezt minden módon előmozdítanunk.”²⁵ A Rákóczi életét bemutató triptichon a dóm Szent István-kápolnájában, a hamvakat magában rejtő kriptá fölött található. 2011-ben vette kezdetét az a restaurátori munka, amelynek eredményeként 2012 májusától újra eredeti szépségében látható a freskó.

II. Rákóczi Ferencnek kassai tartózkodásai idején a Főkapitányok házában volt a székhelye, udvartartása.²⁶ Innen vonult át a szemben lévő ferences templomba, hogy

szentmisét hallgasson, szentségekhez járuljon. Ennek az emléket örököltette meg a Felsőmagyarországi Idegenforgalmi Szövetség 1915-ben, amikor egy fémből készült emléktáblát helyeztet el a sekrestye bejáratánál.²⁷ A táblát az 1990-es évek végén a templom javításakor leszerelték.²⁸ Rákóczi kassai kultuszát igyekeztek erősíteni a róla elnevezett intézmények is. A Klimkovics testvérek által alapított, a kapuit 1876-ban kinyitó Felsőmagyarországi Múzeumot 1906-ban nevezték el a fejedelemről. 1919-től Kelet-szlovenszkoí Múzeum néven csehszlovák állami múzeum, majd az első bécsi döntést követően néhány évre újra Rákóczi nevet viselte.²⁹ Rákócziról neveztek el még Kassán egy körutat, a vármegyei internátust és a premontrei kanonokrend gimnáziumát. A premontreiek gimnáziumában 1917-ben cserkészcsapat alakult dr. Buczkó Emil paptanár parancsnoksága alatt, amely előbb a Zerge, később Rákóczi Ferenc nevet vette fel.³⁰ Az 1845–1847-es években épült Forgách-palota 1851-től Kassa főispánjának székhelyül szolgált, majd 1878-tól mint Úri Kaszinó működött, 1938-tól 1944-ig Rákóczi Kaszinó néven szerepelt.³¹

Az első világháború évei alatt sem felejtkeztek el Rákócziról. Az újratemetés 10. évfordulóján a frontokon harcoló magyar katonákat a kurucokhoz hasonlították, akiket Rákóczi

²⁴ Kassai műemlékek és művészek. Kassai Hírlap, 1915. dec. 23. 3.

²⁵ Kemény Lajos: A kassai dóm Rákóczi-freskója. Kassai Hírlap, 1916. szept. 15. 3.

²⁶ A Főkapitányok házát Rákóczi-háznak, Rákóczi-palotának is hívják; ma a Szlovák Műszaki Múzeum székhelye, műemlék épület.

²⁷ Az emléktábla fotója és rövid leírása: Wick i. m. 380. A fotót onnan vettük át.

²⁸ Juraj Bauer: És múltak a századok... Emléktáblák és feliratok, címerek, szobrok, monogramok, jelek a házakon Kassán. Kassai Polgári Klub, Kassa, 2008. 56.

²⁹ Ma: Kelet-Szlovákiai Múzeum.

³⁰ A 17-es sorszámot és Rákóczi nevet viselő cserkészcsapat 1992-ben alakult újjá, azóta is tevékenykedik.

³¹ Ma az Állami Tudományos Könyvtár székhelye.

vezet: „Vérzünk, de el nem véreztünk s nem is fogunk elvérezni, hanem újult erővel folytatjuk a küzdelmet s a küzdelemnek mérlege a mi javunkra billen. A régi kurucok hős ivadékai minden fronton dicsőségesen állják a harcot s verik vissza a megújuló rohamot. Igen, itt van, közöttünk él, vezérel bennünket Rákóczi szelleme...”³² A honvédeket és az otthon maradtakat is Rákóczi nevével buzdítják: „Maradj közöttünk ereklyéiddel együtt mindig Rákóczi szelleme! Vezess bennünket minden munkában, segíts bennünket minden küzdelemben, segíts bennünket teljes diadalra most folyó önvédelmi harcunkban!”³³

Az első világháborút lezáró trianoni békediktátum azonban minden reményt és illúziót romba dönt. Megindul „a megaláztatások és szenvedések szakadatlan láncolata, mint Kassa magyarságának, magyar jellegének és lelkeségének, minden eszközzel történő szívós és következetes megsemmisítése”.³⁴ Azonban ebben az időben is tudott, és mert Kassa magyarsága emlékezni, mint ahogy tette ezt 1926-ban, Rákóczi születésének a 250. évfordulóján is. A dómban bemutatott mise után a város magyar társadalmának nevében dr. Blánár Béla, a város korábbi polgármestere, a Magyar Nemzeti Párt elnöke helyezett el koszorút Rákóczi szarkofágjára. A koszorú ajánlása a következő volt: „Nagyságos fejedelmünknek, nemzetünk dicső vezérének, a magyar ember tündöklő mintaképének, születése harmadfélszázados évfordulóján, hálás és szerető hódolattal áldoz székvárosának magyar lakossága. Az ő tettei és tündöklő erényei irányítsanak most is és a századok századán”.³⁵

Már a közelgő változások előjele volt, hogy 1936. április 29-én Kassa város képviselőtestülete a II. Rákóczi Ferenc Lovasszoboralap Emlékbizottság javaslatára hozzájárult ahhoz, hogy a fejedelem és bujdosó társai emlékére egy emléktáblát helyezzenek el a dóm északi falán. A latin feliratú emlékjel leleplezését összekötötték a Csehszlovák Köztársaság megalakulásának 20. évfordulója tiszteletére rendezett Szlovenszkó Országos Kiállítással. 1938. július 24-én a dómban tartott szentmisét követő ünnepség során Mécs László költő mondott ünnepi beszédet, majd Toszt Barna prelátus kanonok, mint a dóm plébánosa és Milan Maxoň polgármester, mint a dóm kegyura vette át az emlékművet.³⁶ Az ünnepségen részt vett gróf Esterházy János, a felvidéki magyarság vezére is.³⁷ A feliratok alatt két kis tábla hirdette, hogy az emlékművet Sipos Béla építésmérnök tervezte, a bronz domborművet a kassai születésű Löffler Béla alkotta, míg bronzba Buchner Béla ércöntő gyára öntötte.³⁸ Feliratát Wick Béla kanonok fogalmazta: „Ennek az ősi székesegyháznak a sírboltjában nyugsznak az Urban II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek, édesanyjának Zrínyi Ilonának, fiának Józsefnek és három hűséges társának a csontjai, akiket kegyetlen balsors által reájuk mért két évszázados hontalanság után, a hálás utókor a hosszú száműzetés földjéről kegyeletteljesen visszahozott, és 1906. október 29-én a legfényesebb temetési pompával, szent áhítattal és méltó módon ebben a megszentelt sírboltban helyezett el csendes nyugalomra. Állj meg vándor és tiszteld a nagy hősök nagy tetteit és dicső emlékét! Ezt az emlékművet a város tanácsa és la-

³² Rákóczi emléke. Első decennium. Kassai Hírlap, 1916. okt. 29. 2.

³³ Uo.

³⁴ Wick i. m. 225.

³⁵ Kassa város hódolata a Nagyságos Fejedelemlennek. Pesti Napló, 1926. márc. 30. 13.

³⁶ Kovács i. m. 48. és Sziklay Ferenc: A Rákóczi-emlékmű leleplezése a szlovenszkói országos kiállítás idejében, Kassán, 1938. július 24-én. Kassa, 1938.

³⁷ Leleplezték Kassán Rákóczi emléktábláját. Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap, 1938. júl. 26. 4.

³⁸ Bauer i. m. 30.



kossága emeltette az Úr 1938-ik esztendejében.”³⁹ Az emlékjelet a Rákóczi-szoborra még a háború előtt összegyűjtött 700 ezer aranykorona összeg kamataiból valósították meg.⁴⁰

Az első bécsi döntés értelmében – néhány hónappal az emlékmű leleplezését követően – Kassát újra Magyarországhoz csatolták. Megkezdődhetett a magyar vonatkozású emlékek mentése, helyreállítása. Ekkor kezdtek hozzá a Rodostó-ház felépítéséhez is. A ház építésének gondolata 1904-ben merült fel, és a következő évben már Kassára is szállították a rodostói ebédlőház teljes berendezését és felszerelését, amelyek aztán ládákká zárva várták, hogy életre keljenek. Egy Fő utcai ház pincéjében vészték át az első világháborút, majd 1936-ban bukkantak rájuk. Másfél évig tartott a faburkolatok konzerválása, helyreállítása, majd 1940-ben hozzákezdtek a munkálatokhoz. Lux Kálmán budapesti építész tervei alapján a Hóhérbástya toldaléképületét alakították át. A munkálatokat 1943-ban fejezték be, de a háborús körülmények miatt a múzeumi kiállítást 1945-ig nem sikerült megvalósítani. A háború után irodákat és raktárakat helyeztek el az épületben. A múzeumot a Rákóczi-kiállítással 1991. június 21-én nyitották meg a nagyközönség előtt.⁴¹ Ma a Kelet-Szlovákiai Múzeum egyik állandó kiállítóhelye, a magyar turisták kedvelt célpontja. A házban a Törökországból hozott eredeti fa berendezések mellett az újrateremtéssel kapcsolatos hirdetmények, tárgyak, képek is láthatók, valamint megtekinthetők a hazahozatalkor készített filmfelvételek is.

³⁹ Wick i. m. 328.

⁴⁰ Uo. 230. Az emlékmű képe Gaál Zoltán felvétele.

⁴¹ Kovács i. m. 170–171. és *Duchoň Jozef: Rákóczi Kassája*. Kelet-Szlovákiai Múzeum, Kassa, 2004. 84–85. A kiállítás részletes leírása ugyanitt olvasható a 86–93. oldalakon.



Györfi Sándor Rákóczi-szobra a Rodostó-ház előtt
GAÁL ZOLTÁN FELVÉTELE

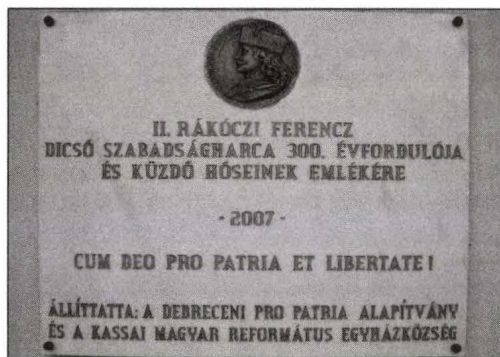
Még a kiállítás megnyitása előtt Löffler Klára, Löffler Béla szobrászművész özvegye a múzeumnak adományozta azt a kisméretű ólom Rákóczi-domborművet, amely modellje volt a dóm északi falán 1938-ban elhelyezett alkotásnak. A domborművet a Rodostó-ház külső falán helyezték el. 2006-ban végre lett Rákóczi-szobra Kassának is! Györfi Sándor szobrászművész alkotását a magyar állam II. Rákóczi Ferenc születésének 330., a kassai domban történt újrateremtésének 100. évfordulója alkalmából adományozta a városnak. A Felvidék ez idáig egyetlen egészalakos Rákóczi-szobrát április 4-én leplezték le a Rodostó-ház előtt. A bronzszobor egy sötét brazil gránitsziklán áll, amelyen Európa térképe látható Rákóczi életének főbb állomásai. A leleplezési ünnepségen részt vett Rudolf Schuster, Szlovákia volt köztársasági elnöke, Kassa város és a megye vezetői, Magyarország pozsonyi nagykövete, a kassai főkonzul. Ünnepi beszédet magyarul és szlovákul mondott Bíró Ágnes, a szlovák kormány kulturális tárcájának államtitkára. Beszédében a fejedelmet a magyar történelem egyik legnagyobb alakjának nevezte, valamint felhívta a figyelmet arra, hogy „a mai Szlovákia nem szenvedő alanya, hanem aktív részese volt a magyar történelemnek”, ezért „ne retusáljuk ezt a valóságot, nincs szükség arra, hogy átírjuk, átnevezzük, módosítsuk, megmáshítsuk közös történelmünket”.⁴²

A 2006-os jubileumi év számos felvidéki és főleg kassai megemlékezéssel telt, amelyekről Balassa Zoltán készített egy összefoglalást.⁴³ Ebből kiderül, hogy Kassán kiállításokat ren-

⁴² Felavatták a fejedelem emlékművét. Magyar Nemzet, 2006. ápr. 5. 12.

⁴³ Balassa Zoltán: Egy év a Rákóczi-jubileum jegyében. = Gömörország, 2006. tél. 72–80.

deztek Rákóczi és a kuruc harcosok nyomában, Rákóczi bélyegeken, valamint „Évszázados történet – Thaly és Rákóczi” címmel. „II. Rákóczi Ferenc Kassán” címmel tudományos konferenciát tartottak cseh, lengyel, szlovák, magyar, kárpátaljai és török kutatók előadásai-val. Kiadványok jelentek meg, színházi előadásokat szerveztek, és október 29-én befutott a Budapestről induló MÁV Nostalgia Kft. Rákóczi-emlékvonata is. Kassa alpolgármestere így köszöntötte az érkezőket: „Köszönjük Önöknek, hogy nem felejtene, köszönjük az alkalmat, hogy megismerkedhetünk és mindarról beszélhetünk, ami összeköt bennünket, függetlenül a határoktól vagy egyéb különbségektől, köszönjük azt, hogy ma velünk közösen felidézük egy nagy és értékes ember emlékét, aki a saját hányatott korában képes volt egyesíteni a közös igazságos ügy érdekében számos nemzetet és embert, függetlenül azok kultúrájától, vallási meggyőződésétől, vagy társadalmi rangjától”.⁴⁴ Ugyanezen a napon ünnepi menet vonult végig a Fő utcán, amelyet Sólyom László köztársasági elnök is megtekintett és köszöntött.



Egy évvel később a Kassai Magyar Református Egyházközség folytatta az emlékezést: 2007. december 9-én a debreceni Pro Patria Alapítvánnyal közösen egy emléktáblát lepleztek le. Az ünnepi istentiszteletet követően a helyi gyülekezet és a vendégek a parókia falán elhelyezett emléktábla előtt hallgatták meg Emődy Dániel, a Pro Patria Alapítvány elnökének ünnepi beszédét. Ezt követően az ünnepség szónoka Oremus Zoltánnal, a helyi gyülekezet lelkészével le-

leplezte a Rákóczi-szabadságharcra és az általa 1707. december 12-ére egybehívott szenátusi ülés 300. évfordulójára emlékeztető táblát.⁴⁵

A fenti adatokból kitűnik, hogy Kassa magyarsága soha nem felejtette el Rákóczit. Alakját őrzik és emlékét idézik az utcák, az épületek, a kövek és a márványlapok. Rákóczi emléke adjon erőt és hitet Kassa mai – sajnos egyre fogyó – magyarságának és nekünk, anyaországi magyaroknak. Váljon valósággá, amit Szabó Adorján is kívánt és remélt Rákóczitól: „Az Ő erkölcsi fensége, eszményi jelleme, magasztos önzetlensége, nemes lemondása, az Örök Igazsághoz mindhalálig ragaszkodó alázatos szíve és igaz magyar nemzeti lelke lesz a mi Vezérő Géniuszunk. És ha még válságos napok borulnak reánk, az ő drága ereklýei majd megedzik a mi akaratérőnket és szívünket fölvertezik, hogy a földi érdekeken fölülemelkedve, megalkuvást nem ismerve tudjunk élni, szenvedni és ha kell halni Istennel a szabad hazáért!”⁴⁶

⁴⁴ Uo. 76.

⁴⁵ Bauer i. m. 205.

⁴⁶ Szabó Adorján: II. Rákóczi Ferenc Kassa múltjában. Kassa, 1906. 62.

SZÁSZI ZOLTÁN

Versek

Séta Kassán

Ha erre most elmenne Márai,
elfogynának a szavai.
Mint a sajt, mit haldoklónak kínálsz a halotti beszédben.

Jakoby didereg az Erzsébet utcán,
belehajt egy részeg biciklista éppen.
Kóbi karja eltörik, lefittyen,
ettől a kacskakéztől lett festőisten
vagy istent festő.

Salkház Sára bele a Dunába.
A süttői vörös kővel kirakott parton marad a cipő.

Haj Rákóczi, Bercsényi, régi magyarok nemes vitézi,
meg a régi rend,
melyre még néhányan oly szívesen,
ahogy fehér lovon.

Beüget a hamis nosztalgia
a város főutcájára.

Orsó alakú tér, közepén Erzsébet temploma,
Mihály kápolnája, gondozott gyeptől
régiek csontjai.

Mindig fáztam a dóm északi oldalában nézve a kőszenteket.

Ha most elmennék arra,
már keresném a szavakat.
Lassan, csak lassan.
Séta. Kassán.

Kassán

vén tornyaidra ülnek öblös fellegek
itt járok vizes köveken
számolom a fáradó lépteiket
varjúk serege károga már az ősz
előre
gondolok magamban fényes
idomú
el nem felejthető édes nőre
vág a szél
szemembe hordja múltam
előttem a várhegy
vörös-barnába hulltan

vigyáz rám imbolygó kandeláberek
közt
kalapot emelő koldus szobra
karcsú ballonkabátos lány vár
fázósan
valaki nem ment randevúra

a dómra térten
keresem aszott arcú szentek képén
Isten igazi mosolyát
letérdelek
a kő elfogad
koccanva kacag
minden bajomon

ittthon vagyok?
már nem repülnék?

helyem nem tudom
járj csak óra kergesd
az időt
ha keres
majd megtalál

a józanság ringatva részegít
eldobott szivarcsikk a halál

KOVÁTS MIKLÓS

A Bánk bán ősbemutatója

Ünnepet, hagyományt teremteni nemes, de roppant nehéznek tűnő feladat! Mert mérjük csak fel: mi lett több évtizedes, illetve évszázados múlttal rendelkező és eleink életében meghatározó szerepet játszó történelmi és egyházi ünnepeinkkel! Hagytuk, hogy egyrészt az üzlet a maga profitorientált kíméletlenségével, tolakodó, harsány reklámjaival silányítsa el egyházi ünnepeink fenséges hangulatát. Másrészt hagytuk azt is, hogy a politika rövid távú érdekei szerint mazsolázza ki legszebb történelmi ünnepeink hagyatékát. S mindennek mindannyian vesztesei vagyunk. Reménykedhetünk abban, hogy sikeres lehet ez az új kezdeményezés?¹ Igen, mivel az ünnep az emberi lélek öröme, természetes igényünk van rá. Talán éppen egy új, száznolcva év távlatából felvillanó lángocska jelzi, hogy van még remény, tudunk még ünnepelni, vissza tudjuk még hozni ünnepeink valaha volt ragyogását is, amely elfogadhatóbb emberi létet segít kialakítani. Adja Isten, hogy így legyen!

Ez a 180 éve fellobbanó láng Katona József Bánk bánjának ősbemutatója volt.

Érdemes talán közelebbről megismerkednünk ennek a bemutatónak az előzményeivel és körülményeivel, de ehhez egy egész évszázaddal, az 1700-as évekbe kell visszalépnünk. A szatmári béke után már végre békés évtizedek köszöntöttek Kassára is. Az előző évszázadokban felére csökkent lakosság száma újból növekedni kezdett, az ipar és a kereskedelem új lendületet vett, de a kétszáz év előtti jelentőségét a város már sohasem érte el. És még ezért is nagy árat kellett fizetnie! A megerősödő Habsburg uralom egyre jobban megnyirbálja a városi tanács jogkörét, szabad utat enged az ellenreformációnak, a városból közigazgatási és katonai központot épít ki a maga hatalmi érdekeinek megfelelően. A város társadalma is átrendeződik, de a lakosság nemzetiségi, nyelvi tagozódása kisebb változásokkal továbbra is fennmarad. A német, a magyar és a szlovák nyelv mellett az itt álmásoztatott katonaság színesíti tovább a városban használt nyelvek tarka kavalkádját.

Az 1700-as évek derekától jelennek meg Kassán – egyre sűrűbben – a német színtársulatok. Ezek a német társulatok rakták le Kassán a hivatásos színjátszás alapjait, hiszen már a német színházi reform szellemét hozták magukkal. Szakítottak a rögtönzésekkel és a többségében német ajkú közönség elé egyre színvonalasabb műsorral léptek. A továbbfejlődésnek azonban egyre leküzdhetetlenebb akadálya lett a megfelelő játékhely hiánya, ezért Pest-Buda, Pozsony és Nagyvárad után Kassán is napirendre került egy színház felépítésének terve. A színházépítés kezdeményezője azonban nem a város polgársága volt, ők

¹ Kolár Péter, a Csemadok elnöke javasolta, hogy évente ünnepeljük meg a *kassai magyar kultúra és történelem napját*.



Az egykori kassai színház

mindvégig idegenkedtek a szigorú polgári értékrenddel bizony sokszor összeütközésbe kerülő színészekről. A kezdeményezést a városba beköltöző arisztokrata családok vállalták. A színházat, kávéházat, tánctermet magába foglaló épület tervét ők nyújtották be a városi ta-

nácsnak. Tervezetük jelentős haszonnal kecsegtette a város takarékoskodó urait, de idegenkedésüket még így is nehezen tudták letörni.

Az építkezés 1787 nyarán mégis megindulhatott. Ezekben az években egyébként is építési láz jellemzi a várost, ekkor épül fel a Városháza, a Vármegyeháza, a Fekete Sas Szálló, ekkor kapta végső formáját a Szepesi Kamara palotája, mindez a város új szerepkörében való megerősödéséről tanúskodik. Nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy ezekben az években vált – ha rövid időre is – ez a pezsgő életű, épülő-szépülő város a magyar irodalom központjává az ország három kiemelkedő írója, Baróti Szabó Dávid volt jezsuita paptanár, Kazinczy Ferenc nagy tekintélyű iskolafelügyelő és Batsányi János, a Szepesi Kamara hivatalnoká érdekéért.

A színház építése 1790-ben már be is fejeződött. Milyen volt ez a színházépület? Ugyanazon a helyen állt, mint a mai Állami Színház, csak akkor még a Csermely patak két ága ölelte körül a színházat épp úgy, mint az Immaculátát, a Dómot és a Szent Mihály-kápolnát. Az épületegyüttes északi részén kapott helyet a kávéház és a táncterem, itt elsősorban farsangkor, a nagy „vigalmak” idején volt mozgalmas az élet. A déli oldalon volt a kelet-nyugati elrendezésű színház, a színpad a keleti, a főbejárat a nyugati oldalra került. A kor szokásai szerint a különféle díszletek a színházépülettel együtt a város tulajdonában voltak, s ezeket a várossal szerződő színidirektorok az épülettel együtt vettek bérbe. A korabeli német színházi évkönyv és a kortársak is a legnagyobb elismeréssel szóltak az új színházról, minden szempontból nagyszerűnek találták. De már akkor megállapították, hogy nézőterének befogadóképessége (több mint ezer néző!) túlságosan nagy az akkor mintegy nyolcezer lakosú város számára.

A színházat Bulla Henrik színtársulata avatta fel. A prágai születésű direktor ausztriai, prágai és budai működés után jött Kassára, és itteni tevékenysége évtizedekre megszabta a magyarországi német színtársulatok műsorát. Társulata már játszotta Lessing, Schiller, Goethe, Shakespeare drámáit, operai repertoárjában szerepelt Mozart Szókratész és a szeráj-ból című műve is. Ez a műsor a legjelesebb német társulatok műsorával vetekedett. Bulla egyértelmű közönség sikert aratott, hosszú pályafutása során talán itt, Kassán a legnagyobbat. De az anyagi siker itt sem szegődött a nyomába: mind a három kassai szezonját ráfizetéssel zárta. Bebizonyosodott, hogy Kassán egy nagyobb színtársulat külső támogatás nélkül nem tud megélni, s arról szó sem lehetett, hogy a város jövedelmi forrásnak tekint-

se a színházat – ahogy ezt a város magisztrátusa eredetileg elképzelte. Bulla távozása után egymást váltották a német színtársulatok, többnyire kedvező fogadtatásban részesültek, de az anyagi siker őket is elkerülte.

1816 májusában azonban megtört a német színjátszás egyedurialma; Miskolcra rándult át egy rövid vendégszereplésre a magát Pesti Nemzeti Játzó Társaságnak nevező színtársulat. Ez a Társaság 1807-től a második, a Kelemen-társulatot követő magyar színtársulat volt Pesten, tevékenysége már színvonalasabb, rendszeresebb és sikerebb volt, de az akkor fénykorát élő pesti német társulattal semmiképp sem tudta felvenni a versenyt. Hiszen pont ebben az időben (1812-ben) épült fel a pompás, 3500 férőhelyes pesti Német Színház (akkoriban a német nyelvterület legnagyobb színháza). A magyar színészek megkapták ugyan a Rondellát, de azt nemsokára lebontásra ítélték, így a magyar színészek 1815-ben újból kiszorultak a fővárosból. A következő két évtizedben a vidék, Kolozsvár, Miskolc, Székesfehérvár és nem utolsósorban Kassa segítette tovább a magyar színészet ekhós szekerét.

Tehát ez a 23 tagú társulat (ismertebb tagjai: Balog István, Benke József, Déryné és Murányiné) érkezett Kassára egy rövid, kéthetes vendégszereplésre 1816 májusában, színházi szempontból nagyon kedvezőtlen időszakban, mégis jelentős közönségikert aratott, sőt nem kis meglepetésre anyagi haszonnal is járt fellépésük. Ekkor hangzott el először magyar szó a kassai színpadon. Így a következő szezonban már hosszabb ideig vendégszerepelhettek a magyar színészek a kassai Városi Színházban. 1817-től gróf Péchy József volt a színház bérlelője, aki az 1817/18-as szezonra még egy színvonalas német társulatot szerződtetett, de a következő főszezonra már Murányi Zsigmond társulatával kötött szerződést, nem kis felzúdulást okozva a város német polgárai körében és a tanácsban is. Ezért Péchy a bérlet hátralévő részéről le is mondott. A következő főszezon így újból a német társulaté lett, a magyar társulatnak maradt a nyári vendéjáték – néhány évre –, s aztán újból a német színészek lettek a kassai színpad kizárólagos urai.

1828 hoz új fordulatot: Kolozsvárra került átmenetileg válságba a magyar színészet, és a magát Erdélyi Énekes Társaságnak nevező társulat jelentősebb, 29 tagú része Pesten, Nagyváradon vendégszerepelt, majd 1828 októberében Kassára jött. Vendégszereplésük olyan sikerrel járt, hogy elfogadva a felajánlott támogatást a városban maradtak. 12 évre biztosították a magyar színészet számára a kassai színpadot. Első öt kassai évadjuk volt kiemelkedően értékes és sikeres. Ebben több tényező játszott közre. Nem szabad elfelejtenünk, hogy már a reformkor közepén járunk, Széchenyi korában, amikor a magyar nyelv, az irodalom és a színjátszás is az érdeklődés középpontjába került, s ezekben a kérdésekben még az egyébként konzervatív arisztokráciát is mozgósítani lehetett. Így például a városi tanács és a megye urai között olyan együttműködés alakult ki a magyar társulat támogatásának ügyében, amilyen korábban elképzelhetetlen volt. Működött már a Magyar Tudós Társaság, melynek figyelme egyre inkább kiterjedt a színjátszásra is. Rövid időre (a 30-as évek derekáig) a bécsi udvar nyomása is enyhült, a cenzorok sem tartották be minden esetben az 1793-ból származó rendkívül szigorú helyhatósági rendeleteket. A legjelentősebb tényező azonban az volt, hogy Kassán Berzeviczy Vince báró vette kezébe a társulat irányítását.



Berzeviczy Vince (1781–1834) arcképe és régi kassai emléktáblája

És itt rögtön tisztázni kell: Berzeviczy Vince nem tartozott az áldozatkész, a nemzeti ügyet támogató, de dilettáns főurak közé, akik bizony nagyon sok bajt is okoztak hozzá nem értésükkel, s azzal, hogy nem tudtak túllépni főúri gondolkodásuk korlátain. Berzeviczy Vince, a társulat művészeti vezetője szakember és jó szervező volt, egyaránt otthonosan mozgott a színházi elmélet és gyakorlat ügyeiben. Űgyesen vezette át a társulat sajátját az intrikák, az irigység, a hiúság alattomos kis zátonyain is.

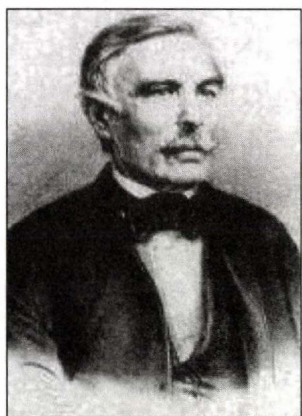
Olyan feltételeket biztosított a társulat számára a megye és a város részéről, amelyeken azelőtt nem volt részük sem a német, sem a magyar társulatoknak. Hogy honnan ez a tudás és tapasztalat? Kalandos ifjúkora ad erre választ: 14 évesen szülői engedéllyel már katona, Kassán, majd Pesten szolgált. 1795-ben nagybátyja, Vécsey Ferenc még azt írja apjának: „Kedves Sógor! A fiadat Cencit Pesten láttam, Biztosíthatlak, ... sok örömd lesz még benne.”² Hát nem egészen vált be a jóslat. Még ebben az évben az itáliai harctérre került, a napóleoni háborúk sok vesztes és győztes ütközetét küzdötte végig; sebesülés, francia fogság egyaránt kijutott neki. Közben kártyaszenvédélye, s ebből adódó adósságai miatt szüleivel való viszonya teljesen megromlott, a katonaságnál sem volt maradása. Életének további alakulásáról keveset tudunk, viszont annál több monda keringet életének erről a korszakáról. Déryné naplója is közöl jó néhány kalandos történetet, méghozzá a báró szájába adva azokat, de a valósághoz ezeknek sincs sok közük. Egyedül egy kézzel,

² Ezt és a többi idézett levelet Balog Erzsébet fordította németből.

ismeretlen személynek írt német nyelvű levéltöredéke maradt fenn: „Kedves Öcsém!” – olvashatjuk magyar fordításban – „Végtelenül jól esett az Ön írásának baráti hangja; nem akarom keserű szavakkal leírni Önnek azt az érzést, ahogy 15 évesen hazámból eltávolítottak – majd 22 évig kellett távol lennem – 37 évesen tértem vissza, s merő idegen érzésekkel találkoztam.”

Egy bizonyos: ezeket az éveket Berzeviczy Vince másik nagy szenvedélye, a színház töltötte ki. Már Lombardiában szolgáló katonaként állandó látogatója volt a velencei, milánói színháznak, behatóan foglalkozott a színházművészet minden területével, később álneven színészként is fellépett a német nyelvterület városaiban. Így fejlődött színházi szakemberré. És ami a kassai működésében a legfontosabb: nem egy város színházi ügyeiben kívánt előbbre lépni, ő mindig nemzetben gondolkodott. Ő a kassai színtársulat építésével is a valamikor majd létrehozandó pesti Nemzeti Színház ügyét kívánta szolgálni. Ezért akarta a kassai színtársulatot az Akadémia, vagyis a Magyar Tudós Társaság gondjaira bízni. Méltó társa volt a reformkor nagyjainak. Ezt igazolja Széchenyi Istvánnak hozzá írt levele, amely leszögezi, hogy „csodákat végzett s olyan pályát tört, amelyen most már könnyebb indulni”.

A társulat műsorában az első évadban az operák játszottak kiemelkedő szerepet (Mozart és Rossini műveivel a középpontban), hiszen ezzel lehetett legkönnyebben megnyerni a többségében német szóhoz szokott kassai közönséget. A prózai előadások között Kotzebue darabjai aratták a legnagyobb sikereket, de már Kisfaludy Károlyt is ott találjuk a sikeres szerzők között. Fontos szerepet töltöttek be a szórakoztató, zenés tündérvjátékok. A repertoárban újdonságként jelentek meg a táncjátékok. Ennek a sikerekben oly gazdag öt éves korszaknak legjelentősebb színházi eseménye volt Katona József Bánk bánjának ősbemutatója 1833. február 15-én Udvarhelyi Miklós jutalomjátékaként.



Udvarhelyi Miklós (képünkön) a magyar színészet hőskorának kiemelkedő, de mára szinte teljesen elfelejtett alakja. A debreceni teológiát hagyta el a vándorszínészet kedvéért. Sűgőként kezdte, de önképzéssel fokozatosan népszerű énekes színésszé fejlődött. Szoros barátság fűzte Katona Józsefhez, a Bánk bán az író még 1816-ban olvasta fel Udvarhelyinek, aki a későbbiek során is mindent megtett Katona műveinek népszerűsítéséért. Minden bizonnyal szerepe volt abban, hogy a kassai társulat már 1831-ben játszotta Hassaurek: Mombelli grófok című művét Katona fordításában. (Ezt nem kellett a kassai cenzorral engedélyeztetni, mert Pesten már játszották.) Ugyanebben az évben Katona: „Aubigny Clementina, vagyis a vallás miatt való zenebona Franciaországban” című művét nyújtották

be a kassai cenzornak – valószínűleg Udvarhelyi ösztönzésére –, de a döntés elutasító volt: „előadni nem szabad”. A Bánk bán előadása számára viszont sikerült megszerezni a cenzori engedélyt; valószínűleg az tévesztette meg a hatalom szigorú őrét, hogy nem az eredeti kézirat került eléje, hanem a nyomtatásban megjelent végleges változat.

A Berzeviczy-palota Kassán (Fő utca 84),
itt született és halt meg Berzeviczy Vince

sárból. Berzeviczy szerint nem szabad megengedni, hogy a tíz év alatt összeszokott és az elmúlt öt évben jelentős sikereket felmutató kassai magyar társulat széteszen, hiszen ez a gárda alkothatná a fővárosban tervezett színház magját. Javasolja még egy „palánta színi iskola” létrehozását is Kassán, kidolgozva létrehozásának módját.

Ugyanakkor, amikor Berzeviczy elküldi javaslatait az Akadémiának, felesége – aki a színház ügyeiben mindig hű támogatója volt férjének – levelet írt testvérének, Szinyei Merse László Sáros megyei országgyűlései követnek Pozsonyba, hogy lépjen kapcsolatba mindazokkal, akik elősegíthetik férje terveinek valóra váltását. „Képviseld álláspontját – olvashatjuk magyarul a németül írt levél részletét –, és támogasd befolyásod és ismeretségeden keresztül a tervét és kívánságait ebben a tekintetben. Itt főleg csak pénzről van szó, úgy gondolják, hogy együtt van valamennyi megye felhatalmazása, így nem lenne nehéz bizonyos tőke előteremtése. 100.000 forint az a legmagasabb összeg, ami ehhez szükséges lenne. Ha a megyék ezt az összeget összeadnák és az Akadémia ezt a pénzt erre a célra mint tőkét kiutálná és a jelenlegi jó társaság azzal a céllal megkapná, hogy egy új képző iskolát létrehoznának a fiatal kezdők számára, hogy néhány év egy stabil Nemzeti Színházat Pesten, a fővárosban alapítsanak... Tehát kedves Laci, tedd meg a legtöbbet – arra kérlek. Ennek örülnék részben mint magyar, részben mint férjem felesége. Neki ezzel foglalkoznia kell. De már nem adhat ki több pénzt erre, 7000 forint elég egy ilyen szegény fickó számára.” Berzeviczy Vince tervei akkor és a tervezett módon nem valósultak meg, de az 1837-es pesti Nemzeti Színház megnyitásában nem kis mértékben ott volt az ő – szinte teljesen elfeledett – tevékenysége is.

A színlapon kívül a kassai ősbemutatóról semmiféle hiteles írásos emlékünkhöz sem maradt. A fennmaradt színlap dátumát („Ma Szombaton Februárius 16ik napján 1833”) ceruzával kijavították („péntek”-re és „15”-re). Bizonyára az a felismerés volt ennek hátterében, hogy a farsang utolsó szombatján nem érdemes konkurálni a színházzal egy épületben lévő táncterem „vigalmaival”. Ebben az időben már egymás után jelentek meg hosszabb-rövidebb életű hetilapok, divatlapok és egyéb sajtótermékek, ezek eléggé rendszeresen közöltek a színtársulatokkal foglalkozó beszámolókat, kritikákat, de erről a bemutatóról egyetlen sort sem találunk. Még a bemutatón szereplő színészek sem említik visszaemlékezéseikben Szilágyi Pál kivételével, de ő 5 évvel korábban teszi az ősbemutatót. A reprezentatív kiadványok is hallgatnak Kassáról, vagy téves adatokat közölnek. Például a Bánk bán 1899-ben megjelent „nagy képes díszkiadásá”-ban azt olvashatjuk, hogy „adták már Pécsen 1827-ben és egy évvel később Kassán”. Benczúr Vilmos „Kassai játékszín – A százéves kassai magyar színház története 1816–1916” című egyébként nagyon alapos munkája sem említi meg a Bánk bán ősbemutatóját. Végre az 1938-ban kiadott „A százéves Nemzeti Színház” című emlékalbum közli a kassai ősbemutató plakátját, és a szövegben is a helyes dátum áll.

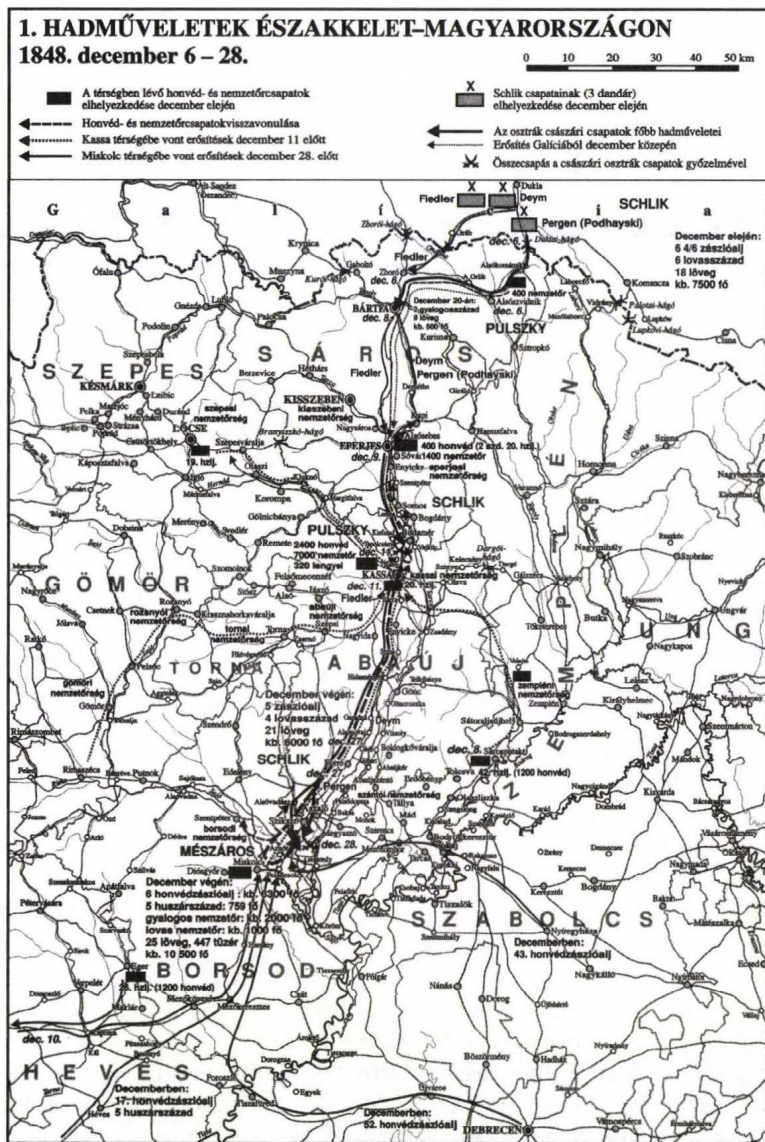


A színlapot nézegetve megállapíthatjuk, hogy a Bánk bán előadásán szinte az egész társulat a színpadon volt. Sőt: a gyermekszereplők is a társulathoz tartoztak. A II. Endrét játszó Szerdahelyi József gyermekei a két kis herceget alakították, Bánk fiát, Somát pedig a társulat komikusának a fia. Egy nyúl farknyi szerepet (egy udvornik) a fiatal Latabát Endre is kapott. A főszerepeket a társulat vezető színészei játszották. Bartha János (Bánk bán), Déryné (Melinda), Kántorné (Gertrudis), Megyeri Károly (Biberach), Szentpéteri Zsigmond (Petur bán), Szilágyi Pál (Tiborc), Udvarhelyi Miklós (Miklál bán). A fiatal Egressy Gábor Ottó szerepét kapta. Ezzel ő valószínűleg nem lehetett elégedett, mert a későbbiekben ő volt Katona drámájának legnagyobb népszerűsítője, az ő jutalomjátékaként került a darab színpadra Kolozsvárott 1834-ben, és ő ezt tartotta a Bánk bán ősbemutatójának, a kassai előadásról és Ottójáról megfellebbezve. A pesti Nemzeti Színházban is az ő jutalomjátékaként mutatták be (1839), ezen az előadáson rajta kívül még négy olyan színész szerepelt, akik a kassai ősbemutatón is színpadon voltak (Bartha, Szentpéteri, Szilágyi és Udvarhelyi).

Az 1832/33-as színházi évad volt a legsikeresebb a Berzeviczy báró vezetése alatt álló Kassai Dal- és Színjátszó Társaság Kassán töltött öt esztendeje alatt. A folytatás már nem volt ilyen örömteli. Súlyos veszteséget jelentett, hogy Berzeviczy lemondott a társulat vezetéséről. A színészet érdekében tett utolsó lépéseként a megye rendjeinek 1833. évi közgyűlésén is javasolta egy „színjátszó plánta iskola” felállítását. Nem sokkal ezután, 1834 áprilisában hunyt el. Így ért véget egy sikerekben gazdag korszak és egy életpálya, amely csak a reformkor legnagyobb képviselőinek ragyogásához mérhető – a nemzet mégis megfellebbezett róla. Jó száz évvel a halála után kapott ugyan egy emléktáblát a színház előcsarnokában, de a történelem viharát kihasználva két és fél év múltán azt is eltávolították.

Szívemből kívánom, hogy ezt a nemes kezdeményezést siker koronázza, s boldog lennék, ha tíz év múlva eredményes évekről számot adó jubileumra kapnék meghívót.

<p style="text-align: center;">A CSEMADOK KASSAI VÁROSI VÁLASZTMÁNYA</p> <p style="text-align: center;">tiszteltetel meghívja</p> <p style="text-align: center;">BÁNK BÁN</p> <p style="text-align: center;">ősbemutatójának</p> <p style="text-align: center;">180. évfordulója alkalmából megrendezése kerüli</p> <p style="text-align: center;">ünnepségre,</p> <p style="text-align: center;">amelyre</p> <p style="text-align: center;">2013. február 14-én 17.⁰⁰ órákor</p> <p style="text-align: center;">kerül sor</p> <p style="text-align: center;">a Kassai Magyar Kultúra és Történelem Napján</p> <p style="text-align: center;">(Bajkút és Sztrojenszka utcák között)</p> <p>Műsor:</p> <p>Megnyitja: Kólar Péter a Csemadok kassai elnöke</p> <p>180. évvel ezelőtt... Dr. Kovács Miklós tanár, történész előadása</p> <p>Emlékszónok: Mgr. Péter Hinič, a kassai Állami Színház igazgatója</p> <p>Katona József: Bánk bán c. műve és Erkel Ferenc operája</p> <p>Közreműködők:</p> <p>Kővesdi Szabó Mária, Petrik Szilárd, Bocskányi Attila, Varga Livia, Pócs Árpád a Thália Színház művészei. Szeregyi Krisztina, Hunda István és Orosz Aladár operatőrök.</p> <p>Székely Zsuzsa, valamint a Csemadok Kővesdi István Hegedűs Valér zongoraművésze.</p> <p>A Kassai Magyar Kultúra és Történelem Napja</p> <p>Ünnepélyes megnyitása.</p> <p>Költemések átadása</p> <p>Dr. Gubcsi Lajos, a Magyar Műveltségért díj kuratóriumi elnöke, Budapest.</p> <p>Konferenciák: Gablitsz Andras és P. Havasi Péter</p> <p>A rendezvény védnöke: Czimbalmosné Molnár Éva, Magyarország kassai főkonzulja</p> <p>A belépés térítmentes, de csak előre igényelt jeggyel lehetőséget, amelyet a Csemadok, Kovács u. 38. Kassai címen lehet megrendelni. Tel.: 095 8221313, 0905 456680. E-mail: kolar@netax.sk; titkarsag@kassacsemadok.eu. A jegyek érvényesek az ünnepség előtt a helyszínen is.</p>	<p style="text-align: center;">MESTSKÝ VÝBOR CSEMADOK V KOŠICIACH</p> <p style="text-align: center;">dovetuje si Vás pozvať</p> <p style="text-align: center;">na</p> <p style="text-align: center;">slávnosť venovanú</p> <p style="text-align: center;">180. výročiu pôvodnej premiéry</p> <p style="text-align: center;">hry</p> <p style="text-align: center;">BÁNK BÁN</p> <p style="text-align: center;">ktorá sa uskutoční dňa</p> <p style="text-align: center;">14-ho februára 2013 o 17.⁰⁰ hod.</p> <p style="text-align: center;">v sále Miestneho zastupiteľstva Košice Staré mesto</p> <p style="text-align: center;">(Vchod zo Stryjenskej ul.).</p> <p>Program:</p> <p>Zahájenie: Ing. Peter Kolar, predseda Csemadoku v Košiciach</p> <p>Pred 180 rokmi... PhDr. Miklós Kovács, historik</p> <p>Sponzovanie: Mgr. Peter Hinič, riaditeľ Štátneho divadla v Košiciach</p> <p>József Katona: Bánk bán a rovnomenná opera Ferenc Erkel</p> <p>Ünnepély:</p> <p>Mária Kővesdi Szabó, Szilárd Petrik, Attila Bocskányi, Livia Varga, Árpád Pócs, umelci Divadla Thália, Krisztina Szeregyi, István Hunda a Aladár Orosz színi operatőrök.</p> <p>Székely Zsuzsa, Spevácky zbor Csemadok a klavírny umec Valér Hegedűs.</p> <p>Deň košickej maďarskej kultúry a histórie.</p> <p>Zakorenie novej tradície</p> <p>Odvodzenie ocenení</p> <p>Dr. Lajos Gubcsi, predseda kuratória za „Maďarskú umenie”. Budapest.</p> <p>Konferencie: Andras Gablitsz a Péter Havasi ml.</p> <p>Zároveň nad podujatím prirada Czimbalmosné Molnár Éva, generálna konzulka Maďarska</p> <p>Vstupenky si môžete zabezpečiť v Csemadoku, na Kováčskej ul. 38. v Košiciach, alebo telefonicky, tel.: 095 - 8221313, 0905 456680. E-mail: kolar@netax.sk; titkarsag@kassacsemadok.eu. Vstupenky si môžete prevziať aj pred predstavením na mieste.</p>
--	---



nül a betörés előtt tért vissza. Távollétében a védelmi intézkedések megtétele elsősorban agilis Irányi Dániel kormánybiztosra hárult.

A védelmi intézkedések leginkább a Kárpátokon vezető utak járhatatlanná tételét jelentették. A Trencsénből visszatérő Pulszky ezredes azonban ezzel már nem vélte feltarthatónak a betörni szándékozó ellenséget, ezért beszüntette az Irányi által elrendelt, a tárátkelők eltorlaszolására irányult munkálatokat. Ehelyett sáncokat emeltetett több

DÉ

Két ütközet Kassa mellett 1848-1849

Út az első összecsapásig

1848 decemberében Északkelet-Magyarország területére beköszön megérkezett a háború. December 6-án a cs. kir. csapatok téli offenzíva támadás indult Magyarország ellen Galíciából, a Lembergi Főhadparancsról, méghozzá a cs. kir. hadsereg egyik legkiválóbb tábornokának, a nap is megjárt Franz Schlik gróf altábornagynak a vezetésével. Windisch-Grätz elején döntött egy, a főhadparancsnokság területén felállítandó cs. kir. t. felállításáról, a galíciai nyugalanságok miatt azonban szó sem lehetett góssításáról; Schlik közel 8000 emberrel vágatott neki a hadjáratnak. I altábornagy összevonta csapatait a határnál, a Duklai-hágó közelében múlva az egyesült hadtest átkelt a határon. A hadművelati cél az volt, foglalja el Kassát, majd ezt követően a Pest-Buda felé nyomuljon előre, kén a cs. kir. hadművelati terv szerint bekövetkezik a döntő összecsap magyar lázadás végét jelenti. Schlik hadoszlopát a betöréskor hét zászló század lovas és tizennyolc löveg alkotta. A hadtestet három dandárra c lyek Joseph Edler von Fiedler, Ludwig Pergen gróf és Franz Deym un zérőrnagyok parancsnoksága alatt működtek.

A támadás nem érintette váratlanul a környéket, legalább is a körn tonai vezetését – még akkor sem, ha a történelemből nem igazán ez volt l inkább érintett vármegye, Sáros kormánybiztosa, Irányi Dániel már t nagy októberi betörését követően felderítőket küldött ki a határ felé, a kának kipuhatólására, s jelentéseikről folyamatosan tájékoztatta a körn és az Országos Honvédelmi Bizottmányt (OHB). Az OHB Simunich b ra a térségben a védelem megszervezésével Pulszky Sándor ezredest bízt tóberben még nemzetőr alezredesként Sáros vármegye egyik nemzető rancsnoka volt, 23-án pedig őt bízták meg a Simunich ellenében mozgó és egyéb katonai alakulatok vezényletével. Beosztásában november ele tént, amikor az OHB az Északkelet-Magyarország vármegyéire (Szep Torna, Abaúj, Borsod, Heves, Zemplén, Bereg, Ung, Ugocsa, Máran hadmegye vezetésével bíztá meg, egyben átkerült a honvédség állomány beosztásából adódó feladatokkal azonban november folyamán nem tudot a Simunich elleni kirendelés következtében távol volt hadmegyétől, aho

meghatározó ponton, de megfelelő védelem hiányában ezek az akadályok nem jelentettek komoly hátráltató tényezőt az előrenyomuló cs. kir. hadtestnek. A sereg elméletileg a környékbeli vármegyék nemzetőreiből és egy századnyi lengyel katonából állt, valamint a hadmegye hat újonc honvédszászlóaljából; a csapatok túlnyomó többsége azonban Schlik betörésekor nem állt Pulszky rendelkezésére.

Mindezen információk ismeretében nem lepődhetünk meg azon, hogy a cs. kir. csapatok akadálytalanul törtek be Északkelet-Magyarországra, és december 8-án megszállták Bátfát.

Pulszky a rendelkezésre álló erőkkel visszavonult a cs. kir. hadtest elől, egészen a Budamér–Kassa közötti terepszakaszig, ahol csapataival védelmi állást foglalt el. Egyrészt, mert ezt a területet tartotta a legalkalmasabbnak egy védelmi jellegű ütközetre, másrészt, mert a további harc nélküli visszavonulás morálisan is rombolóan hatott volna Északkelet-Magyarország népességére – és a rendelkezésre álló csapatokra.

Schlik Eperjesen értesült arról, hogy jelentős erősítés indult el a magyar táborba, ezért úgy döntött, erőltetett menetben nyomul előre, hogy még a segélycsapatok beérkezése előtt ütközetre kényszerítse a magyarokat. A cs. kir. csapatok december 10-én éjjel, kellemetlen, hideg, esős időben hagyták el a várost, de másnap a hajnali órákban már Budamér előtt rendezték soraikat. Fiedler 11-én reggel azt a parancsot kapta, hogy dandárjával Kisfalud irányában nyomuljon előre a Hernád folyó mentén, kerülje meg a Budamér és Kassa között felsorakozott magyar csapatokat, ami által elvágja az ellenség visszavonulási útvonalt és biztosítja majd a főerők Hernádon való átkelését Kassa felé.

December 11-én, hétfőn, a reggeli órákban a magyar csapatok Kassától közvetlenül északra, a Tihany–Vajkóc vonalon foglaltak állást. A balszárny, gr. Haller Ferenc nemzetőr őrnagy parancsnoksága alatt, a Budamér és Tihany közötti erdőt szállta meg. Gedeon Miklós nemzetőr őrnagy vezetésével a centrum csapatai a budaméri gyalogút mentén helyezkedtek el. A jobbszárnyon Bányaferdinánd honvéd őrnagy, a 20. zászlóalj parancsnoka állt, csapatai a kassai országúton, illetve annak két oldalán foglaltak állást. A balszárny biztosítására Tihanynál a kassai és abaúji nemzetőröket rendelték ki Bárczay András őrnagy parancsnoksága alatt, míg a jobbszárnyat gr. Török Miklós nemzetőr őrnagy lovas egységének és Soós Sándor őrnagy 1. abaúji nemzetőr zászlóaljának kellett (volna) biztosítania. Dél előtt 11 óra körül az időközben a cs. kir. csapatok által megszállt Budamérból gyalogos hadoszlopok bontakoztak ki. A Pergent helyettesítő Podhayski őrnagy vezette dandár az úton, illetve az úttól jobbra, a Deym-dandár az út és a Tarca folyó között két-két harc vonalban fejlődött fel. A tüzéség, illetve a mögötte álló lovasság a balszárnyon foglalt állást.

A cs. kir. gyalogság elsőnek az úton állást foglalt 20. honvédszászlóalj egyik századát közelítette meg, amely két háromfontos ágyúval viaszorította a támadókat. Erre hat- és tizenkétfontos üteget előrevonva a cs. kir. tüzéség löni kezdte a magyar harc vonalat, visszavonulásra kényszerítve a magyar háromfontosokat. Az ágyúk fedezékbe vonulása után a magyar jobbszárny átkarolására megindult a cs. kir. lovasság támadása. Miután a jobbszárny biztosítására rendelt abaúji lovassággal Török őrnagy túl korán adta fel az állását, a cs. kir. csapatoknak már az első próbálkozása sikerre vezetett. A bajt tetézte Török őrnagy azzal, hogy csapataival nem Rozgonyinak vette útját, hanem a budaméri hegyen keresztül

és 42. honvédszászlóalj, illetve a hátrédként funkcionáló lengyel csapat így időt nyert Kassa kiürítéséhez, a tüzéségi és egyéb felszerelések Miskolcra történő elindításához. A megsemmisítő vereség elkerüléséhez az is hozzájárult, hogy Schlik nem tudta végrehajtani haditervét. A Tapolcsányban állást foglalt Fiedler-dandárnak az lett volna a feladata, hogy Tihany, majd a kassai Hernád-híd elfoglalásával oldalába kerüljön a magyar csapatoknak, meggátolva a Kassán át történő visszavonulást. A felázott utak és a beérkező 19. honvédszászlóalj Tihannal szembeni állásfoglalása a Hernád mentén azonban jelentősen késleltette a támadást, ezért csak délután 2 órára tudták elérni az említett hidat, ahol csatlakoztak a főerőkhöz.

Schlik tüzésége ekkorra a szepesieket meghátrálásra kényszerítette, akik visszavonultak Margitfalva felé. A Kassára előrenyomuló cs. kir. csapatok közül különösen veszélyes volt az 1. (Császár) könnyűlovasrezd őrnagy osztálya, illetve az élén haladó félszázadnyi lovasság, akik a magyar csapatok üldözésére Horatio Concoreggio őrnagy és Anton Scudier százados – Schlik tábornoki főnöke – vezetésével indultak. Az említett lovasság a Hernádon átkelve Kassától délnek vette az irányt, hogy elfogják a Miskolc felé útnak indított magyar ágyúkat, illetve a lőpor- és lőszerszállítmányokat. Csakhamar sikerült beérniük egy lőporral és fegyverekkel megrakott szekeret, amelyet elfogtak. Bárcánál a magyar utóvéd zömét Wladislaw Tchornicki őrnagy, az 1830-31-es lengyel szabadságharc egyik veteránja által vezetett 82 fős lengyel dzsizidáscsapat alkotta; hozzájuk csatlakozott a 20. és 42. honvédszászlóalj néhány katonája, akik a fejeszett menekülés alatt sodródtak melléjük. A csapat a bárcai kocsmánál előnyös védőállásból, 20 lépés távolságból sortűzet adott le a támadó könnyűlovásokra, amelynek következtében a cs. kir. lovasok közül 18-an holtan buktak le lovukról, közöttük Concoreggio őrnagy, Scudier százados pedig fogságba esett. Ezt követően a megmaradt lovasok rendezetlenül menekültek Kassa felé, a lengyelek, illetve a 20. és 42. honvédszászlóalj katonái pedig akadálytalanul folytathatták visszavonulásukat Szina felé. Schlik csapataival délután 5 órakor vonult be Kassára, amelyre bevonulását követően 60.000 pengő forint hadisarcot vetett ki.

Az ütközet másnapján az OHB-nak írt jelentésében Pulszky ezredes a vereség legfőbb okát a nemzetőr alakulatok megbízhatatlanságában látta: „Kassa mellett 10.000 emberem volt és mégis az ágyúkat Dessewffy őrnagy, Gr. Péchy Szilárd százados és Gr. Forgách Kálmán hadnagy urakkal magamnak kellett fedeznem, mely bizonyosága annak, mily biztos a kevés kivétellel csak részegségbe lelkesedett, a veszedelem távollétébe elszánt és bátor nemzetőrsereg, melyet a parancsnokságom alá többé semmi esetre sem veendek, mert én inkább főbe lövetem magamat, mint hogy katonai becsületemet ily gyalázatnak tegyem ki.” Irányi aznapi jelentése hasonló hangvételű volt, de azt is megjegyezte, hogy „csaknem 5000 ember késett el pár órával a csatából.” Erre december 22-i összefoglaló jelentésében Pulszky is kitért: „ha a szepesi nemzetőrsereg [és természetesen a 19. honvédszászlóalj] ágyújával csak két órával hamarabb érkezik meg az említett völgybe [Hernád völgy], akkoron az ellenség az nap nem csak hogy a hegyen keresztül nem jő, de hihetőleg vissza is megy; de azok fájdalom már akkor érkeztek meg, midőn a hátrálás már tellyes mértékben megtörtént.”¹

¹ Az 1848-49-es I. magyar hadtest iratai (I. kötet: megalakulástól az 1849. január 4-i kassai vereségig). A bevezető tanulmányt írta, az iratokat válogatta és sajtó alá rendezte: *Dér Dezső és Hajagos József*. Szerkesztette: *Hajagos József*. A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 9. Eger, 2002. 63., 64-65., 145-146.

Az 1849. január 4-i kassai ütközet és előzményei

A december 11-i vereség, valamint az Irányi és Pulszky között kialakuló ellentétek komoly problémát okoztak az OHB számára. Egyrészt, mert a hadtest szétverésével az ellenség előtt nyitva állt az út Miskolc, illetve Pest felé. Másrészt a Kassa melletti vereség a lehető legrosszabb időben történt: minden pillanatban várható volt ugyanis a Windisch-Grätz vezette cs. kir. főerők betörése a Duna mentén. Ezért, a térség fontosságát és az ellenség mielőbbi felszámolásának szükségességét hangsúlyozva, az OHB két tagját nevezték ki Északkelet-Magyarország polgári és katonai vezetőjévé. A környéket jól ismerő Szemere Bertalan Északkelet-Magyarország teljhatalmú főkormánybiztosa, Mészáros Lázár hadügyminiszter pedig az újjászerveződő hadtest főparancsnoka lett. (Pulszky, Mészáros kérésére a hadtesten belül dandárparancsnoki megbízást kapott.) Szemere az általa megfogalmazott főkormánybiztosi megbízólevélben a következőképpen fogalmazta meg küldetésük célját: „Miután a Kassa melletti veszteség a hazát méltán nagy aggodalomba ejtette, s az ország épsége megkívánja, hogy *Schlik a maga seregével előnyomulásában ne csak megátoltassék, hanem kiveretessék, sőt megsemmisíttessék, minden véderőt össze kell vonni, minden lehető eszközt a győzelemnek előteremteni.*”² (Kiemelés az iratban.) Szemere december 16-án, Mészáros pedig december 18-án érkezett Miskolcra.

A Szemere által felvázolt célok megvalósíthatósága nagyban függött Schlik további tevékenységétől. Schlik a magyarok szerencséjére a rendelkezésre álló erőt elégtelennek vélte nemcsak Pest, hanem a Miskolc felé történő előrenyomulásához is. Még Bártfa elfoglalása után, december 8-án csapatainak jelentős megerősítését kérte Windisch-Grätz tábornagtól, hogy képes legyen további támadó hadműveletekre. A remélt erősítések megérkezéséig Kassáról kiindulva a környéket pacifikálta. Ez lehetőséget teremtett arra, hogy a magyarok újjászervezzék erejüket. A szervezés eredményeképpen a hadtest egy, december 25-én – az összecsapások előtt – készült kimutatás szerint 8028 gyalogossal, 2039 lovassal és 25 ágyúval rendelkezett, a csapatok között már többségben volt a reguláris haderő.

December második felére jelentősen megváltozott az ország katonai helyzete. A Duna mentén bekövetkezett a Windisch-Grätz tábornagy vezette cs. kir. főerők támadása. Ebben a helyzetben az OHB minél előbb sikert akart elérni Schlik ellen, hogy a Felvidékről erőket lehessen vezényelni a főhadszíntérre; ezért sürgették a cs. kir. hadtest elleni támadást. Másrészt az október 7-i ozorai sikerből kiindulva bizakodóak is voltak. Nemcsak Schlik visszaverésére és Kassa visszafoglalására számítottak, hanem lehetségesnek tartották az ellenséges csapatok bekerítését és fegyverletételre kényszerítését. Kossuth várakozásában osztozott Szemere Bertalan főkormánybiztos, illetve a térségben tevékenykedő más kormánybiztosok is. Mészáros Lázár hadügyminiszter sem volt mentes az optimizmustól. December 22-i jelentésében többek közt arról is érdeklődött Kossuthnál, hogy a győzelem után merre rendelje csapatait, s mit tegyen majd a foglyokkal.

Mészáros tervezett hadmozdulatait azonban megelőzte Schlik előrenyomulása. Windisch-Grätz ugyanis december 12-én elhatározta, hogy a fővárosok ellen tervezett támadásához Schlik hadoszlopát is igénybe veszi. Schlik a vele szemben álló magyar csapatok meg-

² Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Okmánytár. Sajtó alá rendezte és összeállította Hermann Róbert és Pelyach István. Bp., 1990. 281.

erősítéséről szóló hírek következtében úgy döntött, hogy Miskolc felé nyomul előre, így bizonyosságot szerezhettek az ott gyülekező erők tényleges nagyságáról. December 26-án a hadtest– helyőrségeként hátrahagyva Kassán a Fiedler-dandárt – megindult dél felé. Miután hírek érkeztek Schlik előrenyomulásáról, Mészáros a szikszói hegyen állította fel védelmi állásba a hadtest zömét, majd miután a balszárnyat az ellenség megkerülte, a magyarok a Szikszótól délre fekvő magaslatokra vonultak vissza. Az itt lezajlott, döntetlen kimenetelű, kisebb összecsapás után az északi mozgó hadtest erőinek nagyobb része Miskolcra, Felsőzsolcára és Arnótra húzódott vissza, Schlik csapatai pedig visszaindultak Kassa felé.

Az összecsapást követően Mészáros, a már korábban is tervezett előrenyomulás megvalósításához hadtestét támadó hadoszlopokra és különítményekre osztotta. Az elővéd dandár vezetésével Desseffy Arisztid alezredest bízták meg. Dandárjába tartozott a 17. és a 42. honvédszászlóalj, valamint a 26. honvédszászlóalj négy százada; egy század egri vadász, két század hevesi lovas nemzetőr, a 8. (Coburg) huszárezred egy százada, valamint egy fél hatfontos gyalog- és egy fél hatfontos lovas üteg. A közép dandárt Pulszky ezredes vezette. Kötelékében állt a 20. és a 43. honvédszászlóalj, a miskolci és borsodi önkéntes nemzetőr csapat, a hevesi vadász század, a 14. (Lehel) huszárezred két, illetve 6. (Württemberg)-huszárezred egy százada, 760 hevesi lovas nemzetőr, egy háromfontos gyalog-üteg hét löveggel, valamint fél-fél hatfontos gyalog-és lovas üteg, egyenként négy löveggel. A két szárnydandár a következő egységekre tagolódott. A balszárny féldandárát Perczel Sándor őrnagy vezényelte. A féldandár kötelékébe tartozott az 52. honvédszászlóalj, a 34. (Porosz herceg) gyalogezred tartalékosztályának egy százada, az egri vadász század, valamint a mezőtúri és nagykunsgái gyalogos nemzetőrök két százada, a 13. (Hunyadi) huszárezred egy századát is a különítményhez vezényelték, emellett ide tartozott a hevesi lovas nemzetőrök két százada, valamint egy 1/3 háromfontos üteg négy löveggel. A jobbszárny féldandár Rembowski őrnagy parancsnoksága alatt állt, ahová a 26. honvédszászlóalj két százada mellett csupán a két századnyi lengyel légiós tartozott. Mészáros hadtestével december 30-án indult Kassa felé.

A főerők támadását a különítmények elterelő hadműveleteinek kellett megelőznie. A Szepes vármegyében állomásozó Driska Szilárd százados azt a feladatot kapta, hogy a 19. honvédszászlóaljjal, a szepesi nemzetőr vadász századokkal és négy ágyúval vonuljon Eperjes ellen. December 24-én Kossuth Rapaić Dániel őrnagyot, a 22. honvédszászlóalj parancsnokát is hasonló feladattal kereste meg. Rapaić az ungvár-beregi nemzetőrökkel, a 21. honvédszászlóalj három századával és egy háromfontos gyalogüteggel nyomult Varanó, Sóvár irányából Eperjes felé. A két hadoszlopnak január 1-jén hajnali 5 órakor kellett Eperjes elé érnie.

Mészáros emellett a haditerv biztos sikere érdekében még egy elterelő hadműveletet hajtott végre. Zemplén vármegyében létrehoztak egy különítményt Besze János nemzetőr őrnagy vezetésével, amelynek a Dargói-hágót kellett birtokba vennie, hogy onnan, keletről fenyegetések a Kassán állomásozó cs. kir. csapatokat. Besze János december 23-án kapta meg a megbízatást, amelynek értelmében a különítményéhez rendelték a 21. honvédszászlóalj három századát, Beregből két ágyút, a Tchorznicki vezette lengyel századot, valamint felszólították egy zempléni nemzetőr csapat megszervezésére.

Mészáros haditerve azonban nem maradt titokban: Schlik „biztos hírt” kapott az ellenség Eperjes elleni diverziójáról, ezért elhatározta hadtestének Kassán való összpontosítását, és Bártfa helyőrségét erősítésül Eperjesre rendelte. Január 1-jén, amikor a beregi és a szepesi különítmények megtámadták a csekély helyőrséggel rendelkező Eperjest, kudarcot vallottak. A kudarchoz az is hozzájárult, hogy a tervvel ellentétben nem egyszerre, hanem külön-külön hajtották végre a támadásukat. A megbeszélt időre a szepesi különítmény érkezett csak meg Eperjeshez, akiket már vártak az akcióról korábban értesült cs. kir. csapatok, és rajtuk ütöttek. A kudarchoz hozzájárult, hogy a tüzei lovasági fedezet hiányában nem avatkoztak be a küzdelembe. A 4 órás késéssel érkező beregi különítményt a cs. kir. csapatok szintén visszavonulásra kényszerítették, sőt nemcsak visszaverték a támadásokat, hanem Szepesbe, Béla felé be is tört egy kisebb különítményük. A kudarcról legelőször Mészáros Dessewffy Arisztid Hidasnémetiből írt január 2-i jelentéséből értesült; ennek ellenére tovább bizakodott: „Az ellenség – úgymond – az eperjesi helyőrséget erősíteni, s ezáltal magát Kassánál gyengíteni fogja.”³

Mészáros számított a már említett Besze János és Wladislaw Tchorzniczki őrnagyok vezette zempléni különítmény közreműködésére is, akiknek Schlik balszárnyát kellett megtámadniuk. A különítmény január 2-án elfoglalta a Dargói-hágót, Schlik azonban tartva a több irányból történő támadástól, csapatokat küldött ki a visszafoglalására, amelyek január 2-ról 3-ra virradóan már Szinyén bukkantak rá a magyar különítményre. Miután a zempléni önkéntes nemzetőrök a táborni biztosító feladatukat nem megfelelően látták el, meglepetésszerűen érte őket a támadás, így Szinyét, valamint a Dargói-hágót is feladva menekültek Gálszécsen át Terebes felé, jelentős mennyiségű felszerelést, fegyvert és 20 foglyot hátrahagyva.

Január 4-én Mészáros így már csak a Miskolc felől előrenyomuló főerőire támaszkodhatott (kb. 8400 fő, 25 löveg), de még így is létszámfölényben volt Schlik Kassán összpontosuló haderejével szemben (kb. 6-7000 fő, 22 löveg). Január 4-én kora reggel a Dessewffy-dandár délnyugati irányban megközelítette Kassát, elérve Enyicke térségét. A cs. kir. csapatok Kassától délre foglaltak védőállást a Bárca felé vezető út két oldalán, amelynek központjában az országúttól nyugatra fekvő Akasztó-hegy emelkedett. Vele szemben az északi mozgó hadtest a nagyidai úttól Bárcáig foglalt állást. Magyar részről már a felvonulásnál kisebb zavar támadt, ugyanis több alakulat, például a 17. honvédszászlóalj, nem a haditerv szerint meghatározott helyén állt fel.

Mészáros elképzelése szerint a centrumban elhelyezkedő Pulszky-dandárnak kellett támadnia az elléges harcponal kulcspontja, az előtte fekvő Akasztó-hegyen lévő cs. kir. állások ellen. Délután fél három körül a dandár a Mislóka-patakon nehezen átkelve megkezdte előrenyomulását a hegy felé. Tőle nyugatra a balszárnyon Perczel Sándor őrnagy féldandára támadott, a jobbszárnyon pedig a Dessewffy-dandár indult támadásra, megerősítve Rembowski őrnagy féldandarával. A terv szerint a Pulszky-dandárnak az ellenséget át kellett volna karolnia, majd ezután a Hernád folyóba szorítania, együttműködve a Perczel-féldandárral. Az ütközet azonban már az első összecsapástól kezdve kedvezőtlenül alakult a magyarok számára.

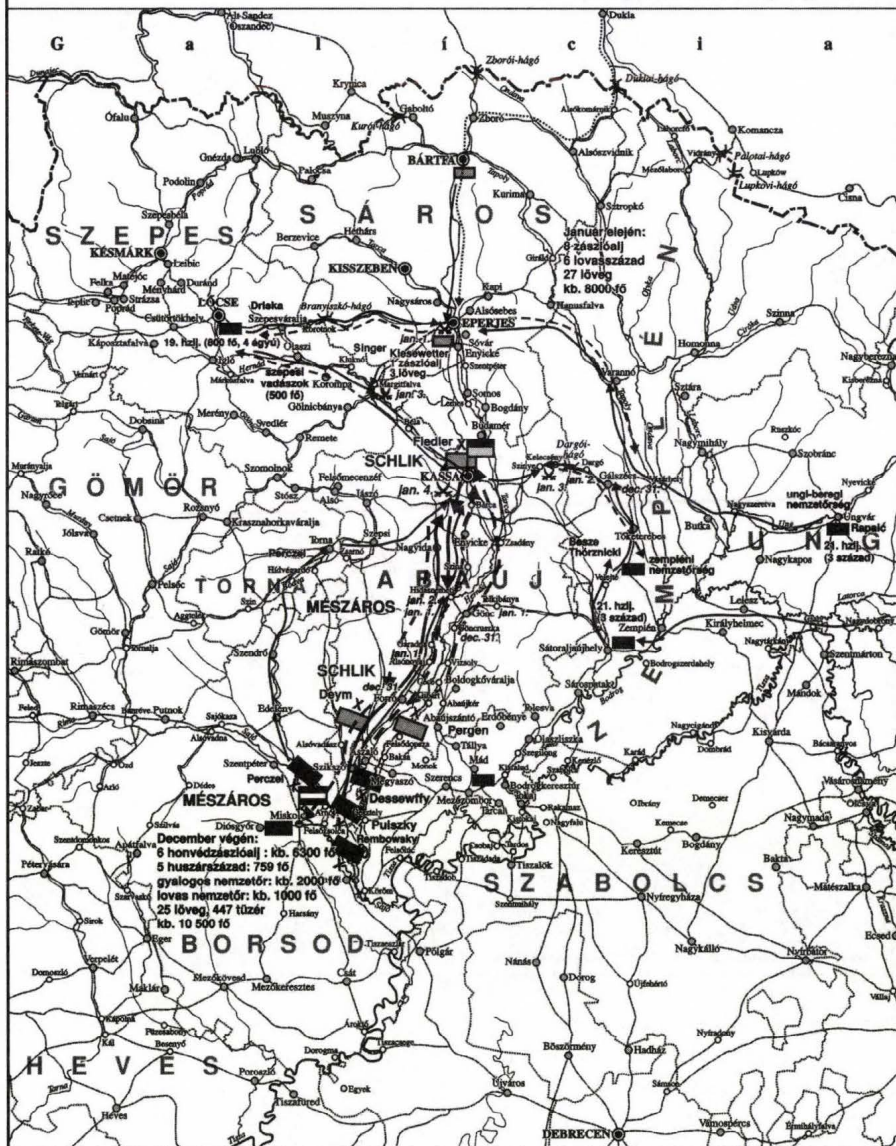
³ Szuper Sándor: Az I. magyar hadtest működése Felső Magyarországon. In: A honvéd, III. közlemény. 1868. márc. 2.

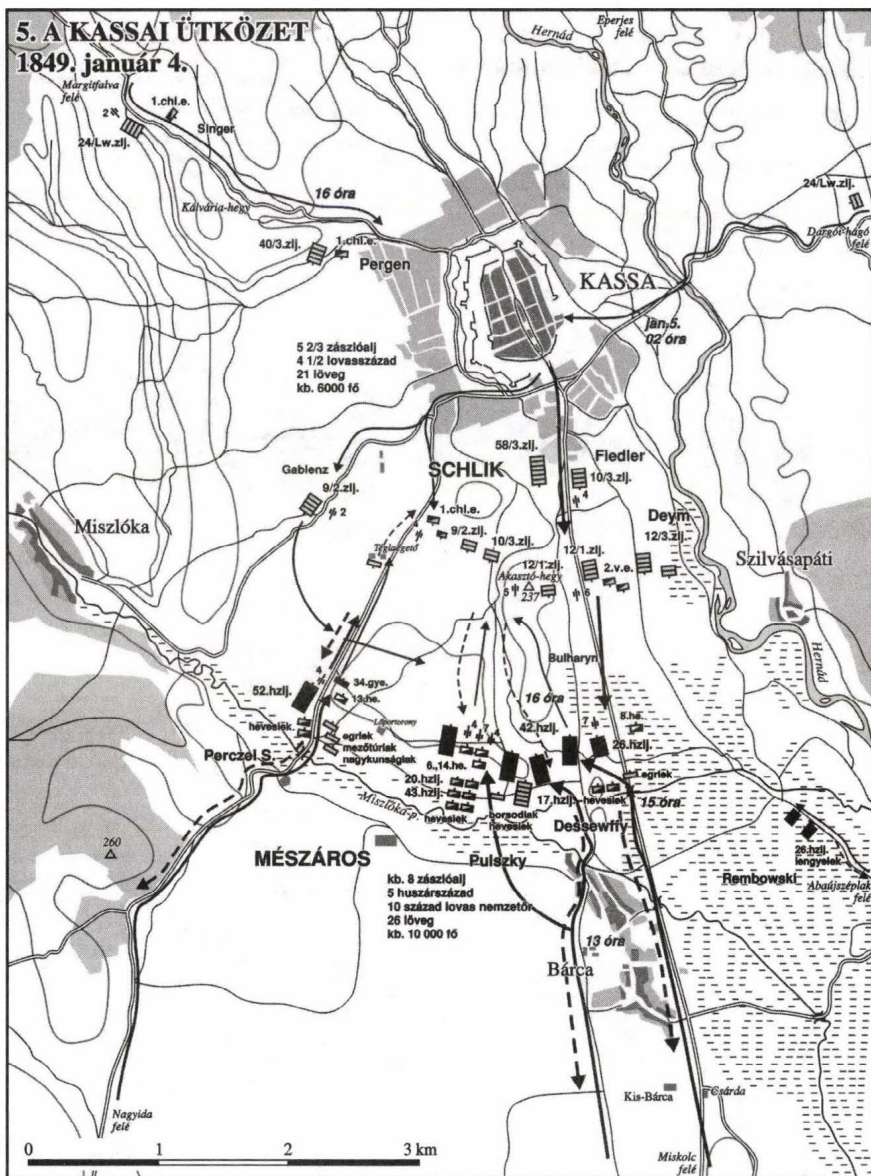
4. HADMŰVELETEK ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGON

1848. december 29 – 1849. január 8.

0 10 20 30 40 50 km

- A térségben lévő honvédek és nemzetőr csapatok elhelyezkedése december 30-án
- Honvéd- és nemzetőr csapatok előrenyomulása
- Honvéd- és nemzetőr csapatok visszavonulása
- Schlik csapatainak (3 dandár, 2 helyőrség) elhelyezkedése december 30-án
- Az osztrák császári csapatok előrenyomulása
- Az osztrák császári csapatok visszavonulása
- Erősfítés Galiciából január elején
- Összecsapás a császári osztrák csapatok győzelmével





Először – délután 2 óra tájban – a Perczel-féldandár vette fel a harcot az ellenséggel a balszárnyon, de az igen heves ágyútűz egy időre megakasztotta az előrenyomulást. Dessewffy a balszárny megtorpanását látva, az országút mentén a temető mellett felállított csapatokat azonnal lövetni kezdte, de támadását a vele szemben működő tizenkét fontos üteg és Rembowski őrnagy féldandárának az elmaradása lehetetlenné tette.

Dessewffy Arisztid (1802–1849)

Mialatt a centrum átkelt a Mislóka-patakon, és csatarendbe fejlődött, a Perczel-féldandárhoz tartozó 34. (Porosz herceg) gyalogezerdi századnak sikerült elfoglalnia a tégláégetőt, s innen az ellenséget visszavetették Kassához. A felfejlődő centrum és a jobbszárny között az összeköttetést a Dessewffy-dandár kötelekébe tartozó 42. honvédszászlóaljnak kellett biztosítania. Ez a centrum előrenyomulásának megkönnyítése céljából egy fedett állásból működő röppentyű-űteg felszámolására kapott parancsot. Eközben a Perczel-féldandárt oldalról Gablenz tábornoki őrnagy vezetésével megtámadta egy cs. kir. különítmény, ennek következtében a magyar balszárny soraiban zavar támadt, a ma-



gyar csapatok megfutottak. Rendezetten, a terep nyújtotta előnyöket felhasználva csak a 34. sorgyalogezerdi század tudott visszavonulni. A balszárnyat követve a centrum is rendezetlen sorokban hagyta ott a csatateret. Itt a 14. (Lehel) huszárezred két százada és a második sorban elhelyezkedő Heves megyei önkéntes lovas nemzetőrök futottak meg először, magukkal rántva a többi alakulatot is. A centrum megfutamodása és a röppentyű-űteg hatásos működése következtében a 42. honvédszászlóalj is visszavonult.

Legtovább a Dessewffy-dandár tartott ki a jobbszárnyon. Dessewffynek a 26. honvédszászlóaljjal sikerült megállítania a cs. kir. gyalogság támadását, a 8. (Coburg) huszárezred egy századával pedig visszavonulásra kényszerített két előretolt ellenséges ágyút. Azonban a 42. honvédszászlóalj megfutamodása után – délután 4 óra tájban – Mészáros reménytelennek látta a kialakult helyzetet, és elrendelte a Dessewffy-dandár még csataterén lévő alakulatainak visszavonulását is. Ezen alakulatokra – 26., 20. honvédszászlóalj, a 17. honvédszászlóalj egy százada (az utóbbi kettő a centrum megfutamodása után került Dessewffy alárendeltségébe), a 8. (Coburg) huszárezred egy százada – hárukt a hadtest visszavonulásának fedezése. Legnagyobb problémát az ágyúknak és a löszeres kocsiknak a gyorsvizű Mislóka-patakon való átszállítása okozta, amelyet néhány alakulatnak, pl. a Lehel-huszároknak a patakon keresztül történő fejesztett menekülése is nehezített.

A hazáig futottak kivételével a hadtest január 5-én Forróig vonult vissza, majd másnap Miskolcra húzódott. Az ütközet vesztesége magyar oldalról közel 200 halott, 400 hadifogoly, 10 ágyú, jelentős mennyiségű fegyver és lőszer volt, valamint az a december második felében lábra kapott optimizmus, hogy Schlik nemcsak megverhető, hanem megsemmisíthető.

AJÁNLOTT IRODALOM:

- Besze János*: Naplójegyzetek-émlékezők. = Szószék és Csata tér. Politikus naplók és visszaemlékezések 1848-49. Sajtó alá rendezte: *Hermann Róbert*. Bp., 2000. 70-120.
- Borus József*: A felső-tiszai hadtest 1848. december – 1849. február. = *Hadtörténelmi Közlemények* 1963. 1. sz. 153–187.
- Dér Dezső*: Az északi mozgó hadtest létrejötte (Szervezési problémák és katonai kudarok 1848-1849 fordulóján). = *Aetas* 2001. 2. sz. 104–133.
- Dér Dezső*: A 20. honvédszázlóalj, avagy egy sikertelen alakulatszervezés története 1848-49-ben. = A források bővületében. Ünnepi tanulmányok Katona Tamás 75. születésnapjára. Szerkesztette: *Hermann Róbert és Zakar Péter*. Szeged, 2007. 61–86.
- Az 1848-49-es I. magyar hadtest iratai I. kötet: (Megalakulástól az 1849. január 4-i kassai vereségig). A bevezető tanulmányt írta, az iratokat válogatta és sajtó alá rendezte: *Dér Dezső és Hajagos József*. Szerkesztette: *Hajagos József*. A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 9. Eger, 2002.
- Divéky Adorján*: Bulharyn tábornok emlékiratai a magyar szabadságharcról. = *Hadtörténelmi Közlemények* 1959. 2. sz. 86–129.
- Roman Gąsiorowski*: Lengyelek az 1848-as magyar szabadságharcban. (A bárcai összecsapás 1848 őszén). = *Kovács István*: „Egy a lengyel a magyarral.” A szabadságharc ismeretlen hősei. Bp., 2008. 97–108.
- Hajagos József*: A Heves vármegyei 26. honvédszázlóalj története 1848-1849-ben. = A tavaszi hadjárat. (Az 1996. március 14-i tudományos konferencia anyaga.) *Hatvany Lajos Füzetek* 13., Hatvan, 1996. 103–143.
- Hajagos József*: Dessewffy Arisztid, a vesztes ütközetek bajnoka. = Egy küzdelmes év katonái. Szerk. *Horváth László*. Mátrai Tanulmányok 1998. Gyöngyös, 1998. 23–62.
- A szabadságharc Emlék-Alboma. A szerkesztőbizottság elnöke: *Hohenauer Ignác*. Kassa, 1898.
- Karsa Ferenc*: Szabadságharcos napló. „A körültem és velem 1848. és 1849. évben történt események”. Sajtó alá rendezte: *Bona Gábor*. Bp., 1993.
- Kocžička, Franz*: Die Winter-Campagne des Schlik'schen Armeekorps 1848-49. Olmütz, 1850.
- Kovács István*: „... mindvégig veletek voltunk”. Lengyelek a magyar szabadságharcban. Bp., 1998.
- Lapiński, Theofil*: Egy lengyel számkivetett, volt honvédtiszt visszaemlékezéseiből (1848-1849) Fordította: *Kovács István*. = *Holmi*, 1996. 6. sz. 865–881.
- Lehoczky Tivadar*: A kassa-budaméri ütközet 1848. december 11-én. = *Hazánk*, IV. k., szerkesztette: *Abafi Lajos*, Bp., 1885. 721–732.
- Mészáros Lázár* emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja: *Szokoló Viktor*. I. k. Pest, 1867.
- Szemere Bertalan*: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Okmánytár. Sajtó alá rendezte és összeállította *Hermann Róbert és Pelyach István*. Bp., 1990.
- Szuper Sándor*: Az I. magyar hadtest működése Felső Magyarországon. = A honvéd. I. közlemény. 1867. dec. 16.; II. közlemény. 1868. jan. 20.; III. közlemény. 1868. márc. 2.; IV. közlemény. 1868. máj. 4.; V. közlemény. 1868. jún. 1.

ZELENÁK ISTVÁN

Kassa város és a tokaji borvidék kapcsolatai

A Tokaj-hegyaljai borvidék történetének kezdeti időszaka (11-15. sz.)

A borvidék kialakulása az Árpád-korban történt. Ebben Szent István, II. Géza, Imre, II. András és IV. Béla királyainknak fontos szerepük volt. Nyugat-európai (vallon, burgundiai) szőlőtermelők letelepítése nyomán a Kárpátok belső övezetének lábainál szőlőtermelő övezet alakult ki, közöttük Tokaj-hegyalja. Imre (1201), majd IV. Béla tatárjárás utáni évekből származó okleveleiből vált ismertté, hogy az újlatin nyelvű, főként vallon telepesek tevékenysége nyomán sajátos arcú borvidék alakult ki. A telepesek (hospesek) életét szabályozó jogok felgyorsították ezt a folyamatot. Ekkoriban már Hegyalja lankáin telepített szőlőültetvények voltak. Az első adat 1248-ból, a lizskai határjárásáról szóló oklevélben lizskai szőlőről és sárospataki pincéről szól. A táj termelése a 15. század végéig a borok minőségét illetően nem versenyezhetett a római hagyományú bortermelő tájakkal, helyi és egyházi igényeket elégített ki. A telepítések játszottak szerepet Sárospatak (1201) és Sátoraljaújhely (1261) városi fejlődésében.

A helyi borok kereskedelmi forgalomba kerülésére a mezőgazdasági árutermelés és a nemzetközi kereskedelem kialakulása idején került sor. 1382-ben a budafelhévi johanitták tokaji jobbágycsaládok szállítottak – egyebek között – egy edény bort a debreceni vásárra. A nemzetközi kereskedelem első adata szerint 1482-ben a Liszván birtokos szepesi prépost adott el bort Lengyelországban. Az utóbbi adat egyben korszakhatárnak is beillik. Mátyás király uralkodása időszakától a borkereskedelem hasznáért versenyt folytató szabad királyi városok közötti vetélkedés dokumentumaiban egyre többször emlegetik a miskolci, szikszói, abaúji és zempléni borokat.

A tokaji bor régi piacörzete a 15-16. században a szomszédos északi tájakon (a Szepességben és Dél-Lengyelországban) alakult ki. A borszállítás kereskedelmi útjai között korán kialakultak a Kárpát-medence déli területein termelt borok szállítási útvonalai, melyek legfontosabbika a Hernád völgyén át a hegység gerincének viszonylag alacsony hágói, illetve a Poprád áttöréses völgye irányában tették lehetővé az áruszállítást. Ezek az utak természetesen az ősi útvonalakon futottak, amelyeken a kereskedők a Kárpát-medence belső tájai mezőgazdasági termékei felé és a sziléziai, lengyelországi ipari készítményeknek a cseréjét bonyolították. A kereskedelem korabeli szervezettsége a szabad királyi városokban összpontosította az árucserét, biztosítva számukra a tevékenységhez szükséges privilégiumokat. A fent megnevezett útvonalakon a Szepesség városai és Kassa kaptak árumegállító jogot, mely együtt járt az útkényszerrel. Következésképpen pedig a városok iparának és kereskedelmének

folyamatos fejlődése volt. Ennek eredményeként kialakult tőkeerős polgárságuk, mely felismerve a lehetőségeket, borvidékünk szőlőtermelésének átalakulását, árutermelésre orientált fejlődését eredményezte. Kassa ebben a folyamatban kiemelkedett a nevezett városok közül.

A szőlő és bor szerepe Kassa város életében

A szőlőtermelés városfejlesztő tényező, s ez – mint Buda esetében, így Kassával kapcsolatban is – jól érzékelhető. Ugyanez nem mondható el a Szepesség szabad királyi városairól, melyek közül csak Lőcse határában voltak szőlők, de azok csak gyenge borokat termettek. Kassa esetében szőlőtermelése majd borkereskedelme sajátossá teszi helyzetét a többi városhoz képest. Mint királyi birtokon fekvő falu 1275-ben az egri püspöknek bortizeddel szolgáló települések között szerepel. Szőlői a Vár-hegyen, a Csermelyen, a Vörös-hegyen és a Heringesen feküdtek. A földrajzi energiái hatására erőteljesen fejlődő település már 1292-ben megváltotta az egri káptalannak járó bortizedet. Ez csupán egyik mozzanata volt a korai városfejlődésnek. Kereskedelmi pozícióját tovább erősítette, hogy 1297-ben itt székelt a kamarai ispán. Az Árpád-kort követő hatalmi harcokba 1311-ben szólt bele először a város, amikor Omodé nádorral és fiaival vívott harcaiba végül Károly Róbert királyunk is beavatkozott, s aztán az ő segítségével megszabadultak a földesúri függés alól. A rozgonyi csatában már a király oldalán szerepeltek, s ettől kezdve töretlen volt a város felemelkedése. 1319-ben a király felmentette a kassai lakosokat a vámfizetés alól, s mentességük határait a Sajóig és a Tiszáig kiterjesztette. Ezzel a kialakulóban lévő hegyaljai borvidék Kassa vonzáskörzetébe került, ahol korlátlanul érvényesült a város kereskedelmi tevékenysége.

A király és a város kapcsolatai tovább erősödtek, s I. Lajos korában, 1347-ben elnyerte a szabad királyi városi kiváltságokat. A kiváltságok közül az első a borra vonatkozott: szőlleik után nem kellett a királyi terményszolgáltatást, csöböradót fizetniük. Ettől kezdve megnőtt a bortermelés jelentősége, hiszen a jövedelemszerzés fontos forrása lett. Ugyanakkor megerősítették: a városon keresztül haladó, árut szállító szekerek minden nap vásárt tarthattak. Ezen kívül a város Szent Mihály napján országos vásárt tarthatott. Ennek időpontját azonban a szüretre tekintettel a város 1355-ben későbbre halasztani kérelmezte. A bortermelők érdekeit szolgálta az a királyi intézkedés (1347), hogy ameddig a polgárok saját boraikat mérik, addig (pünkösöd napjáig) idegenek nem árulhatják itt a magukét. 1369-ben ezt a tilalmat szürettől Szent Jakab napjáig (július. 25.) kiterjesztette. A kedvező intézkedések nyomán kialakult a biztos helyi értékesítést jelentő városi piac. Érdekeiket követve a kassai polgárok arra törekedtek, hogy más településeken is szőlőket szerezzenek. A város határán kívül szőlőket vásároltak Forrón, Szikszón, majd a mai tokaji borvidékhez tartozó Szántón, később pedig Tállyán és Tokajban. A szabadságjogok pontosítására még 1367. október 18-án sor került. Ez már idegenekre is kiterjesztette a város szabadalmait. „*Sem idegennek, sem senkinek a kassai polgárok közül idegen bort ne legyen szabad fogyasztania pünkösöd ünnepéig Kassa városában, míg a kassai polgárok saját boraikat árulják.*” Borfogyasztás mellett a város érdekei az ingatlanforgalomra is kiterjedtek: „*Idegen, vagy udvari ember ... szőlőt nem vásárolhat*”, s „*idegen ... sőt kassai lakos is csak a bírák és esküdtek engedélylevele alapján legyenek a mondottakra feljogosítva...*”¹ Kassa lakói ezzel rendkívüli módon érdekeltté váltak a szőlőbir-

¹ Sziklay János–Borovszky Samu (szerk.): Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Bp., 1896. (reprint) 40–42.

tokok szerzésében. Hegyaljai szőlővásárlásaik közül a legelső eseteket nem ismerjük, a városi levéltárakban azonban bőven találhatók a további szőlő-ingatlanforgalomra utaló dokumentumok. Királyaink bőkezűségét megmagyarázza, hogy kiváltságlevelek kérelmezésekor bőséges adományokat kaptak a várostól, háború esetén pedig katonai szerepük, esetleges támogatásuk mellett a szabad királyi városoktól kértek (rendszerint adók elengedése fejében) a hadjáratokhoz szükséges hatalmas összegeket. Zsigmond 1405-ben az egész országban vámmentességet biztosított a kassai kereskedőknek, s 1411-ben – a 24 szepesi város kivételével – megtiltotta, hogy bárki bort vihessen a városba. Egyéb kedvezményei szintén kivételezett helyzetbe juttatták Kassát.

A város földrajzi helyzeténél fogva kikerülhetetlen volt a magyar-lengyel kereskedelmi forgalom résztvevői számára. Különös kapcsolatai alakultak ki a lengyel fővárossal, Krakkóval. Ezeket 1394-ben a kölcsönös előnyök biztosítását szolgáló szerződéssel is megerősítették. Mindkét város kereskedői biztonságban lehettek személyüket és vagyonukat illetően. Kassa kereskedelme Boroszló, Thurn és Danzig irányában fejlődött ki legjobban. A kereskedelem áruai közé kezdetben nem tartozott a hegyaljai bor. Kassa polgárai elsősorban szerémi és dél-dunántúli borokat szállítottak, s ezeket a Pesten kialakult borpiacon szerezték be. Vásárlás céljából néha Sopronba, Tiszavárkonyba és más városokba is eljutottak. Mivel a kereskedelem a szabad királyi városokban összpontosult, érdekellentétek a borvásárlás és árusítás vitáiban jelentkeztek. Mátyás király és a város kapcsolatrendszere bonyolult volt. Kassa mindent megtett az uralkodó megnyerésére, Mátyás azonban Kassának – mint a harmincadvámok bérlőjének – jövedelmét csökkentette azzal, hogy a harmincadvám helyett koronavám címén szedette be azokat. Arra nem volt érvényes Kassa bérleti joga, vagyis a király az ország érdekeit a városé fölé helyezte.

I. Ulászló Kassának János Albert trónkövetelővel szembeni kiállását azzal jutalmazta, hogy a borral való kereskedést is az árumegállító jogok közé sorolta. Ezzel Kassa a többi borral kereskedő város rovására elérte árukészletük lerakását és saját vásárlási igénye kielégítését. A király azzal is segítette Kassát, hogy Lőcse kérelmét elutasítva, nem erősítette meg annak árumegállító jogát. Ezzel Lőcse végleg elvesztette a versenyt Kassával szemben. Utóbbi a mohácsi vész előtt érte el jogai kiteljesedését. A Szapolyaiakkal szemben azonban Kassa is alulmaradt. Ők ugyanis saját birtokaikon engedélyezték a Kassát elkerülni kívánó kereskedők letelepedését. Azok pedig kihasználva, hogy ingatlant szereztek, ott gyűjtötték össze a szükséges árukat. Ráadásul azt is megengedték a Szapolyaiak, hogy új utakat vágjanak birtokaikon, s azokon haladva a határon kialakult vámszedő helyeket elkerülték. A borral kereskedő birtokosok, akik vám nélkül szállíthatták Lengyelországba boraikat, Ulászló engedékenységet kihasználva az 1504. évi országgyűlésen törvénybe iktatták, hogy Kassa nem gátolhatja a birtokosok borszállításait.

Kassa város és a Tokaj-hegyaljai borvidék egymásra találása

Hegyalja bortermelése már a 15. század végén, a 16. század elején kezdett felzárkózni a Dunától nyugatra fekvő vidékek boraihoz. Oláh Miklós (későbbi püspök majd érsek) 1517-ben királyi titkárként beutazta az országot, s figyelme a bortermelésre is kiterjedt. Később, 1536-ban megjelent könyve egyik kiadásában vidékünkéről ezt írja: „*optimi vini feracia*”, vagyis a legjobb borok termőhelye. Ez a többi kiváló bortermelő vidékhez törté-

nő felzárkózást jelenti. Az általa felsorolt helyek: Újhely, Tarczal, Sárospatak, Liszka és Szántó a borvidék kialakulásának számbavételét mutatja. Ebben az időszakban járt Paracelsus Tokajban és Tállyán, s későbbi könyveiben elismeréssel szól borainkról. Ő nevezte először a borok királyának a tokajit, s ő ismerteti először a szőlőfürtőkön megjelenő penészt is. Borvidékünk ismertsége, jó híre az északkelet-magyarországi városok közvetítő szerepe kibontakozásával tovább javult.

A városi kereskedők magukkal hozták más borvidékeken és a lengyelországi borpiacon szerzett ismereteiket, tőkájük pedig a termelés fellendítésében játszott nagy szerepet. A szőlőtermelés munkálatainak tökéletesítése és a boreladás lehetőségének növekedése egymást erősítő folyamatként ment végbe. A városi szőlőkben kezdték a szüret időpontját – a minőség javítása szándékával – szeptemberről októberre halasztani. A hosszú időn át folytatott közös tevékenység a borvidék és a városi polgárok számára áldásos volt.

Kassa kereskedelmi központ szerepe a 15. sz.-ban már kialakult, s a 16. század végéig emelkedően volt. Ez várost és polgárait gazdaggá tette. Bevételei a város kiépülését, védművei felépítését és védelmi képességei fokozását, a Szent Erzsébet székesegyház befejezését szolgálták. Polgárai a tranzitforgalmat bonyolítva Krakkóig és még távolabbra is eljutottak boraikkal. A városban sorra megépültek a polgárok palotái. A kereskedők egy része pedig Krakkóban is házat (és ezekkel járó jogokat) szerzett, egyesek át is települtek. Ehhez a borvidékünkön található városi és polgári tulajdonú szőlők utáni jövedelmek is hozzájárultak. A városok közvetítő kereskedelmében megnőtt az édes vagy száraz, erős borok kereskedelmi forgalma. A bártfai vámkönyvek szerint már 1526 előtt a külföldre vitt borok egyharmada Hegyaljáról származott. Amikor pedig a török terjeszkedés elpusztította a Szerémséget, s azzal csaknem egyidőben Kréta szigetét és a görög édesbort termő vidékeket is meghódította, Dél-Lengyelország piacán a határhoz közelebb eső vidékekről származó magyar borok versenytárs nélkül maradtak. A hegyaljai bortermelés hírneve nem az ismeretlenség homályából, hanem fokozatosan emelkedett fel. Igazi fellendülést azonban mégis az aszúborok megjelenése hozott.

Édesborról és aszúról már Sopron, Védény (1517) és Ruszt (1526) révén vannak korai adatok. Kassa iratai között 1557-ben a Hegyalján termett aszúról találtak (később elkallódott) dokumentumot. A tokaji aszú születéséről az 1570-es évekből valók a ma ismert első bizonyítékok. Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szószeredete (1576) és a tokaji Garaiak 1571-ben írt osztálylevele egyaránt „aszúszőlőborokról” szólnak. Maga a szó pedig nagymértékben megaszúsodott fürtőkből származó italt jelent. A hagyomány szerint a háborúk miatt későbbre halasztott szüretelés miatt volt tömeges aszúsodás. Szemenként szedett aszú először a Mádon 1641-ben összeírt Regulamentumban szerepel.

Az aszú megjelenése rövid idő alatt alapvető változásokat eredményezett. Megjelenését követően átrendeződött a borkereskedelem. Huzamos időre eltűntek a mediterrán édesborok az északi piacokról. Megváltozott a közízlés: a borok kategóriákba sorolása igényesebb lett, s az aszúhoz, eszenciához és másláshoz igazodott. Ez a folyamat időben egybeesett a török birodalomnak a mediterrán tengereken és a szárazföldön bekövetkezett terjeszkedésével, minek következtében a déli tájakról az édes borok nem jutottak el a Szélesség és Dél-Lengyelország lakóihoz.



Abaújszántó: a bor útja Kassa felé
Tóth Géza légifelvétele (2004)

A tokaji borvidék és a borkereskedelem kifejlődése időszakának tartott 16. században és a virágkorának tartott 17. században egyaránt rendkívüli módon gátolták ezt a tevékenységet a Habsburg Ferdinánd és Szapolyai János között folyó hatalmi harcok. A város régi tokaji szőlőjét 1528-ban – Ferdinánd hadainak előző évi, a tokaji csatában kivívott győzelme után – Szabolcs vármegye Szapolyai-párti birtokosai (Lőcse város Lisztes nevű szőlőjével együtt) elragadták. Miután 1536-ban Kassa város Szapolyai országrészéhez került, sikerült visszaszereznie. Megismétlődött az eset 1552-ben. Akkor a Ferdinánd pártján álló Serédi Benedek, a tokaji uradalom birtokosa vette erőszakkal birtokba a szőlőt, de Miksa főherceg a király nevében tiltotta ettől.² A Habsburgok oldaláról elpártolt Némethi Ferenc tokaji várkapitányként 1556 és 1565 között szembekerült Kassa és környéke Habsburg-párti városai kereskedőivel, a borkereskedelem ezekben az években teljesen megszűnt. Ezért is talál-
tak 1565-ben, Tokaj visszavívása után 4000 hordó bort a vár pincéiben.

Kassa város és polgárai szerepe a Hegyalján

A Szepesség szabad királyi városaihoz hasonlóan Kassa gyorsabban fejlődött. A történetírók véleménye szerint a borkereskedelem nagy részét Kassa és polgárai bonyolították le. Kassa és polgárai első, nevezetes szőlővásárlásai ismertek. A város 1461-ben Abaújszántón (Hegyes-hegy, későbbi nevén Kis-Sátor), majd a tállyai Bányás(z), Palota és Pécsi dőlőben, 1474-ban a liszkai Előhegyen és a tolcsvai Kútpatkán vásárolt szőlőt. Darholcz Pál volt kassai lakos, ekkor gölnici várnagy 1474-ben Liszván, majd 1506-ban Tállyán vásárolt szőlőket. Kassai polgárok közül 1476-ban Szántó Sátor nevű szőlőhegyén Szatmári Ferenc és Fekete János szerepelnek tulajdonosként. Szatmári Ferenc egy időben a város bírása, egyébként leggazdagabb polgára volt. Szintén szőlőtulajdonos Kassán és Tállyán Szatmári István

² Ifj. Kemény Lajos: A szőlőművelés történetéhez Abaújszántó vármegyéjében. = Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 1895. 233.

kassai lakos. 1469-ben Szatmári János jelentős összegért átadta tállyai, szikszói és szántói szőlőit Szobránczy Jánosnak. Ők ketten felosztották egymás között a tállyai Hasznos-szőlőt. Szatmári pár év múlva anyjától négy tállyai szőlőt örökölt. Később a vásárlók között van Kromer Ágoston bíró özvegye 1482-ben, aztán 1384-ben Szatmári Ferenc özvegye. 1487-ben Reyther Mihály, Zeydel István kassai nótárius, 1490-ben Brechtel Péter neve fordul elő vásárlóként vagy birtokosként.³ A század nyolcvanas éveiben már a kassai polgárság színéjára megtalálható a vásárló birtokosok között. Az akkor említett 48 tulajdonos 72 szőlőt birtokolt a Hegyalján. Tokajban 1502-ben szerezték meg a Hét leány árka melletti termőhelyet. A kevés adatból is az a tendencia látható, hogy Kassa polgárai a városhoz legközelebb eső hegyaljai településeken összpontosították vásárlásaikat. Ingatlanforgalmi adatok a következő évekből Tarcal, Tállya és Mád határában lévő szőlőket is említene. Nemcsak adásvétel, de zálogba adás és hitelügylet is előfordul. Nemesi adományként Zápolya István Russdorfer János kassai bírónak 1491-ben adott egy szőlőt. Arról is vannak adatok, hogy polgári birtokot exemptáltak, vagyis mentesítettek a jobbágyszolgáltatás alól.

Az említett birtokosok mind Kassa város gazdag, a várost irányító rétegeből kerültek ki. A városi szőlőművelést általában szintén szőlőbirtokos polgárok irányították. A polgárok ipari és kereskedelmi tőkéjük egy részét fektették szőlőingatlanba. A legtöbbet emlegetett Szatmári család több szőlőt birtokolt, s kereskedelmi kapcsolatai a Krakkón lakó Thurzókig elértek. Szatmári Ferenc a város legnagyobb adófizetője volt. 16 évig esküdt, 1477/78-ban főbíró, a következő évben első konzul volt Kassán. A szőlőbirtokosok között megtalálható még Schwartz György, Szatmári István veje, Bertalan apothecarius, Roth Boldizsár, Erdélyi (Siebenbürger) György fia, János és Krugler Kristóf is, akiknek hagyatékában kassai házak mellett szőlők is szerepeltek. 1500 után új tendencia jelentkezett: a termés megvásárlása. Folytatódtak az ingatlanvásárlások is: Kakuk (Krugelbecht) Mihály (egy időben bíró) 1506-ban Tállya Nyerges-hegyén egy krakkói lakostól vásárolt szőlőt. A városi közösség birtokosként először 1522-ben adatolható, amikor Szatmári György pécsi püspök, majd esztergomi érsek Kassa városra hagyta (alapítványként) szántói és tállyai szőlőit. A többi szepesi város és polgárai részéről hasonló törekvések tapasztalhatók. Bártfa városé volt a sátorhegyi Nagy-szőlő, mely Tállya határához tartozott, azt azonban 1496-ban a Kassa városban lakó Schwartz testvérek elperelték. (Ez alighanem a mai Bártfai-dűlő a Krakkó-hegy déli lejtőjén.) A szőlőtermelés új módszereinek és eszközeinek terjesztői elsősorban a széles látókörű városi polgárok voltak. A szőlőművelésben és borkészítésben olyan módszerek jelentek meg, melyek évszázadokon áttartották magukat a szőlőművelésben és feldolgozásban. Bártfa városa már 1487-ben egy tállyai présház tulajdonosa, melyben prés is volt. Kassa város szántói szőlőiben 1561-ben már válogatták a szőlőtermést. (Itt még alighanem a jó és rossz szőlőfűrtöket különítették el, s nem az aszút szedték ki.)⁴

A városi közösségek hegyaljai szőlőgazdaságai egyedülállóak, ez a birtoktípus más borvidékeken nem fordul elő. A kassai városi szőlőbirtok, a Szatmári-féle adományból alakult ki. Szatmári György 1522-ben, miután esztergomi érsek lett, adta szülővárosának a szán-

³ *Gecsényi Lajos*: Városi és polgári szőlőbirtokok és borkereskedelem a Hegyalján a XV-XVI. században. = *Agrártörténeti Szemle*, 1972. 343. (A polgárok tulajdonszerzésére vonatkozó adatokat innen vettem át.)

⁴ *Gecsényi Lajos*: Bártfa város hegyaljai szőlőgazdálkodása 1485–1563. = *Agrártörténeti Szemle*, 1966. 4. sz. 472–473.



A szántói Sátor-hegyek⁵
Tóth Géza légifelvétele (2004)

tai Nagy-Sátoron fekvő Szobránczi, Fekete Jakab és Greniczér, valamint a nevezett hegy tályjai határhoz tartozó Hasznos szőlőket. Ez azért is érdekes, mert a Szatmári György szőlőit Szapolyai István, mint földesúr már 1497-ben mentesítette minden feudális szolgáltatás alól, vagyis a város dézsmamentes birtokokat kapott.

A városok és polgárai szőlőbirtoklása és borkereskedelme a feudális viszonyok között a polgári tendenciák (öröklődő tulajdon, szabad ingatlanforgalom, pénzügyletek, piaci és nagykereskedelmi tevékenység) kifejlődését eredményezték. A kereskedelmi tevékenység és tőkefelhalmozás a Dél-Lengyelországban tapasztalható borkereslet hatására alakult ki.

A Tokaj-hegyaljai borok Kassa városában

A Szepesség városai a Hegyalja településein saját, a közösség tulajdonában és használatában lévő szőlőgazdaságokat alakítottak ki, melyek termése a városok főbírái és tanácsnokai, s valamint közgyűléseik fontos, évente azonos rendben bonyolított ügyvitelét képezték. Lőcsén az említett személyek és testületek ünnepi itala a bor (köznapi a sör) volt.⁶

Kassa város és a kassaiak tevékenységét általánosabban jellemezte a szőlőtermelés és a bor szerepe. Mint az említett városokban, Kassán is a főtéren volt városháza (legalábbis a 16. század közepén pusztító nagy tűzvész előtt). A városháza alatti pincében a város közös borait tárolták. Itt, mint egy kocsmában, kicsiben árusították a bort, ami azt jelezte, hogy a jövedelmet mindennél fontosabbnak tartották. Ezen kívül is több kocsmá volt a város tulajdonába, még a külvárosokba is jutott. A városháza alatti pincéből nagyban is árusítottak, s innen indultak Lengyelországba a szekérkaravánok. A bort „karika alatt”, vagyis hordóban

⁵ Előtérben a tályjai Patóchy (Patócs-hegy) nyúlványa, mögötte a Krakkó-hegy. A nevezett domb mellett és fölött az a szakszövetkezeti telepítésű szőlőtábla van, melyet ma a tagok maguk művelnek. Ez a Kassa város szőlője helyén van a parlagokkal. 1952-től az Abaújszántói Állami Gazdaságé volt.

⁶ Demkó Kálmán: A Felső-magyarországi városok életéből a XV–XVII. században. Bp., 1890. A szerző elsősorban Lőcsé életét mutatja be, s ebben kiemeli a bor jelentőségét.

árusították. A hordókat 8 hasított husáng „abroncs” tartotta össze. Kassán csak egyféle, a kassai hordót lehetett készíteni. Ennek a „statvex” (statt gewachs) hordónak a nagysága pontosan nem ismert, 180-200 l körüli űrtartalmú lehetett. Ugyanis a harmincadvám-szedő helyeken „félhordónak” számított, s aszerint vámosták. (Az egész hordó a társzekereken szállított 3-4 hl-es „alföldi fa” volt.) Ez előnyös volt a kassaiak számára. Addig nem voltak vele viták, míg Kassa bérelte a vámszedést, de például az 1737. évi, a tokaji borkereskedést szabályozó rendelet megtiltotta ezek használatát, mert a starvex hordókban a rendelet szerinti „tokaji” hordókhoz képest lényegesen több fért.

A szüret kezdetét a városi tanács ülésén határozták meg. A távoli városi szőlők szüretjére falvaik (elsősorban Forró és Garadna) szekereseit rendelték ki. 1673-ban a tanács szüretre 60 köböl gabonát és 8 köböl búzát rendelt a fogyasztásra. A bortisztek szüreti időben végiglátogatták a városi szőlőket. A város saját hegyaljai szőlői mellett jobbágyfalvaiból földesúri jogon is kapott dézsmabort. Ezen kívül saját polgáraitól adók fejében is elfogadta borukat. Nevezetes nap volt Kassán Szent Márton (nov.11), mert akkor a városi tanács külön ülést tartott – a borpincében – az újbor árának megállapítása (limitáció) miatt és az árusítás szabályozásáról. Ekkor az óborok eladási árát is megállapították. A város által vett borok, külön az alföldi fában és gönci fában tartottak vételi árait is megállapították. Évente a borosgazdák közül négy bortisztet (régőbbi nevükön grófit vagy bergermestereket) választottak, akik bemutatták a borokat. Az árszabás jó hangulatban folyt, bár a bortisztek, akiknek a borseprő jutott, néha elmarasztalást kaptak mennyiségi hiány miatt.

A város kocsmáiban, valamint a Lőcse várostól 1562-ben megvásárolt házban vendéglőt tartottak fenn, s ezekben bérlők voltak. Égett bort (palenkát) is árusítottak. Szüret előtt a városban polgárjogot nyert személyek az alföldi borokat árusíthatták házaikból, saját boraik kiforrásakor ezt be kellett fejezniük. Szent Márton-nap után először a közösség borát, majd annak fogytával a polgárokét kezdték árusítani. Utóbbi kezdetét, a „borszabadságot” harangszóval jelezték. A nagy harang szava után lehetett a cégért kitenni. Idegenek Szent Jakab (júl. 25) után behozhatták és árusíthatták boraikat november 11-ig. Vásárlásról a tanács döntése számított, erre a bortiszteket szólították fel. A részletes szabályozás a bor fontos szerepét jelzi. A város választott tisztségviselői (és a város papjai) bibalét, járandóságot kaptak a borokból. Szüret után áldomást ittak a tanács ülésén, majd számba vették a borokat. 1663. november 13-án például „Jött be Szántóról Thornyai uram által alföldi fában nr. 26, Keresztúrból Pásztóhy László által nr. 22, ántalag 4, Tokajból jött be alföldi fában 11, ántalag 10. Kassai majorságból jött be 16.” A szőlők művelési költségeit pontosan elszámolták. A bevételt és kiadást vezették. Jellemzésül: 1698-ban Gombkötő Mátyás bortiszt 1190 m. forint és 5 dénár kiadásról és 13123 m. forint és 75 d. bevételről számolt be. A legtöbb évben a bevétel lényegesen meghaladta a kiadást. A szőlők termésének őrzésére saját kerülőket alkalmaztak. Rajtuk kívül a kapások, karózők, kötözők, csömöszőlők és puttonosok napszámja a kiadások között szerepelt. A városi limitációk kiterjedtek a bodnárok munkájára. (1634-ben „a bodnárok 8-ával kössék az ó-hordót per fl 1.” A szüretre a „vinclérek” felügyeltek. A limitációkat kiszögezték a városháza kapujára.⁷

⁷ Hirdetményen közzétették: „A vakmerő, engedetlen, kevély napi számos munkás pedig meglapátoltatik a városháza előtt.” Kerekes György: Kassa város gazdasági viszonyai a XVII. században. Bp., 1912. 1-60.

Az állami szabályozás előtérbe kerülése és Kassa hanyatlása

A történelmi helyzet változásai Kassa kiemelkedő szerepének elvesztésével jártak. A 16. század második felében egyre jobban előtérbe került az állam, a kormányzatok beavatkozása a határ mindkét oldalán. Mindkét érdekelt állam az államkincstáruk érdekeit helyezte előtérbe. A lengyel uralkodó körök tiltó rendelkezésekkel szerették volna visszafogni az arany- és ezüstpénz, s általában a társadalom jövedelmei Magyarországra áramlását. Ezek a tiltások azonban nem akadályozták meg a magyar borok fogyasztásának növekedését. A magyar kamara, illetve a Lőcsén megszervezett, majd Kassára áttelepített Szepesi Kamara 1567 után a rossz termések, a hadsereg fogyasztásának biztosítása miatt korlátozni igyekezett. Emellett az állami borkereskedelem fejlesztését és a vámbevételek fokozását szorgalmazták. Az állam szabályozó szerepe mindkét államban a határvámok szabályozásában, a harmincad helyek szaporodásában és a borszállítások engedélyhez kötésében csúcsosodott ki. Kassa városa 1590-ben 1000 hordó bor szállítására kért engedélyt, a szepesi kamara tanácsára elutasították kérelmét. 1595-ben 100 hordóra kapott engedélyt, s azt is csak vámfizetés mellett. A polgárok hiába kérték a főbírótól érdekeik határozott képviselését, mert maga a helyzet változott meg. Kassa és a többi szabad királyi város kiváltságai rövid idő alatt értelmüket, szabályozó szerepüket veszítették. Kassa már nem városi kiváltságai, hanem az ide települő állami intézmények miatt maradhatott a borkereskedelem földrajzi központja. Az uralkodók már nem támogatták a kiváltságok fenntartását. Hiába kapott 1596-ban Kassa és Bártfa örökre szóló borkereskedelmi engedélyt, ha ezt a tevékenységet vámfizetési kötelezettsége teljesítése mellett végezhetette. Ez a város és polgárai gazdagodásának visszafogottságával járt.

Lengyelország fővárosa 1596-tól Krakkó helyett Varsó lett, ami a borpiac területi átrendezésével, a bor szállítási útvonalainak változásával járt. A keleti utak, borlerakó helyek, városok kerültek előtérbe. Lengyelországban maga az állam szervezte a bor piacra juttatását. Mindkét államban a régi harmincadvám megszüntetése és a határvámok egységesítésére törekedtek. A magyar vámszedő helyeken 1561-től ez a vám hordónként 100 dénár volt.

Adatok Kassa és Tokaj-hegyalja kapcsolatainak történetéhez a 17-20. században

1541-től, Buda török megszállásától az északkeleti tájak lakói évszázadokon keresztül Kassát tekintették központjuknak. A Tatra és a Tisza közötti táj kötötte össze a török által elválasztott ország távol eső vidékeit. A királyi Magyarországon állami szervek felső-magyarországi központjai összpontosultak a városban. Ugyanakkor az ország egyesítésének törekvései, a nemzeti mozgalmak szintén ezen a tájon igyekeztek teret nyerni. A reformáció szellemi mozgalmainak, eseményeinek Kassa környéke és a Hegyalja volt az elválaszthatatlan központja. Ez időben a város és a borvidék ezer szállal kapcsolódott egymáshoz. A korszak jelképes eseménye volt, mikor Kassa városa megnyitotta kapuit Bocskai hadai előtt. Haláláig innen irányította harcait és országát a két fejedelem, Bocskai és Bethlen. Hegyalja népe és vezetői az ő oldalukon állottak. Rákóczi György erdélyi fejedelemsége idején birtokai fekvése volt az egyik összekötő tényező a Habsburg-országgrészhez fűződő kapcsolatokban. Báthori Zsófia, és a két Rákóczi Ferenc élete és működése, kapcsolataik Kassával (és Patakkal) közismertek. A történet Thököly felvidéki fejedelemségével, másik oldalon a Habsburgok kurucellenes fellépéseivel válik teljessé. A város és a bor-

sok Kassai, Kassi nevű hegyoldal a borvidék mezővárosainak dűlői között. Számukat a kassai jezsuiták szőlői szaporítják. A kuruc mozgalmak elejétől, különösen a Rákóczi-szabadságharc végén, a szatmári béke megkötése után a Habsburg államhatalom a kuruccá lett birtokosokat császárhű emberekre cserélte. Az egykori nemzeti gondolkodású kurucok szőlőit elvették, s párthíveiknek, közöttük a kassai, eperjesi, késmárki, ungvári és szatmári jezsuitáknak adták.⁹ A kassai jezsuita rendháznak Abaújszántón kis háza, s két szőlője volt (Elő-Sátor, Nagy Bánya a Fejér-hegyen). Tállyán a városban ház és pince, emellett sok szőlő (Bányász, Bodnárka, Hasznos, Bojta, Nagy- és Kis Nyírjes, Görbe, Kőszetény, utóbbi a golopi hegyen).

A szepességi városok és Kassa polgárai a 18-19. században az országrész vezető rétegéhez tartoztak. A kassai polgárok sok egykori kuruc birtokos nemes szőlőjének tulajdonosává lettek. Kassa város egyházi és polgári szőlőbirtokosai a borvidék Abaújszántó és Tokaj közötti, legrangosabb részén birtokoltak. A 19. századi (1854 körüli) kataszteri térképek megőrizték neveiket.¹⁰

A polgári szőlőbirtokosok között az egykori szabad királyi városok, közülük kiemelkedően Kassa lakói vannak képviselve. Ezek az „extraneusok”, bebírók kezén lévő szőlők legtöbbször – a birtokosoké mellett – a legjobb fekvésű árutermelő szőlőterületek.

Kassa városa a borkereskedelem kiváltságjogai kiteljesedésétől kezdve töltött be vezető szerepet, s ez jellemző a következő századokban is. Folytatódott a tokaji bor, főként pedig az aszú északi kereskedelmének eredményeket és válságokat hozó hosszú korszaka. Miközben Lengyelország felosztása megindította a tokaji kereskedelmének hanyatlását, a borpiac területileg kiteljesedett Oroszország és Skandinávia felé. A fő szállítási útvonal továbbra is Kassa maradt. Megerősödött viszont Krosno és Lemberg felé, valamint a Kijeven átvezető út szerepe. A későbbi időszakokban is akadtak sikeres korszakok, vagy tendenciák. A visszaesést jelzi, hogy 1762-ben már csak 32 kereskedő élt Kassán. Mária Terézia korának vámpolitikája Ausztriának kedvezett. A város és a borvidék kapcsolatrendszerének sajátos vetülete, hogy Kassán jelentették meg műveiket a 18-20. századi történetírók és a borvidéket bemutató szerzők. (Közöttük a jelen tanulmányban is idézettek, valamint Mohl és Lasz gallner kassai szerzők, Szirmay Antal, Dercsenyi János és mások.)

A polgári korszakban Kassa gazdasága újra felvirágozott. Jelentős volt a város termény, szesz és borkereskedelme. Az 1891. évi népszámlálás adatai szerint 10 borkereskedő élt a városban. A város belső piaci igényeinek ellátásán kívül többen számottevő borexportot folytattak. Littmann Sándor Európa és Amerika országaiba tokaji borokat, részben szamorodnit és aszút szállított. Neves borkereskedők voltak még Patzauer Jakab és Horvitz Félix is.

Kassa a filoxera pusztításának nevezetes állomása számunkra, ugyanis Mathiász János itteni szőlőiskolájában fedezték fel környékünk szőlői között elsőként a szőlőgyökér-tetűt (1885). Ezt követően a vásárlók ültetvényeit kezdték vizsgálni. A tarcali vincellériskola telepein és máshol megtalálták a kártevőt. A borvidék szőlői kipusztulása megállíthatatlan volt, néhány év alatt megtörtént. Mathiász a szőlőskai telephelyen, majd Kecskeméten folytatta a

⁹ Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, XIV. (1909) és köv. kötet: A jezsuiták ingatlanjainak kimutatása, 1776. 318.

¹⁰ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Sátoraljaújhely. Sátoraljaújhelyi Pénzügyigazgatóság telekkönyvi iratai és birtokvázlatai. 1851-1950. (Településként).



Nagy- és Kistoronya, Szőlőske
Karacs Ferenc térképén (1804)

vadalanyok átoltására épülő tevékenységét és az új szőlőfajták kinevelését. Kassa város Abaújszántó határában a legjelentősebb szőlőbirtokos volt. A „Hosszú sátor” (Krakkó) dűlőben, egy tagban kialakított 75 kat. holdas birtok szőlőtőkéi csaknem teljesen kipusztultak. A város ragaszkodott a szántói borhoz, közgyűlése 1889 márciusában döntött a rekonstrukció megindításáról. Amerikai alapanyagokból készített oltványokból

32 holdnál többet kívántak telepíteni. Montpellierből hozták a vadvevesszőt. A tíz évre tervezett felújítás nagy lendülettel indult, a borvidék egyik legszebb, „soros” szőlője lett. A magasabban fekvő, s köves talajú területek azonban parlagon maradtak.¹¹

A trianoni határok elvágták a borvidéket a felvevő piacától, s a várost is saját birtokában maradt szőlőitől. Kassa kereskedelme előtt államhatárok és az államok vetélkedését szolgáló vámpolitikai lépések képeztek akadályokat. Napjainkban a „szlovák tokaji” termelésében, illetve a Szlovákia területének eredetileg (1737) a tokaji borvidékhez sorolt, de a trianoni határokkal elválasztott (1920) részén – Nagy- és Kistoronya (Veľka Trňa, Mala Trňa), valamint Szőlőske (Viničky) határában – kialakult és kibővített szőlőtermelő táj (Tokaj terület) ültetvényei területének kiterjesztésében Kassa (Košice) tőkeerős vállalkozói vezető szerepet töltenek be.

A történelem tanúsítja, Kassa város a múltban régióközpont volt, s ebben kiemelkedő szerep jutott a tokaji borvidékhez fűződő tevékenységének. Ezt a szerepet a huszadik században elvesztette, s ez figyelmeztet bennünket az együttműködés előnyeinek számbavételére.¹²

¹¹ Hegedűs Sándor: Királyok boráról, borok királyáról... Frenkel D. kiadása, Tokaj, 1908.

¹² További felhasznált irodalom: Komoróczy György: Borkivitelünk észak felé. Kassa, 1944. – Zelenák István: A tokaji aszú titkai. 2012.

SOMOGYI GÁBOR

Egy kassai polgárcsalád és a város

A történelmi Abaúj vármegye székhelye Kassa szabad királyi város „*egy a legszebb, legrégibb, s legműveltebb királyi városaink közül, ... széles rendes utcái, csinos sőt pompás épületei miatt, méltán legszebb városaink közt foglal helyet*”.¹ Mindez a kassai polgároknak: magyaroknak, németeknek, szászoknak, szlovákoknak stb. köszönhető. A nagy író és költő, Márai Sándor is örök emléket állított könyvével a kassai polgároknak, akik a város építésének, tudománynak, művészetnek nemcsak támogatói, hanem képviselői is voltak.

E patinás, nagy kultúrtörténeti és történelmi múltú városban élt az *Éder család* a XIX. század elejétől nemzedékről nemzedékre meghatározó szereppel a város politikai, kulturális és művészeti életében. Az Édereks első ismert őse *Blasius*, aki ötvösmesterséget tanult, és Regensburgból jött Magyarországra a XVIII. század második felében. A rozsnói Hecker Margitot feleségül véve ott teremtett otthont, és ötvösmesterként dolgozott. *István* nevű fiuk 1779. június 20-án márt Rozsnyón született, gyógyszerész lett belőle, és elsőként az Éder családból Kassán telepedett le.

A kassai Éder István a város főbírájának, Krausz Ferenc Jánosnak (lásd képünkön) Terézia nevű lányát vette feleségül. Tíz gyermekük közül a legidősebb, *Ferenc* a kassai Akadémián jogot tanult, s a városban hites ügyvéd és táblabíró lett. Egy 1846. július 11-én keltezett okirat szerint háza „Ns. Szabad királyi Kassa városában a fő útján 380. szám alatt” volt.² A Magyar Nemzeti Múzeum adományozói között is felbukkan Éder Ferenc neve, aki 1873-ban II. Rákóczi Ferenc pecsétnyomóját ajánlódokozta a múzeumnak. A pecsétnyomó „1873. december 22-én Éder Ferenc (1810–1889) kassai képviselő ’hazafias áldozatkészségéből’ lett a Nemzeti Múzeum tulajdona.”³

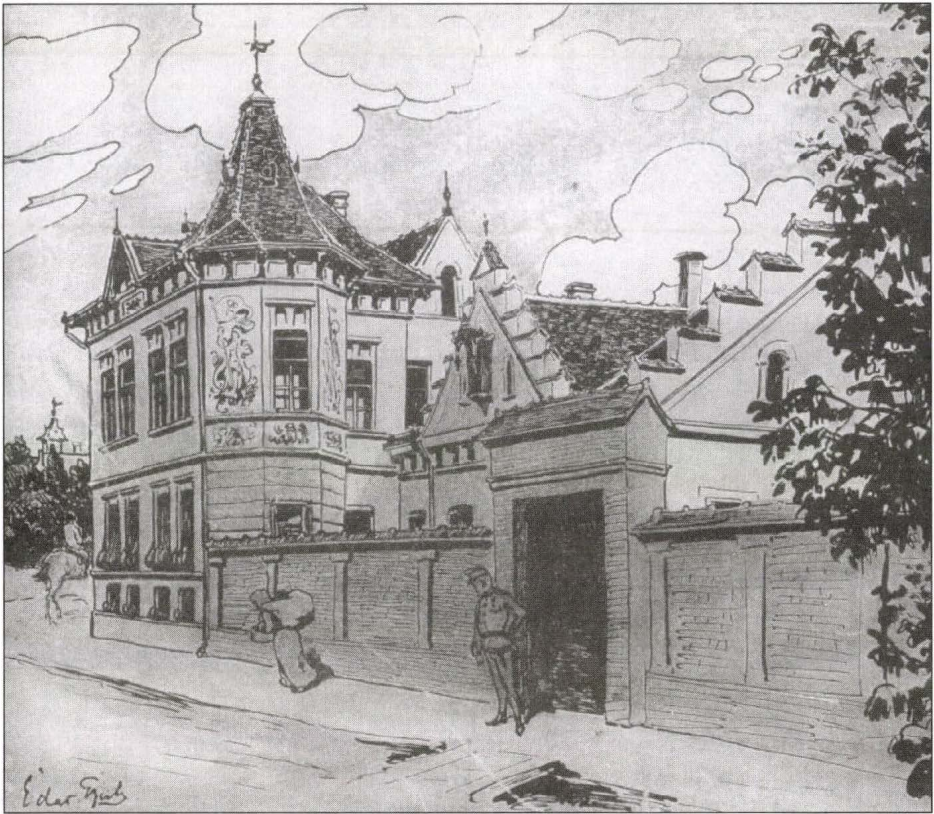
Krausz Ferenc János



¹ *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. I. k. 183.

² Az okiratot Szombatiné Éder Judit őrzi Budapesten.

³ *Orgona Angelika*: Pecsétlélés, pecsétkészítés a Rákóczi-szabadságharcban. = Turul, 2004. 3-4. füzet, 120.



A kassai családi ház a Kálvária utcában
Éder Gyula színezett tusrajza; Blahó Nóra tulajdona

Éder Ferencnek Gruber Júliával kötött házasságából hat gyermek született. A felnőtt kort megért öt gyermeke (a következő oldali) csoportképen látható. Az első, *Ödön* középiskoláit és részben a jogot Kassán végezte, majd Pesten fejezte be tanulmányait. 1867 és 1869 között Pesten a Sárkány-féle ügyvédi iroda vezetője, majd 1869-ben önálló ügyvédi irodát nyit Kassán. Még ez évben a város tiszteletbeli ügyésze lett, és 1872-től a törvényhatósági bizottság tagja. Szabadelvű párti programmal lett a város országgyűlési képviselője 1896-tól 1901-ig, 1907-től a város polgármestere volt. Családi házuk a Kálvária utcában levő szép, saroktornyos emeletes épület volt (lásd fent). Különleges dísz volt otthonuk homlokzatán a fia, Éder Gyula által 1896-ban készített Szent György és Flóra című falfestmény, valamint az ebédlőben az 1899-ben festett mitológiai tárgyú festmények. Sajnos a kassai lakótelep-építés területének szanálása során az 1960-as évek elején a házat lebontották. Éder Ödön jó barátságban volt a vele közel azonos korú Benczúr Gyulával az akkor már Münchenben élő festőművésszel. Amikor Etelkát, testvérhúgát eljegyezte, Benczúr így írt leendő sógorának:



Éder Elek, Ödön, Júlia, Gyula és Ferenc

„...mily rendkívüli az örömem, hallván hírért, hogy Te, aki elmondhatatlanul a legjobb barátaim közt vagy, üdvömrre, íme tehát hogy Te és az én kedves-kedves Etuskám eljegyeztetek. S miként tehetnék másként, kedves Ödön, soroltalak Téged a nagyon is igazak sorába, most hű nővérkémet, ki a felelősséget magára vette, cserben nem hagyom; fogadjátok mindösszességében a várt jókívánságot, hozzá szívbeli szerencsekívánataimat külön is: gratulálok e lépésekhez, s legyetek meggyőződve róla, ritkán okozott nekem hír oly elragadtatót jó érzést, mint épp ez.”⁴

Éder Ödönnek és Benczúr Etelkának egy gyermeke született: Ödön nevű fiuk, 1870-ben. Apjához hasonlóan ő is jogot tanult. Pályáját 1895-től a kassai törvényszéken joggyakornokként kezdte, majd 1905-től Pécsen volt törvényszéki jegyző. Irodalmi tevékenységet is végzett: Kazinczy Ferenc irodalmi működéséről írt cikke a *Felsőmagyarország*ban jelent meg 1898-ban.⁵

Az 1873-as év nagy kolerajárványa borzasztó tragédiát okozott nemcsak Kassának, hanem a Benczúr és Éder családnak is. Benczúr Gyula a neves festőművész Münchenben élt, s már a 70-es évek elején gondolt a nősülésre. Legjobb barátjával és festőtársával, Gabriel Maxszal⁶ nagyon szerették a zenét, főleg Beethovent. Benczúr szépen hegedült, Max jól gordonkázott, s



Éder Ödönne Benczúr Etelka és Éder Ödön

⁴ Benczúr Gyula Münchenben 1869. ápr. 4-én keltezett levele. Dr. Benczúr-Ürmössy Gábor tulajdona, Stuttgart.

⁵ 252. sz.

⁶ Gabriel Max (1840-1915) német festő.

A fiatal Benczúr Gyula⁷Benczúrné Max Karolina⁸

nővére, Karolina jó zongorista volt; gyakran zenéltek hármásban. A barátságból Karolina irányában szerelem lett. Benczúr elvitte Kassára szüleinek bemutatni Karolinát és éppen 1873. március 24-re kitűzött esküvőjük másnapjára érte a családot a borzasztó csapás. Az akkor dühöngő kolerajárványban másnap reggelre meghalt atyja, Benczúr Vilmos, s még azon az éjszakán húga, Éder Ödönné Benczúr Etelka is a járvány áldozata lett. A családra és az ifjú párra a tragédia rettentő hatással volt. A temetés után Benczúr Gyula azonnal visszautazott Münchenbe, majd Ambachba,⁹ kedvelt nyaralóhelyükre, hogy fiatal feleségét megóvja a járványtól.

A megözvegyült Éder Ödön nehezen bánt hároméves kisfiával, de segített neki az akkor már 24. évében levő legkisebb Benczúr-lány, Ilona, hogy a félárva Ödönke ne legyen elhanyagolva, s megfelelő nevelést kapjon. A segítségből házasság lett. De Éder Ödönnek ezért is meg kellett küzdenie. Római katolikus lévén az egyház nem engedélyezte második házasságkötését. Ezért a pápához folyamodott engedélyért azzal, hogy ha nem kapná meg, családjával együtt áttér a lutheránus hitre. A pápai engedély megjött.

Ez újabb házassághoz Benczúr Gyula a sógor és testvér így gratulált:¹⁰

„Kedves Ödön, kedves Ilka!

Miesbachi utolsó napunkon kaptuk az örömdetes, szép hírt – leveleitek által! –, s most, hogy Münchenben vagyunk ismét, első dolgom, hogy a legőszintébb szívből küldhetők jókívánságok teljét zúdítsam Reátok, szövetségtek legyen boldog, nagyon boldog. Bár na-

⁷ R. Buifsonnak Benczúr Gyula vázlatfüzetébe készített rajza 1864-ben. A vázlatfüzet Blahó Nóra tulajdona, Bp.

⁸ Heinrich Max fotóműterméből, München.

⁹ Ambach a starnbergi tó mellett levő nyaralóhely Németországban.

¹⁰ Benczúr Gyulának Münchenben, 1874. szept. 20-án kelt levele. Dr. Benczúr Gábor tulajdona, Stuttgart.

gyon örvendtem már, kedves Ilka, hogy jó Anyánkkal együtt hamar nálunk üdvözölhetlek, de ha ennek ily gyönyörű akadályja lenne, hát már a gondolatának is örülünk, s külön elragadtatással nyugtázzuk, hogy ilyen csodálatos férjed van hát, Ilkám! Te meg, kedves Ödön, jól választottál, ez szent meggyőződése, jó feleséget, s ami jó Etelkánk gyermeke eszményi anyát. Kívánom Nektek teljes szívémből, legyetek boldogok, és ez borítson legalább valamennyi fátlyat a közelmúltbeli súlyos csapásra.”

E második házasságból három gyermekük született: 1875. december 25-én – karácsonyi ajándékként – Gyula, akiből festőművész lett, két évvel később Márta, aki viszonylag fiatalon, 23 éves korában tüdőbajban meghalt, és 1881-ben Ferenc, aki vegyész-mérnök lett, és Svédországban telepedett le. E generációval azonban a család ezen ága megszakadt, mert idősebb Éder Ödönnek egyetlen unokája sem született. A nevet Éder Ferenc és Gruber Júlia második gyermeke, Gyula és leszármazói vitték tovább. Ez az Éder Gyula mint Kassa szabad királyi város nyugalmazott tanácsosa és polgármester-helyettese 1904. január 10-én a kassai múzeum létesítése és rendezése körül szerzett érdemeiért Ferenc József császártól és királytól királyi tanácsosi címet kapott.

Erről az unokaöcs-festőművész Gyula szép emléklapot készített. Az emléklapra ráragasztotta a múzeumépület fényképe fölé a Budapesti Közlöny 1904. évi 13. számának vonatkozó részét, amely szó szerint az alábbi:

„A Személyem körüli magyar ministerium ideiglenes vezetésével megbízott magyar ministerelnököm előterjesztése folytán megengedem, hogy a kassai múzeum létesítése és rendezése körül szerzett érdemeikért Kassa szabad királyi város közönségének, valamint Bubits Zsigmond kassai püspöknek és Desseuffy Pál kapronczai nagybirtokosnak elismerésem nyilváníttassék. Éder Gyula, Kassa szabad királyi város nyugalmazott tanácsosának és Mihalik József, az országos magyar iparművészeti múzeum őrének pedig ugyanazon alkalommal szerzett érdemeikért a királyi tanácsosi címet díjmentesen adományozom.

Kelt Bécsben, 1904. évi január hó 10-én

*Ferencz József s. k.
Gróf Tisza István s. k.”*



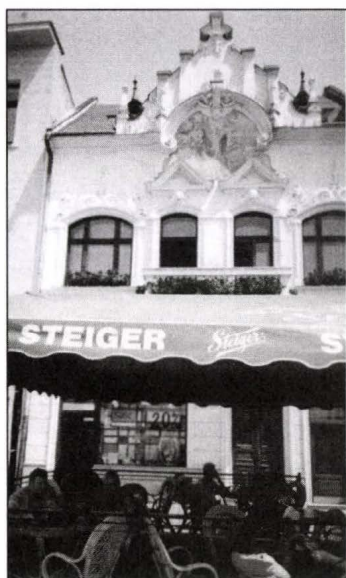


Az Éder család a kassai kertben (1907 augusztusában)

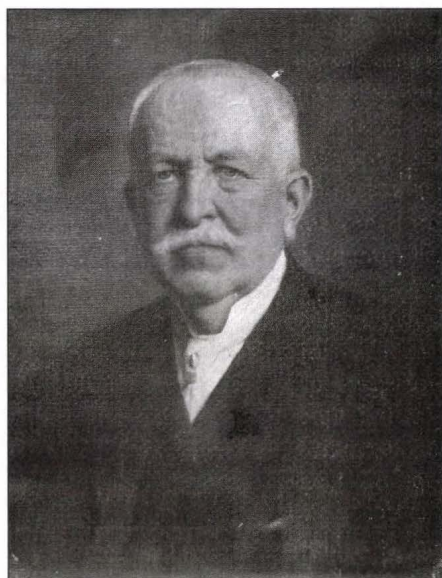
A fenti királyi tanácsosi cím adományozásából látható, hogy a budapesti múzeumőr Mihalik József szakmai irányítása mellett a helyszínen Éder Gyula volt a motorja a kassai múzeum létrehozásának. Érdekes a címadományozás díjmentességének kihangsúlyozása is. Később e múzeum igazgatójává Mihalik Józsefet nevezték ki.

Az Éder család, mint láttuk, nemzedékről nemzedékre meghatározó egyéniségeket adott Kassa szabad királyi város köz- és kulturális életének magas színvonalú viteléhez. A velük rokon családok – mint a Krauszok, Laszgallnerek, Benczúrok – számos tagja kiemelkedő egyéniség volt nemcsak a közéletben, mint a 13 éven át főbíró Krausz Ferenc János, hanem az irodalom, az építészet, a képzőművészet terén is. Ezek közül a legkiemelkedőbb, a világviszonylatban elismert, a maga korában ünnepest festőművész, Benczúr Gyula volt. Éder Ödön nemcsak barátja és sógora volt Benczúr Gyulának, hanem jogi tanácsadója is. Amikor Benczúrt mint a Müncheni Bajor Királyi Képzőművészeti Akadémia tanárát a magyar kormány felkérte egy budapesti mesteriskola létrehozására és igazgatására, sógorához fordult segítségért a feltételek és a miniszternek küldendő levél megfogalmazásáért.

Az Éderek és a velük rokon családok számos kiemelkedő tagjának Kassa kulturális, társadalmi és közéletben való szereplése egyben azt is jelentette, hogy a Kálvária utcai szülői házban sok érdekes művelt ember, a kassai értelmiség számos alakja megfordult, akik kétség kívül hatással voltak az Éder-gyerekek ambícióinak kialakítására. Ez a családi háttér és a nagy művésszel való rokoni kapcsolat voltak az első nagy benyomások, amelyek az ifjú Éder Gyulának figyelmét és szeretetét a festészet felé irányították. Talán éppen a nagybácsi, Benczúr Gyula példájára került a tehetségesen rajzoló gyermek Éder Gyula is a katolikus gimnázium helyett a kassai reáliskolába.



A kassai Strasser-ház (Hlavná 71)



A művész édesapja (1918)

A jó rajzkészségű ifjabb Éder Gyula még a kassai reáliskola tanulója volt 1892-ben, amikor az olajfestéssel is megpróbálkozott. A reáliskolai érettségét megszerezve még az év őszén Münchenbe ment, ahol Friedrich Fehr¹¹ iskolájába iratkozott be, hogy rajztudását fejlesztve 1894-ben a Bajor Királyi Akadémiára biztosan felvegyék a szigorú követelményeket elváró Gabriel Hackl¹² osztályára. Müncheni tanulmányai alatt nagybátyját, Benzúr Gyulát többször meglátogatta ambachi nyaralójában. A nyári szünidőkben Kassán több falfestményt is készített. A szülői házon kívül 1897-ben s Jakab-palotára Perseust és Minervát festette, valamint napórát Héliossszal, 1898-ban pedig „Cassovia és Abundantia” című falépét a Strasser-ház homlokzatára. Kassa főutcáján ma is látható a szépen felújított épületen a restaurált freskó, amely „Kassa és a bőség” allegóriája.¹³ Az ifjabb Éder Gyula müncheni tanulmányai és önkéntes katonai szolgálata után 1900 őszéig még a szülői ház szeretetét élvezte, majd Budapestre ment, ahol letelepedett.¹⁴ Ünnepekre és nyaralásra azonban mindig visszatért a szülői házba. Ekkor festette meg házukat, a bankói erdőt, és számos arcképet festett neves kassai személyekről. Édesapját, Éder Ödönt, a későbbi nagyhírű kassai polgármestert nyolcszor is megfestette (például a fenti képen). Háromszor a családnak, de a kassai iskolaszék (1901),¹⁵ a kassai városháza közgyűlési terme (1913) és

¹¹ Friedrich Fehr (1862–1927) német festő és grafikus.

¹² Gabriel von Hackl (1843–1926) német festő, a Müncheni Akadémia tanára 1878-tól 1919-ig.

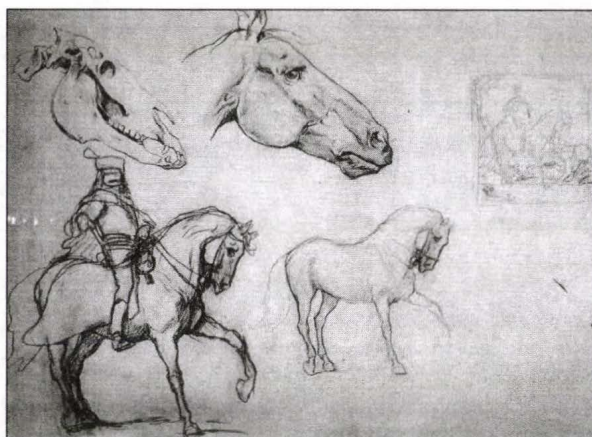
¹³ A freskó 1956-ban történt levakolásáról az 1995. évi pápalátogatással kapcsolatos épületrenoválásról és a freskó restaurálásáról *Milan Kolcun–Megali Bon: Potulky Mestom Košice* című, 2003-ban megjelent könyvében olvashatunk részletesebben. Az épületet mai formájában lásd a fenti képen!

¹⁴ Ifj. Éder Gyula festőművész életútját, művészetét részletesen lásd: *Somogyi Gábor: Éder Gyula, az ember és a művész* (Sátorlajaujhely, 2005) c. könyvében!

¹⁵ A képet a kassai Kelet-Szlovákiai Múzeumban őrzik.



A kassai plakát



Az első vázlatrajzok Éder Gyula Rákóczi-képéhez

a kassai zeneiskola (1914) számára is.¹⁶ A kassai királyi konviktus részére dr. Horváth Balázs, Benedek Ferenc, Kaczvinszky Viktor, Madarassy és dr. Szöhr Szilárd konviktusi kormányzókról 1911-ben készített egyformán 60x50 cm-es méretű arcképeket. A kassai Megyeháza 1914-ben rendelte meg dr. Rakovszky Endre volt abaúji főispán 135x100 cm-es nagy portréját, melyet jelenleg a Vöröskői Múzeumban őriznek.¹⁷ A Kassai Takarékpénztár volt elnökéről, Deák Gyuláról készült kiváló térdképe a szerencsés véletlennek köszönhetően családi magántulajdonban megmaradt.

A legnagyobb méretű és legkiválóbb arcképe a kassai városháza részére II. Rákóczi Ferenc 1909-ben készült lovas portré. Érdemes felidézni ennek előzményeit, a kép születését!

Még hatályban volt az 1715-ben kiadott császári pátenst, amely hazaárulónak nyilvánította Rákóczit és Bercsényit, amikor 1903 nyarán a kassai városi iskola épületében „Rákóczi ereklye-kiállítás”-t rendeztek. A kiállítás plakátját – nem véletlenül – Éder Gyula tervezte (lásd fent). A plakát még nem Rákóczit, hanem egy lovon ülő kuruc vitézt ábrázol. Ez a kiállítás akkor akár rebelliónak is tekinthető lett volna, de már akadémiai szinten is folytak a Rákóczi-kutatások elsősorban Thaly Kálmán kezdeményező és lelkes munkájának köszönhetően. A „boldog békeidőben” a konszolidálódott közhangulat szemében a mintegy 200 éves múltra visszatekintő törvényi szigor már inkább nevetségesnek látszott, amely Rákóczit hazaárulónak bélyegezte és gátja volt hazai újratemetésének.

A király, Ferenc József látva ennek tarthatatlanságát 1904-ben eltörölte az 1715 óta érvényben volt megbélyegző jogszabályt. Ezzel megnyílt a lehetőség a száműzöttek hamvai hazahozatalának előkészítésére. Ilyen előzmények után könnyen elfogadásra került, hogy a hamvak végső nyughelye a millenniumra szépen felújított kassai Szent Erzsébet székesegyház legyen. A hamvak hazahozatala, az 1906. október 28-ai újratemetés országos esemény volt. Kassa Rákóczi-lázban élt, de a Városházán még hiányzott egy reprezentatív, nagyméretű Rákóczi-kép.

¹⁶ Ezt az arcképet a kassai Kelet-Szlovákiai Képtárban őrzik.

¹⁷ Muzeum Červený Kameň, Szlovákia.

Éder Gyula karikatúrája
A kép aláírása. „Megjött Rákóczi! A fejedelem és az ő hű csatlósai”
(Fraknói Vilmos és Thaly Kálmán)

Éder Ödön 1907-ben lett Kassa polgármestere. Talán ez is közrejátszott abban, hogy amikor festőművész fia Budapestről az év végi ünnepekre hazlátogatott feleségével, felvetette egy nagyméretű Rákóczi kép megfestésének lehetőségét. A gondolatot azonnal tett követte, mert még itt, Kassán papírra vetette a kép kompozícióját. Ezt az első vázlatrajzot, a lóháton ülő Rákóczit a kép jobb alsó sarkában a kassai dómmal, háttérben a Kassa környéki dombokkal nyilvánvalóan a megrendelők is elfogadták, mert ez az első gondolat lett megfestve. Különös véletlen folytán ez az első vázlatrajz megmaradt, melyen lófej tanulmányrajz is látható. Rákóczi arca, kalpagja, megjelenése a fejedelem udvari festőjének, Mátyóki Ádám arcképének alapján – mint a leghitelesebb forrás figyelembe vételével – készült. A kép méretére vonatkozó igény, Rákóczi méltóságteljes egyénisége szinte kínálta a lehetőséget a lóháton való ábrázolásra. Kassa már 1906-ban gondolt egy felállítandó Rákóczi-lovas szoborra,¹⁸ lehet, hogy ennek is szerepe volt a fejedelem lóháton ülő megfestésében. És talán annak is, hogy Éder még 1906-ban, az újratemetés napjára megjelent „Kakas Márton” címlapján a „Megjött Rákóczi” című rajzán is fehér lovon ábrázolta a fejedelmet.

Kassáról visszatérve Budapestre Édernek 1908-ban készült első olajképe jegyzéke szerint egy Rákóczi-vázlat volt 55 x 45 cm méretben. Ezt magának tartotta meg, és valószínűleg a II. világháborúban lakását ért bombatalálat pusztította el. Készült a képről egy nagyobb vázlat is 103 x 86 cm méretben, amit Márai Sándor író édesapja, dr. Grosschmidt Géza kassai polgár vett meg közvetlenül azután, ahogy a Városháza megrendelését teljesítette. A nagy kép 290 x 230 cm-es méretben 1909-ben készült el, és a Városháza közgyűlési termét díszítette. E képről – mint egyik legjobban szeretett alkotásáról – nyilatkozott a művész 1925-ben egy vele készült interjúban.¹⁹ A képen valóban a méltóságteljes, jószágos arcú fejedelmet láthatjuk elegánsan megülve fehér lovát, háttérben a kassai épületkontúrokkal, kissé kiemelve a jobbszélen a Szent Erzsébet székesegyházat, ahol hamvai pihennek. A politikai változások következtében később a kép a kassai Kelet-Szlovákiai Múzeumba került, majd a Rodostó-házban 1991-től látogatható állandó kiállítás I. termében állították ki.

Édernek a Rákóczi lovas arcképe már megfestésekor is nagy tetszést aratott, mert Benedek László kassai városi tanácsos megrendelésére még 1909-ben elkészült a kép kisebbített változata 110 x 88 cm-es méretben, és 1910-ben a kassai Jelzőlogbank részére festette meg ugyanilyen méretben. A kép további kisebbített változatát Vastagh Gyula műkereskedő az előzőekkel azonos méretben a makói Megyeháza részére 1913-ban adta el, (sajnos ez a kép az 1950-es évek elején eltűnt),²⁰ és 1926-ban egy 100 x 80 cm-es méretben megfestett változatot a műkereskedelemben értékesítette.



¹⁸ Lengyel Menyhért: Rákóczi városa. Pesti Napló, „Rákóczi Album”. 48.

¹⁹ Zsirkay János: Magyar Művészek. Látogatás Éder Gyulánál. = A Nép, 1925. febr. 1.

²⁰ Halmágyi Pál: Csanád és Torontál vármegyék tisztségviselői 1779–1944. Makó, 2001. 38.



Éder Gyula: II. Rákóczi Ferenc (1909)



Palettás önarckép (1900)

A budapesti Tisztviselőtelep Kaszinója részére 1910-ben egy 160 x 110 cm-es méretű Rákóczi térdképet is festett a művész. Ezek a képek vagy lappanganak, vagy a XX. század háborús éveinek áldozataivá váltak.

E művészen megfestett képhez idéznem kell Fehér József ajánló soraiból egy részletet: „Kassa Rákóczi, a Dómban nyugvó vezérő fejedelem Éder Gyula festménye nyomán jelenik meg emlékezetemben. A Mányoki-arckép klasszikusabb, eredetibb és egyszerűen zseniális. Az Éderé a magyar szabadságharcok vezéreinek örök heroikus pózában áll. A kuruc nóták hangulatát idézi. És ezért ez egy kicsit jobban a miénk, a Felföldön élőké, akik a Rákócziak földjében gyökerezünk.”²¹

Az utókor is tisztelettel adózik a festőművész Éder Gyulának, mert egykori budapesti lakása épületén emléktábla őrzi nevét. Hamvai a budapest Farkasréti-temető 18-s parcellájának első sorában a 96-os számú sírban vannak, melyet a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság 2006-ban a Nemzeti Sírkert részévé nyilvánított.

Az Éder család egyike azoknak a nagy polgárcsaládoknak, akik évszázadról évszázadra Kassát szebbé, nagyobbá tették, kulturális életét a maguk korában világszínvonalúvá emelték, hagyományait, értékeit az utókornak átmentették. Ezek a kassai polgárok alapozták meg annak lehetőségét, hogy a ma kassai polgárai elnyerhessék a „Kassa Európa kulturális fővárosa 2013” címet.



Éder Gyula emléktáblája Budapesten
(Az I. ker. Szilágyi Dezső tér és Székely u. sarkán,
készült a művész halála 50. évfordulójára 1995-ben)

²¹ Fehér József: Ajánlás. = Somogyi Gábor i. m. 7.

KULCSÁR FERENC

A napló

R. C. tizenöt évesen, zöldfülű tascóként került az ország keleti metropolisába, géptant tanulni, mechanikát és matematikát, bár pennája már ekkor is inkább hajlott a műsák, mintsem az ördögi gépezetek felé. Naplót vezetett négy éven át, így a máig őrzött írka a diákevek „minden-titkainak” örök hordozója. A hosszútávfutók városáról – naponta elhaladt a dicsőségtáblát cipelő maratonfutó győzelemittas szobra előtt –, szóval a hajdani vármegyeszékhelyről, Cassoviáról, Tinódi, Kazinczy s a bujdosó Márai városáról feljegyzett mindent, magányosan, mint ama novellabeli hosszútávfutó. Szokásává lett R. C.-nek, hogy behúzódjon a kevély nagy templom, a szépséges Árpád-házi Szent Erzsébet-székesegyház hűvös homályába, s ott olvasson, a megszentelt csendben és magányban. Nem a zsoltárokat, nem is a Bibliát, hanem Dosztojevszkijt, Tolsztojt, Thomas Mannt, Hemingwayt. Alatta mélyen, a mennybe nyúló dóm sírboltozatában a nagyságos fejedelem, Rákóczi, és Zrínyi Ilona, Munkács szent asszonya hamvai pihentek, s ez boldog nyugtalansággal árasztotta el R. C.-t. Tudta, hogy hajdanán a vezérlő fejedelem kibontotta az *Istennel a hazáért és szabadságért* zászlaját, mielőtt még Kollonich érsek Magyarországot előbb rabbá, majd koldussá, végül pedig pápistává vajákolta volna. Majtény, Szatmár, Párizs és Rodostó... s százhatvan év után török földből hozták haza fejedelmünk hamvait Kassára, hogy R. C.-vel lehessen a székesegyházban...

R. C. néha felüti naplóját, s szemezgeti sárgult lapjait, mit írt a Bűn és bűnhődés, a Háború és béke, a József és testvérei, a Búcsú a fegyverektől olvastán. Ezt, azt, mit egy süvölvény, egy kétkelkes titán szokott. Olykor-olykor továbblapoz az írkában, s eljut 1968. augusztus 21-ig. E dátum hatalmas betűkkel, mint Delacroix riadt paripája, ágaskodik a naplóban, s alatta ez olvasható: „Reggel 6 óra: az oroszok megtámadták az országot. A város fölött repülők vijjognak, feszültséggel tele a levegő...” S néhány lappal odább, mint törött varjuszárny, a felszaggatott sínek között talált, emlékműről leverte sarlótöredék lenyomata feketéll a fakó papírlapon. R. C. 40 éve őriz e naplót – ha megtalálják a nála olykor tiszteletüket tévő titkosok, egy időre bizonyára hűvösre kerül –, s most eltöpreng a megfoghatatlanságokon. Tizenhét-tizennyolc évesen a történelem forró fészkeben égett, szinte tojásként megfőtt benne – igaz, ekkor már csak a fenekén volt tojásbéja –: s Kassán az Isten házában, Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona „fénykoszorújában”, háborúról és békéről olvasott, a fegyverektől való búcsúzásról, s nem is vette észre, hogy odakint, a határokon valahol egy könnyörtelen vastüdő zihál, készülődve, hogy a „szocializmus emberarcába”, mint behemót vízilovak a tavorózsárról álmodó posványos mocsárba, belegázolni készülnek a hatalomtól megrészegült tankok. S azt kérdezi R. C., nem vagyunk-e most is, nem vagyunk-e öröklé ebben a forró fészekben, csak valahogy öröklé másképpen gondoljuk, nem látva a vérszomjas, osonó vadat a halhatatlan, elvakító jelen dzsungelében.

ÖTVÖS ANNA

Márai Sándor Kassán

„Este nyolckor születtem, fúj a szél.”
(Ujjgyakorlat)

Márai Sándor író – Kassa ma már világszerte ismert szülőtte – bő két évtizede került vissza a magyar és a világirodalmi köztudatba. Szülővárosában 1991-ben emléktáblát helyeztek el a Mészáros utcai házukon, ahol 1998-ban átadták az író emlékszobáját. 2000-ben ugyanitt megnyílt az életét bemutató kiállítás, amely 2011-ben új arculatot kapott. Márai Sándor nevét vette fel 2000-ben a kassai magyar tanítási nyelvű gimnázium és alapiskola, valamint 2002-ben a Thália Színház stúdiója is, amely épületen található Schrammel Imre „A kassai polgárok” című domborműve. 2004-ben leplezték le az író szobrát, amelyet Gáspár Péter készített, s a kis teret, ahol a szobor található, 2013. január 19-étől immár Márai Sándor térnek hívják.

Márai Sándor szülőháza

Márai Sándor 1900. április 11-én született Kassán Grosschmid Sándor, Károly, Henrik néven; édesapja: Dr. Grosschmid Géza királyi közigazgatóhelyettes, édesanyja: Ratkovszky Margit felsőbb leányiskolai tanítónő volt. Az anyakönyvi adatok¹ alapján tudjuk, hogy a gyermek születési helye a Szegfű utca 6. A Szegfű utcát azonban ma már nem találjuk meg Kassa utcanévjegyzékében, mert ezt a Fő utcával párhuzamos kis utcácskát a 20. század fo-

lyamán többször is átkeresztelték és átszámozták, s ez az oka annak, hogy eddig tévesen egy másik házzal azonosították Márai Sándor szülőházát. A mai Bočná utca 2-es számú házat tartják számon szülőházként, amely azonban nem azonos az egykori Szegfű utca 6-tal, ugyanis ez az épület 1900-ban a püspöki palota részét képezte, 1893-ban vásárolta meg a kassai római katolikus püspökség.²



¹ Štátny archív v Košiciach, pobočka Košice, Matrika narodených, 1900, 11. zv., 366. s., č. 424.

² Katastrálny úrad Košice, Pozemková kniha Košice, číslo vložky 2210.



A mai Bočná utca 2-es számú ház



A püspöki palota (ma: Fő utca 28.)

Az épület 1900-ban még nem rendelkezett házszámmal, hanem az akkor Fő utca 34. szám alatt található püspöki palota Szegfű utcai bejárata volt. Egy 1896-ban készült, a püspöki palota berendezését felsoroló leltár³ itt lóistállót, mellékhelyiségeket, kocsisínt, vasajtájú lomtárat és fásszínt említ. Egy évtized múlva pedig már a Szent Erzsébet nyomda működött a püspöki palota udvari és Szegfű utca felőli helyiségeiben.⁴

Márai Sándor írja az *Egy polgár vallomásai*-ban,⁵ hogy a kassai polgárok befelé építkeztek: „Az igazi város szinte láthatatlan volt, befelé épült, az uccsorok földszintes homlokzata mögött terült el. Ha benézett a vándor a bolthajtásos kapuk egyikén, négy-öt házat látott az udvaron, amelyet teleépítettek az unokák és ükunokák; ha egyik fiú megnősült, ragasztottak neki egy új szárnyat a meglevő épületekhez. A város elrejtőzött a házak udvarain.”⁶ Ezek az épületegyüttesek házszámot csak a frekvenciáltabb utcafrontjukon viseltek, a mellékutcákban található hátsó kapuik, bejárataik nem voltak megszámozva.⁷

³ Arcibiskupský archív v Košiciach (AACass). Leltár a mélt. kassai püspöki széklakban lévő bútorzati és egyéb berendezési tárgyakról 1896. évi nov. 1-jén eszközölt felvétel alapján.

⁴ A Szent Erzsébet nyomdát Fischer-Colbrie Ágoston (1863. okt. 16. Zselíz, ma: Želiezovce, Szlovákia – 1925. máj. 17. Kassa, ma: Košice, Szlovákia, 1907. máj. 22-étől a kassai egyházmegye püspöke) alapította 1907-ben. Többek között itt nyomtatták az 1907. június 9-én induló klerikális napilapot, a Felvidéki Újságot is. In: *Mihóková Mária*: Košický biskup ThDr. Augustín Fischer-Colbrie 1863-1925. Život a dielo. Košice, 1996. 22. (Egyébként a Felvidéki Újság fejlécében a kiadóhivatal címeént is a Fő utca 34 van megadva azzal a megjegyzéssel, hogy bejárat a Szegfű utca felől, és ebben az esetben sem tüntettek fel házszámot.)

⁵ *Márai Sándor*: Egy polgár vallomásai. (I. kiadás.) Pantheon, Bp., é.n. [1935.]

⁶ Uo. 6.

⁷ Kassa az adóbeszedés végett kerületekre volt osztva, s a kerületeken belül az utcákban található épületek úgy voltak megszámozva, hogy az adó beszedésekor egy úttal be lehessen járni őket. Ezért a házszámozás sem követte azt a ma már bevett szokást, hogy az utca egyik oldalán a házak páratlan számmal, a szemben lévő oldalon pedig párossal rendelkeznek. Kivéve a nagyobb utcákat, mint a Fő utca, a Forgács utca (ma: Erzsébet utca, Alžbetina) és a Malom utca, ahol az utca jobb oldalán lévő épületek páratlan, a bal oldalon lévők pedig páros számot kaptak. „A negyedik bejárás rendje esetenként változott ugyan, maguk a negyedik azonban a legrégibb adójegyzékek tanúsága szerint már a 15. század óta kialakult egységek voltak.” (*Granasztói György*: A városi élet keretei a feudális kori Magyarországon. Kassa társadalma a 16. század derekán. Korall, Bp., 2012. 317.), „A falakkal körülvevő terület hagyományosan négy negyedre oszlott, melyek az alsó városfal kapujától a felső kapuig, körkörösén délről indulva fedték le Kassát, ... A kassai népesítésre vonatkozó különféle összehajrási végrehajtási rendje a középkortól kezdve azonos rendben, az első negyedtől haladva történt, és a házak számozása is hagyományosan az alsó kaputól kezdődött. ... Az első és második negyed a várost kettészelő széles főutca nyugati, míg a harmadik és negyedik annak keleti, Hernád felé eső oldalán terült el.” (*Czoch Gábor*: „A városok szíverei”. Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról. Kalligram, Pozsony, 2009. 72.)



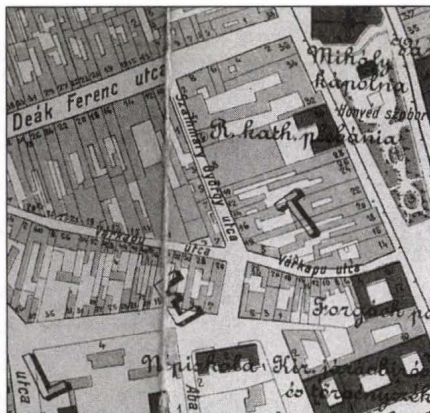
Kassa várostérképe 1869-ből

1912-ben Kassa szabad királyi város közgyűlése elrendelte a város területén lévő, és névvel nem rendelkező utcák elnevezését, valamint egyes utcák neveinek megváltoztatását. Ek-

Kassa 1912. Szathmáry György utca 6.
Házjegyzék, 1912. 375.
Házjegyzék, 1912. 183.

kor került sor az új házszámozásra is: számot kapott minden kapu és bejárat. Előfordult, hogy egy-egy ingatlan, amely több utcával volt határos, több házszámot kapott. Megrajzolták a város új átnézeti térképét, amelyen feltüntették az új utcaneveket és az új házszámokat is.⁸ 1912-ben a Szegefű utcát Szathmáry György utcára keresztelték, és a püspöki palota szobán forgó hátsó épülete a 6-os számot kapta. Ez az oka annak, hogy tévesen a Szegefű utca 6-ot a Szathmáry György utca 6-tal azonosították.

Az egyetlen biztos és megbízható adatot a háztulajdonos személye jelenti. Az 1900-as kassai címtár alapján a Szegefű utca 6-os számú ház tulajdonosa Stark Nétus volt.⁹ A csaknem évente kiadott kassai címtárak alapján követni tudjuk, hogy 1906-ban került át az épület Glück Jakab tulajdonába.¹⁰ Az 1912-es hivatalos házjegyzékben¹¹ Glück Jakab háza a Szathmáry György utca 9-es számú ház volt, amely azonos volt a Hunyady utca 7-tel és a Várkapu utca 26-tal is (amely azelőtt a Galamb utca 11 volt). A Hunyady utca 7-nél már fel van tüntetve a régi házszámnál a Szegefű utca 6. Az 1913-14-es cím- és lakásjegyzékben is szerepel, hogy a Hunyady utca 7-es számú épület tulajdonosa Glück Jakab, s ez a cím azonos az egykori Szegefű utca 6-tal.¹² Tehát egy olyan épületről van szó, amely három utca által volt köz-



Hunyady utca

Házjegyzék szám Ház Ház Ház	Házjegyzék szám Ház Ház Ház	Házjegyzék szám Ház Ház Ház
1	Stark Nétus	2
3	Braun József	4
5	Friedman Márk	6
6	Glück Jakab	7

Szathmáry György utca

Házjegyzék szám Ház Ház Ház	Házjegyzék szám Ház Ház Ház	Házjegyzék szám Ház Ház Ház
1	Stark Nétus	2
3	Braun József	4
5	Friedman Márk	6
6	Glück Jakab	7

⁸ A századforduló környékén Kassa rohamos fejlődésnek indult. Fontos intézmények épültek meg a város területén, főleg az akkori városmagon kívül, amivel a külvárosi részeket is bekapcsolták a város vérkeringésébe. Létrejöttek a nagyvárosias körutak: a Rákóczi (ma: Moyzes) és a Bethlen (ma: Kuzmány) körút. Megindult a vízvezeték kiépítése és a csatornázás, majd új burkolat került az utcákra, járdákat építettek. A civil lakosság körében is megindultak az építkezések, sok-sok magánház épült ekkoriban, aminek következtében gyakran új utcák jöttek létre, amelyeknek előbb-utóbb nevet kellett adni. Archív mesta Košice, 5229/114/1912. Utcák új elnevezése és új házszámok. (Közművek igazgatóságának előterjesztése.) Városi Közlöny, II. évf. Kassa, 1912. márc. hó 3. szám, 8-9. 5229/114. szám. 1912. kgy.

⁹ Kassai kalauz. Naptár 1900-ik közönséges évre [...] teljes címtárral. XII-ik évf. Kassán, 1900. 106.

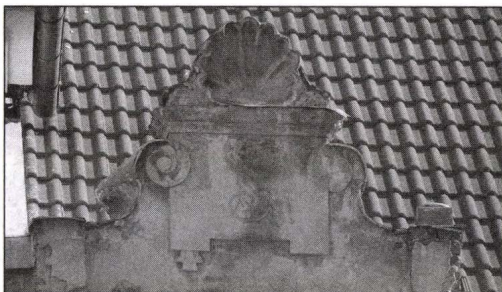
¹⁰ Kassa szab. kir. város és Abauj-torna vármegye cím- és lakásjegyzéke 1906. Kassa. 19.

¹¹ Kassa törvényhatósági joggal felruházott szab. kir. város házjegyzéke. 1912. M. kir. országos kataszteri felmérés. Abauj-Torna vármegye. (Ez a házjegyzék tartalmazza az utcák régi és új neveit, a régi és új házszámokat és az aktuális tulajdonosok neveit is.)

¹² Kassa szab. kir. város cím- és lakásjegyzéke 1913-1914. évre. 72.

Hunyady-utca. I. kerület.

- 1 Szedlacsek Anna és Wilkovszky Guidóné (Galamb-utca 9)
- 2 Kassa szab. kir. város (2)
- 3 Braun Lajos (10)
- 4 M. kir. kincstár (cs. és kir. közös hadügyi kormány szolgálatában (Imaház-utca 2)
- 5 Friedmann Márk és neje (Szegfű-utca 1)
- 6 Kassai róm. kath. legényegyesület (Rákóczi-körut 3)
- 7 Glück Jakab (Szegfű-utca 6)
- 8 Kassa szab. kir. város



Lakásjegyzék az 1913-1914. évre, 72.

SN monogram



Timon utca 1. és 3.



A földszintes ház: Szegfű u. 1 (ma Bočná 10)

refogva, és mindhárom utca felől volt bejárata, és ezért 1912-től egyszerre három házszáma is. Ez az épület ma a Timon utca (Timonova) 1. szám alatt található, a Thália Színház Márai Stúdiójának közvetlen szomszédságában. A ház 1890 előtt épült, s 1891 és 1906 között volt a tulajdonosa Stark Nétus.¹³ A Timon utca felőli pártafalán még halványan látható egykori tulajdonosának a monogramja: SN. A mai Bočná utca (egykori Szegfű utca) felől ma már nincs bejárata az épületnek. Hogy hol volt, és mikor szűnt meg, egyelőre nem tudjuk. Ehhez további kutatásokra és vizsgálatokra lesz szükség. A vele szemközti épület pedig az az egykori Szegfű utca 1 (ma: Bočná utca 10), amelynek tulajdonosa 1900-ban Stadler Sándor volt.¹⁴ Az ő felesége Ratkovszky Irma pedig Ratkovszky Margitnak – az író édesanyjának – mostohanővére.

Márai írja az *Egy polgár vallomásaiban*, hogy az anyját a nővére nevelte, aki egy helybéli jómódú hivatalnokhoz ment férjhez. „A helybeli nővér fogadta magához anyámat, ez a nő 'nevelte'. Kegyetlen és szenvedélyes nő volt; a családban féltek tőle, mint a szoknyát öltött sátántól, gyűlölték. Gazdagon éltek, úriasan, nagy házat vittek. [...] [Irma] Mint a bosszúálló angyal, vándorolt hajnaltól napestig az alacsony, földszintes házban, az idegen lakók is rettegtek tőle.

¹³ Juraj Bauer: És múltak a századok... Emléktáblák és feliratok, címerek, szobrok, monogramok, jelek a házakon. Kassai Polgári Klub, Kassa, 2008. 188.

¹⁴ Kassai kalauz. 1900. 106. 1911-ben már Friedmann Márk szerepel tulajdonosként. (Kassa szab. kir. város teljes címtára. 1911. évre. 22.) 1912-ben pedig ez a ház a 20-as házszámot kapta a Sztármáry György utcában. (Kassa törvényhatósági joggal felruházott szab. kir. város házjegyzéke 1912. 376.)



Ma Fő utca 20.



Szegfű utca

*Köztük egy öreg katonatiszt, [...] a család hűséges barátai közé tartozott. [...] Henrik volt a keresztneve, s az ő emlékére kaptam én is számos keresztneveim között a regényes hangzású Henrik nevet.*¹⁵

Márai Sándor szülei 1899. június 28-án házasodtak össze.¹⁶ Ekkor már egyikőjüknek sem éltek a szülei. A menyasszony lakhelye a Szegfű utca 1-ben volt, amely megegyezett a két tanú – Stadler Sándor takarékpénztári igazgató és Wagner Henrik császári és királyi tüzérszázados – lakóhelyével. A vőlegény, Grossschmid Géza lakóhelye ekkor a Fő utca 111-ben volt.¹⁷ Édesanyját, Grossschmid Károlynét, szül. Radványi Klementinát viszont a Fő utca 22-ből kísérték utolsó útjára 1898. augusztus 3-án.¹⁸ A Fő utca 22, az egykori Kassai Népbank épülete (ma: Fő utca 20),¹⁹ szintén az egykori Szegfű utcában végződik. Tehát ha feltételezzük, hogy ebben a házban nevelkedett Grossschmid Géza, akkor feleségével, Ratkovszky Margittal csaknem közvetlen szomszédok voltak.

Az 1900-as kassai címtár alapján – amely értelemszerűen az előző évi adatokat tartalmazza – Grossschmidné Ratkovszky Margit tanítónő a Fő utca 111. szám alatt lakott,²⁰ tehát az esküvő után a férje lakásába költöztek. Márai Sándor 1900. április 11-én viszont már a Szegfű utca 6-ban született. Feltételezhető, hogy a fiatal házaspár – mivel már egyikőjüknek sem élt az édesanyja, aki segítségére lehetett volna a fiatalasszonynak a gyermeknevelésben és a háztartás vezetésében – úgy döntöttek, hogy közelebb költöznek Margit „nevelőanyjához”. Ugyanis Grossschmidné a szülés után három hónap múlva újra visszament taní-

¹⁵ Márai Sándor i. m. 105–106.

¹⁶ Štátny archív v Košiciach, pobočka Košice, Matrika sobášeních 1898 - 1899, 439. s., č. 156.

¹⁷ 1900-ban ez a ház Hlaváts Jenőné tulajdonában volt, akinek férje városi mérnökként dolgozott. A házat 1938 előtt lebontották, ma egy négyemeletes lakóház áll a helyén a Tesco áruház mellett. = Gašpar Ján: Košice pohľady do histórie mesta na starých pohľadniciach, I. časť, Region Poprad, Poprad, 2011. 116.

¹⁸ [http://www.rakovszky.net/D1_DisplRemImg/Rako_DRI_ShowRemotelImages.shtml?\\$LSG_G20@0219](http://www.rakovszky.net/D1_DisplRemImg/Rako_DRI_ShowRemotelImages.shtml?$LSG_G20@0219)

¹⁹ Gašpar Ján i. m. 74.

²⁰ Kassai kalauz. 1900. 45.

tani.²¹ Az anyakönyvekben szereplő adatok segítségével követni tudjuk, hogy a Grosschmid család a Szegfű utca 6-ból a Szepsi út 36-ba költözött,²² ahol 1902. május 16-án megszületett második gyermekük: Klementina Margit Dóra.²³ A kislány sajnos pár hónapos korában meghalt.²⁴ Mencikéről Márai így emlékezik meg: „Kétéves voltam, mikor újszülött leánytestvéremet kiejtette a pólyából a dajka; a gyermek fejére esett és szerencsére meghalt.”²⁵

A tragédia idején a család lakhelye már a Fő utca 4 volt. (Lásd alábbi képünkön 1940 körül!)

Az „otthon”

„Gyermekkorom a 'bérház'-ban telt el. Ha ezt a szót gondolom: 'otthon', a főuccai ház széles udvarát látom, a hosszú rácsos folyosókat, a nagy porolót és a villanymotoros kutat.”²⁶

1902-ben költöztek Grosschmidék a Kassai Jelzálogbank részvénytársaság épületének egyik első emeleti lakásába. Édesapja ekkor már a bank jogtanácsosa.²⁷ Az író ezt a Fő utcai épületet tartotta otthonának, életében meghatározónak, ehhez kötik gyermekkori, ifjúkori élményei. Sajnos e gyakran emlegetett helyszín ma már nem létezik. A Jelzálogbank gyönyörű szecessziós



épületét érthetetlen okokból 1983 elején lebontották, és a helyén 1986 végéig felépítették a Dargov áruházat.²⁸ Ezért ma már csak régi fotókról és Márai Sándor írásából ismerhetjük egykori lakóhelyét: „De ez a mi házunk, a Fő uccán, igazán nagyvárosi háznak tetszett, valóságos bérház volt, kétemeletes, széles homlokzatával, tág kapualjával, széles lépcsőivel [...], s minden emeletről hosszú ablak sor, tizenkét ablak bámult az uccára. Az első emeleti lakásokhoz, így a miénkhez is, keskeny erkélyt építettek, melynek vaskorlátját nyáron megraktuk földes ládákba

²¹ A kassai m. kir. állami felsőbb leányiskola [...] értesítője az 1899-1900. iskolai évről. IX. évf. Kassa. 1900. 62. „évközben Grosschmidné Ratkovszky Margit nyert háromhavi szabadságot,” ami a szülési szabadságnak felelt meg (ápr., máj., jún.).

²² A ház tulajdonosa Poledniák Károly gyáros volt. = Kassai kalauz. Naptár az 1901-ik közönséges évre. Kassán, 1901. 118., ma ez a ház a Štúr utca 44. számú épülete.

²³ Štátny archív v Košiciach, pobočka Košice, Matrika narodených 1902, 16. zv., 478. s., č. 634.

²⁴ Štátny archív v Košiciach, pobočka Košice, Matrika zomrelých 1902, 13. zv., 286. s., č. 929. (Az anyakönyvi bejegyzés szerint a halál oka: tüdőlob, vagyis tüdőgyulladás.)

²⁵ Márai Sándor i. m. 197.

²⁶ Uo. 11-12.

²⁷ Kassa sz. kir. város és Abauj-Torma vármegye lakcim-jegyzéke az 1903. évre, Kassa, 1902. 180.

²⁸ Az épületet 1896-ban még Pennybankként építette Jakab Árpád kassai építész cége, ahová 1898-ban beköltözött a Kassai Jelzálogbank részvénytársaság. = Gašpar Ján i. m. 79.

ágyazott muskátlifüzérrel. [...] Nagyon szép, s főként tekintélyes ház volt; az első igazán 'modern' ház a városban, nyers, vörös téglából épült homlokzata is, az építész teleragasztotta gipszcifraságokkal az ablakok alját, s általában, beleépített mindent, amit a századvégi építész becsvágja ilyen vadonatúj bérházra ráaggathatott.²⁹

Az Egy polgár vallomásainak első fejezetében az író részletesen leírja, hogy nézett ki az udvar, milyen volt a bérház hangulata, valamint a bank és a lakásuk beosztása, a helyiségek berendezése. A kassai lakosok közül még sokan emlékeznek a házra, s különösen a csodálatosan szép üvegteremre, amelyhez hasonló nem volt a városban. *„A bank már nem fért el a szűk helyiségekben, s mint a megtollasodott parvenű, építkezni kezdett, tündéri üvegpalatotát épített magának az udvaron. Olyan csodálatos építkezés volt ez, mint valami üvegtemplom: Németországból hozattak vastag üveglapokat s kupolát építettek a pénztárterem fölé, amelyet később idegen földön is alig láttam. A parasztok így is nevezték az új bankpalatotát: 'A Betlehem'.³⁰ „Ha 'otthonzagot' akarok érezni, elmegyek a régi bérházba, [...] megállok az első emeleten, a 'betlehem' korlátjának dülök s nézem a nagy udvart, a diófát a szomszéd kertben...³¹*

A „saját ház”

A századeleji Kassán még ritka volt az ilyen lakóház, amelyben bérlakások voltak, s a patrícius családok kissé le is nézték a benne lakókat. *„Apám is úgy érezte, hogy úriember nem fizet bért és nem lakik idegen házbán; s mindent elkövetett, hogy mihamar saját házba költözhesünk.”³²* Ez a ház ma a Mészáros utca 35, és itt működik a kassai Nemzetiségi Kisebbségi Klub és a Márai Sándor Emlékszoba, valamint a Kassai Polgári Klub. A ház falán pedig megtaláljuk az író emléktábláját. (Képünkön: a saját ház, ma: Mészáros utca 35.)

Kassa 1912-es házjegyzékében az ingatlan tulajdonosai még a Heim család és örököseik.³³ A kassai földhivatal telekkönyvi részlegén megtalálható jegyzőkönyv szerint az 1912. szeptember 17-én érvénybe lépett adás-vételi szerződés alapján a ház és az udvar tulajdonosai fele-fele részben dr. Grosschmid Géza és felesége Ratkovszky Margit.³⁴

A kassai Városi Levéltárból előkerült egy hivatalos levél,³⁵ amelyet 1919-ben dr. Grosschmid Géza



²⁹ Márai Sándor i. m. 5-6.

³⁰ Uo. 23.

³¹ Uo. 305.

³² Uo. 11.

³³ Kassa törvényhatósági joggal felruházott szab. Kir. város házjegyzéke 1912. 295.

³⁴ Katastrálny úrad Košice, Pozemková kniha Košice, číslo vložky 2124.

³⁵ Archív mesta Košice, 1919, č. šk. 2331, č. 1252.

mint háztulajdonos írt Kassa város lakáshivatalához, hogy Mészáros utcai házukat hagyják meg a tulajdonukban, és egyben mentesítsék őket a lakbér fizetése alól.³⁶ Ez a hétoldalas, kézzel írott levél és egy kétoldalas kézzel kitöltött hivatalos kérdőív 1919. június 23-án érkezett Kassa város tanácsához. A továbbiakban ebből közlök részleteket, melyek értékes információkat tartalmaznak az épületről, vásárlásának körülményeiről, felújításáról. A levélből vett idézeteket dőlt betűvel jelzem, az aláhúzások a levél írójától származnak.³⁷ A levélben *Grosschmid Géza dr., pénzügyi ügyész és cégvezető és neje született Ratkovszky Margit, okl. felsőbb leányiskolai tanítónő* kéri Kassán, *Mészáros utca 41. sz. a. fekvő ház- és beltelek köztulajdonba való vétele alól való mentesítését, illetve annak egyéni tulajdonukul való meghagyását.* Ezt a kérésüket a továbbiakban részletesen megindokolják. A tárgyalt ingatlanuk mindketten és felerészben tulajdonosai. 1912-ben vették közösen megtakarított pénzükből és Ratkovszky Margit nagybátyjától, dr. Ratkovszky Mátyás bécsi tanártól kapott 24 000 korona névértékű záloglevél egyenértékéből. Ez a nagybácsi még életében szétosztotta vagyonát családtagjai között, hogy azok családi házat tudjanak vásárolni. *Az ő felfogása szerint minden fáradtságos – akár testi, akár szellemi – munkából élő embernek a maga békés otthonához joga van s kitartással, szorgalommal és becsületes munkával ennek elérésére kell törekednie.* Márai is megemlékezik az *Egy polgár vallomásaiban* anyja nagybátyjáról, sőt, ő is megemlíti, hogy a tőle kapott nagyobb összeg segítségével vásárolták szülei a saját házat: *„Vagyonát még életében szétosztotta rokonai között. Anyám húszezer forintot kapott, s ebből vettük a „saját házat”. [...] A háború harmadik esztendejében halt meg a bácsi, s szösz szerint éhenhalt, a bécsi rokonok mesélték, hogy élete utolsó hónapjaiban elajándékozta a szegényeknek mindenét, még élelmiszerjegyeit is.”*³⁸

A levél következő bekezdéséből megtudjuk, hogy dr. Grosschmid Géza először egy telket vásárolt az akkor Róka utca, a levél keletkezésekor (1919-ben) Jókai utca (ma: Jesensky utca) és a Széchenyi liget (ma: Városi park) sarkán, de *az építkezés a talaj iszapos volta miatt egy, egy lakásos házra is drágábbnak mutatkozott, mint a mostani, akkor nagyon elavult állapotban volt háznak megvétele.* Ezért a telket eladták, és megvették a Mészáros utca 41. számú házat. Ez az épület akkor nagyon rossz állapotban volt, ezért nem költözhetek be azonnal. *A ház csinosabb külseje annak köszönhető, hogy fivérem: Grosschmid Károly, okl. mérnök, akkor Kassán időzött, s ő nagy hozzáértéssel, ízléssel, sőt, szeretettel tervezte s ellenőrizte az átalakítási munkálatokat.* Az átalakításra kiadott engedélyt megtaláljuk a Városi Közlöny 1913. áprilisi számában.³⁹ A ház ekkor kapta szép neoreneszánsz stílusú homlokzatát és a bejárat fölél a homlokzat síkjából kiugró díszített zárt erkélyt is.⁴⁰ Egyébként jól látható a bejárat fölött a felirat, amely a restaurálás évét jelzi: REST.A.DNI.MCM.XIII.⁴¹

³⁶ Erre azért volt szükség, mert az 1919-es proletárdiktatúra alatt új rendeletek sokasága jelent meg Kassán. Többek között felmérték a magántulajdonban lévő házak kihasználtságát, és arra kényszerítették a háztulajdonosokat, hogy maguk is lakbért fizessenek, valamint a hivatal az általa feleslegesnek ítélt lakrészekbe idegeneket költöztetett be. Ezekben a napokban több tucat kérvény született annak érdekében, hogy a háztulajdonosok mentesüljenek e kötelességek alól.

³⁷ A levélből vett részleteket a mai magyar helyesírásnak és központosításnak megfelelően idézem.

³⁸ Márai Sándor i. m. 138.

³⁹ Városi Közlöny, III. évf. Kassa, 1913. ápr. 15. 4. sz. 92. A kivitelező: Holományi István építész-vállalkozó.

⁴⁰ Gašpar Ján i. m. 150.

⁴¹ Restituta Anno Domini 1913. (Felújított az Úr 1913. évében.)

Márai Sándor az 1913-14-es iskolai évben Budapesten tanult a II. Kerületi Érseki Katolikus Főgimnáziumban.⁴² Ezen a télen költöztek be a szépen felújított családi házba: „Ezt a karácsonyt már az új, a 'saját házban' ünnepeljük. Apám arrivált. Az új ház pompás, nagyúri, talán nincs is abban a pillanatban párja a városban; de én már csak napokra, rövid, udvariassági látogatásra járok le ide. [...] Több, mint tucat boltíves szoba tárul itt, s oly szokatlan, előkelő volt minden; a kertben sziklákkal övezett, vadregényes szökőkút csobogott; a folyosó rácsáról futóvirág hullott le az udvarra; s a kapu fölött szürke terméskőbe vésvé ott díszlett a család címere.”⁴³ Édesapja leveléből megtudhatunk egy-két részletet a ház belső tereinek kialakításáról is: *A házat tisztán családi háznak, a magunk és 4 gyermekünk részére szánva, alakítottuk át úgy, hogy az emeleten van ez idő szerinti lakásunk, a földszinten pedig 4 kisebb 1 szobából s fürdőszobából és kettő, 2 két kis szobából álló lakosztály van, melyeket gyermekeink önállósításáig bútorozva adunk bérbe. Ezen szobákhoz konyha, spajz, cselédszoba nincs, mert úgy volt tervezve, hogy gyermekeink velünk közös háztartásban fognak élni.*

Sajnos a történelem beleszólt a családi tervekbe, a négy gyermek közül egyik sem maradt Kassán, és Grosschmidék 1934 februárjában eladták a házat a Széman házaspárnak.⁴⁴

A Bankó

A Bankó Kassa belvárosától kb. 3 km-re, északnyugatra fekvő erdőség a város fölött, amely gazdag forrásokban, és ahonnan gyönyörű kilátás nyílik a környező hegyekre. A kassai polgárok számára már a 18. század második felétől kedvelt és szívesen látogatott hely volt a Bankó-fürdő, ahol fogadó is várta a kirándulókat. Üdülőhely akkor vált belőle, amikor az 1880-as és 90-es években villákat építettek itt a jómódú patrícius családok. „... a városi családok elitje nyárilakot épített itt, vagy szobát bérelt az egérszágú, nyirokgombával vastagon benőtt falú fogadóban. Az első, diszes, vadászlakszerű villa, melyet az erdei úton közeledő városi látogató a telep házai közül megpillantott, egyik öreg nagynénim tulajdona volt [...]”⁴⁵ Ez volt a Lujza-villa (képünkön), amely 1889-ben elsőként épült meg a családi nyaralók közül, mégpedig közvetlenül a fogadó mellett.⁴⁶



Tulajdonosa: Kraft Alajos és Kraft Alajosné szül. Dendely Mária volt, akik Ratkovszky Margitnak, Márai Sándor édesanyjának voltak a keresztszülei. Kraft Alajos nagyon sokat tett a Bankó felvirágoztatásáért, többek között rendbehozatta a fogadó melletti forrást, és azt is – akárcsak a villát – lá-

⁴² A Budapesti II. Kerületi Érseki Katolikus Főgimnázium és a vele kapcsolatos Rákóczi Kollégium fiúnevelő intézet értesítője az 1913-1914. iskolai évről, Bp., 1914. 82., 105.

⁴³ Márai Sándor i. m. 305-306.

⁴⁴ Katastrálny úrad Košice, Pozemková kniha Košice, číslo vložky 2124.

⁴⁵ Márai Sándor i. m. 88.

⁴⁶ A villát Répászky Mihály tervei alapján építette Pajtás Gyula és Wirth József. Gašpar Ján: Historické a turistické pozoruhodnosti. 98. = Zaujímavosti z košických lesov. Mestské lesy, Košice, 2008. 86-135.

nyukról nevezte el.⁴⁷ „Kertes lakóházat béreltünk a 'Bankón', sűrű, testi jóérzésben multak a hetek... [...] A nyári lakóház a fenyves szélén épült, magasan a város felett, irtatlan erdőségben; talán féltucat ilyen nyaraló állott az erdő peremén, s odébb a Lujza-forrás előtt a düledező fogadó is megtelt e hónapban üdülő polgárokkal. A villákban persze magunknak éltünk, elkülönözten és tartózkodóan.”⁴⁸

Sajnos ma már sem a forrás, sem a nyaraló nem létezik. Az épület még 1978 és 1990 között szaunaként és bárként működött, majd 1992-ben lebontották.⁴⁹ Ma pedig a Bankó Hotel fedett medencéje található a helyén.⁵⁰



A Márai-ház a Mészáros utcában
GAÁL ZOLTÁN FELVÉTELE

⁴⁷ Gašpar Ján i. m. 97.

⁴⁸ Márai Sándor i. m. 310-311.

⁴⁹ Gašpar Ján i. m. 100.

⁵⁰ A két régi kép – a Fő utca 4-ről és a Bankón lévő villáról – Ján Gašpar archívumából való. A fotókat a többi épületről a szerző készítette.



Egy régi síremlék a kassai Szent Rozália temetőben

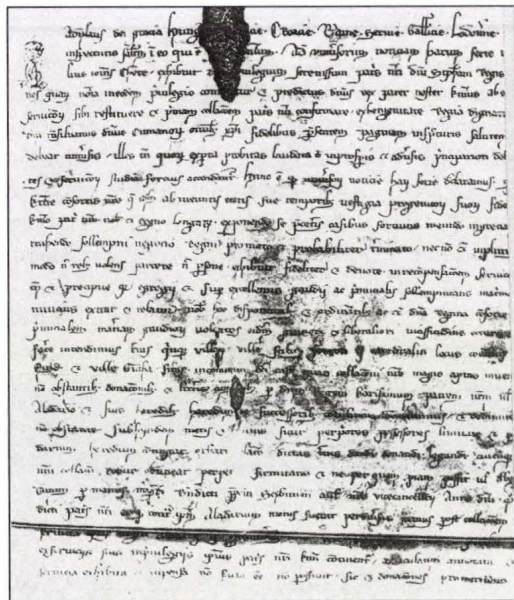
EVVA MARGIT

A 740 éves Abaújdevecser

Szülőfalum, Abaújdevecser ebben az évben ünnepli első írásos említésének 740. évfordulóját. Tekintve, hogy története kapcsolódik Magyarország történetéhez, érdemes róla megemlékezni. IV. Béla királyunk a tatárjárás után családjával együtt igyekezett helyreállítani az elpusztított Magyarországot. Lányát, Margitot – Jézus menyasszonyaként – apácának adta, aki a Nyulak szigetén (ma Margit-sziget) imádkozott Magyarorszáért.¹ Ő a későbbi Szent Margit.

Testvére, az ifjabb király, V. István néven vonult be a magyar történelembe. Az ifjabb király az egyik meggyilkolt kun törzsfő lányát vette feleségül engesztelésül.² A kislány meg nőtt, növekedett és – valószínűleg – gyönyörű kun lány lett belőle. Az ifjú király meg megszerette. IV. Béla halála után a trón örököse V. István. Neki hadba kellett szállni, otthon

kellett hagynia várandós királynéját, de komoly udvartartással vette körül. Az udvartartás feje a Forrai nembéli Aladár volt. Mikor pedig 1262-ben a trónörökös megszületett, akit IV. László néven jegyez a történelem – a népi szájhagyomány szerint pedig Kun László –, Forrai nembéli Aladár, a királyné tárnokmestere lovára vetette magát, és elvágatott a hírről V. Istvánhoz a csatába. A király annyira megörült a hírnek, hogy Aladárnak ajándékozta Forró, Fancsal és Devecser, valamint Euzd és Gutha községeket. E két utóbbi község ma már nem létezik. 1271-ben a király megharagudott Aladárra valamiért, és elvette tőle az adományokat, de 1273-ban a mellékelt latin nyelvű okirat szerint visszaadta utóda IV. László.³



¹ Gárdonyi Géza „Isten rabjai” c. regényében állít neki emléket.

² Wenczel Gusztáv: Anjou-kori Okmánytár 10. IX. 257/2.

³ Magyar Országos Levéltár, DZ824WV1134X16. Mohács előtti gyűjtemény, DL-105.- 302.

És hogy Devecser neve honnét származik? Garai Miklós nádornak egy 1408. évi ítéletlevelében olvasható: „a család törzs őse egy pap volt, akitől az adományba szerzett föld Papi-nak neveztetett”.⁴ Ez Forró község. Itt élt két testvér: Magnus és Devecser. A birtokukban lévő földterület okán a mai Devecser falu e testvérek egyikétől vette nevét. A forrai család kihaltával Devecser az Etthre család tulajdonába ment át, Fancsal pedig a fancsali Joób család birtokába került.⁵ Az Etthre család sokáig birtokolta Devecsert, míg 1586-ban Etthre Mihály elzálogosította devecseri curiáját Csebi Györgynek.

Devecser történetét tovább folytatván, az 1500-as évek végén, az 1600-as évek elején Devecser Rákóczi-birtok volt. Rákóczi Zsigmond bírta birtokul a fejedelemség előtti időben. Ugyanakkor élt Hangácson egy Réghi Kelemen nevű földbirtokos, akivel a Rákóczi-aknak igen sok háborúságuk volt. Végül is Rákóczi Zsigmond a községet testvéreinek, Katának ajándékozta, kinek férje Járai János volt.⁶ Hogy meddig volt Rákóczi Kata tulajdonában, azt nem tudjuk. Az 1600-as évek elején majdnem kihalt volt a község. Végül a század második felében a Puthnokiak telepítik be újra. A sárospataki levéltárból tudjuk, hogy ebben az időben már volt fából épült református temploma és saját papja.⁷

Egy érdekességet szeretnék kiragadni a 18. századból. A faluban élt egy Fekete nevű család is. A falu egyik házát is Fekete-háznak hívták. Ennek a családnak az egyik leszármazottja a népi monda szerint Fekete István volt, aki 1848-ban szabadságharcos lett, a kapitányi rangig vitte. A faluban még ma is úgy emlegetik, hogy a Fekete kapitány. A falu irányítását azután a Puthnokiak végezték, összeházasodván a Domonkosokkal, Fáyakkal, Gabriellekkel.⁸ Puthnoki István összeházasodott Domonkos Judittal. Földbirtokukhoz tartozott az Abaújszántó melletti kőbánya. S habár mindketten reformátusok voltak, építettek a devecseri dombtetőre egy kis katolikus kápolnát, ahol mind a ketten el vannak temetve.

A Puthnokiaknak a Gabrielekkel való házassága révén Abaújdevecser a Gabriel család tulajdonába került, és amikor a rásónyi illetőségű ragyolczi Csoma Sámuel 1865-ben meghalt, az osztozkodásnál kisebbik fia, József kapta Devecsert egy régi Puthnoki kúriával, meg a rogyadozó Fekete-házzal együtt. Ő aztán csodálatos kastélyt építtetett, mely 1878-ra lett kész. Ide hozta négylovas hintóján 1878. február 28-án ifjú feleségét Ung megyéből, Vajánból bernátfalvi Bernáth Margitot. Ebben a házban lakott már akkor Csoma József édesanyja, II. Csoma Sámuelné csáthi Gábel Zsuzsanna is, aki 1878. március 28-án halt meg Devecserben, de Rásónyban van eltemetve.⁹ Csoma Józsefből, mint tudjuk, híres tudós lett, genealógus, heraldikus, archeológus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság alelnöke, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.¹⁰ Én vagyok az utolsó leszármazottja.

⁴ Csoma József: Abaúj-Torna vármegye nemesi családjai. Kassa, 1897. Reprint: Miskolc, 1992., Bp., 2012. 429.

⁵ Csoma i. m. 182–84.

⁶ Jászói Convent. Pr. I. fol. 138.

⁷ Evva Margit: Az abaújdevecseri reformátusok krónikája. = Széphalom 16. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2006. 269–272.

⁸ Vö.: Evva Margit: A fái Fáy család abaújdevecseri ága. = Széphalom 19. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2009. 455–462. – Evva Margit: A csáthi Gábel család abaúji története. = Széphalom 20. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2010. 355–357.

⁹ Az abaújdevecseri református anyakönyv kivonata.

¹⁰ Vö.: Evva Margit: Csoma József, az ember és tudós. = Széphalom 10. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1999. 679–690.



Csoma József otthona, az abaújdevecseri ún. alsó Csoma-kastély, épült 1878-ban



Csoma József István fiának építtette 1910-ben az ún. felső Csoma-kastélyt; ma közösségi ház

A rengeteg Fáy közül még élnek egynehányan Miskolcon. Tagjai a Fáy Társaságnak velem együtt.

Falunkra visszatérve a régen volt családok közül még él a Pásztor, a Keresztesi, a Suhaly, a Tóth, a Zádeczky család stb.¹¹ Pásztor József egyébként a falu leggazdagabb gazdája és bíró volt. Neve a hősi emlékművünkön fel van vésve, mert az oroszok keze által halt meg, meg akarván menteni a falu állatait. Két Tóthunk is híres volt a faluban. Mind a kettő Károly volt, mind a kettőnek csillogó fekete szeme volt és vastag fekete bajusza. Az első Károly bácsi Csoma József híres négy lovát hajtotta a 19. század elején, a második Abaúj leghíresebb kertésze volt. Paprikái országos díjakat nyertek az 1930-as években.

1938-ban ragyolczi Csoma László, Csoma József unokája a szlovákiai Bernáth örökségből a budapesti Schlezák Ráfaellel egy 60 kg-os harangot öntetett a református templomunkba. A harangot Enyedy Andor akkori tiszáninnei református püspök szentelte fel. Ez a harang szólt délben 2008. augusztus 4 és 10 között a Kossuth Rádióban.¹²

A Fáy családból Devecserben utolsóként itt élő leszármazott fáy Fáy György volt. Ma már csak a sírjaikat gondozzuk.

¹¹ A Pásztorokkal kapcsolatban lásd: *Pap János*: Pálházától az Országházig. = Széphalom 10. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1999. 691. Korrigálnék, ugyanis a cikk írója azt írta, hogy kihalt Devecserben a család. Hát annyira nem halt ki, hogy Pásztor Józsi bácsi, a „hős” unokája ma a részönkormányzatunk egyik tagja.

¹² Vö.: *Evva Margit*: Az abaújdevecseri reformátusok krónikája. = Széphalom 16., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2006. 269–272. Lásd még Patay Pál régész abaújdevecseri harangokról szóló leírását 1999-ből. A Teréz-harang 120 kg-os. A másik harangunkat 1896-ban a Novák család ajándékozta templomunknak; Révész Kálmán kassai esperes, a későbbi püspök szentelte fel. A harangot Egry Ferenc harangöntő meter készítette az Ung megyei Kisgejőcön.



Kassai hangulatok



POLNER ZOLTÁN

Háry Jánosok nyomában

Csanytelek, Óföldsék alig egy ugrásnyira van Szegedtől. Ugyan mit számít a mai világban 30-40 kilométer, főleg ha az ember mesemondók után jár. Mégis, ha a képtelenségeket mesélő csanyteleki Kovács János fotójára pillantok, vagy magam elé idézem az óföldségi Vass Laci bácsi alakját, mintha elmúlt századok rejtélyes tájain csatangolnék. A hely és az alkalom adott, a mesemondók, a hazudozó nagyotmondók szaván egyszerre ámulok azokkal, akik maguk is a mesék tolmácsolói.

Vass Laci bácsit 1966 júliusában ismertem meg. Egyéb írói, újságírói, néprajzkutatói munkám miatt csak húsz évvel később mentem vissza hozzá. Akkor azonban már hűlt helyét találtam, és egy kis kőkeresztet az óföldségi temetőben. A csanyteleki Kovács Jánosról – népszerű nevén, a Vasgyúróról – azonban nemcsak hallottam, hanem beszéltem is vele. Olyannyira, hogy egy húszperces tévéfilmet is forgathattam róla a Szegedi Körzeti Televízió jóvoltából. Persze, ma már mindketten halottak, de vélekedésüket az életükről, sorsuk alakulásáról őrzöm, hiszen nemcsak különcök voltak, hanem atyámfiak is egyben.

Talán az óföldségi Vass Laci bácsira irányítanám először a figyelmet, hiszen kettőjük közül ő volt az idősebb, és megjárta az első világháború poklát, Szibériában raboskodott.

Kovács János, Vasgyúró már egészen más figura. Az ember nehezen tudná eldönteni, hogy virtuskodó parasztember-e, vagy prófétáló népi hős?! A szavaiban föllelhető igazság arra késztet, hogy higgyek neki. Így mesélhetett egykor Háry bátya is, így engedhette szabadjára a fantáziáját, hogy pillanatokon belül mindenki őrá figyeljen. Asztalánál már nem is kérdezőnek érzem magam, hanem sokkal inkább a hallgatói közül egynek. Mi mindent mérészel ez az ember, aki távolról sem az, akinek mutatja magát. Meg kell adni, mesélni azt tud! Tetszés szerint filozófus, államfő, politikus vagy költő; amerre a fantáziája vezérli. Más-különbén egy senki. A falu „szegénye”, de gondolataival megrökönyíti azokat, akik szellemileg nem bírják követni. Szókimondása pedig egyenesen életveszélyes, lett légyen az Horthy- vagy Kádár-korszak. Legyinteni, persze, könnyű, hiszen hallgatói társadalmilag is fölötte állnak. Hogyan is vethetnék össze magukat a „falú bolondjával”? Híre, legendája azonban egyre növekszik, még ha egy falu határán belül is!

Nincsen ez másképp Óföldséken sem, ahol Vass Laci bácsi történeteit hallgatták szájatva az emberek. Az egykori, nincstelen szegény ember megőrizte hitét, humorát, és mindent elmesélt, amikor hazatért a hadifogságból. Maga kereste az alkalmat, hogy hallgatókra találjon, hogy mesélhessen. Akik kezdetben elutasították, később hallgatóivá lettek, aztán pedig történetei tolmácsolóivá. Az első világháború katartikus élményei bizonyára részvétet

is ébresztettek iránta. Majd egyre többen jegyezték meg az elmondottakat. Fanyalogtak és nevettek is rajtuk. Vass Laci bácsi is olyan történetekkel látta el hallgatóit, amikről azok még álmodni sem mertek. Az biztos, hogy Csongrád megyének is megvannak a maga mágikus erővel rendelkező emberei. Gondoljunk csak jövődőlő Teknyőkaparóra, akit méltán tartottak táltosnak. Vagy a szentesi születésű Veszett Nagy Sándorra, aki állatokat rontott és gyógyított is egyben. A maroslelei B. Kurai József pedig szemfényvesztő hírében állott. Az algyői Bartuk Ágnes pedig halottakkal beszélgetett. És a Bálint Sándor által Zsombón fölfedezett Tombácz János, az igazi mesemondó? A Vasgyúró és Vass Laci bácsi azonban egyikükhöz sem hasonlítható. Ha valamiben mégis: mítosz teremtdőött alakjuk körül.

Nincs nehéz dolgom. Hallgatom a mesélő adatközlőket a magnószalagokról. Gondolatban belebámulok Vasgyúró arcába, közben a szavakon töprengek. Tán csak nem az Obsitost hallgatom, Garay János legendás irodalmi hősét? Pedig virtusban, okosságban, leleményben egyaránt hasonlítanak a vén Obsitoshoz. A házakon túl modern vonalú gépkocsik suhannak, a rádió és a televízió ontja a híreket, közben a mesemondó hazudozók letűnt korokba ragadnak, vagy éppenséggel azt bizonygatják, hogy jól figyeljek, mert olyat hallok, amit soha többé az életben! Mi más tehetnék? Figyelek, jegyzetelek, hogy hírt adhassak róluk a nemzetnek.

I. Vass Laci bácsi, Óföldrék¹

Följártunk Szibéria tetejére

1. Amikor a roppant Szibéria földjein gyalogoltunk, jártunk a kutyafejű tatárok országában is. Azok a népek sem írni, sem olvasni nem tudnak, és nem ismernek egyetlen imádságot sem. Az Istent is csak úgy emlegetik: *triboga*. Azon a tájon három hónapig is utaztunk vonattal. Medvék, farkasok uralkodtak arra. Hatalmas sivatagokat és borzalmasan nagy hegyeket láttunk. Följártunk Szibéria tetejére, és onnan nézelődtünk. A nyulak tiszta fehérek voltak a nagy hidegtől, hótól. Lent esett az eső, mi mégsem áztunk, mert olyan magasán voltunk. De a lábaim kihűltek, fölsugorodtak. Az oroszok téglát kötöttek a lábamra, aztán leástak a homokba. Kihúzták belőle a betegséget.²

2. Kint vótunk, aszongya, egészen a világnak a szélén. Ott sömmi nem vót. Leültem a szélire, oszt lógattam a lábamat a sömmibe. (Adatközlő: *Molnár József*.)

3. Én 1948. november 17-én gyűttem Földeákra. Földeákon vótam borbély. Ez a Vass Laci bácsi Földeákról származott. Ösmertem is a családi körülményeit. 1915-ben vonult be Brassóba katonának, majd osztán, kéröm, azok a katonák kikerültek az orosz frontra. Ott ű hadifogságba került. 1917-ben vót a hadifogolycsere. Akkor tört ki Oroszországban a forradalom. Így került haza ez a Laci bácsi. No, oszt Laci bácsi sok mindent mondott, mert borotváltam itt Óföldréken egészen addig, amíg mög nem halt. Hát sok mindönt mondott. Hogy oszt abbul mi vót igaz, azt kérem, én nem tudom. Mondott ezt is, azt is. Olyat mondott, hogy kopasz embörnek is hajmeresztő vót! Hát mit mondjak mást? Hát nem vagyunk egyformák. (*Neparáczi Pál*)

¹ ÓFÖLDEÁKI ADATKÖZLŐIM: *Molnár József*, 1911. 1989. okt. 3. *Neparáczi Pál*, 1913. 1989. szept. 18. *Borbíró Pál*, 1920. 1988. máj. 5. *Németh András*, 1927. 1988. máj. 5. *Molnár Etelka*, 1920. 1989. szept. 18. *Kurai János*, 1925. 1988. máj. 5. *Lóczi József*, 1917. 1988. máj. 5. *Nacsa Gábor*, 1933. 1988. máj. 5. *Kacsner István*, 1927. 1989. okt. 3.

² Elmondta Vass Laci bácsi. Még beszéltem vele 1966. július 10-én.

4. Akkor, aszongya, harcoltunk. Még akkor nem vótunk fogságba. Oszt kint vótak, nem tudom, milyen részön. Mondta is a város nevit. Aszongya, tudjátok, milyen hó vót? Akkora hó vót, hogy a torony tetejéig ért a hó. Letáboroztunk egy helyre. Aszonta az őrmester, hogy mindenki keressön magának ott helyet. Hát én, ahogy kaparásztam a havat, aszongya, tanátam egy vasdarabot. Odakötöttem a lovat. Lefeküdtünk a sátorba. Reggel, mikó fölérzünk, hát lenn vagyunk a földön. Hun a lovam? Hát fölnézök, aszongya, hát mögkötöttem. Hát nem a [templom] köröszthöz kötöttem a lovat?! (*Molnár József*)

5. Nagy harcba is vót. Meséte. Úgy hullt az embör, mint a légy. Mikó vége lőtt a nagy harcnak, a generális kiállt, oszt aszonta, hogy *ez szo szengárd aus!* Az annyit jelentött, hogy ez jól sikerült most. Elhullt a sok embör. (*Németh András*)

6. Akkor még tartott a háború a muszkákkal, osztán lúttek, de kegyetlenül. Hát nem vót mit tönni, nekünk hátrálni köllött. Ott vót egy folyó, be vót fagyva. Mit vót mit tönni, körösztil a jégön, bele a zöld kukoricásba. Ez így vót. Mondott valakit, aki már régön möghalt, ű is ott vót! (*Neparáczki Pál*)

7. Oszt elmagyarázta, hogy ű milyen hős vót. Olyan hős vótam, aszongya, hogy öt muszka rámgyütt, aszongya, oszt mögráztam magamat. Képzeljétök el, ezök a kozákok ilyen pikával, aszongya, fölhajítottak olyan magasra, azt hittem, soha nem gyüvök vissza. (*Neparáczki Pál*)

8. Többek között azt mondja az öreg, képzeljétök el, amikor itt nagy tél vót, ez a hideg, aszongya, semmi se. Olyan hideg vót Szibériába, hogy ahogy álltunk ott a táborba őrségbe, olyan ötven méterre lehettünk egymástól. Kiabáltunk. Nem hallottuk egymás hangját. Hanem tavasszal, képzeljétök, mikó engedött kifele, teli vót kiabálással az egész határ. (*Németh András*)

9. Aztán azt is mondta, hogy mikor ő hadifogoly vót, Szibériának azon a rézsin vót, hogy amikó kimöntem pisilni, olyan kankarnba gyütt ki, úgy mögfagyott. (*Neparáczki Pál*)

Hadifogságban

10. Aszonta, hogy a hadifogságba olyan kályhát csinált, hogy ilyen füstcsatorna vót ösze-vissza benne. Aszongya, képzeljétök el, aszongya, az a nagy barakk, amelyikbe húszezren vótunk, majdnem mögégött a barakknak az ódala. (*Neparáczki Pál*)

11. Szénbányában dógoztunk. Aszongya, úgy másztunk be egy lyukon. Oszt akkó lapátra vöttük a szenet, oszt curukkolva vissza. Összegörnyedve bújtunk vissza, ki a lyukon. (*Molnár József*)

12. Nagyon szerette a *csáját*. Felesége mindég mondta, te csak mindég a csájádért vagy oda, aszongya. Pedig más étel is van. Ó, aszongya, hogy mink kint mit öttünk, nem is tudjátok! Mög, hogy hogy éltünk?! Kukoricakását öttünk, mög csalánt. Azt mondta. (*Molnár Etelka*)

13. Azt is mondta, hogy abba az időszakba ki vótak adva házakhoz. Ő utána mondom én is. De asszonynép, aszongya, az vót. Vót olyan öregasszony is, ha el tudjátok képzelni, úgy ültük körül. Körülültük az öregasszonyt, olyan kövér vót, öcsém, nem köllött ott fűteni, olyan meleg vót annak a háta. (*Neparáczki Pál*)

14. Mikó Oroszországba annál a gazdag embörnél cseléd vót, ott a cselédasszonynak vót egy kecskéje. Oszt aszonta, hogy azt le kéne vágni. Mondta az úrnak, ha elengedné La-

cit, levágná. Én elmék, aszongya, ha lefekszik velem. Hát osztán aszonta az asszony, nem bánja, de ha mögtudja az uram? Hát oszt le is feküdt. Oszt olyan jól esött neki, hogy aszonta: *isontra!* Mégcgször, aszonta. Ó, aszongya, egy fogolynak nem vót arra ereje, hogy mégcgször! (*Molnár József*)

Újra itthon

15. Gyüttem hazafelé a fogságbul. Mikó anyám mögtudta, valaki jelözte neki, hogy gyün a Laci fia hazafelé. Aszongya, szaladtam anyám elébe. Láttam. Hát, aszongya, mikó odaértem hozzá, elkaptam, mögcsókoltam. Hát egyször, aszongya, keresöm az anyámat, nem találom. Hát fönn ült, aszongya, a hátizsákomon. Fölugrott a hátizsákjára örömbbe az anyja. (*Kurai János*)

16. Erős embörnek tartotta magát, pedig nem nagy embör vót. Majd, aszongya, szántott a körmös [traktor]. Elkapart. Húzták vóna bivallyal ki a traktort. Nem bírták. Aszonta nekik, álljatok félre! Belecepelködtem, aszonta, egy nagyot nyögtem, kitöttem a traktort félre. Ó egyedül. Na, most már möhettök! (*Lóczi József*)

17. Csépöltek náluk. Hát vót kocsijuk. Bevitték a búzát az udvarra. Aszongya Ferkónak, fiam, te majd hordod fölfele a pállásra a búzát. Hát, aszongya, tögyön apám föl a válamra egy zsákot! Föladta. Tögyön még egyet! Föltötte azt is. Tögyön még egyet, apám! Nem töszök még egyet, fiam, mert a létra nem bírja. Te elbírnád, tudom, de a létra az biztosan leszakad. (*Nacsa Gábor*)

18. Azt is hallottam, hogy olyan erkölcsös embör vót, hogy vót neki két csikólova. Úgy hajtott Makóru! Óföldaékig, mikorára beértek az udvarra, kériem, kiborútak a lovak és elpusztultak. Oszt ú aszonta, hogy mán a Lajos-dombnál megdöglött az egyik. Aszongya, oszt idáig olyan gyorsan gyüttek, hogy nem tudott elesni. Ördögös embör vót. (*Neparáczki Pál*)

19. Vót lova, oszt gyütt Makóru! Oszt nagyon borult, elkezdött esni. De ú hajtott úgy, hogy aki hátul ült, az mögázott, de ő nem ázott mög. Ezt is mondta. (*Molnár József*)

20. Levágtuk, fiam, a disznót. Hatvan liter híjján majdnem száz liter zsírja lött, de az oszt zsír vót. Így mondta. De ez az embör, az mindég viccelt. (*Neparáczki Pál*)

21. Akkora tököket termelt, hogy nem bírta hazahozni a földjirül. Nem bírta föltönni a kocsira. Hát mit csináljon? Aszongya, kihajtottam tíz darab süldömet. Vágtam rajta egy lyukat, belemöntek. Mire mögötték a nagy tököt, akkorára lött belőlük százkilós disznó! (*Kacsner István*)

II. Vasgyúró, Csanytelek³

„Vadonkapott gyerek vagyok!”

1912. április 21-én születtem Csanyteleken. Kiskoromba nagy vasbarát vótam, mindég a vasak közt játszottam. A vasakból mindent formáltam, amit tudtam. Kockákat csináltam belőle, kisházat. Rajtam maradt örökre, hogy *Vasgyúró*. Különben vadonkapott gyerek vagyok. Közös erővel csináltak a magyarok. Egy szegény, beteg özvegyasszony vót az anyám.

³ ADATKOZLÓIM: Nagyvárad *Istvánné Szabó Júlia*, 1940. 1981. okt. 19. Kovács *Gáborné Szunyi Rozália*, 1925. 1983. jan. 28. Locskai *Ferenc*, 1918. 1986. máj. 27. Bartus *Ferenc*, 1924. 1986. máj. 27. Sallai *György*, 1945. 1989. ápr. 21. Szecsei *András*, 1906. 1986. jan. 10.

Interjú Vasgyúróval
A kérdező: Polner Zoltán

Horváth Piroskának hítták. Hetven három éves korában halt meg. Egy szép napon majd ki lesz írva: *Kovács János szülőháza*. Az ezerhatszáz nagy magyar közül az egyik itt pillanotta meg a napot. Én vótam édesanyám szemefénye.

Csak négy elemít végeztem, mert nem vót bakancsom. Ötven embernél szolgáltam. Ők tanítottak közös erővel. Egyik erre, másik arra. Sok mindemből leszűrtem a kíváncsatos valóságot. Kubikos és béres is vótam. Csépeltem sokat. Megnősültem. Szél Julianna vót a feleségem. Két fiam van. Annak idején megütözköztem a csendőrökkel is. Tíz évig piszkos kommunistának neveztek. Egy nagy fába laktam az erdőbe, a Tisza-parton. Egy belés nélküli, kirohadt belsejű fába. Tíz évig üldöztek. Majd egyszer aztán megbilincseltek. Elszaladtam bilincsbe is. A híveim, a tanítványaim leszedték rólam a bilincset. Sokszor a temetőbe aludtam, mert másutt nem vót hely. De ugyanígy üldöztek a demokratikus rendőrök is tíz évig. Azt mondták, hogy szemét fasiszta vagyok!

„Eldöntöttem, filozófus leszek”

Történelem és földrajz szakos tanár vagyok kistudományokban, nagyban filozófus. Húszéves koromba kezdtem el tanulni. Írni, olvasni a költők és írók nyomába. Hunyadi János és a nagy költők nyomába. Legnagyobbat nekik köszönhetik a magyarok, a törökverőknek. Mátyás királynak, Szilágyi Erzsébetnek. Mit kérdezhetnék magától Mátyás királyról? Mire tud felelni? Ne siessen, nem kell felelnie, hogyha vékonyknak érzi az inát! Az én szakmám a földrajz és a történelem. Kettőszáztizenhárom ország van a szent Földön, ahun lakik a világ népe. A világ országainak kétszázötvenhárom fővárosa van. Amelyikről érdeklődik, megfestem egy pillanat alatt. Nekem ez a szakmám, és erre tanítom majd a magyarokat, ha az apám, a bátyám, elment a testvérem, a ruszki haza! Kedvesem, aki még idejött, mint hódító, mind el is ment. Ezek is elmennek. A nap még nincs kitűzve.

„A marxizmus erre tanította őket”

Szent István király egyenesen jó ember vót. Hagyott egy gyönyörű kereszténységet hátra. Maga hol kötött ki a nagy marxista elmélettel? Hogy néz ki az az ifjú, akir úgymond pogány módra nevelnek? Mi lesz avval? Semmi. Elvadul. Tarack lesz belőle. Vót itt tavaly egy eset. Én hallottam régebben, mikor azt mondta egy ember, hogy asszonyoknak kötelessége szülni, a lánynak meg dicsőség. Itt tavaly öt lány lett hasas. Nem tudták már a gyereket elvenni tőlük, mert meghalt vóna. A családi háztul elment albérletbe. Mikor az apja egy bunkóbottal mellállt, hogy agyonütlek, ha nem mondd meg, hogy ki csinált föl. Honnan kérjük az asszonytartást? Há? Meg...tak húszan. Kérdezd meg tőlük, hogy melyik csinált föl. A marxizmus erre tanította őket.



Ormándi Erzsébet (1918) megmutatja
Vasgyúró „lakását” a temetőben

„Egy félvilágot etetünk”

Nagyra becsülöm Szegedet. Az Alföld kultúrközpontja. Újabban akadémiajuk is van, kísérleti laboratóriummal. Már új növényeket is előállítottak. Regeteg vetőmagot adunk el Amerikának. Úgyhogy büszke vagyok a magyarok kenyérére. Könyvet fogok írni az USA-nak a politikáinkról. A nagy emberek mind idejönnek, és felkarolnak bennünket. A ruszki árnyék elmúlik, gyün a világárnyék, ahol megmutathatjuk, hogy kik vagyunk, mik vagyunk. Ki fogunk fejlődni, mert ez a magyar nép elsőrendű a világba, nagyon tehetséges. Független, szabadságszerető. Ezeregyszáz éve, hogy itt lakunk. A magyar ember független és szabad!



Vélekedések róla

1. Hát ez a Vasgyúró az édesapámnak kereszttestvére is, meg unokatestérje is. Csak az édesanyjával élt ez a Vasgyúró. Nagyon szépen tudott hegedűlni. Hát Juliskát nagyon tiltotta az édesanyja ettől a Gyúrótól. Hát Gyúró addig hegedűlgetett az ablak alatt a Juliskának, amíg ellopta, megszöktette. Tudomásom szerint két családjuk született. Utána az édesanyja meghalt Gyúrónak, hozzánk költöztek. Nagyon nehéz körülmények között éltek, mert akkor üldözték is. Úgyhogy sokat bujkált. Volt olyan is, hogy megbilincseltek, de megszökött. Olyan erős vót, hogy amint elfordult a rendőr, két percen belül a bilincset leszakította kezéről, és úgy elment, hogy nem bírták megfogni. (*Nagyváradai Istvánné*)

2. Erős vót meg bátor. Mert azt hallottam, hogy a csendőrök hajtották valamikor. Oszt két dűlő közt, ahol mezsgyekarók vótak lerakva, ott futott a csendőrök elől. Mert ő minden mezsgyekarót ismert a sötétbe, hogy hol van. Ő elkerülte a mezsgyekarókat, a csendőrök meg felbuktak. Ezt így hallottam az én uramtú, mert ő joban ismerte. (*Kovács Gáborné*)

3. Ez olyan hisztérikus koma. Olyan borzasztó okosnak tartja magát mindenbe. Közelebből nem ismeröm én se. Olyan borzasztó nagy politikus. Az egész világot ismeri. Mán tudja, hogy így mi hun van. Én is úgy ismerem, mint Vasgyúró. A temetőbe is tanyázott. A válykosgödörökbe ázott magának szállást, oszt ott aludt. Egyébként nem tartják bolondnak! (*Locskai Ferenc*)

4. Én annyit tudok megállapítani, hogy az apja teljes dilit játszott. Kutyanyakon tartózkodott, állítólag. Nem dógozott soha. Egyébként szívós természetű. A csatornapartokba ázott lyukat, arra tesz egy kis gázt, oda behúzódik, ott tanyázik. Az ötvenes-hatvanas évekbe körülfogták a rendőrök a tanyáját. Hát csak egy pince vót. A három rendőr megrohmozta a tanyáját. Láttá, hogy rohamozzák, odaszólt: „Ha csak vöröshasú nyúl nem csinált benneket, engem nem fogtok otthon!” Elfutott, oszt úgy üldözték. (*Bartus Ferenc*)

Vass Laci bácsi sírja az óföldségi temetőben

5. Hát itt lakik a térszben. Egy fűskamrában. Van ott bent három bála szalma, kólásüveg, két óra még egy rádió. Ez mindöne neki. Könyv, újság az van. Azt mondta, mög fog változni a világ. Vége lesz a kommunizmusnak. Neki pedig külön kormánya lösz. Az az igazság, hogy a fölfogása villámgyors! Mög tud jegyzni mindönt. Amit a rádió elmond, ő azt egy óra múlva szórul szóra visszamondja. Különben atomszakértő is. Meghívták útet Paksra az atomerőmű átadásához. Erős ember, az nem vitás. Ötvenhatba, amikor a forradalom vót, kormányellenességéért üldözték, oszt ilyen fákba bujkált az erdőbe. Nem bírták elfogni. Aszongya múltkor neköm, nézze mög az újságot, ott találja benne a barátom [Polner Zoltán] nevét. Ű csinálta rólam a filmet. Hamarosan a szegedi kincstár őre lesz, aszongya, a szögedi kincstár aranyára fog vigyázni. A térsznek abbul másfél kilót szán, a többbit a szögények fölemelésére szánja. Ilyen fantáziája van neki. *(Sallai György)*



6. Azt mondta az én uramnak: Gabikám, majd mög fogod tudni, hogy a köröszött még a homlokunkra sütik. Hát a múlt rendszert, a grófokat, azokat szidta, átkozta, mert azért van a sok szögény, amiért a grófok urizálnak. Azoknak mindön jól mögy, a paraszt mög csak dolgozzon! A mostani rendszerről mög azt mondta, ezek az urak se fognak uralkodni, hanem még ezután aki jön, majd az fog uralkodni. Hát én a nagymamámú hallottam, hogy mit jóstolt. Mindég olyan különös öltözetbe vót. Zokniba mög papucsba vagy szandálba. Annak egyforma vót az öltözte télen, nyáron. Téli ing vót rajta mög pulóver. Én azon nagykabátot, se ingöt nem láttam. Semmiféle emböri öltözetet nem láttam rajta. *(Szecsei András)*



A múlandóság jelei a kassai Szent Rozália temetőben



PATAKI KATALIN

Babonás hiedelmek Mikóházáról

A gyűjtést magnetofonnal végeztem 1966 januárjától márciusig nyolcadik osztályos tanulóként. A felvett szöveget igyekeztem úgy leírni, hogy az adatközlő stílusára jellemző maradjon, teljesen fonetikusán nem tudtam leírni mindent. Az első időben tudakozódtam a jó mesélők és a babonásak után, de aztán rájöttem, hogy több ez, mint babonáskodás. A „jobb” gazda, a falusi viszonylatban felvilágosultnak számító ember élete, munkája, hite is át- meg át van szöve a babonákkal, hiedelmekkel.

Hagyományozódási alkalmak nem igen különülnek el a mesélési alkalmaktól, azonban minden ilyen történet elmondásakor felhívják a hallgatók figyelmét rá, hogy „ez szent igaz”, „olyan igaz, mint hogy itt vagyok”, „magam láttam”, „velem történt”, „biztos forrásból tudom”, vagyis, hogy nem mese, hanem borzongató, megmagyarázhatatlan, de igaz történet következik. Ma ugyan már sokszor hozzátesszik – főleg ha nem saját élményt mesélnek el –, hogy: „Igaz-é, vagy nem...?”

A legtöbb történetben vagy itten lakosok, vagy ennek a vidéknek a földrajzi nevezetességei szerepelnek. Egyik-másik történet teljesen lekerekített már, meseszerű, zökkenőmentesen is adják elő. Ezek biztosan több szájon megfordultak már, s variánsaik vannak. Érdekes, hogy történeti mondát egyet sem találtam. Egyedül a *Lóhalál* nevű hegy nevének eredetéről mondtak annyit, hogy valami háborúkor, futáskor lovak dögöltek ott meg, de hogy mikor, hogyan, már senki nem tudja. Földműveléssel kapcsolatos monda is csupán egy akadt. Ezúttal a tehenek megrontásával kapcsolatos hiedelmeket közlöm.¹

1.

Történt egy alkalommal, hogy több tehénnel baj volt a fejéknél, és Garbócbogdányból hoztattak ismerős pásztorembert a baj orvoslására. El is végezte. Amikor kész volt, összejöttek többen és beszélgettek a történetekről. Ő kijelentette, hogy ha a község pénztárából adnak neki bizonyos összeget, akkor ő nappal, délben a község központjában felsorakoztatja mindazokat, akik a teheneket megrontották. No, de ez már nem tetszett sokaknak, mert hátha valamelyiknek az anyja vagy felesége köztük lesz, és megtudja a faluban mindenki. Akkor a törvénybíró felállt és felajánlotta, hogy a saját zsebéből kifizeti, amit kér, de a gulyás nem fogadta el. Azt mondta:

– Téged egyedül tönkre tesznek, de az egész községgel nem tehetik meg!
(Elmondta *Dunyák Mihály* sz. 1891.)

¹ Gyűjtésemből húsz mikóházi boszorkánytörténetet közöltem már a *Széphalom* évkönyv 22. kötetében 2012-ben, 471–480.

2.

Mentek hárman a vásárra Gálszécsbe, vagy mit tudom én... Aztán megháltak. Kértek szállást egy helyen. És akkor adtak nekik szállást.

Feküdt a három ember a földön és akkor azt mondja eccer a menyének az anyós:

– Kélj fel – azt mondja –, eridj, mer itt meg itt ellik a téhen!

Elment a menyecske. Valamit értett, mer ha nem értett vóna, akkor nem hallotta vóna, hogy mi van. És akkor az vót, hogy visszagyött a meny, hát azt mondja az anyósa:

– Mi van?

– Meg van jegyezve fehér fűvel. Nem lehet odamenni. Nincs semmi.

Akkor az asszony hozzáfogott lángost sütni. A vénasszony ráköpött a lapátra, és betette a tűzbe, a kemencébe. Vót belőle lángos! Hát ezt látta az ember, mer ha nem látta vóna, nem tudja. De csak az egyik tudta, kettő nem. Mikor osztán elindultak, adtak neki lángost. Mindegyiknek egyet. Abbul a lángosul!

Mikor űk elmentek, mán az emberek onnét reggel, hozzáfogtak vóna enni. Hát ez nem engedett nekik addig, míg mit tudom én, mit csinált vele. Keresztet vetett rá, vagy ű tudta, hogy mit csinált vele, csak – megkövetem! – marhaganajnak vált a lángos!

Akkor ezek köpdöstek, mer valamelyik mán bele is harapott.

– Megettétek vóna, ha nem én! – azt mondja.

Boszorkány vót az asszony is, a menyé is!

A fehér fű meg fokhagyma. Én is sokszor keresztet húzok vele viliakor az istállóra. Akkor járnak, azt mondják, a boszorkányok.

(Elmondta özv. Bobkó Miklósné Tallárom Rozália sz. 1899.)

3.

Egy nagy béka begyűtt az istállóba. Igen nagy béka! Olyan nagy béka vót, mint egy sipka. Mint egy kalap. És a bátyám, olyan huncut fiú vót, hát az beleütötte a békába a háromágú villát. Minden villából egy szarvát. Azt mondja:

– Boszorkány, beleszúrom a villát!

Három villa szarvát beleszúrta és ez a béka reggelig elment. Eltűnt. Hát nem tudtuk, hogy hova ment el. Hogy ez is csak boszorkány lehetett, hogy ki tudott bújni a villa alól. Belé volt szúrva a villa. És reggelig eltűnt a béka!

(Elmondta P. Laczkó Jánosné Bobkó Mária sz. 1894.)

4.

Lehotai Jancsinál, még az öregek éltek, még az ő nagyapjok is, odajárt egy béka be, egy nagy béka. Az öreg is huncut lehetett, mert megfogta a békát, gatyamadzagra kötötte a lábánál fogva, odakötötte a fához. Elmenekült, elment a béka onnan. Mellettök két szomszéd együtt lakott. Szencsákék, meg Blaskóék. Ennek a Mackónénak a nagyapja. Hát később tudódott ki, hogy a Szencsákénét kötötte meg. Megkötötte jó erősen, de elmenekült.

De olyanrul is hallottam, egy öregasszonyrul, hogy varangyos béka képiibe ment az is egy ólba, ott osztán vasvillával kiszúrták a szemét. Vak is vót a vénasszony. Az ura mondta ezt.

(Elmondta Matyi István sz. 1889. (1966. február 27.)

5.

Édesapám aludott az ólba az ágyon, és várta, hogy a tehén megellik. Tizenkét óra felé a tehén bög, rugdos. Apám meggyújtja a lámpát, hát nem lát semmit. Megy a tehénhez, hát nem tudott hozzámenni, mert nekimegy a tehén. Mert mán a boszorkány fejte, amikor még meg se ellett. Apám osztán elvette a vidlát:

– Megájj, a Krisztusát, majd adok én neked!

Apám szétnéz, hát ott lát egy nagy boszorkányt. Olyanformát, mint egy béka. Beleszúrja a vidlát, hát ráeresztette az ijedséget apámra. Apám igen megijedt. Gyön be az ablak alá:

– Nyisd ki! – azt mondi.

Anyám felébredt rá, azt mondi:

– Mi az, te Gyuri?

– Hát van benn egy boszorkány. Láttam, nagy. A tehén alatt. Beleszúrtam a vidlát, visított – azt mondi –, de olyan ijedséget engedett rám a boszorkány, hogy még!

– Csak kell menni reggelig még a tehént megnézni, hogy megellett-e! – mondja édesapám anyámnak.

Az ajtó ki van nyitva mán, mikor ű elment, mert ű bezárta. Boszorkányt mán nem láttak, de a tehenhez nem tudtak menni addig, míg nem híjt egy embert, csinálja el és fúrjon be neki. És kiásta a váló alatt, tanált ott valami kilenc csomó rongyot, amit a boszorkány csinált. Azt kivette oszt az ember, úgy, hogy visszagyütt a tej is, nem vót baj tovább. A boszorkányt elzavarta.

(Elmondta *Rusznák Györgyné Jarecsni Mária* sz. 1905.)

6.

A falu közepin volt egy kút, hát egy fiú elment vízért. Éjfélkor. Tizenkét órakor. Hát ott egy udvarbul gyütt egy asszony. Olyan ismerős asszony volt neki, falubeli. És zsojtárral gyütt az istállóbul, megfejte a tehenet. A másét.

– Hát – azt mondja –, maga mit csinál?

Hát az asszony megeskette a fiút. És azt mondta neki, hogy ha kivall rá, hát kirázi a csontot belüle. Hát úgy osztán nem vallotta ki soha, míg élt. Csak mondta, többnek mondta, hogy látta, beszélt vele, de nem vallotta ki, hogy ki volt.

(Elmondta *P. Laczkó Jánosné Bobkó Mária* sz. 1894.)

7.

Az Ernő apjánál, né – de hát Ernő még kis gyerek vót –, szinte úgy meg vót rontva a tehenjek. És akkor meg elhíjták én nem tudom, honnan, honnat nem, messzirül egy pásztoembert hozzá. No, és ez a pásztor megnézte a tehenet, de mit csinált, hát nem láttam, pedig ott vótam én is. Csak azt mondta nekik, hogy holnap reggel ide be fog jönni egy asszony, azt mondja, az nem is szokott ide sose jönni, de el fog jönni. És arra vigyázzanak, hogy még egy szalmát se vegyen el az udvarrul, mikor megy el. Hát honnat tudta ő azt?

És tényleg vót ott egy asszony másnap és hívja ökököt, mit tudom én, hova, dógozni.

(Elmondta *Lukács Pál* sz. 1902.)

8.

Megtörtént, hogy nagyapa – fiatal házas volt – hát vett egy tehenet. És hazahozta, s akkor a tehén igen rosszul viselkedett. Rúgott, tejet nem adott. Hát azt mondta neki az édesapja, hogy:

– Most mán, fiam, vidd ezt a tehenet a háztul!

Hát ő elkerült egész Gálszécsbe. Ott vásár volt. Elmennek oda. Hát ő azt fogadta, hogy ha valaki valamit ígér, hát odaadja. Csak már haza, azt mondták, hogy ne hozza!

No, jól van! Elmegy, hát gyűn hozzá egy juhász ember, gubába, bottal.

– Öcsém! Mire tartod a tehenet?

Ű fogta a tehén fülét és szorította a szarvához, hogy ne rúgjon.

– Öcsém, engedd el a fülét!

Aláült, oszt fejte a tehenet. Nem rúgott.

Nagyapa nem sokat kért tőle, de ő még kevesebbet ígért.

Na, egy kicsit elfordult a pásztor ember, már a juhász ember, jön egy asszony. Öreg-asszony.

– Öcsém! Mit kérsz a tehénér?

Már ő többet kért. Az asszony meg is egyezett vele ügyesen. Úgy, hogy visszagyön a juhász ember, hát azt mondja nekik:

– Megvetted ezt a tehenet?

– Öcsém! Eladtad ezt a tehenet?

– El.

– Te vetted meg?

– Én!

– Hát tudd meg, hogy nem lesz belőle hasznod!

– Miért?

– Hát én az ördögnek a fia vagyok!

– Ha te az ördögnek a fia vagy, én az ördögnek a lánya vagyok!

És nem rúgott a tehén, hazavitte a tehenet.

Mind a kettő boszorkány volt, az ember is, az asszony is!

(Elmondta P. Laczkó János sz. 1893.)

9.

Vót egy anyós. Vót neki két menyé. Hát az egyik igen jó gazdasszony vót, mer nagyon sok teje vót, vaja vót. Az egyik menyecskének. De a másiknak nem vót csak annyi, amit megenni. Hát igen szidta. Mán hogy mér nem olyan gazdasszony, mint a másik.

Hát igen el vót bánkódva, keseredve és komendáltak neki egy pásztorembert, hogy menjen el hozzá, oszt csinálja meg a tehenének, hogy neki is legyen annyi, mint a másik menyecskének. Mer nem szerette az anyósa.

Hát itten azt mondta neki a pásztor ember, hogy hozza el az ő vaját egy papírkába oda, ahol ű van, a legelőn. Mer marhák és olyan folyó vót ott, víz. És vigyen el a másik vajból is, a másik menyecske vajából. Majd osztán megmondja, ha kell-é neki sok tej, vagy vaj.

Hát akkor elvitte az a menyecske, úgy csinált.

És akkor behajintotta az egyik menyecske vaját is a vízbe, a másikét is.

Hát akinek sok vaja vót, hát amennyi béka, kígyó, ami csuda állatok, mind megették a vaját. És amelyik menyecskének nem sok vaja vót, hát az szépen libegett a vízen.

És akkor azt mondta neki a pásztor ember:

– No, hát hogyha akarsz sok vajat, hát a másvilágon a lelkedet így fogják cibálni. És ha csak annyi vajad lesz, mint most van, hát ilyen szépen fogol libegni!

Hát azt mondta a menyecske:

– Nem leszek boszorkány, nem kell a vaj! Az anyósom hagy kiabáljon!

(Elmondta Olexa Józsefné 1903.)

10.

Egy másik asszony meg hogy tett apámmal?! Beteg vót, tizenkét évig feküdt az ágyba.

Annak is font az anyám. A másik ódalon vót. Hát adott neki egy kis tejet. Aludttejet.

Azt mondja apám:

– Adj már abbul az aludttejbül!

Estefelé apám evett abbul az aludttejbül. Egyszer mi történik az öreggel? Feláll az ágyon. Elkezd az ágyon táncolni, mint a bolond. Veri a lábát össze, tapsol, táncol.

Anyám meg aludt az ágyon, felébred. Begyöttünk mind.

– Mi van veled, te? – anyám mondja. – Mi van veled? Mér nem nyugszol? Mit ugrálsz itt?

Azt mondja:

– Ej, hagyj békét! Nézd csak, asszony, mennyi süteményt hoztak ide nekem. Táncolni muszáj vagyok – azt mondja –, nem látod?

– Hol a sütemény?

– Itt az ágyon, né! Gyere, nézd meg!

Leszáll anyám, nézi, hát egy csomó lótrágya van az ágyban. Ez olyan igaz, mint hogy itt ülök!

De hogy került az, hogy apám éjszaka táncolt?... Annyit látott anyám, hogy mikor adta a tejet az asszony, hát belemártotta az ujját, oszt valamit kent a falra.

(Elmondta Matyi István sz. 1889.)

11.

Egy előhasú tinót neveltek nekem, hogy majd vesznek gépet érte. Jártunk mi, gyerekek akkor még a marhával, hát mindég fejtem a bornyút. Mikorra meg kellett neki elleni, hát már két liter tejet adott a tinó. Mikor meg kellett neki elleni, hát nem lehetett alányúl, olyan vad vót. Megnyűgözték, meg mindent elkövettek; fődhöz vágta magát, nem lehetett megfejni. Nem tudtunk hova menni. Hol találjanak olyat, aki ezt megcsinálja. Nagypám – nyugodjon! – azt mondta:

– Te, menyek én Filkeházára! Vót ott egy asszony, gyűjjön, oszt csinálja meg, hogy meg lehessen fejni.

Elgyütt az asszony. Megnézte. Akkor azt mondta nagypámnak, hogy hozzon az erdőből három hangyaszombikot, de vízen ne menjen át! Hát elhozta. Akkor a tetejét le-

vágták, oszt akkor azt főzték. Azt a hangyadombot. És avval megpárolta. Mingyán odagyótt az asszony, aki megrontotta! Elgyótt, hogy igen fáj a torka a jányának, menjen, kenje meg. Azt mondta a néni:

– Küldje csak ide a jányát, megkenem!

Akarta látni a „rokonokat”! Nem gyótt el!

Aztán megfejte a tehenet. Állt. Pedig nem lehetett addig megfejni három napig. Utána úgy meg vót csinálva, hogy nem vihették el a tejet. Többet adott maga, mint a többi tehen együtt!

(Elmondta özv. Bobkó Miklósné Tallárom Rozália sz. 1899.)

12.

Hájas Jánosnak híjták, büszke egy cigány vót. Igaz, szép legény is vót, de olyan büszke egy cigány vót, nem vót párja tán még az országba se. Szinte lépni se tudott a földön. Egyszer osztán úgy lesántult, hogy nem bírt járni. Megmerevedtek a lábai.

Kérdeztem osztán:

– Hát mi bajod van, János?

– Megrontottak.

– Hát hogy rontottak meg?

Mondta is ű, hogy ki rontotta meg, mert a lányát nem akarta elvenni. Hát megrontták. Mátyásházán vót kovács.

– Hát – mondom – mivel rontottak meg?

– Hát tudod, reggel kimentem a házból. Setétke vót még. Mikor gyüvök vissza, hát egy nagy rakás tehéntrágya ott vót a küszöbnél. Abba vót a rontás.

Ráfogta, hogy abba vót a rontás, vagy a köszvény rontotta meg a büszkeségét?

(Elmondta Matyi István sz. 1889.)

13.

Tehenet hajtottunk ki legelni. A tehenek lefeküdtek, és azon vettük észre, hogy hát egy kígyó – a tehén ahogy feküdt – hát a tejet szívta belőle. Hát mi megijedtünk a kígyótól. Gyerekek voltunk. Elmentünk haza. A lakás nem messze volt. Szaladtunk:

– Édesapám, tessék jönni, mert a tehénbe bújik belé a kígyó!

Nem tudtuk, hogy a kígyó szopja a tehenet, azt hittük, hogy bújik bele a tőgyébe a kígyó.

Apám eljött, hát látja, hogy tényleg szívja a tehénből a kígyó a tejet. Szájában van a tehénnek a tőgye, és úgy szívja a tehénből a tejet kifelé. Apám, mint afféle régi erdész bácsi, vágott egy hosszú mogyoróbotot, csinált egy csipeszt benne, odament, a fejénél elmar-ta a csipesszel. Így rátette a botra és szépen hozta hazafelé.

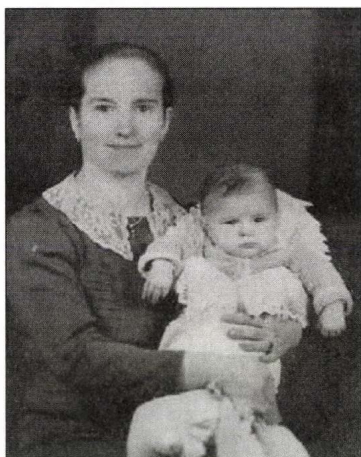
(Elmondta Hutkai Imre sz. 1909.)

TRIFONOVNÉ KARAJZ BORBÁLA

A viselet alakulása Károlyfalván a 20. században

A falu lakói svábok, az 1750-es években települtek a később Károlyfalvának nevezett helyre a sárospataki határban. Fotók, amelyek alapján viseletük rekonstruálható, csak a 20. század folyamán készültek a falu lakóiról. Azonban feltételezhető, hogy a 20. század eleji viselet nem sokban különbözhetett a 19. századitól, hisz az életmód, életforma is csak lassan változott. Nyelvüket is őrizték, s feltehetően ruházatukban is ragaszkodtak a hagyományos, a Fekete-erdő vidékéről hozott sváb viselethez. A változás, a teljes átalakulás a 20. század folyamán ment végbe fokozatosan. Ennek elemeit veszem számba korosztályonként, nemenként, főleg a családoknál fellelhető fényképanyagra s személyes emlékezősekre támaszkodva.

Kisbabák



Ma már teljesen kimegy a divatból a pólya. Esetleg abban viszik az újszülöttet keresztelni, lehet, hogy csak akkor van benne, de még egy generációval ez előtt is az újszülötteket pólyába tették, több hónapig ez volt a babák öltözeke, alatta hátul nyitott megkötős kis babainggel és természetesen textilpelenkával, guminadrággal. A most ismert pólya elődje egy közönséges négyszögletes párna, amelynek az egyik sarka szebben, fodorral volt kiképezve a fej számára. Nem viselet, de itt említtem meg, hogy a szántóföldre, szőlőbe kivitt kisbabának rengőt (ponyvát) kötöttek egy erős faágra, vagy a földbe szúrt két karóra, s abban töltötte az időt a baba két szoptatás között.

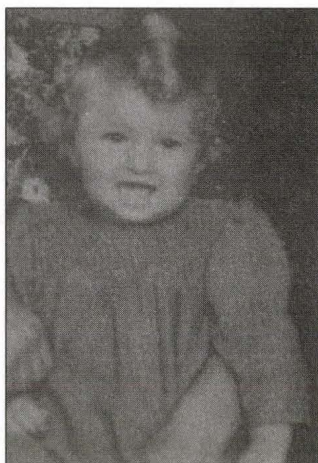
Képünk az 1940-es években készült; Bognár Jánosné Kisgáti Katalin látható rajta a kisfiával.

Kislányok

A kislányok ünneplő ruhája nem sokat változott a múlt század folyamán. Derékban vagy mell alatt vágott, húzott, széles aljú, ujjatlan, rövid- vagy hosszú ujjú ruhácskák különféle díszítéssel: fodorral, piével, farkasfoggal, darázsolással, rátett gallérral, behúzott gombbal. Ünnepeken, ünnepeken „magyar” ruhát adtak rájuk: fehér húzott szoknya nemzetiszín csíkkal az alján, buggyos ujjú fehér blúz, piros, zsinórral díszített mellény. Előfordult hímmzett magyar blúz vagy tiroli szoknya is. A derékban elvágott, húzott vagy



1930-as évek: Deutsch Lénuka



1950-es évek: Deutsch Magdi és Karaj Margit



1925: Burger Rozália



1940-es évek: Brogli Erzs és Deutsch Etelka kistestvérével, Cuzival



rakott aljú hosszú ujjú szövtruha is gyakori. A 1960-as évekig masni volt a hajban – régebben selyem, utóbb nylon –; a farkocs végén, a fejtetőre tűzött kakasban vagy a simán oldalra csatolt hajban is, később a frufus rövid hajban már nem. A lábon harisnya „kötőlivél” (gumipánt) vagy harisnyatartóval, nyáron fehér zokni. Ha nadrágos együtttest hordtak, az kötött volt. Az ötvenes években ünnepi viselet a matrórúha lányoknak és fiúknak is. Főképp iskolai ünnepi viselet a sötétkék rakott szoknya fehér blúzzal, nylon-blúzzal. Könnyű nyári viselet a mintás karton húzott szoknya fehér blúzzal. A 70-es évektől a csupán nadrágos viselet is általánossá válik a lányok közt. A század vége felé könnyed nyári viselet a póló kis szoknyával vagy rövidnadrággal. A hétköznapi viselet a század első felében a kevés fotó alapján igazán csinos: húzott aljú bő ruha, rajta kötény, hidegben ka-



Kislányok, köztük Deutsch Angi és Magdi (1950-es évek)



Fejfel-lányok (1960-as évek)



1970-80-as évek: Burger Anikó, Burger Edit, Karajz Nóri, Nezáczki Anci

bátka, fejkendő, kiscsizma. Ha jobb az idő, mezítlábaskodnak, még/már a március 15-i ünnepségre is mezítláb mennek. A fehérnemű szegényes vagy semmilyen: télen barna barhent hátul nyitott kezeslábas, nyáron semmi. (Egy idős néni elmondása szerint akkor varrtak neki először bugyit, amikor színpadon szerepelt.) Később a szegény ötvenes években már kevésbé sikkesek, főleg hideg időben: a kislányokra a szoknya alá nadrágot húznak, leginkább mackónadrágot, fejükön sapka vagy kendő. Még mindig divat a csinos kötény. Kánikulában kislányokon, kisfiúkon is napozó. Iskolába a 60-as, 70-es években köpenyben járnak, amely különféle szabásokban, legombolható ujjal is kapható, fehér cserélhető gallérral csinos és praktikus viselet. A századvég általános falusi női viselete, az otthonka a gyerekeken is előfordul. Hasonlóképpen egyenviselet a 80-as években a cica-



1930 körül Kisgáti Sándor Bocskai ruhában

1940-es évek: Karajz Anti, Burger Náci

nadrág. A szövet télikabátokat a hetvenes években váltja fel, egészíti ki az orkán téli dzseki. Végül: minden idők mindenféle hajviselete szép volt, ha akkor esetleg nem is úgy láttuk. A gyerekeket nem lehet elcsúfítani sem a kakassal, sem az oldalra csatolt hajjal, sem az óriás masnival, sem varkoccsal – bájosak mindenféleképp.

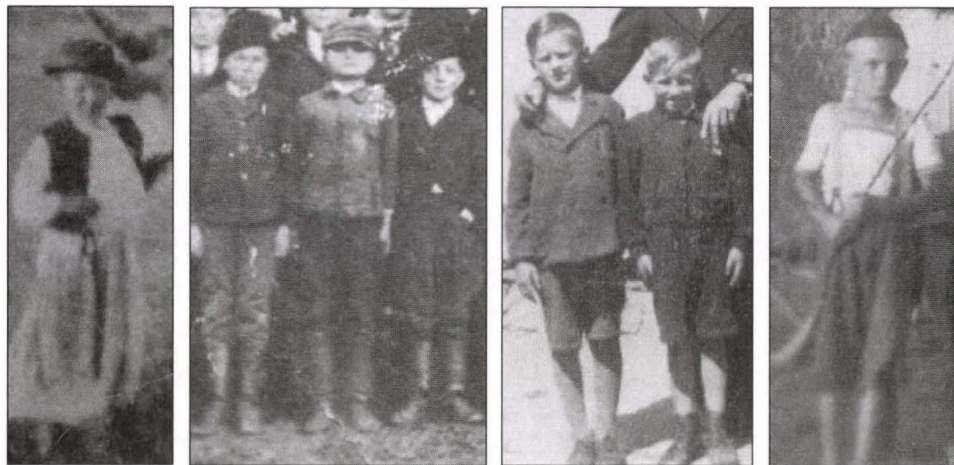
Kisfiúk

A kicsiknél gyakori az összegombolható alsó- és felsőrész a praktikum miatt. A nagyobb fiúk ünneplő ruhája a nagyokét formázza: ing, öltönykabát és nadrág, legfeljebb nem hosszú, hanem rövid vagy térdig érő, nadrágtartóval. Az öltöny több évre szól, kezdetben óriási, aztán egyre kisebb rajtuk. A háború előtt divat volt a bocskai-ruha. A lábönkni vagy harisnya, a rövidnadrág természetesen kantáros. Az ötvenes években feldobja az öltözködést az amerikai csomagból származó mellén vagy az óvodástáska. Később a rövidnadrág kötött lesz, az ing helyett galléros, színes felső kerül, és átveszi az uralmat a pulóver. A század legelején a kisfiúk hétköznapi viselete is a felnőttekét utánozza: még viselik a bő vászongatyát, kis mellénnyel, kalappal. Nagyon mutatós. Hidegben nadrágot, bőrcsizmát, ujjast húznak, fejükre siltes sapkát, kalapot vagy kucsmát tesznek.

Később a bőr csizmáskából egészcipő vagy gumicsizma lesz, a fejfedőből svájci sapka, kötött sapka. Kisbabák fején kétcsúcsos cicasapka. Az egész cipőre az ötvenes években a tehetősebb szülők szép fehér hócipőt adtak. Kisgyerekek téli alsó viselete a kezeslábas: a hátul nyitott overall barna cirkás barhent anyagból. Alighanem minden gyerek utálta. Nyáron a totyogók egy szál ingben, később napozóban, a nagyobbak klott gatyában töltik a napokat, mezítláb; felül ing vagy amerikai csomagból származó póló. Később egyszerűsített megoldás a harisnya-nadrág pólóval. Ha hűvösebb van, a mackó az egyenviselet.



Lauber Imre



1903 körül: Deutsch Marci – Fiúk a 20-as években – 40-es évek: a Kopasz testvérek, Rák Jozu



Bámészzkodók a lakodalmi menetnél; Brogli Laci és Bartus Imre, Bartus Pista, Rák Dénes édesanyjával



50-es évek: Brogli Pisti,
60-as évek: Karajz Barna,
70-es évek:
Karajz István és Árpád



1918: Deutsch Róza – 20-as évek: Hauser Mária, Brogli Brigitta – 40-es évek: Burger Katalin, Deutsch Katalin

Leányok

A nagylányok hétköznapi viseletéről nehezebb képet alkotni, míg a fényképezés nem volt még hétköznapi dolog. Múteremben, kiöltözve vagy vasárnap délután a zöldben fényképezkedtek. A századelőn, a 20-as években fehérben lefényképezett lányok valószínűleg a hagyományos sváb lányviseletet hordják: bő fehér szoknyát, mívesen megvarrt és díszített, testre szabott, elől gombos, állógalléros, hosszú ujjú fehér blúzt. Hajuk simán hátratulúzve, valószínűleg befonva vagy kis kontyban, kezükben imakönyv. A 40-es évek leányai vidám apró mintás, derékban szabott, térd alá érő, rövid, buggyos ujjú kartonruhákban, hosszú copffal vagy kis konttyal álltak a felvevőgép elé, virággal, zöld ággal a kezükben. A sötét ünnepelőruhát szép fehér gallérokkal egyénítették. Hivatalos ünnepre fehér blúzt, sötét szoknyát vettek, később mellény is került hozzá. Lábukon fehér bokazokni. A hétköznapi viselet valószínűleg hasonló, csak egyszerűbb változatokban, köténnyel.

Az 50-es évek nagy divatja a bő húzott szoknya japánujjú fehér blúzzal, széles övvel és a rövidre vágott ún. körhaj. Az egészruhák derékban szabottak, könnyedek, csinosak. A 60-as években szűkítő varrással adják meg a ruha formáját, zsabóval díszítik. Szélesedik a fazonok skálája, s a későbbiekben egyre kevésbé válik el a hétköznapi és az ünnepi viselet, egyre inkább urbanizálódik a falusiak öltözéke is. Megjelennek a pulóveres, lastex-nadrágos, napszemüveges, hosszú hajú lányok, később a rövid hajúak, trapéznadrágosak, miniszoknyásak, forrónadrágosak, farmernadrágosak, és így tovább... S a fényképezőgép előtti pózok is egyre lazábbak.

Az 1950-es évek hagyományos ünnepelője
(Karajz Évi, Deutsch Magdi, Brogli Mariska,
Rák Évi)





Újmódi ünneplő – Fiatalok az 1950-es évek végén

60-as évek: Koritár Kató Kopasz Annussal és Gál Kingával, Brogli Marika és Lauber Katica
70-es, 80-as évek: Brogli Kata, Karajz Nóri

Asszonyok

Az asszonyok ünnepi viselete a századelőn még kétrészes: finom anyagból készült bő szoknya, gazdagon díszített, szép vonalú, csinos felsőrésszel, fiataloknál világosabb színekben, idősebbeknél sötétben, feketében. Nem feltétlenül kötnek kendőt, ha igen, inkább világos *delénkendőt*, később nylonkendőt. A blúzok később egyszerűsödnek, de a gallér szép, hímzett. A húszas-harmincas években a városi viselet is megjelenik: rakott szoknya, bő hosszított blúzzal, masnival, vagy bő, csípőben vágott ruha, inkább a fiatalabbak körében, és talán azokban a családokban, akiknek Amerikában vannak kivándorolt hozzátartozói. Az 50-es években már derékban szabott egészruhákban járnak, egyszínűben vagy vidámabb mintásban. Ezeket is kézelő, fehér gallér, szép gomb, ráncolás stb. díszíti. Igazi ünnepi alkalmakkor (*primícia*, lakodalom) elegáns sötét ruhába öltöznek, gyönyörű fehér gallért tesznek rá, s szakácsnőként az egyszerű rombusz formájú madeirás szakácskötényt e szép ruhák elé kötik. Kifejezetten elegánsak. A hajviselet is szép: hátratűzött konty vagy rövid körhaj. Az ötvenes években megjelenik a kosztüm is. Az egészruha derékban elvágott, s csinosan ráncolással adják meg a mellbőséget. A későbbiekben az asszonyok inkább szűkítő varrással szabott egész ruhákat hordanak.



20-as évek: Hochvárt Ferencné, Hochvárt Fülöpné gyermekeivel, Hauser Ignácné, Deutsch Mártonné



1940-50-es évek: Burger Józsefné, Bartus Istvánné, Karajz Mátyásné – Burger Mariska, Brogli Erzsébet és Mária mint szakácsnők Deutsch (Cserjés) József primíciáján 1952-ben

A hétköznapi viselet a nehéz mezőgazdasági munkához illetve anyagi körülményekhez szabott praktikus, réteges meleg öltözk: ruha, kötény (később otthonka), mellény, szveter, kendő, (előre vagy hátra kötve az időtől függően), mezítláb, vászoncipő, gumicsizma. A ruhán, kötőn, otthonkán feltétlenül zseb.

50-60-70-es évek: Deutsch Flóriánné, Didics Jánosné, Bartus Györgyné, Rák Józsefné, Tóth Lászlóné





30-as évek – 1950-es évek: Brogli Ferencné, Deutsch Ferencné – Rák Mártonné
– 1960-as évek: Deutsch Flóriánné (Maktus néni), Brogli Györgyné (Mari néni)

A háton nagyon gyakran vittek batyut: *trakkos* ponyvába kötve kosár, mezei munkára menet az elemózsiaival, gyümölcsöt, termést, dudvát, füvet hazahozva; városba (piacra, készhelyre) menet árut: tejfölt, túrót, szalonnát, diót, gyümölcsöt stb. szállítva.

Öregasszonyok

Az 50-es években még a régi kétrészes viseletben, a hatvanas években már egészruhában, de mindig feketében jártak. Ez a 70-es évektől kezdett megváltozni, fekete ruhás öregasszonyt ma már nem látni, a kendőhöz sem ragaszkodnak feltétlenül, s többen a templomba is retiküllel jönnek. (S az öregasszony megnevezést is valószínűleg visszautasítanák.) A kétrészes viselet: bő szoknya csinosított derekú blúzzal kifejezetten csinos és előnyös mindenféle alkatra. Télen meleg *haraszkendőt* hordtak, a kabát későbbi viselet. Később a (nem feltétlenül fekete) egészruha elé ők is kötényt kötöttek.

1990-es évek: Brogli Andrásné, Rák Mártonné, Nezáczi Ignácné – Rák Jánosné





Ünneplőben: gazdák a Hangya Szövetkezet megalakulásakor (1925)

Fiúk, férfiak

A fiúk és a férfiak viselete nem tér el lényegesen egymástól, mint láttuk, régen a kislíúk öltözete is a felnőttekét kicsinyítette. A század elején a gyerekviseletből következőleg még valószínűleg hordtak *bőgatyát*, vászoninget. A 20-as években még előfordult különleges zsinóros ünneplő, később nemigen. A férfióltözék a bőrcsizma, csizmanadrág, ing, ujjas (zakó), télen rövid prémes télikabát rá, és kucsma vagy kalap. Hozzá bozontos bajusz, pipa. Később a 40-es években pantallós öltöny. Az ujjas alatt mellény (esetleg kötött). A század második felében jön be a lazább pulóveres öltözk. A csizmába kapcát tekertek, a zokni csak az 50-es-60-as években jön át a falusi viseletbe. Hétköznapi, a munkába is hasonlóképp öltöztek, az idősebb férfiak erős anyagból készült sötétkék surcot kötöttek maguk elé, hogy óvják a ruhát. A bőrcsizmát később felváltja a gumicsizma, az ujjast és csizmanadrágot pedig a munkásruha, a kétrészes, majd az overall. A fejfedő: kucsma, kalap, svájcisapka.

1940 és 1970 között: Karajz Antal, Deutsch Márton, Karajz Antal
Ünnepi viselet az 50-es években: Hauser Andor, Rendes József, Hochvart Vendel





Munkában az 1950-es években: Deutsch Ferenc, Nezáczki Ferenc, Deutsch Márton, Jaskó János

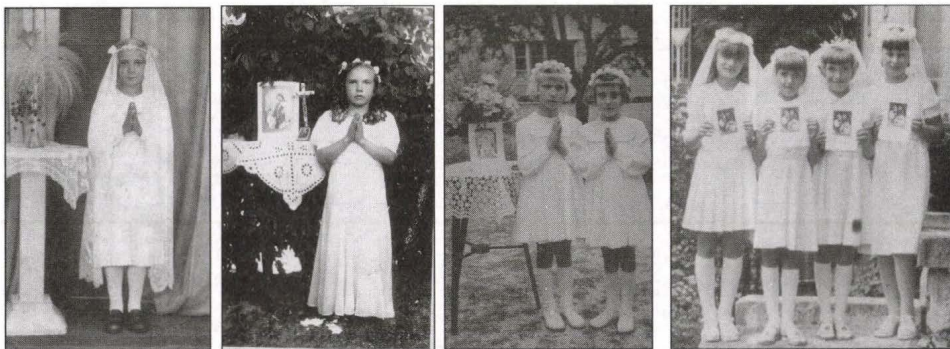


60-as évek: Karajz Antal traktoros iskolán, Kopasz István a pincéből jövet, id. Karajz Antal disznóölésén és Tóth László



1960-70-es évek: Bartus Pista, Rák Lajos – 1990-es évek: Trifonov Tamás, Bódor Miklós, Burger Gyuri

A 60-as évektől a férfiviseletre is egyre jellemzőbb a városiasodás, megjelenik a farmer, a póló, az edzőcipő, a hosszú haj, majd újra a rövid, a bermuda, és így tovább...



30-as évek: Rák Terézia – 50-es évek: Tóth Mária – 60-as évek: Szócsin Edit és Marika – 70-es évek

Elsőáldozás, esküvő

Különleges alkalmi ünnepi öltözként volt leányoknak az elsőáldozó ruha és a menyasszonyi ruha, valamint a koszorúslányi ruha. Ezek is a kordivat, illetve a szokás szerint alakultak, s hasonló stílusúak voltak. A családok nagy súlyt fektettek rá, hogy ezeknek a ritka alkalmaknak a külsőségeiben is megadják a lehetőségekhez képest a rangját. A század első felében hosszú fátyla és ékes fejdísz volt az elsőáldozóknak, a fehér ruha – hosszú vagy rövidebb – a mindenkor ünnepi stílushoz igazodott. A század második felében egyszerűbb, rövidebb volt a ruha, fátyol nélkül csak egyszerű mirtuszkoszorúval, később kis kosztümformájú is volt, míg az utóbbi időben újra kis menyasszonyokhoz hasonlítanak az elsőáldozók.

20-as évek: Hochvárt Katalin – 30-as évek: Deutsch Zsuzsanna – 40-es évek: Nezácski Katalin
70-es évek: Brogli Ágnes – 1980-as évek: Nezácski Anna

A menyasszonyok ruhája a századelőn nem fehér volt, hanem a legszebb, legdíszesebb sváb kétrészes ruha. Később ez a fiatalasszony ünnepi ruhájává vált. A húszas években a kordivatnak megfelelő térdig érő, derékban bő, hosszított derekú fehér ruhákban esküdtek, a fejet körbeövező hosszú fátyollal és mirtuszdísszel. A negyvenes-ötvenes évek ruhái az általános szegénységnek megfelelően egyszerűek voltak, derékban szabottak, kissé bővülő,



Koszorúslányok Naán Zsuzsa esküvőjén (1950-es évek)¹

földig érő ruhák, magasan záródó gallérral, hosszú ujjal, s egy ruhát több menyasszony is viselt, kölcsönadták egymásnak. A hatvanas évek széles szoknyáival a menyasszonyi ruhák is szélesedtek, a fejdíszek változatosabbak lettek, a fátylak rövidültek, később el is maradtak. Bele-belejátszott a divat, például a hetvenes években kalocsai mintás díszítés. A csokor a hatvanas évekig művirágból volt.

A hagyományos falusi lakodalomban nagy szerepe volt a koszorúslányoknak és vőfélyeknek, a menyasszony és a vőlegény leány- és fiúrokonainak, barátnőinek, barátainak. Fontos volt a koszorúslányi ruha, az amúgy szegényes ruhatár mellett ritka lehetőség volt a lányoknak ilyen jelmezbe öltözni. Minden családban volt egy koszorúslányi ruha, amit a felnövő lányok koszorúslánként örökölték és viseltek. Ezek egyszerű szabású, szolidan díszített ruhák voltak, de földig érő hosszúságuknál és rózsaszínűknél fogva mégis különlegesnek számítottak. Ha nem volt más, rátűzött aszparáguszággal, virággal díszítették. A hatvanas-hetvenes évekig viselték ezeket a régi ruhákat a koszorúslányok, aztán kiment a divatból. Napjainkban újra van, de ezeket már kölcsönzik, mint a menyasszonyi ruhát.

A ruhákat megbecsülték, az ünneplőket vigyázták, a köznapiakat toldozták-foldozták; a varratott ruhák maradékanyagát eleve eltették, hogy legyen miből kitoldani vagy megfoltozni, ha elszakad, kilyukad. Márpedig a paraszti munka nagyon nyűtte a ruhát. Mindig volt a faluban néhány varrónő, emlékeznek például Dufla Mari nénire, aki varrta a szép régi blúzokat, s másokra, akik később az egyszerűbb ruhákat, kötöket (kötényeket) varrták, főleg özvegyasszonyok próbáltak ezzel kevés pénzhez jutni. A végképp kiszolgált ruhákat felvágták vékony csíkokra rongynak, gombolyagba főltekerték, s abból szőtték azután a pokrócot. Semmi sem ment kárba, nem ismerték a mai fogyasztói társadalom pazarlását. A rongyhulladékot felszötték, veszélyes és műanyag hulladék nem volt. Szegénység volt, de az életszemlélet praktikusabb, a józan ész szerint értékelvű volt.

¹ A fotók a falu lakóinak magántulajdonában, a www.karolyfalva.hu weblap rendelkezésére bocsátva. Köszönjük az érintettek hozzájárulását a közléshez.

ILLÉS LÁSZLÓ

Két vers

Két kotta közt hegedűszó

(Helga verse)

Gyertyák lobogása ment át a téren,
 búcsúzóul folyóba nézve, égve.
 Igen, csak alkony után, szellőpostán,
 szomorúfűz hajnalán – barackvirág.
 Teleholdkor az álmok teljesülnek... –
 két kotta közt várta a hegedűszó.
 Szél zúg a csendben, az érzés vajúdik.
 A gránit éje holdárnyék, esti kép.
 Úgy van. A legtöbb pillanat visszatért:
 álomszonáta, naplemente, csillag.
 Türelmes véglet, májusi harangszó,
 porszemek a sírok között, rianás.
 Kőtáblák, rohanó idő, és anyu
 énekel. Utánad megyek – Te voltál
 a mindenem – Istenem, visszatérek.
 A fényemlékek, ó, felelj, fenyő. Csönd.
 Birsalmaillatban békétlen a dal –
 apunak mondd, hiába a hangulat,
 feloldozáshoz penitencia.
 Ha már az ősz temető, völgy és orom,
 kotta közt, egy húron pendülő zene,
 hajnalonként a hold a kísérője.



Szabó Pál

A fotó művészi pillanata kegyelmi áldás!
 (Molnár Edit)

Buszon, bottal a karján. Tavasz volt.
 Nyakkendő nélkül, hófehér ingben,
 barázdált arc, kalapja fekete.
 „Ha Ugrán vagyok, már jönnék vissza,
 Szabadság-hegyről Ugrára futnék,
 már nem lelem, nem lelem a helyem.”
 Az Isten malmaiban Katica
 Kovács ugrai ember volt? Ó, nem.
 ... Unokáiról esett szó, s egy-két
 anekdotát elmondott – kérésre.
 Családiás, szép esték voltak, és
 az ugrai csendesség hallgatott.
 Átmentünk a templomba. Petőfi
 emléke: Bemhez menet, paplakban
 egyszer éjszakázott. Hát utószor,
 templom tele, mikor volt? Igen rég.
 S hetven őszén megtelt helyiekkel –
 Szabó Pált búcsúztatták. Az egész
 falu ott állt sírja körül. Akik
 megásták. Ők a *Talpalatnyi föld*
 emberei, és betemették a
 szeretett biharugrai földdel,
 új földdel a *Nyugtalan életet*.



MIHALOVICSNÉ LENGYEL ALOJZIA

A kultúrák találkozása Zemplénben

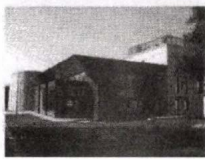
„Az egy tájegységhez, településhez való tartozás nem azt jelenti csupán, hogy egy földrajzi térben élünk, hanem feljogosít arra is, hogy egyidejűleg több identitástudatot alakítsunk ki magunknak: ugyanis minden provinciális kultúrának vannak egyetemességre utaló mozaikdarabjai, kőben, fában, bronzban, ércben és vásznon kiabrázolt formában, de virtuálisan is, fejekbe és a szívekbe zárva. Egy-egy régió, tájegység, provinciális kultúra egyetemességre utaló mozaikdarabokból tevődik össze. A regionális értékrend szerint alkotó írástudók műveire rányomja bélyegét a táj, a gyermek- és emlékvilág, meg a történelmi örökség. A provinciális kultúra mozaikdarabjaiban lehetőségek rejlenek, mert a kisebb régiók éppen kisebbségük miatt lehetnek jelentősek a tapasztalati világuk áttekinthetősége és a személyes látásmód miatt.”

(Josef Bartos)

Az 1950-es években született újhelyiek – mint jómagam is – a sors különös ajándékának tekinthetik, hogy egy vallási, etnikai szempontból sokszínű, sokkultúrájú vidék sokkultúrájú városában látták meg a napvilágot, ahonnan egykor újtára indult a magyar nyelvújítás is. A multikulturalitás és identitáskutatás – napjaink divatos kutatási területei – abban az időben inkább tiltott, mint támogatott területei voltak a társadalomtudománynak. Az Újhelyben szocializálódott gyermek a különböző kultúrákhoz tartozó emberek beszédmódja viselete, nyelvhasználata, viselkedésmódja alapján és a földrajzi névadás példáin gyakran elcsodálkozhatott, szüleivel a piacon járva észrevehette, hogy a sokszoknyás, a fejükön halványszínű mintás kendőt viselő kofák – akik főként tejtermékeket árultak – egymás között bátran használták a szlovák nyelvet. Ugyanakkor észrevehette azt is, ha a vevő a sváb falvakból érkező – főként szalonnát áruló kofát – németül szólítja meg, a kofa a tájnyelven félre szólal meg. Érdekes volt megfigyelni azt is, hogy a házaló iparosok közül az üvegesek és a drótosok (az edényfoltozók) szlovák nyelven is tudtak beszélni.

A főutca egyes – ízléses árukészlettel rendelkező – üzleteiben alkalmanként az eladók közötti párbeszédet figyelve a némethez hasonló jiddish nyelv foszlányait fedezhette fel a vevő. Ezekben az üzletekben egyébként az eladók választékos beszédstílusa, a kifinomult kereskedői magatartás ragadta meg a vásárlókat. Egy gyermek számára érdekes volt az is, miért nevezik a görög katolikus templomot *cerkónak*, továbbá az is, miért van Tokajban ortodox templom. A településneveken elgondolkodva szembeünt a nagyvonaton utazva a két szomszédos, az „olasz” népet is viselő Olaszliszka és Bodrogolaszi neve. A kisvonaton utazva pedig a személynevekről elnevezett települések, mint Erzsébetmajor, Józsefmajor, Károlyfalva. Általános iskolai osztályunkat a Kazinczy Ferenc iskolában az 1960-as évek

Kultúrák Zemplénben



Képeinken: a füzéri szlovák tájház, a hercegkúti pincék, a sátoraljaújhelyi görög katolikus templom, egy tokaji görög kereskedőház, Teitelbaum Mózes csodarabbi sírhelye, egy rátkai sváb porta, a sárospataki angol internátus és a széphalmi nyelvmúzeum

közepén a körzetesítés jegyében – a tudat alatt integrált oktatással – multikulturális közösséggé tették: Egy osztályba kerültek a 8-10 kiválasztott városi kisdíák mellé a rudabányácskai (sok esetben rutén-szlovák identitású) tanulók a sváb-német károlyfalvaiakkal. Ekkor már az orosz és a német nyelv gyér ismerete alapján különbséget tudtam tenni a német és a szláv (szlovák, ruszin) hangzású nevek s a két, – szláv és a germán – lelkialkat között is.

Később, az egyetemre kerülve szlavisztikát és germanisztikát tanultam. Kisebbségtudománnyal akkoriban nem volt divat foglalkozni. A nyelvi kisebbségek tanulmányozása iránti érdeklődésem 40 éves korom után, a Pécsi Egyetemen végzett interdiszciplináris doktori iskolában teljesedett ki. Itt egy éven át foglalkoztam néprajzi, továbbá alkalmazott nyelvészeti (szociolingvisztikai, nyelvpolitikai) és pedagógiai (oktatásszociológiai, oktatástörténeti) tudományterületekkel is. A veszprémi Pannon Egyetem Germanisztikai Intézetében több éven át oktattam a „Nemzetiségi oktatáspolitikát” című tantárgyat, emellett mintegy 50 szakdolgozatot menedzseltem a „Magyarországi németek kulturális hagyományápolása” tárgykörében. A kisebbségkutatásnál komoly szellemi háttérrel, előnyt jelentett számomra az a körülmény is, hogy gyermek- és ifjúkoromat egy sokkultúrájú vidék egy sokkultúrájú városában tölthettem.

Jelen írásomban a 18. század végén a Hegyaljára betelepített németeken kívül – a kronológia rendezőelvét követve – azokat a népcsoportokat kívánom bemutatni, amelyek a magyar nyelvű lakosságot sokkultúrájúvá tették. A multikulturális várost Újhely példáján kívánom bemutatni. A zempléni kultúrvidék nem magyar népelemei a középkortól, a honfoglalás korától kezdve a magyarokkal közös életteret képező szlovákok, a középkorban betelepített olaszok, majd a rutének, a görögök, a zsidók és a 18. század végén betelepített németek voltak.

A szlovák-magyar közös életter a honfoglalás idején

A honfoglalás korában a szlovák-magyar kölcsönösség igen sajátos viszony, hiszen a honfoglaló magyarság a Kárpát-medencében szláv népeket talált, így egyes elméletek szerint szlovákokat is. Így ez az etnikum nem tekinthető bevándorlóknak (ui. bármely más nemzetet nézzük a magyaron és a szlovákon kívül, mindegyiknek volt anyanemzete). A kora középkorban jelentős volt a szlovák

szórvány jelenléte, azonban a szlovák népcsoport csak a 13-14. században, a tömeges telepítések hatására formálódott ki. A 13. században a hazánkban végbemenő nagy társadalmi átalakulásban a szlovákok a magyarokkal együtt vettek részt. A szláv népterület a középkor végén Pozsonytól az Ungig húzódott; a szlovákság a keleti részeken a ruténnel osztozott a hegyvidéken. A 18. századtól a szlovákok térnyerése az északi vármegyékben szembetűnő volt, így Zemplén megyében is szlovák szigetek alakultak ki. 1698-ban II. Rákóczi Ferenc megalapítja a hutákat (Kishuta, Nagyhuta, Vágáshuta, Háromhuta, Óhuta), a későbbi üveggészítő falvakat. Az üveghuták 1916-ig működtek. Az erdőirtásokhoz és az üvegyártáshoz a felső-magyarországi szlovák lakosságból telepítettek hozzáértő munkásokat.

A 18. században a szlovákoktól elterjedt az üveges vándoripar, a 19. század elejétől pedig a drótos-vándoripar. Az üvegesek és a drótosok a modern háztartási szolgáltatások korai képviselői voltak. A szlovák társadalom egy másik számottevő rétegét alkották az aratómunkások, summások, akiket a szlovák nyelvhatárhoz közeleső falvakban, uradalmakban alkalmaztak. A szlovák nyelvhatár a 19. század végére lenyúlt az újhelyi járásig. A dualizmus korában az Újhelytől északra húzódó településsávban jelentős volt az elmagyarosodás, kivételt képezett Bodzásújlak és az eredetileg ruszinból elszlovákosodott Rudabányácska. A középső-Zemplénben a 19. század végére a rutének fokozatosan beolvadtak a szlovákságba; (a szlovákok hamarabb és jobban sajátították el a magyar nyelvet, mint a rutének).

Olaszok betelepítése a középkorban

A középkorban betelepített vallonok („olaszok”) speciális szőlőtermelési ismereteiket hasznosítva délnémet, francia és itáliai területekről érkeztek hazánkba. Az ő egykori jelenlétüket őrzi Bodrogolaszi és Olaszliszka településneve, valamint egyes szőlőfajták, mint pl. a Furmint elnevezése. IV. Béla Olaszliszka környékén szőlőt adományozott a helyi rendnek. A szájhagyomány úgy tartja, hogy ekkor építették az első földbevált pincesorokat (mint Újhelyben az Ungvár-pincék). A francia betelepítés emlékét őrzi Olaszliszka Burgundia falurész megnevezése.

A görögkatolikus rutének (ruszinok) betelepítése a 15-16. századtól

A hazai ruténség számbeli gyarapodása és területi terjeszkedése a 15-16. században válik számottevővé. A rutének a 17. században a lengyel földesurak elől menekülve a Kárpátok irányából érkeztek hazánk északkeleti hegyvidékeire. A magyar földesurak – közöttük elsősorban a Rákóczi család, kenézeik és soltészai, a telepítő biztosok révén szervezeten telepítették le a ruténeket – főként földműveseket és pásztorokat – birtokaikra. A rutén népcsoport hűsége legendás Magyarország iránt: őket nevezi Rákóczi Ferenc „gens fidelissima”-nak, a leghűségesebb népnek, amely 1703-ban elsőként áll a Fejedelem mellé.

Udvari István kutatásai azt bizonyítják, hogy az 1770-es években minden ötödik zempléni ruténfalú úrbéri bevallásában szerepel, hogy Tokaj-hegyalján pénzért, szőlőmunkát végeztek. A ruszin népnyelv szóképzletében mintegy 40 kifejezés jelzi a Tokaj-Hegyalján egykor végzett szőlőmunka nyomát: *firt* (fürt), a *hordov*, *dugov* és a *lopov*; továbbá jelentős szócsoporthoz tanúsítja a magyar fogatolás hatását is (pl. a *kocsi*, *hintó* szavak), s a ruszinok által használt tehén-, ló- és kutyanevek jelentős hányada magyar eredetű. A Máramarosból szár-

mázó ruszinok számára elsősorban a tutajozás biztosított megélhetést: a Máramarosból a Tiszán Tokajba leúsztatott só jelentős hányadát ruszinok hozták, majd szlovák fuvarosok speciális fogatokkal szekereztek fel az Eperjes melletti Sóvárra. Ugyancsak ruszin és szlovák fuvarosok bonyolították le a tokaji bor Lengyelországba történő szállítását is.

A rutének fejletlen társadalmi struktúrával rendelkeztek, nem volt főúri osztályuk, nemességük. Egészen a 20. századig az egyház volt az egyetlen olyan intézmény, ahol az anyanyelvi kultúra és a nyelvhasználat szerepet kapott; a görög-katolikus egyház volt a magyarországi rutének egyetlen népi-etnikai és egyszersmind kulturális és potenciális politikai kerete. A ruténség nemzeti öntudatosodásának és politikai igényeinek a 18. és a 19. században nem voltak jelei. Ezt a rutén társadalom szerkezeti összetételével és vallási uniójával lehetett magyarázni. (A Szepesség, Zemplén és Ung vármegyék görögkeleti papsága 1646-ban egyesült a római egyházzal, és elismerte a római pápa hatalmát). A rutének fiatal egyházi értelmiségi rétege az egyházi unió után elindult a gyors asszimiláció útján. A római egyházzal való egyesülés biztosította a rutén papság számára a római papokkal egyenlő jogok elérését, és ez előremozdította az anyanyelv elhagyását, továbbá az asszimilációt a magyarokkal és a szlovákokkal.

Vallástörténeti szempontból jelentőséggel bír a ruszinok, az egész ruszin nyelvterületről érkező zarándokok búcsúlátogatása Máriapócsra. (Külön volt az „oroszk” búcsúja minden évben Nagyboldogasszony napján.) A 18. században Sátoraljaújhely közvetlen közelében létrejött rutén települések Mikóháza, Alsóregmec és Rudabányácska, Sárospatak környékén pedig Végardó, Komlóska, Mogyoróska voltak.

A törökök terjeszkedésével a 16. századtól kezdve nagyfokú keveredés ment végbe a magyarországi etnikumok között. A már korábban itt élt, számukban gyarapodó népelemek mellé újak is jöttek az országba, pl. a görögök és a cigányok.

Az ortodox vallású görögök letelepedése Tokajban

A török hódoltság korában érkezett nagyobb számban görög népelem Magyarországra. A több hullámban érkező görög diaszpóra magyarországi fénykora a 18. század volt. A görögök oszmán alattvalók voltak, (görögöknek a görögkeleti egyházhoz való tartozásuk miatt nevezték őket). A 18. században 35 görög egyházközség jött létre Magyarországon. A görögök az oszmán birodalom alattvalóiként jelentős privilégiumokkal rendelkezve a 17. században a hazai árucseréből szinte kiszorították a magyar kereskedőket. Ők bonyolították le a nyugatról hazánkba (és fordítva) irányuló kereskedelem nagy részét. Tokaj város jegyzőkönyvében 1651-ben szerepel először a görög név. Másfél évtizeddel később már megalakul egy kis görög kolónia, amely jelentős kedvezményeket vívott ki magának. Az 1690-es években már arról szólnak a források, hogy a görög kereskedők ingatlannal, házzal és szőlővel rendelkeznek Tokajban és más városokban (Miskolc, Gyöngyös). A pravoszláv vallású kompániák bizonyos összeg lefizetése ellenében elnyerték és biztosították maguknak a helyi hatóságok védelmét. A kompánia gondoskodott tagjainak hitéletéről: templomokat, iskolákat tartottak fenn, a kompánia hitelügyekben kezsként szerepelt, váltóként szavatolt.

A görögök jelentős számarányú betelepítése Tokajba 1660-ban folytatódott, miután a törökök elfoglalták Nagyváradot, az ottani kereskedőknek új kereskedelmi központokat kellett kialakítaniuk. Tokajt célozták meg kedvező fekvése miatt, ugyanis két fontos kereske-

delmi útvonal vezet át a településen Lengyelország felé: az egyik Kassa, a másik Újhely irányában. A legutolsó betelepülési mozzanat a debreceni görög kompánia sorsával függött össze. Amikor Debrecen 1693-ban szabad királyi városi rangra emelkedett, a görög kereskedőtársulatnak távoznia kellett a városból, a görög kereskedők előbb Szatmárba telepedtek át, majd II. Rákóczi Ferenc döntése értelmében a szatmárnémeti görögöket Tokajba telepítették. II. Rákóczi Ferenc Tokajban kívánta létrehozni Felső Magyarország legfőbb borkereskedelmi központját. A görög kereskedők tokaji működésétől gazdasági-kereskedelmi fellendülést várt. Ez a vállalkozás sikerrel járt, mivel a Nagyságos Fejedelem a szabadságharc első szakaszában birtokainak, szőlőinek jövedelmeiből fedezte a szabadságharc költségeit. A „Tokaji Nemes Görög Compania” önelnevezés hangsúlyra fejezi, hogy a tokaji görögök a városon belül mindig külön közösséget alkottak, s a város magisztrátusában is képviselve voltak. A görög kolónia szomszédságában 1733 és 1789 között működött Tokajban egy Orosz Borvásárló Bizottság. A tokaji görögök és az Orosz Bizottság közös kápolnát tartottak fenn a bizottság telkén.

A 19. század második felében véget ért a tokaji görög ortodox élet, de annak emléke, hogy fontos részesei voltak a város történetének, beépült a helyi hagyományba.

Újhely a népek kapuja, az ortodox zsidó kultúra központja

A 18. század a nagy népességmozgás és nemzetiségi átrendeződések időszaka Zemplén-Hegyalján. Példaként említve Sátoraljaújhelyt, ahová a 17. századtól rutének, szlovákok és németek is érkeztek, ahol századfordulóra csaknem kétszeresére nőtt a város lakossága, s ahol a lakosság jelentősen elmagyarosodott. A magyarok között találjuk az 1750 és 1780 között beköltözött, korábban még német nyelvi identitást valló zsidóságot.

A lakosság számaránya szerint legnépesebb zsidó lakossága Újhelynek volt. Újhely a „népek kapuja” mezővárosként és forgalmas kereskedővárosként a kapitalista fejlődés időszakában fogadott be új letelepedőket, így zsidókat is. Szervezett közösségük Újhelyben az 1772-ben alapított Chevra Kadisha Egylet, majd 1785-ben megalapítják az első zsidó iskolát, 1790-ben pedig felépül az első zsinagóga. Ekkor a zsidó hitközség minden tagjának német családnéve volt. A 19. század első harmadában az zsidók lélekszáma meghaladta az ezer főt, alig voltak kevesebben, mint a görög katolikusok és a reformátusok. 1825-ben Újhelyben háromosztályos, magyar és német két tannyelvű zsidó alapítványi iskola jött létre Kaeszenbaum Márton jótekonny célú felajánlásából. Ez az iskola 1860-ra elérte a királyi izraelita mintaiskola rangját, s emiatt felmerült egy izraelita tanítóképző létesítésének esélye is.

A dualizmus a magyarországi zsidóság – s így a zempléni, köztük pedig az újhelyi zsidóság – sikerkorszaka. A századfordulón Újhelyt az ortodox zsidó kultúra központjaként tartják számon. A zsidók szerepe, befolyása nemcsak a banki szférában és a kereskedelemben, hanem a kulturális életben s a médiában is megszilárdult. Az újhelyi zsidóság fejlődésének csúcspontját az 1880-as évektől az első világháborúig terjedő időszakban érte el. Kereskedőházaikat, szakrális épületeiket a város centrumában építették, ezek az épületek a 20. század közepéig jellegadó objektumai a városnak. Az újhelyi zsidóság a millennium időszakára szinte teljesen elmagyarosodott. A századforduló idején három izraelita hitközség működött a városban. 1888-ban avatták fel a status quo felekezet zsinagógáját az egykori Molnár István (ma Dózsa György) utcán. 1865-ben önálló zsidó kórházat alapítottak.

Németek betelepítése a Hegyaljára a 18. században

Míg a török elleni küzdelem, a Rákóczi szabadságharc s a háborúkkal együtt pusztító járványok számbelileg komoly veszteséget jelentettek a magyarországi népességben, addig Európa más részein a lakosság száma hirtelen megugrott, s a rendelkezésre álló földterület kevésnek bizonyult a helyi lakosság számára. Emiatt kezdődtek meg a betelepítések. A Magyarországra érkező telepesek kezdetben kizárólag katolikus németek voltak. Az udvar a katolikus németeket a bécsi udvar támaszainak tekintette. A nyugatról érkezett telepesek olyan gazdasági kultúrát hoztak az országba, amelyet a tőkés fejlődés irányába mutató árutermelés alakított ki. A 18. században a kamara és a gazdag földesurak álltak a telepítések élén, akiknek többsége az újonnan felszabadított területen német származású volt. A Dunántúlon a 18. század első, az egykori Rákóczi birtokon pedig a 18. század második felében telepedtek le németek. A 18. században a tartózkodás és az elzárkózás volt a betelepült hazai németiség legfontosabb és legszemléletesebb tulajdonsága. Az új otthon csak olyan hazát jelentett számukra, amelyből hiányzott a nemzeti tudat, a történelem és az irodalom megtartó ereje; ezért ez a réteg nem is tudott történelemben gondolkodni. A hazai németek: a szepességi németek, a szászok és a falusi közösségben élő svábok nem rendelkeztek egységes nemzettudattal. Mindegyik magyarországi német népcsoport a maga saját – sokszor egy német számára is – érthetetlen tájnyelvét, dialektusát beszélte.

A 18. században tömegesen bevándorló, otthon szegénységben élő német parasztok hosszú időn keresztül nem létesítettek kapcsolatot az itt élő városi németiséggel. A magyar közvélemény is vegyes érzelmekkel fogadta a feltörekvő, beolvadó parasztságot. Így vall erről a reformkorban a pataki jogakadémiát végzett fiatal politikus, Kossuth Lajos is. A Zollvereinhez (vámunióhoz) való csatlakozás ellen érvelve a következőképpen fejtette ki nézeteit: „Városaink nagy részben még németek, a magyarizálódás jegyeit alig árulják el. Az ipar hazánkban német, a kereskedelem német és a vámunióhoz való csatlakozással még inkább az lenne és akkor ebből a csatlakozásból az következne, hogy német városaink, német iparunk és német kereskedelmünk soha nem lenne magyar. Ezért lenne veszélyben nemzetiségünk, nem azért, mert a magyar német lett, hanem azért, mert városaink német polgárságának elmagyarosítása és vele együtt a magyar középosztály megalapozása akadályoztatna meg.”

Rákóczi Ferenc elkobzott birtokain magyar és nem magyar (honosított német) földesurak osztoztak. III. Károly császár a „levért” lázadó javait 200.000 rajnai forintért egykori játszótársának, Trauthson János Leopoldnak ajándékozta. Trauthson az 1750-es években magánvállalkozásként indította meg a letelepedési akciót. Dujardin báró – aki 1740-től az uradalom igazgatója volt – látva a nagy néptelenséget és a szőlőskertekben a munkáskéz hiányát letelepítette a Fekete-erdő vidékéről érkező svábokat a mai Károlyfalva, Hercegkút, Rátka, továbbá Józseffalva és Hosszúláz területén. A szőlőművelés és a borkészítés terén a Hercegkútra telepített németek sajátították el azt a szaktudást, ami a Tokaj-Hegyalján hasznosítható volt; vincellérként hosszú időn át legkeresettebbek voltak a környéken.

A regéci és a sárospataki uradalom földrajzi elkülönülése – a köztük levő erdős hegyvidék következtében – a német települések lakosainak egymáshoz való közeledését akadályozta. Mivel Rátka nem esett egyetlen magyar város gazdasági és szellemi vonzásába sem,

így eredeti dialektusukat (frank, sváb) jobban megőrizték. A magyarországi németek, a kötelességtudó, istenfélő „svábok” életének legfontosabb eleme a munka és a vallás gyakorlása volt; mindhárom településen már a 18. század végére felépítették templomukat. A zárt településeken, ahol a közös nyelven kívül a római katolikus vallás volt az összetartó erő, a testvértelepülésekre „búcsúzarándoklatokat” szerveztek, továbbá kialakult a környező sváb településekről származó fiatalok közötti házassodás. A betelepedés első száz évében nem volt iskola egyik sváb településen sem. (Rátkán 1870-ben, Károlyfalván 1863-ban építettek iskolát).

A 19. század második felétől kezdve elsősorban a hazai németek körében alakult át, modernizálódott a paraszti munka szerkezete. A tőkeerős földműves gazdák inkább mezőgazdasági orientációjú ipari vállalkozások finanszírozásában vettek részt, míg a paraszti munkát cselédjeikkel végeztették. E vállalkozás okozta életvitel következtében a gazdagabb parasztszok fiaikat iskoláztatással kívánták *deutsch-magyar*ként a falu vezetőrétegébe emelni. A 19. század végétől a kevésbé tehetősváb parasztszaládok tehetséges gyermekei – legfőképpen plébánosi ajánlással – választották a tanítói és a papi pályát. Hegyalja német anyanyelvű lakossága 1900-ra csaknem teljes egészében magyarra vált. Az asszimiláció egyik fő elősegítője a vegyes házasság volt. Zemplénben a magyarok a német vagy a szlovák anyanyelvűekkel kötöttek házasságot, a ruténekkel sokkal ritkábban.

A kisebbségek asszimilációja (elmagyarosodása) a 19. században

Ha a Magyarországon élő kisebbségek asszimilációját vizsgáljuk, vissza kell tekintenünk a reformkor időszakára. A reformkor uralkodó koncepciója – a nemzetállami modell kialakítása érdekében – a magyarosítás programja volt. Széchenyi és Kossuth, valamint kortársaik többsége – ha árnyalati különbségek mutatkoztak is közöttük – azt feltételezte, hogy a polgári átalakulás keretében nyelvi-etnikai különbségekre való tekintet nélkül végrehajtandó jogkiterjesztés fejében a nemzetiségi lakosság hajlandó lesz nyelvében és érzelmeiben magyarrá válni. A reformkori nyelvtörvények, az 1868. évi nemzetiségi törvény és a dualizmus korának oktatási törvényei egyaránt ezt a célt szolgálták. A nemzeti liberális integrációs és asszimilációs politika nem volt teljesen eredménytelen: 1910-re a magyar anyanyelvűek aránya Magyarországon 54 százalékra nőtt. A magyar állameszmével nagymértékben azonosultak a 18. században betelepült németek, valamint a zsidók.

Az asszimiláció legelső jele a vegyes lakosságú településeken a kétnyelvűség kialakulása. A Zemplén megyében élt szlovákok és rutének mind kultúrájukban, mind nyelvükben annyira asszimilálódtak, hogy szinte nem lehetett őket megkülönböztetni egymástól. A kétnyelvűség iránti igény azokon a területeken jelentkezett, ahol a nyelvhatárok közel estek egymáshoz. A kétnyelvűség mesterséges kialakításának módja a diákcsera volt: neves tanintézetek középiskolás korú fiatalokat küldtek a birodalmon belül idegen nyelvterületre. Elsősorban lelkészi pályára elhivatott ifjak választották ezt a nyelvtanulási lehetőséget, mert nem tudták előre, milyen nyelvű gyülekezetbe kerülnek majd. A Szepelességen, Késmárkon ismerkedett meg Kazinczy Ferenc is a német nyelvvel.

A dualizmus korában az Eötvös József kultuszminiszter által elfogadtatott nemzetiségi és oktatási törvény biztosította a nemzetiségi területeken az anyanyelven történő oktatást, és egyúttal támogatta a (nemzetiségi) tanítóképzés fejlesztését is. Az 1870-es évektől kezd-

ve a törvényhozás viszont egyre jobban szűkítette a nemzetiségi nyelvi-kulturális jogait: 1879-ben például egy törvénycikk rendelte el a magyar nyelv tanításának kötelező jellegét a népiskolákban, egy 1891-ben megjelent rendelet pedig előírta az óvodák számára a magyar nyelv kötelező használatát. A századforduló idején a Magyar Királyságban élő nemzetiségekkel szemben megnyilvánuló erőszakos asszimiláció ügyét szolgálta az 1907. évi, gr. Apponyi Albert által előterjesztett törvény, amely államsegélyt biztosítva a nemzetiségi iskoláknak anyagi függőségüket arra használta fel, hogy azokat minden eddigi mértéket meghaladó magyarosításra szólítsák, s tanítóikat köztisztviselők módjára vonják ellenőrzésük alá. A törvény eredményeként 1910-re a népiskolák mintegy 80 százaléka lett magyar tanítási nyelvű.

Magyarország nemzetiségi tablója az első világháború után

Az első világháborút követően a trianoni békeelv alapján megcsonkított ország nemzetiségi tablója leegyszerűsödött. Számszerűen a legnagyobb nyelvi-etnikai kisebbséget képezett a német (sváb), a második helyen pedig a szlovák kisebbség. Az 1923. évi, a kisebbségi nyelvtanításról szóló rendelet (összehasonlítva a Lex Apponyival) számolt a magyarországi németek igényeinek valós differenciálásával, s három típusát vezette be a nemzetiségek lakta községekben létesíthető elemi iskoláknak aszerint, hogy azok tantervében a nemzetiségi anyanyelv oktatása milyen mértékben érvényesül. Az iskolák mintegy 80 százaléka azt az oktatási módot választotta, ahol a tanítási nyelv a magyar, a nemzetiségi nyelv pedig a kötelező nyelv. A két világháború közötti időszakban hívták életre Magyarországon a nemzetiségi kulturális egyesületeket. A Magyarországi Németek Népművelési Egyesülete elnöke Bleyer Jakab délvidéki származású irodalomtörténész professzor volt. Az 1920-as évektől kezdve a tudományegyetemeken is foglalkoztak kisebbségkutatással és a kisebbségi nyelvek oktatásával. Érdekes megemlíteni, hogy az újhelyi piarista gimnázium két tanára foglalkozott a német nyelvjárások kutatásával; Neuhauser Frigyes a Zirc környéki nyelvjárást kutatta, Terényi József világi tanár pedig a budaörsi németiség körében végzett kutatásokat. A Zemplén megyei sváb községekben is fellendült a civil élet, erősödött a kulturális hagyományápolás. A zárt paraszti közösségek önállóságra rendezkedtek be, termékeiket a szomszédos városok piacain értékesítették.

Újhely, a trianoni békeelv következtében a töredékére zsugorodott Zemplén vármegye székvárosa a két világháború közötti időszakban perifériára került, a város szellemi virágzása is megtorpant. A szlovákok száma a felére csökkent a kettéosztott városban, ugyanakkor a németek száma – a Felvidékről érkezett menekültek következtében – nőtt. A trianoni határok meghúzása után sok szellemi foglalkozású és tisztviselő települt le a városban. 1939 őszén pedig Újhely, a befogadó város számos lengyel menekültnek biztosított letelepedési lehetőséget. Sárospatak, a nagy múltú diákváros a jogakadémia megszűnése, továbbá a Trianon miatt leszűkülő beiskolázási közege hatására került válsághelyzetbe. A kollégium modernizálásra, profilváltásra kényszerült. Klebelsberg Kuno kultuszminiszter koncepciója alapján egy a jövő politikai elitjének a képzésére is szolgáló, oxfordi mintájú, egyházi fenntartású angol internátus nyitotta meg kapuit. Az Angol Internátus jelenléte a városban, továbbá az angol kultúra megjelenése (színházi előadások a diákok szereplésével) formálta a kisváros szellemi arculatát is: a tehetősebb pataki polgárok

sponzoráltak egy-egy előadást. Az Internátus angol nyelvű saját diáklapot adott ki, emellett az elitgimnáziumnak kitűnő sajtóvisszhangja volt bel- és külföldön egyaránt.

Az 1940-es évektől mindkét város, társadalmát mélyen megbolygatták a zsidótörvények. A zempléni zsidóságot 1944-ben deportálták, a deportáltak jelentős része a holokauszt áldozata lett. A második világháború után a „kollektív bűnösség” vádjával bélyegezte meg a Magyarországon „fasiszta” veszélyt jelentő németeket a fiatal demokrácia. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány elrendelte a németek kitelepítését, illetve kényszermunkára, munkatáborokba történő száműzését. Zemplén megye sváb településeit sem kerülte el a férfiak és nők „malenkij robot”-ra, a Szovjetunió munkatáborába történő elhurcolása.

Az 1950-es évek; a nyelvi és etnikai kisebbségek identitásvesztése

A második világháborút követő években a lakosságcsere és a németek kitelepítése után a csaknem homogén országban elveszti jelentőségét a lakosság nemzetiségi, anyanyelvi megoszlása. Az 1950-es évekre Újhelyt, a századforduló idején virágzó kozmopolita kisvárost a második világháború után a lakosok számának nagyméretű csökkenése, az általános közhangulat és a vendégmarasztaló városkép elszürkülése jellemezte. Felszámolták, jobb esetben lakóházzá alakították a szállodákat, a régi kereskedőházakat államosították vagy profilváltásra kényszerítették. A zsidókórház épülete évekig romokban hevert, a monumentális méretű zsinagógák épülete pedig az évek folyamán váltak az enyészet áldozataivá. E körülmények ellenére a városban élő emberek általános értelemben vett emberi tartásában fel lehetett idézni az eltűnt idők szellemi virágzását: a polgári életmód tisztelete, a vallási és etnikai értelemben gyakorolt tolerancia folyamatosan jellemezte a városban élő különböző társadalmi helyzetű emberek életfelfogását, mindennapi magatartását.

Az egyházi iskolák 1948-ban történt államosítása után Újhely szellemi életéből, a városi kultúrából kiszorultak a piaristák, Patakon megszűnt a lelkészképzés. A zsidóság szinte eltűnt, a németiség a nemzetiségi diszkrimináció tárgya lett. A szovjet típusú politika jelenléte a szláv testvériség szellemében felélénkítette a szlovák nemzetiséget. A szlovákok iskoláinak működését meghagyták, a németek iskoláiban elrendelték a magyar tannyelvet, a német nyelv legminimálisabb alkalmazását engedélyezték csak. Újhely 1950-től a hazai szlovákság egyik oktatási központja lett: 1950-ben diákothonnal rendelkező Szlovák Tanítási Nyelvű Általános Iskolát indítottak a városban. Zemplén német nemzetiségű településein magyar tannyelvű oktatás folyt. A nemzetiségi hagyományok ápolása, így a népi viselet használata egy-egy család keretein belül maradt, illetve a vallási élet területére húzódott vissza.

A nemzetiségi kultúra újraéledése 1989 után

Az 1989-ben megalkotott egyesületi törvény alapján a nemzetiségiak alulról jövő kezdeményezése folytán országszerte szép számmal jöttek létre nemzetiségi egyesületek. 1990-ben a parlament erkölcsi rehabilitációban részesítette az 1945 után a szovjetunióbeli munkatáborokba elhurcolt németeket. Az 1990-ben bevezetett önkormányzati törvény lehetővé tette a helyi önkormányzatok megalakulását. Az 1990. évi rendszerváltozás után a hazánkban élő nemzeti kisebbségek között elsősorban a németek szereztek vissza identitásukat. A három zempléni német településen az óvodákban és az iskolákban felmenő rendszerben vezették be a német nyelv és a német népismeret oktatását. Tájházakat hoz-

tak létre, fellendült a monográfiaírás; Frisnyák Sándor földrajzprofesszor Rátka, Hauser Zoltán, az egri főiskola rektora Károlyfalva, Hőgye István pedig Herceghút monográfiáját írta meg. Mindegyik községben szerveztek kisebbségi önkormányzatot; újra lendületet vett a kulturális hagyományápolás, népdalkörök, néptáncgyűttesek alakultak, önkormányzati szinten testvértelepülési kapcsolatok jöttek létre. A rátkai általános iskola ad otthont évente a Magyar Kultúra Napján a megyei szintű német nyelvi vers- és próza-mondó versenynek. A szlovák hagyományok tovább örökítésében élen jár Rudabányácska, a rutén kulturális hagyományok ápolásában pedig Komlóska. A Zemplénben élő nemzeti kisebbségek számára évente Újhelyben rendeznek Nemzetiségi Fesztivált, ahol a kulturális seregszemlén túl gasztronómiai különlegességekkel is várják az érdeklődőket.

Záró gondolatok

Zemplén-Hegyalja történelme, az itt élő népek, nemzetiségek egymásra hatása, a különböző kultúrák találkozása izgalmas és sokrétű történet sorozat. A 21. század elején örömmel állapíthatjuk meg, hogy a világörökség részeként számon tartott zempléni régió él, élni akar. Városai, községei imázsát nemcsak az egykor idegeneket is idecsalogató toka-ji bor világhírneve erősíti, hanem az egymás mellett élő kultúrák művelődéstörténeti értékei is. Bízom abban, hogy jelen írásommal a provinciális kultúrának az egyetemességre utaló mozaikdarabjait a művelődéstörténet útján haladva sikerült nemcsak összeszednem, hanem a magam módján, személyes látásmódom szerint összeraknom is.¹

¹ IRODALOM: Ács Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Bp., 1984. – Ambrózy Ágoston: Tokaj-Hegyalja és néhány szellemi történeti vonatkozása. Bp., 1932. – Bánkuti Imre: A németi görögök Tokajba telepítése 1705-ben. Bp., 1965. – Boros Ernő – Marcinkó Ferenc: Tokaj. Bp., 2010. – Csorba Csaba: Sátoraljaújhely városkönyve. Sátoraljaújhely: 2011. – Diószegi György: Kirándulás a tokaji görögök nyomában. Agora: 2008. – Frisnyák Sándor: Rátka. 1991. – Hauser Zoltán: Carolfalva Karlsdorf Károlyfalva. Károlyfalva, 2001. – Hőgye István: Egy hegyaljai község, Herceghút története. Sárospatak, 1998. – Käfer István: Szlovákok. Együtt élő népek a Kárpát-medencében. Bp., 1994. – Kézi Erzsébet: Egy megvalósult klebelsbergi koncepció. Bp., 2004. – Kovács Dániel (főszerk.): Sátoraljaújhely lexikona. Sátoraljaújhely, 2001. – Manherz Károly: A magyarországi németek. Bp., 1998. – Mihalovicsné Lengyel Alojzia: A német nemzetiségi hagyományok ápolása Rátkán. (Honismereti dolgozat, 2009.) – Romsics Ignác: Trianon és a Holokauszt. Rubicon 2012. 9-10. – Sasvári László: Görög kereskedők Tokajban. Bp., 2002. – Tamás Edit: Józseffalva létrejött. Széphalom 15., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 2005. 253–260. – Tamaskó Ödön: Zempléni hegység. Bp., 1958. – Tarczy Lajos: A tokaji Orosz Borvásárló Bizottság története. Sárospatak: 1963. – Tilkovszky Loránt: Nemzetiségi politika Magyarországon. Bp., 1998. – Udvari István: A ruszinok. Együtt élő népek a Kárpát-medencében. Bp., 1954. – Végh Balázs Béla: Kis emlékek Európáról. Érték és sors. Garaczi Imre (szerk.) Veszprém, 2012.

BENKE GYÖRGY

A debreceni és a sárospataki református kollégium kapcsolata

A 16. században, a reformáció századában az egyház megújulásával együtt az iskolák is megújultak országunkban. De nemcsak az történt, hogy a régi típusú, ún. plébániai iskolák a reformáció szellemében átszerveződtek, de számos új iskola is létrejött. Az akkori 168 magyarországi, latint is tanító, nyilvános iskolából 134 protestáns iskola volt. Ezek az iskolák – a reformáció szellemének megfelelően – a hitújítást és a műveltség terjesztését egyaránt felvállalták. Szinte csodaszámba ment, hogy a mohácsi vész után szerte az országban egymásra alakultak iskolák, mégpedig színvonalas iskolák, kiváló tanárok működésével. Nemcsak Debrecenben, Pápán és Sárospatakon, hanem Mezőtúron, Cegléden, Abaújszántón, Tolnán, Laskón, Ráckeven, valamint Erdélyben: Nagyváradon, Gyulafehérváron, Marosvásárhelyen és Kolozsváron is. (A lutheri reformáció latin iskolái főleg a németnyelvű Bártfán, Lőcsén, Eperjesen, Sopronban és Nagyszébenben működtek.)¹ Az ellenreformáció következtében ezek közül több iskola leépült vagy megszűnt, de három kollégium átélt a „zivatáros századokat”, és mindmáig működik: a debreceni, a pápai és a sárospataki.

A debreceni és a pataki – földrajzi közelsége miatt is – mindig kapcsolatban volt egymással. A debreceni kollégium 475 éves jubileuma alkalmával ennek a kapcsolatnak a sokféleségét és színességét kívánom ebben az előadásban felvázolni. Nem a történetész száraz tárgyilagosságával, hanem olyan szívvel, érzelmekkel és emlékekkel, melyeknek magyarázata az, hogy pataki és debreceni diák is voltam. Igaz, pataki diák kilenc évig voltam, és három évig pataki tanár. (Ehhez jön még az, hogy hat évig sárospataki segédlelkész, ill. püspöki titkár, és négy évig a múlt század közepén bezárt kollégium túlélő intézményének, a Tudományos Gyűjteményeknek az igazgatója is). Debreceni diák pedig a történelmi kényszerűség miatt lettem, de ebben is megtapasztaltam a Róma 8,28 ígését: „Azoknak, akik Istent szeretik, minden javukra van”. Amit ott kaptam, és onnan hoztam, nemcsak időarányosan, kis mértékben, de szinte felerészben hozzájárult ahhoz, amivé lettem. Örömöm és kiváltságom, hogy a debreceni kollégiumnak is diákja lehettem, annak a kollégiumnak, mely „az egyetlen magyar főiskola, amely négyszáz esztendeje áll fenn megszakítatlan folytonosságban ugyanazon a helyen, ahol létrejött”, ahogyan Révész Imre írja.²

A debreceni és a pataki kollégium alapítása az 1530-as évekre tehető. Bár a debreceni kollégium alapítását 1538-ra teszik, a patakiét 1531-re (mint a pápaiét is), de ezek az év-

¹ Tóth Kása I. – Tőkéczy L.: Egyháztörténet I. Református Köznevelési Intézet. Bp., 1997. 165.

² Révész Imre: Tegnap és ma és örökké. Debrecen, 1914. 378.

számok is – és itt különösen a patakira gondolok – olyanok, mint az 1517. október 31-i dátum. Nyilvánvaló a reformáció indulása nem köthető egy naphoz, még egy évhez sem. Évek, évtizedek vajúdása, formálása eredménye volt a reformáció, és ugyanígy jöttek létre a plébániai vagy szerzetesi iskolákból a reformáció szelleme által átalakult és elindult iskolák. Tanáraik, mint a reformált gyülekezetek lelképásztorai, a római katolikus egyház plébánosai és szerzetes tanárai voltak, akik megújultak hitükben, legtöbbször wittenbergi vagy más külföldi főiskolákon töltött tanulmányi évek után hazajöve, ők is megújították a már működő iskolákat. Olykor nem is köthető egyetlen évszámhoz, amikor egy iskola az új szellemű, az új, helyesebben megújuló, az eredetihez visszatérő hitű iskola lett.

A peregrináció nemcsak a külföldön tanult magyar diákok szokása volt; ha csak teheték, egyik híres iskolavárosból a másikba mentek, sőt több országába is, hanem az idehaza működő kollégiumok tanárai is ilyen vándoréletet éltek. Számos olyan tudós lelkész vagy tanár volt a 16. században, sőt a következő századokban is, akik a pataki és debreceni kollégiumban is tanultak és tanítottak. Ilyenek voltak: *Miskolczi Csulyak István* (1575–1645), aki tanult Sárospatakon, Debrecenben, majd Sátoraljaújhelyen, ismét Debrecenben, majd újra Patakon és Tiszáninnen. *Megyesi Pál* (1605–?) Debrecenben tanult, majd német, holland és angliai egyetemeken Debrecenben rektor lett, ezután Munkácsra, Nagyváradra lelkész, majd I. Rákóczi György udvari papja Gyulafehérváron, a fejedelem halála után Fogarason, majd Nagybányán lett pap, ezután az özvegyé vált Lorántffy Szusannával Sárospatakra költözött, és itt munkálkodott. A tudós Szilágyi Sámuel debreceni professzor fia, *Szilágyi Márton* Patakon lett professzor, mégpedig a fizikát adta elő, ami úttörés volt a hazai pedagógiában.

Exkurzus: Debrecennek is, Pataknak is tanáraik „peregrinációja” révén eleven kapcsolata volt az erdélyi neves iskolákkal. Főleg a pataki ilyen kapcsolatokat említem: A pataki kollégium alapító tanára *Kopácsi István*, akinek születési helyét és idejét nem tudjuk. De azt igen, hogy külföldi tanulmányai után rektor lett Erdődön (Erdélyben), majd ugyanez Nagybányán, és ugyancsak e tiszttel betöltésére hívták Sárospatakra, a zempléni egyházmegye esperesévé is megválasztották. Sárospatakon és környékén Perényi Péter pártfogásával végezte reformátori munkáját. A 20. század ilyen perszónális kapcsolatát is soroljuk itt fel: *Makkai Sándor* (1890–1951) Kolozsváron végezte a teológiát; 1917-ben Sárospatakon teol. tanár, visszahívják Kolozsvárra teol. tanárnak 1918-ban; onnan Debrecenbe jön 1936-ban a teológiára tanítani. *Vasady Béla* (1902–1992), aki Debrecenben végezte a teológiát, majd amerikai tanulmányai után Pápán lett teol. tanár (1925–1927), utána a sárospataki teológia tanára és igazgatója (1928–1932), és innen ment Debrecenbe 1932-ben, és lett ott a hittudományi fakultás tanára. *Karasszon Dezső* (1923–2008) is Patakon végezte a teológiát, és lett a debreceni teológia tanára.

Visszatérve a 16. századba: *Szikszai Fabricius Balázs* (1530–1576) Szikszón, Kassán tanult, majd külföldi tanulmányai után Sárospatakon rektor lett 1561-ben, innen 1564-ben Kolozsvárra megy ugyancsak rektornak, majd visszatért Sárospatakra 1566-ban. Debrecennek ugyancsak megvoltak az ilyen kapcsolatai. A debreceni és pataki kollégiumok ilyen kapcsolata Erdéllyel olyan iskolai „háromszöget” alkotott, melyben gyakori volt az átjárás a kollégiumok között. Sőt Szilágyi Ferenc „hatszögről” beszél, felsorolva az erdélyi,

a pataki és debreceni kollégiumokkal kapcsolatot tartó iskolákat, tehát e hatszöveget Patak–Debrecen–Gyulafehérvár–Nagyenyed–Kolozsvár–Marosvásárhely alkotta.³

A 16-17. században, a három részre szakadt Magyarországon nem szerencse, hanem Isten különös kegyelme volt az, hogy „oly sok balszerencse közt, oly sok vizsály után” létrejöttek a magyar művelődéstörténetben oly nagyjelentőségű protestáns kollégiumok, és csodaszámba ment az is, hogy megmaradtak. Ahogy lehetett. Ez így, az úgy. A debreceni kollégium megmaradásában, töretlen működésében nagyjelentőségű volt a város sajátos módon kialakult civis társadalma. A pataki kollégium megtartásában, a 17. században, anyagi és szellemi patronálásában pedig élen járt fejedelmi pártfogója, I. Rákóczi György és különösen felesége, Lorántffy Zsuzsanna. (Innen magyarázható az a nagyvonalú tévedés, amit angol és német nyelvű lexikonokban olvashatunk, amikor pl. Comeniusról szólva írják, hogy az „erdélyi” Sárospatakon is tanított. De az is, hogy bár I. Rákóczi György erdélyi fejedelem volt, de az erdélyi kollégiumok úgy ítélték meg, hogy a pataki kollégiumot a fejedelmi házaspár jobban segíti, mint az erdélyieket. Innen a mondás: „Elvitte pénzünket a Patak”.⁴)

Ha szervezetten nem is tartoztak össze ezek a kollégiumok, de a gyakorlatban és lélekben igen. Nemcsak tanáraik jártak át egyikből a másikba, de szükség idején életmentő segítséget adtak egymásnak. Ezt különösen a pataki kollégium tapasztalta meg, amikor 1671-ben menekülni kényszerült; a „hithagyó”, helyesebben katolikus hitre visszatért Báthory Zsófia, a pataki vár és város úrnője rendeletére ellehetetlenült a református kollégium működése, a diákság jelentős része néhány professzor vezetésével elindult bujdosó útjára. *Árvay József* tanár – a pataki kollégium háromszázados emlékünnepeinek egyik szónoka – az alábbi fennkölt szavakkal emlékezett meg a debreceniek segítségéről. Először „Debrecen mutata szívességet, mely a bujdosókkal kevés időre elfelejteté, hogy szerencsétlenek, s mellyel a jobb lelkek szokták azok szenvedéseit enyhíteni, kik egy szent ügy nemes áldozatai.”⁵ Innen Gyulafehérvárra mentek, ahol az üresen maradt kollégiumba fogadták be őket, majd az azt is feldúló osztrák katonaság miatt innen is tovább kényszerültek, és a marosvásárhelyi kollégium adott otthont nekik. (Az akkori háborús dúlások miatt alsó fokúvá süllyedt vásárhelyi iskolát a bujdosó pataki kollégium tanárai és diákjai újra népes és színvonalas iskolává tették.⁶) *Zsarnay Lajos* tiszáninneni püspök 1860-ban, a pataki kollégium – kissé megkésett – háromszázados ünnepségén pohárköszöntőjében többek között ezt mondta: „Főiskolánknak nemcsak a tiszáninneni reformált egyházkerület volt kezdettől fogva szülő anyja s dajkája, hanem hasonló gonddal, hűséggel és áldozatkészséggel pártolták, építették és ápolták azt mind a magyar, mind az erdélyi többi testvér reformált egyházkerületek is, amelyek mint jelenben, úgy azelőtt is szívesen vettek részt sorsunkban, velünk együtt gyászoltak és örültek.”⁷

Mint ahogy magyarországi egyházunk – de akár a kárpát-medencei magyar református egyházak – minden egyházkerületének megvan a maga szellemi-lelki, szociológiai jellegzetessége, így az egyházkerületek teológiai akadémiainak is, hogy ezt a hagyományos

³ *Szilágyi Ferenc*: Deákok tüköre. Móra F. Kiadó, Bp., 1986. 207.

⁴ *Lázár István*: Kiált Patak vára. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1974. 201.

⁵ *Erdélyi János* (szerk.): A Sárospataki Ref. Főiskola háromszázados ünnepe. Július 8-án 1860. Sárospatak. 106.

⁶ *Szilágyi Ferenc* i. m. 60.

⁷ *Erdélyi János* (szerk.) i. m. 60.

elnevezést használjam. Ahány teológiai akadémia vagy kollégium, annyi szín, annyi érték. Olykor meg is fogalmazták a különbséget a kollégiumok között. Révész Imrétől való ez a hasonlat: „A pataki diák eléje megy a tavasznak, a debreceni diák pedig kipipál az ablakon, és megvárja, amíg a tavasz érkezik el hozzá. Fogalmazhatjuk másképpen is: van előre lendülő és van kivárni tudó, van áttörő és van megőrző emberi érték. Sárospatak vulkánikus talaja az előbbi típust termelte ki.”⁸

A pataki diákvilági anekdotakincséből is idézzünk fel egyet a pataki diák jellemzésére:

Három diák találkozott össze valamikor régen egy öreg tiszteletesnél: egy pápai, egy debreceni meg egy pataki. Ebédnél a tiszteletes úr ült az asztalfőn, mellette balról a pápai, jobbról a debreceni diák, szemközt pedig – az asztal túlsó végén – a pataki. Ebéd után pára gyűjtottak mind a négyen. Pipázgatás közben a tiszteletes úr odafordul a pápaihoz:

– Aztán hányadéves öcsémuram?

– Én bizony volnék már másodéves, tiszteletes uram –, felelte nem minden kevélység nélkül a pápai diák.

Most a debrecenire nézett a tiszteletes úr:

– Hát öcsémuram?

– Én harmadéves – pöffentett a pipán a debreceni.

A tiszteletes úr az asztal túlsó vége felé bökött a patakinak:

– Hát öcsémuram?

A pataki diák nagy bodort eresztett ki a pipájából, s úgy félvállról vetette oda:

– Mint azok ketten együttvéve.

A tiszteletes urat kissé bántotta ez a nagy fölény, s gúnyosan vágott vissza:

– Aztán tud-e annyit, mint ezek ketten együttvéve?

– Mint kentek hárman! – volt a flegmatikus válasz.⁹

A legáció, mint ösztöndíjrendszer, mely mindmáig él református kollégiumainkban, illetve teológiáinkon, ismert és gyakorolt volt évszázadokon át. A pataki kollégium specialitása volt azonban a mendikáció. A legátust, a nagy diákot, aki prédikálni ment a gyülekezetekbe nagy ünnepeinken, elkísérte a kisdíák, aki pedig a két ünnepnap alatt – egy helyi kísérővel – bekopogtatott a gyülekezet tagjaihoz, és alkalmi versével mondta el ünnepi köszöntését, és így gyűjtötte be a 10-20 fillérekből a maga mendikátumát, ami segítség volt a tanítató szülőknek egy-egy ruhadarab vagy cipő megvásárlásában. Voltak olyan gyülekezetek a tiszántúli és tiszáninneni kerületek határain, ahol egyik ünnepben Debrecenből, a másikon Patakról kaptak legátust.

A 20. századi debreceni-pataki kapcsolatokról már családi és személyes emlékeim is vannak.

Rendszeresen megrendezték a magyarországi, illetve kárpát-medencei magyar református teológuskonferenciát. A teológiák sorban adtak helyet nyaranként ezeknek a konferenciáknak. A Sárospataki Ifjúsági Közlöny 1926. május-júniusi számában így ír egy ilyen konferenciáról: „*Hírt adtunk olvasóinknak arról, hogy június hó végén a pataki theológusok az*

⁸ A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Bp., 1981. 196.

⁹ Panka Károly (szerk.): A pataki diákvilág anekdotakincse I. Bp., 1927. 70.

ország összes teológusai részére konferenciát rendeznek. A készülétek szépen folynak, s mindenféle nagy érdeklődés nyilvánul meg a konferencia iránt. Az egész konferencia rendje helyett itt egy pár szóval vázoljuk a menetet. 24-én, csütörtökön fognak érkezni a pesti, debreceni, kolozsvári és pápai teológusok városunkba, és ismerkedő estélyen a Mudrány-teremben a Főiskola vendégei lesznek. 25-én, pénteken megkezdődnek az előadások a kollégium imatermében. A délelőtti folyamán dr. Mátyás Ernő 'A megtérés pszichológiájáról', Döbrössy Lajos pedig 'A teológus élet elmélyítéséről' fog előadni. Délután folyamán 3 előadás lesz, amelyek a teológusoknak a kisdíjak közötti viszonyát és a teológusok anyagi helyzetét tárgyalják. Az előbbi Horkay László, lapunk társszerkesztője adja elő, az utóbbi Tukacs György debreceni teológus. Délelőtti is, délután is szabad idő áll a résztvevők rendelkezésére, hogy a könyvtárat, várat s egyéb nevezetességeket megnézhessenek. Szombaton a széphalmi Kazinczy mauzóleumot és az újhelyi gyülekezetet keresik fel, s előadásiakat is ott tartják meg. Széphalmon délelőtti László Géza a teológusok barátságát, Csikesz Sándor egyet. ny. r. tanár pedig a teológusok továbbképzését adják elő. Délután Újhelyben Sadhu Sundar Singről Esze Tamás, a modern technikának az egyházhoz való viszonyáról pedig Perpéthy Ferenc fog értekezni. Előadások után vallásos délutánt rendeznek a templomban. Ellátásra a gyülekezet buzgó tagjai látják vendégül a teológusokat. Vasárnap a konferencia befejező napja lesz, amikor is a pataki templomban dr. Vass Vince pápai theol. tanár prédikál. Délután 4 órai kezdettel gazdag műsorral vallásos ünnepélyt adnak a pataki gyülekezetnek. A teológusokkal számos egyházi személyiség is megígérte a konferencián való részvételt. A teológusok különben pénteken és vasárnap a pataki közönség szívessége folytán házaknál lesznek elhelyezve. Nagy reménykedéssel és várakozással nézünk a konferencia elé, és örömmünkre szolgál, hogy falaink közt üdvözölhetjük majd Nagymagyarország teológusait. Kívánjuk, hogy a jövő papság a gazdag tapasztalatokat szerezzon körünkben ez alkalommal is."

Mind a debreceni, mind a pataki kollégiumnak, illetve teológiának jó hírfü énekkara volt, a kántus, illetve a kórus. A két háború közt rendszeresen találkozott ez a két énekkar. Egyszer Debrecenben, egyszer Patakon. A teológus diákság nagy számban tagja volt az énekkarnak, ezek a találkozások a két teológia közt ápolták a kapcsolatot. A Sárospataki Ifjúsági Közlöny 1925. júniusi számában így ad hírt egy ilyen találkozóról: „A Főiskolai Kórus május 20-án a debreceni Egyetemi Kántus vendége volt a kálvinista Rómában. A két énekkar a Bika nagytermében tartotta meg hangversenyét, melyet nagyon szépen sikerült táncmulatság követett. Bájos és szép szokása ennek a két Főiskolának ez az évenként ismétlődő testvéri ölekezése. Ne hagyjuk fiúk soha elkallódní! Szeretetért, meleg ölelésért viszont szeretet, viszont ölelés jár!”

Családi levéltárunkban van egy fénykép egy 1924-es sárospataki kántus-kórus találkozóról. Itt akár mindnyájunknak, volt debrecenieknek és patakiaknak ismerőseink is lehetnek. Feleségem és a magam családjából is vannak itt akkori teológus családtagok. (Pl. Király Zoltán, Horkay László, Benke Kálmán. Itt van a mindnyájunk által ismert Bartha Tibor későbbi püspök is.)

Az már személyes emlékem, hogy a háború utáni időszakban, a 40-es évek végén, 50-es évek elején a debreceni és pataki teológus futballcsapat is találkozott, és megmérkőzött egymással. Molnár Ambrus is megemlékezik erről életrajzában, és arra emlékezik, hogy

„eljöttek a sárospatakiak, aztán megvertük őket. Más alkalommal aztán mi mentünk Patakra.”¹⁰ Én pedig arra emlékszem, amikor mi, patakiak, vertük meg a debrecenieket.

Rendszeres volt a teológiaiak között a cserediákság gyakorlata is. Egy-két hétig vállalkozó diákok – mindig voltak ilyenek – átmentek valamelyik másik teológiára, és onnan ugyanannyian jöttek helyükbe, és így belehallgathattak az előadásokba, belekóstolhattak a diákéletbe. Nemcsak a református teológiák között volt ilyen cserekapcsolat; az evangélikus teológia is élt ezzel a lehetőséggel.

A 20. század „nagy találkozása” akkor volt a pataki teológiának a debrecenivel, amikor 1951-ben bezárásra kényszerült a pataki teológia, és diákjait (tanárait nem) átvette a debreceni Teológiai Akadémia. Én magam arra emlékszem, hogy igazán szeretettel fogadtak, befogadtak Debrecenben. Pákozdy professzor az előző években járt Patakon, s látta a pataki teológia missziós elkötelezettségét, gyülekezeti kapcsolatait és külső fejlődését, a diákszobák modernizálását, az internátus megújulását. Erre emlékezve idézte Jézus szavait, amikor odamentünk a pataki teológia bezárása után: „Ha a zöldellő fán ezt művelik, mi esik a száraz fán?” (Lk 23, 31). Mindazáltal az akkori politikai és „egyházpolitikai” helyzet feszültségeket is támasztott a pataki és debreceni együttélésében Debrecenben.

Meglepetten olvastam a már idézett Molnár Ambrus-életrajzban, hogy ezt kérdezi tőle Szigethy Jenő: „És Sárospatak, amikor összevonták a két teológiát, akkor nem volt pataki frakció ott Debrecenben? Mert úgy tudom, a patakiak utálták a debrecenieket.” Molnár Ambrus válasza: „Persze, mi is hasonlóképpen őket!” Ott voltam – mint pataki – én is ebben az eseményben, de nem érzékeltem ezt az utálatot sem a debreceniek, sem a patakiak részéről. Talán az lehet ennek a hátterében, hogy az „Exodus” után az egyházi bíróság elítélte a visszamenetelt, engedetlenségnek minősítette, és kit súlyosabb, kit enyhébb büntetésben részesített. A hivatalból vagy akár szívből az egyházkormányzat oldalán állók nyilván elítélték a rebellis patakiakat. De az ítélet után semmi retorziót nem éreztem, és professzorainkkal és diáktársainkkal a legjobb kapcsolatban lehettünk.

Az elmúlt századokban úgy alakult a teológiák létrejötte, hogy a kerületek tartották fenn teológiákat. Mindmáig így van ez Magyarországon, de azzal a zsinati határozattal, hogy egyrészt akár egyetemi, akár főiskolai rangú a teológia, az ott szerzett lelkészi oklevél egyenrangú; másrészt újabban nem az egyes teológiák, hanem a zsinati vizsgabizottság adja ki az okleveleket, illetve a diplomákat, ezzel is tanúsítva azok egyenértékét. A tudományos fokozatok megszerzésben azonban az egyetemi rangú teológiáknak van jogosítványuk a felsőoktatási törvényekkel összhangban.

Fel-felvetődik az a kérdés, hogy szükség van-e annyi teológiára, amennyi jelenleg működik. A többszínűség mindig is javára vált az egyháznak és gyülekezeteinek. Most pedig, amikor mindegyik teológia a lelkészképzés mellett különböző képzéseket és kurzusokat is kínál és szervez, melyek a gyülekezeti élet megelevenítését szolgálják, a közegyház javára van tevékenységük. Arra pedig tudatosan oda kell figyelni, hogy ne a rivalizálás határozza meg egymásmellettiségüket, hanem a kölcsönös segítés és gazdagítás.¹¹

¹⁰ Molnár Ambrus: „És emlékezzél meg az egész útról”. Ref. Zsinati Iroda Bp., 2001. 68.

¹¹ A 2013. aug. 22-én a Doktorok Kollégiumán Debrecenben elhangzott előadás szerkesztett szövege.

POCSAINÉ EPERJESI ESZTER

„Ép testben ép lélek”

A Sárospataki Református Kollégium orvostanárai

A Sárospataki Református Kollégiumban 1791-ben választottak először hazánkban iskolaorvost, 1852-ben szintén elsőként létrehozták Patakon a főiskolai kórházat, 1864-ben pedig megalapították a Betegsegélyző Egyletet. Sárospatakon már a 15. században a plébániai iskola híres tanára, *Kisvárdai János* fontosnak tartotta a természettudományos ismeretek oktatását. Szalkay László, a kiváló tanítvány fennmaradt iskolai füzetében az ún. Szalkay-kódexben a gyógyfüvek, orvosságok és a különböző gyógymódok, tesztek is fellelhetők. Kisvárdai János az antik testkultúra hagyományairól és az olimpiákról is tartott diákjainak előadásokat.

Az 1531-ben alapított Sárospataki Református Kollégiumban a tantárgyak között a természettudományok ismerete is szerepelt. Az első orvostanár *Balsaráti Vitus János* (1529–1575) volt, aki a Körös-Maros vidéki Dombegyházán született. Szüleit a törökök elhurcolták. A gyermek Balsarátit Csáki Miklós csanádi püspök nővére, Katalin, Balsaráti özvegye nevelte fel. Balsaráti tehetséges ifjú volt, Gyulán, Erdődön, Nagyváradon és Sárospatakon tanult, majd a peregrinációban teológiai, filozófiai és orvosi tanulmányokat folytatott. 1550-ben felkereste Luther Mártont Wittenbergben, itt elnyerte a teológia és filozófia magiszteri fokozatát. Majd Olaszországba ment orvosi tanulmányokat folytatni. Négy éven át tanult Páduában és Bolognában. Tanulmányútja során tanulmányozta Vesalius híres anatómiai atlaszát, megismerte Leonard Fuchst, a híres botanikust, Konrad Gessnert, a nagytekintélyű természettudóst. Perényi Gábor, a gazdag pataki főúr hazahívta, és a Kollégium professzoraként, udvari orvosként tevékenykedett haláláig. Pestisben halt meg 1575-ben, a nagy járvány idején. Szikszai Fabricius Balázs felette tartott latin nyelvű gyászbeszéde Wittenbergben jelent meg.

A 17. században *Csanaky Máté* orvosdoktor és *Comenius*, a híres pedagógus tevékenységei határozták meg a diákság érdekében tett egészségügyi lépéseket. Felemelték szavukat az egészségtelen tantermek és szálláshelyek ellen. Az egészséges életmód fontosságát és a helyes táplálkozást hangsúlyozták. Comenius „*Orbis Pictus*” című munkájában képes illusztrációkban mutatja be a mozgás szükségességét a helyes életmód fontosságát. Csanaky Máté Patak szülöttje. 1618-ban I. Rákóczi György pártfogásában peregrinációba ment, bejárta Németország, Franciaország, Belgium és Svájc városait. Orvosdoktori oklevéllel jött haza 1629-ben, és a fejedelmi udvarnál kapott állást. Később Patakon tanár. Elsőként kezdeményezte I. Rákóczi Györgynél a tápintézet létesítését. Könyvet írt a rühről.

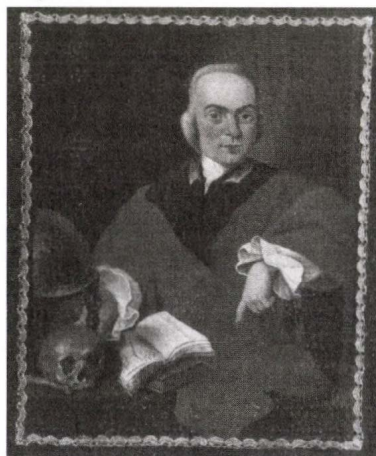


Két kép Comenius Orbis Pictusából

Hangsúlyozta, hogy a rüh, a rühátka okozta viszketős, nagyon kellemetlen betegség, amely emberen és állatokon egyaránt előfordul. Felemelte szavát az egészséges életmód érdekében. A diákok egészségesebb szálláshelyei és a tantermek világos, levegős, megfelelő és nem túlszűfolt terei voltak munkájának sarkalatos pontjai.

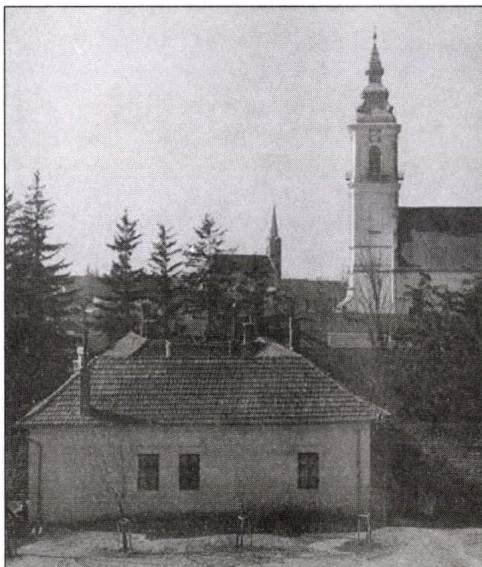
1671-ben a Kollégium bujdosásra kényszerült. A 18. század elején a diákság és a tanárok visszatértek Patakra, folytatódott a tanítás. Az orvostanár ekkor Szathmáry Paksi Pál volt, (lásd képünkön jobbra), aki pataki diákként Franekkerben szerzett orvosdoktori oklevelet. Patakon tanított bölcsészetet, görög nyelvet, fizikát, matematikát, elsőként algebrát, természetrajzot és fűvészetet. Az orvosságok összetételét is rendszeresen kutatta. Doktori disszertációja, tudományos munkái a Nagykönyvtárban tanulmányozhatók.

1791-ben, a híres Kollégiumban Tóthpápay Mihály személyében alkalmaztak elsőként iskolaorvost, aki nevelési felügyelőként is tevékenykedett. „A kereszttségnek orvosi szemekkel való megvizsgálása” című munkáját 1789-ben Pozsonyban adták ki. A Kollégium első orvosi jelentésében 19 fertőzőes betegségéről és 18 sebészeti ellátásról számolt be. Leggyakoribb betegségek a rüh, a láz, a hideglelés, a malária különböző fajtái, a szembetegség, a rossz emésztés, a nehéz légzés, az epéscsorva stb. 1796-tól tantárgyként tanították az egészségtant. A neves intézménynek ekkor már kórházalapítványa is volt. Szentgyörgyi István és Tóth György beteg diákok költségeire jelentős adományt juttat az iskolának. Szükség is volt erre, járványok gyakran előfordultak. Az egyik legnagyobb 1831-ben: a zempléni kolerajárvány.



Az iskolai kórház a Kollégium telkén

1834-től *Soltész János* a Kollégium orvosa. Mezőcsáton született 1809-ben, apja itt volt orvos. Patakra kerülésekor székfoglalóját „A pap és az orvos közti viszony” címmel tartotta. Működése jelentős volt, mert tőle ered az iskolai kórház első ismert tervezete. Az iskola fazekassori emeletét akarta kórházzá átalakíttatni. 5-6 ágyas kórtermeket tervezett, külön ápolói szobát. Tiszta levegőt, könnyű megközelítést, csendet és a környék fákkal történő beültetését javasolta. Különleges terve csak 1852-ben valósulhatott meg. Munkái: „Népszerű orvostan”, „Orvosi értekezés a hideg vízről”, „Egészségtan az elemi iskolák részére”. A híres professzor elsőként javasolta a Magyar Orvosi Kamara létrehozását. 39 évi szolgálat után ment nyugdíjba, majd Vissen élt haláláig.



Ezután *Lengyel Endre* volt pataki diákot választották meg iskolaorvosnak, aki Pesten szerzett orvosi diplomát. Nagy irodalmi munkásságot fejtett ki. A kutatási területe: belgyógyászat és törvényszéki orvostan. A Kollégium Nagykönyvtárában kéziratban őrzik az „Orvosi Poliglott Szótár” és az „Orvosi történelem” című munkáit. 1869-ben Raisz Gedeonnal együtt megalapították a Zemplén Megyei Orvos-Gyógyszerész Egyesületet. Lengyel Endre a magyar orvosi kamara gondolatának első tervezője. Nagyon fontosnak tartotta a mozgást, a tornát korosztálytól függetlenül. Szerepe volt abban, hogy az iskola vezetése fontolóra vette egy tornacsarnok építésének a tervét.

Lengyel Endre nyugdíjba vonulása után *Raisz Gedeont* nevezték ki az iskola orvosának. Egyik fontos tanulmánya: „Közegészségügyi teendők az iskolák körül”. 1864-ben a váltólázás-megbetegedések járvány miatt a beteg tanulók étkezése, ápolása biztosítása érdekében létrehozták az *Ifjúsági Betegségélyező Egyletet*. A szeptember 16-án megalakult Egylet tagjai adományokat fogadtak el, bálakat, jótékonyági összejöveteleket tartottak.

1873-tól *Kókai Kun Zoltán* a Kollégium iskolaorvosa egészen 1931. augusztus 31-ig. 1848-ban született Miskolcon, majd Bécsben és Pesten járt egyetemre, de tanult Németországban is. Patakon közegészségtant és törvényszéki orvostant is tanított, és az iskolai kórház fejlesztésével foglalkozott. 1878-ban az intézet 18 ágyas volt, 1929-ben már 28 beteget tudtak korszerű körülmények között elhelyezni. 1886-ban felépült a járványkórház épülete. Még ebben az esztendőben a kórház épületét két fürdőszobával és egy halottas kamrával látták el. 1890-től pedig vöröskeresztes ápolónőt fogadtak fel, aki 15 évi szolgálat után nyugdíj helyett 2 ezer koronás életbiztosítást kapott. Fontosabb orvosi munkái: „Értekezés a fülbetegeknél alkalmazott gyógmódról”, „A gégetükrészet”, „A tuberkulózis elleni védekezésről”, „Törvényszéki orvostan”.



A Kollégium kórháza

1932-ben az új iskolaorvosnak *Jakó Jánost* nevezték ki, aki Gyuláról került Patakra. A Kollégium 1937-ben a Kazinczy utcában az ún. Debreceni-féle házban négy kórteremmel, váróval, rendelővel felszerelt kórházat működtetett. Az épületben gyógyszerár is volt, lakást rendeztek be benne az ápolónő részére. 1938-ban a diákok egészségügye érdekében a kórház szomszédságában felépült az új járványkórház. A kétszárnyas épület négy külön bejáratú kórtermet foglalt magába. Külön fürdőszoba és két ápolónői szoba tartozott hozzá. Mindkét intézmény, a kórház és a járványkórház a diákság egészségügyét szolgálta. Az épületekben a II. világháború után fogászati kezelés volt és a védőoltásokat (BCG; TBC) itt lehetett elvégezni. A háború után Jakó János több éven keresztül fogságban volt, ez idő alatt pataki orvosok helyettesítették. 1952-ben az intézmény államosításával a kórház és az iskolaorvosi állás is megszűnt. Jakó János ezután körzeti orvosként tevékenykedett Sárospatakon.

A 18. században az iskolaorvosi állás megszervezése, a 19. században az iskolai kórház felállítása és a Betegsegélyző Egylet létrehozása egyaránt páratlan cselekedetnek számított. Városunk kiváló orvosa volt *Minnyay Lajos*, akinek értékes, orvostörténeti hagyatéka a múzeumi gyűjteménybe került. Az „Ép testben ép lélek” címmel rendezett kiállításon az iskola orvostanáinak tudományos munkáit, és a különleges orvostörténeti dokumentumokat lehet megtekinteni.¹

¹ FELHASZNÁLT IRODALOM: *Diósadi Elekes György*: A sárospataki főiskola orvostanárai és egészségügye. = Orvosi Hetilap 1932. 50. sz. 1137-1139; 51. sz. 1157-59. – *Takács Béla*: Száz év a pataki iskola kórházának történetéből 1852-1952. = Sárospataki Rákóczi Gimnázium Jubileumi Évkönyve 1981. 259-263. – A sárospataki főiskolai ifjúság Betegsegélyző Egyletének alapszabályai. Sárospatak, 1900. – Egészségtudomány nemzeti iskolák számára. Sárospatak, 1839. – A SÁROSPATAKI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM LEVÉLTÁRÁBÓL: Kórházi Napló. Kee.III.20. – Szathmáry Paks Pál orvosi tanácsokat ad Vay Ábrahámnak. A/X/2887.73. – Soltész János névsora 1845-ből, a beteg diákokról. B/LXIX/31. 302/332. – Halottas könyv 1880-1903. Kee.IV.2. – Lengyel Endre Jelentése 1861-ből. C/LXXXIII/40.565/636. – Kun Zoltán Jelentése 1899-ből. D/CXXXIII/74815/349. – Raisz Gedeon levele az Egyházkerülethez. C/LXXXVII/43. 226/621. – Konyhai Jelentés 1634-ből. B/LVII/25.111/721.

ÖTVÖS LÁSZLÓ

Simándy Pál és Szárszó

Újszászy Kálmán emlékének

1.

Az evangéliumi egyház történelmének folyamatában fontos időszak egy-egy nemzedékváltás. Ez tárul elénk a következő előterjesztés által, amely a Tiszáninneni Református Egyházkerület közgyűlésének megnyitója keretében hangzott el éppen 35 éve. *Dr. Újszászy Kálmán* egyházkerületi főgondnok megemlékezését idézzük:

„Két nappal ezelőtt – 1978. szeptember 18-án – egy írórt temettek a budapesti Farkasréti temetőben. Mintha most is látnám, ahogy belép a budapesti Skót Misszió Vörösmarty utcai székháza istentiszteleti termének tágas előszobájába, hogy a Munkácsy és Markó utcai gimnázium, a Bulyovszki és a Markó reál oda összegyűjtött, összevont osztályonként sem több, mint 15-20 református vallású diákjának hittanórát tartson. Elegáns volt papos kajzerkabátjában és fiatal. Éreztük, szerette, hogy taníthatott. Mi pedig őt szerettük. Szerettük pesti diákfüleknek kicsit ismeretlen akcentusú beszédét, szerettük mélyről jött, de kicsit fanyar mosolyát, és szerettük tanítási módszerét. Óra elején mindnyájan felmondtuk a leckét; hiba nélkül kívánta meg a hétről-hétre feladott zsoltárokat, dicséreteket, az óra másik felében pedig átalakultunk önképzőkörre, s meghallgattuk valamelyikünk beszámolóját Adyról és a kortárs írókról. 1919-et írtak akkor, s bennünk, kamasz dákokban a Gombos Ferenc költészetének ezen a kettős sínpárján formálódott az új ember.”

Az emlékező az író szellemi élete titkára is kitér, amikor így folytatja: „Akkor még nem tudtuk, talán maga sem tudta, hogy ez a módszer mennyire tökéletesen ő maga, mennyire bele illik emigrációban megjelent könyvének, 'Az elsikkadt hegyibeszéd'-nek gondolatmenetébe. Jézus evangéliuma kettős evangélium – írja benne –, a tanítványoké és a sokaságé. Az előbbiekének summája a Hegyibeszéd, az utóbbiaké mindaz, ami a sokaság testi, lelki jólétét, bővelkedését szolgálja. Hogy a kettős evangélium mennyire keresztyén, biblikus, mennyire igaz, az lehet kérdés. Az viszont, hogy a kettős evangéliumnak megfelelő két életforma nem úgy két különböző világ, hogy akié az egyik, abból a másik teljesen hiányzik, hogy a 'sokaságban' mindig ott rejtőzik a 'tanítvány', az embernek a világ felé forduló magatartása mögött az attól elszakadás kívánsága, és megfordítva a tanítványban, a szentben, a kevesekben, a 'sokak' életformájának, ebből adódó kötelességei munkálásának a vágya, ennek bizonyossága, illusztrálása Gombos Ferenc élete benső világának élete külső vitelében küzdelmes és ezért is gyötrően szép és gazdag élet! Még a két neve, az, amivel született s az, amit felvett, nem azért, hogy megbújjék Simándy Pál mögött a Gombos Ferenc, hanem hogy így is jelentkezze a kettős evangélium két életformája együtt, egyik mellett a másik

is.”¹ Aki emlékezett: egyháztörténetünk nagy öregje, Újszász Kálmán sárospataki professzor, az akkori egyházkerületi főgondnok; akire emlékezett: vallástanára, Simándy Pál író.

2.



Simándy Pál – családi nevén Gombos Ferenc – Igriciben született 1891. január 5-én.² Szülőfalujának elemi iskolája után a Miskolci Református Gimnáziumban érettségizett (1909), majd a teológiát Sárospatakon végezte (1913). Vallástanárként működött Budapesten és Losoncon. Előbb pedig a Keresztyén Diákszövetség utazó titkára volt. Az író-prédikátorokkal szellemileg, Tompa Mihály papköltővel családirag rokonságot tartó tanár hitesezmével vett részt az I. világháborút követő forradalomban, s ennek következtében állásáról lemondva Szlovákiába emigrált. Ott a haladó keresztyén ifjak szellemi vezetője, a 30-as évek elejétől, hazatérése után (1931) a népi írók táborának tekintélyes tagja, Bajcsy-Zsilinszky Endre lapjainak belső munkatársa, a debreceni *Tiszántúl* szerkesztője, a II. világháború után a koalíciós időszakban a népi közművelődésnek egyik országos vezetője. Ez a munkája olyan lehetőséget biztosított tevékenységéhez, hogy értékeket tudott menteni, sebeket gyógyítani, a nemzeti összefogást lehetett szorgalmazni és építeni. A személyi kultusz ideje alatt, életének java korában (1949) nyugdíjba kényszerítettek, ettől kezdve a magyar valóságot íróasztala mellől figyelte, fiókja számára dolgozott 1978. augusztus 11-én bekövetkezett haláláig.

Művei a 2000 éves keresztyénség bírálataival, a magyar kálvinizmus elerőtlenedésének kérdéseivel és a megújulás lehetőségeivel foglalkoznak. Főművének, „Az elsikkadt hegyibeszéd”-nek keresztyén szempontból leggyengébb pontja az, hogy az eredendő bűnt tagadja. Ez a gondolat a liberális teológiára emlékeztet. Az viszont a javára írandó, hogy eljut az erőszak nélküiség evangéliumához, az élő Jézus mélységes tiszteletéhez és szeretetéhez. Amint műve záró részében írja: „Korunkban nemes versengés indult meg Jézus elbirtoklásáért. Zsidók és hinduk, szocialisták és keresztyének egyaránt a maguk pártjára akarják őt elhódítani. De a megújulás útja nem ez. Jézus fogja őket a maga pártjára meghódítani. Jézus: a küszködő, szenvedő, szomorú és szegény emberiség egyetlen reménye.”³

Ezek a tanítások feltétlenül a jövőbe mutatnak. Meglepő, hogy az evangélium emberein számon kéri a magyarságukat. Jézus emberré lett, így nem közömbös az ő emberi volta. Az evangéliumi hit egy emberben lesz valósággá, nem közömbös tehát az, hogy a magyarul érző, gondolkodó ember hitéről van szó.⁴ Úgy ítéltük meg, hogy ezzel a gondolatával elsegít bennünket a szárszói gondolathoz, ahol az evangéliumi hit és a magyar sorskérdések együtt szerepeltek az 1942-es és 1943-as balatonszárszói konferencián.

¹ A Tiszáninneni Református Egyházkerület jegyzőkönyve. Miskolc, 1978. szept. 20.

² Simándy Pál életével és írói munkásságával többen foglalkoztak. Kiemelem a következőket: *Szalatnai Rezső* (Irodalmi Szemle, 1968/7.), *Turczel Lajos* (Irodalmi Szemle, 1971/1.), *Szathmáry Lajos* (Kultúra és Közösség, 1977/1.), *Komlós Aladár* (Élet és Irodalom, 1978/35-36.), *Vígh Károly* (Irodalmi Szemle, 1978/10.), *Ötvös László* (Napjaink, 1979/8.), *Gyüre Lajos* (Irodalmi Szemle, 1983/10.). Magam Simándy életének utolsó három évében kerültem vele jó szellemi kapcsolatba, rendszeresen találkoztunk, leveleztünk. Jelen tanulmányom egy korábbi írás szerkesztett változata, ezzel emlékezzünk az 1943-as balatonszárszói konferencia 70. évfordulójára, s önzük Újszász Kálmán professzor emlékét, aki a pártállam idején, Simándy Pál halálakor adta át nekünk a szárszói örökséget.

³ *Simándy Pál*: Az elsikkadt hegyibeszéd. Losonc, 1932. 152.

⁴ *Simándy Pál*: A gyülekezeti pasztoráció ökonómia. Bp., 1919.

3.

József Attila irodalmi folyóiratának, a Szép Szónak 1937 júliusában különszáma jelent meg Fejtő Ferenc összeállításában „Mi a magyar most?” címmel.⁵ Ebben a kötetben megtaláljuk József Attilának a hazáról szóló szonett füzérét, Ignótus Pálnak a magyar társadalomról és idegen elemeiről szóló írásait, s tanulmányok foglalkoztak irodalmunkkal a magyarság és Európa összefüggésében, nyelvünkkel, földművelésünkkel, gazdasági életünkkel, hagyományainkkal, határainkon kívülre került atyánkfiaival, a kivándorlással, a demokratikus átalakulás lehetőségeivel, a katolicizmussal, a magyar kálvinizmussal. Ez utóbbi tanulmányt Simándy Pál írta.

Tanulmányában figyelemre méltó diagnózist állít fel a századforduló magyar szellemi életéről és az azt követő évtizedekről. Idéziünk tőle néhány mondatot: „Az új század elején Nyugat új hiteinek és eszméinek hirdetésében és vállalásában a szellemi kezdeményezés szerepét nálunk egy új tényező: a magyar-zsidó értelmiség veszi át. Ez az új kezdeményezés azután, amely részint egy szabad polgári radikalizmus, részint a marxi értelmű szocializmus meghirdetésében állt, hamarosan hullámszázba hozta a magyar szellemi élet vizeit. A visszahatás elsősorban a harcos katolicizmus táborában jelentkezett, amely a protestantizmust megelőzve ismeri fel az új helyzetet, s fokanként sajátítja ki a kor új társadalmi jelszavait. Ez a harcos katolicizmus a zsidóság jelentkezésében veszélyt lát, és fegyvertársi szövetségre hívja ellene a protestantizmust. A kálvinisták mozdulásra kényszerített része most azután két malomkö szorítása közé került. Minthogy régi vezérlő szerepét eljátszotta, nem marad más választása, mint csatlakozni az új vetélytársak valamelyikéhez.” Így látja: „A magyar-zsidó értelmiség a maga nyugati műveltségével, haladó szellemével, demokratikus politikai felfogásával gyakorol rá vonzerőt. A katolicizmus felé viszont a vallásos világnézet és a nemzeti hagyományokat féltő fajszeretet közössége csábítja.”⁶

Simándy Pál e tanulmányában részletesen foglalkozik a magyar kálvinizmus múltjával, a Bibliához, az Ószövetséghez és a Nyugathoz kapcsolódó gyökérzetével, majd szól a XX. századi magyar géniuszek munkásságáról. Ady Endre költészetéről elmondja, hogy valóságos prófétai elrendeltetés terhet és felelősségét hordozza. Vallásos költészete sajátos terméke a magyar kálvinista szellemnek, amennyiben eljut a személyes Istenig, a Jézust hívó pogány magyar epika egyik szép példájává a maga korában, aki ki meri mondani a Szentlélek nevét is. Ady a költészet síkján megteremtette az addig hiányzó magyar mitológiát. Móricz Zsigmond jelentősége, hogy a magyar föld és népe problémáira irányítja írásaival a figyelmet, s ezekkel tükröt tart a magyarság lelkiismerete elé. Bethlen-trilógiájával a régi erdélyi kálvinista példát idézi fel, s ezzel új nemzeti programot ad. Szabó Dezső munkásságával foglalkozva kiemeli, hogy a magyar kálvinizmusnak meg kell újulnia, hogy értse a hazai parasztság, munkásság és értelmiség problémáit, a magyar polgárosodás kérdéseit.

Sajnos a vázolt irodalmi törekvésekre az elutasítás volt a válasz a hivatalos egyház és közélet részéről. „Ady Endre életére és költészetére az erkölcstelenség és hitetlenség bélyegét sütötte rá. Móricz alkotó művészetét túlzottnak és igazságtalannak ítélte, sértett önérettel és felháborodással utasította vissza. Szabó Dezső pedig különféle botrányaival, pogánykodásá-

⁵ Mi a magyar most? Pantheon Kiadó, Bp., 1937. A kötet új kiadása 1990-ben jelent meg.

⁶ Simándy Pál: A mai magyar kálvinizmusról. = Mi a magyar most? Bp., 1990. 123.

val az Elsodort falujának kegyetlen rajzával hívta ki maga ellen haragját és gyűlöletét.”⁷ Pozitív visszhang a magyar református ifjúsági mozgalomban, a Soli Deo Gloria szövetségben jelentkezett. Az ő kérésükre írta meg Makkai Sándor püspök az Ady-könyvét, amelyben védelmébe vette a költőt. Ez a mozgalom hallatja szavát az Új Magyarország, majd a Magyar Út című lapjában. Úgy ítéltük meg, hogy amit Simándy Pálék a 30-as években végeztek, előzménye annak, ami a 40-es évek elején Szárszón történt.

4.



Simándy Pál többször elmondta személyes beszélgetéseinkben, hogy a *Szárszó* című kiadványnak ő volt a szerkesztője. „Adalékok” című kéziratos naplójában a témával kapcsolatosan ezt olvashatjuk: „1942 novemberében Püski Sándor, a Magyar Élet, népi írókat kiadó vállalatához hívott meg lektornak. Ekkor került sor Püskinél a baloldali népi írók kiadására és a nevezetessé lett, 1943. szárszói konferencia megrendezésére.”⁸ Simándy Pál nekrológiájában⁹ és a pályaképét bemutató írásban is megjelent,¹⁰ hogy ő a kötet szerkesztője, habár a kiadványban nevét szerkesztőként nem tüntették fel.¹¹ Ezt számomra levelében özvegye is megerősítette Püski Sándornak és feleségének nyilatkozataira hivatkozva.

A kötet szerkesztője röviden tájékoztat a konferencia menetéről. Megtudjuk belőle, hogy a Magyar Élet könyvkiadó barátainak társasága a Soli Deo Gloria Szövetség telepén 1943-ban is megrendezte – másodízben – balatonszárszói találkozóját. A tábor keretei kibővültek, amennyiben meghívást kaptak és részt vettek a paraszt-, munkás- és értelmiségi ifjúság jeles képviselői, számos tanító és tanár, minden felekezeti lelkes, újságíró, orvos, mérnök, közgazdász, akik meghallgatták az előadásokat, és a megbeszélésbe bekapcsolódtak. Az előző évi konferencián a magyar sorskérdés elvi, az 1943. évi tanácskozáson a gyakorlati kérdéseket vitatták meg. A szerkesztői megjegyzés a következőkben foglalja össze a konferencia tartalmi részét: „megbeszélések iránt minden várakozást felül múló, hatalmas érdeklődés nyilatkozott meg. Kerek számban 600-an vettek részt az egy hétig tartó konferencián, k9öztük a Magyar Parasztszövetség és a szervezett munkásság képviselői is nagyszámban. Ugyancsak sokan jelentek meg a konferencián íróink is, s részt előadásaikkal, részint hozzászólásaikkal emelték a konferencia szellemi színvonalát. Az írók közül Kodolányi János, Erdei Ferenc, Németh László, Jócsik Lajos, Karácsony Sándor, Veres Péter tartott előadást. Előadók voltak még László Gyula, Balla Péter, Dömötör Sándor, Muharay Elemér és Püski Sándor is. Hozzászólásokkal, illetőleg a tábortűznél felolvasásokkal szerepeltek íróink közül: Asztalos István, Bakó József, Bözödi György, Darvas József, Féja Géza, Gombos Gyula, Juhász Géza, Kádár Lajos, Nagy István, Sinka István, Somogyi Imre, Szabédi László, Szabó Pál.”¹² Tamás Áron táviratban, Balogh Edgár „balatonszárszói levél”-ben a Kis Újság hasáb-

⁷ Uo. 126.

⁸ Simándy Pál: Adalékok. Kéziratos kötet. Bp., 1970. 19.

⁹ Simándy Pál (1891–1978). = Református Egyház, 1978. 262.

¹⁰ Ötvös László: Élete: a nép szolgálata. Simándy Pál pályaképe. = Napjaink, 1979. 8. sz. 22–25.

¹¹ Szárszó. Az 1943. évi balatonszárszói Magyar Élet Tábor előadás- és megbeszélés sorozata. Püski Kiadó, Bp., 1943.

¹² Szárszó. I. m. 5.

jain juttatta el mondanivalóit. A konferencia résztvevői reggelenként bibliakörön vettek részt, délelőtt hangzottak el az előadások, amihez hozzászólások kapcsolódtak, ezt este 6-kor folytatták. A délutáni órákban kötött program nem volt. Vacsora után tábortűz köré gyűltek össze a résztvevők, ahol felolvasások, szavaltatok hangzottak el, közben Balla Péter énekeket tanított, Muharay Elemér vezetésével pedig népi játékokat és táncokat mutattak be. Az ismert nevű előadók a maguk témáiról szóltak: Erdei Ferenc a magyar társadalomról, Veres Péter a szegényparasztságról, Jócsik Lajos a közgazdaságról, Karácsony Sándor az evangéliumi keresztyén nevelésről, László Gyula a magyar őstörténeti-néprajzi emlékekről. A hét Kodolányi János előadásával indult, az összefoglaló vitát a hét végén Püski Sándor vezette be. A zárszót Veres Péter vállalta.

Közben volt Németh László előadása, akiről megjegyzem, hogy középiskolásként ő is Simándy Pál tanítványa volt. Témáját így lehetne tömöríteni: a magyarság sorskérdése és az értelmiség kapcsolata. Vagy, ahogy a szerkesztő megfogalmazta: „a magyarság gyarmati sorsáról” úgy, ahogyan az történelme során megmutatkozott, továbbá azokról a feladatokról, amelyek a közeljövőben megoldásra várnak. Németh László úgy nyilatkozott, hogy nem tudott jövőnkre vonatkozóan kedvező kimenetelt találni. „Nemcsak a háború pusztításaitól: megszállásoktól, bombázásoktól, a legjobbak elhurcoltatásától féltettem azt, amit idáig csináltunk, sokkal inkább a háború utáni ’rendezés’-től. Az az ’üdvösség’, amellyel Európa fog megajándékozni, nem az lesz, amely társadalmunk halk folyamataiban készül. Nem is lehet, hisz azokat odakint senki sem ismeri. Előre látható volt, hogy kívülről neveznek ki ránk ’megváltó’-kat, s mint minden kinevezésnél, ennél is a protekció érvényesül: a dugaszban lévők közül az lesz a ’poglavnik’, akit a külföldön élő tanácsadók s hazai sugalmazói a legalkalmasabbnak tartanak. Mondjuk-e, hogy ezek a tanácsadók – még a jóindulatúak is – keveset tudnak a magyarság valódi állapotáról, a rosszindulatúak pedig első dühükkel épp az ellen fognak fordulni, ami itt a bennszülöttek védelmére felépült, s az ő illetékességüket vitássá teheti.”¹³

Németh László a továbbiakban elmondja, hogy minél több embert igyekeztek bevonni az új magyar szellem hatása alá. Éles azonban a kritikája és önkritikája: „A rendszernek volt állama, a gyarmatosítók megváltó jelöltjeinek tőkéjük, sajtójuk, kész szervezeteik; a bennszülötteknek azonban nem volt csak irodalmuk, és egy kis lelkesedésük.”¹⁴ A további szavai is az őszinte szó a jellemző: „Épp nekem jogom van a zsidókérdésről néhány szót ejtenem; már csak azért is, mert négy éven át csaknem teljesen hallgattam róla. Kétségtelen, hogy a zsidókérdést is a világtörténelem hozta vissza ránk minden eddiginél súlyosabb alakban. Egyesek emlékeznek a ’Kisebbségben’ passzusára, amelyért a nyilasok annyira haragudtak. Ha a helyzet az marad, ami 1937-ben volt: Magyarországon harminc év múlva nincs zsidókérdés; a zsidóság elillan fölfelé, a gyermektelen jómód retortáin. Azóta minden őket reaktiválta. Elsősorban a zsidótörvények, amelyek nem engedték meg, hogy zsidók legyenek a zsidók; az ’őskeresztény’ középosztályból kellett zsidókat bérelniök. Elmagyarosodott, fél, negyed zsidókat szorítottak a megbélyegzéssel közéjük. A nemzeti ellenállás napilapjait csak az ő pénzükön lehetett megszervezni. Volt legitimisták, fajvédők, klerikálisok szorultak át az

¹³ Szárszó. I. m. 46.

¹⁴ Uo. 47.

ő fennhatóságuk alá. S most itt van egy béke, amelynek ők lesznek a súgóí, s ők lehetnek a kinevezett megváltói is. A zsidókérdésben én sosem általánosítottam, kritikáim és írásaim ezt eléggé bizonyítják. Az azonban egészen természetes, hogy az önkritikátlan bosszúszomjas zsidóságnak a szemérmes kultúratisztelővel szemben ebben a négy-öt évben rendkívül meg kellett erősödnie...”¹⁵ Megvallotta: „azért jöttem el ide, a kötelességteljesítés veszélyét vállalva, hogy mint hű műszer leadjam számukra a lelkiismeretemben kialakult jelzéseket.”¹⁶

Németh László szavait nyilván megértették a konferencia jelenlévői. Tudjuk, hogy az aktuális politika mit tett azután Németh Lászlóval. A mi nemzedékünk azonban azt is láthatja, hogy a magyarság sorskérdése a mi napjainkban sem oldható meg az egyetemes magyar érdek figyelmen kívül hagyásával. Ilyen örökséget jelent számunkra Szárszó, amelynek egyik továbbhagyományozója volt Simándy Pál.

5.

Simándy Pál a kétezzer éves keresztyénségen az elsikkadt evangéliumot kérte számon, a magyar kálvinizmuson pedig az elerőtlenedést és a magyar nép érdekében végzett szolgálatok elmaradását. A gyakorlati teológiai értekezésében az evangélium hirdetésének embereit bírálja, mivel a magyar mivoltukat elhallgatták. Jézus emberré lett, így nem lehet közömbös az evangélium hirdetésében és megélésében az emberség.

Simándy Pál Károli Gáspártól, Szenci Molnár Alberten, Bod Péterén, Tompa Mihályon, Madách Imrén, Adyn, Móriczon, Szabó Dezsőn át Makkai Sándorig olyan szellemi utat járt végig, amely a magyar kálvinizmusnak jelentős, a nép megmaradását segítő része volt. Ennek az örökségnek az elfogadása predestinálta Simándy Pált arra, hogy azokkal keresse és találja meg a kapcsolatot, akiknek az volt az elvük és meggyőződésük, hogy a haza szolgálata becsületbeli ügy. Ezt találta meg az író Bajcsy-Zsilinszky Endre radikális körében, a református keresztyén ifjaknak és a Soli Deo Gloriának a szövetségében, valamint a népi írók szekértáborában. Simándy Pál mindig úgy beszélt a balatonszárszói konferenciáról és az 1943-as szárszói kötetről, hogy kiemelte annak jelentőségét.

Simándy Pál egyik barátja – halála után közvetlenül – azt mondta, le kellene mondania az érték diadalába vetett minden bizodalmáról, ha nem hinné, hogy sok mai percmemberke elsüllyed, mikor a gondolkozó emberek fel fogják fedezni az ismeretlenként kallódó szerzőt. Komlós Aladár szavai igazak, bizonyosan eljön Simándy Pál megbecsülésének ideje. A sajnálatos csak az, hogy ő is hozzájárult az „elkallódásához”. Ha lesz *új Szárszó*, márpedig lesz, hiszen 1984 óta újra létezik, s a régi telep visszaadása megvalósult, szellemének számontartása szépen bontakozik. Az új Szárszó csakis bibliai szellemű, magyar nemzeti elkötelezettségű lehet. Ennek sokan nemcsak szemlélői, hanem munkásai is letünk.

¹⁵ Uo. 49.

¹⁶ Uo. 48.

KISS ENDRE JÓZSEF

Gondolatok egy pataki tanár könyvtára mellett

A száz éve született dr. Koncz Sándor emlékezete

A Gutenberg Galaxis napja leáldozóban van. Ezt mutatja az, hogy könyvszerető, könyvgyűjtő átlagemberekből egyre kevesebbet találunk. S akik még vannak, rendszerint azok is belátják előbb-utóbb, hogy a könyvgyűjtésnek vannak objektív korlátai: nem lehet, de nem is kell minden áhított könyvet megszerezni, amelyekkel ma vagy holnap terveink vannak. A több ezres könyvállomány helyett pár száz is megteszi azoknak, akik nem tudnak megenni nyomtatványok nélkül. Hiszen a modern lakások egy részében már alig vagy egyáltalán nincs helye a hagyományos könyvnek, s ahogy a tradicionális gyűjtő fölött elhaladnak az esztendőök, egyre inkább szorítja a kérdés: *mi lesz a gyűjteményemmel, ha már nem leszek, s ha a szűkebb családi, ismeretségi körben nem tartanak rá igényt?*

A holnap ígérete az épülethez nem kötődő, falak nélküli, földünk bármely pontjáról, bármilyen időpontban igénybe vehető, zsebben hordható elektronikus világkönyvtárról szól. Ennek a jövőképeknek a tükrében a hagyományos könyvtár polcaira már csaknem úgy tekintenek, mint egy múzeumi kiállításra, a nyomtatványokra pedig mint mauzóleumi ereklyékre. De akármekkora lendül előre a fejlődés a jövő elektronikus világkönyvtára felé, úgy hiszem, hogy mindig lesznek, még nagyon-nagyon sokáig, akik a polcra levett, kézben olvasott, fellapozott nyomtatványok lelkes, szenvedélyes használói maradnak.

A Sárospataki Református Kollégiumi Nagykönyvtárának külön-gyűjteményei – Cs. Szabó László, Béres Ferenc, Szathmáry Lajos, Király István, Halmi Róbert, Vitéz Ferenc könyvtárai – 2010-ben dr. Koncz Sándor közel ezer kötetes könyvtárával gyarapodtak.

Koncz Sándor Diósgyőrben született 1913-ban, Miskolcon érettségizett, és Sárospatakon tanult teológiát, ahol a teológus ifjúság seniora és lapjának, a Sárospataki Ifjúsági Közlönynek a szerkesztője volt. Tanulmányait Svájcban, Skóciában és Németországban folytatta. Hazatérve missziói lelkipásztor lett a fővárosban. Az 1940-es évek elején intézeti lelkipásztor Marosvásárhelyen, s a háború alatt tábori lelkész századosi rangban.¹ Már 1939-ben teológiai doktor, s 1943-tól egyetemi magántanár, így nem volt akadálya annak, hogy 1947-től tanárként működjön a sárospataki teológiai főiskolán. Amikor az államosítás a Főiskolát megszüntette, egy ideig Debrecenben tanított, majd a Tiszáninneni Református Egyházkerület püspöki tisztének várományosaként Alsóvadászön végezte a lelkipásztori szolgálatokat. 1956 után azonban – mint politikai megbélyegzés áldozatát – ki-

¹ Miként a csillagok... Dr. Koncz Sándor emlékére. Alsóvadász, 1993. 6.



Dr. Koncz Sándor teológiai tanári dolgozószobájában

zárták a vezető egyházi tisztségek betöltésének a lehetőségeiből.² 1966-tól visszatért Sárospatakra, ahol a Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltárát vezette az 1983-ban bekövetkezett haláláig.

Koncz Sándor könyvgyűjteménye elsősorban teológiai szakkönyvtár kézikönyvekkel, lexikonokkal, konkordanciákkal fölszerelve. A könyvek a szűkebb szakterületének szakkönyvei, de kitekintenek a csaknem valamennyi teológiai tantárgy műveléséhez használatos forrásokra. Abban az időben a protestáns lelkipásztorképző intézetek általában négy nagyobb csoportban oktatták a szükségesnek tartott tantárgyakat. A *bibliai tudományok* címen foglalkoztak az ószövetségi és újszövetségi eredeti (héber és görög) nyelveivel, izagógikával, bibliaismerettel, kortörténettel, írásmagyarázattal, hermeneutikával, biblikus teológiával, vallástörténettel, vallásfenomenológiával, vallási néprajzzal. A *rendszeres teológia* hitvallásismeretet, teológiai és filozófiai enciklopédiát és antropológiát, keresztyén dogmatikát, etikát, ekkleziológiát, apologetikát adott és a „theologia specialis” címszava alatt olyan tárgyakat, mint: kozmológia, hamartológia, krisztológia, szótériológia, pneümátológia, eszkatológia, sakramentológia, angelológia, thanatológia stb. A *gyakorlati teológia* oktatott missziótant, hymnológiát, valláslélektant, valláspedagógiát, katechetikát,

² Dienes Dénes: „Szelíden és rendíthetetlenül”. Dr. Koncz Sándor memoranduma. 1956. Alsóvadász, 1994.

nagy súlyt fektetve a homiletikára, exegézisre, liturgikára, szimbolikára, ekkleziaszতিকára, poimenikára, valamint az egyházjogra, egyházi demográfiára és a mindennapok egyházi életére. Az *egyház történet* a keresztyénség egyetemes históriáját tanította, s hozzá a magyar református egyház történetét, ismertette az egyházatyák, reformátorok iratait a latin nyelv szépségei mellett, bevezetve olyan segédtudományokba, mint a diplomatika, epigráfika, genealógia, heraldika, inszignológia, kronológia, numizmatika, paleográfia, történeti földrajz. Esetenként ide tartozott az ökumenika, felekezetismeret, társadalomtudomány, a nemzetgazdaságtan is.

Sárospatakon Koncz Sándor nagy elődök nyomdokain, a kollegáival – Makkai Lászlóval, Marton Jánossal, Mátyás Ernővel, Nagy Barnával, Szabó Zoltánnal, Újszászy Kálmánnal, Zsiros Józseffel együtt – tanította a szent tudományt. A könyvtárában megtaláljuk a kortárs, modern teológia valamennyi alapvető munkáját. A szakkönyvtár csaknem minden említett tantárgy irodalmát tükrözi, de főként a rendszeres teológiára összpontosít. Ezeken kívül kitekint más tudományterületekre a hazai (Magyar Tudományos Akadémia) és külföldi intézmények sorozatainak a kiadványain keresztül.

A világirodalom angol remekei mellett itt sorakoznak a német irodalom klasszikusai. Könyvtárának különlegessége a nemzetközi és még inkább a hazai bibliagyűjtemény: két tucattal több a régiség és ritkaság a Magyar Biblia kiadásaiából. Ugyancsak színfoltja a gyűjteménynek az evangéliumi keresztyénség – professzori könyvtárakban ritka – hitépítő füzetek és könyvei. Ezek együtt, önmagukban is érdekes képet festenek az egyházunk hitéletéről a háború előtti, lelki ébredés idejéből és az ateista diktatúra korából, amikor hasonló kiadványokhoz csak külföldről és illegálisan lehetett hozzájutni.

A gyűjtemény kialakulásán érezte a hatását a családon belül Radácsi György és Harsányi István személyisége. Radácsi György (Szepsi, 1846 – Sárospatak, 1928) pataki diák, majd középiskolai, később teológiai tanár, egyházkerületi főjegyző, a Sárospataki Lapok, a Sárospataki Református Lapok szerkesztője, a Sárospataki Irodalmi Kör elnöke, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság választmányának tagja. Előbbinek veje, Koncz Sándor apósa Harsányi István (Abaújszántó 1873 – Sárospatak, 1928) szintén pataki diák és vallásnár, valamint kollégiumi főkönyvtárnok, a könyvtártudomány jeles hazai tudósa.

A családi könyvtárak mellett, Koncz Sándornak természetesen rendelkezésre álltak a kollégiumi könyvtárak Sárospatakon, Debrecenben, a fővárosi Ráday Könyvtár, az Országos Széchényi Könyvtár, az egyéb pesti nagykönyvtárak és a szakmai látókör szélesíthető volt a folyamatosan közvetített, modern külföldi szakirodalommal, valamint a tanulmányutak során a külföldi – baseli, berlini, glasgow-i – egyetemi és nemzeti könyvtárak anyagaival. Ahogy ő írja egyik művének előszavában: „*Nagy irodalmat néztem át. Mivel magamnak kellett az anyagot összehordanom, természetesen sok olyan könyvet és cikket is átforgattam, ami szempontjaim rostáján kihullott, s célomhoz nem vitt közelebb... a bibliográfiában csupán a célhoz segítő könyveket és cikkeket sorolom fel.*”³

Arról, hogy egy magánkönyvtár köteteit forgatta-e a tulajdonosa, csupán érintőlegesen értesülünk az esetleges szóbeli, írásbeli hivatkozásokból. Nagyobb részben titok marad az, hogy egy-egy kötet használatba került-e egyáltalán valaha? Most azonban ennek a kér-

³ Koncz Sándor: Hit és vallás. Debrecen, 1942. IV.

désnek a megválaszolásánál segítségünkre jön az a körülmény, hogy a tulajdonos a saját szerzésű könyvekkel gyarapította a maga és mások könyvtárait, s részben lemérhetők a gyűjtő saját könyvein keresztül azok a szellemi építkezések, melyekhez nyomtatványok regimentjeit mozgósította.

Szakterületének megfelelően, az érdeklődő kortársak és a tanítványok számára tisztázni kellett az Istenről szóló tudomány és az emberi bölcselkedés pontos viszonyát, mely szerint az utóbbi az ember, az előbbi pedig Isten világát próbálja értelmezni. Az emberi szellem azonban végső soron nem magyarázható önmagából, hanem csupán Istentől.⁴ Természetzerűleg megküzd a hit és tudás egymásnak látszólag ellentmondó dimenzióiban feszülő kérdésekkel. Rámutat arra, hogy a filozófia az emberben fölfedezi az istenit, és azt teszi istenséggé, de a világ értelmezésében, feldolgozásában csupán az öntudatban kiteljesedő emberi szellemig, a tudható dolgok rendszerezéséig jut el. A Szentírás alapján és a hit útján viszont a hihető igazságok világába érkezünk. A hitismeret nem azonosítható a bölcséleti értelemben vett elméleti tudással, mivel az alapja az isteni kijelentés, s így Isten és ember legmélyebb valóságára mutat. A krisztusi hit az egész életét magába foglaló tapasztalata, hitismerete, vallástétele a hitben járó embernek.⁵

Fontosnak tartja, hogy végigkövesse a gondolkodás történetét az egzisztencialistákig, akik az egyes ember egyedi létezését vizsgálják. Az Isten teremtsi rendjében értelmezett világgal szemben ők az öntudat világával foglalkoznak, és lételméleti, erkölcsi, logikai megközelítéssel az egzisztenciális realizmus dimenzióján át hatolnak az emberlét mélységeibe. Munkájukhoz felhasználják a leíró lélektan, a fenomenológia, az emocionális antropológia, a kritikus etikai filozófia és a prófétai bölcsélet eredményeit.⁶

A szinonimaként használt *hit* és *vallás* kifejezések kapcsán a terminológiai tisztázással a kortárs teológia számos művelője foglalkozott, köztük Koncz Sándor is. A hazai teológiatörténet hiányosságát látva, megírta azt a 19. század és a két háború közötti korszak tekintetében.⁷ Ebben bemutatja a racionalizmus korának kritikai teológiai irányzatát, Schleiermacher és Kant romantikus követőit, az emberi szellem szabad fejlődésének jegyében művelt liberális teológiai irányt, a közvetítő teológiát, a modern ortodoxiát idéző tradicionális kálvinizmusét és a barthiánus Ige teológiáját. Egyik következtetése: „*Vallásos mindenki lehet, aki vallásos akar lenni. De hívő csak az lehet, akinek Isten ajándékba adja a hitet.*”⁸

Az egyes irányzatoknál mindig utal azoknak nemzetközi és hazai képviselőire. A protestáns világ kétségkívül leghatásosabb és korszerűbb irányzatára – az Ige teológiájára – térve, valamilyen szinten a hazai képviselői közé sorolja saját magával együtt Tavasz Sándort, Mátyás Ernőt, Imre Lajost, Vasady Bélát, Török Istvánt, Makкаи Sándort, Ravasz Lászlót, Révész Imrét, Nagy Barnát, Szabó Zoltánt, Újszász Kálmánt, Zsiros Józsefet, Gönczy Lajost, Maksay Albertet, Nagy Gézát, Czeglédy Sándort.⁹ Foglalkozik Barth Károly¹⁰ teológi-

⁴ Koncz Sándor: A tudományok harca. A teológia és a filozófia viszonya. = Protestáns Szemle, 1940. 232-239.

⁵ Koncz Sándor: Kijelentés és filozófia. = Károlyi Emlékkönyv. Bp., 1940. 196-210.

⁶ Koncz Sándor: Az egzisztenciális filozófia. = Protestáns Szemle, 1939. 399-404.

⁷ Koncz Sándor: Hit és vallás. id. m.

⁸ Uo. 18.

⁹ Uo. 125-126.

¹⁰ Barth, Karl (1886-1968) Svájcban működő német teológus, a hitvalló egyház hirdetője. 12 kötetes dogmatikájával (1932-1959) az Ige teológiájának, avagy a dialektika-teológiának a megalapozója.

ai nézeteivel, melyekben jórészt a kierkegaardi egzisztencialista kategóriák teológiai átdolgozását látja. Megkülönbözteti a dualizmust és a dialektikát, és különválasztja a teológiai és a filozófiai dualizmust a dialektika teológiájában.¹¹ Már itt utal arra, hogy a teológiának eszkatológiai súlypontúnak kell lennie, mivel a keresztyén hit ettől nyeri a dinamizmusát. Eszkatológiai humanizmusnak nevezi a Krisztus várására építő, a történet szemlélet középpontjába az élő Istent helyező teológiai tanítást, mely egyedül képes feloldani az ember alapvető, tragikus életérzését.¹²

A teológus tehát Isten kijelentésének a feltétele alatt dolgozhat. Le kell mondania a filozófiának arról a tevékenységéről, mely valamennyi szellemtudomány fölött állva próbálja azokat összegezni. A teológia tudományosságának az alapja ui. nem a bölcselet, hanem az egyház, s amint az a teológiát műveli, lerázza magáról a filozófia és világnézet felemás igáját.¹³ Koncz Sándornál ezeket a látásokat a prófétai teológia fogalmazza meg. Amikor az egyház vallást tesz a hitéről, Isten szól rajta keresztül. Az egyház bizonyágtétele, hitvallása nem ész-érvekkel történő bizonyítás, hanem missziói vallomásba foglalt isteni üzenet.¹⁴

Amint az eddigiekben is kitűnt, mely benyomást tett rá Kierkegaard¹⁵ munkássága, már teológus korától kezdve. Külföldi tanulmányútja lehetőséget teremtett arra, hogy behatóbban foglalkozzon Kierkegaard életével, személyiségével, szellemtörténeti jelentőségével és a keresztyén – elsősorban protestáns – teológiai gondolkodásra gyakorolt hatásával, s kutatásának eredményét megossza a hazai olvasóközönsséggel.¹⁶ Ezt a munkáját még Sárospatakon kezdte el, és Berlinben fejezte be. Könyveihez szakirodalmi hivatkozásoként és tájékoztatásként általában 600–700 felhasznált nyomtatott forrást és 30–40 szakfolyóiratot sorolt fel.

Kierkegaard, mint ismeretes, válságba sodródott a személyes kapcsolata, a családja, a kora és társadalma, egyháza, társadalmi rétegének életformája és a saját személyisége tekintetében, s ez a meg hasonlottsága egzisztenciálisan felőrölte fiatal életét. Öröksége révén lehetett volna jómódú polgár, egybekelhetett volna ifjúkori szerelmével, választhatta volna neki tetsző hivatást, hogy falusi lelkipásztor legyen, ő azonban mindannyiszor kihátrált ezek elől a meghatározó döntések elől. Hétköznapi kortársainak a szokásos érvényesülését megkerülve filozófusként, teológusként és egyházi íróként teljesedett ki az élete.

Filozófusként a szubjektum, az individuum, az egzisztencia, a paradoxon fogalmaival, a korlátozottság, kudarc, szorongás, magány, boldogtalanság életérzésein keresztül az újkori ember válságának a lételméleti megoldását kutatta. Azokra a kérdésekre várt feleletet, hogy mi teszi az embert igazán emberré, hogyan élhet teljesebb életet, hogyan haladhat a tökéletesség felé. A természeti ember ösztönvilága, amíg érzelmi-esztétikai síkon marad, magában hordozza az egzisztencia kudarcát, amiből az önismeretre képes, öntudatra éb-

¹¹ Koncz Sándor: A teológiai dualizmus Barth teológiájában. Sárospatak, 1936.

¹² Koncz Sándor: Az eszkatológia örök időszere. = Protestáns Szemle, 1942. 103–107.

¹³ A „felemás iga” bibliai kifejezés a II. Korinthusi levél 6,14. verse nyomán: „Ne legyetek hitetlenekkel felemás igában; mert mi szövetség van igazságnak és hamisságnak? Vagy mi közössége a világosságnak és sötétségnek?”

¹⁴ Koncz Sándor: Prófétai teológia. = Protestáns Szemle, 1941. 205–209.

¹⁵ Søren Aabye Kierkegaard (Koppenhága, 1813–1855) dán filozófus és teológus, akit irodalmi munkásságáért is számon tartanak.

¹⁶ Koncz Sándor: Kierkegaard és a világháború utáni teológia. Debrecen, 1938. Tanulmányok a rendszeres teológia és segédtudományai köréből. Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Rendszeres Teológiai Szemináriumából. 3.

redt szellem válthatja meg. Az értelmi-etikai döntés az egyedüli abszolút választás a jó és a rossz között.

Teológusként azonban belátja, hogy a filozófus eddigi egzisztencia-közelítései nem elégségesek saját korlátainak meghaladásához, s aki az egzisztencia gyökereit vizsgálja, az szükségképpen Istenhez jut el. Hirdeti, hogy csupán a „*hit lovagjaként*” kerülhetünk közelebb önmagunk jobb megismeréséhez és az önmagunkhoz való viszony teljesebb feltárásához. Az embert az Istennel való találkozás teszi emberré, mivel az egzisztencia itt transzcendentálódik, és képes felülemelkedni önmagán. Az élet azért szenvedés, mert az ember eredendően bűnös, azaz engedetlen Istennel szemben. Az ember sorsa félelem és rettegés, mert Isten bármikor jogosan büntethet. Az ember a hit útján juthat bűnbánatra, Istennel való, személyes kapcsolatra és az istenismereten keresztül tárulhat fel az emberlét lényege. Az ember a szenvedésben fogadja el Istent és Istenre fölpillantva látja meg saját magát.¹⁷ Az egzisztencia története ugrások, transzcendens pillanatok, ismétlések sorozata, az idői és az örökkévaló, a véges és a végtelen, az emberi és isteni egyidejű átélésének a tapasztalataival.

Egy könyvtár gondolatok sokaságát inspirálhatja, de Kierkegaard vagy Koncz Sándor műveit nem rövid utalások, vagy az ittenihez hasonló, kurta recenziók ismertethetik meg, hanem csupán az elmélyült olvasásuk. Amikor visszhangzanak bennünk Vörösmarty sorai: „*Ment-e a könyvek által a világ elébb?*” – „*És mégis, mégis fáradozni kell.*”¹⁸ Elgondolkodhatunk azon, hogy a fent említett szerzők és művek inspirálhattak-e másokat, minket, a rendeltetésüknek megfelelően, ha gyakorlatilag közel fél évszázadig nem vagy alig voltak hozzáférhetőek?

A könyvtár így közvetít kihívásokat, tesz fel megválaszolatlan kérdéseket, s ad feladatokat mindazoknak, akiknél a megkezdett szellemi építkezés érdeklődést vált ki, vagy akik egyenesen a folytatására vállalkoznak, vagy csupán érdeemesnek találják megemlékezni a 200 éve született dán filozófus és a 100 éve született pataki tanár, Koncz Sándor munkásságáról.

¹⁷ Koncz Sándor: Kierkegaard... id. m. 51.

¹⁸ Vörösmarty Mihály: Gondolatok a könyvtárban. = Összes költői művei. I. Bp., 1972. 521–525.

FEHÉR JÓZSEF

1956 forradalmának sátoraljaújhelyi emlékezete

Tisztelt Emlékezők! Kedves Újhelyiek!¹

Máig rejtélyes körülmények között került a Kazinczy Ferenc Múzeum birtokába 1990-ben két terjedelmes dosszié: a Sátoraljaújhelyi Munkástanács összes iratainak gyűjteménye. Hogy miért „rejtélyesek” a körülmények? Mert megfogadtam az átadónak, hogy nem árulom el, kitől kaptam, s ezt a fogadalmamat tartani is akarom, így kívánja a becsület és az adott szó. Az átadó ugyanis közvetítőként keresztül jutott hozzá, 1956-tól rejtgették, nem is Újhelyben őrizték, de igen vigyázott rájuk, bárhová is kellett kényszerűségből költözniük. Különben, ahogy kihámoztam szűkszavú közléseiből, kiderült, hogy vidéki, Újhely környéki megbízható rokonaiknál helyezték el.

Mi ebből az érdekes, mi ebből a tanulság? Az, hogy mindez a rendszerváltás után történt; hiába volt új kormány, szabadon választott országgyűlés, annyi félelem és kétely halmozódott fel az emberekben, hogy nem mertek beszélni. Ha belelapozunk ezekbe a dokumentumokba, három szó, három fogalom köré csoportosíthatom mondanivalómat. Ez a három fogalom: az *igazság*, a *hazugság* és az *áldozat*. Legalábbis remélem, hogy Önök ezeket fogják kihallani belőle.

1.

Nézzük előbb a *h a z u g s á g o t*!

Idézzük megynék legnagyobb munkásmozgalom-történetésének egy mondatát egy tudományos tanulmányából. Ezt írta 1977-ben: „*Sátoraljaújhelyen október 26-án szintén tüntető felvonulás volt, amelynek során egy részeg csoport leverte a csillagokat, zászlókat égetett, ledöntötte a szovjet emlékművet...*” És most tessék megnézni a mai ünnepi meghívó címlapján lévő korabeli fényképet! A Kossuth-szobor tövében készült a felvétel. Hol itt a részeg csoport? Érdekes egy kissé



¹ A 2012. október 23-án, a sátoraljaújhelyi városi ünnepségen elhangzott ünnepi beszéd szerkesztett változata. A szöveget a Kazinczy Ferenc Múzeum által őrzött dokumentumokkal illusztráljuk.

elidőzni rajta... A legfelsőbb belvárosban komolyan figyelő embercsoport áll. Áhítat száll a levegőben, olyan, mintha misén, istentiszteleten lennének az emberek. Kossuth Lajos ceglédi beszéde óta nem volt ilyen szép jelenete a forradalomnak... Kell-e ennél cáfolhatatlanabb bizonyítéka az 1956-tal kapcsolatos történelmi hazugságoknak? Gyalázatos és aljas: hogy nevén nevezzük – no, nem a szerzőt, hanem a cselekedetét. És szinte vég nélkül idézhetnénk hasonlókat. Csak azért említek még kettőt-hármat, hogy dokumentumokkal meg tudjam cáfolni őket.

Tehát: *„A sátoraljaújhelyi nemzetőrök ... A sütőipari vállalatból egy mázsa kenyeret, a vágóhídról 20 mázsa húst, a város egyik üzletéből italt és élelmiszert, a dohánygyárból cigarettát, a kórházból gyógyszert rekviráltak.”* (Azaz hatóságilag raboltak.) Érdekes módon mindegyik akciónál ott vannak a bizonylatok. Például: *„A sátoraljaújhelyi Városi Munkástanács nyugtája benzinátvételtől”; „A Sátoraljaújhely és Vidéke Körzeti Földművelésszövetkezet feljegyzése a Városi Munkástanácsnak dohányáru átvételéről”; „A Sátoraljaújhelyi Munkás és Paraszt Tanács közlekedési engedélye kenyérszállítás céljából Sátoraljaújhelyből Miskolcra”; „A Sátoraljaújhelyi Nemzeti Forradalmi Tanács engedélye cigaretta Budapestre szállítására”* stb.

És végül még egy szemenszedett hazugságot említek. Idézem: *„Kummer 1957-ig a helyi vasipari KTSZ elnöke volt, sikkasztás miatt a szövetkezetből kizárták és nem jogerősen nyolc hónapra ítelték. Ezzel egyidejűleg kizárták a MDP-ből is. Harmadmagával önálló lakatosműhelyt nyitott, több ügye volt a rendőrséggel csalások és sikkasztás miatt.”* Ezzel szemben: kezemben van Kummer Károly munkakönyvének másolata, amelyből látszik, hogy a KTSZ-ben a legmegbecsültebb vasas szakmunkások közé tartozott, többször kapott újításaiért külön jutalmakat és más, erkölcsi vagy anyagi elismeréseket. Az persze nem tagadható le, hogy szerethette a pálinkát és a cigarettát is. Ez azonban nem erkölcsi vagy politikai mérce.

A hazugságokról még annyit, hogy van Sátoraljaújhelynek '56-on kívül még egy másik nagy „eseménye” is, amelyhez ennyi tévhit tartozik: ez az 1944-es úgynevezett partizánkitörés. Megközelítése abszolút egyoldalú; jó néhány történészünk tudja a valóságot, mégsem mondja ki. Ezeknek a sima modorú, bülbülszavú történészeknek minimum lelkiismereti felelősséget kellene vállalniuk; nem teszik, pedig a nagy német író, Goethe több mint kétszáz évvel ezelőtt figyelmeztetett:

*A múltnál nincs kényesebb dolog;
Mint tüzes vashoz, nyúlj félve hozzá:
Másképp tudomásodra hozná,
Mily' forró a saját korod.*

Bizony, a hazugság kidertülése, a történelmi igazság napfényre kerülése sok embert megegytetett 1989-től, mint a tüzes vaspróba annak idején, kivéve jó néhány, akkor is és most is a közéletben szereplő politikusunkat, akiknek olyan vastag a bőrük – mondjuk, a tenyerükön –, hogy még a tüzes vas sem ér el az érzékeny, fájó idegpályáikig.

Legendás a pesti srácok bátorsága, vakmerősége, leleményessége. Voltak ilyenek Újhelyben is; kiemelkedett közülük *Kummer Károly*, az újhelyi nemzetőrség parancsnoka. Első huszárvágása az volt, hogy nyilvánossá tette az Államvédelmi Hatóság helybeli irattárát, bárki betekinthezett a megfigyelési feljegyzésekbe. A feltárt adatok sokakat megdöb-



A SÁTORALJAÚJHELYI MUNKÁSTANÁCS tagjainak névsora:

Biró Farkas
Börnemissza Lajos
Cselei József
Nedecki György
Tóth Jenő
Sarkadi Antal
Majoros Béla
Tomcsányi József
Tóth József
Tamás Tivadar
Vékony László
Végváry Ferenc
Antal Antal
Kovács István
Kondi Miklós
Rácz Gyula
Kovács Zoltán
Csintalan János
Murányi Rezső
Tóth Bertalané
Kassay Sándor
Zajka Lajos
Balák András
Szabó Dezső
Füsti János
Kovács József
Gáll István

Csoma Árpád
Solymosi Lajos
Dr. Gáspár István
Erényi Gyula
Varga József
Illés Gyula
Dr. Szentandrassy Pál
Dr. Rákos Rezső
Dr. Kérdi Kálmán
Kapci Pál
Dr. Adriányi Pál
Bodrogi Albert
Mazán László
Dancs József
Miklós József
Koltai Ferenc
Tirpák Sándor
Szabó András
Koscsó József
Simkó János
Varga János
Szopkó Béla
Szabolesi János
Baltás József
Antal Pál
Juhár László
Jóság József

Mizsák László
Hajdu József
Fehér János
Balázs Lajos
Kaposvári István
Csákó János
Kummer Károly
Hajdu István
Gyimesi Imre
Szegetta Béla
Szilasi József
Balla Béla
Abonyi Lajos
Egri Ferenc
Jendruzsák János
Dr. Fidler Tibor
Dr. Szép Pál
Dr. Dubai István
Ivaskó János
Kendecsi László
Dr. Réz Ferenc
Szécsi Ferenc
Fehér Miklós
Hajdu Tibor
Izsépi György
Erdei János
Takács László

A Munkástanács végrehajtóbizottságának tagjai:

Vb. elnök:
SZOPKÓ BÉLA

Helyettese:
Dr. RÁKOS REZSŐ

Helyettes:
Dr. FIDLER TIBOR

Titkár:
ERDEI JÁNOS

Jegyző:
Dr. RÉZ FERENC
Polgárőrség parancsnoka:
KUMMER KÁROLY
Polgárőrség pk. h.:
BIRÓ FARKAS

Vb. tagok:
ZAJKA LAJOS
KOSCSÓ JÓZSEF
EGRI FERENC
FÜSTI JÁNOS
KAPOSVÁRI ISTVÁN
BORNEMISSZA LAJOS

Felelős kiadó: a Munkástanács Vb.
HNYV. 4 telen Szűkület 56-5534 1500 (F. v. Lesó L.)



A SÁTORALJAÚJHELYI MUNKÁSTANÁCS

végrehajtóbizottságának közleménye:

A SÁTORALJAÚJHELYI MUNKÁSTANÁCS 1956. október hó 26-án délután megalakult, hogy a rendkívüli helyzettel kapcsolatban

városunk közbiztonságának, közellátásának és általában véve a közrendnek folyamatos menetét biztosítsa.

A Munkástanács az üzemek munkásaiból, az intézmények és vállalatok dolgozóinak képviselőiből alakult meg. Egyben a munkástanács első ülése alkalmával a következő határozatokat hozta:

1. A Munkástanács követeli, hogy a szovjet csapatokat a kormány azonnali hatállyal vonassa ki az ország területéről.

2. A rend és közbiztonság érdekében a Munkástanács elrendeli a város valamennyi üzem, intézmény, vállalat és kereskedelmi szervek vezetői felé, hogy üzemekben, intézményekben, vállalatokon belül a dolgozók közül jelöljenek ki munkásőrséget, melynek hivatása lesz az üzem, intézmény, vállalat megvédelme a pusztítástól és rombolástól.

3. A karhatalom segítségére a Munkástanács egy 30–40 tagból álló munkásőrség megszervezését rendelte el, melynek felállításával megbízta a Munkástanács végrehajtóbizottságát.

4. A Munkástanács a Megyei Sztrájkbizottság határozatával kapcsolatban a következőket rendelt el. Nem vehetnek részt a sztrájkban a következő üzemek és intézmények: kórház, posta, vasút, szállító vállalatok, városgazdálkodási vállalat, áramszolgáltató vállalat, sütőipar, húsipar, tejipar, a kereskedelmi vállalatok azon része, melyek élelmiszereket árúsítanak; gyógyszerüzemek, Nemzeti Bank, Országos Takarékpénztár, Borforgalmi Vállalat, Dohánygyár. A nyomda tájékoztatás céljára üzemel.

5. A város élelmiszerekkel való ellátásának érdekében a város kereskedelmi és ellátási szerveit utasítja a Munkástanács, hogy készleteikkel gazdaságosan bánjanak, folyamatosan biztosítsák a város áruval való ellátását. A folyamatos ellátáshoz a készletek jelenleg biztosítva vannak.

6. A felvonulások, tüntetések jelen pillanattól kezdve a Munkástanács engedélyével történhetnek.

7. A helyi karhatalmi szervek mellé a Munkástanács egy megbízottat küldött, akinek feladata a karhatalmi szerveken belül a Munkástanács utasításainak biztosítása.

8. A Városi Munkástanács teljesen egyetért a DÍMÁVAG dolgozóinak 21 pontból álló követeléseivel, ugyanakkor a város dolgozóinak követeléseit továbbítja a Megyei Munkástanácshoz.

9. Felszólítja a Munkástanács városunk területén tartozkodó kóhor személyeket, hogy a város területét haladéktalanul hagyják el, ellenkező esetben a Munkástanács csavargásukért felelőségre vonja.

10. Felhívja a Munkástanács a város lakosságát, hogy a Munkástanács rendelkezéseit saját érdekében tartsa be, s egyben kéri a város lakosainak, minden becsületes magyar embernek a segítségét a feladatok megoldásához.

Sátoraljaújhely, 1956. október hó 26.

Munkástanács Végrehajtóbizottsága.

Feladás kiadó: a Munkástanács Vb.

Rajtv. 4 telep Sajtóhiv. 56-5531 5000 (F. v. Lesz L.)

bentettek, ezzel kihúzták a méregfogát a forradalom ellenfeleinek. Kummer Károly mindössze 36 éves volt ekkor; a legenergikusabb férfikorban, a fiatalság és az érett férfikor határán. Ennél nagyobb „húzása” a kőkapui fegyverletétel körül történt. Ismeretes, hogy november negyediké, a szovjet megszállás után az újhelyi, a pataki és a szerencsi nemzetőrök visszavonultak Kőkapura, s ott partizánharcra rendezkedtek be. Körülbelül 160-an voltak. Egy nagyobb létszámú szovjet páncélos egység november 9-én érkezett Sátoraljaújhelyen keresztül a Hegyközbe. Parancsnokuk közvetítőként útján üzent Kummer Károlynak, hogy találkozni kíván vele. Találkoztak is Pálháza és Füžérradvány között. A szovjet csapatparancsnok ilyen kérdéseket tett fel: „Hány embere van önnek?” „Lehetünk vagy ötezren.” „És, ugye, Ön rangja szerint tábornok?” „Így is szoktak nevezni a bajtársaim.”

A történethez tartozik, hogy Kummer Károly a találkozóra vitt magával néhány liter hegyközi házi szilvapálinkát, megkínálta vele a szovjet vezérkart, amit szívesen el is fogadtak vodka helyett. A tárgyalás közben dohányoztak is, igazi druzsbás hangulat kerekedett, vállveregetésekkel és nevetgelésekkel tarkítva. Kummer Károly hathatós stílusa, magabiztos viselkedése meggyőzte a katonai parancsnokokat, hogy itt jelentős ellenállásra számíthatnak, ezért hát azt ajánlotta, hogy ha leteszik a fegyvert, minden bántódás nélkül hazamehetnek. Kummer Károly egy napi gondolkodási időt kért – a nagyobb hatás kedvéért –, persze tudva, hogy az elefánt és a szünycsípés esete forog fenn, majd másnap, 10-én letették a fegyvert, sértetlenül távozhattak. A fegyverletételkor derült ki, hogy kb. 160-an vannak, jelentéktelen fegyverzettel a páncélosok ellen.

A szovjet parancsnok kérdőre vonta Kummert. Ő így felelt:

– Parancsnok elvtárs, ön katona, a fegyverletétel feltételeiben megállapodtunk. Blöffölm, ez is a hadviseléshez tartozik. Bízom benne, hogy állni fogja a szavát!

A parancsnokban volt annyi humorérzék – emlékeiben pedig a szilvapálinkás baráti egyezkedés hangulata –, hogy megértően mosolygott, és senkinek nem esett bántódása. Más kérdés, hogy néhány nap múlva megkezdődött a nemzetőrök felkutatása és felelőségre vonása.

A fentieket a tárgyaláson résztvevő egyik nemzetőrtől hallottam, de a későbbi írásos tanúvallomások és kihallgatási jegyzőkönyvek is megerősítik ezt, igaz, hogy egészen más szemszögből.

Voltak a forradalom napjaiban derűs esetek is. Van a dokumentumok között egy ilyen *Engedély* is.

Sátoraljaújhelyi Nemzeti Forradalmi Tanács

IV/1956. Szesztilalom

Engedély

A Sátoraljaújhelyi Nemzeti Forradalmi Tanács engedélyt ad arra, hogy a közért üzletekben dr. Wáberer Ervin barnasört vásárolhasson. A sör kiadása után engedély bevonandó.

Sátoraljaújhely, 1956. november 1-én

Szopkó Béla

a Sátoraljaújhelyi Nemzeti Forradalmi Tanács elnöke

Wáberer doktor, aki a járási tanácsnál jogászként dolgozott, azzal indokolta engedélykérését, hogy olykor a szülő kismamáknak nincs elég tejük a szoptatáshoz, a barna sör pedig serkenti a tejképződést, ezért ezt nekik kéri. (Merthogy szesztilalom volt.)

3/1956.

A Sátorlajuhelyi Dohánygyárban megalakult Munkás Tanács az alábbi követelményeket terjeszti elő a Sátorlajuhelyi Városi Tanácsra megalakult Munkás Tanács felé:.

1./

A Dícségyőri Munkástanács által a Minisztertanács, illetve Nagy Imre elvtárs elé terjesztett 21 pontot üzemünk dolgozói magukénak vallják és követelik, hogy azokat teljes egészében teljesítsék. Megjegyezzük, hogy a Szovjet csapatok szüntessék be a harcot azonnal és kezdjenek tárgyalásokat sürgősen a Szovjet csapatok kivonásáról hazánk területéről.

2./ Teljes amnesztiát az igaz ügyért küzdőknek.

3./

A magyar hagyományok megbecsülése érdekében a magyar Kossuth címer visszaállítását.

4./

A magyar jelleg visszaállítása érdekében a honvédség egyenruhájának magyaros jellegűvé formálják át.

5./

A második világháború áldozatainak megbecsülését olymódón, hogy a hősi halottak kapjanak mindenütt méltó emlékművet, vagy emléktáblát.

6./

A háború áldozatainak hozzátartozói hadiözvegyek^{nek}, hadiárva^{nak} anyagi és erkölcsi támogatást nyújtson a kormány.

7./

A régi nyugdíjasok ügyét vizsgálják felül és rendes nyugdíjat adjanak nekik.

8./

A dolgozoknak biztosítsanak szabad szombatot mégpedig olyan formában, hogy a szombati munkaidőt a hét öt napjában ledolgozhassák.

9./

Egy gyermek után a családi pótlékot kérjük. Ugyesztén nem dolgozó feleség után a családi pótlékot.

10./

Minden dolgozó kivétel nélkül kapjon munkaköppényt, védőruhát az olyan munkahelyeken is, ahol a munkakörülmény megkívánja.

11./

Követeljük a bérfelesztéseket szüntessék meg mégpedig olyan formában, hogy figyelembevéve a tudományos munkák elismerését, szakmunkák elismerését, a bagykorlott munkák elismerését, meg legyen nagy fizetéskülönb-ség na kapjanak egyes dolgozóink 650.-Ft-ot amiből a létminimumot se tudja biztosítani, viszont ne legyenek olyanok sem az országban, akik 8-10.000 Ft -ot esetleg ennél magasabb havi jövedelemmel rendelkeznek.

12./

A férfiaknak olyan keresetet, hogy a családját abból normális életkörülmények között minden esetben el tudja tartani.

./.

13./

Szüntessék meg a hormát és igazságos teljesítmény bérezést vezessenek be, amit az ország mindenkori gazdasági helyzete megenged.

14./

Az üzemi pártvezetőség és üzemi bizottság kompromitált tagjai mondjanak le és a dolgozók titkosan válasszák meg az új üzemi párt, illetve üzemi bizottságot, amely minden esetben a legmesszebbmenőkig a dolgozók érdekeiért harcol, fáradságot nem ismerve.

15./

A gazdasági vezetők kinevezésénél elsősorban a szakmai képzettség rátermettségén minden esetben kérjük figyelembevenni.

16./

Üzemünk műszaki és adminisztratív vezetői Nagy Imre elvtársat, valamint az újjonnan megalakuló Minisztertanácsot, valamint az új Központi Vezetőséget munkájában a legmesszebbmenőkig támogatni fogja.

17./

Követeljük, hogy Sátoraljaújhely területén a lakásnehézségeket szüntessék meg mégpedig olyanformában, hogy új lakásokat építsenek a romos lakásokat pedig sürgősen tatarozzák át, tegyék lakhatóvá.

Sátoraljaújhely, 1956. október hó 26. -án.

A Sátoraljaújhelyi Dohánygyár Dolgozói nevében

a Munkács Tanács.

S legyen még egy emlék, amely ma már megmosolyogtató, de akkor véresen komoly volt. Dr. Valenta Andrástól, a messze földön híres szemész főorvostól, a jó emlékezetű és szavahihető embertől hallottam, akivel nyugdíjas korában jó barátságot kötöttem. Idézem szavait: „A forradalom ideje alatt én voltam a kórházigazgató, magam nem vettem részt az eseményekben, annak elmúltával beidéztek a rendőrségre azzal, hogy nevezzem meg azokat a személyeket az egészségügyből, akik részt vettek a forradalomban. A kihallgatás – de inkább vallatás – azzal kezdődött, hogy az asztalnál ülő titkosrendőr a szemembe fordította az asztali lámpát, mint a filmekben, s mint egy bűnözővel, kemény hangon kérdezett. Szerencsére sikerült kikerülnöm a válaszadást valami olyasféle magyarázattal, hogy én el voltam foglalva a munkámmal, a betegekkel, és nem értem rá foglalkozni a napi eseményekkel. De nem is az az érdekes. Tudod, mi volt a háta mögött, a feje fölötti transzparensszen kiírva? Ezt hallgasd meg: *„A jó csekistának tiszta a keze, meleg a szíve és hideg a feje.”* Ez alatt a szovjet-orosz jelmondat alatt verték aztán a kihallgatottakat tiszta kézzel, meleg szívvvel és hideg fejjel.”

Azt már én teszem hozzá, hogy például az újhelyi Balogh Géának, becenevén Bonzónak kiverték az összes fogát. Ő az újhelyi cserépkályhás mesterek legkitűnőbbje volt, s az egyetlen ember, aki a maga csendes, visszafogott módján mert nekem beszélni 1956-ról a kilencvenes évek elején. Áldott legyen az emléke! 3-4 évvel ezelőtt halt meg.

36/56.

-1.1.1.1.-

J e g y z ő k ö n y v.

Készült Sátoraljaújhelyen 1956. évi Nov. hónap

1-én a közös Pedagógus Munkatársas ülésről.

Jelen vannak:

- 1./Jendrussák János elnök, 2./Bocula Ferenc ált. gimnáziumi tanár,
- 3./Förtyédi Károly, a helybeli Áll. Ált. Vegyes Iskolából működő köz-
v. iskola tanár, 4./P. Papp Gyula, a helybeli Áll. Ált. Fidiiskolá-
ból működő közv. iskolai tanár, 5./Papp Bertalan, 6./Barta István,
- 7./Farkas János, a helybeli Közgazd. Technikum tanár, 8./Sarkadi An-
ta, a helybeli Berzsenyi és Szőlészeti Technikum tanára, 9./Tör-
cső Gizella, 10./Komlóssy Andre, a helybeli Áll. Ált. Vegyes Iskola
tanár, 11./Kuzma Mihály, helybeli ált. vegyes iskolai tanár, 12./
Rozoviyen József ált. isk. tanár, 13./Mogyessy Béla, a helybeli Lem-
ny iskola tanítója, 14./Bajánházy Zoltán, 15./Csere János, 16./Sol-
tész János és 17./Tóth István ált. fidiiskolai nevelők.

Az egyes iskolák részéről jelenlévő hiv. seg. dok:

1./Áll. Ált. Vegyes Iskola: Turcsányi János,

2./Áll. Ált. Lemny Iskola: Tarkányi Béla.

Jendrussák elnök meleg szeretettel kö-
szötte a megjelenteket és munkájukhoz sok sikert kíván. Az érte-
kezletet ezután megnyitja.

Jegyzőkönyvi hitelesítőkké a következőket

jelöli ki: 1./Bocula Ferenc, közv. iskolai tanár,
2./Bajánházy Zoltán, ált. iskolai tanár.Tárgyok:1./Felvetődik a Tanmenetek, illetőleg a tanítási egysé-
gek sürgős felülvizsgálása, de később a tárgyak is. Ezt kö-
veteli meg szabadságunk és dícső műtűnkhez való fegyelem-
désünk. Ennek a kérdésnek részletesen szólnak hozzá: Bocula Ferenc
tanár, aki hangsúlyozza, hogy részletes átdolgozástól és hosszabb
időre egyelőre nem lehet szó, de bízunk a nevelők hazatér-
ésére, hogy milyen tanítási egységeket kell sürgősen kihagyni az
eddig felvett anyagokból. Papp Bertalan, Barta István tanárak és
mások, akik ebben a kérdésben azonosítják magukat Bocula Ferenc
tanár előadásával.2./Tárgyalattat a fakultatív nyelvoktatás. Ennek a kérdés-
hez az orosz nyelv tanítását illetően szólnak hozzá: Jendrussák
János, Papp Bertalan, Barta István és Tóth István. Valamennyien meg-
állapodnak abban, hogy nem kívánják éppen az orosz nyelv tanulá-
sát az iskolából, de bízzák a szülők döntésére, hogy milyen nyelv
oktatásában kívánják részesíteni gyermekeiket. Azon nevelők számá-
ra, akiknek csak az orosz szakra van kárpótlásuk, tanári kárpótlás
szükség, megfelelő átképzést kell majd biztosítani. Addig is egyetemi
vagy főiskolai végzettségüknek megfelelő illetményt kell részük-
re folyósítani.A jelenlévők magukévá teszik a felszó-
lalt javaslatait, előterjesztéseit.3./Az egyes tárgyak gyors felülvizsgálását illetően
javaslat hangzott el többek részéről szakmai értekezletek mielőb-
bi összehívását illetően. Ezen szakmai értekezletek feladata lesz:
a legsürgősebben megvizsgálni, hogy mely tárgyak egyes-
ek alkalmasak az egyes tárgyakból arra, hogy azokat magyar természeti előjuttatások
megfelelő tanításak. Ebben a kérdésben több hozzászólás után így
döntöttek: 1./Alfőtagozatok számára szakmai értekezlet időpontja:1956. évi Nov. hónap hónap 3-a, szombat, d. e. 9-óra. Helyszín: Áll. Ált.
Lemny Iskola.2./Felsőtagozatok számára: Magyar-Földr. -Tört. -Álko-
tánytan, vagy esetleg más tárgyak is: ugyanazok 1956. Nov. hó-
nap 3-a, szombat, d. e. 9-óra. Helyszín: Áll. Ált. Vegyes Iskola.A javasolt tervezet egyhangúlag elfog-
adva.

-2. oldal-

4./Bobula Ferenc tanár: közpiskola: drámai szavakkal esetenli a múlt vezetőinek hibáit nemzeti nevelésüket illetően, és hivatkozva arra, hogy a mai nagy nemzeti felbuzdulás és díjazás let's napjaiban régi minisztereket váltanak le, de más vezető személyeket is, szűke gesnek látja és tartja, hogy a közpiskola eddigi vezetői is változás álljon be. Ezt követelik szerinte a mai idők. Előadja, hogy ő az Ált. Gimn. Tantervűlete től vonó többes gesnek óhaját tolmácsolja akkor, amikor a vezetőket kíván. Bobula Ferenc gimnaziumi tanár előadja, hogy a Tantervűlet tagjai nem hajlandók együttműködni a régi vezetői-vel. Kéri a jelenlévő Jendrussák János elnököt, hogy ebben a kérdésben azonnal járjon el hivatalosan a Városi munkástanácsnál.

A javaslatot a Pedag. munkástanács elfogadja. Ezzel kapcsolatban Pöryedi Károly tanár a következőket mondja: azonosítja magát a Bobula Ferenc r'széről elhagyottakkal, és előadja a saját, múltbeli szenvedéseit, ma korradalom van mondja. Ippen ezért gyorsan és határozottan kell cselekedni.

5./Pöryedi Károly tanár felveti Herkey Károly volt helybeli gimn. tanár r'habilitációs ügyét, akit 1957. évi szept. hónapban becsatoltak el a helybeli Ált. Gimn.-bol. Kérni magy. hazaias magatartás és magasabb származás.

A jelenlévő Bobula Ferenc közpiskolai tanár r'szletés felvilágosítást ad erről a kérdérről a munkástanács tagjainak, melyet köszönettel fogadnak.

Pöryedi Károly tanár kéri ügyel kapcsolatban kéri a Pedag. munkástanácsot: sürgetően keressék meg a megyei munkástanácsot, hogy nevezett r'sz're-addig is, amíg rehabilitációs ügye elintéződik-kártérítést fizessenek bizonyos összeg erejéig. A Pedag. munkástanács kéri javaslatot és a hozzászólást elfogadja.

6./Pöryedi Károly, a magyarbúgárt szervezett tanár, e nagy nemzeti korradalomhoz m'ltó és egyben megható javaslatot tesz: adjunk anyagi segítséget gyűjtés, önkéntes felajánlás formájában a Hős budapest helyreállítására, és a szervező lakosság, és a szabadságról küzdők megsegítésére. Felhívás ez minden magyar nevelőhöz, akik ezekben a nehéz órákban, napokban együtt részt vesznek azokkal, akik a város várta harcolnak és a gyermekeink szebb Holnapját. Azonnal felajánl erre a némes círa 200. azaz: kétszáz forintot. A továbbiakba pedig a rehabilitációs ügye elintéződik-a r'sz're majd kiutalható pénzbeli kártérítés lozát ajánlja fel e magasútes círa, a Haza oltárára.

A Pedag. munkástanács meglehetősen jóváhagyja a munkástanács tagjait, melyhez a közgazd. Technika kupa névben Papp Bertalan tanár ismételt csatlakozik olyan formán, hogy ígéretet tesz tanártársai névben: havonta 20. azaz: húsz forintot fizetnek be erre a círa. De csatlakozik ehhez valamennyi helybeli ált. iskola is, az itt jelenlévők határozata alapján. Az ált. iskolák r'széről a gyűjtés azonnal megindul! Az önkéntes pénzadományok összegyűjtésével az egyes iskolák kifizetőit bízza meg.

7./A helybeli Vöröskereszt önkéntes szolgálatra szólítja fel a magyar dolgozókat, hogy segítsenek a nemzetör szolgálatot teljesítők r'sz're tea, stb. íoz'sben.

A Pedagógus munkástanács magy. r'ss-lelkesedéssel tesz eleget ennek a valóban magyar k'rolennek, és felajánlja szolgálatait. Ehhez azonnal csatlakozott Usere János másokkal együtt, akik megőssítik az egész várost, hogy ennek a hazafias felhívásnak minél többet tegyenek eleget.

8./Jendrussák János elnök felveti a tanítás kezdésének időpontját és azt, hogy főzessenek-e most az ált. iskolai tanulószobák.

-3. oldal-

tanulók részére eodéty-

Több hozzászólás után így határoznak:
Tekintettel arra, hogy a tanításkezdés időpontját egyhangúlag
1956. évi nov. hó 29-án állapították meg: h. t. f. o. :/, nem kell
a tanulószobai tevékeniséget sem előbb megindítani.

9. A régi vezetőség leváltására elhangzott javaslatokra vonatkozólag Jendrussák János elnök szükekosnek tartja a következőket
elmondani: a tanulószobai munkában a régi vezetők képzettsége, készsége és
munkabírási magatartása olyan és olyan volt, hogy a diákok
továbbra is a vezetőségre, a magyar dologra bizalmukra, továbbra is
megtarthatók, illetőleg megválaszthatók.

A fenti javaslatot a Pedagógus Munkástanács elfogadja.

10. Komlóssy Endre ált. iskolai tanár: Vegy. Iskola: / megindítja
egy Kartársági ügyet, aki eddig a Vegy. Iskolában működött, és a
kártyák ugyan a 1. és 2. osztályos tiszti volt, de felesége kartársias,
magyar magatartást tanúsított mindíg, és ellene semmi kompromittáló
adatot felhozni nem lehet. Eddigi viselkedéséből ezt
lehetett megállapítani. Ugyan hírek vannak, hogy a vezetett 2-
gyermekével fogva tartották. Arra kéri a Pedagógus Munkástanács el-
nökökét, hogy tegyen lépéseket az ügy gyors kivizsgálására a
helyi közbiztonsági szervekkel.

A javaslatot a Pedagógus Munkástanács egy-
hangúlag elfogadta.

11. Kuzma Mihály ált. vegy. iskolai tan. előadja, hogy az ált. iskolai
tanárok és tanítók egymásközi viszonyának melegebbá tételére
helyes lenne a következő gyakorlatot alkalmazni az új ált. isk.
vezetőség kivételével, vagy megválasztását illetőleg: az ált. is-
kolákban általában a magasabb képzettségű legyen a vezető, míg
amely helyettese tanító legyen. Javasolja, hogy a vezetők megvá-
lasztásánál vegyék be a SZ. M. K. -t is.

A Pedagógus Munkástanács Kuzma Mihály javas-
latának első részét megfontolás tárgyává teszi, és arról tárgyal-
ni fog.

A javaslat második részét illetően az azo-
nosítja magát teljes mértékben a Pedagógus Munkástanács elnökével.
Több tárgy nem lévén, elnök a gyűlést be-
rekeszti, és megköszöni a jelenlévők szíves közreműködését a jó
ügy érdekében.

KMF.

/Jendrussák János, elnök./

/Tóth István, jegyzőkönyv-
vezető./

HITELESÍTŐK:

- 1./Babula Ferenc közp. iskolai tanár,
2./Bajánházy Zoltán ált. isk. tanár.

1./Babula Ferenc

2./Bajánházy Zoltán

A város lakosságának kérése a falvak népéhez!

Magyar Testvéreink! Magyar Parasztok!

A forradalmi munkásság és ifjúság által kiharcolt, rátok is vonatkozó vívmányai alapján kérünk Benneteket, hogy termelvényeiteket továbbra is hozzátok be piacunkra, s tegyétek lehetővé, hogy azokat a város dolgozói keresetükhöz mért áron megvehessék. Az iparcikkek ára s a munkabérek nem emelkednek.

A munkásság e harcban testvéri segítséget kapott a falvak dolgozó népétől. Jelenlegi harcunkban azonban ez a segítség ma már kevés, mert vannak sarlatokban olyanok, akik nem törődve a hullámpal, igyekeznek kihasználni a munkásság szorult helyzetét és termelvényeket sokszor megfizethetetlen áron próbálják eladni harcban álló munkástevéreiteknek.

A mi ügyünk a Ti ügyetek is. Ha elveszünk, Ti is elvesztek! Segítetek munkástevéreiteket! Hozzatok minél több élelmiszert a piacokra és

ne tűrjétek meg, hogy

**egyesek kapzsi ösztöntől hajtva, a felhozott élelmiszereket
uzsoraáron árusítsák.**

Aki ma drágít, az hazafutó. — Beleyezőzték meg az ilyen haszonlesőket. Csak a Ti magatartásotok biztosíthatja a förtén munkásparaszt egységet.

Testvéreink! Magyar parasztok! Bizunk Bennetek és várjuk segítségeteket! Várjuk ezt mi, munkások, feleségeink és gyermekeink.

**Sátoraljaújhely város
és más városok munkásai.**

Polgártársak! Magyarok!

A szabadságharcosok üzennek a
hegyekből. Mi senkit sem bántunk.

Teljesítjük kötelességünket és vigyázunk a falvak
és városok nyugalmára.

Ha azonban TITEKET akár belső, akár külső
ellenség bántalmaz, azonnal ottvagyunk és

megvédünk Benneteket!

Kérünk, segítetek Bennünket. A segítségünkre
adott pénzáldományaitokat **közvetlenül juttas-
sátok el hozzánk.**

Szabadságharcosok.

„Még jóni kell, még jóni fog egy jobb kor, mely után
buzgó imádság epedez százezrek ajkán.”

Feladó: k. Szabadságharcosok.
BNVY. 4. sz. Sátoraljaújhely 5544 5000

2.

Nézzük a második fogalmat, az **á l d o z a t o t**!

Haynau bíróságai 1849-ben összesen 500 halálos ítéletet hoztak, ezek közül 114-et hajtottak végre. Az ítéletek ugyanis olyan hallatlan felháborodást keltek országsszerte, hogy megszüntették a halálos ítéletek végrehajtását, és átváltoztatták azokat hosszú vagy rövidebb börtönbüntetésre. Ezzel szemben az '56-os forradalom után legalább 350 halálos ítéletet hajtottak végre, és talán már sohasem fogunk tudni az egyéb, nem törvényes úton kivégzettekéről. És két hatalmas különbség is van a két ítélezés között. Haynau „csak” (idézőjelben mondom) lefejezte a szabadságharcot; az 1956-os ítélezések a köznépet is igyekeztek megfélemlíteni, a forradalmi eszmét gyökerestől kiirtani az emberekből. Ez szinte sikerült. A másik különbség, hogy 56 után a kivégzetteket *meg is alázták*: sokakat szögesdróttal szorosra kötözve, s arccal lefelé temettek el, illetve hánytak a tömegsírba, hogy még a feltámadáskor (ha van ilyen) se lássák meg Isten napvilágát, s ne tudjanak mozdulni se, ha szól Mihály arkangyal trombitája. Szophoklész Antigonéja óta, legalább kétezer éve tudjuk, ilyen nem szabad tenni, még a valódi bűnössel szemben sem.

Az „*áldozat*” fogalomkörébe tartoznak a menekültek. Gyermekkori emlékem, hogy hosszú éveken át hallgatták a felnőttek a rádió zavart hullámhosszain a fájdalmas üzeneteket a messzi távolból. Örökre rögzült bennem az elmenekültek – akkori szóhasználat: disszidensek – dala, mely szinte népdallá vált, s a szülőföld iránti vágyakozást mondja el, melytől nagyobb csak a szerelmesek vágyódása lehet talán.



Sátoraljaújrhelyi Nemzeti Forradalmi Tanács.

Magyar Testvérek!

A nagy fejedelemnek és talpasaink ezernyi ismert és ismeretlen mártírnak a földjéről, az ősi Zemplénből és Kossuth Lajos kedves városából üzenjük nektek:

Még alig halkult el hazánkban a puskaropogás, ahol a nemzet fiatalsága történelmünk legcsodálatosabb harcát vívta. Még nem temettek el minden elesett hős fiút és leányt, még a keserű és öröm könnyei kicsordulnak szemünkéből, máris a tisztuló, igazán szabad nemzeti étetőszőn alkotó, építő-akarata vált feladatunká és kötelességünké. Még sohasem volt annyira szükségünk a nemzeti segítő összefogásra, mint napjainkban.

Az igazi **nemzeti egységet** követeli tőlünk a történelem és a minket csodáló, tisztelő és támogató egész világ.

Megnyilatkozhatik végre minden szív és akarat, reánk kényszerített hazug brosurák nélkül is. Megindulhatnak a pártok, az emberek sajátos vélemény alkotásának szellemében. Ezek a pártok felfogásban különbözhetnek, de **abban egységesnek** kell lenniük, hogy az államépítés legnehezebb kezdeti időszakában ne gátolják egymás munkáját azzal, hogy **idő előtt pártpolitikai széthúzó, gyűlölködő agitációba** kezdjünk.

Kérünk minden jó hazafit, hogy építsen, indítsa meg a munkát. **Sorsunk veszávonhatatlanul, megmásihatatlanul** eldőlt. Az ország semlegesnek és függetlennek nyilvánította magát. A megszállást, a diplomácia vonalán számunkra feltétlenül kedvezően és végérvényesen megszüntetik.

Minden ellenkező rémhír valótlan és zavartkeltő kohanmány. A rend és munka időszaka elkezdődött. A személyeskedő bosszúállásnak, torzalkodásnak akár jobb, akár balszélso kilengéseknek helye nincs. Aki bűnöse a multnak, aki nem ember, hanem gazember volt, az felelősségrevonással bírói úton elnyeri büntetését. **A világ csodálatát** kiérdemelt **magyar forradalom tisztaságát** senkinek sincs joga beszennyezni.

Valamennyi párt, társadalmi és egyházi szervezet nevében azt kérjük tőletek, hogy amikor harcunkat már megnyertük, ne veszélyeztessük a békét.

Ezért:

1. Azonosítjuk magunkat az 1956. november 1-en elhangzott miniszterelnöki bejelentéssel, mely követeli a szovjet csapatok kivonulását, azonnal felfomdta a varsói szerződést és bejelenté Hazánk semlegességét, — és amely semlegesség biztosítására a négy nagyhatalom garanciáját és az ENSZ támogatását kérte.

2. Ne forgácsoljuk szét pártharcokkal a magyar erőt, mert a magyar nemzet léte, vagy nem léte forog kockán. Ezért egy lélek, egy gondolat, egy eszme, egy test lehet csak a magyar nemzet. Mindaddig, amíg idegen fegyveres erők tartózkodnak az ország területén és amíg a szabad választás lehetősége el nem érkezt, ne legyen más, csak **egységes, építő magyar nemzet**.

3. Munkások! Parasztok! Értelmiségiek! Vegyétek fel a munkát, és most a pártok sztrájkoljanak, hogy a honvédelem és dicsőséges forradalom vívmányai biztosítva legyenek.

4. Azonosítjuk magunkat a borsodi munkásság és a Diákpárlament összes követeléseivel.

Kossuthat mondjuk:

„.....ha annyi lelkesedés lesz a kivételben, mint amennyit a felajánlásban tapasztaltam, a poklok kapui sem vesznek erőt Magyarországon.»

Éljen a független, demokratikus és semleges Magyarország!

Sátoraljaújrhely, 1956. november hó 2-án.

Nemzeti Forradalmi Tanács

Egyházak, Pártok, Munkástanácsok és Társadalmi szervezetek.

*Oly távol, messze van hazám,
Csak még egyszer láthatnám!
A kék ég, felhő, a vén hold, szellő,
Csak rólad mond mesét csupán!
Óh, bárcsak otthon lehetnék!*

*A sorsom jó vagy rossz nekem,
Itt minden, minden idegen:
Más ég, más föld, más táj, más nép.
Óh, bárcsak otthon lehetnék!*

*Holdfényes májusok, muskátlis ablakok
Hozzátok száll minden álmom,
Ott, ahol él anyám, ott van az én hazám,
Ott lennék boldog csupán!
Óh, bárcsak otthon lehetnék!*

Akkor még volt igazi, átértzett hon- és szülőföld szeretet. Van-e ilyen még?

A következő áldozati csoport: az *ittthon maradottak*; a hozzátartozók, a család. Lehet, talán ők szenvedték a legtöbbet. Évekig, évtizedekig megvetettek, megfigyeltek, kizsáztotak, megszegényítettek voltak, munkahely után kuncsoroghattak, nevüket viselni szégyen volt – pedig büntelenek voltak. Senki sem kárpótolhatja őket.

3.

S végül nézzük a harmadik fogalmat, az *i g a z s á g o t*! Merthogy három a magyar igazság. S közben oszlassunk el néhány tévhitet is!

A dokumentumokból egyértelműen kiderül, hogy egyetlenegy jelét sem találhatjuk annak, amiért később 1956 *ellenforradalomnak* neveztetett. Minden dokumentumnak – hangsúlyozom: mindegyiknek – első és fő követelése volt: „A Munkástanács követeli, hogy a *szovjet csapatokat* a kormány azonnali hatállyal vonassa ki az ország területéről.” Ez teljesen érthetően volt az ország függetlenségének fő biztosítéka és bizonyítéka.

A másik fő jellemzője az induló eseményeknek az *erőszakmentesség*. Ma már nyilvánvaló, hogy nem a forradalmi tömegek kezdeményezték az atrocitásokat. Csak „visszaütöttek” – ha szabad ezt a hétköznapi kifejezést használni. A békés, de határozott követelésekre a karhatalom reagált durva erőszakkal, s a feldühödött tömeg *válaszul torolta meg* egyetlenül a sérelmeket.

S nem volt anarchia sem. Minden felhívás a rend helyreállítására, megőrzésére, a békés építőmunkára, a nyugalomra szólít fel. Az újhelyi Nemzeti Forradalmi Tanács például így: „Kérünk minden jó hazafit, hogy építsen, indítsa meg a munkát... A rend és a munka időszaka elkezdődött. A személyeskedő bosszúállásnak, torzsalkodásnak, akár jobb, akár balszélő kilengéseknek helye nincs. Aki bűnöse a múltnak, aki *nem ember, hanem gazember volt*, az felelőssége vonással bírói úton elnyeri büntetését.”

S mondok egy megdöbbentő dolgot: *nem esett szó a szocializmus megdöntéséről!* Ugye mindannyian azt tanultuk, hogy 1956-ban a *kapitalista rendszer visszaállítását követelték*

az ellenforradalmárokat. S nemhogy a burzsoá rendszer visszaállítását, a régi urak, tőkés uralmát nem követelték vissza, hanem a szocialista rendszer megreformálását követelték csupán, a visszasságok, a törvénytelenségek, az erőszak megszüntetését – *egy szociális rendszer viszonyai között* – egy önálló nemzeti államban.

Felrótta '56-nak azt is történetírásunk, hogy azon nyomban *megalakultak a pártok*, melyek az ellenséges propagandamunka fő fészkei lettek. Ezzel szemben pl. a Sátoraljaújhelyi Nemzeti Forradalmi Tanács felhívása a következőket mondja: „*Megnyilatkozhatik végre minden szív és akarat*, reánk kényszerített hazug brosúrák nélkül is. Megindulhatnak a pártok, az emberek sajátos véleményalkotásának szellemében. Ezek a pártok felfogásban különbözhetnek, de abban egységesnek kell lenniük, hogy az államépítés legnehezebb kezdeti időszakában ne gátolják egymás munkáját azzal, hogy idő előtt pártpolitikai szét-húzó, gyűlölködő agitációba kezdjünk.”

És – kimondani is hihetetlen! – olyannyira nem volt ellenséges ez a törekvés, még az oroszokkal szemben sem, hogy például a sátoraljaújhelyi Pedagógus Munkástanács jegyzőkönyve a következőképpen fogalmazott: „Valamennyien megállapodnak abban, hogy nem kívánják éppen az orosz nyelv száműzését az iskolákból, de bízzák a szülők döntésére, hogy milyen nyelv oktatásában kívánják részesíteni gyermekeiket. Azon nevelők számára, akiknek csak az orosz szakra van tanári képesítésük, megfelelő átképzést kell majd biztosítani. Addig is egyetemi vagy főiskolai végzettségüknek megfelelő illetményt kell részükre folyósítani.” Kell-e ennél humánusabb intézkedés, akár az oroszok irányában, akár az emberiség szempontjából?

Végül ilyen előzmények, ilyen emberi és jogos követelések után következett be november 4-e, a forradalom legázolása, és következtek a meg nem érdemelt kegyetlen megtorlások. Az ideig-óráig tartó ellenállást úgy seprte el a fegyveres túlerő, mint a megvadult árvíz a szalmaszálát.

Mindezeket összegezve egy *tiszta, szép és igaz forradalom* bontakozik ki előttünk, amelyet én a magyar irodalom legszebb hatsorosával, Petőfi versével tudok elmondani:

*Szabadság, szerelem!
E kettő kell nekem.
Szerelmemért fölálldozom
Az életet,
Szabadságért fölálldozom
Szerelmemet.*



Az 1956-os emlékmű és mécse Sátoraljaújhelyen

HANESZ ZOLTÁN

Kassai karcolatok

Talán akad majd egyszer a beláthatatlan jövőben egy eltökélt történész, aki feldolgozza a kassai magyarok II. világháború utáni átfogó kultúrtörténetét. Sziklay Ferenc Kassáról írt kismonográfiája¹ példaértékű műként szolgálhat a témában. Dilettánsként – tehát nem a történész szakma művelőjeként – ebben a reményben írom ezeket a jegyzeteknek szánt sorokat, melyekben felkarcolom a II. világégés és főleg a rendszerváltás utáni Kassa meghatározó magyar vonatkozású társadalmi jelenségeit. Bízom benne, hogy az érdeklődés felkeltésére egy ilyen vázlatos áttekintés is elég. Szándékosan az egyes korszakokat meghatározó személyek neveinek említése nélkül készült az írás, mert a teljesség igényét csak alaposabb kutatás után lehetne kielégíteni.

Sziklay Ferenc már említett művében a két világháború közötti statisztikák tükrében a következőket írja: *„Anélkül, hogy keresnők annak okát, miért olvadt le a kassai régi magyarság egyharmad részére, természetesnek látszik, hogy a tizenegy és félezer főnyi nemzetdarab nem lehet olyan erős és teherbíró 'Kulturträger', mint amilyen háromszor akkora tömegű volt”*. Ezek a szavak az elkövetkező évtizedekre hatványozottabban voltak érvényesek.

A II. világháború utáni statisztika tükrében látható, hogy Kassa lakosainak száma 30 év alatt több mint a háromszorosára duzzadt. Majd a rendszerváltás után a gyors növekedés üteme olyannyira lelassult, hogy az utolsó két évtizedben már alig emelkedett a lélekszám. A kassai magyarok viszont fogynak, a fiatalok nagy része máshol keres magának boldogulást, a közösség fokozatosan elöregszik. Ennek következtében az oktatási és kulturális intézményei egyre nehezebben tarthatók fenn.

Év	Összlakosság	Magyarok
1950	60 700	
1961	79 400	
1970	149 555	
1980	202 368	8 070
1991	235 160	10 760
2001	236 093	8 940
2011	240 433	6 382

Kassa polgári légkörét a két világháború eseményei teljesen szétzilálták. A II. világháború után kiadott Beneš-dekrétumok által lehetővé vált a magyar lakosok tömeges kiutasítása,

¹ Sziklay Ferenc: Kassa. Révai Kiadó, Bp., 1938.



Lakótelepek karéja: újkori töviskoszorú
GAÁL ZOLTÁN FELVÉTELE

vagyonuk elkobzása, a magyar nyelv a közéletből, sőt a vallásgyakorlásból való kitiltása. A háború utáni félelemmel átjárt viszontagságos években magyar kulturális életéről és anyanyelvi oktatásról szó sem lehetett. 1949 elején létrejött országos szinten a *CSEMADOK* (Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Szövetsége), mely 1950-ben Kassán is nekilátott a kultúrélet újjászervezésének. A magyar iskolák is csak a kommunista hatalom megszilárdulása után nyitották meg kapuikat. Kassán 1950-ben indulta meg a tanítás a Szakkay József által még 1872-ben alapított Ipariskola magyar osztályaiban, ahová az egész országból érkeztek diákok.² Megszerveződött a magyar nyelvű alapfokú oktatás, és 1955-ben létrejött a magyar nyelvű gimnázium.³ Az ötvenes években újraindult a háború előtti időszakban hagyományossá vált amatőr színjátszás, bontogatta szárnyait az énekkar, a néptánc- és esztrádcsoport. Helyiséget a „Jednota” Fogyasztási Szövetkezet és a Dohánygyár adott kölcsön.⁴

A szocialista iparosítás évei

Az ipar fejlődése az 1960-as években új korszakot jelentett a város fejlődésében, mely a múltat a proletariátus alapjelszavához híven végképp el akarta törölni. Ennek egyik jelképes megnyilvánulása a Schalkház Szálló 1964-es lebontása és a Slovan Szálloda (ma Double Tree) felépítése volt. Az 1959-ben alapított Kelet-Szlovákiai Vasmű (VSŽ, 2000 óta U. S. Steel) kohászati iparóriás hatalmas embertömegeket szippantott fel a közeli és távoli tájakról: magyarokat, szlovákokat, ruszinokat, cseheket. A város egy nagy olvasztókemencévé

² Antal Ákos: A Kassai Ipariskola története. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Bp., 1996.

³ Rácz Olivér önvallomása egy régi levél nyomán. = Kassai Kaleidoszkóp, 2012/1.

⁴ Kassai Magyar Egyesületek 1918-1989. Kassai Polgári Klub, 2002.



Az Olympia kultúrház

vált, melyben megolvadtak a tradíciók s az emberi vágyak. Lakótelepek épültek a külső kerületekben, s mint valami újkori töviskoszorú ölelték körbe a központot, melyben évszázados falaival az idő változását figyelve a Dóm állt őrt rendületlenül.

A kultúra és az oktatás fellendülésének szerencsés együtthatása következtében Kassa a Szlovákiában élő magyarok egyik jelentős központja lett, ahol a magyar közösség is robbanásszerűen gyarapodott. A kassai Csemadok 1951-től egészen 1969-ig a számára kiutalt kultúrházában, az *Olympiá*-ban adott otthont számos kulturális eseménynek.⁵ A 60-as évek elején önszerveződő alapon működő kultúrközösségeként jöttek létre a tánckar, énekkar, esztrád csoport, irodalmi színpad, melyek felvették az *Új Nemzedék* nevet.⁶ Meg-

alakult az Új Nemzedék ifjúsági klubja is több mint 200 taggal, melynek összejövetelein közel 100 fiatal rendszeresen részt vett. 1965-ben Fábry Zoltán szellemi támogatásával létrejött a *Batsányi Kör*,⁷ mely az értelmiségi véleménynyilvánítás fórumává vált, és irodalmi estek, koncertek szervezésében is szerepet vállalt. Rövid működése folyamán sikerült a Csemadok országos és városi testületeinek illetve a pedagógusok megyei intézeteinek segítségével megszervezni egy országos tanácskozást, a *Kazinczy Nyelvművelő Napokat*, mely máig létező és ható rendezvény. Az 1968-as események a Kassai és Kassa környéki Csemadok alap-szervezetét is aktivizálták. Kassa mellett, a Bankón született meg az „Őszinte szó” című levél, mely a Csemadok demokratizálódását, a szalonkommunistáktól való megtisztulását szorgalmazta. A hetvenes évek elején a szabadság kiszabadult szellemét a kommunista párt és a Csemadok vezetősége végül visszatuszkolta a palackba. A Batsányi Kör vezetőit és a hozzájuk közel álló értelmiségieket ellehetetlenítették, ennek következtében a kassai magyarok kulturális kezdeményezései átmenetileg lendületüket veszítették.

A normalizáció időszaka

A 60-as években létrejött kultúrközösségek a 70-es évek elején beköszöntő normalizációs korszakban átmeneti hanyatlás után átalakultak, új erőre kaptak. Az Új Nemzedék énekkarában vezetőváltás történt, és 1975-ben felvette a *Csermely Kórus* nevet. Ifjúsági klubja 1970 tavaszán *Fábry Klub* néven indult újra, és megszakításokkal ugyan, de túlélte az 1989-es rendszerváltozást, amikor csatlakozott az országos szinten szerveződő *Diák-hálózat* klubjaihoz. Az Új Nemzedék irodalmi színpadából nőtte ki magát a *Pincészinpad* és a *Parázs Színjátszó Csoport*. Új lendületet kapva működött tovább a 70-es 80-as években a néptáncszoport továbbra is Új Nemzedék néven. Házi zenekarából – a táncházak élményeitől fellelkedve – nőtte ki magát a *Csámborgó-zenekar*, mely 1980-ban alakult,

⁵ Kolár Péter: A Csemadok. = Kassai Figyelő, 2011. márc.

⁶ Kolár Péter: Megkésett emlékezés. = Kassai Kaleidoszkóp, 2012/2.

⁷ Máté László: A kassai Batsányi Kör. 2012.

és két évtizeden keresztül intenzíven részt vett a táncház-mozgalomban. Az Olympia épülete 1969-ben áldozatul esett a helyi politikai élet sovíniszta torzulásainak, így a kultúrélet újjászervezésének útjába komoly akadályt jelentett a megfelelő próbaterem, központ hiánya. 1973-ban elhunyt Eperjesen Rákosi Ernő festőművész, aki vagyonát a kassai Csemadokra hagyta. Ennek a hagyatékának köszönhető, hogy 1974 sikerült megvásárolni a Kovács utca 38. alatti ingatlant. Itt székel azóta a kassai Csemadok, és ez adott helyet az újjáalakuló kultúr csoportok többségének. A már említett Pince Színpad a nevét is a próbahe-lyiséggé vált pincéről kapta. A nyolcvanas években a Moyzes utca 8. szám alatt működött a Fábry klub és az Új Nemzedék próbaterme is itt kapott otthont.

A 70-es és 80-as évek meghatározó kassai intézménye az 1969-ben létrejött kassai *Thália Színház* lett, mely az iskolák, hathatós támogatását élvezte, elsősorban az Ipariét, melynek tornatermét alakították át színházteremmé.⁸ Megalakulása után kedvezőtlen társadalmi változások következtek be, s csupán a komáromi Magyar Területi Színház Thália Színpada-ként, kihelyezett együttesként működhetett az 1990-es önállósulásáig. De ez nem csorbítja azt a nagyszerű tényt, hogy 1945 óta ismét magyar színház létesült Kassán. Kisugárzó ereje erősen érződött Kassán és környéken, sok új kezdeményezés virágzott ki jótékony hatása alatt. A 70-es évek elején a színház alapítói, művészeti arculatának meghatározó egyéniségei hatalmi nyomásra kénytelenek voltak távozni az intézményből. A 80-as években új emberekkel és művészeti koncepcióval, sokszor ellenszélben meg-megtorpanva, de mindig ismét nekilendülve érkezett a társulat a rendszerváltás küszöbéhez. A kassai Csemadok és a Kassai Magyar Ipari Szakközépiskola igazgatójának kezdeményezésére 1969-ben megalakult a *Glóbusz Bábszínház*, mely fennállásának öt éve alatt nemzetközi sikereket is aratott. A Tháliának otthont adó iskolában 1971-ben megalakult az *Iparista Kisszínpad* (IKSZ), mely 1981-ig Irodalmi Kisszínpadként működött. Ezután a több mint 20 évig tartó működésük alatt fajsúlyosabb drámákat is előadott. 1974-ben szinte a Thália köpenyéből bújott elő a *Szép Szó irodalmi színpad*, mely 1984-ig legendává nőtte ki magát az amatőr színházi mozgalomban.⁹

A Kassai Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskola- és Gimnázium mellett 1968-ban alakult meg a *Csengettyű Kórus*, mely a klasszikus magyar kóruséneklés hagyományait követve több országos versenyen ért el kimagasló eredményeket. Színvonalas működését a mai napig töretlenül folytatja. 1986-ban jött létre az iskola mellett az *Árvácska Gyermektánc-csoport*, mely gyors fellendülés után 60 fős létszámmal országos versenyeken is részt vett. A csoport jelenleg is aktívan működik, de kisebb létszámmal, elsősorban az iskola berkein belül folytat tevékenységet.¹⁰

A bársonyos forradalom után

Kassán a szocializmus évei alatt Fábry Zoltán hatása erősen meghatározta az értelmiségi útkeresés irányát. A vox humana hirdetőjének, az ember az embertelenségben kitartásra és hűségre buzdító szavai visszhangzottak a szónokok szavaiban. A szocialista humanizmusban bízó Fábry elhivatottan hirdette a kisebbség megváltó erejű tisztaságra törekvését, mely a többséget is a megértésre neveli. Fábry próféciai azonban a bársonyos forradalom után nem

⁸ 25 éves a Kassai Thália. Jubileumi évkönyv, 1994.

⁹ Kassai Magyar Egyesületek 1918-1989. Kassai Polgári Klub, 2002.

¹⁰ Kassai Magyar Egyesületek 1918-1989. Kassai Polgári Klub, 2002.



Márai Sándor emléktáblájának koszorúzása (2003)

találtak visszhangra a felnövekvő nemzedékben, mely a múlt eszméinek hatását teljesen figyelmen kívül hagyta, nem tartotta megreformálhatónak őket. A szocialista humanizmus messianisztikus eszméje vagy az emberarcú szocializmus illúziója egy letűnt kor rozsdahalálra váró roncstelepére került, akár a kassai Lenin- és Gottwald-szobor. Fábry kinyilatkoztatásait egykori követői soha nem tagadták meg ugyan, de mivel a baloldaliság hosszú évekre kompromittálódott, a valamikori igazságok frázisokká merevedtek, hitelüket veszítették.

A szónokok idézeteiben fokozatosan megjelent egy másik hang, Márai Sándor hangja. Érdekes egybeesés, hogy Márai első verseskötete az *Emberi hang* címet hordozta, bár nem teljesen a

későbbi vox humana hangulatában. Fábry és Márai sok különbözősége mellett látható az is, hogy a sorsuk valahol összeért. Közös történelmi élmények átélői, akikben az I. világháború örökre beszűkített egy perspektívát, elvett egy hazát, tönkretett egy életformát, eltorzított egy közösséget, s mindketten a nyelv honába emigráltak. Márai, a bolyongó Odüsszeusz, Fábry az oszlopszent, távolról és magasból kiáltoztak a semmibe – hozzánk.

Érthető, hogy Márai halála után, mikor könyvei újra megjelentek, Kassán is fokozatosan az érdeklődés homlokterébe került. 1991-ben Márai egykori lakóházának falán a Mészáros utca 35. alatt avatták fel az emléktábláját, melynek érdekessége, hogy abból a márványból készült, melyet a kassai származású Komját Aladár proletár költő emlékére még 1989 előtt ajánlott fel felesége. 1993-ban *Márai-konferenciára* került sor, melynek szimbolikusan éppen a volt Abaúj-Torna vármegyeháza adott otthont. A középkori címerekkel díszített terem furcsa hangulatot kölcsönzött az irodalmi előadásoknak. Tíz évvel később egy nemzetközi Márai-konferencia zajlott Kassán a visegrádi országok jeles irodalmárainak képviselőiben. Az író kultuszának fokozatos erősödése vezetett a *Márai-emlékszoba* megnyitásához 1998-ban, mely lelkes kassaiak kezdeményezésére, örököseinek bejegyezésével és támogatásával jött létre. Az emlékszobában 2000-től állandó kiállítás nyílt, melyet 2011-ben átalakítottak, és egy része átkerült a Thália Színház Márai Stúdiójába 2012-ben. Márai születésének centenáriumi évében, 2000-ben a kassai magyar nyelvű alapiskola és gimnázium felvette az író nevét. 2002-ben adták át az 1990 óta teljes önállóságot kiharcoló Thália Színház kamaraszínpadát, a *Márai Stúdiót*, melynek homlokzatát a „Kassai polgárok” című dombormű díszíti. A Kassai Polgári Klub kezdeményezésére gyűjtés indult Márai Sándor szobrának felállítására, melyre végül 2004 decemberében került sor. Márai azóta bronzba öntve ott ül egy takaros kis téren, és szemben vele egy üres szék helyezkedik el. Azóta már beteljesedtek Márai szavai, melyeket 1988. április 25-én írt: „A műemlékek közös sorsa, hogy a kutyák végül lepisálják a talapzatot.” De történik néha

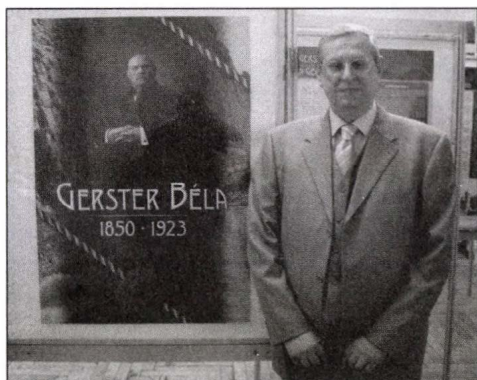
más is. A székbe beülnek magányosan őgyelgők, és beszélgetnek az íróval, szerelmi bánatukat süldőlányok sírják a fülébe, vagy bohókásan kirúszozzák a száját, utcazenészek söröskriglijüket pihentetik a székében. A szobor meglelevenítette az amúgy sivár és unalmas teret, melyet romos épületek szegélyeznek még ma is, és a sarkon túl levő olcsó lányok utcájában is omladoznak már a falak. A költészet napján az utcaforgalom kíséretében szokták koszorúzni a költőt a kassai magyarok, többnyire a városi prominensek részvételével, akik vélhetően nem igazán értik miért van egyáltalán a magyar költészetnek napja, szlovákul sottognak hozzá, mert már művei fordítása is megjelent az utóbbi években.

Kassa 2013-ban egy olyan pályázattal nyerte el az *Európa Kulturális Fővárosa* címet, melynek egyik központi alakja éppen Márai Sándor volt. A teret, melyen a szobor áll 2013 januárjában nevezték át Márai térnek. Természetesen sok fontos Máraihoz köthető történet kimarad a felsorolásból, a fentiekkel csupán érzékeltetni kívántam, hogy a kassai magyar szervezetek működésének Márai életműve és öröksége szab jelenleg irányt. Sokan használják ma már Márait, élnek és visszaélnek vele. Néha nem is olyan könnyű eldönteni, éppen miért hivatkoznak rá.

A bársonyos forradalom következtében megindult társadalmi változások hatása a kassai magyar társadalmi életben is fokozatosan jelentkezett. A közéletbe benyomultak a magyar érdekeket felvállaló pártok, a kultúréletben megjelentek az új szerveződések. Ezek a szervezetek a Csemadok társadalom- és kultúraszervező központi szerepének egy részét is átvették. Keresték a helyüket és a hangjukat, illetve új szerepeket vállaltak fel. Időnként a rivalizálás szikrái is kipattantak a decentralizáció folyamata közben. A Csemadok kulturális szerepének gyöngüléséhez végül az is nagymértékben hozzájárult, hogy 1995-ben elvesztette az addig alanyi jogon járó költségvetési támogatást. Helyzeti előnyét viszont megszilárdította, hogy a Thália Színház igazgatója, egyben a Csemadok Kassai Választmányának elnöki tisztségét is betöltötte. A kassai Csemadok elsősorban a magyar nemzeti ünnepek megünneplését és a Tháliával karöltve kulturális események szervezését tűzte ki céljául. Ezen események közé tartozik 1988 óta Dessewffy Aurél aradi vértanú margonyai sírjának megkoszorúzása, illetve március 15-e alkalmából a Református Egyházzal karöltve a magyarbódi honvédsírok mellett tartott megemlékezés. A Csemadok szervezi farsang idején a hagyományos kassai Magyar bált, melynek gyökerei az 1950-es években az Olympiában, majd később a Schalkházban rendezett bálókig nyúlnak vissza. A Kazinczy Napok nyelvművelő rendezvénynek, mely még a Batsányi Kör ötlete alapján indult 2012-ben, már a 44. évfolyamát szervezte a Csemadok.¹¹ Legújabb kezdeményezései közé tartozik a kassai *Magyar Dal napja*, melyet 2011-től szeptember első hétvégéjén tartanak.

1992-ben megalakult Kassán a *Henszlmann Imre Helytörténeti Társaság*, mely 2005-től Henszlmann Imre Történeti Társaság néven folytatta tevékenységét. A társaságnak az eltelt 20 év folyamán több pótolhatatlan értékű helytörténeti kiadványt sikerült megjelentetnie. Sikeres kezdeményezései közé tartozott 1999-ben a Gerster Béla tiszteletére állított emléktábla a Fő utca 9 sz. alatt. Kiállítást szerveztek 2001-ben Kassa bombázásának 60. évfordulóján, 2006-ban Rákóczi Ferenc újratemetésének centenáriuma alkalmából. Gerster Béla emlékezete címmel 2010-ben a Szlovák Műszaki Múzeumban rendeztek egy átfogó, eredeti

¹¹ 44. Kazinczy Napok, Kassa, 2012. nov. 8-9, Csemadok városi választmánya, 2012.



Halász György megnyitja
a Gerster Béla-kiállítást (2010)

dokumentumok is tartalmazó kiállítást. Március 15-én és október 6-án rendszeresen megemlékezéseket szerveznek az 1848/49-es szabadságharc hőseinek sírjánál a kassai temetőekben. A társaság vezetője éveken keresztül kutatta és feltérképezte a kassai sírokat. Ennek eredményei a közeljövőben megjelenő könyvben látnak majd napvilágot.

1992-ben Kassán is újraéledt a nagy hagyományokra visszatekintő cserkészmozgalom. 1992. május 20-án került sor a *17. sz. II. Rákóczi Ferenc Cserkészcsapat* és *18. sz. Kazinczy Ferenc Cserkészcsapat* ünnepélyes fogadalomtételére. A két csapat 1996-ban összeolvadt. Az alakulás óta eltelt több mint 20 év folyamán számtalan tavaszi és őszi tanyázást szerveztek. Közösségerősítő tevékenységük pótolhatatlan élményekkel gazdagította tagjaikat, amely összekovácsolta a jelenleg 60 főt számláló, 5 örsre tagolódó csapatot (Bölény, Estike, Jaguár, Jázmin, Katica örsök).

A *Kassai Polgári Klub* polgári társulás nagy célkitűzésekkel indult útnak 1998-ban. Egy olyan alternatív kulturális tér létrehozásán fáradoztak tagjai, amely a Csemadok országos hálózatától független helyi érdekű önszerveződés alapjait rakta le. Tevékenységük a közművelődés, helytörténeti kutatások, irodalmi esték és történelmi témájú beszélgetések szervezése, tehetséggondozó műhelyek alapítása mellett közéleti irányba is kiterjedt. Létrehozták a Mészáros utcai *Kassai Magyar Közösségi Házat*, közkeletű néven a „Vaskapu”-t, melyben helyet kapott az *Árvácska* tehetségapólo gyermekegyesület és több más művészeti kezdeményezés is. Innen indult útjára 2003-ban a *Bóbita* gyermekszínhátszócsoport. Az ingatlan feladása miatt 2005-ben a szervezet kényszerűen más keretek közé helyezte a tevékenységét. A „Vaskapu” elvesztése sajnos ékes példája a kassai önszerveződések széthúzásának, az egymást keresztező kezdeményezések konfliktusainak, érdekütközéseinek. A Kassai Polgári Klubnak elévülhetetlen érdeme van a kassai Márai-szobor (2004), Wick Béla emléktáblája (2008) és Esterházy János (2011) szobra felállításában. A KPK számos kiállítás (József Attila, 2005, Rákóczi és a kurucok nyomában, 2006, Rozgonyi csata, 2012) létrehozója és közel 30 helytörténeti kiadvány megjelenetésének megszervezője.

Kassa magyar zenei életéből kiemelkedik a már említett *Csermely Kórus*, mely 1975-től 1990-ig tartó első periódusában kialakította igényes repertoárját egyházzenei és igényes világi kórusművekből, s ezeket nagy sikerrel adta elő nemcsak Kassán és környékén, hanem Magyarországon is. A kórus 1990-ben felfüggesztette tevékenységét, melyet 1998-ban indított újra a „Vaskapu”-ban, ahonnan 2005-ben a Csemadok Kovács utcai székházába költözött vissza. 1999. január 2-án került sor a Csermely Kórus és vendégei I. újrakezdésére a kassai Művészetek Házában. Ez a kezdeményezés, melyet bátran lehet nevezni a legnagyobb kassai magyar zenei rendezvénynek, azóta is töretlenül folytatódik. 2000-ben létrejött a *Csermely Polgári Társulás*, mely sikeres külföldi fellépések megszervezését is vállal-



Esterházy János szobrának avatása (2011)

ta. Többször is felléptek Magyarországon, Romániában, Franciaországban, Finnországban, Ausztriában, Csehországban. Nincs lehetőség most felsorolni a sok díjat, elismerést és kiüntetést, mellyel a kórus büszkélkedhet. A díjaknál talán fontosabb, hogy a zene iránt érzett szeretet által létrejött egy közösség, melyben barátságok és házasságok keletkeztek, több család is tagja a kórusnak, számos zenész és karnagy nevelkedett fel itt.¹²

A szocialista időszak alatt írott sajtója a kassai magyaroknak egyáltalán nem volt, a nagy hagyományokra visszatekintő kassai írásbeliség szinte teljesen megszűnt. Ritka kivételnek számított egy-egy írott magyar nyelvű regionális kiadvány. Ezek közé tartozik a *Kassai Batsányi Kör 1965–1968 évkönyve*, a két magyar iskola évkönyvei, melyek sajnos nem jelentek meg minden évben, az Iparisták diákújsága az *Acéltoll*, a gimnázium megszakításokkal kiadott diáklapjai. Egyik közülük, az *Életünk* a 80-as évek derekán több számot is megélt. A rendszerváltozás idején megjelent *Kassai Fórum* címmel két szám erejéig egy kérészéletű hiánypótló kiadvány. Ezt követte 1990-től 1996-ig a közel hat évfolyamot megélt *Keleti Napló* című társadalmi és kulturális folyóirat, melyben elsősorban a szépirodalmi és társadalmi kérdésekkel foglalkozó elemzések, jegyzetek, karcolatok domináltak. A Keleti Napló volt 1944-óta az első olyan kassai folyóirat, amelynek sikerült a működése második ciklusában (1992 és 1996 között) – a Madách Kiadóval kötött szerződése révén – országos terjesztésű lappá válnia. A havilap a mečiari érában a támogatási rendszerben végzett politikai tisztogatás miatt vértett el.¹³

¹² Havasi Viktória: A Csermely Kórus. = Kassai Kaleidoszkóp, 2012/1.

¹³ Gál Sándor: A Keleti Napló története. Madách-Posonium, Pozsony, 2006.



A Kassai Magyarok Fóruma – „Nyelvében él a národnostná menšina” kiállítás (2013)

2002-be indult útnak a mai napig komoly népszerűsége szerzett tevő *Kassai Figyelő* havilap, melynek létrehozása kassai összefogás eredménye. Az eltelt évek folyamán a Kassai Figyelő hű krónikása lett Kassa és környéke (nagyjából Rozsnyóig, beleértve a Bodroghözt) kulturális és közéleti eseményeinek. Tudósításokat közöl egyes külföldi eseményekről is, teret ad könyvszemléknek, színházi kritikáknak, történelmi eszmefuttatásoknak, jegyzeteknek, karcolatoknak, helytörténeti érdekességek bemutatásának. „Elveszett értékek” címmel 2005-2006 évfolyamában a Henszlmann Imre Történelmi Társaság által összeállított helytörténeti sorozat oly nagy sikert aratott, hogy a Kassai Figyelő kiadója a Hernád Kiadó Kft. önálló kötetben *Az elveszett város* címmel megjelentette a cikksorozat összegyűjtött írásait. A Hernád Kiadó fennállása óta a havilap mellett ez idáig egy tucat, főleg kassai vonatkozású könyvet adott ki.¹⁴

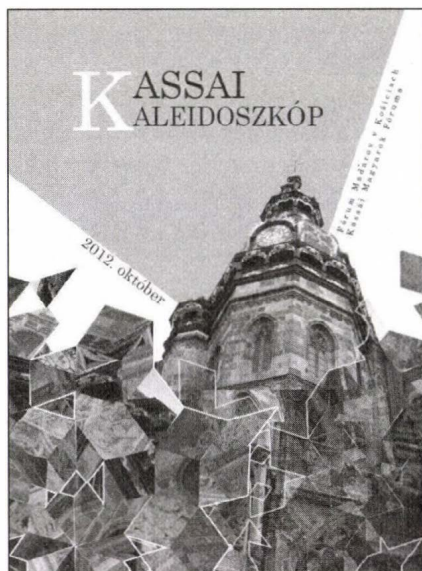
A *Kassai Magyarok Fóruma* polgári társulás 2011-ben alakult abból a célból, hogy a széttartó kassai önszerveződések között közvetítve egységesítse a város magyar kulturális és társadalmi aktivitásait. Kassán az eddig említett szervezetek mellet működik még több mint 30 más olyan civil szerveződés, melynek tevékenysége külön fejezetet érdemelne. Ilyen elsősorban a *Rovás polgári társulás*, melynek sokrétű tevékenységéről egy külön írás szól. Ezen szervezetek csokorba gyűjtése, eseményeik jobb propagálása és a lehetőségekhez mérten az átfedések elkerülése szerepel elsősorban a rövidtávú célok között.

Hosszabb távú célja a szervezetnek a városban élő magyarok apró darabokra töredeztetett zárt közösségeinek a közelebb hozása nehezen megvalósítható, ha a szervezetek csökkenően az önállóság ábrándjait kergetve kezdetleges eszközökkel és módszerekkel dolgoznak. Az amatőr színjátszó körök, önképzőkörök, emléknapiak, koszorúzások, majálisok, maszkabálók, képkiallítások mind-mind segítik a kultúra szívverésének időnkénti nagyobb dobbanását. Az alapprobléma, mely a kassai magyarok fogyásának igazi oka azonban marad: a fiatalok továbbállnak. Kassa mágikus, végzetszerű vonzerejét már csak kevesen érzik. Ezt mutatja az is, hogy a városból kiköltöző magyar családokat inkább igézi a határmentes vidéki hangulata, mint a város polgári légkörének maradványai. A konzum világában a kultúra is árucikké vált, mely könnyen beszerezhető, letéphető, mint gyümölcs a fáról. A városi kultúra megnyilvánulása sokkal sokrétűbb, mint volt a boldog polgári világban. Közösség és közönség rétegei közti különbség vérszenen elvékonyodott. A kassai magyar kultúra egyre zártabbá válása a leginkább kitapintható veszély, mely már csak ápolja a múltat, de nem teremt új értékeket, csupán fogyasztja a centrumokból ideérkező előre csomagolt szellemi terméke-

¹⁴ Havasi Péter: A kassai magyar sajtó története 1918-tól napjainkig. = Kassai Kaleidoszkóp, 2012/2.

ket. Csak megmaradni akar, koszorúzni az emlékeket, nem változni, ezért magára marad, és csupán önmagára hat. Ebben változást – igaz, csak lassú változást – az hozhat, ha Kassán a magyar kultúra és magyar oktatás a nagyobb minőség érdekében centralizálódik, miközben nyitott is marad, és a külső hatásokat igényesen feldolgozva a maga képére formálja. A tehetséges fiatalok így nem idegenednek el az előttük járó generációtól, nem kíváncsiak el a közeli fővárosokba, mert az újrateremtésben nekik is szerep jut, s talán itt maradnak, hiszen lesz küldetésük. Ennek a folyamatnak az elősegítése a civil szféra közegéből úgy lehetséges, ha a közbeszéd megindul ebben az irányban. A közvélemény ereje és hatása a jelen szétaprózódott viszonyok mellett jelentéktelen, ezért alig van közös erő és akarat. Zsugorodó közösségeknél pedig a túlélés egyetlen lehetősége az összefogás. A Kassai Magyarok Fóruma ennek az összefogásnak akar teret, fórumot biztosítani a Kassai Kerekasztal megteremtésével, mely sajtót, mediális teret biztosít a közéleti elképzelések megvitatására és a kassai magyar kulturális élet nyitottabbá tételére.¹⁵

A Kassai Magyarok Fóruma a Szlovákiai Magyarok Kerekasztalának tagjaként bekapcsolódik a szlovákiai közélet vérkeringésébe. Az együttműködés keretén belül sikerült Kassán megszerveznie 2013 tavaszán a „Nyelvében él a národnostná menšina“ vándorkiállítást és a Civil Kurázi közéleti konferenciát, melynek az önkormányzatiság volt a központi témája. *Kassai Kaleidoszkóp* címmel 2012-től kiadója az évente két alkalommal megjelenő kiadványnak, mely a kassai magyar intézmények és szervezetek, valamint jelentős kassai személyiségek tevékenységét és nézeteit mutatja be. Az idén megjelent első számban már a szépirodalom elvontabb hangjai is megszédültek. Sokrétű írások gyűjteménye a kiadvány, mely ízelítőt ad a Kassán élő és Kassa légköre által megérintett szerzők írásaiból.



¹⁵ Hanesz Zoltán: A harmadik út. = Kassai Figyelő, 2013. jún.

KOVÁCS ÁGNES

Bemutatkozik a kassai Rovás Polgári Társulás

Jövőre ünnepli létrejöttének 20 éves évfordulóját a kassai székhelyű *Rovás Polgári Társulás*. 1994-ben három egyetemista alapítása révén, baráti asztaltársaságból nőtte ki magát társulássá, kezdetben még *Rovás Új Értékrend* néven. „Az egyéni értékrend három alappilléren nyugszik: műveltség, elkötelezettség, felelősség. Ezek azok a tartószerkezetek, amelyek erősek a társulás tagjainál, ezekre építkezünk. Van, aki mennyezetet épít rá, van, aki boltozatot vagy kupolát, tornyot, esetleg további emeleteket”, mondja Szabó Ottó, az egyik alapító. Ebből az asztaltársaságból ketten (Lukács Zsolt és Rácz Noémi) azóta már más irányba indultak, de Szabó Ottó festő-grafikusművész, az ötletgazda azóta is a Rovás elnöke és egyben motorja. Húsz év hosszú idő egy civil szervezet életében, s e két évtizedben voltak sikerek szép számmal, ugyanakkor ez az időszak nem volt mindig felhőtlen.

Mi is tehát a Rovás? „A válasz könnyebben megérthető, ha úgy tekintünk rá, mint egy műalkotásra. Az ötlet egy szellemi műalkotás, működése, értékrendszere nem attól függ, hogy hányan tapsolják, sem attól, hogy ki mit gondol róla, hogy ki mit képzel, mit vél vagy feltételez”, mondja Szabó Ottó elnök. Induljunk ki a név jelentéséből! A Rovás nevet sokszor tévesen a rovásírással hozzák összefüggésbe. Ám csak annyiban van köze ehhez az írásmódhoz, hogy a szervezet neve is a valamire rárótt vagy valamibe belerótt vonalra utal, mint a vizuális művészet legelemibb összetevőjére.

Az 1994-ben létrejött csoport 1999-ben lett polgári társulás, amikor a minisztériumban hivatalosan is bejegyezték. Kulturális és képzőművészeti tevékenységet folytat, célja szellemi értékek létrehozása. Tevékenységével az értelmiséget szólítja meg, mivel ezzel a réteggel bánnik a legmostohábban a társadalom. Elsősorban a művészetekre fókuszál, kiemelten a képzőművészetre, az irodalomra, a film- és színművészetre valamint az intermedialis törekvésekre. Szabad alkotótevékenységgel, kiállítások, workshopok és alkotótáborok szervezésével foglalkozik, valamint a képzőművészet, tárgyalkotó művészet, irodalom területén rendezett előadásokkal és szimpóziumokkal, továbbá web-dizájnnal, művészeti logisztikával, újságírással és kiadói tevékenységgel is. Tehetséggondozó programja keretében évente több csoportos és önálló kiállítást, szimpóziumot, workshopot, alkotótáborot, továbbképzést és kurzust szervez különböző célcsoportoknak. A kassai Rovás Polgári Társulás elsősorban a szabad művészetet és a független kreativitást kívánja preferálni. Szabad művészet alatt a semmivel nem korlátozott, független kreativitást értjük, amely nem bújjik el a kortárs művészet kifejezés mögé. A szabad alkotótevékenység számunkra egy képzőművészeti irányzat vagy stílus abszolutizmusától való függetlenséget jelenti.



A Rovás Akadémia épülete, egykor Löffler Béla kassai szobrászművész lakóháza

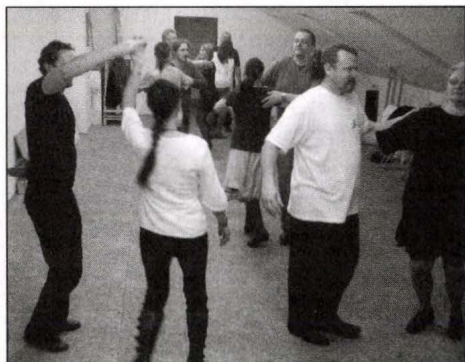
A fentebb felsorolt tevékenységek eléréséhez a Rovás Szabadakadémia programjai szolgálnak segítségül. Ezek többirányú tevékenységek. Az egyik közülük a 2004 óta működő internetes folyóirat, a *Rovart* (www.rovart.sk), amely háromnyelvű, ISSN kóddal ellátott szakmédiум. Kezdetben virtuális galériaként indult, de később több rovat beindítására is igény mutatkozott. Így a Képzőművészet című rovatban kiállításokkal, művészettörténettel, esztétikával és a műalkotások elemzésével foglalkozunk. A Képkert a kortárs hazai és nemzetközi képzőművészettel, kinematográfiával foglalkozó rovat. A Papírsárkány célja a magyar, az európai irodalom és világirodalom reptetése a virtuális tér egén. A Játéktér a Rovart színházi rovata, amelyben a színház és a színházról való gondolkodás részint recenziók, kritikák, részint szabad esszék, ajánlók és interjúk formájában is megjelenik. Az Időtlen rovat célja elsősorban történelmi kérdéseket taglalni, feleleveníteni. A Műhely a Rovás alkotóival és tevékenységével foglalkozik. Az Anziks, jelentéséből adódóan, egy képeslap-rovat, mely útleírásokat, élménybeszámolókat közöl. Ez sokszor csak képek formájában történik, de azok magukért beszélnek. Az Arch rovat konkrét épületeken keresztül kívánja bemutatni a kortárs építészeti irányvonalakat. A Karcok a megújult Vendéghaldból jött létre, amely tartalmi megköteések nélküli értekezéseket közöl – leginkább aktuális társadalmi kérdésekről. A Rovartnak van egy szlovák és egy angol összefoglaló oldala is. A Rovart létrehozása mérföldkőnek számított a Rovás életében, hiszen ennek az internetes médiumnak köszönhetően nagyon sok érdeklődő szerez azóta is tudomást a társulás munkájáról, nem szólva arról, hogy ez egyfajta névjegye is a Rovásnak. Minden bizonnyal a Rovartnak is köszönhető, hogy a társulás 2010-ben *Pro Cultura Hungarica* díjat kapott.

Rovás ArtCafe

2010-ben új dimenziók nyíltak a Rovás életében: pályázat útján elnyerte Löffler Béla kassai szobrászművész szülőházát, ahol maradéktalanul megvalósíthatja céljait és elképzeléseit. A korábban született kassaiak közül még sokan emlékeznek Löffler Béla bácsira, hiszen nagy társasági ember volt. Rengetegen megfordultak a házában, s ez egyfajta közösségi léttel bírt. Azt gondolom, nem méltatlan azt állítanunk, hogy a megbecsült kassai szobrász szellemiségét, közösségi szervező erejét a Rovás viszi tovább. Amikor utódok híján a házat az Óváros ajándékba kapta, az ajándékozási szerződésben egy nagyon fontos kitétel szerepelt: a házat képzőművészeti tevékenység céljaira szabad használni. Alább látni fogja a nyájas olvasó, hogy a Rovás ennek a kitételnek maradéktalanul eleget tesz.



Az épületkomplexumban megalakult a *Rovás (Szabad)Akadémia* (az önmeghatározás kezdetének időszakában még *Löffler Akadémia*). A Kmet' utca (korábban Szent László utca) 34. számú épület lett a szervezet központja, ahol galériát, művészkávézót, műtermeket és lakószobákat alakítottunk ki azért, hogy akár hosszabb időre rezidenseket fogadhassunk, ezzel is biztosítsuk az alkotói szabadságra érkezők háttérét nyitott műhelyek formájában. A ház bérbe vételével kétségkívül óriási terhet vett a vállára a Rovás. Hiszen a közüzemi díjak fizetése mellett a szecessziós stílusú ingatlan állagmegóvása sem egyszerű feladat. Ugyanakkor nagy tervekbe fogni három hónapos felmondási határidőről szóló bérleti szerződés mellett badarság lenne. Mégis, amikor a Löffler-házat megkaptuk, az egyik magánvállalkozó támogatásának hála, első dolgunk volt annak utcára néző részét visszaállítani eredeti állapotába, amely nem kis befektetésbe került. Ugyanakkor az átépítés nélkül nem tudtuk volna az elképzelt színvonalat biztosítani. Kialakítottunk három kiállító teret, amely közül az egyik egyben klub jellegű művészkávézó, jelenleg a *Rovás ArtCafe* nevet viseli. Itt zajlanak a kulturális programok, havonta nyitunk új kiállítást, s a jövőben szeretnénk létrehozni egy olvasótermet, s ennek érdekében már számos könyvet kaptunk s kapunk adományként. (Szerencsére támogatóinknak, jóakaróinknak és szimpatizánsainknak köszönhetően történtek lépések az ügyben, hogy az eddigi tulajdonos, Kassa-Óváros elcserélje az ingatlant egy másikkal, amely Kassa város tulajdona. Kassa polgármestere pedig hajlandóságot mutat az épület eladására. De ez egy következő történet kezdetét jelenti majd...) A ház bérbevétele a társulás életében vízvázasztóként hatott, hiszen emiatt többen eltávolodtak a társulástól, mivel megijedtek a házzal törvényszerűen együtt járó feladatoktól, elvárásoktól. A helyzet nem volt ismeretlen, hiszen a kezdetekben, amikor Szepsiben egy régi óvodaépületben sikerült megalapítanunk a Rovás Galériát, egy jó pár ember ekkor is eltávolodott, s persze, magukkal vittek egy csomó közös álmot, megpróbálták azokat nélkülünk megvalósítani.



Teresa Szepes berlini képzőművész kiállítása • Ropás! Néptánc-oktatás mindenkinek

De térjünk vissza a *Rovás Akadémiához*, amely a klasszikus értékeket képviselő képzőművészetet szeretné visszahelyezni arra a magaslatra, ahonnan a digitális médiumok méltatlanul letaszították! Ennek érdekében beindítottuk a *Szabadművészeti Esti Iskolát*, amelynek keretében az emeleti műteremben festészeti, az eredeti, természetes megvilágítású szobrászműteremben pedig szobrászati képzéseket folytatunk. A festészeti képzéseket Szabó Ottó festő-grafikus, a szobrászati tanfolyamot pedig Jozef Kužidlo kassai szobrász-restaurátor-tanár vezeti. Készülőképben van a *fotóműterem* is, ahol fotográfiai kurzusok, digitális fotó és számítógépes feldolgozás lehetőségei, fotográfiai workshopok és szakmai szemináriumok várják majd az érdeklődőket. A *Tudomány órája* elnevezésű programot a Szlovák Tudományos Akadémiával közösen szervezzük. Célja a tudományos világ különböző, kevésbé ismert szakterületeit képviselő, főleg magyar kutatók bemutatása egy-egy általuk megtartott előadás révén.

Ám nemcsak a vizuális és iparművészeti tevékenységeket támogatjuk, hanem a kassai magyar felnőtt néptáncoktatásban keletkezett űrt is kitöltjük azzal, hogy 2012 novemberében beindítottuk a *Ropás!* elnevezésű, háromheti rendszerességgel jelentkező néptánciskolát. A nagy sikernek örvendő alkalmakat Richtarcsik Mihály koreográfus és felesége, Richtarcsik Zsóka vezetik. A házban otthonra lett a *TheatRovás* kísérleti színház, amely Marsovszky Miklós újságíró és Peter Cibula, a Kassai Állami Színház színésze vezetésével évente három bemutatót igyekszik megvalósítani az Állami Színház, valamint a kassai Thália Színház kísérletezésre hajlandó színészeivel. A kamaraszínház mindössze harminc férőhelyes, és mára már minőségi és modern technikai-műszaki felszereltséggel rendelkezik. Együttműködünk még a kassai szlovák Peronszínházzal (*Divadlo na peróne*) és a pozsonyi A4 színházklubbal.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy a Rovás három fő pillérre támaszkodik: az első kető a már fentebb említett Rovart internetes újság, és a valamikori Löffler-házban létrejött Rovás Akadémia, amely egyben a szervezet székháza is. A harmadik pillért a *nyári képzőművészeti táborok* alkotják, amelyek jócskán átalakultak e közel két évtized alatt. A kezdetben nagy, sokszor 50-60-as létszámú gyermektáborokat ma már középiskolás és egyetemista fiatalok számára rendezzük, amelyekben festészeti, grafikai, szobrászati, intermedialis és számí-



Történelmi kerekasztal • Az eNRA kiállítása az Erdélyi Magyarok Egyesületében Budapesten

tógépes képzések, többnapos workshopok szerepelnek. Ez a Rovás *Tehetséggondozás programja*. Emellett a táborok helyszíne állandósult, s részben átkerült határo(ko)n kívülre is. Így a nyári táborok hagyományosan három részre és helyszínre tagolódnak: Erdélyben a középajtai, Magyarországon a tihanyi és a hazai, kassai helyszínre. E táborok nemzetközi közösségének összetartozási igénye hívta életre 2012-ben az eNRA csoportot, amely a *Nemzetközi Rovás Alkotóközösség* rövidítése.

Idén, hogy Kassa Európa kulturális fővárosa, mi is szerettünk volna bekertülni a kulturális vérkeringésbe. Sajnos, egyik kassai magyar szervezet pályázata sem ment át a rostán, így hát a magunk útját kerestük ahhoz, hogy láttassuk magunkat. Együttműködésre léptünk a Magyar Művészeti Akadémiával, amelynek révén három kiállítást nyitottunk. Ugyancsak a kulturális főváros évére reagálva januártól *BillboardArt* néven óriásplakát kiállítást indítottunk. Minden hónapban legalább négy óriásplakáton jelennek meg a Kassára bevezető utak mentén a Rovás által kiírt pályázatnak megfelelő magyar művészek alkotásai.

A Rovás folyton-folyvást változik, mert mindig az új követelményekhez igazodik, és az új igények szerint áll elő újabb és újabb programokkal. A jövőt illetően is nagyszabású terveink vannak. A Művészet-logisztikai program lényegében művészi menedzsmenttel foglalkozik. A program keretében célunk olyan képzőművészeti, színművészeti, zenei, irodalmi és iparművészeti információs központ kialakítása, amely áttekintéssel, adattárral és dokumentációs anyaggal rendelkezik a kortárs felvidéki művészet kategóriáit illetően.

Sokan kérdezik sokszor értetlenkedve, miért csináljuk mindezt önként, szabadidőnkben, pályázati forrásokra támaszkodva? Azért, hogy sokrétű tevékenységünk által bekapcsolódhassunk Szlovákia és Magyarország művészeti és kulturális életébe, hogy hozzájáruljunk a szlovákiai magyar képzőművészeti élet minőségi átértékeléséhez, hogy közelebb hozzuk a kortárs művészet képviselőit és a művészet iránt rajongók különböző nemzetiségi és korcsoportjait. S végül azért, mert tartozni kell valahová, s együtt erősek lehetünk.

S hogy érzi most magát a Rovás? Köszöni szépen, jobban, mint valaha! A Rovás él, és képes együtt haladni a környezet változásaival: jelen van a mában. Kortárs! A fő cél most már az öffenntartó, autonóm műhelyek szövetségére építő civil szervezet.

És még ekkor sem lesz vége, hiszen az élet örök változás.



Esterházy János kassai szobra a Csáky–Dessewffy-palota udvarán
Lantos Györgyi alkotása (2011)

A Thália Színház Márai Stúdiója



KOVÁTS DÁNIEL

A Kazinczy Ferenc Társaság évtizedei

1.

Hölgyeim és Uraim! Kedves Hallgatóim!¹

Örömmel fogadtam a felkérést, hogy a KITÁSZ sátoraljaújhelyi konferenciáján számítanak rám, s szólhatok itt e rendezvény egyik házigazdájáról, a Kazinczy Ferenc Társaságról. Nagyra becülöm ezt a fórumot, hiszen jelen lehettem annak idején az Irodalmi Társaságok Szövetségének több vándorgyűlésén (Kaposvárott, Kiskőrösön, Gyulán, Hódmezővásárhelyen, Kecskeméten).

Abból kell kiindulnom, hogy az 1980-as évek közepén hazánkban éledni kezdtek a civil szerveződések. Az új egyesületi törvény teret engedett az egyéni kezdeményezéseknek, s már nemcsak az állami intézmények (például a művelődési központok, az iskolák), valamint az állampárt által működtetett tömegszervezetek (KISZ, Hazafias Népfront, Magyar Honvédelmi Szövetség, szakszervezetek, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat stb.) keretében alakulhattak klubok, művelődési közösségek. A törvény lehetővé tette, hogy tíz magánszemély írásbeli bejelentést tehessen az illetékes tanácsi szakigazgatási szervnél egyesületalapítási szándékáról, s ha az alapszabályzat megfelelt a törvényes előírásoknak, engedélyt kaptak a szervezésre, működtetésre. Ezt a lehetőséget használtuk ki mi is, amikor 1984. október 12-én az egykori zemplén megyeháza épületében, a levéltár-igazgatói szobában – ahol egykor Kazinczy Ferenc is dolgozott – megbeszélést tartottunk. Az a meggyőződés vezetett bennünket, hogy szükség lenne egy olyan szervezetre, amely élesztgetné az egészséges Kazinczy-kultuszt, pártfogolná az anyanyelvápolás ügyét, szolgálná az abaúji és zempléni honismeretet. Tíz nappal később írásban be is jelentettük a sátoraljaújhelyi Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának illetékes osztályán, hogy az Elnöki Tanács 1981. évi 29. számú törvényerejű rendeletének előírásait betartva kulturális egyesület létrehozására irányuló szervező munkát kívánunk megkezdeni. Idézek a beadványból: „Célunk a Kazinczy Ferenc Társaság létrehozása, amelynek Sátoraljaújhelyen lenne a székhelye, tevékenysége pedig Borsod–Abaúj–Zemplén megyének az egykori Zemplén, illetve Abaúj megyéhez tartozó területére terjedne ki. ... Az egyesület megalakítására Kazinczy Ferenc születésének 225. évfordulója ad alkalmat, de ösztönöz bennünket a Hazafias Népfront megyei bizottságának az egykori abaúji és zempléni részek felkarolását célzó kezdeményezése is.” Néhány hónapos előkészítő munka után az alakuló közgyűlést 1985. április 26-án tartottuk, s az azóta eltelt 28 esztendő a működés kiterjedésének lehetőségét hozta meg.

¹ Előadasként hangzott el a KITÁSZ sátoraljaújhelyi konferenciáján 2013. július 12-én.

Az egyesületalapítási szándék egyértelműen a helyi kulturális örökségből fakadt, ezért is vontuk kezdetben viszonylag szűk körre tevékenységünk földrajzi határait. Emellett így a helyi városi hatóság jogkörébe esett az engedélyezés, ami egyszerűsítette a hivatalos eljárást; országos hatókörű egyesület létrehozása akkor bonyolultabb lett volna. Befolyásolt bennünket az elődszervezetek példája is. Kassán, az abaúji megyeszékhelyen 115 évvel ezelőtt, 1898-ben alakult meg a *Kazinczy Társaság*; Sátoraljaújhelyen, Zemplén székvárosában pedig 1902-től működött a *Zemplén Vármegyei Kazinczy Kör*. Előbbinek a II. világháború és Kassa elvesztése vetett véget, az utóbbit 1950-ben a hazai civil szervezetek ellehetetlenítése kényszerítette feloszlásra. Tudjuk, hasonló sorsra jutott többi irodalmi társaságunk is. Hogy csak egyetlen példát említsek: a nagy múltú, 109 évvel ezelőtt alapított Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaságot is 36 éves kényszerű hallgatásra ítéltetés után hívták újra életre 1985. május 20-án.

Kapóra jött, hogy épp az idő tájt előtérbe került a hivatalosság részéről Borsod–Abaúj–Zemplén megye hátrányos helyzetű térségeinek fejlesztése, ez magyarázza beadványunkban a Hazafias Népfrontra való hivatkozást. A perifériára szorult Hernád-völgy, Hegyalja, Hegyköz és Bodrogek köz gazdasági és kulturális vonatkozásban egyaránt válságos időszakot élt át az 1950-ben négy történelmi vármegyéből – illetve azok maradványaiból – összegyűrt nagy megyén belül. Az akkor virágzó borsodi vas- és vegyipar (Diósgyőr, Ózd, Kazincbarcika, Leninváros) árnyékában kevés figyelem jutott az agrárgazdaságból élő zempléni és abaúji területekre, s a táj országos jelentőségű kulturális hagyományai ellenére, alig voltak szellemi műhelyei. Az egyetlen felsőoktatási intézmény, a sárospataki tanítóképző és a Tiszáninneni Református Egyházkerület sárospataki tudományos gyűjteménye, valamint a múzeumi hálózat körül alakultak ki (Sárospatakon, Sátoraljaújhelyen, Tokajban, Szerencsen, Pácinban, Forrón, Telkibányán) olyan baráti körök, amelyek tudatos hagyományápolással, néprajzi, helytörténeti gyűjtéssel, publikációs tevékenységgel foglalkoztak. Voltak emellett a honismereti mozgalomnak lelkes egyéni kutatói és (főként iskolai) szakkörei (például Sátoraljaújhelyen, Sárospatakon, Karcán, Szikszón, Encsen, Abaújszántón), akik, illetve amelyek szép pályázati sikereket értek el. A honismeret egyéni és közösségi művelőinek azonban nem alakult ki olyan fóruma, amely együttműködésüket rendszeresebbé tette, munkájuk gyümölcsét nyilvánosság elé segíthette volna. A Hazafias Népfront megyei bizottsága mellett működő honismereti bizottság az 1980-as években új lendületet hozott ugyan, de szervező munkája – értelemszerűen – megyei szintre összpontosult, nem a megyén belüli alrégiókra.

A Kazinczy Ferenc Társaság megalakításával tehát az volt a célunk, hogy szervezeti keretet alkossunk mind a szellemi örökség ápolóinak, mind a jelen kulturális életét gazdagítani szándékozóknak. Kihívást jelentett a nagy elődök példája. Hiszen ez a táj a *Rákócziak* földje. Ide (Sárospatakhoz) kapcsolódik Comenius nevelési elveinek gyakorlati kibontakozása. E tájon (Göncön, illetve Vizsolyban) született az első teljes magyar Biblia *Károli Gáspár* és munkatársai jóvoltából. Innen (Kassáról, Széphalomról, Sátoraljaújhelyből) irányította irodalmi életünk s nyelvünk megújítását *Kazinczy Ferenc*. E falak között (Újhelyben) kezdte közéleti pályáját *Kossuth Lajos*. Itt (Sárospatakon) teremtett szellemi központot a szabadságharc bukása után *Erdélyi János*, a két világháború között pedig a teológiai akadémia profesz-

szori kara *Újszászy Kálmán* és társai kezdeményezései nyomán. S bár Trianon, majd a békediktátumot megerősítő párizsi döntés peremhelyzetbe kényszerítette régióinkat leszakítva az egyik kulturális központot, Kassát, a tény azonban, hogy nemzeti kultúránk, anyanyelvünk történetének jeles alkotói és alkotásai születtek, hatottak itt, továbbra is erőforrás maradt.

Peremhelyzetben, hiányos infrastruktúrával rendelkezve, a központtól távoli, gazdaságilag fejletlen térségben szellemi vállalkozást indítani kockázatos kísérletnek tűnhet. De éppen a korábbi helyi kezdeményezések kecsegtettek mégis a siker reményével, hiszen a végvidék nem jelenthet elzártságot, hirdették ismételten az elődök. Érdekes s bizonyára szükségszerű egybecsengést tapasztalunk e táj művelődéstörténetében, ahogy küldetésszerűen időről időre előtérbe helyezték a műhelyteremtés feladatát. Elég talán Sárospatak példáját említenem, ahol Comenius a lelki megújulásra gondolva azt hirdette: „*A szél onnan fúj, ahonnan akar, s nem is mindig ugyanazon időben kezd fújni*”, s ahol két évszázad múltán Erdélyi János egy irodalmi műhely létesítése kapcsán megismételte: „*a szellem ott fú, ahol akar*”. Vallomástételük közös forrásra, János evangéliumára vezethető vissza, ahol Jézus mondja Nikodémusznak: „*A szél fú, ahová akar*”. Üzenetük aktuális jelentése is azonos a szöveggörnyezet szerint: a sajátos kultúra, a nemesebb lelki élet mindenütt megteremthető. Régióink – legalábbis történetének legjobb korszakaiban – bizonyította is e tétel valóságtartalmát, s ez reménnyeljessé tette a Kazinczy Ferenc Társaság létrehozásának perspektíváját.

Az alapszabály három pontban jelöli ki Társaságunk fő céljait. Ezek: a névadó Kazinczy Ferenc szellemi örökségének gondozása, az abaúji és zempléni térségben a történeti és népi hagyományok feltárása és ápolása, valamint a közműveltség, azon belül különösen az anyanyelvi kultúra gyarapítása. Vagyis arra vállalkoztunk, hogy tömörítsük a Kazinczyval, a terület néphagyományaival, történelmi és irodalmi emlékhelyeivel, helytörténetével, művelődéstörténetével, a honismerettel foglalkozó szakembereket és munkatársakat, a szép magyar beszéd ügyének támogatóit. Az elmúlt csaknem három évtized e célok szolgálatában telt el.

2.

Nem volna helyénvaló itt most leltárt készíteni a kis híján három évtized kezdeményezéseiről, rendezvényeiről; sem az idő, sem az alkalom nem engedi meg a tételes beszámolót. Ehelyett néhány jellemző vonást, tendenciát emelnék ki, amelyek egyrészt képet adhatnak közösségünk tevékenységének jellegéről, másrészt az irodalmi társaságok számára általánosítható tanulságokat kínálnak.

Elsőként tevékenységünk helyi kötődését kell említenem, hiszen ez célkitűzésünkéből természetesen következik. Ez két irányban jelent elkötelezettséget: egyrészt feltáró munkánk tematikájában, másrészt pedig közművelődési tevékenységünk földrajzi határaiban. A kutatást elsősorban publikációs fórumokkal tudtuk elősegíteni. A Társaság által szervezett konferenciákon, kiadványaiban, a *Széphalom* című évkönyvben kínál teret az eredmények megjelentetéséhez. Azért helyeztük ezt előtérbe egyéb támogatási formák – például a pályázatok, ösztöndíjak – helyett, mert így egyúttal munkálkodásunk másik irányát, a helyi öntudat erősítését, a szűkebb hazára vonatkozó ismeretek terjesztését is szolgálhatjuk. 28 év alatt 103 kiadványt gondoztunk. Társaságunk tagjainak közreműködésé-

vel készülhetett el Sátoraljaújhely helyismereti lexikona (2001), Dámóc (1987), Bodroghalom (1996), Fony (2000), Alsóregmec (2002), Füzérradvány (2004), Göncruszka (2005), Bodrogolaszi (2005) községek önálló történeti bemutatása, a 18. századi sárospataki diákdalok közzétele (1988), Sárospatak külterületének (1997), a Hegyköz 18 községének (2000) és Sátoraljaújhely városnak (2008) történeti helynévtára. Évkönyvünkben állandó rovat hivatott közvetíteni a helytörténeti, néprajzi közleményeket.

A lokalitás vállalása nem kis kockázattal jár, hiszen fenyeget a bezárkózás, illetve a provincializmus veszélye. Arra törekedtünk tehát, hogy olyan tiszteletbeli tagokat hívjunk magunk közé, akik az összmagyarságra való figyelmünket erősítik, mint például Csiha Kálmán, Erdélyi Géza és Tőkés László püspökök, Újszászy Kálmán teológiai tanár, Kazinczy Ferenc, az író Svédországban élő ükunokája, Péchy Blanka színművésznő, a beszédművelő mozgalom egyik elindítója, Sütő András, Szabó Magda és Gazda József írók, Farkas Árpád és Gál Sándor költők, Ódor Ferenc országgyűlési képviselő, Kaszás Károly szerkesztő. Tiszteletbeli tagjaink másik csoportja Társaságunk tematikájához kapcsolódva a tudományos minőséget képviseli, mint Jakab István, Kiss Jenő, Lőrincze Lajos, Nyirkos István, Ruzsiczky Éva, Szathmári István nyelvészek; Bíró Ferenc, Busa Margit, Debreczeni Attila, Fried István, Gortvay Erzsébet, Kováts Miklós, Mezei Márta, Praznovszky Mihály irodalomtörténészek; Benda Kálmán, Dienes Dénes, Kosáry Domokos, Richard Pražák, Szabó Lajos történészek; Balassa Iván, Dankó Imre, Morvay Péter etnográfusok és Frisnyák Sándor geográfus. A Felvidék, Kárpátalja, a Partium, Erdély, a Vajdaság, sőt Csehország magyar kultúrájának képviselői is ott vannak közöttük. 36 tiszteletbeli tagunk közül tizenheten elhunytak már az évek során, de az ő példájukat is követni igyekszünk, s újak választásával erősítjük munkánk szakmai hitelét.

A működésünk során fokozatosan érvényesülő másik jelenség a Kazinczy Ferenc Társaság működésének *t é r b e l i k i t á g u l á s a*, ami azonban nem csökkenti a lokális (lokálpatrióta) kötődésünket. Névadónk életműve és az úgynevezett anyanyelvi mozgalom jelentik azokat a kapcsolódási pontokat, amelyek által országossá szélesedett, s határainkon is átnyúlik a tevékenységünk.

Munkánk külön érdekessége a Kazinczy-emlékhelyekkel való kapcsolattartás. Összeköttetésben állunk az író nevét viselő valamennyi iskolával; a győri Kazinczy Gimnáziummal közös programokat is szerveztünk. Szoros az együttműködésünk 1991 óta a szülőfölddel, Érsemjénnel, ahol elősegítettük az új állandó Kazinczy-kiállítás létrehozását. Számba vettük a hazai s a határainkon kívüli Kazinczy-emlékjeleket, s zárandokutat szerveztünk Kazinczy erdélyi útjának (2007), valamint rabságának színhelyeire (2009). Évről évre közreműködői vagyunk 1989 óta a kassai Kazinczy-napoknak, a tokaji írótabornak.

Kazinczy Ferenc munkásságának értékelése és *k u l t u s z a* központi helyen állt mindig, de egyre kiterjedtebben sikerült szerepet vállalni hagyatékának gondozásában, emlékének ápolásában. Széphalom mint emlékhely volt az a talapzat, amelyre közvetítő szerepünk fölépülhetett. Társaságunk kezdeményező szerepe is benne van abban, hogy a síremlék, az emlékcsernák és a kert megújult az utóbbi másfél évtizedben, hogy ismertetőik jelentek meg, s rendszeressé tett megemlékezések vonzanak oda csoportokat. Nem elégedtünk meg azonban a kultusz tárgy- és -cselekmények gon-

dozásával, emellett erőfeszítéseket tettünk a Kazinczy-szövegek nyilvánosságra segítésére, műveinek elérhetővé tételére. Hasonmásban adtuk az érdeklődők kezébe a *Tövisek és virágok* című epigrammagyűjtemény első, 1811-ben készült sárospataki kiadását, a *Magyar Museum* című folyóirat 1788. évi I. kötetének hasonmását, valamint Kazinczy diákkori kis földrajzi könyvecskéjét az 1775. évi kassai kiadás reprintjeként. Szilágyi Ferenc gondozásában jelentettük meg a mester *Természet oeconomiaja* című kiadatlan munkáját, s a további kutatás elősegítése érdekében adtuk ki Busa Margit Kazinczy-bibliográfiájának második kötetét (1994), illetve prózai kéziratainak bibliográfiáját (2001). Két Kazinczy-válogatás létrehozásában vállaltunk szerepet: 2000-ben *Fény és homály* címmel Kazinczy 74 válogatott költeményét tettük elérhetővé a miskolci Herman Ottó Múzeummal közösen, 2009-ben pedig a *Híven szeretni a jót* című 280 oldalas reprezentatív válogatással ünnepeltük névadónk születésének 250. évfordulóját. Dóczy Jenő 1937-ben adta ki *A dédäcsi idill* címmel Kazinczy Ferenc apokrif naplójának nevezett kis könyvét, amely az író erdélyi útjának egyik epizódját bontja ki, s mi 70 évvel az első kiadás után újra nyilvánosságra hoztuk a történetet. Szerepet vállaltunk az *Erdélyi levelek* című remek Kazinczy-mű, illetve Váczy János *Kazinczy Ferenc és kora* című monográfiájának sajtó alá rendezésében a budapesti Eötvös József Kiadóval, illetve a Debreceni Egyetemi Kiadóval együttműködve. Mi jelentettük meg Fried István professzor Kazinczy-tanulmányainak három kötetét (1996, 2009, 2012), valamint Hőgye István összeállításában Zemplén Levéltárának Kazinczy-dokumentumait (1990) és Kazinczy metszetgyűjteményét (1992), társkiadóként pedig Kiss Endre József munkáját Kazinczy Ferenc Sárospatakra került könyvtári gyűjteményéről (2006). *Széphalom* című évkönyvünk valamennyi kötetében külön egységbe rendezve közlünk dolgozatokat, adatközlést a Kazinczy-recepció és -filológia friss terméséből. Büszkéek vagyunk rá, hogy az Irodalomtudományi Intézet 2013. évi Martinkó András-díját a tehetséges fiatal irodalomtörténész, Czifra Mariann a tavalyi évkönyvünkben megjelent Kazinczy-tanulmányának elismeréseként kapta meg. Budapesti, szegedi, debreceni professzorok mellett ifjú tudósok, pályakezdők is megjelenéshez juthatnak évkönyvünk lapjain, tudatosan szánjuk azt a Kazinczy-kutatás egyik fórumának.

Tevékenységünknek másik, régióink határain túl terjeszkedő vonulata a nyelvünk ápolásának ügye. Talán megbocsátható, ha mi a magyar irodalmi nyelv szülőhelyének valljuk pátriánkat, hiszen a Károli-féle magyar Biblia és a nyelvújítás hatására az északkeleti nyelvváltozat hatott rá erőteljesen. De nemcsak e történelmi kihívás játszik szerepet anyanyelvünk iránti érzékenységünkben, hanem nyelvünk, nyelvhasználatunk jelenkori állapota is. Kazinczy örököseiként felelősségünknek érezzük, hogy szószólió legyünk az igényes, világos magyar beszédnek. Ilyen irányú munkánk egyik eleme a példamutatás, az ismeretterjesztés, a beszédmód morális vonatkozásainak tudatosítása. Az ifjúság számára foglalkozásokat tartottunk, felméréseket végeztünk, támoogatjuk a középiskolások „Édes anyanyelvünk” elnevezésű sátoraljaúj helyi országos versenyét, ismeretterjesztő cikkeket jelentetünk meg, foglalkoztunk a tanári beszéd jellemzőivel. Nem véletlen, hogy 1994 márciusában Pásztor Emil egri főiskolai tanár Társaságunk közgyűlésén terjesztette elő javaslatát, hogy létesüljön Kazinczy sírja közelében múzeuma a magyar nyelvnek, hiszen az „Nemzeti értékeink megismertetésében és a magyarságtudat

fejlesztésében igen fontos szerepet tölthetne be”. A javaslattevő csak az alapkő letételét érhetette meg, de Társaságunk felkarolta és mindmáig támogatja a kezdeményezést; mi dolgoztuk ki az intézmény első tématervét, részesei lettünk az állandó kiállítások megteremtésének, ismertetők kiadásának. Ma már a Kazinczy Társaság nyelvapoló tevékenysége elsősorban A Magyar Nyelv Múzeumához kapcsolódva működik, az a célunk, hogy szakmai és társadalmi segítséggel terjesszük az intézmény hírért, erősítsük vonzását, élményt adó hatásait. Évkönyvünk publikációiban nyomon követhetők azok a tartalmi és módszertani kérdések, amelyek a gondolat megszületésétől máig kísérik hazánknak és Európának ezt az egyedülálló, sokra hivatott intézményét.

3.

Többször említettem már *é v k ö n y v ü n k e t*, amely *Széphalom* címmel 1986-ban indult, az első években kétévenkénti, azután évenkénti megjelenéssel. Idén a 23. kötetet adjuk ki, s az összerjedelem már jóval meghaladja a tízezer oldalt. Nem kis feladat a megjelenés feltételeit évről évre előteremteni, hiszen pályázati lehetőségeink fokozatosan szűkülnek, de eddig takarékos gazdálkodással biztosítani tudtuk a nyomdaköltség fedezetét, bár meglehetősen terjedelmes kötetekről van szó, (például a tavalyi évkönyvünk, amellyel elnökünket köszöntöttük 60. születésnapja alkalmából, 688 oldalas volt). Szerzőink a tiszteletdíjról lemondva is kitartanak mellettünk, ez teszi lehetővé, hogy tartalmas kötetekkel jelentkezhessünk.

A Társaság profiljának megfelelően alakult ki évkönyvünk állandó rovatrendje. Többnyire a Kazinczyval és korával foglalkozó tanulmányokat helyezünk a kötet élére, s arra törekszünk, sikerüljön a nyilvánosság előtt eddig ismeretlen dokumentumokat közzétenni, illetve új szempontok és adatok felszínre hozásával gazdagítani ismereteinket névadónk életművéről. Van évkönyvünknek egy anyanyelvünkkel foglalkozó második, valamint az irodalmi, esztétikai értékeket elemző harmadik ciklusa. Előbbiben kiemelten foglalkozunk nyelvhasználatunk mai állapotával, utóbbiban pedig nemcsak a köztudatban nagyra értékelt szerzőkről emlékezünk meg, hanem a kissé háttérbe szoruló klasszikusainkkal, illetve a helyi jelentőségű kismesterekkel is. A történelem és a néprajz minden évben változatos tematikával szerepel évkönyvünk lapjain elsősorban a helyi vonatkozásokat fókuszba állítva. Van egy olyan rovatunk, amelyben személyesebb megközelítéssel nyúlnak témáikhoz a szerzők; visszaemlékezéseket, jellemző kordokumentumokat olvashatunk benne. Végül: az évkönyv hatodik egysége a Kazinczy Ferenc Társaság életébe enged bepillantást: egy-egy rendezvényünkről, munkatársunkról, kiadványunkról szólunk. (Itt jegyzem meg, hogy 1985 októbere óta rendszeresen kiadjuk *Hírlevelünket* tagtársaink tájékoztatására, eddig összesen 48 alkalommal tudósítottunk vele működésünk tényeiről.) A szépirodalmat a Kazinczy Társasághoz kötődő tucatnyi költő versei, műfordításai képviselik.

Ha kézbe vesszük a *Széphalom* évkönyv legutóbbi, tavalyi megjelent, 22. kötetét, akkor láthatják, hogy az súlyra is tisztességes; 86 szerző szerepel benne, tekintélyes munkatársi gárdánk van tehát. Talán elfogadható az a vélekedésem, hogy kialakult Társaságunk körül egy szellemi műhely, amelyben érdemi mondanivalók születnek. Nem az ünneprontás szándékával, hanem a helyzet jellemzéseként teszem hozzá, hogy tavaly – először évkönyvünk történetében – a megjelentetéshez semmiféle állami vagy önkormányzati támogatást

nem kaptunk; amerikai barátaink alapítványa és magánszemélyek adománya tette lehetővé, hogy ne szakadjon meg a sorozat. Ha pedig vannak munkatársak s akadnak áldozatkész támogatók, akkor bízhatunk a folytatásban. Arra pedig azért van szükség, mert hitünk és reményünk szerint az évkönyv párszáz példánya olyan tartalmakat közvetít, amelyek felhasználhatók a régió egyéneinek és közösségeinek kulturális gyarapításában, a helyi kötődés erősítésében, valamint a tudományosságban. Publikációs fórum teremtésével a Társaság tagjainak s a munkánkat támogató szakembereknek lehetőséget adunk eredményeik közzétételére, s öröm meg tapasztalni, amikor tudományos dolgozatokban forrásként évkönyvünk valamelyik közleményére hivatkoznak. Jó érzés az is, ha fiatal doktoranduszokat indíthatunk el a tudományosság útján.

4.

A Kazinczy Ferenc Társaság a tagjai közt folyó műhelymunka mellett az ismeretek terjesztésének változatos munkaformáit alkalmazza, hogy működési területén ápolja a hagyományokat, a helyi értékeket. Hadd utaljak néhány szellemi vállalkozásunkra!

Kezdeményező szerepet vállaltunk a sárospataki tanítóképző főiskolával összefogva a rendszerváltozás hajnalán a *Sárospataki Népfőiskola* felújításában, s 1987-től négy egymást követő téli tanfolyamot szerveztünk. Ezekkel az volt a célunk – akárcsak elődeinknek 1936 és 1948 között –, hogy régióink településeinek neveljünk olyan tenni akaró fiatalokat, akik a helyi társadalom életében katalizátorként képesek dolgozni. Nem rajtunk múlt, hogy e kezdeményezésnek elakadt a folytatása.

1990-ben megindítottuk az *Abauji Szabadegyetem* elnevezésű sorozatot, amely eddig kilenc alkalommal vitte el a felkészült előadókat a Hernád-völgy több településére. A sorozat Göncön kezdődött „A reformáció szerepe a magyar művelődés történetében” című programmal, amelynek keretében többek között Benda Kálmán professzor tartott előadást. Két évvel később Encsen az „Anyanyelvünk szerepe a magyar művelődés történetében” témát választottuk, s Kosáry Domokos akademikust hívtuk meg fő előadónak. 1996-ban Szikszón a honismeret jelentőségét értékeltük, majd két évre rá Felsővadászon az irodalmi hagyomány kulturális szerepét vitattuk meg. Azután két „vándoregyetem” következett Kazinczy Ferenc örökségét (2000), illetve Kossuth Lajos jelentőségét mérlegelve (születésének 200. évfordulója jegyében 2002-ben). A nyolcadik szabadegyetemnek Fony adott otthont „Magyarság és európaiság műveltségünkben” címmel (2004), a kilencediket pedig három részletben és helyszínen tartottuk (2010 júniusában Fonyban, augusztusban Zsujtán, szeptemberben Abaujdevcesben), s ennek középpontjába a helyi értékek számbavétele került. A szabadegyetemi kezdeményezést valamiféle hiányérzet indította, hogy felmutassuk az abauji táj szellemi hagyományainak gazdagságát; ugyanis ezeknek a jelentősége mintha feledésbe merülne; sem az országos közfigyelem, sem a helybeliek közérdeklődése nem becüli rangjának megfelelően azt a sok kulturális kezdeményezést, amely egykor Abaujból indult s egyetemes hatásúvá lett.

Szép eredménnyel járt az a törekvésünk, hogy a településeken tudatosítsuk az onnan kinőtt jeles személyiségek jelentőségét. Emlékjelek sorát emeltük, amelyek az elődök megbecsülésére, hagyományteremtésre ösztönöznek. Cigándon Kántor Mihály néptanító-etnográfus (1985), Megyaszón Zombori Gedő író-lelkipásztor (1987), Alsóregmecen az ott

gyerekeskedő Kazinczy Ferenc (1987), Kázmárkon Fogarasi János szótáríró (1988), Alsó-bereckiben Berecz Károly néptanító-költő (1989), Sátoraljaújhelyen Trefort Ágoston művelődéspolitikus (1990), Rakovszky József költő (2007), Zemplén Levéltárának tudós őrei (2006), Erdőbényén Ratkó József költő (1991), Mádon Hegyaljai Kiss Géza író (1993), Bánfalván Kazinczy Gábor író-politikus (1994) kaptak többek között emléktáblát. Közreműködünk az encsi, a mádi, a tokaji, a tornaljai és a kassai Kazinczy-emléktábla, a nyírbogdányi, az alsóregmecsi, a Bugyi községi, a göncruszkai és a sátoraljaújhelyi Kazinczy-szobor avatásán. Nagyszabású programsorozattal emlékeztünk meg 2009-ben Kazinczy születésének 250. évfordulójáról. A Társaság konferenciák, könyvbemutatók szervezésével teremt élő kapcsolatokat az országhatárokon átnyúló működési területén. Többek között a szlovákiai Kassa, Királyhelmece, Nagykapos és Tornalja, a romániai Érsemjén és Nagyvárad, a kárpátaljai Ungvár, a csehországi Brno magyar kulturális köreivel építettünk ki együttműködést; elsősorban a Kazinczy-kultusz szolgálatában jöttek létre közös programok.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy 28 év múltán a Kazinczy Ferenc Társaság a régió nagy tekintélyű alkotó közössége, amely véleményt mond, javaslatot tesz a zempléni és abaúji tájakat érintő közművelődési kérdésekben, kapcsolatot tart fenn a hasonló célokért munkálkodó egyesületekkel, intézményekkel, elősegíti a helytörténeti értékek feltárását, gondozását. Tekintélyes tudósok, szakemberek bevonásával biztosítja tevékenysége szakmai színvonalát, miközben hatni kíván a közgondolkodás alakulására, minőségi fejlesztésére. Támogatja az anyanyelvi mozgalmakat, a Kazinczy nevét viselő iskolák nevelőmunkáját. Gyümölcsöző kapcsolatot épített ki többek között a debreceni egyetemmel, a nyíregyházi főiskolával és a sárospataki Comenius főiskolai karral, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeivel, a Magyar Irodalomtörténeti Társasággal, a Honismereti Szövetséggel, az Anyanyelvápolók Szövetségével, a Magyar Comenius Társasággal, a nyíregyházi Bessenyei György Társasággal, a nyíregyházi Mórícz Zsigmond Kulturális Egyesülettel, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társasággal, a Csemadok Szlovákiai Magyar Társadalmi és Közművelődési Szövetség kassai szervezetével, tagja a Kárpát-medencei Irodalmi Társaságok Szövetségének, jelen van a kassai Kazinczy-napokon és a partiumi honismereti rendezvényeken.

Talán nem tekintik súlyos egyoldalúságnak kedves hallgatóim, ha „csak a szépre emlékezem”, s nem szólok a gondokról. Nyilvánvaló a KITÁSZ minden tagszervezete számára, hogy milyen nehézségekkel jár a működéshez szükséges anyagi előfeltételek megteremtése, s hogy munkánk során olykor korlátokba ütközünk. De önkéntes munkatársakból álló, alulról építkező szervezet vagyunk, vállalnunk kell az ezzel járó nehézségeket. Magam nem látom át pontosan, milyen büvészmutatványokkal teremti elő Fehér József elnökünk és Kissné Nagy Zsuzsa pénztárosunk a működéshez feltétlenül szükséges forrásokat, de azt tapasztalom, hogy amikor valami jót és szépet szeretnénk véghezvinni, akkor a pénz ugyan határt szabhat gondolkodásunknak, de nem hiúsíthatja meg a megvalósítást. Amíg ez így lesz, a Kazinczy Társaság élni, alkotni fog. Erőt erőfeszítéseink kedvező visszhangjából meríthetünk. Az *Erdélyi levelekben* írja névadónk: „*Boldogságunkat ... mindig az teszi, ha tisztjeinkhez hívek maradunk, és ha amit sors vagy választás mienkké teve, kedveljük.*” Kazinczy látta a lényegét, s minket is megerősít törekvéseinkben.

KAZINCZY ÉS KORA

FRIED ISTVÁN

A Kazinczy-(ön)kép átváltozásai

„...s Literaturánk nemzeti bélyeget és színt bírjon ugyan,
de még is olyat, hogy Poetáinknak s Prosaistáinknak
remekműveik a *Szépnek* örök példányaihoz, a régibb és újabb nemzetek
írójainak Munkájikhoz, mint ezeknek egykor testvérjeik, még most
vagy leányaik vagy tanítványaik hasonlíthassanak.”
(Kazinczy Ferenc)¹

„sokkal erősebb, kifejezettebb, sajátabb egyéniséggel bírt ő,
minthogy a maga nézete szerint tökéletes műfordító lehessen.”
(Toldy Ferenc)²

„Levelei tisztán visszatükrözik korának minden nemesebb törekvéseit,
s kútfő gyanánt szolgálhatnak amaz idők történetéhez.”
(Szana Tamás)³

Az irodalomelméleti/történeti, kultúraelméleti/történeti kutatások és a Kazinczy-filológia egyre termékenyebb/termékenyítőbb (közös) műhelyéből kinövő vállalkozások érdekes és várható összecsengéséből nem egyszerűen a Kazinczy-pályaemlékezet újragondolása következett, hanem a modernség felé törő magyar irodalom és irodalmi tudat műfaji emlékezetével összefüggő műfaj történeti/elméleti gondolkodás újralétesítése is. A magyar irodalmi gondolkodásban előbb talán Márai Sándor önéletrajzi jellegű munkáinak és naplóinak előtérbe kerülése már jelezte, hogy „az író halálát” követő periódus ismét napi-rendre tűz olyan problémakört, mint a szerzői intenció és a mű intenciója viszonya, az empirikus („történeti”) szerző meghatározhatóságára, szerzői énrre vonatkozó előfeltevések a különféle „szerzőfunkció”-k értelmezése,⁴ egy alkotó irodalmi/irodalomtörténeti és önképének megannyi viszonylehetősége, (ön)életrajzi mű és korszak dialógusa.

¹ Kazinczy Ferenc: *Dissertatio Philologica, derivatione in Lingua Magyarica...* = *Tudományos Gyűjtemény* 1817. 12. sz. 103.

² Toldy Ferenc: *Kazinczy és kora. Életrajzi emlék 1859-1860.* Bp., 1987. 132.

³ Szana Tamás: *Kazinczy Ferenc jellemrajzához.* = *Uő: Széptani és irodalomtörténeti kisebb művek.* Bp., 1875. 125.

⁴ Másutt előbb vetődött föl e kérdéskör. Vö. Fotis Janidis, Gerhard Lauer, Matias Martinez (hg.): *Rückkehr des Autors. Zur Erneuerung eines umstrittenen Begriffs.* Tübingen 1999. AN (Ansgar Nünning): *Autor, historischer In Ansgar Nünning (hg.): Grundbegriffe der Literaturtheorie.* Stuttgart-Weimar 2004, 7-8, Andrea Polaschegg: *Autor.* In Gerhard Lauer, Christine Ruhrberg (hg.): *Lexikon Literaturwissenschaft. Grundbegriffe.* Stuttgart. 2011. 35-39.

Folytatva e gondolatsort, immár Kazinczy Ferenc művei kritikai kiadásának közelébe érve: a szövegkiadások és a szövegkiadásokat egyáltalában lehetővé tévő filológiai (elő)-munkálatok során óhatatlanul, noha nem mindig kimondva, létesülhettek Kosztolányi Dezső nem provokatívnak szánt kijelentésére, tanulmánya csattanójaként leírt mondatára a feleletek, miszerint Kazinczynak egyetlen remekműve sem volna, ellenben élete remekmű.⁵ Itt jegyzem meg, hogy egy akár kazinczyánusnak is nevezhető utókorban efféle kitélt már Bodnár Zsigmond hangoztatott: „habár nincs nagyobb remeke, mely nevéhez volna köthető, tudjuk, hogy 1800 előtt és után a magyar stíl legnagyobb mestere volt.”⁶ Vajthó László szintén a személyiség jelentőségére és jelentésségére hívja föl a figyelmet, szinte pszichologizáló fejtegetéssel a *Fogságom naplója* bemutatásakor a műről, a főljegyzések értelmezéséről a műből kiolvasott (megalkotott?) szubjektum körülírására teszi át a hangsúlyt: „Lelkendezése, finnyás, édeskés hangja, teátrálítása mintha igazibb lenne annál a természetes megnyilvánulásnál, melyet életben, íróasztal mellett oly következetesen stilizált. Ezért tetszik őszintének, még ha nem közvetlen is egyúttal: mert rendkívül közlékeny, s bár szépít vagy rútít, minden lényeges egyéni vonását, hibáit, emberi gyarlóságait is feltárja, ha másként nem, akaratlanul, a közlés vágyának extázisában, s a patakozatos élménykiválásban van valami lenyűgöző: ez ő maga.”⁷

A körülmények szerencsés alakulása következtében a XX. század első felében már körvonalazódott (elméleti) gondolkodás éppen a Kazinczyval kapcsolatos szövegkiadások során vetette föl a „hiteles”-nek tekinthető textus és a sokáig kaotikusnak tetsző változatok státusának, ezzel kapcsolatban Kazinczy munkamódszerének, szövegfeldolgozásának kérdését, amelyre jódarabig csupán Abafi Lajos merész kiadói vállalkozása adta az alapot,⁸ jóllehet a Kazinczy-(ön)kép alakulásának történetét alapjában Váczy János elég magasra nem értékelhető levelezéskiadása,⁹ monográfiája határozta meg. A sűrű részkiadások nem módosították a pozitivizmus Kazinczy-képét, lényegében a Kazinczy felől szemlélt korszakértelmezés, illetőleg a Kazinczy-képre vetülő korszakkutatás kettősségében rajzolódott ki egyfelől a korszak névadójának, címszereplőjének, saját megnyilatkozásaival „hitelesített” figurája, másfelől viszont a nyelvújítás (nyelvészeti és részben esztétikai) minősítése körül csaptak össze a viták a XIX. század vége nyelvészeti folyóirataiban,¹⁰ illetőleg ezekben a vi-

⁵ Kosztolányi Kazinczy-értelmezéséről vö. *tölem*: Kosztolányi Dezső és Márai Sándor Kazinczy portréja. = Széphalom Évkönyv X. Ünnepi kötet Kovács Dániel 70. születésnapjára. Sátoraljaújhely 1999. 215-224.

⁶ Bodnár Zsigmond: A magyar irodalom története. Bp., 1893. III. 137.

⁷ Vajthó László: Kazinczy fogságának naplója. = Budapesti Szemle 1931. 22. k. 654. sz. 308.

⁸ Kazinczy Ferenc: Összes költeményei 1-2. Bp., 1879. Erdélyi levelek. Uo. 1879. Pályám emlékezete. Uo, 1879, Magyar Pantheon. Uo. [1883].

⁹ Kazinczy Ferenc levelezése I-XXI. Közzéteszi Váczy János. Bp., 1890-1911. Összegző ismertetése a Váczyval együtt akadémiai díjat nyert Kazinczy-életírtól: Czeizel János: Kazinczy Ferenc levelezése. = Egyetemes Filológiai Közlöny 1913. 81-91. („A haladás első feltételét valósítja meg, midőn lehetővé teszi az eszmék megvitatását és a gondolatnak másokkal való közlését.” 83.)

¹⁰ Fischer Ignác: Adatok a nyelvújítás történetéhez. = Magyar Nyelvőr 1874. 76-79, 133-135, 166-167, 215-216, 267-269, 451-452, 500-501, 541-542, 1875, 219-221, 453-456. („Nála a nyelvújítás majd minden hibáját és erényét megtaláljuk”); Radó Antal: Kazinczy idegenszerűségei. Uo, 1883. 364-367, 417-420, 459-461, 511-514., 559-560.; Komáromy Lajos: Észrevételek «Kazinczy idegenszerűségei» cikksorozatára. Uo. 73-75, 130-133. (Radó Antal „nem egy kifejezést idegenszerűnek mond, olyat is, a mely egészen helyes és magyaros.”); Szarvas Gábor: Kazinczy és a Nyelvőr. Uo, 516-519. („bebizonyítottuk, hogy a rosszal alkotások s használatok főképen Kazinczy példaadásának s hibás elveinek fakadécai”. Kazinczy érdemeit, jelentőségét nem tagadják.) Egy kortársi bírálat szerint (N., azaz Horváth

tárkban határozódott meg a Kazinczy terminológiája szerinti ortológusok és neológusok szerepe, helye a magyar nyelv folyvást módosuló, de a nyelvfelfogást tekintve rendszerre szilárduló történetében.¹¹ S miközben nyelvészek nyelvi fordulatokat, képzési módokat, szintakszist, idegenszerűséget, agrammatikus jelenségeket, „újítás”-nak ható megnyilatkozásokat mérlegeltek, a pozitívizmus kijelölte határon túl a szellemtörténet, kiváltképpen Wilhelm Dilthey, az önéletrajzra (és arra vonatkozó kutatásokra) nézve tett új javaslatokat; egy olyan akár köztesnek (azaz dokumentaritás és fikció között lebegő/lebegtető) műfajnak besorolására, minősítésére, amelynek a német irodalomban elsősorban Goethe sokféleképpen megnyilatkozó önéletrajz(iság)a lehetett irodalmi forrása, és amely a magyar irodalomtörténetben – többek között – teljes joggal hivatkozhatott Kazinczy Ferenc pályájának emlékeztetere. Ennek fényében mű és személyiség „összeolvasása” az innen kinyerhető esztétikai minőséget, másutt a modernséget (Kazinczy mint az első valóban modern magyar szerző) szorgalmazó alkotó előtérbe kerülése dokumentaritás és fikció olyan kölcsönösségét feltételezi, amely egyfelől az „empirikus” szerző alakját markánsan képes körvonalazni, másfelől az önéletrajzok irodalmiságát az esztétika és a stilsztika felől szemlélve kívánja érzékletesé tenni, visszatérve az előző megállapításhoz, modernné olvasni.¹²

Schöpfung Aladár Kazinczy-centenáriumnak szentelt esszéjéből világlik ki egy „Nyu-gat”-os álláspont, amely kimondatlanul is Babits Mihály elődjeként fogja föl Kazinczyt (ennek ellentettje, Schöpfung pozitív minősítésének visszája majd Németh Lászlónak nem kevésbé a szellemtörténettől érintett felfogásában válik kitapinthatóvá), aki ösztönei sürgette ráérzésével lesz a művészi szépség első igazi reprezentánsává a korai modernségben. „Kazinczy született esztéta volt és minden törekvése arra irányult, hogy az esztétikai szépséget meghonosítsa Magyarországon. Egész élete egy esztétikai program megvalósításáért folyó küzdelem. A magyar gondolkodás reformátora akart lenni, belevinni egy addig hiányzó elemet, a szépség kultuszát. (...) Bízást el lehet mondani, hogy benne jutott először teljes öntudatra a magyar irodalmi gondolat. Ő volt az első magyar esztétikus és alighanem máig is a legnagyobb.”¹³ Kiegészítésül egy másik Schöpfung-írásból idézek, amely a Vajthó szerkesztette *Kazinczy világa*¹⁴ ürügyén igyekszik rávilágítani személyiség-műperiódus kölcsönösségére, valójában a Kazinczy-alakból levezethető teljesítményt személyében hitelesítő szerzőre: miközben a művész „mesterkéltség”-ének, egy csinált – az újabb elméleti gondolkodás szavát kölcsön kérve – „szerzőfunkció”-nak természetét próbálja meg körüljárni, felértékelődnek egy megnevezett alkotónak azok a vonásai, amelye-

Endre: Kazinczy Ferencz Munkái... = Tudományos Gyűjtemény 1818. 4. 96-115.) Kazinczy principiumai hamisak és veszedelmesek, a Nyelvrontók c. epigrammára célozva állítja, diktátori hatalomra törekszik. Szembeállítja a régi Kazinczyt az újjal, kifogásolja idegenszerűségeit, egytagú szavait, a kifogásolt szavak között ott a *szellem*.

¹¹ A kérdésnek nem lezárásául, hanem a szűkebb értelmű nyelvújítás helyett a stílusújítást, irodalomteremtést ajánlva idézem Arany Jánost: „De ő nem csupán szavakat akart újítani, hanem a prózát a mindennapi beszéd pongyolaságából kiemelve, nemesíteni, változtatossá, hajlékonytá tenni. E célhoz inkább fordítások, mint eredeti művek által remélt eljutni, remekműveket fordítá tehát, s az idegen nyelv szépségeit elvesse, azokat nyelvünkbe is átültette.” *Arany János: A magyar irodalom története rövid kivonatokban. = Új: Prózai művek 1. Eredeti prózai művek. Szépprózai fordítások. Kiseb cikkek. Tanulmányok. Iskolai jegyzetek. S. a. r. Keresztury Mária. Bp., 1962. 513.*

¹² Itt csak általánosságban utalok Bodrogi Ferenc Máté és Orbán László tanulmányaira, az utóbbi a Pályám emlékezete kritikai kiadása során fölmerült szubjektum-elméleti tapasztalatait érvényesíti szövegfilológiai feltárásai során is.

¹³ *Schöpfung Aladár: Kazinczy emléke. = Nyugat 1931. II. 17. sz. 305-306.*

¹⁴ *Kazinczy világa. Kiadta Vajthó László. Bp., 1931.*

ket feltárva, teljesítménye hitelesíthető, értékelhető lehet. Schöpflin szerint ebben a „mesterkéltség”-ben „mennyi a polifónia, a beszédnek és technikai formának a mondanivalóhoz simuló hajlékonysága, mennyi a stílus-kultúra és ezenfelül mennyi emberi és írói szeretetreméltóság és leleményesség búvik meg látszólag mesterséges formák mögött, amelyik nem is olyan nagyon mesterséges, mert egy költő önkifejezésének genuin módjai.”¹⁵ Hozzá kell tennem, hogy Schöpflinnek, akár Halász Gábornak,¹⁶ Szerb Antalnak¹⁷ Kazinczyt érintő írásait – részükről – nem előzte meg számottévő filológiai kutatás, részint az írások alkalmisága miatt, részint azért, mivel az addigi kiadások (elsősorban a levelezéskiadások) elegendő anyagot kínáltak esszéisztikus tanulmányaik számára, amelyek a leginkább Kazinczynak korszakmeghatározó szerepére kérdeztek, s lényegében a kiadott művek alapján megformált személyiségképet célozták meg.¹⁸

A XVIII. századot új megvilágításba helyező esztétikai, nyelv- és személyiségelméleti problémák későbbi előtérbe kerülése vetette föl Kazinczy „correctio”-ra vonatkozó nézeteinek értelmezési ellentmondásait. Részint azzal összefüggésben, hogy az 1950-es esztendőktől új Kazinczy-kötetek láttak napvilágot, részint arra reflektálva, hogy a XVIII. század-kutatás német, francia és olasz területen új lendületet kapott, s ez a felélenkülő magyar kutatást is segítette kimozdítani a holtpontról. Ennek fényében perdöntően fontosnak minősíthető Szauder József hozzájárulása,¹⁹ aki a kassai „érzelmeik iskolája”-nak benyomult viszonyait kísérelte meg egy (ön)életrajzilag nemigen rekonstruálható helyzetben elemezni, majd az olasz irodalmi gondolkodásból adaptált „gusto neoclassico” szellemében vázolt föl egy olyan életszakaszt Kazinczy Ferenc életéből, amely korábban már szépirodalmi alkotás tárgya volt, de amely szakaszban lényegében beért Kazinczy neoklasszicista fordulatának a szépségfelfogásban és az azt kifejező, nem utolsósorban Canova ihletkörében született szépirodalmi műveiben tetten érhető hozadéka. Szauder idézett dolgozataiban olyképpen gazdagította a Kazinczy-filológiát, hogy a levelezés, a fordítások és „eredeti” művek egymásra utalásait vizsgálta, szinte mikroszkóp alá téve minden (lehetséges) nyomot, amely részint a kassai kör, részint az 1810-es esztendőök szépirodalmi fogantatású lírája szereplőinek egymáshoz fűződő szálait segíthetett szétbogozni. Ebben a kutatásban nem annak jut főszerep, mennyire „hiteles” az a kép, amelyet Kazinczy fölfest (önmagáról és a vele szorosabban érintkezőkről), és talán még az sem a legfontosabb, milyen mértékben támasztják alá az egyébként hiányos dokumentumok a Kazinczy sugallta (ön)-

¹⁵ Schöpflin Aladár: Kazinczy világa. = Nyugat 1932. II. 24. sz. 667-668.

¹⁶ Halász Gábor: Kazinczy emlékezete. = Napkelet 1931. 693-704, 79-800, Kazinczy rokoko-lélek, „aki csak a vezérkedés enyhe szédületében érzi jól magát”, majd: „klasszikus lélek-típus”. „Az ő természetessége nem közvetlen adódik, hanem keresés, formálás eredménye, műalkotás, a műveiben ugyanúgy, mint leveleiben, melyeket a legnagyobb esztétikai tudatossággal írt meg, számítva kiadásukra.” „Egy század óta akarva-akaratlanul minden magyar író adósa.”

¹⁷ Szerb Antal: Magyar preromantika, Százéves dolgok, Kazinczy Pesten, 1827, Kazinczy utolsó napjai. = *Uő.*: Összegyűjtött esszék, tanulmányok, kritikák. Szerk. szöveggond, utószó, jegyz. Papp Csaba. Bp., 2002. II. 47-120, 124-132, 133-136, 136-142.

¹⁸ Ezért lett Kazinczy Szerbnél preromantikus, „egészen az ancien régime embere”, aztán „igazi író”, de a XVIII. századból, s csak a magyar környezet különböztette meg „londoni és párizsi udvaronc és nyomorgó kortársai”-tól, Halásznál költő és kritikus, akinek „ízlés- és nyelvújítása egy nagy előcsatája volt társadalmi és politikai átalakulásunknak.” E megállapítás Kemény Zsigmond és Gyulai Pál nézetére vezethető vissza.

¹⁹ Szauder József: A kassai «Érzelmeik iskolája». = *Uő.*: A romantika útján. Bp., 1961. 90-114. *Uő.*: Veteris vestigia flammae (Kazinczy szerelmei). = *Uő.*: Az este és Az álom. Felvilágosodás és klasszicizmus. Bp., 1970. 347-432.

életrajzot. Hiszen Kazinczy kassai társasága esetében költőnk inkább összekuszálja, el-
lentmondásosra formálja a „valóság”-ban esetleg, legalábbis a szereplők számára ennél
egyszerűbb, ám a költői tevékenységben szinte átláthatatlanná tett kapcsolat-lehető-
ségeket, az 1810-es években pedig (Goethe szavával élve) a „megismételt tükrözés” hozza
létre „élet”-nek és „irodalom”-nak ezúttal nyomon kísérhető alakulástörténetét. A psi-
chologizáló közbevetésektől sem mentes, ám mindvégig életrajz és műalkotás egymást
formáló jellegéről gondolkodó Szauder nem veti föl, mennyire stilizálja vagy fikcionálja
Kazinczy életének még oly fontos epizódjait, pontosabban nem ennek szolgálatába állítja
értekezését. Hanem két tanulmánya egy Kazinczy-életrajz lehetséges esélyét célozza meg
(anélkül, hogy ennek az életrajznak és Kazinczy önéletrajzainak közös vagy – szükségsze-
rűen – eltérő státusáról töprengene). Annak hangsúlyozása, hogy az élet átesztétizálása a
művek révén valósul meg, egyben olyan irányba mutat, amelyet a kortársi, az önéletrajz-
elméleteket használó-alkalmazó kutatás szintén hasznosíthat. Egyáltalában: annak ellené-
re, hogy a legújabb időkig főleg a Kazinczy-levezetés szolgált a Kazinczy-értelmezés alap-
jául,²⁰ érzékelhető a kutatásban Kazinczy önjellemzésének, önleírásának reflektált értel-
mezése; noha a francia (és kisebb részben német) önéletrajz-elméletek késéssel érkeztek a
magyar irodalmi gondolkodásba, előzményként mindenképpen beállíthatók Szauder Jó-
zsef (és az irodalomszociológiai elgondolások felől szemlélődő Mezei Márta) tanulmányai
egy olyan tudománytörténeti sorba, amelyek megközelítését segítette a Kazinczy-önélet-
rajzok, „önportrék” kritikai vizsgálata.

Természetesen fölvetődhet, hogy a nem-magyar nyelvű irodalmi anyagra építő francia
(és részben német) önéletrajz-elméletek megállapításai, problematizáló fölvetései mikép-
pen szembeszíthatók a francia és német önéletrajzokétól gyökeresen eltérő magyarországi
kontextusban megszületett Kazinczy-önéletrajzok tanulságaival; vajon nem szűkül-e át-
adó-befogadó viszonylatra a Kazinczy önéletrajzi írásainak nem magyar előzményeit feltá-
ró kutatás? S bár Kazinczy mind Rousseau-nak, mind Goethének (hogy két önéletrajzi
modell reprezentánsaira utaljak) olvasója, tisztelője, népszerűsítője, igaz, más és más élet-
periódusokban, aligha tekinthető Kazinczy bármelyik modell egyenes ági követőjének, a
rousseau-i vallomások és érzékenység, kultúrákritika és személyiségfelfogás nemigen
csábította követésre (a Maris-estet műbe foglalása sosem kísértette meg),²¹ míg a Goethe-
életrajz ugyan követhető mintát jelenthetett volna a számára, csakhogy a Goethe tevé-
kenységhez fűzhető irodalomtörténet, valamint Kazinczy önértelmezése egy általa körvo-
nalazott irodalomtörténetben lényeges pontokon eltér, Kazinczy „irodalomteremtési”
igyekezete ugyan sokat köszönhet a német irodalom Wielandtól Goetheig tartó szakaszá-
nak, jöllehet a maga részéről olykor a német irodalomtörténetek korábbi polémiáival in-
dokolta a maga álláspontját a kritika irodalmi cselekvésbe iktatásakor, nem is szólva arról,
hogy Klopstock értékelése (és fordítása) nem pusztán egy tónus, egy előadásmód megho-

²⁰ Váczy János végre kiteljesült, bár így is befejezetlen Kazinczy-életrajza nem egyszer a levelezéskötetek elé írt bevezet-
tökkel feleltethető meg. Vö. erről: Kováts Dániel utószava: Váczy János: Kazinczy Ferenc és kora I-II. S. a. r. Kováts
Dániel. Debrecen 2012. 679-685.

²¹ Orbán László: A Maris históriája. = Ragyogni és munkálni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről.
Szerk. Debreczeni Attila, Gönczy Mónika. Debrecen 2010. 451-464.

nosítása ügyében nem epizódikus jellegű Kazinczy költői önteremtésének folyamatában.²² S éppen ennek az önteremtésnek, helyenként önfikcionalásnak során Goethe erősítő példával szolgált. De olyan kontextusban, amely – s ez közhely – a goethe-i pozíciót klasszicizáltságában szemléli, míg a maga klasszicizálódása egyelőre állandó munka folyvást módosuló eredménye.²³

Messze nem zavaró tényezőként, inkább az irodalomértés nem szűnő dilemmájaként említtem itt meg, hogy Kazinczy önleírásainak dichotómiáit, az önéletrajzok hol lényeges, hol kevésbé lényeges passzusainak változatait szemrevételező és azokból nem pusztán egy/a megragadhatatlan személyiség problematikáját szemre vételező kutarás olyan elméleti előfeltevések alapján töpreng, von le következtetéseket, ítélt meg irodalmi és kevésbé irodalmi jelenségeket, amelyek mindig az időszerű jelenben mutatkoznak kérdésesnek, esetleg a korábbi századokban egészen más megítélés alá estek. Kazinczy esetében sem teljesen problémamentes annak a nemesi társadalomnak szokásjogait, elvárásait, ajánlataira adható válaszait rekonstruálni, amelyben Kazinczy élni kényszerült; s ez a kényszerültség mindenekelőtt azért nevezhető perdöntőnek, mivel Kazinczynak a fogság után nem maradt esélye a választásra, sőt – a fogság előtt – miután iskolafelügyelői állása veszélybe került, majd megszűnt, már akkor sem adatott meg számára lehetőség egy hasonlóképpen értelmiségihez közeli lét megélésére. A kényszerültség nincs ellentétben avval, hogy 1801 után csupán a birtokosi-gazdálkodói életforma kínálkozott számára; a személyes függetlenséget anyagi okok veszélyeztették, és annak a tudata, hogy – erről másutt már megemlékeztem²⁴ – valószínűleg sosem vált teljesen mentes a hatalom gyanújától. Ebben a helyzetben a szellemi pálya következetes bejárásával próbált úrrá lenni a kényszerültségen. Miközben igyekezett ellátni a birtokosi lét megkövetelte feladatokat, amellet megtervezte a maga szellemi pályáját, noha igen szűkös lehetőségei voltak csak arra, hogy körülményeitől legalább időlegesen függetlenedjék. Visszatekintve a megtett útra mégsem ideáltipikusnak tűntette föl e pálya emlékeztétét, hanem személyiség és kor dialógusát tette meg vezérlő gondolatának, az általa megélt korszakot és annak számára fontos szereplőit mozgatta, hogy kijelölje saját helyét a modern magyar irodalom létesülésének küzdelmei között.²⁵ Amennyiben valóban alaposabban újraolvasta levelezését, rá kellett döbennie,

²² K. F.: Debreczeni Superintendens Piskárkosi Szilágyi Sámuel Élete. = Tudomány Gyűjtemény 1820. 8. 93-104. Az utolsó két lapon fordításközlés Klopstockból: A Dán Királyhoz. „Kemény, merész inversiók, értelmet elnehezítő elrakásai a szóknek, hibás lábak, szerencsétlen crázisok (kresztényi): de férfias szépségű szólások is, s Görög és Római beszédre emlékeztetők, a példák a szók megcsontkítására (Dán, Danus), az elisiora (10), -- s mind ezek egygy 1819. született ember tollából.” Vö. még *Juhász Gergely*: Klopsock magyar utóköra. Bp., 1935. 49-61, 71-74, 93-101.

²³ *Toldy Ferenc*: Pillantás Kazinczy írói pályájára. = *Uő.*: Irodalmi beszédei II. Emlék- és vegyes beszédek 1834-1872. Pest 1872. 176-191. „a nyelvnek költői átalakítója, a valóságos művészeti anyaggá átkeremtoje, a szépprózai és verses formáknak mintaszerű kiképzője, s költészetünkben a classicismus megalapítója”. (177)

²⁴ Mindazt nem jegyzetelem meg, sőt, alig érintem, amiről korábban már Kazinczy-köteteimben értekeztem. Az érzékeny neoklasszicista. Sátoraljaújhely 1996; Aki napjait a szépnek szentel. Sátoraljaújhely-Szeged 2009; Kazinczy Ferenc és a vitatott hagyomány. Sátoraljaújhely 2012. 2013. április 29-én a Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg J. J. Winckelmann-ünnepségén vettem részt, ezen Heinrich Dilly bevezető előadásában úgy vázolta föl az ókortudós-művészettörténész életútját, hogy a pályafordulatokat Winckelmann-portrékkal illusztrálta, jelezvén a festményeken, rajzokon megörökített személyiség változásait.

²⁵ Egy egészen korai, 1782-es (!) önleírás egyben rejtett életterv: „Tapasztaltam azt, hogy a Természet engem nem közönséges Modellbe öntött, de azt is tapasztaltam, hogy ezt a Modellt, a melybe öntettem, se nem egyedül az én számomra

hogy a megtervezett út előtt nem pusztán „objektív” akadályok meredeztek, nemcsak értetlenségek, félreértések, ellenvetések hátráltatták, hanem maga sem bizonyult tévedhetetlennek; s bár önéletrajza nem terjed ki irodalmi és személyes polémiai történetére, feltehetőleg elgondolkodtatta egykori hívei egy részének fokozatos elszakadása, Döbrenteitől Kölcseyig, illetőleg „nyelvújításának” fogadtatása, amelyet túlságosan egyszerűsített módon lehetne csupán a maradiság ellenállásának tulajdonítani. Levelezéséből kitetszik, s erre többen rámutattak, véleményalkotásának flexibilitása, noha a leglényegesebb kérdésben nem tárgított: a magyar nyelvet és irodalmat a legdifferenciáltabb európai nyelvek és irodalmak között kívánta volna üdvözölni. Ellenben a *Pályám emlékezete* változatainak ki-tüntetett tárgya a Kazinczy-személyiség „megszületése”, formálódása az életrajz első nagy szakaszában. Az nevezetesen, hogy miként került közel az irodalomhoz, a művészethez, miként formálódott meg ízlése, mint ismerkedett meg kortársaival, miként hatott gondolkodására mindaz, amit (például) a Belvedere-ben látott, mint jutott kapcsolatba a Habsburg Monarchia néhány kiemelkedő egyéniségével. Hogy pályája emlékeztét közre adva nem mondhat el „mindent”, amit szeretne, azt nem csupán a sokszorosan megtapasztalt cenzurális akadályok érzékeltethették, hanem például a szerkesztő Vörösmarty Mihálynak az a kérése, módosítana egy, pontosabban két locus-t, méghozzá olyat, ami más szempontból Kazinczy számára fontos lehetett.²⁶ Ekkor döbbenhetett rá, hogy a megélt, felidézett, rekonstruálni megkísérelt esemény vagy jelenség a másféle ideológia, a megváltozó történelmi körülmények fényében olyan jelentéshez juthat, amely jelentést maga – mint az Vörösmartynak írt válaszából kitetszhet – nem tulajdonított a kipécézett részletnek. Valójában az emlékezete tanúságtételekor és emlékezete szelektív működésében megőrzött (megőrgződött) életesemény a leginkább a saját utólagosságának próbáját állta ki, a történelmi utókorét kevésbé, ezáltal nem sejtethetett félreértésekhez vezethetett. Nem állítom, hogy a *Pályám emlékezete* változatai ilyen vagy ehhez hasonló félreértelmezések megelőzését szolgálták, olykor valóban mindössze a correctio mereven keresztül vitt elvének estek áldozatul passzusok.²⁷ Feltehetőleg nem teljesen problémátlan az analógia Kazinczy szövegváltozatainak és a róla festett portréknak együttsszemlélését megcélzandó.²⁸ A portrék segítségével különböző életkorok, élethelyzetek, alkalmak által megöröklített személyiség élettörténete egyszerre olvasható ki (és nem olvasható ki) az arcképek kronologikus végigtekintésekor. Kiolvasható, mivel a modell életében időről időre történt változásairól számot ad, de talán azért is, mert megőriz valamit abból a személyiségből, akinek szándéka az, hogy egy adott korban, időben, helyzetben alakja megőrgződjék, a

készítette, se bele lett öntésem után el nem törté. Sonderling nem vagyok, azt tapasztaltam, de azért nevemet még sem írtam a közönséges emberek catalogusába.” *KazLev.* XXII. 10.

²⁶ „A pálya emlékeztében egy körülmény említetik, a Vármegyékhez az idegen nyelvek behozása. A Tekintetes úr itt örömet, s gyönyörűséget említ. Megvallom ezen két szót semmivé kívántam volna tenni, de ha magamat kiveszem is, úgy hiszem, sokak előtt igen különösnek fog tetszeni, hogy országos fölforgatásokor nyelvünknek volt olyan, a ki örülhetett, s gyönyörét találta abban, hogy magát egyebek tudatlansága miatt szomszédainak nyelvében a rá parancsolt fordítások által gyakorolhatta.” *Vörösmarty Mihály levelezése.* S. a. r. *Brisits Frigyes.* Bp., 1965. I. 193. Kazinczy válasza: Uo. 194. Igyekszik eloszlatni a félreértést, e részben enged Vörösmarty kérésének.

²⁷ Szépen elemzi a „különböző autobiographiák alakváltozataiban megtestesülő Kazinczy”-t *Orbán László:* A tinta színe. = *Leleplezett mellszobor.* Nyomozások Kazinczy birtokán. Szerk. *Cziffra Mariann.* Bp., 2009. 199–247.

²⁸ *Mezei Márta:* Képi paratextusok (Kazinczy Munkái 1–9. kötet. Fogságom naplója). A 21. sz. jegyzetben i. m. 153–182.

szemlélés pillanatára megállítva az időt, hogy a következő arckép már egy más helyzetet stb. érzékeltessen.

Dauer im Wechsel–Állandóság a változásban, hivatkozom a Goethe-verscímre; s ezen túl a modell beállítása, póza, öltözete, arckifejezése egyben talán mást is elárul a modelltől, valami olyat, amit akár személyiség- és korfüggőnek lehetne minősíteni. Kazinczy esetében azonban ez az élettörténet nem csupán hiányos, töredezett, hanem – mint minden portré – erősen függ a portrét alkotó tehetségétől, gyakorlatától, képzőművészeti felfogásától, amely időszakról időszakra éppen úgy módosulhat, miként Kazinczy irodalomfelfogása és nyelvszemlélete sem nélkülözött fordulatokat. A töredezettség annak is köszönhető, hogy meghatározott időszakban Kazinczynak nem volt módja, sem pénze, sem egyéb alkalmja portrét készíttetni magáról, így egyes életszakaszaiban nem adódott lehetőség megörökíttetni önmagát. Olyan változatok ezek az arcképek, amelyek egy személyiségről alkotott festői felfogásokról árulkodnak, maga a személyiség aligha következtethető ki a portrék összevetésekor; inkább az tetszhet ki, milyennek látták Kazinczyt az – ismétlem – erősen ingadozó tehetségű festők. További kérdés: melyiken jelenik meg művészként (íróként); hiszen e képekre nem került olyan szimbólum, amely árulkodna a portré alanyának foglalatosságáról. Újabb kérdés: mennyiben tér el, eltér-e egyáltalában a nem főnemesi-reprezentációs célra készült portréktól? S bár a reprezentáció Kazinczynak sem volt egészen ellenére, önmagát nem feltétlenül e célból portretizozta. Ugyanakkor ezek a Kazinczy életében készült, nem egyszer a széphalmi mester megrendelésére alkotott arcképek mintegy kiegészítik az önéletrajzi írásokat, miként a művei elé iktatott, pályatársairól, kortársairól készült metszetek²⁹ nem kevésbé teljesítik ki azt az (ön)életrajzi kört, amely az írásos meggyőzéshez illeszti a látványbelit, arra készítve az olvasót/szemlélőt, hogy engedjen a sugalmazásnak, miszerint (például) a fordítások kilenc kötetes gyűjteményében közölt portrék nem kiadói-alkotói szeszély következtében állnak a kötet élén, s a később kiadott önéletrajzok hitelesítik a számos Kazinczy-arcképet. S minthogy a Kazinczy-portrék közül több nagyon kevésbé hasonlít a másikra, részint az életkori különbség miatt, részint más okból (nincs kizárva a portretista gyakorlatlansága vagy csekélyebb tehetsége sem), ezért inkább ajánlat tételük egy efféle, portrékhoz is fűződő életrajzi „olvasat”-ra. S ha az önéletírás műfajelméleti megfontolásai között lapozunk, az olvasóval kötött-kötendő paktumhoz érve, ott is joggal kerül elő Kazinczy „esete”. Goethe önéletrajzának főcíme: *Életemből*, részint leszűkíti az olvasó választási lehetőségét, a cím kijelöli a tárgyat, amely a két fedőlap közé foglaltatott. Ugyanakkor nem ígér teljes, mindenre kiterjedő önéletrajzot, hanem meghatározott részleteket, amelyek a „költészet” és a „valóság” között helyezkednek el, helyezhetők el.

Kazinczy Ferenc még inkább eltért egy teljes önéletrajz ajánlatától. Az előzményeket most számításon kívül hagyva, elsősorban Szemere Pál és mások ösztönzésének engedve rászánja magát arra, amire azért túlságosan nagy rászánás nem kellett, megírná önéletrajzát. Csakhogy nem pusztán önélet-, hanem pályarajzot is ad, jöllehet a magánéleti eseményeknek helyenként bőséges helyet szentelt. A pályarajz eleve arra inti az olvasót, hogy csak azt keresse a műben, ami a szorosabb értelemben vett pályához hozzátartozik, s e szo-

²⁹ Uo.

rosabban értett pálya egyben egy nevelődési regény lehetőségét is rejtí. Ilyenformán a magánéleti esemény a nem csupán belső elhatárolásoktól függő pálya számottéó eseménye, az első látogatás a Belvedere-ben a művészettel való találkozás első állomása, döntő jelentőségű a pályára nézve. Schöpplin igen jó érzékkel indítja korábban említett írását ennek a jelenetnek földidézésével. A pályarajzba (írásba foglalt) kortársi portrék illeszkednek, melyek írásbeli megfelelői a képzőművészeti alkotásoknak, a látszólagos pillanatörögzítést anekdotikus, történetet (szó szerint) mesélő effektussal árnyalják. S minthogy az (ön)életrajz során³⁰ megképződő elbeszélő aspektusából történik a(z újra)szemlélés, az olvasói előismeretek és a leírtak ütköztetése során az értés-megértés juthat helyzetbe, ritkábban vitahelyzetbe. Az olvasó viszonylagos szabadsággal rendelkezik, az elbeszélő ugyan rábírná arra, hogy fogadja el (ön)életrajzként a prezentálandó művet (Kazinczy esetében a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztősége, előfizetői, olvasói minden bizonnyal méltányolták Kazinczy ajánlatát), de jogában áll a kételkedés, e kételkedésből következően egy más szempont érvényesítése, nevezetesen az, hogy a fikció erőteljesebben hat a megszerkesztett dokumentaritásnál-„realitásnál”. Igaz, amennyiben az önéletrajz ugyanolyan vagy nagyjában-egészében ugyanolyan fikcionált mű, mint – egyszerűsítsünk – bármely egyes szám első személyben elbeszélő regény, elvész a lényegtelennek nem mindig minősíthető különbség, az önéletrajz „műfaja” furcsa együttélést produkál más fikciós, kvázi-fikciós alkotásokkal. Ismert történelmi/irodalomtörténeti személy nevében, álarcában nem kevésbé írható meg (például) egy regény.

Az önéletrajznak éppen nem jelentéktelen ismérve befejezhetetlensége, posztumusz (kiadott) önéletrajzok vannak, de „saját halál”-t aligha tartalmazhatnak. Az emlékezőtechnika szubjektívizálódásának különös, többnyire egyedi esete szintén figyelembe vehető, miként az is, hogy az önéletrajzokban a kor „megértése” és az önmegértés akár azonos gesztusnak tetsző cselekvés, s az önmegértés során fokozatosan létesül az a személyiség, aki még az írás közben sem véglegeseedik, inkább nyitott marad az olyantípusú értelmezés számára, amely az önmegértés folyamatát az emlékezőtechnika minéműségének kibontásában kívánja föltáruulva látni. A múltnak emlékező által történő birtokba vétele a saját, sugalmazva csakis a saját történet jogosultságát van hívatva tudósítani, de ez a saját történet a korszaknak, kortársaknak *saját*lagosan látott, leírt, a saját világba asszimilált története; amely vitázhat más, hasonló történetekkel. Kazinczy esetében arra törekedvén, hogy elfogadtasson egy irodalomtörténeti szerepet, helyzetet, s kijelölje azt az utat, amelyet a közvetlen és a távolabbi utókornak, a „maradék”-nak járnia kell ahhoz, hogy ez az önértelmezés és a mások értelmezése egybeessen. Nyomatékat kölcsönöz a Kazinczy önéletrajzaiból kiolvasható (feltehetőleg vagy bizonyára kiolvasható) intencióknak, hogy levelezésével, az egyes önéletrajzi változatokhoz mellékelt bevezetőkkal, önmagyarázatokkal alátámasztani, indokolni igyekszik „szándék”-át, szerénykedve megállapítván, hogy nem a maga érdemeit óhajtaná az előtérbe állítani, hanem a maga alakjának értelmezéséhez szálítana adalékokat, pályáját körüljárva, tetteit, lehetőségeit, eredményeit műbe foglalva.

³⁰ Az önéletrajzról szóló fejtegetéseimhez haszonnal olvastam: Mekis D. János: Az önéletrajz mintázatai. Bp., 2002; Dobos István: Az én színrevitele. Bp., 2005; Tóth Orsolya: A mulandó és a műhatatlan. Kazinczy és kortársai irodalmi szemléletmódjának diszkurzív határai. Bp., 2009. 99-131, 135-137; Michaela Holdenried: Autobiographie. Stuttgart 2000.

Az újabb kutatások az önéletrajzok tipológiájával is foglalkoznak. Eszerint az önéletrajzok közeledhetnek az emlékiratokhoz, továbbá a fikcionalitásához, a memoároknál közelebbi műfajokhoz (nem feltétlenül tautológia az önéletrajzi regény megnevezése); a megírás módját tekintve különbség tehető a narrációs technika terén, elképzelhető (van ilyen, például a Kazinczyé!), hogy az elbeszélés dominál, a történetmondás, egy másik esetben a reflexív-esszéisztikus elemek játsszák a nagyobb szerepet. A XX. században továbbrétegződő önéletrajzokra ezúttal nem térnek ki, a Kazinczyra több ízben hivatkozó, a Kazinczy-élet fontos epizódjáról elbeszélést író Márai Sándor önéletrajzaiban a följebb emlegetett különbségek lassan-lassan eltűnni látszanak, elbeszélői, történelmi, szociológiai, önértelmező-önterápiás vonatkozásai nem különülnek el egymástól, miközben egy újraértelmezett referencialitás messze nem zárja ki a regényként olvasás lehetőségét. Az „önéletrajzi paktum” elfogadásával szembenállni látszik a hangsúlyozott fikcionalitás, Kazinczy esetében azonban jórészt a fikcionalitás elfedése igyekezetének stratégiájával találkozunk.

A *Fogságom naplójában* található üres helyek nem annyira az emlékezet kihagyását dokumentálják, hanem indokolják, miért hagy ki törvényszerűen az emlékezet (eltiltják az írástól, nincsenek az íráshoz, a jegyzeteléshez, a följegyzéshez megfelelő feltételek); egyáltalában a természetes felejtést ellensúlyozni törekvő megidézés, a képzelet játéka nemigen adott meg a saját pályáját klasszicizálni próbáló, a maga neoklasszicizmusát „főirány”-ként elfogadtatni óhajtó önéletrajzi szerzőnek. A levelezéssel egybeolvasva a fikcionalás elbeszélést képző akarása nyilvánvalóan jelen van a *Pályám emlékezetében*, a *Fogságom naplójában* kevésbé, igaz, a 2387 nap „ön”-dokumentációja jóval hiányosabb, mint az egyéb időszakokból származó. Ami pedig a klasszicizálást illeti, ott elsősorban a magatartás (és általában: a tartás) megformálódása tűnik lényegesnek; az a következetesnek tetsző reflexív viszony, amely Kazinczyt a korszaknak nem mindig üdvözléssel fogadott irányaihoz, személyiség-elképzeléseihez fűzi. Itt utalok vissza arra, hogy Kazinczynak elsősorban öltözetében érzékelhetjük, hogy nem az „átlag”-nemesi reprezentáció vezeti, mikor megfesteti magát, s mikor írótságait is arra buzdítja, portréjukkal is hagyjanak önmagukról jelet a maradéknak. Mindazonáltal a Kazinczy-önéletrajzok egyensúlyoznak a szerzőjük szerint igazolható és az emlékezet által megkonstruált referenciák között, elsősorban annak érdekében, hogy vég eredményben egységesnek ható narratívát produkáljanak. Egy korábbi előfeltevésemet szükségesnek gondolom újra megfogalmazni, miszerint a *Fogságom naplója* „hiányai” belekomponálódnak az előadásba, a fogva tartás, a kiszolgáltatottság, a szűk térbe szorítottság „beszédesebb” lesz vagy lehet azáltal, hogy a rabságnak látható jeleibe (a megannyi kihagyás!) ütközik az olvasó. S figyelembe veendő az a tény, hogy Kazinczy megemlíti, miszerint egyes események elbeszélése azért sikerült töredékesre, mivel vagy elégette a korábbi dokumentumokat, vagy elvesztek, vagy elmulasztotta, hogy az eseményekről följegyzést készítsen. Ezáltal az önéletrajzi elbeszélés őszinteségének, elhíhetőségének fokát emelte, más, emlékezetből kibukó, majd újabb szövegváltozatokban másképpen leírt epizódok hitelességét igyekezett (ezzel a fogással, de lehet, hogy ez nem vagy nemcsak „fogás”) biztosítani.

S ha műfajilag a még közelebbi meghatározhatóság jellemzőit keressük, az esszéista „megoldásokat” nyugodtan kizárhatjuk. Kazinczy útleírásaira esetleg ráolvashatnók az esszé-szerű megfogalmazás „kísérlet”-ét (hogy tautológiával éljek), bár éppen a pannonhalmi útról

frottak narratív-polemizáló voltukkal illeszkednek egy életrajzi jellegű elbeszélésmódba.³¹ A korábbiak ellenben az utazó alakjának „diszkrét” konstrukciójával viszonylag kevés elbeszélői elemet tartalmaznak, elsősorban a megtett út állomásainak közlésével, a fontosabbnak az tetszik, hogy ez az útleírói törekvés az (ön)életrajzba beilleszthető tájszemlélet alakulástörténetének kérdését segít fölvetni. Ezen keresztül viszont ezt a fajta leírást emelik be a túlnyomórészt „epikus”-önéletrajzi anyagba. A természeti szép óvatos érzékeltetése mellett a művészi szép (kertművészet) hangsúlyozódik néhány helyen, ez viszont a művészet révén történő önnevelés, önkonstrukció, önértelmezés formálásában mutatkozhat lényegesnek. Közbevetőleg jegyzem meg, hogy a tájszemlélet szubjektivitása kedvez az esszéhez közelítő műfaji elképzelésnek, a tájszemlélethez fűződő „asszociációk” pedig az általánosabban értett kultúra elgondolását teszik vagy tehetik lehetővé. S minthogy a Kazinczy-(ön)életrajzok a hangsúlyozottan személyessé tett kulturális önszerveződést tematizálják, kiegészítik, új vonásokkal gazdagítják az (ön)életrajzi elbeszélést. Kazinczynál bizonyára jóval kisebb mértékben, mint Goethénél, akinek itáliai útirajzai nemcsak egy emlékezőtechnikát reprezentálnak, hanem az önnevelés folyamatát is, az „északi” és a „déli” táj, világ nem egyszer konfliktusos elgondolásának dokumentálásával rétegzik a személyiség különféle földrajzi, kulturális elhelyezkedésének narrációját. A XVIII. századtól kezdve az irodalmiasítás, a par excellence irodalmi formára törekvés, irodalomként elfogadtatás szintén az önéletrajzíró vállalt és hangsúlyozott feladatai közé tartozik; amennyiben Vörösmarty a Kazinczy-élet egy epizódikus passzusának módosítását kéri, akkor ebben a gesztusban feltehetőleg a *Pályám emlékezete* irodalomként, módosítható, ástrukturálható, másképp stilizálható szöveggént jelenik meg, hiszen történelmi dokumentumot lehet ugyan cáfolni, de ezt elsősorban egy másik dokumentummal, egy megfelelően megszerkesztett érveléssel lehet.

Visszaulva egy korábban futólag említett gondolatra: a ma olvasóját, értelmezőjét, akár szövegkiadóját mennyiben befolyásolja, hogy a Kazinczy-önéletrajzok megjelenése óta miféle mástípusú prózai és verses önéletrajzok láttak napvilágot? Ezúttal kizárólag a magyar irodalom eseménytörténetét tartva szem előtt: Móricz Zsigmond *Életem regényétől* Illyés Gyula *Beatrice apródjaiig*, Nagy Lajos többkötetes vállalkozásától Babits Mihály kevésbé szabályosnak mondható *Keresztülkaszul az életemen* című kötetéig, Szabó Lőrinc *Tűcsökenéjétől* Szántó György *Fekete éveim és Öt fekete holló* című műveiig, s a kutatás olykor Márainak *Egy polgár vallomásai* című önéletrajzi regényével nagyjában-egészében egy körbe vonja Illyés Gyula *Puszták népe* című alkotását. Attól függetlenül, hogy a XX. században a korábban viszonylag pontosan leírható, jellemezhető műfajok széttagozódnak, változataik egyre differenciálódnak, az önéletrajz elméletírói (amellett, hogy hat rájuk az önéletrajzi művek közt megfigyelhető széttagolődás) nem tudnak teljesen elvonarkoztatni a XX. század műfajtörténetétől, és például a Rousseau-kutatás/értelmezés más feladat elé állítja a *Vallomásokat* modellként felfogó elméletírókat, mint állította ezelőtt ötven vagy száz évvel, már csak a személyiségfelfogások változásai miatt is.

A Kazinczy-kutatásban sokáig azért nem következett be az „áttörés”, mivel a filológiai feltárás számottévő hányada erős késedelmet szenvedett, és például a *Pályám emlékezete* s az előszövegeknek elkönyvelt töredékes életrajzok, följegyzések, melyek ugyan hol folyó-

³¹ Kazinczy útja Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra. Pest 1831.

iratban, hol könyv alakban megjelentek, nem vagy nagyon kevésbé és/vagy vitathatóan olvasódtak össze. Így érdemben csupán a kritikai kiadás munkálatai során lehetett szólni a Kazinczy-önéletírás alakulástörténetéről, arról nevezetesen, hogy az előzményként aposztrofált önéletírásszerű följegyzések, történet-elbeszélések után született *Pályám emlékezete* olyan értelemben vett műfajváltás, amely egy akkor bizonytalan státusú szövegegyüttesből kiindulva egy önéletrajznak elfogadható ajánlattal árnyalta a még nem teljes magyar műfaji rendszert. Még hozzá olyan címmel, amely ezt az ajánlatot hatásosan közli az olvasóval. Az önéletrajz-történet magyar differenciálódásában ekképpen jut szerep Kazinczynak, s ezt a „maradék” úgy igazolja vissza, hogy – míg költői tevékenységét, nyelvújítói munkálkodását sok esetben erős fenntartásokkal illették – prózaíróként többnyire még azok sem tagadják jelentőségét, akiket egy merevebb besorolás anti-kazinczyánusnak tart.

A Kazinczy-kiadások történetében a kritikai megközelítés nyitott egészen új fejezetet. Olyanok vállaltak munkát, akik a szövegkiadásokban végrehajtott újító tevékenységtől sem riadtak vissza, számot vetve a „technika” biztosította lehetőségekkel, s ezzel párhuzamosan a szövegfilológia „funkcionalitás”-áról gondolkodtak, valamint irodalomelmélet, -történet, szövegfilológia komplementaritásában voltak képesek érzekelni és érzékeltetni egy Kazinczy-típusú szöveghagyomány célszerűbb kiadásának minden eddiginél jobb esélyét. A gyakran szinte áttekinthetetlen lett/tett eddigi megoldásajánlatok helyébe (megtartva az alapos jegyzetelés bevált módját) a *Pályám emlékezete* esetében például annak belátása került, hogy – bár önálló művekről nem beszélhetünk – meghatározott, olykor az addighoz képest kisebb mértékben elmozduló önleírási aktus kerül, az „állandó” elem vagy tényező nem gátja az olykor stilisztikai jellegű, máskor másmilyen változtatásnak. S mint a portrészorozatról elmondható, Kazinczynak „arcai” vannak,³² esetleg más-más arccal fordul a kortársi, utókorbeli stb. olvasóhoz/szemlélőhöz, mintegy azt sugallva egyfelől, hogy a szövegek nemigen véglegesíthetők, a tökéletesedés felé csupán haladni lehet, másfelől az emlékezet esendő, egy váratlanul előkerülő papírszlet, jegyzet beiktatása okot adhat a módosításra, mindezeknek következtében a személyiség megragadhatósága problematikus. A változatok különféle ajánlatokat tartalmazhatnak, a megértésre törekvő befogadó kényszerülhet arra, hogy a correctio problémakörében megegyezzen az elbeszélővel, de elutasíthatja a változtatás jogosultságát (inkább a lírai művek meg az *Erdélyi levelek* esetében érte bírálóat Kazinczyt, az új szöveg messze nem bizonyosan jobb a réginél). Azonban attól nem tágit Kazinczy, hogy irodalmi szerepét maga jelölje ki, szinte megalapozva egy „kazinczyánus” irodalomtörténeti hagyományt.

Magam több ponton bizonytalanodtam el. Az elsőt talán úgy tudnám a legszemléletesebben érzékeltetni, hogy emlékeztetek: miszerint Kazinczyt oly szerzőként igyekszem láttatni, ki egyfelől kiépít egy irodalomtörténeti hagyományt tevékenységével, másfelől viszont mintegy előrevetíti értékelésének, besorolásának általa kívánt módját, azaz kijelöli helyét a maga tudja, mennyire változó irodalomtörténetek folyamatos rendjében. Csakhogy nem egészen jogosult még 1831-ben, Kazinczy halála évében, sem magyar irodalomtörténetről beszélni, nem pusztán a szónak, fogalomnak XX-XXI. századi értelmében, de még a XIX. századiban sem. Közhely, miszerint Toldy Ferencet szokás a magyar irodalomtörténet-írás

³² Bodrogi Ferenc Máté: Kazinczy arca és a csiszoltság nyelve. Debrecen, 2012.

„atyja”-nak nevezni; 1831 körül még mindig a kritikai beszédmód elfogadhatósága-elfogadottsága jelent több problémát; a történetíráshoz képest a magyar irodalomtörténetírás még csak készülöben van, az anyag – amennyiben erről szólhatunk – jórészt feltáratlan (vö. Balassi-életmű!), Kazinczy tübingai pályaműve éppen úgy ismeretlen, mint Schedius Lajos irodalomtörténeti munkálkodása, legfeljebb Mailáth János idevágó áttekintése vált olvashatóvá.³³ Amikor Kazinczy megtervezi a maga helyét – mondjuk ezúttal így – a magyar irodalmi Pantheonban, megsejti, tapasztalja, hogy esztétikai, nyelv/stílusújítói, kritikai tevékenykedése vita tárgya marad,³⁴ fordításaival egy viszonylag hosszú periódus szükségleteit elégítette ki, mert szerénykedve közölte, nem érzett magában elég tehetséget az „originális” munkák szerzésére. (Nem ő volt az egyedüli, aki a lírai teljesítményt általában többre tartotta, mint a prózait, a verset inkább becsülte, mint a „kötetlen” irodalmi beszédet.) Ilyen módon nyilatkozataival oda igyekezett hatni, hogy egy korszak reprezentánsaként minősítsék, s az általa szorgalmazott klasszikai szín, ízlés, előadásmód képviselőjének tartsák számon. Megélte Vörösmarty versnyelvének kibontakozását az 1820-as években, a magyar versbeszéd romantikába fordulását, ehhez képest írta körül a maga helyzetét, kísérelte meg az 1780–1830 közötti korszak irányzatai között elhelyezni életét és műveit. Ezzel elébe játszott az irodalomtörténeti értékelésnek, megkönnyítve és megnehezítve Toldy Ferenc később létrehozott korszakértékelését. Önéletrajzaival, leveleivel átadta az értékelés dokumentációját, ugyanakkor a túl sok anyag erősen megnehezítette a tájékozódást.

Ezen a ponton elbizonytalanodásom következő tényezőjével folytatom. Magamat is beleértve, a kutatás sűrűn érkezik Kazinczy különféle taktikázásairól, a leginkább talán arról, mennyi tudatossággal játssza el szerepét a XIX. század egymásra toluló irányai között. Kis túlzással (remélem, én nem így jártam el) akár Kazinczy manipulatív akcióiról íratnak le tanulmányrészletek, miként szervezte (nem életművét, hiszen minden alkotó valamiképpen szervezi a maga életművét) vállalkozásai sikerét, fogadtatását (akadt kortársa, aki avval vádolta, hogy német nyelvű folyóiratokban ünnepeeltette magát), egyengette irodalmi sikerét, nézeteinek terjesztését, az általa szorgalmazottak elfogadását. A mai irodalmi mechanizmus, kiadói politika (reklám), „üzlet” azonban – ahogy én látom – Kazinczy pályaszakaszaiiban nem lelhető föl, legfeljebb a Conversations-Lexikon körüli perben.³⁵ Annyi bizonyosnak tetszik, hogy Kazinczy (ismét leírom: minden alkotó) azt szeretete volna, hogy művei megjelenjenek, azokat megismerjék, olvassák, megvásárolják, esetleg fordításban is napvilágot lássanak, beszéljenek róla, ismertessék, vitassák meg.

Annyi tudatosságot tételezek föl Kazinczyról, hogy mérlegelte és megválogatta, mely esztétikai nézet, mely nyelvváltozat, melyik műfajfelfogás, mely történelemszemlélet álta-

³³ Magyarische Gedichte. Übers. Johann Mailáth. Stuttgart-Tübingen 1825. Mailáth itt közölte „irodalomtörténeti” áttekintéséhez – a Kazinczy-levelezés tanúsága szerint – Kazinczytól is kapott adatokat. Toldy Ferenc jól használta föl Mailáth tanulmányát Handbuch der ungrischen Poesie. Pest-Wien 1827-1828. című munkájában.

³⁴ „hosszabbra nyúlt életem mint hogy azon álmélkodhatnám, hogy egyenlőleg mindnyájan nem gondolkothattunk: igen azon hogy tűzünk által igazságtalanságig s tisztetlenségig engedjük magunkat elragadtatni. A dolgoknak több oldalai vagynak egynél, s az igazságos Bírálonak tiszte a megítélés alá vett dolgot mindenikéről tekinteni, s a szerény nem fogja felejtetni mivel tartozik.” Kazinczy Ferenc: Igazítás. = Tudományos Gyűjtemény, 1831. 2. 125-126.

³⁵ Ezt Kazinczy távolabbról szemlélte, ellenben a Pyrker-fordítás ürügyén előkerülő érvek és ellenérvek a poétikai kérdések mellett, sőt azokon túl a hatalom problematikáját is bevonják a megnyilatkozásokba. Erről másutt részletesebben szándékozom írni.

lános elfogadását tartja kívánatosnak egy teljes irodalmi rendszer kiépítése, a műfaji-nyelvi differenciálás, a hajlékony, sűrű szövéű, gazdag és „kecses” irodalmi nyelv általános alkalmazása, művelése érdekében. Széphalmi (földrajzi) elzárkózottságában azonban csak a levelezés által történő „irányítás”-ra, egyesek szerint „vezérkedés”-re telt, valamint polémikus, vitára ingerlő állásfoglalásokra, de ne feledjük, mindezekkel igen sokat kockáztattott. Annyi ugyancsak bizonyos, erről volt szó, „arcai” voltak,³⁶ sokféleképpen tudott levelet írni, de éppen azért, mert polémiai révén helyett ellenfeleket gyűjtött, híveinek táborára sem maradt állandó, manipulációra, ha akarta volna, sem igen volt módja. Lehet, hogy önleírásaihoz, önértelmezéséhez valamivel óvatosabban kellene közeledni, Kazinczy irodalomtervezése és a terv megvalósítása/megvalósíthatósága között nem egyszerűen nagy volt a távolság. Hogy olykor nem kevés naivitással hitte, miszerint a német irodalom és irodalmi-nyelv-teremtés XVIII. századi útja a magyar viszonyok között megismételhető, de legalábbis utánozható vagy követhető; hogy a nyelv géniusza fogalma leveleiben nem minden esetben jelenik meg ellentmondások nélkül; hogy nem kevés „akartság” vezérli ízlésfejlést, a „szokatlan”-t a középpontba állító stílusújításaiban, hogy nem értette meg (nem akarta megérteni?) teljes pontossággal, mi háborította föl a nyelvi-fordítói törekvéseket kommentáló-vitató ellenfeleit, aligha vita tárgya. Az azonban mélyen meggondolkodtató, miféle eszközöket használt annak érdekében, hogy számára kedvező (irodalmi) közvéleményt alakítson ki.

A „maradék” erősen megoszlik abban a tekintetben, hogy Kazinczy törekvései valóban megeremtették-e egy modern magyar irodalom vagy/és irodalmi tudat alapjait, vagy éppen ellenkezőleg: zárványnak bizonyultak, és félrevitték-e a Kármán, Csokonai, sőt Berzsenyi által képviselt (?) esztétikai-irodalmi-nyelvi gondolkodás lehetőségét. Toldy Ferenc irodalomtörténetei Kazinczy „igaza” mellett szavaztak, és ezt Arany János, olykori fenntartásai ellenére,³⁷ igenelte; s a Kazinczyról verset alkotók, Petőfitől Radnótiig, ugyancsak Kazinczy mellett foglaltak állást. Nem tagadható, hogy (például Petőfi esetében) nem annyira az életmű, inkább az életrajz ismeretében.

De ezen a ponton visszakapcsolhatunk életrajz, pályakép és életmű összefüggéseihez, ahhoz nevezetesen (attól függetlenül, hogy remekműnek minősíthetjük-e a Kazinczy-életmű egyes darabjait, elsősorban néhány prózáját, vagy sem), hogy az önéletrajzokban fölvezetett pályakép és az életmű között sikerült megfelelést konstruálni, még ha jelentősebb-kevésbé jelentős szövegváltozatokra bukkanunk (például a *Pályám emlékezete* alakulástörténetét végigkísérve), a kor által meghatározott és a kort meghatározó személyiség megalkotására tett kísérlet egészében sikeresnek mondható. Nem azért, mivel akár a kor, akár a személyiség „elrajzolódik”, még csak nem is egy manipulációs stratégia érvényesülése miatt, mindössze (s ez sem csekélység) arról van szó, hogy a felejtés, valamint a dokumentáció esetleg kisebb-nagyobb hézagai miatt időnként másképp egészül ki az elbeszélés, a narráció nem egyszer a maga szabályai szerint formálódik, a narrációs elemek a háttérbe

³⁶ Bodrogi a 32. sz. jegyzetben i. m.

³⁷ „Ha Petőfi versei megtizedelését Kazinczy, az öreg eszközözhette volna Dajkával [!], nem repült volna-e tűzbe a nagyobb rész...” Arany János levelezése 1857-1861. S. a. r. Korompay H. János. Bp., 2004. 13. Vö. még: 20. sz. jegyzetben i. m. 676. (Hibáztatja Kazinczy szóróvidítéseit.)

szerítják a dokumentálható, tényszerűbb anyagot; s egyáltalában a történet olvashatóbbá tétele érdekében helyenként stilisztikai jellegű eltérések iktatódnak be.

A kutatás által feltárt és a szövegek összehasonlításával bizonyító változtatási javaslatok – ismétlem – általában nem érintik a történetek lényegét, központi magját, sokkal inkább a történetek pittoreszk részleteinek szemléltetésére vannak hatással. Kazinczy képzőművészeti érdeklődése (miként kertművészeti szemlélete) mintegy belekomponálódott nemcsak élete szereplőinek bemutatásába, hanem a történetfejlesztés mikéntjébe is. Az viszont megfontolandó: új írótipust próbál-e meghonosítani Kazinczy azáltal, hogy különféle korszakaiban (elsősorban fogsága előtt, majd fogsága után) különféleképpen határozódik meg tevékenysége, megvalósítható élettervei szerint. A fogság előtt alapvető jelentőségű hivatalvállalása, amely ugyan nem teljesen egyedülálló a korszak magyar irodalmában, de Kazinczy a leginkább exponált szituációba kerül, a sokak által ellenzett jozefinus iskola/oktatáspolitikai szolgálatában, tisztviselőként. Ezt követőleg íróként kívánna országos ügyekbe beleszólni, az *Orpheus* szerkesztőjeként, a Hamlet-fordítás előszavát tanúságtételre hívva, színműfordításaival (még fogsága idején sem tér el e célkitűzésétől). A fogság után csak közvetett módon vehet részt a helyi, illetőleg az országos politikában, viszont íróként, neológusként irányítaná a nyelv/stílusateremtést, a beszédmódot, nem utolsósorban a magyar és az európai irodalmak kapcsolatrendszerét építve. Főleg ez utóbbi bizonyul (még a XX. század egyes esszéírói megnyilatkozásai szerint is) hatásosnak és vitathatónak, Pest-Buda tája s az emberiség szólamainak összehangzása, ezáltal (Kazinczy szóhasználatával élve) a *hazateremtés* (irodalmi-kulturális haza-konstrukció) egy olyan szellemi magatartást reprezentált, amely ily tudatossággal és megtervezettséggel sem szokványosnak, sem népszerűnek nem volt mondható. Szembekerült – mondjuk így – a feudális társadalom szokásrendjével, de kénytelen volt (birtok- és örökségügyekben) szinte élete végéig pereskedni, nemesi rokonai jóindulatára, megértésére nemigen számíthatott, valóban nem volt próféta a maga szűkebb hazájában. Ennek ellenére élte a maga lehetőségei szerint a birtokosi életet, ezen rést elsősorban utazásai ütöttek, amelyek szintén nagyon kevésbé voltak szokványosak, következményeik anyagilag ugyancsak többnyire kedvezőtlenek. Nem politizálhatott nyíltan, még leveleiben is óvatos(kodó) fogalmazásra kényszerült. Íróként szembekerült író társainak messze nem jelentéktelen részével, Debrecenről a Dunántúlra elleneztek, Fazekas Mihálytól Kisfaludy Sándorig vonták kétségbe annak az útnak a járhatóságát, a Kazinczy megtestesítette írói írást, melyet gondnal tervezett meg, s melyet megalkuvás nélkül kívánt volna elfogadtatni. Ezenközben mégis létre hozott egy életformát, képviselt egy író/irodalomeszményt, körvonalazott egy korszerűnek ható patriotizmust. Kortársai és utókorának ellenzői nem egyszer túlzó módon vetették szemére (hazafiatlannak minősítve) „nyelvújítását”, egy másik oldalról olykor történelmietlenül ünnepelték. Erre hozok egy viszonylag keveset idézett, szép példát Hevesi Andrástól.

„Az ízlés élménye nem diadal, hanem kompromisszum, bölcs meghátrálás volt számára, nem mások ellen védte meg az ízlést, hanem saját maga ellen. A nyelvújítással nem egy ízlés terrorját akarta a magyar irodalmon gyakorolni, hanem szavakat keresett a maga emlékekkel terhelt, érzékeny és éber öntudatának sejtetésére, mint Münchenhausen, aki a saját hajánál fogva emelkedett a levegőbe. Kazinczy a magyar irodalmat a múltjával együtt

akarta megteremteni. (...) Demokrata volt egy olyan korban, mikor a demokrácia még nem tömegszenvedély, hanem egy előkelő lélek egyéni kötelességérzése, polgár és hazafi, amikor az utóbbi még nem kenyérkereset, hanem ideális szenvedély és bölcs utópia”.³⁸

Érdemes eltöprengeni: ki az a „Kazinczy-korban”, aki annyi egymással ellentétes fejtegetésre adott lehetőséget; aki pozitív és negatív megnyilatkozásokra ösztönöz íróutódot, esszéistát, irodalomtörténészt? A kérdés emígy módosítható: valóban Kazinczy koráról beszélhetünk-e, netán Kazinczy és kora lenne a pontosabb periódusjelölés, esetleg Kazinczy pályájának emlékezete címmel írható le az 1780-as és 1820-as esztendők irodalmi mozgásában meghatározó, megszorító: az egyik leglényegesebb jelenség, ebbe belefoglalva, a Kazinczy ellen forduló, számos nézetét (Földi János óta az 1820-as esztendők Döbrentei Gáboráig) vitatók törekvéseit?

Mindez kimondva-kimondatlanul ott munkál azok kutatásaiban, akik a kritikai kiadást készítik, kénytelenek lévén összevetni Kazinczy önleírásait és az utókor kutatásának meglehetősen rétegzett Kazinczy-képét. A résztanulmányok feltárják vagy feltárhathják mindazokat a változatokat, amelyek eddig jórészt rejtve maradtak, elmozdulhatnak attól a metódustól, amely csupán Kazinczyval magyarázza Kazinczyt. Mindezt nem azért, mert a Kazinczyval különbözőképpen elfogult kortársak és Kazinczy eltérő álláspontjainak szembesítésére töreksenek, hanem azért, hogy – többek között – a Kazinczy-önkép szövegtörténetét rekonstruálják, s e rekonstrukciós tevékenység során annak kérdezzenek „mögé”: miféle magyar és világirodalmi kontextusban igényelt, vágyott, elfoglalt hely készített a széphalmi Mestert pályája olyan tervezésére, kompromisszumaira, nyelvi, stilisztikai, retorikai, világnézeti elgondolásainak szüntelen alakítására, amely ugyan egy koherensnek, megszervezettnek tetsző életmű leírhatóságának esélyét csillantotta meg, de amely csak egy látszólag magabiztos alkotó állandó kereséséről, tökéletesség-ábrándjáról, egy remélt idealitásról tanúskodott, és egy végső fokon klasszicista évtizedekről sugallt periódust volt képes, igaz, meggyőző erővel, valamint egy kompromisszumai ellenére következetes magatartásról árulkodó írószerepet hihetővé és elfogadhatóvá téve, a magyar irodalomtörténet jelentős eseményévé avatni. A Kazinczy-életmű nem szorul az apologéták olykori mentegetéseire, az élet mindenképpen hitelesítette az életművet, s az életmű fényében az élet – a költői utókor tanúsítja – példaszerűvé, több versben, értekezésben szinte allegorikussá lett. A Kazinczy-önleírás: műalkotás, rendelkezik a műalkotás igazságával.³⁹

FÜGGELÉK

S bár eddig sem maradt figyelmen kívül, miként hozza létre Kazinczy az emlékezet teit, Orbán László legutóbbi tanulmányában⁴⁰ azt célozza meg, hogyan alkotódik meg a különböző Kazinczy-szövegekben az össze/egymásraolvasás révén az emlékezésekből egy/a sok/többarcú korszak, és ez a korszak mennyiben és mi végre lesz történetté. Majd ebben

³⁸ Hevesi András: Kazinczy példája. = Nyugat 1931. II. 20. sz. 395. Hevesi erősen vitatja Halász Gábor a dolgozatban is idézett tézisét Kazinczy diktátori („vezérkedő”) hajlamairól.

³⁹ Ezen a ponton utalok vissza Halász Gábor esszéjének általam kivonatolt részletére. Vö. 16. sz. jegyzetben i. h.

⁴⁰ Orbán László: Az útbaigazított emlékezet Kazinczynál. (Identásminták Kazinczy önéletrajzi szövegghálójában – a kulturális emlékezet helyi gondolatának megjelenése.) = Studia Litteraria 2012. 1-2. 89-102. Az idézetek: 101.

a lényegében nyitott történetben valósul meg az a variabilitás, amely a korábbi Kazinczy-filológiában nem egyszer csupán a dokumentaritás erejével bírt, s ezzel egybehangzóan rajzolódott ki a Kazinczy-portré. A „hiteles kép”⁴¹ rekonstruálása, sőt rekonstruálhatósága érdekében munkálkodott mind a kazinczyánus, mind pedig az anti-kazinczyánus irodalomtörténet, amelynek vitáit Orbán László – helyeselhetően – mellőzni látszik. Egyrésről „hatalmas referenciahálózatot” lát(tat) a Kazinczy-(ön)életrajzi, kortörténeti szövegek között, másrésről megállapítja: „Kazinczy (...) több lehetőséget is végigírt, vagyis sok szövegváltozat áll rendelkezésünkre. A szöveg lehetőségek kidolgozása és egymáshoz kapcsolása végláthatatlan variációs lehetőséget rejt, ezért a megírt történetben megképződő (ön)elbeszélői identitás is végláthatatlan variációban lép színre.”

Két megjegyzést kockáztatok meg: a correctio és a horatiusi „kilenc év” (nonum praematur in annum) nem leegyszerűsítve alkotástechnikai, hanem poétikai elve (több ízben írtam le: a mű befejezhetetlenségét feltételező állásfoglalás!) aligha hanyagolható el, viszont a megannyi töredék a Kazinczy-hagyatékban nem a fragmentumnak műfajként elismertetését feltételezi, hanem a befejezhetetlenséget dokumentálja, nyilván nem a Kazinczy által csupán nyomokban ismert német koraromantikát visszhangozva. (Novalist, August Wilhelm Schlegel, Friedrich Schlegel nemcsak híradásból veszi tudomásul, anélkül, hogy valóban tanulmányozná műveiket.) A correctio egyben a tökéletes mű ábrándjának kergetéséről árulkodik, s ez talán kapcsolatba hozható (például) az önéletrajzok többszöri újrakezdésével. A correctio elvének következetes betartása eleve lehetővé teszi a variabilitást, a szintaktikai cserék, a rövidítések, az átírások együtt jár(hat)nak a történet (némi) módosulásával. A történet „magja” azonban többnyire változatlan marad, hol a „peremmotívumok” cserélődnek, hol nyíltabbról rejtettebbre (hol megfordítva) fordul a szó, Kazinczy (s ezt már visszatekintve állapíthatjuk meg) a történet több lehetőségét játssza ki, miközben a lényeg: élet és korszak együttszemlélése megmarad.

Második megjegyzésem a megtervezett, intencionált utókorra vonatkozik.

SZÉPHALOM egy „hely” esztétizálása, a széphalmi lét, Széphalom mint (levelezési) központ, a Széphalomból érkező költő/íróavatási beszéd előlegezik a majdani emlékezeti helyet; az irodalomtörténeti szerep Széphalmot beemeli egy/a költői magatartás szakrális helyei közé. S ezt tette a korai álnévválasztás, a Széphalmy Vinczézé, akaratlanul erősítette a gúnyirat *Dicshalom* jelölése, az 1840-es esztendőök utazói, Erdélyi János és Petőfi Sándor visszavonhatatlanul írták be az irodalomtörténetbe a pusztán irodalminál jóval jelentékenyebb személyiség költői lakozásának színterét. Az 1830-as esztendőökben meginduló Kazinczy-összkiadás (mely a „viszonyok” következtében jó darabig csak töredékes lehetett), az akadémiai nagyjutalom, amelynek indoklása Vörösmartyhoz fűződik, majd Toldy Ferenc monográfiájának kezdeményezése lényegében annak a „maradék”-nak visszajelzése volt, amelyet Kazinczy tervezett meg, illetőleg, amely Kazinczy intenciói szerint vélt eljárni. A széphalmi kúria szomorú sorsa, aztán a mauzóleum, a Kazinczy-hagyaték hányatott, majd nagyjában-egészében, többé-kevésbé megnyugtatóan végződő sorsa nem pusztán a

⁴¹ Hans Belting: A hiteles kép. Képviták mint hitviták. Ford. Hidas Zoltán. Bp., 2009. („A nyilvános képek mindig is kitüntetett helyeken voltak, és ők teremtették meg egyáltalán a nyilvánosságot azzal, hogy úgyszólván nevesítettek bizonyos helyeket.” 31. A XIX. század sajtójában több ízben lapozhatunk rá a széphalmi kúriáról készült metszetekre, a Kazinczy-portrékra, majd a mauzóleumra.)

kultusztörténet tárgya, hanem a Kazinczy-emlékezet helyének állandósulása, a Kazinczy-filológiával szorosan összefüggő irodalom- és kultúratörténeti cselekvés, amely természet-szerűleg alakította a Kazinczy-kultuszt, amely viszont a Kazinczy-kutatástól kapott újabb meg újabb erősítést. E kultusz jegyében formálódott a széphalmi helytörténet; s mellette indult meg a művek kritikai kiadása.



A kassai premonstreai rendház és templom
1787. november 13-án a rendház első emeletén alakította meg Baróti Szabó Dávid, Kazinczy
és Batsányi János a Kassai Magyar Társaságot
GAÁL ZOLTÁN FÉNYKÉPFELVÉTELE

DEBRECZENI ATTILA

Kazinczy ismeretlen félfíves nyomtatványa a kassai *Magyar Museum* indulása előtti évből

Kritikai kiadás készítése közben a sajtó alá rendező *mindig* talál *váratlanul* valamit. Hogy mit és mikor, nem lehet tudni, de mindig így történik. Így bukkant fel Kazinczy félfíves nyomtatványa is: egy levél kéziratához ragasztva található a nevezett nyomtatvány, melynek léte Váczy János levelezés-kiadásából nem derül ki.

(a szövegforrás)

A Kazinczy által Aranka Györgynek írott, 1793. január 5-i levél Váczy János általi kiadásában¹ a levélszöveg után folytatólagosan három vers következik, az első címe alatt a főszövegbe illesztve a „(Kazinczy javított példánya után.)” megjegyzés olvasható, a jegyzetben pedig pusztán a „levélhez mellékelte első költemény”-ként említődik. Hogy milyen példányról van szó, vagy hogy mi ez a melléklet, s egyáltalán miért is kell ezt itt megjegyezni, az csak akkor derül ki, ha megnézzük az autográf kéziratot, amely az OSZK Levelestárában található, Kazinczy Arankának írott levelei gyűjteményében, a 25. darabként, az 54a–58b oldalakon (ez az a kézirat, amelyet Váczy is használt, s amely akkor még Váczy jelzése szerint Gyulay Pál birtokában volt). A levélszöveg egy lapnyi (54ab), ehhez van ragasztva a kisebb, nyolcadrét lapokon található, félfíves (azaz nyolc oldalnyi), eredeti oldalszámozás nélküli nyomtatvány (55a–58b), amely Kazinczy négy versét tartalmazza: *Az Esthajnalhoz* (55ab); *Prof. Szabó Dávid úrhoz* (56ab, ezt Váczy nem közli, s nem is indokolja elhagyását); *A' Tavaszhoz* (57a–58a); *Daimonia* (58b).

A nyomtatványban mindegyik versnél van kéziratossá javítás és/vagy megjegyzés, ez némileg eltérőnek tűnik a levélszöveg autográf kézírásától. Váczy János a nyomtatványon lévő kézírást is a Kazinczyénak tulajdonítja, s ez valóban alappal feltételezhető, noha nem teljesen kétségen felüli. Ha összevetjük *Az Esthajnalhoz* című vers lehúzott első szakasza fölé írt új szakasz kézírását ugyanennek a versnek egy másik lejegyzésével, amely Kazinczy korai verseinek kortárs összeírásában² található (a Baróti Szabó-verssel és *A' Tavaszhoz* cíművel együtt), akkor rendkívüli hasonlóság tűnik szemünkbe. Ebben az összeírásban azonban csak az utolsó darabok³ származnak bizonyosan Kazinczy kezétől, melyek némi eltérést mutatnak a gyűjtemény megelőző hányadának kézírásától, ahol a szóban forgó

¹ KazLev. II. 286–289.

² Ráday-gyűjtemény, Szemere-tár/I., 11–12.

³ Ráday-gyűjtemény, Szemere-tár/I., 26–32.

versek is találhatóak. Ez a Kazinczyéra nagyon hasonlító kéz Aszalay Jánosé lehet, akiről Kazinczy is feljegyezte, hogy írása a felismerhetetlenségig az övéhez idomult.⁴ Nem zárható tehát ki, hogy a nyomtatványa is ennek a másik kéznek a lejegyzésében kerültek a javítások, de akkor vagy diktálást kell feltételeznünk, ami az aprólékos javításoknál kevésbé valószínű, vagy valamely másik forrás követését, az itteniekkel tökéletesen megegyezőt azonban nem ismerünk. Mindezek alapján, rögzítve a megítélés némi bizonytalanságát, a *feltehetően autográf* minősítés tűnik a leginkább megalapozottnak.

A levélről és a nyomtatványról készült egy nem autográf másolat is,⁵ ez két kéztől származik, a második, sötétebb tintás lejegyzés híven regisztrálja a nyomtatványon lévő kézírást, egyértelműen jelezvén, hogy önálló nyomtatványról és (szerinte) autográf rájegyzésről van szó. Mivel a félvínyi nyomtatvány nem tartalmaz sem szerzői nevet, sem közös címet, évszámot, kiadói vagy nyomdajelzést, így céljának, jellegének, keletkezési idejének és körülményeinek megállapításához alapos filológiai vizsgálatok szükségesek.

(a nyomtatvány és a levél)

A nyomtatvány keletkezési idejének megállapításához kézenfekvő alapul vennünk a levél megírásának idejét: 1793. január 5. Ez azonban legfeljebb annyit jelent, hogy a nyomtatvány ennél korábbi kell legyen, amennyiben valóban ehhez a levélhez tartozott eredetileg is, s nem utólag, tévedésből sorolták ide (mint ez nem kevés alkalommal megtörtént más esetekben). A levél első bekezdésének utolsó tagmondata: „vedd addig ezt a” Nyomtatásbeli ’s rézmetszési próbát.” Ez kétségtelenül vonatkozhat a mellékelt nyomtatványra (a rézmetszet nem található a levél mellett), de egyértelmű azonosító mozzanatot nem tartalmaz, vagyis hogy ténylegesen erre vonatkozik. A levelezés adatai alapján két másik levelet találtunk, melyeknek e nyomtatvány a melléklete lehetett.

Az egyik esetben Kazinczy maga hivatkozik erre a félvívre a Ráday Gedeon által 1786. november 23-án írott levélhez készített utólagos kivonatában: „A’ duplás ajándék tehát a’ Szabóhoz írt hendecasyllabus volt és fél árkusnyi nyomtatásban minden czimlap nélkül ezen Verseim:”, s itt három címnek üresen hagyott helyet.⁶ Vagyis pontosan emlékezett a nyomtatvány létrejöttére, de az a jegyzet írásakor nem volt a kezében, s emlékezetből nem tudta, mely verseit tartalmazta. Ez okozhatta Kazinczy tévedését, merthogy a levélben emlegetett duplás ajándék egyike bizonyosan nem lehetett e nyomtatvány, hiszen az egyrészt a Baróti-verset is tartalmazta, amit másik ajándékként külön említ, másrészt pedig 1786. október 19-én küldte el levelét Rádaynak, melynek melléklete lett volna e félví,⁷ s amelyre Ráday novemberben válaszolt, A’ *Tavaszhoz* és *Az Esthajnalhoz* viszont egyaránt bizonyosan 1787-ben íródott, így 1786-ban még nem lehetett készen e nyomtatvány sem.

A másik levél, amely Orczy Lőrincnek szól, 1787. november 12-én kelt, s első mondata így hangzik: „Bé-mutatom Nagyságodnak azt az eggynehány *valamimet*, aminek ki-nyomtattatására egy két Barátim ösztönzése vetemített.”⁸ Tartalmilag és időrendileg ez

⁴ Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. Sajtó alá rendezte Orbán László. Debrecen, 2009. 58–60.

⁵ MTAK. M. Irod. Lev. 4r. 37. Másolatok. IV. 1. csomó 54b–55a és 58b–60b.

⁶ KazLev. I. 118–120., a kivonat a 120. oldalon található.

⁷ KazLev. XXIII. 16–17.

⁸ KazLev. XXII. 20–21.

vonatkozhat a félfves nyomtatványra, de itt sem kétségtelen, hogy valóban arra vonatkozik, s ráadásul nem találjuk meg a levél mellett sem Váczy János kiadásában, sem az általa alapul vett kiadásokban (a kézirat pedig jelenleg nem lelhető fel).⁹ Ha mindezek alapján a nyomtatvány kéziratári helyéből indulunk ki, s el is fogadjuk, hogy az Arankához írott 1793. január 5-i levél melléklete volt, akkor még mindig ott a kérdés, hogy maga a nyomtatvány mikor készült. Merthogy a benne található versek bizonyíthatóan 1786-ban és 1787-ben keletkeztek (az utolsó dátum közöttük 1787. október 28.), vagyis csak annyi állítható az eddigiek alapján, hogy a nyomtatvány 1787 legvége és 1793 legeleje között keletkezett.

(a nyomtatvány keletkezési ideje)

A nyomtatványban található négy vers egyenként egy-egy szövegidentitás része: mindegyik szövegidentitás számos szövegforrásban létezik, melyek szövegállapotai különböznek egymástól.¹⁰ Ha egy versnek a nyomtatványban található szövegállapotát összevetjük más szövegforrások szövegállapotaival, kirajzolódik a szövegidentitás alakulástörténete, melynek jó esetben néhány pontosan datálható pontja, azaz szövegforrása is van, kijelölve így a többi időrendi helyét is. A négy szövegidentitásból három keletkezési idejét Kazinczy maga határozta meg: *Az Esthajnalhoz* (1787. október 28.); *Prof. Szabó Dávid úrhoz* (1786. október 16.); *A' Tavaszhoz* (1787. január 1.); a *Daimonia* esetében utóbb egy helyen 1786-ot, egy másik helyen pedig 1787-et adott meg. Ez utóbbinál a szövegállapotokban némi eltérést csak a két kései archiválási másolat mutat, ezeknek datálási jelentőségük szempontunkból nincsen, a negyedik forrás szövegállapota pedig tökéletesen egyezik a jelen nyomtatványéval. *A' Tavaszhoz* esetében viszont épp azért nem lehet egyértelmű megállapítást tenni a pontos időrendre nézve, mert minden forrás tartalmaz apró egyedi eltéréseket. Mindazonáltal a szövegállapot korainak tűnik, miként a Barótihoz írott versben az utolsó sor egyetlen eltérése szintén a korai időszakhoz köti a félfves nyomtatvány szövegállapotát.¹¹

Az Esthajnalhoz című vers esetében kivételesen fennmaradt az első fogalmazvány,¹² s látható, hogy a Bétsi Magyar Músa 1787. december 5-i számában,¹³ tehát nem sokkal a megírást követően közzétett szöveg – noha mutat módosulást, mégis – erősen ehhez köthet. S ezzel a kiadott szöveggel egyezik meg – két szónyi eltérést leszámítva – a félfves nyomtatvány is. A kassai Magyar Museum első számában¹⁴ közzétett változat ezekhez képest alapvető eltéréseket mutat: teljesen új az első versszak, a keletkezési dátum a cím része lett, a második szakasz első két szava kicserélődött, miként az utolsó sorban is 'remény-fára' változott az 'ákházt', s ehhez lábjegyzet is készült. A további forrásokban már mindig ezek a megoldások szerepelnek. A félfves nyomtatványban található kézirat

⁹ A két Váczy által említett kiadás adatai: Figyelő 1881. XI., 134–135.; Régi Okiratok és Levelek Tára 1906. II., 4. sz., 95–96.

¹⁰ E fogalmakról l. *Debreczeni Attila*: Csokonai költői életművének kronológiai rendje. Bp.–Debrecen, 2012. 17–22.

¹¹ E három vers szövegállapotainak összevetése a kritikai kiadás előmunkálatain nyugszik, a szövegforrások adatainak részletezésétől itt eltekintettünk, nem lévén érdemi kronológiai szerepük.

¹² MTA. K 642., 107a.

¹³ Bétsi Magyar Múza 1787., 767.

¹⁴ Magyar Museum, I. kötet, 1. negyed, 4.

bejegyzések pedig éppen ezeket a változtatásokat rögzítik (az eltérés mindössze egyetlen szó), vagyis a két pontosan datálható forrás (a Bétsi Magyar Músa és a Magyar Museum) szövegállapotaival lényegében egyező szövegállapotokat őrzött meg a nyomtatvány.

Ezek alapján megállapítható, hogy a félíves nyomtatvány nem keletkezhetett 1787 novembere előtt (ez persze a Kazinczy által megadott dátumból is következik), s nem keletkezhetett később 1788 júniusánál, amikor is a nyomdászhoz került a Magyar Museum első számának kézírata (a szám maga október végén jelent meg).¹⁵ Az ugyanis nehezen feltelezhető, hogy egy korai változatot nyomtasson ki Kazinczy azután, hogy az jelentősen átirva már megjelent a Museumban. Ez a datálás az Orczy Lőrincnek írott levél első mondatával látszik összhangban lenni, hiszen ott, mint láttuk, egy frissen elkészült nyomtatványról esik szó, de ez nem maradt fenn a levél mellett. Az Arankának írott levél mellett viszont fennmaradt, csakhogy itt meg azt nem tudjuk pontosan (s ő sem írja), hogy mi célból küldi mintegy öt év múltán e nyomtatványt, benne korai verseivel. Mindez felveti azt a kérdést, hogy egyáltalán minek is tekintsük e félíves nyomtatványt.

(a nyomtatvány jellege)

Kazinczy megjegyzései, amennyiben persze e nyomtatványra vonatkoznak, maguk sem teljesen egyértelműek. Az Aranka-levélben 'nyomtatásbeli próbát' emleget, az Orczy-levélben verseire utal némileg homályosan („eggyénhány *valamimet*, aminek ki-nyomtatására egy két Barátim ösztönzése vetemített”), a Ráday-levélhez készített kivonatban ugyancsak verseire hivatkozik, melyek „fél árkusnyi nyomtatásban minden czimlap nélkül” jelentek meg. Az Aranka-levél másolatának készítője azt írja, hogy e nyomtatvány „ugy látszik – Correctur-Bogen volt”, azaz korrektúraív. Önálló aprónyomtatvány, próbanyomat, korrektúra – három lehetőség, melyek között egyértelműen választani a rendelkezésre álló kevés és bizonytalan adat alapján nincsen módunk. Az önálló aprónyomtatvány jellegét talán némileg kétségessé teszi, hogy szerző, cím, kiadói jelzés nem található rajta, a másik két változat mellett mintha több érv szólna.

Korrektúra jellegre vallanak a nyomtatásban végrehajtott változtatások, de egyrészt az nem bizonyítható, hogy ezen a példányon készültek volna a szövegjavítások, s nem csak utólag jegyezte fel itt is az eltéréseket, másrészt pedig nemcsak javítások vannak, hanem kommentárok is, amelyek inkább az archiválási célú kéziratokra emlékeztetnek, nem pedig a fogalmazvány célúakra. Mindebből persze az is következik, hogy a bejegyzések keletkezési ideje akár el is térhet a nyomtatvány keletkezési idejével kijelölt mintegy félíves időszaktól. Ha ez így lenne, akkor legfeljebb egy évvel tartjuk kitolhatóan a bejegyzések, javítások itteni rögzítésének megtörténtét, ugyanis ekkorra datálható a korai verseknek az a Ráday-gyűjteményben található összeírása, amelynek szövegváltozatával megegyezik *Az Esthajnal* 2. sorának nyomtatványbeli 'Könnyezni' alakja, eltérve így az új kezdőversszak egyéb előfordulásaitól. Igaz, ekkorra már megjelent a Magyar Museum első száma, s így fel kell tennünk, hogy ennek a (feltehetően nem Kazinczytól származó) új összeírásnak nem a Museum volt a forrása.

¹⁵ Első folyóirataink: Magyar Museum. Sajtó alá rendezte Debreczeni Attila. Debrecen, 2004. II. 50.

Ha nyomtatási próbaként értelmezzük a szóban forgó félívet, akkor azt kell feltennünk, hogy a Magyar Museum előkészítéséhez kötődött. Próbanyomatot Batsányi egy levéléhez¹⁶ mellékelve is találunk (benne kisebb Batsányi és Baróti Szabó szövegeket is olvashatunk a kiadó felhívása mellett), ez 1788 nyarán készült a kassai Ellingernél, aki akkortájt kezdte nyomdászai működését. Ekkorra azonban már eldőlt, hogy a Museum Pesten készül Trattnernél, épp Batsányi javaslatára. A Magyar Museum nyomtatásáról többszöri levélváltás maradt fenn Ráday–Kazinczy és Ráday–Batsányi viszonylatban, de annak nincs nyoma, hogy próbanyomatot készítettek volna Trattnerrel, aminthogy arról sem maradt fenn adat, hogy valamelyik kassai nyomtató készített volna ilyen célú nyomtatványt.¹⁷ Az sem állapítható meg a félíves nyomtatványról, hogy hol jelent meg, melyik nyomdából jött ki, ugyanakkor éppen a jelzések teljes hiánya szólhat a próbanyomat-jelleg mellett.

(összegzés)

A félíves nyomtatványról megnyugtató bizonyossággal csak annyi állapítható meg, hogy az 1787 novembere és 1788 tavaszának vége közötti mintegy féléves időszakban keletkezett. Jellegéről, céljáról nem állnak rendelkezésünkre megbízható információk. A nyomtatvány kézirásos bejegyzései feltehetően (de nem minden kétséget kizáróan) Kazinczytól származnak, keletkezési idejük vagy a nyomtatvány keletkezésének időszakára, vagy legfeljebb egy évvel későbbre tehető. A most megtalált nyomtatvány Kazinczy korai verseinek fontos forrását jelenti, a kassai Magyar Museum megjelenése előtti időből ilyen jellegű nyomtatott verscsoportot nem ismertünk eddig, egyedi folyóiratközlést is keveset, a későbbiekben pedig folyóirataiban jórészt fordításait jelentette meg Kazinczy. A félíves nyomtatvány itteni közreadásakor különválasztottuk magát a nyomtatott szöveget (bal oldali oszlop) és a kézirásos javításokat, bejegyzéseket (jobb oldali oszlop). Az összehasonlíthatóság céljából lábjegyzetben közöljük Váczy János és a kéziratos másoló megjegyzéseit, melyekkel a forrás sajátosságait próbálták visszaadni. Eredeti cím hiányában a nyomtatvány jellegének minősítésétől leginkább tartózkodó megnevezést választottunk a szövegforrás-csoport címéül.

¹⁶ Teleki Józsefnek, 1788. november 1., MTAK. M. Irod. Lev. 2r. 2., 70.

¹⁷ A Magyar Museum kiadatásának kérdéseiről, a nyomdász kiválasztása körüli levelezésről I. Első folyóirataink: Magyar Museum. Sajtó alá rendezte *Debreczeni Attila*. Debrecen, 2004. II. 41–49.

[Félíves nyomtatvány]

[nyomtatott szöveg]

[kéziratos javítások, bejegyzések]

AZ ESTHAJNALHOZ.

Hijába tsillogsz, Dísze az éjjeli
 Menny-bóltozatnak! tsalfa reményt te rám;
 Hijába bíztatsz; meg-tanúltam
 Mézes ígéreteid mit adnak.¹⁸

Azon örülsz é hogy szememet megint
 Könnyezni látod? vagy gonoszúl talám
 Bánatra vonsz ismét? – Hitetlen,
 Jól tudom én mire tsal világod.¹⁹

Zokogva²⁰ térek fényed elől, oda,
 Hol, tsendes árnyék' lengedezésibenn,
 Sírhalmaim, halvány virágok'
 Illatozási között, feküsznek. –

Im sírva²¹

Ah! nem sokára harmatos hantomonn
 Fog majd ragyogni szánakozó szemed;
 Majd fel-találom egyszer én-is
 Hasztalanul keresett nyugalmam'.

Szerelme' kinnnyát Fülemilébe költt
 Lelkem, az ákhátz' bánatos ágainn,
 Éneklei majd, – míg a' királyi
 Reggel előtt szaladásnak indulsz.

remény-fám*

*Igy nevezem az ákátziát. Ennek árnyé-
 kában fekszenek Hazánk sok vidékein a
 temetők.²²

¹⁸ Váczy János e szakasz utáni jegyzete: „E strofa áthúзва s helyette írva ez áll: [s folytatólagosan közli a javított változatot]”.

¹⁹ A másolatban e szakaszhoz fekete tintás jegyzés kapcsolódik, a vers mellett, 90 fokkal elforgatva: „Ez első vers-szak a nyomtatásban – mely, ugy látszik – Correctur-Bogen volt, így volt szedve: [s itt a nyomtatásban eredetileg olvasható változatot következik]”.

²⁰ Váczy János a javítás tényét így jelzi: „(Zokogva: e szó áthúзва)”

²¹ A sötét tintás másoló jegyzete: „A nyomtatásban ez így volt kifejezve egy szóval: Zokogva –”

²² A sötét tintás másoló jegyzete: „nb. Ez a Kazinczy önkézével írt jegyzése. Egyébiránt ezen második sorban Lelkem, reményfám bánatos ágainn – helyett a nyomtatásban ez áll: Lelkem az ákátz bánatos ágainn – sat. s az az ákátz kézzel van bele javítva Kazinczy által.” Váczy János mindössze ennyit ír e helyen (a lábjegyzet végére): „Kazinczy F. jegyzete.”

PROF. SZABÓ DÁVID ÚRHOZ,
Midőn egy Esméretlennek alagyait közlé vélem.
A' Cattulus példája szerint.

Catullus²³

Mint bánthattalak én meg úgy, Barátom,
Hogy te engemet ezzel a' tsömörlést
Indító tsevegéssel öldököljél? –
Testét lépje-meg a' gonosz pokol-var,
A' tsorgó fakadékok, a' büdös rüh;
És a' tsontokat hasgató podágra,
Mint a' gombolyag, húzza-öszve újját,
Ezzel tégedet a' ki gazdagított,
Illy' istentelen átkozott darabbal!
Ah! nem láttad-é, hogy szegény Kazinczyd
El-vesz mérgibe', majd ha olvasándja? –
Várj, várj, nem viszed ezt el; öszve gyűjtöm
A' sok Kónyt, a' nem magyar Zechentert,
'S Nyomtat Landerer a' mit hónaponként,
'S majd ha öszve-szedem Barátom őket,
Érdemlett jutalom fog érni érte.
Várd bízvást: az alatt oszolj előllem
Akár merre vezet szemed' világa,
Otsmány Vers, pökedelme Nemzetemnek!

A' TAVASZHOZ.

B. Prónay Gábor a' Posonyi Tudomány-
beli Megyében Supr. Stud. Director azt
tanácslotta hogy egy Hölty nevezetű
Német Poetát kövessek. Az ő példájára
vannak itt a' soroknak rövidségek.²⁴

A' szép Ki-kelet
Űzi a' Telet,
'S zúzos fergetegét
'S bolyongó fellegét

²³ A sötét tintás másoló jegyzete: „Előbbi lapon kijelentett gyanításomat megerősíti e szónál talált javítás; eredetileg ugyanis a typographus így szedte volt: Cattulus – s Kazinczy így javította ki Cat<u>llus”. Váczy János közlésében nem szerepel e vers.

²⁴ A sötét tintás másoló jegyzete: „A czím és vers között álló im e jegyzést Kazinczy sajátkezűleg írta a nyomtatványra (Corrector-Bogenre).” Váczy János megjegyzés nélkül, főszovegként közli.

Lágy lehelleti
Messze kergeti.

A' mit szemem lát,
Hosszas bánatját
A' szélnek ereszti,
Víg kedvét éleszti,
'S újjultt színre kél,
Hogy el-múlt a' Tél.

Még a' madarkák
Félénkek 's némák:
De majd nem sokára
A' Tavasz szavára
Elő-állanak
'S dalt indítanak.

Ah! a' szép Czenczi
Ide jó majd ki
Mihelyt a' ligetet
Az el-keseredett²⁵
Bús²⁶ fülemile
Jajjal tölti-bé!

A' meg
Kis²⁷

O ha majd akkor
Valamelly bokor
Mellé rejtezhetném,
'S kényemre nézhetném
Szép tekinteti
Mint kedvelteti;

'S ha a' pajkos szél
Lopvást néki kél,
'S sebes repületi
Leplét félre veti,
Szemérmes szemmel
Miként pirúl-el.

²⁵ Váczy János jegyzete: „Az *el-* helyett írva: A' meg-”

²⁶ Váczy János jegyzete: „Bús helyett írva: Kis”

²⁷ A sötét tintás másoló jegyzete: „E két sor a nyomtatványban így állott:

Az el-keseredett

Bús Fülemile.

Collector.

O szép Ki-kelet
 Verd-el a' Telet!
 'S ha Czenczi ide jő,
 Szerelmet ébresztő
 Leheleteddel
 Szívét lágyítsd-el.

ΔAIMONIA.

A' K...ség' titkait homály
 'S ált'-hathatatlan köd borítja-bé;
 Ha bár a' ködből tűz tsillámlik is.
 Lidértz tűz! mely a' mérész Kémlelőt
 Posványra tsalja tsillogásával. –
 Nem kandikáltam én ezek között,
 Hogy, résre jutván, lássam a' sarus
 Hierophanta mint ad kéz-fogást,
 'S bodros Xylonnyát mint övedzi-fel; –
 'S azt, a' mit a' vak bábozásnak hív: –
 De kandikáltam még is; bátor a'
 Dágványba süllyedt számos Kémlelők'
 Sírása 's a' nagy mastyx-pattogás
 Egyéb tanácsot adhatott vala.
 Mentem; – 's ím' eggykor a' Thesmophores
 Rám bukkan, meg-kap, 's görtsös ostorát
 Nekem vonítván így szól: Esztelen!
 Nem hallod é a' Süllyedők' szavát?
 Nem é a' szörnyü ostor-pattogást?
 Kigyók' fajzatja, szóllj, itt mit keressz!

Ezen darabom félben szakadt: nem is fo-
 gom folytatni, mert nagyon neki
 indúltam a' világos szóllásnak.²⁸

²⁸ A sötét tintás másoló jegyzete: „(nb. E megjegyzés Kazinczy saját kézírása a nyomtatvány leg alján.)” Váczy János megjegyzés nélkül, főszovegként közli.



Kazinczy emléktáblája a kassai egykori Fekete Sas Fogadó falán
Bartusz György alkotása, 1994.

KAZINCZY FERENC

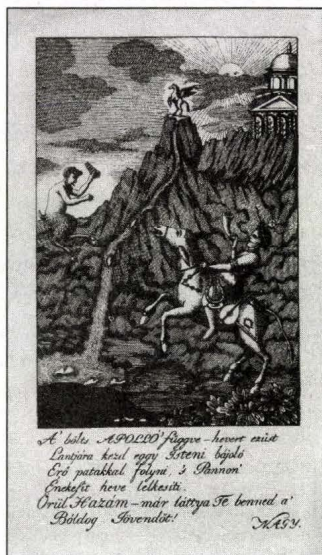
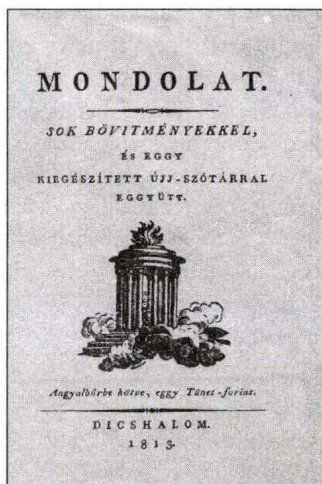
„A Mondolatot pirulás nélkül hirdetem, mutogatom”

Kétszáz évvel ezelőtt jelent meg Veszprémben a neológusok túlzásait támadó gúnyirat, a *Mondolat*. Jó szándékot feltételezhetünk az eredeti szöveg megfogalmazója, Kazinczy barátja, *Szentgyörgyi József* (1765–1832) debreceni orvos részéről, s a végleges, kibővített szöveget névtelenül közrebocsátó *Somogyi Gedeon* (1783–1821), Veszprém vármegye levéltárnoka sem tekinthető a nyelvújítás áldáz ellenségének. Kétségtelen azonban a kiadvány Kazinczy-ellenes s Berzsenyi Dánielt is érintő éle. A széphalmi mester 1811-ben *Tövises és virágok* címmel kiadott epigrammáiban és Vitkovics Mihály barátjához írt szatirikus költői levelében egyértelművé tette felfogását, s kifejtette nyelvújítási elveit Dayka Gábor (1813), illetve Báróczy Sándor (1814) műveinek általa gondozott kiadásához írt bevezetőiben. Szerinte az írónak szabadságában áll, hogy szavakat teremtsen, idegen szólásokat vegyen át, ha ezek által a nyelv szépiül, bőviül. Álláspontja szerint: „a nyelv dolgában nem a szokás a fő törvény, hanem a nyelv ideálja, hogy a nyelv az legyen, aminek lennie illik: *hív, kész és tetsző magyarázója mindannak, amit a lélek gondol és érez*”.

A bicentenárium alkalmából a gúnyirat néhány oldalának reprodukálása mellett Kazinczy levelezéséből válogatunk a *Mondolattal* kapcsolatos megnyilatkozásokat. A szöveget a Váczy János által gondozott kiadás alapján, de a mai írásmódot követve idézzük. (A Szerk.)

„...az a baj, hogy könnyű empirikusnak lenni, idealistának nehéz. Emiatt az, amit tőlem most nyomtat Trattner, a mondolatistáknak neveltség lesz. Nevetni könnyű. De cáfoltassék meg tehát amit én Daykának és Báróczi-nak életekben mondtam. Ők nevetnek, szidnak, az Idvezítő paripájára ültetnek. Én azt kiáltom végtére is, amit Galilei felegyenesedvén a követés után: *Eppur si muove!*

Nekünk az a bajunk, hogy mi nem akarjuk érteni, hogy a magyar nyelv egy nyelv, de a poéta, a rétor, a historikus, a teáter, a piac, az iskola s a templom nyelve nem egy nyelv.”¹



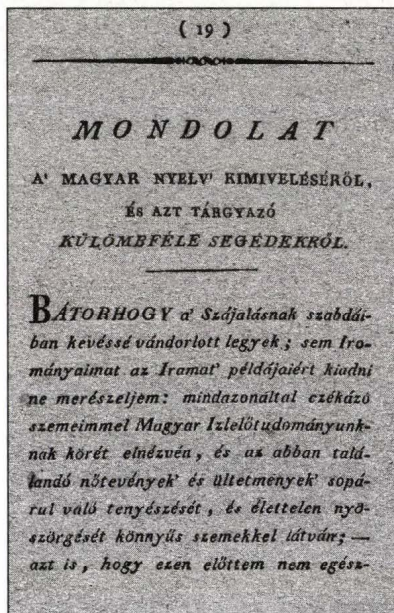
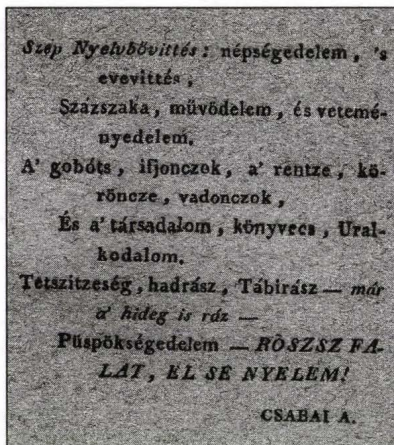
¹ Ponori Thewrewk Józsefnék, Széphalom, 1814. jan. 5. KazLev. XI. 173.

„A tegnapi posta hozá meg nekem egy szép ér-
zésű, egészen ismeretlen ember levelében a *Mondo-
latot* azon hírrel, hogy azt Veszprém vármegyei es-
küdt Somogyi Gedeon uram írta. Lehetetlen, hogy
Te a könyvet eddig ne láttad volna, és így nem
szükség, hogy elmondjam, mi van benne. Nem
mondhatnám, hogy a rezen s az egész elmés mun-
kán kimondhatatlan gyönyörűséget leltem volna;
de azt elmondhatom, hogy nyugodalmamat meg
nem zavarta. Egy szamarat festeni, s a rajta ülő fe-
libe a Péter vagy Pál nevét írni, arra nem ész kell,
hanem valami egyéb [...]”²

„Megköszöném barátságát a *Mondolat* meg-
küldőjének, megnyugtattam, s magam mellett igen
keveset szólék, de igen melletted. Azt kértem tőle,
hogy minekutána új szókkal minden jobb írónk
(még a Somogyi által tisztelt Kisfaludy is) él, miért
bánt csak téged és engem. [...] Nem felejtetik a
Himfy recenzióját és a Tövisekben a Himfyre írt
epigrammát.”³

„A munka előtt egy réz áll, melyen én azon a
paripán lovagolok a Dicsőség Temploma felé,
amelyen egy elrészegült mitológiai Isten szokott
volt paradírozni, s ölemben három muzikális szer-
van: a háromszeg, a görög lant és a gitár (Sonetto
lantja). – Fejem meg van koszorúzva s homloko-
mon egy lepe ül. A munka egy ajánlólevélből áll, a
Mondolatból, és egy glosszáriumból. Az ajánló le-
vél címje ez: ZAFYR CZENCZINEK, tudniillik a
Kazinczy Ferencz betűi közt mind megvan a *Zafyr*
szó betűje. Írásaimból öszveszedte a szokat, fráziso-
kat, s azokból *ész és minden elérhető cél nélkül* egy
centót⁴ fűzött. A glosszáriumban az én szavaimat
összekeverte a Barczafalvi, Dugonics, Perecsenyi,
Vandza, Folnesics és Pethe szavaival, s nevet rajtok. Így nevetni könnyű.”⁵

„A *Mondolatot* pirulás nélkül hirdetem, mutogatom. Szentgyörgyi retteg, hogy az az ő
munkája. Sok esztendő előtt írta azt, vagy egy olyat.”⁶



² Helmezy Mihálynak, Széphalom, 1814. jan. 8. KazLev. XI. 175.

³ Berzsényi Dánielnak, Széphalom, 1814. jan. 10. KazLev. XI. 177.

⁴ Irodalmi és zenei műfaj, amely divatba jött a magyarországi barokk költészetben; a művet különböző szerzőktől átvett részletekből állították össze a parodizálás vagy a hódolat szándékával.

⁵ Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1814. febr. 24. KazLev. XI. 241.

⁶ Kiss Jánosnak, Széphalom, 1814. febr. 26. KazLev. XI. 246.

(51)

S Z Ó T Á R,

*A' Nyelvmivelők' szorgszerények' által,
résztint természetetett, résztint öltös-
tetett újj Magyar szók' mostani he-
lyezett Jelelteteinek értésére.*

A.

A'ada. *Abécé.*Ádáz. *Vérengező, dahós.*Adománylevél. *Donatio.*Agfa. *Vén fa.*Agtölgy' lábánál. *Vén szőlőfa sávében.*Ágyugömb. *Agyugolyóbis.*Ágynpad. *Bateria.*Akarmány. *Aharar.*Akházyer'kek. *Ifjú dhhós fészék.*Alagya. *Elégia.*

(66)

Gyűfni az Isteneknek Zsámolyát. *Esedezni
az Isteneknek.*

Gyűledelem. *Gyűlés, gyűlekezés.*Gyűrömlés. *Gyűrődés, hajlás.*

H.

Háborkozás. *Háború, tartós had.*Hadrász. *Verbungos.*Hadrontz. *Rekruta.*Hadseregrész. *Contingentia.*Hadszakasz. *Feldzug.*Hadszükségsekér. *Munitziós székér.*Hagyomány. *Legatum.*Halásujtás. *Halalos tsapás.*Hálás. *Háladádos.*Halkva. *Halkal.*Hangbetűzet. *Cotta. Die Noten.*Hársallée. *Hársfűk alatt való sétálás hely.*Hason. *Hasonló, született - olyan.*Hátahupás. *Darabos, egyenetlen.*Hatzukás. *Kaputrohos, foszlángos.*

„A Mondolat felől lehetetlen, hogy ne ír-
tam volna neked, az egy Bűberei, és nem egyéb,
hanem maliciózus Bűberei, de én nem nyava-
lyás felelgetéssel fogok reá felelni, s már felel-
tem is, apológiáját adván a neologizmusoknak a
Báróczy biográfiájában. Debrecenben magam
mutattam a galád könyvecskét, s egy értelmes
ember *galádnak* nevezte.”⁷

„Patakon Prof. Kézynél ebédelék [...]. Vályi
Nagy belépe, s nem felejthette, hogy az ő versei
vannak vetve a réz alá, s igyekezett arra buzdí-
tani, hogy feleljek, mégpedig Rajnisosan, Szabó
Dávidosan, Batsányisan. – Nem én! kiáltám;
mert én *kevély* vagyok; nem szeretném maga-
mat a Somogyi Gedeonkákkal egy línéába állít-
va látni. – Ekkor Nagy Ferenc beszélé, hogy
Láczai, Rozgonyi és Kövy ötet Dicshalminak
csúfolgatók. Vályi-Nagy nem vala nem kész a
feleletre, s őket viszont *Pórhalmiaknak* csúfol-
gatta.”⁸

„Egyébiránt talán kedves lesz tudni uram-
öcsémnek, hogy dr. Szentgyörgyi úr elbeszélé-
nekem, hogy a Mondolatban álló [...] *Mondolat*
az ő munkája. Sok esztendő előtt szuperint.
Benedeknek unszolására írta azt. Böszörményi
Pál úr Benedeknek egy levélkét írt ilyen ma-
gyarsággal, s Benedek örült, hogy Barczafalvi
Szabó pofot kap, s Szentgyörgyit is, másokat is
kérte, hogy írjanak valamit az elhatalmzni kez-
dő bolondság ellen. A Barczafalvi bolondsága
méltó volt ezen fenytékre, mert ő szükségtelen
és rossz zengésű s formációjú szókat csinált.”⁹

„Hallgatásom nem hozott-e abba a gyanú-
ba, hogy neheztelek? Ne rettegj azt, édes bará-
tom; ismerlek én téged, ismerem egész becse-
det, s megvallo, hogy annyi sok nyelvrontó
megérdemli a korbácsot. Azt is tudom, hogy az
ember jó kedvében és, amint írod, merő Juch-
ból csinálhat ilyet. S egy vagy-e Te azért Somo-

⁷ Sípós Pálnak, Széphalom, 1814. febr. 27. KazLev. XI. 249. *Bűberei*: gazság.

⁸ Helmezy Mihálynak, Széphalom, 1814. febr. 27. KazLev. XI. 251-252.

⁹ Kőlcsey Ferencnek, Széphalom, 1814. márc. 16. KazLev. XI. 279-280.

gyi Gedeonnal azért, hogy ez a marha ember a Te írásodat is a magáé mellé nyomtattatá? Nem, barátom, úgy szeretlek, mint mindég.”¹⁰

„Somogyi Gedeonka énrajtam mocskot nem ejtett, az általam védelmezett félnek kárt nem tett. Az ő minden ész és minden tudomány nélkül írt paszquillje mi az ahhoz képest, amit én a Dayka életében és most a Báróczyében mondtam! Engemet szintúgy szabad bántani, mint akárkit, de mindent csak ott szabad bántani, ahol vét. Ez a gyerkőce pedig nekem minden szavaimat elfintorgatta, még ahol neologizmus nincs is, neki elég volt, hogy azt én és az én Berzsényim monda. Ez gazság, és pofot érdemel. Az, hogy engemet a maga istene paripáján lovagoltat, körülraggatva a muzikális háromszeggel, a görög lanttal (melynek Psychéjét a Poétai berek vignettjéről homlokom felett lebegtetni) s a gitárral (Soneto lantjával) az azt mutatja, hogy mindezek nem a Somogyi Gedeon agyából sületek.”¹¹

„Felette kedves előttem az a hír, hogy Kisfaludy tudott valamit a Mondolat felől még minek-előtte az sajtó alá ment; felette kedves azt tudnom, hogy ő a felől előre szólott. Gyanítottam azt mindég, s szeretem, hogy gyanúm meg nem csalt. [...] Én Somogyihoz magamat tenni nem fogom. Szemere írni fog ellene. [...] Szemerét kértem, hogy válasza ne veszekedés legyen, hanem oktatás. [...] Bízvást írhatnak ellenem Mondolatokat, bízvást haraghatik Kisfaludy és azok, akiket az Annálisokban érdekltettem. A világ látni fogja, hogy senkit nem magasztaltam, senkit nem csapkodtam érdeme nélkül, és hogy lelkemhez az irigység soha nem járult.”¹²

„... én a mondolatistákat s a Mondolatokat megvetve tekintem. Ugatni minden kutya tud, s én annak nem felelek, aki nem is érti, amit meg kellene az olyannak, aki írni mer. [...] Meg kellene olvasni a Dayka életét ennek versei előtt, a Báróczy

(67)

Hazavetemedni. *Haza herülni.*
 Háziságszerencse. *Familienglückseeligkeit.*
 Hajlag. *Clima, Éghajlat. Himmel/irich.*
 Hemzserde. *Legio.*
 Henger. *Cylinder.*
 Héznák. *Fiastyúh. Hyades.*
 Heverő. *Állóviz. Stagnum.*
 Hibabak. *Fehler.*
 Hibázni. *Hijával lenni.*
 Hidfej. *Brückenhopf.*
 Himiség. *Masculinum.*
 Hirdész. *Pap.*
 Hiresztelni. *Hirdetni, tudósítani.*
 Hízlelkeny. *Könnyenhivő. Credulus.*
 Hivatalbeihulladék. *Accidentia.*
 Hívzomos. *Huzamos, zartós.*
 Hóhumorodott. *Fehér homátyu.*
 Honn. Honni. *Haza, Hazai.*
 Horpász. *Oldal, Szárny.*
 Hoszszalom. *Weitlaufigkeit.*
 Hoszszáta. *Linea.*

(70)

Izlet. *Gustus*
 Iv. *Arkus p. o. Paptros. Bogen.*

K.

Kamat. *Interes, haszon.*
 Karam. *Kalyiba, gunyhó.*
 Kardóttse. *Bagnet.*
 Karmantyú. *Karhesityü.*
 Karóltve. *Karofogva.*
 Kájánhad. *Irigy Nép.*
 Kavits. *Homoh, követses agyag.*
 Kedventz. *Kedvelt, Liebling.*
 Kedvszeszenés. *Kedvherchedés.*
 Kegy. *Kegyelem. Gnade. Kegyesség. Pistas.*
 Kegyelet. *Szivárvány. Arc-en-ciel.*
 Kegyelni. *Kedvelni.*
 Kegyesz. *Kegyes ész.*
 Kegyetlenül szép. *Igen szép.*
 Kellem. *Kellemesség.*
 Kellőközép. *Centrum.*
 Képmutató. *Képviselő.*

¹⁰ Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1814. ápr. 5. KazLev. XI. 314. *Juchs*: juszt; csak azért is!

¹¹ Pápay Sámuelnek, Széphalom, 1814. ápr. 8. KazLev. XI. 320.

¹² Berzsényi Dánielnek, Széphalom, 1814. jún. 2. KazLev. XI. 403-404.

(71)

Képzelmész. *Poëta, Költő.*
 Képzemény. *Képzeler.*
 Kerengő útmutatás. *Circularis Instructio.*
 Kéret. *Actio jurid.*
 Kertilakó. *Kertilakás.*
 Két. *Kétség.*
 Kéteskedni. *Kételkedni.*
 Kéthedés. *Kételkedés.*
 Kétlaku. *Úszómászó. Amphibium.*
 Kétleni. *Kétségsbe hozni.*
 Kets. *Reiz. Venustus. Lepor. Elegantia. Delicias. Anmuth.*
 Kezeskönyv. *Assicurantz - Buch.*
 Kézkönyv. *Liber Manualis.*
 Kéj. *Szabadaharat, Jóhedv valamihez. Jászdnta valahinék.*
 Kifeszült. *Erőltetett. ismét: Kiderült.*
 Kigyüremelni. *Feloldani, bomlani.*
 Kihozatal. *Eductum.*
 Kihuzat. *Extractum.*
 Kikészítés. *Ausflasterung.*

(72)

Kilátás. *Aussicht.*
 Kimivelés. *Kipallérozás.*
 Kimozogni. *Kimenni, kifordulni.*
 Kinézet. *Aussicht.*
 Kinézni. *Láttszani, Ausseeh.*
 Kipipesíteni. *Feléhezíteni.*
 Kipuhatolni. *Kitapogatni, nyomozni.*
 Kirie. *Zsinat, láрма.*
 Kitsordultig. *Plenorie, abundanter.*
 Kiváltság. *Privilegium.*
 Kivégezni. *Meghatározni, definire.*
 Koboz. *Lant; ismét Toll, Munha.*
 Kókkadni. *Lankadni, hervadni.*
 Kolo'sma. *Ing.*
 Komám Uram. *Jupiter.*
 Kommogó. *Nachzügler, a' hi a' vertt Tabor' után hullároz.*
 Komorna. *Kammerjungfer.*
 Kompona. *Font, mérő - serpenyő.*
 Kopátslák. *p. o. a' dió' haja.*

életét az utolsó kötet előtt és a Himfy Szerelmének recenzióját az Erdélyi Múzeum első füzetében.”¹³

„Nem igaz, hogy Somogyi Debr.-ből vette a nagyját. A nagyja a *kép*, és ami 20 esztendővel ifjabb a debreceninél. Én magamat sokkal kevésbé ismerem, minthogy vele szembeszálljak. De ha mással tette volna, amit velem tett, s házamhoz találna jönni, utat mutatnék neki, s úton-útfélen éreztetném vele, a becsületes emberektől mely megvetést érdemel. Szabad másat a rossz ízlés és a nyelvrontás miatt megfeddeni, szabad nevetségessé is tenni; de mindenben van határ. Somogyi ezen messzére túlmenn...”¹⁴

„Te, édes barátom, általam nagyon becsült barátsággal arra intesz, hogy pennahadba ne keljek Somogyival, mert én fogok veszíteni; a publikum a Somogyi felén van, s nem szereti változtatásaimat. Úgy szólasz mint barátom, s mint széplelkű ember, de mint az, aki az én fachomban [szakmámban] idegen vagy. [...] Szörnyű dolog az, barátom, néktek nem is rémlik még, hogy mi éri literatúránkat s nyelvünket, s mégis ti akartok lenni a bírák. [...] A pennahad nagyon idvességes dolog. Nem ez hozta-e fel a német literatúra aranykorát? De ezt is csak az tudhatja, akinek az stúdiuma.”¹⁵

„Azt én megbántásnak nem veszem, ha valaki ellenkezik újításommal; vagy én hibázom, vagy ő nem ért. Takács azt mondá, *talán* sok amit teszek. (De mi a *sok*? Mert némelynek a kevés is sok?)”¹⁶

„Barátom, nekem győznöm kell, akármit mondatok ti, mert ezt így kívánja a természet és a nagy példák. De én senkitől sem kívánom, hogy velem tartson. Elég nekem, ha Szemere, Kölcsey, Helmecki, Bilkei, Szent-Miklós, s elfelejtém Vályi Nagyot, még pedig elől, velem tartanak. – Kény szerént újítok, valamíg meg nem

¹³ Horváth Ádámnak, Széphalom, 1814. aug. 14. KazLev. XII. 27.

¹⁴ Sárközy Istvánnak, Széphalom 1814. aug. 27. KazLev. XII. 58.

¹⁵ Sárközy Istvánnak, Széphalom, 1814. szept. 21. KazLev. XII. 101–103.

¹⁶ Kis Jánosnak, Bécs, 1815. máj. 1. KazLev. XII. 504.

győztök; de kényemnek, azaz kéjemnek (kéj arbitrium, kény voluptas, Behaglichkeit) oka van.”¹⁷

„A Mondolat iszonyú bántás. Ezt fognám róla mondani, ha az más ellen volna is írva. Az példa nélkül van becsületes emberek között, de az nem engem mocskola meg. Minthogy ellem van írva, mutattam mindennek, akik könyveket kezekbe venni nem irtóznak, s pirulás nélkül mutattam [...] Szemere és Kölcsy rokonimnak Feleletjekben a Mondolatra nekem részem nincs; tudtam, hogy készülnek felelni, de amit tettek, tanácsom nélkül tették, s én a munkát kézírásban soha nem olvastam...”¹⁸

„Én a Mondolatot alacsonyáságnak néztem, de soha sem kísérte meg az a gondolat, hogy reá csak egy betűt is feleljek.”¹⁹

„... Somogyi palam publice [a nyilvánosság előtt] deklarálja, hogy a Mondolat előtt álló rész nem az ő találmánya, rajzoltatása és metszetése, hanem az ő társaié. S ez az, amit én első meglátása olta gyanítottam, hittem, mondtam. Kérded, kiket tartok társainak? Felelet, Kisfaludyt, Takácsot, Ruszeket. [...] Egyéberánt a neologizmus és magyarság felől való oly per, amelyhez kevés ember ért, noha maga felől minden azt hiszi, hogy ahhoz ő is ért.”²⁰

„Hidd el, barátom, a recenzióknak s tollcsatáknak nagy hasznok van. Engem in effigie számárra ültete Somogyi és az ő társai – mert a rész nem Somogyié – s mi volt a következés? Ő szegyenli, amit tett; én nem szegyenlem, s engem vigyázóbbá tevé a bántás, pedig arra szükségem volt, mert te, amint írod, megszűntél fejtörő lenni, én pedig azzal halok meg, ha keresztre vonnak is. Nemes lelkű ember az ily bántásokat nehezen veszi, ha egészen idegennel történt is, miért ne hát magán; de a bántás felejtve van.”²¹

(73)

Körház. *Ispodaly.*
Koreszav. *Előkötetny.*
Kotzkalap. *Quarrée.*
Kő. *Kints. Pretiosa.*
Kőb. *Cubus.*
Kőg. *Czirhalom.*
Kőmettze. *Lithotomia.*
Kőmlöd. *Kémlöhely. Vorpost.*
Kőnyelműség. *Leichtsinnigkeit.*
Kőnyteppek' egynehányai. *Néhány könnyteppek.*
Kőnyűröm. *Keserű könny.*
Könyvets. *Könyvetske.*
Könyvmunka. *Könyv.*
Könyvtár. *Bibliothaeca.*
Kör. *Circulus.*
Körhatár. *Horizon.*
Körny. *Peripheria. Környek.*
Környülmény. *Circumstantia.*
Köröntze. *Currens.*

(97)

Tudaklani. *Tudakozni.*
Tudákos. *Mathematicus.*
Tudakosság. *Mathesis.*
Tudalom. *Tudat, tudás.*
Tulajdonolni. *Tulajdonítani, ajánlani.*
Tulajdonságosítani. *Qualificare.*
Tulmulni. *Felülhaladni.*
Tulvilági. *Orientele. Antipodes.*
Tündérvilág. *Mundus Metaphys.*
Tünetvilág. *Mundus Phys.*
Tündérke. *Nympha.*
Tündérités. *Abstractio.*
Tündérvilágértékség. *Philosophia Transcend.*
Tünet. *Váltó. Schein.*
Tünekép. *Idea.*
Tünet. *Apparitio.*
Tünetgye. *Musa.*
Tüntető. *Mutató Tábla. Verzeichniss.*
Tütnész. *Martyr.*
Tzekle. *Kelepte, tör.*

¹⁷ Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1815. aug. 29. KazLev. XIII. 121. *Arbitrium*: egyéni belátás alapján való döntés. *Voluptas*: gyönyör. *Behaglichkeit*: kellemes érzés.

¹⁸ Ruszek Józsefnek, Széphalom, 1816. jan. 7. KazLev. XIII. 400.

¹⁹ Horváth Ádámnak, Széphalom, 1816. nov. 8. KazLev. XIV. 425.

²⁰ Sárközy Istvánnak, Széphalom, 1816. dec. 10. KazLev. XIV. 467.

²¹ Horváth Ádámnak, Széphalom, 1818. márc. 15. KazLev. XV. 521. *In effigie*: jelképesen.

ORBÁN LÁSZLÓ

Kossuth Lajos levele Török Józsefnek

Méltóságos Gróff!

Nagyságos Uram!

T. Kazinczy Ferencz Úr ezen ide rekesztett Levelét küldte ma hozzám, mely után személyesen közlöttem a Plenipotentialis Levél modificatióját (:mellyet szintúgy az Originalis meghatalmazó Levéllel edgyütt aláztatossan vissza rekesztve küldök:) – el esmérte hogy nem az Auctio fel vételére hanem barátságos egyezésre kell annak szóllani. – „Én úgymond most is bizodalmat mutattam a Sógrom¹ eránt, a midőn a Feleségem részéről (ámbár hibásan, de a mit meg javítok;) Plenipotentiariust vallottam,² tsak kívánnám írásba adná elő a maga ideáját a Gróf, ha nekem személyesen nem akar írni az úr által, mert a szó tsak szó marad, én Gyermekeim Javára tenni mindent kész vagyok, jóvá hagyom sött betsülöm a Pászthói szándékot, de azt is tsak szóbul tudom D’Ellevauxnétol, kívánnám magammal mind ezt közöltetni, úgy arról is szeretnék bizonyossá lenni ’s biztossá, hogy egy rész nemfog többet a Herczegtől Participálni a másiknál, és hogy ne költ-hesse³ ell szabadon tetszése szerént. Ezt úgymond a Pataki Grófnéra ’s D’elvauxnéra értem.” – én ezekre meg mondtam az indító okokat, ’s az Ideákat, de ő tsak írást szeretne látni, – hogy a Pászthói Transactio még sem közöltetett véle mondám gondolom a Pataki Grófnénál let hosszab idejű fel akadása lehet ok. – Egyébaránt méltóztasson Nagyságod mindezeket szokot bőltssége szerént, úgy venni ahogy szűkség. –

A Lakatos munka bé pakolva megyen. – a Kazinczy Péter hosszú Leveleit Báriba exhibeáltatom Szenczy Esküdt által. –

Mellyek után a midőn magamat kegyességébe ajánlanám szokot aláztos tisztelettel vagyok

Nagyságodnak

S. A. Ujhely Mart. 14. 1826.

alázatos szolgája
Kossuth Lajos [mpr.]



¹ [Sic!]

² Plenipotenti[...]/vall[...]/tam, [Átírás; bizonytalan olvasat.]

³ és ne<m> költthesse [Beszúrás a sor felett.]

A levél Kossuth Lajos kézírásában maradt fenn: MTAKK RUI 4r 263, 62–63 (16. fogás). A levéltári cím (61. folión): „Kossuth Lajos levele egy grófhhoz Kazinczy Ferencre vonatkozó tartalommal. 1826 márc. 14. Sátoraljaujhely. (Kossuth L. kezéfrása.)” A nagyalakú négyrét hajtott levéllap utolsó – egyébként üres – oldalán ismeretlen kézzel: „Kázmérből került. Barna Berti adta ezen levelet.” A levélben említett mellékletek ismeretlenek.

A levél háttérében álló perről: 1810. jún. 23-án meghalt gróf Török Lajos, Kazinczy apósa. A hagyaték névlegesen az özvegy, valójában a fiúörökös, gróf Török József kezén maradt, aki az anyja 1817-es halála után sem adta ki a lánytestvérek részét. A fiúörökös vitatta a lánytestvérei örökösödési jogát a birtokhoz, mert Török Lajos a csak fiúágon örökölhető ónodi birtok ellenértékéből vette a kázméri birtokot. Kazinczyék három év alkudozás után, 1819-ben végül pert indítottak, amit az Eperjesi Kerületi Táblán (elsőfokon), a királyi táblán és a szeptemvirátuson (másodfokon) is megnyertek. Az ítéletet 1829. jan. 21-én hirdették ki, de a 10 év pereskedés után Kossuth László az ítélet végrehajtását is késleltetni tudta egészen 1830. május végéig. Az adósságba és szegénységbe sodródott Kazinczy életében nem látott pénzt felesége osztályrészéből. Az özvegy gróf Török Sophie végül a megtélt egyharmad birtok és 25 000 Ft helyett csak 10 000 Ft-hoz jutott hozzá. (Vö. KazLev, 18, 21–23, KazLev, 23/5919 jegyzete és e jegyzetben megadott további levelek, *Kazinczy Ferenc*: Pályám emlékezete, 2009, 1239.)

Kossuth Lajos (1802–1894): ekkor ügyvéd. Kossuth 1824-ben kapott ügyvédi oklevelet, munkája során gróf Török József és Kövér [György?] megbízásából is perelte Kazinczyt, erről: *Sík Ferenc* (szerk.): Kossuth Lajos, az ügyvéd, Bp., 1978. – itt idézve a jelen levél is. Kossuth apja, Kossuth László (1762–1839) gróf Török József ügyvédje volt a Kazinczy ellen vitt kázméri perében. (Ld. még: *Högye István*: Új adatok a Kazinczy-gróf Török és a Kossuth családok kapcsolataihoz. In: Széphalom, A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1997, 9. kötet, 45–52.)

Méltóságos Gróff, Sógorom: gróf Török József (1777–1830): gróf Török Lajos fia, Kazinczy *feleségének*, Török Sophie-nak (1780–1842) és *D’Ellevaux Jánosné* Török Marie Susie-nak (1783–?) testvére.

modificatio (lat.): változat.

auctio (lat.): „zálogpótlék, zálogtoldalék, toldalak” (Törvénykezési Műszótár 1845).

Pásztói szándék, Pásztói Transactio (lat.): ’pásztói ügylet, megegyezés’. „Referendárius Gróf Török József, a’ B. Wécsey Susánna egyetlen gyermeke, megvevő Ónodot pro utroque sexu 84,000 fntban. Nem hogy lányainak elnyomásokkal a’ fíjait tegye szerencsésé, hanem hogy birtoki jusát erősebbé tegye, Ónodra Consensus Régiust hozat; azt VI. Károly olta a’ lyányágra nem ad az Udvar, és így a’ leányok Ónodból semmit nem vesznek. [...] De a’ Referendárius meg akarván szabadulni Ónodi terhétől, eladja a’ maga lyányágot is illető Pásztói jószágát 68,000 fnton, és azt a’ 84,000 fnton vett Ónodi teher lerovására fordítja.” (KazLev, 17/4015, Kazinczy – Gr. Desseffy Józsefnek, 1821. 10. 20.) Vagyis: Kazinczy apósának apja (id. Török József) azért adta el a leányágon is öröklődő pásztói birtokot, hogy a csak fiúágon öröklődő ónodi birtokon lévő tartozást kifizesse.

hogy egy rész nemfog többet a Herczeztől Participálni a másiknál: utalás a Török család egy másik eladósított birtokrészére, a sávolyira (Füleksávoly): „A' leányágnak még a' Sávolyi, hasonlóan leányt is illető jószágban lehetett volna valamit kapni. De a' vak József és Lajos ezt az egész birtokot általadák Báró Hennigernének, az az Eszther nevű testvéreknek” (KazLev, 17/4015). E birtokrész még 1826 előtt, egyezség útján, herceg *Koháry Ferencé* (1760–1826), a Koháry család utolsó tagjává lett.

participálni (lat.): részesedni.

Pataki Grófné: grót Török Józsefné Horvát Borbála, azaz Kazinczy apósa testvérének özvegye. A Kossuth által említett, Pásztóra vonatkozó egyezséget elküldték számára, az erre válaszoló levél: KazLev, 19/4600, Gr. Török Józsefné – Kazinczynak, [Sáros]patak 1826. 03. 05.

idea (gör.): gondolat, elképzelés.

Kazinczy Péter (1747–1827): Kazinczy nagybátyja.

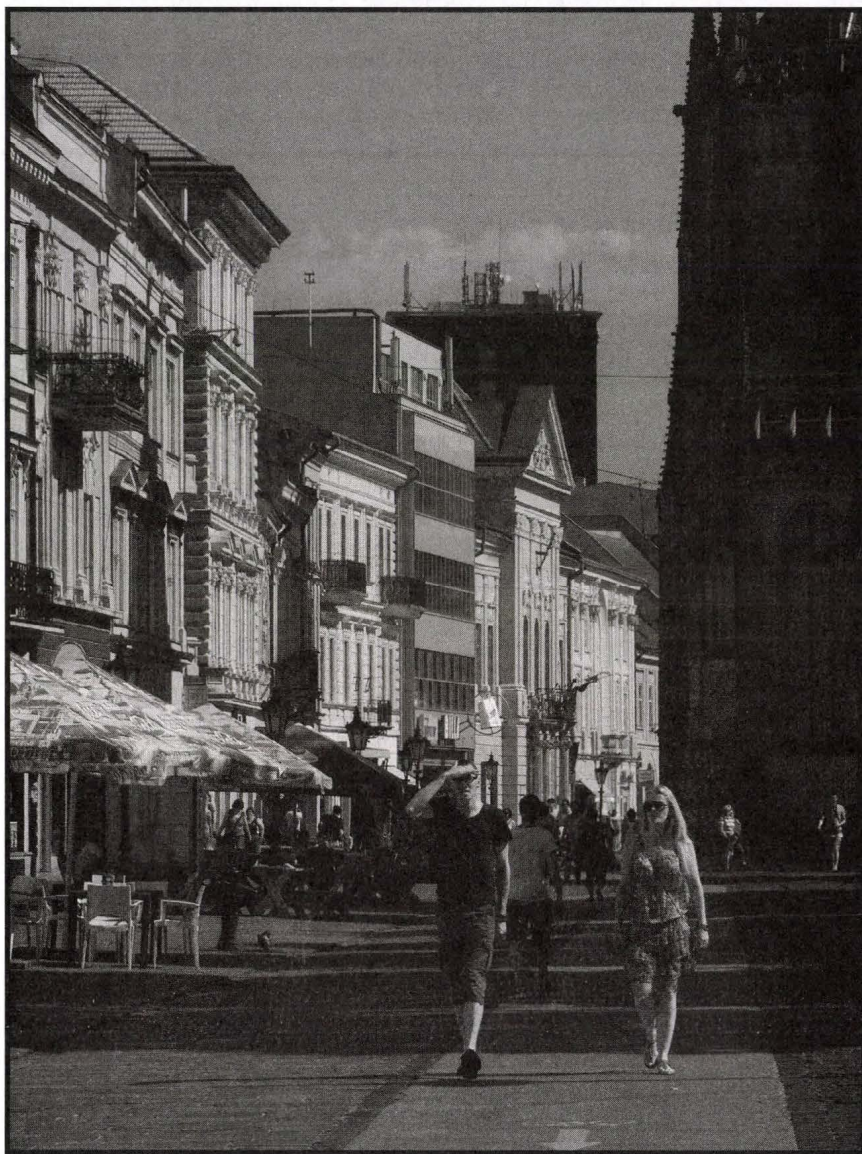
Bári (Zemplén vm.): Kisbári, ma Malá Bara (SZK); a Kazinczy család birtoka Sátoraljaújhely közelében.

exhibedl (lat.): átad.

Szenczy Eskiüdt: (további adatokat nem találtunk.)



A kassai városfal régi kövei
GAÁL ZOLTÁN FELVÉTELE



A kassai főutca keleti házsorába illeszkedik
Abaúj-Torna vármegye egykori klasszicista székháza, amelyben Kazinczy is dolgozott

HALÁSZI ALADÁR

Kazinczy Ferenc elődei és követői

„Tudjuk, hogy csak az ilyenek nyomaiból szoktak méltó követők sarjadzani.”
(Dessewffy Emil)¹

*„Halhatatlan és örök marad érdemed és emléked mindaddig,
míg csak egy magyar él és beszél a földön.”*
(Toldy Ferenc)²

I.

Értéktévesztő, -vesztő jelenünkben – ahol néha a múltunkban sem lehetünk biztosak – megértő, együtt érző figyelemmel fordulunk korábbi korok útkeresői felé. Példáikból is láthatjuk, mennyire nehéz megtalálni két érték között a legrövidebb utat, a változások között az előremutatókat. Bonyolulttá az teszi a felgyorsult átalakulás értelmezését, hogy a társadalom legtöbb területén egyszerre jelentkezik igényként a régi meghaladása, amely folyamatnak lépéssorait általában kevesen ismerik föl, közülük még kevesebben képesek befolyásolni a történéseket. Az pedig csak néhányuknak adatott meg, hogy elindítói is lehessenek a jövőbe vivő változásoknak. Ők a külső és belső akadályok ellen küzdve a maguk kételyeit is képesek bizonyossággá fejleszteni, amellyel irányt mutatva élére állnak zászlóvivőként az irányzattá, mozgalommá fejlődő, egész közösségüket fölrazó átalakulásnak. Ehhez a küldetéshez – mert annak tartják tevékenységüket – biztos értékeket, azok létrehozásához megbízható, hozzáértő társakat igyekeznek találni, akiket a haladástól nem rettent vissza, hogy rögzös az az út, amelyen egy élhetőbb, emberibb jövő felé közelítenek. Mindez leszűrűt, konkrét tapasztalat az elmúlt korokból, amelyek egyikében – talán a legátfogóbb változást igénylőben – Kazinczy Ferenc keresett biztos igazodási pontokat a múltban, jelenben, hogy a jövőt megalapozhassák azok mentén. Ehhez gondolatok, megvalósult elvek elfogadjává kellett válnia, egyszersmind irányadójává az öt követőknek. Történelmünk folyamatosságának így lett egyik fontos láncszeme – ma már méltán mondhatjuk –, nemzetté válásunk, ébredésünk megkerülhetetlen személyisége.

Valaki követőjének tűnhetünk akkor is, ha soha nem hallottunk róla, életművéről semmit sem tudunk, hiszen jellemünk, törekvéseink, elveink között lehetnek párhuzamok, de megerősítést nyer ebbéli tevékenységünk, ha tudatosul bennünk példaként a másik által is fontosnak tartott irány és annak meghatározó alakja. E tudatosulás erősítheti meggyőző-

¹ Akadémiai emlékkönyv, 65.

² Futó pillantás... = Akadémiai évkönyv, 54. Kisfaludy Sándor mondta Kazinczynak öccse, Károly temetésén békülékeny hangnemben.

désünket, követő hajlandóságunkat, életcélunkká emelheti a példakép által megfogalmazott törekvéseket. Így vagyunk, lehetünk Kazinczyval is, aki az élet számos területén példaértékű tudással, hozzáállással, eredménnyel vívott ki általános elismerést, és alakította mozgósító erővé példáját.

Küldetése teljesítésére nemcsak születnie volt szükséges, hanem fölkészülnie is az élet minden területén. Ebbéli elszántságát erősítette, hogy megbukott a kor, amely Európában másfélszer éve uralkodott az emberi lelkeken. Az európai és a magyar felvilágosodás ifjúként érintette meg, mondhatni, hogy ezzel az eszmerendszerrel együtt nőtt föl, de az ókorig is visszament esztétikai, filozófiai értékmintákért, hogy kialakíthasson magának igazodási pontokat kora gyakori vítaiban. Ez az értékkeresés a pedagógia területére is beléptette, de politikai állásfoglalások formájában is megmutatkozott.

Ha van elsőbbsége valamely tudománynak, amely átfogóan képes meghatározni a vele foglalkozók életelveit, jellemét, értékrendjét, az a filozófia. Kazinczy életelveit, gondolkodásmódját nagymértékben az ókori szemléletmódból és annak újjászületett közép- és újkori változataiból alakította ki a maga számára, hogy e fix pontokhoz igazodhassék, amikor emberről, természetről, szépségről, jóságról, nyelvről, irodalomról mond ítéletet saját és mások műve, cselekedete fölött. Onnan eredeztethető emberközpontú, természet iránt rajongó, szépségre, tökéletességre törekvő szemlélete, mely a kalokagathiában, Arisztotelész, Horatius „arany középút”-jában gyökerezik.³ Méltán vált központi kérdéssé az ízlés abban az időben, amelyben a tudomány, az irodalom, a társalgás nyelve, módja számára is új irányok követését igényelte a kor. Filozófiai nézeteire mély benyomást tett Sípós Pál, aki Kant filozófiája szerint gondolkodott. A Kazinczyt közvetlenül megelőző évszázadban hatni kezdő panteizmus is tetten érhető műveiben: „Természet, te vagy a' törvény 's a' mester”, így kiált fel.⁴

Az általa megcsodált emberközpontú ókori szemlélet a maga korában Rousseau gondolatrendszerében, nevelési elveiben fogalmazódott meg, amelyet Kazinczy is alkalmazott iskolateremtő hevíletében. Az *Emile*⁵ nevelési példája erősen hatott, hiszen Kazinczy szerint az a jó tanító, „aki gyermekekkel gyermeki módon tud bánni, aki gyermekeké lenni nem áttal; ... minekutána oly nagy emberek, mint Rousseau, gyönyörködéseket keresték abban, hogy gyermekeké lehessenek!”⁶ Rousseau mellett Comenius értékrendje is idéződik Kazinczy ars didacticájában, amikor az idegen nyelv tanulásának hasznát fejtegeti az anyanyelv fontosságának hangsúlyozása mellett, továbbá abban is, hogy az emlékezet helyett inkább az értelem elsődlegességét hirdeti, az alkotó képzelet szerepét tartja előbbre valónak, a verbalizmust elítéli.

Bessenyei gondolatai a nyelvről, irodalomról megerősítették Kazinczyban a feladatot, hogy alkalmassá kell tenni a nyelvet a tudomány, az irodalom, a közélet művelésére. Elképzelése szerint a mintát a már kikristályosodott, megújított nagy kultúrák – mint Németországé, Franciaországé – nyelvéről kell vennünk, azaz előbb fordítani kell tőlük, hogy általuk

³ „Térj ki; ne hidd, hogy szép 's jó lehet a' mi feszes”. Az iskola' törvényei. = Tövis és virágok. Széphalom, 1811. 13.

⁴ Prózái 's poetai szözlás. Uo. 10.

⁵ Rousseau műve a természetes nevelés megalapozója, az értelem (ratio) elsődlegességét hirdeti a lelketlen verbalizmussal szemben. Hatására Kazinczy is az egyszerűséghez, tisztasághoz, igazsághoz való viszonyát erősítette, vagyis az ókori értékrend talaján állt. Az egyszerűség és nagyság, fenségesség ókori értékrend szerinti összekapcsolása szintén kapott erősítést Rousseau filozófiájától, erkölcsi, esztétikai felfogásától.

⁶ Dokumentumok a magyar nevelés történetéből 1100-1849. Szerkesztő: Ravasz János. Tankönyvkiadó, Bp., 1966. 204.

a magyar kifejezőmód is fejlődjék. Így azok is formálták Kazinczy ízlését, akiktől fordított, illetve akiknek nyelvről, irodalomról szóló nézeteivel azonosult sok tekintetben. Ilyen módon hatottak rá kora nyelvészei, esztétái, írói. Például Jenisch lutheránus teológus hatását láthatjuk Kazinczy neológus voltában; Boileau a klasszikus erkölcsi, esztétikai elveket erősítette benne a költészet terén; Winckelmann főképp az esztétikai értékrendjére hatott, szerinte az ideális szép a belső lelki szépség kifejeződését jelenti. Ha csupán a külső szépség valósul meg, azt el kell vetni, mert az formalizmus. Az idegen szépségek utáni vágyát jelzik a klasszikus ókori művek tökéletességre törő, egyetemes értékeket hordozó tartalmának, formájának mintául vétele, továbbá saját kora által szinte divattá emelt német, francia szerzők, művek tisztelete, gyönyörködve fordításuk, hogy általa kialakuljon hazánkban a hajlékony, kifejező, a magyar irodalom, tudomány fejlődését elősegítő stílus, nyelvezet. Szerinte a nyelv eszköz, amelynek funkciója a gondolatok, érzelmek hajlékony, árnyalt festése. Gessner idilljei a természetet rajongásig szerető Kazinczyra mély benyomást tettek.⁷ Itt is az ókori eclogák, „pásztori énekek” – Kazinczy így említette – a minták hangulatilag. Ez a prózai műfaj azonban Csokonai szerint is költészet: „A Gessner idilliumai azért, hogy versben nincsenek, az emberi elmének legszebb szüleményei a poézisban.”⁸ Ím, Kazinczyra hatott Gessner, Kazinczy pedig Csokonai elismerését váltotta ki. Egy Debrecenben, 1804. február 14-én kelt Csokonai-levél is jelzi jó szívét Kazinczy iránt: „Tartsák meg az Egek a’ Tekintetes Urat, Kedveseinek, Hazájának és a’ szép Mesterségeknék díszére!”⁹

Nemcsak az általa olvasott, fordított francia, német szerzők művei váltak nyelvi, irodalmi mintákká, de a szerzők ars poeticái is. Megejtően bájos kifejezése a Goethe iránti tiszteletének, rajongásának az, hogy két lányát is a legnagyobb német költő művének hősnőjéről nevezték el a családban: Iphigenia (az első kislánya korán meghalt).¹⁰ Kazinczy a klasszikus, egyetemes erkölcsi értékek kristálytisztá felmutatása miatt értékelte nagyra Goethe művét, amelyben az egyszerűségben a fenségest, felemelőt is láthatta. Goethe Wertherje¹¹ a korban divattá emelt levélregény. Kortársát, Klopstockot is nagyra értékelte Kazinczy, elsősorban a klasszikus ókor világának áradása miatt.¹² Sokat tanult magyar kortársaitól is, sőt példáik erősítették abban az elhatározásában, hogy író lesz. Báróczi Sándor testőr író Marmontel-fordítása például nagy hatást gyakorolt rá; Baróti Szabó Dávid versmértékét is odaadón tanulmányozta; Orczy Lőrinc és Ráday Gedeon a nyugati irodalom ismeretét mélyítették el benne.

Magyar és európai kortársainak figyelme az ókorra terelődött. Nemcsak a formákat vetették mintául az építészek, szobrászok, költők, írók, hanem hatott rájuk a görög-római kultú-

⁷ Az *Idyllek* Rádaynak szóló ajánlása szerint prózában írt költészetnek tekintette e műveket. „Midőn én ezeknek a pásztori énekeknek általfordításokhoz fogtam, éppen nem volt szándékom, hogy idővel őket kiereszem kezem közül... Elvesztvén szépségeinek érzése által minden reménységet, hogy valaha ebben a nemében a poézisnek szerencsés lépést tehetek...”

⁸ Csokonai Vitéz Mihály munkái. II. (Prózai művek), Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987. 279. A magyar prosódia.

⁹ KazLev. III. 163.

¹⁰ Goethe: Iphigenia Taurisban, amelyből Gluck négy felvonásos operát írt (1779-ben mutatták be). Kiss János 1833-ban, Babits Mihály 1929-ben fordította magyarra. Kazinczy természetes eredetiben tudott gyönyörködni benne.

¹¹ Die Leiden des Jungen Werthers (Az ifjú Werther szenvedései, 1774) emelte világirodalmi rangra, hírnévre a német irodalmat. Hatása alól Kazinczy sem vonhatta ki magát.

¹² Goethe és Thomas Mann egybehangzóan vallja, hogy az újkori német irodalom Klopstock Messiásával kezdődik, odái pedig a klasszicizmus fő művei. Goethe Wertherében is megjeleníti; Lotte és Werther az esőben Klopstock ódájára gondol. Kazinczy szerette, tisztelte a Homérosz, Pindaros, Vergilius, Horatius világában élő példaképét.

ra szellemisége is. A XVIII. és XIX. század Európája a felvilágosodással adott tartalmat e formáknak a rációval, emberközpontú szemléletével. A művészetekben méltán nevezték el utólag ezt az időszakot a klasszicizmus korának. Homérosz művét, világát, Arisztotelész mértéket szabó elveit, Horatius, Vergilius ars poeticáját, műformáit méregették, követték. A tiszta, egyszerű formák és a fennkölt tartalmak magasztossága hatott.¹³ Kazinczy a börtönévei alatt foglalkozott behatóbban a klasszikusokkal, majd verseinek formáját – elsősorban az epigrammát – abból a korból vette. Tartalmukra is jellemző az ókori mitológiára, személyiségekre utalás, műkritikai elvei klasszikus mintákból építkeznek.

Természetesen közelmúltja, jelenkora hatásai alól sem vonhatta ki magát. Leginkább Rousseau és a német neohumanizmus tartotta magán Kazinczy figyelmét. A filozófiai szemléletét a panteizmus mellett a teológia egyik nagy sarktétele, a predestináció is alakította. Küldetességét nemcsak hitte, de komolyan is vette, igyekezett annak megfelelni is. Hivatottnak érezte magát a nemzeti fölemelkedés hathatós elősegítésére. Ezért nem ismert lazaságot a nyelvben, stílusban, irodalmi alkotásokban, de saját magát is igyekezett mindig megfeleltetni e nagy feladatnak. Hőgye István szerint pataki tanárától, Szentgyörgyi Istvántól ered roppant tudásvágya, amely nélkül nem tölthette volna be küldetését. Sokoldalúsága éppen ebből a mohó ismeretvágyból táplálkozott. Korának legnagyobbjai közé sorolható e tekintetben, de nála az ismeretvágy tettvágygá, szívós tevékenységgé, a nemzeti ügyekért saját érdekét is hátrébb sorolni képes magatartássá nemesült. Csakis így lehetett vezéralakja a felvilágosodás magyar nyelvészeinek, íróinak, költőinek, egyáltalán a Kölcsey által is megfogalmazott haza és haladás ügyének.

A nemzetté válás folyamatának szinte párhuzamát mutatja Kazinczy fejlődése, gondolatának, tevékenységi formáinak kialakulása, egymáshoz viszonyított arányaik változása az életműben. Hogy a körülmények és ő maga hogyan gyúrták össze személyiségét a számtalan jellemvonásból cselekvési formái gyakorlása révén, az nyitott könyv az utókornak, hiszen szinte eposzi állandó jelző a tudatunkban róla, hogy nyelvújító, költő, író, műfordító, újságíró, könyvkiadó, iskolaszervező, esztéta, kritikus, humanista, felvilágosult tudós zseni, aki egymaga képes volt irányt szabni az irodalom, a nyelv fejlődésének, aki a klasszicizmusból a romantika irányzatáig vitte a később éppen e jegyben nagygyá nőtt nemzeti irodalmunkat. Lám, a kor az igényéhez, haladásának feladataihoz megtalálta a maga emberét, aki a társadalmi, kulturális, művészeti élet minden lélegzetét figyelte, s a friss ismeretek, a minőségi tudás szabad levegőjével igyekezett ellátni küldetését benne.

II.

A Kazinczyt követőknek azonban az eredményektől visszafelé, a személyiségét kialakító forrásokig kell eljutniuk, hogy ne csupán általánosságokat, jelszavakat, történeteket ismerjenek meg, hanem a lelkében végbemenő folyamatokat is; lássák, miként formálódott nagygyá, hű hazafivá, mert ez a lélekmozgás hitelesebbé teheti a róla alkotott képünket. E kérdéskör feldolgozásának egyik szerkesztő elve lehet a kronológia, amely alapján meglátható, kik követték és milyen értékek mentén Kazinczyt saját korában, majd a halála utáni években, azután az ünnepségsorozat lecsengését követő időszakban és a mában, a jövőben. Mindehhez

¹³ A *Tövises és virágokban* megnevezi a legbecsültebb írókat, Daykát, Himfyt (Kisfaludy Sándort), Ráday Gedeont, Báróczy Sándort, Baróti Szabó Dávidot, Kis Jánost, Berzsenyit.

hiteles krónikásnak tekinthetjük Toldy Ferencet, aki Kazinczyhoz hasonlóan vezéri szerepet töltött be az irodalom, a kritika területén. Pontosan látta Kazinczy érdemét a nemzeti megszületésében, felvirágzásában, azaz a magyar nyelvért, irodalomért vívott küzdelemben.

Aligha tudunk meggyőzőbb bizonyítékot találni Kazinczy nagy hatására, mint azt, hogy kora írói, költői hozzá küldték, szemérmesen mások által hozzá juttatták el műveiket bírálatra, hiszen nála látták a korszerű értékrendet. Az ő ítélete mindenki számára mérce lett. Előtte senkinek, később is csak keveseknek adatott meg, hogy ítéletükkel művek, alkotók sorsáról döntsének. Természetesnek tűnt, hogy nála tisztelgett műveivel Vitkovics Mihály, Szemere Pál, Kölcsey Ferenc, Berzsenyi Dániel, Fáy András, Helmezy Mihály, Döbrentei Gábor és sok más, kevésbé ismert irodalmár. Ha már a Himnusz írója, kora legnagyobb költője mesterének tekintette, akkor nem igényel több bizonyítékot az a megállapítás, amely szerint Kazinczy ez idő tájt vezéralakja volt az irodalomnak, kultúrának, a társadalom olyan fontos folyamatának is, mint a nyelvújítás, amely nélkül elképzelhetetlen a nemzeti érzés, összetartozás fölerősítése. A XIX. század eleji társadalmi, nemzeti program is csak egy egységes, megtisztult, kifejező, finoman árnyalt, a nagy nemzeti irodalmak mintájára megújult nyelvvél volt megvalósítható. Ez a felismerés sürgette Kazinczy és köre lépéseit e kérdésben. Vezérségét az sem kérdőjelezte meg, aki nagyobb tehetség volt nála, például Berzsenyi és Kölcsey. Vezérként való elfogadásának az is fontos eleme volt, hogy messzebb látott, azaz tudta, hogy ha a kulturális nemzet a cél, akkor mindennek fölött elsődleges az összekapcsoló, a lelkeket, érzelmeket azonos hullámhosszra hozó egységes anyanyelv. Mindezt tudták, érezték, sejtették mindazok, akik valamiképpen bekapcsolódtak a nagy terv végrehajtásába, de látták: ügyükké vált programjukat legátfogóbban Kazinczy képviseli. A legnagyobb vonzást ő gyakorolt kortársaira. Pedig közülük többet magára nézve gyanakvóná tett, esetleg meg is sértett – mint például Himfyt, Kisfaludy Károlyt, Kölcseyt, Berzsenyit, a debreceni nyelvészeket, irodalmárokat az úgynevezett Árkádia-pörben –, voltak, akik eloroztak előle valamit a szerzőség vagy pozíció terén – például Batsányi János, Döbrentei Gábor –, avagy túlzónak találták bírálatait, mint például Kisfaludy Sándor, s akadtak a „háta mögött” duzzogók. Zajlott tehát az élet, föl-fölerősödtek olykor az összetűzések, de Kazinczy ezeket is kezelte, megbéküléssel zárta, mint a legfontosabb vitát is, az ortológusok és a neológusok között.

III.

A nyelvújítási harc hevességének csökkenése, részben nyugvó pontra kerülése, Kisfaludy Károly színre lépése, az irodalmi élet pesti fölélnkülése kissé hátrébb léptette Kazinczyt, bár elfogadottsága, aktivitása továbbra is megmaradt. A XIX. század harmadik évtizedében a reformkor, az Akadémia indulása, leginkább azonban a klasszicizmust váltó nemzeti romantika stílusirányzatának szinte elsöpítő hatása erőterébe kényszerült. A felhőtlen vezéri tudatát kikezdte idősödése mellett az anyagi gondok sora,¹⁴ a korábbi fordítói munkái iránti érdektelenség; a fiatal író-költő nemzedék más esztétikai ideálok felé fordulása; az Iliász-pör jó barátját, Kölcseyt távolította el tőle; Döbrentének adták az Akadémia titkári állását, aki burkoltan ugyan, de támadta Kazinczy idegenszerűségét korábban. A Kisfaludy Károllyal és körével való találkozásakor, 1828-ban már látszott, hogy csak a régi nagyságának szól a meg-

¹⁴ Sógora visszatartotta a felesége, Török Sophie vagyonrészét, ami miatt szűkölködött a 7 gyermekes Kazinczy. A levelezés is megdrágult, gyalog járt Széphalomból Újhelybe dolgozni takarékosági okból.

tisztelő figyelem. Csak az akadémiai taggá választása, a *Pályám emlékezete és Fogságom naplója* elkészülte, az előbbi részleges kiadása enyhítette kissé szomorúságát. Ennyi baj után csak a vég jöhetett... Halála után azonban költőtársai, követői, egy egész nemzet érdeméhez méltó emléket igyekeztek állítani Kazinczynak. Három kiemelkedő korszakot említhetünk kultusza megteremtése időszakaként: az első közvetlenül a halálát követő évekre esik, a második születése centenáriumi ünnepségeinek sora, míg a XX. században elsősorban Péchy Blanka¹⁵ nyelvapoló színész, író kezdeményezéseire épülő nyelvi mozgalom sorolható a Kazinczy-örökség méltó ápolásának folyamatába.

Halála után méltó emléket igyekezett állítani az Akadémia gróf Dessewffy József indítványára azzal, hogy műveit adják ki. Dessewffy Emil pedig gyűjtést rendezett, hogy az elhunyt szegény családját megsegíthessék. Az ötvenezer forintból szépen telt erre. Az Akadémia Toldy Ferenc és Bajza József vezetésével hozzálátott Kazinczy műveinek kiadásához (Eredeti munkái 1835-39). Szobra elkészítésére is gondoltak, gyűjtést is elindítottak rá, de a 30-as években nem volt még bevett szokás, így elakadt ez a kezdeményezés. Kölcsy az akadémiai emlékülésen méltatta életművét, érdemeit.¹⁶ Tüzetesen tanulmányozva e beszédet, méltán elfogadhatjuk, hogy Kölcsy átérezte, igaznak tartott megállapításai mindenütt – az országgyűlésben, a megyegyűléseken, tudományos, irodalmi összejöveteleken – nagy hatásúak voltak. A nyelv- és irodalom-, a stílustörténet mintha éppen Kölcsy 1832-es emlékbeszédének megállapításait tartotta volna alapnak, úgy szól közel két évszázada Kazinczyról. Kölcsy Iliász-pörét félre téve a nagy öreg múlhatatlan érdemeiről értekezett, a megújított nyelvről, a finom stílusról, az irodalomba beépített klasszikus formákról és Kazinczy irigyeiről, gáncsolóiról, szegénységéről, de óriási szívéről, hazafiságáról, amellyel sok követőre talált: „*tisztelőket és követőket találni: vígasztaló érzélem*”.¹⁷

Ha csupán a követők számától függött Kazinczy életérzése, akkor ő lett volna a legboldogabb magyar az akkori hazában. Szinte sorsszerű, hogy a jeles személyiségek között sokan voltak, vannak, akik egyszerű, de az élethez nélkülözhetetlen javakban szűkölködnek. És mégis hajtja őket a küldetésstudatuk a cél felé, amelyet ők látnak legtisztábban. Maga Széchenyi István is elődjének vallhatta Kazinczyt, mert ő is újító volt, de a politikában és gazdasági elképzeléseket tekintve. A reformkori nemzeti megújulás – egyáltalán a megszületés – elemi feltételének vehető a magyar nyelv alkalmassá tétele az új igények teljesítésére, az irodalom, a tudomány, a közélet részére egyaránt. Kazinczy halála után több mint egy évtizednek el kellett telnie, míg hivatalossá emelkedett a magyar nyelv (1844). Elterjesztésében, megerősítésében természetesen az írók, költők jártak az élen. Toldy Ferenc idéz egy hosszabb névsort, amelynek tagjai közül többen túlélték a Mestert, és élesztői lettek a reformkori kulturális, irodalmi folyamatoknak. „Csak kevés kiválóbb szellemek, a régi s új klasszi-

¹⁵ Alapítványt tett Kazinczy tiszteletére, amelyből támogatta az országos mozgalommá nemesült szép kiejtési versenyt. „Beszélni nehéz!” című könyvében fejtegette a helyes beszéd követelményrendszerét.

¹⁶ „... ki volt írónk közül, kivel e' férjfiú kisebb vagy nagyobb érintésben nem állott volna? Ki nem kereste ismerettségét a' Jelesnek, kit Orczy és Ráday szerettek, kit Báróczi kedvele, kinek Virág és Révai barátai valának, kit Dayka és Csokonai kifejlésökre nagy befolyást gyakorolt? Keresztülnézek írónknak itt, e' tiszteletről méltó gyűlekezeten jelen álló koszorúján: és sokat látok, ki a' legelső szikrárt Kazinczy' lángelkétől kapá; 's kit futásában ennek példája vezérelt...”
Kölcsy Ferenc: Emlékbeszéd Kazinczy Ferenc felett [M. Akadémia közülésben, Sept. 8. 1832]. = Széphalom 16., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 2006. 7.

¹⁷ Uo. 8.

kus írók fogékonyabb tanítványai írásain volt érezhető a nemesebb íz. Kis János, Virág, Teleki József egyszerű, férfias, Kisfaludy Sándornak tüzében is áradó Berzsenyi Dániel, Dessewffy József meleg, lelkes, virágos, Fáy András eleven, plasztikai előadásuk ... rajtuk is érezhető Kazinczynak észrevétlenül hódító hatalma, ha a régiebb írásaikkal a későbbieket összevetjük. Ellenben egyenesen az ő nyomába lépett egy lelkesedett sereg, mely szorosan a Kazinczy iskoláját képezi”: Szemere Pál, Kölcsey Ferenc, Szentmiklóssy Alajos, Guzmics Izidor, Fábián Gábor, Bajza József, Szalai László, Toldy Ferenc.¹⁸

A nemzetté válás, fölemelkedés szent ügye nem engedte feledni Kazinczyt. Minden magyar érezte, tudta, hogy óriás szerepű e történetben. Maga a legnagyobb magyar is idézte nevét, amikor méltó emlékéllátásról volt szó, a magyar panteon megalapításáról tett javaslatot *Üdvölede* című írásában.¹⁹ A század másik óriása, Petőfi Sándor *Úti levelek Kerényi Frigyeshez* című beszámolójában panaszkol, hogy elhanyagolják a „szent öreg” sírját, amelyhez illő volna minden magyarnak elzarándokolnia.²⁰ *Széphalmon* című verse is itt fogant. Szinte nekiment az utókornak, amiért a sírt, a kertet elhanyagolják, vele Kazinczy emlékét is: „Hiszen mit tett ő a hazáért? / Miatta hét esztendeig szívá csak / A börtönök dögvészes levegőjét, / És csak fél századig / Tartá vállán, mint Atlasz az eget, / A nemzetiségnek ügyét.”²¹

Így a halála utáni szűk három évtizedben sem halványult el végképp Kazinczy érdeme a nemzet emlékezetében, de 1859-ben, születésének 100. évfordulóján egy igazán hozzá méltó, nagyszabású ünnepségsorozattal adóztak emlékének. Kultusza további erősödéséhez az is hozzájárult, hogy ez időpontra a politikában enyhülés állt be. A függetlenség gondolatában ő lehetett jó időre a hivatkozási alap, a nemzeti önbecsülés megszemélyesítője a 48-49-es szabadságharc bukása utáni apátiát követően. Az Akadémia állt az élre a lelki, erkölcsi jóvátételt tevő ünnepségeknél. Felmagasztosítására változatos formákat alkalmaztak. Az emlékszobrok mellett portréit is megfestették, személyes tárgyaiból kiállítást rendeztek, versei közül többet megzenésítettek. A centenáriumi ünnepségek során a nemzeti kultúra megújítójaként, élharcosaként tisztelték Kazinczyt és életművét. Saját koruk időszéri eszményévé emelték az ünnepeltet. A sajtó tele volt a róla szóló írásokkal. Az ünneplési formák tárgyiasították a hozzá fűződő, nemzeti jelzővel leírható viszonyt, mely során megközelítették érdemei valódi értékét, amely a nyelv, stílus, irodalom, kultúra megújulása, fejlődése terén következett be vezérsége, apostolsága, költőfejedelemmé válása révén.

Egy-egy nagy megemlékezés alkalmával óhatatlan, hogy heroizálódik, megdicsőülésben jelenik meg a földégett személy életműve, alakja. Végére az utókor, a csodálók, követők joggal idealizálhatják, megrajzolhatják utólag alakját a vágyaikból fakadó értékrend mentén, amely eszménykép nemigen tér el lényegileg a hajdani hús-vér és eszményített Kazinczytól. Megérdemelte, hogy zenét szereztek verseihez, kőbe faragták arcát, ismertető-méltató emléküléseket szerveztek, de nemigen tudták érdemeit a nemzeti lét oldaláról nézve eltúlozni. Hogy követték-e is? Amit Kazinczy célul tűzött ki, azaz a nemzeti haladást, a kulturális nemzet megteremtését, mindenképpen, hiszen egyszer és mindenkorra hivatalos lett a magyar nyelv, megteremtődött általa egy nagy nemzeti irodalom, egy hajlékony magyar nyelv,

¹⁸ Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története, 1864-1865. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1987. 206.

¹⁹ Gróf Széchenyi István: Üdvölede, gróf Dessewffy Aurél hátrahagyott némi iromány-töredékeivel. Pesten, 1843.

²⁰ Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1974. 302.

²¹ Petőfi Sándor: összes költeményei. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1972. 666.

amelyet a közoktatás kiterjesztésével az egész magyar művelődés haszonnal alkalmazott a lehető legszélesebbre tárva az iskolák kapuit, az újságok, könyvek oldalait. Mindez egységes, kifejező, hajlékony nyelv nélkül elképzelhetetlen, Kazinczy nélkül pedig nem valósulhatott volna meg.

IV.

Kazinczy követésének a XX., XXI. századi magyarok is számos jelét adták. Továbbra is tárgyiasult a tisztelet, például Pátzay Pál újhelyi szobrában,²² vagy éppen Szöllőssy Enikő és Soltra E. Tamás által tervezett, a Magyar Nemzeti Bank által kiadott arany, illetve ezüst emlékérmekben.²³ Tovább zajlik tehát a panteonizáció. Csakis így születhettek országszerte – sőt határainkon kívül is – nagy számban Kazinczy-szobrok és -emléktáblák.²⁴

Korunkban növekszik az igény a Kazinczy-féle, az anyanyelvvel, annak védelmével, ápolásával kapcsolatos összefogásra. Legalábbis azok körében, akik durvának, agresszívnek látják a nyelvi formát, amellyel egymást illetjük úton, útfélen, a közéletben vagy akár otthon is. És ez nem csupán nyelvi, hanem elsősorban erkölcsi kérdés. A közös nyelvben Kazinczy is a mindenki számára érthető, az adott kifejezést, szót ugyanúgy értelmező viszonyulást remélte az emberi kapcsolatokban a kassai szalonoktól a politikai fórumokon át a baráti megnyilvánulásokig, vagyis az összefogás által az egy nyelven beszélést az egész magyarságtól. Maradt mára is szerepe Kazinczynak: a példa, amely alapján tárgyiasulhatna a nemzeti tudatunk, amelyről a legtöbben csak beszélnek. Arany szerint pedig: „Nem elég csak emlegetni: / Tudni is kell jól szeretni, / Tudni bölcsen, a hazát.”²⁵

A XX. században mind halála centenáriumán, 1931-ben, mind születése bicentenáriumán. 1959-ben – a társadalom gazdasági és erkölcsi válságában²⁶ – nem tekintették elsődleges feladatnak Kazinczy olyan mérvű megünneplését, mint az enyhülés évében tették, 1859-ben. Ennek ellenére folyamatosnak tekinthetők a kultuszának erősítésére tett lépések. Szülőfaluja központi parkjában a trianoni rossz szellem sem akadályozhatta meg, hogy éljen emléke.²⁷ A magyarországi Kazinczy-kultusz lelki és földrajzi középpontja természetszerűleg Széphalom, mint volt Kazinczy életében, azonban kiszélesedik földrajzilag a világra, szívben minden magyarul beszélőre. Aki érzi nyelvünk szépségét, az értékeli is a Mester törekvését a szépre, hiszen Schöpfung Aladár szerint is „egész élete egy esztétikai program megvalósításáért folyó küzdelem” volt.²⁸ Nemcsak a kiemelkedő évfordulók terelik Kazinczy felé az értők és érdeklődők figyelmét, hanem egy-egy követő aktivitása is eredményezhette a fölélénkült Kazinczy-kutatást, kultuszának erősítését. A nyelvapoló mozgalom fellendülése, a Kazinczy-díj, az ifjúság anyanyelvi versenysorozata, a Kazinczy Társaság munkálkodása, a magyar nyelvnek Széphalmon megépült múzeuma jelzi Kazinczy máig sugárzó hatását.

²² 1968.

²³ 2009.

²⁴ Vö.: Steiner Józsefné: Kazinczy Ferenc emlékjelei itthon és külföldön. = Széphalom 21., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2011. 121-130.

²⁵ Arany János: A régi panasz. = Hét évszázad magyar versei. Magyar Helikon, Bp., 1966. II. k. 168.

²⁶ 1931-ben a gazdasági világválságtól szenvedtünk, 1959-ben pedig Nagy Imrék kivégzése, az 56 miatti megtorlás eredményezte az erkölcsi válságot.

²⁷ Az író Éremjében felállított mellszobrát még az I. világháború előtt Horvay János alkotta meg (1907).

²⁸ Schöpfung Aladár: Kazinczy emléke. = Nyugat, 1931. 17. sz.

Kultuszhelyek 20. század eleji képeslapon

Könnyűnek tűnhet, mégis nehéz saját viszonyunkat meghatározni egy-egy eszményképünkhöz. Könnyű, hiszen a véleményünket, értékítéletünket mi ismerhetjük leginkább, és „csak” formát kell adnunk neki. Nehéz, mert nem tudjuk objektívvá tenni, a tekintélyelvűség követését pedig le nem tagadhatjuk. Kazinczyhoz viszonyulunk pedig mindnyájunknak pozitívan illik, mint az ő korában a magyar nyelvhez, amely nélkül nem jött volna eredményül a nemzet. Társadalmi megújulást elképzelni sem lehet nyelvi korszerűsödés nélkül s ebben ma is érezzük Kazinczy ösztönzését. Igaza volt, amikor leírta: *„példám, úgy hiszem azt, heviteni fog szíveket, ha majd magam nem leszek is”*.²⁹

Igazából saját korában vizsgálva ismerszik meg minden író és mű igazán, csakis kora koordinátái közt, a korabeli értékrend által kijelölt hellyel tudjuk igazán megállapítani, hogy tekintettek rá a kortársak, a következő nemzedékek is a még friss értékelések alapján. Ma, a történelmi távlatból megítélve inkább az abszolút értékeit hangsúlyozzuk, amelyek nem kisebbítik érdemeit, nem is teszik végleges helyére nyelvi, irodalmi, esztétikai megítélésünkben, mert újabb és újabb kincseket találhatunk a terjedelmes életműben, amelyek azt nyugtáztatják a követőivel, hogy kimeríthetetlen, élő, minden kor számára időszerű üzenettel föltárulkozó a Kazinczy-féle példatár. Fogódzónak, stabil viszonyítási pontnak is jó a mai világunkban, amikor a kishitűekben identitási dilemma támad a nemzettel összefüggésben.

Igen, törekednünk kell az európai színvonalra minden fontos társadalmi, művészeti, tudományos, gazdasági kérdéskörben, mint ahogyan Kazinczyék tették Széchenyivel, Kosuthal, a nyelv és irodalom újtóival, akiknek új törvények is kellettek az új rendhez. Az ilyen zászlóvivőket követni kell! Vajha olyan aktív viszonyt alakítanánk ki sokan az utódok, követők közül, mint ahányunkra ma is szüksége volna a hazának, akkor Kazinczy talán elégedett mosollyal nyugodna meg a gyertyánsor végi sírhelyén, hiszen kikelni látná a vetését.



²⁹ Előbeszéd Szalluszhhoz. KazLev. XXII. 408.

FINTA ÉVA

Versek

Hátrahagyott...

Hátrahagyott asszonyod, gyermekeid, házad
megannyi tárgy, öltözkék, eszközök
panaszkodnának, sírnak Teutánad
ki átlépted a VÉGLEG küszöböt.
Hátrahagyta asszonyod, gyermekeid, házad...

Nem lettem társad titkaid sűrűjében
nem szólnak hozzám feljegyzéseid
nem tudnak rólad semmit sem a tárgyak
nincsen szavuk hozzám, sem érveik –
nem lettem társad titkaid sűrűjében.

Itt egy fotó. Fiúnk aprócska volt még
s első nyomdai könyvem ünnepeltük.
Őledben gyermekünkkel ülsz egy széken
ha nincs fotó, tán ezt is elfeledjük...
Hátrahagyta asszonyod, gyermekeid, házad.

Magaddal vitted azt is, ami bánthat.
A sosemlesz, sosemlehetmár: gyermek.
Bennük sötétlik, sűrűsödik, szárad
mint múmia, a talánvolt szerelmed.
Hátrahagyta asszonyod, gyermekeid, házad.

Nem szólunk róla nap mint nap. Hiába.
Elmentél. Nincsen semmi visszaút.
Magaddal vitted azt is, ami bánthat
a múltunkból a hiteles tanút –
nem szólunk róla nap mint nap. Hiába...
Hátrahagyta asszonyod, gyermekeid, házad.

Sárospatak, 2013. február 19

Áldás

(Eszterke születésnapjára)

Édes kicsinyke magzatom
szép kínai-szemű virágom
kit altattam apró korában
rengett, ringott a karomon
szép, édes szájú pici lányom
huszonnégy éves veszedelmem
türelmetlen, tüzes kis kincsem
robbanó tűzgolyó virágom
angyali játékos cseresznyém
picinyke rügyecském, szerencsém
virágzó ágacskája fámnak:
légy boldog, légy tökéletes
a magad teljességében kibontva
legyél, ami lehetni tudsz
aki belőled megszülethet!
Teremtsd tovább e szép csodát
ki nekem vagy lelkem virága!
Bimbózz, bomolj, virulj, szívem
s ha eljön majd az ideje:
teremj, kicsim, csodás barackfám
kertecském legszebbik gyümölcse
kis mandulám, kis körtefám
mindenségfám, leánypalántám!
Igézd magad köré a sorsot
igézd s vigyázd, hogy rád vigyázzon!
Vigyázzon és vezessen is
mint bölcs szemeknek pillantása!
Az Élet szeressen beléd!
S TE, kicsinyke, játékos sugárom:
szeresd őt vissza! És teremjed!
Mint szép korok legszebb csodája:
legyél teljes, és sose árva!
És teljes légy, és teljes légy
és sose árva, sose árva!

KISS LÁSZLÓ

Kazinczy Dienes, a nagyváradi lazarétum első igazgatója

Híres ember családtagjának lenni hálás dolog. Szerencsés esetben nemcsak a jelenben élvezheti ezen állapot előnyeit, hanem biztosítva lehet nevének megőrzése a jövő nemzedékek számára is. Így maradt fenn Petőfink István nevű öccsének vagy Szabó Lőrinc Lóci nevű fiának emlékezete. És bátyjának, a felejtethetetlen emléktű Ferencnek köszönheti a „halhatatlanságot” Kazinczy Dienes is.

Dienes második gyermeke volt Kazinczy Józsefnek és Bossányi Zsuzsannának. Ferentől eltérően, aki az anyai nagyszülei házában született a Bihar megyei Érsemjénben (ma: Simian, Románia) 1759. október 27-én, Dienes az Abaúj megyei Regmecen látta meg a napvilágot 1761. február 22-én.¹ A két, szinte egykorú testvér „vetélkedése” már tulajdonképpen az első gyermek megszületésekor megkezdődik. *„Az atyám Dienes névre akara kereszteltetni; de úgy hitte, hogy ipa, Bossányi Ferenc, kinek házában születtem, és aki nek nem vala férjfi gyermeke, kedvesen fogja venni, ha engemet az ő nevére keresztelnek, s így a Dienes név helyett a Ferencet kaptam”,* emlékezik Kazinczy „Az én életem (1759–1781)” első könyvében.² A vetélkedés az anyatejért való küzdelemben folytatódik: *„Az anyám a kedves elsőszülöttet tulajdon emlőjén nevelte mindaddig, míg Dienes öcsém által, ki utánam tizenhat hónappal jelene meg, arra kényszerítettett, hogy engemet egy dajka szoptatására bizon”.*³ Együtt tanulnak is. Egy Késmárkról (ma: Kežmarok, Szlovákia) jött „deáktól” tanulnak németül, s *„Dienes mindent könnyebben s jobban tanult, mint én”.*⁴ S *„hogy belékapjunk a német szóba”,* 1768-ban Késmárkra is költöznek.

Érdemes felfigyelnünk egy kis történetre, amely csak tovább erősíthette a másodszülött ellenszenvét bátyja iránt. Egy alkalommal „preceptoruk” (tanítójuk) elutazik pár napra, és a legidősebb Ferencet bízta meg Dienes és a velük tanuló rokon gyerek felügyeletével; *„minden hibájakat papirosra tegyem”,* szólt a szigorú utasítás. *„Oly semmirevaló voltam, hogy a papiros igen is tele volt”,* emlékezik Ferenc. Amikor a preceptor elolvasta a hibajajstromot, a két rosszcsontot *„kötéllel vágta, én pedig épen maradtam”.* *„Ez a büntetlen*

¹ Kazinczy Ferenc: Sophie. Kazinczy Ferenc levélgénye. Válogatta, szerkesztette, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Szilágyi Ferenc. Magyar Ritkaságok. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1984. 53. A továbbiakban: Szilágyi.

² Kazinczy Ferenc: Az én életem. Összegyűjtötte, szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta Szilágyi Ferenc. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1987. 36. A továbbiakban Kazinczy.

³ Kazinczy, 36.

⁴ Kazinczy, 49.

maradás keservesebb volt nekem, mint az őrajtok elkövetett kegyetlensége a rossz embernek. Ha másszor tett volna felvigyázónak, üresen fogta volna lelmi a papirost”, sajnálkozik évek múltán Kazinczy a történeteken.⁵ Valószínűsíthető, hogy Dienesben is hasonlóan mély nyomot hagyott az eset.

Dienesnek volt alkalma megtapasztalni a kettejük iránti különböző atyai szeretetet is. Egy alkalommal, amikor atyja, a „rettenetes kálvinista” egy „nagy pápista” barátjával a prófétákról vitázott, a „merész és sokszavúságra szoktatott” gyermek, Ferenc atyját támogatva szól a prófétákról. *„az atyám s az anyám magokon kívül voltak örömeikben. Valóban az atyám, aki Dienest, az anyám szép fiziognómiájának örökösét, mindég szeretve csipkedte, velem mindég komoly figyelemmel bánt, s annyi megkülönböztetéssel, hogy az idegen is láthatta első pillantással, hogy belőlem szertelen örömeiket vár”*.⁶

A későbbiek során nemcsak a testi – *„termetem a középszerűek közt is kicsiny”* írja Ferenc⁷ –, de a jellembeli különbség is markánsabbá válik. 1779-ben gróf Pálffy Károlyt nagy pompával iktatják be Zemplén vármegye főispáni székébe. A sárospataki kollégium nemcsak kivonul az ünnepségre, de diákjai üdvözlő verseket is írnak. Mindketten a versírók közé kerülnek. Ám amíg Ferenc megizzad a négysoros, időmértékes latin köszöntővel *„az öcsém könnyebben segíté magát; addig forgatá újabb deák poétáimat, míg talált egyet, ami egészen reá illett az innepre, s aláírta nevét, s nagy nevet szerze magának... úgy fogadta a magasztalást, mint amellyel neki tartoznak”*.⁸

Tanulmányaik befejezése után egy ideig fej-fej mellett halad a két testvér. A „kalapos király” korában, 1784-ben Dienest Bihar vármegye, Ferencet Abaúj megye választja meg vice-nótáriusának (aljegyzőjének);⁹ az előbbi tehát Nagyváradra, az utóbbi Kassára költözik. Dienes meg is marad a nemes megye szolgálatában élete végéig. Ferencet viszont már 1786-ban a kassai tankerület inspektorává (tanfelügyelőjévé) nevezik ki; főnöke, a kerület direktora (igazgatója) leendő apósa, gróf Török Lajos volt. Ferenc további életútja jól ismert: II. József halála után, 1791-ben elveszti tanfelügyelői állását, belekeveredik a jakobinus mozgalomba: 1794 végén letartóztatják. Előbb halálra, majd „kegyelemből” várfogságra ítélik. 1801. június 28-án szabadul; börtönviselt, megbélyegzett emberként él nehéz anyagi körülmények közt. Ráadásul a közben felnőtté cseperedett testvéreivel is meggyűlik a baja. *„Az öcsém József,¹⁰ azalatt, míg én 2387 nap fogva voltam, a szegény anyámnak nyakára ült, s testvéreimnek sorsát en maître absolu (teljhatalommal) kormányozta”*.¹¹

Nem tudjuk, e teljhatalom vonatkozott e Dienesre is. A két testvér július 20-án találkozik, amikor Dienes – már a megye főnótáriusa (főjegyzője) – „váratlanul” Érsemjénbe érkezik. Másnap öccsét Péchy Imre viceispánhoz (alispánhoz) viszi Álmosdra, aki már hivatalból tudja, hogy Kazinczy „el van eresztve”, majd 23-án beviszi bátyját Nagyváradra. Kazinczy nem kommentálja a találkozást. Később azonban, párhónapi otthonlét után már

⁵ Kazinczy, 55-56.

⁶ Kazinczy, 57.

⁷ Kazinczy, 92.

⁸ Kazinczy, 92.

⁹ Kazinczy, 133-134.

¹⁰ Mindössze 28 éves: 1773-ban született, tehát 14 évvel fiatalabb Ferencnél!

¹¹ Kazinczy, 197.

így vélekedik: „Laci¹² és Dienes valóban engemet, fejvesztetre kárhoztatott, tömlőből szabadult embert, nem is néztek különben, mint olyat, akinek kegyelem, ha ők, főnótárius és stabalis (törzs) tiszt, magok közt megszenvedni méltóztatnak”.¹³

Növelte a főnótárius és a tömlőből szabadult ember közti távolságot kettejük családi állapotának különbözősége is. A 42 éves Ferenc még mindig agglegény, nőügyek nélkül. 40 éves öccsének sincs ugyan felesége, volt azonban egy botrányos kapcsolata egy férjes asszonnyal: Klobusiczky Antalné Pruszkay Antóniával. „Dienesnek ettől az undok teremtetstől két leánya volt, Teréz és Cecília”, nyilatkozik Ferenc az öccsét is megcsaló nőről.¹⁴ Amikor Dienes bátyjával együtt tér vissza Váradra, a főnótárius elviszi őt az egyik „zabigyerek” lányához. „Elmentem, s úgy viseltem magamat, mintha mindent ignorálnék”, emlékezik Ferenc.¹⁵ S amikor a nő egy „acteurrel” (színésszel) Dieneset is megcsalja, Ferencnek ezzel kapcsolatban „egy bohó történet” jut eszébe: „Generális gróf Fekete János,¹⁶ maga a legzabolátlanabb életű ember, Váradra jövén egyszer, viceispán Péchy-t meglátogatá. Nyílik az ajtó, s Dienes belép. Péchy megnevezi a generálisnak. Ez felel: Régen ismerem az urat, familiájáról, tudományáról, pennájáról és – farkáról. Ezt Péchy-től vettem, ki majd eldölt nevéttében még akkor is, midőn nekem azt beszélé, s még inkább, mikor ez történt”.¹⁷

Dienes nemcsak a nőügyekben volt gátlástalan. Amikor 1803 szeptemberében tiszt-újításra készülnek a megyében, Dienes is – pedig ő sokat köszönhetett a most említett Péchynek – azon dolgozik, hogy az 1790-től az alispáni hivatalt betöltő Péchy Imre ne jelöltesse magát újra, s így Dienes is feljebb léphessen a számlélrán. Péchy tehát nem indul, s helyébe Beöthy László kerül az első és Kazinczy Dienes a második viceispáni székbe.¹⁸ A másodalispáni hivatal révén még jobb anyagi helyzetbe került Dienes a továbbiakban sem segíti a még mindig szűkösen élő bátyját, aki így panaszkodik: „látta szükségemet, s rajtam ugyan soha nem segített csak egy krajcárral is”, és két példát is hoz öccsének a pazarló életmód melletti zsugoriságára. Egy alkalommal egy postamappát erőszakol Ferencre, mivel saját maga drágának találja a 40 krajcárba kerülő térképet. Másnap reggel Kazinczy a következő párbeszédet hallja a két testvér, László és Dienes közt: „– Én az éjjel szerencsétlen valék; kétszáz forintot vesztettem! – monda az egyik. – Hát én? – felele a másik – , én négyszázat. – S negyven krajcár drága ára egy mappának”.¹⁹ Más alkalommal Dienes egy szabóhoz cipeli el bátyját. Kihízta ugyanis egyik frakkját, és a szabó már nem vállalta az újabb „hozzáigazítást”. „– Ferenc, vedd meg; te száraz ember vagy... Kérdem a szabót, ha hozzám igazíthatja-e. Mértéket vesz, próbálja, s alkalmasnak lel. – Dienes tíz forintot kért, s kifizettem. Tudni kell, hogy akkor újat is lehetett csináltatni 25 forintért”,²⁰ konstatálja kommentár nélkül a „száraz” (sovány) Ferenc.

¹² Ferenc 1763-ban született öccse, „a Dávidovics nevét viselő magyar gyalogsereg oberstere” (Szilágyi, 54.).

¹³ Kazinczy, 229.

¹⁴ Kazinczy, 226.

¹⁵ Kazinczy, 226.

¹⁶ Galánthai gróf Fekete János (1741–1803) a felvilágosult eszmék híve, jómaga is írogatót. Kétkötetes francia nyelven írt verses művét, tokaji borral együtt, elküldte Voltaire-nek is. Voltaire válasza: bora jobb, mint versei.

¹⁷ Kazinczy, 322–323

¹⁸ Kazinczy, 315–316.

¹⁹ Kazinczy, 323.

²⁰ Kazinczy, 323.

A humánus, erőszaktól irtózó Ferencnek nem tetszett öccse hivatalbéli viselkedése sem: „*Dienes Nyíri János béresre hetvenegyet, Zsófi gazdasszonyra ötvenegyet vágatott, s Péchy Lajost elzáratta, s keményen megverette. Viceispánhoz illő dolgok!*” – jegyzi be diáriumába Ferenc 1804. július 22-én.²¹

Ekkor már túl vannak azon a napon, mely Kazinczy szavaival: „*maga után életemnek legnevezetesebb következtetéseit vontá*”²² s mely „*következtetéseiben*” Dienes ismét csak nem testvérhez s úriemberhez méltóan viselkedett. 1803/4 telén elterjed a pletyka, hogy Ferenc jóban van egy 15 esztendőös cselédlánnyal, Nagy Marissal. Kazinczy anyja árgus szemekkel figyel, és a pletykát igazolandó esetre vár. Ez 1804. május 20-án be is következik. Maris kifecamítja bal kezét. Ferencnek, látva fájdalmait és a deformált kezét, eszébe jut saját, egy évvel korábbi hasonló balesete. Tudja, hogy gyorsan segíteni kell, ezért anyját kéri: hozason felcsert, vagy küldje a sérültet Debrecenbe. Az anyja fia kérésében a pletyka igazolását sejti, ezért elutasítja azt. Sejtése erősödik, amikor megtudja, hogy fia az éjszaka meglátogatta a fájdalomtól egyre jobban jajgató lányt. Továbbra is ellenzi a segélykérést, erre Ferenc kocsival beküldi a lányt Debrecenbe, barátjához dr. Szentgyörgyi Józsefhez. S itt lép be a történetbe Dienes. „*Anyám Dienes öcsém után küldte. Megtámadnak. Dienes azt veti a szememre, hogy Maris a Rhédeyné temetésekor az ő házában velem hált... Istentelenebb vád még soha nem volt. Még egynehány ily vádak hozódtak elő, s... végre az öcsém faggat, hogy csak valljam meg, ugye el akarom venni a lányt?*”²³ Kazinczy nem tudja magát tisztára mosni sem anyja, sem Dienes előtt. Ez utóbbi makacsságára utal, hogy amikor a család elfogja a lányt, ő, mint viceispán ad „*két vármegye-katonáját*” őrzésére.²⁴ Rövidre zárva a történetet: anyja csak akkor nyugszik meg, mikor kihozatja Meczner Pál megyei doktort, hogy vizsgálja meg Marist, „*lány-e még?*” A leány „*meg nem rettent képpel*” kész a „*vizitációra*”. „*Egynehány nappal azután maga ereszttette el, édes leányomnak nevezgetvén a kurtvát*”.²⁵ Végleg pedig akkor nyugszik meg, amikor Ferenc szeptember 3-án bejelenti, hogy eljegyezte egykori főnöke, gróf Török lányát, Sophie-t.

Kazinczy az eljegyzés tényét megírta Dienesnek, aki „*nem felelt*”. 1804. november 11-én volt az esküvő. Kazinczy családjából csak Ferenc húga, Klári, Krájinikné jelent meg.²⁶ 1805 februárjában Ferenc újabb levelekkel próbálkozik, jelezve, hogy feleségével tisztelgő látogatást kíván tenni Dienesnél, választ most sem kap.²⁷ Kapcsolatuk még hidegebbé válik 1806 elején, amikor Ferenc a Szláv György elleni perben a sértett fél, egy szegény „contribuens” (adófizető) oldalán áll. Szláv ugyanis a viceispán Dienes „szoros barátja”! „*Az én egyenességemnek s a Dienes igazságtalanságának tanúja az egész Semlyén és a vármegye protokollumai*” (jegyzőkönyvei).²⁸ Nem volt módunkban áttekinteni Bihar megye protokollumait, melyek bizonyára sok adatot rejtethetnek Kazinczy másodviceispáni ténykedéseiről.

²¹ Kazinczy, 349.

²² Kazinczy, 371.

²³ Kazinczy, 373.

²⁴ Kazinczy, 389.

²⁵ Kazinczy, 401.

²⁶ Szilágyi, 156.

²⁷ Kazinczy, 403.

²⁸ Kazinczy, 449.

Életútjának további alakulásáról azonban Ferenc is nyújt egy tömör összefoglalót az 1813-ban papírra vetett „*Családi dolgok*” című kéziratában. Szülei házasságáról, illetve anyja szüleiéről szólva így ír: „1761. február 22-én, Regmecen [szülte] Dienest, Biharnak 1784 óta vice-, majd főnótáriusát, 1803 óta 1811-ig második viceispánját, 1808-ban diétai követjét,²⁹ most³⁰ császári-királyi konziliáriust... Dienes öcsém nem házas”.³¹ Ugyancsak e feljegyzésből tudjuk, hogy anyjuk 1812. november 14-én Érsemjénben bekövetkezett halála után, a testvérek 1813 tavaszán „osztályt tettek”.³² „Jószágaink úgy oszlattak fel, hogy lakásom nekem Széphalmon – Dienes öcsémnek... Semlyénben... essék”.³³ A két testvér közül elsőként Dienes hunyt el 1824. április 30-án, 63 éves korában, Nagyváradon. Nagyváradon hazát „ajándékképpen Ferenc testvérbátyjának” hagyta.³⁴ Kazinczy Ferenc az 1831-es kolera járvány áldozata lett.

Lévén e sorok írója orvostörténész, itt az ideje, hogy „megmagyarázza bizonyítványát”: miért érdekes Kazinczy Dienes személye az orvostörténetírás számára. A budapesti Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatvány-tárában a magyarországi himlőoltás hőskorának nyomait kutatva, akadt a kezünkbe az alábbi négyoldalas, cím nélküli nyomtatvány, (lásd az ábrata következő oldalon). A kiadvány szerzője: Kazinczy Dienes Director, tartalma pedig az 1806-ban megnyílt váradolaszi „Lazarethum”³⁵ szabályzata. A szabályzatot (planumot) a lazaretum ügyében kinevezett vármegyei „deputáció” (bizottság) dolgozta ki. A lazaretum első igazgatójának (direktorának) a megye másodalispánját, Kazinczy Dienest nevezték ki. Sem a helytörténeti, sem az orvostörténeti irodalom nem foglalkozott eddig ezzel a szabállyal. Ezért a következőkben teljes terjedelmében közreadjuk:

„Fel lévén már ISTENnek jóvóltából a betegségekben s egyéb nyomorúságokban szenyvedő szegények segedelmére intézett Lazarethum itten V. Olasziban állítva; hogy ki-k tudhassa, mi Célja legyen ezen Lazarethum Institutumának, és miből álljon az, szükségesnek tartottam a Tettes Deputationak ez eránt készített planumát ezen nyomtatásban közönséggé tenni. Tudtára fogják ezt a Városok s Helységek Elöljárói a szokott kihirdetés által a népek adni, s a Földes Uraságokkal is, és Nemes Urakkal közleni fogják. Egyébaránt valaminthogy a Lazarethum arra a lábra a melybe most kezdetében vagyon a Jóltévők bővkezűsége által állhatott fel: úgy ennek további fenn tartása is azoknak, a kiknek az ISTEN bővebb tehetséget adott, szenyvedő Embertársainak szeretetétől, és a fennt írt végre való adakozásoktól függ. A mely munkás szeretetekbe a Jóltévőknek a beteg és sínlődő szegényeket bizodalommal ajánlom. Várad Julius 2-dik napján 1806-dik Esztendőbenn.

KAZINCZY DIENES
Director

A Nyomorékoknak, és Betegek inségei alatt sínlődő Szegényeknek szánakozásra méltó sorsokat szívére vévén ezen T.N. BIHAR Vármegye, már ez előtt is ugyan, de nevezetesen

²⁹ Diétai követ: a vármegyének a pozsonyi országgyűlésre küldött képviselője, akit kötelező érvényű utasításokkal (instructiones) láttak el. Az 1808-as pozsonyi diétán részt vett Kazinczy Ferenc is (nem követként!).

³⁰ 1813-ban.

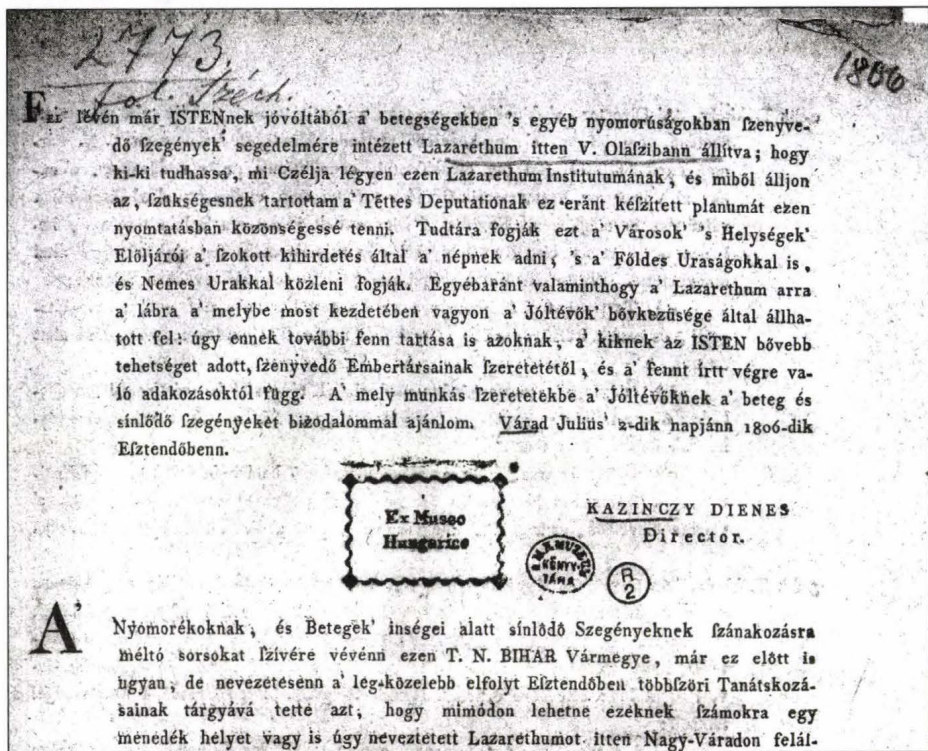
³¹ Kazinczy, 509-510.

³² Ennek részletes történetét lásd: *Högye István: A Kazinczy-testvérek vagyonmegosztása 1813-ban.* = Széphalom 15., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2005. 39-47.

³³ Kazinczy, 510-511.

³⁴ Szilágyi, 398.

³⁵ Lazaretum vagy lazarett – a középkorban a belpoklosok (leprában szenvedők) háza – nevét Jézus példabeszédében (Lk. 16,19) szereplő fekélyes koldus, Lázár nevéből kapta, később menedékhely kitaszítottaknak, betegeknek, szegényeknek.



a leg-közelebb elfolyt Esztendőben többszöri Tanátskozásainak tárgyává tette azt, hogy mimódon lehetne ezeknek számokra egy menedék helyet vagy is úgy nevezetett Lazarethumot itten Nagy-Váradon felállítani. – Ezen a szenvedő Embertársain segítő szent tziának elérésére intézett törekedései már eddig is oly fogatosak voltak, hogy Embertársai nyomorult állapotokon meginduló jó szíveknek példás adakozásokból, és más ezen intézetre illő kútfekből annyi pénzt egybegyűjthetett, a melyenn ezen jó szándéknak teljesíthetésére egy alkalmatos Épületet 17000. Rhfton³⁶ már megvett, és egynehány de kevés számból álló nyomorékoknak, és betegeknek a Lazarethumba lejendő felvételére tehetséget nyert. Meg lévén tehát már ezen szent igyekezetnek talpköve vetve; az a Reménység táplálja továbbra is ezen T.N. Vármegyét, hogy ezen túl is fognak olyan könyörülő szívek találtatni, a kik elnyomorodott és elbetegesedett Embertársainak sanyarú sorsait enyhíteni kívánván, tehetségekhez alkalmaztatott adakozások által ezen Institutumnak további felsegállítását eszközölni fogják.

Melyre nézve a mi ezen Lazarethumnak külső és belső elrendeltetésének módját illeti; az e végre kirendelt Deputatio által e következő Tzikkelyekben határozott meg.

1-ső Tzikkely. A Lazarethumnak felállítására és annak jó rendben való tartására kívántatik:

a/ Egy Director, a kitől az egész Institutum és az ahhoz tartozó más egyéb Személyek függni fognak.

b/ Egy Orvos.

c/ Egy Seborvos.

d/ Egy betegekhez látó. (Krankenwarter.)

e/ Egy Perceptor.

³⁶ Rénes (rhénusi vagy rajnai) forint.

2-dik Tzikkely. A Director, a kinek még mostann az Institutumnak tsekély tehetsége miatt fizetése nem leszen, a leg-közelebb tartandó Köz-Gyűlésbenn ezen T.N. Vármegyének Státusai által fog elválasztatni, ennekutánna pedig mindenkor, a mikor a Vármegye Restauratoria³⁷ Gyűlése tartatni fog, egyszersmind a Directornak választása is meglészen. Hogyha a Directornak időközben halála történne, helyette mindjárt az első Köz-Gyűlésből egy más Személy fog a Vármegye által kinevezettni. Hivatalbéli Kötelességei pedig a Directornak ezekben állanak:

a/ Tartozni fog a Kormány alá bízott Lazarethumot gyakran meglátogatni, és annak külső és belső állapotját s folyamatját gondos megvizsgálása alatt tartani.

b/ Ő igazgatja annak minden gazdaságbéli tárgyait, s azért nem leszen szabad az ő híre nélkül vagy beteget befogadni, vagy az Institutumnak szükségeire legkisebb költséget is tenni.

c/ Ő vigyáz arra, hogy az alább következő határozás szerint, ezen Institutumnak számadásai jó rendben folyanak, a melyeket minden Esztendőnek a végénn öszveszéd, és azokat a megvizsgálás végett a T.N. Vármegyének beadja.

3-dik Tzikkely. Az Orvosi Fő vigyázat addig is, míg az Institutum részére egy különös Orvos fizetéssel tartathatik, a Vármegyének Fő Orvosa³⁸ mellett leszen, a kinek segítségére egy a Vármegyének Honor.³⁹ Orvosai közzül oly ígéret mellett rendeltetik, hogy az ezen Institutumban teendő fáradozásai a Vármegye Ordinarius⁴⁰ Orvosi Hivatalnak elérésére érdemül fognak szolgálni. Ezen Orvosnak kötelességei leszenek:

a/ A Lazarethumot mindennap mulhatatlanul meglátogatni, és az abban találtató betegeknek állapotjokat megvizsgálni.

b/ Ő rendeli el az orvosságokat, és az ő írása nélkül a Patikából semmiféle orvosság ki nem adódhatik.

c/ Ő határozza meg mind egyik betegnek adandó étel minéműségét.

d/ Ő tőle fognak a többi Tagjai a Lazarethumnak függni, és azért

e/ Az ő híre nélkül nem leszen szabad senkinek másnak valamely Személyt akár beteget, akár nyomorékot bévenni, mely bévételle adott hatalom azonbann úgy határoztatik meg, hogy valamikor valamely Személy bévétetik, arról a Directornak azonnal írott Jelentést tenni köteles leszen.

4-dik Tzikkely. A Seborvos most mindjárt kineveztetik a T.N. Vármegyétől, a kinek lakása a Lazarethumban leszen, s e mellett megengedődik nékie, hogy ottann egy Borbély Műhelyt nyithasson fel, s abban legényeket is tarthasson.⁴¹ Ezen hasznót hajtó elrendelése mellett a Seborvosnak most még 50. Rfton felyül való fizetése nem lehet, hanem ha az Institutumnak tehetsége a felveendő nyomorékok és betegek számával együtt nevedetni fog, akkor az ő fizetésének jobbításáról is gondoskodni fog a T.N. Vármegye. Főbb foglatosságai a Seborvosnak ezek leszenek:

a/ a felvett betegek eránt lejendő rendeléseit az Orvosnak végre hajtja.

b/ Az egész Institutumnak Jegyzőkönyvét a kiadandó rend és mód szerint folytatja.

c/ Minden Számadásokat, a melyeknek valóságát az úgy nevezett Krankenvarter⁴² fogja egyarányúságban tartani, a Seborvos készít el, és azokat az Esztendő végével minden halasztás nélkül a Directornak beadja. Ezenkívül pedig

d/ Minden Hónapnak a végén valamint a felvett nyomorékoknak úgy a betegeknek számáról, azoknak tartásáról, és a reájok tett költségekről, olyan különös tudósítást fog a Directornak beadni, a mely az egész Esztendei számadásának megvizsgálására is szolgálhat.

³⁷ Restauráció: tisztújítás.

³⁸ 1804-től haláláig, 1824-ig, Sándorffi József Bihar vármegye „fizikusa”, főorvosa.

³⁹ Honorácior azaz „becsületbéli” (a megyétől rendszeres fizetést nem kapó).

⁴⁰ Ordinarius azaz „rendes”, tehát a megyétől fizetést kapó.

⁴¹ A seborvosok eredetileg borbélysebészek voltak, céhekbe tömörültek, és maguk képezték ki a szakmai utánpótlást – ezért alkalmazhattak „legényeket” is. A nagyszombati orvosi kar megnyitása (1770) után a seborvosi képzés is az orvosi karra került át. Az egyetemi tanfolyamot végzett seborvosok élesen elkülönítették magukat a csak céhbéli képesítéssel bíró borbélysebésztől.

⁴² Krankerwärter: (beteg)ápoló, a későbbi szövegben „betegekhez látó”.

e/ Addig míg ez eránt más intézetre a szükséges költség meglészen, az egész Institutum épületjének gondviselése is ő reá bízattatik.

5-dik Tzikkely. A betegeknek és nyomorékoknak szolgálatjára rendelt Személy, vagy is betegekhez látó (Krankenwarter), a kinek szükségesképpen házasnak kell lenni, most mindjárt a Deputatio által fog kineveztetni, jövődre pedig ennek kiválasztása a Directortól fog függni. Ennek a Lazarethumban leendő lakásán kívül Esztendei fizetése 200. Rhftba határoztatik meg; mely fizetésért fog

a/ A Felesége által a betegeknek főzetni, mosatni, és mind azokat véghez vinni, a mik a betegek körül megkívántató tisztaságot illetik.

b/ Az ő dolga lészen a meghatározandó órákbann a betegeknek ételeit kiosztani.

c/ Minden betegnek tartására, tekintvén a mostani drágaságot, naponként 10. xr.⁴³ fog nékie kijárni, fenn tartván aztat, hogy ha az idő megöltődik,⁴⁴ ezen naponként való fizetés is alább szállítódhasson.

d/ Az ekképpen meghatározott fizetésekből tartozni fog ő magának egy Hetest is és Szolgát tartani.

e/ Az Institutumnak minden eszközeiről és ingó javairól, a melyek inventáltatni fognak, ő tartozik a Seborvossal együtt számot adni.

6-dik Tzikkely. Addig is, míg ezen Institutumnak tehetsége nevedekvénn, annak Cassája eránt más rendelés tétetődhetik, a Várad Járásbéli Particularis Perceptor⁴⁵ fogja a Lazarethum Cassáját vinni, annak számadását folytatni, és a megvísálás végett a T.N. Vármegyének beadni.

7-dik Tzikkely. A Lazarethumnak szükségére megkívántató tüzi fa a Lazarethum Cassájából fog vétetni, de tsak az erdőben való árral fizetődik. A fa szállítást vagy fuvarozást pedig a Contribuensek⁴⁶ fizetés nélkül fogják megtenni, mint a kiknek hasznokra és segítségére állítódik külömben is a Lazarethum. Azonbann a fából nem lészen szabad másnak, hanem egyedül a bennlakó Krankenvarternak részesülni, következőképpenn a Seborvos maga magának tüzi fát szerezni köteleztetik.

8-dik Tzikkely. A mennyi Gyertya, vagy a Lámpásokba Olaj Esztendönként kívántatik, azt az Institutum Cassája fogja megszerezni.

9-dik Tzikkely. A nyomorékok és elbetegesedett Személyek, Férjfiak, és Aszszonyok, nem tekintvén azoknak Vallásbeli külöbségeikre, bévétetnek a Lazarethumba, úgy mindazonáltal

a/ Hogy azok egyedül Bihar Vármegyéből valók légyenek, vagy a kik már több idő óta itt laknak, és az idegenek tsak azon esetben vétetnek bé, ha ezen Vármegyén keresztül útazván, betegségbe esnek, és szegénységek miatt embertársai segedelmekre szorúlnak.

b/ Minthogy néhai Táblabíró Száraz Sigmond Úr, ezen Institutumnak nevezetes Summát oly fenn tartással általadott, hogy egy betegnek felvételére magának és Successorainak⁴⁷ jus-sok légyen; valamikor az említett Úrnak Successorai ilyen nyomorékokat vagy elbetegesedett Személyt ajánlani fognak, az, ha üres hely lészen, mások előtt vétessen bé.

c/ Minden bévett Személynek a neve az arra készítettendő Jegyzőkönyvbe bé fog íródni, úgy szinte az is fel fog jegyeztetni a mikor abból kilép.

10-dik Tzikkely. A valósággal nyomorék és elbetegesedett személyeknek, ha azok Contribuensek, az orvosság a N. Vármegye Domestica Cassájából⁴⁸ fog kifizetődni, az olyanok ellenbenn, a kiknek magoknak tehetségek vagyon, tartozni fognak az orvosságért megfizetni; a

⁴³ Krajcár: a legkisebb rézpénz, a forint hatvanad része (az első, Tirolban vert aprópénzen szereplő keresztől: Kreuzer s ebből a magyar krajcár).

⁴⁴ Ne feledjük: a napóleoni háborúk kora ez, a minden háborúskodással járó drágulás ideje – ezért bízik a „planum” az élet háborúk utáni „olcsóbbá” válásában.

⁴⁵ Perceptor: adószedő, mai értelemben: könyvelő.

⁴⁶ Misera plebs contribuens: nyomorult adózó nép (a nemes nem fizetett adót!).

⁴⁷ Leszármazottainak, utódainak.

⁴⁸ Domestica cassa: megyei házi pénztár. A rendi önkormányzatok által kivetett háziadó kezelésére szolgáló megyei intézmény, az adót az alispán szedette be, és hova fordítása felől is ő döntött, belőle fizették a megye tisztségviselőit (pl. a főorvost) is.

kik pedig nem volnának Contribuensek, és valóságos szegényeknek megesmértetnek, azokért az orvosságoknak az árrát a Lazarethum Cassája fogja kifizetni. Melyre nézve az Orvosnak gondja fog az orvosságoknak elrendelésében arra lenni, hogy erre nézve különös Jegyzőkönyve legyen, s az orvosságok az előhozott három rendbéli betegekhezképpest íródjanak bé.

11-dik Tzikkely. Ezeken kívül bévétetnek ezen Lazarethumba, az olyan akár Nemes akár Nemtelen betegek is, akik lakóhelyekben a magok gyógyíttatásokat az Orvosnak vagy Seborvosnak távolléte miatt, úgy a mint kívánnák, nem folytathatják, de ezek itten a nékiek rendelendő különös szobáért naponként nyárban 20. xrt, télben pedig a fűtéssel és gyertyával együtt 45. xrt, s azon kívül a nékiek járó ételért annyit, a mennyi a többi betegek nézve kirendelve vagyon fizetni tartoznak.

12-dik Tzikkely. Valamikor a beteghez Pap kívántatik, a maga Vallásabéli Pap mindenkor hozzá hívódjon; és erre az Orvos különös figyelmetességgel lenni kötelességének tartsa; mely meghatározás az eltemettetésre nézve is kiterjed. Idővel pediglen

13-dik Tzikkely. Ha vagy az Institutumnak tehetsége azt megengedi; vagy pedig egy Jóltévő találtna, azonn léssen ezen Institutum, hogy ott helybenn egy Kápolna is építődjön, a melybenn a beteg és szegény R. Catholicusok számára, minden Vasár,- és Innep napokon Sz. Mise szolgáltatathasson; addig is pedig erre a végre egy különös szoba fog kimutatódni.

14-dik Tzikkely. Egy különös Jegyzőkönyv fog arra a végre az Institutum Directoránál tartani, hogy abba mind azoknak Nevei, a kik kisebb vagy nagyobb Adományok által az Institutumot felsegíteni kívánják, béíródhassanak.

Nagyváradon 1745-ben alakult meg a seborvos céh, majd 1783-ban merült fel a nyomorultak és ügyefogyottak számára menedékhely (isptály, kórház) felállításának a gondolata. A „lazarétum”-nak nevezett 12 ágyas „institutumot” 1806. június 18-án nyitották meg, első orvosa a megyei főorvos, Sándorffy József lett.⁴⁹ Hogy meddig volt Kazinczy Dienes a kórház direktora, s ki lett az utóda, csak a többször említett megyei protokollumok megtekintése után derül majd ki. Reméljük, akad lelkes helytörténész, esetleg orvos, akit e kis dolgozat elolvasása, a kutatás folytatására ösztönöz majd.

⁴⁹ Péter I. Zoltán: A közkórház két évszázada. = Várad, 2007. 1. sz.

CSEH KÁROLY

Hátrahagyott versek¹

Hanyatt

Falusi április

Temető felől
kerengő gólya száll le
virágzó fára.

Hanyatt

Vadrózsát fogott
a Bükk kékjére hajló
csipkefa ága.

Második halál

Hanyatt zuhanva
mohos sírkő a fűben.
Hősi halotté.

2012. április 27.

Dél táji kegyelem

Bihari Sándor (1932–2011) földi(m) emlékének

Állok dél tájban a kriptá előtt,
s Halottak napja kegyelme elér:
csúzlágasból az egykor kilőtt
kavics ilyenkor visszafele tér,
surrogását is hallom a bokron,
s kulcsolódik a kéz, ahogy mondom:
cinke lehet-e – s jaj, csöpplik-e vér,
vagy csak az avarló mindenséget
pettyezik körben levelek, mécsek?

2012. március 11.

Helyek

Reggel a Kékesben

Madárröpt indít
zöld lavinát. Porhava
felcsapó illat.

Falusi reggel

Útszéli lószar.
Falusi reggeli fény
hímzette tojás.

Helyek

Kegyhely és láger.
Májusi Mátránk ölel
s öl is ölével.

Parádóhuta, 2012. május 10.

Indigó-éj

Sz. M-nak

Eleven ég-föld közti festmény:
vakuzó vihar közeledtén

száradó rend fűvét a gazda
szekerénél rakja izzadva;

füremedett, mély az éjszaka,
villámon, villán széna szaga

vibrál, rezseg, testesen hussan
indigós egű júliusban

s visszaárnyéklík kamaszkorig:
már az illat is boglyásodik,

oly sötétkékre vált alakja,
mint egy kint hagyott diáksapka,

ahogy cirádás égi barokk
keretben virraszt – s végig ragyog!

2012. július 13.

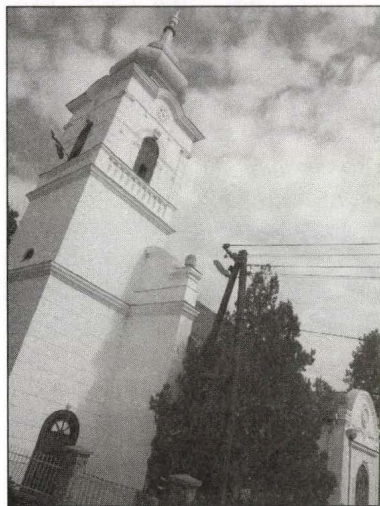
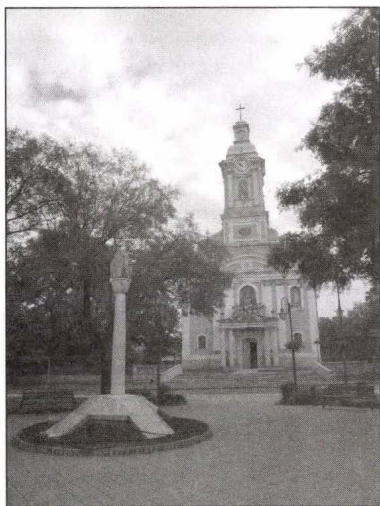
Tavaszi szél

Templom falához
koccan a gesztenyerügy –
duzzadt mellbimbó.

¹ A szerkesztőnek 2012-ben küldött versek közlésével
idézzük fel elhunyt költő-barátunk emlékét. (A Szerk.)

KEMECSEI BALÁZS

Kazinczy Miklós nyomában Abonyban



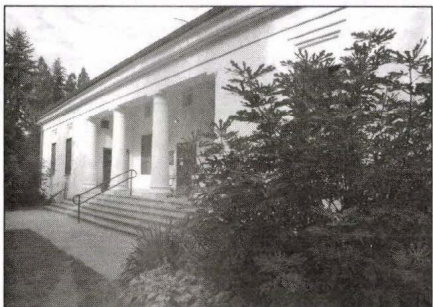
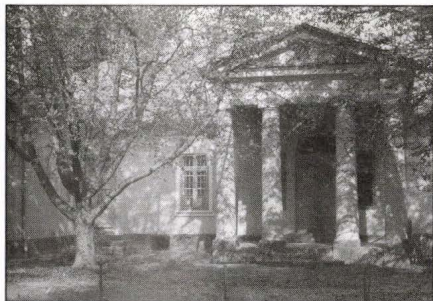
Kodály Hány Jánosa terjesztette el, tette híressé a népdalt:

*Sej, Nagyabonyban csak két torony látszik,
De Majlandban harminckettő látszik.
Inkább nézem az abonyi kettőt,
Mint Majlandban azt a harminckettőt.*

Valóban: a katolikus és a református templom tornya emelkedik a kisváros házai fölé Abonyban, s arra gondolok, egykor Kazinczy Ferenc is sétált alattuk. Kevés településünk van, ahol annyi nemesi kúria maradt meg, s ad sajátos arculatot az utcáknak, mint itt; még ma is tizenkettőt tartanak számon, több elpusztult már. Közülük a legnevezetesebb a Beöthy-kúria, amelyben házasságkötés révén *Kazinczy Miklós*, az író legkisebb testvére volt néhány éven át az úr, s amelynek falai között Kazinczy Ferenc többször vendégeskedett. A gondosan felújított épület felé sétálgatva azon töprengök, hogy milyen keveset tudunk az egykori házigazdáról, pedig hát érdemes ő is a figyelmünkre.

Édesapja 42 éves korában bekövetkezett halála után öt hónappal, 1774. augusztus 15-én, az akkor Abaúj vármegyéhez tartozó Alsóregmecen született. Előbb Sárospatakon a református schola növendéke, akárcsak bátyjai, de aztán Kassára került, ahol a jogakadémiához tartozó gimnáziumban tanult. Baróti Szabó Dávid volt a retorikatanára. Néli botrányt keltett a protestánsok körében, hogy a volt jezsuita igazgató kirendelte őt is a katolikus pap mellé ministrálni.¹ A vallási türelmet bátyjától tanulhatta, akinek biztatására egy 13. századi perzsa szerzőnek August

¹ Váczy János: Kazinczy Ferenc és kora I-II. Sajtó alá rendezte: Kovács Dániel. Debrecen, 2012. 114.



Abonyi nemesi otthonok: Lavatka-kúria, Sívó-kúria, Vigyázó-kúria, Vigyázó-kastély

Gottlieb Meissner által németre átültetett regét lefordította magyarra, s az meg is jelent az *Orpheus* című folyóiratban 1790-ben, 16 éves korában.² Színpadon is bemutatták Gebler: *Ozmondok, vagy a két helytartó* című színművét 1794-ben Kazinczy Miklós fordításában. Azután drámai fordulat következett be életében, mert a Martinovics-összeesküvésben való részvétel, felségsejtés és lázadás vádjával őt is letartóztatták. A budai ferences kolostorban egy ideig együtt raboskodott bátyjával. Az ítélet végül kimondta, hogy nem bizonyosodott be, hogy terjesztette volna a kátékat, csak azt rótták fel neki, hogy nem jelentette azok létezését. Az addig elszenvedett fogság volt a büntetése; 9 hónap beszámításával 1795. május 17-én szabadon engedték. Hazatért az anyai házba, s viszonylag fiatalon megnősült.

A családtörténet szerint Abonyban 1798. október 28-án volt az esküvő, feleségül vette „bessenyői Beöthy János kir. tanácsosnak, Bihar megye alispánjának és nejének, baranyai Baranyay Borbálának sok kellemmel és szép külsővel megáldott leányát, Beöthy Viktóriát, aki 1778. április 12-én született, és magas műveltsége és kedves, élénk társalgása által nagy kedveltségben és tiszteltben részesült, miáltal maga körébe a művelt úri társadalomból nagyon sokakat vonzott, amihez férjének magas tudományos műveltsége és vendégszeretete is hozzájárult.”³ Előbb két évtizedig Pásztón éltek, 1817-ben költöztek át a Beöthy család abonyi kúriájába, s itt éltek Viktória 1823. december 22-én bekövetkezett haláláig, illetve Miklósnak 1826-ban kötött második házasságáig. Tíz gyermekükről tudunk, de közülük csak négy fiú, Gusztáv Adolf, Sándor, Viktor és Titusz érte meg a felnőtt kort.

² Első folyóiratunk: *Orpheus*. Sajtó alá rendezte: *Debreczeni Attila*. Debrecen, 2001. 136-137.

³ *Id. Kazinczy Béla*: A kazinczy és alsó-redmeci Kazinczy családnak ... leszármazási és életrajzi adatai. Debrecen, 1910. 103.

Az abonyi Beöthy–Kazinczy kúria

Abonyi otthonukban Miklós szép könyvtárral rendelkezhetett, szívesen foglalkozott többféle tudománnyal, de különösen kedvelte az ókori históriát. A családban sokáig őrizték „Rövid kivonat a világ történetéből” című 262 oldalas kéziratát, melynek további sorsa ismeretlen.

A gazdálkodás mellett közéleti szerepet is vállalt, Heves, Pest és Bihar megyékben táblabíróvá választották, Biharban hosszabb időn át *assessorként*, törvényszéki bírónaként tevékenykedett. Utolsó éveit nyugalomba vonulva álmosdi birtokán töltötte, ott temették el, miután 1844 októberében egyik rokonánál, Kiskágyán agyszélhűdés következtében meghalt.⁴

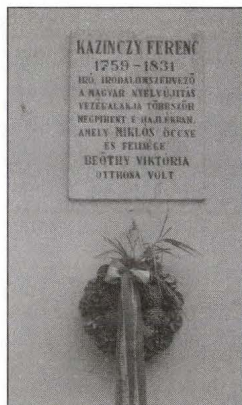
Ferenc bátyjával harmonikus testvéri kapcsolatban állt, noha tudjuk, hogy a fivérek – Dienes, László és József – között gyakori volt az összetűzés, a pereskedés. József, aki az alsóregmeci családi birtokot örökölte, mindent elkövetett, hogy egyéni érdekei érvényesüljenek. Ferenc írta le egyik önző megnyilatkozását, azt mondta: „*a fiatalembert (tudniillik Miklós öcsémét) nyomorúság által kell megtanítani. Így igenis ő maga marada úr mind Regmecen, mind Semlyénben.*”⁵ Miklós és Ferenc jól megértették egymást. Református létükre mindketten katolikus lányt vettek feleségül, a vallási türelem ilyen vonatkozásban is érvényesült. Ferenc pártolta öccse irodalmi kísérleteit. Az *Ozmondokhoz* írt előszavában kifejtette, hogy az ilyen darabokkal játékszínünk egyrészt nyelvünket gyarapítja, s „*egyszersmind a' Virtusnak 's minden nemes érzésnek is iskolája lesz.*”⁶ Nyilvánvalóan bele is javított a fordításba. Miklós 1791 májusában – Ferenc bécsi tartózkodása idején – segédkezett a széphalmi új otthon alapkövének letételénél.



⁴ Id. Kazinczy Béla i. m. 103-104.

⁵ Kazinczy Ferenc: Az én életem. Sajtó alá rendezte: Szilágyi Ferenc. Bp., 1987. 369.

⁶ Váczy János i. m. 245.



A kúria oldalszárnya, Mártsa István Kazinczy-szoborportréja (1973) és az emléktábla

A cikket a szerző 2013-ban készült fényképfelvételeivel illusztráljuk

Találkozik bátyjával Tokajban, amikor rabként a munkácsi várbörtönbe kísérik, s szabadulása után Klára nővére mellett Miklós az, aki pártolja őt abban, hogy megkapja családi örökrészét, s önálló otthonot teremthessen. Ő az, aki a testvérek közül nem tartja haszontalan foglalatosságnak, amit Ferenc levelezésével, irodalmi tevékenységével végez. Ez a kapcsolat magyarázza, hogy az író felkeresi otthonaiban – így Abonyban is – 15 évvel fiatalabb öccsét.

Az abonyi kúriát 1786-ban a bessenyői és eörvendi Beöthy család építtette. Először Beöthy János, tőle veje, Kazinczy Miklós örökölte. A helyi lokálpatrióták szerint sokat tartózkodott itt a kúriában testvére, Kazinczy Ferenc, s irodalmi igényessége, szellemisége jelentős hatással volt Abony kulturális életére. Beöthy Viktóriának köszönhető, hogy létrehozta az első kisdudóvót a településen. A II. világháború után kolostorként működött a kúria, azután egészségügyi-szociális intézményt helyeztek el benne. Emlegetnek egy helyi mondát, miszerint az ifjabb Alexandre Dumas (1802–1870), a híres francia író törvénytelen gyermekként ebben a kúriában született volna.

Az abonyi időszaknak azonban nem sokkal Miklós megözvegyülése után vége; hivatali teendői is Bihar megyéhez közelebb vonzották, Nagyváradra telepedett át. Itt másodszor is megnősült. A családtörténet szerint „*feleségül vette Gordon Jánosnak, a Kazinczy Di- enes kir. tanácsos meghitt gazdatisztjének leányát, Gordon Zsuzsát, akiben egy szelíd, jámbor természetű, okos és jó feleséget és öreg napjaira gondos jó hitves társat nyert, akitől azonban gyermekei nem születtek. Ezen második házassága után elébb Nagyváradon, utolsó éveiben pedig az álmosdi kis birtokán lakott.*”⁷ Kazinczy egy elejtett megjegyzése szerint Zsuzsanna Dienes öccsük házasságon kívül született gyermeke volt.⁸

A kúriában kis kiállítás idézi meg Kazinczy Ferencet; az előcsarnokban ott áll mellszobrá, az épület külső falán emléktáblája. Az abonyiak tehát számon tartják látogatásainak tényét.

⁷ Id. Kazinczy Béla i. m. 103.

⁸ I. m. 875.

MARTINÁK JÁNOS

Egy modern versciklus a XVIII. századból

Batsányi János kufsteini elégiái

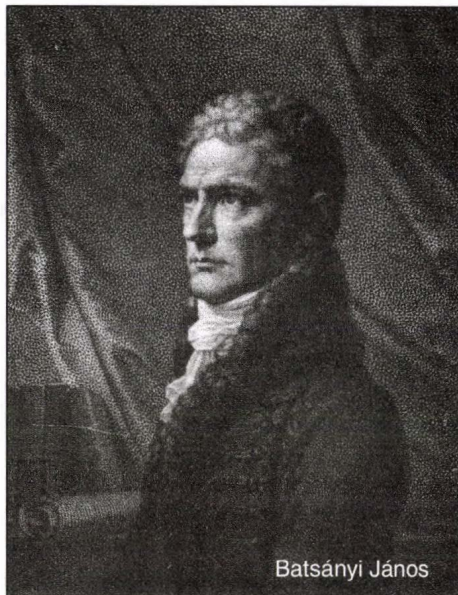
Batsányi János sajátos alakja a magyar irodalomnak; ő az, aki kevés versével klasszikusaink közé emelkedett, és akiről olyan sokféle, néha egymásnak is ellentmondó megállapításokat tettek: jakobinus, forradalmár, politikai költő, hegemoniáért harcoló irodalmi vezér, a magyar preromantika képviselője. Szorosan vett irodalmi munkássága mégis kevésbé él a köztudatban, két költeménye – *A franciaországi változásokra* és *A látó* – ismert, hiszen iskolai tananyagként ezek szerepelnek. Pedig érdemes volna alaposan szemügyre venni munkásságát, mert nemcsak eszmeileg, hanem költői eszközök és eljárások tekintetében is kezdeményező volt.

1763. május 9-én született a dunántúli Tapolcán, apja varga volt. Bár a családban élt bizonyos hagyomány köznemesi származásukról, ő azonban ennek nem tulajdonított túlzott jelentőséget. Büszkeségének egyik forrása éppen az volt, hogy munkával, tanulással emelkedett ki, nem pedig ősei révén. Iskoláit Keszthelyen, Veszprémben, Sopronban és a pesti piaristáknál végezte, kitűnő latin tudását ez utóbbiaknak köszönhette. Később Orczy Lőrinc házában volt joggyakornok, és fiának, Orczy Istvánnak lett a nevelője annak haláláig. Orczy Lőrinc szerzett neki hivatalnoki állást a kassai kamaránál 1787-ben.

Baróti Szabó Dáviddal és Kazinczy Ferencsel 1787. november 13-án ott alakítják meg a Kassai Magyar Társaságot, és indítják a *Magyar Museum* című folyóiratot. A munkatársaknak nem volt felhőtlen a kapcsolatuk, elsősorban Batsányi és Kazinczy között feszült ellentét, ennek részletezésére azonban ebben az írásra nincs lehetőség annak sokirányú volta miatt. Egy biztos: mindkettő önérzetes és büszke volt, szükségszerűen került sor a szakításra. Kazinczy 1789-ben kiválik és megindítja az *Orpheust*. Ez a korszak az irodalomban és a történelemben mozgalmas, forrongó szakaszt jelentett, nemzetközileg fontos eseménye a nagy francia forradalom volt, Magyarországon pedig a II. József halálát követő nemesi felbuzdulás. Ebben a légkörben bontakozott ki Batsányi költészete: reménykedik a nemesi reformtervekben, üdvözli a francia forradalmat, sürgeti a politikai, társadalmi változásokat (*A franciaországi változásokra*, *Levél Szentjóni Szabó Lászlóhoz*). *A látó* című költeménye arról tanúskodik, hogy hitt is a változásokban, de a francia forradalom alakulása és a magyarországi jakobinus mozgalom sorsa tragikus következménnyel lesz életére és munkásságára.

1793-ban elbocsátják állásából elsősorban a francia forradalomra írott verse és a Szentjónihoz küldött episztoła miatt, pedig előbbi megjelenését a cenzúra engedélyezte.

1794. szeptember 14-én letartóztatják a Martinovics-mozgalomban való részvétel vádjával, másfél évre a kufsteini börtönbe zárják. Szabadulása után 1809-ig Bécsben él, ahol 1805-ben feleségül veszi Baumberg Gabriella osztrák költőnőt. 1809-ben közreműködik Napóleon magyarokhoz intézett kiáltványának megfogalmazásában, majd Párizsba megy, ahol Napóleon járadékot ítél meg a számára. Itt talált alkalmat arra, hogy francia nyelven cikksorozatot írjon a magyar irodalomról. Napóleon bukása után 1815-ben Linzbe száműzik, ahol 1845-ben bekövetkező haláláig élt. Számára ez tragédiát jelent: megszűnik közvetlen kapcsolata a magyar szellemi élettel, az irodalommal. Itteni magányában próbálja szétszóródott műveit rendezni, az elveszetteket újra írni. 1843-ban Toldy Ferencék meglátogatják, az Akadémia külső tagjává választják, de hathatósan nem tud bekapcsolódni a magyar irodalmi életbe.



Batsányi János

Különös egyéniség volt, férfias szépségű, kemény, rátarti, magabiztos ember, akiben sajátos módon kiegészítette egymást az erőszakosságig fokozódó erély és az érzelmességig lágyuló gyengédség, a vakmerő bátorság és a gyanakvó, óvatos körületekintés, az indulatos önérzet és a fegyelmezett udvariasság, a pedantériáig fajuló aprólékosság és a hazard kockázatos nagyvonalúság.¹ Ifjúkorának alapos magyar jogász-történelmi műveltségét, az antik mintákon nevelődő latinos szókincsét hamarosan kiegészítette a felvilágosult európai értelmiség szempontjaival, ismeretanyagával és stílusával. A tudományt az élet szolgájaként, az ember erejét növelő fegyverként értékelte nagyra: eljutott a természettudományos gondolkodásig. Az irodalmi áramlatok közül elsősorban Orczy Lőrinc köréhez kapcsolódott, de kapcsolatban volt a deákos, franciás, németes és magyaros iskolákkal is. Szerepe volt a magyar klasszicista ízlés kialakításában, a latin költészet magyarosításában, az antik és magyar történeti események erkölcsi egybeötvöztetésében.²

Indulásakor még érvényesültek a klasszicista esztétikai és poétikai normák, korszerű eszméi, líraiságának jegyei ezekben a keretekben szólnak meg. Mezei Márta szerint Batsányi költészetének ereje, jelentősége leginkább az időszerű, a konkrét elemek költői megragadásában rejlik. A kor divatja szerint alkalmi versekkel kezdi költői pályáját, a nemesi eszmék jegyében ír a nemzeti szokások pusztulásáról, a magyar nyelv és szokások ápolásának fontosságáról, a külföldieskedés vétkéről, a katonai-vitézi erények felsőbbrendű értékéről.³ Az általa is fordított nagyhatású *Osszian* révén úgy érzi, a költő *vátesz*: a

¹ Keresztury Dezső: Örökség. Bp., 1970. 44.

² Keresztury Dezső: Batsányi János (1763-1845). Tapolca, 2004. 99.

³ Mezei Márta: Felvilágosodás-kori líránk Csokonai előtt. Bp., 1974. 210-211.

nemzet lelkiismerete, aki sohasem hazudik, úgy tárja fel a valóságot, ahogy van, nem ámtja a népet. Ez az új költői szerepvállalás vele veszi kezdetét.⁴ Egyet kell értenünk Mezei Mártával, hogy Batsányi számára a költészet nem csupán egy folytonos teljesítésre váró erkölcsi feladat, egy nemesebb értelemben vállalt literátorattitűd terméke. Mint a kor sok verselőjénél, műveiben az örök igazságok nem önmagukért válnak fontossá, hanem első-sorban és közvetlenül a jelent szolgálják. Neki a közéleti ihlet határozza meg élmény- és érzésvilágát, a képeket, a részleteket; tanulságai a mából adódnak, és oda is hatnak vissza. A korszak költőinél általában azt tapasztaljuk, hogy egy adott témakörből, eszmék rendszeréből merítenek, és egy-egy versben jelentkezik valami új, személyes, a szokásostól eltérő változat. Batsányinál azonban ez az új alkotói magatartás határozza meg pályáját, költői fejlődésének teljes folyamatát. Munkásságának jelentőségét nem egy-egy verse bizonyítja, hanem sokkal inkább a folyamat, az egyes sajátságok továbbvitele, változása, alakulása, mert az eszméket, a költői eszközöket mindig az adott szituáció szolgálatába állítja.

Műformájára általában jellemző bizonyos összetettség: két vagy több műfaj hangjának, sajátosságainak komplett együttese a költemény. Az ódai tónus emelkedettségét sokszor viszi át az epigrammára, de tovább élnek költészetében a barokk (Milton, Osszián), és a klasszikus példák hatásai. Még a francia forradalmi költészet sajátosságaival is gazdagította életművét. Stílusára az ókor klasszicizmusának példája hatott: emelkedett szellemi tartalomra, harmóniára, formai tökélyre, nyelvi tisztaságra, világosságra törekedett. Költészetének legfontosabb eredménye a tudatos és zárt kompozíciók kialakítása. Többen kiemelik költészetének korához való erősebb kötődését, a korabeli eljárások, motívumok, eszmék, költői fordulatok átvételét és ismétlését, fantáziájának szegényesebb voltát, de ez inkább a korai munkásságára jellemző.

Mezei Márta vette észre, hogy 1790 után új sajátosság jelenik meg költészetében: habozás nélkül megismétli verseiben azokat a költői fordulatokat, amelyeket egyszer kifejezőnek és hatásosnak talált. Ha átformálja fordulatait, akkor sem egy kép lényegét változtatja meg, hanem inkább új összefüggésekbe, új kapcsolatokba, hatásosabb megvilágításba helyezi őket, és az új aktualitás szolgálatában ruházza fel ismét új jelentéssel. Vannak egytémájú írók, akik mindig azonos gondolatot, érzést írnak le műveikben. Batsányi is ilyen: mindig az egészet akarja megragadni, mindig mindenben meg akarja írni mindazt, amit tudott, mindig a legtöbbet és a legjobban: minden megismert értéket, eszmét, képet, kifejezést egy mindig tökéletesülő egész szolgálatába állítja. Batsányi nem át-, hanem összedolgozza verseit, egész pályáján kompozíciókat, ciklusokat alkot.⁵

Egyik ciklusa a Toldy Ferenc által kiválasztott versegyüttes, amelyet ő nevezett el *k u f s t e i n i e l é g i á k* nak. A címadás arra utal, hogy ezek az írások Batsányi börtönében keletkeztek. Mint már említettük, a költőt 1795-ben Versegghy Ferencsel és Szentjóni Szabó Lászlóval együtt Kufstein erődjében letöltendő várfogságra ítélték, mert a Martinovics-mozgalomban való részvétellel vádolták meg őket. Batsányi már az 1780-90-es évek fordulóján szerepet játszott a politikai mozgalmakban, és ekkoriban vált igazi politikai költővé, aki nem az események lezajlása után reagált a megtörténteire, hanem azzal

⁴ Hentzi Katinka: A látó. In: Elemzések, tanulmányok Batsányi Jánosról. Tapolca, 1995. 16.

⁵ Mezei Márta i. m. 230.

haladt együtt. De nem volt tagja Martinovics egyik társaságának sem, visszautasította Martinovics közeledését, a nemesi reformmozgalomhoz kapcsolódott, mert egy forradalomban a parasztlázadás veszélyét látta. Gyűlölte viszont a zsarnokságot, a szabadság kivívására törekedett, és a nemzet felemelkedésén munkálkodott.

Világnézetének központjában a hazafiság állt, amelynek fogalma akkoriban változáson ment keresztül. Hazafisága a múlt eredményeiből, az antikvitás erkölcsi eszméiből és az osztrákiai érzelmes hazafiságból tevődött össze, nemzetfelfogásában azokhoz állt közel, akik a népben látták minden szabadság, jog és hatalom forrását. Ez nem plebejus népiesség nála, hanem Herder felfogásának átvétele, hazai viszonyokra történő alkalmazása. Ő volt az első költőnk, aki a romantikában megizmosodó, és mindmáig ható magyar nemzetfelfogás és hazafiság eszméjét megfogalmazta. Mindezek természetesen a fennálló rendszer ellen irányultak, és a hatalom ezt meg is torolta a börtönnel. A Kufsteinben eltöltött évvel élete ugyan szomorú fordulatot vett, de költészete szempontjából fordulatot hozott: a kufsteini elégiákkal az addigiaktól eltérő költészettel jelentkezett, mellyel pályája csúcsát érte el. Ezt a ciklusát a modern magyar költészet jelentkezéseként tartja számon irodalomtörténetünk.

Ha e versek keletkezésének motívumait keressük, azokat a fogság eseményeiben találhatjuk, melyek érthető módon megrendítették a költőt. Szenvedéseik kifejezésére, önmagára vigasztalására és erősítésére írta e költeményeket; csalódottság, fájdalom, a közeletből való kiábrándulás húzódik mögöttük. Ugyanekkor ezek az írások a magyarországi jakobinusok szenvedéseinek legművészeiből emlékei is. Batsányi költészet itt tér el leginkább a hagyományos nemesi verselési mintáktól: a barokk poétika imitációtanának követése helyett mindenütt a legbensőbb élmény megragadására törekszik. A fogság elemi megrázkódtatást kiváltó hatása felszabadítja a költőt, és megnyitja költészetének modern, szubjektív erét, amely új formát keresve magának olyan erővel tör fel, hogy szétfeszíti a hagyományos kereteket.

Mindezekben új költői magatartás érhető tetten. Batsányi korábbi költészetében egy társadalmi aktivitásra termett, szabad egyéniség jelentkezett, de ez a személyesség még programokban, biztatásokban nyilatkozott meg, elvontan és áttételesen, a kor költészeti normái szerint az eszmék szférájában mozgott. A kufsteini elégiák keletkezésének korszakában viszont az egyéni élmények és a történelem igazsága teljes összhangba került. Az alkotmányos küzdelmeket és a forradalmi eszméket Európa-szerte elfojtotta az erőszak, ennek lett áldozata a költő is: a történelem változását személyes sorsában élte meg. Batsányi közösségi költő ezekben a versekben is, de másként: most az érzésekben, hangulatokban tükröződő történelmi igazságot ábrázolja egyéni sorsában, és a vele együtt gyöttrődők szenvedéseiben. A személyes lírikus jelentkezése ez az általánosban: fokozott előtérbe lépése és kibontakozása.⁶

Az összefüggő költemények felismeréséhez szükség volt egy olyan egyéniségre, mint Toldy Ferenc, Batsányi kötetében ugyanis a tárgyak, hangulatuk, hangjuk szerint egymáshoz tartozó darabokat elválasztotta egymástól. Részben a cenzúra miatt tette ezt, részben pedig azért, mert a szövegek egy része – hányatott sorsa miatt – elveszett, és Linzben próbálta azokat emlékezetből, töredékeiből rekonstruálni. Batsányi életművének értékelését nehezíti az, hogy kéziratok csak a bécsi évekből, a századforduló idejéből maradtak ránk,

⁶ Mezei Márta i. m. 231.



Kufsteini börtöncellák
KEMECSEI BALÁZS FELVÉTELE

melyeket valószínűleg ott és akkor öntött formába. Pontosabban többféle formába: abba, amelybe szabadon, teljesen és éppen a kibontakozott ihlet alapján megszülettek, és abba, amelyben a cenzúrára, rendőri megfigyelésre való tekintettel csonkította-gyúrta őket.⁷ A kufsteini elégiák értelmezését az is nehezíti, hogy Batsányi élete végéig nem beszélt börtöneiről.

A ciklus darabjai két mag körül csoportosíthatók. Egyik része középpontjában (*Verseghy Ferenchez, Gyötrődés, Egy szerencsétlen ifjú sírjánál, Három töredék, Lina panasza, Vigasztalás*) Kufsteinben elpusztult költőbarátjának, Szentjóni Szabó Lászlónak alakja és sorsa áll. A másiknak (*Tűnődés, A rab és a madár, A szenvedő*) főszereplője maga Batsányi.

Darabjainak első felében sajátos mélységet, robbanó tömörséget az ad, hogy a közvetlen élmény forráságával áradó mondanivaló tisztán, zsúfoltságában is áttekinthetően könnyed, már-már játékosan dalszerű formába rendeződik.⁸ Témái a Szentjóni halálát megelőző napok, majd a szerencsétlen ifjú utolsó útja, a neki megadatott végtisztesség, ezt követően Linának (talán özvegyének?!) a panasza, majd a végleg magára maradt hitves vigasztalása. Érdekes a ciklus versformája is, melyben hosszú és rövid verssorok váltakoznak egymással. Baróti Szabó Dávid használta ezt a versformát, amit ő is, Batsányi is Faludi Ferentől vett át. A ciklus második felének közepén – mint említettük – maga Batsányi áll.

⁷ Keresztury Dezső i. m. 56.

⁸ Keresztury Dezső i. m. 52.

Pillantás a börtönablakon át
KEMECSEI BALÁZS FELVÉTELE

Ebben összetett, forró élmény fogalmazódik meg, amely erejével és kiáradó szenvedélyével az eddigiektől eltérő, monumentálisabbnak vagy szababbnak érzett formákban keres kifejezést, amelyben megszületik az igazi modern vers.

Batsányi e börtönverseket gyűjteményében mindenütt a *Tűnődés* című elégiával kezdte. A benne rajzolt környezet, magatartás, gondolati világ és lírai kör valóban kifejező, jól megválasztott nyitány. Börtönmagányában, a körülötte szenvedők között az ablakon tekint ki, és a Holdat hívja társul, hogy elpanaszolja félelmeit és feloldja magányát. Ez a motívum ismert mintához kapcsolódik; a magyar költészetben Ányos Pál és Baróti Szabó Dávid is felhasználta a holdköltészet szentimentális sablonjait, de Batsányinál a helyzet részletes rajza, a személyesség egyénivé formálja, elmélyíti ezt a motívumot. A költeményben ez a megindultság olyan erős, hogy áttör a strófákon is átcsapó mondatok formájában. Ebben a versben jelenik meg teljes tisztaságában új költői attitűdj: itt nem általános alanyt használ, mint a többi versben, hanem egyes szám első személyben ír, ami ekkoriban még ritka, de Batsányi önmagát fejezi ki ezekben a sorokban.

Ha megvizsgáljuk szerkesztési elvét, az érzés hullámozása szabja meg a költemény menetét. Felépítésének elve inkább zenei természetű, nem logikai. Ennek hatása a mondatok átnyúlása a sorokon, ami szemben áll a kor fegyelmezettséget, kötöttséget követelő elveivel. Bár Batsányi itt még megtartja a klasszicizmus előírásait, az érzelem áramlása alatt néha a szentimentális alaptételt emeli ki, kíséretként szólaltatja meg a zenei méltóságú gondolatokat, néha – megfordítva – az egyéni bánat és az egyetemes emberi részvét hangjai játszanak át egymásba, és kölcsönhatásukkal erősítik a lírai mondanivalót.⁹ A *Tűnődés* a kor költészeti normáit követve tanulsággal zárul, de azt is sajátos módon oldja meg: mert saját lelkéhez szól, és szenvedései elviselésére, tűrésre szólítja fel önmagát. Itt érződik az, hogy a maga és a versben megjelenő társak helyzetét általános emberi sorsként látja. A költemény műfaja elégia, de hangütésében néhány helyen az ódához közelít: nem az elégiának megfelelő disztichonban írta, hanem a legódaibb formát, az alkaioszi strófát választotta. A 15 strófás verset az enjambement alkalmazása köti össze. Külön értéke személyes- sége, amely hol közvetlenül, hol közvetve szólal meg, de uralja az egészet.



⁹ Mezei Márta i. m. 235.

A megszólításban a szentimentalizmus színei alapvetőek, a Holdat hívó *jer* háromszoros ismétlése érzelmi felfokozottságról árulkodik. A Hold mosolygó, megértő, érzékeny, tanúja fájdalmanak. És nemcsak tanúja:

*Jer már, jer egyszer, csillagos ég dicső
Fénnyel mosolygó asszonya! Jersze már
Fájdalmim érzékeny tanúja!
Verd el az éj szomorú homályát.*¹⁰

A környezet rajzában is tetten érhető ez a személyesség:

*Távul hazámtól; messze vidék sovány
Határit őrző vad havasok között;
S felhőkig érő durva fogház
Rejtekeiből az egekre nézván,
Óhajtva várom megjelenésedet.*

A költőnek alapélménye a közösségből való kitaszítottság, és ezt hangsúlyozza: a ridegség, a kegyetlenség vonásait örökíti meg akkor is, ha nem a börtönről van szó. A *sovány* határokat *vad havasok* őrzik, a fogház *felhőkig érő*, ami ugyan a realitás szerint költői rúzlás, inkább az eget vádló, az égre kiáltó embertelenség költői képe. A kép érzelmessége az alany közvetlen és első személyű megjelenítésével konkrétabbá válik, és az adott képbe rajzolja bele magát és társait ábrázoló líraisággal, s nem vallomással.¹¹ Összefoglalóan megállapítható, hogy a mondanivaló általános vonásai erős líraisággal jelennek meg, az egyéni érzés erőteljes kifejezésével.

Szentjóni Szabó Lászlóról szóló költeményeket a *Verseghy Ferenchez* című verssel kezdi, amely hű tükre barátságuknak. Verseghyt és Szentjónit először halálra, majd kegyelemként bizonytalan idejű várfogságra ítélték. Batsányi üdvözli Verseghyt, akitől enyhülést és bátorságot merít, hogy továbbvigye „veszélyes” pályáját. Versében nem fogalmazhat nyíltan, de a mottóként latinul idézett, a Nero ellen lázadó Tullius példájáról szóló Catullus-verssel kiegészítette gondolatait.¹² Batsányi és börtönbeli társai sorsának kegyetlen törvényét, történelmi okait is megnevezi: „*Mert Tullius pallosra jut, / S Neró királyi székeben ül.*”¹³

Utal Szentjónira is, akinek keserű szenvedéseit *Gyötrődés* címmel rajzolja meg. Barátja 1795. szeptember 3-án érkezett Kufsteinbe, és október 6-án ott halt meg a mellette lévő cellában. Az elítéltek közül érzelmileg ő állt legközelebb hozzá, bár kapcsolatukról nem sokat tudunk. Batsányinál 4 évvel volt fiatalabb, több költeményét is elküldte a *Magyar Museum*nak, amikor Batsányi volt a szerkesztője. Kufsteinben a költő végig hallhatta barátja elviselhetetlen szenvedését, de nem lehetett segítségére, a fal elválasztotta őket. Amikor aztán végre a halál megváltotta attól, Batsányi *Egy szerencsétlen ifjú sírjánál* címmel állított emléket barátjának, melyben kifejezte az életben maradottak kiútatlanságát is. Tirol polgárait szólítja fel, hogy jöjjenek el sírjához, és szóljanak az *emberség barátairól*.

¹⁰ Batsányi János összes költeményei. (Felfedezett klasszikusok I.) Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1994. 77.

¹¹ Mezei Márta i. m. 234-235.

¹² A kufsteini elégiák mindegyik darabja előtt ott lévő latin idézetek ugyanezt a célt szolgálhatták.

¹³ Batsányi János összes költeményei, 71.

Három töredék című verse szorosan kapcsolódik a *Gyötrődés* és *Az egy szerencsétlen ifjú sírjánál* című versekhez, különösen az utóbbihoz; egyazon vers két részéről van szó. Ezek első olvasatra kidolgozatlannak tűnnek, holott valószínűleg a cenzúra megtevesztése, vagy a versek összegyűjtésének nehézségei miatt kerültek így megfogalmazásra.¹⁴ Az *első töredék* nyíltan politikai tartalmú:

*Letette minden terheit,
Nem csüggnék láncok karjain;
Nem várja Bécs kegyelmeit –
Az ég segíté kinjain.*¹⁵

A *harmadik töredék* a vers folytatásának tűnik, s Batsányi politikai nézeteit is őrzi.

*Nevének fénye, míg Bihar
Fennáll, homályba nem menend,
Ragyogni fog, míg a magyar
Magyar s szabad polgár leend.*¹⁶

A *második töredék* lehetett a költemény befejezése, megfogalmazza itt azt a reményét, hogy mind a börtönben sínylődők, mind a haza sorsa jobbra fordul. Így válik a három töredék az elhunyt barát megsiratása mellett politikai helyzetelemzéssé, Batsányi politikai nézeteinek kifejezőjévé. Hasonló eljárásmodot máskor is követett: a *Levél Szentjóni Szabó Lászlóhoz* című költeményét később ugyanígy részekre bontotta és újrafogalmazta.

Eközben a versek logikáját sem törte meg, mert a következő költemény a *Lina panasza* című. Ebben az úgynevezett helyzetdalban barátja kedvesének helyébe képzei magát, s azt mutatja be: hogyan érezhetett, és mit gondolhatott a szörnyű csapás után Lina, aki számára az élet átokká változott. Lina kiléte valójában bizonytalan, talán inkább arról lehet szó, hogy a büszke, rátarti férfi barátja menyasszonyaként szólal meg, mert csak így mondhatja el mindazt, amit a korabeli ízlésnek megfelelően férfiként nyíltan nem mondhatott el. A versben megjelenő érzés valóságos, hiteles, az áthasonulás tökéletesen sikerült.

A kufsteini elégiák sorában ezután a *Vigasztalás* című költemény következik: Batsányi visszahelyezkedik költői-emberi énjébe, hogy Szentjóni Szabó László kedveséhez szóljon. Szinte a modern pszichológia fegyverzetével próbálja azokat az érveket, életigenlő elveket átadni Linának, amelyek szükségesek a megbékéléshez: a vallási vigasztalás sorait idézi, az isteni akaratba való belenyugvást kéri tőle és a halál könnyörtelenségére hivatkozik. Eztán meglepő módon fordul a siratóhoz, és arra kéri:¹⁷

*Szánd, ó kegyes! szánd éltedet;
Ne légy magadhoz mostoha.*

*Bármint epedsz bús lelkedet
Nem kél fel ő többé soha!*¹⁸

¹⁴ Debrecei Attila Batsányi összes költeményeihez frott bevezetésében a *Töredékek*hez megjegyzést fűzve osztja ezt a véleményt, 73-75.

¹⁵ Batsányi János összes költeményei, 74.

¹⁶ Batsányi János összes költeményei, 75.

¹⁷ Németh István Péter: Fogoly és filomela. Tapolca, 2003. 31.

¹⁸ Batsányi János összes költeményei, 76.

A szerencsétlen sorsú Szentjóni Szabó László tragédiáját megéneklő költeményeket a kufsteini elégiákban *A rab és a madár* című vers, Batsányi legjobb, verstörténeti szempontból legjelentősebb alkotása követi. Ez az első képviselője a modern lírai versnek, amelynek szerkezetét, ritmusát a kifejezést kereső költői érzés szabad áradása, lobogása szabja meg, amit mi szabad ritmusnak, vagy *szabad versnek* nevezünk.¹⁹ A költemény a cellájában szenvedő költő szabadság utáni vágyát szólaltatja meg, amit a börtön ablakára szálló kismadár hangja vált ki belőle. Ez az érzés olyan nagy erejű, hogy a vers a szabadság himnuszává válik. Műfajilag ugyanolyan összetett, mint általában a Batsányi-versek, alapvetően az elégia és az óda sajátosságai keverednek benne. A szakirodalom szereti ezt a művét allegóriaként értelmezni, még Kazinczy is annak tartotta, amikor a debreceni vásáron találkozáskor Batsányi átadta a verset. Kazinczy akkor a befejezéstől megrettent, és a vers utolsó sorait – félve a cenzúra ellenőrzésétől – levágta és a sas-kép megváltoztatását kérte. De mint később látni fogjuk, közelebb van ez a vers a szimbolikus költeményhez, mint az allegóriához, mert az a sok személyes utalás, leírás, ami megjelenik benne, lerontja az allegória egyértelműségét. A költeményben sem az élmény, sem a mondanivaló nem új, hasonlít a *Tűnődés*hez, de az azonos vagy hasonló elemekből itt egy új költemény keletkezett, ugyanis az alaphelyzet más: közvetlenséggel egyszerűsíti le a *Tűnődés* alanyi helyzetét, amiben természetesen szólnak meg személyes motívumai.²⁰ Valami egészen mást próbál itt, mint a klasszicizmus poétikáján nevelt korabeli költők, mást, mint eddigi verseiben. Az átélt élmény, az érzelmi világ kifejezése a legfontosabb, s korábbi motívumait alárendelve saját magáról vall ebben. Ennek az újfajta lírai magatartásnak az egész költemény jellegét meghatározó hatásai vannak. A leírásokat áthatja az élményszerű látás, minden szubjektív elfogódottságával és az adott pillanat hangulatával. Új szint jelent a kedvesség és a közvetlenség egy-egy jelenet rajzában:

*Fel-felrepülsz rostélyos ablakomra.
Bízzást előmbe állsz,
S úgy kandikálsz
Majd bévasalt szűk rejtekembe.*²¹

A természet festése itt már nemcsak keret és háttér, hanem a személyes érzés hordozója, felnagyított költői képe:

*Vigságnak indul minden a partok körül!
Miként örül,
Miként süvít az ő
Hatalmas énekének
Hegy, völgy, mező!
Melyre víg örömrre gerjedének
S midőn felegetnek mindenfelől neki
A szirtos oldalú hegyek
Láttatlanul enyelgő gyermeki.*²²

¹⁹ Keresztury i. m. 54–55.

²⁰ Mezei Márta i. m. 240.

²¹ Batsányi János összes költeményei, 79.

²² Uo. 82.

A *szabadság himnusza* érzelmi telítettséggel, felkiáltással fogalmazódik meg. Mivel megváltozott a lírai magatartás, ez a vers szerkezetére is kihat, és a történetet követi. Az ablakára fel-, majd elröppenő madár útját, énekét és elhallgatását követi, elemzi a dalt, és a reá várakozás perceit érzékelteti, majd egy-egy rész végén valamely eszmei vagy élményszerű összegzést is ad, de úgy, hogy az ismétlődő elemek és fordulatok érzelmi és gondolati skálája egyre színesebbé válik. Szemben a *Tűnődés* szerkesztési elvével, mely a különböző tételek váltogatására és egymásra játszására épül, *A rab és a madár* felépítése azonos tételek többszölamú ismétlésén alapul. Mivel az egyes részek erős érzelmi töltésűek, lírai áradású a vers. A költemény záró részében a madár féltése szólal meg, de ugyanakkor egy általános politikai helyzetet jelöl, amelyben Kazinczy javaslatára a sast ölyvre cserélte ki:

*Áldás reád
Ó édes
Kis énekes!
Áldás reád!
Ne ártsanak néked soha
E vad vidéknek éhes ölyvei!
Ah! el ne érjenek téged soha
Kegyetlen üldöződ vérengző körmei.*²³

A költeményben a kor szokásával szemben a verselés is megváltozik. A nagy kötöttséget kívánó klasszikus és magyaros versformákkal szemben Klopstock és Herder hatására próbálkozik a Sturm und Drang körében is népszerű, a Bibliában is felellhető laza kötésű jambikus versek mintájára az új versforma kialakításával. Előfordulnak azért eben a versben is hagyományos, pl. alkaiozi sorok, de ezek észrevétlenek maradnak. Szembetűnő sorainak lejtése, hosszúsága, mondatainak, szólamainak táguló, szűkülő lüktetése; ezek a belső érzelem logikáját követik. A rím használata nem feltűnő, rímtechnikája nem változatos, többségben ragrímekkel dolgozik, bár arra törekedett, hogy a női rímek női rímmel kapcsolódjanak, és a rímek egymástól távol fogják egybe az összetartozó egységet. Az érzelmek áradása azonban ezt a gyengeségét elrejtí a versnek.

A kufsteini elégiák záró verse *A szenvedő* címet viseli, melyen Klopstock pietista vallássosságának hatása érződik. A ciklus központjában a szenvedő ember áll, aki a világ elmentmondásosságán, igazságtalanságán, a jámbor erkölcs szenvedésén és a gonosz győzelmén kesereg:

*„Honnan, s miért van ennyi rossz?
Mért szenved így a jámbor erkölcs?
S mért győzedelmes a gonosz?”*²⁴

Ezt panaszként el a Teremtőnek Jóbként, hiszen a költemény mottóját Jób könyvéből emelte ki. Az elviselhetetlen fájdalomnak az enyhítésére a világ teremtményeit hívja segítségül, de érzi, hogy minden hiábavaló. Ez Batsányi egyetlen vallásos verse: egy felsőbb hatalomhoz könyörög, hogy szabadítsa meg a világ által rázúdított szenvedéstől. A költeményben megerősödik a szentimentális hang, felhasználja a kufsteini elégiák előző motí-

²³ Uo. 83.

²⁴ Uo.

Kufsteini börtönlépcsők
KEMECSEI BALÁZS FELVÉTELE

vumait – a börtönélet képeinek, vagy az ottani tájnak megidézésével – de ez most a vallásos áhítat a Teremtő előtt leboruló alázat kifejezésére szolgál.²⁵ Szabad jambusokban írta ezt az elégiát is, mint *A rab és a madár*t, csak itt rendszeresebb a tagolása. A verssorok hosszúsága kötetlen, de a strófák sorszáma szabályos. Itt is érezhető az érzelmek áradása, de kevesebb dinamikával, ami a végére a megváltoztathatatlanba való beletörődés tételének megfogalmazásával megcsendesedik.

Mint látjuk, a kufsteini elégiák ciklus kissé reménytelen hanggal zárul, a költemények összességükben szigorúan megszerkesztettek, az egységes mondanivaló, egy létélmény megfogalmazásra szolgálnak. Mutatja ezt a költemények sorrendjének a kialakítása.

Láttuk, hogy két témát dolgozott fel: Szentjóni Szabó László sorsának lefestése mellett három költeményben közvetlenül a költő jelenik meg. A sorrend összeállításakor a *Tűnődés* kerül az élre, ami felfogható az alaphelyzet rajzának, mely az egyén és közösség általános helyzetét festi, szimbolikusan a költő és a rabok sorsán keresztül. Szentjóni Szabó László végzetének bemutatásában a jobbítani akaró egyén tragikus helyzetét és reménytelen küzdelmét mutatja az elnyomástól sújtott, kegyetlen világban, ahol a jó elpusztul, és az érték megvalósulása csak bizonytalan remény lehet. Lélektanilag ebből az elviselhetetlen helyzetből való kiszabadulási vágy szükségszerűen születik meg. Ennek megfogalmazása a ciklus nagy verse: *A rab és a madár*, amely egyben a szabadság himnusza. De itt is megfogalmazódik ennek a felszabadító erőnek az elérhetetlensége, a természeti és emberi szépség féltése. Az utolsó vers tiltakozás a szenvedésbe vetett ember méltatlan sorsa ellen, és kétségbeesett segítségkérés, támaszkeresés, könyörgés, a Teremtőhöz való hozzáfordulás, a jóbi hangnem felhasználásával azonban jelzi a sors és a belőle való kiszabadulás lehetetlenségét. Talán ez a végső reménytelenség készítette Batsányit arra, hogy ezeket a verseket egymástól elválasztva jelentesse meg: ne leplezze le azt, hogy a kufsteini élmények alapjaiban rendítették meg személyiségét.



²⁵ Batsányi János összes művei I. Versek. Sajtó alá rendezte: Keresztúry Dezső és Tarnai Andor. Bp., 1953. 388.



Batsányi János emléktáblája a Szepesi Kamara egykori kassai székházán
Borsos Miklós alkotása (1963)

Baróti Szabó Dávid kassai emléktáblája a rendház falán
Bartusz György alkotása (1995)



TUSNÁDY LÁSZLÓ

Kétszáz éves Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye

A címben megjelölt szám az idén különösen nagy nevekhez fűződik. A hírében megfakult név bármilyen rangosítása kockázatos és meddő vállalkozás volna. Mindez távol áll tőlem. Ember voltunk legegységibb tényéből, alapjából indulok ki csupán: nem feledhetjük azt, ami őseink igazi értékeit hordozza, mert mindennapjainkban szükségünk van rájuk. Ha mi kidobjuk a jövő léghajójából, akkor senki sem fogja őrizni őket. Ha viszont a világ ezt cselekszi velünk, akkor a világ veszti el igazi emberi arcát. A létünk láncolatok rendje, sorozata, de nem az életet kioltó maghasadásé, nem a szabad embereket „láncolt lelkek”-ké alázó önkényé, hanem azé a titokzatos áramlásé, amely ünnepet visz mindennapjainkba. A szürke porban, a sívó homokban is megmutatja az arany szemeket, mert tükör van a múltban, nemcsak a könnyeké, nemcsak a szenvedésé, hanem olyan tükör is van, amely lelkünk isteni eredetét villantja elénk.

Ilyen arany szemeket őriz az *Ötödfélszáz énekek. Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye*.¹ 1979-ben tizennégyezer példányban jelent meg *Énekes poézis*² címmel egy válogatás ebből a munkából. Egy rövid írásban tömöríteni kell, fontos megjelölni azt az utat, amelyen haladni akar az ember. Így hát magával a költővel, a kortársai által sokra tartott irodalmárral nem foglalkozhatom bővebben, hiszen a kétszáz éves dalgyűjtemény kincseiről azt akarom összefoglalni, ami a leglényegesebb: egy jobbára feledésre ítélt költő olyan értékét kívánom megmutatni, amely bűvópatakszerűen jelen van művelődési életünkben, és ezeknek a jó értelmű „háttérsugárzását” ily módon akarom világosabbá tenni.

Első megközelítésben egy vitatható, de el nem utasítható mozzanatra akarom felhívni a figyelmet. Nép dalok jelennek meg itt szép számban, de saját versek társaságában. A keverés, keveredés mindig is vethet fel kérdéseket. Különösen Bartók Béla és Kodály Zoltán életműve bizonyítja azt, hogy mekkora mélység, mily nagy érték van ősi dalainkban. Ám ezt mai igények szerint csak elsőrangú tehetség viheti tovább: teheti alkalmassá arra, hogy a modern életérzést is kifejezze egyszerre. Ilyen teljesítmény után sok minden zavarhatja az embert, ha látja, vagy csak úgy érzi, hogy a tiszta búza keveredik a konkollyal. Ám az említett kötetben első sorban olyan tiszta búza van, amelynek immáron semmiféle kon-

¹ Ötödfélszáz énekek. Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában őrzött Pálóczi-kéziratok alapján készült. Bartha Dénes és Kiss József rendezte sajtó alá a kritikai kiadást. Bp., 1953.

² Énekes poézis. Válogatás Pálóczi Horváth Ádám ó és új mintegy Ötödfélszáz énekek ki magam csinálmányja, ki másé című, 1813. évi kézirat dalgyűjteményéből. Válogatta Katona Tamás. Szakmailag ellenőrizte, az utószót és a szövegekre vonatkozó jegyzeteket írta Domokos Mária. Magyar Helikon, Bp., 1979.

koly nem árthat. Maguknak a népdaloknak a rögzítése és a kétszáz év távolsága készítet olyan eszmefuttatásra, levezetésre, amely látszólag messze visz eredeti témámtól, pedig éppen ezzel akarok a lényeghez eljutni.

Pálóczi Horváth Ádám hatvanéves korában halt meg, 1820-ban. Az összegező, nagy népdalgyűjteményeink később jelentek meg. Kriza János és Erdélyi János érdemei elévülhetetlenek. A szövegek pontos rögzítésével megihlették a jelenüket, és fáklyát lobbantottak a jövő számára, de már Vikár Béla felismerte, hogy a zenei rögzítés óhatatlanul szükséges, mert nélkülül óriási kincs vész el örökre. Számunkra ma már ez nagyon is természetes, de nem így volt ez hajdanán. Hosszan nem tűnődhetünk azon, hogy mily különös késztetés volt a görögök világában az az elhatározás, szándék, amely alapján a homéroszi szövegeket írásban rögzítették, és mily különös az, hogy a zenei rögzítés gondolata ezen a szinten oly hallatlanul nagy időn át nem vetődött fel. Könnyen azt lehet válaszolni, hogy az írásbeli rögzítés technikája sokkal egyszerűbb, mint a zenéé. Egyik ok ez is lehetett, csakhogy a görögök vitték be a mozgás kérdését a filozófiába, és őket a zene nagyon is érdekelte. Sőt, annak a fejlettsége is. Épp ennek a magas színvonala alapján vélte azt Patón, hogy zenei téren már nem lehet túl sok újat mondani. A kérdést az is bonyolítja, hogy magát a tanítást, annak az igazi lényegét a tanítványok adták tovább. Pheidiasz rengeteg műve elveszett, de az iskolájának a remekei előttünk vannak, és teljes hittel állítom, hogy a tanító, a tanár Pheidiasz nagyobb mértékben van jelen, mint maga a művész, a szobrász: tanítványokat ihletett meg, és a sok tanítvány munkája, alkotása összességében szerencsésebb helyzetben volt, mint egyetlen mesteré.

A zene és az irodalom különös kapcsolatát két név mutatja meg talán a legjobban: Homéroszé és Orpheuszé. Az eposzköltőt a görögök valóságos személynek tartották. Jóval később vita támadt körülötte, de ez nem érintette ember voltát, csupán azt, hogy egyetlen költő volt-e a két nagy eposz létrehozója, avagy több. A zene varázsos erejű megszólátója viszont mitikus alak volt, így látták ezt az ókoriak, és így örököltette ezt meg Shakespeare is. A *VIII. Henrik*ből egy dalt idézek Weöres Sándor fordításában:³

*Orpheus lant-húrja szól:
Lomb, fagyos bérc meghajolt,
Hallva bűvös éneket.
Zsendült inda, fű, virág,
Enyhe zápor, napvilág
És nem-múló kikelet.*

*Hallgatták, hogy cseng a dal:
Tengerár és szélvihar
Fejet hajtott elpihent.
Ének édes hatalom:
Tőle minden fájdalom
Mély álom, vagy síri csend.*

³ Weöres Sándor: A lélek idézése. Európa Könyvkiadó. Bp., 1958. 461.



Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820)

A mitikus lantos varázsereje akkora, hogy aki vagy ami részesül benne, az megérzi a létezés örömét, egyedüli csodáját, de ezt összességében ez a csodálatos, parttalan áramlás tudja adni, és ennek a rögzítése szinte lehetetlen. Mi több, nem is fontos, mert amíg él az a közösség, amelynek a folytonosságát ez a lélek-sugárzás biztosítja elsősorban, ennek a léthitét ez teszi sziklaszilárddá, az nemzedékről, nemzedékre úgyis örzi ezt a mennyei lángot, és a folyamat a lényeges, azt semmiféle lejegyzés nem pótolhatja. A szférák zenéje az emberek lelkébe költözött, és az közvetlenül jut tovább szeretteikbe, a későbbiekbe. A Biblia zenéje is így élt egymástól igen távoli közösségekben, és a lejegyzésre 1102-ig nem mutatkozott semmiféle igény.

Igen nagy szerencse, hogy a keresztény egyházi énekeknek az igénye, hamar jelentkezett. Így maradt meg sok-sok gyönyörű gregorián dallam. A népdal, sőt a műköltészet sok szempontból nem volt hasonlóan szerencsés helyzetben. Sokszor a véletlen velejárója volt, hogy az utókorhoz eljut-e az elődök alkotása. Ezt nem csupán az értékhez tapadó „szűrőrendszer” határozta meg, hanem az a körülmény, hogy akinek egy-egy alkotás tetszett, azt leírta-e; csak a szöveget rögzítette-e vagy a zenét is. Az utóbbi esetében különösen lényeges volt, hogy a hallott élmény milyen mértékben került papírra. Pálóczi Horváth Ádám lejegyzésének is voltak korlátai. Ilyen esetben nem a hiányt kell szigorúan mérlegelni, hanem annak kell örülni, ami megmaradt. A Pálóczi-gyűjteménynek van olyan dallama, amelyet Arany János is lejegyzett, és a későbbi korban megőrzött változatát Bartók Béla találta meg.⁴ Mélységesen sérti emberi méltóságunkat, ha meglévő képességeinket elvitatják tőlünk. A hódító minden erejével igyekszik csorbítani emberi méltóságunkat. Nem illik a tánc nekünk! Sőt, 1686-ban, Buda visszafoglalása után derült ki, hogy arra is alkalmatlanok vagyunk, hogy városban lakjunk. Lám, a hazugság nem csupán modern korunk rákfeneje, hanem ennek a kórnak jócskán van őstörténete is. Még tragikusabb az, hogy vannak, akik úgy érzik, hogy erre nekik a saját „rendjük” miatt szükségük van. Így válhat a hazugság, a gyűlölet, az irigység történelmet formáló erővé. Valójában a rossz tanításának a könyve sokféle, nem emberi, kegyetlen cselekedet „éltető forrása”. Jóllehet, a rémmesék lidérce jelenik meg, elevenedik meg a befogadóban. Ki iszik ebből a mérgezett vízből, állattá válik. Sőt, a legvadabb, leg-

⁴ Szomjas-Schiffert György – Csenki Imre: Népdalaink a történelemben. Néprajz mindenkinek. Tankönyvkiadó, Bp., 1984. 139. népdal, „Megfogtam egy szűnyogot,...” A 2. versszak Arany János dalgyűjteményéből: „Pámás tánc”, „Még azt mondják nem illik a tánc a magyarnak!” Ebben a kötetben szereplő változatot Bartók Béla gyűjtötte. 184.

vérengzőbb teremtmény is megsértődne, ha tudná, hogy az ilyen, saját magából kivetkőzött emberhez hasonlítják.

Pálóczi Horvát Ádám gyűjteménye olyan versek társasága, sorozata, amelyek egész életét meghatározták. Félt attól, hogy egyetlen gyűjtemény elveszhet. Sőt, amikor kiderült, hogy a németellenes versek miatt bajba kerülhet, akkor a német helyett franciát írt, de a cenzúra annyira óvatos, szigorú volt, hogy még az oroszokról sem lehetett versben elmondani az igazat, mert az osztrákokat ez is zavarta.

A szó mindenféleképpen veszélyes volt. Liszt Ferenc ezt látta meg a lengyelek sorsában. Chopinről szóló könyvében ezért ír oly alaposan a mazurkáról, a polonézról.⁵ Pálóczi Horváth Ádám rajongva szerette a magyar táncot. Következétesen magyaros viseletben járt. Tudta és hirdette, hogy „Arany szabadságunkat aranyon eladták”, „Úgy járjuk a táncot, mint a sípok szólnak, / Vesztünkre megtesszük, amit parancsólnak”, „vérünket rongálják”. A *Magyar föld* című vers szerzője ismeretlen. Pálóczi szerint százévesnél régebbi. Időszerűségét, jelenünk égető kérdése, körülményeink hatalma igazolja:

*Ilyen jó föld sehol sincsen,
Ennek párja másutt nincsen;
Isteni jól-tétel,
Bő itt a tál étel,
Melyet mi nem adnánk semmi kincsen.*

A vers szerzője örökre ismeretlen marad. Az az öröm, amely Isten áldotta földünk miatt élt benne, most is szívében él. Ám ez vegyül az aggodalom érzésével is: elveszik-e tőlünk újra az idegenek? A vizeink is veszélyben vannak, mert pillanatnyi „üzletkötésre” fölöttébb jó, alkalmas „tárgy”, jó hozamú érték, de nekünk létünk alapja: a magyar élet kiapadhatatlan forrása, amely nem kerülhet kufárok kezére, még akkor sem, ha ez a tiszta víz helyenként már többet ér, mint a sivatagból felpatakozó olaj. Híd ez a vers, mert a hajdani hazánkfiat a jelenbeliekkel köti össze, és a jövőbe ível:

*Áldj meg, Uram! minket,
Áldd meg szép földünket,
Hogy itt lakjunk bátran és merészen.*

Így zárul a költemény. Igazi erőt sugall, mert a veszélyeztetettségén túl a magasabb minőséget hirdeti. A megmaradás hitét és reményét, annak törvényszerű igényét, valóságos alapját, mert ha szeretjük ezt a földet, megbecsüljük vizeinket, élünk ragyogó napfényünk igazi áldásaival, a magunkkal hozott fényt felragyogtatjuk, és ugyanezt a szemléletet adjuk át gyermekeinknek és mindazoknak, akik hozzánk kötődnek, akkor a magyarságlét erős szikla lesz, mely a helyén áll, és a történelem viharai továbbra sem győzhetik le.

A törököt Budáról 1686-ban kiűzték, de a két ellenség a Duna két táján úgy maradt meg, hogy mi továbbra is őrlődtünk a világhatalmi harcok fogaskerekei között. A *Magyar Mars a Török ellen* címmel a *Holmi* II. kötetében jelentette meg saját versét Pálóczi, s ennek a dallamát is ő szerezte. A későbbi gyűjteményben ennek *Mars a törökre* lett a címe:

⁵ Liszt Ferenc: Chopin. Gondolat Kiadó. Bp., 2010.

*Harsog az új trombitaszó. Dobolnak.
Harcra megyünk, a törökök unszolnak.
Ellepi már a pogány a Bánátot,
Illik-e hát neki mutatni hátot?
Hiszen hónyunk több ezeret is látott.*

Bizony látott a honunk jó néhányat belőlük korábban is. Mintha valami állókép lenne a mi történelmünk. A népek jönnek, mennek, felvirágoznak, hanyatlanak. A mi nagyságunk talán épp abban van, hogy szilárdan megkapaszkodunk ezen a drága földön, és nem sodor el a hadak vonulása. Veszteségeink viszont arra figyelmeztetnek, hogy még jobban kell védenünk azt, ami a miénk. Erősödnünk, gyarapodnunk kell, mert az a halálos vonulás végzetes nyomot hagy maga után:

*Nem a sógort, nem a legyet bántják már.
Magadban van, édes Hazám! a nagy kár.
Keskenyül már jóval a magyar határ,
Pusztít, éget szerezseny, török, tatár;
Hull a huszár, az az erős ellen vár.*

Morzsolódásunknak, szomorú megfogyatkozásunknak a fő oka van itt előttünk. A költő és hadvezér Zrínyi Miklós fő reménysége volt az, hogy népünk önerejéből tud szabad lenni, mert jól tudta, hogy a szabadsággal, függetlenséggel egyetlen idegen nép sem fog megajándékozni minket. Az európai hatalmak kapzsiságát, féktelen szerzési vágyát, mohóságát mutatja az, hogy II. Rákóczi Ferenc végleges otthonát Rodostóban találta meg, és Kossuth Lajos egyik amerikai beszédében azt emelte ki, hogy az európai hatalmak még az életét sem voltak képesek megmenteni: azt egyedül a török szultánnak köszönhet-e. Pálóczi létideje a két nagy történelmi személyiség által képviselt kor között van. Bátor szava újabb és újabb veszélyeztetettségünkben zendült fel. A Bánát áldott földjéhez a törökök is ragaszkodtak. Történelemkönyveikben is ott szerepel. Sőt, modern szótáraikban is jelen van a mi „bán” szavunkkal együtt.⁶ Mindennek a háttérében egy igen fontos esemény van: 1738. szeptember 1-jén Belgrád újra török lett.

„Az arany a sárban is arany” – hirdeti a közmondásunk. Ebben a gyűjteményben vannak olyan dalok, amelyek romlott változatok. Pajzánok is vannak közöttük, mondaná mentegetőzve az ember, ám maga Pálóczi is mentegetőzött azért, mert olyan dalokat is elhelyezett a gyűjteményében, amelyekkel ő se tartalmával, se szókimondásával nem azonosult. Úgy érezte, hogy ez is hozzátartozik ahhoz a világhoz, amelynek az értékeit meg akarja menteni. Megtették ezt mások is. Többen kifejtették, hogy a nép egyszerű fia nevében nevezte a dolgokat, és csak a „polgári ízlés” képviselője botránkozik meg rajtuk. Épp ezért vannak közszereplőink, akiknek a szókimondása túl egyoldalú; valamilyen végzetes félreértésről van szó. Érdekes volna a jelenlegi falusi esküvők népdalkincsét vizsgálni, mert van olyan sejtésem, hogy a népdal ürügyén a drasztikum, a trágárság is megjelenik, nagyobb mértékben, mint ahogyan ezt a hajdani „szókimondás” alapján gondolná az ember. A más, nem egészen kulturális közegben élők szép számban nem jutottak el Bartók és Ko-

⁶ *Ševket Rado*: Büyüük türk sözlüğü. Hayat Yayınları, İstanbul, 107.

dály világához, és úgy érzik, hogy épp a számukra már „kinőtt” népdal teszi lehetővé a sikamlós kifejezéseket. Tudom, a szókincs skálája rendkívül széles, mélységesen félreért az, aki azt hiszi, hogy bármilyen dalokat is cenzúrázni akarok. Ám az is furcsa lenne, ha szó nélkül mennék el olyan jelenség mellett, amely mindig is a lélek mélységét, annak állapotát tárja elénk.

Fülembe csendül a csegöldi harang. Az öreg Darabost temették. Kisgyerek voltam, és tudtam, hogy a derék bikagulyás félelmesen tudott káromkodni. Verus nővér borzadva hallgatta a szentséggyalázó tirádákat, és kérve kérte a sziporkázó szókincsű embert, hogy fejezze be káromkodásait, mert menthetetlenül a pokolba jut. A bikagulyás tűnődött leendő sorsán, és ezt válaszolta: „Nem káromkodnék én oly cifrán, de a Kormos csak ezt érti”. Mindent a maga helyén! Így védekezett az az egyszerű ember. A tiszta lelkű apáca is megértette, hogy a pogányság életerős maradványával találkozott, és szomorúan továbbment. Kodolányi János az Ormánságban nem ilyen erőtlő duzzadó, a természet erejét képviselő bikát is megfélemező szavakat hallott, hanem olyan ízlésteleneket, amelyek ferde hajlamra utaltak. Ő ezt az egykét kísérő, kizökkent szerelmi élet következményének tartotta. Kis-Ázsiában jártam az egyik ramazán idején. Ha ott, akkor valaki káromkodott volna, nem tekintették volna normálisnak. A legdurvább káromkodásokat valahol Európában hallottam: az indulat, a gyűlölet célpontja az anyaság volt.

Erről a kérdésről fontos volt ennyit elmondanom, és boldogan jegyzem meg, hogy ebben a gyűjteményben az arany van túlsúlyban. Még akkor is, ha „Arany szabadságunkat aranyon eladták”. „A régi kis világ, arany idő”-ben az ovidiusi szemlélet alapján idézi Pálóczi a múltat.

*Pásztori bot volt a nagy gazda kezében,
Királykodott maga barma seregében,
De a botot emberekre nem emelte,
S barmainak emberül gondját viselte.*

*A magvető barázdát szánta, s alatta
Istent talált, ha vetettjét megaratta;
Kertészleány virágok közt mulattába
Az Alkotót feltalálta fübe-fába.*

Ez a szemlélet találkozik Csokonai világával. A kor irodalmárainak az útja sorsosan Kazinczy Ferenchez vezetett. Kétszer találkoztak személyesen. Pálóczit Kazinczy kereste fel szántódi otthonában 1789-ben és 1791-ben. A széphalmi mesternek kezdetben jó véleménye volt róla, ám a „fentebb stíl” jegyében, annak következetes igényével nehezen tudta egyeztetni azt a világot, amelyet Pálóczi és Csokonai képviselt. Pálóczi viszont végig rajongással vette körül a széphalmi mestert. Levelezési szenvedélyükben viszont rokon lelkek voltak.

Pálóczi dallamra írta verseit. A *Magyar felelet* című versét olyan népi dallamra írta, amelyet a *Kis kacsá furdik* gyermekdalra szokták énekelni. A következő versszak az adott történelmi helyzetet rögzíti: a napóleoni háborúk idején Bécs meghunyászkodott, engedelmeskedett a francia nyomásnak. A béke „árát” viszont velünk fizettették meg:

*Azt régen láttam már, ha nem másbúl,
Abbúl a hosszú fegyver-nyugvásbúl,
Hogy lesz díjja a sok szép vérnek,
Meghagyják Bécsset s engem megnyirnek.*

A „vérnek” és „megnyirnek” furcsa találkozását könnyen lehetne „rímkényszernek” gondolni. Ugyanígy élhet a gyanú Csokonai „szirtok” és „bírtok” (*A tihanyi Ekhóhoz*) különös egybecsengése kapcsán. Ám Csokonai külön kifejtette, hogy szerinte helytelen a „nyak-szirtok” alak, a „nyakszirtok” a helyes. Mi ennek a különös érvelésnek az oka? Egyszerűen az, hogy bizonyos toldalékainkat a szótőben lévő hang alapján nem úgy használták, mint ma. A régi magyarban volt mély *i*, és természetesen járult hozzájuk a mély magánhangzót tartalmazó toldalék. Ennek az emlékét őrzi a „hídon”, „gyíkok”, „írok”, „nyílnak” és több más szavunk. Nyelvjárási téren (a hasonlósági elv alapján) volt ingadozás. A „nyírnak” alak megőrizte a rag eredeti mély magánhangzóját. A „szirt” viszont elvesztette. A törökben megmaradt a mély *i*. A *sirt* (szirt) jelentése egyezik a mi szavunkéval; ennek a többes száma *sirtlar*. Szintén nyelvjárási jelenség a mássalhangzók felcserélése: *kalanával* (*kanalával* helyett), *malozsa* (*mazsola*). A *piripió* szót csak gyermekkoromban hallottam ’parti fecske’ jelentéssel. Az említett gyűjtemény szómagyarázata szerint: „piripió a rikácsoló hangú gyurgyalag vagy méhészmadár régi neve, illetve a parti rigó nyelvjárásbeli megnevezése”. Pálóczi Boccaccio *Dekameronjából* az egyik novellának a címét vette át (V. nap első novella): *Cimon és Iphigenia*: „Mi huhog itt valahol? / Piripíj vagy bagol?”

Pálóczi eredeti verseit énekhangra írta. Büszke volt arra, hogy más-más népek ritmusait is képes visszaadni nyelvünkön. Ezt nem a saját érdemének tekintette, hanem úgy vélte, hogy a magyar nyelv tökéletességét tudja ily módon igazolni. Költeményeinél sokkal értékesebbnek tartják azt a munkásságát, amely a népdalainkhoz fűződik. Kodály Zoltán úgy vélte, hogy ezek a zenei lejegyzések gyönyörű dallamainknak a csontvázát adják vissza. A végső kiteljesedés, a lényeg épp az árnyaltságban van, legyen az ritmikai vagy akár a dallamívet pontosító hajlítások rögzítése. Pedig a világot éppen ezek a finomságok dob-bentették meg. Épp ez a tökéletesség tette egyedülivé a mi népdalainkat. Épp ez a jelenség igazolja Bartók Béla igazát. Szerinte nem az a leglényegesebb, hogy hol született a dal első változata (hiszen arról bizonyosat úgysem tudhatunk, hogy ennek nem volt-e elődje), hanem az a fontos, hogy az adott kincssel, az adott alappal mit tudott kezdeni egy-egy nép, milyen mélységben tudta felmutatni igazi lelki értékeit.

Egy-egy nép világát kutatva, tárgyalva, mindazok tévednek, akik néhány adat alapján akarnak ítéletet mondani az adott népről. Az igazi, az egyedüli és tisztességes megközelítés az, ha rácsodálkozunk az egész nép létére; próbáljuk fölfogni azt, hogy milyen történelmi viharok során jutott el idáig ez a nép, és felfedezzük igazi éltető erejét, azokat a tiszta forrásokat, amelyeknek kristályos ragyogású vize, annak tükörfénye visszacsillan a jelenlegi alkotásokból. Ezen a téren szép és szelíd állomás, pihenőhely az időben Pálóczi Horváth Ádám kétszáz éves gyűjteménye. Ilyen alapon hasznosította Kodály Zoltán a benne fellelhető értékeket. Ismerte nagyon jól a rögzítés fogyatékoságait, de nem a hiány volt a számára, hanem az, ami mindnyájunk számára nyereség, ami megvolt: maga a népdal, annak a létre-repesése akár a maga szögletes, igazi teljességet még nélkülöző formájában.

Egyszerre van itt jelen a költő és a befogadó. Sőt, maguk a témák is olyan vonulatot alkotnak, amelyben az adott megszólaló és a kötetet összeállító (azonos) személy nem rejti véka alá azt, hogy mi áll közel a szívéhez: a neki tetsző alkotás és a saját költemény nem különül el egymástól. A dionüszoszi és az apollói világ így tart lépést egymással. Egyszerre találkozunk a költő alkotásaival és a népdalokkal, ismeretlen szerzők műveivel, a rejtőzködő egyéniség és ugyanennek a személyiségnek a rokonszenve is előttünk van, mert amit ő az általa ismert költemények közül kiemelt, arról érezhetjük, hogy ő maga is szívesen papírra vetette volna – saját műként is.

Szemlélet, látás dolga, hogy a betűkkel és hangjegyekkel rögzített alkotások szövegén, dallamán, ritmusán túl meglátjuk-e az adott korban csetlő-borló embert, mennyit érzékelünk valóságos, hajdani evilági életéből. Ebben a fölöttébb keserves helyzetben ott van a magyar föld sorsa, a hatalmi kötélhúzás „állapotegyenlete” – az osztrák és francia érdek –, de még az is, hogy az orosz kapcsán is vigyázni kellett arra, hogy mit ír le a költő, mert az szövetséges volt. Mily különös, hogy Buda visszafoglalása után (1686 óta) eltelt sok idő sem szüntette meg a török hódítóktól való félelmet. Nándorfehérvár a biztonság letéteményese volt hosszú ideig, de Belgrád ekkor már elvesztette ezt a hajdani szerepet.

Egy jelentős gyűjtemény rövid bemutatása csak részben teszi lehetővé, hogy irodalmunk egyik rokonszenves, de nem túl sokak által ismert alkotójával megismerkedjünk. Költő volt. Dallamok születtek a szívében. Küldetésének tekintette, hogy nyelvünk gyöngyeit őrizze, átadja, s mindaz, ami benne a lét sugallatára, ihletésére megszületett, másokhoz is eljusson. Ezt feladatának, küldetésének tekintette, pedig arról is vallott, hogy a matematika, a csillagászat és a fizika állt hozzá a legközelebb. Végtelenül tisztelte Csokonait, és mily megdöbbentő, hogy a debreceni poéta utolsó reggelén is egy latin nyelvű geometriakönyvet tartott a mellén, azt tanulmányozta. A hunok világa, annak a mi múltunkat átszövő titka mindkettejüket hasonlóképpen érdekelte, és az eposz iránti lelkesedésük, rajongásuk is azonos volt. Nem volt véletlen, hogy Pálóczi is határozottan szorgalmazta a tudomány magyar nyelvű művelését. Hatvan év életidő adatott meg neki. Lehetőségeihez képest ezzel jól sáfarkodott, mert mindaz, ami a tudományhoz kötötte, nyelvünk szeretetével is összefüggött őbenne. Igazi és nagy költészet nélkül a tudomány sem tud méltóképpen megtestesülni egy-egy nyelven. A tudomány és a művészet egy töről fakad: az emberi lélekből. Annak viszont a nyelv a tükre.

ANTAL ALEXANDRA

Kerekes Sámuel levelei Miller Jakab Ferdinándhoz

(Miskolczi) Kerekes Sámuel, a Hadi és Más Nevezetes Történetek/Magyar Hírmondó egyik szerkesztője, a bécsi magyar tudós társaság meghatározó tagja, akiről azonban igen kevés ismerettel rendelkezünk. Sütő József¹ iskolatörténeti kutatásai során fedezte fel, hogy Kerekes Sámuel a kiskunhalasi Miskolczi Kerekes családból származott. Születési évét pontos adatok hiányában körülbelül 1757-re tette, a kiskunhalasi református iskola jegyzőkönyvei alapján, ahová Kerekes 1772-ben subscribált. Ekkor még Miskolczi Sámuel néven szerepelt a dokumentumban, azonban a Miskolczi előnevet – nem tudni, miért – bécsi tartózkodása idején mellőzte, később már csak Kerekes Sámuelként szerepelt.

Életpályája, tevékenysége szorosan összefonódott szerkesztőtársával, Görög Demetérrel,² akivel 1789-től 1791-ig a Hadi és Más Nevezetes Történetek, majd 1792-től³ 1800-ig ennek folytatását, a Magyar Hírmondó című hírlapot szerkesztette. Göröghöz hasonlóan, Kerekes is nevelőként dolgozott Bécsben, később a Theresianumban a magyar nyelv tanára lett. Lakása a magyar írók, tudósok találkozóhelye volt, 1800. augusztus 27-én bekövetkezett haláláig.

Görög és Kerekes bécsi környezetében egy olyan társaság alakult ki, amely a lap szerkesztése által próbálta összekapcsolni a magyar kultúra képviselőit, így velük és általuk igyekeztek a magyar nyelvi és irodalmi törekvéseknek másokat is megnyerni, támogatókat találni terveik, céljaik eléréséhez, miközben maguk is a mecénások közé tartoztak. A nyilvánosság biztosításával, pályáteleik kiírásával hatékonyan tudták ösztönözni a magyar nyelvű tudományosság fejlődését, valamint az intézményesülés ügyét.

Kerekes Sámuelnek nemcsak az életrajzi adatai ismeretlenek, a lapszerkesztői tevékenységét is homály fedi; nem tudjuk pontosan, hogy ki, mikor és milyen feladatokat látott el a lap szerkesztésében, csak feltételezéseink lehetnek, mivel nem maradtak ránk, vagy lappangnak a szerkesztésre vonatkozó egzakt dokumentumok. Görög Demeter néhány korábban közölt⁴ levele már rávilágított a társaság kapcsolatainak egy-egy szegmen-

¹ Sütő József: Századok Lelke. Irodalmi és helytörténeti tanulmányok. Halasi Téka 16. Kiskunhalas, 1995.

² Görög Demeter (1760-1833): szerkesztő, nevelő, kartográfus. Kezdetben nevelő volt a gróf Kollonits családnál, 1795-ben az Eszterházyaknál, majd 1803-tól 1824 októberéig az udvarnál főnevelő. 1789-től 1803-ig a Hadi és Más Nevezetes Történetek/Magyar Hírmondó szerkesztője.

³ A hírlap 1789. július 7-én indult Hadi és Más Nevezetes Történetek címen, majd 1792-ben felvette az első magyar nyelvű újság nevét, így 1803-ig Magyar Hírmondó néven működött tovább.

⁴ Valjavec Frigyes: Magyar írók levelei gróf Széchényi Ferenchez. (III., bef. közlemény) = ItK. 1934. 44. évf. 4. sz. 387-389. – Molnár József: Görög Demeter. = Debreceni Szemle 1938. 1-2. sz. 35-42. Debrecen és az Alföld. – Enyedi Sándor: Bécsi levelek Aranka Györgyhez. = MKsz. 1991. 1-2. sz. 132-140.

sére, de Kerekes Sámuelről származó levél mostanáig nem jelent meg, így az alábbi kettő, amelyek Miller Jakab Ferdinánd hagyatékában találhatók,⁵ alapvető bizonyítékai a társaság kezdeti irodalomtámogató és szervező tevékenységének mindennapi működésére, amely további személyek bevonását teszi lehetővé a bécsi magyar tudós társaság kapcsolatainak feltáráshoz.

Ebbe a feltáratlan kapcsolatrendszerbe illeszthető Miller Jakab Ferdinánd⁶ is, akihez az alábbi két levelet írja Kerekes Sámuel. Ezek a levelek a társaság és részben Görög nevében is írt beszámolók, amelyekben jelenti, hogy belépett a bécsi Társaságba, és tudósítja a professzort a Hadi Történetek kezdeti alakulásáról, a lap – általuk sem várt – nagy sikeréről. Megemlíti a második nagy pályázati tervüket „*egy jó Magyar Grammatika írás*”-ra, amelynek felhívását a hírlapban majd csak 1789. szeptember 25-én, a *Jelentés a' nemes magyar nemzethez* című írásukban tesznek közzé, nem utolsó sorban pedig a véleményét kéri munkájukról.

A levelek hangvétele és a levélíró egy-egy „kijelentése” arra enged következtetni, hogy Görög és Kerekes már jóval korábban ismeretséget köthetett Miller Jakab Ferdinánddal. Vélhetőleg még a nagyváradi gimnáziumból ismerhették egymást, talán ezt támasztja alá a levélben szereplő „Nagy érdemű Próffessor Úr” megszólítás is. Miller 1776-tól kezdett el tanítani a nagyváradi gimnáziumban, majd a jogakadémia felállítása után 1788-tól 1798-ig ott folytatta tanári pályáját. Feltehetőleg innen ismerhette Kerekes a levélben szereplő, Balugyánszky Mihályt,⁷ Miller tanártársát is. Annak meggyőző bizonyítéka azonban, hogy pontosan hol és mikor kereszteződött a bécsi szerkesztő életútja a professzor bibliotekáriusával, jelenleg nem áll rendelkezésünkre.

1.

Nagy érdemű Próffessor Úr,
tellyes bizodalommal való jó Uram!

A' ki soká halgattam: ime egyszerire meg szóllalok. Tsak azt sajnálom hogy nem úgy lehetett most is megszólalnom, mint akartam volna. Az alkalmatosság indúló félbe van, azért tsak azt jelentem alázatosan, hogy én azon Tarsaságba bé léptem, melly az úgy nevezett Hadi Történetek nevét viselő Írásnak a' szerzője. Társaságunk általam, eddig Világ eleibe botsátott zengéjével el kezdett munkájának, olly tzéllal kedveskedik Nagy érdemű Próffessor Úrnak, hogy erántta böls opinióját ki nyerhesse, és ha Nagy érdemű Próffessor Úr, arra méltónak fogja ítélni, mint ezt, minden magunknak való nagy hízelkedés nélkül reménylűk is más érdemes Urakkal is kiknek jó íz érzések vagyon, 's Hazájokat igazán szeretik meg esméresse. Az említett Írás erántt, előre ki adott Tudósítást is azért küldöt-

⁵ Az itt közölt levelek az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található kéziratok másolatai (OSzK Kt: Quart. Lat. 781. I. k. f. 97.; OSzK Kt. Quart. Lat. 781. I. k. f. 99.).

⁶ Miller Jakab Ferdinánd (1749–1823): bölcséleti doktor, könyvtártudós, tanár, könyvvizsgáló, a Nemzeti Múzeum őre és igazgatója.

⁷ Balugyánszky Mihály (1769–1847): ruszin jogász és államtanácsos. 1789-ben a nagyváradi jogakadémián a politikai tudományok és tisztí írásmód tanára, majd az államgazdászati és a pénzügyi tudományok tanára Szentpéterváron. 1813-ban Marija Fjodorovna cárné Miklós és Mihály főhercegek tanítójává, Miklós cár pedig később kabinetirodájának elnökévé és államtanácsossá nevezte ki.

tem meg, hogy belőle Nagy érdemű Proféssor Úr Társaságunknak tzéllját meg érteni méltoztassék, a' mellyhez most az is járúlt, hogy praemiumot kívánunk fel-tenni egy jo Magyar Grammatica írás végett. Azt mondhatom hogy minden renden levő méltóságok eddig ki botsátott Írásunkat igyekezetünkkel egygyütt oly örömmel 's meg elégedessel fogadták a' millyent talám nem is lehetett volna képzelnünk. Minden héten jó hozzánk most is, főképpen a' fegyver viselő Fő Uraktol, a' sok gyönyörű Levél, kik szándekunkat magasztallyák és elő fi[ze]⁸téssel gyámolittyák. Egessz Tarsaságunk Nagy érdemű Proféssor Urat általam alázatossan tiszteli, a' ki vagyok

Nagy érdemű Proféssor Úrnak

Béts. 789 23^a Julj.

alázatos szolgaja.
Miskoltzi K. Samuel
mk.

(OSzK Kt: Quart. Lat. 781. I. k. f. 97.)

2.

Nagy érdemű Proféssor Úr!

Nem tsak Balutyánszky Úr biztatására, hanem magátol is lehetett én hozzam bizodalma, még pedig igen nagy bizodalma. Jobban, 's erőssebben le kötelezett engemet magának Nagy érdemű Professor Úr hozzam még Váradon mutatott hajlandóságával, 's szeretetével; mint sem, hogy az eránt egész életemben ne törekednem 's kellene is törekednem háládatos vóltomat meg mutatni. – Hogy drága Levelére, mellyben engemet Barát-sági édes Nevezettel méltoztatott szóllítani, olly sok ideig nem feleltem: bizon nem az nem akarás vólt az oka, hanem a' rajtam őszve tsoportozott sok foglatatosságim, 's gyakori fő fájásim, mellyek egynehány izben akkor vettek körül, midőn már szinten le ültem az asztalhoz a' végre, hogy majd fogok ha tsak egy két sort is írni. Annyit ugyan talám tsak írhattam volna, de olly tonuson akartam a' feleletet adni, mineműn írta Nagy érdemű Professor Ur én hozzám a' magáét. Sokszor mondotta kedves Barátom Görög Ur is, ki az Urat Professor Uramat különös szívességgel tiszteli, hogy majd ír ő, de tsak azt mondtam hogy magam fogok írni. Ezen előadás, a' millyen egygyüű szintén ollyan igaz. – A' Verseket hogy ki nem nyomtattattuk eddig, annak külömbkülömbféle okai vóltak, mellyeket mind képzelhet Nagy érdemű Prof Ur, ha a' mi helyünkbe téski magát: de valóban úgy szándékoztunk, a' mellyet most is egész készséggel jelentünk, hogy akkor fogjuk ki adni midőn a' Laudon képe el készül. El készülhetését, ekkoránál elébb reménylöttük. – Mi iparkodunk, de hogy mindenre nem mehetünk egyszerre, arról nem tehetünk. Mert az akadály ezer. – Meg botsásson Nagy erdemű Prof Ur! de kívánságat a' Versek vissza küldése eránt nem tellyesíthetem. – Quod tame sit, ingratum est: igaz a'

⁸ A szögletes zárójel a levelek egybekötése miatt teljes mértékben nem olvasható, de a szöveggörnyezetből kikövetkeztethető lehetséges szótagot tartalmazza.

némellykor! de az is igaz Sat cito, si sat bene. Azon pedig rajta leszünk hogy bé tellyen az, a' versekre nézve. Sok más hasonlóképpen szép munkák, meg későbbre jöhetnek Világosságra: de a' küldők előtt, Környül állásaink meg igazítanak. Igazítottanak hat meg ezek bennünket Nagy érdemű Prof. Ur előtt is, mellyet midőn reménylünk, ajánljuk munkánknak eddig ki jött részét az ezután ki jövőkkel együtt. Tsupán arra kérjük e' tekintetben Nagy érdemű Prófessor Urat, hogy a' Posta pénzt ha nem fogja sajnállani, fel küldeni méltoztassék. Mert azt nem tagadhatjuk, hogy költekezéseink sokak és nagyok. A' már Kéznél lévő darabokat, *par Retour* vissza várjuk. Abból fogom bizonyossan meg tudni, hogy hozzám Nagy érdemű Prófessor Úr meg engeszteltetett, ha előbbeni betses Levele hangját továbbra is méltoztatik meg tartani. Ezt kérem, 's egész indulattal maradok

Nagy érdemű Professor
Urnak

Béts – 790
19^a Jan.

alázatos szolgaja, 's
ha meg engedi, szerén
Barátja MKerekes
Samuel mk.

Ezt a' Levelet rész szerént Görög Úr nevében is írtam.

Az első oldalon, a lap bal margójára írt rész:

Midőn már meg írtam Levelemet valamely akadály, melly azt okozta, hogy most tsak a' jelen [levő]⁹ darabot küldhettem meg! A' többi a' jövő {...}¹⁰

(OSzK Kt. Quart. Lat. 781. I. k. f.99.)

⁹ A szögletes zárójel a levelek egybekötése miatt teljes mértékben nem olvasható, de a szöveggörnyezetből kikövetkeztethető lehetséges szóalakot tartalmazza.

¹⁰ A kaposos zárójel ebben az esetben a kötés miatt olvashatatlan kézírást jelzi.

BERÉNYI ÁGNES ZSUZSANNA

Sipos Pál szabadkőműves kapcsolatairól

Sipos Pál Nagyenyeden született 1759. október 16-án. Apja szűcs volt.¹ Nagyenyeden járt a Bethlen Gábor református kollégiumba, ez volt a korszerű tudomány bölcsője. Zabolai Kovács József volt a matematikatanára, aki egész életére nagy hatást gyakorolt. Kovács beajánlotta őt a Teleki családnak, s amikor befejezte kollégiumi tanulmányait, a Teleki család magántanára lett. A Teleki család tagjai szabadkőművesek voltak. Sipos Teleki fiát 1756 őszétől 1763 nyaráig elkísérte nyugati útjára: Bázélbe, Utrechtbe, Leydenbe és Párizsba. Ott hallgathatta Bernoulli János matematikai előadásait; megjegyezték, hogy könyv nélkül tartotta az előadásait. Sipos boldog volt, mert mindig matematikát akart tanulni, s addig nem lett volna erre lehetősége. A trigonometriát Tacquet tanította neki, de látogatott tanórákat számelméletből, differenciálszámításból, integrálszámításból, exponenciálszámításból. Bernoulli János testvére fizikát tanított. Bernoulli ajánlásával juthatott el Párizsba, ahol megismerte Naláczy Józsefet, aki ugyancsak szabadkőműves volt. Sipos Naláczy Ferenc fiát is tanította Teleki Sándor mellett, aki ugyancsak szabadkőműves volt, Petőfi Sándor barátja. (Ő adta később át költői kastélyát a költőnek mézesheteire.) Teleki Sándor apja sok pénzt költött fiára, egyúttal Siposra is. Megjegyezte: „soha sem költöttem ilyen sok pénzt ilyen hasznos célra”.

Teleki Sámuel vértés kapitány volt Bécsben, a „Remény koronájához” páholy tagja. Teleki Ádám tanácsos is szabadkőműves volt, ő kezdeményezte Erdélyben a Történelmi Társaságot. Teleki László lett a Társaság pénztárosa. Gróf Teleki Mihály egyik vezető embere Marosvásárhelynek, a Nyelvművelő Társaság helyettes vezetője volt abban az időben, amikor az osztrák állam a 19. században németesítésre törekedett. Az 1848-as forradalom és szabadságharc után az egész Teleki család, Sándor is, alapító tagja volt az első magyar páholynek a betiltás évei után.² Teleki József segítségével a tehetséges Sipos Pál ösztöndíjat kapott azért, hogy külföldi egyetemeket látogathasson. A leghíresebb matematikusok előadásait hallgathatta, köztük Bernoulliéit. Közben Teleki József fiát tanította 1791-ben Odera Frankfurtban, később Bécsben.

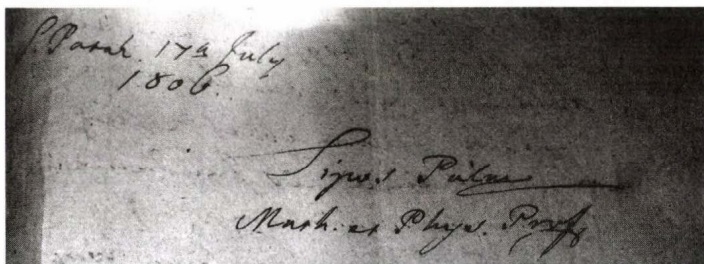
Sipos szögösztő eszközt készített egy „spirál vonalat” (helixet). Eredetileg 50 aranyat akart adni a berlini egyetem, de nem volt ennyi pénzük, így csak egy ékszer érdemrenddel jutalmazták. Az érdemrend készítőjét, Bode urat 1795. november 19-én kérték fel a gyártásra. Sipos megköszönte az érmet, majd később a sárospataki református kollégiumnak

¹ Woyciechowsky József: Sipos Pál élete és matematikusi munkálkodása. Bp., Athenaeum, 1932.

² Abafi Lajos: A magyarországi szabadkőművesség története. (Reprint.) Akadémiai Kiadó, Bp., 1993.



ajándékozta.³ Sárospatakon abban az időben kivételes volt a helyzet, mert magyar nyelven folyt a tanítás. Sipos öt éven át tanított Sárospatakon, ekkor barátkozott össze Kazinczy Ferencsel.⁴ Kazinczy biztatta nőtlen barátját, hogy házasodjon meg, de nem sikerült őt rávenni erre a lépésre. Itt látható Sipos aláírása a sárospataki nagykönyvtárból:



Miskolczi Ambrus utal Kazinczynak *Prof. Sipos Pál*hoz írt verses levelére, s az annak részét képező szabadság-versről Miskolczi bebizonyította, hogy azt Kazinczy Sipos hatására írta.⁵ Kazinczy a magyar szabadkőművesek körében szerepet vállalt,⁶ tagja, később titkára a miskolci páholyoknak. Sipos Pál egyike volt Kazinczy levelezőtársainak, 27 levelet váltottak egymással. Sipos a kolozsvári páholy tagja volt.⁷

Sipos külföldi útjáról hazatérve itthon azonnal diákokat tanított, emellett az egyháztól lelkesítő feladatot is kapott; vallást oktatott, és a papi teendőit végezte. Teendői közé tartozott, hogy a kegyúr részére születésnapit verset írjon.

³ Lásd képünkön! Sajnos a II. világháború után a szovjet csapatok a kollégium más értékeivel együtt ezt az érmet is ellop-ták. A kollégiumból elhurcolt könyvek egy részét visszaadták, de ezt az érmet még nem sikerült visszakapnunk.

⁴ Vö.: Kiss Endre József: Sipos Pál Sárospatakon. = Széphalom 22., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2012. 119-127.

⁵ Emlékkönyv Benkő Samu 80. születésnapjára. 2009. 169-200.

⁶ Jancsó Elemér: Az Unio szabadkőműves páholy ötven éve 1886–1936. Cluj, Pallas Nyomda, 1937. – Berényi Zsuzsanna Ágnes: Páholynévsorok kelet-magyarországi páholyokból. = Névtani Értesítő 16. 1994. 56-65.

⁷ Abafi i. m. 397. A páholy más tagjai: Bánffy György, Náláczy József testőr és író, Gyöngyösi János tordai református lelkész, ismert költő, Aranka György marosvásárhelyi királyi ülnök, költő és író stb.

Az én Musámhoz.

Aha még egykor szöke vig notákon
 Pengetett hárfád ma meg újra, Musám,
 Vedd el, s' illedd meg erősödött négy

Húrjaid öbve.

Drága Gyófnának Teletti Józsefnek
 Innepek-meg születése napján.

Ked-d el egy lassu szerelem notáján

Lesbia szűznet.

Hogy ha jól-m indul, s' keveset fejtsem
 Húrjaid bátran lehet; annyi mint az,
 Hadd el, és váls egy baporát, s' fejed-bé
 Rájra vigabban.

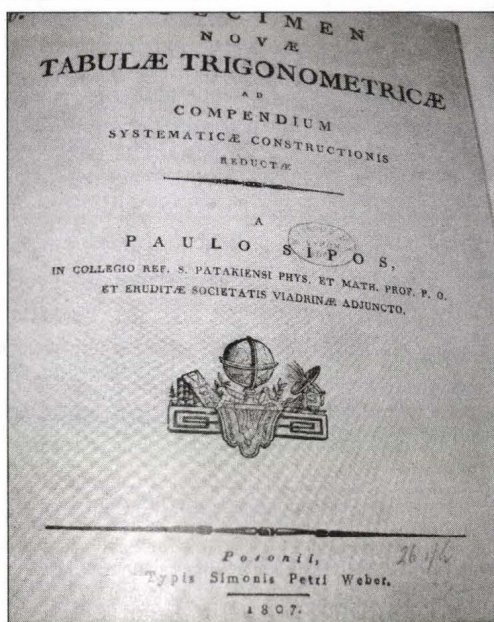
* * * *

E nap legyen öröm napja: baladjanak
 Régiel pörte komor felleget, a körül
 Fel-nyitult eget innapi
 Fényesre derűtven.

Jiszul? vagy nem akar? hogy ha nem, öntse ki
 Bír csak hivre-hatv nybra fugárait:

Oh Gyóf! Téged avagy csak a
 Nap jó kedve találjon!

Sipos Pál



Sipos Pál egyik műve: *Specimen novae tabulae trigonometricae* (Pozsony, 1807.)⁸

A Kazinczyhoz írt egyik levelében korszerű nézeteket vallott a fordításról. Szerinte a fordítónak csodát kell művelnie, hogy az olvasó a szerző hangját ismerje fel, amelyet a fordítás jelez. „Sokkal nehezebb munka ez, mintsem közönségesen gondolják; mert hogy itt a szabad fordítást a' Magyarság kedvéért megengedjük, tész ellen való dolog volna, és én azt a' Travestálásnak egy bizonyos neme közé számlálom; de nem szabad a' gondolat élit is ki venni, mely leghamarébb esnék meg, mikor a' nyelvet a' Fordító törné, és hajtani nem tudná, hogy az Író gondolattját elérje.”⁹ Siposnak a fordítás részmegoldásaira tett megjegyzései az erdélyi nyelvhasználaton alapulnak.

Sipos Pál Szászvárosban halt meg 1816. szeptember 15-én. Szabadkőművessége, nyelvészeti felfogása, a matematikában és a fizikában végzett munkája nem ismert kellően.

⁸ Woyciehowsky-Jelitai József megállapítása szerint egyedülálló mű az egész világirodalomban. Vö.: Sipos Pál élete és matematikai munkássága. Debrecen, 1932. (Közl. a debr. tud. egyet. mat. szemináriumából. VI.) 44., 90–96.

⁹ 1808-ban Sallustius fordítása kapcsán írt Kazinczynak. KazLev. VI. 135.

MESTEREK ÉS MŰVEK

LUKÁTS JÁNOS

A kvártélyozás gyönyörűségei Gvadányi József napjai a Tiszaháton

Majd' két és fél évszázaddal ezelőtt, 1765-től három éven át kvártélyoztak a Nádor-huszárok a Felső-Tiszavidéken. Strázsamesterüket, major Gvadányit a Tisza partján hosszan elnyúló Badaló faluban szállásolták el, legnagyobb meglegésére. A regimentstáb Gyarmaton állomásozott, ahonnan az ordonáncot szalasztották Gvadányihoz, ha nagyon muszáj volt. A strázsamester pedig maga mellé vette a jágert meg a nótáriust, vállára kapta a flintáját, és napokig tartott a „majalis recreatio”. Nem tett mást a jó kedélyű és huszár-virtussal ugyancsak megáldott gróf, mint amit a többi katonatiszt a korabeli Európában, a harcias XVIII. század ritka ajándéknak számító békepillanataiban. De valamit mégis tett, amit a többiek nem, nemcsak élte és élvezte a kvártélyozás gyönyörűségeit, hanem versbe is foglalta. Megírta saját maga kedvére, hol kardot, hol tollat forgató kortársai szórakoztatására, sőt – amire valószínűleg rá se hederített Gvadányi – a következő évszázad olvasónemzedékeinek a mulatságára is.

Kvártélyozás, strázsamester, ordonánc. A XXI. századi utódoknak ugyanúgy az idegen szavak szótárához kell fordulniuk e mára elavult katonai műszavak értelmezéséért, mint a *gyalom*, a *csáté*, a *sulyom* tartalmának megvilágításáért, ez utóbbiak ugyanis mind a korabeli magyar népiélet szavai. Gvadányinak esze ágában sincs valamiféle „fentebb stílt” használni (ez majd csak félszázad múltán, Kazinczyékkel jön divatba), versében ugyanazt a nyelvet beszéli, amelyen katonáival évődött, amelyen a falubeli bíróval, halásszal, cigánnyal értett szót, amelyen vendégbarátjával, a jezsuita szuperiorral (rendfőnökkel) diskurált.

Kétségtelen, hogy változatos elemekből állt ez a XVIII. századi magyar nyelv. A latin vagy a német szót szélesebb körben használták és értették, mint manapság, különösen a katonaság, az egyház, vagy a tudományok szókincse mutat nyelvújítás előtti állapotot. A Gvadányi-versben teljes természetességgel van jelen a szenvedő szerkezet és a félmúlt igeidő, az *itten*, az *oly*, az *azt* használata (a mára polgárjogot nyert *itt*, *olyan* és *azt* helyett), mindez azonban sem a megértést nem zavarja, sem a leírás pontosságát és hangulatát nem gyengíti. XVIII. századi nyelvünket egységesnek és erőteljesnek érezzük, kifejezéseit természetesnek és plasztikusnak, időnkénti nehézkességével együtt is gazdagnak és érzékletesnek. Sőt, a műveltebbek nyelve és a köznyelvi szóhasználat között sem volt akkora különbség, mint azt két évszázad elmúltával lépten-nyomon tapasztalhatjuk.

Gr. Gvadányi József (1725–1801)

A XVIII. század költészetét gyakran szűr-
kének, egysíkúnak nevezik a négysoros vers-
szakok és a négyes rímek monoton hangzása
miatt, de még inkább a ragrímek, a sok „vala”
végtelen ismétlődése következtében. A négyes
rímű versszak valóban a magyar költészet egyik
hagyományos eleme, amelynek fontos szerep
jut az anekdotázó, elbeszélő hangulat kialakítá-
sában, az egymásra sorjázó rímek erősítik az el-
ső sorban felvetett gondolatot, ugyanakkor két-
ségtelenül lehetnek a hosszadalmasság forrásai.
Az elbeszélés „ballagó” menetét az ábrázolni kí-
vánt hangulat határozza meg, a verset a szerző
(mint hajdan a lantos deák), felolvassa a hallga-
tóságnak, akinek így, lassabban adagolva, van
ideje megérteni, nevetni vagy haragudni rajta,
sőt még kommentálni is. Bizonytalán Gvadányi
is számos verses, vagy prózában előadott anek-
dotát hallott, és maga is ilyen alkalmakra és
ilyen hallgatóságnak szánta verseit. Ami pedig a
„vala” igealakot illeti, a *Badalai quartélyozás*-
ban még csak mutatóban sem fordul elő, Gvadányi nyelvéből teljességgel hiányzik. A rag-
rímek ugyan uralják a négysorosokat, és „kötelező” használatukba némiképp bele is törő-
dik a költő, de az azonos rag előtt időnként meghökkenítő szófaji gazdagságot vagy játszi
rímeltetést találunk. (Vagyunk, fagyunk, agyunk, hagyunk, – felel egymásra a négy na-
gyon különböző tartalom és szófaj, más helyen a költő megtalálja a „szelence – Velence”
szópárt, mint százötven évvel korábban Rimai, és mint százötven évvel később Kosztolá-
nyi). A verssorokon átvezető enjambement-jainak pedig majd XX. századi költészetünk-
ben találjuk meg a folytatását.

A kvártélyozás nem más, mint a beszállásolás, amely – ha Badalón történik meg a
negyvenes éveik elején járó őrnaggyal –, aligha kínál más lehetőséget, mint a vadászatot és
a halászatot, az évődést katonatársaival, „az idő mulatását” a falu nyújtotta szerény lehet-
ségeik között. Ezt az életet élte már két századdal korábban Balassi, aki az önrontás józan
perceiben Istenhez fordult verseiben, ezt a kortárs Orczy Lőrinc báró, de ezt még a követ-
kező század elején egy másik nyughatatlan katona-gróf, Széchenyi István is, aki a kvárté-
lyozás sötét estéin és füledt éjszakáin a nemzet sorsán töprengett. Gvadányi mosolygott a
maga sorsán, és másokat is meg akart mosolygztatni. Igényei nem emelkedtek magasra, és
nem szálltak messzire. Kedélye, humora, nép- és emberszeretete azonban versbe nemesít-
ette a semmittevés ajándékba kapott óráit-napjait. És hát valóban olyan igénytelenek és
vulgárisak a vele és körülötte történt históriák? Senki sincs talán a magyar költészetben,
aki a szabályozás előtti Tisza áradásáról olyan érzékletesen írta, mint Gvadányi, a félig víz-



ben álló erdőkről, a fák lombjai közé menekült vadakról, vagy a ladikozás veszedelméről a fatörzsek között. És ki ismerné olyan szakértelemmel a lovakat természetük, formájuk és színük szerint, mint a huszárőrnagy? Gvadányi kiváló megfigyelő, csodálja, és drámai hitellel verseli meg a kerítő-háló használatának fortélyait, a befogott halak fajtáit, vergődésüket, vagy az óriásharcsa veszedelmes farkcsapását.

Vannak persze cifrább történetek is: a gyanútlan tisztársat rókapecsenyével étetik meg, aztán csúful hahotáznak a rovására, a lovaglásban járatlan jezsuita pátert a legmakrancosabb csataménre ültetik, aminek persze földhöz teremtés és sajtó derék a következménye. De a jámborság és a szelíd derű többnyire győz a vásottság és a durva tréfák fölött, a falusiak lelkes táncát mosolyogva szemléli a beszállásolt strázsamester, a szuperiorral pedig „philosophice discursusokat” folytat, miután a páter fölépült a lovas kalandból.

A poéta-generális 1765-ben ilyen világot látott maga körül Badalón. A versrészletek pontos megértése néhol rejtvényfejtést igényel a mai olvasótól, de mindannyiszor élményt jelent. Lássunk szemléltetésül néhány részletet:¹

*Hosszú volt az időm, a' könyv olvasásra
Reá úntam, színt úgy a' muzsikálásra,
A' kandalóm előtt való pipázásra,
Szobámbúl az álba, 's vissza sétálásra. (8/1.)*

Generális Uram, hogy unalmát elűzze, mulatságot rendez kvártélyán, amelyre a helybelieket, a bírót és családját és természetesen a muzsikus cigányokat is meghívja. Szakácsának részletes utasítást ad:

*Levesnek két tyúkot főzzél-meg laskával,
Jó fazék káposztát, pedig szalonával,
Tálaly jó nagy tálba parzalt-is hurkával,
A' hurkákat pedig töltsd köles kásával.
Egy tál gulyás húst is fogsz te készíteni,
Két vén gunar ludat meg-kell mélyeszteni,
Meg-sütöd szilvával kellerik tölteni,
Fél kost-is, de ezt mind fel kell metélni.
Jól meg-sárfányozod mind az ételeket,
Borst, gyömbért ne kéméld, ad meg az ízeket,
Így tudom, jól tartom majd a' Vendégeket,
Főzésedért pedig nyersz ditséreteket. (9/6., 10/1-2.)*

A mulatság után nem sokkal azonban új vendég „köszöntött be”, a Tisza folyó:

*De vége még nem vólt vizek áradtának,
Tisza sem mütatta jelét le-húltának,*



¹ Az idézetek után a hasonmáskiadás oldalszáma és a strófaszám található.

*Sehol nem látzatott két széle partyának,
Földek, rétek, erdők, mind vízben valának. (25/5.)*

A generális, egy pap, a révész meg egy hadnagy csónakba szállt, hogy az árvízi vadászatnak hódoljon. Amint egy ágbogas fához közeledtek, ritka látványban volt részük:

*Jól meg-nézvén a' Pap, mingyárt ezt mondotta,
Farkas biz' az, a víz oda szorította,
Láttam, egész testel magát fordította,
Toprong, mert fél, nyakát mi felénk nyújtotta... (29/5.)*

Akadtt aztán nyúl, róka is. Bár nem bátor vadászti tett a fára felszorult árvízi vadakat lelővöldözni, de ezt katonák a béke unalmas napjaiban nyilván másképp látták. A poéta alkalmanként megszívlelendő szentenciát is mond:

*Minden rossz hír szokott sebes szárnyon szállni,
Fáma-is ki szokta hamar trombitálni,
Hangját tudja Ekho kettősen visszállni,
Mellyeknek nem lehet épen ellent állni. (37/5.)*

A tavasz érkezése az unatkozó generális szívét is örömmel tölti el:

*Pásztorok marhákat már mezőre üzték,
Az alma huppanást a' gazdák gyepeztek,
Egész Tisza háton a' varsákat fűzték,
Most vala divattya sulyomnak, azt főzték.
Gólyám elérkezett el-hagyott fészkére,
A' mellyet épített ólam tetejére,
Kerepelt orrával, mert esett kedvére,
Hogy már kígyót, békát hozhatt ebédgyére.
Szálló vad lúdnak az ő gágogása,
Rezneknek szárnyának szint úgy suhogása,
A' füles baglyoknak estve huhogása,
'S a' vízi bikáknak böggő kiáltása. (48/6., 49/1-2.)*

Hangulatos kép, Csokonai, Fazekas énekelt ilyenformán, de hiszen a Tiszahát közel esik Debrecenhez. A reznek (ki ne tudná?) a túzok régi magyar neve. A Tisza a hálnak és a halásznak egyformán afféle „paradicsomi hely”. Gyalommal szorították a halakat, és a vízből már akár kézzel lehetett kikapkodni őket. Persze, kellő ügyességgel.

A *Badalai quartélyozás* számtalan szállal, utalással és fordulattal kötődik a tájhoz, ahol létre jött, a Tiszaháthoz. Nemcsak Tarpa, Vári vagy Gyarmat (Fehérgyarmat) emlegetése, nemcsak a Tisza egyszerre méltóságos és fenyegető jelenléte azonosítja a környezetet, hanem – sokkal inkább – az ott élők beszédmódja, gondolkodása, viselkedése. A *Badalai quartélyozás* más forrásból elérhetetlen helytörténeti ismeretekkel szolgál a Tiszahát életéhez, és ami talán ennél is fontosabb: a XVIII. századi magyar kultúrához, magyar vidéki élethez és magyar nyelvhez járul hozzá nemesen szórakoztató adalékokkal.

A *Badalai quartélyozás* legutóbb 1999-ben, S. Benedek András értő gondozásában, a Minerva Műhely kiadásában jelent meg (Budapest–Beregszász), 95 oldal terjedelemben.

NYIRI PÉTER

„Nincs olyan nagy és nincs olyan kicsiny, ahol őt ne látnám.”¹ A mindennapok szentsége és a Jókai-szöveg

A Jókai-regényszövegek kultúrtörténeti vonatkozásban igen sokszínűek és összetettek, és nem egyetlen középpont köré szerveződnek. A jelenlegi kutatások, illetve a szakirodalom álláspontja szerint tehát nem létezik egy kizárólagos műfaji vagy tartalmi modell, mely minden Jókai-regényre egyaránt érvényes.² Ugyanakkor a számos mitológiai, archetipikus, metaforikus vagy éppen néprajzi allúzió és beszédmód közül kiemelkedik és a többinél egységesebbnek mutatkozik a keresztény narratíva, a biblikus hangütésű, a szent és a profán kérdését is érintő (vagy leginkább a szent és a profán kérdését érintő) utaláshalmaz.³ Alapfeltevésem az, hogy a keresztény narratíva a Jókai-szöveg erkölcsi létmódra figyelmeztető, morálisteológiai indítatású és célú tartalmának (világmodelljének), fölfelé mutató: anagógikus jelentésrétegének hordozója, és külön értelmezési keretként alkalmazható, egy termékeny tudományos, kritikai olvasat forrásaként-segítőjeként vizsgálандó.⁴

Állításaim egyelőre természetesen nem minden Jókai-szövegre azonos mértékben és módon érvényesek; kijelentéseim elsősorban, de nem kizárólag az 1870-es évek Jókai-

¹ *Jókai Mór*: A látható Isten. = *Jókai Mór Életemből* (Igaz történetek. Örök emlékek. Humor. Útleírás). I. k. Unikomis Kiadó, Bp., 1997. 15.

² Egyetérthetünk Szilasi Lászlóval: „Nincs középponti modell (még a románcot sem tartom annak), az orientációs pontok folyamatosan áthelyeződnek, nincs egy megfejtési kulcs, egy spulni, amelyre fel lehetne gombolyítani a szálakat.” *Szilasi László*: A selyemgubó és a bonczoló kés. Osiris-Pompeji, Bp., 2000. 258. Szilasi említi a románcot, melyet Nyilasy Balázs a Jókai-szöveg hiteles műfaji megjelölésének tart [vö. *Nyilasy Balázs*: A románc és Jókai Mór. Eötvös József Könyvkiadó, Bp., 2005.]; a rendkívül összetett Jókai-életmű egésze azonban nem „tűri el” az efféle műfaji meghatározottságot. Bényei Péter nagy hatékonysággal vizsgálja a Jókai-szövegek pszichológiai vonatkozásait (Ennek összefoglalása: *Bényei Péter*: Jókai & Jókai. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2013.); a narratív mozzanatok (politikai, történelmi, mítoszi, románcos, pszichológiai elbeszélismód) ugyanakkor egy művön belül is megjelenhetnek, sőt meg is jelennek, egymásra rétegződnek, ám kizárólagossá egyik sem válik. Egy középponti modell kizárólagos kijelölése értelmezési tévutakhoz, az elemzésnek az elmélethez igazításához vezet, s háttérbe szorítja a Jókai-szövegek sokszínűségét. Célszerűbb többé-kevésbé (korszakonként, művenként, témánként) hangsúlyosabb narratívátípusokról szólni.

³ Ezeket az utalásokat azonban korántsem modellek tekintem, hanem egy alapvetően erkölcsi irányultságú beszédmód meghatározó jegyeinek. E beszédmód nem műfaj, hanem nézőpont: ahogy, ahonnan és amilyen céllal általában a Jókai-szöveg elbeszélője szemléli elbeszélése tárgyát. Vö. „... a vallás-erkölcsiség tendenciája minduntalan kilátszik [Jókai műveiből – Ny. P.]”. *Szabó László*: Jókai élete és művei. Budapesti Hírlap Újságvállalata, 1904. 297. Vagy: „Jókai világnézetének alapvonása az eszményi tárgy és az erkölcsi tisztaság.” *Zsigmond Ferenc*: Jókai. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Bp., 1924. 307.

⁴ A keresztény témájú utalásokat természetesen a szakirodalom jól ismeri, de nem narratívaként, összefoglalóan tárgyalja. A vallásos, bibliai utalások vizsgálatát Szilasi például a kultikus olvasat egyik mozzanataként értelmezi, mert a kultikus olvasat részben ezzel igazolja magának az életműnek a szakralitását. Vö. *Szilasi i. m.* 22–63. A cél éppen az, hogy megfigyeljük, miképpen állnak össze (összeállnak-e) koherens beszédmóddá ezek az utalások, majd kritikai olvasatban értelmezzük e narratívát.

regényeire; jelesül a *Fekete gyémántok*, *A jövő század regénye*, *Az arany ember* és az *Egy az Isten* című alkotásokra vonatkoznak.⁵ Az *Egy az Isten* a keresztény narratívájú, a szent és a profán kérdését tematizáló Jókai-szövegek prototípusának tartom, ezért főként e szövegből hozok példákat gondolataim igazolására.⁶

A Jókai-regények keresztény narratívája szerint az emberi boldogság és üdvösség a Földön a szent és a profán harmóniájának, egységének megvalósításával érhető el. Dolgozatomban arra keresem a választ, hogy e narratívában mi is pontosan az elérendő cél, ez hogyan valósítható meg, kik valósítják meg, és hol valósítják meg.

Mi a cél; és hogyan valósítható meg?

A cél a szent profanizálása, a mindennapokba való beépítése, a szent és profán elválasztottságának megszüntetése, e kettősség integrálása úgy, hogy a szent megőrizi szentségét, de a mindennapok része lesz. A szentnek és a profánnak ez a megtartó (a szentet szentnek megtartó és az embert embernek megtartó) egysége, a profánnak a szentbe (vissza)szervesülése a vágyott erkölcsi cél. Mindez egy ősi, természetes állapot helyreállítása, a szenthez való helyes emberi viszonyulás. Figyelemre méltó, hogy mit mond erről Jókai Mór *A látható Isten* című esszéjében.⁷ Jókai alapállítása az, hogy Isten létezik, mindenki és látható: a természetben, a történelemben, az emberi sorsokban. Ő a Kozmosz nagy írója, aki minden pillanatban benne van művében. A Kozmosz egésze hierophánia: a szent megnyilatkozása. „Nincs olyan nagy és nincs olyan kicsiny, ahol őt ne látnám”⁸ – írja Jókai a mindenben és mindenkor megtapasztható szentről.⁹ Az élet, a nemzetek története nem más, mint „küzdalem az istenerő és az emberakarat között”.¹⁰ Csak úgy maradhat meg az ember, a nemzet, ha akarata az istenerőnek, vagyis az isteni törvényeknek megfelelően mozgósítja. Csak akkor válhat az ember a mindenség hasznos közepévé, ha szíve megtelik Istennel.¹¹

A szent és a profán egysége a regények keresztény narratívája szerint is úgy teremthető meg, ha az ember a cselekvő szeretet által a mindennapjaiban a Szent akaratának, a Teremtő törvényeinek megfelelően él és tesz. A szent kultikus, szemlélődő imádata helyett erkölcsös cselekvésre van szükség.¹² Ennek a magatartásformának, létmódnak a minta-

⁵ Arra a korszakra, amelyet Sötér István Jókai misztikus korszakának, az egyetemes jellegű, vallásos-filozófiai szemléletű regények időszakának tekint. *Sötér István: Félkör. Tanulmányok a XIX. századból*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1979. 336. Nagy Miklós a Jókai-életmű e szakaszát másodvirágzásnak nevezi. *Nagy Miklós: Jókai Mór alkotásai és vallomásai tükrében*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1975. 307. (Sötér megnevezése tehát elsősorban tartalmi, Nagy Miklósé pedig életrajzi, az alkotó felőli megközelítés.)

⁶ Az *Egy az Isten* nem tagja például a Zsigmond Ferenc által kanonizált, tizenkét regényt tartalmazó Jókai-nagyciklusnak. Ld. *Zsigmond i.* m. 171–221. A szakirodalom említi ugyan a regényt, de többnyire csupán érintőlegesen.

⁷ *Jókai Mór: A látható Isten*. Azért bátorodom a regényekről, a regények erkölcsi és anagógikus tartalmáról tett állításaim igazolásához Jókai egy más műfajú (nem regény) alkotását segítségül hívni, mert tapasztalataim szerint a kétféle szöveg ugyanazt a történetet beszél el, csak más formában, műfajban. Jókai esszébeli vallomásai – amint ez majd kiderül – rendre és azonos tartalommal visszaköszönnek a regények keresztény narratívájában.

⁸ *Jókai: A látható Isten*, 15.

⁹ Nem véletlen, hogy – miként ezt Szilasi László (is) megállapította –, már az első Jókai-regény, a *Hétköznapi cselekményének vége*: a természet kolera általi pusztítása úgy értelmező, hogy a szentség minden formája távozik a világból, s ezzel megszűnik az élet.) *Szilasi i.* m. 73, 74.

¹⁰ *Jókai: A látható Isten*, 9.

¹¹ *Jókai: A látható Isten*, 15.

¹² Vö. „... nem elég, hogy valaki azt mondja: »uram, uram!«, hanem szükséges, hogy szívében szeretet legyen, mely nélkül a hit megholt állat.” Jókai Mór *Hinni és nem hinni* című elbeszéléséből idézi *Szabó i.* m. 298.

alakja az *Egy az Isten* Adorján Manasséja. Manassé unitárius, s az unitáriusok hitében Jézus nem Isten, hanem ember, ilyen minőségében azonban példaként követendő az ember számára. Az ő Krisztus-képe egy, a megszokottól eltérő Krisztus-kép, melyben a kultusz helyét a tett, a cselekedet kötelessége veszi át. Manassé számára Jézus nem Isten, akit imád, hanem az embere, akit követ!¹³ Míg mások számára Jézus az Isten, akit imádnak, de nem feltétlenül követik tanítását, mert hitük kimerül egy kultusz, egy életrajz iránti hódolatban; addig Manassé számára Jézus üzenete a lényeges: ő tehát az aktív befogadás, a követés híve a passzív hittel szemben. Számára Krisztus egy tökéletes ember, akit tetteiben kell követni, cselekedeteinkben mintául venni, s ezért tisztelni. Számára a kereszténység mindenekelőtt tett, nem csupán retorika és kultusz.

A regény lélektanilag egyik legkiélezettebb helyzetében a narrátor mintegy leleplezi Manassé igazi érzéseit. Amikor neki, a békeapostolnak harcba kellene mennie hazájáért, habozik, hiszen példaképe, Krisztus sohasem ragadna fegyvert. Ő azonban nem képes erre, hanem a harc mellett dönt. S ekkor egy Krisztus-szobor előtt megvallja: „Én csak egy ember vagyok! ... Nem tudok hozzád fölemelkedni!”¹⁴ Ez a vallomás árulja el az olvasónak Manassé megrendítően mély hitét, s mutatja meg valódi személyiségét. Nem Krisztus személyében, istenségében való kételkedéséről van esetében szó, hanem Krisztus másképp értelmezéséről: Manassé cselekedetként, tettként, azonosulási mintaként, felszólításként, egy erkölcsi kategorikus imperatívuszként (élj úgy, ahogyan Ő tanította!) értelmezi Krisztust. Számára Jézus valóban az út,¹⁵ melyen járni kell: vagyis az általa elhozott igazság, azaz a ki nyilatkoztatott – a szereteten alapuló – e l e t m o d e l l maga Krisztus, akit követnie kell: emberként; minden pillanatban.

Tökéletesen rímel ez a magatartás a számariai asszony történetében megfogalmazódó evangéliumi, jézusi üzenetre: a történet a kultusz lerombolását, megszüntetését¹⁶ hirdeti: „De élj az óra, és az most vagyon, amikor az igazi imádók lélekben, és igazságban imádják az Atyát: mert az Atya is ilyeneket keres, az ő imádóit.”¹⁷

A szent és profán egységére törekvés nyilvánvalóan meghatározza a vallásosság módját is. Csupán néhány példát említek meg itt.

Teréza *Az arany emberben* Noéminek „a jóságos, minden teremtetést szerető, véghetetlen irgalmú, bűnbocsátó, mindenütt közellevő Istenről” beszél; ahogy az ő szívében és mindennapjaiban él, s nem „a kegyetlen, bosszúálló, személyválogató Istenről”, akiről a könyvek, szószerkezetek, harangok és énekek beszélnek.”¹⁸ *A jövő század regénye* Tatrangi Mózesé „nem titkolja, hogy ő semmi olyan istent nem hisz, akinek eleje és vége van; akit ha megharagítanak, haragszik; ha kibékítik, kibékül, ha jó szót adnak neki, ajándékozik; s aki lelkes teremtményeinek kilencztedréséről nem akar semmit tudni.”¹⁹ Tatrangi tehát egy „ember-

¹³ *Jókai Mór: Egy az Isten* (1876-77) I-II. Sajtó alá rendezte Szekeres László. Akadémiai Kiadó, Bp., 1970. 28.

¹⁴ *Jókai: Egy az Isten*, II. k. 334.

¹⁵ Ld. Krisztus szavait: „Én vagyok az út, az igazság és az élet; senki sem mehet az Atyához, hanemha én általam.” Jn 14, 6. Szent Biblia azaz Istennek Ő és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás. Új Testamentom azaz a mi Urunk Jézus Krisztusnak Új Szövetsége. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Magyar Bibliatársulat, Bp., 2006. 130.

¹⁶ *Alexander Schmemman: A világ életéért*. Paulus Hungarus-Kairosz, 2001, 21.

¹⁷ János 4, 23.

¹⁸ *Jókai Mór: Az arany ember*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1954. 55.

¹⁹ *Jókai Mór: A jövő század regénye*. I. k. Akadémiai Kiadó, Bp., 1981. 139.

közelibb”, „életközelibb” Istenre vágyik.²⁰ A *Fekete gyémántok* Berend Ivánja naponta olvasa a szent kézírását: a természetet, naponta megéli és tudatosítja a szent jelenlétét.²¹ Számára ez az igazi vallásosság. Ezt Delejországi lakóiról szólva maga is kijelenti: „Ők nem »hiszik«, hogy van Isten, van lélek, van túlvilág, van örök élet; ők »tudják« már, hogy van!” (Kiemelés az eredetiben.)²² A vallásosság hasonló értelmezése pl. a XX. századi ortodox teológiában is felmerül. Alexander Schmemman írta 1973-ban: az, hogy az ember csak a vallás kategóriáiban gondolt Istenre, bűn volt, mert így szembeállította Őt (Istent) az élettel.²³

Kik valóstjtják meg?

A Jókai-regények keresztény narratívájának lényeges mozzanata a szövegek bibliai, keresztény figurizmusa: az ördögi jellegű gonoszok és az eszményi, őstisztaságú jók viszonyrendszere, a szereplők erkölcsi bipoláris elrendeződése.²⁴ A Jókai-alakok biblikus alakokkal rokoníthatók. Ebben én egy sajátos történelemszemléletet látok: az archaikus történetek újra és újra lezajlanak, új személyekben, új formákban.²⁵ A rendkívüli hősök, a rendkívüli események nem csupán a régi korok sajátjai: a szent és profán egysége nem csupán a szentek, próféták és apostolok életében valósulhatott meg, hanem a megfelelő erkölcsi-séggel, a cselekvő szeretet révén minden korban megvalósítható, az éppen érvényes jelenben is lehetnek hőszok, szentek és angyalok. Manassé egyszer azt mondja, hogy vannak, akik már itt, a Földön elkezdik építeni a szentek országát.²⁶ Jókai azt írja, hogy a tündérekben még sokan hisznek, „*de becsületes embereken, jó szívekben, szerető lelkekben nem hisz senki*”²⁷ (pedig ők is közöttünk élnek).

A Jókai-férfialakok többnyire krisztusi (vagy Keresztelő Szent Jánoshoz, Józsefhez hasonló) alakok, vagy ószövetségi típusok, ellenfeleik pedig ördögi gonoszságú, sátáni figurák, bibliai attribútumokkal.²⁸ (Pl. Manassé vagy az égbe szálló s a békét elhozó Tatrangi Dávid a szöveg szerint is krisztusi alak.) Ezt a kétpólusú felállást, a Jó és a Rossz küzdelmét árnyalják gyakran a Jókai-szövegek zsoltáros (sokszor idézetes) utalásai, a zsoltárok beszédmódjának megidézései.²⁹

²⁰ Talán Teréza és Tatrangi Mózes esetében is kimondható: Istenképük evangéliumi, a büntető ószövetségi helyett a szerető-megbocsátó-felemelő újszövetségi.

²¹ A természet jelenségeit, elemeit az elbeszélő betűkhöz, hangokhoz hasonlítja. *Jókai Mór: Fekete gyémántok*. Akadémiai Kiadó, Bp., I. k. 32.

²² *Jókai: Fekete gyémántok*, 220.

²³ Schmemman i. m. 19.

²⁴ A szakirodalom erre gyakran utal is. Ld. pl. *Sótiér* i. m. 355-359.; ill. Nagy Miklós: Jókai. A regényíró útja 1868-ig, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1968. 288-302.

²⁵ Vö.: „... az Isten nem fogott ki csodatételeiből ma sem.” *Jókai Mór: A régi jó táblabírák* (1856), sajtó alá rendezte Nacsády József. Akadémiai Kiadó, Bp., 1963. 224. És: „Ah, Sámson és Delila regéje csak allegória; a világ rendje ez, a mindennapi élet, ami minden éghajlat alatt egyenlő.” *Jókai: A régi jó táblabírák*, 386.

²⁶ *Jókai Mór: Egy az Isten*, II. k. 18.

²⁷ Bölcsesség és bohóság. *Jókai Mór* Füveskönyve. Összeállította Praznovszky Mihály, Lazi Kiadó, Szeged, 2006, 7.

²⁸ Dr. Gál István „jellegük”, erkölcsösségük szerint csoportosítja a Jókai-szereplőket: a „félistenek szférájába” tartozik pl. Tatrangi Dávid (A jövő század regénye) és Berend Iván (Fekete gyémántok), illetve Rozália (A jövő század regénye); a „félördögök mélységében” van ellenben Hátszegi-Fátia Negra (Szegény gazdagok) vagy Athalie (Az arany ember) és Plankenhorst Alphonsine (A köszívű ember fiai). Dr. Gál János: Jókai élete és írói jelleme. Ludwig Vöggenreiter Verlag. Magyar osztály, Berlin, 1925. 151.

²⁹ A jövő század regénye *Nyolcadnap* című fejezetében az égből szálló Dávidnak és Rozáliának az „Uram, ki létszen lakója a te felséges hajlékodnak?” kezdetű zsoltárt (15.) éneklő a földön várakozó nép. A jövő század regénye. I. k. 327. Adorján Manassé, mielőtt csatába indul, az „Erős várunk az Isten”-t (46. zsoltár) éneklő. Egy az Isten, II. k. 328.

Jókai nőalakjai gyakorta a női szentek narratívájában lépnek elénk, egyrészt konkrét utalásokkal, másrészt jelképes hivatkozásokkal, harmadrészt pedig azzal a ténnyel, hogy az utalások révén felidézük, és az olvasott történet világával érintkeztetik a keresztény történeteket.

Mayer Fanni (*Egy magyar nábob*) pl. Szent Rita módjára szelídíti meg a vad, dorbézoló Kárpáthy Jánost; akár csak Rita a férjét.³⁰

A *Fekete gyémántok* című regényben Sámuel apát a „kurtizánnak” hitt Evelint a gróffal való viszonyra akarja rábírni, ám midőn szembesül a ténnyel, hogy a lány megőrizte szüzességét, az addig hatalomra törő pap félbehagyva bűnös igyekezetét, kivonul a világból, s egy kolostorban, a Teremtő felé fordulva folytatja életét.³¹ Teszi mindezt azért, mert ráébred arra, hogy milyen nagy az Isten ereje. S hogy ez erőhöz képest minden semmi – ez az erő az emberi élet mértéke és célja.

Sámuel apát megtéréstörténete Ciprián és Szent Jusztina legendáját juttatja eszünkbe: Ciprián (Cyprianus) mágus megpróbálta elcsábítani a szép és erényéről-tisztaságáról híres Jusztinát. És amint látta, hogy a lány tisztaságában megrendíthetetlen, felvette a kereszténységet, és Istennek szentelte életét.³²

Az *Egy az Isten* Zboróy Blankája Római Szent Ágnes történetét idézi.³³ Szent Ágnes sírhelye körül játszódnak jelentős események; Blanka jellemzői és az ágnesi attribútumok párhuzamai is nyilvánvalóak.

Érdekes eredményekkel kecsegtet az, ha a Jókai-alakok (nem csak a nők) és a szentek kapcsolatát feltárjuk. A Jókai-féle jellemábrázolásnak ezek a szentekre való, részben egyértelmű, részben azonban rejtett, megfejtendő utalások fontos elemei. A szentek történetének újraírása szintén a szent és profán egységének mindenkori megteremthetőségét sugallja. A szentéletek magatartásmoделlek, melyek követhetők, megismételhetők, melyek újra megtörténnek a jelenkorban, itt és most is.



³⁰ Szent Ritáról ld. A szentek élete, I. k., III., javított kiadás, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Bp., 1990, 775-776.

³¹ *Jókai Mór: Fekete gyémántok*. II. k. 153-160.

³² Jusztináról ld. Magyar Katolikus Lexikon, V. k. Szent István Társulat, Bp., 2000, 973.

³³ Római Szent Ágnesről ld. A szentek élete, I. k. 52-54.

Hol valósítható meg a szent és profán egysége?

Erre a kérdésre a Jókai-szövegek helyszíneinek teológiai értelmezése adhatja meg a választ. A földi paradicsom (helyenként utópikus) megjelenítései³⁴ egy keresztényi-evangéliumi létforma megvalósíthatóságát példázzák. Meglehet, hogy mindez szűkítése, korlátozása a szent és profán egység megvalósíthatóságának. Maga a megvalósítás ugyan a cselekvő szeretet által folyamatosan történik, a megvalósítók mégis arra törekszenek, hogy a világ káosztól elkülönülve, egy profánul szentté tett mikrokozmoszba térjenek meg. Ez egyfelől azt jelentheti, hogy az emberi világ egésze jelen állapotában nem alkalmas a szentség befogadására (kizárja magából a szentséget). Másfelől kifejezi az Istenhez térés: a hazatérés vágyát is. A keresztény narratíva egy erkölcsfejlődési folyamatot beszél el.³⁵ Látszólag készen állnak előttünk a Jókai-hősök, valójában azonban fejlődnek. A Senki szigetét, a Bonda-völgyi boldogságot, Otthon államot vagy Torockót egy hosszú – nem csupán fizikai – út során érik el a szereplők, de a boldog megnyugváshoz mindenképpen rögzített hely, egy szeretettel megtöltött szent tér, szilárd, tájékozódási pont szükséges.³⁶

Timár folyamatosan halad a Senki szigete felé, mely a megnyugvást, az otthont kínálja neki. A Teréza (Teréza mama) név jelentései: hőség, forróság, nyár, aratás, szüret: egy dúsan termő kert vagy föld, az anyaföld és az ősanya képét idézik. Maga a regény eleji dunai hajóút is ezt a haladást jelképezi: a veszélyekkel teli utazás-mozgás után a szigetre, a kertbe érkezik Timár, s ez történik az életében is: szédületes kereskedői pályája után a szerelmet, a nőiség befogadó minőségét választja, ahol mindennap átélheti a szent szeretetét. Az elbeszélő is azt mondja Timárról, hogy „*odahagyta a világot, melyben bámulták* (megint a kultusz motívuma – Ny. P.), *és csinált magának egy másik világot, ahol szeretik.*”³⁷

Manassé és Zboróy Blanka is tengeren, tűzön és háborún keresztül, egy dinamikus haladás után jut el Torockóba, a megnyugvásba, az édeni zárt kertbe. Az út Rómából Torockóba egyszersmind a kárhozatra ítéletből az üdvösségbe tartó út is. Torockó az a hely, ahol Manassé „*az embert a maga őszártatlanságában, az Istent a maga végtelen szeretetében*”³⁸ tudja megismertetni Blankával. A történetek kulcsmotívuma a tiszta szerelem, s ez a Jókai-édeneket a bibliai Énekek éneke hortus conclususával, zárt kertjével (Énekek éneke 4,12-15) rokonítja.³⁹ A Jókai-féle éden-narratívák emellett az édenből való kiűzetés ószövetségi történetének ellentörténet beszélik el, azt mutatják meg, hogy miképpen teremthető meg újra az éden, a nő és férfi cselekvő szeretete által.⁴⁰

³⁴ Ld. Otthon állam (A jövő század regénye), Torockó (Egy az Isten), Senki szigete (Az arany ember), Bonda-völgy (Fekete gyémántok).

³⁵ A Jókai-hősök számos tapasztalattal gazdagodnak, megismerik a Rosszat, a világ anyagi gyarlóságait, az ellenük való küzdelem-önvédelem stratégiáit; szinte mindannyian megismerik a szerelmet, többen a házasságot is. Berend Iván pl. az üzleti élet családságai ellen véteződik fel, szerelmes lesz, átformálja vállalkozását mindeközben jelleme fejlődik. Az *Egy az Isten* Blankája naiv kislányból érett, felnőtt nővé, családirányító anyává (matriarchává) válik.

³⁶ Folyamatosan akadályokat kell leküzdeniük, fizikai-lelki próbákat kell kiállniuk a szereplőknek; s útjuk során az egyébként is erős jellemük tovább erősödik. Életük, szerelmük beteljesedése mindig konkrét helyhez, egy mikrokozmoszhoz kapcsolódik: ld. Manassé és Blanka Torockóját vagy Timár és Noémi paradicsomát, a Senki szigetét.

³⁷ *Jókai*: Az arany ember, 346.

³⁸ *Jókai*: Egy az Isten, II. k. 101.

³⁹ Ld. Magyar Katolikus Lexikon, V. k. 34-35; ill. Szent Biblia, Ószövetség, 659.

⁴⁰ Ehhez ld. *Nyíri Péter*: Torockó, a szigetkert. A helyszínek teológiája Jókai Mór Egy az Isten című regényében. = Széplalom 22. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, 2012. 261-269. A Fekete gyémántokban Berend Iván is megteremt

Cselekvő szeretettel, lelki fejlődés-önfejlesztés útján valósítható meg a mindennapok szentsége mint életmodell, melynek azonban a világ káoszát kizárva fizikai teret – a munkálkodás terét⁴¹ – kell teremteni, egy mikrokozmoszt, új édent, ahonnan kiindulva esetleg maga a deszakralizált külvilág is (újra)szakralizálható. Túl azonban a Jókai-regények minden optimizmusán,⁴² úgy tűnik, hogy a Jókai-szöveg keresztény (vallási-erkölcsi) elbeszélésében az egyszerre szent és profán tér, a földi paradicsom egyelőre csupán kis hatókörben, mikrokozmoszként⁴³ valósítható meg. Az a tény mindazonáltal, hogy megvalósítható, a nagyobb körben, például az egész nemzet körében történő megvalósításának reményét is megadja.⁴⁴

Nemcsak allúziókról, hanem egy, az ezeket egységbe fogó erkölcsi-keresztény narratíváról beszélhetünk. A Jókai-regények morális-vallásos, illetve anagogikus szempontú, a keresztény elbeszélésmód minden szintjét feltáró elemzése érdekes eredményekkel gazdagíthatja a Jókai-szakirodalmat; rámutathat a Jókai-szöveg egyik fontos, eddig önállóan kevésbé vizsgált jelentésrétegre.

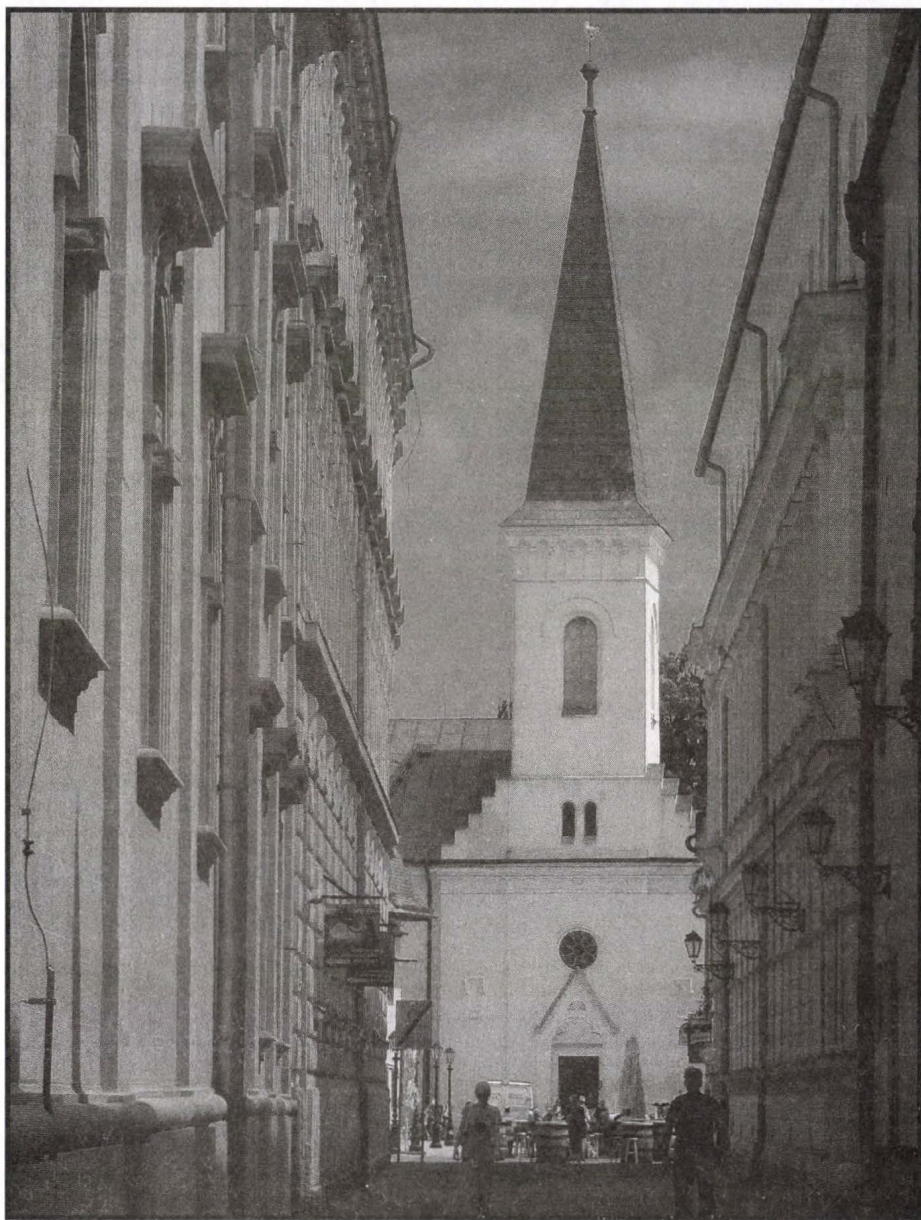
a bondavölgyi mikrokozmoszt, a cselekvő szeretettel fenntartott földi paradicsomot, s visszavezeti a nőt, Evilát ebbe az édenbe.

⁴¹ Ennek szép példája az *Egy hírhedett kalandor a XVII. századból* című Jókai-regény főhősné, Hugónak a sorsa. Hugó a hajdemákok barlangszigetén csupán időlegesen lel megnyugvást, de hamarosan folytatja útját, mert a mozgás és munkálkodás nélkül nem érzi teljesnek életét. *Jókai Mór: Egy hírhedett kalandor a XVII. századból*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1984. Ehhez ld. *Nyíri Péter: Jókai és a Kalandor*. Gondolatok Jókai Mór Egy hírhedett kalandor a XVII. századból című regényének elemzéséhez = *Hitel*, 2009. júl. 111–117.

⁴² A hit és remény mindenki számára utat mutat a boldogsághoz, a Jókai-történetekben ott van a biztatás gesztusa; de az optimizmus az erkölcsös cselekvés erejének tudatából fakad: a passzivitás nem hoz eredményt; az üdvösségért cselekedni, tenni kell. A Jókai-hősök saját erejük, akaratuk és jellemük, életformáló döntéseik által érik el a boldogságot. A Jókai-hősök életét „nem a vak véletlen irányítja, nem kényszerű alávetettjei az eseményeknek: az egyéni életek mindig egyéni döntések nyomán alakulnak, s mindig van mód jó és rossz között választani.” – írja Fábri Anna Jókai-antológiája bevezetőjében. Jókai Mór, válogatta és a bevezetőt írta *Fábri Anna*. Új Mandátum Kiadó, Bp., 1998. 13.

⁴³ Az említett mikrokozmoszokat (Torockó, Senki szigete, Bonda-völgy) körülveszi a világ káosza, melynek kozmoszá alakítása még a jövő feladata. Ehhez, a sziget-lét „korlátaihoz”, átértelmeződéséhez (a korábbi Jókai-szövegek szigeteihez képest) ld. *Szajbély Mihály: Jókai Mór (1825–1904)*. Kalligram, Pozsony, 2010. 261–277.

⁴⁴ Az említett, 1870-es évekbeli regények általában az ember boldogságának útjait mutatják meg. *A jövő század regénye* pedig egyenesen a világbeke lehetőségéről mesél, nem véletlen, hogy az új planéta neve a regényben: Pax. *Jókai: A jövő század regénye*, II. k. 366.



A kassai reformátusok temploma

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Mikszáth a nógrádi értékek között

Nem lehet vita afelett, hogy Nógrád megye első, valóban a nemzeti tudat szintjén megjelenő, országos ismeretségi és elismertségi értékalkotója *Mikszáth Kálmán* volt. (S azt hiszem, maradt is.) A megye történeti, földrajzi néprajzi, tudományos, oktatási, ipari stb. értékei ugyan részesei voltak a nemzeti közismeretnek, az egyes szakterületeknek, de jellegüknél fogva vagy csak egy szűkebb szakmai közösség, vagy egy szűkebb ismeret befogadó közönség ismeretéig jutottak el. Egyértelműen kijelenthetjük: ami az általános nógrádi ismeret- és értékképet megváltoztatta, az Mikszáth megjelenése volt az irodalomban. (Ne feledjük, Madách is csak szűk körben s a Tragédia bemutatója után válik népszerűvé, de közel sem annyira, mint a prózairodalomban jelentkező Mikszáth, éppen a műfaji adottságok következtében is.)

Mikszáthot egyértelmű siker fogadta 1881-1882-ben országszerte. Ehhez nagyban hozzájárult a kortárs kritika egyöntetű elismerése, valamint a gyors világhírnév is. Mindez felkeltette az érdeklődést az író személye iránt. Honnan jött, ki ő, milyen néprajzi értéket hordozó vidékről került elő, valóban olyan ez a vidék, mint írja? Stb. Nem véletlen, hogy a két alapkötet megjelenése után már 1882-ben Mikszáth az egyik legjobb kortársi illusztrátor, Dörre Tivadar társaságában elindul haza Nógrádba, hogy a művészet segítségével is megmutassák az olvasóknak Mikszáth igazi világát, a palócok és a tótok földjét. *Utazások Palócországban* – ez a címe vállalkozásuknak, s ezzel Mikszáth meg is adta, legalábbis a lelki földrajzát és meghatározását annak a tájnak ahonnan indul a pályája. (Itt használja a *palócia*, *palócföld*, *görbeország* neveket is.) De nagyon sokat jelentettek a kezdeti Nógrád-ismeret számára a Mikszáth-könyvek illusztrációi, hiszen nagyon jó grafikusok, képzőművészek alkottak igen jó minőségű, értékes alkotásokat az egyes kötetekhez. (Már A jó palócok első kiadásában volt egy kis térkép a képzeletbeli megyéről.)

Mikszáth ismertségét növelte a sajtófotó tömegessé válása. Kezdetben csak a portréi jelentek meg különböző élethelyzetekben ábrázolva őt (írásztalnál, a klubban stb.), majd a nagyobb újságok, mint az Új Idők, a Vasárnapi Újság stb. a tájról, a szülőföldről, annak valóságos alakjairól is közöltek fényképes riportokat. De nagyon szemléletes volt a karikatúraábrázolás is, amely karikatúrákon Mikszáth gyakran palóc vagy tót népviselet-öltözetben, eszközeivel jelenik meg, megjegyzendő, sohasem bántóan. Mikszáthot a fellépésétől kezdve szeretettelji sajtóviasszhang fogadta, s ez visszahatott arra a tájra is, ahonnan jött.

Maga Mikszáth egyébként nem sokat nyilatkozott a szülőföldréről, nem emlékezett, nem nosztalgizott régi barátairól, kalandjairól, legfeljebb érzelmi alapon fogalmazta meg



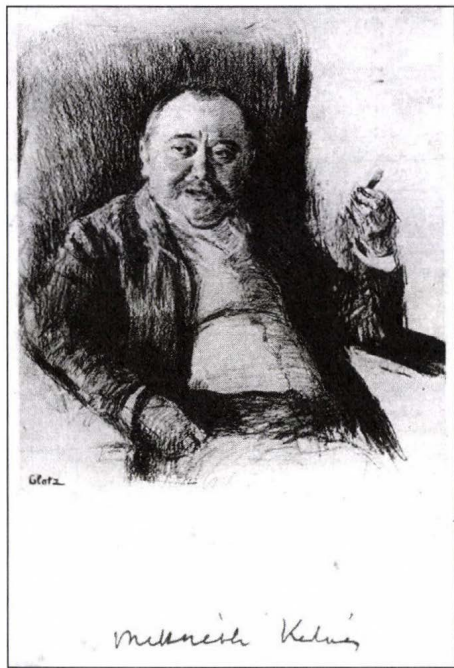
Mikszáth szülőháza Szklabonyán

kötődését, de soha egy percre sem tagadta meg nógrádi identitását. Ennek igazolására el kell olvasnunk végső irodalmi beszédét 1910. május 16-ról, s annak is ezt a részletét. „*Külön szeretnék szólani az én szeretett vármegyémhez, Nógrád vármegyéhez, amely oly pazar, királyi fénnnyel tett ki magáért velem szemben. Külön szeretnék szólani hozzá, hogy elmondjam, hogy*

csak nappal vagyok tőle elválva, amint testi szemeimet behunyom, otthon vagyok, ott vagyok köztük, és ha elgondolom, hogy az öröklét is csak egy álom, hogy a mennyország is csak egy álom, a nagy pihenés, és elgondolom, hogy előleges értesülésünk van arról, hogy ott az angyalok kara zeng, hát elfog a szomorúság, hogy mit ér, ha nem a karancssági erdők zúgnak e helyett.”

De ne feledjük azt, ami egészen egyedülálló volt, azaz a szülőfalu Szklabonya, Mikszáthfalvára való kereszteleését. Ilyen addig ismeretlen volt a magyar történelemben (azóta sem sok, lásd Érmindszent – Ady Endre), s ez a gesztus ugyancsak ráirányította az olvasók érdeklődését, hogy Mikszáth melyik világból, tájról, néprajzi csoportból érkezett. (Amúgy Mikszáth élete végéig palóc dialektusban beszélt, amit ma felvidékieknek is nevezünk.) Jellemző, hogy ezen az 1910-es ünnepségsorozaton, Budapesten az Uránia moziban rendezett nagy ünnepélyen – sok bizonyító fénykép maradt róla – Mikszáth világát, a nógrádi palóc világot mutatták be színészek, amatőrök, hiteles vagy annak tűnő kosztümökben. Vagyis a nógrádi lét sokoldalúan jelenik meg az ország közvéleménye előtt Mikszáthhoz kötődően. Mindezek a jelenségek rövid ideig felerősödtek Mikszáth halála idején s utána. A búcsúztatók, életműmúzeumok általában fogalmazták meg a népi jelenségek meglétét Mikszáth írásművészetében. Olykor szándékosan és erőltetetten szembeállítva a modern – lásd a Nyugat körül kialakult – új magyar irodalommal. Maga Ady volt az, aki ezeket az értelmetlen párhuzamokat elutasította, de többen is megértették, és már korán kijelölték Mikszáth életműve végleges helyét a magyar irodalmi kánonban. Igazuk is lett. Mikszáth kikezddhetetlenül állta ki az eltelt száz év mindenféle szempontú minősítését, meghatározását.

A mikszáthi nógrádiság vagy a nógrádi mikszáthiság igazán majd az utána eltelt fél évszázadban bontakozik ki a szülőföldnek ezen a déli felén. A sajnálatos módon így kettévágott mikszáthi világ természetesen szellemében továbbra is egységes volt, csak éppen nagyon fontos helyszínek maradtak ki a tudatból, a mikszáthi értékrend kialakításának lehetősége híján. Olyanok, mint az iskolák helyszíne Rimaszombat és Selmecebánya (jó, ha emléktábla volt ilyen helyeken), egyes regénybeli települések (Besztercebánya, Nedec, a felsőnógrádi falvak), s maga a felvidéki palócság és tótság néprajzi kultúrája. Ez utóbbi később aztán Szlovákiában kapott intézményi, gyűjteményi stb. háttérrel és lehetőséget, de kimondottan szlovákiai etnográfiai alapon. Ugyanakkor Mikszáth művei – legalábbis néhány évtizedig – igen nagy számban jelentek meg szlovákul és magyarul Trianon után egészen a 1960-as



Glatz Oszkár rajza Mikszáthról

évekig, akár még helyi, azaz szlovákiai magán és állami kiadók jóvoltából. Ez a folyamat az 1970-es évektől lelassul, majd leáll. Ámbár az is igaz, hogy az első operát Mikszáth művéből (Beszterce ostroma), éppen egy szlovák zeneszerző, Jan Cikker írta, s Pozsonyban mutatták be 1983-ban. Mindez azonban eltörpül amellet az értékőrző és értékrendszert kialakító tevékenység mellett, amely Magyarországon kialakult. Mindennek nagyon sok ága volt s van, amelyek egy jelentős, lényegi része Nógrádhoz kötődik, azaz a nógrádi szerepvállalás nyugodtan mondhatjuk, ebben meghatározó volt s maradt mindmáig.

Elsőként említsük meg az életmű folyamatos kiadását. Jelenleg lehetetlen bármilyen bibliográfiai számot erről említeni, talán nem is fontos, hiszen ismerjük általában az életmű kiadási mennyiségét. Gyakorlatilag mind a mai napig Mikszáth minden

műve (regények, nagyobb elbeszélések, elbeszélések, karcolatok) folyamatosan megjelenik, állandóan vásárolható. Manapság pedig már a sokszínűség jellemzi, ami a kiadások tipográfiai, könyvművészeti, árszínti stb. vonatkozásait illeti. Mikszáth művei minden eddig összeállított, a magyar irodalom értékeit tartalmazó könyvsorozatban megjelentek, igen nagy példányszámba. Gondoljunk csak az 1950-es évek Olcsó Könyvtár vagy Diákkönyvtár sorozataira, az Aranykönyvtár sorozatra vagy az Unikornis Kiadó megjelentette „A magyar próza klasszikusai” köteteire, ahol Mikszáth 13 könyve jelent meg a fontos művek teljességével, valamint pár éve a Kossuth Kiadó 22 kötetes sorozatára! Nagyban segítette a Mikszáth-irodalom folyamatos jelenlétét, hogy 1957-ben megindult műveinek kritikai kiadása (a 86. kötetnél tart), s bár ez szakmai sorozat, és sajnos nagyon akadozóan jelenik meg egy-egy újabb kötet, de ennek alapján az eltelt évtizedekben több sorozatkiadás is jelent meg, amely a Mikszáth-összest már hiteles és jó szövegekkel adta az olvasók kezébe. (A kritikai kiadás jegyzetapparátusa pedig számos nógrádi vonatkozást tárt fel és mutatott be, s így ez is az életmű nógrádi mögöttesét jelenítette meg.)

Ide kell sorolnunk a modern média, a film megjelenését is a Mikszáth értékalkotásban. Már a háború előtt is készültek adaptációk, sőt már némafilmeket is rendeztek Mikszáth műveiből, de az eltelt évtizedek hoztak Mikszáthnak igazi nagy sikert ebben a műfajban. Főleg a magyar televízió sorozatai s azokban is Zsurzs Éva remeklései adták meg ennek az igazi értékét (A fekete város, Beszterce ostroma, Különös házasság). Gyakorlatilag minden jelentősebb műve filmvászonra került s így a lehetséges olvasótábor, vagyis Mikszáth-ismerők létszáma megsokszorozódott. E filmek jelentős része a mai korszerű képhordozókon



A horpácsi emlékmúzeum és Mikszáth ülő szobra, ifj. Szabó István alakítása

újra kiadva (video, dvd) pedig új típusú családi Mikszáth-könyvtárak alakít ki, azaz Mikszáth képekre álmódott világa bármikor megtekinthető az otthoni videotékában. Ne feledkezzünk meg a színházi bemutatókról sem, itt is folyamatos az író jelenléte! Alapvetően a Noszty-fiú esete Tóth Marival látható leginkább a színpadon, de bemutatták a Beszterce ostromát musical formájában (s nem is rosszul), a Szent Péter esernyőjét a Nemzeti Színházban stb.

Az életmű tehát jelen van folyamatosan a magyar értéktételben. Ráadásul az olvasási statisztikák sorában Mikszáth mindig ott volt az első ötben valamelyik művével. (Kedvelt írók. Mit olvasott legutóbb? Korosztályos felmérések stb.) Még a sokat vitatott Nagy Könyv 150 magyar regénye között is Mikszáth – majdnem egyedülállóan – négy művel szerepel. (Mikszáth a maga módján száll szembe a ma mutatkozó negatív jelenségekkel, amelyek a lektúr olvasásától mennek visszafelé a nemolvasás szintjéig.) Vagyis ezen a szinten megállapíthatjuk: Mikszáth Kálmán, nekünk nógrádi író, a magyar irodalom, a magyar olvasók olvasási szokásrendjében ott van folyamatosan az elsők között, azaz a Mikszáth alkotta nógrádiság továbbra is létező, kimondott és kimondatlan valóság.

Az intézményi háttérrel szóra meg kell említeni, hogy ez az 1950-es évektől alakul ki. Igaz, az író halála után özvegye egy ideig tartott fenn emlékszobát a Magyar Tudományos Akadémia épületében, de ez nem annyira a látogatottságot szolgálta, hanem Mauks Ilona részben hivatalos segítséggel nagyon gondosan rendezte így a hagyatékot. (Amelynek egy része ma is ott van, egy része hazakerült Nógrádba, egy jelentős része viszont a gondatlanság miatt a háború után megsemmisült.)

Az első Mikszáth-múzeum 1954-ben jött létre Horpácson, az író egykori birtokán, amelyről azért az új rendszer kitelepítette a családot, mondván, kulákokra nincs szükség. Így az épület mindenféle funkciót betöltve haladt az enyészet felé, mígnem a földszinten és a tetőtéri részben aztán kialakult az első múzeum, országosan az elsők közé számító irodalmi emlékház, amely mindmáig létezik. (Az első lépésben mindössze egy szobát kapott az író emléke!) Közben az épületből elkerültek a társbérlő állami gondozott gyermekek, (nem volt ideális lakótársi viszony), az épület egésze múzeum lett. Időközben tulajdonosváltások mentek végbe, egyfajta rekonstrukciós munka indult meg, az épület és a kiállítás jogi viszonya azonban még rendezésre vár. A múzeumépülettel együtt az eltelt két

évtized legjelentősebb értékmegnyilvánulása a parkban kialakított szoborkert, amely részben Mikszáthoz, részben a kis faluhoz kötődik, ami azért nagyjából egybeesik. Nagy Iván és Szontagh Pál Mikszáth baráti köréhez tartozik; részben helyi birtokostársak. Mauks Ilonka szobra a feleség jogán került ide, s két szobor az írókat idézi meg. Molnár Péter bazaltból formázta meg Mikszáthot, a nagy, látványos ülőszobor pedig ifjú Szabó István lassan klasszikussá érő alkotása.

A múzeumokban a megújuló kiállítások leginkább évfordulós jelenségekhez kötődtek (1960, 1973, 1997) stb., de mindig jelezték, milyen a hazai irodalmi muzeológia gyakorlata, kiállítási technikája, eszközrendszer stb. Nagy szerencse, hogy ekkor Nógrád megyének sikerült a korszak legjelentősebb irodalmi muzeológusát és tudósát, Kerényi Ferencet megnyerni a Mikszáth-muzeológiának is, aki tudatos kutató- és gyűjtőmunkával igényes, látványos kiállításokat hozott létre. Emellett felnevelt egy új, akkor pályára álló nógrádi muzeológus csapatot, akik aztán átvették önállóan ezt a szerepet. (Lásd például Kovács Anna kiállításrendezéseit: Horpács, Salgótarján, Balassagyarmat stb.) Ez a kiállítási gyakorlat persze nem korlátozódik csak Horpácsra. Több látványos és eltérő tematikájú, az életművet bemutató kiállítás nyílt az eltelt évtizedekben Salgótarjánban és Balassagyarmaton, valamint vándorkiállítások a megye kisebb településein. Olykor ezek a kiállítások a határokon átnyúló kapcsolatok révén tartalmilag is bővültek, így pl. a rimaszombati Mikszáth-relikviák jóvoltából gazdag tárlatok nyíltak itt s odaát is. Olykor pedig a nagyobb évfordulók keretében a fővárosban is láthattunk ilyeneket, pl. 1997-ben A pénzügyminiszter reggelije című kortárs képzőművészeti tárlatot a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Intézmények közé kell sorolni a majdnem két évtizedig Nógrádban működött Mikszáth Kiadót, amely tudatosan vállalta fel a nógrádi irodalmi örökség kiadását, illetve újrakiadását. Így jelentette meg a Mikszáth-novelláskötetet, Praznovszky Mihálytól a Nógrádi Mikszáth-lexikont, vagy a tanulmányokat tartalmazó Az öreg batár utasai című kötetet stb.

Az intézményi jelenlétet biztosítják az iskolák, amelyek felvették az író nevét. Ez nem egyszerűen egyedi gesztus, hanem az iskolák mára jól működő ünneplési-émlékezési hagyományrendszert alakítottak ki. A Nógrád megyei iskolák közül több mint ötven éve elsőként a pásztói középiskola vette fel az író nevét. A hagyományörzés keretében a januári ünnepük, az ekkor zajló tanulmányi, prózamondói, művészeti majd sportvetélkedésük stabil és igényes eseménysor. Kétévente rendezik meg a kárpát-medencei iskolák pásztói Mikszáth-bemutatóit, és ami igazán fontos: a Mikszáth-émlékhelyek felkeresését itt és odaát, ami alkalmanként 400-450 diák Mikszáth-ismeretszerzését és -bővítését jelenti. Az iskolában állandó kamaratárlat van Mikszáthról, terem viseli az író nevét, az iskola előtt pedig Mikszáth-szobor áll. A második iskola a balassagyarmati kereskedelmi középiskola, amely 1997-től viseli Mikszáth nevét. Itt is jól működő hagyományrendszer alakult ki, összekötve a januári helyi Madách-ünnepséggel, majd esetenkénti programokkal stb. Az iskolának nagyon jó kárpát-medencei társkapcsolatrendszere van, s így e téren is hatékony a hagyományörzésük.

A jubileumi, 1997-es esztendő több szempontból is sikeres volt. Ekkor vette fel az író nevét a nógrádmegyeri iskola. Az itteni Mikszáth-programok a legjobbak, legigényesebbek közé tartoznak. Így lett Mikszáth-iskola Mátramindszenten, ebben kis mátraalji falu-

ban, valamint Dejtáron. Ez utóbbi helyen a Mikszáth prózamondó versenynek különleges, évtizedes tradíciója alakult ki: az Ipoly két partján lévő magyar és szlovák települések magyar fiataljai mérik össze prózamondó felkészültségüket. Legutóbb újabb nógrádi községben, Nézsan viseli oktatási intézmény Mikszáth nevét.

A megyén kívül három iskola viseli az író nevét. Közülük a legkorábbi az erdőtelki iskola Heves megyében, amely 1954-től ezen a néven szerepel. Igen jó hagyományörzéssel, igen nehéz környezetben szervezik ezt a munkát. A budapesti, soroksári iskola 1990-ben vette fel az író nevét, itt májusban vannak a hagyományos Mikszáth-napok, mint általában a legtöbb iskolában. A harmadik iskola a határon túl van, Varbón (Vrbka), Szlovákiában, azaz a mai Felső-Nógrádban. 1997 itt is a dátum, a helyiek számára is nagyon fontos, hogy az intézményük ezen a néven szerepel.

Nagyon fontos hagyományőrző, kultusz kialakító szerepet töltenek be a Nógrádban elhelyezett Mikszáth-szobrok. Természetesen Nógrádon kívül is számos szobor van, az országban, illetve a Kárpát-medencében, (szobor Budapesten, Szegeden, Szklabonyán, Illyefalván, emléktábla Fogarason, Szegeden, Gleichenbergben, Rogaska Slatinán stb.), de a nógrádi mikszáthiság miatt ezek a legfontosabbak számunkra. A szobrok műalkotásértékük mellett egy-egy adott korszak művészeti, gazdasági, szemléleti, ízlésbeli stb. lehetőségeit is felmutatják. De meg kell mondanunk, a Mikszáth szobor-ábrázolásokban sematikus jelenségekkel nem találkozunk, inkább jellemző a klasszikus, a megjelenítő művészi szándék. A szobrok közül kiemelkedik a Horpácson lévő ülő, egészalakos szobor, amely kompozíciójában, hangulatában rendkívül megnyerő a vendégek előtt. (ifj. Szabó István, 1998). Ugyanitt Molnár Péter bazalt portréja valamivel később készült. Balassagyarmaton a vármegyeháza előtt a Herczeg Klára alkotta nagy bronzportré áll (1960), s ugyancsak ő készítette a mohorai szobrot is, azaz a kettő ugyanaz. A művésznőnek egy kisebb Mikszáth-szobra van a Petőfi Irodalmi Múzeumban, ahol amúgy több alkotást is őriznek, pl. ifj. Szabó István kerámiaportróját, de van szobor Balassagyarmaton a művelődési ház előcsarnokában is stb. Salgótarjánban 1959-ben avatták id. Szabó István hatalmas, bazaltból faragott nagy Mikszáth-fejét, amely egyedülálló mű az amúgy a palóc népelet jelenségeit megőrkítő művész életművében. A pásztói középiskola előtti szobor Andrássy Kurta János alkotása még 1972-ből. A mátramindszenti iskola falán emléktábla van, amelyet ugyancsak ifj. Szabó István készített, ennek a mása megjelenik a nógrádmegyeri, illetve a dejtári iskola falán is. A soroksári iskolában nincs Mikszáth-emlékjel, de az erdőtelki iskola udvarán már ismét találunk egy Mikszáth-szobrot. A balassagyarmati középiskolában több Mikszáthot megőrkítő festmény díszíti a főfalakat a belső térben, így pl. Réti Zoltán alkotása. Egyedülálló jelenség a mohorai Mauks Ilonka-szobor, amely Párkányi Raab Péter alkotása. A hajdani Mauks-kúria udvarán áll, szemben férje bronzmásával. Ritka, sőt különleges alkotás, nem is ismerünk ilyet többet: nem az írónak, hanem a hitvesének állít emléket, minden bizonnyal azért az életút-geztusért, amelylyel szolgálta élete párját az alkotási folyamatokban. Mindezt kiegészíti a második Mikszáth-múzeum, azaz Mauks Ilonka kis emlékmúzeuma itt a mohorai, hajdani kúria felújított épületében.



Mauks Ilona szobra a horpácsi parkban

A képzőművészeti alkotások közül Réti Zoltán Mikszáth-festménye a balassagyarmati városháza dísztermében áll, a pásztói iskolában Farkas András Mikszáth-portréja található. Réti Zoltánt külön is ki kell emelnünk a megyei művészek közül, hiszen gazdag életművében számos irodalmi ihletésű sorozata van, s ezek közül egy a mikszáthi művekhez kötődik, és a klasszikusan szép, pipázó Mikszáth akvarellportré is őt dicséri. Mikszáth-sorozata megjelent albumalakban is. S megjelent a megye kiadásban Ács Irén Istenek a palóc Olimposzon című fotóalbuma, amelyben Mikszáth mellett a másik isten Madách, s kettejük nógrádi életstációját mutatják be a nagyszerű fotográfiák. Természetesen sok Mikszáth vonatkozású képzőművészeti alkotás található még a megye gyűjteményeiben, így a megyei múzeumban, a Balassi Bálint Megyei Könyvtárban. A megyei könyvtár amúgy is jelentős Mikszáth-gyűjteményt alakított ki a helyismereti gyűjteményében Mikszáth magyar és idegen nyelvű műveiből. Ehhez csatolta a Praznovszky-féle Mikszáth-gyűjteményt, amely többezres tétel-számával és összetettségével rendkívül fontos Mikszáth-kutatóhellyé tette ezt az intézményt. (A megyei múzeum az eltelt évtizedekben maga is vásárolt Mikszáth vonatkozású dokumentumokat, tárgyakat, amelyek különálló gyűjteményt képeztek Salgótarjánban vagy Balassagyarmaton. (Ez is Mikszáth tollára való történet...) Az emléktáblák száma is igen nagy Nógrádban. Ezek egy része iskolák falán van. Más része csak volt iskolákon, azok megszűnte után kapott új helyet, mint pl. Kő Pál kiváló alkotása Szécsényben most a városi könyvtár épületének falán. Vagy éppen egy emlékjele a mohorai gesztenyefa mellett, jelezve hogy az életmű szempontjából kultikus hely ez: A lohinaí fű keletkezésének helyszíne.

Az író életművének kutatása a megyei tudományos közéletben is meghatározó. Gondoljunk elsősorban a tudományos publikációkra. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve (korábban Közleményei) az első számtól kezdve gyakori rendszerességgel közöl Mikszáth-tanulmányokat az életmű és az életút egészéről. Az 1972-es első múzeumi évkönyvkötetet teljes egészében Mikszáthnak szentelték. Az évkönyvek szerzői a hazai és a megyei tudományos élet jelesei Kerényi Ferencsel az élen. Olykor külön tanulmánykötetek jelennek meg, mint pl. A magyar polgárosodás kérései Mikszáth korában vagy a Mikszáth-tanulmányok címűek. De ne hagyjuk említés nélkül a balassagyarmati Honismereti Híradó immár több évtizedes folyamát, amelyben alkalmanként jelentős írások jelennek meg a mikszáthi hagyományörzés, vagy kutatás új eredményeiről, eseményeiről.

Hasonlóan tudományos igényű Mikszáth-publikációk színhelye a Palócföld című folyóirat, amely 1954-es első számától kezdve tudatosan vállalta fel a Mikszáth-hagyományörzését, az ismeretközvetítést, kutatástámogatást. Az első számban mintegy programadóként, nyitó anyagnak közlik Mikszáth fentebb említett írását, az Utazás a Palóccsországban címűt. A több mint 50 évfolyamban megjelent ilyen jellegű publikációk száma bizonyára többszáz, ámbar ezek jegyzékét még senki sem állította össze. Viszont a megyei könyvtár több ízben is periodikusan feltáró Mikszáth-bibliográfiákat ad ki, s ezek rendkívül fontosak az ismeretközvetítés, a kutatássegítés szempontjából. Így aztán számos szakdolgozat született az eltelt évtizedekben, az oktatás különböző szintjein, amelyek közül nagyon sok bekerült a megyei gyűjteményekbe, még több azonban nem, így feltárásuk, helyi hasznosításuk alig vagy éppen egyáltalán nem lehetséges. (A felsőfokú intézményekben lehetne ezeknek nyomára akadni, ami nagyon szisztematikus bibliográfusi munkát követel.)



Könyvek Mikszáthról

Mára Mikszáth megjelent az internet világában. Jelenleg a Mikszáth Kálmán hívószóra félmillió találat jelenik meg. Ezek persze különböző jellegűek, de van külön Mikszáth-lap is, gazdag tartalommal, (mikszaht.hu). A Mikszáth Társaságnak is külön honlapja van már.

Nógrád megyében mindig is jelentősek voltak az irodalmi évfordulók, mert bebizonyosodott, hogy a kevés vagy nemlétező állami támogatás híján a megyének kell elvállalnia ezeket, mára nem számíthatnak. (Így van pl. a Madách-ünnepek esetében is.) A Mikszáth-évfordulók egyes jeles születési dátumok köré szerveződnek, gazdag műfaji kínálattal és széles igénylői kört megszólítva, kiszolgálva. Az 1997-es, a 150. születésnapot megünneplő évforduló-sorozat kivétel, mert erre bőséges támogatást adott az állam, kiemelt nemzeti évfordulónak minősítve az eseményt. Mondanunk sem kell: ennek elérése és sikeres megrendezése mögött is Nógrád áll.

A kiadványok sorában több egyedi mű is jelzi Nógrád Mikszáth-értékkörző szerepét. Így pl. a pásztói gimnázium által összeállított és többször is kiadott nógrádi cikkgyűjteménye, az Utazás Pálócországban című antológia. Vagy a már nem létező Mikszáth Kiadó nógrádi elbeszéléskötete (Válogatott novellák), vagy az általa megjelentetett s népszerű aforizma gyűjtemény (Az én jeles mondatom), vagy Mauks Ilonka emlékiratainak újrakiadása. A Mikszáth Társaságnak is volt, van könyvsorozata a Mikszáth Könyves Téka. Ennek keretében megjelent nyitókötetként Mikszáth nagynovellája, A lohinai fű, majd Pásztor Sándorné értekezése, V. Raisz Rózsa nyelvészeti munkája, Praznovszky Mihály tanulmánykötete stb. Jelenleg már a 11. kötetnél tartanak!

A Nógrád Megyei Múzeumi Szervezet önálló kiadványai között is találunk Mikszáthtól való, illetve vele kapcsolatos köteteket. Így pl. a Nógrádi Irodalmi Ritkaságok sorozatban Szontagh Pál írásai jelentek meg. (Mikszáth az ő birtokát vette meg, képviselőtársa volt évtizedekig a parlamentben.) A Nógrádi Minikönyvek sorozatban megjelent a Jó palócok, míg a Nógrádi Konferenciák sorában kiadták a „Mikszáth. A magyar polgárosodás kérdései, élet a századfordulón” című tanulmánykötetet. A nagy évfordulón jutott az olvasókhöz a Mikszáth-émlékkönyv, benne 18 Mikszáth-tanulmány. A Megyei Levéltár adta ki Belitzky Jánosnak Mikszáth Nógrád megyei éveit tárgyaló kötetét. Országos kiadóknál jelent meg több megyei szerző Mikszáthtal kapcsolatos műve. Praznovszky Mihálynak pl. egy Mikszáth életrajza (Elektra Kiadó) meg egy Horpács-monográfiája (Száz falu könyvesház) stb.

A határon átnyúló kapcsolatok is jelentősek voltak Mikszáth vonatkozásában, amit eddigi példánk is igazolnak. Mindenekelőtt elsősorban Rimaszombatról lehet beszélni, ahol Mikszáth egykori iskolájának, tanárainak igen sok dokumentumát őrzik a megyei múzeumban, s a szakmai kapcsolat sok közös programhoz vezetett. A szklabonyai Mikszáth-ház megújult, új kiállítása van, a pozsonyi Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma és a Nógrád megyei múzeumok között a Mikszáth ügyében folyó együttműködés hatásos és eredményes.

Külön fejezetet jelent a nógrádi értéktérkép és Mikszáth kapcsolatának látványos megerősítésében, országos, sőt kárpát-medencei hatásában az 1993 óta létező Mikszáth Társaság. A 300–400 tag (változó a létszám) szinte minden tevékenységi körben szerepel, és erősíti Mikszáth jelenlétét az országos közvéleményben. Új típusú programokat alakít ki, ugyanakkor hagyományosan épít az évfordulók lehetőségeire is. A tudományos életben, a könyvkiadásban, a fiatalokkal való kapcsolattartásban meghatározó szerepe van. Nekik köszönhető több hazai és külföldi Mikszáth-szobor és -emléktábla létrejötte, Mikszáth kötetkiadások inspirálása vagy éppen önálló megjelentetése. (Lásd fent a névsort.) Folyamatosan szervezi a Mikszáth-iskolák közötti együttműködést, amely több-kevesebb rendszerességgel, de létezik. Az általuk alapított társadalmi elismerés a hazai irodalomtörténeti kutatás részére egyedülálló. Az adományozott Mikszáth-óra-díj elismeri az irodalomtudományban vagy a művészetben jelentős szerepet játszó, a mikszáthi életmű hatását kiterjesztő alkotót. Eddigi díjazottak: Fábri Anna irodalomtörténész, Eisemann György irodalomtörténész, Kovács Anna irodalomtörténész, ifj. Szabó István szobrászművész, Solymár József író, V. Raisz Rózsa nyelvész, R. Várkonyi Ágnes történész, Csohány Kálmán tanár, Réti Zoltán festőművész, Kozma Dezső irodalomtörténész, Kocsis András Sándor kiadói igazgató, Bagyinszky Istvánné muzeológus.

Három; hagyományosan ismétlődő évi rendezvényük befedi az ország egészét: januárban mindenfelé, ahol tagok vannak (minden megyében vannak) megemlékezéseket tartanak a születésnapon. Ezek mára kialakultak, ismétlődőek, kapcsolódnak iskolai programokhoz, valamint önállóak, ezek között újak is alakulnak, mint pl. Salgótarjánban a legutóbbi években a Mikszáth-szobor előtt. A májusi gyásznapon Budapesten mindig megjelennek a sírnál, koszorúznak, emlékező műsort adnak, majd Mikszáth-emlékhelyet keresnek fel a fővárosban. Az októberi horpácsi Mikszáth-nap is a megemlékezésé, illetve egy kicsit Mikszáthosan a barátságos ünneplés, szórakozásé, a Kálmánok felköszöntése.

Minden évben külföldi utakat szerveznek a Mikszáth-emlékhelyek felkeresésére. Illetve ezek között vannak hazaiak is: Szeged, Somló stb. A külföldiek közül erdélyi, felvidéki, szlovéniai, ausztriai, csehországi, horvátországi utakról beszélhetünk. Ezeket mindig Mikszáth-programok kísérik, az adott helyszínen koszorúzások, művek felolvasása, olykor emléktáblák felállítására zajlik.

Ők voltak azok, akik elsőként s többször is megszervezték a Mikszáth-városok európai találkozóját. Ilyenkor azoknak a városoknak, településeknek a polgármesterei, képviselői, diákjai stb. találkoznak, amely települések valamilyen módon kötődnek Mikszáthhoz vagy az életműhöz: Balassagyarmat, Budapest, Horpács, Mohora, Szeged; Rimaszombat, Selmecbánya, Szklabonya, Kékkő, Fogaras, Máramarossziget, Illyefalva, Gleichenberg, Rohics.

Mikszáth sírja a budapesti Fiumei úti nemzeti sírkertben

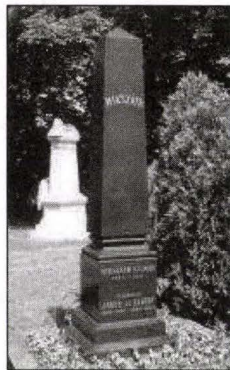
S ami még hiányzik: Rahó, Crkvenica. Ezek a találkozások még nagyon kezdetiek, folyamatos meglétükhöz uniós támogatás kellene, avagy állami szintű támogatottság, mert az uniós gondolat a közös európaiság a nemzeti értékek megtartása jegyében éppen ilyen, konkrét valóságos személy viszonyában állapítható meg.

Ha készítenénk egy nógrádi Mikszáth-értéktérképet a valószínűségben is, akkor többre is szükségünk lenne. Egyiken időben tudnánk ábrázolni, hogy mi minden történt az eltelt fél évszázadban csak Nógrádban e vonatkozásban is, és gyakorlatilag üres év nem is szerepelne az egyes települések mellett. A másik térképen azokat a nógrádi helységeket jelölnénk, ahol valamilyen Mikszáth- emlék van, vagy Mikszáth- emlékörzés létezik. Ez is gazdagon jelzett lenne, mint az előbbi. Harmadjára talán még egy olyan térképet is készíthetnénk, amelyen azt jelölnénk, ahol még tennivalóink vannak, amely helyszínek szerepelnek akár említés szintjén, de valamilyen okból még nem ismerték fel a településük szempontjából fontos jelenség értékét. Vagyis ezen lehetne a következő feladatsorokat kijelölni, nem mintha az már említett értéksorok bármelyikét nem kellene életben tartani, gazdagítani. Vagyis nyugodtan elmondhatjuk, hogy még e feltáró felsorolás is mutatja: a nógrádi Mikszáth-értéktérkép valóban létező térkép, valóban meglévő és hatásos tevékenységi forma, és valóban a sokszínűség gazdagságával tűnik ki.

A következőkben ki kell fejtenünk magának Nógrádnak a jelenlétét a művekben. Vajon mi lehet Mikszáth véleménye a nógrádiságról, ő mit tart fontosnak, mit emel ki ennek a tájnak a tradicionális értékviszonyaiból. Erre sokan vállalkoztak már, elsősorban a népelet, a palócság kérdéskörét vizsgálva, de szóltak a szlovákság jelenlétéről, megítéléséről is ezek a tanulmányok, szakdolgozatok. Ám ennél sokkal több van Nógrádról Mikszáth műveiben. Nem csak a hiteles néprajzi elemek (ma már igazolták ezek valódiságát), mint az öltözködés, népszokások, s főleg a babonák hiedelemvilága. Nemcsak a palóc anekdota kincs, amely Jókait is megihlette. Benne van az itt élők gazdasághoz, munkához való viszonya. Benne a tájszeretet, tájismeret, nyugodtan mondhatjuk tájökológia, amelynek ábrázolásában elhivatottabb író nemigen volt.

Benne van műveiben Nógrád története, legalábbis regényes elemeiben, mint pl. a vármondák sora vagy a Rákóczi-szabadságharcnak a népi emlékezetben megőrződött világa. S persze a közelmúlt legnagyobb eseménye az 1848-49-es forradalom, amely neki ugyan nem volt személyes emléke, vagy írói eseménnyé formálható élménye, de annál inkább az a szüleinek, a vele élő idősebbek, az apák nemzedékének. Tegyük hozzá, ami neki kortársi történelem, a megélt jelen, az mára már megyetörténeti eseménysor, a 19. század második felének polgárosodó, kapitalizálódó Nógrádjának egy sajátos szempontú megközelítése, ábrázolása és a história irodalmi rögzítése.

Már csak ebből a felfogásból is látjuk, a mikszáthi világ nógrádi megközelítése kimeríthetetlen értékörző, kutató és bemutató feladatot jelent.



MARTINÁK JÁNOSNÉ

„S gyűlölöm azt a szabadságot / Mely koronát hordoz a fején”
Darmay Viktor élete és költészete

Életrajzi adatok

Eredeti neve *ördarmai Viczmándy Győző* volt, régi és híres zempléni família sarjaként született, az újhelyi piaristáknál tanult, és élete egy részét Kozmán és Pesten élte le.¹ Igazi csodagyereke ő Újhelynek, akire akár *a kösztű ember unokájaként* is gondolhatnánk a Jókai által megrajzolt nemzedék leszármazottjaként, bár családjában kicsit összekuszálódtak a szerepek. Nagypját, *Viczmándy János* zempléni főszolgabírórt már megérintette a felvilágosodás, a vármegyei közgyűléseken való szereplésére Kossuth is felfigyelt, mint ahogyan ő is haláláig neves földije hűséges híve volt. De valójában konzervatív szemléletű maradt, akit 1831-ben parasztjai megkötöztek és vallattak, de nem tanult belőle, még 1842-ben is gyakorolta *pallosjogát*, amit a Viczmándyak a XVII. században kaptak II. Miksától. Fiát, *Viczmándy Viktort* katonának szánta, aki Görgei Artúrral, Klapka Györggyel és Kazinczy Lajossal járt a tullni iskolába. Így hát a szabadságharcban császári tisztből vált honvédszázados, de mert Komárom védőjeként Klapka menlevelét birtokolta, emiatt a zaklatást és a börtönt elkerülte.² Hazatérve pótolta a harcok miatt elmulasztott életet: feleségül vette Reviczky Zsuzsannát, aki talán azon Reviczky árvák egyike lehetett, akinek borai először megkönnyítették, majd megnehezítették Kossuth életét...

Legidősebb fiúk, *ördarmai Viczmándy Győző* csak véletlenül született az Ung megyei Darmán³ 1850. december 2-án: fiatal és tapasztalatlan szülei rosszul választották meg a rokonlátogatás időpontját, így aztán már a kisbabával térhettek haza Kozmára. Életükbe azonban nemcsak a nemzedéki ellentét, a politika is csúnyán beleszólt: nagypja áhítatos Kossuth-kultuszával ellentétben apja Görgeit isteníttette. Bár mindkét családdal rokonságban álltak, mégis hatalmas viták dúltak szét a familiát, éppen úgy, mint akkoriban Magyarországon sokat azt eldöntendő, hogy Kossuth vagy Görgei *tette-e tönkre a hont!* Egy ilyen vita hevében a nagyapa még a meg sem született unokát is megátkozta, hogy aztán ezzel az átokkal a nyakában kezdhesse meg életét.⁴

Darmay az otthoni puskaporos légkörből szívesen menekült Szemere Miklóshoz, akivel hét esztendeig egy településen, Lasztócon éltek, az ő hatására vált Kossuth hívévé. Új-

¹ *Viczmándy Tamás*: A Viczmándy család története. = *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez*, 1928. 1.

² *Paszlavszky József*: Három Zemplénmegyei költőről. = Figyelő, 1889, különlenyomat.

³ Akkoriban Ungvár melletti település volt, ma egybeért vele. Ördarma történetét lásd: *Együtt* 2006. 4. sz.

⁴ *Viczmándy Tamás* idézett családtörténete.

helyi diákként, 12 évesen kezdett verset irogatni, munkáit Szemerének mutata meg, aki nagy pedagógiai érzéssel biztatta, tanulásra serkentette. Szüksége is volt erre, hiszen apjával politikai nézetei, nagyapjával meg a versírás miatt került ellentétbe, aki egy Viczmándyhoz méltatlannak érezte azt. De mindkettőtől megörökölte heves vérmérsékletüket, emiatt aztán Kassán, a főgimnáziumban (Újhelyben ekkor még csak algimnázium volt) ő is úgy összeszólalkozott egy katonatiszttel Kossuth védelmében, hogy szülei jobbnak látták, ha magántanulóként fejezi be az utolsó esztendőt.⁵

Hevülékeny, összeférhetetlen természete és daliás külseje mögött egy érzékeny költő lakozott. Szemere biztatására gimnazista korában elküldte verseit a *Fővárosi Lapok*nak, amelyeket, hogy a családi érzékenységet ne sértse meg, születése helyéről felvett *Darmay Viktor* költői álnévvel írt alá. A lasztóci kényszerpihenő alatt feljuthatott Pestre, találkozott azokkal a szerkesztőkkel, akik verseit fogadták, és Sárosy Gyula özvegye, Vas Paulina is vele juttatta el férje kéziratban maradt színművét Jókaihoz.⁶ Úgy érezte, Pesten kellene élnie, szülei kérésére azonban Eperjesen kezdett jogi tanulmányokba, hogy először csak átiratkozzon a pesti jogi karra, majd véglegesen búcsút intsen a kijelölt dzsentri-pályának, és a szabadabb fróit válassza. Valójában nem is volt más lehetősége: ha hivatalt vállalt volna, azt ismerte volna be, hogy ő maga sem hisz a tehetségében, szülei birtokait pedig sógora bérelte, aki nem osztozkodott. Apja azonban nem fogta fel a fiában forrongó érzéseket, a jogi tanulmányok félbehagyása után – a kisebb gyerekekre hivatkozva – nem volt hajlandó tovább finanszírozni életét. Mindehhez azért a politikai nézetkülönbségek is erősen hozzájárultak, hiszen akkoriiban, ha nagy ritkán találkoztak, már szóba sem álltak egymással.

Édesanyja bálványozta, titokban segítette egy-egy csomaggal, és érzelmileg is mindvégig ott állt mellette. Nemcsak versei őrzik édesanyja iránti szeretetét, egyik hozzá intézett levelében is ezt fejezte ki: „*a fiúi szeretet, mely annyi édes kötelekkel fűzi lelkemet lelkedhez, a távolban csak erősebb irántad. – Nem lehetek körülödben, de gondolatom, érzésem, jó kívánságom annál inkább veled van. Ünnepe e nap én neked, – én te neked szentelem, a te nagy, végtelen jó anyai szíved emlékével foglalkozom. Örülök és sírok. A fájdalom könnyet csal szemembe, hogy is ne? Oly kevés az, a mivel eddig szerelmedet viszonzottam, – s fogom-e valaha tehetni, csak némileg is? Nem tudom – egészen soha...*”⁷

Életének elkövetkezendő esztendeit 1871-től Pesten töltötte. Hiányzott neki az otthon, a testvérek, de úgy érezte, küldetése van: ha kellő időben elmondja gondolatait, azt meghallja a világ:

*Előre hát! – előre most már!
A hur pattan, a nyíl repül,
Nincs, ami többé visszatartson,
Magamban állok egyedül.
Kiket szerettem, megsirattam,
S kitépem bús emléküket...
Ragadj hát most amerre tetszik
Te sötét hullám engemet.*

⁵ Darmay Viktor: *Merész a szó!* Szépirodalmi Kiadó, 1978. Simor András bevezetője.

⁶ *Hőgye István*: *Neves újhelyiek* című könyvében (Sátorajújhely, 1989. 89.) ezt a művet még Darmay írásának tartotta.

⁷ 1872. augusztus 12. - *Paszlavszky* i. m. 50.

Egy fűtetlen padlásszobába költözött, nyomorgott, éhezett, mint költőtársai többsége. Tóth Kálmán⁸ ugyan felvillantott előtte egy szerkesztői állást, bőbeszédű levelével nagy várakozásokat ébresztett a költőben:⁹

„Tisztelt Barátom!

Küldött verse kitűnő. Jelenleg kezeim kötve vannak négy rendes munkatárs által... de tán később az egyiktől elválhatok. Akkor szerződhetnénk, de bizony a jelenlegi viszonyok között alig adhatnék többet évi 300 forintnál. Mindenesetre ismernem kell önnek erejét. A mostani verse kitűnő, de egyből nem ítélnék. Aztán megmondom, egy kis prózára is vágnék, mert két verstróm is van, s mintha voltaképpen magam is az volnék. – Mondják az expeditioban, hogy az újról előfizetések kedvezők, s a lap néhány száz előfizetővel szaporodni fog, ha ez megvalósul, ideiglenesen is küldhetek valamit munkáiért, melyeket ismerve határozottabb ajánlatot tehetnék. Megemlékezését minden esetre megköszönve, vagyok kézzorítással

Tóth Kálmán

U.I. A versen egy szó változtatást tettem, tulajdonítsa azon jó baráti viszonynak, amelyben Sz(emere)-vel állok. Denique egy élclapszerkesztőnek nem szabadna sem képviselőnek, se akadémikusnak, se más ilyen kötelezettséggel járó állapotú embernek lennie. U.a.”

A beígért munkát azonban nem kapta meg, alkalmi jövedelmek és a nyomor maradt számára, miközben szabadnak érezhette magát. Nézetei miatt azonban csak az ellenzéki költők tábora fogadta be.

Hatalmas különbség volt akkoriban a hivatalos népnemzeti irányzat (Arany János, Szász Károly stb.) és az annak kereteit feszegető ellenzékiek között. Ekkorra maga a népiesség is válságba került, amelyet a Tóth Kálmán-kaliberű költők nem éreztek meg, de Arany igen, mert is változtatni, igaz, csak titokban, a Kapcsos könyvben. De a hivatalos fórumok, a Kisfaludy Társaság, a Petőfi Társaság, a Tudományos Akadémia, az egyetem és az azokhoz kapcsolódó anyagi javak – a népnemzeti – kormánypárti költők kezén voltak. A *Nyugat* előtti irodalmi nemzedék egyetlen tagja sem volt jó helyzetben: Vajda mogorva, emberkerülő igavonóként dolgozott egy újságnál, Komjáthy Jenő a társadalom szélén tengődött, Tolnai Lajos nyomorban élt, Mikszáth elvált szeretett feleségétől, hogy megkímélje a nyomortól, Reviczkyt irigylte mindenki fix fizetéses állásáért, miközben éhen halt. De nemcsak az volt a frissen induló költők baja, hogy új stílust próbálgattak, az irodalom is elvesztette erre az időre korábbi társadalomformáló szerepét, és hiányzott a támogató olvasó: Vajda előfizetői ívére pl. hatan jelentkeztek.

De Darmay ifjúsága, felszabadultsága ekkor még elegendő erőt adott neki: bohém társaságba került, ahol könnyebben tudta elviselni a nehézségeket. Barátjánál, Szabó Endrénél olvastam,¹⁰ hogy egyszer valamilyen pénzhez jutva ebédre hívta Mikszáthot és Darmayt, akik az asztalnál élénk vitába kezdtek valamiről. Amikor Szabó Endre csendesesen megjegyezte, hogy akkor ő máshol ebédel, sietve abbahagyták, mert nem volt annyi pénzüik, hogy önállóan megebédljenek. Így is baj volt a fizetésnél, 2 fillérrel adósok maradtak, éppen azzal

⁸ A levél írásakor a *Bolond Miska* című satirikus lap alapítója és szerkesztője volt, Baja országgyűlési képviselője, aki bencés szerzetesből vált költővé és szerkesztővé, a korszak egyik Petőfi-epigonjává.

⁹ Paszlavszky i. m. 38.

¹⁰ Szabó Endre: Darmay Viktor (1850 – 1878). = *Nyugat*, 1923.

az összeggel, mellyel korábban Darmay kisfröccsét finanszírozta barátja. Darmay versei mégsem panaszosak, önironikus, kesernyés modorban mutatta be életüket:

*A pesti koszt jó paprikás,
Koplalni meg nagyon pikáns;
Adjó! – verselni oda el,
Hol a veréb is eltelel.*

(Hej átkozott)

Bizományi alapon megjelentette verseit, de azok nem hozták meg számára az elismerést. Emiatt elkeseredett, ellenfelei szerint élete utolsó részét mulatozással, semmittevéssel töltötte. Pénze aligha volt erre, ha oka lett is volna rá. Barátjától azonban tudjuk, hogy filozófiai tanulmányokba mélyedt, mert ez a terület korábban is érdekelte, és egy újabb lap alapítását tervezgették *Iffjú Magyarország* címmel. Életerejét azonban nemcsak az irodalmi érdektelenség, hanem szívbetege is emésztette. Még néhány szép napot töltött a Balatonnál, majd orvosai hazaküldték, hogy aztán anyja közelében halhasson meg. De nem lett számára Kozma igazán pihentető környezet, hiszen egy fedél alá került gyűlölködő apjával és sógorával. Édesanyja a hétszobás lakásban kijelölte a határt a férfiak között, fia megírta búcsúverseit. Márciusban még kicsalta a szép tavaszi nap, de meghűlt, és beteg szíve nem bírta az újabb terhet: 36 órányi haláltusa után végzett vele 1878. március 28-án.¹¹

Gr. Vay Sarolta siratta el *Viczmándy Győző sírjára* című versében,¹² barátai hallgattak:

*Tudom, hogy nem nehéz a föld röge néked,
Hisz' sokkal fűjőbb volt a lét búja, átka, –
Egy forró sugárért mit nem adtál volna...
Hasztalan kerested, hasztalan, hiába!*

Költészete

Költői indulásakor Petőfit követte, de nem az akkorra már Gyulai Pál által *lecsiszolt* költőt, hanem a forradalmárt. Szabadságszeretete a nemzeti függetlenség, a köztársaság hívévé tette, a világszabadság gondolata itatta át: egyaránt fontos számára az utolsó lengyel forradalom meg a franciák és a törökök harca. De ő egy „*hitvány korban*” élt, reményei sem lehettek eszményei kiteljesedésének, pesszimizmusát így tehát körülményei is, nemcsak olvasmányélményei (Byron, Schopenhauer)¹³ táplálták. Borongó hangulatát megőrizték versei, Reviczkyt és Komjáthyt megelőzve írt le ilyen sorokat:¹⁴

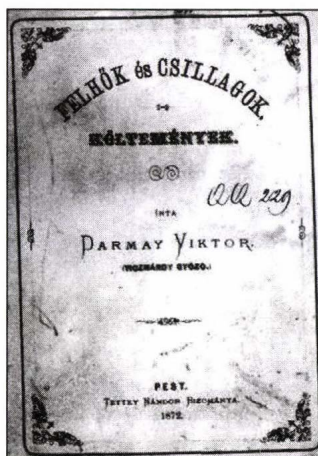
*Bús avar, ahol bolyongok,
és körülöttem ezer lábnym,
mennyi jár még tévelyegve,
mennyi – mint én – a pusztákon?!
Mily kevés még a csillag, mely
E sötét földön ragyog.
Én tudom csak: mit jelent, ha
Néha strok, ha – sírok.*

¹¹ Paszlavszky Sándor adata i. m. 48.

¹² Paszlavszky Sándor i. m. 51.

¹³ Szabó Endre i. m.

¹⁴ Cím nélkül idézte Szabó Endre.



1872-ben jelentette meg első verseskötetét *Felhők és csillagok Költemények* címmel, melyet Szemere Miklósnak és Gyulai Pálnak ajánlott „szeretete és tisztelete jeléül”. Mestere örömmel fogadta, mint ahogyan a Darmay által ráragasztott a poéták nagyapja – jó magyar Juvenális jelzőt is büszkén viselte.¹⁵ Gyulai azonban már a cím miatt is háborgott, nem értékelte, hogy az egy tudatos rájátszás Petőfi Felhő és csillag című versére, nem pedig másolás. Az 1867 és 1872 között született versei közül válogatott: a kötetben megjelenő 95 darabot pontosan datálta, de nem időrendben, hanem egy belső monológ mentén helyezte el őket. Kötetnyitó versét még 17 évesen írta Újhelyben.¹⁶ Gyermekként átélt a nemzeti szabadságeszmény kudarcát, éles helyzetben – családjában – megtapasztalhatta annak következményeit. Fiatalkor ellenére mély bölcsességgel

akkor az időnyerést tartotta a legfőbb hazafiúi kötelességnek és új harcmodort fogalmazott meg:

*S vigyázva tágítsd láncait a kezén,
Vigyázva, nehogy a lánc csörrenése
Kemény tusára hívja ellened...
Midőn a láncszem egyenként kitévőül
S a zsibbadt érben újra lejt a vér;
Hadd akkor őt! éledjen önmagátul,
És maga küzdjön szabadságaért.*

(A küzdőhöz)

Kortársai közül is jó néhányan kezelték a kiegészítést időnyerésként, de Darmay azt is észrevette, hogyan vesznek a konckokon azok, akikre pedig fontos feladat hárulna. A polgári fejlődés mintájaként tekintett Amerikára, melynek gyors felfutása mellett az óvilág lemaradt, emiatt az itthoni kis- és középbirtokosok cselekvőképtelensége haraggal töltötte el. *Az én urambátyám* című zsánerképét az egyik Viczmándy-rokon ihlette,¹⁷ *Az öreg táde* pedig nemcsak a cigányság és öregség sorsösszefoglalása, a társadalmi felelősséget is bemutatta egy valódi *vén cigányon* keresztül.

Otthon természetközeli életet élt, tavaszonként nyugtalanul vágyott vissza a hegyek és erdők közötti világába (*Visszatérés*):

*Te kedves kis hajlék, ti mezők, ligetek –
Azt sem tudom én már, hogyan köszöntselek,
Édes szülőföldem,
Oly sok év múlt el, oly sok szép tavasz,
Csak az Isten tudja, hányszor vágytam haza,
És hejh, mégsem jöttem.*

¹⁵ Darmay: Szemere Miklós és házatája, kézirat, lásd Paszlavszky i. m. 44.

¹⁶ Simor András i. m.

¹⁷ Szabó Endre i. m.

Első kötetében több darabból álló népdalciklusa is volt, mellyel Petőfi szellemét idézte meg, háttérében azonban nem az Alföld, hanem a zempléni táj volt. Az itteni színeket idézte fel betegsége alatt Szabó Endrének küldött versében,¹⁸ ami a kettejük közti hangnemet is megőrizte számunkra:

*Jer fiú, jer! Elmult a nyár,
Ősz van, a nap szelidebb már,
Halk fuvalmak ébrednek —
És sárgulnak a gerezdek.*

*E szép tájon, Bodrog mentén,
Vigan élünk majd ketteskén,
Naphosszat csatangolván
Völgyek mélyén, halmok ormán....*

Várom kendet egész nyáron...

1874-ben már megjelenhettek Petőfi összes versei, az ellenzéki költők és írók egyetlen győzelmeként csontkítatlanul. Ekkor fedezte fel kedves költője királyellenes verseit, ami az ő hangját is radikalizálta. Amikor 1875-ben Tisza Kálmán szögre akasztotta a bihari pontokat, és a Balközép és a Deák-párt fúziójával létrejövő Szabadelvű Párttal politikai hatalomra jutott, Darmay satirikus versekben bírálta a „Zavartelvű Pártot”, az általuk újból divatba hozott *nepotizmust, szervilizmust, családi protegálást*...

Minthogy ez az időszak kedvezett a satírának, Darmay – *Csipkedi Viktor* álneven – *Garabonczás Diák* címmel maga is megpróbálkozott ilyen jellegű lappal.¹⁹ A szerkesztőség hónapos szobájában volt, és saját versei megjelentetése mellett barátait juttatta fórumhoz. Nem mindig tudott ezekért fizetni, de tartásukat megemelte a megjelentetéssel. Akkoriban kereste a politikai költészet lehetőségét, amikor az – Simor András kifejezése szerint²⁰ – a *líra mostohagyermek*e volt. Szózat parafrázisa – melynek alcíme is sokatmondó: *Dúdolják új pecovicsok a Zavartelvű Párt fülébe* – ha nem is közelítette meg Arany frappáns átírását, eredeti és szellemes.

Második kötetét 1877-ben jelentette meg *Ujabb költemények* címmel. Ezt már nem cifrázta semmilyen külső idézettel, s az összeállítást a tudatosság jellemzi: néhány kivételtől eltekintve elmaradtak a versek keletkezését jelző évszámok, de egy-egy ciklus összerendezésével jelezte egyre tudatosuló kötetteremtő szándékát. Victor Hugó után szabad átiratban használt „jelszava” lett szemléletének hordozója, és az, hogy Damjanich özvegyének, Csernovits Emiliának ajánlotta azt. A Darmay hagyatékban²¹ fennmaradt e nemes lelkű hölgy köszönő levele, különleges kordokumentumként ide illeszttem:

„Darmay Úr!

Minden előzmény nélkül, meglepetve vettem hozzáam intézett levele kíséretében nekem ajánlt könyvét, igen szép, megragadó költeményeivel. A könyv első lapján kézirata nekem igen becses,

¹⁸ Idézi Szabó Endre i. m.

¹⁹ Ez a cím több formában jelent meg a szakirodalomban, Simor András így használta, Paszlavszky Garabonciás Dedk-ként, s az ő átiratában közölt Szemere-versben is erre a formára találtam, az Irodalmi Lexikonban *Garabonciás Diák* van.

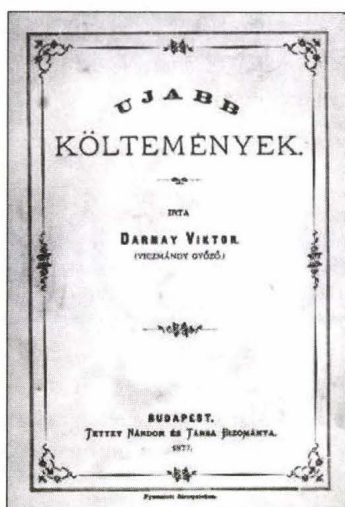
²⁰ Simor András i. m.

²¹ Idézi Paszlavszky i. m. 50.

habár érdemem fölül túl a bók. – Élvezettel lapozgatok könyvében az igen gyéren kimért szabad perceimben, és kellemesen lefoglal. Hogyan tudjam megköszönni önnek, Uram, e figyelmet és kiűntetést? hálaérzettel fogadja meleg kézszorításom által meghatottságom, hogy sok lelkes honfitársam, mint Ön is, iparkodott imádott férjem nevét és emlékét bennem tisztelve, özvegyét túlhalmozni figyelemmel. – Köszönöm – életfeladatam az, hogy mindig méltó maradjak dicső férjem nevéhez, és nemzetem rokonérzetéhez. Isten velünk; ismételten köszönetet mondva, fogadja Darmay úr honleányi meleg üdvözlétem, és lekötelezett érzettel őszinte üdvözlétem

*Damjanich János özvegye*²²

És ott volt persze a vers is *Aradi gyásznapi* címmel, mellyel hitet tett negyvennyolc eszményei mellett, és ezzel a szemlélettel fordult saját kora eseményei felé.



Második kötete egyéniségének szélesebb kibontakozását hozta tartalmi és formai szempontból egyaránt. Talán még Szemere hatására tűnt fel a kötetben néhány elégia, szonett, óda, de igazi formájának már nem ezeket, hanem a dalt, a balladát, a zsánert érezte, és elsőként kísérletezett városi életképpel. Költészete Ábrányi Emil akkori hangjával rokonítható, aki jellegzetesebb hangadója volt ennek a nemzedéknek, mint Vajda János. A párizsi kommunről írott két verse azt jelzi, hogy republikánus politikai gondolkodását is meghatározta a Petőfi-féle világszabadság gondolata. A kommunről írott gondolatoknak aztán nem lett folytatása költészetében, mert azt csak a polgári forradalom újabb kísérletének tartotta, s nem a munkások politikai jelentkezésének. Költői hitvallását azonban pontosan megfogalmazta ebben a kötetében, mely talán a legtöbbet idézett vers lett határon innen és túl (*Merész a szó*):

*Merész a szó, de én kimondom,
Republikánus vagyok én,
S gyűlölöm azt a szabadságot,
Mely koronát hordoz a fején.*

Hagyatékában még olvasta Paszlavszky Sándor azt a levelet, amit Szemere Miklós, akinek nagy érzéke volt a politikai versekhez írt erről Darmay édesanyjának:²²

„Kedves Zsuzsikám!

Előfizetek Győző költeményeire két példányra. – Ez újabb költeményeit nem ismerem mind, de köztök lesz kétség kívül egy hazafi költeménye is (a Garabonciás Deákban jött ki, címére nem emlékszem), mely oly kiválóan szép, hogy ha a verset pénzen lehetne venni, mint a lovat, a marhát, (Tisza is sok mamelukmarhát vett pénzen, azaz hivatalbiztatással) ha tehát – mondom – a verset pénzért saját munkájává varázsolhatná az ember, azon említett versért ha gazdag volnék, kész volnék adni ötszáz forintot.”

²² Paszlavszky i. m. 39.

A politikai versek vonulatába a magyarországi viszonyok rajza is bekerült, költői küldetése szép feladatát teljesítette ki ezekkel. A *pecsovicso*k, a körültekintő – vagy ahogyan ő nevezte őket: *circumspectus* – poéták elleni harcában változatlanul Petőfit hívta segítségül, akinek Vörösmartyhoz írott versét mottóként is felidézte. Darmay ekkor már a politikai pártok egyikével sem tudott azonosulni, mert a fúziót a Deák-párt fegyverletételének tartotta, s attól félt, a történelem újfent megismétli önmagát: visszahozza azt a dicstelen időt, amikor Rákóczi bujdosott és Károlyi Sándor nagy paloták ura lett. Kossuthba vetett hite azonban ekkor is élő, egyik levelének gondolatát szinte követendő jelszóként verselte meg:

*Munkára fel hát! ki van tűzve
a zászló, ússzék a hajó...* (Kossuth levelére)

De nemcsak politikai versek kerültek kötetébe. Fogékony volt a természet minden jelenségére, a leírásban, festésben, színek felrakásában, mesteri képeiben, írta róla Szabó Endre; valamiféle költői magasságban tudott a világ felett lebegni.²³ Élete legnagyobb mélységeiben sem pityergett, hanem ironikus mosollyal fejezte ki fájdalmát:

*Óh, dicsőség délibábja!
Óh, szerelem! csalfa tündér!
Óh, szent álom, óh, bohóság,
Hová lettél, hova tűntél?*

A kritikusok azonban támadták: kidolgozatlannak érezték kifejezésmódját, és lázító hangja miatt a királyi főügyésznél feljelentették. Ezekre a ritkán megszólaló Szemere nyílt levélben adott választ, melyben Darmay szabálytalan csapongásait új formaként, és nem kiforratlanságának jeleként értékelte. Úgy véli Simor András,²⁴ hogy az ifjú költőnek ekkoriban nagyobb érzelmi és eszmei mélysége volt, mint amennyit fiatalsága és heves jelleme kifejezni engedett. De néhány versével még így is nemcsak saját költészete, hanem az évtized költői átlaga fölé emelkedett, de hogy ennek kimondása akkor nem történt meg, annak oka talán Ábrányi költői féltékenysége lehetett...

Darmay Viktor – Paszlavszky adatai szerint – a neki rendelt 8-9 költői év alatt több mint 300 verset jelentetett meg, bár ennél többet írt. Mégsem volt szerencséje ezekkel: 1878-ra *Garabonciás Diákja* tönkrement, csak 20 számot élt meg, verseskötetei sem fogytak. Az irodalmi ellenzék minden tagja szenvedett az érdeklődés hiányától, de Darmayt mindez megdermesztette. Ráadásul magánélete sem alakult úgy, ahogyan ő szeretne volna. Szép unokatestvéréhez, Reviczky Saroltához gyermekkorá óta írta verseit, aki elfogadta azokat, de aztán a polgári életet garantáló Ambrózy Nándort választotta férjül, aki Újhelyben lett vármegyei köztisztviselő. Darmay szerelmi ciklusaiban (*Charlotte dalai*, *Feledés könyve*) is van néhány könnyedebb, fanyarabb dal, mely a nagy költőt sejtette ebben a témában is. Hagyatéka egyik versével üzent szerelmének (Legyen utolsó):

*Vágy, szemrehányás vegyenek
örökre búcsút tőled,
és dalaím kísértete
ne háborgasson többet.*

²³ Szabó Endre i. m.

²⁴ Simor András i. m.

*Legyen nyugalmad, éltedet
aludd mosolyogva végig,
s ne tudd, hogy ágyad szőnyegén
az én vérem sötétlik.*

Prózai írásai a korabeli lapokban és hagyatékában maradtak fenn. Apja elbeszélése nyomán 17 évesen lejegyezte *A császári királyi huszárok történetét 1848-ból*, amelyet a *Kossuth és kora* című könyv is felvállalt. Kordokumentumként olvasható ez is, akárcsak beszámolója *Szemere Miklós és házatájáról*, arról, *Hogyan élt Kossuth?* vagy a *Zilahy Gézáról mint lyrikusról* írott kritikája. Ezen az úton is lehetett volna még folytatás.²⁵

Utóélete

Néhány nekrológ megjelent róla a korabeli lapokban, de barátai nem siettek hagyatéka feldolgozásával. Így hát gyorsan elfeledték, híre szinte el sem jutott a Nyugatosokhoz, pedig költőileg az ő előzményüknek tekinthető. Sátoraljaújhelyben élt legtovább az emléke: 1889. január 20-án a helybeli Orvos és Gyógyszerész Egyesület által rendezett ismeretterjesztő előadáson a vármegyeháza dísztermében sokan hallgatták meg Paszlavszky Sándor²⁶ felolvasását róla és a többi zempléni költőről. Paszlavszky aztán meg is jelentette hosszú kitérőkkel, unalmas fecsegésekkel tarkított előadását. (Azt olvasva időnként sajnáltam azokat, akiknek ezt élőben kellett végigszenvedniük. Aztán rájöttem, nem sajnálom, hanem irigylem őket, hiszen ilyen élet folyt akkoriban egy nem irodalmi egyesületben, amelyből több is volt a várospan.) S minthogy a Darmay hagyaték azóta szétszóródott, idézeteivel megmentett azok közül is néhányat.

1912-ben Darmán, a szülőházán emléktáblát avattak tiszteletére, ahol Ábrányi Emil volt a szónok. Ábrányi ekkorra elfordult már ifjúkora radikális nézeteitől, bár minden március 15-re írt egy ódát. Darmayval szembeni igazságtalanságát beszédével a maga módján korrigálta, kár, hogy az akkor már három évtizede halott költő nem hallotta: „*ha valaki akad majd, aki összegyűjti és a nemzet rendelkezésére bocsátja mindazt, amit a szívedből valaha elsóhajtottál, ámulva fogja látni, hogy Petőfi fanatikus tüze szikrázott benned, amikor a szabadságról énekeltél, s ezek közül néhányat büszkén állítunk be a világirodalom legszebb harmóniái közé.*”²⁷

Szabó Endre, hagyatékának őrzője csak 45 év múlva, 1923-ban írt róla egy emlékezést a *Nyugat*-ba, amelyben néhány ismeretlen versét is idézte.²⁸ Ekkorra Kozma már Csehszlovákiához tartozott, emlékét nem ápolták. Halálának 50. évfordulóján a Viczmándy család krónikása, Viczmándy Tamás még megidézte életét és költészetét az *Adalékok...* című periódikában, aztán hosszú időre a feledés homálya borult a költőre.

A felszabadulás után még ott volt a *Hét évszázad verseinek* első kiadásában, aztán az újabb kiadásokból eltűnt.

²⁵ Viczmándy Tamás i. m.

²⁶ Paszlavszky Sándor (1850–1899) újhelyi diák volt, Dongó Gyárfás Géza tanítványa; a tőketerebesi kertész fiából az ő hatására lett tudós lelkész és irodalomtörténész. Amikor az újhelyi Carolineumban tanított, fő munkatársa és szerkesztője volt az újhelyi sajtóéletnek.

²⁷ Viczmándy Tamás i. m.

²⁸ Szabó Endre i. m.



Darmay Viktor

A Századvégi költők 1959-es összeállításában a szerkesztő Csanádi Imre sajnálkozott ugyan: *Bizonyos, nagy lehetőségek szálltak vele a sírba, de nem nagyon kutatták azokat az értékeket.*²⁹ Születésének 100. évfordulójára Simor András költő *Merész a szó!* címmel válogatást jelentetett meg verseiből, de ma az is hozzáférhetetlen, ráadásul a sokszínű életművet – a kornak megfelelően – leegyszerűsítette a politikai versekre. Legutóbb a *Kazinczy Ferenc Társaság* tervezett az Újhelyhez kötődő költőkből egy kis sorozatot, melynek egyik darabja Darmay Viktor lett volna, de a megjelenés elmaradt. Pedig szükség volna erre, hiszen ez a nagyon tehetséges, sajátos hangú csodagyerek nemcsak megidézhetné a kiegyezés korabeli időszakot, de jó néhány aktuális gondolatot is megfogalmazhatna számunkra.

Darmay Viktor: Köd borult...

Köd borult az őszi tájra,
Búsan hallgat a madárka;
S mely ott virul messze, távol –
Álmodik egy szebb hazáról.

Álmaimban már amott száll,
Tengereknél, délpártoknál,
Hol új tavasz lombja várja,
Új pataknak csörge árja.

Új szerelem, új boldogság,
Hajnal keltén üde rózsák;
Új remények édes álma,
Édes álom dallá válva.

Annyi más és annyi szebb még,
Múlt tavaszról boldog emlék;
Mi tartja hát, hogy ne szálljon?
Hervadó lomb... hideg tájon...

S lám a madár mégse repül,
Száraz ágon hallgatva ül,
Az a kicsiny fészek – vagy mi –,
Azt nem tudja úgy elhagyni.



²⁹ Simor András adatai alapján.

CSOHÁNY JÁNOS

Gyóni Géza ébresztése

Pályakezdése, ifjúkori versei

Gyóni (Áchim) Géza (Gyón, 1884. június 25. – Krasznajarszk, 1917. június 25.) méltatlanul elfeledett költőnk, újságírónk megérdemli, hogy ébresszük emlékét. Egyik életrajzírója szerint Ady után korának legnagyobb költője volt. Művészetének csúcsát magyar katonaköltőként érte el, harctéri verseinek kötete, a *Lengyel mezőkön, tábortűz mellett* (Przemysl, 1914, 1915, Bp., 1915, reprint 1996) kirobbanó sikert aratott, ez tette igazán ismertté és elismertté. Harminchárom éve alatt igen termékeny költő és újságíró volt, akinek költészete tükrözi sok nehézséggel, kudarcral, gyötördéssel, olykor önsorsrontó döntésekkel tarkított élete élményeit. Amilyen zseniális költő volt, a polgári életben olyan élehetetlennek bizonyult. Szerencsétlen csetlés-botlásokkal, túlérzékenységgel gátolta saját boldogulását.

Gyóni Géza költészetében négy korszak különböztethető meg Mikola Géza szerint:¹

– Ifjúkori költemények. (*Versek*, Pozsony, 1904.)

– Az Ady-harás kora. (*Szomorú szemmel*. Bp., 1909; *Élet szeretője*. Bp., 1917., 1984.)

– A háborús korszak. (*Lengyel mezőkön, tábortűz mellett*. Przemysl, 1914., 1915. Bp., öt bővített kiadás, 1915–1921; németül a przemysli kötet Wotocsek R. kiadásában *Auf polnischen Fluren, am Lagerfeuer*, Dresden, 1915.)

– A hadifogság kora (*Levelek a kálváriáról és más költemények a fogságból*, Bp., 1916; *Rabságban*, Bp., 1915–1917.)

Áchim Mihály gyóni evangélikus lelkipásztor – a híres parasztvezér, Áchim András rokona – hét gyermeke közül Géza negyediknek született. 1894-ben difteritisen esett át a család gyermekserege. Az édesanya gondos ápolása ellenére Géza öccse, a négyéves Ádámka elhunyt, a legkisebb gyermeket, a csecsemő Piroskát akkor választotta el édesanyja, aki kisfia halála után búskomorságba, majd hosszú élete végéig tébolyba esett. A tízéves Géza ekkor veszítette el édesanyját, akitől pedig érzékeny lelkét, költői hajlamát örö-

¹ Mikola Géza: Gyóni Géza költészete. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1938. XLVIII. évf. 238. Gyóni Gézának számos életrajza jelent meg, a halálához közeli időben személyes ihletésű és ismeretek alapján írottak is. Néhány alapvető mű: Nagy Lajos: Egy magyar bárd sorsa. Bp., 1917.; Balogh István: Gyóni Géza szibériai életrajza. Bp., 1927.; Boross István: Gyóni Géza. Mezőtúr, 1927.; Réthy László: Gyóni Géza. Kaposvár, 1929.; Kemény Gábor: Amiről Gyóni-ügyben hallgatnak. Századunk, 1932.; Závodszy Ferenc: Gyóni Géza. Bp., 1932.; Bóka László: Gyóni Géza összes versei. Nyugat, 1941.; Gyóni Géza összes versei. Szerk.: Gyóni Ferenc. Bp., [1941] bőséges életrajzzal.; Gyóni Géza ismeretlen versei. Összes versei I-II. Bp., 1943.; Beck Zoltán: Gyóni Gézára emlékezünk. Múzeumi Kurír, 1984.; Kispéter András: Gyóni Géza kálváriája. Irodalomtörténet 1985.; Kerék Imre: Tragikus harcok költője. Gyóni Géza emlékezete. Műhely [Győr], 1987.

költe: „*Harcokra, öklelő harcokra! / Apám a testet adta rám, / De a lelkem halk rímek bokra, / Zengeni kezd kis sírásokra, / Poéta, szent volt az anyám.*” (Arckép helyett)

Az elemi iskola négy osztályát költőnk szülőfalujában, a gimnázium hat osztályát Szarvason Áchim Ádám evangélikus főesperesnél, édesapja nagybátyjánál lakva járta, annak halála után a VII-VIII. gimnázumi osztályt Békéscsabán végezte, ott érettségizet jelen. Meghatározóak voltak a békéscsabai evangélikus gimnázium önképzőkörében elért sikerei. Versei újságban már szarvasi gimnazista korában is jelentek meg, de Békéscsabáról a Herczeg Ferenc által szerkesztett *Új Idők*nek küldött egy verse is megjelent.

Szerelemben nem volt hiány Szarvason, Békéscsabán, érettségi után Dabason, de Pozsonyban sem, ahová 1902 őszén az evangélikus teológiai akadémiára iratkozott be. A magas, atlétikus, széles vállú, hatalmas mellkasú fekete hajú, szép arcú fiatalember kiválóan szavalt és szónokolt. A teológián és a pozsonyi kulturális körökben szívesen fogadták. 1903-tól egy tanára beajánlotta a *Nyugatmagyarországi Híradó* szerkesztőségébe korrekturnak, ezzel egyenes útra lett az újságírás felé, de versei elhelyezése sem jelentett gondot. Tollából könnyedén ömlöttek a versek. 1904-ben Pozsonyban jelent meg első verses kötetében Gyóni Géza néven 77 költemény *Versek* címen

A *Versek*ben közölt költemények meglehetősen egysíkúak, alig akad más témája a szerelem mellett. Reménytelen epekedés, beteljesedésre nem is gondoló, őszinte érzelmeit tisztán a vágyban kielést éneklő költemények ezek. Tehát nem a boldog szerelem költője volt. Szinte eldicsekszik verseiben, hogy nem sókolta meg soha soros imádott lányalakját, persze egészen más dolog pusztán elképzelni, hogy az imádott leány titokban az övé. Ez későbbi verseire is jellemzően visszatérő motívum. Szerelem és halál szinte elválaszthatatlanul összefonódnak verseiben. Vajda János és Reviczky Gyula hatásának tulajdonították e hangvételt, de Kéky Lajos szerint csupán egy ifjú költő szépelgései.² Egy ifjú költő bemutatkozásai ezek a tisztahangú, igénytelen, szépelgő, panaszkodó, sóvárgó versek. Kéky e megállapításaiban annyi a tévedés, hogy a magyar irodalomban más költők is leányok után epekedtek, és arról nem írtak, hogy beteljesedett volna vágyuk, azaz mondjuk ki nyíltan, hogy szexuális kapcsolatot létesítettek volna az imádott leánnyal, mert ez mérőben ellenkezett a korszak erkölcsi felfogásával. Másik témája anyja siratása. Az fáj legjobban neki, hogy le sem borulhat édesanyja sírjára, hiszen az élő halott (itt jegyezzük meg, hogy az anya túlélte a költőt). De közöl verset október 31-ére, a reformáció ünnepére, továbbá a püspök képmutató prédikációjáról, *Kossuth katonáiról*, akik holtukban is várták, hogy üzenjen, mert a sírból is felkelnek szavára, de magát hozták haza holtan, hozzájuk eltemetni. A *magyar ifjakhoz* című versben Kossuth 100. születésnapja alkalmából az igaz hazafiságra biztatja az ifjúságot. *Szent hamvak* címen a Rákóczi hamvainak hazahozatalát sürgeti.

A *Versek* megjelenése nem váltott ki nagy visszhangot, de ezen nem lehet csodálkoznunk, hiszen a Gyóninál hét évvel idősebb Ady Endre: *Versek*, (Debrecen, 1899) című első kötete is gyakorlatilag visszhangtalan maradt megjelenésekor, és később sem foglalkoztak volna vele, ha nem futotta volna meg sikeres pályáját Ady, sőt azután sem a *Versek* zsenéivel bíbelődtek az irodalmi ítések.

² Mikolai i. m. 240.

Az Ady-hatás kora

Számos versben van Gyóninál tudatos vagy öntudatlan Ady-hatás, néha szinte szószserinti átvételnek tetsző Ady-sorokat olvashatunk. Néhány Gyóni-vers címét említsük meg az ilyen jellegű költeményekből: *Senki küldöttje*; *Aratás nélkül*, *Mea culpa*; *Hideg tavak táján*; *Gőgös Hunniában*.

Nem lehet csodálkozni ezen a jelenségen, hiszen Ady sok szempontból annyira újat hozott a magyar költészetbe, hogy számos fiatal költőre nagy hatással volt, sőt epigonok hada próbálta másolni. Gyóni nem másolta, de akarva-akaratlan hatottak rá az Ady-versek. Volt ebben egy kölcsönös lelki közösség is. Előfordult, hogy Adynál jelent meg Gyóni-veretű kifejezés, téma. Gyóni: *Tábortűz mellett* (1914) című verséhez hasonló hangulatú Adynak a *Halottak élén* (1918) című verse. 1908-ban megjelent Ady *Vér és arany* című verseskötete, amit Gyóni lelkesen olvasott. *Ady Endrének* címen még abban az évben tisztelő verset írt. Együtt érzett vele, amiért sok epigon került vonzáskörébe, akiket biztosan utál Ady, ahogy ő is, de ő meg tudja őrizni egyéniségét Ady bűvkörének mágnesszekerével szemben is: „És utálok e tolvaj kicsi bandát, / Mint én utálok s kinek bátor ivén / Mágnesszekered hiába rohan át”.

Szomorú szemmel (1904–1909) és *Élet szeretője* (1909–1914) című kötetei tükrözik legmarkánsabban Ady hatását és a Nyugat szellemiségéhez való bizonyos közeledését, témaválasztás, hangvétel tekintetében. Az *Élet szeretője* készen volt ugyan az I. világháború kitörésekor, Gyóni úgy mehetett a háborúba, hogy a kötet megjelenés előtt áll, valójában azonban csupán 1917-ben hagyta el a nyomdát. E két kötetében megjelennek az Adyra jellemző témák. A lányok iránti epekedő szerelem helyét elfoglalja az asszony kívánása és a hozzá esengés. Ady kezdett a magyar irodalomban a férjes asszonyokhoz verset írni, olyanokat, amelyekben őket nem csupán szerelmével ostromolta, hanem pl. Léda esetében a velük létesített szexuális kapcsolattal dicsekedett, azokat érzékletesen ecsetelte. Addig a jó erkölcs nevében a költők nem ostromolták költeményeikben más feleségét, és főleg nem kiáltották világgá vágyuk beteljesülését. Adynál e téren is megmutatkozott a keresztyén erkölcs semmibevétele. Gyóni megmaradt az eszményi szerelem megéneklésénél, életrajzából is tudjuk, hogy igen pozitív szerepet töltött be egy soproni asszony 1910–11-ben soproni újságíró korában az életében, aki maga is tollforgató, publikáló lévén ezen a téren is tanácsokkal látta el a költőt, egyengette útját kapcsolatai révén. A másik asszony, Ella bűvkörébe 1913-ban kerül a költő, aki akkor a *Bácskai Hírlap* frissen szerződötett segédszerkesztőjeként Sopron után második alkalommal töltött be hajlamainak, tehetségének megfelelő állandó, tisztos megélhetést biztosító polgári állást, mondhatjuk úgy, hogy megállapodott. Ella gyógyíthatatlan beteg férjét ápolta, aki a világháború alatt hunyt el, és Gyóni a hadifogságban azt tervezte, hogy feleségül veszi megözvegyült őrangyalát, ami nem is volt légvár.

Adyhoz hasonló téma volt a társadalom visszasságainak bírálata, továbbá a kurucos versek írása. De Gyóni nem hajlott a kozmopolitizmusba, és nem bírálta igazságtalanul, túlzó módon hazáját, annak féltő szeretete diktálta kritikus verseit, nem tekintette ugarnak, feudális viszonyok között tengődő, a Nyugattól behozhatatlanul elmaradott országnak. Ha a gazdasági, kulturális és más területeken végbement fejlődést nézzük, ritka ter-

mékeny kora volt hazánknak az 1849 utáni, de főleg az 1867 utáni történelmünk időszaka, amit a világháború, majd Trianon tört derékba. Ady ezt nem érzekelte, csak a rosszat látta, mert Nagyváradon radikális szabadkőművesek vonzaskörébe került, és azok átforgalmazták gondolkodását, a fennálló rendszert megbuktatandónak tartották, és saját köreiből való elitre kívánták lecserélni az uralkodó elitet. Ennek érdekében kritizálta Ady első sorban a katolikus egyházat, a keresztyén polgári erkölcsöt, mint ami a fennálló rendszer alapja. Ezért dicsőítette a férjes asszony csábítását, sőt a házasságtörés in flagranti bemutatását, annak kíváncsiság magasztosítását.³

Nagy különbség volt Ady és Gyóni között azon a téren is, hogy míg Ady Debrecenben jogi tanulmányait megszakítva újságíró lett, konkrét újságnál kapott fizetett állást, ami eleinte szűkösen, de megélhetését biztosította. Később is egyik újságtól a másikhoz ment állandó alkalmazású újságírónak, egyidejűleg írt cikkeket és verseket más újságoknak is, ami mind honoráriummal járt. Gyóni ezzel szemben 1910-ig nem talált megélhetést biztosító állást. 1904 januárjában amerikai párba következében öngyilkosságot kísérelt meg. A golyó elkerülte szívét, két hét alatt felépült. Hangoztatják életrajzírói, hogy ezért kellett elhagynia a teológiát. Ez nem így van, mert 1905-ben szakadt meg teológusi pályája, mivel nem tette le vizsgáit. Falujában jegyzői írnok volt másfél évig, ahol alig kapott fizetést, de ez előfeltétele volt a közigazgatási (jegyzői) tanfolyamra való felvételének. Nagyon jól indult Budapesten a jegyzőtanfolyamon a szereplése. Írnoki állást kapott a tanfolyam irodáján, ingyen lakást, délután kellett volna látogatnia az előadásokat és természetesen vizsgáznia. Egy idő után az előadások látogatását hanyagolta, aztán a vizsgákat is. Járt szerkesztőségekbe, publikált, de egy tisztos újságírói állást azután sem kapott Budapesten, hogy a jegyzői pálya lehetősége kútba esett. A közigazgatási tanfolyamon végül kedvezményrel oklevelet kaphatott volna, ha végső vizsgáit leteszi. Nem tette le. Nem akart Arany János módjára falusi jegyző lenni. Az éjszakai élet vonzotta, és már Pozsonyban elkezdte az ez irányú tapasztalatok, élmények gyűjtését.

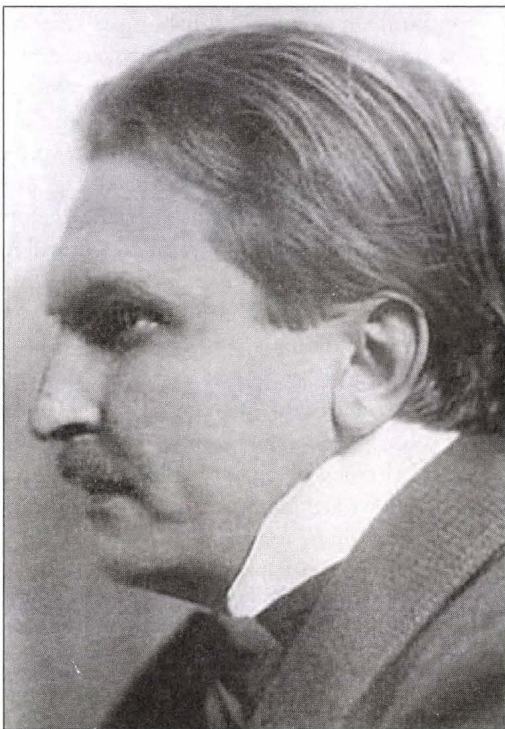
Ady Endrének újságírói állása, publikálási lehetőségei biztosították megélhetését, az más kérdés, hogy költsékezési igényei messze nem voltak arányban keresetével, de segítették Nagyváradon és később szabadkőműves barátai. Élete során mindig volt nyolc-tíz támogatója, amolyan „keresztapja”. Nagyvárad legjobban fizető újságjához került, mecénásai, köztük Léda férje, később Hatvany Lajos báró és mások nyúltak hóna alá egész további életében, csupán arra vigyáztak, hogy támogatásukat úgy adagolják, hogy a féktelenül költsékező Ady nélkülük ne tudjon létezni, szüntelenül rájuk szoruljon, kérje segítségüket, teljesítse elvárásait. Fővárosi ösztöndíjat kapott, hogy Párizsban élhessen, ahonnan hazaküldött írásaiért búsas honorárium is járt. 1912-ben Budapesten belépett a Martinovics szabadkőműves páholyba, ez nyíltan ateista páholy, amelynek oltáráról lekerült a Biblia, Jászi Oszkár vezetése alatt állt. Jászi alapította meg a Polgári Radikális Pártot, amelynek Ady is tagja lett, sőt a szociáldemokrata párttal, a marxizmussal is kapcsolatot találtak a radikálisok, akárcsak Ady, aki a Népszavának is írta verseit.⁴

³ Horváth János: Aranytól Adyig. Bp., 1921.; Beke Albert: Ady és barátai új megvilágításban. Bp., 1995.; Péter I. Zoltán: Ady Endre regényes életrajza Nagyváradon. Bp., 2007.; Péter I. Zoltán: Ady és Léda. Egy szerelem története. Bp., 2006.; Raffay Ernő: Szabadkőműves béklyóban. Ady Endre és a szabadkőművesség I. (1899-1905). Bp., 2013.

⁴ Péter I. Zoltán idézett munkái; Raffay i. m. 26. kk. lapokon.

Gyóni Géza fényképe

Gyóni Géza mindezekből tudatosan kimaradt, és nem irigyelte Adyt, akit tisztelt, magát Ady mellé rangsorolta. *Cézár, én nem megyek* című versét 1912-ben írta, amikor a balkáni háború idején ismét behívták a közös hadseregbe utásznak, és Boszniába vezényelték alakulatát, ahol nem először szolgált és végzett kimerítő munkát. A helyzet háborús volt, és Geza Áchim pionír közlegény azzal nézett szembe, hogy dinasztikus érdekekért, Bosznia-Hercegovinának a Monarchia keretében tartásáért kell hadba szállnia. Ez ellen a pusztán birodalmi érdeket szolgáló, Magyarországnak semmit sem használó háború ellen tiltakozott versében. A vers majd csupán a *Élet szeretője* kötetben jelent meg. Van olyan irodalomtörténeti vélemény, hogy ha életében csupán ezt az egy verset írta volna, akkor is rangos hely illelné meg az irodalomtörténetben. Szögezzük le, hogy a *Versékhez* képest óriásit fejlődött Gyóni Géza költészete 1914-re. Költőisége teljes fegyverzetében érte a háborút.

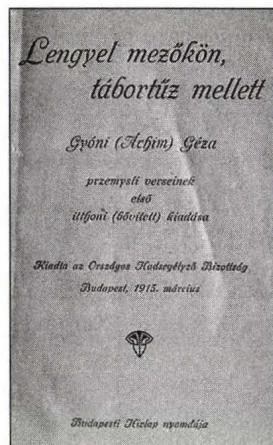
*A háborús korszak*

Az Osztrák-Magyar Monarchia trónörököse és felesége ellen Sarajevóban elkövetett sikeres szerb terrorista merénylet után egy hónap telt el a hadüzenetig. Gyóni Újvidéken érzekelte a szerb lakosság nyugtalanságát. A kortárs magyar értelmiségiek nagy részével egyetértett, hogy a Monarchia tényleg mindent megtett egy hónap alatt, hogy elkerülje a háborút, hiszen Szerbiától is azt kérte, hogy nyomozó hatóságai részt vehessenek a terrorista csoport szerbiai szálainak felgöngyölítésében. A szerb kormány beleegyezett volna, de az orosz kormány arra utasította Szerbiát, hogy tagadja meg e kérést, hogy a Monarchiának ne legyen más lehetősége, mint a Szerbiának történő hadüzenet. Napjainkban természetes, hogy a sarajevói merényletnél kisebb horderejű terrorista akció nyomozati munkájában annak az országnak nyomozati szervei, amelyet a merénylet sújtott, részt vegyenek más országban is. Köztudott volt az újságokból, hogy Ferenc József, de különösen Tisza István magyar miniszterelnök el akarta kerülni a háborút. Vilmos császár biztosította magát Tiszát is, hogy Románia hű marad a Monarchiához fűződő szövetségi viszonyához, és nem akarja majd Erdélyt elszakítani. A Monarchiának nem voltak hódító céljai, nem így Szerbiának, Oroszországnak, Franciaországnak, Angliának, később derült ki, hogy Romániának és a szintén a központi hatalmakkal szövetséges Olaszországnak is voltak.

Az Európán eluralkodott háborús lelkesedést Magyarországon az önvédelem motiválta. Az egyszerű emberek is úgy látták, hogy nem csupán a Monarchia, hanem benne Magyarország megvédése függ a háborútól, amelyben mi a megtámadott fél vagyunk. A maroknyi pacifistától eltekintve olyan vezető magyar értelmiségiek is, mint a nyugatos Ignotus azt vallották, hogy ezt a ránk kényszerített háborút meg kell nyernünk, mert másként megcsonkítják Magyarországot. Különösen felerősödött az 1849-es orosz intervenció életérzése. Akkor is az orosz katonai beavatkozás döntötte rabságba Magyarországot, az lenne a sorsa a belföldön is könyörtelen elnyomó, kancsukás, hazug külpolitikát folytató „békecár” győzelme esetén.

Gyóni Géza osztozott kora magyar közvéleményének elsöprő többsége véleményében. A pacifista Ady Endre irányvonalától eltérően ő az igazságos, önvédelmi háború költője lett. Przemysl erőrendszerezésbe került utász alakulatával, ahol közkatonaként építette az erőrendszer körvasútját, továbbá ami erődítési munkálatokhoz kellett. Közkatonából az erőd kiéheztetése miatt törént feladása korára káplári rangig vitte. Saját önsorsrontó döntésének köszönhetette, hogy nem lehetett tartalékos tiszt, ami érettségije után megillette volna. 1907-ben lemondott a jogáról, mert közkatonaként csupán két hónapos kiképzés után került póttartalékos állományba. Az erőd magyar nyelvű *Tábori Újságja* hamarosan rendszeresen közölte Gyóni verseit, sőt tíz kiadásban Przemyslben ezer-ezer példányban megjelent *Lengyel mezőkön, tábornál mellett* című kötete, amit magyar nyelvű bajtársai elkaptak. Hazaküldött példányát Budapesten is gyorsan kiadták. Rákosi Jenő ekkor vállalta Gyóni költői pályájának előmozdítását, és egyszerre országosan megismert és elismert, rangos költő lett. Formailag csiszolt, sokszor népdalszerű verseiben a harcoló katona közvetlen, valóságos, nem íróasztal mellett megírt gondolatai, félelmei, elszántsága, lelkesedése, győzni akarása, a szabadság megvédése és a méltányos béke érdekében kifejtett önfeláldozó küzdelmének adott hangot. Ábrázolja a háborút, annak árnyoldalaival is és mindezen közben vígasztal. Még 1915-ben német fordításban, Drezdában is megjelent a kötete.

A kötet csúcsát jelenti egyedülálló erejű verse, a *Csak egy éjszakára* című. Ez nem pacifista, nem háborúellenes vers. A magukat hadiszolgálatból kivont, otthon lapító, onnan másokat hadba küldő, háborús uszító, hadiszavalóknak, az okoskodó „kávéházi Conradoknak”⁵ szól. Hangsúlyos a versben mindenütt az *egy* szó. Csak egy éjszakára küldjék el ezeket, és megtudják, hogy min mennek keresztül azok, akik ott vannak helyettük. Nincs igazuk azoknak, akik Babits Mihály *Húsvét előtt* című korabeli versét hasonlítják össze Gyóni halhatatlan versével. Babits tényleg egy elvtelen pacifista verset írt, amelynek az a refrénje, hogy mindegy, milyen áron, csak legyen vége már, legyen béke már. Nem érdekli az sem, ha Magyarország megszűnik, mint Lengyelország a 18. században, csak a háborúnak legyen vége.



⁵ Korabeli kifejezés. Franz Conrad von Hötzendorf volt a Monarchia vezérkari főnöke; a kifejezés azokra a kávéházi okoskodó önjelölt „hadvezérekre” vonatkozott, akik a hadihelyzetet maguk szerint mindenkinél jobban meg tudták ítélni és a teendőket is. *Závodszy* i. m. 37.

A hadifogság kora

Przemysl első ostroma 1914. szeptember 18-tól október 10-ig tartott, akkor sikerült felmenteni az osztrák-magyar csapatoknak. Nagy volt az öröm. Óriási veszteséget szenvedtek az ostromló oroszok. Ezt követően az erőd körüli harcokban küzdő osztrák-magyar csapatokat botor módon az erőd nagy élelmiszerkészletéből élelmezte a Monarchia hadvezetése, az erődbe pedig főleg lőszer utánpótlást szállítottak. 1914. november 4-től újra bezárult az orosz ostromgyűrű az erődrendszer körül, benne 120 ezer, jobbára magyar nemzetiségű védővel. Ekkorra bevonult oda Áchim Mihály honvéd főhadnagy, Gyóni (Áchim) Géza öccsének alakulata. Ettől kezdve halálukig összeforrt a sorsuk. Az erőd élelmiszer készlete 1915 márciusában elfogyott. Lőszer volt, az oroszok minden rohama véresen összeomlott, de miután a védők a lovakat is megették, a vezérkartól engedélyt kaptak a megadásra. Előtte azonban minden ágyút, erődöt felrobbantottak, fegyvereket tönkre tettek, hogy ne kerüljenek az ellenség kezére.

A megmaradt mintegy százezer kiéhezett várvédőt hadifogságba vitték az oroszok. Gyóniék végső hadifogolytáborra a szibériai Krasznnojarszk város mellett volt. Gézát egy magyar honvédezredes átrendelte a közös hadsereg utászaitól a honvéd gyalogsághoz, és március 20-án zászlóssá léptette elő, amit jelentett a vezérkarnak. Géza zászlósi kinevezése jóváhagyását majd csak 1916 tavaszán kapta meg Krasznnojarszkban, akkor a tiszteknek becsületszóra igazolni kellett az orosz táborparancsnokság előtt, hogy a zászlós tiszt rang, tehát a tiszt táborban maradhat, és jár neki a zászlósi illetmény, amit meg is kapott.⁶ Addig öccse tisztiszolgájaként tartózkodott a tiszt táborban. Lám, ha 1907-ben nem mondott volna le önkéntesi státusáról, a háborúban és a fogságban is másként alakulhatott volna sorsa!

Przemyslből magukkal vitték a *Tábori Újság*, a *Lengyel mezőkön* példányait és számos könyvet, úgyhogy a fogolytáborban könyvtárat rendeztek be. Géza pedig írt állandóan. *Levelek a kálváriáról és más költemények* (Bp., 1916) még fogságba esésük, hosszúra nyúlt utazásuk alatt és Krasznnojarszkba érkezésük után írt verseit tartalmazza. Nekünk, a második világháború szovjet hadifogságot megélt magyarok másodnemzedékes tanúinak feltűnik, hogy aránylag milyen élénk volt a postaforgalom. Haza tudta küldeni Gyóni verseit, és már 1916-ban Budapesten megjelentek. 1915. október 29-ére értek Krasznnojarszkba. A tiszt azonnal kabarélőadást rendeztek, amelyen Gyóni saját verseiből olvasott fel. Ez egész ottléte alatt ismétlődött, az irodalmi esteknek ünnepelt szereplője lett. A Petőfi Társaság itthon tagjává választotta, ami nagy öröm volt nemcsak neki, hanem fogolytársainak is. 1917-ben megünnepelte Arany János és Tompa Mihály századik születésnapját. Felolvasták mindig volt mit, hiszen egész fogsága ideje alatt írt. 1917. június 15-éről maradt fenn utolsó verse, másnap kórházba vitték, ahol születése napján, június 25-én elhunyt. Öccsét június 8-án vesztette el.

1915 őszén küldte haza *Levél nyugatra* című versét, amelyben Rákosi Jenőt ünnepelte, de amit félreértettek, és úgy tüntették fel, mintha Ady és a nyugatosok ellen szólna. Egy diák megkérdezte Adyt e versről, mire Ady rá jellemző módon azt válaszolta, hogy „Gyó-

⁶ Balogh i. m. 135-136.; Závodszy i. m. 49.; Gyóni Ferenc tanulmánya, Gyóni Géza összes versei. Bp., [1941]. 21.

ni (Áchim) Géza soha sem volt költő és nem is lesz. Ezt még a világháború sem tudta megcsinálni.”⁷ Méltatlan irodalmi vita kerekedett belőle. Babits, Móricz Zsigmond és a nyugatosok Ady pártját fogták, Rákosi Jenő és mások Gyónit védelmezték. Gyóni Szibériában tudomást szerzett a vitáról, de nem törődött vele.⁸

Miket írt a hadifogságban? Azokat az élményeket verselte meg, amelyek számos hadifogoly férfinak élménye, napi gyöttrődése, kevéske öröme volt. Egyik ilyen volt általában, hogy megvárja-e a feleség, a menyasszony fogoly párját, hogy boldogul-e a család a családfő nélkül, a gyerekek, az öreg szülők féltése. És a haza sorsa. Mikor lesz béke, mikor lehet hazamenni. A háború alatt volt hír fogolycseréről, sikerül-e ilyen transzportba bekerülni. Gyónit Ella asszony iránti szerelme vigasztalta, ilyenkor őrangyalának nevezte, máskor kétségbeesésbe kergette, hogy nem kap tőle levelet (összesen négyet kapott). Aztán egy levél vagy mások által küldött hír pl. megözvegyüléséről, az ő szerelmének őrzéséről felvillanyozta, reménnyel töltötte el. Saját kétségei közepette is, ha fogoly bajtársa hasonló kétségekkel gyötörödtve tőle kért tanácsot, akkor szóban, versben vigasztalt, kitartásra buzdított.

Rabságban (Bp., 1919) című kötete után *Versek: Béke, Háború, Fogság*, (Bp., 1926); *Gyóni Géza összes versei*, (Bp., 1941), „*Repülj már levelem*” (Bp., 1942); *Gyóni Géza ismeretlen versei. Összes versei, I-II.* (Bp., 1943) sorjázta, és a 40-es évek második felétől bekövetkezett csend után lassan kezdték újra értékelni, kiadni Gyóni verseit, ma már gazdag irodalom foglalkozik vele. Felmerült Gyóni Géza hamvai hazahozatalának gondolata, az 1920-as évek második felében már gyűjtöttek is rá, ez idáig nem valósult meg, pedig nemzetünk nagy adóssága ez.



A budai Przemysl-emlékmű
Szódy Szilárd alkotása (1932)

⁷ Budapesti Hírlap 1915. évf. 286. sz. Idézi Závodszy i. m. 38.

⁸ Závodszy i. m. 38-39.

JASKÓNÉ GÁCSI MÁRIA

Komáromi János történelmi regénye Esze Tamás, a mezítlábasok ezredese

Komáromi János (Málca, 1890. dec. 22. – Budapest, 1937. okt. 7.) Szenteley Kornél szerint „a XIX. század nagy magyar elbeszélőinek szinte egyedüli utóda, a Jókai–Mikszáth-féle nemes irodalmi hagyományok friss és eredeti folytatója”.¹ A tények közlése, az érzések megragadása dominál Komáromi írásaiban, nem találunk bennük sztereotípiát vagy további elmélkedésre alkalmas szövegelemeket. Műveire a történelmi múlt és a hagyományok tisztellete, valamint a tárgyilagos részletező műgond a jellemző. Nézőpontja a mindent tudás; tetszése szerint helyezkedik mindegyik alak tudatába. Az alakjai gondolkodását a tudatot korlátozó lelki tényezők, a hagyományos erkölcsi értékek formálják. Így látták ezt korának kritikussai is „nem a legnagyobb stílusú szellem, vagy a legnagyobb intellektus, vagy egy újító és robbantó hatású zseni, nem, legyünk igazságosak. [...] Ő az egyszerű mesélő, a szép, a nemes, a kedves, a tiszta elemeknek homogén kristálya, eredeti találkozása.”²

Írásait mindenféle nehézség nélkül lehet olvasni, gondolatmenete világos, jól követhető. A könnyen-olvashatóság oka műveinek felépítése, és az a tény, hogy nem vezet mélyebb értelmezési tartományba az olvasóit. Akkor is, akárcsak ma, nem a különös képességgel bíró írók, költők álltak a népszerűségi listán, hanem az olyan szerzők, akik az adott történelmi kor populáris irodalmát képviselték. Népszerűségét növelte, hogy olyan értékeket képviselt, melyek a hagyománytiszteleten, nacionalizmuson, revizionizmuson táplálkozó konzervatív irodalmi körökhöz kapcsolódtak.

A történelmi Esze Tamás

Esze Tamás Tarpán született 1666 körül, s meghalt a nyitrai táborban 1708. május 27-én. Egyszerű jobbágy családban látta meg a napvilágot. Abból a térségből származott, amely a török kiűzése után marginalizált helyzetbe került. A császári ezredek megszállták a Hegyalját, blokád alá vették a mezővárosokat. A sárospataki, tokaji, regéci uradalmakat, valamint a Rákóczi család többi birtokait kincstári kezelésben tartották. Nagy értékű szőlőterületeket szereztek a császári tisztek és hivatalnokok, miközben a jobbágyok, parasztpolgárok, kisnemesek sorra veszítették el birtokaikat. A Hegyaljára kivetett adó megy a vámrendeletek megnyomorították életüket, így ebben a kialakult helyzetben egyre szélesebb körben nőtt az elégedetlenség. Gyakorivá váltak a kisebb-nagyobb megmozdulások; megtámadták a császár-

¹ Szenteley Kornél: Komáromi János és a háború. Komáromi János Emlékbizottságának kiadása, Bp., 1938. 5.

² Balla Borisz: A sajtó Komáromi János írói jubileumáról. = Komáromi János Emlékkönyv, Bp., 1933. 5.

ri adószedőket, borkimérő helyeket. A felkelők között szőlőművelők, jobbágyok, nemesek is voltak. A felkelés központjaként tizenkét hegyaljai település említhető meg: Patak, Tarcál, Tokaj, Zombor, Tállya, Mád, Tolcsva, Olaszliszka, Szántó és Újhely.³

A hegyaljai felkelésben az egzisztenciájukat veszített bor- és sókereskedők, kisnemesek, szőlőmunkások a jobb napok reményét látták biztosítva. A felkelés egyik vezére Kabai Márton, a Sárospatakon tanult református prédikátor, aki Szalontai György végardói bíróval kirobbantotta a felkelést. A tarpai Esze Tamás a bujdosókkal együtt már 1696-ben csatlakozott hozzájuk, a szervezésben ő is részt vett. A nagy felkelést komoly szervezőmunka előzte meg, és így Thököly Imre kurucai az egész Tisza-vidéket ellepték. A tiszántúliakat Esze Tamás és Kis Albert vezették, élükön Tokaji Ferencel, aki egykor Thököly hadnagya volt. 1697. július 1-jén Tokaji Ferenc kiáltványában felszólított mindenkit, hogy fogjanak fegyvert az igazságtalan adózás, a fosztogatás és az elnyomó urak ellen. A felkelés kirobbanása előtt a megyei nemesség élén álló Károlyi Sándor akkori szatmári főispán elfogatta Esze Tamást és Kis Albertet; azonban hiába, mert a felkelést már nem lehetett elfojtani.⁴

A vármegyék és a hajdúvárosok elzárkóztak a hegyaljaiak támogatásától, a mozgalom így nem nőhetett országos szintűvé. A külpolitikai helyzet is kedvezőtlen irányban változott. A hegyaljai felkelést végleg Adam Ritschan császári ezredes akadályozta meg, akinek sikerült maga mellé állítani az egri vár magyar katonáit, az ónodi helyőrséget és egy rác lovasezredet is. A bécsi Haditanács is csapatokat toborzott, visszafoglalták Tokaj és Sárospatak várát; akik megadták magukat, azokat kivégezték, mások a környékbeli hegyekbe menekültek, Tokaji Ferencet pedig árulók adták az ellenség kezébe.

A felkelés leverése után kiszabaduló Esze hazatért Tarpára, és éveken át sókereskedőként élte életét. „Esze Tamás Máramarosban megvásárolhatta a sót, s a harmincad megfizetése után elszállíthatta az Alföld sóban szegény vidékeire. Piacá leginkább Debrecenben volt. Itt igen jó kapcsolatokat épített ki magának, s ebből az időből származik Mónay Pállal, Thököly volt ezredes kapitányával való barátsága. Később ezredében sok debreceni diák szolgált. Később Esze Tamásnak a sótisztékkel gyűlt meg a baja. Az újlaki sótiszték azal vádolták meg, hogy lopott sót árul. Hiába tiltakozott a gyanúsítás ellen; minden marháját elkobozták,”⁵ a császári katonaság elvette mindenét. Ekkor újra bujdosásra adta fejét, 1702-ben újra összejött Kis Alberttel, aki megszökött a börtönből, és újra szervezkedésbe kezdtek. Egy nagyobb függetlenségi mozgalom kezdetét látták, hiszen az európai feszültség csak nőtt: I. Lipót császár és XIV. Lajos francia király között kialakult a vita, kié legyen a spanyol trón. A háborús veszély láttán toborzásba kezdett a bécsi udvar, és magyar ezredek kialakítását sürgették. Az 1702-es toborzási rendelet hírére Károlyi Sándor, szatmári főispán – féltve saját birtokait a bujdosóktól – kegyelmet ígérve próbálta őket kicsalni az erdőkből. Esze és Kis Bagosy Pál ezredénél jelentkeztek. Tekintélyük a bujdosók között a megyei urakat meglepte, de elismerve hatalmukat megbízást kaptak, hogy tobozzák össze a megyék szegénylegényeit.

³ *Thaly Kálmán*: A székesi gróf Bercsényi család (147-1835). II. k. Bp., 1887. – *Benczédi László*: A hegyaljai kuruc felkelés 1697-ben. Bp., Akadémiai Kiadó, 1953.

⁴ *R. Várkonyi Ágnes*: 1697: szervezkedők és kapcsolataik. = *Hegyaljai felkelés 1697*. Szerk. *Tamás Edit*, Sárospatak, Rákóczi Múzeum, 2000. 41.

⁵ *Mandula Tibor*: A szatmári szegénylegények szervezkedése és a hegyaljai felkelés. = *Hegyaljai felkelés 1697*. i. m. 130.

Később ebből a toborzott csapatból Esze Tamás és Kis Albert meggyőzték bujdosótársait és közel harmincan kiváltak. Ez a csapat lett a kuruc gyalogság magva.⁶ Esze követeket küldött Brezánba, ahol Rákóczi és Bercsényi tartózkodtak, majd később meglátogatta őket. Rákóczi ekkor ezredesi rangra emelte Esze Tamást, „gondjára bízta a brezáni kiáltványt, illetve átadta a felkelés zászlóit, melyeket három tiszaháti mezővárosban – Vári, Tarpa és Beregszász – május 21-22-én bontottak ki”. Kezdetét vette a Habsburgok elleni szabadságharc. Esze Tamás jó szervezőképességével, hősies magatartásával emelkedett ki harcosai közül. Parancsnokként vett részt 1703-ban a Tiszántúl hadjárataiban, majd a Felvidéken és Erdélyben tett eleget feladatainak. Esze Tamás, Rákóczi megbecsült katonája volt, aki kiemelte őt a jobbágyorsból; 1707-ben brigadérosrá tette, rá egy évre nemesi címet kapott a hadvezértől. Esze részt akart venni Rákóczi sziléziai hadjáratában, azonban a nyitrai táborban 1708. május 27-én meghalt egy tömegverekedésben. Halálát nem sikerült egyértelműen kivizsgálni. Mészáros Kálmán négy iratot ismertet. Eszerint Esze a saját és Czelder Orbán összeverekedett katonáinak szétválasztása közben gyilkosság áldozatává vált. Az eset kivizsgálására Máriássy Ádám főhadsegédet Nyitrára rendelték. Bottyán János generális pedig Bercsényi Miklósnak írt június 6-i levelében kérte, hogy a brigadéros megölése ne maradjon büntetlenül, „mert semminek oka, az mint az egész város és militia bizosságot téssen”. II. Rákóczi Ferenc 1709. január 24-én Munkácsról keltezett levelében szintén a főgenerálishoz fordult azért, hogy Esze özvegyének kérésére a gyilkosság ügyében szolgáltatson igazságot.⁷

Az egykori brigadéros szülőhelye, Tarpa hajdúvárosi kiváltságot kapott és öccsét, Esze Jánost pedig kapitányi ranggal kinevezte Rákóczi.⁸

Esze Tamás a mimézis és a fikció határán

*Esze Tamás, a mezítlábasok ezrede*⁹ című művének megírása előtt Komáromi János komoly történelmi kutatásokat végzett, majd a regény végén a jegyzetekben felsorolja valamennyi, az író számára rendelkezésre álló történelmi anyagot.¹⁰

⁶ I. m. 125-131.

⁷ Források Esze Tamás kuruc brigadéros életéhez és Tarpa Rákóczi-kori történetéhez. Szerk. Mészáros Kálmán, Vaja, Vay Ádám Múzeum Baráti Köre, 2010. 74.

⁸ Forrás: <http://www.rubicon.hu>, http://hu.wikipedia.org/wiki/Esze_Tamas, 2012. márc. 6. 10:50.

⁹ A regény legújabb kiadása 1998-ban jelent meg a Felsőmagyarország Kiadó gondozásában, a Felföldi Kincsestár ifjúsági sorozatban. Utószóként Komáromi Sándor írását olvashatjuk.

¹⁰ A segédanyagul szolgáló irodalmak beszerzésére az író Harsányi István (1874–1928) teológiai tanárt, irodalomtörténész-könyvtárost, egykori tanárát kérte. Levelezésükből megtudjuk, hogy miért foglalkoztatta az a történelmi kor, melyben az *Esze Tamás, a mezítlábasok ezrede* c. műve játszódik. „Én a kuruc költészettel (értve alatta különösen az 1660-1725 közötti idő bámulatos-szép költészetét), különösen újabban sokat foglalkozom, mert rendkívül megkapott már fiatalabb koromban is ennek az időnek különös, véric-magyar, hetyke vagy rendkívül szomorú, mindennekeftett pedig igaz és őszinte irodalma. Foglalkozom vele azért is, mert egyelőre nagyobb munkát akarok írni erről a korról. Hogy regény vagy színdarab lesz-e, magam sem tudom, mert az egész csak halvány kontúrjaiban van a fejemben. Nézetem és föltétlen meggyőződése az, hogy a kurucoktól nálunk eddig nemcsak hogy túl-ideálisan, hanem itt-ott (bár jóhiszeműen!) teljesen hamisan mutatták be. Thaly Kálmán idevonatkozó kuruc vonatkozású versei (a világért sem ama bizonyos tíz balladát értem!) ebből a szempontból nem jönnek tekintetbe; Jókai közismert regénye (Szeretve mind a vérpadig) gyönyörű, kábitó, daliás idöket varázsol elönkbe, de ez fantázia. Még inkább igazat a (szép mellett) Herczeg 'Ocskai brigadéros'-ában látok, azonban ott is rengeteg a beállítás, a fogás s nem szólaltatja meg a kuruc szellemet szív szerint, lelkesítve és megrikatón. A Riedl által kifogásolt tíz ballada föltétlenül kuruc eredetű, legfeljebb, hogy Thaly itt-ott valamit simíthatott rajtuk. Én a kurucvilágban s annak költészetében a töröktől, tatártól, némettől századokon át megsanyargatott, végigdúlt, Patak és Tokaj piacán halomra ölt magyar jobbágyágnak, magyar népnek elkese-

Komáromi műve az 1697-es hegyaljai felkelés színhelyére kalauzolja el az olvasót: a legendái dombokon át az ungi berkekbe, a szalánci erdőkön keresztül Újhelybe, Patakra, Tokajba és környékére. „A Tiszaháton, a Nagyverdő zeg-zugosain, a Latorca partjain, az ungi berkek udvarházaiban, a magyar, tót, és rusnyák tájak nyomorult zsellérviskóiban, ezen a szerencsétlen és halhatatlan Felföldön ma is élnek és bujtogatnak a kurucok. E szanaszét züllött kurucok emlékeivel vannak tele az öreg kúriák, őszi esték a fonóban, urasági majorok és szegény zsellérek kalyibái”, írja Komáromi a regény előszavában. Módszeresen igyekezett életre kelteni egy régmúlt világot, melyben az írói kötődés erősen dominál. Vonzalma e történelmi kor iránt hasonló Flaubert-éhez, a *Salambó* megírásakor „a Thebai sivatagba való menekülést a modern élet iránti undora hajtotta.”¹¹

Komáromi e regényével arra vállalkozott, hogy a XVII–XVIII. század magyarságának a zempléni tájak parasztjainak keservét és az 1697-es hegyaljai felkelést bemutassa. Művével nem akart többet a történelmi dokumentum ismertetésénél. Itt érvényesül a valóság-referencialitás, a megtörténtség, s mindez párosul a történelmi események látványos leírásával.¹² Komáromi képes megalkotni az általa elgondolt régmúltat történelmi tényekből és fikcióból. A tényeket az irodalmi mű tartalmazza, de az írói képzelet a fikcióban is gazdagon megnyilatkozik. Az író képzeletében létező, megalkotott világ érthetőbbé válik és „a múlt realitáselemei, melyek bejutnak a szövegbe, többé már nem kötődnek kizárólagosan a történelmi múlt »valóságának«, rendszerének szemantikai vagy szisztematikus szervezethez, amelyből vétettek: egy esztétikailag konstruált világ elemei, jelei lesznek, melyet eredendően művészi célok határoznak meg.”¹³ Komáromi tehát szóban forgó művével olyan időutazásra hív, melyben a valós történelem közelebb kerül értelmezőjéhez. Az olvasmányban a történelmi évszámok, történések, események dokumentálják a háttér

redett s dicső harcra kelését a magyar szellem példa nélkül való fölbogását s nyolc esztendő dicső és tragikus harcainak és vele az igaz magyar szellem és lélek megnyilatkozásának örök-örök elbukását látom. Ezt tárgyalni csudaszép dolog, de csak a háború után.” (*Komáromi János levele Harsányi Istvánhoz*. Bécs, 1916. dec. 11. A kézírás sima levelezőlapra szerepel. A levél jelzete: Lgy. 2055. Az idézetekben az eredeti helyesírást követtem). A következő, 1921-ben íródott levélben pontosan az Esze Tamásról szóló művéhez kér irodalmat: „A Zempléni Adalékok 1895-1903 kötetit most már tessék okvetlenül postára tenni s utánvéttel. Az Adalékokra azért van most már sürgősen szükségem, mert két hónap múlva kezdem írni az Esze Tamásról szóló történelmi regényemet s az Adalékok nálam még hiányoznak s a Pista Bátyám most két kötetiben megbecsülhetetlen adatok vannak a Tarcali Krónikáستól.” (*Komáromi János levele Harsányi Istvánhoz*. Bp., 1921. ápr. 15. A kézírás sima levelezőlapra szerepel. A levél jelzete: Lgy. 2060.) A következő levél pedig azért fontos, mert ebből egészen hiteles adatot kapunk arra vonatkozóan, hogy pontosan mikor készült el a regénnyel, és mennyire kimerítette a mű megírása: „nyár óta annyiszor készültem írni, hogy most csakugyan megemberelem magamat végül. De mentségemül tessék elfogadni, hogy az ősszel három hónapon át annyit izadtam az Esze Tamásról szóló regényemen, hogy a végén testileg is kimerültem, s amikor végül befejeztem, undorodtam mindenféle írástól, annyira megutáltam tollat, tintát és papírt.” Majd az imént idézett levél végén mielőtt elbúcsúzna: „Az Esze Tamásom március elején jön ki könyvalakban, pompás illusztrációkkal.” (*Komáromi János levele Harsányi Istvánhoz*. Bp., 1922. jan. 22. A kézírás sima levelezőlapra szerepel. A levél jelzete: Lgy. 2061.) A Komáromi által kért, az Adalékok Zemoplén vármegye történetéhez c. folyóiratban megjelent forrás: *Babotsay Izsák*: Tarczal város nótáriusának naplója.

¹¹ Idézi *Lukács György*: A történelmi regény. Magvető Kiadó, Bp., 1977. 264.

¹² „Tanulságos, hogy a történelmi regény meghatározása körüli bizonytalanság nem a kritika vagy a befogadás oldalán jelentkezik először, hanem a regényírói oldalon, az alkotás tudatos reflektáltságában. A 19. századi történelmi regény-írók többsége előszóval, utószóval látta el munkáját. Ezek jellege a legtöbb esetben védekező, magyarázó szándékú volt: az olvasók és kritikusok által sérthetetlennek, szentnek tartott nemzeti múlt fiktionalizálásából adódó ellentmondások, nehézségek tisztázási kísérleteiből álltak.” Idézi: *Bényei Péter*: A történelem és a tragikum vonzásában. Csokonai Könyvtár, Debrecen, 2007. 35.

¹³ Wolfgang Iser irodalomelméleti koncepciója, idézi: *Bényei Péter* i. m. 40.

valódiságát; megteremtve a 17. századi Hegyaljának historikus világát. A felépített valóságon belül konstruált világok azonban arra intik az olvasót, hogy a valóság és fikció keveredésének vékony határvonalán áll. Utalnék itt a műben a történelmi tények ábrázolásán belül az imaginárius történetek másodlagosságára; hiszen nem Horváth Annus és Thuróczy Miklós romantikus szerelme áll a regény központjában, hanem a kurucok harca, maga a felkelés. Többszöri olvasásra is domináns a történelem textuális közvetettsége az írói intenció a szerelmi történet a mű egészének kontextusában.

„Az epikai művek egyik alapjellegzetessége, hogy a nyitáskor a szerző a valóság-hitel fikciójának elfogadására készíti az olvasót.”¹⁴ A történelmi múlt gazdagsága, a históriák dokumentálása, ismerete az írók számára olyan forrásanyag, mellyel a világ dolgai és benne az egyén megismerhetővé válik. „Minden jó regénynek, novellának, elbeszélésnek kell egy fő képzetet fölfogni és azt bebizonyítani. Ha ez helyesen történik, akkor áll elő az erkölcsi hatás. (...) Az erkölcsi hatást a költő vagy a valóságos világából, vagy egy képzeltebből, a létezőnél jobb vagy rosszabból meríti. Vannak, kik egy világot teremtenek, mely nem volt, nem is lesz. (...) Más írók az életet, a világot úgy fogják föl, mint az valóban létezik. Az ő életök nem regényélet, az ő személyeik nem regényszemélyek, hanem hív rajzai azon létező világ eseményeinek s személyeinek, melyben élünk, s melyek köztünk járnak.”¹⁵ A mű értékvilága a történelmi örökség által képviselt szellemi, erkölcsi, esztétikai minőség; az ősi múlt ábrázolása.

A művet énekekben taglalja és közel fél év történetét írja le. A fókuszban maga a felkelés, valamint a közben kialakuló konfliktusok állnak pontos kronologikus sorrendben. A műben szereplő Esze Tamás, Thuróczy Miklós, Orgoványi András, Zöld Demeter, Majos Ferenc, Nagylábú Dávid, Buga Jakab és mások alakjának megrajzolásával reprezentálja a „tömeg milliókat” és ezek ábrázolásával láthatóvá válik a történelmi kor képe. Németh Lászlóval egyetértve mondhatjuk, hogy Esze Tamással, a mezítlásosok ezredesével „nyers, de igaz képet” kapunk a bujdosó, éhező, rongyos kurucokról, akik a Rákóczi-forradalmat kihozták.

Benczédi László¹⁶ műve szolgál meghatározó és hiteles történelmi adalékokkal a hegyaljai felkelésről, mely a nevezetes esemény társadalmi bázisának gazdagabb megismeréséhez segít. Ezt a forrásanyagot Komáromi János nem ismerhette.¹⁷ A nagy eseményt kihoztató konfliktus hátterének forrásanyaga a Thaly-féle tanulmány volt Komáromi számára, hiszen ez a mű „írta le a „vérig gyötört nép”, „harcias pórok” Habsburg-ellenes

¹⁴ Király Gyula: A narratív funkció többlete az alak, az elbeszélői és szerzői jelentésszintek differenciálásában. = Dosztojevskij és az orosz próza, Akadémiai Kiadó, Bp., 1983. 437–461.

¹⁵ Idézi Jósika Miklóst az Abafihoz fűzött Toldalékjában. *Bényei Péter* i. m. 36.

¹⁶ Benczédi László: A hegyaljai kuruc felkelés 1697-ben. Bp., Akadémiai Könyvkiadó, 1953.

¹⁷ Komáromi János a regénye végén felsorolja a regénye élményanyagául szolgáló történelmi adatokat: „Az Esze Tamás történelmi adatait a következő helyekről szedtem össze: *Thaly Kálmán*: A hegyaljai zendülés. (A székesi gróf Bercsényi-család. II. k., 173–218. *Márki Sándor*: A parasztháború 1697-ben. (II. Rákóczi Ferenc. I. k., 141–158.) *Takáts Sándor*: A hegyaljai zendülés. (Budapesti Szemle, 1910. január.) *Babotsay Izák*, Tarcsl város notáriusának naplója. (Adalékok, 1903.) Olasz-Liszka város kiraboltatása 1697-ben. (U. o., 1908.) Kobb generális Majos Ferenc ellen. (Kobb Farkas dühös páteneket küldözget a zempléni falvakra a »Tolvay, Istentelen, hamis, Országpusztító, ördöghi practikájú, Thekéletlen« Majos Ferenc bujdosó hadnagy ellen 1677-ben. Uo. 1909.) A Tokay-lázadás (U. o., 1909.) Ujabb adat a Tokay-lázadás történetéhez. (Uo. 1910.) Tolcsvai Nagy János felkoncoltatása 1697-ben. (U. o.) *Soós Elemér*: A tokaji vár története. (Esze Tamást Barkaszon elfogják. Uo.) Az 1697-iki parasztozgalom lefolyása Sárospatakon. Uo. 1910.

bosszúját.” Sátoraljaújhelyben a kuruc szegénylegények a vásárban vámoló császári tiszteket és katonákat megrámadták. Komáromi a regény második énekében részletező aprólékoságban tárja elénk a hajdani vásári sokadalmat: „Már két nap óta állott a vásár, Sátoraljaújhely híres sarlósi vásárja. A kékfestők Kassáról, a kötélverők Gálszécsről, a gubakészítők Nagymihály tájékaról, sőt a szűrösök még feljöttek Debrecenből is. Aztán a csizmadiák Miskolcra, úgyszintén a pataki nyeregcsinálók.” [...] „a vásárra átrándult német katonák kapitánya még több katonát sürgetett meg Patakról, s a németek sűrűn elállták reggel óta a borsi vámot, a csörgői hidat, s a bányácskai meg a pataki országutak kapuit.”¹⁸ A félrevert harangok kongására a piactér pillanatokon belül egy „megpiszkált hangyafészekre” hasonlított: „a rongyosok rettentően dulakodtak ezalatt a tér közepén valami tizenöt katonával. Egymásután dőltek el németek, arcra borulva vagy hanyatt henteregve, a puska kiesett a markukból, gombakalapjuk leesett a fejükről. A vásártér közepén egyre szaporodtak ezalatt a fölkelők: mezítlábasok, gubások, lengőhajú, megvadult emberek.”¹⁹

A fölkelők Rákóczi Ferencet akarták vezérüknek, ő azonban Bécsbe menekült. Komáromi hosszan tárgyalja, mi zajlik a fejedelem lelkében, miként tipródik hazája sorsán. Rákóczi éppen hazafelé tart családjával, mikor a keresztúri domboknál járva egy „fülig poros jobbágy” megállítja: „Menekülj nagyságos uram, menekülj! Patak várát ma éjjel megrohanták a lázadók és minden katonát levágtak! Már jönnek is az országúton, hogy megfogjanak, nagyságos uram!”²⁰ Rákóczi először nem hisz a parasztembernek, de később egy másik jobbágy viszi hírül Tokaj várának szétrombolását. „Rákóczi most egy percet sem mulasztva, visszafordította a kíséretet.” [...] „szegény Rákóczi pedig csak főlóhajtott egyszer-egyszer, s a lelkében keserű könnyeket hullatott, a nyájas vidék meg a szerencsétlen nép rettentő pusztulásáért.” [...] „De lelkében hiába gyászolt és könnyezett szegény Rákóczi, neki mégis futnia kellett Bécsnek, nehogy futnia kelljen Bécsből. Mert érezte, hogy eljön a nap, amikor egyszer maga is odaállhat még a nyomorult nép elejére.”²¹ A műnek ez a fejezete tartalmaz olyan részeket, melyek eltérnek a valóságban történt eseményektől. Rákóczi a *Vallomások* című művében²² részletesen leírja, hogyan menekült Bécsbe. Megpróbáltak eljutni Kassára, de nem sikerült, így Szendrőben töltöttek egy napot, majd Selmecbányán álltak meg újra, Kistapolcsányban két napig időztek és innét indította Bécsbe feleségét és gyermeküket, ő pedig Galgócra ment és innét postakocsin érkezik Bécsbe. A regény lapjain úgy olvassuk, hogy Szendrő várában a hidakat fölhúzták; „Rákóczi hiába hivatkozott a gyöngye hercegasszonyra, mert az őrgrof-parancsnok szüntelenül hitte, hogy Rákóczi is a zendülőkkal tart. [...] Kassa felé fordult tehát a fejedelem, de meg is állt nemsokára, [...] majd a harmadik napon lépésre fogta lovait és ahogy elérték volna Selmec kapuját, a fejedelem leszállt a lóról, odament a hintóhoz, megsimogatta kisfiát, aztán odament a hercegasszonyhoz...”²³

¹⁸ Komáromi János: Esze Tamás a mezítlábasok ezredese. Bp., Genius Könyvkiadó, 1922. 30.

¹⁹ Komáromi i. m. 32.

²⁰ I. m. 81.

²¹ I. m. 83.

²² Confessio peccatoris. II. Rákóczi Ferenc Önéletrajza és egy keresztény fejedelem áhításai. Feltárta: Grisza Ágost. Bp., 1876.

²³ Komáromi i. m. 78-79.

Esze Tamás alakját úgy ábrázolja, mint egy népmesei hőst, később alakját „kegyetlen öreg” jelzővel illeti, pedig az 1697-es évben csupán 31 éves volt. A valós történelmi szereplők közül Tokaji Ferencről tudjuk, hogy katonailag és politikailag is képzett vezető volt. Az ő vezetése alatt foglalták el a tokaji várat.²⁴ Szalontay Györgyről²⁵ is ismeretes, hogy szintén a felkelés egyik előjárója volt. A fiatal Rákóczi alakjában is inkább a népdalokban megénekelt vezért, és nem történelmünk Rákócziját láthatjuk.

A döntő történelmi eseményekre nemcsak utalást tesz a regényben Komáromi, hanem kardinális témává emeli; okokat értelmez és tényezőket sorol, melyek a kirobbanáshoz vezettek. Komáromi Esze Tamás históriája nem szimulakrum abban az értelemben, hogy a történelem egy nagyon fontos eseményében mutatja be a parasztok, kurucok életét; de csalóka abban a vonatkozásban, hogy Esze Tamást végig a színen tartja, pedig tudja, hogy a harcokban nem vehetett részt, hiszen még annak kirobbanása előtt elfogták.

Meghatározó jellemzője, hogy az alakok életszituációinak leírásával, külső megjelenéseikkel inkább törődik, mint a személyiségek belső mozgatóival. Ez a történet csak az ismert kor történelmi háttérben mondható el. Komáromi számára a hegyaljai história a megtörténtek szerint dokumentálódik. A történelmi színpadon láthatjuk az események valódi szereplőit és az írói képzelet szülte alakokat is. Ez a történelmi esemény a kitartás és a hűség, az összetartás és összetartozás története, mely a kurucok mindenre kész elszántsága köré szerveződik.

Az író számára nagyon fontos volt, hogy olvasói megértsék mondandóját, ezért a köznyelvi szinttől nem tért el. Az elbeszélő történettel a történelmi hitelességet kereste. Esze Tamás alakját első pillanattól „látjuk”, holott csak később, az ötödik részben lesz színen, de a mellékszereplők beszélnek róla: emberfeletti erejéről, tekintélyéről. A szövegben az epiteton ornansok és a történetet megszakító anekdoták szerepe formaalkotó elvként működik. Komárominak azért van szüksége állandó jelzőkre – melyet a túlzásig fokoz –, hogy színesítse mondandóját, hangsúlyt kapjon a szereplők leglényegesebb tulajdonsága. A történet mesélője közel áll alakjaihoz, hosszan szemléltet, melynek több célja van; az eseményeket összekötő anekdoták alkalmasak a késleltetésre, továbbá az olvasó úgy érzi, hogy a mesélő-elbeszélő mindent tud a felvidék természeti környezetéről, jól ismeri az ott élő embereket, szokásaikat és végül birtokában van az adott történelmi eseménynek. Az első „ének”-ben a piaci harcok előtt részletesen bemutatja, hogy Sátoraljaújhely híres sárlósi vásárán mit lehetett régen venni, kik árulták portékáikat, majd piaci helyzetkép jön a zsidóbongó térről, és végül aprólékos részletek leírásban a véres jelenet következik. A szereplők közül senki nem mesél hosszú anekdotákban, csak az elbeszélő. Az elbeszélői akarat látható jele, hogy az elbeszélés időrendje nem tér el a történetről, a megszakítások sem hatnak zavaróan, és a fő eseményt a történetmondó visszaemlékezései alapján ismerjük ugyanúgy, mint az események előzményeit és mozgatóit. A regény világgépét meghatározó történetsszövés során a jelentés egyértelműsége mátrixként rögzül az olvasóban az ala-

²⁴ A hegyaljai felkelés nem rendelkezett kimunkált eszmei programmal; Tokaji Ferenc körlevelének olvasatát értelmezők szerint a kismesék nemesi szabadságának adómentességére vonatkozó kiváltságukat elvesztették és ezért társadalmi marginalizációjuk ellen tiltakoztak. A rövid felkelés a résztvevők társadalmi hovatartozásukat tekintve nem egyértelmű eseményként értékelt história a történészek szerint. *R. Várkonyi Ágnes* i. m., 2000. 16.

²⁵ A sárospataki uradalomhoz tartozó Végardó bírāja.

kok állandóságát hangsúlyozó színes jelzők, valamint tetteik mitikussága kapcsán. Esze Tamás és mezítlásainak küldetése hamar kibontakozik, veszteségeik bekövetkeztével nem számolunk ugyanúgy, mint az okok belátásával, melyek együtt okozták kudarcaikat.

Az események anekdotikussága meghatározza a mű ütemét. Az Esze Tamás talpasainak elbeszélte történetének időtartama rövid, három hónap. Az időrend lineáris, azonban az elbeszélés üteme lassú. A mű elején a történet kifejtését lassan, apró pillanatokra reflektáló leírásokkal érzékelteti az elbeszélő. Nem tudjuk, hogy mennyi idő telt el, csak a napszakokra tett utalásokból tudhatjuk, hogy telnek a napok. Az elbeszélő a negyedik ének végén tesz konkrét utalást arra vonatkozóan, hogy mennyi idő telt el, de csak az ötödik „fejezet” elején konkretizálódik, hogy július közepe van, eltelt egy fél hónap. Ez a rész fordulópontot az írás időszerkezetében: Esze Tamás levelének ismertetése után felgyorsulnak a történelmi események és ehhez igazodik az elbeszélés üteme is. Az ötödik ének tíz nap eseményeit írja le, a hatodik „fejezetben” gyorsulnak az események, az utolsó előtti ének elején pedig már a sárguló szalánci erdő az ősz közeledtét jelezi. A felgyorsult események után lassúbb ritmusú elbeszélés következik: az urak összefogása a császáriakkal, Esze Tamás parancsai nyomán kiújult harcok előkészítése. A végső csatát megörökítő nyolcadik énekben ismét felgyorsul az elbeszélés üteme: „megindult a havas eső, ragyát vert a Tiszán”.²⁶ A nyolc „fejezet” közül az első négyben időbeli csúszás érezhető, majd ezt behozva az utolsó ének megszakítás nélkül következik. Ezekben a felgyorsításokban azonban ugyanúgy a késleltető anekdotázások váltják egymást. Az idői ingadozása azzal magyarázható, hogy a mesélő-elbeszélő gyakran megáll, hogy az olvasó számára nyomatékosítsa a múlt szörnyűségeit és az események hatását: „Mert sokat sírtak valamikor ezeken az országutakon. És ha azokból a könnyekből, amelyek magyar anyák, feleségek és kisasszonyok szemeit megöntözték egykor, s végigfolyván szenvedő arcaikon, lepereregtek az országutak porába – ha azokból a könnyekből gyöngyszemek támadtak volna: csupa harmatos gyöngyszemek lennének végigrakva Felső-Magyarország útjai. De anyák, feleségek és kisasszonyok soha máskor nem sírtak még annyit, mint mikor a szétszórt és menekülő kurucok lábnyomát kellett megáztatniuk néma könnyeikkel. S olyan hangos volt az a jajveszékelésük, hogy az istenadta nép még ma, kétszáz és huszonöt esztendő nyomán is visszaemlegeti elhanyaglott árnyékait azoknak, akiket olyan szívszakadva jajgattak meg akkor”.²⁷

A történelmi idő és hely, a szereplők a valós eseményeket az időpontok, helyszínek megjelölésével a történelmi hűségre törekszik. A valós történelmi személyek, valamint a hegyaljai felkelés leírásának hitelesítésével nem csak szöveget olvasunk. Ez azt a jelentést hordozza magában, melyben a múltban élő történelmi alakok és a mű egyéb szereplőinek életét az író rekonstruálja. A kötetet olvasva a mű egyfelől az eposzi „abszolút múlt”-ban, a XVII. században játszódó történet, mely valós historikus események láncolatából született, másrészt pedig az író szüntelen nosztalgiájának, lokálpatriotizmusának kivetítése.

A történet részleteivel együtt bontakozik ki a szereplők jellemének tartalma. A mű főszereplője nem fogadja el az elnyomást; természete akarásával, határozottságával, tekintéllyel és hazaszeretettel párosul. Rettentő ereje, kegyetlensége, haragja minden tettét be-

²⁶ Komáromi i. m. 186.

²⁷ Uo. 29.

folyásolja. Lova patkóit egész Zemplén hallja, ő a „legijesztőbb kísértet”.²⁸ Lelkesítő levele nyomán a haza védelmére buzdítja híveit, írásában társadalmi érzékenysége is megmutatkozik: „Isten szenvedéseinket nem nézheti tovább: ütött immár a szabadulásnak órája. Itt az idő, hogy elnyomóinkon megálljuk dühös bosszúnkat! Mindenünket elszedte már a német s mégsem elég neki. De ebek táncát most a németek fogják eljátni! Üssétek, lüjjétek, vágjátok az német kutyákat, míg a párát érzitek benne, ne kíméljétek senkit és az irgalom ne mozgassa most szíveteiket! A németek feleségeit, ringyóit és gyermekeit fojtások a Tiszába!”²⁹ Értékrendje szilárd, példaértékű harcos, alkati adottságai segítik a csatában. Tetteivel, magatartásával emelkedik ki és válik az elnyomók lelkesítő vezéralakjává. Belső tartása, hűsége akkor lesz nyilvánvalóvá, mikor nem futamodik meg, és a pataki, tokaji vereség után újra szembeszáll a németekkel, pedig már a magyar urak seregeivel is számolnia kellett: „Nyergeljétek kurucok, nyergeljétek! Az urak jönnek reánk piszkos szolganépeikkal, de igaz hitemre fogadom tinéktek, hogy a csizmám sarkával fogom szét-taposni hitvány fejeiket!”³⁰

Komáromi szereplőit értelmezve egyértelmű tulajdonságok rajzolódnak ki, melyeket az elbeszélő az alakok cselekedeteivel szemléltet. Nem vonul háttérbe az elbeszélő, ő maga is felnéz hűségükre, kitartásukra, bajtársiasságukra: „Hej, micsoda csata volt ez! Az Esze Tamás csatája volt ez! Mint amikor ugyanegy pillanatban két szemközti irányból felhők görrögnek egymás ellen az égen és összetalálkozván egymásba keverednek s mindenki a másikon gázol keresztül. A császár huszárjai ezt kiáltották: rajta! Az Esze Tamás huszárjai azt kiáltották: Uram Jézus! És úgy vágattak egymás ellen, hogy átvágtattak egymáson, jajveszélve, szívet tépőn. És akkor visszafordultak délről Thuróczy Miklós megmaradt huszárjai, és akkor visszafordultak északról is Deák Pál megmaradt huszárjai, s megfent kardjaikat messzire kinyújtva a lovaik feje fölött, felhőt rengető rajta-kiáltással dübörögték fel”.³¹

A történetmondó mindentudó, a szöveg megértése könnyű, a mű egyszerű. A környezet a lelkiállapotokat is tükrözi, a szubjektív látásmód és látószög térben a jellemeket is felnagyítja, és a történet óriási tablóképpé áll össze. A végső nagy ütközet után Esze Tamás elbúcsúzott embereitől. Így folytatódik a leírás: „Esze Tamás akkor már csakugyan nem állt a dombtetőn. Mert amikor eltűntek szeme elől idegen országokba kibujdosó katonái, amikor a kukoricás elfődte Buga Jakabot meg Zöld Demetert, nagy bújában Tarpa felé indult meg a dombtetőről. Nem nézett sem jobbra, sem balra. Döngő csizmával áthaladt fölperzselt és lakatlan faluján s gyászszínű kucsmájában nemsokára fölbukkant a Tiszaparton.”³² Az elbeszélést lelassítja az adott jelenet leírásával, csak egy szereplő horizontjából értelmezhető az esemény.

A mű értékvonatkozásainak a központjában a tradicionális értékekért folyó harc áll. Komáromi művében a hegyaljai felkelés az összefogást, a kitartást, a hazaszeretetet példázza. A olvasóban a tanulságok levonását az írói nézőpont determinálja. Az elbeszélő a szereplőket elérhetetlen nagyra duzzasztja, és szinte piederstálra emeli. A pozitív értékek kifejtését a tör-

²⁸ Komáromi i. m. 114.

²⁹ Uo. 86.

³⁰ Uo. 136.

³¹ Uo. 101-102.

³² Uo. 185.

ténet alakjainak hőstettei szemléltetik, mely a nemzeti összetartozást és összefogást példázák. A kötet a közösséget, az egységet, a bátorságot és a lojalitást állítja középpontba.

Az *Esze Tamás, a mezítlásos ezredese* című mű a XIX. századi regények hagyományaihoz áll közel. A történet lineáris, a szerző onnipotens, előreutalásokból nem csak a fabuláris szint alakulására, de a megformált alakok tulajdonságaira, jellemére, sorsára is lehet következtetni. A hátrautalások egyrészt emlékeztetik a befogadót a korábbiakra, másrészt biztosítják a szöveg egységét, a szövegszerkezet biztonságát.

Komáromi jellemei egyértelműen pozitívak vagy negatívak. Jó példa erre a két cigány, akik mindig odaállnak, ahol előnyös számukra az élet, vagy Esze Tamás kapitányaira, akik mindent félretéve vakon bíznak vezérükben. Sorsukkal az elbeszélő az olvasóban csak el-lenszenvet, utóbbiak esetébe kizárólag rokonszenvet akar kivívni. Tehát nem kell gondolkodnunk, hogyan vélekedjünk Thuróczy Miklósról vagy Szalontay Györgyről. A kötet újraolvasásakor a szöveg mélyebb értelmezésére nincs lehetőségünk, csupán a magyar történelemből ismert megtörtént esemény meséjeként olvashatjuk.

A regény hálórendszere, narratológiai megoldások

Komáromi gyakran él a részletező leírás ábrázolási technikájával. Az epikus folyamatban a paraszti lét mozgalmassága és a véres harcok eseményei között megjelenik a fikcionált szerelmi kapcsolat. Az események történetei és a történetek elbeszélése olyan kommunikációs helyzetben valósulnak meg, melyekben a szereplők dialógusaiból felismerhetővé válnak az egyes alakok belső állapotváltozásai. Így aztán érthető az olvasói magatartás: a cselekmények láncolata élénkítő és magával ragadó. A szereplőket jellemző diszkurzusok nem adnak különleges individuumot: a historikus hatás, anekdotikus humor bár frissítően hat, azonban az írói képzelet romantikus túlzásokban fejeződik ki. „Komáromi János regényeinek mindig megragadóbb az előadási módja, mint amit a világról, hősei sorsáról mondani képes volt. Meghatott érzelmessége, emlékező hangja és virtuosus fenegyerekeskedő, tüzes magyarsága a múlt idézésében érvényesülhetett.”³³ Mozgalmas, kalandos történetmondása nem nélkülözheti a valóság pontos megfigyelését, a részletező, felsoroló előadasmódot. Hőseinek jellemző és nem egyszer különleges stílusjegyeit hosszasan elemzi és a tények közlését intenciózusan az érzések megragadásával a naturalista ábrázolás felé viszi. „A bocskoros rusnyákok előkapták a hadarócsépet s szemközt mentek a lovasoknak, a bitanghajdúk viszont, ezek az Istentől elrugaszkodott legények, oldalról rohanták meg a császári lovasokat, miközben vonítottak. Cikázó fokosaikkal villámszerűen csapkodták fültövön a kapkodó huszárokat, egy-két szempillantás alatt lerántották őket a lovaikról, ők maguk pattantak fel a nyeregbe, és amire hármat tudtak volna körülnézni a Kiss Balázs ezredes meg a Deák Pál ezredes világhíres huszárai, felelovaikon már az Esze Tamás bocskoros rusnyákjai kalimpáltak a hadarócséppel.”³⁴

A szöveg elsődleges jelentésszintjét a megismeréstések és egyszerű metaforák bővítik. Egyetlen példa erre, miként válik az egyedi esemény szövegbe foglalása a nemzet és a történelem létmetaforájává: a zempléni országutakon síró lányok, anyák, asszonyok, akiknek könnyeiből gyöngyszemek lehettek volna és akkor „csupa harmatos gyönggyel lenné-

³³ Schöpflin Aladár: A magyar irodalom a XX. században. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990. 363.

³⁴ Komáromi János: *Esze Tamás a mezítlásos ezredese*. I. m. 111.

nek végigrakva Felső-Magyarország útjait.³⁵ A narráció és a szereplők diskurzusai a történet leírásában azonban nem keltik azt az illúziót, hogy az élet nagy igazságaira fény derül, amint ez Móricz, Szabó Dezső, Kaffka Margit esetében megfigyelhető.³⁶ Komáromi a „múltban élt, korának újabb fejleményeire nem volt válasza”.³⁷ Nem próbálta érteni a jellent, a kor valódi és igazi alternatíváit. Mindössze népszerű, ismert író akart lenni.³⁸

Az *Esze Tamás, a mezítlábasok ezredese* című könyv beszédmódja közel van a köznapiszövegformáláshoz. Gondolatilag kitüntetett helyeken emelkedettebb, a szerző ilyenkor az ismétlés retorikai formáját alkalmazza. Előfordul, hogy egy-egy szereplő jellemzésére a dialektus a fonetikus leírt beszéd. Példa erre következő jelenet, melyben Thuróczy Miklós fia hollétéről érdeklődik Zöld Demetertől: „Onnét gyönnék, honnét is gyönnék egyebünnen, nemzetes asszonyom. Csakhogy mégse tüle. Nem egészen. Pedig rettenetes parancssal gyövk. Négyfele vágnak, ha idejibe meg nem kapom az urfit. Hát jó hely járók-e, testvér? Mert rettenetes halálos parancssal bujkálok az urfi után.”³⁹ Az archaizálás szintén erősíti a regényt. Ilyen például a két roma – Fecske és Daruláb – párbeszédének fonetikus leírása: „No, csigány, tudod-e, ki volt ezs á kisasszonyká? Daruláb vállat rántott, hogy nem tudja. – Mert parást vágy – legyintett Fecske. – Látsik rájrad, hogy keveset forogtál urák közst. Hát a

³⁵ Komáromi i. m. 29.

³⁶ Kaffka Margit lélektani elemző írásaiban, korrajzregényeiben sajátos „technikát” is alkalmaz: külön veszi számításba a „szárazan objektív” kronológia adatsorait, s azután mögéjük vetíti a „megélt élet” színesebb, árnyaltabb anyagát, írja Bodnár György az Alföld c. folyóirat lapjain. <http://epa.oszk.hu/00000/00002/00072/tamas.html>, 2012-02-18. 21:36

³⁷ Schöpflin i. m., 362.

³⁸ Írásainak népszerűsítésére többször felkérte Komáromi Harsányi István egykori tanárát. A fennmaradt levelek közül több is arról tanúskodik, hogy az író kéri aktuális művének méltatását a Sárospataki Református Lapokban. „Egy kérés lenne az, kedves Tanár úr, mellyel most Önhöz fordulok. A napokban jelenik meg ugyanis első könyvem „Mit búsulsz kenyerest?” címen. Arra kérem tehát kedves Tanár urat, méltóztassék majd első kötetemről pár sor kritikát írni a Sp. Ref. Lapokba. A tiszteletpéldányt természetesen megküldöm Tanár úr nevére. Nevetséges lenne, ha dicsérni akarnám magamat. De írói körökben azt mondják, hogy nagy sikere lesz a könyvemnek s hogy ez az első őszinte novella-sorozat a háborúról”. Forrás: Komáromi János levele Harsányi Istvánhoz. Kelt: Bp., 1915. okt. 17. A kézirat a Budapesti Hírlap monogramjával ellátott levelezőlapon szerepel. A levél levéltári jelzete: Lgy. 2047. Az író a következő levélben már konkrétan kitér könyvével kapcsolatos kritikai vélemények közlésére. „Most pedig Tanár úr beleegyezésével, egy-két kérésem lenne a könyvvvel kapcsolatosan: méltóztassék Tanár úr megjegyezni a szíves ismertetésben, hogy az én könyvem az első, őszinte, póz nélkül való – a háborúról. Legelsősorban az az őszinteség lepett meg mindenkit, amellyel a háborúról írok. Méltóztassék Tanár úr megemlíteni, hogy könyvemben a főszűly nem a háború külsőségein van, de a novellák éltető és mozgató ereje inkább a belső motívum. Azt írom meg, amit átéltem és amit szenvedtem. Méltóztassék kiemelni a könyv címképét is, mely Márton Ferenc festőművésznek a briliáns műve. Azt hiszem, tíz év múlva ő a másik Munkácsy. Talán érinteni lehetne azt is, hogy könyvem november végén Lipcsében is jön németül, s hogy hol kapható a magyar kiadás...” Forrás: Komáromi János levele Harsányi Istvánhoz. Kelt: Bp., 1915. okt. 29. A kézirat a Budapesti Hírlap monogramjával ellátott levelezőlapon szerepel. A levél levéltári jelzete: Lgy. 2049. „...mikor a „Mit búsulsz kenyerest?...” c. első könyvem megjelent, Tanár Úr oly szeretetreméltó volt, hogy a Sp. R. L-ba pár rendkívül szép sort írt róla. (A könyvnek az legalább 220 oldal a terjedelme. Ez az első igazán komoly és művészi kötetem és ha nem venné tőlem szerénytelenségnek Pista Bátyám, hát úgy is mondhatnám, hogy e könyvemben már benne van mindama tulajdonságom, amelyet talán nem is sok idő múlva legnagyobb erényemül fognak elismerni a komoly kritikusok: a megfigyelő erőm, a magyar nyelvem, a zengő stílusom. Kérem, Kedves István Bátyámat, ha majd megkapta a tiszteletpéldányt, szíveskedjék megemlíteni róla a Ref. Lapokban.” Kelt: Bécs., 1917. június 10. A kézirat egyszerű levélpapíron szerepel. A levél levéltári jelzete: Lgy. 2051.

³⁹ Komáromi: *Esze Tamás a mezítlábasok ezredese*. 28.

Thurócsy úrfi seretője s ázsírt somorkodik, mert ázs úrfi meghált a csátába, hát gyerünk bibás, és keressük meg váláhol á mágyár vitézseket”⁴⁰

Az elbeszélő korlátlan betekintést nyújt a szereplők motivációiba. Mindenkiről megtudunk mindent, „bele látunk” az alakok gondolatmenetébe. Komáromi közlésformájára nem a konnotációs szövegformálás a jellemző. Az egész műalkotás a krónikás és története jeleneinek interpretációjában determinálja a befogadást. A részletező deskripció során az elbeszélő narrációjában a tények objektív nézőpontú dominanciája; a bőbeszédűségben, anekdotikusságban, epiteon ornansok használatában nyilvánul meg. A jelen idejű pillanatok megszakításának narratív funkciója a késleltetés és az érdeklődés fenntartása; az szereplők hosszas eszményítése, jellemzése. „Iszonyú nagy csizmába jár, mert a két lába olyan, mint egy mesebeli óriás lába, a bajuszát akár a fülére csavarhatná, keselyűorra fenyegetőzve és harsogva kiabált a két lobogó szeme alatt”⁴¹ – mutatja be Esze Tamást a szerző. A naturalista jelzés a testi-fiziológiai adottságokra és a szereplők ösztön-állapotának külsőségeire szorítkozik.

Komáromi a történetet nem „fejezetekben”-ben, hanem énekekben meséli el olyan, mint egy „történeti parasztregény eposz”, egy hősköltemény a nagy küzdelemről. Azért is emlékeztet eposzra, mert Komáromi gyakran használ állandó jelzőket: „az a hamis, istentelen, ördögi praktikájú, eretnek, országpusztító, tökéletlen, bitang Majos Ferenc”, ilyen még a különböző nációk jellemzése: „gombatalpú németek”, „laposorrú cseh legények”, „babkezü tótok”, „darulábú cigány”, „medvetáncoltató pakulár”, vagy a „savanyúszájú, sokat kódogott Buga Jakab”, „Zöld Demeter csüngőhajú mezitlábasai” elnevezések.⁴²

Komáromi e múltat idéző írásának sikere összefügg azzal, hogy a magyar olvasók körében rendíthetetlenül erőteljes volt az igény a nemzeti és az irodalmi hagyományok ápolására. Az akkori magyar történelmi helyzet szinte generálja az ősi magyar múlthoz való viszonyulást; mintegy a magyarságért való kiállást a kuruc harcok időszakának megelevenítését. Ady „őskeresésében, kurucos nekibúsulásaiban”⁴³ a korszakról így születtek meg költeményei; *Esze Tamás komája*, *A harcunkat megharcoltuk*. De Kosztolányi Magyar szonettjei – *Zrínyi a költő*, *Mátyás választása* –, *Magyar versei* – *Mikes szól*, *Magyar paraszt költeményei* is az ősi magyar múlthoz térnek vissza. Ebben az időszakban Ady és Kosztolányi történelmi tájékozottsága, az ignorált népek szemszögéből láttatott múlt eseményei, erői olyan sorok megírására ihlették a szerzőket, melyek a magyarság szeretetét, a magyarságért való kiállást erősítették. Krúdy és Móricz is visszatért a múlt történelmi eseményeihez; „a bukott forradalom és Trianon miatti keserősége folytán,”⁴⁴ a magyar identitás keresése és a régmúlt kínos eseményeinek értelmezése kapcsán. Ez, Schöpflin Aladár értelmezése szerint, jól megfért a modern irodalom törekvései mellett.

Komáromi Esze Tamása a történelmi regény műfaji sajátosságait magán hordozó mű. Azonban az írói intenció mégis azt sugallja, hogy a szerző valamit vissza akar hozni az emberek tudatába ezzel a regénnyel. A regény nyolc „éneke” a felkelés egy-egy fontos

⁴⁰ I. m. 116.

⁴¹ Uo. 94.

⁴² Uo. 13-174.

⁴³ Tverdot György: Meghasonlott nyugatosok. In: <http://www.mta.hu/index.php?id=3183>, 4. o. 2011. 10.09. 21:15.

⁴⁴ Erdődy Edit - Magyar Miklós - Tverdot György: Magyar irodalom a XX. században. Tanulmányok. Szerk. Magyar Miklós 1995. 71.

mozzanatait tárja elénk. A regény végén a harangodi ütközet leírása külön figyelmet érdemel. A seregszemle, a kurucok ábrázolása és a csata képeinek bemutatása Zrínyi Miklós, *Szigeti veszedelem* című barokk eposzának ötödik énekéhez hasonlatos.⁴⁵ Ebben a végső eposzi méretű csatában szinte meseszerűvé emeli az író Esze Tamás alakját. Ő a legyőzhetetlen, az éles kardok ütésein is ellenálló, az egyszerre száz ellenséggel is elbíró, tökéletesen harcoló, példamutató, rettenetes erejű és elszántságú hazafi.

Nem szállhatunk vitába azzal a megállapítással sem, hogy a kurucokról szóló történeteket, Komáromi „romantikus nagyításban adja elő.”⁴⁶ Legyen az a sebesülten harcoló Szalontay György fogcsikorgatása, melyet még a várfalakon túl is meghallottak, vagy Thuróczy Miklós ijesztő ordítása, melynek hallatán „fölemelték fejüket a szerteszét haldokló kurucok, [...] majd nyugodtan hajtották vissza haldokló fejüket”,⁴⁷ vagy amikor a keresztúri dombon megöri Esze Tamás jövetelének és „torkának minden erejét összeszedve” kiált, majd „a mező túlsó feléről csattanó visszhangot vertek rá a Bőcs falu zsarátnokba omlott

⁴⁵ A *Szigeti veszedelem* ötödik énekében a sereg felkészül az ostromra, Zrínyi szózatot intéz hozzájuk, a katonák esküt tesznek, hogy megvédik hazájukat. Esze Tamás a mezítlábas talpasaihoz csak később – tíz napig tartó vesztés harcok után, miután „hátrálva hátráltak a tízszeres ellenségek ellen”, intéz beszédet kurucjaihoz. Belátja vesztésük okát és logikus érvelésbe kezd, hogy az okokat, melyek vesztükre voltak felvázolja: „szükségünk van a nagy urakra. Most is azért vertek el bennünket és azért nem állhattuk meg dühös bosszúnkat, mivelhogy az urak nélkül indultunk meg és emiatt árulások követték egymást mindenfelől. Lettek tehát az urak a császár cinkosai, minket meg lázadóknak hirdettek széjjel. Pedig mi vagyunk az utolsó magyarok, mert lázadni, lázadni, lázadni teméntelen ellenségeink ellen: csak ez mentheti meg nyomorgó kis hazánkat. De nem az urak és papok ellen kell lázadni, hanem mindnyájunknak együtt mindenki ellen kell lázadni, aki nem tartozik a vérünkhez! Értsétek meg, fiaim! – Értjük, öreg, értjük! – kiáltották csaknem könnyezve a kurucok.” Zrínyi szintén a pusztá tényeket tárta a szigetiék elé, majd eskütétel előtt felvázolta, hogy a seregben harcoló katonák számára csak egy út lehetséges: „Ez a hely s ez az vár legyen dicsőségünk! Avagy madár gyomra mi koporsóhelyünk! Mindenképpen emberek s vitézek legyünk! Ugy marad meg örökölni az mi szép hirtünk! Fejem fennáltáig lések én veletek! Esküszem seregek élő Istenének! Kívánom, hogy ti is így cselekedjétek! Éles szablyát kézben tartván esküdjétek.” Zrínyi Miklós: *Szigeti veszedelem*. <http://mek.oszk.hu/01100/01136/01136.htm#5>, Letöltve: 2012. 08. 24. 18:42. A mű analóg, Zrínyi eposzának azon részeivel is, melyben a vitézek harcias jellege mutatkozik meg. Az ötödik ének 43–48. versei a sereg bemutatása és a bemutatott vitézeknél felsorolt eszközök mind a harcra legjellegre utalnak: „Mihant félre álla az vitéz kapitán! Jün százötven karddal Novákovics Iván! Haragos tigrisnek vagyom bór az hátán! Kegyetlen sastoll van szegvezer páisán! Novák Debeljának nemzetiből való! Cselekedeteivel is bizony hasomló! Törött lába alatt sokszor török zászló! Hevert ő alatta sok török, sok holt ló! Száz meztelen szablyát Dandó hoz ez után! Maga van előttök, jár mint egy oroszlán! Ez is ugy eskütév, félre álla osztán! Utánna érkezék százzal Orsics István! Ennél nem szülhetett anya mérészebbet! Erős testtel bíró sem természetesebbet! Azt tudnád, hogy Márs jár, mikor látod őtet! Sokszor szemével törököt kergetett! Jün Szecsődi Máté, nagy tarka kecsével! Befödözve magát, és páncér fegyverrel! Nagy meztelen pallost tart erős kezével! Megeskütév ez is száz erős legénnyel! Hát Alapi Gáspár négy ötven szablyával! Jün, van befödözve párduncnak hátával! Vitéz módra ékes szép daru tollakkal! Bővölkedik vitézséggel s okossággal. A Komáromi—mű szintén szemlélteti az Esze Tamás ellen támadók seregét: „Hanem ez sereg volt aztán! Terebes irányból nyomultak előre a Forgách grófok, Varannó féktelen urai, mellettük a Gersei-Pethők, akik csupán Sztopkó körül ötvenegy falunak parancsoltak, aztán a gálszécsi Szemerék, kifeszített ijvesszővel a sisakjuk elején, kékeziüst-vörösarany zászlók alatt, ugyszintén a dölyfös Barkóczyak, Abauj, Árva, Szabolcs, Ung és Zemplén kiskirályai, akiknek angyalfő és oroszlán látszott a cimerpajzsukon s ők maguk kettős sisakot huztak a fejükre minden csata előtt. A szélesnyaku Klobusitzky Boly és Zetény falu minden jobbágyait hozta maga után s ott csatogtak a hátuk mögött Kazinczy Andrásnak, híres Zemplén vármegye későbbi hadbiztosának, azonfölül a Füzeséryeknek és az Isépyeknek sok csatákon meghordott családi lobogói. De ki győzné előszámolni e nagyuri daliákat egytől-egyig! Kázmér falu irányából ezalatt egy másik sereg kezdett előretörni nagy elszántsággal. A gőgös és nagyhatalmu Lónyayak vágattak e sereg legélén, tépett hadizászlók alatt, sisakjaik pereme fölött pedig magasra kiszökölt himneves cimertük: az egyenes kardot fölnyújtó páncélos kar. Ott jártatta fényes pejlovát a szőke Sennyey István s balkarját negédesen helyezte a csipőjére, ugyszintén a Zichyek, akiknek pajzsáról messzire csillogott a többszázados jelmondat: Remélve tenni! Nem hiányoztak a deli tartású Viczmándy-fiúk sem, akiknek vadgalamb röpködött a sisakjuk fölött s a Szentiványiak jöttek utánuk tömött hadirendben.” I. m. 169.

⁴⁶ Schöpflin i. m. 363.

⁴⁷ Komáromi: Esze Tamás, a mezítlábasok ezredese. 58.

romfalai. ” [...] „És ettől a kiáltástól egy pillanatra a csata is megállt.”⁴⁸ A műre jellemző a már említett állandó jelzők gyakori ismétlése. Esze Tamás „nagyverejű és kegyetlen”, vágat „rengő farú kancáján”, utána „nyakiglábú, lengőhajú, savószemű” Zöld Demeter, „szélesvállú” Szalontay, a „kordovánképű” Buga Jakab, a „nagy eszű és kettőstokájú” Szirmay István, „pulykatorkú” Bercsényi Miklós, „a félig karikára tágult szemű, félig vaksi szemű” Pikó Demeter, „zilálthajú és szikár”, Tokaji Ferkó, a „rezesorru” Majos Ferenc, a „ritkán józan” legényei Pikor János, „balvégzetű” Szuhay Mátyás, és a „köhögős és keszeg” Soltész Pál. Már a mű elején találkozunk jelzőhalmazával az állandó jelzők használatával; „úgy van, kedves öcsém, csakugyan én lestelek itt, az a hamis, istentelen ördögi praktikájú, eretnek, országpusztító, tökéletlen, bitang Majos Ferenc, rebellis latroknak szegény rezesorru gyalogsági kapitánya, aki huszonhét esztendő óta vártam a holnap virradatát.”⁴⁹ „Az ősz Badinyi János tudta, hogy ezzel az ijesztéssel csak annak a hamis, istentelen, tolvaj, ördögi praktikájú, eretnek, országpusztító, tökéletlen, bitang és rezesorru Majos Ferencnek latoremberei szoktak fenyegetőzni.”⁵⁰ Nemcsak Esze Tamás tehetséges és erős, hanem lova is: „négy ölet ugrik előre egy lépésre” és „vihogó kancája csattogó patái alól toronymagásra csappant fel a sár...”; „...lobogó szemeit sötéten forgatta bús szemöldökei alatt, varnyú-szárny bajsza messzire úszott utána, a balkarján meg olyan pajzsot rengetett, mint egy ladik feneké.”⁵¹ De ugyanígy meszeszerűvé varázsolják a regényt a lázadó kurucok „Istentől kapott természetfeletti erejének” harcokban történő megnyilvánulásai: „Zöld Demeter odatoppant a németek legsűrűjében, s egy bunkócsapás alatt három németet terített le a földre.” Esze Tamás utolsó csatáját vívta, mikor „halántékaról úgy szakadt az izzadság, mint ereszhéjról az eső.” „Tyukodi pajtás, cölöpszerű lábaival olyanokat rúgott a holtak hasába, hogy csak úgy puffogott s utoljára is nyakánál kapott meg egy – haldokló csehet és megforgatván a levegőben, a haldokló cseh lábaival kezdte vagdosni a brandenburgiakat.”⁵² A szövegformálásban talán szerepe lehetett gyermekkori emlékeinek, dédapja meséinek. A XIX-XX. század fordulóján a valóságos és a mesei, a mértéktartó és a túlzó szövegformálási mód egyformán jellemezte az ilyen típusú elbeszélést.⁵³

⁴⁸ Uo. 107.

⁴⁹ Uo. 6.

⁵⁰ Uo. 54.

⁵¹ Uo. 98. A műben sok az anekdotázással színesített kitérő: „Délidő lehet. A nap égetve tüztelt, s felhő nem látszott sehol. Az a lompos német, aki jóideje strázsált már a szélső kocsmaház előtt, álmos lett a melegtől s laposan kezdett pislogni. Pisze orra volt az istenadtának, morva lehetett talán és ahogy ijesztő flintájára dülle bóbiskolt, olykor fölvetette a fejét, s csodálkozva nézett körül a zsvajgő téren, vagy beleskelődött a kocsa ivójába, melynek sarkában egy holdvilágképű alak duhajkodott, s két szál mezítlás cigány sípolt előtte valami keservesen egyhangú nótát. De mindig csak azt a fászaszt unalmas egyet. A németnek közben motoszkálni kezdett valami a fejében, hogy az a duhajkodó paraszt mintha hasonlítana valamit ahhoz a Dávid pékmesterhez, akit talán Nagylábúnak hívtak a másik nevén, s aki a tavaszon ugratott meg előlük Patakról... Talán jó lenne odamenni hozzá s galléron fogni az ebadtát, gondolta a német, de megint elnyomta az álom, s nehéz feje leesett a puskája csövére. A vásári nép itt-ott bontani kezdte már a sátrat, s túl a tér másik oldalában medvét táncoltatott valami oláh pakulár. Széles pánt fénylett a medve pofáján, s havasi tilinkó siránkozott a medvetáncchoz.” I. m. 34.

⁵² Uo. 119.

⁵³ „Hat-nyolc évesek lehettem akkor: dédapám túljárt a kilencvenen. [...] Kevésszavú, vallásos ember volt ez a dédapám. De csak hétköznapiak. Mert vasárnapi délutánok alkalmával két-három meszely italt volt szokása áthozatni a kocs-mából és ha iszogatni kezdett csöndeskén, mérhetetlen düh fogta el s úgy csapkodta a térdeit, hogy az egész ház keresztet hajgált magára. Ilyen veszett pillanatban mindig Esze Tamást, a kegyetlen és nagyverejű öregemet emlegette, a szegény emberek egyetlen oltalmazóját, akinek olyan erő volt a karjaiban, hogy szálfákat tépdessett ki a lazonyi erdőkből. Per-

A mű egészében a szerzői narrációt a távoli eseménynek leírása, a történet narratív sémáinak dominanciájában az elbeszél és valós történet külső nézőpontú auktorális előadása jellemzi. Az elbeszélés technikájára jellemző, hogy nem követője, hanem elmesélője az eseményeknek, mely históriák természetes időben követik egymást. Időnként az elbeszél történet kronológiája felborul; a narratív anakrónia az előrevetítés a mindentudó író a jövőbeni események tudósítója. Találkozhatunk ezzel a várakozást, feszültséget teremtő leírással a mű elején, amikor Thuróczy és Tokaji Ferkó megfogadják egymásnak, hogy hűen kitartanak egymás mellett a harcokban, ám az elbeszélő már előre jelzi: „hej, ha a jövőbe látott volna ekkor Tokaji Ferkó, látta volna magát lakattal a kezén, láncokkal a lábán egy bécsi börtönben s aztán látta volna magát szemétben, piszokban, egy gödörbe hanyva, kinoktól haldokolva!”⁵⁴ Mindent előre tud az olvasó. Még a mű közepén járunk, de értesülünk, arról, hogy mi történik a két kapitánnyal: „azon az alkonyaton, mikor a keresztúri domb tetején Thuróczy Miklós kapitány utolszor fogott kezét Tokaji Ferkó kapitánnyal s néhány lovasukkal eltűntek az ereszkedő szürkületben.”⁵⁵ Az előreutalás az elbeszélés során végig jelen van, mindig egyre több adalékkal szolgál a végső, nagy csata kimenetelét illetően. A mű közepén az ötödik énekben, míg a bujdosók Esze Tamást várják, az előreutalás már a végső csatát említi: „[...] és észvesztő menekülésük közben csakugyan följangattak a kurucok és a Harangodnak azt a pusztáját, ahonnét ez az észvesztő jajveszékelés először hasított át az éjszakát, még ma is Jajhalomnak hívják. És az emberek ahányszor kiejtik Jajhalom nevét, még ma is sóhajtanak egy bánatosat vagy keresztet vetnek magukra ugyanakkor.”⁵⁶ Majd pár oldal után egy hiperbolában jeleníti meg a nagy összecsapást: „abba a csatában, amelyben vértől voltak vörösek a fák levelei, s két mérföld szélességben haldokló kurucok véréből voltak harmatosak a füvek szálai...”⁵⁷

Az írói anakrónia a feszültségkeltés fenntartását, eredményezi a történelmi tények ismerete ellenében is. A szereplők történetét a hegyaljai felkelés történelmi tapasztalatai nem alakítják. A dokumentumok és a kortörténeti szöveg felhasználásával a történelmi események valóságát megtartva tárgyilagos. A szerzői perspektíva, a história felelevenítése a múlt értékeléssel való azonosulást kívánja az olvasó számára. A szereplők a nemzet hőseivé emelkednek.

A regény pozitív visszhangra lelt. Pap Béla a Magyar Út hasábjain így vélekedik: „Komáromi János a XX. század kuruc tárogatósa, egy mindig élő világot ábrázol, nem olyan, ahogyan azt a mának embere elképzei, hanem olyan, amilyen az a való életben volt! [...] Esze Tamás, a mezítlábasok ezredese élő, vérző, vádoló darab a XVII. századból. Komáromi megállott a jelenben és hátramutatott a múltba. Aki nemcsak hallgatója, de meg is érti lélekhegedűjének muzsikáját, nagy biztató tanítást kapott a jövőre.”⁵⁸

szé csak úgy félkézzel. A bajusza meg olyan volt, hogyha jókedve akadt, hát a két fülére csavarhatta volna. Ám ritkán volt jókedve Esze Tamásnak, mert Esze Tamás többnyire dühös volt, minél fogva szakadatlanul káromkodott. Így hallottam ezt húsz-huszonöt esztendővel ezelőtt a dédapámtól. Neki pedig tudnia kellett, mert ő szintén a dédapjától hallotta ezt ugyanígy, aki viszont alighanem saját szemeivel láthatta még az Esze Tamás legényeinek menekülő foszlányait. Esze Tamásról a dédapám volt az első élő hagyomány. De ilyen emlékek és hagyományok vettek körül egész gyerekkoromban...” Írja Komáromi az 1922-ben kiadott regény előszavában.

⁵⁴ Komáromi i. m. 20.

⁵⁵ Uo. 95.

⁵⁶ Uo. 95.

⁵⁷ Uo. 98.

⁵⁸ Pap Béla: Komáromi János. = Magyar Út, 1937/6. 5-6.

A Napkelet a hősköltemények mechanizmusába illesztett prózáként említi meg a művet, mely egy „modern, naturalista szemmel tekintett történeti esemény”, és az eposzi attribútumokat idézi a kritika: „a hősi költészetre emlékeztető vonás, hogy csataleírásainak a „Hej! micsoda csata volt ez!” felkiáltás refrénszerű ismétlésével bizonyos ritmikus tagoltságot akar adni” a szerző. A kritika stílusdiszsonanciát vél felfedezni az írói modorban, mely szerint „az epikus nagyvonalúságra való törekvés ellentétben áll az író naturalisztikus ábrázolásával, s a történeti eseményeknek aprólékos közellátásból való szemléletével”. A kötet egyik fő sajátossága, „hogy távol áll minden köznapiságtól, s a történeti regények minden megszokott requizitumát kerüli”. Stílusát erőltetettnek tartja, a nyers kifejezéseket, „miután ifjúsági olvasmánynak készült a könyv értékének és jellemző erejének minden csökkenése nélkül éppen ifjú közönsége kedvéért nem ártott volna enyhíteni”.⁵⁹

Harsányi Kálmán hosszú elemzésében felfigyel a kötet más értékeire: „bizonynyal megtörtént história pereg le előttük, pedig verset hallanak, csak a csengést-bongást váltotta föl zengő szavaiban valami komorabb, lélegzetelfojtóbb dübörgés. Ma már, távol azoktól az eseményektől és azoktól a fájdalomtól, nem érezhetjük, hogy valóságos, igaz történet egy recsegő-ropogó kicsiny világ égis alatt hőszainak ez a barbárul véres borús hőskölteménye; de többet érzünk annál, azt, hogy aki Esze Tamást, rettentő kapitányait s még rettentőbb mezítlábasait így megírta, az a szíve mélyes mélyéből írta meg, amit megírt, mert minden sorát átjárja a legigazibb érzés és hogy ez a prózában írt bűgőszavú hősköltemény maga a tökéletes őszinteség. Ez pedig nagy dolog, mert az igazi művészetnek az őszinteség a legeslegfőbb alapföltétele. Az, amiről a szobaköltészet altató és magaalató korszakában évtizedekig olyan kevesen akartak tudni. De van ebben az igazlelkű alkotásban, őszinteségén és barbár őszerején kívül meg egy másik szembeszökő vonás is, mely ezt a látszatra későn fölszendült hősi éneket naivvá, sőt egyenesen a ma művészi felfogásának megtestesülésévé teszi: a monumentalitás. Még pedig a monumentalitásnak az a diadalmasan modern fajtája, amelyre a képzőművészetek már régen szórják a példát, de amelyből az irodalom meg alig-alig adott mutatott. Érttem alatta azt a művészeti fölfogást, hogy a megnagyított tér es óriássá fújt keret semmit sem tesz monumentálisabbá, viszont azonban mindennel monumentálisabbá válik az, amivel valamely bármilyen parányi teret a szétfeszítésig teljesen betöltünk. [...] Komáromi János azért monumentális, mert nem a teret nagyítja, hanem az alakjait feszíti-dagasztja akkorákká, hogy egészen betöltik a terét, pedig egész tere csak egy zempléni rög.”⁶⁰

1955-ben az Alföld című lapban már arról is olvashatunk, hogy sok pontatlansággal találkozunk az olvasó a kötet kapcsán: „pl. az író az egész felkelés vezetőjeként a „nagyerejű és kegyetlen” Esze Tamást állítja be, holott – tudjuk – csak a felkelés előkészítésében vett részt, mert már 1697 júniusában elfogták. [...] Nem fedi a valóságot Rákóczi Ferenc menekülésének megrajzolása sem. De a regény értékét elsősorban nem is e tárgyi hiányosságok alapján kell lemérnünk. A tények pontos feltárását elvégzi maga a történelemtudomány. Komáromi János regényében – ha a kelletténél többet is vét a történelmi hűség ellen – megtalálhatjuk a kor társadalmának törekvéseit, problémáit, harcait”.⁶¹

⁵⁹ Galamb Sándor: Komáromi János: Esze Tamás, a mezítlábasok ezredese. = Napkelet, 1923/1. 86-87.

⁶⁰ Harsányi Kálmán: Emberek, írások, problémák. Bp., 1938. 235-238.

⁶¹ Rácz István: Komáromi János: Esze Tamás, a mezítlábasok ezredese. = Alföld 1955/3. 102-103.

Bibó Lajos kritikusan szemléli Komáromi művét: „nagy írónak indult. [...] – írja róla – az *Esze Tamás, a mezítlábasok ezredese*, az egy szabályos eposznak nevezhető kis regénye, a legszebb magyar írói alkotások közé tartozik.” Nincs egyedül véleményével, amikor azt mondja, hogy Komáromi János a popularizmus útját járva ontja műveit: „Azután a népszerűség elkapta, egyre többet és hígabbat termelt, úgy, hogy utolsó művei már úgyszólván tisztán a sekélyebb és sekélyesebb ízlésű közönségnek szóltak. [...] Vagy nem futotta a vénájából többre, vagy pedig a népszerűség hajszolása juttatta oda, hogy utóbbi művei már alig említésre méltó alkotások”.⁶²

A Protestáns Szemle kritikai rovatában Németh László elismerően szól a Komáromi-féle kurucvilágról: „érdemes megismerni Esze Tamást, a mezítlábasok ezredesét, nyers, de igaz képet kap erről a hegyekbe szorult ágrólszakadt seregről, amely a Rákóczi-forradalmat kiobbantotta.”⁶³ Az író t méltató Karácsony Sándor a pályakezdő író több művét említi, melyekben felfedezi a gyermekkori élmények projekcióját, a romantikus színezetű, „lázadó indulatú kozákok” életéről hallott mesék továbbélését. „Szegény parasztfiú, anyai ágon a tiszt, nyugodt szegénység gyermeke, apai ágon a keserű szegénység. A Tót Lapály a szülőföldje, álmatag, furcsa vidék, melyet különös emberek laknak, kísértő múlt ül meg, kilátástalan jövő fenyeget és zsibbaszt. Tele van a gyerekkora ellentétekkel. Szentéle-tű, nagytekintélyű anyai nagyapja mellett ott emésztí magát mélységes gondokban a titokzatos, baljóslatú, félelmes vén kozák, apai nagyatyja.”⁶⁴

Komáromi János huszonöt éves írói jubileumán, 1930-ban levelek, cikkek foglalkoztak az íróval. A Komáromi János Jubileumi Bizottság rendezte a megemlékezést, és a magyar közélet rangos szereplői üdvözölték az író. Ravasz László dunamelléki református püspök „örök pataki diáknak és a kuruc-járta földek mesemondója” címet adományozta Komárominak. A romániai magyar írók az Erdélyi Helikon lapjain méltatták. Kuncz Aladár a lap szerkesztője így írt az író: „mi romániai magyar írók is szeretnénk ezt az új nagy magyar tehetséget a romániai magyar olvasóközönséggel közelebről és az egész eddigi működése bemutatásával megismertetni. Ezért erkölcsi támogatásunkkal szívesen állunk műveinek terjesztése mellé, s örömmel látjuk azt, hogy Komáromi Jánosnak, ennek a nagyjelentőségű új magyar epikus tehetségnek műveit Romániában is megismerik, értékelni tudják és szeretetükbe fogadják.”⁶⁵ A Komáromi-művekkel foglalkozók úgy vélték, hogy a legfontosabb írói kellékek, regényeinek világa csak akkor érthető meg mélyebben, ha az olvasók többet megtudnak az íróról, életének alakulásáról. Nem vitatjuk az író szorgalmát, hiszen rövid élete alatt közel negyven kötetet adott ki: „Komáromi ritka termékenységű író s ennél is többet jelent, termékenysége soha nem esik a minőség, az érték rovására, sőt termékenységével egyenes arányban nő írásainak művészi értéke”.⁶⁶ Inkább

⁶² Szentí Tíbor: Bibó Lajos vallomásai. Hódmezővásárhely–Szeged, Lazi BT., 1998. 54-55.

⁶³ Németh László: Arcképek, Komáromi János. = Protestáns Szemle, 1927. 304-307.

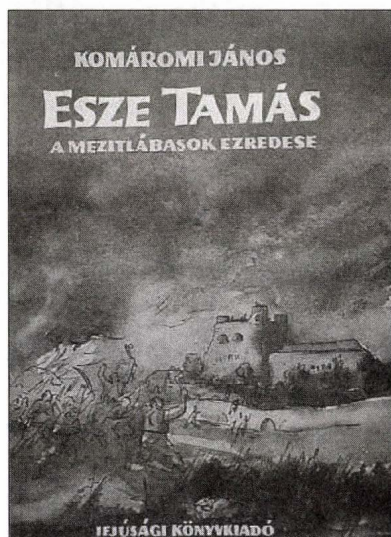
⁶⁴ Karácsony Sándor: Komáromi János Bp., 1941. 4.

⁶⁵ Komáromi János 25 éves írói jubileumára összegyűjtött szemelvények. Forrás: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárának Kézirattára. Raktári jelzete: Analekta 3635. A szemelvények között olvasható Áprily Lajos a *Protestáns Szemle* felelős szerkesztője üdvözlő gondolatait, Vass József akkori népjóléti és munkaügyi miniszter elismerő szavait. A *Magyarság* főszerkesztője köszöntőjéből megtudható, hogy a 25 éves írói múlttal rendelkező Komáromi összesen 24 kötetet gazdagította olvasóközönségét.

⁶⁶ Berényi László: Komáromi János, az író. = Komáromi János Emlékkönyv, Bp., 1933. 8.

az interpretálás, mint a körülötte lévő valóságos világ szólamai, az alakok mélyebb lelki folyamatainak ábrázolása helyett szenzitivitás és „tüzes magyarkodás” és a múlt felelevenítése és ábrázolása jellemzi. Folyamatos elismerést kap hazaszeretetének tiszta, őszinte megnyilvánulása, anyanyelvének tisztasága: „magyarsága nekünk érzésben bizalmat, nyelvben erőt, lehajló időkben ifjúságot ajándékoz”.⁶⁷ Kuruc regényeinek első ihletője lehetett a kassai élmény, mikor Rákóczi hamvait hazahozták, de tanáraitól kapott történelmi eszmék is kellő motivációt jelentettek az egyébként kurucok emlékeitől színes felvidékről érkezett Komárominak.

Történelmi regényeinek témái a magyarság, a Felső-Tisza vidék múltja, szülőföldjének népe, szegénységük. Komáromi történelmi regényei nem keresik a magyarság helyét a világban, mint ahogy Kosztolányinál, Krúdynál, vagy Móricznál elmondható; sokkal inkább kesergés a bukott forradalom és Trianon miatt. Mély szociális érzékenységgel meséli el a magyar történelem múltjának néhány epizódját. Ebből a törekvésből születtek történelmi írásai: *Esze Tamás, a mezítlásosok ezrede* (1922), *Ordasok* (1930), *Rongyos gárda* (1921), *Zágon felé* (1934).



⁶⁷ Jankovics Marcell: Komáromi Jánosról. = Komáromi János Emlékkönyv, Bp., 1933. 6.

SZILÁGYI PÉTER

Móricz Zsigmond prűgyi tematikájú művei

1979 januárjában, a Móricz-centenárium évének első napjaiban kelt az a levél, amelyet Kováts Dániel irodalomtörténész írt Tassonyi Andrásnak, a prűgyi Móricz Zsigmond Emlékház akkori gondnokának, a helytörténész Móricz-kutatónak. Kováts Dániel Tassonyi András egyik biográfiai nézőpontú Móricz-tanulmányát olvasva¹ a következő kérdéseket jegyzi fel: „*Olvasás közben eszembe jutott, hogy vajon nem volna-e érdemes nyomon követni Móricznak azokat a szépirodalmi alkotásait is, amelyekben nyilvánvalóan prűgyi élményei fogalmazódtak meg. Vajon mennyire lehet ezeknek az írásoknak egyes szereplőit, helyszíneit, motívumait azonosítani? Nem vállalkoznál arra, hogy ezzel munkádat kiegészítéd?*”² Majd a levél vége felé ezt fűzi még előző javaslatához: „*Egyszer azt is érdemes volna megnézni, hogy nagyobb munkáiban, regényeiben megjelennek-e s hogyan a prűgyi élmények, alakok.*”³ Kováts Dániel, a teljesség igénye nélkül, az alábbi Móricz-műveket javasolja egy ilyen szempontú újraolvasáshoz: a *Rektor bácsi*, *Rojtos Bandi*, *Fillentő*, *Hét krajcár*, *Judith és Eszter*, *A haragos hóember*, *Disznótor*, *Szombat este*, *Erdei bácsit megverik* című novellák és a *Sárárany*, a *Pilangó*, valamint a *Pipacsok a tengeren* című regények. Kováts Dániel elsősorban a modellek és a személynevek lehetséges prűgyi vonatkozásaira hívja fel Tassonyi András figyelmét. Tassonyi András hagyatékának általam elolvasott korpuszában azonban nem találtam jelét annak, hogy ilyen tematikájú tanulmányt készített volna.

Mielőtt azonban Móricz prűgyi vonatkozású műveit számba vennénk, érdemes felhívni a figyelmet egy ilyenfajta vállalkozás buktatóira, nehézségeire. Hamar Péter Móricz csécsei ihletésű műveit kutatva figyelmeztet arra, hogy milyen útvesztői lehetnek annak, ha önéletrajzi hátteret próbálunk felfejteni a szépirodalmi alkotásokban.⁴ Nem tehetünk tehát egyenlőségjelet a szépirodalmi műalkotás és az önéletrajz közé még akkor sem, ha a textus többé-kevésbé megbízhatóan megfeleltethető valamely életrajzi ténynek, eseménynek. A szépirodalmi szövegek referencialitásának problematikájáról van itt szó.⁵

Olvasásmetodikailag megfontolandó továbbá, amit Baranyai Norbert az életműolvasás lehetséges szempontjaként javasol Móricz Zsigmond prózájának újraolvasási lehetőségeiről

¹ E tanulmány részlete a következő évben Miskolcon megjelent: Tassonyi András: A Móricz család Prűgyön. = A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 18. 1980.

² Kováts Dániel levele Tassonyi Andrásához, Sátoraljaújhely, 1979. jan. 19. 1.

³ Uo. 2.

⁴ Hamar Péter: „Két kisgyerek játszott a ház eresze alatt Csécsén, egy kicsi kis faluban a Tisza partján, az Úrnak 1884-ik esztendejében.” = H. P.: Ködösítés nélkül. Kairosz, Bp., 2008, 111–122.

⁵ Igen tanulságosan bontakozik ki ez a problematika egy most megjelent kiváló Móricz-életrajzban. Szilágyi Zsófia: Móricz Zsigmond. Kalligram, Pozsony, 2013. 782 o.

érkező könyvének bevezető tanulmányában.⁶ Érdemes elolvasnunk e fenti problémához Móricz naplójának egy részletét, melyet Hamar Péter is idéz: „*Most váratlanul, de nem előzmény nélkül – már a Hét krajcár is ez – belekezdtem egy életrajzi novellasorozat írásába. De ez is objektív írás, és nem ilyen személyi közlés. Olyan, mint a többi írásom. Feldolgozom ebben a formában az ide tartozó gondolatokat, s pl. a mai gazdag nagybácsi, aki megeszi a sonkát, nem élt a családban; talán éppen tegnap beszélte el Lázár Lébi, hogy Vészinek cukorbaja van, s mivel roppant falánk, meghívhatja magát vacsorákra, és ott agyonzabálja magát, s másnap beteg. (Meg Nagy Géza.) Ennyire nem saját élmény, amit megírok a lélekfejlődés adalékaiban. Nem az a fontos, hogy a legőszintébben megírtam, amire emlékszem, már csak a pillanatok vannak bennem a múltból – de tetszik nekem, hogy ebben a keretben újra meg újra megírtam, ahogy az életet látom. Semmivel sem érzem kevésbé őszintének a novellát, hogy maga a mese nem velem történt meg, s nem szegény öreg nagybácsinkkal, akit még külsőségekben is leteríttek – az ivadékai nyugodtan beperelhetnek kegyeletsértésért, bár az is lehet, hogy az unokáknak, akik nem ismerték az öreget, hiszen kb. 1888-ban meg is halt, hízzelegni fog Prűgyön a mese. (Ennek a címe is úgy jött létre, hogy a befagyott villanyos ablakára volt rákarcolva gyerekes betűkkel az a három szó: Február, hol a nyár. Így még ez sem gyermekkori emlék. Félek is, hogy ezzel nagyon is feszítettem a novellát.)*”⁷ Mint ahogy kiderült, Móricz a *Február, hol a nyár?* című elbeszéléséhez fűzi ez igencsak elbizonytalanító megjegyzést. Az elbeszélés elején megtévesztőleg leszögezi, hogy a történet 1888 telén történt, e dátum pedig határozottan a prűgyi miliőhöz kapcsolná a szöveget. A naplószövegből viszont egyértelműen kiderül, hogy az író egybejásztatja a gyermekkori emlékeket a felnőttkori budapesti és – bár Móricz ezt nem említi – csécei élményekkel is.⁸ „Az alkotói tudat működésének vizsgálatához érdekes adalékokat szolgáltat a két forrás, s egyúttal arra is rávilágítanak, hogy az élmény útja nem egyenes vonalú az esztétikummal alakulásig”⁹ – olvashatjuk Hamar Péter konklúzióját.

Móricz prűgyi vonatkozású írásainak biográfiai szempontú olvasásánál a számbavétel során három szempontot fogunk érvényesíteni: ha konkrét földrajzi neveket vagy személyneveket, utalásokat találunk; ha az életút bizonyos eseményeire egyértelműen ráismerhetünk; ha maga az író kijelentése utalja a prűgyi élményekhez az írást, akkor soroljuk mi is a prűgyi vonatkozású írások közé.¹⁰ A vizsgálódásnál és számbavételnél tehát mind a fent vázolt problémát, mind az előzőekben meghatározott módszert figyelembe véve tehetünk csak

⁶ Baranyai Norbert: „...valóságból táplálkozik s mégis költészet”. Móricz Zsigmond prózájának újraolvasási lehetőségei. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010. 7–14. E tanulmány szempontjából különösen is hasznosítható az idézett szerző azon gondolata, amely szerint „Nem tehető semmisé az a szempontrendszer, mely a szövegek értelmét a valósághoz, az életrajzhoz való viszonyban keresve jellegzetesen szerzőelvű interpretáció kimunkálására törekedett. Nemcsak azért, mert e fogalmak általánosságban is a befogadói elvárások és ezáltal az olvasás mai napig is meghatározó szempontjai, s így kiiktatásuk nem nyilvánítható ki egy negligáló retorikai gesztussal, hanem azért sem, mert új alapokra helyezve és az utóbbi évtizedek elméleti belátásainak függvényében újraértelmezve őket Móricz alkotásainak megértésében is kulcsfontosságú szerepet játszhatnak.” (8–9., kiemelés az eredetiben.)

⁷ Hamar Péter i. m., 113. Lásd még ehhez az összetett problémához Móricz Miklós: Móricz Zsigmond indulása. Bp., Magvető, 1959. 426–428. Ezen a helyen Móricz Miklós éppen a *Hét krajcár*-al kapcsolatosan elemzi biográfia, valóság és fikció bonyolult viszonyát. A *Hét krajcár* genezisééről ír Móricz Zsigmond: Osvát Ernő, a Nyugat szerkesztője (= M. Zs.: Tanulmányok I., Bp., Szépirodalmi, 1978. 441–443.) című visszaemlékezésében.

⁸ Uo.

⁹ Uo. 114.

¹⁰ Uo. 115.

megállapításokat Móricz prűgyi vonatkozású írásaira. Ezek után joggal vetődhet fel a kérdés, egyáltalán szükség van-e ilyen irányú vizsgálódásra. E dolgozat létrejöttét egyedül az az irodalmi muzeológiai, hely- és kultusztörténeti érdeklődés indokolhatja, mely a Móricz-életműben tett korábbi vizsgálódásaimat is meghatározta.

Az alábbi Móricz-írásokat sorolom tehát a Prűgyhöz kapcsolható alkotások közé: *Karácson estéje* (diákkori írás a Fehér könyvből az 1890-es évek elejéről), *Kedves tanító úr* (novella, 1906), *Hét krajcár* (novella, 1908), *Judith és Eszter* (novella, 1908), *Rektor bácsi* (novella, 1912), *Fillentő* (novella, 1912), *A magyar költő* (tanulmány, 1919), *Légy jó mindhalálig* (a regény egyes részletei, 1920), *Disznótör* (novella, 1932), *Rokonok* (a regény egyes részletei, alapeszméje, 1932), *A levélhordó* (novella, 1935), *Erdei bácsit megverik* (novella, 1935), *Életem regénye* (a regény prűgyi fejezete, 1939), *Özönvíz után* (tanulmány, 1940). A felsorolás évszámaiból kiolvasható, hogy az író diákkorától egészen 1940-ig, szinte élete végéig foglalkoztatta az az élményanyag, amely Prűgyhöz köthető, s melyet ő maga is meghatározónak tartott íróvá válásában.

Hosszabban idézem az *Életem regénye* prűgyi fejezetének elejét, ahol mitizálva a valóságot így ír: „Amit eddig írtam, mind csak azért kellett megírnom, hogy eljussak oda, hogy megírhassam a feledhetetlen szenvedések könyvét. / Voltaképpen egész életemben erre készültem. Mint ha csak azért lettem volna íróvá, hogy megmutassam azokat a sebeket, amelyeket hét éves koromtól tízéves korig Pthrűgyön át kellett élnem. [...] Minden szenvedésem édesanyám miatt volt. Utóvégre én csak egy kisgyerek voltam, s azt hiszem, nekem magamnak még nem is volt volna képességem önmagam miatt annyira felbőszülni: de anyám miatt meg tudtam ismerni a felháborodást, a méltatlankodást és a bosszúálló gyűlöletet. Engem ott nem bántott meg senki, én még nem voltam megbántható, de édesanyám mellett állottam, szorosan hozzáfőnődva, inkább benne élve, mint magamban, s az ő könnyei bennem alvadt vért és be nem forradható sebeket hagytak. Én már akkor emberi méreteken felüli fájdalmak közt szenvedtem miatta, s azóta valósággal ápoltam ezeket a régi sebeket, hogy be ne gyógyuljanak, s mikor már életfilozófia érett ki bennem, még mindig úgy tartottam számon a múltat, hogy ezek a kínok és zúzott, vágott, mart sebek az én legnagyobb kincseim: ha én ezeket feltárom, meg fogják látni az emberek, az emberiség, hogy nem érdemes élni, nem érdemes emberek között élni, mert az ember szelídhíhetetlen vadállat.”¹¹ Ezzel szemben ugyanazon az oldalon édesanyját idézve a következőket írja: „Édesanyám egyszer azt mondta a Judit és Eszter után: s érdesen és mérgesen mondta: 'Én nem tudom, mi bajod van neked ezzel a Tűggyel? Én csak szép és jó emlékeket hoztam onnan.'”¹² Majd néhány sorral alább maga Móricz utalja „a tűgyi fájdalomzóna alig kieresztett csöppjei”¹³ közé két novelláját: a *Hét krajcárt* és a *Judith és Esztert*. Ez a két novella az, amit minden feltétel nélkül, az író kijelentése nyomán a prűgyi élményekhez sorol az irodalomtörténet-írás és a tágabb olvasói köztudat egyaránt.

A *Hét krajcár* a fikcióalkotás azon szép példáját nyújtja, amikor az élményanyag, a szégyenség megtapasztalása, egyértelműen a prűgyi gyermekkori évekhez köthető, s erre az író megnyilatkozása is ráerősít, a történet viszont fikció. A családnevet Soósra változtatja az író,

¹¹ Móricz Zsigmond: *Életem regénye*. = M. Zs.: *Regények VI.*, Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1978. 905.

¹² Uo.

¹³ Uo. 906.

az édesapa napszámos lesz. A novella bevezetésében arról ír, hogy „*nincsen már piros arcú, vidám anyám*”,¹⁴ viszont tudjuk, hogy édesanyja csak jóval később halt meg, a novella írásának időpontjában valójában kisia elvesztése miatt gyászol Móricz. Mindez a személyes fájdalom természetes vagy nagyon is tudatos módon felerősíti az elraktározott s bármikor előhívható prügyi fájdalmakat. Ez a novellát nagyon erőteljesen keretezi. Ilyen a történet felütése: „*Jól rendelték az istenek, hogy a szegény ember is tudjon kacagni. / Nemcsak sírás-rívás hallik a putriban, hanem szívből jövő kacagás is elég. Sőt az is igaz, hogy a szegény ember sokszor nevet, mikor inkább volna oka sírni. / Jól ismerem ezt a világot. A Soósoknak az a generációja, amelyből az apám való, megpróbálta az ínségnek legsúlyosabb állapotát is.*”¹⁵ S ez a zárása: „*Fuldoklás jött rá a kacajtól. Keserves, öldöklő fuldoklás, és ahogy odaállottam alá, hogy támogassam, amint két tenyerébe hajtott arccal hajlongott, valami meleg ömlött kezemre. / Vér volt, az ő drága vére. Az anyámé, aki úgy tudott kacagni, ahogy a szegény emberek között is csak kevés tud.*”¹⁶

A *Judith és Eszter* című novella hasonló okból sorolható ide. Felütése, élményanyaga ugyanaz, mint a *Hét krajcár*: „*Szegények voltunk. Koldusnál is szegényebbek. Mert van-e nagyobb nyomor, mint a tönkrement uraké.*”¹⁷ A novella soron következő mondatai az élményanyag forrása mellett a helyszínt is kijelölik: „*Egy nyírségi kis faluban húztuk meg magunkat, ahol egy talpalatnyi se volt a mienk a sovány homokból s édeskés szagú akácfavirág gyötört. Csak az emlékezetünkben éltek a kövér bortermő repcetábláink, gulyánk, ménesünk, oszlopos kúriánk, ott fenn a ficfás Tisza-parton.*”¹⁸

A „*ficfás Tisza-part*”¹⁹ egyértelműen a hét bő esztendő Tiszacsécséjére, a „*nyírségi kis falu*”²⁰ pedig a hét szűk esztendő Prügyére, vagy ahogy akkor írták, Pthrügyre utal kimondatlanul is. Prügy ugyanis 1950-ig Szabolcs vármegyéhez tartozó település volt! Csak az 1950-es megyehatár rendezés következtében került Borsod–Abaúj–Zemplén megyéhez. Móricznál a biográfiai szabolcsi faluból a novellában nyírségi lesz.

Rejt még egy olyan közlést a novella, melyet ha kiegészítünk az író egyik, *Életem regényében* tett kijelentésével, szintén megtehetjük a prügyi beazonosítást. A két női főszereplőről van szó, akiknek a keresztnéve a történet címéül szolgál. Így ír róluk Móricz a novella elején: „*Az anyám Judith volt, Simonkay Judith. A nagyanyja báróleány volt, s a rokonsága odafent virágozott a hétágú koronák világában. A Vince bácsi, a Szobi Kertész Vince felesége Csitke Eszter volt, s ennek az apja számadó csikos vala az Alföldön, s úgy suttozták, pandúrkézen vezett el.*”²¹ Mindez fikció, de ha hozzáolvaszuk Móricz mondatait az *Életem regénye* egy másik helyéről, a Csitke Eszter név helyébe beazonosíthatunk egy prügyi személynevet, egy valószínű rokont: „*Átmentem Cihat Eszterhez. [...] / – Nézze, szívmem, itt úgy van minden, változatlanul. Ezen a nagy kapun kellett bejönnöm a veszekedett, harapós kutyák közt, s ott há-*

¹⁴ Uő.: *Hét krajcár*. = M. Zs.: *Novellák I.* Osiris, Bp., 2002. 235.

¹⁵ Uo. 235.

¹⁶ Uo. 239.

¹⁷ Uő.: *Judith és Eszter*. = M. Zs.: *Novellák I.*, Osiris, Bp., 2002. 254.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ Uo. 255.

tul a sötét istállók... Ott fejték... A szobák, a sötét ősi szobák. Kis ablakok. Százötven éves ház, ezt még valószínűleg az első Pallagi-ős építette, vagy a Bökönyiekről maradt, nem tudom... De úgy tartotta a család, hogy Pallagi István ősatyánk 'megvette a legnagyobb házat, telket s földet és akkor megházasodott'. Most egy fekete, vad asszony lakik benne, egyedül elkomorodva. Megsúgtam Jankának, hogy szeretném megkérdezni, emlékszik-e még Eszter néném Seres Marcira? Aki miatt az ura egy éjjel összetörte, úgyhogy nyögve vonszolta magát hozzánk: 'Erzsi, Erzsi, itthon van az urad? Nincs, akkor eressz be...' Többet sose jött hozzánk, s azután sem adott pénzért egy csupor tejet.²² Csitke Esztert tehát Cihat Eszterről, Simonkay Judithot pedig édesanyjáról, Pallagi Erzsébetről mintázta az író. A novella szűzségét pedig a fenti részletből elolvashattuk. Móricz eme közlésére hagyatkozva tehát magáról a történetről is elmondhatjuk, hogy referencialitása Prügyhöz kapcsolja.

Álljon itt még egy részlet Cihat Eszterről, ugyancsak az *Életem regényéből*: „Édesanyám elvárta, hogy a tügyi rokonok ugyanolyanok legyenek vele szemben, mint mikor Csécsén meglátogatták őt. S abban ringatott bennünket is, hogy a rokonok valósággal adósaink evvel az áldozatkészséggel. Ha tehát nem kaptunk meg valamit, amire annyira szükség volt, a legfűjőbb családás rohant ránk. Hálátlanság, hűtlenség, gonoszság volt szemünkben, mikor Eszter néném, Cihat Eszter azt mondta, hogy 'nem adok'. Ott volt a kisszoba telerakva nagy köcsögökkel, tejjel, aludttejjel, a túró kenyérformákba szikkasztva s tojás nagy kerek kosarakkal. S még annyira sem erőltette meg magát, hogy úgy mondaná: 'nem adhatok, mert...' Egyszerűen azt mondta a kezemben zsugorgatott kis rézkrájcárokra pillantva: Nem adok. S hátat fordított, és én nem mehettem vissza az anyámhoz a dühös nagy koloncos kutyái közt az udvaron át, s még azt is csak úgy immel-ámmal tette, hogy mikor már visítottam a rettegéstől a nagy kutyák között, hogy rájuk kiáltson, hogy: 'Coki te, a fene egye meg ezeket a kutyákat, de sokat tudnak lármázni.' / Ahelyett, hogy lehúztak volna csaholás nélkül. / Pedig el lehet képzelni, hogy az már az utolsó volt, ha édesanyám engem Eszter nénémhez küldött. Az azt jelentette, hogy úgy érezte, halálos szükség van, s még halál árán sem lehet mástól kapni.²³

Móricznak van egy, a széles olvasóközönség által nem ismert története, hiszen nyomtatásban – tudtommal – sohasem jelent meg. Ez a diákkori – debreceni diákévei alatt írt – történet a *Karácson estéje* címet viseli. Egy, a valóságban is megtörtént prügyi karácsony esti történetet ír le a diák Móricz Zsigmond. Az írás születése az 1890-es évek elejére (1894 körül) datálható. Ez a kisdíák Móricz fogalmazása egy karácsonyi élménye alapján. Sajátos iskolai fogalmazás a karácsony lényegéről, Krisztus születéséről, saját élményekkel tarkítva. Ez a történet az ún. *Fehér könyv*ben, Móricz diákkori szárnypróbálgatásainak dokumentumában olvasható. Külön érdekessége a történetnek, hogy felnőtt korában, az *Életem regénye* prügyi fejezetében újra megírja, sokkal részletesebben ugyanazt a történetet; hasonlóképpen, ahogy a Judith és Eszter történetét is.²⁴

A *Kedves tanító úr* című novellát azért sorolom a Prügyhöz kapcsolható írások közé, mert a novella elején felmutatott élethelyzet az, ami kapcsán ide küthető. „Már akkor nagy

²² Móricz Zsigmond: *Életem regénye* i. m., 973–974.

²³ Uo. 946.

²⁴ Uo. 977–982. Az ún. *Fehér könyv* a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdona. Álkötete a prügyi Móricz Zsigmond Emlékházban található.

bölcs voltam. A debreceni kollégium idő-füstös vára volt az iskolám²⁵ – kezdi a gyermekkori élményvilágra épülő történetet az író. A kisdíák, aki hazakerül karácsonyi szünetre a Debreceni Református Kollégiumból. Ez az élethelyzet Prűgyhöz kapcsolható, hiszen Prűgyről íratva be fiát Móricz Bálint a debreceni kollégiumba 1890 szeptemberében. Ismeretes, hogy a kis Zsigmond betegsége miatt nem is tért vissza a kollégiumba, csak a következő tanév szeptemberében. Ezért történhetett, hogy a prűgyi református templomban konfirmált 1891 tavaszán. De ez a Móricz életrajza. A novellában viszont az író „az én fatornyos kis falum”²⁶-at említi, ami viszont Csécsére vonatkoztatható.

A *Tekintetes tanító úr!* történetében is a feldolgozott élményanyag, élethelyzet az, ami falunkhoz kötheti ez írást. A novella elején egy iskolaépítést említ az író, amely elhúzódása miatt kora ősszel még a Tisza iszapjában hasaltak a gyerekek.²⁷ Az iskolaépítés valóban megtörtént abban az időben, mikor Móricz Zsigmond megkezdte tanulmányait Tamás tanító úr keze alatt. Tamás tanító úr meghalt, s Tóth Károly rektor bácsi vette át munkáját az iskolában.²⁸ Nyilván nem az új tanító kedvéért építették az iskolát, ahogy Móricz azt az *Életem regényében* írja. Ugyanis e fiatalkori novella történetét is újraírta Móricz.²⁹

A *Rektor bácsi* történetét Hamar Péter egyértelműen Csécséhez kapcsolta a tanítóról készített jellemrajz alapján, hozzátéve, hogy ilyenkor nyilván több élmény összekapcsolásáról van szó.³⁰ Ha a címbeli elnevezést megvizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy rektornak abban a korban azt a tanítót nevezték, aki eredetileg teológiai végzettséggel rendelkezett, csak nem lelkészként, hanem tanítóként dolgozott valamely vidéki iskolában. Móricznak ilyen tanára egy volt, Prűgyön, Tóth Károly tanító úr.³¹ A novellában és az *Életem regényében* is emlegett a vízfordórúddal való fenytés története valóban megtörtént, mégpedig Prűgyön, bár Móricz erősen eltúlozta a történetet.³² A helyszínrajz viszont, ugyanúgy, ahogyan a *Kedves tanító úr*-ban, Csécsére vonatkoztatható. Az írói eljárás mód és az élményanyag sajátos kezelése és feldolgozása szépirodalmi szöveggé, ezeknek az iskolai témakörhöz kapcsolódó novelláknak megnehezíti az egyértelmű besorolását, azt, hogy Csécséhez vagy Prűgyhöz köthető-e. Én magam megengedő vagyok e tekintetben, s nem tennék határozott kijelentéseket.

A *Fillettőt* viszont joggal Prűgyhöz köthetjük, mégpedig a földrajzi nevek alapján. Ugyanis Mád és Szerencs települések neve is szerepel a történetben. E két település meghatározó volt a prűgyiek életében, Móricz Bálintéban különösképpen, hiszen Mádon ácsként sokat épített a nagy tűzvész (1890) után, s Szerencsre is bejártak. Móricz Zsigmond két, az apjához fűződő gyalogútjáról is megemlékezik: az egyik Mádra, a másik Szerencsre vezetett. Ezt a szép korai Móricz-novellát emiatt sorolom a prűgyi tematikájú történetekhez, bár a történetnek tudtommal nincs visszakereshető konkrét életrajzi háttértörténete, mint a *Judith és Eszter*, a *Kedves tanító úr* vagy a *Rektor bácsi* esetében.

²⁵ Móricz Zsigmond: *Kedves tanító úr.* = *M. Zs.: Novellák I.*, Osiris, Bp., 2002. 136.

²⁶ Uo., 137.

²⁷ Uo., 116.

²⁸ Kiss Attila: A közkutatás története Prűgyön a kezdetektől napjainkig. Prűgy, 1991. 33–35.

²⁹ *Életem regénye*, i. m., 955–956.

³⁰ *Hamar*: „Két kisgyerek...” i. m., 116.

³¹ Dr. Kiss Pál néhai prűgyi református lelképásztor szóbeli közlése. Dr. Kiss Pál Tóth Károly rektor bácsi unokája volt.

³² Dr. Kiss Pál néhai prűgyi református lelképásztor személyes közlése.

A prügyi Móricz Zsigmond Emlékház

A *Disznótor* című novella olyan családneveket rejt, amelyek prügyi vonatkozásúak. Maga a történet is a *Hét krajcár* típusú, szegénységet felmutató novellák közé sorolható. A történetben szereplő Boros név például jellegzetes prügyi családnév.

A *Levélhordó* és az *Erdei bácsit megverik* abba az életrajzi ihletésű novellafolyamba tartozik, amely-



nek genezisével kapcsolatosan fentebb idéztem Móriczot. A két történetet a helyszínleírások, illetve a földrajzi nevek alapján sorolhatjuk a prügyi ihletésű történetek közé. Az *Erdei bácsit megverik* című novella egy halász-madarász emberről szól, aki feleségével együtt nagyon szerényen, a természetből él, a Móricz-porta végében meghúzódva egy kis egyhelyiséges viskóban. Erdei bácsi fő halászó helyei a Takta mentén húzódó holtágak. A Takta folyó és a Tisza által határolt terület a Taktaköz nevű tájegység, ahol Prügy is fekszik. „A Takta volt ott azon a vidéken”³³ – írja Móricz a novellában. Erdei bácsiról Móricz egyébként az *Életem regényében* is megemlékezik, több helyen is. A *Levélhordó* című novellát pedig így kezdi Móricz: „Az évszámot ki tudtam számítani: 1887-ben volt, tavasszal.”³⁴ Az időpont alapján még nem merném egyértelműen Prügyhöz kapcsolni a történetet. Viszont a helyszín leírása határozottan a prügyi portához köthető: „Kiállottam a kapuba és haragudtam. [...] De hirtelen óriási esemény történt, amitől mindent elfelejtettem: a kapuból végig lehetett látni a kisutcán a nagy utcáig, négy vagy öt ház hosszúságon, s jött a levélhordó.”³⁵ Amikor Móricz Túristvándiból Prügyre érkezett (1887 nyara!), már a Móricz Bálint által részletre megvásárolt házba került. Az 1891. december végi tüzeset után néhány évvel – 1897-ben – ugyanezen a portán építette fel Csehi János a ma is álló parasztházat, amely a mostani Móricz Zsigmond Emlékház épületétől szolgál. Ha valaki kiáll ma a kapuba, ugyanazt látja, amit Móricz Zsigmond leírt. A portára merőlegesen fut egy kis utca (ma Kossuth Lajos utca), amin néhány ház áll, majd ezt keresztezi egy hosszabb utca (ami szintén a Kossuth utca). Mindez nagyon jól megsejmelhető a kapuból. Egy fontos adalék még, hogy a harapós kutyákat az író egyértelműen mindig Prügyhöz társítja történeteiben. Nemcsak a *Judith és Eszterben* vagy az *Életem regényében*, de ebben a történetben is megjelennek, s a kiszolgáltatottságot, a fenyegetettséget jelképezhetik. Újabb Prügyhöz köthető életrajzi motívum, hogy az édesanya varr. „Édesanyám varrt. A gép az ablaknál volt, s ő háttal a szobának. Hosszú, jóságú karton volt a gépben, s ő vígan zörgött.”³⁶ Tudjuk, hogy Pallagi Erzsébet varrt a prügiek részére, főleg kék surcokat a férfiaknak.

³³ Móricz Zsigmond: *Erdei bácsit megverik*. = M. Zs.: *Novellák IV.*, Osiris, Bp., 2003. 219.

³⁴ *Uő.*: *A levélhordó*. = M. Zs.: *Novellák IV.*, Osiris, Bp., 2003. 185.

³⁵ *Uo.*

³⁶ *Uo.* 186.

A regények közül hármat sorolhatunk a prűgyi tematikájú művek közé: az *Életem regénye* prűgyi fejezetét – s itt evidens a Prűgyre vonatkoztatható referencialitása³⁷ –, a *Légy jó mindhalálig* bizonyos részleteit és a *Rokonok* bizonyos részleteit, illetve alapeszméjét.

A *Légy jó mindhalálig* több részlete is azonosítható és megfeleltethető prűgyi élményekkel, emlékekkel. Az alábbi részletekről van szó:³⁸ a *Fehér könyvről* (9–10., valamint 311. o.); a család Prűgyre költözésének körülményei (314–315. o.); a prűgyi otthon (65. o., v. ö. *Életem regénye* 930. o.); a csendőrlélek (Tarcall!) (289–290. o.); arról, amikor apjával gyalog ment Szerencsre (243–244. o.); a dézsahordó rúd története (Drofti Károly!, 102–103. o.). Az is árulkodó, hogy Nyilas Misi apja ács. Móricz Bálint ugyancsak ácsként kereste Prűgyön a kenyerét.

A *Rokonok* című regény alapeszméjéről az *Életem regénye* prűgyi fejezetében így ír Móricz: „Rokonok című regényemben felállítottam azt a tételt, hogy minden családban van egy ember, a többi rokon. Ez azt jelentené, hogy van egy tehetséges, erős egyéniség, akire a sok tehetetlen rátámaszkodik. S azt is, hogy az erős semmit sem produkálhat, mert a hínár körülveszi s lehúzza a mélybe. / No, most megnézem, hogy is áll ez a kérdés, a másik oldalról nézve: az elesett szegény mit kap segítségül az erős és gazdag rokonságtól? / Hát bizony a legáldottabb lélek is, ha a rokonság ostromának van kitéve, ad, ad, de keservesen és kedvetlen. Csak éppen hagyja magát kizsákmányolni, mert bizonyos szentimentális okok miatt nem tudja, hiába próbálgatja, végeredményben képtelen megtagadni a segítséget. De ha ugyanez az ember váratlan sorsfordulat miatt abba a helyzetbe kerül, hogy ő szorul rá azokra, akik, ha neki jól menne, az ő vérszívói lennének, akkor csak a legkeservesebben kaphat valamit még azoktól is, akiket már segített boldogabb napjaiban, de azoktól, akik csak a terhet érzik benne, valami féktelen vad ellenszegülést talál. / Az első esetben azt lehet kimondani: Mindenkitől meg lehet tagadni a könyöradományt, de a rokontól nem. A második helyzetben pedig ezt: Mindenkitől lehet könyöradományt kapni, csak a rokontól nem. / Az én szüleim ezt nem tudták, s így történt, hogy belerohantak az elképzelhetetlenül legnagyobb szerencsétlenségbe: abba, hogy a rokonok falvába menekültek. / Ez a község [Prűgy – a szerk. megj.] ugyanis valósággal telítve volt rokonnal.”³⁹

Egy másik helyen fel is sorolja név szerint a rokonokat: „Most kaptam a református lelkészről egy remek kimutatást: a község anyakönyve alapján egy származási táblát, 1794. február 9-én esküdött Pallagi István nemes Bökönyi Zsuzsannával. Ebből a házasságból a mai napig, tehát 1938. szeptember 1-ig, 142 év alatt 246 név kapcsolódott egy családdá. Legvitézebb gyerektermő mindvégig a Pallagi-család maradt, amely 45 férfit, 24 nőt szült a világra. Ez a Pallagihad negyven családdal házasodott össze helyben. A faluból házasság útján elszármazottakról semmi hír. Amerikába egyetlen legény ment el. Így egy kis faluban valóban olyan vérkeveredés és vagyoni szövetség állhatott elő, mely csaknem az egész lakosságot bekapcsolta. Kolozsvári, Tóth, Hallgató, Szakolczai, Maros, Zsindely, Cihat, Seres, Debreceni, Szőke, Szabó, Turi, Mudri, Lakatos, Die, Szekeres, Bátor, Murvai, Furó, Varga, Nagy, Fistrovicz, Boros, Takács, Deák.

³⁷ Megjegyzendő, hogy a regény referencialitását erőteljesen meghatározza a családi narratíva, valamint az író által mitizált gyermekkori világkép. Lásd erről a problémáról bővebben: Baranyai Norbert: Az önéletrajzi identitás/elbeszélés megteremtése és felszámolása (*Életem regénye*). = B. N. i. m., 144–193.

³⁸ Az oldalszámok a regény 16. kiadására vonatkoznak, Móra Könyvkiadó, Bp., 1980.

³⁹ Móricz Zsigmond: *Életem regénye*, i. m., 941–942.

Meggyesi, Bereczki, Szűcs, Drofii, Papp, Léner, Molnár, Csócsics, Orosz, Husi családok szegéről-végről mind Pallagi atyafiak.⁴⁰

Móricznak ezt az alapeszméjét érdekes módon egy magánlevél is alátámasztja, melyben egy prügri rokon, Pallagi Miklós (a levél kelte: 1935. február 22.) kér segítséget az írótól álláskeresés végett Budapesten.⁴¹ S nagyon valószínű, hogy nem ez volt az egyetlen segítségkérről rokon levél vagy személyes megkeresés. Álljon itt a regényből is egy részlet a sok közül, amely ezt a tételt fogalmazza meg: „Hm, hm. Csupa rokon, csupa rokon az egész világ. Mindenfelé csak rokonok. Mindenkinek van egy szegény rokona, akit el lehet helyezni, azok aztán, ha már benne vannak az állásban, semmit se csinálnak, se gondolatuk, se ötletük, se szorgalmuk tovább nincs... Én halálosan ellensége vagyok a rokonoknak. Ez a rákfénje az egész magyar életnek...”⁴²

A *Rokonok* alapeszméje már a *Légy jó mindhalálig*ban felbukkan, a kilencedik fejezet végén, amikor Misi a Nagy úrtól hallott történelmi ismereteket úgy meséli el Bellának, hogy a családra érvényes rokonsági alaptételt az egész magyar nemzetre kiterjeszti.

Móricz még 1941-ben is írt egy tanulmányt *Özönvíz után* címmel, ami kimondatlanul is Prüggyel foglalkozik. Azért fontos ez, mert ez nem szépirodalmi műalkotás, hanem tanulmány, s így még nagyobb és egyértelműbb a referenciális értéke, a tényiszelete. Egyébként maga Móricz írja az *Életem regényében*, hogy egy másik, az egykezés problematikájáról szóló tanulmányában is a prügri élmények dolgoztak benne!⁴³

Itt emlékezhetünk meg egy másik tanulmányáról, mely *A magyar költő* címet viseli, s 1919-ben íródott. A tanulmány Zempléni Árpád költőről emlékezik meg, aki mellesleg Tállyához, e zempléni településhez köthető. Mégsem elsősorban emiatt fontos e tanulmány szempontjából, hanem azért, mert egy Prüggyre vonatkoztatható részlettel is gazdagítja az író; pontosabban Zempléni Árpád költészetének versbeszéde, ősi nyelvezete invokálja Móricz gyermekkori emlékeit. Így idézi meg Móricz a prügri gyermekkor erősen mitizált légkörét: „Itt, a kultúra legközepében, az acél, az elektromosság, a világforgalom korában megjelent élő elevenen az ősvilág, a négyezer, hatezer, tízezer év előtti ember, a halász, vadász népség halatlan gazdagságú fantáziavilága, oly realitással, mely a Kalevalá-n túlsz, óriások árnya repül az egekig, s irdatlan indulatok billentik ki a lélek egyensúlyát, és a jóság, a lelki nemesség hoz új harmóniákat. Titok, titokzatosságok, csodák és varázslatok jelennek meg, s felfakad lelkemben valami őskor, amelyben éltem, és ujjongva és sikoltva ismerek rá az emberekre, rám szállt a bűvös kód és elfelejttem a hideg és vad világot, amely körülvesz, s otthon vagyok vékony kis hústalan csontgyerek, a faluban, nagy télben, mikor a hóba belevesztünk a templomsarkán, kis fekete szűrben és vékonyszárú kis csizmámban, s otthon nagy fekete gubás parasztnak ültem apám faragószéke körül, s feketeiket köptek az egyetlen szobában, ahol éltünk az anyámmal, a szegény kis kényes és makacs paplannyal, a nagyanyámmal, a kemény és finom bárói ivadékkal⁴⁴, s mink

⁴⁰ Uo. 974–975.

⁴¹ PIM M. 100/1644.

⁴² Móricz Zsigmond: *Rokonok*. = M. Zs.: *Regények III.* Szépirodalmi, Bp., 1976. 891.

⁴³ Móricz Zsigmond: *Életem regénye* i. m., 906. A tanulmány címe: *Az ormányság kincse a gyermek* = M. Zs.: *Tanulmányok III.* Szépirodalmi, Bp., 1984. 428–434.

⁴⁴ A Móricz által (1919-ben!) parasztnak titulált apa, aki a prügri anyakönyvekbe iparosként íratott és a bárói ivadék nagymama titulus az író magánmitológiájának a terméke.

öt gyerek, hat gyerek... vad és nyers virtuosos tréfák járták, nagy röhejek és nagy ivások és pálinka meg fogadások, erőpróbák... milyen büszke voltam, hogy az apámnak volt legvastagabb nyaka, s ezzel hordó sört nyert, s milyen izgalmak és rémületek, vad verekedések olykor, csendőrszurony és kakastoll és nagy beszélgetések a háborúról, fekete báránybőr süvegek, bundák, gubák, káromkodások, cifrák és szilajok... s az éjszaka, mikor az apám éjfél tájt hazabillent a kocsmából, s kis időre jött a staféta, hogy: »sógor, szökjél, sógor, meghótt Takács!« Az apám egyet rántott a vállán: »ha meghótt, kutya vót...« Nem szökött ám... Takács koma csúfolódott az újonjött ember rovására, s az apám kezéből kilötyt a bor az üveggel együtt... Nem hótt meg Takács, minek hótt volna, egy kis virtus miatt. Meggyógyult, a kutya se ugatott felőle, ő lett az apám leghűségesebb cimborája. Virtus, vér, pofon és zsákemelés, rúdvetés meg mázsáknak felnyomása, kifizetett hordóborok s nagy disznótorok, szántások és vetések, halászsások és madártojással telt kosarak és cséplőgép s felhalmozva a búza a kis kamarában, hogy az ajtaját nem lehetett kinyitni, s tűzvész, amikor minden beégett... A Kalevala minden szertelensége, vészek és viharok és lelkek vad versenyben űzve, dühöngve zordonul: hőse az én őskoromban az apám, akinek mintha lelkéből villanna a Vasfő varázsszava: Ha kiállta, én is állom / Ha rámegy is a szakállom / Nem jobb javas ő se nállom... / Ott ismerte meg Imrei Árpád is ezeket az embereket, ezeket a lelkeket, a szomszédban, Tállyán, Zemplénben, magyarok magyarságos fészkeiben. Ismertétek ezt a törökfejtű, üstökös, énekeshangú kis magyart? onnan hozta az irdatlan indulatok egeket csapkodó szilaj lángjait ő is, az otthonból, a magyarságból, a mélykultúra mélységeiből, az ezer esztendőnek előttről, a turánból, a feketevérű fekete ősiségből...⁴⁵

Ehhez a részlethez kívánczik az író Prügyn született testvérének, Miklósnak a *Sári bíró* című Móricz-darabbal kapcsolatos megjegyzése, mely szerint Prügý azért fontos állomás Zsigmondra nézve, mert itt cselekvő viszonyba került az emberekkel, s így telt meg a képzelete átél, egyénien jellemzett alakokkal.⁴⁶

Végül említsük meg, hogy Móricz Miklós idézett könyvében megemlékezik még egy Zsigmond által írt kiadatlan, önéletrajzi kísérletről, melyet hosszabban idéz is. Ennek az életrajzi kísérletnek (ez Móricz Miklós műfaji megjelölése) az a címe, hogy *Pthrügý*, alcíme *Jegyzetek egy készülő önéletrajzhoz*. Ehhez a sötétre festett prügii tablóhoz fűzi hozzá testvére az alábbi figyelemre méltó megjegyzést: „Ő maga nem lát tehát tisztán – vajon hol lehet hát az igazság? Alighanem ott, hogy ami rosszat Tügýn tapasztalt, az nem ott várta őt: ő maga vitte azt oda. És önmagában.”⁴⁷

⁴⁵ Móricz Zsigmond: A magyar költő. = M. Zs.: Tanulmányok I. Szépirodalmi, Bp., 1978. 379–380.

⁴⁶ Móricz Miklós: Móricz Zsigmond indulása. Magvető, Bp., 1959. 140–141.

⁴⁷ Uo. 137. Az önéletrajzi idézet lapszámai: 135–137.

VINCZE TAMÁS

Vajthó László élete és munkássága 1950 után (II.)¹

Az utolsó állomás: Kecskemét

Vajthó László Kecskeméten töltötte – feleségével együtt – utolsó éveit. Kecskeméthez családi szálak kötötték, itt élt ugyanis egyetlen leánya, Osváth Viktorné Vajthó Emília. Vajthó Emmi – ahogy a családban nevezték – magyar-történelem szakos tanári oklevelet szerzett, de miután 1950-ben házasságot kötött Osváth Viktor református lelkésszel, férje miatt nem sikerült pedagógusálláshoz jutnia. Bármennyire szeretett volna tanítani, református tiszteletesnéket nem láttak szívesen az ötvenes évek magyar középiskoláinak katedráin. Osváth Viktor, aki nevét beírta a magyar református egyházzene történetébe is, előbb Vezsenyben volt lelkipásztor, majd 1960-ban Kecskemétre került. Felesége – jobb megoldás híján – a kecskeméti SZTK-ban helyezkedett el adminisztrátorként. Amikor Vajthó Lászlóné Schilling Rózsika egészségi állapota megrendült, a Vajthó-szülők is lehúzódtak leányuk családjához Kecskemétre, ott érezték magukat nagyobb biztonságban, s Vajthóné gyógykezelésére is ott láttak jobb lehetőséget. Az idős tanár hamar beilleszkedett az új környezetbe, gyorsan bekapcsolódott Kecskemét kulturális életébe. Cikkei, epigrammái jelentek meg a *Petőfi Népe* című napilapban és a *Forrás* folyóiratban, emellett érdeklődő kecskeméti fiatal tanárok is felkeresték, ekkor kötött például ismeretséget Székér Endrével. Székér így idézte fel egy emlékezésében megismerkedésük történetét és első benyomását az élő legendáról: „1950-ben mint kisdíák találkoztam először Vajthó László irodalomtörténetével; és 1967. október 9-én láttam őt személyesen vejénél, Osváth Viktor otthonában Kecskeméten, ahol Orosz Lászlóval együtt kerestük föl. Az örökké mozgó s mindig szellemes író bámulatos emlékezőtehetségéről szeretnék néhány szót szólni. Bevallom, én elfelejtettem, hogy miről beszélgettünk akkor, tíz évvel ezelőtt. S nemrég egyik találkozásunkkor felidézte régi beszélgetésünket, melyben a középiskolai tananyagról, Shakespeare tragédiájának tanításáról volt szó.”²

Vajthó tartalmasan töltötte napjait Kecskeméten is, fordításelméleti munkákat tanulmányozott, itt keletkezett két visszaemlékezésének egy része, és változatlan élénkséggel érdeklődött az ifjúság élete, tanulmányai iránt. *Tanári pályám emlékezete* című könyvében elmeséli, hogyan vette rá Viktor unokáját a német nyelv alapszókincsének elsajátítására, bár a szavak kikérdezésében nagyapaként sem mutatott nagyobb következetességet, mint egykor tanárként. Memoárijában arról is tanulságos megjegyzéseket tesz, hogyan látja a 60-as évek végi ifjúság helyzetét. Az idős pedagógus optimistán tekintett az új lázadó nemzedékre, s kortársaival ellentétben nem az értetlenség hangján, fejcsoválva nyilatkozott róluk, hanem inkább megértéssel, elfogadó szeretettel szemlélte életstílusukat.

¹ A tanulmány első része a *Széphalom* évkönyv 2012. évi 22. kötetében jelent meg, a 315–333. oldalakon.

² *Székér Endre*: Vajthó László emlékezete 1887–1977. = *Petőfi Népe*, 1978. jan. 4. 3.

Az igazi élményt természetesen az jelentette számára, ha mesélhetett az ifúságnak, ha megnyithatta előttük emlékei gazdag tárházát, ha útbaigazítást nyújthatott fiatal pályatársainak. A „híros városban” szerencsére lehetősége nyílt ilyen szereplésekre is. Székér Endre a következőképpen számol be Vajthó kecskeméti életének pirosbetűs napjairól: „Szívesen ment el a Művelődési Központba, hogy pályájára emlékezzen vissza. Örömmel fogadta a kecskeméti városi tanács kitüntetését, a tanítványaival hozzá látogató irodalomtanárt, a Budapestről érte ideutazó irodalomtörténészeket (kik részben tanítványai voltak, mint Balogh László, részben tanítványi hűséggel közeledtek hozzá, mint Kenyeres Zoltán).”³ Bár országosan ismert tanár, irodalomtörténész volt, nem tartotta rangon alulinak, hogy egy „egyszerű” esszépályázaton induljon „Mi hasznom volt orosz szótáram forgatásából?” című dolgozatával. A pályázati felhívás a Tudományos Magazinban jelent meg, s Vajthó érdekes írásával meg is szerezte magának az első helyezést. A neves pedagógus a tőle megszokott önironikus szerénységgel kommentálta ezt az öregkori kalandját is: „A Tudományos Magazin 1972/3. számában közölt pályázati felhívás főként azért bátorított nyilatkozatra, mert a szerkesztőség szakszerű nézeteken kívül szívesen fogadja egyszerűbb olvasók élményeit is. (...) (Sokan nevettek, vagy legalábbis mosolyogtak, amikor megtudták, hogy ezzel az írással első díjat, nyolcszáz forint ára könyvet nyertem a Tudományos Magazin szótárpályázatán. Nyilván azért, mert, amint kivettem, kandidátusnak nem illik könyvjutalmat nyerni. Nem bántam, szerintem nem a jutalom fajtája a fontos, hanem a téma.)”⁴

Vajthó Kecskeméten is sokat olvasott, figyelemmel kísérte a kortárs irodalom legújabb alkotásait. Ő maga így vallott erről 1969-ben: „Barátkozom, ismerkedem a mai írókkal, nem kritikai szemmel nézem őket, hanem, hogy úgy mondjam, szociológiailag. Környezetükkel, korukkal, életükkel, érzésvilágukkal együtt szeretném megismerni és megérteni őket.”⁵ A frissen megjelent művek tanulmányozása mellett kéziratokat is olvasott, ő volt az első számú olvasója a hűséges Kis Margit nyugdíjaskori írásainak, a Zsigmond Ferencről írt monográfiának és a Czóbel Minka-könyvnek. Az első létrejötté azért jelentett számára különös örömet, mert Zsigmond Ferenc a pályatársa, a legjobb barátai egyike volt. A Zsigmond Ferencről írt életrajz szövege, amelyben Kis Margit Vajthó és Zsigmond levelezésének egyes darabjaiból is idézett, tetszett az idős tanárnak, a szeretetteljes, csorbítatlan hűségről tanúskodó írói hangnemet méltónak érezte a tárgyhoz. A kézirat áttanulmányozása után írt levelében e szavakkal fejezte ki elismerését a szerzőnek: „Nagy élmény, s képzelem, milyen boldog azóta, Margit, mióta az utolsó pontot is papírra vetette. Persze nem végleg, mert bár mindent elmondott, mégis a következő évek még mindig kieleveníthetnek emlékezetében olyan élményt is, ha csak egy árnyalatnyit is, amit érdemes megmenteni. Szóval: a szíve vérével írt mondanivaló ez, s ezzel máris megmondtam az értékét. Sok stílusművész irigyelhetné bensőséges hangulatáért, ami a szavak tűzijáték mestereinek melegség utáni vágyakozásában annyiszor kísért, hasztalan. (...) Még csak ennyit: egyszerű, lelkes beszámolójában sok olyan esztetikai [sic!], kritikai jellemzést is olvastam, ami e téren való képességeit is mutatja.”⁶

Vajthó szinte a szó szoros értelmében élete utolsó napjáig dolgozott. Igaz, 1977 januárjában elvesztette hitvesét, de a gyász hónapjaiban is az alkotómunka töltötte ki az életét. Székér Endre

³ Székér Endre i. m. uo.

⁴ Vajthó László: Elfelejtett keringők. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1976, 365-367. A továbbiakban: Vajthó, 1976.

⁵ Dorogi Zsigmond (szerk.): Életem, emlékeim, találkozásaim. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1973. 228.

⁶ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, XIV. 49./4. doboz, 4/b jelzetű irat. Vajthó László magánlevél formában megírt bírálata Kis Margit Zsigmond Ferencről írt életrajzáról. Az eredetileg feltehetően négylapos levél utolsó lapja hiányzik. A levél kelte: 1973. jan. 21.

fogalmazta meg talán a legtalálóbban azt a kitartó élni akarást, ami a kilencvenedik évét elhagyó pedagógust, a fáradhatatlan szellemi munkást betöltötte. Ezt írja róla: „Életét le nem zárulónak érezte. A halálról nemigen beszélt.”⁷ A 90. születésnap kapcsán újra reflektorfénybe, középpontba került a magyar oktatásügy doyenje. 1977. augusztus 24-én a televízióban is bemutatták a róla készült portréfilmet, ebben ő maga mesélt életéről, pályájáról, önarcképét a meghívott tanítványok, barátok emlékezései egészítették ki. A Forrás 1977-es évfolyamának novemberi számában még rövid írása jelent meg Adyról, ugyanebben a hónapban fejezte be, adta postára lektori véleményét Kis Margit időskori vállalkozásáról, a Czóbel Minkáról írt monográfiáról, amelynek megjelenését sajnos már nem érte meg. Vajthó László, a magyar pedagógiatörténet egyik legjelesebb alakja 1977. december 23-án hunyt el. Halálát tüdőembólia okozta, hirtelen távozása magas kora ellenére is váratlanul érte a környezetét. „Évekre tervezett – emlékszik vissza Szekér az utolsó hetekre –, új könyvén dolgozott. Elhunytá előtt pár nappal kedves hozzátartozóival, betegágyától nem messze, a másik szobában még arról beszélgettünk, hogy miként lehetne a közeljövőben megjelentetni új munkáját (Puskin Anyeginjáról).”⁸ Ennek a könyvnek azonban már nem az volt a sorsa, hogy napvilágot lásson.

Ars vitae

Vajthó életén végigtekintve felmerülhet mindenkiben a kérdés, hogyan tudta megőrizni ennyi rendszerváltozás, a politika viharai, az ötvenes évek feszültségteli atmoszférája közepette is kiegyensúlyozott kedélyét, gyermeki optimizmusát. E kérdés megválaszolásához a nagy pedagógus egyik elfeledett alkotását hívom segítségül. Kevesen tudják Vajthóról, hogy nemcsak epigrammák, hanem hosszabb, mélyebb problémákat boncolgató versek is születtek a tolla alól, méghozzá elég jól sikerült költemények. Egy 1942-es versében, amelyet Mécs Lászlóhoz írt, kifejti saját ars poeticáját, jobban mondva ars vitaejét, amelynek szellemében addig is cselekedett, alkotott. A vers címe: *Vajthina ars poeticája*, szellemes szójáték, utalás a híres Arany-versre. Vajthó ebben a versében a bölcs öregkor vágyalmát vetíti elő (a vers megjelenésekor még csak ötvenöt éves, alkotóereje teljében és sikerei csúcán van), s meg is osztja az olvasóval, mi varázsolhatja békéssé, nyugodttá az időskort: részben a belső elégedettség, részben a töretlen alkotómunka, a folyamatos „társalkodás” a nagy klasszikusokkal, a halhatatlan szellemekkel, ez vigaszt és erőt is nyújthat a nehezebb időszakokban, s persze stabil fogódzót jelenthet egy felfordult világban. Az ötvenöt éves tanár már nem mindennel értett egyet a fiatalabb generációk törekvései közül, nem is minden irányzat volt számára világosan átlátható, mégis óvatos az ítélettel, s ezt az óvatosságot ajánlja költőbarátjának is. Szinte prófétai sorok ezek, hiszen 1942-ben még nyilván nem sejtette, hogy 7-8 év múlva milyen korántsem szép új világ fog beköszönteni hazánkban, mégis, az örök idealista, a mindenben és mindenkiben jót kereső, jót felfedező pedagógus a kulturálisan erősen sorompók közé szorított ötvenes és hatvanas években is megtalálta a maga alkotási területét, és a két agykori visszaemlékezésében bátran rajzolt félig-meddig pozitív, szerethető, szimpatikus képet a Horthy-korszak magyar középiskolájáról.

A Vajthó-féle titok tehát a rendszerektől és aktuális politikai trendektől független alkotómunka; az örök értékek őrzője és továbbadója nem is vallhat mást, a megfelelő távolságtartás a politika ingoványától és saját becsvágyunk alapos megregulázása, visszafogása segíthet egyedül abban, hogy öregkorunkban minden keserűség nélkül tekintsünk vissza a mögöttünk lévő ese-

⁷ Szekér Endre i. m. uo.

⁸ Szekér Endre: i. m. uo.

ményekre, ugyanakkor minden félelem nélkül nézhessünk szembe a közelgő elmúlással. Az ötvenöt éves férfi, aki még csak az öregedés első jeleivel szembesült, és bátran készülhetett hosszú és tartalmas további alkotótevékenységre, ezekben látta a békés, derűs öregség előfeltételeit. Erdemes azonban magából a vers szövegéből is hosszabban idézni,⁹ hogy a vajthói gondolat a maga teljességében megjelenhessen:

*Bizony, a nemzedékek jönnek, tűnnek,
Minden év újabb avató ünnep,
Minden nap új plakát, új név,
Új program, új érzés, új hév.
Oh, mily tolongás! Oh, mily ürge-fürge
Hírért, névért ma minden anyaszülte!
Akinek újság nem hozza nevét,
Aki gyáván még a légynek se vét,
Ki nem készül mindennap új startra,
Nincsen naponta itt-ott nyilvántartva,
Egy szó, mint száz, nincsen rajta listán,
Elöl vagy hátul,
Siettetőnek, avagy gátul,
Legalább az „ott voltak még” között;
Élve sem él már, bús kiöklözött,
Kísértet, teste sincsen is tán.*

*Ennél bizony szebb, mit sem adni rája,
Hogy számon tart-e még a tömeg szája.
Oh, voltál már a fórumon elégszer!
Ha mindig rajtad: elkopik az ékszer.
Ám arcodat sosem keresék,
Mindenütt vár rád egy üres szék,
Fenntartva, s bár ne kérdeje senki,
Mind csak a Te személyedet jelenti.
Viszont, ha mindig látnak,
Zsákmányul ellenfélnek és barátanak,
Megünnánák, s Magad is ünnád.
Ellenben otthon híven vár a munkád,
És mindenért kárpótol,
És mindig jókor.
S várnak az eddig Voltak,
Nem „élő költők”: halhatatlan Holtak.*

1942-ben, még javában aktív tanárként egy ilyen kiegyensúlyozott, hiúságoktól és szereplés-vágytól mentes öregkor víziójával ajándékozta meg Vajthó papköltő barátját, Mécs Lászlót és önmagát. Vajthó időskori arcképének megrajzolását mi mással is lehetne zárni, mint annak megvizsgálásával, sikerült-e megvalósítania az 1942 utáni 35 esztendő alatt, de különösen az 1950 utáni évek alatt a fenti ars poeticában kitűzött célt, sikerült-e eljutnia a versében megénekelte független (majdnem sztoikus) nyugalomhoz és belső harmóniához. Vajon békében élt-e

⁹ Vajthó László: Vajthina ars poeticája. Mécs László pacsirtalelkének. = Diárium, III. (XII.) évf. 2. sz. (1942. febr.) 41–42.

önmagával az idős írótanár? Vajthó László mindkét visszaemlékezésében, a *Tanári pályám emlékezete*ben és az *Elfelejtett keringők*ben saját maga is végzett egy kis számvetést, megpróbálta összegezni, hogy az életét vezérlő elvek milyen eredményekhez segítették, és miktől ütötték el, milyen öregkort mondhatott magáénak. Szavaiból kiderül, hogy nem elégedetlen a megfutott pályával, de ez a belső elégedettség csak egy csendes, visszafogott érzés maradt nála, nem fordult át önelégültségbe, méghozzá azért, mert tudatában volt mindig a mulasztásainak is. Ezért is helyesebb talán, ha elégedettség helyett inkább a sorssal való megbékélést, kiegyezést emlegetünk, hiszen számos terve volt még, amelyet nem válthatott valóra, kidolgozatlan, megíratlan ötletek is nyomasztották, úgy érezhette, adósságai vannak, amelyeket nem tudott kiegyenlíteni. Ezt a lelki ismeretére nehezedő terhet a következő kontextusban említette az *Elfelejtett keringők* utolsó előtti lapján: „Vagy már búcsúzni is illenék? De hiszen annyi mondanivalóm volna még! Ha még Goethe, Arany s más nagyok töredéknek érezték alkotói életüket, mit mondjon a magamfajta, akiről legfeljebb annyi marad meg, hogy tanítványaival hagyománymentést végzett, s néhány epigrammája sem a gyengébbek közül való? Valóban, e pillanatban égetően érzem, hogy sok mindennel tartozom még, főként századunk magyar irodalmáról, melynek egyik legöregebb élő szemlélője vagyok.”¹⁰ A végső mérleg, melyet a könyve végén megvon, mégis pozitív. Régi ismerőse, Csomai Győző egy kétszavas mondatban foglalta össze Vajthó életének lényegét: „Gyönyörűen éltél!” Vajthóban megragadt ez a két szó, és sokat morfondírozott azon, mit is akarhatott ezzel kifejezni a barátja, valamint hogy igaza volt-e egyáltalán, megfelel-e a valóságnak ez a megállapítás. Miben is állt akkor Vajthó szerint életének és különösen időskorának a gyönyörűsége? Talán abban, hogy egész életében középiskolai tanár volt, az is maradt, nem futott délibábok után, hanem a saját köreiben teljesedett ki, ott alkotott maradandót. (Egyetlen próbálkozása volt csupán, amikor – ismerősei unszolására – ki akart törni a középiskola világából, 1943-ban ő is megpályázta a debreceni egyetem magyar irodalomtörténeti katedráját, de alulmaradt Kerecsényi Dezsővel szemben. Később már nem is bánta, hogy nem lett professzor.)

Hosszú élete végén megadott neki az az öröm is, hogy megérte régi sorozatai – kicsit módosított formájú – folytatását, újjászületését. A *tanítás problémái* című sorozat 1969-ben indult el újra, a 70-es, 80-as években élte virágkorát, de még 1990-ben is jelent meg könyv ebben a sorozatban. Vajthó eredeti sorozatához hasonlóan az új széria darabjai is elsősorban az irodalom- és anyanyelvtanítás speciális kérdéseivel, a műelemzés módszereivel és az anyanyelvi képességek fejlesztésével foglalkoztak. A sorozat szerzői között ott találjuk Hernádi Sándort, Zsolnai Józsefet, Bácskai Mihályt, Tüskés Tibort, Fried Istvánt, Forgács Annát, Cs. Nagy Istvánt, Kiss Tamást, Szende Aladárt, egy szóval a 70-es, 80-as évek hazai magyartanításának legismertebb képviselőit, felsőoktatókat, kísérletező tanárokat, középiskolák lelkes pedagógusait. Vajthó, akihez már a *Tanári pályám emlékezete* című visszatekintés írása közben elért a különös feltámadás híre, így üdvözölte említett könyvében az új sorozatot: „Így hát nem furdal komolyabb önvád, sőt megilletődve hallom, hogy egy idő óta elcsendesedett második sorozatomnak az új pedagógiai világban „folytatása következik”, vagyis a mai pedagógiairányítók méltónak tartják kezdeményezésünket, hogy magasabb szinten lángralobbantsák a mi elgondolásunkban akkoriban még csak pislákoló szikrát. Bárcsak megvalósulna, nagyobb tért hódítana a tervezett vállalkozás!”¹¹ Vajthó kívánsága teljesült, a hazai szakmódszertani irodalom egyik legsikeresebb, legnépszerűbb sorozatává vált a 80-as évek elejére *A tanítás problémáinak* új változata. Jóval szerényebb módon, egy-

¹⁰ Vajthó, 1976. 387.

¹¹ Vajthó László: Tanári pályám emlékezete. Tankönyvkiadó, Bp., 1969. 277. A továbbiakban: Vajthó, 1969.

egy elszigetelt kezdeményezés formájában a Magyar Irodalmi Ritkaságok is folytatásra talált: így például az ELTE Apácai Csere János Gyakorló Iskolájának munkaközössége 1962-ben sajtó alá rendezte, jegyzetekkel látta el és kiadta Kisfaludy Sándor ifjúkori naplóját, majd ugyanennek az iskolának a munkaközössége 1967-ben Horvát István 1805 és 1809 között vezetett pest-budai naplóját jelentette meg, hasonlóan alapos szöveggondozó munka után. Révész Gabriella, Vajthó egykori debreceni hallgatója, magyar-német szakos tanárnő a budapesti Kölcsey Gimnázium diákjaival vállalkozott hasonló munkára, 1962-ben az iskola IV. b osztályának érdeklődő tanulói az agilis irodalom-tanárnő vezetésével Földi Jánosnak *A' versírásról* című tanulmányát segítették nyomdafestékhez, így az OSZK Kézirattárának polcáról végre a szakmai olvasóközönség könyvespolcára kerülhetett Földi verstana. A kiadvány visszhangján és a munka sikerén felbuzdulva 1966-ban Révész Gabriella egy másik kézirat megjelentetését is előkészítette egy másik végzős osztállyal. Ez pedig duplán is folytatása volt Vajthó egykori missziójának, mivel ismét egy Besse-nyei-kézirat nyert könyvformát a lelkes pedagógus és diákjai buzgalmának köszönhetően: a *Ró-mának viselt dolgai* című történeti munkája. E kiadás méltatásakor a következő módon kapcsolta össze Biró Ferenc Révész Gabriella és tanítványai tevékenységét Vajthó egykori értékmentő mozgalmával: „Nagyon jó, nélkülözhetetlen segítség ez a kötet az elkövetkezendő idők Besse-nyei-kutatásai számára, méltó folytatása a Vajthó László neve által fémjelzett nemes hagyományoknak, amelynek történetéhez dr. Hollós István igazgató értékes adalékokat is közöl szép elő-szavában.”¹² Ezek a kiadványok elégtételt és egyben visszaigazolást jelenthettek az idős pedagógus számára: utólag is elismerték velük a két világháború közti szerkesztői tevékenységét, ötleteit.

Egykori tanítványok, régi barátok köszöntései és visszaemlékezései

Végül tekintsük át, mikor és hogyan épült fel az a képzeletbeli piederstál, amelyre a volt diákok régi tanárukat állították, s mennyire elnagyolt vonásokkal mintázták meg róla a minden felsőbb rendelkezésnek, tantervnek fittyet hányó tanári öntörvényűség szobrát. Vajthó életének nevezetes évfordulóit, a kerek évszámú születésnapok alkalmát adtak az egykori hálás tanítványoknak, hogy mesterüket a szakma vagy a nagyobb nyilvánosság előtt is felköszöntsék, ünnepeljék, megemlékezzenek arról, hogy elindította őket írói, műfordítói vagy irodalomtörténeti pályájukon. A 70. születésnapon, 1957-ben az Irodalomtörténet című folyóiratban Rába György írása köszöntötte a jubilánst. Ő is olyan Vajthó-tanítvány volt, aki már diákként tanára munkatársává lett, a Magyar Irodalmi Ritkaságok című sorozatban 1941-ben megjelentetett kései Bessenyei-mű, a *Magyarországnak törvényes állása* bevezetőjét ugyanis vele, az akkor tizenhét éves gimnazistával íratta meg a tehetség-felismerésben is páratlan pedagógus.

Rába kiválóan ragadta meg Vajthó irodalomtörténeti egyéniségének legfőbb jellemzőjét, nevezetesen azt, hogy a legendás irodalomtanár személyiségében a művész és a tudós találkozott. A hajdani tanítvány Vajthó tanári erényeként azt említette meg, hogy „művészi problémáktól izgatott elméje állandóan kutatta és ízező nyelven tolmácsolta az élet és az irodalom nagy találkozásainak élményét.”¹³ Azt sem hallgatta el, hogy Vajthó az aprólékos didaktikai szempontokat mellőző pedagógus volt, megfogalmazása szerint egykori tanára „óráján hiába keresték volna tanárjelöltek a módszeres egységeket, tervszerű osztályfoglalkoztatást vagy más vaskalapot.”¹⁴ De a sorokból érezhető, hogy Vajthóhoz méltatlan is lenne, ha ugyanazzal a mércével mérnék, mint az átlagpedagógust. Végül Rába kitért Vajthó ötvenes évekbeli tevékenységére, nem hagyta emlí-

¹² Biró Ferenc: Bessenyei György: Rómanak viselt dolgai. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1967. 695.

¹³ Rába György: Vajthó László 70 éves. = Irodalomtörténet, 1957. 258.

¹⁴ Rába i. m. 258.

tés nélkül azokat az új működési terepeket, elfoglaltságokat, amelyeket a nyugdíjas évek alatt talált magának az örökifjú, szüntelenül dolgozó mester. Ezt a páratlan időskori aktivitást a következőképpen mutatta be: „A *Német költők* antológiája versfordításaitól az elmúlt években különös állomásokra jutott el ez a művészi módon egyéni tudós-pálya. Előbb a nyugdíjhoz, majd később, talán figyelemképpen, általános iskolai helyettesítéshez és Verne-fordításhoz. És ő mindkét «figyelmesség»-nek örült! Energiájának új munkaterületet talált, s ennél nagyobb öröm nem érhetne. Csak bennünket érhetne nagyobb öröm, ha kortársairól szóló emlékezéseit könyvalakban olvashatnánk.”¹⁵ Ez az utolsó mondat sejteni enged, hogy az *Elfelejtett keringők* alapötlete és talán kéziratának egy része is megvolt már az ötvenes évek végén.

Az 50-es évek végén még egy portré születik Vajthóról; egykori második otthona, a Berzsényi Gimnázium 1958-ban ünnepelte alapításának századik évfordulóját, s ebből az alkalomból emlékkönyvet jelentetett meg.¹⁶ A gondos összeállítású centenáriumi kiadvány számára Hegedűs Géza készítette el a Vajthó életét és munkásságát röviden bemutató fejezetet. Ettől kezdve kettőjük neve együtt fut, szinte egymástól elválaszthatatlan, és nem lehet elhallgatni, hogy ez a szoros összefonódás nem kedvezett Vajthó árnyalt értékelésének: addig-addig formálgatta magában Hegedűs az élményeit és azok tanulságait, amíg Vajthó-méltatásai – melyek persze fontos megállapításokat is tartalmaztak – kicsit elhomályosították Vajthó igazi arcát. A rendületlenül újat akaró, a hivatalos irányvonallal, a felsőbbbséggel makacsul szembeforduló tanár képe inkább egy romantikus tanügyi regénybe illő; Hegedűs többször is túlzásba esik a forradalmár pedagógus ábrázolásakor, a valóságban Vajthó inkább kiegyensúlyozó, konszenzusteremtő alkat volt, pontosan tudta, milyen keretek között kísérletezhet, meddig mehet el módszertani újításában.

1964-ben jelent meg Vas István *Nehéz szerelem* című önéletrajzi regénye. A gimnáziumi tanulmányokról szóló részben Vajthónak is szentelt néhány mondatot a költő. Ő elsősorban Vajthó szenvedélyes magyarázataira emlékezett, amelyekkel – az emlékező vélekedése szerint – azt szuggerálta önkéntelenül is a diákjainak az értékes szépirodalmi művek bővületében élő tanár, hogy „az irodalomhoz csak szenvedéllyel lehet hozzáférni, s hogy az irodalom tárgya is a szenvedély, valami merőben más, mint a többi tantárgy.”¹⁷ Különböző az elismerő, méltató mondatok mellett Vas művében azért halvány kritikai megjegyzések is felbukkannak. Így például elgondolkodtató a költőnek az az észrevétele, hogy egykori magyartanára úgy adott elő, mint-ha magyarázatai nem az osztály egészének, hanem csak az „értő keveseknek” szólnának. Azt is megjegyzi ezzel kapcsolatban az önéletrajzi mű szerzője, hogy Vajthó neves módszertani füzetében, a *Tanulók szerepe az irodalom tanításában* című írásban ismertetett módszert, a diákok aktív közreműködésére, sőt tanári-értelmezői szereplésére építő újítást is csak arra néhány diákra alapozta, akik az említett „kevesek” közé tartoztak. Vas megállapítása szerint tehát demokratizmus és arisztokratizmus izgalmas keveredése jellemezte a vajthói gondolkodást. Nem mulasztja el megemlíteni azt sem, hogy egykori tanára tehetségéhez és egyéniségéhez a bátorságon és merészségen kívül a gunyorosság is hozzátartozik.¹⁸

Ám ezek a kijelentések korántsem bálványdöntögető célzatúak, nem is tiszteletlenek, csupán pontosítják, kiegészítik az addigi Vajthó-képet, és egyéni színt adnak Vas István Vajthó-interpretációjának. A költő egykori tanára iránt érzett tisztelete és tanítványi ragaszkodása mindvégig

¹⁵ Rába: i. m. 258.

¹⁶ Benkő Barnabás (szerk.): A Budapesti XIII. kerületi Berzsényi Dániel Általános Gimnázium centenáris emlékkönyve 1858-1958. Berzsényi Dániel Általános Gimnázium, Bp., 1959.

¹⁷ Vas István: *Nehéz szerelem*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1964. 148.

¹⁸ Uo. 202.

törtetlen maradt. Ezt a tanítványi szeretetet tükrözi a Vajthó László nyolcvanadik születésnapja alkalmából írt 1967-es köszöntője. A meleg hangú születésnapi írásban kiváló retorikai érzékkel megfogalmazott kérdésekkel hívja fel a figyelmet Vajthó tehetségének és tevékenységének sokoldalúságra, miközben egy villanás erejéig felelevenítette Vajthó 1941-es műve, a *Mai magyar költők* című antológia körül kitört vihart, amelyet az okozott, hogy a szerkesztő – nem kevés bátorsággal – zsidó alkotók műveit is beválogatta a kötetbe. Vas István mívés költői kérdéseiben a következőképpen gyűjtötte csokorba Vajthó érdemeit: „És kit ünnepeljünk benne? A költőt, keserűségükben is nevelő szeretettel kihegyezett epigrammák szerzőjét? A *Nana* – és éppen a *Nana* – fordítóját? A Bessenyei-, Reviczky-, Palágyi-kutatót, kutatásnak és romantikus azonosulásnak szemérmes vegyítőjét? Alapvető antológiák szerkesztőjét, meg nem feledkezve a legemlékezetesebből, a *Mai magyar költőkről*, amelyet a baljóslatú 1941-es évben adott ki, céltáblául állítva tiszta nevét gyilkos kedvű bértollnokoknak, szennyes és veszélyes támadásoknak, leginkább Radnótiért meg értem – azahogy végső soron mégiscsak éppen a saját tiszta nevéért.”¹⁹ Vas elsősorban a kiváló tanárt látta és ünnepelte a nyolcvanéves élő legendában, még abban a hősiesség kiállításban is, amelyet a 41-es antológia összeállításában mutatott Vajthó, inkább a jó tanár gesztusát vette észre.

A 90. születésnapon ismét Hegedűs Géza köszöntötte a neves mestert egyik országos napilapunk hasábjain. Hegedűs köszöntése elsősorban Vajthó nyitottságát, új szellemi áramlatok iránti fogékonyságát emelte ki, valamint Vajthó minden autoritást mellőző tanári attitűdjét méltatta. Vajthó színes órai magyarázataira visszaemlékezve Hegedűs különösen lényegesnek tartotta egykori tanára egyik szerencsés adottságát, nevezetesen azt, hogy kivételes megjelenítő erővel tudta odavarázsolni tanítványai elé a tárgyalt írók, költők egyéniségét, szinte életre galvanizálta a szavaival a régóta porladó nagyságokat. „Klopstockról, Lessingről és Goethéről mesél – írja Hegedűs ötvenéves emlékeit idézve –, szinte pletykázik bizalmas tudnivalókat, s ezzel készíti elő, hogy személyes barátként tudjuk megszeretni Kazinczyt. Azután szinte egyszerre beszél kuruc énekekről, Csokonairól és Baudelaire-ről, hogy utána jobban, sokkal jobban értsük Adyt meg az egész Nyugatot. (...) Ez a minden megnyilvánulásával «szabálytalan» tanár egyszerre volt bontakozó szellemünk atyja és kamaszlétünk pajtás-barátja (Csokonai lehetett ilyen, amikor együtt ivott és pipázott tanítványaival).”²⁰

A tanítványok visszaemlékezéseit olvasgatva azt vehetjük észre, hogy a hiteles Vajthó-portré kialakításában nem az egykori diákok minősítő mondatai, hanem az általuk felelevenített epizódok, szituációk, iskolai jelenetek segítenek a legtöbbet, hiszen egy tanárról az órai és órán kívüli viselkedése, döntései, váratlan helyzetekre adott reakciói adják a legigazabb képet. A megőszült diákok emlékezetében megőrzött tanári gesztusokból, a néha pedagógiai szempontból esetleg vitatható eljárásokból, megoldásokból rajzolódik ki, milyen ember és pedagógus volt Vajthó László. Ilyen beszédes, sokatmondó jelenet például az, amelyet a már fentebb idézett Vas István elevenített fel egy 1976-os televíziós interjúban. (Vajthó ekkor még élt, elvileg láthatta is ezt a Vas Istvánról készült portréfilmet.) Vas a gimnáziumi éveiről a következőket nyilatkozta Réz Pálnak: „Hát ott volt a nagyszerű Vajthó László, az nagyszerű ember volt, talán az egyetlen nagy tanár-élményem. Például, hogy jellemezzem őt: én, sajnos, túl korán voltam avantgardista, és túl korán hagytam abba, ennél fogva a gimnáziumban voltam a legavantgardistább és ott akkor írtunk

¹⁹ Vas István: Isten éltesse, Tanár Úr! = *Böhm Edit* (szerk.): Tanárunknak tisztelettel. Irodalmi emlékkönyv. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Bp., 1991. 125-126.

²⁰ Hegedűs Géza: Nemzedékek tanítómestere. Vajthó László kilencvenéves. = *Népszabadság*, 1977. jún. 21. 7.

egy dolgot az Arany János lírájáról, megelőzve bizonyos mai akadémikusokat, ugye, azt írtam, szégyene a nemzetnek, hogy nagy költőnek tartja Arany Jánost, aki Baudelaire és Whitman korában úgy írt, mint ahogy Arany János írt. És erre, igaz, hogy nem adta ki az Akadémia azt a dolgot, de nem is lett botrány belőle. Vajthó azt írta rá, hogy „sületlen marhaság jól megírva, nem osztályozom”. Ebből is meglátszik, hogy milyen nagyszerű tanár volt.”²¹

A Vajthó halála utáni hetekben több nekrológ is napvilágot látott, azonban ekkorra már mozdíthatatlannak bizonyult a tanítványok által felépített szobor: a Vajthó emléke előtt tisztelgők többsége megmaradt a „szabálytalan tanár” különös alakjának felidézésénél, mintha ez lett volna a legjellemzőbb vonása Vajthó nevelői portréjának. Igazából egy zseniális különcöt állítanak elének ezek a nekrológok, egy egyénieskedő pedagógust, akinek a tehetségét elismerték, de nem feltétlenül tartják megvalósíthatónak vagy követhetőnek az ő nevével fémjelzett tanáreszményt. Antal Gábor, aki az Irodalomtörténeti Közlemények hasábjain tiszteltette Vajthó emléke előtt, rövid nekrológjában több helyen is utal az elhunyt tanár minden pedagógiai hagyományt és racionális tervezést mellőző, szabálytalan óráira, extravagáns tanításmódjára. Ez azt mutatja, hogy a tanítványok kliséit már ekkor sem lehetett lehámozni a köztudatban élő Vajthó-képről. Az említett nekrológ a következő portrét festi a hosszú életű tanárórásról: „Valóban másokkal össze nem hasonlítható, – ifjúkori mestere, Riedl Frigyes szavával «a szabálytalanságokat és zaklatottságokat is szabállyá és törvénnyé formáló» – volt a tizedik X. küszöbén távozott tanár-író-filológus életútja és személyisége. ... A memoárok már összefüggnek pedagógiai teljesítményével, amely viszont több, mint példás. Igaz, ezen a téren sem fejtett ki alapvető elméleti munkálkodást és – azok, akiket egykor tanított, tudhatják – középiskolai és főiskolai tanárként sem volt pedáns «mintakép». Sőt, ha van «szórakozott» tanár, akkor ő volt az. De – szinte mellékesen – bevonta diákjait (és nem csupán a legjobbakat) irodalomtörténeti sorozatok anyaggyűjtésébe, antológiák szerkesztésébe, irodalmi műsorok rendezésébe; a maga «rendetlen»-nek tűnő oktatási módszere előképe volt mindannak, amit ma «rendhagyó irodalomóra»-nak szoktak nevezni.”²²

Vajthó halála után is több egykori tanítvány önéletírásában, emlékezésében felbukkant a felejthetetlen magyartanár, a legendás pedagógiai virtuóz alakja. Hegedűs Géza önéletrajzi tetralógiájának a gyermekkort idéző kötetében, az *Egy jól nevelt fiatalember felkészül* című visszaemlékezésében ismét nagy szeretettel és megbecsüléssel írt Vajthóról, de ekkor sem tudta megtartóztatni magát: bőven akadnak sarkítások az általa adott jellemzésben, Vajthó forradalmiságát, lázadó voltát itt is eléggé felnagyítva ábrázolja, és a környezetével való szembenállását is túl élénk fantáziával rajzolja meg. Az a megjegyzése azonban, amelyben az idős Vajthót varázsolja az olvasó elé, jó megfigyelés eredménye, egy kivételes műveltségű értelmiségi remek észrevétele: „A legfranciásabb értelemben vett józan ész derűs apostola volt mindhaláláig – írja a régi tanítványi tisztelettel Hegedűs – (és derűsen tiszta értelmű maradt kilencvenegyedik életévében is, végső napjaiban ugyanúgy szívta-fújta a pipafüstjét, iszogatta a konyakot, ha eszpresszóasztal mellett beszélgettünk egyszerre mindenről; mert az is a Vajthóságához tartozott, hogy egyszerre tudott, olykor egy mondaton belül, esztétikai, lélektani, társadalmi, etikai véleményt mondani akár úgy, hogy egy verssorról eszébe jutott egy olyan anekdota, amely többfelé is azonnal érthető véleményt jelzett).”²³

²¹ *Vas István*: Folyamatos jelen. = *Vas István*: Körül-belül. Tanulmányok. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1978, 267-268.

²² *Antal Gábor*: Vajthó László 1887-1978. = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1978. 268. (A címben helytelenül szerepel a halálórási évszám, hiszen Vajthó 1977 végén hunyt el.)

²³ *Hegedűs Géza*: *Egy jól nevelt fiatalember felkészül*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1984. 213.

Az önéletrajzi sorozat másik kötetében, *A tegnap alkonyában* már íróvá válásának történetét meséli el Hegedűs, de kedvelt gimnáziumi magyartanárának alakja ebben a könyvben is felbukkan egy-egy epizód vagy utalás erejéig, s az a páratlan műveltség, az a különleges megjelenítő erő, amely már a gimnazista Hegedűst el tudta varázsolni, a már jóval kritikusabb egyetemistát és kezdő írótt is ámulatba ejtette. Hegedűs ugyanis a húszas évei elején járt, amikor megfogant agyában a Magyar Játékszín ötlete, s e vállalkozás nyitódarabjául Bessenyei halhatatlan színművét, *A filozófust* választotta. Ki másról is kérhetett volna Bessenyei-témában eligazítást, ha nem egykori irodalomtanárától, Vajthó Lászlótól? Vajthó a tőle megszokott segítőkészséggel állt volt diákja kezdeményezése mellé, a lakásán fogadta a rövid életű Játékszín elindítóit, s hasznos tanácsokkal látta el őket. A következőképpen idézte fel Hegedűs a nem mindennapi élményt jelentő találkozást: „Egy ízben Halmos Ilonkával, Valér Erikkel és Gellért Endrével felmentünk hozzá. Szokása szerint feketekávéval kínált, árasztotta a pipafüstöt, mi is bőségesen dohányoztunk az innivalók mellé. Amolyan igazi Vajthó-modorban dobálta az ötleteket, amelyeket a rendező is, a díszlettervező is, a címszereplő is hasznosíthat. Az ilyen egyszerre csevegő és elmélkedő gondolatáradásoknál szeszélyesen keveredett az anekdota, kultúrtörténelem, lélektan, nyelvészet... és egyszerre csak kikerekedett az az idézendő XVIII. század, rokokó ízlésével, felvilágosodott bölcselével, bécsi udvari eleganciájával és hazai elmaradott parlagiságával.”²⁴

1985-ben jelent meg Kis Margit tollából Zsigmond Ferenc életrajza, ebben a könyvben egy egész fejezet szól Vajthó Lászlóról Képek egy önzetlen barátság történetéről címmel. Ebben a részben a harmincas-negyvenes évekbe kalauzolja el a szerző az olvasóit, s bemutatja a két jeles irodalomtörténész, Zsigmond Ferenc és Vajthó László kivételes szakmai-baráti kapcsolatát. A mindössze 300 példányban megjelent vidéki kiadvány sajnos nem jutott el a szélesebb olvasóközönséghez, így a benne található Vajthó-kép is visszhangtalan maradt, noha kevés emlékezésben olvashatunk találébb jellemzést a neves pedagógusról. Kis Margit Vajthó-portréjának az a legnagyobb érdekessége, hogy Zsigmond Ferenc karakterével összevetve rajzolja meg Vajthó negyvenes évekbeli arcképét. Akkori benyomásait a következőképpen összegezte Vajthóról a tanárnő: „Vajthó ellentéte volt barátjának. Annak zárkózottságával, visszavonultságával szemben a megtestesült közvetlenség, mozgékonyság. Egyébként most volt talán tevékenysége csúcspontján. Mindenütt ismerték, szerették és becsülték, mindenütt voltak hívei. Közvetlen modorával mindenkit megnyert az irodalom ügyének.”²⁵ Kis Margit – úgy látszik – az irodalmi életbe való eleven bekapcsolódáshoz, a szervezői-kiadói tevékenységhez szükséges kivételes kapcsolatépítő és -ápoló képességet tartotta Vajthó legjellemzőbb tulajdonságának, mivel a könyv egy másik részében újra megemlítette ezt a tehetséget a következő összefüggésben: „Vajthó a maga mozgékony-ságával otthon volt a könyvkiadóknaál (Dante) élénk kapcsolatot tartott számos íróval, irodalomtörténésszel, így mindig tudott friss irodalmi híreket szállítani a remeteségben élő barátjának.”²⁶

Az 1987-es év, Vajthó születésének századik évfordulója, újabb eredményekkel gazdagította a Vajthó-irodalmat. Ebben az esztendőben látott napvilágot az Országos Pedagógiai Múzeum és Könyvtár kiadásában Vajthó László műveinek bibliográfiája,²⁷ amelynek összeállítása nem lehetett könnyű munka, hiszen Vajthó sokat és sok helyen publikált, tudjuk róla, hogy kevésbé ismert folyóiratokban is jelentek meg írásai. Ugyancsak 1987-ben emlékezést közölt Vajthóról a

²⁴ Hegedűs Géza: *A tegnap alkonya*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1987. 220.

²⁵ Kis Margit: Zsigmond Ferencre emlékezem. Szerzői kiadás. Kunhegyes, 1985. 95.

²⁶ Kis Margit i. m. 136.

²⁷ Gráberné Bősze Klára: Vajthó László 1887-1977. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Bp.

Köznevelésünk évkönyve című periodika,²⁸ emellett országos napilapban is méltatták a tanári és írói tevékenységét.²⁹

A 90-es évek elején egy újabb visszaemlékezésben tűnt fel Vajthó alakja, méghozzá Vikár György, az ismert pszichiáter regényes önéletírásában. Vikár is a Berzsényi Gimnázium diákjaként ismerte meg közelebbről Vajthót, s ahogy a többi tanítvány, ő sem tudta magát kivonni a varázslatos egyéniségű pedagógus hatása alól. Vikár a középiskolás évei lezárására térve szeretetteljes hangon idézi fel azt a feledhetetlen emlékü délutánt, amikor az iskolától búcsúzós nyolcadikos osztály tizenöt tagja a lakásán kereste fel Vajthót, hogy megköszönje élvezetes óráit, tanári gondoskodását. Ezt a szép gesztust mi mással is hálálhatta volna meg az abszolút pedagógus, mint azzal, hogy hirtelen egy rendkívüli irodalomórát rögtönzött a lakására gyűlt tanítványoknak, miután könyvespolca kincseinek egy-egy példányával megajándékozta őket. Ennek a látogatásnak a különleges hangulatát ugyan lehetetlen volt szavakkal visszaadni, Vikár mégis megkísérelte az emlék felidézését a következő mondatokkal: „Végül maga is szívarra gyűjtött és beszélni kezdett. Miről beszélt? Most is, mint mindig, mint az óráin is, az egész világirodalomról, szabadon szököllve egyik témáról a másikra. Zilahy Fatornyok című darabjával kezdte – »papírtornyok azok» mondta –, de néhány perc múlva már Adynál, Arany Jánosnál, Goethénél, Schiller-nél tartottunk. Elandalítottak a verssorok. Szinte lebegtünk. A könyvszekrények inogtak, és Vajthó tanár úr ott állt közöttük, alakját a szivarfüst lassanként ködbe burkolta. Mintha álmodnánk.»³⁰ Ez a pedagógusi magatartás, a tudás önzetlen továbbajándékozásának ez az utánozhatatlan igyekezete még az irodalom iránt kevésbé érdeklődő tanítványokat is megérintette. Ez is Vajthó egyik titka volt: bevonni mindenkit a könyvek és az olvasás bűvkörébe, de úgy, hogy a hallgatói ne vegyék észre a nevelő szándékot, inkább egy kellemes társasági együttlét, egy oldott légkörű csevegés résztvevőinek érezzék magukat. Nem csoda, hogy úgy követte Vajthót a diákjai rokonszenve, mint a hammelni furulyást a zenéjétől elbűvölt gyerekek.

Rába György a *Remények és csalódások* című elbeszéléskötetében állított emléket Vajthónak, méghozzá a középiskolás éveik egyik nagy traumáját megidéző önéletrajzi írásában, „A puska részei”-ben.³¹ Ebben a novellában a Hegedűs Géza emlékezőseivel elindult torzítási folyamat folytatódott, Rába újabb építőkövekkel szolgált a „szabálytalan tanár” mítoszának továbbépítéséhez, így teremtve meg egy teljesen romantikus Vajthó-képet. Rába György említett művében ugyanis a következő módon lép eléink Vajthó László: „Amikor gimnáziumba kerültem – idézi ifjúkori emlékeit Rába –, már faltam a betűt, de gyermeki lobogásomat első középiskolai évenemtől szentesítette egy ősz és kopaszodó gyerek láza, melyet hasonlónak éreztem a magaméhoz. Fittyet hányt a tanmenetnek. Nyelvtanról kellett volna beszélnie? Ő Zrínyi vakmerőnek magasztalt rímeiért próbált lelkesedést csiholni belőlünk. Aranyt kellett magyaráznia? Hiszen magyarázta, mert még prózáját is csodálta, de összekapcsolta Byronnal, ami még igazolható volt, de párhuzamot vont a Nyugat nagyjaival, Adyval, Tóth Árpáddal. Csapongott századok, írók és műveik közt, s én mint sárgacsőrű, aki épp tanul csipogni, azt hittem, szédülten még úgy véltem, ez a láthatatlan szálakat összekötő fecsketánc messzi korok, távoli országok s még rokontalanabb gondolatok közt maga az irodalom. (...) Én két lépéssel a föld felett jártam, csupán azért fogtam talajt, hogy dolgozatíráskor hozzam, vigyem a füzeteket. Vajthó famulusának tekintettek. Órák előtti szüne-

²⁸ Tóth Gyula: Vajthó László. = *Petró András* (szerk.): Köznevelésünk évkönyve 1987, Tankönyvkiadó, Bp., 168–173.

²⁹ Tóth Gyula: Vajthó tanár úr. = *Népszabadság*, 1987. jún. 22. 7.

³⁰ Vikár György: Az emlékezés ösvényein. Balassi Kiadó, Bp., 1994, 75.

³¹ Rába György: *Remények és csalódások*. Orpheusz Kiadó Kft., Bp., 2000. A mű a Digitális Irodalmi Akadémia honlapjáról is elérhető.

tekben nemegyszer értem jött. Mellette loholtam az emeleten, amíg könnyített a szívén; családos ember létére lelki Robinsonként élhetett.”³² A Rába-féle jellemzésben megjelenő Vajthó alakja, aki családjában nem talál a terveit megértő, támogató rokon lélekre, így diákjaival osztja meg legújabb ötleteit, igen tiszteltetreméltó és nemes, különösen a Rába által hangsúlyozott intellektuális magányban, azonban erre a figurára Rába ecsetje pakolt fel számos színt és vonást, ezeknek pedig nincs semmi közük a valós Vajthóhoz és körülményeihez. Schilling Rózsa, a feleség, Vajthó számára nemcsak a nyugodt családi háttér megteremtője volt, hanem egyenrangú intellektuális társ is, művei legelső olvasója és kritikusa (különösen időskorában). Ha Vajthó az akkori tanár-diák érintkezés íratlan törvényein jócskán túllépve bizalmas is volt a diákokkal, annak nem az volt az oka, hogy nem talált fogékony hallgatóságra családi körben, hanem az, hogy igen erős volt benne a közlési vágy: szívesen mesélt az őt aktuálisan foglalkoztató tanulmánytervekről, megírásra váró ötletekről az arra érdemes tanítványoknak. Rába az írásában parttalanul csapongó, el-elkalandozó tanárként jeleníti meg Vajthót, az ilyen típusú tanárok mentségére szokták általában felhozni, hogy éppen hatalmas műveltségük teszi őket nehezen követhetővé, hiszen minden apró mellékes utalásról egy újabb és újabb lehetséges párhuzam, kiegészítés jut eszükbe. Vajthó esetében – ha hajlamos is volt az elkalandozásra – azonban tudnunk kell, hogy az ő nagy irodalomtörténeti erénye éppen a különböző korok hasonló tendenciáinak, a különböző alkotói életművekben fellelhető parallel jelenségeknek, az egyes költők egymásra hatásának finom megfigyelése, gondos észrevétele volt. Nem öletszerűen, rapszodikusan csapongott az egyes életművek között, nem fantáziája pillanatnyi önkényének engedve kapcsolt össze egymástól korban és stílusban távol álló költőket. *Két költőnemzedék arca* című munkájának alapötlete eleve az, hogy a látszólag egymással szembenálló irodalmi táborok képviselői tanulnak is egymástól, hatnak egymásra, a konzervatívok sem tudják magukat kivonni a modernek hatása alól, ahogy az utóbbiak sem tagadják meg teljes egészében az irodalmi hagyományokat. Amikor Arany János kapcsán hirtelen Adyra vagy Tóth Árpádra tér át Vajthó, az sem véletlen. (Rába éppen egy ilyen „csapongást” említ.) Az Irodalomtörténeti Közlemények a negyvenes évek elején közölte Vajthó egyik izgalmas tanulmányát *Arany János és a magyar rím* címmel, amelyben – többek között – arról értekezett, milyen folytatása, utóélete volt a magyar költészetben az Arany-féle rímhagyománynak.³³ E tanulmány meglepő kijelentései között szerepel az is, hogy még Ady esetenkénti rímválasztása és Tóth Árpád néhány megoldása sem áll messze az Arany rímhasználatától, az általa teremtett gazdag, de éppen a határai miatt is sajátos rímvilágtól. Elképzelhető, hogy a Rába által felidézett kép mögött is egy hasonló gondolatmenetű magyarázat volt, csak időközben már kiesett a volt tanítvány emlékezetéből a szokatlan asszociáció kontextusa. Mindenesetre, ha jól megvizsgáljuk Vajthó szabálytalanságait, sokszor nagyon is következetes szabályérvényesítést találunk bennük, de ehhez meg kell ismerni a vajthói gondolkodás alappilléreit, vezérelveit.

Nagyszerű tanár és közpszerű író?

Vajthó László egész életén, munkásságán végigtekintve nem érdektelen körüljárni azt a kérdést, vajon tanári vagy írói életműve az értékesebb, tanárként vagy íróként hagyott mélyebb nyomot a magyar kultúra és oktatás történetében, s ő maga vajon melyik tevékenységi kört, a pedagógusit vagy az alkotóit tartotta fontosabbnak. Azt gondolom, kevés olyan írótanár van a magyar pedagógia-történetben, akinek esetében ez a két önkifejezési mód, az írás és a tanítás eny-

³² A részlet az elbeszélés digitalizált változatából származik. A letöltés ideje: 2012. aug. 17.

³³ Vajthó László: Arany János és a magyar rím. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1942. 109-131.

nyire szorosan összefonódott, így nem is olyan egyszerű megválaszolni a feltett kérdést. Ő maga – a levelei tanúsága szerint – a tanítást érezte elsődrendű életfeladatának, és amikor új tanítási alkalom adódott számára, szívfájdalom nélkül hagyta ott az íróasztalt, hogy újra gyerekek körében mesélhessen a magyar és világirodalom remekműveiről és halhatatlan szerzőiről. Egyik 1954-es levelében, amelyet néhány hónappal azután írt, hogy ismét katedrára állhatott, ha csupán általános iskolában is, a következőképpen nyilatkozott a kétféle munkakör magában megállapított sorrendjéről Kis Margitnak: „Nálam fordítva van, mint Arany Jánosnál: ő fiatalon forgatta a fejében, hogy hátat fordít az irodalomnak s józan ember lesz (hálistennek, nem sikerült); én öreg fővel kezdek újra tanítgatni, miután 3-4 évig önzetlen szívvel puskinkodtam, csodálkozó-feddő vagy kaján pillantásoktól követve.”³⁴ Egy évvel később, 1955-ben ugyannerre célzott Kiss Tamásnak, amikor az alábbi vallomást tette: „Az az érzésem, hogy a tanár egyre erősebb bennem, s az író, mintha csak káprázat lett volna.”³⁵ Még az 1969-es kiadású *Tanári pályám emlékezete* is (amelynek kézírata ugyan már 1967-ben eljutott a kiadóhoz) tartalmaz egy ilyen szívemarkoló mondatot Vajthótól a kispesti Adyban végzett helyettesi munkáját elbeszélő részben: „Megvallom, ezer meg ezer esztendeig tanítanék ott, de másutt is, ahol nincs tanár, s az én aggkori pótlásom mégis csak több a semminél.”³⁶ Amikor ezt a mondatot és a benne kifejezett vágyat megfogalmazta Vajthó, már nyolcvanéves volt. Mégis kész lett volna első szóra reaktiválni tanári énjét, ha ilyen jellegű hívást kapott volna. (Voltak ugyan még ekkor is németórái a TIT szervezésében, de egy Vajthó László igazán szívesen mégis magyar irodalmat tanította volna, és természetesen gyerekek körében, hiszen köztük érezte magát a legjobban.)

A végső életút-összegzésben, az *Elfejtett keringők*ben is visszatért Vajthó a régi dilemmára, írói és tanári énjének belső küzdelmére. Itt is arra a következtetésre jutott, hogy a sors inkább tanári sikerekkel ajándékozta meg, de valahol belül mégis fájt a hiúságának, hogy íróként kevésbé tartották számon. Persze erről is a maga visszafogott módján, valódi érzéseit öniróniába csomagolva írt. Önfeltárulkozása a következő formát kapta:

„Bár szerettem volna író lenni, tanár lett belőlem. Ismert és elismert tanár. Író-szándékom folyton feleselt a pedagógussal. Igaz, tanári vonalon el-elismerték írói munkásságomat is, nyilván azért, mert tanárok közt aránylag kevés a nagy író, igaz viszont, hogy sokan írogatnak közülünk. Engem is mint tollforgatót tartott nyilván sok diákom, s valahányszor, nagyobb szünetek után összejöttünk, egyik kérdésük gyakran volt ez:

– Írogat még, tanár úr?

Érdekes esetem volt egy szerető, rég nem látott tanítványommal, nem is olyan rég, amikor pedig lexikonaink már emlegetik a nevemet. Az illető majdnem nyakamba ugrott, s meglepetten emlegette:

– Tanár úr volt a Werbőczipen a legremekebb magyartanárunk!

– Ugyan – dadogtam elérékenyülve, de fojtott izgalommal. – Hát Balázs Sándor?

– Igen – felelte volt diákom gyanútlanul, ártatlanul. – De az író!³⁷

A kortársak – akik nyilván nem tudtak a Vajthó lelkében folyó harcról, arról, hogyan akarta őt elvonni az írói ötletek szirénhangjainak csábítása a tanítás szenvedélyétől – úgy érzékelték, e kétféle alkotói terep, a katedra és az íróasztal nem feltétlenül osztja meg Vajthó erejét, talán inkább megsokszorozza. Pap Károly debreceni irodalomprofesszor, amikor Vajthó szakírói mun-

³⁴ Kis Margit-hagyaték, Vajthó László és Kis Margit levelezése, 59. sz. levél. (A levél kelte: 1954. I. 3.)

³⁵ Kiss Tamás: Kettős tükör. Levelezésláda. Griffes Grafikai Stúdió, Debrecen, 002. 98. (Vajthó László 1955. jún. 28-án kelt levele Kiss Tamáshoz.)

³⁶ Vajthó 1969 172.

³⁷ Vajthó 1976. 249.

kasságát értékelte a habilitációs eljárás során, azt fejtegette, hogy ő nagyon is összhangban látja Vajthó két énjét, írói és tanári munkálkodását. A cizellált megfogalmazások mesterének számító Pap Károly ezt az észrevételét az alábbi módon fejezte ki: „S [Vajthó] munkája becsét nagyban emeli az a lelkes komolyság, amellyel hivatala és hivatása törekvéseit mindig a legszebb harmóniában tudja egyesíteni. Írói eszményeivel hevítgeti át a tanítóiakat, viszont nem egyszer ezek kölcsönöznek szárnyat amazoknak anélkül, hogy bármi alakban zavarnák, vagy akár lankasztanák egymás köreit.”³⁸ Vajthó 1943-as professzori pályázatának bírálatakor némileg hasonló megállapítással vezette be az akkorra már országszerte ismertté vált pesti tanárról alkotott véleményét Pukánszky Béla, aki úgy gondolta, hogy a kezdeti szépírói kísérletek tónusa érezhető Vajthó későbbi szakírói munkásságán is, emellett leszögezte, hogy Vajthó irodalomtörténet-íróként is inkább pedagógus maradt. Ezt a meglátását a következőképpen adta elő professzorkollégáinak: „Vajthó László gazdag és sokrétű munkássága műfordításokkal és eredeti költeményekkel indul meg, s ezekből hajlik át az irodalomtörténetbe. Ez a megindulás tagadhatatlanul hagyott nyomokat irodalomszemléletén: mindig meglátszik rajta a nemes értelemben vett műkedvelő, akit személyes érzelmi viszony fűz nemcsak az irodalomhoz általában, hanem ritmusukhoz, képekhez, sőt egyes szavakhoz is. Nem hiába mondja Vajthó László pályázatában, hogy «tanári kötelességei» vonzották az irodalomtörténet felé, irodalomtörténeti munkáiban valóban mindenekelőtt a tanár szólal meg, akinek életkerete a középiskola, állandóan jelenlévő közönsége a tanulóifjúság.”³⁹ Bár Pukánszky ezt a kijelentést nem feltétlenül elismerésnek szánta (ez kiderül a bírálat folytatásából), Vajthó tisztelői, olvasói maximálisan egyetérthetnek ma is vele. Nem vitatható, hogy Vajthó szépírói és szakírói munkáiban sem tudta megtagadni önmagát, nem adhatott mást, csak mi lényege volt: a jó értelemben vett tanárösszszágot.

Az utókor értékelése nagyrészt egybevág Vajthó önértékelésével: az őt méltató írások egyértelműen fölébe helyezik a pedagógiai teljesítményét az íróinak. Utóbbi tevékenységét korántsem tartják olyan jelentőségűnek, mint a tanári működését. Ezt a különbségtételt már az Antal Gábor tollából származó nekrológban is megtaláljuk. A következő módon tálalta a nekrológ írója Vajthó írói munkásságáról kialakított véleményét: „Nem mondható az sem, hogy igazán jelentős író lett volna, bár nemcsak a nem annyira Heine-hatást, mint inkább Heine-i szellemiséget tükröző epigrammái élvezetesebbek, okosak, s nemesen harcosak, hanem *Jénai diákok* című, 1924-ben napvilágot látott regénye is éppúgy figyelemreméltó, mint több idős – sőt már aggyastyán – korában megjelent memoár-könyve.”⁴⁰

Nagyszerű tanár és középíró: ha tömören szeretném jellemezni a Vajthót, ezt kellene mondanom róla, bár a „Vajthó-jelenséget” talán hiba lenne ilyen fekete-fehér ítéletekkel felcímkézni, annál ugyanis jóval összetettebb értelmezést kíván. Vajthó tisztában volt az írói és tanári munkássága közötti színvonalkülönbséggel, bátran vállalta az utókor előtt is, hogy pedagógusként alkotott igazán maradandót. Nem véletlen, hogy 1970-ben megfogalmazott sírfeliratában a következő bizonyítványt állította ki az általa megfutott pályáról: „*Világhíres művet / nem írtam soha. / Mégis rám mosolygott / Isten mosolya. // Nem lehettem kard, csak / Kovakő valék. / Élesedett rajtam / Három nemzedék.*”⁴¹

³⁸ Dr. Pap Károly: Bírálat Dr. Vajthó László egyetemi magántanári habilitációja ügyében. Kézirat. A debreceni Tisza István Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1934/35. tanévi tanácsülési jegyzőkönyvei.

³⁹ Pukánszky Béla: Jelentés a magyar irodalomtörténeti tanszékre kiírt pályázatról. Kézirat. A debreceni Tisza István Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1942/43. tanévi tanácsülési jegyzőkönyve.

⁴⁰ Antal Gábor i. m. 268.

⁴¹ Vajthó László: Sírfeliratom. Idézi Tóth Gyula: Vajthó tanár úr. = Népszabadság, 1987. jún. 22. 7.

Azt persze hiba lenne feltételezni, hogy Vajthó már pályája legelső éveiben is megmutatta pedagógiai oroszlánkörméit, nem járna helyes úton az, aki a „poeta non fit, sed nascitur” igazságát Vajthó kapcsán a nevelői hivatásra is kiterjesztené. Vajthó esetében ugyanis a tanári hivatás megkedvelése és saját pedagógiai küldetésének felismerése egy nem is túl rövid fejlődési folyamat eredménye volt. Visszaemlékezéseiben őszintén vall pályaválasztása indítékairól és az „eltékozolt” pályakezdő évek bizonytalanságairól. „Családi hagyomány játszott közre, hogy tanárnak mentem – írta 82 éves korában megjelent memoárjában –, nagyapám emléke. No meg a sok vakáció elgondolt édessége. Egyébként semmi különösebb hajlamot nem éreztem a pedagógiai hivatásra. S nem is egyhamar találtam meg az igazi utakat.”⁴² Vajthó első éveit a pedagóguspályán az elvágyódás, a tanári munka taposómalmából való kitörés álma határozta meg. Az *Elfelejtett keringők* alábbi mondata tükrözi a leghívebben akkori lelkiállapotát: „A tanári élet sem tudott meghatni, inkább részvétet éreztem iránta.”⁴³ Ahhoz, hogy nem érezte otthon magát a katedrán, nyilván azok a kezdeti nehézségek is hozzájárultak, amelyekkel minden fiatal tanárnak óhatatlanul szembesülnie kell. Finoman céloz ezekre az elszomorító tapasztalatokra, amikor Kosztolányinál tett látogatására emlékezik. „Keserű tanári élmények után történt [már ti. a látogatás] – írja –, amikor még túlságosan érzékenyen vettem a tanári sors némely megaláztatását, melyet óvatosabban vagy ügyesen elkerülnek, ámbár önérzetük rovására, vagy fel sem vesznek.”⁴⁴

Nem csoda, hogy ezekben az években még inkább a kisvárosi dandy-tanár típusát testesítette meg, aki lovagolt, társasági életet élt, biliárdozott, s nem annyira a tanári önképzés kötelességének tett eleget a szabadidejében. Szinte kínálkozik a kérdés: mikor és minek a hatására következett be életében és gondolkodásában a nagy változás, a pálfordulás, az az állapot, amikor már nemcsak oklevele szerint nevezhette magát tanárnak, de lélekben is azzá vált? Hiszen vidéki éveiben még arról ábrándozott, hogy szabad író lesz, mint Kosztolányi vagy Schöppflin, valódi boldogságot az jelentett számára, amikor írásai napvilágot láttak a Hét hasábjain, s még a fővárosba kerülése után is az irodalmi körökkel kereste a kapcsolatot, az Írók és Hírlapírók Köre által fenntartott Otthon rendszeres látogatója volt. Az idős Vajthó – visszatekintve sokáig elhúzódo, forrongó ifjúságára – az első irodalmi ritkaság kiadásának évét jelöli meg a fordulat éveként, „tanári megtérése” korszakhatáraként. Így utal életének e jelentős esztendejére az *Elfelejtett keringők*ben: „Vidéki tanárkodásomra legjobban illett néhai kitűnő igazgatóm, Kuzmics Ferenc bírálata, minősítése: hol nagy szorgalmú vagyok, hol hanyag, hol szigorú, hol engedékeny stb. Híven jellemezte a tanári és az írói pálya közt tétova vergődés holtpontokkal elegyes állapotát. Ez a vergődés szeszélyes változatokban, mondhatni, mindvégig eltartott, a budapesti Verbőczyben (sic!), sőt a Berzsényiben töltött huszonöt esztendő elejéig, talán pontosan szólva 1929-ig, de erről majd később ...”⁴⁵ A diákjaival közösen megtalált nemes hagyománymentő feladat, a régi irodalom gyöngyszemeinek újbóli kiadása tekinthető tehát a vajthói pálfordulás előidézőjének, elindítójának. Ettől kezdve Vajthó hivatásszeretete elmélyült, pedagógiai kísérletei, kiadványai egymást követték. Vértel tanárrá vált, s az is maradt haláláig. Amikor valós katedrára már nem állhatott, akkor is tanított, a *Tanári pályám emlékezete* tele van az ifjabb kollégáknak szóló tanácsokkal, saját tapasztalataiból leszűrte tanulságokkal. Írói ambícióit is (részben) tanári munkájának medrébe terelte, amint azt az 1969-ben megjelent emlékezésben is megfogalmazza. E mű

⁴² Vajthó 1969. 53.

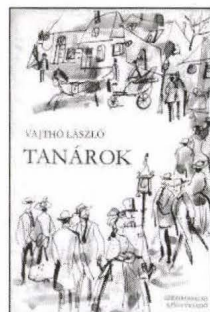
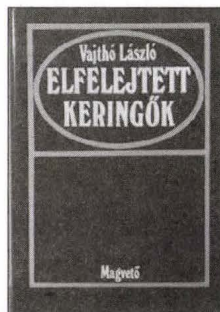
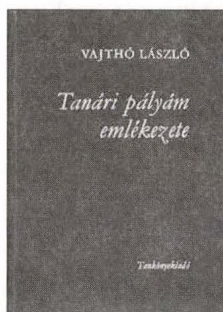
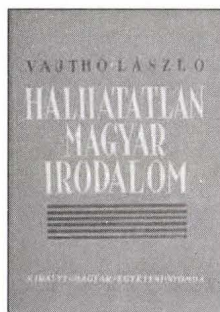
⁴³ Vajthó 1976. 204.

⁴⁴ Vajthó 1976. 200.

⁴⁵ Vajthó 1976. 190-191.

egyik passzusában ugyanis arról elmélkedik, hogy kétféle tanártípust lehet megkülönböztetni. Az egyik csak közvetít, minden eredeti, egyéni szín nélkül. „A másik fajta: félbemaradt író, költő, de jó ízlésű, szigorú kritikus, s ha nem alkotott tankönyvet, irodalomtörténetet sem, elég eredeti, hogy alkotói pályája törmelékeiből adjon is valamit, ha más nem, egy-egy eredeti gondolatzilánkot, ötletet, megfigyelést.”⁴⁶ Vajthó a második tág csoportba sorolta magát, azok közé a pedagógusok közé, akik egykor frói terveket dédelgettek magukban, s ki nem élt irodalmi hajlamaikat a tanórákon juttatták szerephez. Ők nem pusztán közöltek, nem egyszerűen közvetítettek, hanem újratereztették, szinte életre keltették a letűnt idők költőit, íróit a tanulók előtt.

Azt természetesen Vajthó is tudta magáról, hogy nem volt hibátlan, minden tekintetben kritika felett álló a tanári munkálkodása. A *Tanári pályám emlékezetében* őszintén megvallotta, hogy voltak mulasztásai hosszú pedagógiai pályáján, például a visszakérdezés vagy a gyengébbekre való odafigyelés – finoman szólva – nem tartozott az erősségei közé. De ugyanebben a könyvben írt arról is, hogy a tanár előtt sincs elzárva a folyamatos önfejlesztés, önnevelés útja, így sohasem kell feladni a reményt, a Démoszthenészek különböző változatai mind arra adnak példát, hogy kellő önképzéssel, szorgalommal csodálatos változásokat lehet elérni. Ehhez persze arra is szükség van, hogy a tanár higgyen önmagában és szerepe fontosságában. Saját magát – a pályája értelmét sok tévelygés után megtaláló közvetítőt, nevelőt – is ilyenfajta példának tekinthette. E gondolatot hangsúlyozva fogalmazta meg parainézisét fiatalabb pályatársainak, s intő szavai méltó lezárását adhatják a róla szóló tanulmányomnak. „S nem tanácsolhatok más a munkámat követő tanári nemzedéknek sem, – írta a szellemi végrendeletként is felfogható *Tanári pályám emlékezetében* – csüggedtebb hangulataikban sem, hogy önbizalmukat szívből őrizzék, féltsek, önmaguk rossz órái, kísértései ellen is. Mert – hogy önmagam egyik meggyőződéssel vallott szavamat idézzem – génusz ugyan kevés halandó lehet, de a zsenik önfeláldozását tehetségünk szerint mindannyian utánozhatjuk.”⁴⁷



⁴⁶ Vajthó 1969. 241-242.

⁴⁷ Vajthó 1969. 232.

KOVÁCS ELEONÓRA

Vendégek és utazók

Gondolatok Márai Sándor regényeiről

*„Egy délelőtt elindultam a nagybátyám kastélyából,
hogy soha többé ne találjak, sehol és senkinél haza.”*
(Egy polgár vallomása)

A születés pillanatában halandóvá levők s helyzetet feloldani akarók, otthont, állandóságot kereső utazása domináns motívuma több Márai-műnek. Az életen átutazó, mindig úton levő, élethelyzeteken, rendszereken, eseményeken „átsétáló” hősök, a vendégek és az utazók az író alteregóiként járják a világot. Szindbád (*Szindbád hazamegy*), Casanova (*Vendégjáték Bolzanóban*), Ulysses (*Béke Ithakában*) vagy az *Ítélet Canudosban* elbeszélője erősebben viseli magán az író jegyeit, mint általában egy-egy regényalak.

Minden szerzőnél megvan a motívumoknak és témáknak az a jellemzője, amely sajátossá teszi az illető munkáit, s a szövegeket tanulmányozva kiemelhetjük, mi az, ami leginkább foglalkoztatja alkotóját. Márai utazó alakjai, az ideiglenességükben és változékonyságukban magát az Időt hordozó alakok olyan élethelyzetekben mutatkoznak előttünk, amelyekben a világ egyébként érvényes törvényei szünetelnek. A valóság törvényeinek, az élet-halál viszonyának a megváltoztatása, fölfüggesztése, az Idő meghaladására tesz kísérletet: mindez megtörténhet a szerelem, az álom, a betegség, a fáradtság állapotában, a felfedezések, a nagy összefüggések összegzésének pillanataiban. Ez utóbbiak azt az illúziót lopják az ember agyába, hogy valamelyes hatalommal rendelkezik bizonyos ismeretek és helyzetek felett. E természetes időntúli állapotok mellett vannak persze mesterségesek is, ilyenek az utazás, vagy az állandóság illúziójának megteremtése a legkülönfélébb módokon. A múlandóság, a világtörvények alól való mentesség megszerzésére primitív módon is törekszenek: *„Emberek voltak, tehát ittak, mert nem bírták a létezés öntudatát. Mákonyra volt szükségük, hogy megszabaduljanak a személyiség kínzó felelősségétől.”* (*Béke Ithakában*)

A világból való kiválás, kilépés után – például egy állandó vándorlásban – más az események súlya, más a szelekció. Az úton lévő Márai-hősök is ezt tapasztalják meg. Értékek cserélődhetnek fel, egyes dolgok, fogalmak pedig különböző értékeket vehetnek fel. A látszat és a valóság kapcsolata is megkérdőjeleződik. A hétköznapi értelemben vett valóság sok esetben csupán a felszín jelent, s a látszattal azonos, míg a lényeg, az „igazít” kevésbé feltűnő, jelentéktelen részlet is hordozhatja.

Nyomasztó világtörvény a definiálás kényszere; a világ meghatároz, feltérképez, rendszembe illeszt, s ezzel birtokba vesz. Hatalmat gyakorol a részek felett, potenciálisan akár meg is semmisít. E meghatározási szándék az emberekre is kiterjed. Ulyssest szüntelenül próbálják definiálni, e próbálkozások azonban csak félig-meddig sikeresek. Telemakhos fel is sorolja, hogy csak ő egymaga kiket hallgatott meg vándorló apjáról, mégsem járt sikerrel: *„Beszélttem vendéglátó házigazdáival, beszéltem mindazokkal, akik valamikor harcostársai voltak és életben maradtak, beszéltem vádaskodó akhájokkal, nőkkel, akik azt hitték ismerik atyámat, fiaival...”* Ugyanilyen kiismerhetetlen Márai másik hőse, Casanova is. A többi férfi hétköznapi szinten könnyen definiálható: *„... a férfiak apák és férjek és szeretők voltak, s szeretettek férfiasan viselkedni”*. Casanova azonban úgy jelenik meg, mint a Férfi fogalom megtestesülése: *„most láthattak egy férfit, aki olyan igazán és csökönyösen férfi, s csak az, és semmi más, mint ahogy egy tölgyfa semmi más, csak tölgyfa”*. Ez az egyetemes fogalom, mely „csak az, semmi más”, nem olyan értelemben egyféle, mint a valóság síkján, az életben megjelenő szerepek. Ilyen fogalmat kutatnak a szereplők Ulysszre nézve, az „Ulyssességet” akarják meglesni, de földi kategóriákkal befogni az ismeretlent lehetetlen. Egyetlen ember is, apró részként ugyan, de az Egész hordozója lehet, így aztán épp olyan nehéz meghatározni, mintha a világot akarnánk átfogni. Emiatt nevetséges annyira Menelaos amúgy is zavaros visszaemlékezése: *„Mert az igazság úgy hangzik, hogy én vagyok az egyetlen ember a kortársak között, aki ismeri Ulyssest.”* Az igazság fogalma e földi értelemben nem feltétlenül azonos a „kilépett állapotok” igazságával. *„Az igazat akarom mondani. Ezzel talán megsértem emléket, mert ő nem sokat tartott az igazságról. Mesterien hazudott”* (Pénélopé Ulysszről) Lehet-e eldönteni bármiről is, hogy igaz-e, elég, ha igazi. Nagyjából ezt jelenti az a tény is, hogy Casanova, a hivatásos „szélhámos” hűségese a műfajához, ahogy Ulysses is az övéhez.

Márai azt sugallja, hogy a világ és az élet sokkal nagyobb és határtalanabb, mint azt a szokványos kategóriák mentén leírni próbálók vélik. Megkísérlik behatárolni, birtokba venni a világot, az embereket, a történeteket, a halandók törvényei szerint akarnak eljárni. E vándorlók azonban kívül esnek ezeken a törvényeken és kategóriákon.

A világ definiálási kényszeréhez társul az intézményesítés gyakorlata is. Ithakában intézményes találgatás folyik. Vajon jön-e Ulysses? Program lett, hogy várják. Casanova pedig: *„a fémjelzett csábító, a hivatásos hűtlen szerető, ő volt a hatóságok által megjelölt nyilvános veszedelem”*. Az *Ítélet Canudosban* című regény egy brazil kísérletről, lázadásról, egy vallási fanatikus szekta kiválásáról veszi az ötletét, s a szokványos társadalmi működésből való kilépés eredményességét vizsgálja. A „Canudos-jelenséget” is megpróbálják intézményes keretek közé kényszeríteni, saját kategóriáik szerint értelmezni a hatalom oldaláról. Az újságok szavai szerint *„Canudos nem más, mint a műveletlenség lázadása”*. Ez ellen a gyakorlat ellen tiltakozik Ulysses folytonos helyváltoztatása és változékonysága, s Casanova is, amikor a következőket mondja: *„Velece nem a dözse, nem a dagadt hasú kanonokok és nem a szenátorok, Velece nemcsak az, ami látszik.”*

Ez a gondolat továbbvezet a látszat-lényeg viszony kibontásához, amely valamennyi itt említett műben jelen van. A látszatok mögött a lényegest, az okokat kell, vagy lehet kutatni. A Canudosba „kilépő” orvos szerint a betegségeknek is van oka, célja: *„Oka van, hogy egy sejt lázadó”*. Ez azonban nemcsak e kis részecskékre, de a világ nagyobb egységeire

is jellemző. A lázadás egy bizonyos fajtáját azonban nem tudja tolerálni a környezet, például Casanova esetében: „*Amit nem tudtak megbocsátani, az az a magatartás volt, amellyel a világ felé fordult*”. A mélyben lévő globális eltérést, különbözőséget nem fogadják el, a felszín, a látszat kis eltéréseit még elviselik.

Azt, hogy ki hogy bonyolítja le a világ, a behatároltság, a végesség köréből a kilépést, hogy nem csak kilométereket megtéve lehet vándorolni, s hogy a módszer többféle, Nestor fogalmazza meg a *Béke Ithakában* néhány sorában: „*Fiam, a kaland nagy titok. Amikor fiatal voltam én is úgy jártam zsákmány után a világban, mint ez a tigris. De most már vén vagyok, és tudom, hogy a pálma is tud olyan kalandosan élni, mint a tigrisek és a párdücsök. A nappal, az esővel, a széllel viaskodik. Nem mozdul. De nagy erővel él. Ezt nem tudtuk, amikor fiatalok voltunk. Ez az, amit ma sem tud nagyszerű atyád*.” E történet szereplői is megkísérlik leírni a főhőst (Ulysses), kitalálni a nyitját jellemének, cselekedetei mozgatóinak. A feleség (Pénélopé) magából Ulysses fő tevékenységből, a vándorlásból igyekszik meghatározni őt: „*Mint a tenger, olyan volt ő is: szeszélyes, mindig megújhódó, változó és állandó*”. E látszólagos paradoxon nemcsak Ulyssesnél, de Márai másik hősnél, Casanovánál is megjelenik, hiszen hűség a műfajához, ez az állhatatlanság állandósága. Mindezek a motívumok kapcsolatot tartanak a látszat–lényeg, a felszín és a mély jelentéspárokkal.

A világ sodrából, szokásos rendjéből nemcsak a vándorlás, hanem olyan emberi tapasztalások is kiemelhetnek bennünket, mint a felfedezések, a szerelem vagy a betegség megélése. Utóbbiak is megváltoztatják az emberek szemléletét életről–halálról, és korábban jelentékeny dolgok válhatnak így súlytalanokká. Ulysses miután járt a halál birodalmában, szükségszerűen megváltozik, a legnagyobb áldozatot is a halottaknak mutatja be. Felértékelődik szemében az élet, de nem az isteni, hanem az emberi. A Márai-hősök szomorú bölcsessége ráüti bélyegét. „*Van halhatalanság, dicső Uram. – Van, de nem ér sokat. Tudd meg, csak az életnek van igazi értelme*.” Ulysses emlékezni akart az emberi élet törpe nagyságára. E paradox kicsinységnek szomorú példái is vannak persze, amikor „térkép e táj”. A canudosi mézszárlás nem más, mint „ügyirat”, „közigazgatási baleset” és statisztikai adat egyesek számára.

A világcicsinységet, behatároltságot meghaladni akaró ember ezekben az írásokban – jelzésszerűen – két világ határán él. Ulysses, akinek célja talán világtörvényeket meghaladni, de nem lenni isten, vendég a szárazföldön. A canudosi elbeszélő mesztic, nem tartozik sem a bennszülöttekhez, sem a katonaság „fehéreihez”. A Canudosról valló nő vendégeként érkezett, Casanova pedig mindenhol vendég.

Több olyan szövegrészt is találhatunk – s ez kissé optimistává tehet minket – amely arról tanúskodik, hogy a behatároltságból, a rendszerek ránk kényszerítette ellenőrzésekből, általában az emberi/halandó törvények köréből van kilépés, ha nem is tartósan, de megvalósulhat egy ilyen állapot. „[Az ezredes] megrémült, amikor megértette, hogy van valami az emberekben, ami erősebb, mint a Hatalom.” (Ítélet Canudosban) „...van egyfajta áldozat és szolgálat a szerelemben, amely több és igazibb, mint a vallomás és rablás; több, mint a *‘Csak – Téged és – Örökké’*; van egyfajta szerelem, mely nem elvenni akar, hanem megővni, nem bántani akar, hanem megmenteni. Mert semmi nem könnyebb, mint elragadni a világból azt, akit szeretünk; ismerem ezt a megoldást ..., de az Igazi addig él csak, amíg a vágy

és sóvárgás titkos leplei, sejtelmes fátylai takarják!” (*Vendégszolgák Bolzanóban*). A szokásos megoldásokon kívüli utat választják ezek a szereplők, mintha az Ideák világa felé mutatnának. Ám ez az „Igazi” sokféle és sok minden lehet, bármi, amit az emberek keresnek és el akarnak érni. Ulyssessel kapcsolatban a többi szereplőt például az hozza zavarba, hogy nem tudják, mit keres; ki vagy mi számára az Igazi. Pénélopé, Helena, az utazás vagy a pénz?

Említés esik e szövegekben a hallgatás, a zene, a történelem és az írás fogalmáról is. A történelem megbízhatatlan voltáról több „bizonyíték” is szolgál: az emberek úgy tudták, Pénélopé csak pihenni ment, nem száműzetésbe, s az sem biztos, hogy Ulysses felbukkano sok fiából melyik is az ő gyermeke. Ezt még csak fokozzák a Menelaos által elmondottak: „... a tapasztalás, a népnevelés és államvezetés titkainak ismerete arra tanít, hogy vannak közszereplő egyéniségek, akiknek viselt dolgairól a nép érdekében okosabb hallgatni”. Mi tehát a történelem? Ki szelektál és mit? Észrevesszük-e vajon, s van-e még elfogadható mértéke a szelekciónak? Ezt nehezíti, hogy sok minden csupán látszat, és szükségszerűen mindenki másként lát, hogyne hatványozódna a bizonytalanság, amikor még szándékosan is össze-zavarják vagy megmásítják a történ(e)teket. Mi értelme van írni ilyenkor? Melyik írásmű értékes így? Ithakában a finomabb emberek nem is írnak, Pénélopé például nem tud írni. Nincs bízalom az írásban, helyette a szó, az egyéni elbeszélés kap helyet. Telegonos arról vall, hogy a történelmet azért szerette, mert anyja nem könyvből, hanem dalokkal tanította. (A művészet szabadabb volta.) A Canudos-történetben az elbeszélő anyja származását nem mesélte, hanem elénekelte számára. A fontos eseményeket is ezüstharang hangja kíséri ebben a világban. Az írás buktatói ellenére Márai megmutatja annak pozitív lehetőségeit is. Canudosban tisztelték az írást, Casanova pedig egyenesen szabadító erejűnek nevezi: „*Igazad van, az Írás szabadított meg*”. És Ulysses is csak a költőkben bízott már. Márai hősei gondolkodnak, s szívesen „szónokolnak”, tudnak is. Szindbád és Casanova egyaránt szépen fűzik a mondatokat, átengedik magukat a beszédnek. Szindbád író, Casanova író, a Canudos-történet elbeszélője O’Connel is ír, ugyanakkor könyvtáros. Hogy a költészet sokszor jobban megragadja a történet dolgokat és – bár jelképes, áttételes módon – megmutatja a felszín alattit, a művészet hatalmát mutatja minden korban, hiszen a tudomány eszközei, de különösen is a történetírás ki van téve a napi törvények nyomásának. „... amit ti Mondának neveztek, az egyszer valóság volt, s amit manapság, a szuszogó rabszolgák [!!!] betűvető híradásai nyomán ti Történelemnek véltek, az istenek szemében nem más, mint egy másodrendű vidéki monda földi, emberi változata.” (*Béke Ithakában*)

Mindenfajta alkotás szelektál, s nehéz a jelenben úgy alkotni, hogy át tudjuk fogni az Időt, befoglaljuk a múltat, és még elérjük a jövőt. Ez az ember jelenbe vetettsége miatt eleve nehéz. Nemcsak az ember általában, de az alkotó még inkább törekszik az Idő meghaladására, utazik a korszakok és történetek között. Az információk sodrában, a művészetek és az alkotás folyamatának aggasztó változásában, az igazság kétes fogalommá válásában és az Idő bizonytalan szerepében manifesztálódik a veszély, amit Márai, ismervé több világot – Torontó, Párizs, München, New York – világosan érzékelt. Egy történet elbeszélésekor a Részben kell megmutatni az Egészet. Az Egész megragadására, a szegmentáció megszüntetésére, a Teremtés reprodukálására többféle próbálkozást ábrázol Márai. Ilyen Canudos létre-

hozása vagy Szindbád vándorlása, aki kis véges dolgokban és pillanatokban érzékelt az Életet, a Részben az Egészet. Casanovának egy éjszakája van arra, hogy egy egész további életet „megfordítson”: a sűrítés–teremtés–alkotás komplexum működésbe hozásával kell megpróbálkoznia. Az alkotó módszerébe enged betekinteni Márai. A Részben felbukkanó Egészben az Idő megszűnt a lényeg: „*Canudosban nem volt Idő*”. Amikor az Időből akarunk kibújni, akkor a hagyományos arányokat is fel akarjuk rúgni. Másként akarunk emberek lenni, pontosabban Emberek akarunk lenni. Nem főnök, nem beosztott, nem szerető, nem családapa stb. csak a Férfi vagy az Utazó. Amint ez a vágy megfogon valakiben, vége a rendszernek, mindenféle rendszernek. A Rend és a Rendszer fogalmak ellentéte átszővi valamennyi itt említett művet, de különösen is az *Ítélet Canudosban* címűt, amelyben a valóság fordítottjaként egy igazi világot akarnak létrehozni, egy otthont. (Ezt keresi Szindbád, Casanova, Ulysses és az író.) (Az *Ítélet Canudosban* persze felfogható a közép-kelet-európai rendszerek kritikájaként, de több annál, általában a rendszerek működésének vizsgálata, kritikája rejlik benne.) Ebben a canudosi világban az lesz orvos, akit annak hisznek, akit képességei azzá tesznek, nem akinek diplomája van. A lényeg nem más itt sem, csak az eszközökben van eltérés, amelyekkel legitimálja valaki a működését: diploma vagy karizma. A diploma, a papír, az információ a modern társadalom mágijája, Canudos az ősi eszközökkel a „másik oldalon” eshet ugyanebbe a hibába. Canudos és a Köztársaság harca a Szenvedély és az Értelem harca. Mindkettő rombolhat. A Szenvedély kísérlete mégis tiszteletreméltóbbnak tűnik. Az események és a műben szereplő emberek önmaguk válnak mítosszá, mint ahogy Szindbád, Ulysses és Casanova is azok.

Szindbád élő legenda, az utolsó úriember (tulajdonképpen az ember). Casanova, aki hasonló típus, mint Szindbád, szintén hírneves. Hogy miért, ez a titok, nem tudják az emberek, pedig a hírneve a személyisége miatt él tovább. Mindketten hűségesek a műfajukhoz, akárcsak az a három canudosi fogoly, aki meghal Canudosért. Ezekben a történetekben az Élet és a Halál kiegyenlítődik, relatívvá válik, felcserélődhet. Szindbád fő ügye: jókor és jól meghalni, hiszen ő az utolsó „példány” a műfajából, és már kirekesztődött. Casanova számára az ólombörtön maga volt a halál, s a történet végén kiderül, hogy Franciska nélküli élete sem Élet, csak élet. Minden viszonylagos, az is, hogy mikor élünk. Calderon művének, *Az élet álomnak* a hercege eshetett így gondolkodóba e kérdés felett. A viszonylagosság miatt az élet és a halál egyenlővé tétele is megjelenik a szövegben. Az elbeszélő nő már akkor meghalt, amikor eljött Canudosból. (Márai Magyarországról?) Ilyenkor valamilyen eszköz kell biológiai létünk feletti kétségbeesésünk túléléséhez, s ez a szellemi túlélés a sztoicizmus lenne: „*Két isteni orvosság tud csak segíteni, hogy elviseljük a valóság mérget és ne haljunk bele idő előtt: az értelem és a közöny*”. (Casanova)

A Rendszer és a Rend, az Értelem és a Szenvedély, a Köztársaság és Canudos olyan elmentétpárokat alkotnak, amelyek a tragikus szétválasztottság miatt nem kínálnak valós megoldást. Időlegesen hol egyik, hol a másik juttat közelebb a Megoldáshoz, a hazatéréshez, az otthonhoz, de állandósághoz nem vezetnek. Szindbádot értelme családjához vinné, de szenvedélye az utazáshoz sodorja. Casanova dilemmája is ehhez közeli: a történet végén az ésszerű megoldás győz, elengedi Franciskát, de döntésében a nő iránti szeretete, szerelme is helyet kér, s él is benne tovább, ugyanakkor nem a ráció, hanem a szenvedély

választát váltja ki a másik félből, a bosszút. A Köztársaság az emberi világ modellje, szegmentálja a valóságot: értelmez, elrendez, feloszt. Ezzel el is tereli a figyelmet a lényegről, az ideák meghalnak, csak a részletek élnek. Canudosban ennek ellentéte, nem rendszer, hanem rend működik, de ami a szabályok hiánya, az maga a szabály. Nem végső megoldás, de van benne jó ötlet. Tévedései ellenére annyival jobb, mint a Köztársaság, hogy itt az emberek tényleg hisznek valamiben, és képesek érte áldozatot hozni. A Köztársaság csak másokat képes feláldozni, katonákat küld. Harca a statisztikusok harca. Canudos azonban lehetőség, azt az illúziót adja, hogy talán van mód átjárásra a két világ között, ki lehet egyensúlyozni az Ész és a Szenvedély útjait. Néha egyik, máskor másik kerekedik felül. Casanova megszabadulásának hatását így írja le Márai: *„Mintha valaki titkos jelt adott volna, hogy az élet nemcsak szabály, tilalom és lánc, hanem szabadabb, értelmetlenebb, céltalanabb indulat is, mint addig hitték.”* De erős a „Köztársaság”: *„Ez a cinkosság nem tartott soká: a törvénykönyvek az írott és íratlan életszabályok gondoskodtak róla, hogy a szökevény emléke feledésbe merüljön a szívekben”.* (Ítélet Canudosban)

Marad tehát a vándorlás, mert akármilyen jó is, amit intézményesíteni akarnak, elhatarol és feloszt. *„Művelt, komoly emberek, akik nemcsak uralkodni és parancsolni akartak, hanem jót akartak az embereknek, rendet tisztaságot, nevelést ..., és nem tudták, hogy ez reménytelen, mert ebből is rendszer lesz és akkor már kezdődik a halál.”* (Ítélet Canudosban) A rendszerré váló rend szorításában megmerevedik az Idő, az Ember, az Élet, a Szerelem, a Szó: napok, férfiak, nők, gyerekek, élet, házasság és könyvek lesznek belőle, nincs más kiút tehát, mint a folytonos keresés, az állandó változékonyság paradoxona.



Porladó kövek
GAÁL ZOLTÁN FELVÉTELE

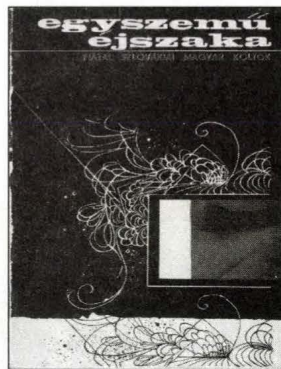
SZENCZI IBOLYA

A felvidéki magyar irodalom egy szelete Az *Egyszemű éjszaka* és a *Fekete szél* főnixmadara

A Kazinczy Ferenc Társaság 2011. évi évkönyvében jelent meg *A felvidéki irodalom a magyar irodalom főnixmadara* című tanulmányom, melyben a térség közel 100 évének irodalmát tekintettem át vázlatosan.¹ Az egyes korszakok, írói csoportosulások, antológiák külön fejezeteket érdemeltek volna, de terjedelmi okok miatt csak említés szintjén kerülhettek írásomba. Bízom benne, hogy adódnak még lehetőségeim a vázlatos áttekintésem egy-egy területének bővebb elemzésére, és így a felvázolt kép egyre teljesebbé válik. Ezúttal az *Egyszemű éjszaka* és a *Fekete szél* című antológia jelentőségét vizsgálom, valamint a kötetek szellemiségének továbbélését és átalakulását próbálom kimutatni. Az *Egyszemű éjszaka* és a *Fekete szél* antológia az 1970-es évek elején jelent meg folytonosságot és változást tükrözve. Mindkét kötetben fellelhető a fiatalos lázadás, valamint az új értékrend keresése. Megjelenésük a felvidéki irodalom főnixmadár-jelenségét érzékeltette, a fiatal szlovákiai magyar alkotók új távlatot nyitottak.

Az *Egyszemű éjszaka* – *Fiatall szlovákiai magyar költők* kötet 1970-ben látott napvilágot, Tözsér Árpád szerkesztette. A cím Tóth László *Történelemkönyv saját használatra* című verséből való; az egyszemű éjszaka metafora, a mitológiai Küklöpszot sejteti, de gondolhatunk a magyar népmesék egyszeműjére is. Az én értelmezésemben az egyszemű a szokástól eltérő látásmódot jelent, az éjszaka pedig a sötétséget, amely a látást akadályozza. Az *Egyszemű éjszaka* alkotói, kilenc fiatal költő újszerű látásmódot hozott a felvidéki magyar irodalomba.

Aich Péter versei (*téboly, megkörnyékezés, holtpont, alma, fejlődés, közöny, öröklés, bomlás*) érdekes, ellentétes világot tárnak fel. Hirdetik, hogy a nyugalom és a kizökkent világ ellentétéből jöhet létre a fejlődés. A fiatalon megfogalmazott gondolatokban már jelen volt a későbbi Aich Péterművek szellemisége, annak a magányérzésnek a csírája, amely 2010-ben a *Torony* című elbeszéléskötetéből rajzolódik ki, vagy a keresés motívuma, amely a 2012-ben megjelent *Keresés* című műben teljeseedik ki. A verses indulás után a prózában teljeseedett ki munkássága.



¹ Szenczi Ibolya: A felvidéki irodalom a magyar irodalom főnixmadara. = Széphalom 21. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2011. 239–245.

Keszeli Ferenc kávéház, egyedül, részegen, apróbb lázadások, magány, szocetüd, vonatjegyre írva, ének a talajon, tájdzisztító, galambok, ősz, két szögre feszítve, fejfel le, ketrec című írásai „apróbb lázadások”-ról tanúskodnak. A költői képekben bővelkedő versek hangulatokat jelenítenek meg, melyek újjászületnek és továbbfejlődnek 2004-ben a *Századfordulós évtizedek, hangulatok* című írásában. Az *Egyszemű éjszakában* megjelent verseinek szerkezete kifinomultabb formákban folytatódik *A provincia kupolájában* (2006) és a *Transzcend* (2008) című verseskötetben. Keszeli Ferenc későbbi munkásságát műfajgazdagság jellemzi.

Kmeczkó Mihály (utolsó vacsora, fogalomzavar, fekete vízben, zsákutca, időtlen szerelem, vihar előtt, zsebkendőnyi, őszi képek, sztrájk, március, kenyérleszámolás, tűz-víz között) verseit a bizonytalanság érzésének kivetítése jellemzi. Későbbi pályáján verseskötete, novelláskötete és regénye mellett színműveket írt, dramatizált, darabokat fordított szlovák nyelvből.² A komáromi Magyar Területi Színház dramaturgia volt. 2004-ben halt meg Komáromban.

Kovács Magda írásművészetéről Szácsi Zoltán jellemzését idézzük: „Ő le tudta, le tudja írni mindazt, amit csak kevesen. Érezni tud, éreztetni tud, ami fáj neki, olvasójában is sajog, amit lép, amit fárad, a vele, szövegei által egy másik életbe belemásolódni tudó olvasó egy az egyben megéli.”

Kulcsár Ferenc híd, történelem, segítsek rajta, hajnal, úgy legyen, az én erőm című alkotásai komoly témákat vetnek fel, a bizakodás, remény tükröződik bennük. 1972-ben már önálló verseskötettel jelentkezik *Napkitörések* címmel. Később is megmarad a versírásnál, gyermekverseket, esszéket, meséket, legenda-feldolgozásokat, naplókat ír. 1991-ben Madách Imre-díjjal ismerték el sokoldalú munkásságát.

Mikola Anikó az éjszaka dala, a hetedik éjszaka, őszi dal, a tenger küszöbén, magányunk próbája, álmaink siratója, elrejtjeném, hármunk hajnala, nem szóltál, szerelem, válasz nélkül, tűz mellett didergők éneke, a túlsó parton, fenyők című verseiben sajátos, egyéni hangon szólal meg. Későbbi verseiben a mitologikusság, a balladai hangvétel erősödik fel. Novellákat is írt, például a *Menekülés* című kötetben.

Németh István (fel a pápuákhoz, hamvazószerda, alkonyati kép, tavaszi vers, kisorfolták a kutya fejét, vér, köd, kutya, lelőttük a kutyánkat, rügyezni kezd a fa, történelmi pillanat, látod az ég, olyan értelmetlen, fejünk fölé kotyvadt, emlék) versei az *Egyszemű éjszaka* antológiában már egyéni hangot ütöttek meg. Témaválasztásai is felkeltették az érdeklődést. A szép mellett a rút is helyet kap költészetében. Önálló verseskötete sokáig váratott magára. 2004-ben jelent meg a *Dőrejárás* című könyve, mely az 1963-tól 2004-ig írott verseit tartalmazza.

Szítási Ferenc (variációk, kép, vonulok vissza a múltba, könnyhold, huszonhat szem szilva, villám-pillanat, a mozdulathoz, absztrakció) versei elvont gondolatokat közvetítenek. Első költeményei 1961-ben, 18 éves korában jelentek meg. Később szinte az összes szlovákiai magyar lapba publikált: a Csallóközben, a Szabad Földművesben, a Tábortűzben,



² Székely György (főszerk.): Magyar Színházművészeti Lexikon. Akadémiai Kiadó, Bp., 1994.

a Kis Építőben, az Irodalmi Szemlében. 1975-ben önálló kötettel, a *Hullámveréssel* jelentkezik. Pozitív és negatív fogadtatások egyaránt érték verseit. Viszonylag rövid életútján nem volt lehetősége a mélyebb kibontakozásra. 1986-ban halt meg, Légen van eltemetve.

Tóth László (szaggatott vonal, íme, mikor megölsz, xxx, szédülő szobor, xxx, abrakadabra, helyzetek, két perc a folyóparton, álom és kerítés, fák alatt, xxx, palack, téma, kisbetűkkel, születésnap, történelemkönyv saját használatra, tartalomjegyzék, litánia) verseiben egymástól távol álló dolgok jelennek meg tárgyyszerű, elvont képekkel megjelenítve. Már a 70-es években több kötettel jelentkezik, melyekben költészetének átalakulása figyelhető meg: mélyen átélt személyesség jellemzi írásait. (*A hangok utánpótlása*, 1971*Ithakából Ithakába*, 1975, *Átkelés*, 1977.) 1982-ben jelent meg *Vita és vallomás* című íróportrékat rajzoló beszélgetéskötete. Válogatott novellákat tartalmaz *A tudósítás egy ország elvesztéséről* című műve, válogatott és új verseket pedig a *Harangzúgásban* és *A hús bohóca* kötetek. 1986-ban Magyarországra költözik, de nem szakad meg a Felvidékkel a kapcsolata, továbbra is a felvidéki magyar irodalmat gazdagítja munkássága: *Éjjelenként a semmivel, avagy a tett nélküli színhelyek*, (Bp., 1987), *Átváltozások avagy Az „itt” és az „ott”*. *Összeűjtött versek és értelmezések 1967-2003*. (Pozsony, Kalligram Kiadó, 2003), *Egy öngyújtó feljegyzései avagy eszmék, rögeszmék, toposzok. Esszék, futamok* (Kalligram, 2009).

Varga Imre (térbeliség, s a többi, szerelem, evolúció, bizonyosság, helyzetdal, vers Donáld kacsáról, önsírató) költeményei merész kísérletezésről, erős formai újításokról vallanak. 1980-ban Magyarországra költözött, s nagy változást következett be munkásságában. Az újító törekvései helyett higgadt, elmélyült, filozofikus tartalmakat jelenít meg. Új műfajokkal jelentkezik: írt gyermekkönyvet, honismereti művet, készített interjúkat és riportokat. Az 1986 és 1996 közötti versek *A Nap és Hold között a rét* című kötetébe kerültek, s az úgynevezett visszaklasszicizálódás jellemzi őket. Formai újításai figyelemre méltóak.

A *Fekete szél. Fiatal szlovákiai magyar prózaírók* című antológia az *Egyszemű éjszaka* kötethez hasonló főnixmadár-jelenséget hozott a felvidéki magyar irodalomba. Két évvel később, 1972-ben jelent meg a Madách Könyvkiadónál, mint az említett lírakötet, de ismét sikerült a fiatal szlovákiai magyar íróknak a figyelmet az irodalomra irányítaniuk. A *Duba Gyula* által szerkesztett prózakötet a lírai antológiához hasonlóan nagy megújulással kecsegtetett.³ A fiatal szlovákiai magyar prózaírók hátat fordítottak az előzményeknek, nem akarták a nagy elődök útját folytatni, nem hittek a „küldetéses” irodalomban, az irodalmat annak szánták, ami máshol is: csak irodalom. Témaválasztásaikban nem szerepelnek a felvidéki nép sorskérdései, hétköznapi külső történések jelennek meg a novelláikban.



³ *Mészáros Károly*: Ella Mari magánügye; *Mészáros László*: Aknamélyből árbockosárig, egy utca, egy ház; *Mikola Anikó*: A sárga macska délutánja, Emberevők, Át az üvegfalon; *Varga Imre*: Idősikátor; *Wurcel Gábor*: A Nagy Fehér Ház városa, Akváriumban polipok, Mikrokozmosz; *Bereck József*: Türelem. Vihar előtt; *Fülöp Antal*: Háromnaposok; *Keszeli Ferenc*: Kristálytisztá szombat, Elnapolt holnapok; *Kovács Magda*: Hazugság nélkül, Lujza utca három, Fekete szél, A gonosz asszony hagyatéka, Égig érő tánc, Fejírírem, Jaku nem hazudott; *Kövesdi János*: Ballada egy régi nyárról, Rekviem.

Mikola Anikó, Varga Imre, Keszeli Ferenc művei az *Egyszemű éjszaka* antológiában is megjelentek, versekkel indultak, róluk a lírakötet elemzésében szoltam, s utaltam prózai munkásságukra is.

Bereck József Türelem című alkotása laza szerkesztésű mű, szereplője a hétköznapi kisember, esendőségével, életbizonytalanságával. Tájleírása, mellyel a felvidéki környezetet jeleníti meg, valószerű, szinte magunk előtt látjuk a csallóközi tájat. *Vihar előtt* című alkotása egy kocsmai verekedést mutat be. Itt is megjelenik a hétköznapi ember a nagy bizonytalanságával. A novella szerkezete feszes, jól tudja címe érzékeltetni a feszültséget. Bereck József első önálló kötetének a címe *Vihar előtt* (1975) lesz. Ez a kötet a lélekábrázolás fejlődésében hozott újat; jól mutatja ezt például a *Szorongs* című novellája. Bereck József pályáján a novellák mellett regénnyel, vallomásos prózával, publicisztikai alkotásokkal is jelentkezett. 2013-ban halt meg.

*Fülp Antal*nak a *Fekete szélben* című noveláskötetben mindössze egy műve jelent meg: *Háromnaposok*, amely azonban előrevetítte újat hozó életművét. A *Kedvező pillanat* című novelláskötete, a *Piszkos ember* című regénye, *A bemutató* című be nem mutatott drámája a felvidéki magyar irodalom kimagasló alkotása.

Kovács Magda a *Fekete szél* című antológia címadó novellájának szerzője. A szemléletváltást tükröző kötetben neki jelent meg a legtöbb írása. A *Hazugság nélkül*, a *Lujza utca három*, a *Fekete szél*, *A gonosz asszony hagyatéka*, az *Égig érő tánc*, a *Fejűreim*, *Jaku nem hazudott* című novellákban már fellelhető a később továbbfejlesztett stílus alapja: az expresszív képszerűség. 1978-ban jelentkezik önálló novelláskötetével, az *Én, a csillagbognár* címen. Az 1981-ben megjelent *Csodagombóc* című mesekötetért Madách-nívódíjat kapott. *A Kiskigyó* című mesegyűjteményét az irreális, kissé groteszk elemek alkalmazása jellemzi. Titokzatos világ tárul fel a *Titokzatos tücsökműzene* (mesék, 1999) és a *Topolya úr csodálatos átváltozása* (meseregény, 2004) című kötetekben. *A gonosz asszony hagyatéka* című 2006-ban megjelent könyve válogatott és új írásokat tartalmaz. Címadó novellája a *Fekete szélben* szerepelt. 2007-ben megkapta a Szlovákiai Magyar Írók Társaságának Talamon Alfonz-díját.

*Kövesdi János*nak (aki Vaszily János néven született) a *Fekete szélben* két novellája jelent meg: *Ballada egy régi nyárról* és *Rekvium*, melyek ígéretes műfaji gazdagságot jeleztek. Ezt igazolta is pályája: *András-napra megjövök* (elbeszélések, 1976), *Álom a ködbikáról* (regény-elbeszéléskötet, 1980), *Vallomások és párhuzamok* (interjúk, 1987). 2011-ben meghalt.

Mészáros Károly egy novellával, az *Ella Mari magánügye* cíművel képviseltette magát az 1972-es gyűjteményben. Később novellái mellett regénye és verseskötete is megjelent. Tanított, oktatásügyi szakértő, majd újságíró lett. 2002-ben halt meg.



Mészáros László az *Aknamélységből árbockosárig* és *Egy utca, egy ház* című novellákkal gazdagította a *Fekete szél* kötetet. Később írt novellákat, kisregényeket, bűnügyi és fantasztikus történeteket.

Wurczel Gábornak három novellája került be a *Fekete szél* antológiába. A *Nagy Fehér Ház városa*, *Akváriumban polipok*, *Mikrokozmosz* című alkotásai után nem okozott meglepetést későbbi látomásos, szürrealista ihletésű prózája. Fő műfaja az elbeszélés és a karcolat. Írásait a komikum és a groteszk jellemzi.

Az *Egyszemű éjszaka* és a *Fekete szél* című antológiák újat hozó szellemisége, formabontása megtalálható a mai felvidéki magyar irodalomban. A két kötetben szereplő alkotók munkássága később részben megőrizte a közel ötven év előtti indulási jegyeket, másrészt jelentősen átalakult. A 70-es évek elején megjelenő két kötet óta a „főnixmadár” többször viszatért Felvidékre, és bízom benne, hogy amikor szükség lesz rá, ezután is mindig visszatér.



Kassai kariatídák
GAÁL ZOLTÁN FELVÉTELE



A kassai egyik egykori városháza
Épült Langer János tervei alapján, a szobordíszek Krausz Antal munkái

GAZDAG JÓZSEF

Kőbe vésett emberközpontúság

Löffler Béla kassai szobrászművész maradandó értéket hagyott ránk

Löffler Béla (1906–1990) a XX. században a kassai régió egyik legismertebb, legrangosabb szobrászművésze volt. Önszorgalmából és akadémiai végzettség nélkül nőtte ki magát azzá. Elismerői, dícsérői főleg portréalkotásait és más jellegű kisplasztikáit tartják figyelemre méltónak, s emellett nagymértékben az ő érdemének köszönhető, hogy a múlt század első negyedétől kezdve Kassa képzőművészeti életében fokozatosan teret nyert a szobrászat is. További pozitívumaként a művészetpártoló-támogató igyekezetét jegyzik. Bírálói azt kifogásolják, hogy szakmai tekintetben az ígéretes kezdet után kevésbé követte a modern szobrászati divatot, törekvéseket, s hogy a második világháború utáni szocialista angazsált művészetnek nem adott kosarat.



Művészetét és személyiségét ki így, ki úgy ítéli meg. Talán azok állnak legközelebb az igazsághoz, akik azt állítják, az életműve és emberi magatartása igen sok tekintetben egyfajta hű tükre a XX. század Kassájának, illetve Közép-Európájának. Mert aki azt mondja, Löffler részben ellentmondásos szobrász volt, annak azt is be kell ismernie, hogy bizonyos tekintetben ellentmondásos volt térségünkben az a kor is, amelyben ő élt. Löffler pedig az akkori

politikai és gazdasági-szociális kavalkádban úgy tudott szobrászként érvényesülni, ahogy lehetett. Elsősorban a szobrászat érdekelte, arra tette fel az életét. Tanult és dolgozott. Műalkotásainak a száma több ezerre tehető. Egyebek mellett készített Krisztus-feszületet, Szent István-szobrot, I. és II. világháborús emlékművet, Madonna-reliefet, Teleki Pál-képmást, Lenin-szobrot, partizán-emlékművet, Rákóczi-domborművet, megmintázta például Borisz Godunov orosz cárt, Pierre Eliot Trudeau kanadai kormányfőt, Ján Kňazovický orvost, Kazinczy Ferenc irodalmárt, Csordák Lajos festőt, Peter Jilemnický író, Baltazár János lelkészt, Bundzik István cigányprímást, Ludwig van Beethoven és Bedřich Smetana zeneszer-

zőket, Alica Hoppeová prímabalerinát, Baum Károly öntő mestert... Ugyanakkor bekapcsolódott egyházi és középületek művészeti jellegű részeinek a felújításába, műemlékek tatarozásába, a égió tárgyi és szellemi értékeinek megmentésébe. Mindezt legjobb tudása és a kor adta lehetőségek szerint végezte. Hogy közben – tapasztalatszerzés, majd később munkái prezentálása céljából – beutazta a fél Európát, valamint az USA-t és Kanadát; a második világháború után két és fél évet hadifogolyként a Szovjetunióban töltött, míg egy közeli ismerőse pedig – azaz a későbbi második felesége – a náci koncentrációs táborban szenvedett egy ideig; elolvasott számtalan magyar, szlovák, francia és német szakkönyvet, valamint regényt; sok-sok fiatal, kezdő művésznek segítő kezet nyújtott; igyekezett toleráns lenni más vallású, más nemzetiségű, más világnézetű embertársaival, ezt szintén tudni kell róla. Lehet, annyi év távlatából ma ő is másképpen látná az akkori világot, másképpen értékelné maga körül néhány dolgot, másképpen csinálna sok mindent. Vagy ki tudja? Mindenesetre érdemes és tanulságos az utókornak számba venni Löffler Béla tárgyi és szellemi hagyatékát, megismerkednie a mester alkotásaival, életével.

Ha írásban kellene portrét készítenem a képzőművészről, akkor bizonyára az imént említett tényekből raknám össze munkám alapvázát, s ahhoz válogatnám, majd ragasztgatnám – mint agyagból vagy gipszből teszi az arcképmásokat formázó szobrász – a mesterről ismert, esetleg kevésbé ismert információk halmazát. Kétségtelen, hogy alapos válogatást, tényosztályozást kellene ehhez végezni, hiszen Béla bácsiról – ahogyan sokan hívták és emlegetik még ma is – a kassai Löffler Múzeumban töltött tizenhárom esztendőm során (1999–2012) módomban állt igen sok mindent megtudni az élete során keletkezett több százra tehető újságcikkből, a kiállítás-katalógusokban megjelent méltatásokból, a Karol Kahoun szlovák művészettörténész „műhelyéből” napvilágot látott szlovák nyelvű kis könyvből,¹ a még élő művészkollégái és művészetimádó más egyének, ismerősei visszaemlékezéseiből, a nevét viselő múzeumban sorakozó alkotásai, valamint könyv- és műgyűjteménye „leltározásaiból”, s nem utolsósorban a születésének századik évfordulójára a Löffler Múzeum által kiadott emlékkönyv vagy inkább kismonográfia² összeállítása, szerkesztése folyamán áttanulmányozott alapanyagokból.

Katonáskodás helyett a művészetet választotta

Löffler Béla Kassán született 1906. április 16-án. Származása és hovatartozása tekintetében tipikus közép-európainak mondható, hiszen apai ágról elvitathatatlan a német illetősége, anyja pedig a szláv vezetéknévű ősi sárosi-zempléni magyar kisnemesi családban látta meg a napvilágot. Édesapja, a valamikor német bányavároskaként ismert Szepesremetén (egykoron Einsiedel, ma Mníšek nad Hnilcom) született Löffler Mihály akkor számvívő őrmesterként szolgált az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregében, édesanyja, Krucsay Augusztna (Erzébet) a sárosi Héthársról (Lipany) származott. Szülei – bizonyára a kassai és eperjesi katonakórházak építésén sokat dolgozott – édesapja hatására katonatiszti pályát szántak neki, hiszen az állami elemi népiskola elvégzése után 1916-ban a marosvásárhelyi kadetiskolába adták. Az ottani német nyelvű bizonyítványai szerint közepes előmenetelű ta-

¹ Vojtech Löffler. Tatran Kiadó, Bratislava, 1984.

² Vojtech Löffler Béla (1906–1990).

nulónak számított. Nyilván kevésbé vonzotta a katonaelet, ugyanis 1918-ban otthagyta a tisztképzőt és Kassán a Magyar Állami Reáliskolában folytatta tanulmányait, majd 1920 és 1923 között fogtechnikusként tanult szülővárosában, később pedig – a Löffler Múzeumban lévő dokumentumok szerint 1928 és 1931 között – távúton a Rimaszombati Csehszlovák Állami Magyar Reálgimnáziumban tanult, majd érettségizett, többek között magyar- és francia nyelvből és irodalomból.

Köztudott, hogy már gyermekkorában örömet lelte a rajzolásban és rajzai plasztikus ábrázolásában. Osztálytársa arcmásának agyagban történt megformálása olyan jól sikerült, hogy felfigyeltek rá tanítói, neki pedig ez egy életre szóló elhivatottságot eredményezett. Kezdetben egy ideig mégis inkább fogtechnikusként dolgozott, ám hamar rájött, ez a szakma nem köti őt le, száraznak, fantáziaszegénynek látja, sokkal érdekesebb számára a képzőművészet, azon belül is a szobrászat. Talán azért is ítélte meg így, mert addigra már elolvastott, áttanulmányozott jónéhány olyan szakkönyvet, amelyek az irodalom és művészet, illetve filozófiatörténet és művészet összefüggéseit boncolgatják. Tudniillik az irodalom és a filozófia szintén közel álltak hozzá. Olyan közel, hogy később nem egy művészettörténész is megjegyezte: *Löffler Béla ugyan autodidakta szobrász, ám a szakma elméleti, filozófiai síkján lépipálja sok egyetemi végzettségű kollégáját.*

Ilyen szintre elsősorban érdeklődési köre és önszorgalma vezette, továbbá barátai (többek között Jakoby Gyula és Felda Lajos), világszemlélete, irányultsága és nem utolsósorban Kassának a XX. század huszas-harmincas éveiben tapasztalt rendkívül intenzív képzőművészeti élete. Ebben az időben elsősorban Jasszusch Antal, Halász-Hradil Elemér és Csordák Lajos már magas szinten képviselték itt a festészetet, erre az időszakra datálódik a közép-európai képzőművészet élvonalába tartozott modern képzőművészek kassai csoportosulása (a Felvidékre Budapestről visszatért Krón Jenő, a helyi Jasszusch Antal, Halász-Hradil Elemér, Bauer Szilárd, Koloman Sokol, Oravec Imre, a Magyarországról ide emigrált Schiller Géza, Bortnyik Sándor, Kontuly Béla és mások). Ez idő tájt működött a városban a Krón Jenő vezette képzőművészeti szabadiskola, s ugyanakkor fontos szerepet töltött be a képzőművészet népszerűsítésében, valamint szervezésében a Kazinczy Társaság. Mindemellett a Kelet-szlovákiai Múzeum – élén a Csehszlovákiából érkezett Josef Polák igazgatóval – igen rangos külföldi és helyi festők, grafikusok, szobrászok bemutatását vállalva szokatlanul jó háttérbázist jelenített a városban a képzőművészet társadalmi rangjának emeléséhez.

Ebben a művészvilági közegeben Löffler Béla szintén igen erős lelki otthonra lelt, fókuszatosan egyre jobban családtagnak érezte magát benne. Fogtechnikusi munkája mellett programjában a sport – pontosabban a versenybirkózás – is háttérbe szorult, alulmaradt nála a szobrászattal és irodalomolvasással, versimádattal szemben. Nem véletlen, hogy már 1927-ben Bécsbe, utána pedig Németországba utazik megfigyelni az ottani művészetet, egyúttal kapcsolatokat keresni. 1932-ben és 1933-ban magánúton szobrászatot kezdett tanulni Budapesten Vilt Tibornál és Medgyessy Ferencnél, ugyanott ellátogat más szobrászok műtermébe, a szlovákiai szobrászok közül Frico Motoškát keresi fel, és tanulmányozza Bártfay Gyula, valamint Jozef Pospíšil kamarajellegű, illetve monumentális alkotásait. 1936-ban Prágában gyakorlati vizsgát téve a fogtechnikusi szakmából „mellékesen” három hónapra bejelentkezik Welimský szobrászhoz, hogy tovább gyarapítsa nála a kőfaragással kapcsolatos

ismereteit, ellesse a szakma ott fellelhető fortélyait. Egy évvel később tanulmányúton járt Londonban és Párizsban. Elmondása szerint örömmel utazott oda, de hazatérve az ott megfigyelt divatot nem kívánta utánózni. Maradt inkább a „tisztább” ábrázolásmódnál. Az olyanál, amelyik a legtermészetesebben fejezi ki az adott téma, konkrét esetben a megmin-tázásra kiválasztott személy lelki állapotát, belső tulajdonságait és külső vonásait.

A szobrászat egyre jobban érdekelte

A múlt század harmincas éveiben a fogtechnikus Löffler már több csoportos kiállításon vesz részt ólomba öntött, agyagból gyúrt és fából faragott alkotásaival, majd 1937 február-jában a Kassai Múzeumban önálló kiállítással mutatkozik be. A negyven kis- és közepes mértetű zsánerszobor mellett (Munkás, Vízhordó, Család, Szoptató anyja, Akt, Csók, Tor-zó, Szél, Gyász) 18 mellszobrot (Grossz-Galamb Erzsébet, Kiss József, Jakoby Gyula, Oravec Imre, Vidomsky kőfaragó, Löffler Mihály) sorakoztat fel. A kiállítás plakátját



Jakoby Gyula készítette, a szlovák-magyar katalógusban a szobrászt a nagy művészetetbarát, Wagenhuber Aurél orvos méltatta.³ Első önálló kiállítása jó visszhangra talált, ám a még nagyobb közeliismerést egy évvel később, 1938-ban aratta. A Kassa város vezetése által a Szent Erzsébet-székesegyházban nyugvó II. Rákóczi Ferenc fejedelem és hozzátartozói, bujdosó társai hamvainak kinti megjelölésére kiírt pályázatot ugyanis a Löffler Béla készítette dombormű és Sípos Béla műépítész tervezte elhelyezési terv nyerte, amelyet aztán 1938. július 24-én lepleztek le. Löffler állítólag Mányoki Ádám barokk festő Rákóczi-portréja alapján mintázta meg a fejedelem bronzba öntött arcmását.

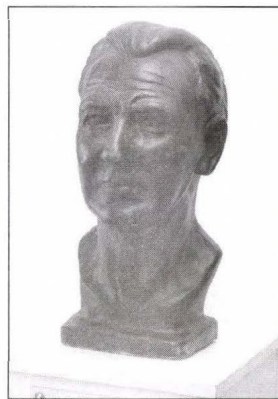
Dr. Ruttkay György jogász-festőművész így írt a fiatal szobrászról:⁴ „Löffler Béla leghig-gadtabb, önmagára-találtabb. A Szent Erzsébet székesegyház Rákóczi kriptájának utcai falába helyezett Rákóczi domborműve markáns, egyszerű formáival számot tarthat alkotója nevének komoly értékelésére. Bronz arcmaisain francia portaitisták hatásai, figurális kompozícióin pedig Rodin és Meunier nturisztikus plasztikája hagyott érezhető nyomokat. Ezek a különféle előnyös hatások természetes következményei annak a politikai és gazdasági helyzetnek, amelyek között Löffler Béla az elindulás éveiben élt és fejlődött. Helyi, magyar vonatkozásokat hiába keresünk szobrászatában, amely száz hangon beszélve mondja el alkotójuk elképzeléseit ezer nyelven szólva szemléllőinek mindegyikéhez. Tebetsége és művészi öntudata azonban reménytelő arra, hogy en-nek a nagy történelmi és kulturális multú városnak csodálatos, fajok, népek és nemzetiségek keve-redéséből és harcából alakuló szellemét plasztikai formában fogja tudni kifejezni.”

³ Többek között így: „Löffler az arcok lelkiismeretes ábrázolója, képmásuknak igazságos, de semmi esetre sem hízeltő magyarázója. Az arcot mintázza meg, árva lelkünk szomorú porhüvelyét úgy, ahogy megteremtődött és élte le egyhan-gú napjait. Józanságát sikerült ide is átmentenie és ezzel megmenekedett a nyegle lélekfontogatók kuszaságaitól. Jó ember, aki annak látja embertársait is. Még kisebb szoborcsoportjai is a jóságot magyarazzák, azt a becsületességet, ami manapság mintha kipergett volna a napok forgásából...”

⁴ A Vármegyei Sociográfiák Kiadóhivatala által 1939-ben Abauj-Torna vármegyéről kiadott könyv képzőművészetet tár-gyaló részében.



A nagyidai I. világháborús hősi emlékmű



Önarckép (1938-40)

Kazinczy oldalán

Művészi pályája fokozatosan felfelé ívelt. Fehér márványban mintázta meg például Kazinczy Ferencet (1939), tudniillik a magyar író, költő és nyelvújító Kassán tanfelügyelőként, valamint a Magyar Museum című első magyar irodalmi folyóirat egyik elindítójaként (1787) és az Orpheus (1790) alapítójaként örökre letette itt névjegyét, a magyar irodalom és kultúra szempontjából maradandót alkotott. Ezen felül Löffler – felfigyelve az általa szintén igen tisztelt Fábry Zoltán stószai írónak a Magyar Napban 1938-ban *Kazinczy vagy Henlein?* című írására – ezzel az alkotásával is jelezte a világ felé, hogy ő ebben a kérdésben egyértelműen Kazinczy oldalán áll. Egyfajta művészi szimpátiakinyilvánítás volt ez a munkája. (Lásd kötetünk címlapján, Bodnár Gábor felvételén!) Akárcsak gróf *Teleki Pál* volt magyar miniszterelnök mellszobrának ugyanebben az időszakban történt elkészítése is.

A negyvenes évek elején, amikor Kassa ismét Magyarországhoz tartozott, számos magyarországi kiállításon vett részt. Például 1940-ben a budapesti Nemzeti Szalon keretében az Erzsébet téri szecessziós kioszkban a felvidéki képzőművészek bemutatkozásán több kisplasztikája volt jelen, majd ugyanebben az esztendőben a budapesti Műcsarnokban rendezett Tavasz Tárlaton is megcsodálhatták munkáit. Szakmai szempontból külön figyelmet érdemel az a tény, hogy 1940-ben Jakoby Gyula és Jasszusch Antal festményei mellett az ő *Vízhordó* című kisplasztikája helyet kapott a Velencei Biennálén. Egy évvel később a debreceni Déry Múzeumban mutatkoztak be a kassai képzőművészek, köztük Löffler Béla. A Tiszántúl című napilap március 15-i számában megjelent beszámolója Löfflernek a *Pihenő munkás* című kisplasztikáját emelte ki. Ezt az alkotást a múzeum megvásárolta, modern képzőművészeti gyűjteményébe sorolta. 1943-ban a felvidéki és kárpátaljai művészek budapesti, majd miskolci kiállításán adott újabb tanúbizonyságot kivételes szobrásztehetségéről, meghívták a budapesti Országos Őszi Tárlatra és az Új Műtárgyak nemzeti kiállításra, s a szintén budapesti olasz ösztöndíjas kiállításra. Szintén a 30-as évek végének és a 40-es évek elejének terméséből való a tiszaluci római katolikus templom főoltárán álló *Szent István*-faszobor, a Kassa bombázásának szörnyűségére utaló *Bombázás* című figurális kisplasztikája, a nagyidai világháborús köztéri reliefsje és e termékeny időszakban született sok-sok műve.

Szent István szobra a tiszalúci templom főoltárán

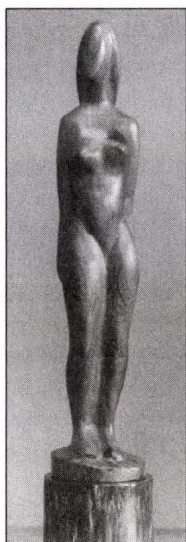
A II. világháború vége felé nem igen jutott ideje a szobrászatra, hiszen a kórház századparancsnokaként a kassai hadtestparancsnokságon teljesített szolgálatot, majd Poprádra került, és ott megszökött az egységtől. Nincsenek pontos információink arról, hogy a harcok ideérésekor miért és hogyan került „málinkij robotra” elhurcolt fogolyként a Szovjetunióba. A kényszermunkára történt elhurcolásáról, valamint az 1947 augusztusáig tartott fogságáról később sem igen beszélt senkinek, az életét és művészi pályáját vázoló katalógusokban, újságcikkekben, vagy a Karol Kahoun által róla írt könyvecskében is csak annyi szerepel, hogy „1945 és 1947 között a Szovjetunióban élt és dolgozott”. A közelmúltig csak a hozzátartozói és legjobb ismerősei tudták róla, hogy hadifogoly volt a Szovjetunióban, és ott egy hétagú szobrászcsoportban dolgozva összesen 21 életnagyságú, többnyire Lenin- és Sztalin-szobor elkészítésében vett részt, egyúttal sok korszakdicsőítő kisplasztikát formázott meg fogvatartói megrendelésére és örömére. Egy Dnyeper-menti lágerben segítőtje volt többek között a faragást hobbi szinten űző restei Lukács János is. Az ő fiától tudjuk, hogy a szénbányában megismerkedtek egy német fogollyal, aki a kerámiagyártásban jártas volt, s a tőle szerzett szakinformációk birtokában azt tervezték, ha hazajönnek, nyitnak egy kerámiai kisüzemet. Ezen tervük azonban a magánszektornak nem kedvező II. világháború utáni helyi viszonyok miatt nem valósult meg.



Kibontakozik a szobrászi pálya

Hadifogsága után végérvényesen felhagyott a fogtechnikusi szakmával, és úgy döntött, párton kívüli szabad művészként (nem volt később semmilyen pártban) próbál megélni, beilleszkedni Csehszlovákia társadalmi életébe. Szerencséjére ebben kellő támogatást kapott a képzőművészeket is felkaroló Svojina Keletiszlovákiai Kulturális Egyesülettől, majd a Csehszlovák Képzőművészek Szövetségétől, pontosabban az ott tevékenykedő azon kollégáitól, akikkel a II. világháború előtt is jó viszonyban volt.

Azzal, hogy 1947 decemberében feleségül vette Petro Emiliát (Milka) – a városban festőként is ismert Petro Béla húgát – tovább mélyíthette kapcsolatát a helyi művészek népes táborával. Természetesen, az aránylag sima újrakezdésben szakmai tudása is nagyban segítette. Szabad idejében továbbra is mesterfokon készítette a számára legkedvesebb személyek klasszikus mellszobor-portréit és a többnyire nők, anyák, családok ihlette kisplasztikáit, megélhetés céljából pedig elvállalt a városban néhány szoborrestaurálást, valamint sok olyan megrendelést, amely tematikailag a kezdődő szocialista társadalmi rendszer dicsőítéséhez kötődött. Így elfogadta például a Dargó-hegyre állítandó *Győzelem* című II. világháborús emlékmű elkészítését (1955), az ő munkája a Duklai-hágóban 1965 és 1967 között felállított



Akt



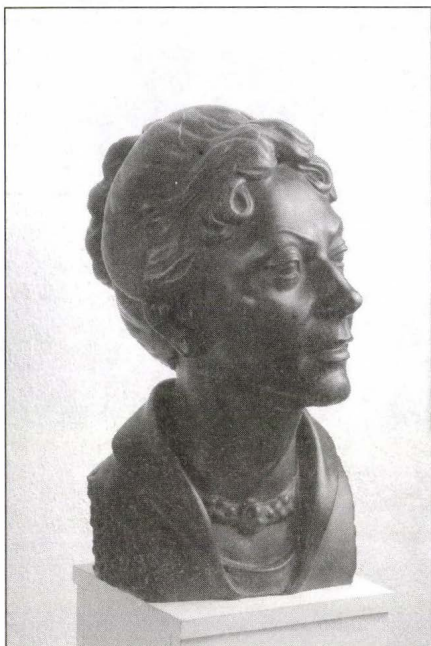
Anyja gyermekével (1965)



Borisz Godunov (1968)

Aknász keze című emlékmű (Arpád Račkoval közösen alkották), a hernádtévhányi vasúti alagútnál kivégzett antifasiszták emlékére emelt emlékmű (1969). Ugyancsak megrendelésre készített Lenin-, valamint Sztálin-szobrot, számos partizánemlékművet, II. világháborús „Győzelmi-emléktábla”-kat, mezőgazdasági szövetkezeti dolgozó nőt ábrázoló szobrot, ipari létesítmények parkjait, települések köztereit díszítő szobrokat, szoborcsoportokat. Közben szinte minden évben volt Szlovákia néhány városában – olykor-olykor pedig Magyarországon és Csehországban is – kiállítása. Ugyanakkor tanulmányutakon vett részt Magyarországon és Lengyelországban (1956), a Szovjetunióban és Görögországban (1958), Egyiptomban, Libanonban, Szíriában és az NDK-ban (1959), a balti-államokban (1962), 1967 végén pedig egy évre az USA-ba és Kanadába látogatott, hogy ismerkedjen az ottani művészettel, s egyúttal dolgozzon és kiállítson.

Ez utóbbi utazás megvalósításában nagy segítségére volt többek között a negyvenes években Amerikába emigrált fiatalkori kassai barátja, Balogh József (fehér mellszobra megtalálható a Löffler Múzeum gyűjteményében). A múzeumban fellelhető korabeli újságcikkek és más dokumentumok arról tanúskodnak, hogy az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában kedvező viszonyok közepette dolgozott. Kassáról magával vitte ötven alkotását, főleg márványból, bronzból, fából és elefántcsontból készített portrészobrot, aktot, valamint miniatűr plasztikát. Torontóban kialakított egy ideiglenes műtermet, ott további szobrokat készített, így a három torontói, két New-York-i, valamint egy-egy ottawai és londoni-ontariói kiállításán volt mivel „elbűvölnie” az ottani művészetrájonőkat. Ekkor készítette el Pierre Eliot Trudeau kanadai kormányfő mellszobrát is. Amerikában az ottani újságok nemcsak a művészetét méltatták. Az egyik lapban például ez olvasható: „Löffler úr nem akart a politikáról beszélni. – *Nem vagyok a párt tagja, de engedik nekem, hogy tanulmányútra utazzam az egész világon.*”



Süketnéma művésznő (1956)



Közös út (1963)

Arról már hazatérése után a kassai esti újság, a Večer számolt be, hogy az Újvilágban szinte minden műve elkelt. Némelyek múzeumokba, galériákba kerültek, pár alkotása kórházak csarnokaiban kötött ki. Például az uránkirályként emlegetett szlovák szárazamású Stefan B. Roman egy-egy szobrot a torontói és ottawai múzeumnak vett meg, Borisz Godunov portréját pedig meghagyta saját magának.

Házukban állandóan lüktetett az élet

Élete további szakaszában is igyekezett az adott kor „játékszabályaihoz” igazodva szabad művészként élni, alkotni, tehetségével és életvitelével európai értékrendet képviselve támogatni szülővárosa kultúráját, művészetét, a Kassán és környékén élő népek és nemzetiségek közös sorsát, boldogulását, a fiatal képzőművészek kibontakozását, talpraállítását. Párton kívülként tagja volt a Szlovákiai Képzőművészek Szövetségének, bekapcsolódott a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúrszövetségnek, a Csemadoknak a munkájába, rendszeresen részt vett a kassai magyar szellemi életet jelentősen segítő Batsányi-kör irodalmi és más jellegű kulturális, közéleti rendezvényein.

Közösségkedvelő nyíltságára, emberszeretetére, toleráns magatartására és magas fokú általános műveltségére vall, hogy a Kmet' utcai (korábban Szent László utca) házukban állandóan lüktetett az élet. A műhelyben, illetve műteremben rajta kívül általában mások is dolgoztak, mikor neki segédkezve, mikor saját műalkotásokon dolgozva. Barátjának, a koncentrációs tábor túlélő Feld Lajos festőnek és grafikusnak egy időre kvartélyt is adott. A képzőművészet iránt érdeklődő fiatalokat rendszeresen fogadta, oktatta a szobrászat fortélya-

ira. A roma származású Ondrej Gádzor fafaragót is felkarolta. A hazai és külföldi, főleg magyarországi képzőművészek mellett kapcsolatot tartott orvosokkal, írókkal, színészekkel, más értelmiségiekkel. Gyermekük nem volt, szabadidejében is kedvtelésének hódolhatott.

Első felesége, Milka asszony izületi gyulladás miatt sokat betegeskedett, így a róla való gondoskodás az általánosnál néha több energiáját lekötötte még akkor is, ha Schönherz Klára egészségügyi nővér szinte naponta a segítségükre volt. Milka asszony 1974-ben bekövetkezett halála után Schönherz Klára (a magyar munkásmozgalomban kifejtett tevékenységéért 1942 őszén Budapesten elítélt és kivégzett Schönherz Zoltán elektromérnök húga) segített a művésznek a háztartási feladatok elvégzésében. A nagy műveltségű hölgy baloldali gondolkodású zsidó léte a szerencsének és szívósságának köszönheti, hogy a II. világháború végeztével élve hazatérhetett a koncentrációs táborból. Klára asszony egy idő után élettársaként kötődött Löffler Bélához, majd 1988-tól házastársként. Kiváló menedzsernek bizonyult, segített férjének a kiállítások szervezésében, a külföldi utak előkészítésében, az üzleti ügyek lebonyolításában. Tudniillik Löffler Béla szinte élete végéig szobrászkodott, faragcsált, teljesítette a megrendeléseket, kivitelezte a fantáziája szülte szoborterveket. Az egyik anekdota szerint *„második felesége még akkor sem bosszankodott rá, amikor a konyhaszekrényükből egyszer hirtelen eltűnt az ezüst evőeszköz-készletük, majd nem sokkal később annak kanálai és villái Béla bácsi keze alól alaposan megváltozva, sudár kis szobrocskákként kerültek elő”*.

Köztudott, hogy a csehországi karlsbadi (Karlovy Vary) és a magyarországi hollóházi porcelángyárakkal is együttműködött. A hollóházi kapcsolatról a cég már nyugalmazott műszaki igazgatója, Tóth Ferenc 2001-ben ezt írta Petővári Ákos miskolci tanárnak, akit a mesterhez, annak első felesége révén, rokoni szálak fűznek: *„Löffler Béla művész úrral a gyár 1984 májusában létesített kapcsolatot. Ebben az időben Szász Endre alkotott Hollóházán, de mások is, Somogyi József, Amerigo Tot ismerkedtek a termelés anyagával. Feltételezem, e hírek hallatán kapcsolódott be Béla bácsi az itt folyó munkába, akit szívesen fogadtunk. A gyár vezetőinek az volt az álláspontja, hogy ne csak az iparművészet, hanem a képzőművészet is vonuljon be a porcelángyártásba, amelyben Magyarországon úttörő szerepet kívántunk betölteni. A kapcsolatfelvétel után a gyár vezetőjeként szakemberekkel Kassára utaztam augusztus elején, és olyan figurákat választottunk ki, amelyek gygyártástechnológiába illeszthetők. Ezt követően Béla bácsi több alkalommal is személyesen figyelemmel kísérte az adaptálás munkáját. Emlékeim szerint két nagyságban tizenkét darabos kollekció készült el. Magyarországon a figurák elvontsága miatt szerény volt a kereslet. Kassán a Löffler Múzeum forgalmazott még a termékekből Klára néni javaslatára. Egészen 1986 közepéig szorosabb volt a kapcsolatunk, amit vezetőként én is szívesen ápoltam. Béla bácsit mint anekdotázó, földön járó művészt örööm magamban emlékként.”*

Nos, a 2001-ben keltezett iménti visszaemlékezést ma aktualizálni lehet azzal, hogy a Löffler Múzeum azóta közel ezer darabot vett a leegyszerűsített stílusú kis porcelánfigurákból, és nagy sikerrel árulja ajándéktárgyként az érdeklődőknek, vagy ajándékozva emléktárgyként a város egy-egy magas rangú hivatalos vendégének. Többek között Göncz Árpád volt magyar államfő és Rudolf Schuster szlovák államelnök is kaptak belőle a Löffler Múzeumban 1999 decemberében tett közös látogatásukkor. A *Család, Fohász, Ima, Egyedüllet, Gyermekkor, Táncos* és további szobrocskák ugyanis igazi mesterművek, s méltón képviselik nem csupán az alkotójukat, hanem születésük helyét, Kassát is.



A kassai Löffler Múzeum



A múzeum állandó kiállításának részlete

Egyik utolsó nagy terve

Élete utolsó fázisában a megromlott látása miatt kevesebbet alkotott, de nem tétlenkedett. További nyomokat kívánt hagyni maga után, illetve azt akarta, hogy alkotásaiban sok helyen gyönyörködjenek, minél többen megszeressék a líraiságot, szépséget és harmóniát tükröző szobrászművészetet. Ilyen céllal vezérelve alkotásaiból 1980-ban nyolcvan kispasztikát adományozott Bártfafürdőnek, 1981-ben szintén nyolcvan alkotását adta örökbe az általa gyakran látogatott, számára helyi műtermet is nyitott Stószfürdőnek, több tucatnyi szobrocskát vitt a Magas-Tátra Helios szanatóriumába, s adakozása révén jutott műveiből a görgői iskolába, a nagymihályi Sztáray-kastélyban lévő Zempléni Honismereti Múzeumba, a Csemadok kassai szervezetének székházába. Azon is fáradozott, hogy a lakásában, illetve műtermében maradt sok-sok alkotása, valamint a hivatásos és amatőr képzőművészekről hozzá került rajzok, festmények, meg a tanulmányútjai során összegyűjtött más műtárgyak a halála után is szolgálhassák a Hernád-parti város művészeti életét. Egy olyan galériáról álmodott, ahol válogatott szobrai, kispasztikai kapnak majd helyet, s ezen felül rendszeresen szerveznek majd kiállításokat a régió festői, grafikusai és szobrászai, köztük az amatőrök és pályakezdő fiatalok is. Persze, nem csupán álmodott róla, hanem tett is érte, és addig szervezkedett, addig győzködte a városatyákat, míg 1986-ban Ján Takáč főpolgármester engedélyével a város hozzálátott a Šrobár utca (ma Erzsébet utca) 20 szám alatt álló ház ilyen céllal történő tatarozásához, illetve átalakításához. Igaz, ennek fejében Löffler Béla megígérte, hogy halála után a Kmet' utcai ingatlanja is a város tulajdona lesz. Ezen egyezség alapján Löffler Béla és neje 1988-ban a Kmet' utcai házukból új lakhelyükre költöztek, s a várossal karöltve hozzáfogtak a galéria kialakításához. Ezen munkálatokat Löffler Bélának 1990. február 11-én hirtelen bekövetkezett halála egy időre visszafogta, de nem állította le.

A szobrászművész földi maradványait a kassai Köztemetőben helyezték örök nyugalomra, abban a sírban, ahova első feleségét temették annak idején, közvetlenül a Löffler-szülők nyughelye mellé. Síremlékük magyar szövegezésű, az ott elhelyezett portréikat pedig maga a mester készítette. Schönherz Klára 1999-ben hunyt el, s az ő sírja – melyen csak a keresztnéve áll – szintén a Löffler-sírok közvetlen közelében található.



A végső nyughelyen a kassai köztemetőben

Stílus és forma

Löffler Bélát elsősorban szobrászművészként ismerték és tisztelik halála után is nagyon sokan Kassán és környékén, ennek pedig az a pusztá magyarázata, hogy szobrai, plasztikái stílusuk tekintetében „olvashatók”, érthetőek, nem szorulnak magyarázatra, emberközeliek. Tudniillik témái megformálásában a legtöbb esetben a valósághűsége törekedett, s ettől lényegében akkor sem tért el, amikor a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben egyszerűbb ábrázolásmódot is alkalmazott. Mert azt a stílusmódot tartotta a legelfogadhatóbbnak, amelyik a klasszikus elemekre épül nem pedig torzítván próbálja tükrözni a valóságot. Annak idején megcsodálta a Michelangelo, Tilman Riemenschneider, Auguste Rodin, Constatntin Meunier és más neves mesterek alkotásait, ám ami mégis a legjobban megérintette e tekintetben, azt egyszer Szaszák György újságírónak így fogalmazta meg:⁵

„Athén volt a legnagyobb élmény, és idegenvezetőnk, Frau Mária művészettörténész magyarázatai. Ő azt vallotta, hogy Pheidiasz volt a világ legnagyobb szobrásza. Alkotásaiból nem hiányzott az egyensúly, a harmónia, a tisztaság, a nyugalom. Aztán jött Praxitelész, aki megmozgatta a figurát. Frau Mária szerint Praxitelész már manierista volt. Én is hajlok ahhoz a véleményhez, miszerint minden olyan művészet, amely a klasszikus elemek tudatos rombolását tűzte ki célul, manierista. Én úgy látom, hogy nagy ellentmondások közepette élünk. Az egyik oldalon óriási a haladás, a másik oldalon viszont sokan biológiaiilag teszik tönkre magukat. A művészetről vallott felfogásomra gyakran tettek olyan megjegyzést, hogy konzervatív. Nos, én törekszem arra is, hogy konzervatív legyek, ha a tiszta formát egyesek annak tekintik. Mi annak idején

⁵ Vasárnap, 1981. 4. sz. 26.

modell után minden évben legalább egy életnagyságú szobrot készítettünk, hogy a természetes szépséget, a tiszta formát követni tudjuk. Úgy tapasztalom, sok szobrász ma ilyesmire képtelen lenne, mint ahogyan portrékat sem csinálnak szívesen. A művészek közül sokan azt hiszik, hogy feltalálónak kell lenniük. Ezzel én nem értek egyet. A művészetet a tradíciók alapján lehet és kell is fejleszteni, de a feltalálást továbbra is a mérnökökre kell bízni.”

Ilyen művészi filozófiával látott hozzá a műtermében készült több száz valóságmértű mellszobrának az elkészítéséhez, ezt a stílust tartotta saját magához és a portréalanyaihoz méltónak. Jól megfigyelhető ez a hozzáállása Jakoby Gyula, Fábry Zoltán, Szigeti Miklós, Collinásy György, Antonin Žemlička, Dasek Béla, Ján Kňazovický, Kazinczy Ferenc, Teleki Pál és más személyiségek mellszobrán. Több esetben egyszerűsített vonásokkal, az apró részletek egybemosásával ábrázolta a modellt, mint például Ján Matejka esetében, ám ez a megoldás is „ült” neki. Az 1930-ban gránitból készített *Közös út I*, az 1963-ban bronzba öntött *Közös út II*, az 1976-ban vörösrézben megmintázott *Közös út III*, vagy például a műtermében 1966-ban bronzból formált *Szabadság* és az 1965-ben kőből készült *Anya gyermekével* is a modernség jeleit hordozzák magukon. Persze, olykor-olykor egy kőből, esetleg elefántcsontból faragott, vagy ólomból készített kispasztikája ilyen szempontból „kilógott” a sorból, mert megszívlelte Gustav René Hocke belga művészettörténészt és író is. Ő pedig azt állította, ha egy képzőművész munkája során csak a harmóniára, a szimmetriára, nyugalomra, egyértelműsége törekszik és nem nyúl manierista elemekhez, akkor brutális realista művész lesz belőle, ha pedig a dioniszoszi kultusz szellemében csakis a diszharmoniót és destabilitást célozza meg, akkor alkotásai Salvator Dalí extrém munkáihoz lesznek közeliek. Alkotásai közül jó példa a torzított ábrázolásmódra a *Káosz* című alkotása, azaz az egyetlen elefántagyarba vésett 124 emberi arckifejezés, vagy a kőben megörökített *Fáraó* kispasztikája, a fába faragott *Színházi maszkok*, az ólomba öntött *Bajazsó*.

Alkotásainak méretét tekintve elmondható róla, hogy széles skálán mozgott – a pár centiméteres miniatűr bróssdísztól a monumentális, négy méter magas dargói emlékműig sorakoztatható a több ezer munkája. Tény, hogy ezeknek a többsége a kispasztika kategóriájába tartozik, ám a köztéri szobrainak száma is több mint félszáz. Az előbbieknél mintegy fele, azaz közel kétezer a Löffler Múzeum gyűjteményében található, a másik felét pedig galériák, múzeumok és magánemberek őrzik Kassán és másutt is a világon; köztéri munkáival pedig nem csupán Kassán és környékén találkozhatunk, hanem például Nagykaposon, Pelsőcön, Stószfürdőn, Eperjesen, Bártfafürdőn, Rozsnyón, Iglón...

Löfflerrel tudni kell, hogy nem volt válogatós, minden anyaggal szívesen dolgozott, ami a keze ügyébe került. Annak idején ugyan agyagból gyúrta az első munkáját, ám termékeny pályafutása során alkotásainak egy hányadát fából faragta – főleg tiszafából, hársfából meg Afrikából hozatott kemény fákból –, további hányadát kőből (gránit, zsírko, homokkő, szerpentin, cseppkő, műkő), néhány szobra fehér, carrarai márványból készült, második feleségét vörös márványban örökítette meg. Szép számban vannak bronz-, ólom-, cink- és réz-szobrai, kispasztikáihoz ezüstöt is használt, faragott tehénszarvba, megmunkálta a tengeri kagylók teknőit, állati csontokat, használt gipszet, alabástromot. Néhány szép munkája az akkor is igen drága, ma pedig már szinte beszerezhetetlen elefántcsontból született. Ez utóbbi anyaggal – mint volt fogtechnikus – könnyen tudott bánni, de nem csupán azért,

mert rendelkezésére álltak a hozzá szükséges műszaki eszközök. Ő például nem főzte az elefántcsontot, mint tették egyes iparművészeti tárgyakat készítő egyének, hanem hagyta eredeti keménységében és úgy „birkózott” meg vele a vésőjével, furójával, köszörűjével. *„Mindig arra törekszem, hogy tisztességes módon győzedelmeskedjek az anyag fölött, én azt velem egyenrangú partnernek tekintem. Az elefántcsontot és egyáltalán minden anyagot hagyom az eredeti, természetes állapotában. Hogy néha nehezen boldogulok vele? Istenem, ez egyfajta kihívás számomra!”* Ezt mondogatta annak idején a mester, ha az anyagválasztásról kérdezték.

Az emberre fókuszált

Löffler munkásságát elemezve meg kell nézni a témaválasztását is. Ha tömören akaránk azt összegezni, kifejezni, azt mondhatnánk: sokrétű. Egyik szemszögből azt látjuk, amit Karol Kahoun művészettörténész állít a Löfflerről írt könyvében, meg más értékelők is megjegyzik a *Vízholdó*, *Elárústitónő*, *Kőfaragó*, *Öntőmunkás* és néhány további munkája kapcsán, hogy kezdetben nagyon foglalkoztatta őt a társadalom szegényebb rétegének, a munkásságnak a sorsa, élete, szociális helyzete. Egy másik szemszög azt láttatja, hogy közeli ismerősei megörökítését vállalta a legszívesebben. Azokét, akiről sokat tudott, akiknek nem csupán az arcát figyelhette meg nap mint nap a családi háttérükbe is belelátva, hanem akiknek a lelki világával is tisztában volt, akiről sokat olvasott, akiket nagyra becsült. (Például Grossz-Galamb Erzsébet, Kiss József, Jakoby Gyula, Jasszusch Antal, Csordák Lajos, Oravec Imre, Collinásy György festők, Szigeti Miklós szobrász, Fábry Zoltán ró, Kazinczy Ferenc író, költő, Vidomsky kőfaragó, Wagenhuber Aurél, Ján Kňazovický, Ján Matejka orvosok.) Mindegyik alkotását részletesen lehetne elemezni, mint ahogy megtették azt újságírók, képzőművészek, művészettörténészek, esztéták vagy laikus szemlélők. Ezen vélemények közül ízelítőül hadd álljon itt csak egy.

Nagyra becsülte például Bolyai Jánost, az egyik leghíresebb magyar matematikust és Csendes László színészt, aki a kassai Thália Színházban 1981-ben előadta Kocsis István Bolyai című monodrámáját. Ebből az alkalmomból született a Bolyai-Csendes mellszobor is, amelyről Szigeti László egyebek mellett ezt írta:⁶ *„Löffler Bélát, a szoborportré is tanúsítja, a kassai előadás önvizsgálatra készítette. Amikor házának udvarán körbejártam az ólomból öntött fejet, elrévültem arcélei folytonos váltakozásán, mert éreztem, nincsen rajta egyetlen olyan vonal, dudor, mélyedés sem, amely ne határozottan került volna rá, egyszerre sugározva a szobrász tudatosságát s a szenvedélytől vemhes emberi lét sokféleségét. Hogy hány ember volt Bolyai János, és hány embert gyúrt, izzadt, nyörögött ki belőle Csendes László, ezt a különböző látószögekből más és más tulajdonságokat, érzelmi stációkat, létállapotokat kifejező kontúrok, vágások, homorulatok és domborulatok tükrözik. Egy megfáradt arc térképe ez a portré. Az arccal szembenézve mintha dimbes-dombos tájra nyílna kilátásunk, amelynek kanyargó útjain komor évekbe süppedve falvak, városkák sokasága téblábol. Tömkelegnyi névtelen élet, súlyos, esetleges és határozatlan, ami e révedő arc terébe szorul. S ha már megfogott minket sokszólamú gyötrelmével ez az arc, azt is éreznünk kell, hogy nem áraszt vádat, hacsak annyit nem, amennyi környezetéből benne rejlik. Nem. Ez a Bolyai-Csendes arc sehova sem fellebbez, bensőjében érzi igazát, s az szabdalja, tépdeli, kínozza, hogy igazságaink ellentmondását lelke nem oldja békévé. Nincs nyu-*

⁶ Barátnő, 1985. 1. sz.

galom, ember ne remélj, mondja az arc redős homálya. S mi hallgatunk a kövek, vagyis az ólom szavára, mert nemcsak látjuk, érezzük is, ez az arc, bár hozzánk szól, a mi arcunkkal sosem találkozzhat, mert tekintetének befelé irányuló mozgása nemcsak magánnyal, megközelíthetetlenséggel is fölruházza. Ezért is kell szépnek neveznünk. Pedig látszólag minden lezárt, statikus, ami unalmasságot feltételez. A száj íve, a bajusz letörtsége, az orr szögletessége, s mintha a mélyedésekben sem bujkálna mozgás. Ezek a kész csendek kiegyensúlyozzák egymást, már-már elhallgattatják az egész szobrot, ám az mégis beszél. Egyetlen dologgal szól, a tekintetével, a befejezetlen mozgással, amitől az ősi kultuszok merev mozgása is robbanékony, élő. Löffler Béla alkotása így mutathat a tárgy határán túlra, ugyanakkor ez az a befejezetlen mozgás, amely visszatér a szoborhoz, s valamiképpen bezárva azt, teljessé, hitelessé teszi, ahogy Bolyai János is mondaná: igazad.

Egy további szemszög arról tanúskodik, hogy szívesen ábrázolta a női testet, a nők szépségét, érzéseit (aktok, *Olvasó nő, Táncosnő, Graviditás, Leányarc, Istenített nő, Fürdőző nő*: fából, bronzból, ólomból, csontból, márványból, kőből). Rendkívül gyakori témája az anya gyermekével, a család, a férfi és nő egymásrautaltsága (*Közös út*: kőből, bronzból, fából, bronzból).

Minden szemszöget egybevetve nyugodtan kijelenthetjük, hogy Löfflert érdekelték a szociális témák, a társadalmi viszonyok, a polgári élet, a nagy gondolkodók világszemlélete, szülővárosának és Közép-Európának a múltja, jelene, érdekelte őt a női test szépsége, az anyák gyermekimádata, hitt az apák szavában, a család összetartó erejében, a jó emberi kapcsolatok hatalmas energiájában, a szerény emberek lelkének tisztaságában. Bizonyára hitt a geometriai alakzatok, elemek örökérvényűségében, s az állatoknak a természetben betöltött fontos szerepében is, ám ezeket a kategóriákat nem emelte be művészetébe. (Állatot talán csak kétszer mintázott meg, egyet az aknaszlatinai turulmadaras emlékmű készítésekor, a másikat, a halat – szintén megrendelésre – egy kassai családi ház kertjének szökőkútjába.) Oda csak az embert engedte, vitte, s többnyire azok közül is csak a hozzá gondolkodásban, viselkedésben hasonlókat. S ha így nézzük művészetét, a szobrászatán keresztül pedig emberi mivoltát, akkor talán megértjük azt is, miért nem vonzotta annak idején sem a katonai, sem a fogtechnikusi pálya, miért nem beszélt szívesen a szovjet fogolytáborba történt elhurcolásáról, a II. világháború után miért vállalta engedelmesen a szocialista töltetű képzőművészet gyakorlását, meg arra is választ kapunk, miért nem kívánt párttagként sem korábban, sem később székértelője lenni egyik vagy másik társadalmi rendszernek.

Restaurátor, műgyűjtő és numizmatikus

Az embert és emberségességet, humanizmust, az igazi értékeket tisztelő énje olyan volt, mint sok-sok szobra, sok-sok munkája: azaz példa értékű. Megnyilvánult ez a tulajdonsága a szobrászat mellett a műemlékvédelemben is. Bár nem volt szakavatott restaurátor, ám hogy ne porladjanak tovább Kassán egyes egyházi és világi műemlékek, épületterészek, igazi lokálpatriótához illően elvállalta azok képessége, tudása szerinti rendbehozatalát. Így például 1953 és 1955 között felújította a város központjában 1723-ban felavatott barokk Immaculata-szoborcsoportot. Szintén a második világháborút követő évekhez datolódik a Szent Erzsébet-székesegyház északi portáljának restaurálása, továbbá a Hadik-Barkóczy-palota Fő utcai homlokzatának, így a kaput őrző atlaszoknak és a felettük címet tartó oroszlánoknak

a restaurálása. Műgyűjtőként szintén kitartóan és céltudatosan dolgozott. Házában Európa számos műhelyéből többszáz porcelán- és kerámiaedény sorakozott, melyek közül ma jónéhány a Löffler Múzeum falait és vitrinjeit ékesíti. Elsősorban a népi motívumokkal díszített tányérokat és kancsókat kereste, de az inszit művészek keze alól kikerült példányokat is nagy becsben tartotta.

Közismerten aktív numizmatikus is volt. Gyűjteményét az antik világ pénzéremeiből is gazdagította jónéhány. A Szlovák Numizmatikai Társaság és a Kelet-szlovákiai Múzeum 1978/4-es közlönyéből tudjuk, hogy nagy nehézségek árán, de sikerült neki összegyűjteni a Csehszlovákiában vert összes pénznem mindegyikének példányát, még a különlegeseknek számító veretből valókat is, s ezt az igen értékes kollekciót a Kelet-szlovákiai Múzeumnak adományozta. Köztudott róla az is, hogy egy-egy általa keresett pénzéremért cserébe hajlandó volt megválni némelyik szobrától, meg olyan eset is volt, hogy az értékes pénzérmét elcserélte más, számára még értékesebb festményért.

Gyűjteményei közül a legrangosabbnak alighanem a képzőművészek önarcképeit tekintette, hiszen a pénzérem-gyűjteményétől hajlandó volt megválni, viszont kollégáitól kapott, vagy vett autoportrékat a leendő galériájába, múzeumába szánta azzal a szándékkal, hogy a későbbi generációk is tudjanak róluk, ismerjék őket. Így közel százötven képzőművész-önarckép került a birtokába, köztük Kassa és környéke legismertebb, legrangosabb festőinek, grafikusainak, szobrászainak saját portréja meg számos amatőr művész önarcképe. A képzőművészek elmondása szerint Löffler sok esetben az önarcképért saját szoboralkotását adta nekik, s volt, akinek megfizetett érte. Ez utóbbi megoldással sok fiatal, kezdő művész-emberen segített.

Szellemi és tárgyi örökségét a Löffler Múzeum hivatott ápolni

A mester az általa megálmodott galéria megnyitását nem élhette meg. Halálakor, 1990-ben, még javában tartott az erre a célra nekik adott épület átalakítása, illetve a belső terek kiállítóteremkévé történő kialakítása. Kérdéssé vált az is, nélküle ki és hogyan fogja működtetni a létesítményt. Szerencsére a város, pontosabban az óvárosi önkormányzat Süli János polgármesterrel az élen ennek a kérdésnek a megoldását magára vállalta, és a szobrászművész özvegyével, Klára asszonnyal 1992. szeptember 4-én egyezséget kötött arról, hogy Klára asszony Kassa-Óvárosnak ajándékozza a több mint tízmillió csehszlovák korona értékű műgyűjteményüket, és viszonzul a helyi önkormányzat üzemeltetni fogja a leendő Löffler Múzeumot. Az említett keretegyezmény még további megállapodásokat is rögzített. Többek között azt, hogy az üresen maradt Kmeť utcai Löffler-ház tulajdonjoga a helyi önkormányzatra száll át, ám a házat a jövőben csakis kulturális célokra használhatják. Bő egy év leforgása alatt a múzeum fenntartását vállaló helyi önkormányzat megtett minden szükségessé ahhoz, hogy az Erzsébet utca 20. szám alatt otthont kapott létesítmény megkezdhesse működését. A Löffler Múzeum hivatalos megnyitására 1993. december 17-én került sor.

Haláláig, 1999. február 5-ig ennek az épületnek az udvar felőli traktusában élt Klára asszony is. Családi inóságuk 1990 után rá maradt, és élete végéig általa kezelt része is jogilag a múzeum fenntartójához került, azaz beolvadt a létesítmény műgyűjteményébe. A múzeum tárgyi vagyona azóta több mint kétezeröttszáz műalkotásból áll, s annak 90 százalékát Löffler Béla szobrai és kislapsztikái teszik ki.

Ez a létesítmény a maga nemében Kassán felsorakozott a Keletiszlovákiai Galéria, Keletiszlovákiai Múzeum és Szlovák Műszaki Múzeum mellé, szlovákiai méretben pedig az egyik legfiatalabb és legkisebb művészeti múzeumként szerves tagjává vált a vele együtt huszonegy képtárat számláló professzionális galériahálózatnak. A Szent Erzsébet székesegyházhoz közel álló belvárosi kulturális intézmény az utóbbi években 80-85 ezer eurós költségvetéssel dolgozik. Ennek az összegnek a 90 százalékát a fenntartója biztosítja számára – főleg a teljes város, vagyis az önkormányzati hierarchiában a városkörzetek fölött egyfajta „gazdasági ernyő” szerepént is betöltő helyhatósági szerv pénzforrásából – míg a további tíz százaléknyi összeget a múzeum saját bevételei teszik ki, illetve pályázatok útján szerzi.

Az évek óta négy és fél munkaezret foglalkoztató intézmény igyekszik a széleskörű nyilvánosságnak tartalmilag gazdag, műfajilag pedig változatos programot szervezni. Évente tizenöt-húsz képzőművészeti kiállítást, hét-nyolc komolyzenei kamara-hangversenyt és több tucatnyi más jellegű kulturális rendezvényt valósít meg. Műsortervének összeállításakor a múzeum vezetősége abból indul ki, hogy ne csupán a klasszikus, hanem a kortárs modern irányzatok is helyet kapjanak közép-európai összefüggésekben. Ezen elhatározás megvalósítása céljából – ami összhangban áll Löffler Béla és Klára életfilozófiájával, értékrendjével és elképzelésével is – a múzeum gyümölcsöző együttműködést kezdeményezett és folytat kezdettől fogva sok szlovákiai rokonintézménnyel, jónéhány külföldi képtárral. Köztük a magyarországi Miskolci Galériával, a romániai nagyváradi Körösmenti Múzeummal, a lengyelországi Katowicei Múzeummal és rzeszowi galériákkal, Csehországból prágai és osztravai galériákkal, ugyanakkor a Szlovákiában is tevékenykedő magyar, lengyel, bolgár, cseh, osztrák, francia és más kulturális intézetekkel karöltve is számos kiállítást valósít meg. Így a kassai művészetkedvelő közönség helyben láthatta többek között a magyarországi Varga Éva, Lenkey-Tóth Péter, Kicsiny Balázs, Drozsnik István, Ezüst György, Horváth Kinga, Deli Ágnes, Türk Péter, Urbán Tibor, a csehországi Jindřich Štreit, Jiří Suruvka, Zdeněk Hajný, a lengyel Józef Szajna, Krzysztof Motyka, Piotr Szmítke, a romániai Cantemir Mester, Ujvárossy László, Ioan Augustin Pop, Viora Bara, a francia Denis Vinzant, Patrick Bailet, a svájci Ugo Rondinone, az olasz Giovanni Canova, a német Ingo Glass és további több tucat külföldi képzőművész kiállítását. A reciprocitás jegyében ez a kis kassai művészeti múzeum Miskolcon, Budapesten, Nagyváradon, Osztraván és Rzeszowban szervezett néhány kassai művésznek, köztük Bartusz Györgynek, Marko Blažonak, Pavol Megyesinek, Ján Zelinkának és Szentpéteri Ádámnak bemutatkozási lehetőséget. A kiállítások különbözőek voltak, és megoszlottak a látogatói vélemények is, ami a Löffler Múzeum vezetősége szerint rendben is lenne, hiszen tartja magát ahhoz az alapelvhez, amelyet Ignótus magyar író, kritikus is megfogalmazott, azaz: *„a művészet nem tudomány, ahol csak egy igazság van, a művészetben annyi az igazság, ahány a művész, ahány az ember...”*

Az „igazságnak” ebben a szellemében szervezi a múzeum a képzőművészettel kapcsolatos beszélgetéseket, irodalmi esteket, kamara-hangversenyeket, könyvbemutatókat. Ez utóbbi rendezvények helye a múzeumon belül az állandó tárlat terme, ahol Löffler Béla szlovákul, magyarul, németül és angolul megnevezett legmarkánsabb mellszobrai és kisplasztikái állnak, a falakon pedig nagyjából időrendi sorrendben sorakoznak a régió képzőművészeinek önarcképei Boruth Andorral kezdődően Jakoby Gyulával, Spanner Erzsébet-

tel, Július Nemčikkel, Jozef Fabinival, Roskoványi Istvánnal, Duncsák Attilával és másokkal folytatva egészen a mai művészgenerációt képviselő Filep Istvánig és Zbyněk Prokopig. (Helyszűke miatt nem kerülhetett oda minden önarckép, sok a raktárban várja, hogy alkalom adtán egy-egy kiállításon közszemlére kerüljön.) Ugyancsak az állandó tárlat tartozéka Löfflerék közel kétezres könyvtára az Új Magyar Lexikonnal, a magyar és szlovák képzőművészeti folyóiratok bekötött évfolyamaival, a magyar, részben pedig francia, szlovák és német képzőművészeti könyvek sokaságával, a magyar s részben a francia, szlovák és német regények legjelentősebb példányaival. Löfflerék életstílusát részben tükrözi a lakásuk bútoraitól és berendezéséből összeállított emlékszoba.

Ez a múzeum az általa képviselt művészettel, szellemiségével a húszéves fennállása alatt fogalom lett Kassán, belopta magát az igényes kultúrát kedvelő emberek szívébe. Azt is mondhatnánk, méltóképpen ápolja, képviseli a Löffler-örökséget, és hűen tükrözi Kassa egykori és mai „lelkületét”. Legnagyobb erénye talán az intézménynek is az, mint névadójának: a művészet-és emberközpontúság.

Vojtech vagy Béla?

A kassai Löffler Múzeummal kapcsolatban elhangzik olykor néhány közérdekűnek is minősíthető kérdés innen-onnan. Az egyik a közelmúltban Szegedről érkezett, elektronikus postával. Feladója azt kérdezte benne, miért nem Béla, hanem Vojtech szerepel a kulturális létesítmény hivatalos megnevezésében. Mint a múzeum akkori vezetője⁷ nem hagyhattam válasz nélkül a levelet, postafordultával válaszoltam rá. Most abból idézek.

Kedves Dr. Löffler Tibor Úr!

Múzeumunk elnevezésével kapcsolatos észrevételét értem és megértem. Normális világban az lenne a természetes, hogy mindenkit úgy hívnak – hivatalosan is – élete végéig, sőt azon túl is, ahogyan a szülei elnevezték. Csak kérdem: Hol van az a normális világ – mondjuk mintegy másfél évszázada – a Kárpát-medencében? Az itt élő nemzetek közül kit nem ért ilyen, vagy olyan sérelem? Gondolom, ezzel Ön is tisztában van. Nos, a mi vidékünkön ez még mindig rendezetlen kérdés. De bízom abban, hogy az idő megoldja. Mert van arra is példa, hogy a józan ész győz. Néhány évtizeddel ezelőtt még újságíróként azt nehezményeztem magyarul és szlovákul is, hogy a kassai nemzetközi maratoni futóverseny több évtizedes múltját összefoglaló kiadványokból kihagyják azokat az évfolyamokat, amikor Kassa ismét Magyarországhoz tartozott (1938–1945). Jelenthetem, az idén megtört a jég, a futóverseny győzteseinek szabadtéri márványtáblájára kiírták az említett időszak győzteseinek nevét is, vagyis az illetékesek elismerték, hogy Kassán akkor is volt futóverseny, amikor e város Magyarország része volt.

Visszatérve Löffler szobrászművészhez: kétségtelen, hogy az első keresztnevelében Béla szerepelt, és mindmáig itt sokan, még szlovákok is, Bélának emlegetik (egyébként ez olvasható a sír-emlékén is). Tény az is, hogy a későbbiek során az akkori törvények szerint a hivatalos szlovák név, vagyis a Vojtech került a személyi dokumentumaiba, személyazonossági igazolványába. A művész alkotásain általában Löffler, illetve LB szignó áll. A múzeum megalapításakor, tehát 1993-ban is a szobrász akkori hivatalos nevét vették alapul. Az a törvény, amely ma lehetővé te-

⁷ Tanulmányunk szerzője 1999. okt. 1-jétől 2012. ápr. 30-ig, nyugalmába vonulásáig volt a Löffler Múzeum igazgatója. (A Szerk.)

szi, hogy valaki Szlovákiában hivatalosan is lehet Béla csak később született meg. Megjegyzem, a múzeum akkori elnevezése ellen a szobrászművész 1999-ben elhunyt özvegye, Schönherz Klára sem tiltakozott. Ha élne, ma megtehetné.

Csupán adalékként megjegyzem, hogy a szobrászművész születésének 100. évfordulója alkalmából, 2006-ban kiadtunk egytöbbnyelvű könyvet, melynek címe Vojtech LÖFFLER Béla.

Ma itt tartunk...

Ma itt tartunk, írtam akkor, s írhatom ma is – abban a reményben, hogy eljön majd az idő, amikor ez a kérdés is rendeződik. Ahhoz pedig – úgy, mint az Löfflernél is megfigyelhető volt – csak türelem kell. Meg kölcsönös bizalom. Kassa, illetve a szlovákság részéről pedig a tárgyilagos múltismeret mellett kellő tolerancia és nagyvonalúság. Mondhatnánk azt is: politikamentes emberközpontság.

Ezzel kapcsolatban megjegyezném azt is, hogy a mostani évezred elején nem véletlenül került a Löffler Múzeum utca felőli „kirakatablakaiba” az *állandó tárlat*, illetve *kortárs művészet* információs felirat, az állandó tárlaton sorakozó Löffler-szobrok alá pedig azok megnevezése a szlovák mellé magyarul, németül és angolul. Mint ahogyan a Kmet’ utca 34. szám

alatt álló ház falára a „soknyelven beszélő” szobrok alkotója születésének századik évfordulója alkalmából 2006-ban elhelyezett emléktábla szövege sem véletlenül lett legalább négynyelvű. Legalább négynyelvű, írom, mert tudom, hogy az emberszerető Löffler a világ minden nyelven megérdemelné a neki szóló tiszteletadást.



Jakoby Gyula festőművésznek (1903–1985),
Löffler Béla művésztársának
egészalakos szobra a kassai
Erzsébet utcában
Bartusz György alkotása (1980)
GAÁL ZOLTÁN FELVÉTELE

RIDEG ISTVÁN

Körmendi Lajos makámái

Körmendi összesen három makámát írt. Ezek 1995 és 1996 fordulóján, mindössze tizenhat nap leforgása alatt keletkeztek. A műfajt Körmendi a depressziós lelkvilág, a fájdalmas kiábrándultság, a betegség kifejezésének szolgálatába állította.

Az 1995. 12. 26 / (*Midőn szomorú volt*) és az 1995. 12. 31. – 1996. 01. 01. / (*Midőn nem mulatott*) című, 54. és 55. dátumversek Körmendi négy leghosszabb dátumversei közül valók. Mindkettő prózába tördelt vers, pontosabban: rímes próza, makáma. Formaművészt zárja és nyitja velük az éveket. A zárásban a „karácsonyi rege” nem sikerül, elnyomja a torokosság, a „magyar átok”. A nyitányban a költő még egyszer visszatér a Jászkunság bukására, „a buékra éppen állástalan lettem”, így a jövőben „minden talányos, mint a megalitok”. A rím-képletek formai építkezései híven tükrözik a tartalmi valóságot. Bertha Zoltán e két művel kapcsolatban megállapítja, hogy „Az értelmi műveletek humorosságát ... az elapadhatatlan, a kilencvenes évekre vonatkozó társadalomkritikai mondandó érdesíti.”¹

Az 54. dátumvers, az 1995. 12. 26. / (*Midőn szomorú volt*) sajátos karácsonyi ünnepelést tár fel. Litániás felsorolásokra fűzött ellentétekben fut végig az ironikus szöveg, mindig pontosan előkészítve a csattanóra való kihegyezést.

*Az ablakokban e víg napokban – mennyi arany, ezüst
fa van! – Az utca sáros – ám bent sok mákos – rudak-
ban, és persze diós. – Az est tévés meg rádiós, – a csa-
lád bágyadt, hever, – mint kit a nátha lever. – Némán
emésztene. – Űznék a langy telet, – a köhögést, a vi-
rust, – e lucskos, hótlán stílust, – és kívánnak nagyot:
hódunyhát, kis fagyot. – Mint ahogy egy seb level,
szívárogo az ünnep el, – csak csömör marad és dült
epe, – Krisztus urunk számos szúrt sebe – nem fáj
úgy, mint most fáj a magyar: – fáj a fej, epe, gyomor,
agyar. – S az asztalon újra fuszulyka, – kollázs, veres
bor, fűszeres pulyka, – gesztenyés rolád kacsint. – A
magyar nyög, makacs, int. – Nem! Nem és nem! Töb-
bet nem eszem! – Csukva a száj, ám fájja a szem. – Ké-*

¹ Bertha Zoltán: Költői (Körmén)diárium. Eső. 2000. 2. 42–46. = Bertha Zoltán: Sorstűkör. Felsőmagyarország Kiadó. Miskolc. 2001. Költői (Körmén)diárium. (Körmendi Lajos: Dátumversek). 520–526., 524–525.

*sőbb csippent a kéz, nyílik a száj. – fogak közt hús
forog... Futni muszáj. – majd kagyló, tört derék, ter-
pesz. – szájszögletben diszkrét herpesz. – hideglelés,
láz, fog vacog. – az éjszaka ronggyá gyúrt vacok... –
Döglés, kótyagos fej, zaba: magyar átok. – Csak
sok-sok film, nem az Angyal szól hozzátok. – Pedig az
ünnep szép is lehetett volna. – beszélgetve, ülve, egy-
mást átkarolva.*

A költő közérzete kritikus. Úgy látja, a mai fogyasztói társadalomban „kiüresült” az ünnepnap. Az emberek sokasága érzéketlenül, vulgárisan üli meg a karácsonyt. Ezért elszalasztja az emelkedett, meghitt ünnepi együttlét örömét. Elmarad a Megváltóra, Jézus Krisztus születésére való emlékezés. Megszűnik a *kracsun* szláv szóból származó karácsony (= napforduló) jelentése, értelme, hogy tudniillik ezen a szent napon a világosság legyőzi a sötétséget.

A rimes prózában jelentkező rímek, összecsengések karácsonyi csilingelése furcsa fonatot képez. Csak néhány jellegzetességére szeretnénk felhívni a figyelmet. Kezdetben a fonatos rím bokorrímét képez: „*ablakokban*” – „*napokban*” – „*van*” – „*rudak-/ ban*”. Ezen belül az „*ablakokban*” és a „*napokban*” páros rím és tiszta rím, az „*ablakokban*” – „*napokban*” és „*rudak-/ ban*” hármas rím és tiszta rím. Érdekes, hogy a „*van*” – „*sáros*” – „*mákos*” – „*rudak-/ ban*” ölelkező rímbe vált át. Ehhez az ölelkező rímhez kapcsolódik a „*diós*” – „*rádiós*” páros tiszta rímmel. A fonatos rímet még tovább bonyolítja az, hogy a „*sáros*” – „*mákos*” – „*diós*” – „*rádiós*” tiszta rímben egymással is rímel. Végül is egy szinte kibogozhatatlan fonattelepet kapunk: „*ablakokban*” – „*napokban*” – „*van*” – „*sáros*” – „*mákos*” – „*rudak-/ ban*” – „*diós*” – „*rádiós*”. Abban a mondatban, amelyben az első fonat véget ér, már egy újabb bravúrral találkozunk: a makáma egyetlen négy szótagos rímével; összetett rímével. Ez a „*bágyadt, hever*” – „*nátha lever*.” „*Az est tévés meg rádiós, – a csa- / lád bágyadt, hever, – mint kit a nátha lever*.” A Körömdi-makáma derekán, éppen a hetedik mondatban, már nyílt gúnyba csap át a fonatos rímben, alliterációban, ismétlésben gazdag, élénkített, pamfletbe illő szöveg: „*Krisztus urunk számos szúrt sebe – nem fájt / úgy, mint most fáj a magyar: – fáj a fej, epe, gyomor, / agyar*.” Körömdi a makáma rímeit nem véletlenül rímelteti így. A fogyasztói lét szinte áthatolhatatlan páncélt képez, ahova a „karácsonyi rege” nem tud behatolni. A makáma utolsó mondatában ugyanis vágyott harmóniát, szeretetet sugároznak az ölelkező rímek is, nem csak a tartalom. „*Pedig az / ünnep szép is lehetett volna, – beszélgetve, ülve, egy- / mást átkarolva*.” Érdekes, gúnyos mozaikrím a *kacsint* – *makacs, int*. Különleges, gyönyörű hangrendváltó rímek: *csömör* – *gyomor, ülve* – *átkarolva*.

Körömdi 54. dátumversének befejezése óhatatlanul is Ady Endre fiatalkori versét, a *Karácsonyt* (1897) juttatja eszünkbe. Ady „imájában” sem teljesül a „karácsonyi rege”. „*Karácsonyi rege / Ha valóra válna, / Igazi boldogság / Szállna a világra...*” És itt sem.

Az 55. dátumvers, az 1995. 12. 31. – 1996. 01. 01. / (*Midőn nem mulatott*) az előbbi ikerverse. Szilveszter napja, december 31-e a számadás, hálaadás, a bűnbánat alkalma. Az új év első napja (újév) pedig a reménységnek, a segítségkérésnek az alkalma.

Körmendi újévi mérlegében igencsak ironikus a számadás és a hálaadás kényszere.

Mi volt, mi nem, számba veszem, – miközben a számba veszem – a bort, s a múltó évet faggatom: – élünk, nem robbant fölöttünk atom. – De volt földrengés, szélvész, szökőár, – s a boltjainkban a felszökő ár emelte vérnyomásunk. – Lassan nem is lesz másunk. – Nem lett most sem repülöm és tanyám, – de rosszabbul lett és meghalt anyám. – Foltozgattuk zsebünk nővő likát, – mint a Megváltót, vártuk harmadikát, – és a hónapokkal a kedv apadt, – torkunkra többször bőszt vírus ragadt... – E zord év végére még pontot nem tettem: – a buékra éppen állástalan lettem. – E táj múltból visszatért régi jó – urai szeretnék, ha a régió – (ahogy egykor volt téve és tanítva) – gondosan lenne íróltanítva. – Mi jön? Éhkopp? Torz világ, ahogy látta Kafka? – Az új év restvérű testvérű cudar cafka? – S jönnek földrendítő fogadkozások? – És tüntetések, hogy pénz nincs, ám az ár sok? – S jön majd harag, mert csak némelyek odva – lett a földi jókkal dúsan megrakodva? – Tavalý, lám, kiderült százféle titok, – mégis minden talányos, mint a megalitok.

Valójában nincs miért hálát adnia, nincs bűne, amit meg kellene bánnia. Ellenben csapások sorozata érte. Az elmúlt „zord év” kegyetlen volt hozzá. A természeti csapásoknál súlyosabbak voltak a társadalmiak, a családi. Az árcelkedések: anyagi gyarapodás helyett napról napra élés. 1995. július 10-én meghalt az édesanyja. Munkanélküliség szakadt rá, mert az MSZP győzelme megpecsételte főszerkesztői állását a Jászkunságnál. „E/ táj múltból visszatért régi jó – urai szeretnék, ha a ré-/ gió – (ahogy egykor volt téve és tanítva) – gondosan / lenne íróltanítva.” Így az újévi reménykedés helyett csak a riadalomról, a társadalmi méretű kismizettségről tud beszélni. Talányos a jövő: egyénileg is és a közösséget illetően is: „Éhkopp?”, „És tüntetések, hogy pénz nincs, ám az ár sok?” Talányos a jövő, mint a történelem előtti korból származó megalitikus emlékek, kövek.

Az 55. dátumvers belső rimelése korántsem olyan bonyolultak, mint az 54. dátumversé. De itt is találhatunk szép tiszta rímeket, például: „faggatom” – „atom”, „szökőár” – „felszökő ár” (ez egyben mozaikrím is), „vérnyomásunk” – „másunk”, „tanyám” – „anyám”, „likát” – „harmadikát”, „tettem” – „lettem”, „tanítva” – „íróltanítva”, „odva” – „megrakodva”, „titok” – „megalitok”. Szép homonimarím: „számba veszem” – „számba veszem”. További mozaikríme: „régí jó” – „régíó”, „fogadkozások” – „ár sok”. Csaknem teljes egészében

tiszta rímű a „*restvérű testvérű*” összecsengése: az *r* és a *t* eltérése segíti gúnyossá, sőt: viszszataszítóvá tenni a jelzős szerkezetet, a névszós állítmányt: „*Az új év restvérű testvérű cudar / cafka?*” Így az „*új év*” magában hordozza a szarkazmussal való megvetés lehetőségét is! Gyalázkodó, pamfletbe illő lesz ez a mondat is. Az „*új év*” főnévi metaforája a „*cafka*”. A „*cafka*” melléknévi metaforájú determinánsai – „*restvérű testvérű cudar*” – erőteljes fokozások. Itt találjuk ennek a makámának a leghatásosabb alliterációját is: „*cudar cafka*”. A *cafka* tájszó, jelentése ringyó. Ez a mondat a makáma legsúlyosabb mondata. Itt van a vers mélypontja. A jövőkép tehát kiüresítette, ünneptelenné tette Szilveszter napját és újév napját is. Ez a mondat csak a mély elkeseredés eredményeként születhetett meg. Éppen úgy, mint Vörösmarty Mihály szavai a reformkorban a *Gondolatok a könyvtárban* (1844) című filozófiai versében, ódájában: „A csillagászat egy vak koldussasszony / Czondráin mérí a világokat.” Vagy ugyancsak Vörösmarty a szabadságharc bukása után az *Előszó* (1850-51 telén) című elégiájában, rapszódijában keserűen zárja a versét, a földet így személyesítve meg: „Kérjétek akkor ezt a vén kaczerét, / Hová tevő boldogtalan fiait.”

Körömdi ebben a „versében” a személyes fájdalomát, sérelmét és az MDF-kormány bukását, az egyéni és közösségi érzéseit összekapcsolva sötétben látja az új évet.

Körömdi harmadik makámája a betegségével kapcsolatos. 1995 őszén Körömdi letergijéhez hozzátársult az asztma. Később ezzel leszálalékolják. Körömdi 1986-tól 1999-ig, 14 év alatt nyolc dátumversében ír a betegségeiről. Ezek a 41., az 51., az 57., a 60., a 64., a 65., a 66., a 67. versek. A 41. az 1986. 06. 06./ (*Születésnap i korszakváltás*), az 51. az 1995. 06. 06. / (*Ezredvégi hangulat*), az 57. az 1996. 01. 10. / (*Midőn vacakul volt*), a 60. az 1997. szeptember elején / (*Midőn állandóan köhögött*), a 64. az 1998. 10. 28. / (*Midőn a vizsgálóasztalon feküdt, az orvos szolt, / >rák<, elsőrtült a világ, s gyors búcsút mondott / magában a kunságiakhoz*), a 65. az 1998. 10. 29. / (*Egy áttépelődött éjszaka után, már megnyugodva*), a 66. az 1998. 10. 30. / (*Midőn töprengett*), a 67. az 1999. 04. 14. / (*Midőn Nagy Gázsira gondolt*).

Ezek közül a leghosszabb az 57. dátumvers. Ez a remeklés a leguniverzálisabb „leírása” Körömdi (vagy bármely ember) betegségeinek, ez a legteljesebb, legtökéletesebb kórnap. Távolágtartó ironiája egyes szám harmadik személyt használ. Körömdi e makámájában megjelenik még két műfaji sajátosság is. Az egyik a megdöbbenő „*kaland*”, s ez az orvosi vizsgálatok tömeges tortúrájának felfedése. A másik a „*tanulástevés*”, ami pedig nem más, mint az életben addig észre nem vett „*apróságok*” felértékelődése. Körömdi makámáinak rendhagyóan gazdagok a rímek, ennél fogva Körömdi „*saját kárának felmutatásakor*” formailag is megújítja ezt a műfajt.

1996. 01. 10.

(*Midőn vacakul volt*)

Az ember a gondjával házal: – vizsgálódtat a kórházzal.
– Mi üzen rosszat: A lép? Fül? Epe? – A máj? Gyomor?
Lenézett ülepe? – Mutatja duzzadt prosztata, – lett egy
elhasznált, rossz tata? – Iszik szirupos lötytyöt, vesznek
vért, – s ő nem kérdezi meg, mért – háromszor, mért

ékttik – vénáját azzal, hogy kékttik? – Ha zuhan a vérnyomás vagy felszökik, – jegyzésén szerkezet örködik, – vasmarokkal meg-megszorítja a kart, – ébreszt, pedig csak mérni akart. – Kint tél, nem jön meg a megváltó kikelet. – Bent pohár, csobog mintának vizelet. – Reggelire lekvár, illetve dzsem, illetve jam, – ahogy a nővér mondja pórias-prózaian. – Kékes kép pulzál, a műszer-vonal le-fel megy: – lám, az ember szíve dadogva feszül, ernyed, – és tüdeje mint pudvás lebernyeg, – akár egy lyukas labda, épp csak szelelget. – Csontja túlvilági filmen: árny-fény-üveg, – s egy másik filmen gyulladt arc-üreg. – Gyötört epéje szórva finom homokkal, – dúsan felékttve paprikás-nyomokkal. – Szeme romlik, fülének kést ígérnek... – Sohasem lesz vége ennek a télnek! – Az ember roskad, bús, dúltan hazatántorog, – rémült, dühös, káromkodik, gyógyszer szed, morog, – s amíg szívet ágyban gond taposta, – mohón nézi, mit hozott a posta. – Amire vár: jó szó, zöld tavasz. Apróság. – Csupa avittas új-ság. Csupa friss ó-ság.

A Körmendi-féle makáma rímeltetése igen leleményes és igényes. Nem célunk a maga totalításában valamennyi rímeltést megmagyarázni, inkább csak néhány sajátosságra hívjuk fel a figyelmet. Tiszta rímek például: „házal” – „kórházzal” (ragrímek, főnévből képzett ige rímelt eszközhatározó raggal ellátott főnévvel), „Epe” – „ülepe” (főnév rímelt birtokos személyjellel ellátott főnévvel). Tiszta rímű a „vért” – „mért”, az „ékttik” – „kékttik” (ige rímelt igével), a „homokkal” – „paprikás-nyomokkal” (főnév rímelt főnévvel), „hazatántorog” – „morog” (ige rímelt igével), „taposta” – „posta” (ige rímelt főnévvel), „Apróság” – „ó-ság” (főnév rímelt főnévvel). Mozaikrímek is vannak. Részekre tagoló: „prosztata” – „rossz tata.” Egységes egésszé álló: „a kart” – „akart”. Magánhangzós asszonánc kapcsolódik a tiszta rímmel: „vesznek/ vért” – „meg, mért” (itt ige + főnév és igekötő + kérdőszó rímelt), „felszökik” – „örkődik” (ige rímelt igével), „kikelet” – „vizelet” (főnév rímelt főnévvel). Érdekes eset az „ernyed” és a „lebernyeg” rímeltetése: a *d* és a *g* nem cseng össze, de az előtte levő *e* hang igen. Ha jobban megfigyeljük a szöveget, akkor a mozaikrím egyik arányos szerkezetű rokonát, az összetett rímet is felfedezhetjük ebben a makámában. Amikor két-két külön is összecsengő szó rímelt: „gond taposta” – „hozott a posta” (itt főnév + ige és ige + névelő + főnév rímelt egymással, azaz szótó + raggal ellátott szótó és raggal ellátott szótó + névelő + szótó). Tiszta rím és (az *r* és *l* miatt) tiszta asszonánc kapcsolódik össze: „ígérnek” – „télnek”.

Külön szólunk néhány fonatos rímkombinációról. A „le-fel megy” – „ernyed” – „lebernyeg” – „szelelget” láncban például két szótagig menő bokorrímet (a a a a) találunk: minimálisan magánhangzós asszonáncban. De minimálisan egy szótagosan, minimálisan magánhangzós asszonáncban tovább folytatódhat a lánc az „árny-fény-üreg” – „arc-/ üreg” szavakkal: „le-fel megy” – „ernyed” – „lebernyeg” – „szelelget” – „árny-fény-üreg” – „arc-/ üreg”

Körmendi Lajos

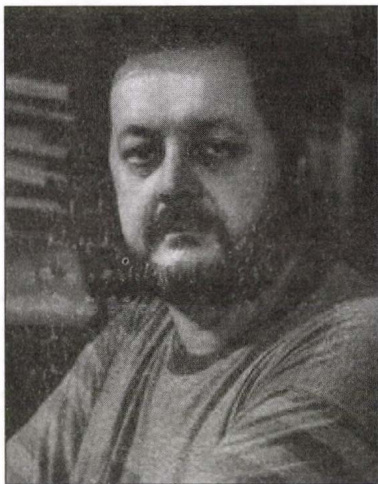
(halmazrímet találva: a a a a a a). És akkor még nem beszéltünk arról, hogy összecsengenek például a *-fel*, az *er*, a *ber*, a *lel* szótagok is (egyszerre tiszta rímmel: a b b a, illetve tiszta asszonánccal a a a a). Az „*Apróság*” – „*új-ság*” – „*ó-ság*” lánc tiszta hármas rímet alkot (a a a).

A makámát számos élénkítő alakzat szövi át. Ilyenek a felsorolások, halmozások. Mondatrész-halmozás például: „*Az / ember roska**d**, bú**s**, dúltan hazatá**nt**orog, – ré**m**ült, dü- / hös, káromkodik, gyó**g**yszert sz**e**d, mor**o**g.” Itt az állítmány igéket és névszókat halmoz fel. Ugyanakkor az állítmányok sorrendjében hatásos inverziót is felfedezhetünk, hiszen a köznyelvben a „*dúltan hazatántorog*” lenne inkább a sorkezdő.*

A tanulságot levonó csattanós befejezésben igen leleményes az ellentétezés, az „*avittas új-ság*” és a „*friss ó-ság*”, „*Amire vár: jó szó, zöld tavasz. Apróság. – Csú- / pa avittas új-ság. Csúpa friss ó-ság.*” Arról van szó ugyanis, hogy a súlyos beteg ember előtt összezsugorodnak a távlatok. A megszokott apró dolgok hirtelen felértékelődnek. Talán azért, mert már az sem biztos, hogy azok teljesülnek. Így lesz a „régiből” új, így lesz „friss” a régi. A távlatok beszűkülésével a közeleiek töltik be a távlatok helyét.

A vers óhatatlanul is asszociálja előttünk a felvállalt költőelőd, Janus Pannonius *Mikor a táborban megbetegedett* (1464) című híres elégiáját, Kálnoky László fordításában, amelyben a harmincéves püspök, elkísérve Mátyás királyt a török elleni hadjáratába, a magyar irodalomban először énekli meg a tüdőgyulladást. Halálfélelmét halmozott allegóriák segítségével kifejezve, majd az elviselhetetlen betegség láztüneteit sorolva. „*Kórság, sápadt Félelem és Düh, rút Nyomor, ádáz / Arcú Vérontás táborozik ma velem.*” „*Írok, s érzem közben a lázrohamot közeledni, / Dermesztő fagya már terjed tagjaimon.*” (Innen, az 57. sortól kezdve tart a tüdőgyulladás zseniális leírása – 14 soron át – a 69. sorig.)

Körmendi három, csaknem egymásutánban írt makámáját megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy a teremtő formaművész ezekben az elégikusra hangolt darabokban is nagy művészi erővel tudja összehangolni az egyéni és közéleti érzéseket, illetve megmutatni az idültté vált betegséget azáltal, hogy a közelebbi és távolabbi ismétlődésekkel, rímekkel, aliterációkkal ellátott ironizáló-gúnyolódó, nagyító-kicsinyítő, túlzó (vagy a szövegkörnyezetben azzá váló) szavaknak egész garmadáját vonultatja fel. (Természetesen, az egymáshoz közelebb álló összecsengések jobban élnek, hangzósabbak.)



NYELV ÉS NYELVHASZNÁLAT

TOMA KORNÉLIA

Helynévképzés a Magyar Királyság déli részén a korai ómagyar korban Az -i képzős helynevek

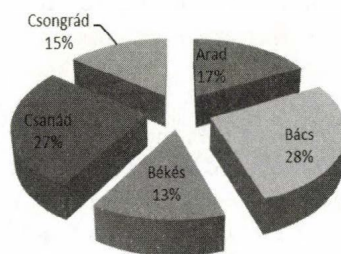
1. Bevezetés

A *Korai magyar helynévszótár* (a továbbiakban KMHsz.) 1. kötetének felhasználásával öt középkori vármegye – Arad, Bács, Békés, Csanád, Csongrád – helyneveinek történeti-etimológiai feltárását végeztem el. Ez a munka szervesen illeszkedik abba a tevékenységbe, amelynek végső célja a Magyar Királyság korai ómagyar kori helyneveinek feltárása, s amelynek eredményeként már megjelent Győr (Bényei–Pethő 1998), Abaúj és Bars (Tóth 2001) Bodrog és Borsod (Póczos 2001), valamint Bihar vármegye (Rácz 2007) helyneveinek történeti-etimológiai szótára. Az öt vármegye kiválasztása részemről tudatos volt, hiszen mindegyik a Magyar Királyság alsó részein helyezkedett el, s ennek a résznek a helynévkincse átfogó feltárásban még nem részesült, jóllehet a Bácskához tartozó Bodrog és a Tiszántúl egyik déli vármegyéje, Bihar helyneveinek nyelvészeti vizsgálata már megtörtént (vö. Póczos 2001 és Rácz 2005).

Az Árpád-kori Magyar Királyság alsó részeit a Temesköz, Bácska és a Tiszántúl három déli vármegyéje alkotta (Bak 1997: 59). A vizsgált Arad és Csanád a Temesköz vármegyei közé tartozott, Bács és Csongrád a Bácskát alkotó három vármegyéhez, míg Békés a Tiszántúl három déli vármegyéjének egyike volt. Az említett vármegyékben 935 helynevet – településneveket és mikrotoponimákat egyaránt (vö. Tóth 2001) – vizsgáltam meg. Ezek megoszlása a következő: Arad: 163; Bács: 258; Békés: 127; Csanád 250; Csongrád: 137 helynév (1. sz. diagram).

A közel ezer helynév nyelvészeti vizsgálata lehetőséget teremt arra, hogy az Árpád-kori Magyar Királyság alsó részeinek helynévadásáról részletes és egyúttal teljesebb képet nyújtsunk. E távlati cél eléréséhez most, első lépésben az -i képzővel keletkezett helynevek megvizsgálásával szeretnék hozzájárulni. Meg kell jegyeznem – mint ahogy a témakörben

A vizsgálatba bevont helynevek megoszlása vármegyénként



vizsgálódó elődeim is tették –, hogy a vizsgált helynevek értéke hozzátvetőleges, mert a nevek egy hányada az eredet bizonytalansága miatt több kategóriába is bekerülhet (Póczos 2001: 163). Ezért az ilyenkor szokásos protokoll szerint ezeket a legvalószínűbb etimológiájuk alapján soroltam be.

Munkámban az *-i* képzős helyneveket Bényei Ágnes *Helynévképzés a magyarban* (2012) című munkájának metódusa nyomán mutatom be. Ennek megfelelően elkülöníttem az *-i* helynévképzőt tartalmazó neveket az egyéb formailag hasonló esetektől: a tövéghangzós és az *-i* melléknévképzős helynevektől. Külön fejezetben tárgyalom a személyt jelölő szó (többnyire személynév) + települést jelentő latin földrajzi köznév (főként a 'falú' jelentésű *villa*) szerkezetű neveket, valamint a birtokos jelzős összetételeket, amelyekben a birtokos személyjel *-i* formában jelentkezik. A képzőtlen *-i* képzős alakváltozatokat és a névváltozás jelenségéhez köthető *-i* képzős neveket is külön bekezdésben mutatom be, mert az előzőektől jól elkülöníthetők. Az elemzés alátámasztására a készülő szótárból ábécérendben közlöm az *-i* képzős helynevek szócikkét.

2. Az *-i* tövéghangzós nevek

Az *-i* tövéghangzó és az *-i* képző elkülönítése párhuzamos jelenlétük idejében – legkésőbb a 13. század közepéig – problémát okoz (E. Abaffy 2003: 322). A vizsgált korpuszhoz tartozó két korai csongrádi adatról Bényei Ágnes azt tartja, hogy az *-i* minden bizonyosan tövéghangzó (*Böd*: 1075/+124/+217: tributum transitus super Tizam, qui nuncupatur *Benildi* [ɔ: *Beuildi*]; [1200 k.]/896 u.-ra: *Beuldu*; Gy. 1: 892; *Nándordi*: 1075/+124/+217: *Nandirdi*, sal.; DHA. 216, Gy. 1: 890, 898) (2012: 76). Bényei véleményét az a megfigyelése támogatja, hogy az *-i* tövéghangzó nagyrészt a korban rendkívül gyakori *-d(i)* hely- vagy személynévképzős nevek után tapasztalható, és rajtuk sokáig nem tűnik el, valamint hogy az *-i* tövéghangzó írása – vizsgált adatai körében – minden esetben *-i* (i. h.). *Böd* 11. századi adatát a KMHsz. szerkesztői *-i* melléknévképzősnek tartják, *Nándordi* esetében pedig a címszó képzősnek vélt szerkezetre utal (KMHsz. 11).

3. Az *-i* melléknévképzős nevek

A valahonnan való származást, valahová tartozást jelentő *-i* melléknévképzős helynevek és az *-i* helynévképzős formák elkülönítése is nehéz lehet olykor (KMHsz. 13). Például a csongrádi *Sáp* név végén lévő *-i* melléknévképző funkciója kérdéses (| *-i*? 1075/+124/+217: t-m *Sapi*; DHA. 217⁰⁸, Gy. 1: 900, +1124/+217/328: *Sapy*; DHA. 217). A tövéghangzós alak ellen szól a *tő* belseji magánhangzó veláris jellege. Egy mély hangrendű névalakon ugyanis bizonyára *u* véghangzó állna (**Sapu*). Mindez pedig a *Sápi* adat *-i* helynévképzős voltát erősítheti (Tóth 2008: 113).

A mintegy 1000 helynév adatai között az *-i* melléknévképzős nevek száma is – mint az *-i* tövéghangzós nevéké – elenyésző. Előfordulásuk a megfigyelések szerint a 13–14. században gyakori, ezt adataink is igazolják: *Bács* (1337: Petrus de *Bachy*; A. 3: 347, Kállay 1: 514), *Béz* (1296: c. Nic. dictus Turnus una cum f-is suis Mich-e et Bez vocatis de *Bezy*; Gy. 1: 849), *Derzs* (1328/335: t. eccl-e de *Dery*; Gy. 1: 217), *Fark* (1330: Thom. de *Farky*; Gy. 1: 895), *Győ* (1348: Petrus de *Gewy*; SzegTört. 371, Zsilinszky 98, F. 9/1: 627), *Hegy* (1221/550: Hectore de v. *Hegy*; Gy. 1: 508), *Kopáncs* (*1219/550: Abr. de v. *Cupanchi*;

Gy. 1: 861), *Libic* (*1213/550: Laur. de v. *Libeci*; Gy. 1: 863), *Mezőság* (1334: Egidius de *Mezzusagy*; EH. 972), *Pél* (1334–5/PR.: Nic. (sac.) de *Pely*; Gy. 1: 183), *Szer* (1326: mg. Pousa de *Zery*; A. 3: 123), *Szilbács* (1345: nob. de *Zybbathy*; Cs. 2: 164, A. 4: 486), *Taranyán* (1345: nobiles de *Tharaniani*; Cs. 2: 165, A. 4: 486), *Tárnok* (1332: pop-i de *Tharniky*; Gy. 1: 873), *Tüdő – Tidő* (1276/641: Dumbo de *Tiudei*; Gy. 1: 242), *Ük* (1328: And. f. Jo-is de *Vky*; Gy. 1: 243), *Vasvár* (*1219/550: *Vosvari*, v.; VRH. 151: 667).

A helynévi adat sokszor körülírással személynévben fordul elő, például And. f. Jo-is de *Vky* (Gy. 1: 243), ahol a helynévre utaló rész a személynévi homonímia kiküszöbölését szolgálja (Bényei 2012: 76). Példáink döntően igazolják Bényei Ágnes megállapítását, mely szerint a melléknévképzős helynevek „egy része mindössze egyszer fordul elő személynévben, de prepozícióval, és a származási helyet vagy nemesi névben a birtokot jelöli (a többi adat pedig képző nélküli)” (i. m. 77).

Az *-i* képzővel való bővülés bizonyos névszerkezetekben az összetett településnevek előtagján is bekövetkezhet. Amennyiben *Szilbács* > *Szilibács* (1263/466/476: *Zyli Bach*, 1275/347: *Scilibach*; Gy. 1: 235) típusú a névváltozás iránya, akkor az előtagon az *-i* melléknévképzőt kell látnunk a bács vármegyei településnéven; vö. *Telekbánya* > *Telkibánya*; *Szurdokbénye* > *Szurdokibénye* (Tóth 2008: 120). Az alakváltozatok közül azonban nem tudjuk egyértelműen megállapítani, hogy melyik az elsődleges, és milyen irányú változás zajlott le.

A Bács vármegyei *Titeli-[hegy]* 1193–96>216, 1193–96>218 PR.: medietate *montis de Titili* (Gy. 1: 202, 241) közelében lokalizálható *Titel* település, amelynek neve valószínűleg személynévi alapszóra vezethető vissza (vö. FNEsz. *Titel*). Meg kell jegyezni, hogy a személynévi névadás a kiemelkedések nevében kevésbé megalapozott, mint a településnevek esetében. Ebben a névtípusban ezért számolni kell a személynév > településnév > hegynév áttétel lehetőségével is (Reszegi 2006: 165). Azonban nem zárható ki a kevésbé jellemző *Titeli-[hegy]* hegynév > *Titel* településnév alakulásmód sem (Reszegi 2006: 165), bár az adatok kronológiája és *Titeli-[hegy]* egyszeri felbukkanása ezt kevésbé valószínűsíti. A hegynév jelzői névrészeiben az *-i* melléknévképzőt gyaníthatjuk.

4. Latinizált *-i* végződésű helynevek

Gazdag példaanyagomban mindössze három olyan adatot találtam, amely a „villa + személynév / személyt jelentő szó + *-i*” szerkezetű nevek közé sorolható. Ezek: a csongrádi *Marton(falva)* (1075/+124/+217: *villa Martini*; Gy. 1: 898), a békési *Csépán(falva)* (1332–7/PR.: Fab. sac. de *villa Chepani*; Gy. 1: 504) és a Bács vármegyei *Marhart(földe)* (1255: *terra Morharty*; Gy. 1: 227). A KMHsz. szerkesztői mindhárom helynévben címszavá emelt, kikövetkeztethetetlen, betűhív alakként tüntetik föl a földrajzi köznévi utótagot, mert bizonytalanok voltak a névhez tartozásának kérdésében (i. m. 12). A zárójellel tehát a változatokat fejezik ki.

A latinra fordított nevek magyar nyelvi hátterét nehéz meghatározni, az eredeti helynevek pontos rekonstruálása problematikus, mert a helynevek magyar formáját lefordították részben vagy egészben, és későbbi adatok nem állnak a rendelkezésünkre, sőt a korban csak egy-egy adat igazolja létüket. Szőke Melinda szerint „a *villa Martini* esetében a magyar nyelvi megfelelő [...] lehet például *Mártonháza*, de *Mártonfalva* is, vagy éppen pusz-

ta személynévi *Márton* és helynévképzős *Mártoni* ugyancsak. Sok esetben az is bizonyíthatatlan továbbá, hogy az efféle latin alakok valóban létező helynevet jelöltek-e, vagy csupán az említett személy birtokához tartozó területet írják körül, azaz egyfajta 'Márton földje' jelentésben szerepelnek a szövegben. Ez utóbbi azért vethető fel, mert a személynévek többnyire genitívuszi formában állnak a latin földrajzi köznévi után." (Szőke 2008: 270–1) Tehát a latinban is jellegzetesen meglévő keresztnévi helynevek esetén, ha a helynévi rész -i végződést tartalmaz, általában nem lehet eldönteni, hogy az latin -i genitívusvégződés, magyar helynévképző vagy melléknévképző (Bényei i. m. 77). Hoffmann István szerint elképzelhető, hogy a *villa, possessio Chepani* alak nem magyar -i névképzőt tartalmaz, hanem inkább latin genitívusi forma (2004: 34). Bényei Ágnes az általa vizsgált helynevek későbbi adatai alapján valószínűsíti, hogy genitívusról van szó, és a magyar birtokos jelzős szerkezetet fordították le például *Györgyfalva* (1332–1335/Pr. Reg.: *villa Georgii*; Gy. 3: 349, 1366: *Gyurgfolua*, Cs. 5: 359) és *Marcelfalva* (1332–1335/Pp. Reg.: *villa Marselli*, 1332–1335/Pp. Reg.: *Marcelfolua*; Gy. 1: 117) esetében. Ez az eljárás fordítva is előfordul: „a történeti helynévtárak általában a latin genitívusos szerkezetet szokták -falvával fordítani a címszó megadásakor”, de Bényei szerint ez több szempontból is problémás. Egyrészt azért, mert olyan keresztnévek esetén is alkalmazták ezt az eljárást, amelyek nincsenek meg a latinban, tehát például *villa Chepani* alapján *Csépánfalva* nevet következtetnek ki. Másrészt azért, például a *Petri* alak képződhet a *Petrus*-ból (ekkor genitívusrag), de a magyar *Péter* + -i helynévképző kapcsolata is ilyen formát szokott eredményezni (i. h.).

A déli vármegyékben talált három helynév személynévi előtagját megvizsgálva a következőket tudhatjuk. *Csépán(falva)* helynév előtagja a *Csépán* 'István' személynév (1217/1550: *Chepan* szn., 1294/1519: mg. *Chepan*; ÁSz. *Chepan*), amely a latin *Stephanus* személynév szláv közvetítésű változata (lásd cseh *Štěpán* szn., lengyel *Szczepan* szn.; RMCsSz. *Csépán*; FNESz. *Csépánfalva*). *Marhartföldre* helynév előtagja a német eredetű magyar *Marhart* személynév (1138/1329: *Marchart* szn., 1270: *Marhart* szn.; ÁSz. *Marchart*). *Martonfalva* előtagja a magyar *Martin* személynév (1138/1329: *Martin*, *Mortin*, *Martin*, *Mortin*, *Martin* szn., 1273/1305/1833: *Marthyn* szn.; ÁSz. *Martin*). A *falva* mellett szereplő névrészek közül tehát egy a keresztény kultúrkörbe tartozó személynév (*Martonfalva*), kettő pedig másfajta: szláv (*Csépánfalva*) és német (*Marhartföldre*) eredetű. Tehát a *villa Martini* adatról, amely a latinban is jellegzetesen meglévő keresztnévi helynév, nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a helynévi rész -i végződése latin -i genitívusvégződés, magyar helynévképző vagy melléknévképző. A *villa Chepani* és *terra Morhart* alakok viszont a latinban nem adathozható keresztnévi alapú helynevek, amelyek a latinra fordításnak köszönhetően kaphattak -i genitívusvégződést, a magyarban azonban *Csépán* és *Marhart* formában rekonstruálhatók.

A latin -i genitívusvégződés valószínűsíthető a csongrádi [*Presbiter-hegy*] adatában (1075/+124/+217: in *monte presbiteri*; Gy. 1: 893), amely tulajdonnévi és köznévi említést egyaránt takarhat. A hegy egyházi birtok volta, egyházi használata jelenik meg a névben, amennyiben a latin forma magyar névhasználatot tükröz (Reszegi 2011: 140). A bácsi [*Várfalva*] (1193–96>216; 1332–7/PR.: *villa Castri*; Gy. 1: 243) olyan latinizáló, jelzős szerkezetű településnév, amelynek „a főtagja nem valamely meglévő helységnév, hanem település-

jelentő földrajzi köznév” (Szőke 2008: 270). Később magyar birtokos jelzős összetétel formájában bukkan fel (1355: *Varfolua*; Cs. 2: 167, A. 5: 383, Kázmér, Falu 249).

5. Birtokos jelzős összetételek, amelyekben a birtokos személyjel -i formában jelentkezik

Ebben a fejezetben szólunk azokról a birtokos jelzős összetételekről, amelyekben a birtokos személyjel -i formában jelentkezik, alakilag egybeesve az -i helynévképzős nevekkel. Ezek egy részében a birtokos személyjel csak -i alakban adatolható, más részében a birtokos személyjel -i ~ -e variánsaiban bukkan fel.

A birtokos személyjel csak -i alakban adatolható: *Bekeskereke* (1321/336: *Bekuskerequi*, p., t.; Gy. 1: 214), *Fülöptelke* (1274>340: *Phylupteluky*; Gy. 1: 176), [*Gazdagandrás*]földsé (1279: t-m Diuitis Andree... *Diues Andreas feldy* vocatam; Gy. 1: 221), *Györgykérje* (1317/323, 1323: *Gyurghkery*, t.; Gy. 1: 223), *Kalán köröse* (1266: *Kalanguerusy*, s.; Gy. 1: 897), *Leonárdnyékje* (1303>399: Fynta f-a Leonardi de Nyek ... p. *Leonardneky* (Gy. 1: 228), *Pinkókérje* (1317/323: *Pinkoqueri* ~ *Pynkokery*, t.; Gy. 1: 223), *Puk réve* ([1230]/231: *Pvc Rewy*; Gy. 1: 237), *Szolga erdeje* (1350: *Zulgaerdei*, s.; Haan, Békés 22, Bíró, Kladány 40), *Uros fényére* ([1230]/231: *Vros fenerij* ~ *Vrosfenery*; Gy. 1: 237–8), *Úr réve* (1192/374/425: *Vrreui*, loc.; Gy. 1: 236–7), *Vasas kereke* (1192/374/425: *Wosokerequi*; Gy. 1: 236–8).

Az E/3. birtokos személyjel -i ~ -e alakváltozatban sdstolható a következő helynevekben: *Fülöpköve* (+1256: *Phylupkue*, 1337: *Philepkuy*, p.; Gy. 1: 176), *Moharréve* (1323: *Mohareve*, p. ~ *Moharevy*, p; Gy. 1: 227), *Péterréve* (+1092/+274/1399: *Peterreue*, v.; DHA. 285; 1274>340: *Pet(ur)rewy*; Gy. 1: 230), *Pongráctelke* (+1247/+284/1572: *Pangrachtelke*, p., 1274>340: *Pongorachteluky*; Gy. 1: 183). A korszakban nem ritka, hogy a birtokos személyjel azonos szóalakon belül mindkét változatban megtalálható. Bényei a -telki utótagú összetételek kapcsán megjegyzi, hogy „bár legtöbbször birtokos személyjelle végződik, néha hathatott az egyébként önállóan is gyakori *Telki*, *Teleki* helynevek -i képzője” (2012: 79).

6. Az -i képzős helynevek

Az -i helynévképzőként a 14. század közepéig volt a legeleveníbb. Aradban és Csongrádban a 11–14. században, Bácsban a 12–14. században, Békésben és Csanádban a 13–14. században adatolhatók -i képzős helynevek. A legtöbb adat a 13–14. századból adatolható.

A ténylegesen -i helynévképzővel alakult nevek funkcionális-szemantikai csoportjait Bényei Ágnes nyomán nevezem meg (i. m. 80–3).

1. A birtokost (illetve lakót) megnevező -i képzős helynevek típusai kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy a személynévből alakult településnevek csoportjában indulhatott meg az a funkcióváltási folyamat, amelynek során az -i formáns az -é birtokjeltől párhuzamos alak- és jelentéshasadással elkülönült, s helynévképző funkciójában önállóvá vált az ómagyarban (Szegfü 1991: 254). Emiatt az -i képzős helynevek legkorábbi csoportjainak a személyre utaló (személynév, foglalkozás-, tisztségnév, nemzeti hovatartozást jelölő) alapszavakból létrejöttéket tarthatjuk (Rácz 2005: 181).

1.1. személynévből alakult: *Latabár(i)*, *Pál(yi)*, *Sápi*, *Szödi*, *Tek(i)*, *Temeri*,

1.2. tisztségnévből alakult: *Bán(i)*, *Papi*, *Püspöki*,

1.3. foglalkozásnévből vagy foglalkozásra utaló egyéb szóból alakult: *Ácsi*, *Csőszi*, *Szűcsi*, *Tárnoki*,

- 1.4. népnévből alakult: *Németi, Tóti*,
- 1.5. törzsnévből alakult: *Nyéki*.
2. A helynevek másik csoportja, amelyben az -i helynévképző mutatkozik:
 - 2.1. az ott lévő növényzetre utal: *Büki, Haraszti, Kereki*,
 - 2.2. állatvilágra utal: *Hódi, Ménesi*,
 - 2.3. a környező térszínformára, domborzatra, illetve a föld minőségére utal: *Poklosi, Sági, Sári, Szegi, Telki*,
 - 2.4. ott lévő építményt nevez meg: *Árki, Teremi, Udvari*,
 - 2.5. egyéb: *Kovácsi*

Ácsi 'település Csanád vm.-ben, Egres és Jára körül fektetett' 1330: *Alchy*, v. (Gy. 1: 847).

A többi ilyen nevű település analógiája alapján rekonstruálható *Ácsi* alakban, s nem *Ácsi-ként* (Tóth 2008: 30–1). Az *ács* 'famegmunkáló, főleg tetőkészítő kisiparos' foglalkozásnév -i helynévképzős alakjából keletkezhetett morfológiai szerkesztéssel (Gy. 1: 838; Bényei 2012: 80). A / téves visszaütés eredményeként keletkezett á hang utáni helyzetben: 1233: *Alch* hn. (Nyirkos 1987: 126).

Árki 'település Arad vm.-ben Aradtól DNy-ra, a Maros partján' 1325, 1335/PR.: *Arky*, p., 1326: *Aruky*, t. (Gy. 1: 172).

A m. *árok* 'vízlevezető csatorna; sáncárok; völgy' főnév -i helynévképzős alakjából keletkezett morfológiai szerkesztéssel (vö. FNEsz. *Árki*; Bényei 2012: 83). A névadás alapja talán a Maros vízrendszéréhez kapcsolódó vízrajzi képződmény lehetett.

Bán(i) 'Arad vm.-ben említett hely, Ösztövérd mellett sorolják fel' [1177]/405: cum praedio *Bani* (Gy. 1: 184). Helynévi értéke kétséges.

A *bán* 'kormányzó a déli végvidéken' (TESz. *bán*³) tisztségnév -i helynévképzős alakjából keletkezhetett morfológiai szerkesztéssel, az *Apáti, Királyi, Püspöki* helynevekhez hasonló módon (Bényei 2012: 80). A korban adatolható a tisztségnévre visszavezethető *Ban* személynév is (+1092/+1274: *Ban*, 1278!: *Ban*; ÁSz. *Ban*), amely szintén lehetett az elnevezés alapja.

Büki 'település Bács vm. DNY-i részén a Duna mellett, Bácsból D-re' *1308: *Buky* (Gy. 1: 215).

A *bük* (TESz.) növénynév -i helynévképzős alakjából keletkezett morfológiai szerkesztéssel (Bényei 2012: 82). Az ott lévő növényzetre utalt.

Csősz 'település Bács vm. ÉNy-i részén Szondtól ÉK-re' 1192/375/425, [1192]>394: *Cheusy*, t., [1230]/231: *Cheuscy*, m. (Gy. 1: 217).

A m. *csősz* (TESz.) foglalkozásnév -i helynévképzős alakjából keletkezett morfológiai szerkesztéssel (Bényei 2012: 80). Heckenast Gusztáv hívta fel a figyelmet arra, hogy a *csősz* főnév 'a királyi háznak szánt állatok kezelésével' megbízott személy jelentésértelmezése téves. A helynév a *csősz* Árpád-kori '(királyi) kikiáltó, kihirdető, börtönőr' (Heckenast 1970: 11) jelentésű főnévre vezethető vissza. Kiss Lajos

szerint a településnév személynévből való eredeztetése is elképzelhető; vö. 1307: „lwanka, dict[us] *Cheuz de Saap*” szn. (FNEsz. *Csősz*).

Haraszti ? 'Csongrád vm.-ben Alpár határában említett mocsár' 1341: *Harisci*, stag., 1488/490: *Harzythy*, stag. (Gy. 1: 891).

Bizonytalanul rekonstruálható alak. A m. *haraszti* 'egy fajta erdő; tölgy(es), bozót' (TESz.) főnév -i helynévképzős származékából keletkezett morfológiai szerkesztéssel (FNEsz. *Dunaharaszti*; Bényei 2012: 83). A név a mocsár növényzetére utalt. A korban adatolható a *Harazth* nemzetségnév (1296/1346/1408: de gen. *Harazth*, 1299: de gen. *Harazth*; ÁSz. *Harazth*), de a mocsár nevének ebből való eredeztetésére nincs fogódzónk.

Hódi 'település Arad vm. DNY-i részén, Szécsény mellett fektetett' 1230: *Hudi*, v., 1337: *Hody*, p. (Gy. 1: 178).

A helynév a m. *hód* 'a vidrához hasonló, szárazon és vízben élő, kisebb kutya nagyságú rácsáló állat' (TESz.) állatnév -i helynévképzős származékából keletkezett morfológiai szerkesztéssel (FNEsz. *Hódi*). E helynévképző állatnevekhez viszonylag ritkábban kapcsolódik (Bényei 2012: 83).

Kovácsi 'település Arad vm.-ben Arad várától ÉK-re' 1278/XVIII.: *Kuaci*, t., 1333–5/PR.: *Conasi* ~ *Kuasi* ~ *Kuassy* ~ *Kuasy* (Gy. 1: 180), 1392: *Kowazy* (Cs. 1: 764).

A kikövetkeztethető alapszó a m. *kovász* 'kenyér-sütéshez, kelt tészta készítéséhez használatos kelesztő anyag' (TESz.) főnév vagy a vele etimológiailag azonos, de a korai ómagyarban a magyarból nem adatolható m. R. **Kovász* személynév; l. cseh R. *Kvas* szn.; le. R. *Kwas* szn. (FNEsz. *Kovácsi*). A helynév nagy valószínűséggel a község -i helynévképzős származékából keletkezett morfológiai szerkesztéssel.

Latabár(i) 'település Csongrád vm.-ben, a Tiszától Ny-ra fektetett, helye közelebbről ismeretlen' 1266: *Latybar*, t., 1276 P.: *Latibari*, t. (Gy. 1: 897).

A *Latibar* személynévre (1221/1550: *Latibar* szn., 1291: *Latybor* szn.; ÁSz. *Latibar*) vezethető vissza. A név végén lévő -i kikövetkeztethetetlen, betűhív alak. Az egyszeri előfordulását *Latibari* esetleg lehet -i helynévképzős.

Ménesi 'település Arad vm.-ben Lippától ÉNy-ra, a Makra hegy alatt' 1302: *Menesy*, v., 1310, 1333–5/PR.: *Menesi*, v., 1333–5/PR.: *Menise* ~ *Menuisi* (Gy. 1: 181). Vö. **Ménés**.

A településnév és a közeli erdő neve között szerves eredetbéli kapcsolatot feltételezhetünk. A településnév visszavezethető a m. R. *Ménés* személynév (1138/1329: *Menes*; ÁSz. *Menes*) -i képzős alakjára. Ez esetben tkp. értelme: 'egy Ménés nevű személyé, Ménésé' (FNESz. *Ménés*). Azonban a m. *ménés* főnév is lehetett a névadás alapja (lásd *Ménés* alatt). Ez esetben a *Ménesi* alakban már biztosan -i helynévképzővel kell számolnunk, ugyanis ebben a szemantikai kategóriában már fel sem merül az -i eredetileg birtoklást jelentő funkciója (Bényei 2012: 83).

Németi 'település Bács vm. DNy-i részén Bács várától DNy-ra' 1332–7/PR.: *Nymizi*, 1338–40/Pp. Reg.: *Nempti* (Gy. 1: 228).

A *német* népnév -i helynévképzős származékából alakult morfológiai szerkesztéssel (Bényei 2012: 80). Német telepesek lakóhelyére utal (FNESz. *Németi*, Tóth 2001: 109). Tulajdonképpen jelentése 'német(ek)é'. Az -i mint településnévképző egyeduralkodónak tűnik a népnévből lett településnevekben (Tóth 2008: 121). A feltehető összsláv szó jelentése korábban 'nem szláv, idegen' lehetett. A szó átvétele akkor történt, amikor a magyar hangrendszerből a *c* még hiányzott, ezért hanghelyettesítéssel *t* került a helyébe; vö. *Marót* ~ szlk. *Moravce* (TESz.).

Nyéki 'település Békés vm. É-i csücskében, Szerp környékén fektetett' 1350: p-bus spectantibus ad eandem spec. Oduoy et *Nyeky* (Gy. 1: 511).

A magyar Nyék törzsbeli települése (Gy. i. h.). Az ómagyar Nyék [950 k.: Nyęn(ǵ)] törzsnév -i helynévképzős alakjából keletkezett morfológiai szerkesztéssel; vö. *Megyeri*, *Tarjáni* (Bényei 2012: 81). A törzsnév védelmi jellegű feladatra utalhat. Etimológiai alapja a m. R. *nyék* 'kerítés, sövény' főnév (FNESz. *Nyék*). Személynévként (1231: *Necku* szn.; ÁSz. *Necku*) is élt a korban. Kiss Lajos szerint a 11. század közepe után keletkezett, egy-egy törzsnévvvel alakilag egyező helységnevek közvetlen előzményei törzsnévből alakult személynévek is lehettek (Kiss 1999: 111). Kristó Gyula felhívja a figyelmet arra, hogy a nyolc konsztantinusi törzsnévből négynek ismerjük a személynévi megfelelőjét is (1976: 41). Rácz Anita hangsúlyozza, hogy a korban közzsóként használt *nyék* lexéma is válthatott a nem túl gyakori személynév alapjává (2006: 15–6).

Poklosi 'település Arad vm. D-i részén, helye közelebből ismeretlen' +1247/+284/572: *Puklussy* ~ *Pwkhwssy*, +1256: *Puklusy*, 1274>340: *Poklosy* (Gy. 1: 183).

Feltehetőleg a *poklos* 'iszapos' (SZt.) melléknév -i helynévképzős alakjából keletkezett morfológiai szerkesztéssel. A TESz. szerint a *Poklos* elemet tartalmazó helynevek bizonyíthatják, hogy a szláv eredetű *pokol* főnév eredeti 'szurok' jelentésében is átkerülhetett a magyarba. A helynév a település fekete,

ragadós, szurkos földjére utalhat (Rácz 2007: 226). Kiss Lajos szerint a m. R. *poklos* főnév 'szurokfőző' jelentésben is fennmaradt, ezért a *Poklos*-féle helynevek szurokfőző szolgálónepek települését jelölheték (FNESz. *Patapoklosi*; *Poklos*).

Püspöki 'település Békés vm. D-i részén Békés várától D-re, a Fehér-Körös mellett' 1261/271: *Pispu-ky*, v. (DHA. 307, Gy. 1: 512), 1261/323: *Pýspuký*, v. (DHA. 307).

A *püspök* tisztségnev -i helynévképzős alakjából keletkezett morfológiai szerkesztéssel (Bényei 2012: 80). Az egykori birtokos magas rangú egyházi személy lehetett (FNESz. *Piskí*; Mező 1996: 24). A névalakokban megfigyelhető, hogy a *püspök* első magánhangzóját a helynév eredeti illabiális *i*-ként; vö. R. **piskup* (TESz.) örízte meg. Adataink már a hangátvetés és a hangrendi kiegyenlítődésk utáni lexémaformát mutatják.

Sápi 'település Csongrád vm. középső részén Szentestől D-re' 1075/+124/+217: t-m *Sapi* (DHA. 217–8, Gy. 1: 900), +1124/+217/328: *Sapy* (DHA. 217).

Vitatott eredetű. Legvalószínűbb, hogy a *Sáp* személynév (+1086: *Sap* szn., 1213/1550: *Saph*; ÁSz. *Sap*) -i helynévképzős alakjából keletkezett morfológiai szerkesztéssel. Kiss Lajos elképzelhetőnek tartja, hogy a m. *sápad*, *sápaszt* ige családjába tartozik, és a talaj világos színére utal. Azt sem tartja kizártnak, hogy személynévi áttétellel vált helynévvé. A névmagyarázat további lehetőségeként felmerült, hogy a német eredetű m. *sáp* 'dézsza, sajtár' (TESz. *sáf*, Mollay 1982: 482–3) főnévből alakult, s vagy sajtárra emlékeztető mélyedéssel, vagy pedig sajtárral történő gabonaszolgáltatásokkal függ össze FNESz. *Sáp*).

Sári 'település Bács vm.-ben, talán a DK-i részén Szentiván környékén fektetett' 1267: *Sary*, t., 1274: *Sari*, t. (Gy. 1: 232).

Magyarázatához I. *Sár*. Az alapszóhoz kapcsolódó -i morféma betölthet helynévképzői funkciót, de lehet az -é birtokjel felső nyelvválású megfelelője is, amennyiben a településnév személynévi eredetű (Tóth 2001: 231; Póczos 2001: 109–110).

Sződi 'település Arad vm.-ben Arad várától DK-re, a Maros közelében' [1077–95]>347 (DHA. 309): *Zeudy*, p., v., 1311: *Sceudi*, t., [XIV. eleje]: *Zeudi*, v., 1333–5/PR.: *Zewdy* ~ *Sewdy* ~ *Zendi* (Gy. 1: 186), 1344: *Zewdy* (Juhász, AradiReg. 10).

Feltehetően a *Zeud* személynév (1202–1203/cr 1500: *Sceud*, 1285: *Zeud*; ÁSz. *Zeud*) -i helynévképzős származékából keletkezett morfológiai szerkesztéssel.

Szücsi ? 'település Bács vm.-ben, helye ismeretlen, Tamanával együtt sorolják fel' 1334: *Zuchy*, p. (Gy. 1: 239).

Bizonytalanul rekonstruálható alak. A m. *szűcs* foglalkozásnév -i helynévképzős származékából ke-

letezhetett morfológus szerkesztéssel (FNESz. Szűcs; Bényei 2012: 80).

Tek(i) 'település Bács vm. DNY-i részén, Bács váráról DK-re fekvett' [1274 e.]: Mathe pro Greg-o ... de Teky (Gy. 1: 240).

A *Tek* személynév (1211: *Thec* szn., 1250: *Tek* szn., ÁSz. *Tek*) -i helynévképzős alakjából keletkezett morfológus szerkesztéssel.

Telki 'település Csanád vm. K-i részén a Marostól É-ra' 1230: *Teluki*, v., 1232: *Teluky* (Gy. 1: 873).

A m. *telek* 'jószág, birtok, faluhely, szántásra alkalmas trágyázott föld' földrajzi köznévi -i helynévképzős származékából keletkezett morfológus szerkesztéssel (FNESz. *Telki*; Bényei 2012: 83). A korban gyakoriak voltak a *Telki*, *Teleki* helynevek; vö. Abaúj, Baranya, Bihar vm. (KMHsz.). Személynévként (1211: *Telug* szn., 1240: *Teluch* szn.; ÁSz. *Teluc*) is adatolható.

Temeri 'település Bács vm. K-i részén Péterváradtól É-ra' 1332–7/PR.: *Temeri* (Gy. 1: 240).

A *Temer* személynév (1252: *Temer* szn., 1282: *Tymere* szn.; ÁSz. *Temer*) -i helynévképzős alakjából

keletkezhetett morfológus szerkesztéssel. Az alapjául szolgáló személynév török eredetű; vö. török R. *Temir* ~ *Temür* [tkp. 'vas'] szn. (FNESz. *Temerin*).

Tóti 'település Csanád vm. DK-i részén Nagyfalu közelében' 1333–5/PR.: *Tóti* (Gy. 1: 874).

A m. *tót* 'szláv személy' (TESz.) népnév vagy személynév -i helynévképzős származékából keletkezett morfológus szerkesztéssel; vö. *Csehi*, *Horváti*, *Németi*, *Olaszi*, *Oroszi* (Bényei 2012: 80). Etimológiáját l. *Tót* a. A *tót* népnév gyakran -i képzős alakban szerepelt település neveként a korban. Rácz Anita huszonegy *Tóti* nevű települést sorakoztat adattárában (Rácz 2011: 171–4).

Udvári 'település Békés vm. É-i csücskében' 1214/550, 1217/550, 1221/550, 1229/550: *Vduori*, v., 1220/550: *Vduory*, v., 1322/338: *Oduary*, p. (Gy. 1: 515), 1350: *Oduory*, p. (ComBih. 283, A. 5: 366).

A m. *udvar* 'udvarház, kúria; telek épületekkel' (FNESz. *Udvar*) főnévi -i helynévképzős származékából keletkezett morfológus szerkesztéssel (Bényei 2012: 83). A településen lévő építményt nevezi meg; vö. *Árki*, *Kapi*, *Teremi* (KMHsz.).

A legutóbbi időkhöz az -i alakváltozatoként említették a -j-t, nem külön, önálló képzőként (vö. Szegfű 1991: 255). Elfogadva, hogy „bár a két képző kimutathatóan közös eredetű, [...], de történetileg egymástól korán elkülönültek” (Bényei 2010: 87), ennek a tanulmánynak a keretei között nem tárgyalom a -j képzős helyneveket.

6.1. Az -i képzős ~ képzőtlen alakváltozatok

Szólnom kell azokról a nevekről is, amelyek -i képzővel és anélkül is előfordultak a korai ómagyar korban a déli vármegyékben. Ezeknek az alakváltozatoknak az alapszava foglalkozásnév és földrajzi köznévi. A négy példa két csoportba sorolható. Az egyik csoportba azok a helynevek tartoznak, amelyek (közel) egy időben bukkantak fel az oklevelekben. A képzős-képzőtlen nevek egyértelmű időbeni egymásutániságát, elsőbbségét vagy másodlagosságát nem lehet kimondani. A képző utólagos kapcsolódása, vagy éppen késői eltűnése egyaránt tapasztalható nyelvi jelenség (Rácz 2005: 183). A változatok keletkezését tekintve szóba jöhet a párhuzamos alakulás, az -i helynévképzővel való bővülés és az ezzel fordított irányú változási folyamat is, bár egyes nevek esetében megfogalmazható tendenciaszerű változási irány. Ebben a csoportba sorolható a csongrádi *Szeg* ~ *Szegi*, a csanádi *Tárnok* ~ *Tárnoki*, s ha a VR. adatai is ide vonhatók, az aradi *Pap* ~ *Papi*. Az alakváltozatok alkalmi jellegét hangsúlyoznunk kell, ugyanis többségében egyetlen adat bizonyítja létüket.

A csongrádi *Ság* ~ *Sági* alakváltozatokat másik csoportba sorolom, mert oklevélbeli felbukkanásuk nem (közel) egyidejű.

Pap 'település Arad vm. NY-i részén a Marostól É-ra' *1221/550: *Pop* (VRH. 114: 461). **Papi** *1219/550 (VRH. 114: 461), 1333–5/PR.: *Popi*, 1333–5/ PR.: *Popy* (Gy. 1: 183). Ha a VR. adatai is ide vonhatók, *Pap* néven is szerepel.

Személynévre (+1082 [XIII]): *Pap*, 1298: *Pop*; ÁSz. *Pap*) vagy annak közszói előzményére, a m. *pap* tisztségnévre vezethető vissza. Arra utal, hogy a

település egykori birtokosa az egyházi rendhez tartozó személy volt (FNESz. *Pap*).

Amennyiben alakváltozatokkal van dolgunk, a legnagyobb valószínűsége a *Pap* > *Papi* változási irányban van, ugyanis a foglalkozásnévi eredetű településnevek -i képzős bővülése tendenciaszerű névváltozási folyamat volt a 13–14. században (Tóth 2008: 119). Kisebbséggel szóba jöhet a

párhuzamos keletkezés és a bővüléssel ellentétes irányú redukció is.

Ság település Csongrád vm. É-i részén a Tiszától K-re' 1209 P.: *Sach*, v., 1225: *Sagh*, v., 1330, 1336 (Zsilinszky 103): *Saagh*, v., 1332–7/PR.: *Sac* (Gy. 1: 899), 1338, 1340: *Sag*, p. (DHA. 204, Zsilinszky 92), 1338, 1341: *Saag*, p. (DHA. 204, Gy. 1: 899). Alakváltozata **Sági**. **Sági** 1075/+124/+217: *Sagi*, v. (DHA. 216–8, Gy. 1: 899), [1075]–338, +1124/+217/328: *Sagy*, t. (DHA. 205, 216–7, Gy. 1: 899). **L. Ság**.

Az alapszó egy vitatott etimológiájú, talán finnugor eredetű m. 'ság' 'domb, erdős magaslat, erdő' földrajzi köznév lehet, amely az országszerte és nagy számban jelentkező **Ság** helynév (KMHsz.) köznévi előzményének tűnik. Törzsnévi eredete kevésbé valószínű (FNESz. *Ság*); Kiss 1999: 123). Csak helynevekben maradt fenn, akárcsak a *ség* térszinforma-név vagy a *jó folyó* főnév, ezért közszói jelentéseire csak következtetni tudunk (TESz.). A **Sági** adat -i helynévképzős lehet még akkor is, ha a településnév későbbi, 13–14. századi adatai mind képzőtlenül állnak (Tóth 2008: 113).

Szeg település Csongrád vm. középső részén a Tiszától K-re' 1332: *Zeegh*, p. (Gy. 1: 900). Alakváltozata **Szegi**. **Szegi** 1334: *Zegy*, v. (Gy. 1: 900). **L. Szeg**.

A helynév a m. *szeg* 'szöglet; csúcs, kiszögellés; sarok, zug' (TESz. *szeg*) földrajzi köznévből keletkezett metonimikus úton. Az alakváltozatok közel egyidejű, egyszeri oklevélbeli felbukkanása miatt egyaránt gondolhatunk a párhuzamos keletkezésre,

6.2. Típusváltást mutató nevek

A típusváltás fogalmát Mező András vezette be (1989: 144), a nyelvi változás során a névnek más alaktani típusba kerülését jelenti. Olyan neveket kerestem az adattárban, amelyek a típusváltás valamelyik fázisában -i képzős alakban jelentek meg. Mindössze három példát találtam erre a jelenségre.

Kereki település Bács vm. középső részén Bács-tól DK-re' 1327/335: *Kereky*, p., t. (Gy. 1: 224).

A m. R. *kerek* 'erdő' (TESz.) földrajzi köznév -i helynévképzős alakjából keletkezett morfológus szerkesztéssel (Bényei 2012: 83). Mikrotoponimából metonimikus úton válhatott településnévvé. Az ott lévő növényzetre utalt. Később típusváltáson megy keresztül: *Kerekegyház* (1459: *Kerekeghaz*, Z. 10: 95, 96) néven szerepel (Bényei i. m. 85). A helynévképző formánst névrésznyi lexéma váltja fel (Tóth 2008: 89).

Teremalja település Csanád vm. D-i részén Homokrévától K-re' 1274–340: *Teremalya*, (Gy. 1: 873). **L. Teremtelek**. **Teremi** település Csanád vm. D-i részén Homokrévától K-re' 1332–7/PR.: *Teremi* ~ *Cheremi* (Cs. 1: 705, EH. 1032). **L. Teremtelek**. **Teremtelek** település Csanád vm. D-i részén Homokrévától K-re' +1256: *Teremteluk* cum 5 sess-bus v-rum (Gy. 1: 873). **Teremalja** és **Teremi** néven is említik.

Szeg -i helynévképzővel való bővülésére és az ezzel fordított irányú változási folyamatra is.

Tárnok település Csanád vm. középső részén a Maros jobb partján, Makófalvától DK-re' 1332, 1333–5/PR.: *Tarnuk*, p., 1333–5/PR.: *Tomuk*, 1333–5/PR., 1343 (Mez. Patr. 302, Str. 2: 493): *Tharnuk*, p., v. I ~i 1332: pop-i de *Tharniky* (Gy. 1: 873). Alakváltozata **Tárnoki**. **Tárnoki** 1332: *Tarnuky*, p. (Gy. 1: 873). **L. Tárnok**.

Eredetileg királyi tárnokok lakhatták, s még 1332-ben is királyi birtok volt (Gy. i. h.). A m. R. *tárnok* ~ *tavarnok* < szl. *tavarnik* személyt jelölő közsézből keletkezett metonimikus úton. A királyi uradalmaknak és várispánságoknak beszolgáltatott és ott raktározott termékek kezelőinek lakóhelyére utalt (FNESz. *Tárnok*). Az adatok a hangrendi kiegyenlítődés utáni állapotra utalnak. A Csanád vármegyei adatok alapján nem mutatható ki a v kiesése előtti változat, más azonos nevű települések névadataiban azonban igen; vö. 1220/550: *Tauomuc*, v. (Gy. i. m. 811); 1215/550: *Tauamuc* (VRH. 137: 585). Mivel az alakváltozatok egy időben bukkannak fel, gondolhatunk a párhuzamos keletkezésre. Ugyanakkor szóba jöhet **Tárnok** -i helynévképzővel való bővülése is, de inkább alkalmi jelleggel, ugyanis egyetlen adat bizonyítja a létét. A foglalkozásnévi eredetű településnevek -i képzővel való bővülése tendenciaszerű változási folyamat volt a 13–14. században (Tóth 2008: 119).

A kronológia alapján *Teremtelek* lehet az elsődleges. A m. R. *terem* 'kupola, magas ház, palota, csarnok, fedett veranda' (TESz. *terem*) főnév és a m. *telek* 'jóság, birtok, faluhely, szántásra alkalmas trágyázott föld' földrajzi köznév kapcsolatából keletkezett szintagmatikus szerkesztéssel (FNESz. *Telki*, *Terem*). A *telek* főnévnek elsődlegesen földterületre vonatkozó jelentései voltak, másodlagosak a birtoklásra utaló jelentései (TESz. *telek*¹). Amennyiben *Teremtelek* > *Teremalja* változási folyamat ment végbe, megváltozott a helynév morfológiai szerkezete: névrészcsere történt; vö. *Szentjánostelke* > *Szentjánosszere*; *Szaláncalja* > *Váralja* (Tóth 2008: 17). Az *alj(a)* formánsban valamely más helyhez való viszonyítás jelenik meg elsődlegesen (i. m. 186). A nevek adottságának esetlegessége miatt azonban ettől eltérő változási folyamattal is számolhatunk. *Teremtelek* > *Teremi* irányú változás esetén megváltozott a helynév szintaktikai szerkezete: névrész > névelem csere történt; vö. *Kovácsstelke* > *Kovácsi*, *Jánostelke* > *Já-*

nosi. A földrajzi köznévi második névrész helyére e változási folyamat során leggyakrabban az -i névképző lép (i. m. 17, 93).

Szentpál 'település Arad vm.-ben Arad várától ÉNy-ra' *1335: *Zethunpauli* (Vat. 1/1: 161, Cs. 1: 765), 1343: de *Sancto Paulo* (Mező, Templ. 179). Vö. **Szécsénypáli. Pál(yi)** *1235: eccl. de *Pauli* (Mező, Templ. 179). – Patrocíniumi, a templom titulusára utaló településnév. Benne Szent Pálnak, a „népek apostolá”-nak tisztelete rejlik. (Mező i. m. 180). Elképzelhető azonban, hogy azonosítható az egykor *Pályi*-nak említett településsel, és más módon keletkezett. Nem ritkán ugyanis megesik, hogy egy pusztaszemélynévből vagy személynévből képzővel alakult településnév másodlagosan felveszi a *szent* jelzőt, s betagozódik a patrocíniumi településnevek népes táborába. Erre főleg olyankor nyílhatott lehetőség, amikor a település védőszentje és a kegyúr azonos nevet viselt, mert a birtokos a saját nevének védőszentje tiszteletére emelt a falujában templomot. A bővülés által létrehozott **Szentpál(yi)* képzős alak elveszíthette képzőjét, s ezáltal a patrocíniumi eredetű telepü-

lésnevek morfológiai modelljéhez idomulva folytatta „pályafutását” (Tóth V. 2008: 115). Az adatok a patrocíniumi településnevek körében nagyon gyakori latin névhasználatot igazolják; vö. *de Sancto Martino, de Sancto Jacobo* (Szőke 2008: 269).

Pál(yi) pontos rekonstrukcióját megnehezíti, hogy latin *de* prepozíciós szerkezetben szerepel. A latinban is meglévő keresztnévi alapú helynevek esetén – ha a helynévi rész -i végződést tartalmaz – általában nem lehet eldönteni, hogy az latin -i genitívusvégződés, magyar helynévképző vagy melléknévképző (Bényei 2012: 77). A helynév lehet egy **Pál* helynév latinizált formájának genitívusi alakja. Ugyanakkor keletkezhetett a *Paul* személynév ([1113]/KrónKomp: *Paul*; ÁSz. *Paul*) -i helynévképzős alakjából morfológiai szerkesztéssel (Bényei i. m. 80). Ez esetben eredetileg birtoklást fejezett ki, tkp. értelmében 'Pálé' (FNESz. *Páli*). A *Pál* személynév az egyházi latin *Paulus* vagy még inkább *Palus* névből keletkezett a képzőnek érzett szöveg elhagyásával (Mező, Templ. 182).

7. Összegzés

A fentiekben áttekintettem a Magyar Királyság déli vármegyéinek -i végződésű korai ómagyar kori helyneveit. A vizsgálat előzményeként feltártam az említett nevek etimológiáját, történetét. Az ennek eredményét súríító szócikkeket beemeltam a tanulmányomba. A nyelvészeti elemzés során Bényei Ágnes *Helynévképzés a magyarban* című munkájában bemutatott módszerét alkalmaztam. Az elemzésnek köszönhetően megállapítható, hogy a Magyar Királyság déli vármegyéinek -i végű helynevei között a legnagyobb arányban -i helynévképzős neveket találunk, amelyek zömmel a 13–14. században adathatók.



IRODALOM

- A. = Nagy Imre (szerk.) (1878–1891): Anjoukori okmánytár I–VI. Bp. *Tasnádi Nagy Gyula* (szerk.) (1920): II. Bp.
 E. Abaffy, *Erzsébet* (2003): Az ómagyar kor. Hangtörténet. In: Kiss Jenő–Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Bp., 301–51.
 ÁSz. = Fehértói, Katalin, (2004): *Árpád-kori személynévtár. (1000–1301)*. Budapest.
 Bak Borbála (1997): Magyarország történeti topográfiája. A honfoglalástól 1950-ig. Bp. MTA Történettudományi Intézete.
 Bényei Ágnes–Pethő Gergely (1998): Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése. Debrecen.
 Bényei Ágnes (2012): *Helynévképzés a magyarban*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
 Biró, Kladány = Biró Ferenc (1999): *Körösladány helynevei*. Eger.
 ComBih = Heller, Georg (1986): Comitatus Bihariensis. Die historischen Ortsnamen von Ungarn. Band 20. München.
 Cs. = Csánki, Dezso (1890–1913): Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V. Bp.
 DHA. = Györffy Georgius (1992): *Diplomata Hungariae Antiquissima I. 1000–1131*. Bp.

- EH. = Szabó M. Attila (2003): Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára I–II. Csíkszereda.
- F. = Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae, 1829–1844.
- FNESz. = Kiss Lajos (1988): Földrajzi nevek etimológiai szótára. Negyedik, javított és bővített kiadás. Bp.
- Gy. = Györffy György (1963–1998): Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV. Bp.
- Györffy György (1977): István király és műve. Bp.
- Haan, Békés = Haan Lajos: Békés vármegye hajdانا. II. Diplomatarium Bekesiense. Pest, 1870.
- Heckenast Gusztáv (1970): Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpád-korban. Bp.
- Hoffmann István (2004): Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi hátteréről. Helynévtörténeti tanulmányok 1. Debrecen. 9–61.
- Juhász, AradiReg. = Juhász Kálmán (1962): Egy dél-alföldi hiteleshely kiadványai. Aradi regeszták. 1229–1552. Gyula.
- Kállay = A nagykállói Kállay-család levéltára I–II. A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Kiadványai 1–2. Bp., 1943.
- Kázmér, Falu = Kázmér Miklós: A «falu» a magyar helynevekben (XIII–XIX. század). Nyelvészeti Tanulmányok 13. Bp., 1970.
- Kiss Lajos (1999): Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 1. Piliscsaba.
- KMHsz. = Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye. Szerk. Hoffmann István. Debrecen, 2005.
- Kristó Gyula (1976): Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. Szeged.
- Mező András (1989): A típusváltás. Egy fejezet helységneveink élettanából. In: Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. névtudományi konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján. Szerk. Balogh Lajos–Ördög Ferenc. MNYTK. 183. sz. Zalaegerszeg. 143–6.
- Mező, Patr. = Mező András, Patrocíniumok a középkori Magyarországon. METEM Könyvek 40. Bp., 2003.
- Mező, Templ. = Mező András (1996): A templomcím a magyar helységnevekben. 11–15. század. Bp.
- Mollay Károly (1982): Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig. Bp.
- Nyírkos István (1987): Az inetimológikus mássalhangzók a magyarban. Debrecen.
- Póczos Rita (2001): Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése. Debrecen.
- Rácz Anita (2005): A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata. = Hoffmann István (szerk.): A Magyar Névarchívum Kiadványai 9. Debrecen.
- Rácz Anita (2006): Törzsnévi eredetű helyneveink nyelvi kérdései. = Helynévtörténeti tanulmányok 2. Szerk. Hoffmann István–Tóth Valéria. Debrecen. 9–29.
- Rácz Anita (2007): A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára. Debrecen.
- Rácz Anita (2011): Adatok a népnévvél alakult régi településneveink történetéhez. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen.
- Reszegi Katalin (2006): Két hegyvonulat Árpád-kori névállományának összevető vizsgálata. Helynévtörténeti tanulmányok 2. Debrecen.
- Reszegi Katalin (2011): Hegynevek a középkori Magyarországon. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen.
- RMCsSz. = Kázmér Miklós: Régi magyar családnevek szótára (XIV–XVII. század). Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság. 1993.
- Str. = Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. I–II. Ed. Ferdinandus Knauz, Strigonii, 1874–1882. III. Ed. Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii, 1924.
- Szegfi Mária (1991): A névszóképzés. A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei. Főszerk. Benkő Loránd. Bp., 188–258.
- SzegTört. = Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig. Szerk. Kristó Gyula. Szeged. 1983.
- Szöke Melinda (2008): Régi helyneveink latinizálása. Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Szerk. Bölcskei Andrea–N. Császai Ildikó. Bp., 267–271.
- SzT. = Szabó T. Attila (anyagát összegyűjtötte és szerkesztette) (1975–): Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. I. Bukarest.
- TESz. = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerk. Benkő Loránd. I–III. Bp., 1967–1976. IV. Mutató. Bp., 1984.
- Tóth Valéria (2001): Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára. Debrecen.
- Tóth Valéria (2008): Településnevek változástipológiája. Debrecen.
- VR. = Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom az 1550-iki kiadás hű másával együtt. Karácsonyi János és Borovszky Samu közreműködésével kiadja a váradi káptalan. Bp., 1903.
- VRH. = K. Fábán Ilona: A Váradi Regestrum helynevei. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 13. Szeged, 1997.
- Z. = A zichi és vásonekei gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I–XII. Szerk. Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső–Kammerer Ernő–Lukács Pál. Pest, majd Bp., 1871–1931.
- Zsilinszky = Zsilinszky Mihály Csongrádvármegye története I. Bp., 1987.



A Széplőtelen Szűz emlékműve Kassa egykori vesztőhelyén
A háttérben az Andrássy-palota

MIZSER LAJOS

Nyarádkelecsény

Ez az Ung megyei helység három faluból állt. Magyarkelecsényt, Magyarmocsárt és Ungnyarádot 1943-ban Nyarádkelecsény néven egyesítették (MEZŐ 1999: 275). A falvakat egy-egy kanális választja el egymástól. Mai szlovák neve: *Kapušiánské Kľačany*, tkp. Kaposkelecsény. Magyarul jelenleg hívják még Kaposkelecsénynek is, ez nem más, mint a szlovák név tükörfordítása. Ez szerepel a készülő falumonográfia címében is. Most nézzük a falvakat sorrendben!

Kelecsény

1315: *Kelechen*, 1397: iobagiones de *Kelechen*, 1528: *Keles* [elírt adat Lázár deák térképén. M. L.], (HELLER 1984: 51), 1619: *Kelescen* (DIENES 2001: 240), 1709: *Keleskin* [elírt adat Kelecsin helyett. M. L.], 1768: *Kelesen*, 1773: *Kelecseny*, 1806: *Kelecsény*, 1809: *Kelecsény*, *Klačany*, 1897: *Kelecsény* (HELLER 1984: 51). 1904-ben a *Magyar-* megkülönböztető előtagot kapta (MEZŐ 1999: 175), 1930: *Kelečin* (HELLER 1984: 51). A falu nevének ejtése: *Kelecseny*. Nem ez az egyetlen Kelecsény volt a Magyar Királyságban, így a név megnevezéséhez a többi – összességében 18 vagy még ennél kevéssel több – Kelecsényt is érdemes megnézni.

Abaúj megye: a) 1273>425: *Kerenchen*, 1294>XVIII.: *Kerechen*, 1299: *Kelechen*: Füged, Encshez csatolt község (ma Borsod-Abaúj-Zemplén megye) határába olvadt (GYÖRFFY 1963: 109), b) 1427: *Kelechen*: Kelecsenyborda, ma: Košický Klečenov (FNESz. I., 708), c) „*Kelechen* néven több helység volt a megyében. Az 1427. évi adólajstrom hármat ismer” (CSÁNKI 1890: 210).

Bars megye: a) 1209: *Chelece*n, 1327: *Kelechen*: Feketekelecsény, ma: Čierne Kľačany (GYÖRFFY 1963: 450), b) 1275, 1302, 1310, 1327: *Kelechen*: Garamkelecsény, ma: Hronské Kľačany (GYÖRFFY 1963: 450), c) 1388: *Kelechen*: Saskókelecsény, ma: Kľačany (FNESz. II, 457).

Borsod megye: a) 1404: *Kelechen*: Felsőkelecsény (FNESz. I, 457), 1430: *Kelezen* (CSÁNKI 1890: 173) 1482: *Kelechen* (SUGÁR 1980: 225), 1780-as évek: *Felső Kelecsény* (CSORBA 1990: 53) b) „*Alsókelecsény* a XIV. században fennállott, de az 1544. évi törökdelés következtében teljesen elpusztult... Miután 1674-ben a Miskolc melletti Szirma az áradások és a török adóterhek miatt elhagyták, az utóbbinak földesura, Szirmay István Lipót királytól kiváltságlevelet eszközölt ki arra, hogy Szirmától szétfutott jobbágyságait letelepíthesse Alsókelecsény pusztá határában...” (SOÓS 1985: 144-5), 1780-as évek: *Kelecseny* (CSORBA

1990: 35), 1851: „Szirma-Bessenyő vagy Kelecsény, tót falu, Borsod v.-megyében... Magyar nevén kívül a bent lakó tótok Klecsenovnak nevezik” (FÉNYES 1851: IV, 140).

Gömör megye: 1427: *Kelechen*: pusztá Szútor (Sútor) és Nemesradnót (Radnovce) között (CSÁNKI 1890: 138).

Liptó megye: 1474: *Klechen*: Kelecsény, ma: Liptovské Kľačany (FNESZ. I, 707).

Máramaros megye: 1457: *Keleczen*, 1462: *Kelechen*: Kelecsény, ma: Келечин (HELLER 1985: 64).

Nógrád megye: a) 1329: *Kelechen*: pusztá Magyarnándor határában (GYÖRFFY 1998: 265), b) 1379: *Kelechen*: Tótkelecsény, ma: Slovenské Kľačany (FNESZ. II, 672).

Nyitra megye: a) 1256: *Kelechen*: Décskelecsény, ma: Kľačany (GYÖRFFY 1998: 404), b) 1324: *Kelechen*: Ratnóc (Ratnovce) határában olvadt község (GYÖRFFY 1998: 404).

Sáros megye: 1412: *Kelechen* et alia *Kelechen*: Ternye (Terňa) vidékén fekhettek (CSÁNKI 1890: 299).

Szepes megye: „Szent László város [Csütörtökhely, ma Spišské Štvrtok M. L.] 1336-ban. Terre seu poss. Martonföldre, Machalföldre, *Kelechenfelde*, Gerlachföldre tartoznak hozzá. Utóbbiak (Gerlachfelde, *Kelechenfelde*) 1344-ben is felmerülnek” (a kiemelések tőlem M. L.), azután Kelecsenyföldének nincs nyoma (CSÁNKI 1890: 276).

Turóc megye: 1403: *Kelechen*: Vágkelecsény, ma: Turčianské Kľačany (FNESZ. II, 718).

Zemplén megye: 1263: *Kulchun*, *Kulchen*, 1294: *Kerechen*, 1355: *Kerechen*: Zemplénkelecsény, ma: Zemplínsky Klečenov (HELLER 1981: 226).

A FNESZ. (I, 457) a *Kelecsény* helyneveket szlovák eredetűnek tartja, s megjegyzi, hogy a tövük vitatott. Valamennyi helynév az ország felső részén van Turóctól Máramarosig. Ez utóbbinál a ruszint is figyelembe kell venni. A szláv forma egyedül Liptó megyében bukkan fel 1474-ben. Ez teljes bizonyossággal szlovák. Ha a Kelecsény neveket a szlovákból származtatjuk, akkor korai átvételről lehet szó, azaz az 1100-as évek eleje-közepéről, mert a mássalhangzó-torlódás a 1209-ben már nincs meg Barsban. A FNESZ. (i. h.) több jelentést is feltételez: 'sziklánál lakók', 'putriban lakók', 'törpefenyőcserjésnél lakók', 'lótenyésztők'. Egy-egy Kelecsény valamelyik jelentésből származhat, Magyarkelecsényre azonban egyik sem jellemző. Véletlenül sem lehet sziklát találni, a törpefenyő nem kedveli a vizenyős talajt, ott lovat sem lehet tenyészteni, ráadásul a cseh nyelvterület messze esik innét. A 'putrilakó' elnevezés – ha egyáltalán idetartozik, csakis gúnynév lehet. Az országban a 13-14. században aligha volt olyan helység, ahol putri ne lett volna.

Magyarkelecsény névének magyarázatához ezek után két lehetőség kínálkozik: 1. Lakói valamelyik, 13. században adatolt Kelecsényből költözhettek ide. Az áttelepülés-áttelepítés nem volt ritka a középkorban, s a lakosság magával hozta eredeti falujának nevét – jelen esetben Barsból. 2. Személynévi eredetű. Ezt először TÓTH VALÉRIA vetette fel az Abaúj megyei Kerecsény kapcsán *r>l* váltással (TÓTH 2001: 84): *Kere(n)csény* > *Kelecsény*. A személynévi eredetet megerősíti az 1336-os, Szepes megyei *Kelechenfelde* adat is.

Magyarmocsár

1311: de *Mochar* (HELLER 1984: 68), 1398: „villa *Mochar* Nicolai Drugeth” (ENGEL 1985: 240), 1400: *Mochar* (HELLER 1984: 68), 1619: *Mocsar* (DIENES 2001: 140), 1773, 1806, 1898: *Mocsár* (HELLER 1984: 68).

A *Mocsár* helységnév előfordul más megyékben is, de ezekből három falu újabbkori (Bihar, Ung és Zólyom megyében).

Bars megye: 1305: de *Pallude*, 1388: *Mochar*: Kövesmocsár, ma: Močiar (GYÖRFFY 1963: 462).

Bihar megye: 1773: *Motsár*: Tenkemocsár, ma: Dumbrava (HELLER 1986: 107).

Máramaros megye: 1390: *Mochar*, 1402: *Mochyar*, *Machyar* (SEBESTYÉN é. n. 89), elpusztult település Iza határában.

Ung megye: 1771-2: *Orosz Moczar*: Oroszmocsár, ma: Руський Мочар (HELLER 1984: 98).

Valkó megye (ma: Szerémség): 1389: „Poss. *Mochar* minor et major”, 1460: *Ultraque Mochar*, a XVII. századra elnéptelenedett falvak (CSÁNKI 1894: 335).

Zemplén megye: 1315: 1315: *Mochar*: Mocsár, ma: Močarany (HELLER 1981: 123).

Zólyom megye: 1851: 1851: *Mocsár*: pusztá Dónal 'Donovaly' határában (FÉNYES 1851: III, 107).

Sokan azt hiszik, hogy ezt a nevet nem kell magyarázni. A szlávból átvett *mocsár* 'süppedékes, vízínövényekkel benőtt terület' (TESz. II, 938) köznév már a 14. században is meghonosodott szónak számított nyelvünkben, tehát nem a szlávok, hanem a magyarok adták a falu nevét. Esetünkben nem egy összefüggő mocsaras területről volt szó, hanem a Latorca árterületéről, amelyen a szárazabb időkben csak tavakban maradt meg a víz. Tehát a község nevének a jelentése: 'az árterület szélére, a tavak mellé települt falu'. Nem véletlen, hogy az országban alig-alig találunk Mocsár nevű települést, hiszen a régi magyar névadásban inkább a *Sár* megjelölés volt a gyakoribb. A más megyékben is előforduló *Mocsár* nevű falvak mindegyike árterület mellett feküdt. A mi Mocsárunk 1903-ban a *Magyar-* megkülönböztető előtagot kapta (MEZŐ 1999: 250), mivel van a megyében Oroszmocsár nevű falu is, így mindkét előtag a lakosság etnikumára utal.

Ungnyarád

1315: *Narad*, 1358: de *Narad* (HELLER 1984: 121), 1398: „in villa *Narad* Johannis filii de eadem” [ti. de Geren. M. L.] (ENGEL 1985: 1001), 1400: *Nyaraad* (HELLER 1984: 121), 1427: *Narad*, *Naraad* (CSÁNKI 1890: 395), 1619: *Niarad* (DIENES 2001: 240), 1773: *Nyárad*, 1808: *Nyarád*, 1897: *Nyárad* (HELLER 1984: 121).

Más megyékben vízrajzi névként gyakori, de előfordul helységnévként is.

Baranya megye: a) +1093/404, 1270: *Narad*. 1321: *Narayg*: Nagynyarád; b) 1286 körül: *Narag*, 1332-5: *Naraad*, 1332-5: *Naraad*: Kisnyarád (GYÖRFFY 1963: 249-51).

Borsod megye: a) 1238/377: *Narrag*, 1323: *Baratynarag*: Mezőnyarád, b) 1299: *Naragh*, 1332-5: *Narag*: Felsőnyarád (GYÖRFFY 1963: 793-4).

Győr megye: 1468: *Nyarad*: Csiliznyarád, ma: Topofovec (FNESz. I, 332).

Valkó megye: 1328: *Nyaradteleke*: elpusztult falu a Szerémségben (CSÁNKI 1894: 338).

Veszprém megye: 1237-1240: *Naryhag*: Nyárad (FNESz. II, 249).

A Nyárad helyneveknek háromféle ejtése van: *Nyárad* (Baranya, Borsod, Veszprém megye), *Nyárad* (Győr megye), *Nyarád* (Ung megye). Ez annyit is jelenthet, hogy a névadásnak nem egy indítéka volt. 1. 'nyárfával benőtt terület', illetve 'mocsaras hely', ez egybevág

a szomszédos Mocsár helység névével. 2. Személynévi eredetű. Az Ásznt. meglehetősen sok *Narad* (egy-egy *Nerad*, *Neraad*) személynevet hoz. Tehát ez is a helységnév adásának az alapja lehet. A Valkó megyei adat ezt erősíteni látszik.

IRODALOM

- Ásznt. = Fehértói Katalin 2004. Árpád-kori személynévtár (1000-1301). Bp.
- CSÁNKI Dezső 1890-1894. Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában I-II., Bp.
- CSORBA Csaba szerk. 1990. Borsod vármegye katonai leírása (1780-as évek), Miskolc
- DIENES Dénes szerk. 2001. Református egyház-látogatási Jegyzőkönyvek. Bp.
- ENGEL Pál 1985. Ung megye 1398. évi összeírása. Századok 119: 941-1005
- FÉNYES Elek 1851. Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leiratik I-IV. Pesten
- FNESz. = Kiss Lajos 1988. Földrajzi nevek etimológiai szótára I-II., Bp.
- GYÖRFFY György 1963-1988. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I-IV. Bp.
- HELLER, Georg 1981. Comitatus Zempleniensis. München
- HELLER, Georg 1984. Comitatus Unghensis. München
- HELLER, Georg 1986. Comitatus Bihariensis. München
- MEZŐ András 1999. Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz. Nyíregyháza
- SEBESTYÉN Zsolt 2012. Máramaros megye helységneveinek etimológiai szótára. Nyíregyháza.
- SOÓS Imre 1985. Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Bp.
- TESz. = Benkő Loránd főszerk. 1970. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára II. Bp.
- TÓTH Valéria 2001. Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára. Debrecen

HALÁSZ PÉTER

„... a' nyelvhez buzgó ragaszkodással vannak...”
Kétszáz esztendeje született Petrás Incze János

Moldova több száz csángómagyar települése között nincs még egy olyan, mint a Szeret folyó jobboldalán fekvő Klézse. Mégpedig azért, mert a XIX. század folyamán 44 esztendőn keresztül, 1842 és 1886 között itt élt *Petrás Incze János* plébános, aki rendkívüli szeretettel, szorgalommal és elkötelezettséggel szolgálta csángómagyar híveinek nem csak a római katolikus lelkiéletét, de anyanyelvének, hagyományos kultúrájának és identitásának megőrzését és megörökítését is. Nem lehet eléggé méltányolni azt a teljesítményt, hogy a XIX. század elejéről ilyen jelentős néprajzi anyag került a magyar tudomány asztalára, mégpedig a magyar nyelvterület legkeletibb széléről, az egykori Etelközből. A kétszáz esztendővel ezelőtt született Petrás Incze Jánost néprajztudományunk a legelső gyűjtők között tarthatja számon, népköltészeti gyűjtései az elsők között, Kriza Jánost és Erdélyi Jánost megelőzve kerültek napvilágra, a moldvai csángók archaikus nyelvéről és kultúrájáról pedig elsőként tudósította a magyar tudományok életét.

Élete

Petrás János a Klézse szomszédságában fekvő *Forrófalván* – nevezik *Kákovának* is – (románul *Fărăoani*) született, 1813-ban. A települést a szájhagyomány szerint Ștefan cel Mare moldvai fejedelem – akit a csángók egyszerűen csak Nagy Estálynak neveznek – seregében harcoló *Forró* nevű, a törökök ellen jelesül vitézkedő katona alapította volna, akinek a leányát aztán – a hír szerint – a vajda feleségül vette. De hát a népi emlékezet szerint István vajda szinte minden szemrevalóbb moldvai lányt úgymond: „feleségül vett”. Forrófalva különben valóban szerepel a XV. századi írott forrásokban, tehát nyilván korábban keletkezett, föltehetően magyar husziták alapították a XV. század elején. Lakói a XVII. században többször is elmenekültek, a XVIII. század derekán mégis az egyik legnagyobb katolikus faluként tartották számon Moldvában. Népesége teljes egészében római katolikus, nagyobbik felük ma is beszél, mintegy 70 %-uk pedig ért magyarul.¹ Ennek ellenére a 2002. évi népszámlálás viszonyai között csak 48-an vallották magukat magyar anyanyelvűnek. Pedig a XIX. század végén kiadott Románia Nagy Földrajzi Szótárában még azt olvashattuk, hogy Forrófalva lakossága „*toți Unguri*”, vagyis „mind magyar”.² Ezen az etnikailag „déli csángó”-ként

¹ *Tánczos Vilmos*: A moldvai csángók lélekszámáról. = *Pozsony Ferenc* (szerk.): Csángósors. A Magyarországtudat könyvtára. Bp. 1999. 18.

² *Lahovari, G. I. – Brătianu, C. I. – Tocilescu, Gr. G.*: Marele Dicționar Geografic al României III. București. 1900.

nyilvántartott településen látta meg a napvilágot a kis Petrás János. A család – édesapja, Petrás Ferenc kántor feljegyzése szerint – a XVII-XVIII. század fordulóján Baranya megyéből költözött a Szeret folyó mentére. Az apa 1768-ban született, 1793-ban kezdett kántorizálni, és 1843-ben hunyt el. Forrófalva és Nagypatak közös temetőjében alussza örök álmát azon keresztfa alatt, amire utóbb fia, már klézsei plébános korában, rózta fel az emlékezést:

*Itt az Úrnak sz Nevében Petrás Ferencz megpihen.
Míg a trombita szavára a nagy napon felsejken.
Elhunyt életének 68^{dik} Esztendejében,
forrófalvi kántorságának 50. Május 5. 1843.
Halálát kesergik hitvese, magzati, vérei, jóakarói.³*

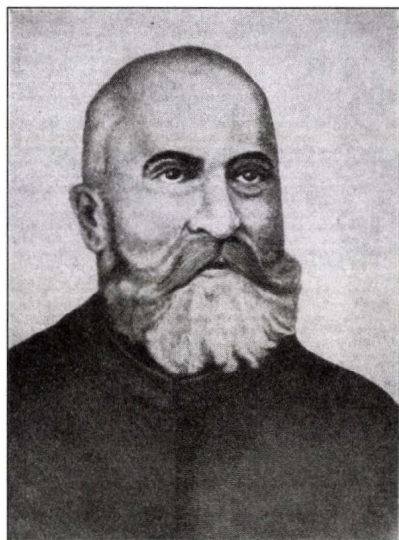
A gyermek Petrás János – akárcsak édesapja –, a Kézdivásárhely melletti Kanta, Konventuális Ferences Minorita Rend által fenntartott gimnáziumában tanult. Onnan Egerbe került, s a szemináriumban kapott alapos világi és egyházi műveltséget, meg nem ingatható nemzeti identitást. 1834-ben tett fogadalmat, a minoritáknál az Incze nevet vette fel, 1836-ban szentelték pappá.

Munkássága

Lelkészi munkáját a Tázló melletti magyar faluban, a madéfalvi veszedelem nyomán elkezdett *Pusztinán* kezdte 1839-ben. Nem volt könnyű a szolgálata, hiszen a Szent István magyar király nevére szentelt pusztinai plébániának abban az időben több mint húsz filiája volt. Négy esztendőt szolgált itt helyettes plébánosként, s erre az időre esik a nevezetes találkozás, aminek során a Székelyföld akkoriban fölkapott üdülőhelyén, Borszéken, megismerkedett *Döbrentei Gáborral*, a Magyar Tudományos Akadémia „titoknokával”, vagyis titkárával, aki pihenés és gyógyulás céljából utazott a gyógyvizeiről híres fürdőhelyre, Petrás pedig a Moldvai Püspöki Helytartóság apostoli helynöke, *Petrus Raphael Arduini*⁴ titkáraként járt ott. Döbrenteit – mint később maga írta – „arra intette a’ nemzeti rokonság’ vonzalma”, hogy a véletlen találkozást ne hagyja „nyom nélkül elillanni”; ezért mindjárt első beszélgetésük után, 1841. július 22-én 38 kérdést írt össze Petrás számára *a moldvai csángómagyarok múltjáról, helyzetéről, sorsuk kilátásairól*. Ettől az időponttól számíthatjuk Petrás Incze János tudósítói, „önkéntes néprajzi gyűjtő” munkásságát, mondhatjuk úgy is, hogy ekkor ébredt fel benne az érdeklődés népe múltja és hagyományos műveltsége iránt. Ettől kezdve lett hivatása gyakorlása mellett a magyar tudománynak és a csángómagyarok ügyének elkötelezett támogatója. De fontos ez az alkalom azért is, mert Döbrentei kérdéseiből állt össze az első, tudatosan készült *néprajzi*, vagy ha úgy tetszik *honismereti* kérdőív, és megválaszolása jelentős változást hozott a fiatal szerzetes életében. Az általa rendkívül nagyra tartott Döbrentei Titoknok Úr érdeklődése nyitotta rá szemét a moldvai csángók kulturális értékeinek jelentőségére. A megfogalmazott kérdések azt mutatják, hogy az akkori Magyarországi tudományos fellelőgárának egyik vezető embere, bár érdeklődése olykor naiv, nem-

³ Csoma Gergely: Elvesztett szavak. A moldvai magyarság írott nyelvelmélei. Bp., 2004. 18-19.

⁴ 1838 és 1842 között állt a moldvai misszió élén. Ő volt „az egyetlen missziós főnök, aki igazán megszerette híveit, a moldvai csángómagyar katolikusokat, és igen sokat tett értük.” (*Domokoa Pál Péter: Petrás Incze János élete és műve. = Petrás Incze János. Bibliotheca Moldaviensis. Csíkszereda 2004. 12.*



Petrás Incze János (1813–1886)

csak *hallott* már Moldva magyarságáról, de korához mérten határozottan *jól értesült volt* sorsuk számos területéről. Petrás azon melegében válaszolt a kérdésekre, s noha némelyik érezhetően felkészületlenül érte, ezek a válaszok tekinthetők a moldvai csángómagyarokról ismert legkorábbi részletes és hitelt érdemlő tudósításnak.⁵

A Petrás Incze János által összegyűjtött 85 magyar népdalszöveg közül 22 már Erdélyi János és Kriza János nevezetes népdalközlései előtt, 1842-ben napvilágot látott a Magyar Tudós Társaság által kiadott Tudománytárban. Pedig 1841-ben Döbrentének azon kérdésére, hogy „*Vannak e Magyar Dalaik ...?*”, még azt válaszolta: „*Semmi más Dalt, az egyetlen menyasszony' el vitelénél használni szokottat, többet létezni közöttük nem*

hallottam...”⁶ Nem sokkal később azonban – és ez is mutatja a Döbrentei-féle kérdésekben megnyilvánuló érdeklődés jelentőségét –, már azt írja: „*Meg vallo' eddig terhes hivatalommal foglalkozva alig fordítottam figyelmet az itteni magyarok nyelvére, de mostani vizszozatértem igen észre tudom venni az eltéréseket, melyekből már jegyzéket tenni kezdtem.*”⁷

Petrás Incze János „feleletei”-ből, valamint Döbrentei Gábornak, majd az Akadémiának küldött leveleiből bontakozik ki néprajzi, nyelvészeti, történeti munkássága, ami kiterjedt a tárgyi és a szellemi néprajz számos területére, leginkább a folklór- és nyelvészet világára. Csak sajnálhatjuk, hogy Döbrentei – minden érdeme mellett – nem nyújtott még több segítséget, s nem ösztönözte hatékonyabb gyűjtőmunkára Petrást, s hogy később sem fordított több energiát a vele való kapcsolattartásra. Még sajnálatosabb, hogy halála után gyakorlatilag megszakadt levelezése a *Tekintetes Magyar-nemzeti Tudományos Akademiával*, s csak az 1861-ben létrejött *Szent László Társulattal* levelezett. Akiktől ugyan számottevő anyagi támogatást közvetíthetett a nyomorgó csángó gyülekezeteknek, de tudományos eligazításhoz nem jutott az erre vágyó klézsei lelkész. Így Petrás meglehetősen bizonytalanságban, mai szóval „önkéntes amatőrként” gyűjtötte a népet jelenségeit, s nagyon hiányzott neki a – teszem azt Morvay Péteréhez hasonló – szakmai segítség.

A közölt ismeretek így is igen jelentősek. A csángók etnikai tagolódásáról megírja, hogy „*Kétfélék a' Moldvában teleplő Magyarok, Csángók tudniillik és a' szomszédos Erdélyből be vándorlottak*”, a *székelyek*. Különösen érdekes, amit közvetlenül Klézsen szerzett tapasztalatai alapján a „*csángó*” és a „*székely*” népesség együttéléséről ír, mondván: barátságos ugyan, „*de atyafiságos szövetségre velök igen nehezen, vagy semmiképpen lépni nem akarnak.*”⁸

⁵ Petrás 2004. 19–91.

⁶ Petrás 2004. 83.

⁷ Domokos Pál Péter: „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Bp., 1979. 1352.

⁸ Petrás 2004. 44.

A csángók földműveléséről számára az tűnt legfontosabbnak, hogy Moldvában kenyér helyett a *málénak* nevezett puliszkát, illetve annak különböző fajait fogyasztják, továbbá hogy a földet „*búza, rozs, árpa, len, kender és legtöbb tengeri vagy törökbúza alá kitűnő szorgalommal művelik...*” A burgonyát Moldvában „*nem rég kezdték termesztetni*”, de még említésre méltó mértékben foglalkoztak a *kölessel* is.⁹ A „*gyümölcsészet*”-nek¹⁰ már a XIX. század elején komoly jelentősége volt Klézsén és környékén, s „*főképp a termékenyebb helyeken, a gyümölcsfáktól erdőknek képezetnek.*” A gyümölcsnevek nagy száma viszonylag fejlett klézsei gyümölcsészetről tanúskodik.¹¹ Az állattenyésztésről írottakból kiderül, hogy a csángóknak már akkor sem volt tagolódott pásztortársadalmuk, a külterjesen tartott állatokat a gyermekek őrzik, vagy „*az oláhokra bízzák*”. A többféle kézműves mesterség meglétét a családnevekkel (Szijjártó, Kovács, Timár, Asztalos, Lakatos, Kalapos stb.) igazolja Petrás Incze János.¹²

„*A' férfinak s a' Némbernek öltözetei*”-t ismertetve kitér az erdélyi magyar és a helyi román párhuzamokra. A gypajúból szőtt nadrágot, amit a XX. század végén már román szóval *icárnak* neveznek a csángók, egy évszázada még *harisnyának* mondták, mint a székelek. A nők alsó ruhája „*magok által szőtt, amit kerekítőnek, vagy oláhossan katrinczának neveznek...*”, tehát akkor magyarosan is megnevezték. Kifejti Petrás, hogy bár a csángók viselete első ránézésre azonosnak tűnik a románokéval, „*mégis a' tapasztalás után nagyon kitűnőleg ismerhető, hogy mind a' Magyar országi mind az erdélyi úgy a' Moldvai és oláhországi oláh viselettől meg ismerhetők Magyarjaink ruhájokról is.*”¹³

A moldvai magyarság társadalmi tagolódásával is foglalkoznak Petrás feleletei. Moldva szabadparasztságának számottevő része magyar, vagy magyar eredetű, akiket a magyar *'részes'* szóból a románok is *'răzeș'*-eknek neveznek. A történelem során egyre kilátástalanabban küzdöttek kiváltságaik maradékának megőrzéséért, „*kisebb nemesség*”-ért.

A moldvai magyarok *szokásanyagából* viszonylag keveset gyűjtött. Mindössze a temetés, a siratás, általában a gyász néhány szokását, valamint az akkor még *menykezőnek* nevezett lakodalom néhány mozzanatát.¹⁴ A XIX. század végéről való lakodalmi szokások között találunk vízvetéshez kapcsolódó *rólvasás* szöveget, békáról és Szűz Máriáról szóló *eredetmondát*. Kétségtelen, hogy a *népköltészet* területén gyűjtött a legeredményesebben Petrás Incze János. A 85 népdalnak természetesen csupán a szövegét jegyezte le, az anyag tehát elsősorban népköltészet, de alkalmas volt arra, hogy több mint száz esztendő múlva két kiváló népzene kutató a Baranyába települt moldvai – köztük klézsei – csángóktól összegyűjtse és bemutassa a szövegekhez tartozó dallamokat is. Kutatásaik eredményeként Domokos Pál Péter megállapította: „Dalaikat hallgatva, jegyezgetve arra a megállapításra jutottam, hogy szövegük a Petrás Incze János által száz évvel ezelőtt feljegyzett szövegekkel igen sokszor egyezik. (...) Az akkor néma dal az itt élő énekes ajkán meglevenedve áll elénk.”¹⁵

⁹ Petrás 2004. 35.

¹⁰ Domokos 1979. 1324–1325.

¹¹ Domokos 1979. 1488.

¹² Petrás 2004. 32–35.

¹³ Petrás 2004. 38–41.

¹⁴ Ma már csak az északi csángók néhány, részben magyarul beszélő településén említik *menykezőnek* a többi csángó faluban román kölcsönszóval *nuntának* mondják lakodalmat.

¹⁵ Domokos Pál Péter – Rajeczky Benjamin: Csángó népzene I. Bp., 1956. 10–11.

Nyelvészeti gyűjtése

Petrás és Döbrentei kapcsolatának legszebb gyümölcsei a népdalszövegeken kívül a nyelvészet terén mutatkoztak. A titoknoki „kérdésekre” még Borszéken adott válaszai után nem sokkal már azt írja az Akadémiára: *„Meg vallom eddig terhes hivatalommal foglalkozva alig fordítottam figyelmet az itteni magyarok nyelvére, de mostani visszatértem [után] igen észre tudom venni az eltéréseket, melyekből már jegyzéket tenni kezdettem.”*¹⁶ Később is többször említi leveleiben, hogy foglalkozik a moldvai csángómagyar nyelvjárással és a román nyelvvel való kölcsönhatásokkal: *„A moldvai oláh nyelvbe elegyített magyar szavak pedig arra mutatnak, hogy hajdan itt csakugyan nagyobb érintkezés volt a magyar nyelvvel, mint ma; azon eloláhosodott magyar szavakról is jegyzéket teendek, amint már sokakat fel is jegyeztem...”*¹⁷ Amikor pedig megkapja a Régi Magyar Nyelvmélekek kötetét, hamarosan megírja Döbrentének, hogy *„igen számos szavakra találtam, melyek moldvai csángóink nyelvén ma is használatnak...”* Ismét megígéri, hogy iparkodni fog nyelvészeti munkájával, de segédkönyveket és utasításokat vár, ugyanis *„munkálatom a téli napokra szorul, minthogy a nyári-akban hivatalom bokros foglalkozási arra még eddig bővebb üdőt nem engednének. Igen el van osztva minden órája időmnek, el szórt híveim legeltetése miatt, s éppen annál fogva bár csak a jövő nagy gyűlésre készen lehetnék munkámmal szíveimből örvendének, ügykezetem azonban nem hiányzik.”*¹⁸ De ha a nagyszabású vállalkozásával, *„az itteni szójárásból és a Tattrosi fordításban előforduló szavakról”* munkájával adós is maradt¹⁹ – vagy elkallódott –, jelentős számú nyelvészeti megjegyzése és közleménye jelent meg a Tudománystárban és a Nyelvőrben 1842 és 1881 között.

Mindenekelőtt megállapítja azt, amit azóta sok Moldvát kutató néprajzos, nyelvész vagy figyelmen kívül, nevezetesen hogy olyan, mint *„moldvai csángó”* nincsen, mert – mint bölcsen megjegyzi – *„a’ mennyi ház annyi szokás”*, ami különösen igaz a moldvai magyarok nyelvére, *„kik a’ mennyi falvakban laknak, majd annyiféleképp ejtik ősi nyelvüket, mit mégis mindenütt, egy igen szépen, és könnyen megkülönböztető szolid s’ mingyárt figyelmet gerjesztő szóhajtás ugyanazon egynek jellemez, és ez az, mit csángómagyar nyelvejtsnek méltán mondhatni, ha még azt egészen elnem felejtették, mi már némely helyeken a’ szó telles értelmében megtörtént, nyelvünk e csángós tulajdonsága néhol tisztább, másutt darabosabb, néhol szelidebb, másutt keményebb, imitt amott fületis sért, főképp evéreinkell először beszélgetőt, több helyeken pedig oláh, szláv szavakkal már annyira vegyes, hogy tökéletesen kivenni a csángóssan beszéllő szándékát általlýában filológiai jártasságot feltételez.”*²⁰ Tehát amiről Petrástól olvashatunk, az is elsősorban Klézsére, esetleg néhány környékbeli településre (Forrófalva, Somoska, Csíkfa-lu, Külsőrekecsin) jellemző, amint azt elég sok esetben fel is tünteti a szerző. Csak sajnálhatjuk, hogy ígérete ellenére nem készült el a többször is megígért „magyar nyelvjárási jegyzék-

¹⁶ Domokos 1979. 1352.

¹⁷ Domokos – Rajeczky 1956: 28.

¹⁸ Domokos 1979. 1389.

¹⁹ Petrás azt tervezte, hogy az 1466-ban, Tatros városában készült, *Huszita Bibliá*ként ismert négy evangélium magyar fordításában kimutatja a csángók által a XIX. század derekán is ismert és használt szavakat. (Vö. Müncheni Kodex. Décsy Gyula olvasata alapján a szöveget sajtó alá rendezte és a szótári részt készítette Szabó T. Ádám. Bp., 1985.)

²⁰ Domokos 1979. 1429.

kel”.²¹ Pedig csokorba lehet fogni a harmincnégy „*Moldvahoni Csángó-Magyar Dallok*” tájszavainak értelmezéshez készített jegyzetanyagot.²²

***Abajogni:** *panaszkodni.*

Aros nevet visel kereskedő akar milegyen kereskedési cikje, ha pénzért adgya vagy árulja portékáit.

***Áboskodik, ágaskodik:** *nagyra tartja magát.*

***Árik:** *rothad, senyved; megromlik a főtt étel.*

***Árni:** *rothadni, senyvedni. Innen mondják: árt víz, árt málé, árt kenyér, árt étel.*

***Árpári alma:** *aratáskor érő, kellemes ízű, jó fajú, savanyú alma.*

***Átódik:** *a csángó asszony, mikor ölében a bubával jön avatódni.*

***Bacsó:** *öregember.*

***Bajmász:** *tapogatva, lehajolva keres holmit.*

***Bábo:** *öregasszony.*

***Bágyé:** *nagyobb fivér.*

***Benneg:** *kényesen, kedvetlen síró gyermek.*

***Bibelégni:** *haszon nélkül munkálkodni.*

***Bibircsó:** *pattanás a testen.*

***Bikabőrű körte:** *szeptemberben érik, igen nagyra nő, egészen zöld és kemény külsejű, de jóízű.*

***Bingó:** *bimbó.*

***Bis alma:** *birs alma.*

***Bocz:** *túrós málé gombolyítva.*

Bodczász: *Somoska falu felett elnyúló kopasz hegy, alkalmasint a rajta termő bocza nevezi így, ennek nyugati vége a Patyul kezdete.*

***Bolond alma:** *csak télre való, igen nagyra növő alma, egyik oldala piros, a másik zöld.*

Borcs: *ritka ház, mellynél nem találtatik egy dézsába meleg vízzel, leforrázott korpa, mely rövid idő alatt megsavanyodván, eczet helyetti savanyítóul szolgál mindennemű ételbe, mint-hogy eczettel nem élnek; azon levét pedig, mit e korpa savannyal készítenek, akár mi legyen is borcsos lének mongyák; ilyen a borcsos tyúk, borcsos bab st. (...)*

***Borjuzóalma:** *igen kedves illatú, télre való; talán borízétől kapta nevét.*

Borsért járó: *virgonc leány, sorkon forgó, vagy nagyot ugró; virgoncz legény.*

***Böcsök, böcskösség:** *haszontalan, haszontalanság.*

***Bőrijánoskodni:** *részegeskedni.*

***Buba:** *csecsemő.*

***Buccz:** *ágyék czombja, embernek és állatnak.*

***Bucsálódik:** *sírva kesereg, szomorkodik.*

***Burukkol:** *a galamb, mikor társát hívja.*

***Bükkög:** *lúktet (az ér).*

***Bürge:** *nagyon vastag és hamar nő.*

***Bürüköl:** *mikor a gyomor széllal visszaböfög.*

***Bű, bűséges:** *utálatos, mosdatlan, szennyes.*

***Czirom, cziromos:** *piszok, piszkos.*

***Csemegés körte:** *igen édes, jó zamatu, szép alaku; az aratással végződik.*

***Cserget:** *veteményt, szőlőt, gabonát őríz.*

***Csergetyü:** *madarakat veteményről elűző faeszköz.*

***Csoszka:** *utálatos nő, vagy barom.*

Csüllögni: *betegségből gyógyulni.*

***Csümölygetni:** *mesélni, találós kérdéseket feltenni.*

²¹ Domokos 1979. 1386.

²² A *-gal jelöltek a Nyelvőr 1875. március 15-i, 1876. február 15-i, augusztus 15-i, 1878. május 25-i, október 15-i, a gyümölcsnevek pedig az augusztus 15-i. számából valók.

***Darázs körte:** nyári jó nagy; édessége miatt a darázsok majdnem egészen kiszopni szeretik a belét.

***Debereg:** a rossz szekér, mikor reszketve jár, akadoz az úton, terhet hullat.

***Dernye:** a fák leveleit elhervasztó korai dér kikeletkor.

***Dorcson:** serényen.

***Dselélni:** sokat beszélni haszon nélkül.

***Dsőgni, dsőgés:** lármázni, láрма.

***Dünnög:** orrából beszél.

***Epere:** az epret így nevezik s ha valaki epret kér a leánykáktól, azt vepernek²³ gúnyolják és kinevetik jóízűen.

***Eves:** mérges, mérgesült seb; mikor mérgesedni kezd, akkor evedzik.

***Éldes, éldesség:** édes, édesség.

***Fülyke:** lányok, legények estvéli mulatsága egyszer egy héten.

***Fülyökös:** rojtos, bojtos.

***Fűzfa alma:** hosszudad, kedves és kellemes ízű, magvainál üressége van és hasonló a fűzfa puhaságához.

Galy: göröngy. Mi Magyarhonban a göröngy itt az a' galy, és mi Magyarhonban galy itt ág-bog; nálunk tehát így beszélnek: galyas út, galyas föld, galyas szántás, galyas kapálás st.

***Gernyó:** hernyó, pondró.

Gíngó: kopár hegytető, természetlen magosság, hitvány földrész.

***Gülű:** a több száz éves tölgyfa közepén talált vastag, fehér hernyó, mit donga csináláskor találnak, tél közepén is élve.

***Hácskó:** szőlőkbe, vagy kertekbe bejárás két karó közt.

***Háporty:** a nád neme, miből gyékényeket készítenek és a hordó lyukait megdugják, ha foly.

***Hárág:** szőlőkaró.

Hej: hívó, szólító ige, jere helyett tétetik a szókötésben.

***Hopoczál:** tánczol.

***Imely:** bőr alatt lappangó hernyó, ember vagy barom testében.

***Imettem:** ébren létemben.

Katrincza: az asszonyi ruha nem gyapjúból szöve négyszegű alakban, hol mi féltősebb dolgok takargatására a félig elviselés után használtatik.

Kegymed: kegyelmedből rövidítve.

Kendőnek hivatik tulajdonképp a törülköző: azért mondatik itt kendeni, vagy kendezni, törülközni ige helyett, mit igen ritkán halhatni.

Kocsom, kocsmos: mocsok, piszkos.

Komászony: koma-asszonybul rövidítve.

***Kógyis alma:** Szent Jánoskor már érő, korai, édes, gyermekeknek szereti osztogatni mindenki keresztelő sz. János napkor.

***Kuttyog:** eb léppéssel jár kel.

***Kücsürül:** hízelkedve kedveskedik.

***Kürtön járó:** ld. Borsért járó

***Lülül:** aluszik.

Lugzónak nevezik a mosást bizonyára a lugtul, mellyel addig forrázzák, amíg minden szennyből ki takarodva hó fehérséget kapnak, mihez különösen értenek asszonyaink.

***Mámhuross:** lakodalom utáni főleg részeg ember, kedvetlen, komor.

Mátkázó vasárnapnak nevezetik húsvét utáni 1-ső vasárnap, melly napra a leányok, hús-vétra megfestett piros tojásaikat megiratják s bizonyos savany egyveleggel a piros színt le éte-tik úgy hogy az írott virágok pirossan, a többi része pedig fejéren maradgyon és ezen tojásokkal azon vasárnap magoknak mátkát váltani igyekeznek, az az által adgyák kedveltjeiknek s azonnal azt mondgyák „mátkát váltottam” ez így foly aznap egész délest az iffiak sőt még

²³ vepër: kandisznó (vier, rom.)

gyermekdedek közt is míg a harangok hangja a déleesti Isteni szolgálatra minnyájokat a Sz.egyházba gyűjti, ahonnani kijövetel bevégzi egy évre a Mátkázó vasárnapot.

***Mecsis:** nyalánk, mint a macska.

***Mecsiskedni:** macskázkodni.

***Mehetel, mehetség:** gunyolódik, gunyolódás.

Micze: a kis bárányról először lenyírt gyapjút nevezik így.

***Mlászé:** szőlő vesszőt kötöző apró fűz vessző.

***Nagyboldogasszony körtéje:** édes ízű, jó szagú, sárga, nagyasszony napkor érik.

Nebeleg: szükség nélkül dolgozik.

***Nyakas körte:** édes, kellemes, szép idomú, sárga, hosszudak nyaku.

***Nyiristye:** tarló.

***Nyüg:** kötélből font béklyó.

***Nyüge:** cseresnye-, szilva-, barackfák csipája.

***Nyügelődni:** kötekedni, alkalmatlankodni.

***Nyünnye:** orratlan, pisze ember.

***Oltovány alma:** soká tartós csemege gyümölcs.

***Ordos alma:** piros, sárga barázdákkal; kellemes ízű nyári faj.

***Orotás:** kivágott erdő törzsökös maradványa, mit csutakosnak is neveznek a törzsökcsutakokról.

***Őszi alma:** késő ősszel érő egészen zöld, tartós.

***Őszi körte:** igen kemény bőrű, de jó ízű, zamatos.

Pad: idegenek s kedves vendégek elfogadására a festékessel be terített és az ablak alatt az asztal fejéhez el nyúló pad deszka.

Paszitol, -ás, -ó: pusztítás, pusztító.

Patyul: legmagasabb hegye a magyar klései ősbirtoknak déli oldala kopasz az északi apró bükkös erdtől setét, déli oldala tövében van egy igen szép forrás.

***Pircse:** meztelen test, csórénak is mondják.

***Piroska alma:** igen kellemes ízű, puha nyári alma, korán érik, korán is eltelik.

Pokol: e szó melléknévül használtatik mindenre mi csak az élők között virgoncz, hamiss, pajkos, csintalan; így itt pokol nevet viselnek ezek: pokol-ember, pokol-gyermek, pokol-pap, pokol-asszony, pokol-bíró st.

***Pukkog:** a tészta, mikor kovászosodni kezd és felkelésbe jó.

***Puttyog:** mikor fővésnek indul a kádban a bor.

Rákosz mezeje: így nevezetik egy patak a magyar földbirtokon és a mellette lenyúló téres mező.

***Regelye:** rejtett hely, erdőben, vízmosásos árokban, avagy patak kerengő, mélyebb vízfordulója.

Rikoltani: kiáltani, szólítani.

Rivolla: rólla.

***Rönköly:** kisdéd, kerekded testű ember.

Saru: így nevezi mind a férj mind a' nőnem a csizmát.

Söltünek nevezetik a furulya, mi ritka legény kinek nincs, ennek hangja hasíttya át az erdőt hol a legények járnak nem épen érdektelen hang ez az aratás vagy más mezei munkával foglalkozó leányoknak.

Sutu: így nevezetik a kemence két oldalánál minden házban meglévő két szeglet, hol a gyermekek és növendékek szállásolnak, ha idegen lép a házba, azoknak, azoknak háló helyül is szolgál: ide huzódik a lány, mikor kéri megjelennek, hogy magát elrejttesse, mégis mindent hallhasson, ha vallyon oda adják-e az apák annak akit ő szeret, vagy annak tartják meg, kit az öregek kedvelnek, mindkét esetben innen rántatik elé, hogy nyáron annyi bajjai közt szedett mogyoróját egy tálban, a kérők elejébe tegye, és gyűrűjét kezével, a sokszori kérés után jegyének odaadja.

***Süllög:** tűzön a fa, mikor nem akar égni.

Sünnög: kéntelen, kedvetlen jár-kél.

Szapu: véka nagyságu hársfa héjbul készült, hárssal varrott és fenékkal ellátott házi esz-köz, mely minden apróbb dolgoknak felmérésére, rakására, vagy átalhordására használtatik, szüretkor a szőlőt is belé szedik s vele hordgyák a kádakba; sok helyen e név alatt a véka mérték értetődik: a feneketlen elavult szaput a házi asszony tyukfészekké teszi: innen van, hogy nálunk a tyukok többnyire mind szapuba tojnak.

Szarád: vékony négyszegű sinor, mit az asszonyok gyapju fonálbul készítenek leginkább csak kéken és feketén festve, a kéket e fekete, a feketét pedig a fehérszoknyára szarádozván fel az az a varrásokra kívül a szoknya színén, apró karikákra úgy fel szarádozzák, hogy a varrás ne látszóljon. Készítenek kissé vastagabb szarédot is, mely mégis ritkán van egy ujjnyi vastag, ebből készülnek a szoknya gombjai és gombházai. De szoknyát szabni, varrni, szarádozni, gombokat és gombházakat kötni nem az asszonyok, hanem férfiak kötelessége a kész anyagból.

***Szegelye:** szoros hely, akármilyen szegletes hely szorosságban.

***Szemelye:** haszontalan, polyvás gabonahulladék, ocsú.

***Szoporty:** orr tisztátalanság.

***Szoportyol:** orrában szörpög.

***Tapsi:** tapogatva járó, röstös ember.

***Tákányos:** ki bocskorát rosszul, lágyon, foszlányon kötözi.

***Tege:** gyermekek játéka, hüvelyknyi nagyságú, gömbölyű fa, melyet botokkal vernek.

***Teget:** senkit meg nem becsülő, beszédében fennhéjázó, büszke ember.

***Tepelődő:** igyekvő, szorgalmatos, serény ember.

***Terebes alma:** gömbölyű, kedves alakú, zamatos, savanyú ízű gyümölcsceért kedveli az ifjúság és szerelmes almának szereti nevezni; tán a Terebes pataktól és falutól kapta nevét.

***Ternyő:** a gyermekek haja között kellemetlen kiütések, miatta a hajokat is elvesztik.

***Tébolya:** eszeveszett, együgyű, esztelen.

***Téli alma:** ezt eltarthatni egész télen; piros, savanyú.

***Téli körte:** igen erős és kemény, de tartóssága miatt becsülik, mert nyár közepén is tudnak véle kedveskedni s olyankor már jól ízlik; egészen zöld, de nyár közepén már aranyszínűvé válik.

***Tornya:** álló víz. posvány.

***Torongy:** a lúd hasa alatt lévő kövér rész.

***Törés:** a láb talpán támadott alkalmatlan fekély.

***Trönk:** röviden vágott, göcsörtös darab fa.

***Trönköly:** rövid termetű lyány, vagy legény.

***Tunya, tunyálkodni:** rest, restelkedni.

***Tur:** seben támadt száraz, bőrs heggesedés.

***Udu:** üresség vén fában, vagy akármiben.

***Urus:** orvos.

***Uruság:** orvosság, orvosló szer.

***Úti rossz:** egészen haszontalan ember, utonállókra is alkalmazva.

***Vék:** jégen vágott, hosszúdad lyuk, melyből a víz felbugyog a barmoknak téli itatására.

***Vérje:** a férfi rokonok megszólítása.

***Vésár:** a nő nő rokonok megszólítása

***Vicsolta:** szintén az ősi magyar birtoknak egy nevezetes hegye, melyly Nagy- és Kiss Vicsoltára oszlik, mai erdeje kevés bokrul áll, majd mindenütt eke hasított oldalait.

***Vityéz:** a szarkaláb neve.

***Zsebereg:** tavasszal hideg, havas esőben elázott szigorú bárány.

***Zsigol:** a gyomor epés sárvizétől, keserű nyállal émelygő gyomorbaj.

***Zsitár:** a gabonák és mezők őrzője egész nyár folyamán.

A jegyzékbe szedett 149 szónak mindössze 8-9 %-a a románból átvett, de ezek egy része is valamely más nyelvből, többnyire szlávból került mindkettőbe.²⁴ Ez a közsavakból

²⁴ Márton Gyula: A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai. Bukarest, 1972.

álló szószeret kiegészíthető még néhány lujzikalagori²⁵ és valamivel több klézsei és Klézse környéki helynévvel,²⁶ továbbá vagy tíz családnévvél; „régebbiek: *Hadi, Roncz, Tiba, Rab, Perke, Donkó, Mezei, Benke, Dense, Borbóc;* újabbak: *Farkas, Róka, Antal, Szarka, Gyurka, Sándor, László, Szeles, Széjjes, Kerekes, Fazekas, Porondi, Kövecsi*), 's több, ehhez hasonló; sok vagyon még oláh jelentésű is: *Dogár, Bezsen, Bezsenár, Kosán, Kosokár.*”²⁷

A Döbrentének adott feleletekben foglalkozott Petrás a klézsei csángók *hangejtésének* sajátosságaival is. Megállapította, hogy „*a' csángók s helyett mindenütt szt használnak (...) Az ét pedig így ejtik ki éje, például éjen én helyett, Péjéter Péter helyett, féjnyesz fényes helyett. A' cs pedig éppen úgy hangzik náluk, mint a' Németeknél az sch, p. o. schendess csendes helyett, báschim bácsim helyett, schengő csengő helyett. A' Divinutivumokat pedig főleg a' nőnem nagyon használja, mint például lyányoschka kis leány helyett, házioschka házikó vagy kis ház helyett.*”

Azt, hogy Petrás az „ügy”, vagyis a tudomány érdekében felül tudott emelkedni a papi hivatással járó szemérmetesség esetleges korlátain, azt jó néhány szexuális vonatkozású népdalszövegen kívül leginkább néhány találós meseként – *csmölygetésnek* nevezik – közölt proverbiumokból láthatjuk. Hogy csak egyet idézzek: „*Hasam nyomom hasára, Hosszukomat bele szurom, Mi benne van, megkostolom.*” Mi az? Borszívás lopóval.²⁸

Végezetül említsük meg Petrásnak csángó hívei *nyelvi identitására* vonatkozó megállapítását, ami leveleiben s egyéb közléseiben elszórt észrevételein kívül Döbrentei 9. kérdésére adott válaszában kerekedik ki: „*hogy a' nyelvhez buzgó ragaszkodással vannak, onnan világos (...), hogy annyi sok viszonyok 's változások között. századok' elmúltá után is, ha hibasan is, magyarul beszélnek. Az el oláhosodásra pedig semmi önkéntes vonzódást tapasztalni nem lehet.*”²⁹

Petrás íásaiban kevés utalást találunk saját személyére, gondolataira. Sokat emésztette, hogy egyházi kötelezettségei miatt nem haladt úgy a csángó nép nyelvének, szokásainak tanulmányozásában és feldolgozásában, ahogyan szeretne volna. Szinte minden levélben mentegőzik, hogy nem teljesíthette korábbi ígéreteit. Tudván tudta néprajzi, nyelvészeti munkájának fontosságát, idejének végeessége és más, kedvezőtlen körülményei már 1841-ben nyomasztották. Így írt róla: „*Igaz ugyan, hogy egyéb számmal vesznek körül hivatalom szerinti foglalatosságaim, melyeknek erőm szerint a' lehetőségig megfelelni a legszorosabb kötelességemnek tartom ugyan; mégsem titkolhatom el, hogy ne érintsem, mennyire érzem a' magyarhontuli elszigeteltségemet.*” Mert igaz, hogy számos magyar nyelvész és egyházi ember felkereste őt klézsei plébániáján,³⁰ a néhány órás vagy napos együttlét után csak annál nyomasztóbban nehezedett rá a szellemi magány.

A rászakadt csapásokat alázatosan viselő, azokban is Isten kegyelmét látó természetére vall 1883 augusztusában, hetvenesztendősen írt, egy „*Főtisztelendő Lelkész Úrhoz, hajdani Pályatársamhoz és Testvéremhez*” küldött levele: „*Így vagyunk mindnyájan e nyomorult élet-*

²⁵ Domokos 1979. 1388.

²⁶ Petrás Incze János (Rokonföldi): Moldvai helynevek. Nyelvőr, 1874. febr. 15.

²⁷ Petrás 2004. 55.

²⁸ Domokos 1979. 1478.

²⁹ Petrás 2004. 55.

³⁰ Munkácsi Bernát, Ballagi Aladár, Kunoss Ignác, Szarvas Gábor, valamint Jerney János, Veszely Károly, Imets Fülöp Jákó és Kovács Ferenc.

Petrás Incze János emlékjele Klézsén
Csoma Gergely alkotása
Duma András felvétele (2012)

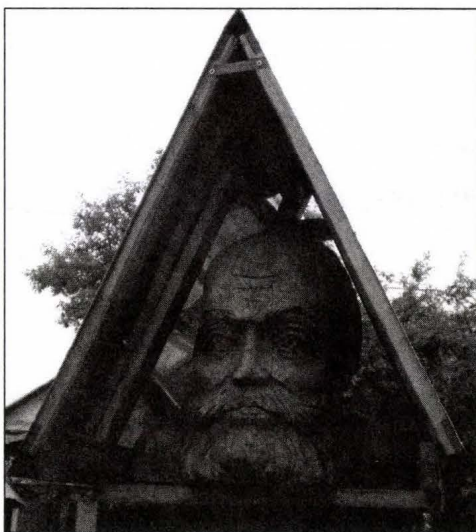
pályán jutalmazva s valóban el kellene csüggednünk, ha Megváltó Jézusunk példája előttünk nem fényeskedne e nagyon sokat jelentő szavaiban: »ha engemet üldözni fognak, titeket is üldöznek«.

Nekünk, bizony semmi vigasztalás nincs e nyomorult föld színén: de én nem is számolok semmire másra, a megvetés és gyaláztatnál kissé keserűbb íz ez, hanem áldom a Teremtőt, még a mai napig béketűrésemet nem vesztettem el, bár csak az Úr Isten támogatna öregségemben ...»³¹

Saját sorsa miatt sohasem keseredett meg reménytelenül. Még akkor sem, mikor hetvenkét esztendőskorában, 1885-ben gonosztevők kirabolták a házát, mint írja „melyben számos évek oltá lakom, el vitték minden jóra való ruhámat a kevés pénzrel együtt mivel rendelkeztem házi szükségemben, az ínség itt oly nagy lévén hogy kevés embernek jut mindennap máll hol keressek segedelmet szükségemben nem tudom ...»³² De a szomorú eseményt hírül adó levélben sem önmagának kért támogatást a Szent László Társulattól, hanem a szomszédos csángó falu, Kápota templomának belső díszítéséhez kért segítséget. Egy esztendő múlva, 1886. szeptember 6-án ismét rátörtek Klézse agg lelkipásztorára. De akkor már nem csak a holmiját vették el, hanem az életét is. Visszaemlékezésekből tudjuk, hogy felismerte gyilkosait, de nevüket még barátjának, a szomszédos falu lelkészének sem árulta el.

Talán jól tették azok a gonosztevők, hogy megfosztották az életétől Klézse tudós, a csángómagyarok iránt elkötelezett papját. Így nem kellett végignéznie és elszenvednie a csángók anyanyelve és magyarsága elleni, hasonlóan kegyetlen merényletet. Hiszen halála előtt két esztendővel, 1884-ben már létrehozták Jászvásáron a római katolikus püspökséget az 1877-ben létrejött Románia kormányának azon feltételével, hogy a még magyarként létező csángókat minden eszközzel elrománosítja. Néhány év múlva pedig a jászvásári püspök, Iosif Nicolae Camilli pásztorlevélben tiltotta meg, hogy a csángó falvak templomaiban magyarul misézzenek és imádkozzanak.

Az isteni kegyelem jele, hogy mindezt már nem kellett megélnie. Vagy talán éppen azért kellett meghalnia, hogy ne adhasson hírt a moldvai magyarság keresztre feszítéséről?



³¹ Domokos 1979. 1497.

³² Domokos 1979. 1508.

HALÁSZI ALADÁR

Versek Kazinczyról

Kazinczy

Zászlónkra tűztük jó neved, te mester,
Magasra tartva fényben megfüröszttünk,
Ne kössön gúzsba évezrednyi este,
Sötétből végre nemzetként kijöttünk.

Érzésben, nyelvben egyesült e nemzet,
Tudás felé utat veled találtunk,
Mi szép, mi jó kérdésben is a kezdet
Voltál, veled csak jó oldalra álltunk.

Te tudtad már, hogy iskolát kell adni
Nemes, paraszt vagy hitben eltérőknek,
Váljék mind polgárrá magyar jövőnknek.

A nemzetünk csak így lett forradalmi...
Dicső Halmod szemünkben Himalája,
Követni büszkén térhetünk alája.

Kufstein

Rozsdával, vérrel írt bús üzenet született ott,
Hol csak a sóhajok és dögmadarak hada szállt,

Ám te kerested a cinkét, fecskét fákra tekintvén...
Itthoni táj az a kép, hunyt szemed így hazatért.

Kassai társad, a messzire látó ott a falak közt
Szintén úgy szabadult, bár haza nem jöhetett.

Már csak rozsdá emészti bakónak a pallosa élet,
Véred még ma is él, őrizi magában a kor.

Zászlóvivő

Érdemeidre tekint ez a kor, hogy lássa meg úrtját,
Mely a jövőbe vezet, hol te viszed ragyogó

Fényben a zászlót, rajta a jelszavainkkal az írás:
Nemzeti nyelv, haladás, nélkülük elmaradás.

Parnasszus

Csak Pegazussal szállhattál fel az isteni csúcsra,
Hol fejedet övezik fényekkel koszorúk.

Mások meg kóróba kapaszkodván a hegy alján
Szédülten figyelik, merre vezet gyalogút

Fel, magasabbra, ahol nektár, ambrózia illat
Csábít, ám lábuk nem visz az orruk után.

Inspektor

Méltán büszke lehetsz művedre, Kazinczy
Ferencünk:
Gazdagok és a szegény... Iskolapadba beült

Híve a talmudi tannak, hű Krisztust követő is.
Testvérré lettek ők ésszel, szabadon.

Egy volt Isten előtt mind: ember, kit tudatával,
Erkölcseivel emelt fényre törően a kor.

Fejedelmek

Borsira nézhettél sokszor Halmod tetejéről...
Szántad a száműzött nagy vezetőt, akinek

Fájón összefonódott sorsa a nemzeti sorssal,
Ám a szabad Magyarország később született.

Kellettél hozzá, másik fejedelme a harcnak,
Küzdeni, hogy legyen egy nyelv, ami összeköti

Szívét, lelkét, szándékát is mind a magyarnak.
Kassa felé fordulsz, sírod is oly közeli

Hős fejedelmünk hamvaihoz, hogy lelki
szemeddel

Látni lehetne talán szent zászlón szövegét,

Mint hív tégedet és minden kort küzdeni újra,
Védeni megszületett nemzeti lételemünk.

Mint fejedelmek nyughattok, mert mind az
utódok

Őrizzük nyelvünk, és vele megmaradunk.

BALÁZS GÉZA

A pesti nyelvről

Vidék – Budapest

A magyar vidéki városok nyelvi föltárása jól indult. Bálint Sándor megalkotta a „szögedi” nemzetről szóló életművét (szótárt, frazeológiát, néprajzot), Debrecenben összeállították a Cívis-szótárt, és például Békés város monográfiájában szó van a város nyelvéről. Esztergom, Hatvan és Cegléd ún. regionális köznyelvét már kutatták és dokumentálták egyetemi kutatócsoportok. De továbbra sincs pécsi szótár, bár a pécsi törzslakosok, a tükék néprajza, folklórja és nyelvkincse ugyancsak sajátos. Nincs soproni sem, holott a poncichte-
rek (< Bohnen züchten) is sok mindenről mesélhetnének. Miskolcnak is vannak tájszavai (makuka = napraforgómag), szólásai (Pislog, mint miskolci kocsonyában a béka). S bár tisztában vagyunk azzal, hogy Szombathelynek, Zalaegerszegnek, Kaposvárnak, Salgótarjának, Sátoraljaújhelynek, Nyíregyházának is van sajátos nyelvi világa, szótárai még sincsenek.

Budapest nyelvének kutatása sokáig megmaradt az érdeklődőknek: íróknak, hírlapíróknak. 1953-ban lett volna lehetőség városnyelvi kutatásra a Nagy-Budapesti Néprajzi Munkaközösség keretében, de a munkaközösség a tervezésen, valamint az újonnan Budapesthez kapcsolt peremkerületek némelyikében helytörténeti gyűjtemények létrehozásán túl nem sokat tett; még kevesebbet publikált. Benkő Loránd nyelvész többször szorgalmazta a főváros nyelvének kutatását, G. Varga Györgyit is ő indította el ezen az úton.

A nyolcvanas években készült a BUSZI, a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú; de ez területi rétegzettségre és városi népnyelvi gyűjtésre nem terjedt ki. A nyelvészek tudományosan fölmérték, hogy hol beszélnek – a magyarul beszélők szerint – legszebben és legcsúnyábban magyarul. A teljes minta túlnyomó többsége szerint Budapesten és Pest megyében (!) beszélnek a legszebben. Persze sejthetjük, hogy itt nem a gazdag hangzóállományról, vagy a pesti „éneklő hanglejtésről”, még csak nem is a városi folklór csak a kutatókat, esetleg az írókat érdeklő színeiről volt szó, hanem nagyon prózái érzelem fogalmazódott meg: a központi nyelvváltozat presztízse, tisztelete; a Budapest iránti (ki nem mondott) vágyódás. A fölmérésben feltűntek a további „mítoszok” is a romlatlan vidéki nyelvről, különösen az erdélyiek tiszta magyar nyelvéről. S ez így is van jól: legyen meg mindenkinek a maga mítosza.

Városantropológia: nyitott kérdések

Természetesen a mai városi, városi nyelvi kutatások táplálkozhatnak a nyelvjáráskutatás módszereiből, de alapvetően szociolingvisztikai, antropológiai kutatások. Az ilyen kutatások általában egy város nyelvéről nem mondanak semmit, hanem egyes városi rétegek,

csoportok vagy területi egységek (talán éppen egy háztömb) lakóinak a nyelvről mondhatnának el valamit. Ilyesfajta kutatásokat azonban Budapesten még nem végeztek. Tehát mindaz, amit az imént fölvezeltünk, csak kósza gondolat, elképzelés. Budapest nyelvről aligha mondhatunk általánosságban valamit. Adataink vannak, de ezeknek a város egészére való kiterjesztése indokolatlan.

A néprajzosok egyébként végeznek városi néprajzi kutatásokat. Talán ezeket érdemes lenne összekapcsolni városi nyelvkutatással is.

A városantropológia, a városnyelvi kutatás a magyar nyelv etnolingvisztikájának mélyebb megértéséhez vezethet. De még az út elején járunk.

Azt mondják: Berlin légkörének, folklórjának és nyelvének hangulata van. Egészen biztos vagyok benne, hogy Budapest is rendelkezik ilyennel. Itt élek, egy vagyok a város folklórjával, nyelvével. Alkotója és használója is egyben. Talán a túlzott közelség nem engedi a kellő rálátást. Sejthető, föltételezhető gazdagsága, elevenisége. Sok salakot is termel, amely néha elfödí a látást, haragra gerjeszt, de nem mondhatjuk, hogy szemétre vele, mert valójában maga az „élő poézis”.

Valódi pesti nyelvjárások: palócok Pesten

Budapest „nyelve” összetett, és éppen ezért roppant izgalmas. A pesti nyelv nemcsak argóból áll, hanem foltokban felfedezhetők valódi nyelvjárások (területi nyelvváltozatok) is. Bárczi Géza a belgiumi Liège-ről írja, hogy a város magva felé ékszerűen csatlakozókapcsolódó külterületek a maguk mögött lévő területek (vallon) nyelvjárását tükrözik, nyilván az abból az irányból való beköltözés, valamint az intenzív kereskedelem, kapcsolattartás miatt. Ez a jelenség Budapesten is megfigyelhető! Az egyes városrészeknek sokkal erősebb a kapcsolata sugarasan bevezető utak menti településekkel, mint keresztirányban a szomszéd külvárossal.

Melyek ezek a kapcsolatok? Veresegyháza, Fót Rákospalotával, Csömör, Kerepes, Kisdécs, Nagytarcsa Cinkotával, Nagyiccével, Isaszeg, Pécel, Maglód, Gyömrő Rákoskeresztúrral és Kőbányával, Vecsés Pestszentlőrincel, Dunaharaszti Soroksárral, Martonvásár Érdel és Nagytéténnel, Alsó- és Felsőögd, valamint Dunakeszi Újpesttel, Üröm, Budakalász, Pomáz Békásmegyerrrel van ilyen hagyományos (piaci) kapcsolatban. A Gödöllői-dombság szlovák falvainak kultúrája Kelet-Pestre hatott; az utóbbi ötven év jelentős magyarországi kelet-középpont migrációjának, s vele együtt a szatmári, szabolcsi, bihari tájszólásoknak központba kerülésének a Pest közeli déli-délkeleti falvak voltak befogadói. Érdre nagyobb számban költöztek a hányatott sorsú bukovinai székelyek.

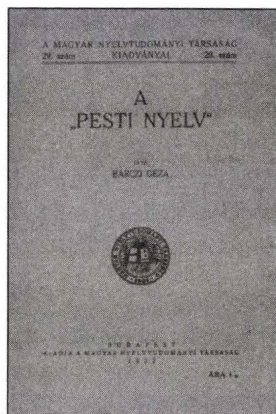
Juhász Dezső fölhevítette a figyelmet a Rákospalotán máig megfigyelhető palóc nyelvjárásra. Rákospalotát a magyar nyelvjárástudomány számára egyedülállóan különös és nyelvészociológiailag nagyon érdekes terepnek tartja. Itt ma is azt mondják az idősebb emberek, hogy *selem, petrezselem, legíny, gyín (jön), gyínnye, szeretyi*. Rákospalota soktemplos utacskáiban barangolva, a templomi éneket hallgatva, a piacra kimenve aligha gondolná valaki, hogy Budapesten van!

Izgalmas lenne a közeli és távoli nyelvjárásoknak a terebélyesedő Budapesten és agglomerációjában megtalálni „kistestvéreit”. Ha lenne fölmérés, talán alátámasztaná tapasztalatainkat, vagyis a főváros szíve felé tartó, különböző irányból mutató nyelvjárási „éke-

ket”. Ez lenne, ha lehet még egyáltalán, a budapesti nyelvjáráskutatás! Bár a város lakossága már összekeveredett; az eredeti nyelvi színeket talán már nem lehetséges szétválogatni. Lehet-e egyáltalán egy kétmillió nagyvárosnak nyelvjárása? Egységes biztosan nem. Ha nem lehet, akkor mi van helyette? Van-e egyáltalán pesti nyelv?

Városi tájszólások

Aligha mutatható ki a mai Budapesten városi nyelvi tájszólás. Avagy csak véletlenségből, egy-egy szó, szólás kapcsán. Bárczi Géza egyik legérdekesebb megjegyzése ezzel kapcsolatban nem is munkája főszövegében, hanem egyik lapalji jegyzetében található: „Budapest egyes kerületeinek megvan a maguk tájszólása a jassz-nyelvben, s ezek között a legjellegzetesebb különbséget (a szókincsen kívül) épen [!] a képzők használatában lehet megállapítani. Így a Ferencvárosban (melyre a nagyszámú német köznyelvi szó is jellemző) kedvelt képző az *-ás*, Újpest az *-a* szóvéget, a liget az *-aj*, *-esz* képzőket kedveli. Így állnak elő ilyen változatok, mint *makás* ’rejtke’ és *stikás* ’csend’, *maka* és *stika*, *makaj* és *stikesz*...”¹ Ez bizony valóságos városkutatás, városi nyelvjárás, városantropológia a javából – milyen kár, hogy sem Bárczi, sem más nyelvtudós ezt nem folytatta!



A városi folklór az igazi pesti nyelv

Mi lenne akkor a pesti, budapesti nyelv? Nyilván az a nyelv, amelyet a város sokfelől jött lakossága fejlesztett ki. Leginkább a városi folklór vagy népszerűbb nevén az aszfalt-költészet nyelve. Milyen érdekes, hogy a városi népköltészetet az utcát eleinte csak városban borító korszerű burkolatról, az aszfaltról (német Asphalt) nevezték el. Akárcsak az aszfaltbetyárt, a nagyvárosi, tolakodó, nőket utcán leszólító férfit.

Valódi pesti nyelvnek, nyelvhasználati jelenségnek számít Scherz Ede egykori rádióbemondó gyűjteménye a rádió humoráról, Békés István pesti anekdotái, Erőss László elemzése a pesti viccről, Háy Ágnes városifolklór-szövegei vagy Balázs Géza graffitigyűjteménye a gödöllői helyiérdekű vasútról. Az antropológia másodelemzésnek tartja, amikor magasabb kulturális rétegből következtetünk egy alacsonyabbra. Biztosak vagyunk abban, hogy Karinthy Frigyes is nagyon sokat vett a városi folklórból – amelyre azután jócskán hatott is. A pesti életéről és nyelvről sokat tudott Tersánszky Józsi Jenő, de Móricz Zsigmond is. Említendő Nagy Lajos *Budapest nagykévéház* című könyve, Németh Andor *Egy foglalt páholy története* című kulcsregénye. Ott van Esterházy Péter KMP-je (*Kis magyar pornográfia*) – tele városi anekdotával, Moldova György kőbányai nyelvhasználati jelenségekben bővelkedő élőnyelvi adatai, Mándy Iván megható, költői városi történetei a villamosokról, mosodákról, uram bocsá’ nyilvános illemhelyekről, és a Darling presszóról (a mai Csendessel, az egykori Fiume kávéházzal szemben, a Ferenczy utcában). Fejes Endre vallomása az „ezerszer áldott” nyolcadik kerületről, Temesi Ferenc regénytrilógiájának második és harmadik része: a *Híd* és *Pest* sokszor vérbő városi történetekkel is; Kon-

¹ Bárczi Géza: A „pesti nyelv”. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 29. Bp., 1932. 30.

rád György látogatója és városalapítója. A történetek jönnek a folklórból és tartanak vissza a folklórhoz.

A szójátékszó Budapest

„A szójáték a legalantasabb szellemeskedés. Ez a száraz emberek humora.” Kosztolányi Dezső 1910-ben írt cikkében nem éppen rokonszenvesen jellemzi a szójátékot. „A szójátékos ember lelke sivár, üres, taplós. Shakespeare, ha valakit nagyon megvet, szójátékosvá teszi [...] Kóros jelenség. Az elmegyógyintézetben a *poliphrasia*-ban szenvedők a legkitűnőbb szójátékokat faragják.” De a fővárosi szójátékosoknak fölmentést ad Kosztolányi: „Egy főváros életében és fejlődésében azonban már értékelendő a szójáték [...] Ez a tömeg olcsó és szegény szellemessége. A mob vinkóval mulat, ponyvaregényt olvas, gyenge olajnyomatokban gyönyörködik, a szentimentalizmusa egy malacbanda vinnyogásánál vagy egy verkli hangjánál csurran ki, humora pedig szójáték. Mindegyik nagyváros roppant sok szójátékot termel [...] A szójáték megszüli az ellenszójátékot. Mindez pedig villámgyorsan szétfut a kávéházakba, a mulatókba, a turfra, a magánlakásokba, az újságok útján a vidékre, s ott még egyszer felcsillan, ragyog egy-két napig, azután meghal.” A szellemes városi szójátékok között Kosztolányi fölfigyel az *éljen-ből féljen*-t faragókra, a falra karikatúrákat rajzolókra, s kiemeli a pesti kabaré szerepét: „itt teremnek a szójátékok korcs poétái, akik mégiscsak poéták [...] Nagy Endre, aki pár év alatt megalkotta a budapesti magyar kabarét, tett annyi szolgálatot a művészetnek, a nyelvnek és a magyarságnak, mint az Akadémia [...] Mosolyogni, tréfálni, nevetni tud ez a város, ez a szegény gyerek, akit a mostohája pincszobákban lakat, akinek meszes vizet adnak tej helyett, aki hamisított kenyeret, vaját és húst eszik, s már fiatalon halálra dolgozza magát. Mosolyog és játszik a szavakkal.”² A kabarék előzményeként az orfeumot, az olcsó, zenés kávéházat tekinthetjük (nőimitátorral, grimaszemberrel), melyet magyarul *zengeráj*nak neveztek. A szójátékszó Budapest korszakait leginkább legfontosabb médiumairól nevezhetjük el: a Borsszem Jankó (Ágai Adolf), orfeumok, kávéházak, Rádió kabarészínháza, Ludas Matyi, Hócipő (újság), Vidám Színpad, Mikroszkóp Színpad, Esti Showder (utódja: Fábry), Dumaszház.

Aszfalthumor

A pesti humor egyik megnevezése: aszfalthumor, aszfaltköltészet, flassterhumor. Miből áll az aszfalthumor? Különbőféle szövegekből, szövegtípusokból, műfajokból: szójáték (nyelvi játék), vicc (jellegzetes pesti vicc, vicctípus), eufemizmus, városi történet („igaz” történet, élménytörténet), városi legenda (urban legend; különösen gyorsan terjedő álhír, pletyka, bizonyítatlan esemény), állandósult szókapcsolatok (szólások, szóláshasonlatok, szállóigék, különféle bölcsességek), jellemző névadás (és névtorzítás), reklámvers stb. A folklór és a tömegkultúra jellemzőjét mutatja, hogy némely műfajnak ismerjük kitalálóját-fölfedezőjét, leghíresebb terjesztőjét, mások névtelenek; további jellemzőjük a változatoság, a változatokban élés; a gyors terjedés és átalakulás. A városi folklórban kiemelkedő szerepe van még mindig a folklórra jellemző szóbeliségnek, de más médiumok is bekapcsolódnak: graffiti (falfirka), fénymásolat, színpad, rádió, televízió, s újabban az sms és az internet is. Ezért beszélhetünk sms- és internetfolklórrol.

² Budapest, a szójátékos. = Élet, 1910. szept 11.; Kosztolányi Dezső: Nyelv és lélek. Bp., 1971. 13-16.

Szólásferdítés, antiproverbium

Számos modern szólás egyszerűen csak öncélú játék a nyelvvel. Idetartoznak a különböző szólásferdítések, amelyekből Galla Miklós, illetve a L'art pour l'art társulat és Dolák-Saly Róbert stílust csinált, ám ezek is korábbi eljárások, a népköltészet, aszfaltköltészet és persze Karinthy Frigyes stílusának folytatásai. A mai folklorisztika antiproverbiumnak nevezi a jelenséget. Pl.: Nem a győzelem, a részvétel, hanem a fontos, Közös lónak túrós a táska, Kicsi a bors, de főleg az örölt, Okos enged, ha már szenved, Aki mer, annál van a kanál, Nem minden arany, ami hörcsög (= Nem mind arany, ami fénylik), Nem a Dunakeszi az embert. (= Nem a ruha teszi az embert), Aki másnak Ermitázs, maga esik bele, Szegény ember vizel és főz, Ki a hideget nem szereti, hőember még lehet, Néma gyerekek az anyja sem látja a fától az erdőt (vegyített, kontaminált szólás).

Paradoxon-szólások

Sokszor nyelvi lehetetlenséget (paradoxont), összeférhetetlenséget fogalmaznak meg a szólások. Például: Ezek a patológiák napról napra kihaltabbak, Csak a hangom miatt nem lettem énekes, Polihisztor vagyok és más tudományokban is jártas. A Ha... kezdetű szólások egyik típusa ún. elvárástörő paradoxont tartalmaz: Ha nagyapámnak áramszedője lett volna, nyilván villamos lett volna, Ha nagyanyámnak kereke lett volna, nyilván omnibusz lett volna. Erre hasonlít Karinthy Frigyes számos paradoxona a Találkozás egy fiatalemberrel című novellájából „A várkastély leszállt a hegyről, és ostrommal bevette a völgyet... A tölgy meghódította a folyondárt és szerelmesen körülcsavarta.”

Kevés vagy, mint BKV-nál a kényelem

A hagyományos szólások helyett a városi fiatalok egyre több új szólást, szóláshasonlatot és közmondást találnak ki. Hihetetlen gazdagságú pl. a Kevés vagy... kezdetű, a másik leértékelését mutató szólásféleség – köztük néhány pesti is: Kevés vagy, mint Balaton-szeletben a hullámverés, Kevés vagy, mint BKV-nál a kényelem, Kevés vagy, mint börtönben a vész-kijárat, Kevés vagy, mint disznósajtban a rőfögés, Kevés vagy, mint dobostortában az ütem-érzék, Kevés vagy, mint erdőtüznél a vízipisztoly, Kevés vagy, mint fűben a gyíkpisi.

Nehogy már a Lánchíd folyjon a Duna alatt

Újabb szólástípus, amely a másik ember figyelmeztetését szolgálja: Nehogy már a befőtt rakja el a nagymamát, Nehogy már a bogyó egye meg a madarat, Nehogy már a cigi szívja az embert, Nehogy már a cipő húzza fel az embert, Nehogy már a csörgő rázza a gyereket, Nehogy már a fa tekeredjen a kigyóra, Nehogy már a fagy visszanyaljon, Nehogy már a fark rázza a kutyát, Nehogy már a kakukkból jöjjön ki az óra, Nehogy már a ketrec rázza a majmot (= lehetetlenség, hogy ez megtörténjen).

Munkásszólások

A városi folklór (új és kicsavart szólások-mondások, közmondások, különféle – többnyire pajzán, sőt obszcén – rímek) éltető közege a városi nép, különösen a hagyományos munkáskerületek lakossága. Ide tartoznak a szakmák tréfás megnevezései: ampercsősz, kábelgyík, kóboráram kereső, szikracsősz (autóvillamossági műszerész), kittnyaló (autófényező), lemezlovas, pléhharakály (karosszéria lakatos), olajbúvár, olajparkány (autószerelő).

Vannak jellemzően kőbányai vagy angyalföldi szólások. Kőbányai „kikezdés” például ez: Anyáztál? Nem? Akkor én hazudok? Vagy az a szólásmondás: Kőbányán könnyen bele lehet szaladni egy kóbor pofonba. Különösen virult a munkáskerületek folklórja a rendszerváltozásig (1990). Ebből az időszakból, Angyalföldről, két szakmunkásképző iskolából származnak a következő (többnyire a nyers erőszakot hangsúlyozó) szólások, rigmusok: Beépíttek egyet, hogy nem győződ lebontani; Deltás vagy, mint a kólásüveg; Ha melléd ütök, megkékül a levegő; Ki a Duna vizét issza, az a saját vizét issza vissza; Kiszedem a szádból a bélést; Megszívtad, mint a torkos borz; Ne háborogj, nem vagy te tenger; Ne nézzél, kérdezzél!; Szóltál valamit, vagy csak a szél lengette a pofádat; Úgy megültek, hogy a fogaid körmétközést játszanak a bennmaradásért. Pajzán énekek: Reggel alma, este alma, ettől nő a kebled halma; „Megjártam én Pestet-Budát...”. Munkarigmus: Nekiálltam ész nélkül, falat húzni mész nélkül; Egy kis malter, egy kis mész, kőművesnek nem kell ész; Itt egy lyuk – sajnáljuk. Tréfás verszetek: Ha fáj a lába, a BKV ingyen amputálja; Olyat beverek, hogy fogad kipereg; Nem számít, majd a mentő elszállít; Nicsak, nicsak, hátában egy bicsak, nem is bicsak, hanem véső, elmenekülni már késő; Még egy ilyen versike, s beváglok a tepsibe. Kínrím: Az utcában jön egy Zil, vigyázz, mert még elgázil (Zil – szovjet teherautómárka). Tréfás közlekedési sírfeliratok: Benzinkútnál szivarozva felszállt, de még nem tért vissza; Itt nyugszik a Jakab Antal, fára mászott a Trabanttal; Az van írva a fejére: Mielőtt kiszállsz, nézzél hátra; A gyümölcsöt úgy szerette, hogy autóstul ment fel érte; Háttal ment a forgalomnak Nagy Zsiga, nem szembe, azt sem látta, hogy jut a mennybe; Kivilágítatlanul tolt a este kerékpárját Szász Szepi, most az örök világosság fényeskedik neki; Itt nyugszik Kelemen Tódor, átment a busz előtt jókor; Itt nyugszik X. Y.: Lakásra gyűjtött, nem evett, csak kását, most aztán meglelte az öröklakását.

A focirigmusok gazdag tárházából: Tiszán innen, Dunán túl / Fradi–Dózsa 3:0; Falu végén van egy WC, oda jár az FTC, de a Fradi illetudó, nesze, Dózsa, itt a klotyó; Szeretem a sört, bort, pálinkát meg a Fradikát.

Pestiesen szólva... Korunk budapesti szólásai

Egy korábbi gyűjteményemben *Kocsmafilozófia, aszfaltköltészet, internetfolklór* alcímmel adtam közre a Budapesthez is kapcsolható szólásokat. Példák: A budapestiek az autót esernyő helyett használják; A ganz-mávagosnak sincs otthon kismozdonya (nem mindenki szakbarbár); A kocsmá olyan helyiség, ahonnan csak az ott dolgozók jönnek ki józanul; A kultúra kivágja nála a biztosítékot; A nap már a rántott húson is átsüt (nagy meleg van); A TV-nél dolgozik (TV = temetkezési vállalat); agyilag zokni (nagyon kimerült); Ahogy Kun Béla mondta: Be a szervezetbe! (koccintáskor mondják); Akit harminc felett buszon látunk, az vagy ellenőr, vagy sikertelen az életben; Akkorát bevágtam neki, hogy átment a vitrinen, feltekeredett a fogásra, mint a szójabab; Aludj jól – a moziban (tréfás köszönés); Anyádék is inkább moziba mentek volna; Annyi az esélye, mint Szálasinak a főtárgyaláson (semmi esélye sincs); átment szénlehordóba (durván viselkedik); Az én fiam meg a te fiad üti a mi fiunkat; Az érett színeket kedveli (áthajt a pirosra); BMW-vel jár munkába (busszal, metróval, villamossal); egyszerűen nagyszerű; Én is vittem valamire, a villamoson fél kézzel elérem a kapaszkodót; Én se megyek el egy toplessbárba táncosnőnek, marxista ne legyen filozófus; Fújt a bőrgyár, menni kell; Ha az ember Biopon, ne

mosasson Patyolattal; Hol érdekel?; Kádár bosszúja (a szocializmusból maradt termékre); Keresd meg Gobbi Hilda lovas mellszobrát (annak mondják, aki lehetetlent kér); Kevés az olyan ember, akinek az arcképével ki szokták tapétázni a Magyar Tudományos Akadémiát; Komcsi mondom, nem szorcsizom (komolyan mondom, nem szórakozom); Lecsaplak, mint sofőr a taxiórát; Leugrott a tizedikről, mert azt hitte, csak egy ugrás a Sugár (Csak egy ugrás a Sugár – reklámrigmus, 1981); Majd ha az Osztyapenkó lépést vált (soha); Megbukott, mint Rottenbiller; Megyek a henyóval a Szöcsibe (megyek a 78-as busszal az Országos Széchényi Könyvtárba); ...mint atom (nyomatékosító); Olyan vagy, mint a lépcsőház: sötét és korlátolt; Olyan sötét vagy, hogy a szádban a Negro is világít; Olyan szellemes vagy, mint a Kerepesi temető; pestiesen szólva (a mondanivaló, a stílus minősítése); Puncstorta rendel! (az egyik belvárosi cukrászdában ezzel a mondattal jelzik fiatalabb férfiak idősebb hölgyeknek, hogy készek – némi támogatás fejében – alkalmi együttlétre); rászakadt az OTP (hirtelen sok pénze lett); seperc alatt (semmi perc alatt, azonnal); szuperben mosom a jattost (szuper benzinben mosom a borraivalos kezemet); szuterén jog és manzárd kötelesség (a szuverén jog és magán kötelesség torzítása); Vasedény orrú bába; Vegye célba Zebegényt, ahol kielégítenek minden zabigényt; Véletlenül nálam van a fiam mellszobra; Verekszik, mint Botos András a gyermekmegőrzőben; Villog, mint Jani az akciós mobillal; Volt nagy Csernobil (erősen, sugárban hányt).³

³ Részletek a szerző *A pesti nyelv (Városnyelvi kalauz)* című új könyvéből, amely 2013-ban jelenik meg.



A kassai színház és parkja

BOGDÁN LAJOS

Tömörkény István parasztnovelláinak humora

Tömörkényt is elérte halála után a novellaírók sorsa: elfelejtették. A novellaíróknak erről a sorsáról Ortutay Gyula Tömörkényről szóló írásában két helyen is említést tesz. Tömörkény Istvánról írt dolgozatában ezt írja: „Az olvasóknak ilyenféle, megbecsülő, értékelő felfogása hamarosan elmúlik az író halálával – nem mintha kevesebbre tartanák már: elfeledik, mert tárcanovellák íróját nem kötetek tartják meg a közönség tudatában, hanem az állandó közélet, a közvetlen érintkezés varázsa”.¹ Juhász Gyula Tömörkény-tanulmányához írt előszavában ugyanezt a gondolatot már adatokkal alátámasztva említi: „Bár életében a legnagyobb elismerés kísérte, halálában elérte a novellaírók végzete: elfeledték. Halála után néhány évvel az Új Idők már az 'Elfelejtett írók' rovatában eleveníti föl egyik novelláját”.² Ezt gondolatot alátámasztja az is, hogy Kispéter András tanulmányában is csak a Förgeteg-novellák humoráról ír, élelapírói munkásságát nagyon kevésbé ismeri.³ A hatkötetes akadémiai magyar irodalomtörténet Tömörkényről szóló fejezete sem tárgyalja kellő mértékben humoros írásait.⁴ Pedig az írói nyelvnek egyik jellemzője ez.

A humor az esztétika legvitatottabb területe. A legtöbbben nem is tekintik esztétikai kategóriának. Ebben igen nagy szerepe van annak, hogy Arisztotelész a *Poétikában* a nevetéssel kapcsolatos jelenségeknek csak igen kis körével foglalkozik: „A komédia, mint említettük, csekélyebb jelentőségű dolgoknak utánzása, de nem vonja körébe a rosszat egész terjedelmében, hanem a rútból is csak a nevetséges elemet. A nevetés ugyanis valamely hiba vagy rútság, mely fájdalmat és baj nem okoz; például mindjárt a nevetséges álarc is rút és eltorzult valami, amely anélkül, hogy fájdalmat fejez ki.”⁵

A humort leginkább az érzelmek oldaláról lehet megközelíteni. A humor a komolynak és a vígnak valamiféle dialektikus egysége. A humor: nevetés. A nevetés a humor esetében azonban mindig azonos a kinevetéssel. A kinevetés fölényt fejez ki. Csernisevskij felismerte a nevetés és fölény közti összefüggést, amikor ezt írta: „Amikor nevetek a tökfilkón, értem, hogy ismerem az ostobaságát, értem, hogy miért buta, s értem, milyennek kellene lennie, hogy ne legyen tökfilkó – ennek következtében jóval magasabb rendűnek érzem magam nála. A komikum saját értékünk érzéseit kelti fel bennünk...”⁶ Hasonló gondolatot fogalma-

¹ Ortutay Gyula: Írók, népek, századok. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1960. 27.

² Juhász Gyula: Tömörkény István élete és művei. A Dugonics Társaság kiadása. Szeged, 1941. 3.

³ Kispéter András: Tömörkény István. Akadémiai Kiadó, Bp., 1964.

⁴ A magyar irodalom története. IV. k. Akadémiai Kiadó, Bp., 1965. 893–894.

⁵ Arisztotelész: Poétika. Franklin Társulat, Bp., 1916. 31. Arisztotelésznek művének a komikumról szóló része elveszett.

⁶ Csernisevskij: A fenséges és komikus. Idézi Mészáros István: Szatira és valóság. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1955. 20.

zott meg Kardos Ingeborg Klára: „A humor azután egyszerre objektív és szubjektív. A dolgok kétoldali meglátása bizonyos felülrőlállást, emelkedettséget követel. A humorista mindig lefelé nézhet tárgyára: ez az objektív elem. De ez a felülrőlállás nem hideg, benne parázslanak még az ellentétek okozta szenvedések. Ezért van egészen személyes jellege. A humorista sohasem tud úgy a dolgok fölé emelkedni, hogy ne érezzen közösséget velük, hiszen az ellentételeknek, nagyságnak és kicsiségnek játékát elsősorban magában foglalja.”⁷

A komikum és a humor objektív alapját a történelmi helyzet adott szakasza is meghatározza. A társadalom szerkezete a 19. század utolsó negyedében, az 1879-es Nagy Árvíz után Szegeden merőben megváltozott. Ezt tükrözi a szegedi népnyelvben a *Nagyvíz* időpont meghatározó szerepe.⁸ Az addig egységes szegedi társadalom bomlásnak indul. Szeged lakossága városiakra és tanyaiakra válik szét. A szegedi Alsótanya robbanásszerű betelepülése ekkor indul meg. Bálint Sándor erről a folyamatról ezt írja: „A másik társadalmi folyamat, amely a szegedi határ külső részeinek, a még megmaradt járásoknak, így külső Csorvának és Átokházának benépesedéséhez vezetett, a szegedi Nagy Árvíz (1879) nyomán bontakozott ki. Számos család a tanyára, tanyai rokonokhoz menekült, és nem tért többé vissza, mert Víz után megdrágult az élet. Az újjáépítést ugyanis előírások szabályozták, az építkezés a városban sokba kerül. Az új urbánusabb életformákkal sem tud mindenki megbarátkozni. A kártérítések összegéből, megtakarított kubik napszámokból sokan fognak, azaz bérelnék járás földet maguknak, és ott kezdenek új életet”.⁹

Az Árvíz utáni rekonstrukciót követően megindul a város kapitalizálódása, kulturálódása. Ez még jobban megnöveli a tanya és a város közti szakadékot. Ez a szakadék az idők során tovább mélyült. A két réteg találkozásánál a tettek ésszerűtlenné válnak. Mészáros István észrevétele a komikum és a történelmi fejlődés kapcsolatáról alkalmazható Tömörkény korára is. „A történelmi fejlődésben akkor következik be tehát a komédia korszaka, amikor a tettek elvesztik történelmi szükségszerűségüket, vagyis amikor a tettek ésszerűtlensége nem csak az eredménynél, a kudarcnál, hanem már a cselekvés folyamatában élesen megmutatkozik. A szatírárt – többek közt – éppen az teszi szatírává, hogy ábrázolásában minden pillanatban észrevehetővé teszi a cselekedet ésszerűtlenségét”.¹⁰

Tömörkény humorának szubjektív részét egyéniségének kialakulásában kell keresni. Szülei jómódú szegedi polgárok, jó menetelű vendéglőjük volt. Azonban a család alatt megingott a talaj, amikor egy eladósodott rokonért kezességet vállaltak. A család tönkremenetele Tömörkény egyéniségének kialakulásában döntő fordulatot jelentett. Életének kettős jellegét Kispéter András így jellemzi: „Innen ered a kettősség, amely egész életpályáján végigvonul, az ellenmondás, amely emberi magatartását jellemzi és művészetét, amikor előre lendíti, ugyanakkor akadályozza is kibontakozásában. Mindvégig él benne a kényelmes, nyugodt, csöndes, vidékies polgári életstílus utáni vágy, a legmesszebbmenően együtt érez a nincstelenekkel, átérzi sorsukat, megérti bajaikat.”¹¹ Az említett gyermekkori emlékek alapélménye megegyezik a szegedi polgárság, a régi patriarchális Szeged felvilágosult, demokrata

⁷ Kardos Ingeborg Klára: A humor a régi magyar irodalomban. Szeged, 1942. 6.

⁸ Bálint Sándor: Szegedi szótár. Akadémiai Kiadó, Bp., 1957. II. k. 678.

⁹ Bálint Sándor: A szegedi tanyavilág benépesedése helyneveink tükrében. Néprajzi dolgozatok, 9. Szeged, 1963. 8.

¹⁰ Mészáros István: Szatíra és valóság. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1955. 38.

¹¹ Kispéter i. m. 25-26.

közszellemével. Ez az életforma az Árvíz után a régi várossal együtt eltűnt. Az újjáépülő városban Tömörkény helyzete is megváltozott. Nincs már mögötte apja vagyona. Ekkor tanulja meg becsülni a „célszerű szögény emböröket”.

Tömörkény novelláinak, karcolatainak formáját, kompozíciójának sajátosságait, melyet Ortutay találóan fűzér-, mozaik-, kettős-kompozíciónak nevezett el, az újságírás sajátos formái hozták létre. Az újságban megjelenő írások jellemző vonása, hogy csak az az egy írásmű van az olvasó előtt. Az újságíró sorsát Móra Ferenc igen találóan így jellemzi: „Mikor a szobor kész az öntőmintát összetörik.”¹² Merőben különbözik az olvasó-író kapcsolata, mint egy regény esetében, ahol az író a cselekményét kibonthatja, hőseit hosszan jellemezheti. Befolyásolhatja az íróat az is, hogy – természetesen a műfajnak megfelelően – a szerkesztő határozza meg írásának a hosszát.

Tömörkény novelláiban vagy – ahogy Juhász Gyula nevezi – rajzaiban kialakul a bevezető, a leíró rész és a csattanó. Csattanói nagyjából helyzetkomikumra épülnek, mert a novellában egy-egy helyzetet ír le Tömörkény. Egy-egy tréfát vagy ötletet állít a novellái központjába, mely – mint az adoma – csattanóval fejeződik be. A novellákban embereket jellemezni nehéz. Tömörkény azonban alakjait egy-egy sajátos kifejezéssel, egy-egy mondatral mesterien tudja jellemezni. Ezért novelláiban a humort a helyzetkomikumok alapján lehet csoportosítani. Novelláiban a helyzetkomikumot kiváltó konfliktus a különböző, illetve az azonos társadalmi rétegek találkozásánál robban ki. Tömörkény novelláinak fő hősei a „vízen járók és kétkézi munkások”, a célszerű szögény embörök”, a parasztok, az egyszerű dolgozó emberek.

A 19. század második felében Szegeden egy sajátos helyi parasztnovella-típus keletkezett. A szegedi irodalom fejlődésére igen nagy hatással volt a Csaplár Benedek által meghirdetett program,¹³ amely Dugonics András eszményeit – a történelmi hagyományok és a népi kultúra együttes ápolásával szolgálni a nemzeti eszmét – akarja megvalósítani. Ennek szellemében először a Piarista Gimnázium keretében indul meg a néprajzi gyűjtőmunka. Az iskola növendékei közül nem egy lett később neves néprajzkutató: Pintér Sándor a palóc néprajz úttörője, Kovács János Szeged néprajzának első leírója, Kálmány Lajos a Dél-Alföld első néprajztudósa, Palotás Fausztin a szegedi parasztnovella egyik legjelentősebb művelője. A Csaplár Benedek tanítványaiból felnövekvő nemzedék 1873-ban Dugonics-kör néven irodalmi társaságot alapított. A helyi újságokban ennek hatására egymás után jelentek meg a néprajzi tárgyú cikkek. Ezeknek íróira természetesen hatást gyakorolt a kor egyik legjelentősebb műfaja, a népszínmű is. Többek közt Palotás Fausztin és Deréki Antal is megpróbálkozik népszínműírással.¹⁴ A szegedi parasztnovella azonban nem elsősorban a népszínművek hatására alakult ki. Íróik a korabeli redakciókban dolgoztak. A szegedi lapokban egymás után megjelenő néprajzi tárgyú cikkek, az úgynevezett tanyai riportok, a törvényszéki tudósítások voltak a parasztnovella első próbálkozásai. Ezeket az újságírói műfajokat Nacsády József így jellemzi: „A jellegzetesen szegedi parasztrajz, parasztnovella az 1870-80-as évek

¹² Móra Ferenc: A célszerű szögény embörök írója. = Tömörkény Emlékkönyv. Szeged, 1966. 194.

¹³ Csaplár Benedek eredeti nevén Csaplár Gáspár (1821. jan. 3. Dunaszerdahely – 1906. aug. 20. Budapest) piarista szerzetes tanár volt. A Gáspár nevet a rendbe lépésekor vette föl. Szegeden a piarista gimnáziumban 1852 és 1867 közt tanított.

¹⁴ Pl.: Palotás Fausztin: A táltos, A holdas. Dankó Pista: A pataki lányok. Sas Ede: Légyott előtt. Deréki Antal: A szépasszony kocsisa. Vö.: Kulinyi Zsigmond: Szeged újkora. Szeged, 1901. 482.

fordulóján – minden ez időbeli népszínmű kapcsolata mellett – két, jórészt még irodalmon kívüli tényezőt olvaszt magába, amely további fejlődését meghatározza. Az egyik leíró jelleget: a néprajzi gyűjtőmunkával rokon szemléletből fakadó 'riport a szegedi tanyákról'. Szerzője a szülőföldje parasztjait eddig is jól ismerő, velük jóformán együtt nevelkedő szegedi újságíró meleg lírájával nyúl tárgyához. ... E néprajzi leírás pontosságára jellemző, hogy szinte így találjuk A magyarság néprajza megfelelő fejezetében. E riportok természetesen nemcsak a tanyavilágot jelenítik meg, hanem gyakran a város parasztságának életét tárgyalják, jellegzetes figuráit vonultatják fel: a búcsú, a vásár, a sorozás alkalmából. A 'tanyai riport' szerkesztésmódja, tartalmi elemei befolyásolják a nem beszámoló jellegű írásokat is, és szépirodalmi igényű novellák, rajzok állandó alkotóelemeivé lesznek. Így a riportok és a parasztnovellák között a határ elmosódik. A tanyai riporthoz hasonlóan többé-kevésbé 'irodalmon kívüli' másik tényező, mely a szegedi parasztnovella állandó elemévé formálódik, a betyárhistoria, illetve a törvényszéki tudósítás".¹⁵

Ekkor Szegeden mindenki jól emlékezett még a betyárvilágra, főleg Rózsa Sándorra. Ráday Gedeon vésztörvényszéke néhány évvel korábban, 1873-ban még Szegeden működött. A betyárvilágra való emlékezést igen jól mutatja a Juhász Gyula által leírt „bőrszobor” történet is.¹⁶ A Szegedi Napló laptulajdonosának, Engel Lajosnak a névnapján ülésező „Sándor bizottság” szobrot akart felállítani ott, ahol Kisteleken Rózsa Sándor megállította a vonatot. Lipcsey Ádám egy alkalommal, amikor „szoboremelő” Lázár György polgármesterrel együtt utazott a vonaton, tréfásan megemlítette Kistelek határában, hogy „Szeged legnagyobb fia” nem kapott még szobrot. A néprajzi leírás a betyártörténetekben is döntő szerephez jut. A „betyárhistoriák szerzői gondosan leírták a csárdát, a duttyánok életét, a betyárrejtő mocsarak, nádasok lakóinak életmódját, a pusztai ember öltözetét, készségeit stb. A tanyai riportokhoz hasonlóan évtizedekig fennmaradt Szegeden – ha szórványosan is – a betyárhistoria. Palotás Fausztin, Békefi Antal, Cserzy Mihály és Tömörkény is írt ilyeneket egészen a század legvégéig.”¹⁷

A társadalmi fejlődés során a betyártörténeteket a *Kocorbíróság*¹⁸ tárgyalásairól írt tudósítások váltják fel az újságok Törvényszéki csarnok, Törvényszéki adomák című rovataiban. A „Kocorbíróság” hatása az újságírókra igen jelentős. Az egyik Szegedről szóló monográfia Koczor Jánost így jellemzi: „Hát ezen óriási területen uralkodik most már mint igazságosztó Koczor János és tárgyalásain sokszor jelen van a hallgatóság között Tömörkény István, aki ragyogó szemmel és szomjas füllel hallgatja az Ő imádott népének sok lélekveszedelmét, hogy azután márványba vésse az alakjaikat egy-egy novella keretében. Írói véna nincs Koczor Jánosban, de annál nagyobb az irodalom iránt való érzéke. Maga az őshumor s a tárgyalásokat, a juhászos emberek csalafintaságát, pulikutyák háborúságkodását úgy vezeti, hogy azok minden „irodalmi értéke” kidomborodjék. Itt tanul meg a hivatalos helyiségében, a mindig híres szegedi újságíró-generáció írni. Koczor János feltárja előttük a témát. Lássuk, mit tudtok belőle faragni!”¹⁹ Ezekben a riportokban találkozunk már a vádlott vagy

¹⁵ Nacsády József: Elődök. = Tömörkény Emlékkönyv. Szeged, 1966. 58-59.

¹⁶ Juhász Gyula: Tömörkény István élete és művei. Szeged, 1941. 54-55.

¹⁷ Nacsády József i. m. 60.

¹⁸ Bálint Sándor: Szegedi szótár. Akadémiai Kiadó. Bp., 1957. 786.

¹⁹ Kiss Ferenc – Tonelli Sándor – dr. Sz. Szigethy Vilmos: Szeged. Mgyar városok monográfiája I. Bp., 1927. 34.

a tanú naiv, furfangos, humoros feleleteivel. A bíróság előtti furfangot Tömörkény így magyarázza: „de ez a furfang megint csak onnan indul ki, hogy védekezik, hogy az ellenség be ne csaphassa”.²⁰ A rendőrbírói tárgyalások tudósítói „kapcsolatban maradnak a nép szociális problémáival, s bár hajlamosak voltak az ügyeket anekdotikus-humoros oldalukról fölfogni, nem fogadhatták el valóságnak a felhőtlen parasztdillek világát.”²¹

Az 1880-as években ezek a tudósítások túlnőnek az újságcikk keretein. Elbeszélésként jelennek meg a lapok hasábjain. A szegedi újságok – különösen a Szegedi Napló – megjelennek a parasztnovellákkal, parasztanekdotákkal, melyeknek írói: Mikszáth Kálmán, Palotás Fausztin, Békefi Antal. Tömörkény István írói munkásságára főleg az első két író hatott. Palotás Fausztin munkásságáról Juhász Gyula a következő jellemzést írta: „A szegedi népies írásnak kétségen kívül első úttörői közül való ez a kedves, délceg felsővárosi magyar, aki még Tömörkény előtt fölföldözte a tanyai parasztot, a kapitánysági népet, a földműves szegénységet és ha kissé sujtásosan, vasárnapi ünnepelőben mutatta is be őket a városi nemzetnek, sőt ha egy kissé auerbach-i módon látja és kellei őket, mindegy, a szándék jó volt, a törekvés komoly. Palotás Fausztin kivont karddal tiszteleg a szegedi irodalom aranykapujában, mint halhatatlan dicsők és nagyok hűségese, becsületes, érdemes gárdistája.”²² Ő jutott a parasztnovella-írók közül legmesszebbre a parasztság reális ábrázolásában. Tömörkény parasztabrázolásainak indítékait főleg tőle merítette. Ott folytatta a hagyományt, ahol Palotás Fausztinék abbahagyták. Mikszáth Kálmán hatása Tömörkény műveiben főleg a közigazgatást bíráló kigúnyoló novelláiban látszik. Azt, hogy Tömörkény István folytatója lehetett a szegedi parasztnovella-irodalomnak, újságírói tevékenysége tette lehetővé. Munkatársa volt a Szegedi Híradónak, majd később a Szegedi Naplónak. A parasztnovella-írók pedig e két újságban jelentették meg írásait, a „Rajz a népeletből” című rovatban. Tömörkény első novellái is ebben a rovatban jelentek meg. Tömörkény novellái egy részének forrása a „Koczorbíróság” tárgyalásairól írt sok rendőrségi tudósítás. A parasztok furfangjaival is itt ismerkedett meg. Már Juhász Gyula is megállapította, hogy Tömörkény első írásaiiban inkább a tanyai jön be a városba, majd később ő megy ki „jegenyék” alá, „otthonában keresi föl a föld népét, a saját környezetében mutatja meg, munkája és pihenése közben”.²³ Novelláiban megjelenik a városba piaci napokon bejövő nagysubás, a szűk boltajtón befelé oldalazó tanyai paraszt. „Halbör Förgeteg János” és társai „bekövetkeznek” a városba, hol vásárolni – megannyi alkalom az élő beszéd és parasztfurfang bemutatására –, hol adót fizetni, hol pedig – ritkábban – telekálózni, időt tölteni, ki kiskocsmákban, ki vásári mutatványosoknál, ki meg a múzeumban.”²⁴ Mindegyik alkalmas a humorra.

Tömörkény Szeged és környéke parasztembereivel már az alatt a három esztendő alatt is megismerkedett, amit mint „vendég” töltött el a 46-os közös gyalogezredben. Katonatörténeteiben igen sok humor fedezhető fel.²⁵ A parasztokkal a „jegenyék alatti” találkozást két

²⁰ Hüvelyk Matyi. A Szegedi Napló élclap-melléklete. 9.

²¹ Nacsády József i. m. 61.

²² Juhász Gyula: Szegedi őskert: Fausztin. Homokóra. 1929. jan. 1.

²³ Juhász Gyula: Tömörkény István élete és művei. 35.

²⁴ Péter László: Tömörkény mikrokozmosza. Utószó. =Tömörkény István összegyűjtött művei 8. k. Bp., 1963. 509.

²⁵ Vö.: Bogdán Lajos: A katonaelet humora Tömörkény István novelláiban. = Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna (szerk.): A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület Évkönyve 2011-2012. Szeged, 2013. 113-116.

életrajzi adat világítja meg. Házasságkötése után majdnem minden vasárnapját apósának, Kiss Palcsinak a tanyájában,²⁶ a Sebőkhögyön töltötte. A környék lakói, főleg Sebők Antal, vagy más néven Kánya Tóni – aki évtizedeken keresztül volt kapásuk – állandó szereplői novelláinak. A múzeumi ásatások során szintén tanyaiakkal találkozott, részint mint kubi-kos munkásokkal, részint mint az ásatásokat kíváncsian figyelő nézőkkel. A tanyai ember mentalitását, szokásait, furfangját ismeri itt meg.

Tömörkény humoros írásaira – mint már említettem – a helyzetkomikum a jellemző. A humoros helyzetek a különböző, illetve az azonos társadalmi rétegek találkozásánál alakulnak ki. Ennek kialakulását elősegíti a város és a tanya közti gazdasági és kulturális különbség növekedése. De ezen túl a célszerű szögény embőr küzdelme a megélhetésért sok furfangot, humort követel. A paraszti furfangra legtöbb esetben akkor van szükség, ha a városba jön be venni, eladni, vagy „pöcséttel” hívják a városba. Mindegyik esetben igen sok humoros helyzet alakul ki, „mert ott is van aratás, de ott nem kaszával aratnak, hanem ésszel mög furfanggal.”²⁷

A városba való bejutás első akadálya a vámház. A kinnlakók nagyobb része, amikor árut hoz be, nincs meglegedve a városba vitel vámrendszerével. Különböző módon járnak túl a fináncok eszén. Ezeket a tetteiket hőstettnek tartják, „mert csakugyan olyan világ volt, hogy ők az államhatalommal szemben való, harcoló hősnek nézték magukat.”²⁸ Ezeknél a tettek-nél figyelembe kell azt is venni, hogy a fináncokban az osztrák államhatalmat látta Tömörkény a parasztjaival együtt. Erre utal annak a kétségbeesett falu lakóinak a saját maguknak föltett kérdése is, amikor a templomtoronyban a fináncok megtalálják csempészett dohányt: „Hát már az Úristen sem véd mög bennünket az osztrák ellen”.²⁹ A csempészt az osztrákok elleni harc egyik formájának tekintették.

Tömörkény írásaiban hősei legtöbb esetben túljárnak a fináncok eszén. Van, aki – a kevésbé bátrabbja – éjszaka, titokban, dűlőúton viszi be árúját a városba, mint a Tavaszi éj éjeli utasa,³⁰ aki éjszaka nem tudja – hiszen sötét van –, és nem is akarja elolvasni a figyelmeztető táblát, amelyen ez áll: „Ezen az úton a vám alá eső dolgok bevitele csempészésnek tekintetik.”³¹ A bátrabbja már több furfanggal él. Úgy jár túl a finánc eszén, hogy szeme látára csapja be, szinte megmutatja neki, hogyan, csinálja, ahogy a dohánycsempész Netu Márton mondta: „elvezettük őket a Tiszára inni, aztán szomjan gyöttek vissza”.³² Jegenye János báránya kutyaként jut át a zsákban a vámon. Ehhez módszerhez minden kelléke megvan a parasztnak. Zsák és kutya minden tanyában van. A bárányt a kutyával a vám előtt kell kicserélni a zsákban. A vizsgálatnál a kutya kiugrik zsákból. Utána loholva vissza lehet tenni a töltés mögött a bárányt a zsákba. Most már büszkén lehet a bárányt a vámosok szemelát-

²⁶ Apósát, Kiss Pált, a híres szegedi kocsmárost mindenki Kiss Palcsinak hívta. Egykori tanyáját Zákányszéken ma is Kiss Palcsi tanyája néven ismerik.

²⁷ V. 286. A Tömörkény-idézetek előfordulási helyét *Tömörkény István* összegyűjtött művei I-VIII. kötete alapján jelölöm meg, amelyek a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában jelentek meg 1956 és 1963 között. Az I-VII. kötetet Czibor János, a VIII.-at Péter László szerkesztette.

²⁸ VII. 286.

²⁹ VII. 288.

³⁰ III. 65.

³¹ III. 67.

³² VII. 286., I. 412., II. 122. A szó magyarázata: *Bálint Sándor*: Szegedi Szótár II. 577.

tára behozni: sikerült megfogni. Jegenye János a piacon már büszkén dicsekszik: „Egy kis sorom volt. Ezöket a népeket oktattam ki itt a kalickás házba, hogy a fületlen csizmát is föl lehet húzni.”³³ Hasonló furfangos „lopdelmódon”, álcázva szállíttatik a hordó is, ha a „boragarak” szemétől kell kímélni. „Boragár néven a fogyasztási adóhivatal borfináncait tisztelik”,³⁴ magyarázza meg Tömörkény a szó értelmét. A borral foglalkozó pénzügyőrnek az állandó szimatoló, szaladgáló, kutyához való hasonlítása nagyon találó. A csempészett só után csendőrt is agárnak nevezi Kiskovács Jancsi a Bábocskay szelet hever novellában, illetve a novellából írt Szelet hevernek egyfelvonásos jelenetben.³⁵ A csempészetnek külön ága a dohánycsempészet. A „titkos szerzésű dohány... csak úgy jó, ha eredetét homály fűdi”,³⁶ vallja Kabók Mihály is. A jó dohány égés közben kidudorodik a pipából. Tömörkény parasztjai tréfásan jegyzik meg: „keresi a fináncot”.³⁷ A szűzdohányos világból karcolatcsokor³⁸ dohánycsempésze, Netu Márton a parasztfurfang egész sorával jár túl a fináncok eszén. Egyik alkalommal a szalmászsákot kapja le a kocsirol, és szalad vele a földek közé, máskor búcsúsnak álcázza magát. Kukorica közt, here közt, etetőponyvában, asszonyok szoknyája alatt csónakon és minden elképzelhető módon hozza a városba a fináncok szeme láttára a dohányt. „Jó, hogy a repülőgépek nem voltak még ebben az időben – írja gúnyosan Tömörkény –, mert Netu alighanem még a levegőn át is vitte volna a dohányt”.³⁹

A fináncokkal való találkozáskor a humoros helyzetet nemcsak az adja, hogy a csempész túljár a hatalom eszén, hanem már a találkozásnál, a beszélgetés során elterelő, furfangos, legtöbbször gúnyolódó válaszokat ad. Bábocskaynak a csendőr kérdéseire adott válaszai is ezt mutatják: a hajót nem hívják, hanem a víz viszi; a város alól jön; és kioktatja, hogy város csak egy van: Szeged. Netu Márton a szentek együgyűségével, angyalí ártatlansággal magyaráz a fináncoknak: „Ennyi puskát még sohase láttam az országúton. Azt hittem, hogy maguk Rózsa Sándorék. Mögijedtem. De hát ugye, maguk nem bántik a jó embört?”⁴⁰ Más alkalommal, amikor a fináncok kocsin lévő zsákot a „szentjánoskenyérrel” szurkálják, gúnyosan jegyzi meg: „Nem jó az fövetlenül, mert ez csak krumpli”.⁴¹ A fenti példákhoz hasonló párbeszédeket találunk A csempész és A vámos című elbeszélésekben is.

A régi szegedi hídon annak, aki nem gyalog jött át, hídvámost kellett fizetni. A juhász azért túljár a vámos eszén, mert „köztülök a célszerű juhász ember kiveendő, mert az, ilyen komoly esetekben, nyakába vette a csacsit, s átvitte gyalog”.⁴² Ez a fordulat nemcsak a Hajnali sötétben, egyik legszomorúbb novellájában fordul elő – a humor napsugár, még koporsón is csillog –, hanem a régebbi A hídon című novellában is. Ebben az első változatban a történet egész hosszú, több humoros elemet is tartalmaz. A számár az „isten lova”, a „gyere csacsi” buzdítás. A második novella komor hangulata ezt a bővérű humort nem engedi

³³ I. 46.

³⁴ II. 306.

³⁵ II. 48., V. 471.

³⁶ I. 329.

³⁷ III. 500., IV 360., V. 286., V. 455.

³⁸ VII. 281.

³⁹ VII. 285.

⁴⁰ VII. 283.

⁴¹ VII. 286.

⁴² IV. 176.

meg, azonban a Tisza jegén beszakadt lányokat ugyanaz a szegénység viszi rá a jégén való átkelésre, mint a juhászt a hídvám kikerülésére.

A paraszti furfang, Tömörkény humorának egy másik megjelenési helye a vásár, az adásvétel. „A humort és a tréfálkozást, ami a nép pénzköltésének más aktusánál oly igen nagyon jellemzi, állapítja meg Tömörkény a paraszt vásárlásaival kapcsolatban, azonnal hozzá is teszi, itt – tudniillik a kasza vásárlásánál – megtalálni alig lehet. Valóban komoly dolog ez, a kenyéradó eszköz megválasztása.”⁴³ Tömörkénynek ebben a novellájában valóban kevés humor van. A paraszt furfangja csak arra terjed ki, hogy a kaszát félre teszi, hogy megtalálja, ha visszajön érte. A paraszt vásárlására jellemző alkuval sem találkozunk. Igazi furfanggal az eladó élnek. Ahhoz, hogy a kasza szebben pengjen, különböző pengetőt használnak. Ki egy darab acélt, ki egy féltéglát, a ravasz „cigán” pedig egy nagy kvarckavicsot használ. Egyesek mágnessel is megelégednek a kaszát, hogy a vasszőget magához húzza. Amikor ezt bemutatja az eladó, a vásárlók nevetni kezdenek: „az ördög vigye el a tudományát, de játékos.”⁴⁴ A másik kenyérkereső szerszám, a kubikostaliczka vásárlásáról szóló novellájában⁴⁵ talán még kevesebb a humor, és ami van is, csak a kubikos szegénységének, maga-magának a kigúnyolása. „Fiákert” vesz. „Finomat, de könnyűt. Egy kerékre járjon, mert én löszök benne a ló.” Így mondja a mesternek vidáman a kubikos. Vidámság nélkül az élet nehézségeit nem lehet kibírni. „Szükséges a vidámság az élethez. Máskülönben tökéletesen besavanyodna az ember.”⁴⁶ Így summázza Tömörkény a szegény emberek humorának szükségszerűségét.

A vásárban igen nagy szerepe van az alkunak. A vevő is és az eladó is nyerni akar. Egy régi vers is ezt mondja. „Ki ócsárol, az vásárol”. Az alku során legtöbbször hamar kifogynak az érvekből, ezért tréfálni kezdenek. Garaba Mihály is „ilyen tréfás viszonyban van, mi nem árt, mert könnyebbé tétetik az alku”.⁴⁷ Az alku közben a vevő ócsárló szavai, az eladónak erre adott válaszai adják a humoros helyzetet. A vásárlásnál a szomszédok is segítenek. A vásárlás legfontosabb mozzanata a *deputálás*,⁴⁸ amikor a szomszédokkal együtt *föltekintik* azt, amit meg akarnak szerezni. Föltekinteni a jószágot szokták, Tömörkény is így használja. Azt, hogy mennyire fontos a föltekintés, mutatja az is, hogy Jóska, a bojtár, amikor az elszökött üszőt megtalálja, nem hozza haza, hanem kéri a számadót, hogy ő menjen érte, így „talán a lányt is föltekintené”, aki megtetszett neki abban a tanyában, ahol az üsző van.⁴⁹ Deputál Hadadi Mihály a ravasz Kabókkal, amikor lovat vesz. Külön humoros a helyzet az, hogy Kabók szórta ki az útra azt a rozsdás szeget, amitől lesántult Hadadi lova, és másikat kellett venni. Sós Mihály két komájával nézi végig az új kocsikat. Halbőr János a család, a szomszéd és két koma társaságában válogat a subák közt.

A lóvásárlás furfangjait mutatja be a Ravasz Kabókban⁵⁰ Tömörkény. Hadadi lova szögbe lép, ezért el kell adni. Egy csiszár alkuszik a vásárban a lóra. Megnyugtatta a csiszárt, hogy a ló csak a lábát feküdte el, ezért sántít. Az adásvétel megtörténik. Mindketten nevet-

⁴³ I. 379.

⁴⁴ I. 380.

⁴⁵ VI. 5.

⁴⁶ VI. 103.

⁴⁷ VII. 408.

⁴⁸ I. 45., I. 361., III. 99.

⁴⁹ V. 371.

⁵⁰ I. 357.

nek, hogy túljártak a másik eszén. Hadadi elégedett a furfangjával, hogy a csiszár nem vette észre a bajt: „mit kupeckedik, ha nem ért hozzá”, a lócsiszár meg tudja, hogy nem nagy a baj: „becsapta az életteret”. Ehhez hasonlóan próbálnak egymás eszén túljárni kocsi vásárlásánál is.⁵¹ Miután az első kocsit megdeputálják, és jónak is találták, hogy eltereljék vásárlási szándékukat, további két kocsi iránt is érdeklődnek. Az eladó azt mondja, hogy a többi jobb, de ez öt forinttal olcsóbb, mint amazok, csak 65 forint. Rövid alku után az általuk elfogadhatónak tartott áron megveszik azt a kocsit, amit először tanulmányoztak. Itt is mind a két fél büszke, hogy túljárt a másik eszén. „Sósék magukban nevetnek... miféle mesterembör lehet, hogy a tulajdon portékáját ismeri?... becsapták a bognárt. Akkor nevet egymágában a bognár is, hogy csekély furfanggal állította a három magyart a falnak, különben mind a kilenc kocsit végig deputálták volna”.⁵² Hadadi miután eladta lovát, vevővé változik. A megfelelő ló kiválasztása is külön tudomány. Furfanggal kell élni. A lovakat lehajtott fejjel, lopva vizsgálja, amelyik lovat jobban meg akarja nézni, annál az ostort is elejti, és úgy *tekinti föl* a lovat, hogy az eladó ne vegye észre a vásárlási szándékot. Az alku során előkerül a furfang, a humor. A párbeszédben egyik fél sem enged kifogni magán: „– Ez a vénség eladó? / – Eladni eladó, de vénnek nem vén, fiatalabb, mint kend. / – Nono, nem látta kend az én körösztlevelemet. / – Kend se a lóét.”⁵³

Licitálnak egymásra a vevő és az eladó. A vásárlandó ló hibáinak eltűlése is humorosan hangzik. A ravasz Kabók bele is kapaszkodik az eladónak abba a kijelentésébe, ha nem lenne hibája a lónak, akkor katonalónak is jó lett volna „Ha ennek a lónak hibája nem volna, éppen nem vihetnék el a katonák – mondja Kabók. Már miért? Kötekedik a kun ember. Azért, förmed rá Kabók, mert akkor nem maradna belőle semmi. Csupa hiba az egész ló.”⁵⁴ A lovat azért tüzetesen végigvizsgálják, hogy nincs-e valami hibája, és megkérdezik az árát. Ezután már könnyű a dolguk. Annyit ígérnek be, hogy az alku végén a kívánt áron kapják meg a lovat. Az új kocsit is megvizsgálják az utolsó szegig. Sósék is éppen úgy ócsárolják, mint Hadadiék a lovat. Itt is van kifogás: zörög a kocsi. Az eladó tréfálkozva válaszol: „hát hiszen nem betyárnak készült ez, hogy zörgése ne lögyön”.⁵⁵ Az ár megkérdezésénél itt is megindul az alku. Legelőször megkérdezik, hogy ez az összeg mind a három kocsi ára? Végül megegyeznek.

A Subavásár⁵⁶ vevője, Halbőr János, teljes nevén Halbőr Förgeteg János, Tömörkény több humoros novellájának főszereplője. Ezt alátámasztja az is, hogy az egyik Förgeteg-novella címadója az 1905-ben, a Vidám Könyvek sorozatban megjelent Tömörkény kötetnek.⁵⁷ A Subavásárban is tréfálkozva, egymás szavait kiforgatva folyik az alku. A suba színe se igazi, ócsárolja Halbőr. Az eladó pedig a patyolathoz hasonlítja a bőrt. Erre a válasz: „hiszen az a baj, hogy nagyon gyöngé”. Ezután Halbőr újabb tréfát eszel ki. Megkérdezi az árus nevét, és amikor megmondja, akkor világosítja föl: „Magánál vött az apám is. Még most is

⁵¹ III. 95.

⁵² III. 98-99.

⁵³ I. 262-263.

⁵⁴ I. 365.

⁵⁵ III. 98.

⁵⁶ VIII. 19.

⁵⁷ Förgeteg János, mint közérő és más elbeszélések. Singer és Wolfner kiadása. Bp., 1905.

megvan – majd , hogy lehűtse a subást megjegyzi – csakhogy nem suba van mög, hanem az apám.” Itt is megvan az alku, azonban a két összeg közt nagy a különbség. Halbőr újabb kifogást keres. A tulipános subát nem szereti, csak a rózsásat. „Mögugatna benne a kutyám” – üti el tréfával, hogy nem veszi meg a subát. Búcsúzáskor megvigasztalja a kereskedőt: „nem köll azért haragudni, csak éppen tréfáltam.”

Jegenye Andrásnak eltört a bicskája. A híres Sziráki mester⁵⁸ műhelyét keresi fel bicskavásárlás céljából. Évődve kéri a bicskákat közelebbi megtekintésre. „Adja hát le őket ide elébe – mondja mérgesen. – Azt akarja, hogy úgy nézzem, mint a kutya a sasmadárt a kútágaszon. Ezután végigbogarássza az elébe tett bicskákat, de mindegyikben talál valami hibát. Egy halnyelű bicska elnyeri tetszését. Amikor látja, hogy nem lehet alkudni, megnyugtatta a segédet: Jó van no. Hiszen nem azért beszéltem én!”⁵⁹ Amíg a segéd csomagolja a bicskát, Jegenye András előveszi a törött pengéjű bicskáját és mondja: „csinálja meg az úr ezt nekem, kicsit kisebb lesz az acél, hanem jó az azért...”

A csizmavásárlás két novella témája. Mindkettő a háború idejéből származik. A hadigazdálkodás inflációs folyamatot indított meg, és az áruk minősége is gyengébb. A Beszéd a csizmáról című novella⁶⁰ ezt az inflációs folyamatot gúnyolja. A csizma áráról terményvalu-tában – öt füzer paprika, egy kocsi dinnye – beszélnek. Dobszai Pál, amikor a kofák drágállták a dinnyét, azt mondja, hogy nem pénzért adja, hanem egy pár csizmáért. A csizmáért induló kofáknak még ironikusan megjegyzi: „Nem köll egészen röndösnek lönni, de legalább olyan lögyön, hogy legalább egy telet kibírjon, ... erre a szóra ahány kofa csak volt, mind megállt a szaladásban, mert azt mondták: Akkor nagyon drága lenne dinnye.” Sólyom Táncos Pál is hadicsizmára alkuszik. Az alku hangja itt már epésebb humorú. Vita, mint ahogyan a novella címe is mutatja.⁶¹ Csizma ócsárlására a mester is keményebben válaszol: „A kend fülit könnyebben ki löhetne csavarni a helyibül, mint ezét a csizmáét”. Amikor a talpat kopogtatja a vevő, gúnyosan kérdezi: „Tán dobos volt kend katona korában?” A talp minősége iránti érdeklődésre is, hogy papírból van-e, gúnyos a válasz: „Dehogy nem – hagyja rá a mester – notec notec papírosbul, adókönyv papirosbul, mög stempli papírosbul.” A régebbi vásári novellák humora csak az alkunál bukkan elő. Amikor a vevő az árra azt mondja: „Égbekiáltó! – Löhet – felel a mester –, én még ugyan sose hallottam, hogy kiabált volna.” A csizma patkójának rátevése is újabb tréfára ad lehetőséget. Gumisarkot tetessen rá, javasolja a csizmadia, mert még nyer is vele. Legalább ketten használhatják a csizmát a kis unokákkal... ha az unoka valamit rosszul irkál az iskolairkába, akkor az öregapja csizmája sarkával kigumizza az irkábul. Ezeknek a tréfáknak a hangja már nem a régi furfangos humor, hanem a háború keserű humora.

A vásáron a paraszt azonban nemcsak vevő, hanem eladó is. Eladásnál, főleg a városi emberekkel, úrfélékkel találkozunk. „Az úrféle megtréfálása a legkedvesebb mulatságok közé tartozik.”⁶² János is tréfásan, elérte a kérdést, válaszol a cenzárnak a búzapiacon. „Ejnye

⁵⁸ A halas bicskájáról híres szegedi késes mester a Kelemen utcában. V. ö.: *Mikszáth Kálmán: Milyen a magyar iparos?* = *Mikszáth Kálmán: Az apró gentry és a nép.* Révai Testvérek kiadása. Bp., 1901.

⁵⁹ I. 45-47.

⁶⁰ VII. 364.

⁶¹ VII. 405.

⁶² II. 328.

de szép búza. Milyen tiszta! – jegyzi meg a cendzár. – Nagyon sokat fürdött növendék korában – mondja János, példázván ezzel a szer fölött való tavaszi esőket. – Maga termelte? – kérdezi az úr. – Nem –, feleli János, én csak elvetettem, a föld terömté.” Jánosnak nemcsak a válaszai furfangosak, hanem mikor a fizetésre kerül a sor, kiköti, mert fél, hogy becsapják, hogy minden mázsát külön fizessenek. A Dinnyeügy⁶³ Mihály is túljár a nagyhangú városi ember eszén, amikor az fogadni akar vele, hogy vastag-e a dinnye héja. János elveszti ugyan a fogadást, de nem adja oda a dinnyét, mert „nem vót marokba csapás”.

A vásáron „komédiás piac” is van, ahol Vadlövő István szerint „mindönféle mutogatások vannak, azokon az embör elszemlélködik”.⁶⁴ Vadlövő nem vásárolni jön be a vásárba családjával, hanem csak nézelődni, tapasztalni. A mutatványosok nem magyarok. Humoros szavakkal próbálnak közönséget csalogatni sátrukba, amit még fokoz az is, hogy törve beszélnek magyarul. A sziléziai „óriás hölgyet” reklámozó beszéd Vadlövőt is megnevetteteti. „Van fölülről lefelé az a száznedvenhét centiméter, alulról fölfelé az százhetvenkilenc centiméter. Ed summába a három méter és húsz centiméter nagy a magasság, és elsüt ed adjut a kebelin! Űt krajcárért mindenki megláthatom. El ne mulasszon senki sem asz alkalom. Ha én nem mondok igazst, üthet engem mindenki pofon.” Vadlövő rá is felel az utolsó szavára: „Üssön mög a ménkü”. Az Énok-gyerek kíváncsiságát – „aztán, apám, igazán óriás?” – ötle-tesen, hogy ne kelljen bemenni, hiszen pénzbe kerülne, lehűti: „Ugyan mán, te, hiszen ha az volna, abból az alacsony sátorból kilátszana a feje”. A másik sátonál is elidőznek, ahol minden látogató „nyeméntárd”-at kap. Egy úrféle játékorát kap, és azt az ott tébláboló Énoknak adja. A gyerek hamarosan észreveszi, hogy az óra nem jár. Amikor az apjától kérdezi, hogy miért nem működik az óra, így vigasztalja: „Hát hiszen majd jár, csak várd ki az idejit. Te sem tudtál jární kicsi korodban.”

A gyerekek kérdései a városban más novelláiban is hasonlóké ehhez. János fia, akit a gőzfürdő kéménye érdekel, így beszél: „Apám – mondja a gyerek a kocsi-ól –, micsoda kémény az, amelyik ott füstöl? Az a gőzfürdő. Aztán abban a gőz fürdik? Azt kénytelen ráhagyni János, mert igazat megvallva, nem egészen ismerős a dologgal. Aztán mér füstöl? – faggatja tovább a gyerek. Mer kémény – felel János. Azért van a kémény, hogy füstöljön. Azér? Kérdezi az apró kis magyar, és elgondolkozva néz végig e furcsa tájékon”.⁶⁵ Jóska zsemlyét kap a városban az apjától. Evés közben egy nagy lyukat talál a péksüteményben, és mert ritkán eszik zsemlyét, megkérdezi: „Apám, hát ezt a lukat is mögögyem? Mög hát, hisz ezért is pénzt adtam, mondta rá komolyan András.”⁶⁶

Vadlövőék minden sátrat végignéznek a mutatványos soron, de sehova sem mennek be. Hazafelé menet a gazda meg is jegyzi: „Nem tudom tudnának-e Kata ángyóék egész napon át egy hatosbul – mert annyit fizettek a kocsí beállóban – elmulatozni a családjaikkal együtt.”⁶⁷ Kabók Mihály és felesége már be is megy a mutatványos sátorba. Őket is tört magyarsággal csalogatja be a kikiáltó: „Peffele matyarak... kapsz mindenki ed emléktárd, ed

⁶³ V. 293.

⁶⁴ II. 63.

⁶⁵ II. 326.

⁶⁶ III. 490.

⁶⁷ II. 71.

neremén”.⁶⁸ Kabókék végignézik a látnivalókat. A háborúban haldokló francia katona utolsó perceit lejátszó gépnél Kabókné sajnálkozva jegyzi meg: „Miért nem hadják néha pihenni”. A férje, mivel neki mindent tudni kell, felvilágosítja, hogy csak gép. „A tengeri város” – ami a novella címét is adta – képe előtt sokat időznek. Kabók a képet a „szögedi nagy víz”-nek véli, mert a házak a vízben állnak. A képen látható híd is ebben a hitében erősíti meg, mert ez csak a városháza hídjá lehet. A bódé tulajdonosa magyarázza meg a képet: „Ansich von Venedig! Venéczia láthatom, a Venéczia város csupa tenger.” Most már Kabókék még több figyelemmel nézik, mert az asszony apja meg ott volt katona, és sokat mesélt Velencéről. Az asszony fel is sóhajt: „Ha édesapám látná!” Az eddig vidám elbeszélésbe itt ürmösöppen, ha láthatná, akkor sem látná, mert vak, a szeme világát kioltotta a tanyavilág irtóztató betegsége, az egyiptomi trachoma.

A vásár mellett ott található a *duttyán*, a kocsmá. „Ha már egyszer az ember bent van a városban, vegye ki a részét az élvezetekből”,⁶⁹ vallják Tömörkény parasztjai. A vásár után itt esznek paprikáshúst, vagy pecsenyét, itt isszák az áldomást és itt gyűjtanak rá a pipa helyett a városban illő elegánsabb *bűrszivarra*. Hadadi Mihály előbb cipót vesz. Le is alkuszik egy garast az árából, mert „szörnyen tetszik” neki a kenyérsütő asszony. A *duttyán*ban csak paprikáshúst kér, kenye van. Így olcsóbb. Amikor megette a paprikáshúst, maradt még egy fél cipója. Ehhez furfangosan kér egy kis levet: „Sok húst főztek? – Sokat. – Akkor hát ennek sok leve van? – Sok – No, akkor adjon még levet ehhez a cipóhoz.” Amikor a pincér kihozza a bort, akkor is tréfálkoznak. „Egy pohár bort parancsolok, de víz ne lögyön benne. – Nincs a mi borunkban víz. – Dehogy nincs. Hiszen már én is töltöttem bele, amikor eladtam a maga gazdájának.” A sógor ezen felbuzdulva megkérdezi a kocsmárostól, hogy vesz-e bort. A kocsmáros is tréfálkozva válaszol: „Hiszen látja, hogy még én is inkább eladom, amim van.”⁷⁰

Nemcsak a vendégek tréfálkoznak a kocsmárossal, hanem az is velük. Búza uram is humorosan tessékeli ki a régóta a sátrában „telekátlózó” vendégeket. „Aki rég itt van mönjön haza.” A vendégek nevetve adják át a helyet. „De játékos a tömérdek dolga mellett.”⁷¹ Kara Mihály is tréfálkozik a kocsmárossal, mikor az Adóhivatalból jön hazafelé és már *zámborosodva, zákányos* állapotban van.⁷² „– Szippantsunk egyet – mondja baráti szeretettel a kocsmáltatónak. – De hiszen ez a kulacs folyik – mondja a kocsmáltató. Kara hüledezz: – Folyik? – Hát. Ami ital csak benne van, az mind bele folyik kendbe. – Ezen Kara megbékül, mert hiába, tréfaság nélkül nem élet az élet.”⁷³ Tréfálkoznak az egyik csárdában, de a másikon is tréfával fogadja a bormérő Karát, amikor teli kulaccsal állít be. „– Ugyan él-e még, aki csinálta? – Mit? – Hát a kulacsot. – Tudja a rosszseb! Merítse kend mög – rendelkezik Kara. – De hiszen tele van – mondja a kocsmáros. Kara lemondólag legyint a kezével. – El vagyunk hagyatva végképp, a jó reggelét neki. Ilyesmik is történhetnek.”

⁶⁸ I. 331.

⁶⁹ I. 357.

⁷⁰ I. 358., III. 256.

⁷¹ VIII. 88.

⁷² VI. 89-91. A tájszók jelentése: 'ittas, mámoros'. Vö.: Bálint Sándor: Szegedi szótár II. 689. Már Dugonics András is említi a Példabeszédek és jeles mondások című művében (II. k. 188.).

⁷³ VI. 47.

Van olyan vendég is, aki dicsekszik a duttyánban. Humoros kedvű ő is. Már a bort is tréfásan kéri. „Arra lögyön figyelőmmel, hogy óra is van a zsebemben. ... Ha rossz bort tősz az asztalra, akkor megáll az óra a zseben”.⁷⁴ Amikor a pipájával dicsekszik, egy tréfás tekintetű ember jókedvűen ugratja. „Ugyan él-e még, aki fújta? Amaz visszahőköl. Fújta? Hát mi az a fújta? A tót szokta az üvegöt fújni. Ezt nem fújták, hanem faragták, hé! A másik asztalbeli ember féloldalt néz oda és megvetőleg kérdezi. Eztet? Hiszen ez nem tajték, még az apja sem volt az, hanem csak *paszuly*. Ezt nem faragták, hanem öntötték, Amiben mög öntötték, azt fújták.” A dicsekvésnek vége, aki a pipáját mutogatta leül az asztalához, és hívja a pincért: „Adjanak négy porció feketekávé talpas pohárba, mert mögsértötték a pipámat”.⁷⁵ Érdekes típusa ez a tréfalkozó embernek; ő szeret tréfálni, de azt már nem szereti, ha vele tréfolnak. Nem érti a viccet.

Italozás közben „értetlenek az emberek”.⁷⁶ Ez az értetlenség is lehetőséget ad a humorra. János bácsi a „Patkó betyár” nótáját vidáman elemzi a duttyánban Jóska bácsinak. A két ember teljesen különböző mentalitású. János bácsi vidám, tréfalkozó kedvű, Jóska bácsi meg éppen az ellenkezője. Komoly és megfontolt. Mindig visszahúzza János bácsit a valóságba, megakasztja a nóta elemzésében. Ez az értetlenség, ellenkezés még jobban kidomborítja a helyzet komikusságát. Hasonló komikus helyzet alakul ki akkor is, amikor a Luklábú Monori Kis Illés és egy juhászos ember összeszólalkozik a *dalárdázás* miatt.⁷⁷ Monori botfűlű, ezért nem szereti a nótát. Másik asztalhoz utasítja az énekelni akarót. A vita során – már délután van, ezért mindkettőből a bor is beszél – megbékélnek, ezt sikerül tisztázni a fölmerült komoly problémákat, hogy „ha kend nem akar, akkor csak akar”, és azt is, hogy „maga vagyok én?” Ugyanilyen nyelvészeti problémákkal foglalkoznak a Nyelvészet a duttyánban elbeszélésben is Dékány István és Vas Mihály.⁷⁸ Az utóbb említett két novellát, melyek közvetlenül egymásután születtek, Móra Ferenc összevonta az utóbbi novella címével a Célszerű szegény emberek kötetben.⁷⁹ Ebben az elbeszélésben a *tudok* és a *bírok* szavak közti különbséget a tréfakedvelő Dékány szemléletesen magyarázza meg Vass Mihálynak. Megérteti vele azt, hogy bírt volna venni, hiszen pénze van, csak nem tudott, mert nem talált megfelelőt.

A hosszú és a köpcös emberek is a bormérő helyen tréfalkoznak egymással. A köpcös *hasban vállas, kútkolonc, kis tökmag*. A hosszú meg *emeletes gölya, nagy hoppász*. „Amelyik kerítésön én átlépök, az alatt kend csak úgy tud átbújni, ha négykézláb lyukat kapar magának, mint a kutya.” „Ez azonban csak mind tréfabeszédek... azért mondják, hogy az idő teljen.” A köpcös tréfál a hosszúval, hogy „tengeri herkentyűvel, cukros levegővel él”, mint az urak. Hozat az asztalra a hosszú bort. „Miért – kérdi a kocsmáros. Miért, hát pénzért”, mondja a hosszú, hogy ismét legyen nevetésre ok.⁸⁰

⁷⁴ VI. 345.

⁷⁵ VI. 346.

⁷⁶ V. 130.

⁷⁷ VII. 157.

⁷⁸ VII. 160.

⁷⁹ Célszerű szegény emberek. Elbeszélések. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Móra Ferenc. A Délmagyarország kiadása. Szeged, 1922.

⁸⁰ V. 250-252.

A szombat esti beszélgetések helye is a kocsmá. Csuzi Antal lóháton jön. Tréfálkoznak vele, hogy igyon, hiszen van pénze bőven. Érti a tréfát, ezért hasonló választ ad: „Helye a pénznek van bőven”. Mindig ugyanazok a tréfák kerülnek elő. Százszor is nevetnek azon, ha valaki kártyázás közben rossz lapot kap, és azt mondja: „Ez bevágott a színbe, de a fásszínbe”.⁸¹ A társaságban Csuzi Antal a tréfamester. Amikor el akar menni, nem engedik. A végző érvét, hogy a lóva megfázik a szélben, azzal szerelik le, hozza be a csárdába. Ez újabb humoros helyzetet teremt. Folytatódhat a tréfálkozás. A ló nem fogyaszt semmit, ingyen nem lehet a csárdában. Megállapodnak a kocsmárossal – hosszú vita után –, hogy helypénzt fizetnek a lóért. A Tort ülők⁸² parasztjai a temetést követő tor végén a kocsmába kötnek ki, mert elfogyott a bor. Két *fillitert* kérnek. A kocsmában a fél liter az egység. Az a mennyiség, amit legalább kérni kell. Míg a kocsmáros kihozza, kevésnek találják a fél litert, ezért egy egész literrel kérnek. Amikor az asztalra kerül a bor, „nagy nevetések támadnak, hogy hiszen nini – egy a kuckó a kemencével” – a két mennyiség azonos. A városi szegény ember is szereti a bort. A Tisza parti zsákoló csak szombat este kap pénzt, azonban már délután megkívánta a bort. Furfanggal próbálja megszerezni. A kocsmáros legénynek az okosságát teszi próbára azzal, hogy „van-e itt az én részemre egy fél liter bor hitelbe?”⁸³ A próbatétel furfangja nem sikerül, mert a legény okosabb, és nem ad hitelbe bort. A zsákoló furfangja rokonságot mutat a Róka és holló állatmese rókájának a furfangjával. Mindketten a másik hiúságát keltik fel, hogy meg tudják szerezni az ínycsiklandozó sajtot, illetve a bort.

A csárdanevek, a csárda falán lévő feliratok, melyeket találóbban faliratoknak lehet nevezni, legtöbbje tréfás hangon buzdít az ivásra. Ilyen csárdanevek a *Hámszáritó*, s mindjárt meg is magyarázza Tömörkény, hogy miért ez a neve: „Ez arra utal, hogy habosak a lovak, hé, hát állj, vedd le róluk a hámot, hogy száradjon egy kicsit”.⁸⁴ *Útonálló legyes csárda*, azért útonálló, mert a csárda az út szélén, az úton áll.⁸⁵ *Három farkas vendéglő*: a vendéglő tábláján csak két farkas van, de azért három farkas a neve, mert a tulajdonost is Farkasnak hívják.⁸⁶ A feliratok legtöbb esetben humorosan arra figyelmeztetik a vendégeket, hogy hitel nincs. „Itt nincs hitel, / Szabott ár. / Ha nincs pénzed, / Ne igyál.” „Idd meg a bort hidegen, / Tedd ki a pénzt melegen.” Ez a vers három elbeszélésben szinte teljesen azonos szöveggel található meg.⁸⁷ Az „Itt a világ közepe, / Ha nem hiszed, gyere be” felirat is három elbeszélésben szerepel.⁸⁸ Vannak borivásra buzdító feliratok is, mint a következők: „Hó, utas megállj, istenedet imádd!”⁸⁹ Illetve: „Ma pénzért, / Holnap ingyen.”⁹⁰ Ezek a feliratok primitív, egyszerű, humoros kis versek. Az egész országban meg lehet őket találni. Ezeket formájuk és humoruk alapján a népi rigmusok csoportjába lehet sorolni, s rokonságot mutatnak a tréfás sírfeliratokkal.

⁸¹ III. 230.

⁸² III. 253.

⁸³ VI. 107.

⁸⁴ VII. 198.

⁸⁵ VII. 199.

⁸⁶ I. 415.

⁸⁷ III. 416., IV. 265., VII. 198.

⁸⁸ III. 416., VI. 45. VII. 198.

⁸⁹ VI. 47.

⁹⁰ VII. 198.

Tömörkény parasztjai az italféleségekre könnyen találnak gúnyneveket. A sört *flórián-víznek* nevezik,⁹¹ mert szent Flórián nemcsak a tűztől véd meg, hanem a sörfőzők is véd-szentjükként tisztelik. A rossz borra több gúnyszót használnak: *bicskanyító, vendégkergető, teknőben telelt, csatlóláncsal kevert*.⁹² Tömörkény a kevésbé ismert gúnyszavakat mindjárt meg is magyarázza. „A teknőben telelt kifejezés még abból az időből való, amikor a tanyai embernek még elegendő pincéje és hordója nem volt, hanem a gúnyszó szerint a bora a színben, a mosóteknőben élte át a telet. A csatlólánc pedig arra vonatkozik, mikor a nagyon gyenge borocskát spiritusszal erősítették. A hordóba öntötték a borhoz, azután leakasztották a kocsi saroglyáról a csatlóláncot, azt beleeresztették a hordóba, és azzal keverték.” A magyarázatokon meglátszik, hogy Tömörkény a múzeum munkatársa volt, nagyon jól ismerte a Szeged környéki nép által használt szavakat. Ezt mutatja az is, hogy Bálint Sándor a Szegedi szótárban igen sokszor magyarázza meg egy-egy szó értelmét Tömörkénytől vett idézettel. A magyarázatok azt is megmutatják, a néphumor igen találó hasonlatokkal fejezi ki a bor minőségét. A szódavíz nevét is kicsavarja: *szoldátnak* nevezi.⁹³ Humorosan van más neve is: *kutyaijesztő*,⁹⁴ mert a kutya, ha szódavízzel spriccelik le, megijed, elszalad.

A háború a kocsmá humorát is megváltoztatta. Keserűvé vált. Az öreg István, mikor azt fejtegeti, hogy „világéletőmben negyvennyolcas voltam, de ezt a negyvennyolcat, a két deci bor árát – nem vösz be a természetöm”, lehűti a kocsmáros. Ezt mondja „Inni nem muszáj, aki meg inni akar, fizesse meg.”⁹⁵ A többiek is drágállják a bort. A városiakkal évődnek, hogy miattuk ment föl a bor ára. „Tik – mondják nekik – csak időtöltésből vagytok a kocsmába, mink pedig muszájbul. Hát ne drágítsátok el tőlünk a bort... menjetök a cukrászdába, aztán igyatok ott tengeri gezemicét szalmaszálon. Aztán ögyetök hozzá – bíztatják a városiakat – cukros levegőt bagolyvérrel. Jó az nagyon, aztán nem is drága, szöröncse még, hogy ilyen olcsón kapni lehet”. A kocsmáros is hasonló keserű humorral ugratja parasztokat, hogy bezárja a kocsmát, és akkor mehetnek ők is a cukrászdába. Ezt mondja nekik „majd ott élveznek kendők tengeri herkentyűt vakparádéval. Hejnye – neveti Jakab Jakab, aztán az milyen? Őszik azt, vagy isszák? Bizonyosan őszik – veti oda a másik gúnyosan, – mert inni nem muszáj.”

A humor ebben a háborús novellában szatírába csap át.⁹⁶

⁹¹ V. 365., VI. 125., VII. 345.

⁹² V. 443.

⁹³ VII. 183.

⁹⁴ IV. 349-350., V. 281-282., VII. 183.

⁹⁵ VII. 388.

⁹⁶ Közleményünk részlet a szerző „Tömörkény humora” című hosszabb tanulmányából. (A Szerk.)



Kassai vendéglők



BALÁZS GÉZA

Jelentés a magyar nyelvről, nyelvstratégiáról, 2012

(A 2012. év első félévének nyelvi-kulturális eseményeiről a Széphalom 2012. évkönyvében már számot adtunk [179–184. o.], most csak utalunk rá.)

2011. jellemző szavait 2012. június 16-án a II. anyanyelvi juniálison hirdette ki a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda, a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport, valamint az Anyanyelvápolók Szövetsége.

2012-ben hároméves lett a www.szomgyarito.hu közösségi szómagyarító portál. 2010-ben indult az első szómagyarító honlap. Az volt az elképzelés, hogy az ösztönös módon is zajló szóalkotás, szómagyarítás az informatikai világban fölerősíthető, hiszen az idegen nyelvi hatások is fölerősödtek. Három év alatt a szómagyarító közössége 2592 idegen szót küldött be, erre 5713 szómagyarítási javaslat érkezett. A pálmát valószínűleg a *pendrive* viszi el 96 javaslattal és 52 hozzászólással. A legaktívabb ismeretlen szómagyarító egymagában 1020 szót küldött be. 2012-től már nemcsak idegen szavakat, hanem új, most született magyar szavakat is be lehet írni a honlapra.

2012. január 6-án (Vízkeresztkor) folytatódott a Czuczor–Fogarasi-emlékkonferenciák sorozata a Petőfi Irodalmi Múzeumban, a Magyar Művészeti Akadémia támogatásával. A témája: „*Ha szabad a magyart a magyarból magyarázni...*” (A konferencia által felvetett gondolatokkal kapcsolatban egyes nyelvészek nagyon éles ellenvéleményt fogalmaztak meg, pl. a www.nyest.hu honlapon.)

2012. február 23–25. között a gyulai Erkel Ferenc Gimnáziumban rendezték meg a 30. Implom József középiskolai helyesírási versenyt. A megnyitón Nagy L. János idézte fel a verseny történetét.

2012. március 30-án tartották a felsőoktatási intézmények Kazinczy Ferencről elnevezett Szép magyar beszéd versenyének 40. országos döntőjét a Károli Gáspár Református Egyetemen.

2012. április 23-án *Nyelvünk, a hungarikum* címmel nyílt meg 46. magyar nyelv hete Szombathelyen a Vas Megyei TIT és a Savaria Egyetemi Központ rendezésében. További magyar nyelv heti rendezvények voltak: Győrött (TIT Pannon Egyesület), Miskolcon (Rákóczi Ferenc Könyvtár), Nyíregyházán, valamint Hajdúböszörményben.

2012. május 18-án ünnepelték meg Sepsiszentgyörgyön az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetségének 20. születésnapját. Péntek János elnöki beszámolója a www.kronika.ro honlapon olvasható.

2012. június 15-17. között rendezték meg a II. anyanyelvi juniálist. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának minikonferenciája étel és nyelv témájával foglalkozott – kapcsolódva a környező vadételfőző verseny hangulatához. Anyaga megjelent a Nyelvünk és Kultúránk című folyóirat 2012/2. számában.

2012. október 12-14. között Sátoraljaújhelyen rendezték meg a 40. Édes anyanyelvünk nyelvhasználati versenyt.

2012. november 13-án második ízben ünnepelték meg a *magyar nyelv napját*. A központi ünnepség a Petőfi Irodalmi Múzeumban volt. Közéleti személyiségek, írók, költők, nyelvészek: Mit jelent számunkra a magyar címmel osztották meg gondolataikat. Az előadások szövege az Édes Anyanyelvünk 2013/1. számának mellékletében olvasható. Ugyancsak a magyar nyelv napjához kapcsolódóan a Nyelvtudományi Intézetben kerekasztal-beszélgetést szerveztek *A magyar nyelv jövője a digitális korszakban* címmel.

2012. november 17-én Budapesten volt a XX. országos ifjúsági anyanyelvi parlament.

2012. november 19-én Pomogáts Béla lemondott A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága elnöki tisztségéről. A Társaság 1970. augusztus 14-én alakult meg Debrecenben, első elnöke Bárczi Géza nyelvészprofesszor volt. 1975-től Lőrincze Lajos vezette az Társaságot, amely főleg a világ magyarságát összefogó Anyanyelvi Konferenciák szervezésében vállalt szerepet. 1992-től 2012-ig pedig Pomogáts Béla volt az elnöke az időközben önálló egyesületté vált szervezetnek. A 2012. november 19-i közgyűlés Balázs Géza nyelvészprofesszort bízta meg a társaság vezetésével. A társaság 40 évét a Nyelvünk és Kultúránk című folyóirat 2012/4. száma foglalja össze. 2013 januárjától a folyóirat online formában érhető el: www.mnyknt.hu honlapon.

2012 decemberében ajánlásokkal és közönségsvázlatokkal Grétsy László nyerte el a Prima Primissima díjat.

Kitekintés 2013-ra

A muzeális intézményekről szóló 1997. évi törvény módosításának eredményeként (2012. CLII. 30. § alapján) 2013. január 1-jétől a sátoraljaújhelyi (széphalmi) Magyar Nyelv Múzeuma és a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum Budapest települési önkormányzat fenntartásába kerül, muzeális feladatait a Magyar Állam (Petőfi Irodalmi Múzeum) látja el. Ebből az alkalomból december 7-én az érintett múzeumok munkatársai megbeszélést tartottak a Petőfi Irodalmi Múzeumban.

TÜKRÖK ÉS TANÚK

SZILÁGYI FERENC

A reformáció és Kálvin János emlékünnepére

„...megtartódat benne becsüld, magyarság,
ország lappangott itt, mikor nem vala ország...”
(Csanádi Imre: Egy hajdani templomra – 1965)

„hiszed-e, hogy volna olyan, amilyen
magyarság, ha nincs Kálvin? – Nem hiszem.”
(Illyés Gyula: A reformáció genfi emlékműve előtt – 1946)

Elszárad a fű, elhull a virág,
de a Te Igéd, Uram, megmarad:
mint volt kezdetben, s – tudtuk –, Veled egy volt;
de az ország, Uram, a nemzet szárad,
mert nem egy Véled s nem egy szent Igéddel –
nem marad meg: elhull, ha meg nem tartod –
Mi könnyeinkkel öntözzük ugyan,
de az őszben elsorvadó füvet,
az alvó fákat csak a Te bölcs erőd
újíthatja meg: Földünk tengelyét
el- kimozdítván –

Hozd fel tavaszát újra nemzetünknek,
kimozdítván a világ tengelyét,
mint *akkor*: ím, majd félévezrede már
hogyan megújult volt a hit, a világ –

s csodádból újból: fél százada, hogy
az Igazságnak lelke felragyogott:
a lyukas zászlók templomablakán
mikor Rád láttunk újra és Te ránk
s kiszögeztük az Örök Pontokat,
mellészögezvén örként mi magunkat,
jöttöd várán –
Nyújtsd felénk hát kezed:
elszáradt fűből, üszkösült virágból
hogyan lesz gyümölcs?!

Jöjj, jöjj: kiszáradt szomjú kelyheinkbe
lelkünk' -ifjító Lelkednek borát
égi kenyered mellé újra töltsd!
S küldj jó vincellért, hívő szíveket:
Luther-lelkű hív reformátorokat
s hitünket-támasz Kálvin Jánosokat
akik lelkétől újult meg e hon
s pogány igát vonszolva is, szabad
szívvel járt Igéd barázdáiban
megismervén, hogy *eleve* Tiéd:

Adj megint
jó reformokat s reformátorokat
magyar s nem-magyar európaiat
a Veled való *unió* fiait:
kik lelkük – Lelked – értik: hogy e sárból,
töremorából templomot emelve
élhessünk tisztán, egyedül neved
áldva, e jókért egyedül Neked
szolgálva, hiú álitenek helyett
e vad zsvajban, honi új bazárban:
lelkileg is hogy leljünk Európát
ne csak pénzügy- és földiratilag
és Európa megleljen – ne minket:
de újból *Téged*, mint félezer éve:
bűneiből reformálván magát
Törvényeiddel: nem gazdasági trükkal,

hogy a kamat ne legyen több a soknál
s a Hegyi Beszéd dombjánál magasabb –
hogy Genf már ne az érdekek központja
legyen e Földön: hanem Názáretje,
Betlehemje megint a Jónak – az oszthatatlan örökkévalónak;
s János-Jónásként vétkesek közt soha
ne légyünk némák, másként nem tehetvén:
kiáltsuk izzó Igéd igazát!

Ők sem tehettek másként, 56-ban:
1517-ben, miképp
szent őseik: a gályára, bitóra
menők;

 a lényeg: rest ne légy a szóra
ha az égben fenn megkondul az óra
és akkor se, ha minden óra hallgat
lustán lebzselvén a földi hatalmak
noha megírva: aki tunya, rest csak:
kiköpi azt a szájából az Isten –
mindig újulva, sose ülvén resten
ne légyünk soha hitlen árulóvá –

A Földet rontó otromba hatalmak
gyilkos gázait lelkünk fújja szét,
szögezzük ki hitünk szent tételét
a ninivei felhőkarcolókra,
a sodomai flitteres peepshowkra:
nem lehetünk – e drogszennyezte földön,
e bűnfüggő, pénzkábító világban
szemlélői a Kárvallásnak:
mert Isten ellen való vétek ez,
mert Ember ellen való vétek ez
s nem lehetünk – a hitünk kötelez –
cinkosai az árulásnak!

Nem hagyhatjuk el őket
egykor gályára, halálba menőket
tankok ellen pusztá kézre kelőket –
lelkünk rajta:
 nem hagyhatjuk soha
 ránk sújt különben Isten ostora –
nem hagyhatjuk a Gonosznak e Földet!

PÁTKAI RÓBERT

Az esti kérdés

Meglepő, de így van: az életről gondolkozó ember mindig a halálba ütközik bele. Idősebb korban ez természetes. Ha előbb nem, a hatvanadik életéven felül szinte váratlanul, hirtelen zuhan az egyéni látóhatárra a halál tudata. A távoli fogalomból személyes érintésközelbe jött valóság lesz. A korábbi évtizedekben a halál gondolata mintegy a magasban lebegett, távoli felhőként, amely alatt élünk. A felhő az emberélet második harmadában valamikor felszáll. Először csak szűkebbre szorítja a lehetőségek határait, később annyira körülvesz, hogy az idős ember lépésről lépésre benne jár. Ez az idő, amikor egymás után az idős szülők kilépnek életünkéből, az élet jó, bár nem fájdalommentes, rendje szerint. Igaz, vannak kevesek, akiket lelki alkatuknál fogva elkerül. Azt sem lehet mondani, hogy állandó fájdalmas érzést hozna magával. A halál árnyékának jelenléte azonban jellemző az emberi élet utolsó harmadában.

A múlandóság nem egyéni vonatkozásban adja elénk a leggyötrőbb kérdést. A földi élet elmúlását, mint a mindenség és az élet szerkezetéből folyó sorsot gondolatban el lehet fogadni, kényszerű beletörődéssel. Elviselhetetlenebb annál az átfogó, az egyetemes látvány. *Babits Mihály* 27 éves korában, a szépségek városában (Velencében) írja az *Esti kérdést*. Az ötvenhárom sor egyetlen sodró mondat, amely a múlandóság ki nem mondott gyötrelmében, a világ és az élet hiábavalóságát énekli:

*„csupa szépség közt és gyönyörben járván
mégis csak arra fogsz gondolni gyáván:
ez a sok szépség mind mire való?
mégis csak arra fogsz gondolni árván:
minek a selymes víz, a tarka márvány?
...
miért a végét nem lelő idő?
vagy vedd példának a piciny fűszálat:
miért nő a fű, hogyha majd leszárad?
miért szárad le, hogyha újra nő?”*

A múlandóság nem önmagában válik itt megfejthetetlen ismétlődésben, a keletkezés és elmúlás végtelennek tetsző körforgása egyszerre veti fel az egyéni élet és az egész lét értelmének kérdését. S minél szebb, boldogabb a pillanat, amibe ez az alkonyati kérdés behasít, annál fájdalmasabb és kínzóbb a múlandóság lehelete.

Csak a gondolkodó, tudatos fő találkozik az „esti kérdéssel”. Az emberek milliói, az „egyszerűek” nem élik át, mert nem töprengenek az élet és a halál összefüggésein, az elmúlás

szakadatlan folytonosságán. Talán jó is, hogy így van. Az élet ellenségéből olykor hön óhajtott baráttá válik a halál. Kíváncsabb az életnél. Fájdalmas, gyógyíthatatlan betegségben szenvedők, késő öregség terhei alatt roskadozók közül sokan ismerik ezt az érzést. Az élet vége felé hívogatóan nyílhatnak meg a sötét kapuk, mert a test és a lélek óhajtja a végső pihenést, mint fáradt ember az esti lefekvést. Ebben a helyzetben a vallási kegyesség, vagy éppen a társadalmi tradíció általában azt várja el, hogy „minden áron” az élet továbbmentését kell gyakorolni, elősegíteni. Magam azon az átgondolt és családi múltamban tapasztalt történet alapján (is) mondom, hogy – például élek – az őszi hullás előtti faleveleket nem lenne természetes ragasztóval odaerősíteni. Az élet természetes (korábban is mondtam), jó rendje az életből való kilépés, Isten hazahívó szavaira engedelmes odabólintás.

A kérdés másik oldala az, hogy testi és lelki erők teljes birtokában, emberi számítás szerint még sok hátralevő év tudatában is lehet vágyottá a halál. Olyankor történhet ez, amikor valaki számára üressé válik az élet, mert elvesztette azt, aki vagy ami élete legtöbb örömét jelentette – legyen az személy vagy hivatás, esetleg haza. További élete érzelmi tekintetben, öntudata megvilágításában már csak tengődés, állandó hiányérzet, a beteljesülés reménye nélkül.

Korunk gondolkodása szétfoszlatla a maradvány illúziókat is az emberi élet önmagában való értelméről. Mintapéldaszerűen Albert Camus fogalmazta meg a közismertté vált írásában Szisziphosz mítoszának modern alkalmazásában. „Visszatérése közben, ebben a szünetben érdekel engem Szisziphosz... Látom ezt az embert leereszkedni nehéz, de egyforma léptekkel a szenvedéshez, amely sohasem ér véget... Ha ez a mítosz tragikus, ez azért van, mert hőse tudatos. Valóban hol volna a szenvedése, ha minden lépésnél életné a siker reménye... Ebben a kényes pillanatban, amikor élete felé fordul az ember, a sziklájához közeledő Szisziphosz elgondolkodik azon az összefüggéstelen cselekménysorozaton, amely az ő saját maga alkotta sorsa lesz, amelyet emlékezetének pillantása forraszt egybe, és amelyre nemsokára halála üt pecsétet... A magaslatok felé törő küzdelem egymaga elég ahhoz, hogy megtöltse az emberi szívet. Boldognak kell képzelünk Szisziphoszt.”

Camus leírása nyomán Szisziphosz egyetemes érvényű jelképpé válik szemünkben. Az újra és újra visszagördülő kő az emberélet során kitűzött egy-egy boldog célnak is mintája. A fiatal még azt véli, amikor eléri céljait, elvégzi iskoláit, álláshoz jut, megtalálja szerelmes társát, akkor kiteljesedik az élete. Hamarosan rá kell jönnie, hogy a „kő” ismét visszahullott a mélybe, új cél, új remény keletkezik, míg ismét kiderül, hogy az emberi életben nincs maradandó beteljesülés, csúcs, csak az örök küzdelem a ritkán és rövid időre elérhető boldogságért.

Nem marad más az embernek, mint a küzdés, a hiábavaló törekvés hősiességre, a küzdelem szépsége. Itt van Camus találkozása a madáchi végső mondattal, csak persze a modern, Isten nélküli világ zárt gömbjében, ahol transzcendens reménysugár sem segíthet a vigasztalan, értelmetlen emberi sorson. Nem mindegy, hogy ez a küzdés egy-egy emberi életben belül mire irányul, miféle tartalommal telített, milyen értékszínre törekszik: a pusztító önfenntartásért-e, mint ma is száz és százmilliók esetében a világon, vagy jobb életkörülmények között különböző önös célokért, vagy pedig egy élethivatás megigéztjeként annak betöltéséért. Más esetben egyszerűen néhány szeretett emberért, amint anyák mil-

liói életét betölti a gyermekükért élés. Lehet az élet küzdelmének tárgya nemes vagy alantasabb, ez nem változtat alapjában véve azon a tényen, hogy adva van a születés révén egy emberi élet, amelyet folytatni kell haláláig, közben azzal vagyunk elfoglalva, amit ennek az életnek adottsága nyújt. Görgetjük azt a külön, páratlan követ, amelyre nevünk van felírva, s ez a kő magában foglalja kinek-kinek sajátos személyi és tárgyi sorsát, mindazt, ami az ő életében történésben, cselekvésben jellemzi és meghatározza.

Eddig érkeztünk, s most megállapíthatjuk, hogy a küzdelmet, az erőfeszítést lehet az emberi élet *tartalmának* tekinteni, de *értelmének*, *céljának* nem nevezhető. Tragikus hős-ként vállalhatja az ember a küzdelést céltalanul is, bátran, de az élet értelmét kereső töprengő kérdésre maga a küzdelem nem megnyugtató válasz. Ez a reális látás az emberi életéről csupán annyi kiegészítésre szorul, hogy még a legküzdelmesebb életsors is tartalmaz szépségeket és örömeket. Ezek a rózsaszirmok az emberélet tövises útján, s a legtöbb embernek elegendő motívumot, indítékot jelentenek az élet élésére. Ehhez kapcsolódik az élet belső természetéhez tartozó ösztönös élnivágás. Az életösztön és az élet elszórt örömei elfedik a végső kérdéseken nem töprengő ember előtt az élet értelmének hiányát. Az életműködések mechanizmusa, az ösztönös életigenlés és az élet pihenőpadjain töltött szép percek messze elegendők ahhoz, hogy éljünk – különösebb belső megfontolás nélkül.

Viszont ezek után is marad a tátongó kérdés: miért a szenvedés, miért az én anyám vagy apám, akik pedig olyan jó emberek, miért éppen ők mennek át a szenvedések tűzén? Ahogy a bibliai Jób esetében (31: 35-36) sem, mi sem kapunk választ a szenvedés kérdéseire. Az isteni gondviselés számunkra érthetetlen ellentmondására nincs bibliai felelet. De végigmehetünk, talán a Jób könyvének segítségével is, azon a lelki történeten, amelyet a Jób-költemény dramatikusán ábrázol. S eljutunk addig, hogy elnémul vádoló, felelősségre vonó, kérdező szavunk Istennel szemben, meghajlunk a Mindenható titokzatosan szövődő kormányzása előtt. És közben megtapasztaljuk szenvedés, sorscsapások között *egyidejűleg* az ő gondoskodó szeretetét, amelynek számtalan valóságos jelét ámulva figyelhetjük meg életünk mélypontjain.

Ebben a megfordított helyzetben, amikor már nem mi vádoljuk őt életsorsunkért, hanem meghajlunk előtte, bekövetkezhethet az ő szabad irgalmából szerető jelenlétének megtapasztalása. A sorsunk, a szenvedés miértjei nem kapnak feleletet, de elcsitulnak a mindenható, kegyelmes Istennel való személyes találkozásban. Isten, a mindenható szeretet – a történelemben, az életben tapasztaltak ellenére is – egyszeri és páratlan életet adott minden embernek. Mindenkinek saját élethelyzetében kell helytállni a haláláig. A keresztény hit nem az élet „értelméről” tud, hanem arról a rendeltetésről, amelyet úgy tölt be, ha azt a szeretet vezet, hogy másoknak is segítsen örömet kapni nagyobb részt küzdelmes életükben, és javára legyen az emberi közösségeknek. Erre eljutnak az anonim-keresztények is, akik ezt a feladatot Krisztus nélkül vállalják. Németh László utolsó regénye, az *Irgalom*, szépen fejezi ki, hogy az esendő ember iránti irgalom az igazi emberi magatartás. A halálon áttörő keresztény reménység az így folytatott földi életnek végső távlatot ad. De ez a távlat megint nem egy tantételt kínál, sem választ kíváncsi és kínzó kérdéseinkre, hanem visszavezet Istenhez.

Ezen gondolataimat egy jó barátommal való beszélgetés után írom. Feljajdult benne a panasz, kitört belőle is a *miért?*, a fájdalom és a tanácstalanság kiáltása. Az eddig elmon-

dottak egy távlatba állított válaszkísérlet. Első tanulsága az, hogy az igazi válasz mindig *kívülről* jön. Hozzá tartozóinktól, megbízható baráttól, végső fokon Istentől. Attól, aki emberközelivé tette a velünk való törődésnek szándékát Jézus Krisztusban. Nos, zárom elmefuttatásomat egy a BBC magyar adásának készített, elhangzott beszédem második, záró részének idézetével:

„Az evangéliumi hagyomány egybehangzóan tanúskodik arról, hogy Jézus halála a tanítványokat letörte, szétrebbentette. S aztán váratlan fordulat történik: nem ismerünk rájuk. A megvert nyájból diadalmasan induló, bátor mozgalom lesz. Emögött a hihetetlennek látszó változás, egyéniségátalakulás mögött húzódik meg a titok: húsvét és pünkösd csodája, közvetlen meghatározó élmény Krisztus feltámadásáról, élő voltáról való megbizonyosodás. Erről adnak gyönyörű, megragadó és hitre indító képet a húsvéti evangéliumi elbeszélések. Magdalai Mária találkozása a feltámadott Úrral, Krisztus belépése zárt ajtón át a rettegő, összebújt tanítványokhoz, a két emmausi tanítvány megvilágosodása, hogy csak néhányat említsek.

Az imént említett személyes történetekből is kitetszik, hogy ahol a feltámadáshir betölti a szíveket, ott megváltoznak az arányok. Jelentéktelenné válnak azok a kisebb-nagyobb sérelmeink, amelyeket mások okoznak a mindennapi élet súrlódásai közepette. Elenyésznek napi gondok, melyek sokszor még a napot is eltakarják előttünk. A feltámadás reménységével nem lesz tehát kevésbé fájó, amit elvesztett, vagy el sem ért valaki az életben, de távlati összefüggésbe kerül: az egész életünknek, sőt az örök életünknek szöttezésében helyezkedik el. Gondok, terhek, csalódások, teljesületlen vágyak célhoz jutnak: *van* szerepük emberi sorsunkban, még ha most nem is látjuk. Ahogyan Erdély lázas lelkű költője, Reményik Sándor mondotta: „*A világ Isten-szötte szőnyeg, / Mi csak visszáját látjuk itt, / És néha – legszebb perceinkben – / a színeiből is valamit.*” Életünk története a 'szőnyeg visszája', és hogy a különböző fényt nyelő, vagy visszaverő színeknek mi volt a jelentősége, sok esetben csak az örökkévalóság távlatában fog kiderülni. Ugyanakkor nem szabad fellelengzősen a feltámadás távlatára hivatkozva lekicsinyelni mások vagy a magunk életének terheit, töréseit. Az örök élet reménysége nem vezethet a földi élet boldogságának vagy boldogtalanságának közömbösítéséhez. Nem mindegy, hogy életünk miképpen sikerül a földön. Az egyéni élet bánatait nem lehet elintézni a siralomvölgy-elmélettel: majd 'odaát' jó lesz.

Mi tehát húsvét? Húsvét: fellobbanó tűz, villámfény mögöttünk és előttünk. Bizonyos, hogy tovább lépünk a sírnál, bizonyos, hogy a jó, a szeretet győzedelmeskedik! Addig azonban ajkunkon marad a kiáltás: jaj, de nehéz, nagyon fáj! Győz a rák, Péter meggyául a tűz mellett, imádságunk ellenére is meghal a drága gyermek.

Azonban ebben a nagypénteki világban történt egy hatalmas felvillanás – és Isten kegyelméből a hit újra és újra látja ezt a fényt. Mint amikor szuroksötétben baktatok, s egyszerre csak egy villám fénye – csak egy pillanatra – bevilágítja az egész tájat. Egy szemvilánásra látom a házat, ahová tartok, ahová várnak. A húsvéti villanás miatt van mégis 'tovább!' Egy kínai mondás így szól: „Ha zöld ágat hordok szívemben, mindig száll rá dalos madár!”

KONCZ SÁNDOR

Az igehirdetés és az illusztráció

Száz évvel ezelőtt született *dr. Koncz Sándor* (1913–1983) hajdani református konvienti lelkész, tábori lelkész, egyetemi magántanár, sárospataki teológiai tanár, alsóvadászi lelkész, sárospataki levéltáros. E centenárium alkalmából *Válság és váltság* címmel szervezett konferenciát a Sárospataki Református Kollégium 2013. november 21-én és 22-én. A szerző a nagy dán filozófusról, Søren Kierkegaard-ról (1813–1855) írta egyik fő művét, amelynek summája: „Minden válság megoldása a váltság – a csoda.” A világi és egyházi szakemberek találkozája a *Széphalom* évkönyv már évek óta készült, hiszen dr. Koncz Sándor írásait rendszeresen közöltük,¹ mint ahogyan tette azt a Napút folyóirat, a Zempléni Múza folyóirat és a Napkút Kiadó.²

Dr. Koncz Sándor munkásságáról szívesen ad tájékoztatást az írásos hagyaték gondozója:

Dr. Koncz Gábor

drgaborkoncz@t-online.hu

A fenti címmel megszabott témám magától értetődően írja elő kettős feladatokat. Egyfelől kell valamit mondani az igehirdetésről, másfelől az igehirdetés szolgáltatóként szegődő illusztrációról.³

1. Az igehirdetés

Az Igehirdetés két részből áll. A magyar elnevezés ezt világosan mutatja. Az Igéből és annak hirdetéséből.

1.1. Az Ige. Mint tudjuk, az Ige nem maga a Biblia. Szó szerinti értelmében véve a kijelentés sem azonos a bibliai szöveggel. Az Ige Krisztus. A Bibliában pedig az evangélium az igehirdetés jogos üzenete. Igaz, hogy tágabb értelemben véve a Biblia tartalma azonos a keresztyénség tartalmával. De az még inkább igaz, hogy az Ige, a kijelentés a Krisztussá lett evangélium. Köztudomású, hogy az evangélium üdvtörténeti eseményekben jelentkezik. Az evangélium formája ezért lehet törvény, ítélet is. De nem maguk az események, hanem a belőlük szóló üzenet az Ige.

¹ Harctéri lelkigondozás (14. kötet); A zsinati tanítás hasznosítása a gyülekezetben (15. k.); Memorandum, 1956. (16. k.); A nők lelkész szolgálatáról (17. k.); Példázatok (18. k.); „Szellem vala ő...” Kazinczy Ferenc emlékezete. (19. k.); Takács Béla: A sárospataki nyomda története (könyvismertetés, 20. k.); Teológiai felelősségünk a jövőnkért (21. k.); A jövő. Meditáció (22. k.).

² Írásai korábban megjelentek: *Dienes Dénes* (szerk.): Isten országa kincs. Dr. Koncz Sándor igehirdetése. (A szerkesztő bevezetőjével.) Sárospatak, 1995. A Sárospataki Református Teológiai Akadémia Kiadványai. 1. sz., 63 o.

³ Elhangzott a Tiszáninneni Református Egyházkerület Tanulmányi Bizottságának értekezletén, 1958. január 14-én.

1.2. Explikáció és applikáció. Az igehirdetés az Ige üzenetének megszólaltatása, azaz a mindig és újra élővé váló evangélium. Klasszikus meghatározás szerint: az Igehirdetés explikáció és applikáció. Az igehirdetést azt teszi lehetővé, hogy Isten beszél hozzánk. Mégpedig Isten a textusban beszél hozzánk. „Isten a textusban” – ez az explikáció. „Beszél hozzánk” – ez az applikáció. Az explikáció mindig a kánonná lett Bibliára mutat. Az applikáció pedig az emberre mutatta Isten Igéjének az aktualizálását jelenti.

Az igehirdetésben tehát applikálódik az explikáció. Az explikációban pedig magva szerint benne van az applikáció. Hiszen a kettő együtt az egyház mai kereteiben megszólaló, azaz modernné váló ősi, helyesebben: örök evangélium. Vigyázzunk! Nem azért prédikálunk, mert modernnek vagyunk, vagy hogy modernnek legyünk. Hanem azért, mert az örök Isten megbíz azzal, hogy ma is prédikáljunk. Isten azért szólít meg minket, hogy mi is megszólítsunk másokat. Vagy pedig, hogy hasonlóan megszólítsunk másokat. Vagy pedig, hogy hasonlóan megszólítottakat építsünk.

Világosnak kell előttünk lennie annak, hogy a prédikáció nem szimpla biblicizmus. Nem is egyszerű bibliaismeret. Még kevésbé valami hitbeli ortodoxia. Az Igehirdetés – az explikáció és applikáció egységében – teológiaiilag teljesen kötött. Mégpedig, egyházi hitvallásaink megszövegezésében, a Biblia textusához kötött. Ugyanakkor azonban a Szentlélek munkájának áldásában teljesen szabad. Ez a szó, hogy szabad, most a textus tiszteletreméltó ódonosságával szemben jelentse az igének az ódon tiszteletre vigyázó felelős újszerűségét. Az igehirdetés tehát Isten kijelentésének megjelenítése, jelenvalóvá tétele. Hol? Erre felel a következő gondolat.

1.3. Az örökkévaló egysége. Az igehirdetés munkája az örökkévalóság önmagával azonos egységében folyik. Ezt a mondatot úgy értsük, hogy az örökkévalóság a földi egyház és a mennyei gyülekezet egysége. Úgy is igaz e tétel, hogy az örökkévalóság a földön élő keresztyén felekezetek hitben látott és elfogadott egysége a mennyei Jeruzsálemmel, ami már most is valóság. Mivel pedig bibliai, teológiai, hitvallásos ismereteink alapján a hit is valóság, a reményelt dolgok valósága, a prédikáció mindig abban a valóságban hangzik, ami örök.

1.4. Mai teológiai fáradozások. Az Igéről, az igehirdetésről, és az egyházzal szólnak a mai teológiai fáradozások. Minden teológiai munkának az ad értelmet, hogy az explikáció és az applikáció révén újra és újra felfedezze, lehetségessé tegye az igehirdetést. Isten igéjének jelenvalóvá tétele tehát a mai, különböző színű teológiai fáradozások érverése. Abban, amit így nevezünk, hogy applikáció, Isten iránti hálára indító, néha emberi csodálatra méltó életművek állanak előttünk. Ezek a maguk sajátos ellentéteikben is mutatnak valami egységet.

Mindenekelőtt meg kell említenünk Brunnernek életté vált kapcsoló pont elméletét. Azután Bultmannnak azt a hatalmas fáradozását, hogy egzisztenciálisan legyen megragadható az Ige. Albert Schweitzer életének monumentalitása abban mutatja meg az applikációt életműködésében, mely látható erkölcsi döntésekben és gyakorlatilag megélt nyilvánvaló. Lüthi bizonyos, hozzám legközelebb álló eklekticizmust gyakorol, mely az ökumenikus teológia és a gyakorlati élet, továbbá az átölthető szellemvilág elemeiből válogatja össze azokat a formákat, melyekben megközelíthető módon legmaibban szólalhat meg az üzenet. Nieburt is felhívja azért, mert a civilizáció megbolydult ingatagságában az értéké váló kulturális elemek között nagy harcot folytat az evangélium aktualitása érdekében.

Heim modernségére emlékeztet ő. Heim volt ugyanis az, aki a matematikától az orvostudományon át, sok mindent bevont a teológiai eszmélkedés imponáló arzenáljába.

A teológiai fáradozások eredménye az a szintézis hogy az üdvtörténeti jellegű igehirdetés korát éljük. Az üdvtörténetiség Cullmann és Stauffer nem egy ponton ellentétben álló zsenialitása alapján él közöttünk.

Applikációként talán az a legfontosabb elem, hogy a teológiával együtt az igehirdetés az emberi rendeltetést kívánja tudatosítani. A tudatosítás két formában, de egységben történik. Az egyik forma az a győtrő és felszabadító kérdés, hogy üdvözülök-e? Másik az a felelős állapot, hogy a földi életben találm meg helyemet, szolgálatomat, munkakörömet Isten dicsőségére. Miben lehet mégis legjobban tudatosítani az emberi rendeltetést ma? Talán abban, amit Mackay szolgai formának nevez. Ismeretes, hogy a Református Világszövetség és az Egyházak Világtanácsa eszmélkedésének a középpontjában ma a szolgai forma teológiai valósága áll... Az illusztráció kérdését helyesen ezekbe a nagy elméletekbe kell beállítani.

2. Az illusztráció

2.1. Az Ige mai testet öltésének problémája. Az illusztráció összefügg azzal, hogy az igehirdetésben ma kell, hogy testet öltjön az Ige. Az illusztrációban tehát nem kegyes, vagy kegyetlen történetekről van szó. Nem is csak arról, hogy a Biblia igazságait a Biblia történeteivel illusztráljuk. De szó van mindarról, ami az Ige iránti érdeklődést felkelti és fokozza. Az Ige igazságának megtartását mélyíti és valósítja. Szóval a hit valóságát, mennyei reménységeinek tartalmát e világi elkötelezettségeinkben megtestesíti. Hogy az applikációban szóhoz jutó illusztrációnál még olyasmiről is szó van, amit Soltész Elemér így fejezett ki: „a hit nem lehet mentsége a tudatlanságnak”.

Az Evangélikus Világszövetség minneapolis-i gyűlésének tételei világosan figyelmeztetnek minket két veszélyre. Az egyik a tradicionális tételekben való megmerevedésről szól. A másik pedig arról, hogy az üdvöztető evangéliumot fel ne cseréljük valami modern világnézettel. Szabad azt a két tételt alkalmaznunk az illusztrációval kapcsolatos tematikára. Alkalmazásként talán azt mondhatjuk: el kell búcsúznunk minden idejét múlttól bibliainak és hitvallásosnak is mondható kifejezéseink egész mennyiségében. Ragaszkodnunk kell viszont bibliai és hitvallásos mondanivalónk valamennyi minőségéhez.

Így emeljük ki az illusztráció problémáját abból, mintha az valami apróság vagy aprólékosági kérdés lenne. Nem az! Hanem az Ige napi testet öltésének a problémája. Mindebből talán az is következik, hogy az illusztráció nem szellemi, még kevésbé érzelmi kérdés. Az illusztráció olyan teológiai probléma, mely nagyjából azt jelenti, hogy a textus ugyanúgy legyen érvényes mai életünk szemléleti formájában, mint ahogyan érvényes volt kora szemléleti formáiban. Világos, hogy a prédikációnak nem az a célja, ami, az ún. kultúrtudományokban, hogy tudniillik minden mindenáron érthető legyen az értelem számára. De a hit értelmében a prédikáció sem lehet más, mint érthető beszéd. Ehhez pedig az kell, hogy a prédikációnak legyen rendje, azaz logikája, bevezetése, felosztása, ágaztatása, célja, s főleg ne úgy legyen befejezése, hogy már régen befejezte, csak még éppen a végét nem találja. De az is kell, hogy a Biblia magyarázása abban az értelmességben is legyen „érthető”, amit rendeltetése abban jelöl ki, hogy Isten dolgait kutatjuk, és a körül sáfárkodunk.

Az előadottak értelmében tehát az illusztráció átöleli az ember egész felfogható és megragadható világát. Szellemi termékek és emberi. élmények, történeti emlékek és az egyéni múlt kincsei, a jövő elképzelései és a tudomány már ma elért eredményei, a legegyszerűbb napi dolgok és a legfenségesebb lelki alkotások, az ihletek sugallata és az egyszerű élet minden tartalma – kivéve a bármilyen szempontból botránkoztatót, útszélit és közönségest – szolgálókéanyul szegődhet abban az áldott munkában, amit így hívunk: applikáljuk a textust, azaz mondjuk, higgyük, éljük, valósítjuk a kijelentést ma.

2.2. Az illusztráció veszélye. Kell szólni az illusztráció veszélyéről is. A gyakorlatból mindenki tudja, hogy veszély, még pedig nagy veszély az, hogy megmarad az illusztráció, és nem marad meg az Ige. Arról ne beszéljünk, hogy sokszor illusztráció nélkül sem marad meg semmi. Nem az ilyen ún. apróbb veszélyekről kell most szólnunk. Az igazi veszély az antropocentrikus szemlélet. Ez abban áll, hogy az illusztráció sokszor úgy tűnik fel, mintha a prédikáció azt akarná, hogy az az ember művészi, szellemi, lelki mindennapi alkatának feleljen meg és ne Istennek és az Igének. Úgy is mondhatjuk, hogy az illusztráció legegységesebb veszélye az ún. vallásos öntudat ápolása, ami ellentétben áll a prédikáció elemi céljával, s ez a hit ébresztése és növelése.

Az antropocentrikus szemléletben az a veszély forog fenn, hogy az egész Írást a teológiai naturalis vonalára csúsztassuk át és az általános kijelentést fontosabbnak tartsuk, mint a különös kijelentést. Az illusztráció feltételezheti, mintha az általános kijelentést öncélúnak tartanánk, valami különálló „nagyság”-nak, vagy legjobb esetben a különös kijelentéssel együttfutónak. Pedig a helyes teológiai szemlélet az, hogy az általános kijelentést legfeljebb a különös kijelentést szolgáló, gondviselő keretének tarthatjuk. Ezt a veszélyt talán úgy lehet kikérülni, vagy legalább is minimalizálni, ha mindig élesen gondolunk az analogia entis és az analogia fidei problémájára. Nevezetesen arra, hogy a természeti világ dolgai nem lényegszerűen, csak hasonlatszerűen felelnek meg a természetfölötti világ dolgainak. És ezért az üdvösségtörténetben az ember nem a történettel, hanem az üdvvel megváltott. Azaz az üdv-történet központja: Krisztus nélkül nincs megváltás.

2.3. Helyes szekularizálás. Az illusztrációban figyelniünk kell arra a helyes szekularizálásra, amit a Biblia a példázatról mond, amit képes beszéd-módban, allegóriában, hasonlatban, költői beszédben, az emberi logika rendjében, kora természettudományában, földrajzában, folklórjában és annyi más mindenében elénk állít. Ez pedig az, hogy minden arra való, hogy Isten titkokat leplezzen le. Azaz kijelentsen, és minket ezzel a kijelentés ható és élő világába bevonjon. Amint a Bibliában minden közvetlen kijelentés, úgy nekünk a mi illusztrációs beszédünk közvetítésével kell jobban eljutni a közvetlenhez. Ez mindjárt azt is megmondja, hogy maga a beszéd-mód is illusztráció. Nem kell külön történet, elbeszélés vagy idézet okvetlenül ahhoz, hogy illusztratív beszéltünk. Nyelvünk „népszerűsége” a maga sajátos szemléleti formáiban egyénileg „népszerűsítője” lehet mindannak, ami „hítszerű”.

Az illusztrációban szó van arról, hogy amennyire erre Isten képességet és módot ad, szellemileg igyekezzünk átölelni az egész világot. Próbáljuk rabul ejteni az emberek figyelmét. Foglaljuk le gondolatvilágát. Ennél többről is szó van. Arról, hogy a fejlődő tudományban, történelemben a teremtés dolgai lepleződnek le, titkok válnak nyilvánosakká, s e a titkoknak a kibomlása nem kicsinyíti, sőt „nagyítja” Istent, és a kijelentés igazságát.

Mindebben persze a legfontosabb az, hogy az illusztráció nagyon szélesre ábrázolt mezejét ölelje át a Szentlélek életünkkel és beszédünkkel együtt bizonytságot tévő ereje. Ebben az esetben bizonyosan nem siklunk át a teológiai naturális emberi (még ha vallásos is az) öntudatot prédikáló álútjára. Egy illusztrációt hozunk fel az elmondottakra. A hit egyik legnehezebb tétele a test feltámadása. Ezt a páli kifejezést, hogy „lelki test” ma minden előző kornál jobban érthetjük. Amíg a testet „vaskos, nedves valaminek” fogták fel, az Isten világában élő emberi egyéniség zárt formája az örökélet, még inkább a feltámadás csodájaként nehezebben volt érthető. Ma az anyag – sugárzás. És a sugárzás is anyag. Ismeretes, hogy egyik a másikra kölcsönösen átváltoztatható. Ezzel együtt talán közelebb jöhet hozzánk a test örökkel való méltóságáról pl. az Ige, hogy az igazak fényleni fognak, mint a nap.

2.4. Spurgeon. Beszéltünk már valamit az illusztrációról, és többen hiányát érezhetik, hogy a legnagyobb illusztrálva beszélőről: Spurgeonról nem esett szó. Most is csak annyiban esik szó róla, hogy érzékeltetni próbáljuk azt, hogy az illusztráció kérdését igyekeztünk kiemelni Spurgeon szemléletéből. Nála ugyanis az illusztráció mintha az ember érzés-, akarat- és gondolkodásvilágának a megközelítése volna. Ezzel a kevés kritikával együtt azonban Spurgeon iránti tiszteletből, kölcsönösen kívánhatjuk mindnyájunknak azt, hogy bár olyan illusztris illusztrálókká válhatnánk, mint amilyen ő volt...

3. Összefoglalás

Az adott elvi, gyakorlati, történeti összefoglalást azzal fejezem be, hogy mivel a Biblia az élet könyve, az élet valamennyi múltbeli adatával, jelenbeli valóságával, jövőre vonatkozó elképzeléseivel illusztrálhatunk. És pedig azért, hogy valóban nagyok legyenek előttünk Isten nagyságos dolgai. A közönséggel kapcsolatos megszorításra azért kell ügyelnünk, mert ezek nem igen „nőttetik” a nagyságot. Jézus prédikáló módszerére vonatkozó bibliai ígét, hogy példázatokban beszélt, anélkül semmit, akaratlanul nem idéztem. Ugyanis Jézus még az analogia fidei alapján sem normatív ránk nézve úgy, mintha mi azt tehetnénk, amit a Megváltó tett.

Legfeljebb szerényen tudomásul vehetjük, hogy a Megváltó is kereste az étellel, korával való összefüggéseket. Ez nyilván fokozza a mi ilyen kötelezettségeinket.

4. Kiegészítő szó- és szövegmagyarázat⁴

4.1. Pneuma. Lehelet, fuvalom, szél, fúvás, lélekzés, láng, lobogás, belső tűz, lelkesedés, bátorság, erő. A szó jelentése kapcsolatban van az étellel, ami mozgás. A mozgás erőközvetítés is. Bizonyos mértékben jelenti a szél által való megtermékenyítést, láng, aminek fénye, lobogása, sőt ereje, erejében melege is van.

4.2. Dialektosz. Nyelv, amin beszélünk. A nyelv módja, ahogyan a szavakat kiejtjük. Beszélgetés, mely a nyelv különbözősége és a nyelv eltérései ellenére is a megértést szolgálja. A nyelv társadalmi és társasági érintkezés személyek között. Élő ember élő megnyilvánulása. A hang élet.

4.3. En tó onomati Jezu Krisztu tu Nazoraiu. Jézus földi neve, mennyei elnevezése, földrajzi kötöttsége együtt. A szahad mennyei úr konkrét a földön. A nevében való cselekvés a teljesség által való cselekvést jelenti. A név nem csupán külső jel, hanem belső,

⁴ Az Ap. Csel. 2-3. v. alapján, Alsóvadász, 1960. május 25.

meghatározó lényeg is. Nemcsak kifejezést nyer benne valami, hanem az ígélet testet is ölt. A megnevezett valósággal megjelenik.

4.4. Enupiadzó. Kitölt. Olyasmit is jelent, hogy az álom megvalósul. Amit az ember „megálmodhatott” Istenről, azt Isten mind ideadja az embernek. Amíg az ember álmodik Istenről, Isten betölti az emberi vágyat. Az ember és a föld üres edényébe önmagát tölti bele. Isten megjelenő teljessége a kitöltődés.

4.5. Kairoi anapszuxeos. A felüdülés ideje. Szent alkalom arra, hogy az ember újjá legyen. Olyan hűsítés, ami frissülést jelent. Isten nem lehűt, hanem felüdít. Nem elkedvetlenít, hanem bátorít. A bűn megbánása nem a bűnön való rágódásra, hanem a továbbhaladásra, a fejlődésre alkalom. Elfeledni és továbbmenni. Nem passzív „köldöknézés”, hanem aktív mozgalmasság, haladás, menetelés, sőt fejlődés a keresztyén élet.

4.6. Meditáció. Az Ap. Csel. 2. és 3. része Isten cselekedetétől az ember kötelességéig foglalja össze dolgokat. Isten cselekszik. Az ember megérti Istent. És megérti egymást. A nyelv nem a gondolat elleplezésének az eszköze, hanem az egy akaratra jutásé. Az ember prédikál, és csodákat tesz. Csodával van tele az ég és a föld. A földön a történelem és főleg a szenttörténet. Csodával van tele a feltámadás által születő új világ. Isten csodatétele és az ember kötelessége formálja újra a gyülekezeti életet. Átformálja. Isten erőt ad arra, hogy népe egységes, lelkileg összefüggő és anyagiilag is közösségi legyen. A csodatétel gyógyító hatalmat is jelent. A gyógyítás nem anyagi ellenszolgáltatásért történik, hanem az éppé váló ember érdekében. A csodákat nem az emberi kegyesség végzi el, hanem az Isten ereje. A mi kegyességünk lényege a megtérés és bűnbánat úgy, hogy ez megteremtse az Istennel való szövetségünket. Isten azzal áld meg, hogy bűneinkből kiemel a feltámadás hite által.

4.7. Vázlatok.

4.7.1. A Szentlélek mozgás. Isten mozgása. Isten nem álló, mozdulatlan, szoborszerű vagy kötömb. Isten fuvallat, az élet lehelle. Isten mozgása minket is mozgásba hoz. Nem lehetünk álló vagy megálló keresztyének. Emberek csudálkozhatnak rajtunk, de nekünk csak Isten nagyságos dolgain lehet csudálkoznunk. A beszéd nem elvászl, nem az egymástól való különbségre és idegenségre hívja fel a figyelmet, hanem az együvé tartozásra. A nyelv a megértés által összeköt.

4.7.2. Jézus élete, születés előtti állapota, földi tevékenysége, halála és feltámadása egyaránt szoros kapcsolatban van a Szentlélekkel. Jézus teljes élet, ezért jelentheti meg nekünk a Lélek által az élet teljességét. A Szentlélek nem választható el Jézustól és az egyháztól. A gyülekezet közösségi életében lesz mindennapi módon valóságos. A kitöltés szinte azt jelenti, hogy mi Szentlélekbe öltözünk, nem kiválóságainkkal, amik nincsenek, hanem bűneinkkel és megtérésre való állandó szándékunkkal. A bűnös ember élete s társadalma a gyülekezet.

4.7.3. Minden gyógyulás – csoda. Minden gyógyulás hálára indít és körelez. Minden gyógyulás erősít testileg és lelkileg. Minden gyógyulás arra való, hogy jobban dicsőítsük Istent.

4.7.4. Az épség, az egészség – öröm. Felüdülés az, ha megtehetjük, amit Isten parancsol. Isten leginkább azt akarja, hogy újjá legyen minden. Minket teljesen újjá a feltámadás által tesz.

BETHLENFALVY BÉLÁNÉ WIELAND MARICA

Szepesi tájképek – Farkasfalva

*Im Glück nicht jubeln, im Sturm nicht versagen,
Das unvermeidliche mit Würde tragen,
Das rechte tun, am schönen sich erfreuen,
Das Leben lieben und den Tod nicht scheuen,
An Gott und eine gütige Vorsehung glauben
Heisst dem Leben, heisst dem Tod sein bitteres rauben.¹*

Egy letűnő és soha vissza nem térő kor utolsó sugarai aranyozták be gyermekkoromat.² Mégsem jutott volna soha eszembe gyermekkori emlékeimet leírni, mert hiszen itt voltak a beszédes emlékek: a vadszőlővel befutott szepesi kúriák, a zöld gyepszőnyeg közepén álló fehér házak, az évszázados hársak és a viharokkal dacoló büszke fenyők. Ezek meséltek fiaimnak, mert ők még látták a mi szép Szepességünket. Ám azóta nagyot fordult a világ!³

Tető nélkül az ég felé merednek az ősi kúriák üszkös romjai. Az oszlopok összetörve hevernek a magas gizgazban, s ahol még állnak a házak, ott sem lehet reájuk ösmerni: iskola, bolt, kocsmá, falusi tanácsterem van egyikbe-másikba bezsúfolva, s a ház lelke örökre eltávozott onnan. S hová lettek a szepesi családok büszkeségei, az évszázados hársak és égbenyúló fenyők? Áldozatul estek egy primitív nép kapzsiságának és pusztító dühének. Hát nem volt, ki a sok pusztuló szépségnek védelmére kelt volna? Sajnos nem! Mert aki értette a fejszék alatt nyögő fák jajsavát, arra nem hallgatott senki. A többi jó szándékú ember pedig értetlenül nézte egy neki idegen kultúra pusztulását. A kertet felveri a gaz, kecskék és libák legelnek ott, ahol valamikor rózsák virítottak. Ez indított engem arra, hogy unokáimnak elmeséljem, milyen is volt a Szepesség régen, és végigvezessem őket ott, ahol jog szerint a hársak s fenyők alatt ők játszhatnának szőke és barna hajú rokon gyerekekkel.

Gyermekkoromban azt hittem, hogy az egész Szepesség a mi nagy családunk tulajdona, mert bárhová kocsiztunk, megnyíltak előttünk a kisebb-nagyobb kúriák kapui, és az ámbituson kedves, mosolygó arcú bácsik és nénik fogadtak bennünket, kik velem szemben is mindig külön kihangsúlyozták a rokonságot.

¹ A mottó jól tükrözi a szepesi nemes családok életfelfogását. Szabad prózai fordításban: *Jó sorsunkban nem ujjongani, viharban nem rettegni, az elkerülhetetlent méltósággal viselni, az igazat cselekedni, örülni a szépségnek, az életet szeretni és a haláltól nem félni, Istenben és a jószágos gondviselésben bízni: ez az, ami enyhíti az élet és a halál legkeserűbb veszteségeit.* (A Szerk.)

² A szerző

³ A visszaemlékezést a szerző 1952 novemberében írta. Másolta Wieland Adrienne 1953 áprilisában Hrabušićén (Káposztafalva). Elektronikus formára átmásolta és az illusztrációkat beszerkesztette Wieland Artúr 2008-ban. (A Szerk.)



A nagy ház Farkasfalván

Azt már nagyon kicsiny koromban tudtam, hogy Nagypapáé⁴ a gyönyörű farkasfalvi birtok, az én szememben felért egy kis királysággal, mert ennél szebbet el sem tudtam volna képzelni! Nagypapáé volt még: Márkusfalva, Domány és Lengyelfalva (Abaúj vm.) is. Lengyelfalván csak felnőtt koromban jártam, de az én szememben már gyermekkoromban fontos volt, mert onnan jött a zöld meg az érett dió és kosárszámra a gyönyörű kajszibarack. Úgy volt évek óta, hogy Abaújnádasdról küldték Aranka néniék (Kováts Gézáné Wieland Aranka) az óriás szemű cseresznyét és ősszel az ízes almát. Krassó-Szörényből, Zsaguzsénból, hol Nagymama nagybátyjának, Juhos Gyulának volt legendáshírű birtoka, a híres szilvaíz meg az aszalt szilva jött. Nagymama a kitűnő farkasfalvi brindzával viszonozta a küldeményeket, aminek nagy keletje volt rokon és baráti körben. Mivelhogy Nagypapa nagy híve volt Tisza Istvánnak, neki is küldött évente egy kis fabödön őszi brindzát. Erről jut eszembe, hogy én már tudtam a birtokok neveit, azok nagyságával azonban nem voltam tisztában, és emlékszem, hogy amikor Nagypapával az Orlov-hegyre vezető erdei fenyőfasoron ballagtunk, megkérdeztem tőle: „Ugye, akinek ezer holdja van, az nagyon gazdag?” Mire Nagypapa: „Bizony az!” Erre én lelkesen megállapítottam: „Tisza Istvánnak biztosan van ezer holdja!”

Most nem is erről akarok írni, de Farkasfalváról, a gyönyörű Farkasfalváról Nagypapák idejében. A falu maga egy ápolt kert benyomását tette. A kertet, parkot nem határolta kerítés. Minek is? Csak a behajtásnál és szemben, a nagy kert bejáratánál állt két-két oszlop, melyek tetején óriási agavék díszlettek. A virágos kert közepén állt a ház. Nagypapa szerint a régi épületrész Farkasfalva legrégebbi épülete, de külseje után ítélve a tizenkilencedik század elején „zopfstiel”-ben át lett alakítva. Ehhez az emeletes házhoz Nagypapa, amikor megnősült, hozzáépített egy magasföldszintes szárnyat, mely építészeti szempontból nem volt szerencsésnek mondható. A déli fronton volt két óriási terem, észak felé pedig voltak a hálószobák. Abban az időben még nem helyeztek olyan nagy súlyt arra, hogy naposak legyenek a lakószobák. Nagypapák csak nyaralni szoktak volt Farkasfalván, a telet Márkusfalván, majd Ákos bácsi házassága után Lőcsén töltötték. A farkasfalvi ház régi részében volt az ebédlő,

⁴ Wieland Artúr 1846–1921.

Barabás Miklós: Probstner Anna (1875)

melyből egy terrazzo padlójú előszobán át jutotunk az új nagy csillagparkettás nappaliba. Itt töltötték Nagypapák a nap legnagyobb részét. A bútorok az 1870-es, 80-as évekből származtak, és nem voltak szépek, de annál szebb volt a sok kép, mely a falakat díszítette.

Nagypapa íróasztala felett Nagymama Barabás Miklós által festett képe. Érdekes az ellentét a bájos, szép rózsabimbóhoz hasonló fiatalasszony, a sötétkék selyemruha és fekete csipkefátyol közt. Nagymama tizenhat éves volt, amikor Nagypapa egy sétatocsizás alkalmából megkérte, és arra a kérdésre: „*Willst Du meine Frau werden*”,⁵ azt felelte: „*Freilich*.”⁶ Fiatal házasságban Nagypapa képviselő volt, és Pesten laktak, ahol bizony elég nagy lábon éltek, fogatot tartottak stb. Abból az időből származik a kép. Amikor azonban Nagypapa édesapja, Wieland András meghalt, és



Nagymama betekintést nyert a vagyoni viszonyokba – melyek elég ziláltak voltak, mert Wieland András a farkasfalvi családi birtok mellé egyre másra vásárolta a birtokokat, és nagyobb kölcsönöket volt kénytelen felvenni –, az alig húsz éves gyermekasszony rögtön látta, hogyha meg akarja tartani gyermekei számára a birtokokat, szakítani kell a költséges pesti élettel, és a gazdálkodásnak kell szentelniük az életüket. Így is lett, mert a következő választ alkalmával Nagypapa már nem lépett fel képviselőnek.

De nézzük tovább a képeket! A kedélyes sarokdívány felett id. Probstner András és második felesége, Fuchs Mária Karolina empire ruhás portréi láthatók. Probstner András apja még egyszerű bányász, vájár volt, ki szerencsés véletlen folytán gazdag ezüst érre bukkant. Fia már Németországban bányászati főiskolát végzett, és elvette nemes Horváth Mária Anát, mely házasságból 1795 karácsonyán született fiuk, ifj. Probstner András. Id. Probstner András felesége korán elhunyt, s röviddel azután történt, hogy fia közölte vele, hogy el szeretné venni a szép Fuchs Mária Karolinát. Probstner András, ki akkor már gazdag bányatulajdonos és nagy vagyon ura volt, nem volt meglegedve fia választásával, mert vele kapcsolatban nagyra törő tervei voltak. Elküldte tehát egyévi külföldi tanulmányútra, hogy szerelmét elfelejtse. Milyen nagy lehetett ifj. Probstner András meglepetése, amikor egy év múlva hazatérve szép szerelmét mint édesapja feleségét látta viszont! Röviddel ezután elvette Fuchs Mária idősebb és kevésbé csinos nővérét, Amáliát, de ez a házasság nem volt boldog. Id. Probstner András (második) házasságából három leány: Aurélia, Apollónia, Angelika és egy fiú, Adolf származott. A szép és gazdag leányok kezéért versengtek a Szepesség legjobb családjainak fiai (Wieland, Kovács, Máriássy, Pfannschmidt). A Probstner család 1833-ban kapta a nemességet, s az újlublói és jakubjáni kincstári birtokokat mint *donatio mixta*.

⁵ „Akarsz a feleségem lenni?”

⁶ „Persze.”

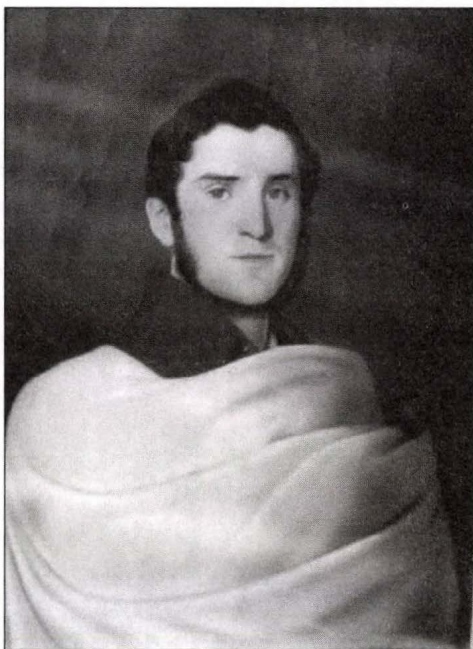
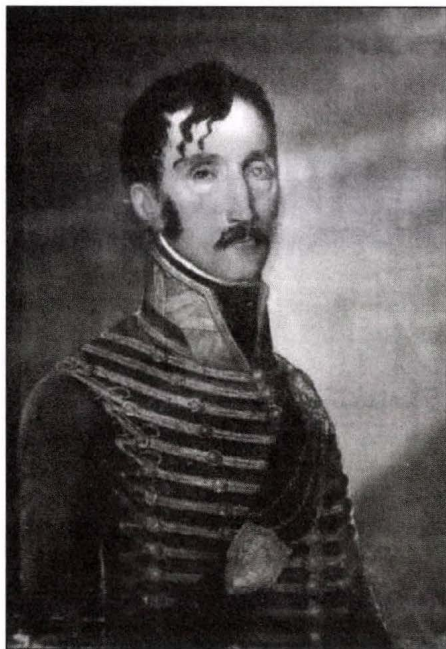


Idősebb Probstner András és második felesége, Fuchs Mária Karolina
JOZEF CZAUCZIK FESTMÉNYEI

A nappaliban nagyon nevezetes bútordarab a vasláda (képünkön), mely csak ritkán nyílik, és ilyenkor én is lélegzetviissafojtva állok előtte. Valamikor hadipénztár volt, mint a többi szepességi levéltárként szereplő vasláda, de ez sokkal díszesebb, színesebb, a kétfejű



sassal ékesített. Ezt a vasládát az irományokkal együtt később Ákos bácsi örökölte. 1944-ben Ákos bácsi a ládát biztonságosabb helyre, Prágába szállíttatta, azonban a raktárt ahol el volt helyezve, kirabolták, és a láda Vitkovicba került, ahol éppen az olvasztó kemencébe szállították, mint ócskavasat, amikor egy mérnök figyelmes lett a szép darabra, és az utolsó percben megmentette a pusztulástól. Az ő előzékenysége folytán került vissza a láda Ákos bácsihoz.



Wieland Mihály és Wieland Antal arcképe
JOZEF CZAUCZIK FESTMÉNYEI

A vasláda fölött látjuk Wieland Mihálymal, a mezőhegyesi ménesbirtok parancsnokának képét. A pipatőrium fölött Wieland Antal chevaux-legers egyenruhában Czaucziktól. Nagyon szép férfi. Wieland Antal feleségével, Spóner Lujzával az ábrahámfalvi kis birtokon gazdálkodott, és nagyon sok gyermekük volt. A kandalló felett van Glos Kálmán képe. Nagyapa cousinejának, Spóner Margitnak a férje. Ők építették annak idején a kissóczi házat, melyet később Kissóczy-Uhlárik Mátyás vett meg.

Most átmegyünk a szalonba, hogy a többi képet is megnézzük. Az ajtó és kandalló között van a legrégebbi portré; Wieland János pozsonyi tanácsnok tekint le reánk az aranyos rámából. Ismeretlen, de kitűnő festő munkája, aki Wieland János markáns és eszes fejét remekül tudta visszaadni. Keskeny ajkai és a sok-sok ránc egy hosszú élet sok eredményéről, de sok csalódásáról is beszél. Öltözete: zöld selyem házikabát, a fején vörös doge sapka a velencei doge-ékhoz teszi hasonlóvá, és ezt a hasonlóságot az arc típusa teszi feltűnőbbé, mely bármely Dandolo vagy Vernier lehetne. Hogy a festő ezt a hasonlóságot felfedezte és kiértékelte, bizonyítja, hogy ez a legjobb farkasfalvi kép! Wieland János memoírjai, melyeket röviddel halála előtt jegyzett fel Vati⁷ íróasztalában találhatóak. Két fia visszament Németországba és János fia feleségével Várady Szakmáry Barbarával Farkasfalván telepedett meg.

Most pedig vessük le saruinkat, és tekintsünk kellő tisztelettel a család büszkeségének báró Wieland György tábornoknak Párizsban készült portréjára! Wieland György Wieland

⁷ Vati, azaz a német Vater (apa) becézett alakja, magyarul kb. „Api”.



Balra: Wieland János Mihály pozsonyi tanácsnok 1765-ben

Jobbra: Bárá Wieland György altábornagy Párizsban készült, üvegre festett portréja

János és Várady Szakmáry Barbara fia egyike a Szepesség három híres katonájának a napóleoni háborúkból. A másik kettő: báró Máriássy András tábornok és krajovai és topolyai báró Kray Pál. Mindhárman a Mária Terézia rend tulajdonosai. Wieland György Aspernnél véghezvitt merész huszártakjáiért kapta a Mária Terézia-rendet, és néhány nappal később a hollabrunni csatában újból kitüntette magát. Napóleon leveretése után részt vett a párizsi bevonulásban.

Nagyapa említette, hogy abban az időben egy Sacher nevű farkasfalvi fiú szerepelt nála mint szakácsinas. Évek multával ő találta fel a Sacher-tortát, és alapította az európai hírnévű szakács- és hotelier dinasztiaát. Wieland György 1831-ben altábornagy lett, és 1832-ben a kilences huszárezred tulajdonosa. Később ezredének tulajdonosa I. Miklós cár lett, és ő lett a másodtulajdonos. I. Miklós cár és I. Ferenc császár találkozásáról, melyen Wieland generális is részt vett, kiadott orosz és német nyelvű emléklapot adtak ki, Farkasfalván az úgynevezett kamena-házában függött. 1838-ban nyugdíjba ment, miután 57 évig szolgált királyának és hazájának. Nyugalmának éveit nyáron Farkasfalván, télen Késmárkon töltötte kedvenc unokahúga Badányi Józsefné sz. Doloviczényi Babette házában, aki nagybátyjának háztartását vezette, és sokat volt kénytelen eltűnni az öregúr diktatórikus természete miatt.

Podmaniczky Frigyes báró abban az időben így ír róla: „Késmárk legtekintélyesebb személyisége akkoron br. Wieland tábornok volt – valódi hamisítatlan huszáralak, amilyenek régi időkben még láthatók voltak – míg jelenleg végképp letűntek az élők sorából. Bárá Wieland agg-



Wieland András (1844) és felesége, Probstner Aurélia (1844)
JOZEF CZAUCZIK PORTREI

kora dacára büszke tartású, középnyagyságú, szikár, de csontos termetével, éles metszésű sasorral, mely alatt hófehér hajzata dacára koromfekete, fényesre kipederített bajusz büszkélkedett, a magyar lovastiszt valódi mintaképét mutatá, kivált mikor ünnepélyek alkalmával a Miklós cár nevét viselő huszárezred – melynek másodtulajdonosa volt – fényes egyenruhájában jelent meg. Báró Wieland unokaöccse, Badányi Mátyás nekem jogásztársam, gyakran elvitt a szomszédba édesanyjához, aki nagybátyjának – az asperni hősnek – háztartását vezette. Ilyenkor aztán szívesen elmesélte körülményesen, mint tette magát érdemessé Aspernnél a Terézia-keresztre, s abból kifolyólag a báróságra. Ama nevezetes csata alkalmával már két lovát lőtték ki alatta, amidőn törzstrombitásának kitűnő sűrű csatalovára volt kénytelen felülhúzni megmaradt ezrede élén. A golyózápornak folyton kitérve várta, várta az alkalmas pillanatot egy határozó támadás megtétele által döntőleg hathatni a csata kimenetelére. A kevéssel azután kínálkozó alkalom helyesen volt kiszemelve, mert huszárai élén az ellenség oldalszárnyának intézve erőteljes, bátor és elhatározó támadást – elnyerte a Terézia-endet és a báróságot. Ahányszor az öregúr ezeket mesélte, mindannyiszor felmelegedett s szinte megifjodott: katonaviselt ember mind egyforma, mindent képes feledni, csak a csatamezőn szerzett babérjait soha!

A generálisnak, ahogy őt a családban neveztük, nyugalmanak éveiben is volt adjután-sa Görgey Gusztáv személyében, mivelhogy mint ezredtulajdonos továbbra is a hadsereg aktív tagjaként szerepelt. A generálisnak a párizsi képen kívül több kisméretű portréját ösmerem. Farkasfalván is volt egy, s egy másikat Badányi Nóra néni ajándékozott Apám-nak stb., stb. E sok kép, továbbá egy óriás méretű vörösfenyőszekrény után ítélve, mely a



Barabás Miklós: Wieland Aranka (1882)



Jozef Czauczik: Probstner Angéla (1839)

Badányi-házban még most is látható, s mely szekrény kizárólag a rengeteg uniformis számúra készült, már gyerekkoromban arra következtettem, hogy Wieland Györgynek is emberi gyöngéje a hiúság lehetett.

De úgy veszem észre, hogy nagyon sokáig időztünk a generális portréja előtt, menjünk tovább, és lássuk csak, kit ábrázol két életnagyságú térdkép, melynek mestere Czauczik, a Probstner család házi festője. Wieland Andrást és feleségét, újlublói és jakubjáni Probstner Auréliát, ki utóbbi a negyvenes évek divatja szerint sötétkék magyaros bársonypruszlikban és halványszürke tafota szoknyában van megörökítve, míg dédapám mint tipikus biedermeier úr, lilakötésű könyvvel kezében. Hogy Wieland András vetette meg a család vagyoni alapjait, arról már írtam, de meg kell még említenem, hogy úgy a farkasfalvi, mint a márkusfalvi kertet is ő létesítette úgyszólván a semmiből, azaz a jó cipser takarékoság elvéhez híven Farkasfalván egy terméketlen mocsár, Márkusfalván pedig a Hernád árterületén.

A két dédszülő mellett lóg Wieland Andrásné nővérének Probstner Angelikának portréja, ugyancsak Czaucziktól. Probstner Angelikának első férje Pfannschmidt Rudolf volt, második férje Máriássy Ferenc. Angelika mint Diána van ábrázolva bordoux vadásruhában. (Férjének képe stilizált zöld bársony vadásruhában Lőcsén van Zsedényiéknel). Tovább egy bájos, szőke hajú kislány életnagyságú képében gyönyörködhetünk. Barabás Miklós festette Aranka nénit, (Kováts Gézáné) hatéves korában, világoskék ruhában. A képet Nagymama halála után Aranka néni kapta és most Nádasdon van.⁸

⁸ Jelenleg a betleri Andrásy kastélymúzeum egyik szalonjában látható.

Jozef Czauczik: Wieland Artúr (1851)

Szándékosan hagytam Nagyapa képét utoljára, mert ő róla szeretnék legtöbbet írni. A képet Czauczik festette, és Nagyapát öt éves korában mutatja bordeaux kabátban fehér pantallonnal. Mellette egy nagy újfundlandi kutya, mely nevezetes állat herceg Bretzenheim sárospataki tenyészetéből származott. Nagyapának volt egy nővére, Ilona, aki kicsi korában meghalt, s azóta babonából a Wieland családban is átvették a Probstnereknél dívó „A” betűs keresztneveket. Nagyapa tehát mint egyetlen gyerek nőtt fel a széltől is óva, nagyon kényeztetve. Akkor szokta meg, hogy inas öltöztesse, és később, ha nem utazott vele inas vagy hajdú, Nagymama kísérte el, hogy az öltözködésnél, kicsomagolásnál, becsomagolásnál segítsen. Különösen fontos volt ez a díszmagyarnál. Nagyapa otthon tanult nevelőktől. Tíz éves korában



történt, hogy lőcsei házukban – mely a mostani reálgymnázium helyén állt – szolt a csengő. A szülők nem voltak otthon, és a személyzet, úgy látszik, nem hallotta a csengetést, amiért a nevelő Nagyapát küldte ajtót nyitni. Probstner Arthurék szolgája állt az ajtó előtt azzal az üzenettel, hogy Probstner Arthuréknak kisleányuk született: Anna. Nagyapa, aki nem szívesen ment ki ajtót nyitni, „Čo mi do toho”⁹ felkiáltással csapta be az ajtót, nem sejtve, hogy ez a kislány mily fontos szerepet játszik majd életében. Aurélia dédmama igen büszke volt fiacskájának észbeli tehetségére, hiába mondta Triodeon bácsi, Nagyapa keresztapja: „Aus den Wunderkindern Werden immer die grössten Esel”.¹⁰ Ez akkor lehetett, amikor a kis kékszemű fiúcska anyja kérdésére, hogy mi szeretne lenni, ha felnő, azt felelte: „Főispán!” Elképzelhetetlen kívánság volt ez akkoriban, mert a Csákyak „Szepes vármegye örökös főispánjai” lévén, mindég a család egyik tagja ült a főispáni székben. Ezért Aurélia dédmama meg is mondta: „Az nem lehetsz, fiacskám, de ha jól tanulsz, alispán lehet belőled.” Nagyapa tehát jól tanult. De korán elhunyt anyja nem láthatta fiának fejlődését, nem élhette meg fiának főispánságát.

Középiskoláinak utolsó éveit Késmárkon végezte, és ott kötött sűrű tartó barátságot Bethlenfalvy Antallal, későbbi apósommal és Flittner Frigyessel, az osztrák-magyar bank kormányzójával. Később Zürichbe ment, ahol jogot hallgatott. Édesapja, Wieland András másodszer is megnősült és elvette jamniki Jony Máriát. Nagyapa szerette és dicsérte mostohaanyját, aki jó volt hozzá.

⁹ „Mi közöm hozzá?”

¹⁰ „A csodagyerekekből lesznek a legnagyobb szamarak”.



Wieland Artúrné Probstner Anna

Múltak az évek, és a szepesi anyák és leányok mind nagyobb érdeklődéssel figyelték, kinek sikerül Wieland Arthurt, az egyetlen fiút és nagy partit megkaparintani. Nagyapa volt Nógrádban is háztűznézőben, de az ottani „oben hui unten fui”¹¹ viszonyok nem tetszettek neki és menyasszony nélkül jött vissza. Ebben az időben történt, hogy Lőcsén jelmezbált rendeztek, melyen a szép szepesi lányok virágkosztümben készültek megjelenni. Nagyapa bál előtt egy anonym levelet kapott, melyben az állt: „Nimm die schönste, nimm die Rose (Görgey Mária, aki tényleg gyönyörű éjfélete szépség volt) solltest Du Dich aber für eine andere Blume entscheiden, so sei klug und lass Dich nicht aufs Warten ein!”¹² A másik virág, akiről szó van, Badányi Ida, pipacs, aki még nagyon fiatal, 15 éves, de nagyon temperamentumos kislány volt. Nagyapa akkor a vadrózsa, Probstner Anna mellett döntött, és hogy választása szerencsés volt, azt bizonyítja negyvennyolc évig tartó nagyon boldog házassága.

Nagyapa és Nagymama egészen különböző természetűek voltak, de tulajdonságaik szerencsésen egészítették ki egymást. Nagyapa legkiemelkedőbb tulajdonsága a szívjóság volt. Gyermekeit sem büntetni, sem valamire kényszeríteni nem tudta soha. Nagy esze és kitűnő memóriája folytán jól vezette gazdaságát, mint később a megyét. E jó és sok szerencsés tulajdonsága mellett talán csak egy hibája volt: kényelemszeretete. Nagymama észlény volt, a fáradhatatlan energia és erély megtestesülése. Soha egy pillanatig nem ült tétlenül. Ő vezette a gazdasági könyveket és intézte az üzleti levelezést. Leveleit „Buchhalter Marz” álnév alatt írta szokott erélyes stílusában. Nagyapa egyszer a következő levelet kapta: „Verständigen Sie Ihren Buchhalter, dass man mit einer grossen Firma nicht in diesem Ton korrespondieren kann.”¹³ Nagymamám, aki értette a tréfát, jót nevetett ezen a levélen, és büszkén mesélte el mindenkinek.

Nagymama délelőtt a háztartásban és a gazdaságban tevékenykedett. Utánanézett mindennek, és miután minden érdekelte, hamar meglátta a mulasztásokat és hanyagságokat. Csak az volt a hiba, hogy ilyenkor csak úgy tudta elképzelni a gazdálkodást, ha az illető bűnöst, legyen az intéző vagy kocsis, nevelőnő vagy szolgáló, alaposan leszidta. Gyakran kellett Nagyapának néhány barátságos szóval lecsendesíteni a méltán felháborodott alkalmazottat, és csitítani Nagymamát. Régen a cselédség hierarchiájában az utolsó volt a kályhafűtő, a „pecuch”, mert a szakácsnőtől a szolgálóig mindenki parancsolt neki. Ha

¹¹ Német közmondás, magyar jelentése kb. „fent huj, lent pfuj”.

¹² „Válaszd a legszebbet, válaszd a rózsát! Ha egy másik virág mellett döntesz, légy okos, ne várakozz!”

¹³ „Értesse meg a könyvelőjével, hogy egy nagy céggel nem levelezhet ilyen hangnemben.”

tehát Nagymama úgy érezte, hogy valamely kívánságát nem teljesítették úgy, ahogy azt királynői mivoltában elképzelte, felháborodva nyitott be Nagyapához ezekkel a szavakkal: „Én vagyok már utolsó ebben a házban, már a pecuchnak is több szava van mint nekem!”

Most menjünk végig a régi házban is. A szalonból nyílik a kameňa hiža, azaz előszoba, ahonnan a bolthajtásos ebédlőbe jutunk. Az ebédlőt kívülről kellett fűteni, de ez a fűtés az én időmben már nem nagyon működött. Az ebédlőből egy sötét előszobán át a lépcsőházba jutunk, ahonnan lépcső visz fel az emeletre. Az emeleti frontban gyerekkoromban három vendégszoba volt, melyek mind naposak és igen kedvesek voltak. Ezek között a legnaposabb az ún. „iskola”, Apám és testvérei tanulószobája. A lépcsővel szemben a boltíves behajtás, azaz „duffart” felett van egy kicsi szobácska. Régen ott lakott Wieland Andráshé névére, Bábi néni, aki olyan öreg lett, hogy Apám és többi idősebb testvére még ismerték gyerekkorukban. Bábi néni ajándékozta Dédmamámnak fia születése alkalmából azt a gyönyörű, aranyszínű, árvácska girlandos altwien csészét, melyet később Andrea néni kapott, és mely az ostrom alatt elveszett, mint annyi sok más családi kincs. Soha sem láttam ennél szebbet! A lépcsőfeljárattól balra volt a „felsőspájz”, álmaim birodalma, a lomtár. Boldog voltam, ha Nagymamával ott lehettem, és divatjamúlt ruhákat próbálhattam. Ez mindig balsikerrel végződött, mert nem volt darázsderekam. Később elsárgult levelek, régi fényképek és képeslapok között kutattam. Ott találtam Andrea néni piros vászonba kötött naplóinak első és második kötetét, és annyira elmerültem az izgalmas érdekes olvasmányba, hogy mindig túl korán hangzott Nagymama hívó szava: „Megyünk le!”

A felső spájz alatt volt az alsó, rendes spájz. Ez régen Dédanyám hálószobája volt, és itt született Nagyapa. A mostani hálószobák, mint mondtam, az új traktusban vannak. Sorban: az én szobám, Nagyapák hálója, Andrea néni fehér-rózsaszín leányszobája és az utolsó a telefonszoba. A telefonszobában a telefonon kívül – amelytől féltem – függött a nagy családja rajza, Kőszeghy Elemér bácsi műve. Ha arra mentem, és nem volt sürgősebb dolgom, felmáztam egy székre vagy az asztalra, hogy mindeneke előtt apámat és magamat keressem meg rajta. Nagyapa mesélte, hogy családunk Württembergből származott, honnan a „cuius regio eius religio”¹⁴ elv miatt kénytelen volt kivándorolni. Már akkor német nemességük volt. Onnan Ausztriába vetette a sors, hol szintén nem sokáig volt maradásuk, mert ott is megkezdődött a vallásüldözés. Ausztriában nem maradt utánuk más emlék, mint egy sírkő a kremsi templomban, melyen a „német” Wieland címer látható. A címerpajzsot rézsútos szelemen osztja ketté, benne három vaddisznó fej, a sarkokon egy piros és egy fehér rózsza. Ausztriából jövet Pozsonyban telepedtek meg, és miután az atya Wieland meghalt, özvegy Magnus (Nagy) Anna magyar nemességet kért és kapott fia számára 1636-ban. Az új címerbe átvették a vadkanfejeket és a rózsákat, és azt kiegészítették az akkori kor heraldikai divatjának megfelelően. Wieland és felesége, Magnus Anna fia volt Wieland János Mihály, kinek képéről már előbb volt szó.

A verandáról élénk diskurzus hallatszik. Ott ül Nagymama, vele szemben Nagyapa és Berci bácsi, aki Farkasfalván gazdálkodik. Nagymama ilyenkor délután kocsisoknak, béreseknek köt puha tarka pamutból érmelegítőket, vagy a gazdaságban felnövő gyerekeknek kendőket, ruháskákat. Ahogy szaporodnak az unokák, egyre több kis harisnya kell nekik,

¹⁴ „Akié a föld, azé a vallás”, azaz a tartomány (regio) urának vallását (religio) kell követniük az ott élőknek.

s a kötöttük egy percig sem pihennek. A veranda csupa virág. Nagymama széke mögött egy örökzöld növényekből összeállított csoport. Az elülső sarkokban lépcsőzetes állványokon hol rózsaszín, hol vörös, de mindég egyszínű pelargoniumok díszlenek. A verandáról gyönyörű tájkép tárul elénk: az egybefolyó zöld gyepszőnyeg nem is érzékelteti, hogy közben országút is van. A veranda előtt kristálytisza vízű magas szökőkút. A gyepszőnyeg virágpartik tarkítják, kedves, régimódi virágokkal. S ahová a szem ellát, magas facsoportok keretezik a képet. A verandáról levezető lépcső két oldalán égetett agyagvázákban százéves agávék, a veranda alatti sarkokban üvegházi növények magasság szerint kiülterve, már csak a jó illatú verbéniaakra és heliotropokra emlékszem. Itt, a verandán reggeliztünk mindég Nagymamával, mert csak Nagyapa kapott nagyon korán ágyban reggelit, tekintettel arra, hogy bármennyire szelídlelkű és szívű ember volt egyébként, reggeli előtt nem volt tanácsos vele találkozni, vagy pláne kérdezni valamit, mert akkor olyan volt, mint egy bőszi oroszlán a szivar miatt, mely csak reggeli után ízlett neki.

Az uzsonnát, ha csak az idő engedte, a nagy fenyőfák alatt szerettük. Az egyenes törzsű lucfenyőkre oly jó volt felnézni, égbenyúló oszlopokra emlékeztettek. A sötét fenyők alatt egy fehérlevelű juhar. És bele lehet nézni a szökő víz sugar ezernyi apró gyémánthoz hasonló cseppjébe. A régi ház sarkán nagyapa büszkesége, az évszázados hárs, valószínűleg egyidős a házzal. Belül már korhadt, de azért vígan hajt, és ha virágzik, tele vannak illattal az emeleti szobák. Én azt hiszem, hogy az az élő családfa, és az volt az érzésem, hogy Nagyapa is annak tartja; a család életeréje szimbólumának...

Nem messze a hártól két óriási vastagtörzsű nyárfa. Az egyikén kis harang. Ezzel hívták haza az erdön-mezőn kóborló gyerekeket, hogy pontosan jelenjenek meg az ebédén. Büszkén jelenthetem, hogy még engem is hívott a kis harang, mert nem jöttem haza pontosan, de akkor ész nélkül szedtem a lábamat, mert volt haddelhadd, ha megkéstem. A nyárfától balra csinos fahíd vezet át egy kicsi patakon. A híddal szemben kicsi régi magtár – most lomtár – s a hozzá tartozó réttel Goldpergerovecnek hívták. Valószínűleg még Mauksch örökségből származott, és Goldperger Imréné sz. Sponer Ludmilla cserélte el commasatio¹⁵ alkalmával a betlenfalvi erdőben fekvő ún. Zug erdőért. A magtártól orgonabokrok között visz az ösvény, míg egyszer csak elfogynak a bokrok és... Nem! Itt nem lehet továbbmenni: néhány lépésre balra a drótkerítés mögött borzas csikófejek kandikálnak. Ez Nagyapa híres muraközi lótenyészetének szépreményű ifjúsága. Gyorsan fűcsonókat tépek, és bedugom a rácsba, honnan az ügyesebbek kibájlják.

Néhány lépéssel odébb áll a franciatető, sárga, zöldablakos ház, a faragott kőkeretes ablakokon szép vasráccsal. Itt a magas kőrisfák szép csoportja alatt érem utol Berci bácsit, ki éppen hazafelé megy, mert Berci bácsinak külön háza van. Néhány kőlépcső vezet a bejáráshoz, mely fölött a Wieland és Szakmáry címer, a J. V. és B. S. betűk, továbbá az évszám tudatják, hogy ezt a házat az első Farkasfalván megtelepedett Wieland János és felesége Várady Szakmáry Borbála építették 1764-ben. A múlt században dédapa öccse Wieland Sándor lakott itt az áldott lelkű jó Wieland Rózával, aki egyszersmind unokahúga is volt férjének, egyike Wieland Antal sok gyermekének. Wieland Sándoréknak nem volt gyermekük, a vakáció alatt házuk mégis hangos volt az ott nyaraló fiatalság vidám zajától, mert Róza néni

¹⁵ kommasszáció: birtokrendezés, összevonással, cserével; tagosítás

A franciatetős ház Farkasfalván
KŐSZEGHY-WINKLER ELEMÉR FESTMÉNYE

testvéreinek gyermekeit maga köré gyűjtötte. Ott nyaralt Kőszeghy-Winkler Elemér is, ki művészi karikatúrákban örökítette meg a két ház fiatalságának humoros élményeit és a legfiatalabb, nagyon elkényeztetett Bini nagybátyám fantasztikus elképzeléseit. (Skót királyi álmát.) Sándor bácsi és Róza néni halála után a sok örököstől Nagyapa vásárolta meg a házat a hozzá tartozó birtokkal. Gyermekkoromban csak Berci bácsi lakott egyedül a kedves régi házban. A ház és a kert csipkerózsika álmát aludta, és csak akkor ébredt fel, amikor Berci bácsi felesége, Licy sógornőm lépett a házba, hogy a ház lelkét új életre keltse, és a boltíves, vastag falú szobákból puha meleg otthont teremtsen.



Itt az ideje, hogy Farkasfalva legfőbb látványosságával, a parkkal, azaz a nagykerttel ösmertessem meg azokat, akik már nem láthatták teljes szépségében. Nagyapa mindennap végigjárta a nagykertet, hogy a tóparton álló padon megpihenve gyönyörködjék a tó sima tükrében. Én rendszerint Nagymamához csatlakoztam, aki reggeli és uzsonna után ment végig a kerten, és kiskapával irtotta az itt-ott feltörő gatz. A tóhoz három út vezetett. Én, ha szabad volt választanom, a jobb felé kanyarodó utat részesítettem előnyben, mert az volt a leghosszabb. Elvezetett a „vörös ház” és a hajdani, ekkor már fűvel benőtt tenispálya mellett, ahonnan jól lehetett látni a három törzsre oszló vastag ezüst nyárt, melynek nem nagyon magas elágazásához még az én ügyetlenségem mellett is fel tudtam mászni. Ez volt az én „váram” s ott ösmerkedtünk meg kedves barátnőmmel, Hoepfner Verával együtt May Károly végtelenül izgalmas történeteivel. Ezt csak azért említem, mert valahányszor látom ennek a fának a roncsait, nem tudok elmenni mellette egy kis háláérzet nélkül, mely megtölti szívemet Nagyszüleim iránt, kik oly széppé tudták varázsolni gyermekéveimet. Most fehértörzsű nyírfák csoportját és egy kis hidat elhagyva sűrű bokrok közt kell átmennünk, hogy hirtelen elénk táruljon a tó, melynek az a különlegessége, hogy befolyása nem, csak kifolyása van, mert a tó fenekén lévő forrásokból táplálkozik. Wieland Andrásnak volt az a kitűnő ötlete, hogy a forrásokat felhasználva tavat létesítsen. A tavat két részre osztja egy kis sziget, melyet magasan ívelő híd köt össze a szárazfölddel. A híd íve oly magas, hogy alatta el lehet evezni. A kis szigeten van egy kőbe foglalt kút, honnan minden délben s minden este az ivóvizet hozzák. Ha jó idő készül, akkor a tó nagyobbik fele kristálytisztá, mert a szél a kisebbik felébe fújja a leveleket, míg ellenben, ha eső készül, a másik részben lehet gyönyörködni, annál is inkább, mert ott tükröződik a vízben a „fehér ház” egy görög stílusban még Wieland András által épített oszlopos kerti lak, hol régen Nagyapa nevelője lakott. Mielőtt azonban arra mennénk, fel a partnak visz utunk a vörösfenyő erdőcskébe.

A „Fehér ház” a parkban, a tónál

Itt a kert legmagasabb helyén van a „máglya” ahová Nagymamával a szél törte gallyakat szoktuk vinni. Nagyon buzgón szedegettem séta közben a gallyakat, mert ha Nagymama már elég nagynak találta a máglyát, akkor krumplisütéssel ünnepeltünk. A fehér ház mögött vannak a családi sírok. Abban az időben még békén pihenhetek a fáradt vándorok a fenyők árnyékában, és örök álmukat nem zavarta meg fejszék csattogása, vagy oly kapzsi emberek, kiknek nem volt elég a két földreformkor kapott 1300 hold, s még a halottaktól is sajnálják azt a kis földdarabkát, s ott legeltetik barmaikat.

A síroktól virágos réten át víz utunk a kerten túl fekvő majorhoz. Ezt Wieland András építtette s a nép humora elnevezte „Vydumaneč”-nek.¹⁶ A majortól az erdő felé víz az út.

Ugyan mi lehet az a négy kis tetőcske az út mentén? Ezek a források, melyeknek vize erdei fenyő csöveken vezetve táplálja a szökőkutat, fürdőszobát, szeszgyárat és tejhűtőt. Innen jól láthatjuk a források felett elterülő erdős hegyeket. A legmagasabb, a középső az Orlov 800 m magas. Tőle balra a Mlinisko és jobbra az Ador-erdő, melyet azért hívnak így, mert egyidős apámmal. Az Orlov és Ador-erdő között víz az út Horanskára. Régen ott falu volt, és még látszanak egy kápolna romjai. Most a bacsó és a juhok birodalma.

Alaposan elfáradtunk a kapálásban és gallygyűjtésben, pedig még a zöldségeskertbe is kellene menni, mert a kertészt sem jó nagyon magára hagyni. A zöldségesnek gyönyörű fekete szétomló földje volt, és remekül nőtt benne minden. Négy táblája ribizlivel szegélyezett utakkal elválasztva rendes és áttekinthető volt. A kertészháztól nem messze volt az üvegház, s onnan már csak néhány lépés a sátort képző szomorú kőrisfa, mely alatt nagy kőlapú asztal áll. Szintén Wieland András alkotása, ki ezt a kőlapot a szigeten lévő kút alá jára szánta, de miután akkor a víz nem tört fel, idehelyezte. Szinte hihetetlen elgondolni, hogy valamikor itt állt a farkasfalvi templom, de egy felhőszakadás annyira megduzzasztotta az ártatlan kinézésű, „kacsaúszató” patakot, hogy hömpölygő piszkos áradata elvitte az egész templomot, és csak a gyönyörű gótikus főoltár maradt meg, melyet aztán a dombon álló templomba vittek át.

A zöldségesen túl piros cseréptetős, fehérre meszelt házikó. Ez volt a „korcsma”. Ezt építtette át Apám 1920-ban, s idehozta második feleségét, a szép Bethlenfalvy Klárát. Ez azonban sokkal később volt! Most még Nagymamával járom a kert útjait, és elkísérem őt ide-oda, ahol valamit dolgoznak. A régi szepességi háziasszonyok maguk ellenőrizték a nagymosást, és Nagymama is négy mosónőjével együtt mosott reggeltől délig. Mi sem természetesebb, minthogy ez nagy vízfröcsköléssel járt, s én is mindég ott lábatlankodtam. Mi-



¹⁶ „Elmélkedő”, dolgok kigondolására alkalmas hely.

vel Nagymama, mint mindent, ezt is szokott temperamentumával csinálta, mire délben átöltözni mentünk, mindketten csuromvizesek voltunk, s utunkat vízcseppek jelezték.

A „nagyház” mögött volt a gazdasági udvar, melynek legszebb része a tehénistálló. Nagyapa pinzgauai tenyészállatokat maga vásárolt és importált Ausztriából, és évtizedek folytán gyönyörű sötétvörös-fehérfoltos teheneket és bikákat tenyésztett ki. Teőke Bélának, ki Andrea néni iránt érdeklődve jött háztűznézőbe, azt a kijelentését, hogy Wieland Arthur sem lányt sem bikát nem tud nevelni, Nagyapa nagyon rossz néven vette. Mert azt még elviselte volna, hogy leányt nem tud nevelni, de bikát...!! Nagymama minden hónap elején csinált próbafejést, és én, mihelyt számokat tudtam írni, nagy passzióval írtam Nagymama bemondása szerint a litereket, csodálkozva, hogy legjobb tehén mindég az „utánfejés”. A nagyudvarban volt a szeszyár, a tehénistálló, a tejkamra, az ököristálló és lóistálló az anyakancák boxaival. A mén is boxban volt. Abban az időben egy hatalmas, aranyszőrű, fehérsörényű ménünk volt, a Goldi, mely a jól megrakott takarmányos szekert egymaga húzta. A lovak és ökrök egy része a Wieland Sándor-féle udvarban volt elhelyezve. Az udvarok mögött húzódtak a csűrök.

Minden nyáron kirándultunk szekéren a Nagy-erdőbe. Előálltak tehát a fehér, kajla szarvú magyar ökrök a nagy létrás szekérrel, felpakolták a kosarakban elkészített elemőzsiát, párnákat raktak Nagyapa és a kényesebb vendégek részére, és a kisudvaron át kidöcögünk. Azért mondtam, hogy Nagy-erdőbe, mert túl a mi határunkon csatlakoztak a lőcsei erdők, melyek talán egész Lengyelországig elhúzódtak.

Nyáron a két legnagyobb ünnep Nagymama névnapija (július 26-án) és Nagyapa születésnapja (szeptember 10-én) volt. Már napokkal előbb sürgött-forgott a személyzet, hogy minden ragyogjon. Nagymama pedig mint hadvezér az íróasztal mellől rendezte csapategységeit: „Elhozta a cigány a rákokat?” „Hogyne, már a pincében hűsülnek a csallánban.” „Mi van a lazaccal?” „Mattyasovszky Boldi gratulált, és említette, hogy gondja lesz rá.” „A tejes ne feledje elhozni a marhapecsenyét!” „Le kell vágni a kacsákat, a csirkéket.” Utolsó nap bement valaki Késmárkra, és elhozta Prandl cukrászmester remekét, az óriás, díszes spanyolszél-tortát. És a borok? Nagyapa csak könnyű asztali bort ivott, de ilyenkor előkerült a pincéből a pecsenyebor: a szamorodni és a torta mellé, koccintani, az italok királya, a tokaji aszú. Így folyt a készülődés.

Megérkezett Aranka néni Nádasdról férjével, Kováts Gézával, két leányával, Piroskával és Klottival. Azután végre elérkezett a nagy nap! Reggel behozták a kertész remekét: gömbölyű papírmándzsóba merevített bukétát. Ezzel mentem gratulálni, de Nagymama legkisebb gondja is nagyobb volt, mint az én gratulációm. Nagyapa pedig dehogy kínoztak volna unokáját versfelmondással vagy valami hasonlóval. Tizenegy óra tájt lehetett öltözködni, és néhány intő szó után, mely arra vonatkozott, hogy legalább ebédig maradjak tiszta, és össze ne kuszáljam hosszú leeresztett hajam, már kint is voltam a „duffartban”, hogy fogadjam az érkezőket. Ezalatt Nagymama is felöltözött, és felvéve az egy-két nap előtt Pestről érkezett sötétkék toilettejét büszkén lépett be a dohányszóba ezekkel a szavakkal: „Hogy tetszem neked, Arthur?” Mire Nagyapa felnézett az újságjából, és nyájasan megkérdezte: „Felöltöztél már, Ancsikám?”



Mielőtt az első vendégek megérkeznének, még gyorsan elmondom, hogy Nagypapáéknak tíz gyermekük volt: Aladár (1873–1918), Inez (1875–1876), Aranka (1876–1953), Adorján (1878–1951), Ákos (1879–1955), András (1880–1907), Arthur (1883–1902), Albert (1886–1954) és Andrea (1886–1954) (ikrek), valamint Albin (1893–1958). Inez kivételével, ki kicsiny korában halt meg, mindnyájukat felnevelték. András (Bandi) és Arthur (Tuczi) fiatal korukban tragikus sors áldozatai lettek. Őket már nem ösmerem. Anna-napra mindnyájan eljöttek, akik csak tehették. Többnyire csak Apám hiányzott, mert a nyár a fegyvergyakorlatok ideje volt.

De már hallom is az első hintót, amint csikorog kerekai alatt a kavics, ahogy befordul házunkhoz. Ez Aladár bácsi, az iglói főszolgabíró, felesége Mattyasovszky Madeleine és a gyerekek: Angéla (Gigi), Aladárka és a kis Abigél. Madeleine néni gyönyörű szép! Leánykorában a híresen szép szepesi lányok között is a legszebb. Aladár bácsi Ófalván¹⁷ volt szolgabíró, hol Madeleine néni sógora, Teőke László volt a főbíró. Ott szeretett belé, és mindenáron el akarta venni. Nagymama, ki nagyon büszke volt hét fiára, senkit sem tartott elég méltónak arra, hogy fia oltárhoz vezesse. Madeleine néni esetében is tiltakozott, de Aladár bácsi végre mégis kicsikarta belőle a szülői beleegyezést. (Oh! Hol vagy szép idő, amikor a fiak szülői beleegyezés nélkül nem nősülhettek?!) Nagymama látszatra kibékült, de sohasem szenvedhette Madeleine nénit.

Most hosszabb pauza következett, mert hisz Andrea néni és Bini bácsi itthon voltak, és Ákos bácsi feleségével, gr. Csáky Marianne-nal, Annie nénivel és velem egyidős fiukkal, Antival csak egy óra előtt néhány perccel érkezik. Aki azt hinné, hogy a gyönyörű Csáky Annie, kibe egész Pozsony szerelmes volt, s ki mindazzal rendelkezett, ami egy anya számára kívánatosá tehetette, mint menyét, és első szóra megnyerte Nagymama tetszését – az téved. Nagymamának aggályai voltak, hogy beleillik-e családjukba, és nem lesznek-e teljesíthetetlen igényei. De Annie néni rövidesen bebizonyította, hogy egy tulajdonság tökéletesen ösmeretlen előtte, s ez a gőg; kedvességével, jóságával hamar megnyerte Nagymamát, Nagypapáról nem is beszélve. Csak egyet sajnáltak a nagyszülők, hogy Anti egyetlen gyermek maradt. Nagypapa tehát „Jedinaček-sibenacek”-nek¹⁸ becézte Antit.

A hajdú jelentette, hogy tálalva van, és az egész társaság – az élén Nagymamával és Nagypapával – karonfogva bevonult az ebédlőbe. Leghátul Anti és én, ugyancsak karonfogva. De nekünk a kamenna hizában volt terítve, és csak koccintásra mentünk be, gondosan ügyelve, hogy aszús poharainkból ki ne loccsanjon a drága nedű.

¹⁷ Szepesófalva, mai szlovák neve Špišská Stará Ves.

¹⁸ Lefordíthatatlan szlovák szójáték, értelme: „Egyetlenke, akasztófavirág”.

KOVÁTS LÓRÁNTNÉ

Nyarak a lőcsei Zsedényi-házban

Akkor már Lőcsére jártam nyaranként, ezek nagyon vidám és kedves nyarak voltak.¹ Már ott laktak Ernő bácsiék is,² de én Gyula bácsiéknál³ laktam, ahol remek dolgom volt. Gyönyörű volt a kert, egy igazi paradicsom. A ház kívülről nem mutatott sokat, a Kassai-kaputól, ahogy befordultunk a Schiesplatzra, ahol felfelé vitt az út, a ház sokkal mélyebben volt ennél, mellette vezetett fel az út a Mária-hegyre, ahol a nagy búcsúk voltak Mária-napkor. De ott a hegy felé vezető út annyira mélyült, hogy ez az oldala a háznak már emeletesnek tűnt. Így remekül láthattuk az egész búcsút, és a körhinta rendszeren alattunk volt a kis térségen.



A város felől nagy fakapu vezetett az udvarra, ahol régen bizonyára az istálló is lehetett, az én időmben legfeljebb a pulykakakas ijesztgetett. Az ott nyíló folyosón volt a fűrdőszoba, konyha, speiz és az udvarra nyílt a Gyula bácsi szobája is, és a másik végén Gyucié.⁴ Ő akkoriban nem volt otthon, Németországban tanult fényképészetet, és – úgy hiszem – filmezést is. Az akkori egyik filmszínésznő járt is Lőcsén, az nagy szenzáció volt.

¹ Részlet Kováts Lórántné Zsedényi Erzsébet (1910–1998) gépiratos visszaemlékezéseiből, 10–12. o. Az itt leírt emlékek az 1920-as évek legelejéről valók.

² Winkler Ernő, a szerző anyai nagybátyja.

³ Id. Zsedényi Gyula (1855–1922, képünkön) házasság révén lett a ház gazdája. Eredetileg a Probstner család nyári lakának épült, s 1852-ben Angéla nővérétől Probstner Apollónia (1826–1885) örökölte meg. Kováts Viktorral (1818–1878) kötött házasságából született gyermekei közül Ilma (1864–1933, képünkön) örökölte a házat, aki Zsedényi Gyula felesége lett, s itt telepedtek le. Így lett a Probstner-házból Zsedényi-ház. Gyermekeik: Inez, Mariann, Klára és Gyula.

⁴ Ifj. Zsedényi Gyula (1898–1977) mint szőlőbirtokos később Tolcsván teremtett otthon családjának, ahol fényképész műterme volt.



A Késmárki utcai ház mai, pusztuló állapotában (háttérben a Mária-hegy)

A lakásba a bejárat a kert felől volt, ott a veranda előtt volt egy félkör alakú homokos rész, amit élősvény vett körül, ami előtt mindig hófehér harangvirágok nyíltak, a félkör közepén lépcső vezetett le a kertbe, kb. egy emeletnyi, és ott tárult elénk az egész nagy kert szépsége és romantikus bája. A lépcsőtől még erősen lejtett az út lefelé, elől mindjárt szép füves részek és virágok között, jobbra kicsit odébb volt a *szaliko*, egy kis kedves faház, ahol asztal és székek voltak.

Inez szerette ide vinni az uzsonnát, ami különben rém alkalmatlan volt, mert hiszen messze volt, különösen a konyhától, ahonnan ugyan egy hátsó bejáraton át le lehetett jönni a pincebejáraton keresztül, de hát ez elég hosszú és körülményes út volt. Tipikus volt, hogy oda sohasem a személyzetet „fárasztották”, de maguk, főleg Inez vitt és hozott mindent, számtalanszor ide-oda járva. De szerettek itt uzsonnázni. Úgy hiszem, sziesztázott is ott néha valaki, mert egy pamlag is volt. Talán Gyula bácsi? A levezető út másik oldalán egy pergola volt felfuttatva rózsákkal. Mindez elég széles terület el, és így a szaliko és a pergola között elég nagy távolság volt. Az út kissé kanyargósan vezetett le a nagyon kedvesen kanyargó patakhoz, amely olyan békésen csobogott néha egészen magas partok között, olyan romantikusan, rengeteg lehetőséget nyújtva mindenféle játékra. Csobogó is volt és forrás, aztán a hídon átmenve ott volt a tó. Az én koromban már nem volt kotorva, és így már sem fürödni, sem csónakázni nem lehetett, bár ott állt mellette a nyitott csónakház és felette magasan a kedves, nyírfából épült Grotte, ami körül mindig óriási, sok árnyalatú szarkalábak virítottak. Az ember nem tudta, melyik helyet válassza a sok szép hely közül. A tó után füves rész volt, majd nagy hársak árnyékában kedves, fehér padok hívogattak, hogy megint onnan nézhesse az ember az eléje táruló kertet, a tavat és a nagy fák közül előtűnő magasan lévő szép, fehér házat, ablaksorával és középen a verandával.

Igaz, egy torony is volt, ami nagyon izgalmas volt! Oda ritkán mentünk fel, akkor megcsodáltuk a sok régi holmit, sokról azt sem tudtuk, mire valók. A házban középen volt a szalon, ebből jobbra-balra egy-egy kis szoba nyílt, ezekből egy-egy nagy. Balra volt a nagy leányszoba, ez nagyon nagy volt, három nagy ablakon remek kilátással a kertre, a szoba végén meg jó magasról a Mária-hegyi útra. A szoba hófehér szekrényeinek végigkúszó vadszőlő leveleket a lányok festették, úgy hiszem, Klára. Ő nagyon tehetséges volt minden kézimunkában, nagyon leleményes, ügyes. Lilly szépen festett, a második világháború után nylon abro-



A ház a park felől eredeti állapotában

szokra festett gyönyörű virágmintákat, egészen művészi volt. És persze nem fizették meg, hiszen pár koronáért lehetett kapni gyári festésűt; hogy ronda volt, kit érdekelt?

No, de menjünk vissza abba a régi világba! Hogy kinek írom? Magamnak. Csakis. Kit érdekelné ma mindez, ami olyan leírhatatlanul szép volt, azt nem lehet úgy sem érzékelteni, csak nekem kell mindezt kiírnom magamból, hogy így emlékezem vissza arra a régi világra, amit ma már úgy sem értene meg senki sem!

Azt a leírhatatlan és soha vissza nem térő érzést, ha kijöttem reggel a leányszobából, és a szalonajtó nyitva volt, elém tárult az a gyönyörű kilátás és valami hihetetlen illat, a kert lélegzése, a fák, virágok illata keveredett az ápolt, jól takarított szobák illatával. Felejthetetlen volt! Boldog vagyok, ha rá gondolok, hogy ott lehettem, és bejárhattam zegzugát ennek a paradicsomi kertnek. Mert a tó után nem volt vége a kertnek, a nagy fák után még egy darab bokros „őserdő” volt, ahol szintén lehetett felfedező utakra menni, és balra egy kis festői japán hidacska ívelt át a patakon, azon lehetett a gyümölcsösbe átmenni, amely szélesen húzódott végig majdnem a házig. Itt volt a zöldséges egy része is, az epres és a málnás – amit mindig megdézsmáltunk. Ez pedig elég piszokság volt tőlem, mert hiszen elég gyümölcsöt kaptam úgylis.

Uzsonnára nagy tányér számóca várt, amit az ulozsai asszony hozott, aki a vaját, tejfelt és talán a tejet is házhoz hozta. Nagyon jó szakácsnőjük volt évtizedekig, aki remekül főzött. Én nagyon élveztem ezt a változatos finom kosztot. Inez hihetetlenül jó és figyelmes volt, már túlságosan is, mert pl. vacsora két fogása mellé esetleg még feltálalt egy kis rántottát, hátha nem szeretem azt, ami van. Ilyenkor Ilma néni bosszankodott, csak úgy csendben, de teljesen igaza volt, hiszen én kimondhatatlanul élveztem mindent, mert nálunk sokkal egy-

A kert a tóval⁵

A két archív fénykép Zsedényi Gyula felvétele az 1930-as évekből

szerűbb volt a koszt, habár úgy hiszem, mi a jövedelemhez képest túl jól éltünk, és nagyon sok volt nálunk a vendég. Szóval számomra igazán paradicsomi élet volt ott, mert mindezen felül sok szeretet vett körül. És ott volt a sok barátnő, jó pár kortársam, mind kedves, rokon vagy jó ismerős gyerekek. Sokszor ők jöttek a nagy kertbe játszani, akkor hozták magukkal az uzsonnájukat, én már nem tudom mit, de arra jól emlékszem, hogy mindegyik hozta magával a borovnicás bögréjét. Lehet, hogy más is volt, de erre már nem emlékszem.

Olyan gondtalan, szép nyarak voltak ezek! Sokat mentünk kirándulni; Istenem, azok az erdők! Tele illattal, patakokkal, ahol tele volt minden kék nefelejccsel. Gombára nem igen emlékszem, de szamócára igen, akkor is olyan szenvedélyesen szerettem szedni, hogy képes voltam otthagyni a hancúrozó társaságot, és Ilma nénivel mentem epret szedni. Ezt szerettem legjobban a kirándulásokban, bár sok szép vidéket bebarangoltunk, ahol epernek nyoma sem volt, de volt sok szép erdei virág, azok között a kedvenceim, azoknak mindig nagyon tudtam örülni. Felejthetetlen szép nyarak voltak ezek, még a felelőtlen gyerekkor határán.

⁵ A házat és a kertet a II. világháború után államosították, úttörőházként hasznosították, a parkban a tó helyén szabadtéri színpadot létesítettek. A város 2010-ben eladásra hirdette meg a lepusztult, lakatlan ingatlant. (A mai állapotot dokumentáló fényképeket és a lábjegyzeteket a szerkesztő iktatta a szöveghez.)

KEMENCZKY KÁLMÁN

A Kemenczky család kassai története

Kemenczky Károly asztalosmester 1840-ben Révkomáromból jött Miskolcra testvérével. Fia, *Kemenczky Kálmán* 1844-ben született Miskolcon. A gimnáziumot szülővárosában végezte, bölcseletet, teológiát Sárospatakon hallgatott, majd Debrecenben jogot tanult. Teológiai tanulmányait a budapesti főiskolán folytatta és fejezte be. 1883-ban nevezték ki a miskolci állami polgári iskolához tanárnak. Később a besztercebányai állami felsőbb leányiskolához, majd onnan 1897-ben a kassaihoz került. Tanári működésének egész ideje alatt nemcsak az iskola falain belül, hanem kint az életben is a közműveltség terjesztésén buzgólkodott! 1887. május 8-án feleségül vette Szabó Erzsébetet Rimaszombatból, akitől Gizella, Kálmán, Erzsébet és Mariska nevű gyermekek születtek.



Kemenczky Károly, Kemenczky Károlyné és fiuk, id. Kemenczky Kálmán

Kemenczky Kálmán fia, Kálmán Miskolcon született 1892-ben. Tanulmányait a Kassai Premontrei Főgimnáziumban, a jogakadémián, a kolozsvári tudományegyetemen, továbbá németországi és angliai egyetemeken végezte. Mint ügyvéd egyike a legkonstruktívabb embereknek, elismerten jó jogásznak és modern gondolkodású embernek tartották. 1912-ben a Kassai Jogászegylet hivatalos lapjának főszerkesztője Köves Illéssel együtt. Egyik munkájáról dr. Grosshmidt Géza, a Kassai Ügyvédi Kör elnöke 1922. decemberé-



Kemenczky Kálmán, Erzsébet és Mariska



Dr. Köves Illés és dr. Kemenczky Kálmán

ben ezt írta: „Kemenczky Kálmán megjelent jogi könyve 'A Magyar és Csehszlovák jog rendszerbe foglalása. Hármás mutató.' Az új államalakulat s az ebben változó életviszonyok a jogélet terén is éreztetik hatásukat. Dr. Kemenczky Kálmán itt közreadott Hármás Mutatója szakértelemmel, végtelen szorgalommal, igazi önfeláldozással akarja átsegíteni Slovensko és Podkarpatská Rus jogászeit és jogkereső közönségét e nehézségeken s úttörő munkáját az érdekelt jogászközösség csak hálával fogadhatja.”¹

A *Kassai Színházi Újság* illusztrált színházi és művészeti hetilap volt, amely minden szombaton megjelent a színház egész heti színlapjával és a darabok tartalmával. A lap 1913. évi 1. számában, „Mi újság a színházban?” cím alatt tájékoztatták a közönséget: „A Színházi Újság az új szezonban gazdát cserélt. A lapot *iff. Kemenczky Kálmán* vette át, akinek áldozatkészsége biztosítékkal szolgál arra nézve, hogy a Színházi Újság ezentúl is olvasóinak a lehető legtöbbet fogja nyújtani. A szerkesztést Kolos Ernő, a lap eddigi helyettes szerkesztője és Kemenczky Kálmán együttesen végzik. Mindketten fiatalok, akiknek kezdettől fogva érdeklődés és pártfogás volt az osztályrészük s így valóban érthető, ha úgy tetszik nekünk, mintha már évek hosszú sora óta fűzné össze a közönséget és a Színházi Újságot. Az a legerősebb kapocs, amely egyedül képes egy lap és az olvasók között a legszívélyesebb viszonyt megteremteni – az *egymásrautaltság*.”² Kolos Ernővel 1913 és 1921 között szerkesztik együtt a Kassai Színházi Újságot.



¹ Hármás Mutató könyv, 1924.

² Színházi Újság, 1913-1914.

Kontuly Béla: József és Putifárné

A Kassai Színházi Újság rajzművészeiről ezt olvashatjuk: „A Frangepán utca 3. sz. alatt, fent az I. emeleten, a kultúra egyik kis szigetén küzd hősi elszántsággal két vitéz bajnok a legveszélyesebb, de egyúttal legértékesebb fegyverek egyikével. Nem lehet tudni, melyik bátrabb és rátermettebb erre a harcra, mert a maga nemében mind a kettő elsőrangú kiválóság. *Scholtz Péter* neve már nem lehet ismeretlen a kassaiak előtt. Mint nagy tehetségű iparművész nevével lépten-nyomon találkozunk, ahol komoly, szép munkáról van szó, éppúgy az ötletes karikatúrák alatt, ízléses magas nivójú iparművészeti produkciója keretében. *Nemessányi Kontuly Bélát*, Halász Hradil Elemér volt tanítványát, akire még – és pedig nem sokára – nagyon büszke lesz, kommentár nélkül is bátran engedjük a félelmes ’nagyközönség’ kritikája elé, mert az csakis egyöntetű lelkesedő lehet. Ezt a fiatal, kivételes talentumú és tudású művészt már nem lehet a sablonos mértékekkel mérni, rá kell őt bízni a sajátos ösztönére, amitől vezérelve a csudagyerekből rövidesen híres művész lesz.”³ Mindketten az újság grafikusai, rajzművészei voltak évek óta!

Kontuly „József és Putifárné” című olajfestményét, amely 1923-ban készült és a kassai evangélikus polgári iskolában 1923. augusztus 16-a és 26-a között volt kiállítva Édesapám Kassán 1928-ban 2.000 koronáért vásárolta meg. A Nők Lapja kiállítás-rovatában olvastam 2004-ben, hogy a budapesti Ernst Múzeum Kontuly Béla centenáriumi kiállítása február 22-én nyílik. „Az Ernst Múzeumban 1936-ban rendezett tárlata óta Kontuly Béla festőművésznek (1904–1983) nem volt életmű kiállítása. E mostani bemutatóval egy időben megjelenik egy könyv, amely az úgynevezett római iskolához tartozó Kontuly művészetének tudományos igényű összefoglalása.” Megkértem Márta lányomat, aki akkortájt ügyvédjelöltként dolgozott Budapesten, hogy menjen el a kiállításra, és vegye meg részemre a könyvet, mert tudtam, hogy a nagyszobai képet ő festette, a két család ismerte egymást, nagyapám együtt tanított a művész édesanyjával. Megvásárolta a könyvet, és a múzeumőr azt mondta, hogy most lesz a kiállítás megnyitója, és ha akar, maradjon itt. Könyvvel a kezében leült a megnyitóra előkészített székek egyikére. A könyvet lapozva nézegette a képeket, hátha megtalálja a gyerekkorától „József megfjeji Putifárné álmát” címen ismert nagyszobai festményt. Miután nem bukkant rá, a festmények jegyzékét kezdte el böngészni, és nemsokára a „József és Putifárné” címhez ért. A cím alatt ezt olvasta: „olaj, vászon festmény, 1923. Kassa, helye: ismeretlen, lappang. Kiállítva Kassa, evangélikus polgári iskola, 1923. VIII. 16-26.” A felismeréstől szinte fel szeretett volna kiáltani: „Lappang??? De hát ez a festmény nem is lappang, mert ott lóg hosszú évtizedek óta a mi nagyszobánkban!” Elkezdődött a megnyitó, többen is beszédet tartottak.



³ Színházi Újság, 1921.

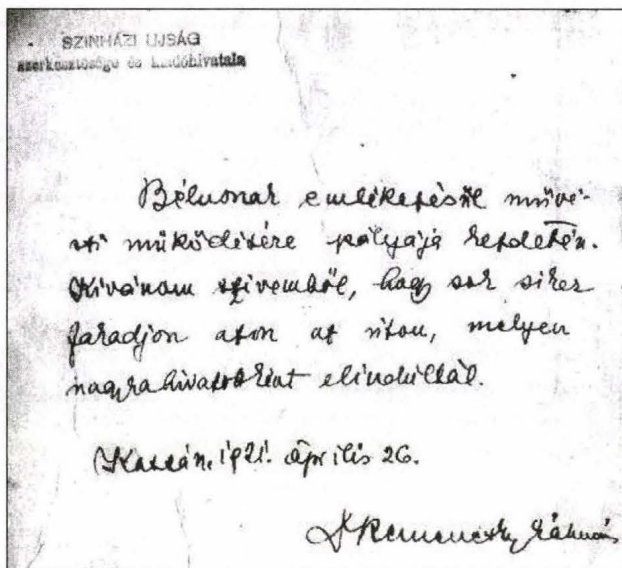
Kontuly Béla, aki Miskolcon született, az új klasszicizmus képviselője volt, a prágai Képzőművészeti Főiskolán tanult 1928 és 1930 között, és Olaszországban a Collegium Hungaricum ösztöndíjasa volt. 1930-tól kezdve nemcsak feldolgozta a korabeli európai új realizmust, nemcsak kombinálta a különféle realista sajátosságait, hanem a tömegszerűség, a térkompozíció kifejező eszközeivel élt a szimbolikus hatást részesítette előnyben festményeiben. Többek között Bizer István művész-

történész, a Kontuly-könyv írója is szólt a művész munkásságáról. A lányom alig várta, hogy a beszédek véget érjenek, mert úgy érezte, hogy a titkot a művészettörténésznek el kell mondania. Miután kivárta az írók körülvevő embereknek a művészettörténészhez intézni kívánt szavait, kicsit izgatottan bemutatkozott a férfinak, és elmondta neki a nagyapját, a festményt, a lappangást meg a titkot. Volt nagy meglepődés és még nagyobb öröm, mert Bizer úr ígéretet tett, hogy a festményt minél előbb látni kívánja.⁴

Kontuly-nak volt egy kassai naplója, amelyben a Kemenczky családnév szerepel, Bizer István művészettörténészről személyes találkozásunkkor megkaptam ezekből a fénymásolatokat. Részlet Nemessányi Kontuly Béla naplójából: „Készülök a 16-án megnyíló kiállításomra. Most csinálok egy nagyobb dolgot: József és Putifárné. Megpróbáltam színben abstrahálni az egészet. Szín, szín lehetőség az egész. Bár most már vagy két napja nagyon lenn vagyok, azért elég szépen fejlődik. Nagyon szomorú, hogy az a bizonyos materiális emberi mennyire elfoglalja a gondolkozásomat és elvon a munkától. Pedig gondolat ellen a legnehezebb védekezni, mert az behatol a legmélyebb részébe az öntudatnak, és mennél inkább igyekszik az ember elfelejteni, annál inkább reá gondol.”⁵

Édesapám egyik Kontuly Bélának írt levelét fent hasonmásban közlöm.

Kassát, Kelet-Szlovákia központját egy korabeli kiadvány így jellemzi: „Kassa 72.000 lakosával Kelet-szlovén-szko legnagyobb kultúrvárosa teljesen magában foglalja a tartózkodást kellemesé tevő tényezőket. 1932-ben vasút, autó s repülő állomással kapcsolódik a világforgalomba. Villanyos vasúttal köti össze az állomást a belvárossal és a környékkel. Van vízvezeték, gáz és villanyvilágítása. Szállodái – Schalkház, Imperiál, Európa – elsőrangúak. Újabban nagyarányú építkezés folyik: kertváros, állami kórház, iparkamara, Ruman interná-



⁴ Dr. Kemenczky Márta beszámolója 2008. okt. 11.

⁵ Kontuly Béla naplója, Kassa, 1923. aug. 6.

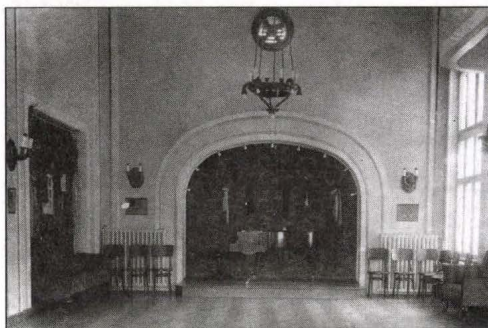


A kassai Tinódi utca

tus, posta, rendőrigazgatóság, szociális ház, banktisztviselő-telep. Egy-más után nyílnak a bankok, nagy üzletek – Baťa, Ander – s a gyárak – magnezit, fémegmunkálás, vas, gép turbina, harang, tükrök s üvegcsiszoló, frank, dohány, téglák, kerámia, malom, szappan, gyeritya, likőr, szesz, bor, sör stb. – dacolva a gazdasági krízissel! Közel 200 egyesület mellett 69 iskola szolgálja a művelődés ügyét. Képcsarnokok és kiállítások, zenekarok és hangversenyek, színház és műkedvelő csoportok, irodalmi egyesületek valamint rythmikus iskolák mozdítják elő a művészet minden ágát. A sport minden ága virágzik, különösen a football, úszás, vívás, tenisz. A téli sportokra Kassa különösen alkalmas: 4 korcsolya, 1 rődlipálya, 2 síugrószánc. Különösen felhívják a figyelmet a Közép-Európában párját ritkító kitűnő 50 km-es maratoni sípályára, amely a Bankó–Otilia–Kassai-havas–Csáky–Erika–Gölnicbánya szakaszaival, karácsonytól március végéig a messze földről jött síelők Eldorádója. A Hernád folyóban s a Kassa-környéki hegyekben bőséges alkalom halászni, vadászni, méhészkedni. Az üdülésre, a gyógyulásra vágyókat hívogatják parkjaink, sétányaink, fürdőink, Gajda a kénes Lajos forrással és két híres magánszanatóriummal stb. Kassa környéke olyan érdekes és csodaszép, hogy nem bánja meg, aki felkeresi a vendégszerető várost!”⁶ A könyvben már látható az *Oeschlager (Őry) Lajos* építész tervei alapján megvalósult számos kassai középület.

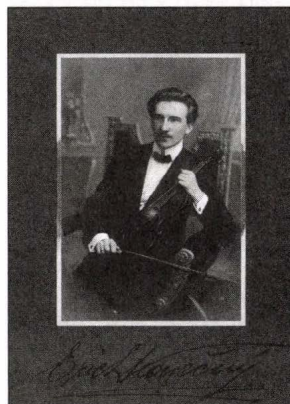
A Kemenczy család 1924-ben vásárolta meg kassai belvárosi ingatlanát. A család a fiatal Oeschlager (Őry) Lajos műépítész, a család jó barátját bízta meg, hogy a Tinódi u. 3. számú építési telekre az üzleti és bérpalota terveit készítse el. 1927-ben meg is valósult a város szívében a teljesen modern, vasbeton, háromemeletes központi fűtéses, fürdőszobás lakásokkal, a pincétől a padlásig csempézett lépcsőházu épület. A II. és III. emeleten Csehszlovákia legmodernebb tánctermével még a pincerészben is modern tornahelyiséggel, amely éppen olyan nagy volt, mint a tánc terem alapterülete. Az épület üzletháznak épült, kilenc lakással, és a földszintjén Csehszlovákia legnagyobb áruházláncának, az olmuői ASO konzern áruháza számára alakították ki a tereket.

⁶ Mesto Košice, 1932.



Az épületben működött a családi táncintézet
Jobbra: Kemenczky Erzsébet és Konetschny Erik arcképe

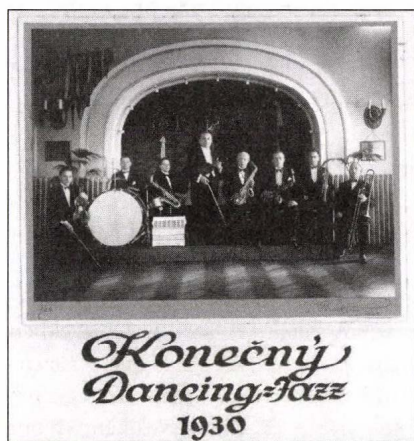
A korabeli tudósítások szerint Slovenskónak a maga nemében első és páratlan intézményévé vált a *K. Kemenczky Táncintézet*. Az intézet igazgatója és művészeti vezetője *K. Kemenczky Erzsébet*, valamint művészeti munkatársa és zenei vezetője, *Konetschny Erik* zenetanár, hegedűművész voltak. Egész Kassa egy életen át „Erzsike néni”-nek és „Erzsike bácsi”-nak hívta őket. 1921. július 20-án Kemenczky Erzsébet férjhez ment Konetschny Erik hegedűművész zenetanárhoz, aki a Prágai Zenekonzervatórium hegedű- és zongoraszakán kapott diplomát, s ezután még Bécsben tanult. Ott ismerkedet meg Kemenczky Erzsébettel. 1923-ban Kassán tánciskolát létesítettek, először a Frangepán u. 3., azután a Lakatos u. 5. szám alatt, majd véglegesen a Kemenczky-palotában, a Tinódi u. 3. szám alatt.⁷ A *Kemenczky Táncintézet* nagy súlyt helyezett a gyermekek és az ifjúság táncoktatására. Erzsike néni a kassai leányiskola növendékeinek táncot tanított, a város iskolai táncünnepélyei az ő tánctanításával történtek. A tánciskolai programjukban a klasszikus táncok, balett képzés, az orosz, olasz iskola szerinti legmodernebb táncújdonságok szerepelnek, amelyeket külföldi tanulmányútjuk során – Bécs, Berlin, Párizs, Róma – hoztak haza és tanítottak meg. Nagyszabású tánckurzusokat nyitnak meg minden szezonban, amelyek iránt a városban szokatlanul nagy érdeklődés mutatkozik. 1925-től 28-ig Erzsike néni főszerkesztője volt a *Terpsichoré* című társági szakfolyóiratnak, mely Kassán jelent meg. Erzsike néni 1930 májusában betanította a színház és balett meseelőadását Klimko darabjából, az „Elnémult csengettyű”-t, amelyben 150 diák



⁷ Ezekben az években Kassán működő tánciskolák voltak még: Révész Tánciskola (Fő út 52.), Duleczky Tánciskola (Schalkház, I. emelet), Lesz Adolf, Kálniczky Margit és Joób Juliska okleveles tánctanárok tánciskolái.

szerepelt, s közöttük ötven balett-táncosnő az ő tánciskolájának tanulója volt. A zenekart férje, Erzsike bácsi vezényelte.

Darkó István megírta a *Kassai legendát*, amelyben az évszázadok során Kassán szerepet vitt nagy magyar nők történetét elevenítette föl. A művet díszestély keretében mutatták be 1941. február 6-án és 7-én a Kassai Nemzeti Színházban. Báró Schell Péter, Kassa város főispánja mondott megnyitó beszédet. A mesemondó Halassy Mariska volt. Amint a korabeli sajtó beszámolt róla: „Felejthetetlen szépségű Kassának lelkes hölgyei és urai színpadi képsorozatban jelenítették meg azt az ezeréves múltat, amely a földnek ezen a pontján lélekből és vérből, eget vívó hitből és töretlen akarásból, ujjongó örömből és mérhetetlen szenvedésből megteremtette a magyar Kassát.”⁸



Konetschny Erik az Union hivatásos zenészek szervezetének elnöke volt. A helyi kulturális rendezvényeken tánc- és jazz-szalonzenekarával (8 vagy 11 fővel) rendszeresen játszottak a Schalkház, valamint Bártfa Gyógyfürdő vendégeinek, melynek karmestere és hegedűse volt. Zenekarát egész Slovenskóban szerették, közismertek voltak. 1931-től a Kassai Cassanova Bélyeggyűjtő Egyesületének alelnöke, 1933 és 1938 között pedig az elnöki állást tölti be. 1938 után a kassai Volksbund mozgalom elnöke volt. A Kassai Törekvés Sportegyesületének tagja, díszelnöke és választmányi tagja 1922 és 1942. között. A magyarországi Kárpát Egyesület Kassai Osztálya 1940. ja-

⁸ Az előadás rendezői, művészi tanácsadók, rendezők és szereplők voltak a tudósítás szerint: „Vitéz Szombathelyi Ferencné, Pausz Béláné, vitéz László Árpádné, dr. Gerevich Tibor, Wich Béla, Halász Hradil Elemér, Pausz Ilonka, Mihálik Sándor, dr. Bálint András, Kerekes György, Bánky Róbert, Fiedler József, Marosy Lajos, Nyulási Mária, Tóth Julia, Fekete Katalin, Potubszky Gyuláné, Czinger Klára, Schell Mária, Schell Teréz, dr. Mészáros Gáborné, Förster Gusztávné, dr. Csáji Bertalanné, Heczkó Edit, Ivánffy Ackerman Iván, Pajtás László, B. Jakubcsák Olga, Kiskéri Egon, Schell Péterné, Csicséry László, Csanád Vilmos, dr. Csáji Bertalan, Bacsay József, Havas Ferenc, Szentpéteri László, Vidás László, Zimmermann Pál, Dányi Józsefné, Czmár Edéné, Balázs Andorné, Dorkó Istvánné, Ditrói Emilné, Hochstatter Lászlóné, Hanser Károlyné, dr. Rédeky Lászlóné, dr. Piláth Józsefné, Polinszky Kató, Winckler Emőné, Fischer Károly, Schmotzer Alajos, Berényi András, Szánthó Endre, Szekerák Noémi, Szakmáry Kálmánné, vitéz Öry Lajosné, vitéz Öry Lajos, ifj. Szatmári György, Szabó Lajos, Rétfy László, Fejes Zoltán, Szász Károly, Varga Jenő, Fiedler József, Szakmáry Magda, Markó Zoltánné, dr. Bálint Alajos, Tost László, Vitéz Árpád, Vitéz Attila, Vitéz János, Arató Gitta, Berzeviczy Éva, Dapsy Viola, Fáy Eszter, Fekete Katalin, Orbán Lili, dr. György Józsefné, Szekerák Noémi, Teschler Éva, Hubay Bálintné, László Árpádné, Darkó Marika, Vukovich György, Öry Ferenc, Tátray Elemérné, Papp Józsefné, Kölber Jenő, Bíró Sándor, Felcsiki Tibor, Gyutvay István, Joob Béláné, Bernáth Márta, Balázs Livia, Czigler Baba, Drumár Sári, Kölber Jenőné, Leidl Hedvig, Szilágyi Évi, Szentpéteri Lászlóné, Semsey Lászlóné, Tolnay Magdolna, Bándi Béla, Bodnár János, Gancsov Sándor, Gancsov Sándor, Krupa Lajos, Lach Béla, dr. Gérecz Kálmán, dr. Etlerváry Sándor, dr. Takács István, dr. Szarvassy László, Halmy Judit, Katona Gyuláné, Bernáth Béláné, Szarvassy Lászlóné, Szalay Antalné, Littmann Mária, Hugovszky Ilona, Csapó Károly, Gajdos György, Hein József, Hering János, Szombathelyi Ferencné, Sajó Jánosné, Bauernbl Szilárdné, Czeke Sándorné, dr. Gazdy Béláné, dr. Stopla Károlyné, Szakmáry Károlyné, Szent-Imrey Pálné, Újváry Lajosné, Fiedler József, Szent-Imrey Pál, Tost László, dr. Bálint Lajos, Farkas Lajosné, Mahler Edit, Vince Magda, Pajor Klári, Nyulási Mária, Zakariás Sándor, Fischer Károly, Pausz Béláné, dr. Pajor Miklósné, Tost László, Kemenczky Erzsébet.” Ezek a nevek, Kassa történelmi családi neveinek számítanak. Aktív részesei, szereplői voltak a díszelőadásnak, amelyet a Pro Hungária Nők Világ szövetségének kassai szervezete mutatott be.

nuár 14-én Konetschny Eriket a 10 évi munkájáért, aktív közreműködéséért ezüst babérkoszorúval ajándékozta meg. 1942. július 16-án 52 éves korában halt meg.

Konetschny né Kemenczky Erzsébet 1940-től 1944-ig a Kassai Kereskedelmi Akadémián testnevelést tanított külső munkatársként. 1946-ban elítélték magyarbarát viselkedéséért, majd 1947. július 10-én Kassáról kiutasították. Sátoraljaújhelyen először a Petőfi Sándor Általános Leányiskolában, majd a Kossuth Lajos Gimnáziumban, az 1951 és 1961 közötti években a Kereskedelmi Szakközépiskolában testnevelést tanított nyugdíjazásáig. 1971. november 10-én visszaadta nemes lelkét teremtményének, és abban a városban, ahol született Miskolcon temették el.



Édesapám, *dr. Kemenczky Kálmán* Miskolcon született, 1892-ben, Kassán ügyvédi praxist folytatótt.⁹ A Kemenczky család 20. századi élete a magyar sorsot tükrözi. Az utódállamban a két világháború között kitáruló anyagi lehetőségek után a minden ízével Kassához kötődő családi hagyományt durván megszakítva édesapámat és családját a második világháború következményei miatt az áttelepülés és menekülés sújtotta. Édesapám, aki 53 évesen a beszűkített életforma után nem folytathatta megszokott, tanult életformáját, mint öt nyelvet beszélő jogász, jogi szakíró, 1945 után szőlőt bérelt, és az ötvenes években gombaszakértő lett az Erdei Melléktermék Vállalatnál, később eredményes vizsga után mérlegképes könyvelőként dolgozott, és főkönyvelőként ment

nyugdíjba. Az 1945 előtti életéről az akkori idők esetleges következményei miatt sajnos még nekem is csak nagyon keveset mesélt. Szeretett városába, Kassára az áttelepülés után soha többé nem akart már visszalátogatni, megmaradt az olyannak az emlékezetében, amilyen annak idején volt... 1945 után családjával Sátoraljaújhely városában élt szeretett feleségével, majd fia családja és az unokái körében, az 1981. május 11-én bekövetkezett haláláig.

Édesapám egyik kedvtelése a fényképezés volt, amit művészi szinten gyakorolt. Az 1930-as években készített felvételeiből a „Rejtett értékek II. Fotográfiák a borsodi köz- és magángyűjteményekből” címmel Miskolci Galériában rendezett kiállítás után 2013. szeptember 19-én, Sátoraljaújhelyen a Kossuth Lajos Művelődési Központ Zemplén Galériájában „A Táttra szerelme” címmel mutatták be válogatott fotográfiáit. Bán András úrnak köszönhetem, hogy felfigyelt a lakásomban a falon függő „Hóreflexek Alsótátrafüreden” című, 1934-ben készült fotográfiára, amit még édesapámmal kereteztem be, és mindig büszkén mutogattam barátaimnak! Ez a kép több kiállításon szerepelt: Luzern, Prága, Kassa, Antwerpen, Budapest, Boston, Yokohama, Párizs, London és Charlerois, ahol bronz, ezüst és arany plaketteket nyert. Édesapám többi kiállított képét csak akkor láttam, ha a komódból kivettem! Nagy dolog, hogy a képek most felébredtek álmukból, mint a mesében Csipkerózsika és dr. Kemenczky Kálmán nevét 68 év után le lehet írni, fotográfiáit be lehet mutatni.

⁹ Portréját Halász-Hradil Elemér festette meg.



A természetet, az embereket reálisan ábrázolta, rögzítette Leica és Rolleiflex kamerájával a fényképezés sajátos eszközével, a saját meglátásával. Megöröktette a tátrai tájat, a hónyomokat, a szlovák embereket, az öregeket, a fiatalokat és a gyerekeket népviseleti ruhájukban, azokban az években, amikor Kassa a trianoni békeszerződéssel Csehszlovákiához került. Ne felejtsük, hogy ezeket a felvételeket 1932 és 1934 között készítette! A fényképezés eredménye a „fény-kép”, a fények és árnyékok változatainak fotografikus rögzítése, a fények kellő érvényre juttatásával.

A Tátra szerelmese volt, amit zsánerképeiben, a népviseletet, a tájat, a felhőt, a hómezőt és az arcokat megörökítő felvételeiben fejezett ki. A természet művészet, és a művészet örök, vallotta. „Tátrai viharok, zivataros forragatok mély, vad tükre az ősi földörnek! Tegnap még nyár volt, s ma már ősz van, koporsóba szögeztük a nyarat. Minél távolabb vagyok tőled őstermészet, annál inkább a tied vagyok!”

A fényképeket otthon saját laborjában hívta elő, nagytotta brómezüst papírra és saját maga adta meg a témát, rögzítette a felvétel dátumát, pedig nem fotósnak született, csak tanult, művelt és modern gondolkodású ember volt. Gyakran szerepelt hazai és külföldi kiállításokon: Prága, Pozsony, Budapest, Luzern, Boston, Yokohama, Amsterdam, London és Kassa városokban. Annak idején nagy ünnepe volt Kassának 1942. június 7-e és 28-a között, mivel a kassai fényképezők szakosztálya (a Magyar Kárpát-egyesületben) rendezte meg az I. országos fényképkiaállítását. A magyar fényképezők az ország minden részéből szebbnél szebb felvételekkel eljöttek a kiállításra, bizonyítva a magyar fényképezők magas színvonalú művészetét. A bíráló bizottság – Collinászy György, Kassai Zoltán és Rozman László – az első csoportban 117 szerzőtől 311 képet, a második csoportban 53 szerzőtől 201 színes felvételt fogadott el, mutatott be a közönségnek. A kiállítók: a debreceni, a soproni, a budapesti Ganz, valamint a kassai fotóklub tagjai voltak. Édesapám alapító tagja volt a „Kassai Fényképező Szakosztálynak. A kiállításon négy képpel vett részt, díszoklevéllel tüntették ki.

Édesapám szenvedélyes sporthalász volt, a pisztrángot és tomajkát kedvelte leginkább, tagja volta a Vág halásztársaságnak.



Büszkeség minden utódjának – fiának, két unokájának és dédunokáinak –, hogy életművének egy szeletét közszemlére tették. És öröm a fiának hogy a megőrzött írásait, fotóit és emléktárgyait felhasználva Édesapám kassai ifjúságát és férfikorát bemutatathatom.



KOVÁTS DÁNIEL

Első találkozásom a történelemmel

75 évvel ezelőtt történt.¹ 1938 őszén harmadik elemista voltam, s olyan eseményekre figyeltem föl, amelyek eltértek családjunk megszokott mindennapi rutinjától. Valami feszültség volt a levegőben, ami a külső világból szűrődött, majd tört be egyre érzékelhetőbben otthonunk falai közé. Öröm és aggodalom vegyült azokban a megnyilatkozásokban, amelyeket a felnőttektől hallottam; a gyerek számára is nyilvánvaló volt, hogy valami olyan történik, ami mindenkinek az életét átalakíthatja, és ami közügy, ezért mindannyiunknak valamilyen módon részt kell benne vennünk.

Abaújnádasdon vagyunk, Kassától 20 kilométerre egy határszéli faluban. A csehszlovák hatóságok háborúra készülnek. Közmunkára rendelik ki a munkaképes férfiakat; vasbeton bunkereket építenek, futóárkokat ásnak nagyapám szántóföldjein. Apám a maga készítette detektoros rádiót hallgatja esténként. Én is hallom, hogy bejelentkezik az állomás: „Itt Budapest egy”. Tájékozódni próbál az egymásnak ellentmondó hírek között. A faluban járőröznek a zsandárok, puskaforos a hangulat.

Ma már pontosan tudni lehet, hogy mi történt akkor a nagypolitikában. Hogy az 1938. szeptember 29-én megkötött müncheni egyezmény a Szudéta-vidéket Németországnak juttatta, és ez Szlovákiában is mozgósította a szeparatista mozgalmakat. Hogy október 9-e és 13-a között Komáromban tárgyalásokat folytatott a magyar és a cseh-szlovák kormányküldöttség Kánya Kálmán külügyminiszter, illetve Jozef Tiso vezetésével a területi viták rendezése céljából, de nem tudtak megegyezni. A két fél által felkért olasz-német döntőbizottság november 2-án a bécsi Belvedere-palotában hozott döntést, hirdette ki a Magyarország és Szlovákia közötti új államhatárt, amelyet etnikai alapon húztak meg, s 12 ezer km² terület került vissza Magyarországhoz. A történeésekről a közvélemény is értesült, számunkra különösen izgalmas volt, hogy a tárgyalások idején szinte az utolsó percig bizonytalanság övezte, hogy mi lesz Kassa, Ungvár és Munkács, s Kassával együtt a mi falunk sorsa. A kedvező döntést nehezen leírható, eufórikus öröm fogadta.

De a mindennapokba bonyolultabban szól bele a történelem, „alulról” megélve mindez nem kevés konfliktussal járt. Előbb a fegyveres összecsapás esélye fenyegetett, hiszen Hitler Csehszlovákia megtámadására próbálta rávenni a magyar kormányt, s bár ezt Horthy kormányzó határozottan elutasította, a csehszlovák oldalon védővonal kiépítésével válaszoltak. Amikor már biztosnak látszott a békés határrevízió, a hatóságok továbbra is felléptek minden magyarbarát megnyilvánulás ellen. Nővérem, Éva elbeszéléséből tudom,

¹ Fejezet az *Egynapi járóföld* című készülő visszaemlékezésből.



Bunkerek, futóárkok Nádason (1938)

aki Kassán járt iskolába, hogy a Dóm falán lévő Rákóczi-emléktábla elé piros-fehér-zöld szalaggal átkötött csokrokat helyeztek el ismeretlenek, ezeket rendőrök távolították el onnan. A magyar reálgymnázium nyolcadikosai egyik korareggel minden tanteremben felrajzolták a táblára Nagy-Magyarország térképét, ilyenféle feliratokkal: „Mindent vissza, Kassát vissza!”, „Csonka Magyarország nem ország, Nagy-Magyarország mennyország”; október 28-án, a cseh nemzeti ünnepen pedig tüntettek a csehszlovák zászló kitűzése ellen. Másnap, a Rákóczi-napon viszont zsúfolásig megtelt a Dóm magyar diákokkal, s a tiltás ellenére elénekelték himnuszunkat.

Egy nádasdi esetre én is jól emlékszem. Valaki egy magas fára magyar zászlót tűzött ki, a hatóságok keresték a tettest. Hozzánk is eljöttek a zsandárok, s kérdezték, van-e magyar zászló a házban. Nagyanyám azt válaszolta: „Keressék meg!” Ettől visszariadtak, nem akarták az egész – a falusiak által „kastély”-nak nevezett – nagy házat tüzetesen átvizsgálni, inkább elmentek. Így a zászlók megmenekültek. Az én csöpp kis, magam gyártotta piros-fehér-zöld zászlócskám is, amelyet a járőr érkezése előtt a cserépkályhába rejtettem. Nem volt befűrtve, nem lett semmi baja. Nem is volt könnyű a magyar nemzeti színekből zászlót összevarrni, mert a kassai boltokból hamar elfogyott a zöld színű kelme. Anyám fehér vásznat festett be zöldre, hogy elkészülhessenek a trikolorok.

A majorban a három fivér: apám, Lóri bácsi és Tomi bácsi az egyik szekérszínben készítette – ácsolta és festette – a diadalkaput, hiszen tudtuk, hogy az egyik magyar csapatot Kéked felől nálunk fogja átlépni a határt, illőképpen fogadni kell őket. „Isten hozott!”, ez volt a felirat, s két hosszú nemzeti zászló függött két oldalán. Nekem is jutott szerep. Kovács Lajos tiszteletes úr, Nádasd népszerű református lelkésze egy ünnepi ódát írt erre az alkalomra, amit nekem kellett megtanulnom, hogy majd elszavaljam honvédeink fogadásakor.

November 10-én a falu apraja-nagyja ott szorongott a határon, a fináncszárnya közelében a magyar katonákat várva. Apámék kis lovas bandériummal vonultak oda, a gyerekek közül sokan kerékpárral jöttek ki a falu szélére, köztük Éva is, aki a kerekek küllői közé piros-fehér-zöld krepp-papírt fűzött. Magyar ruhát öltöttünk, ünnepi és lelkes volt a hangulat. Aztán feltűnt a csapat, amelynek élén egy őrnagy lovagolt. Úgy emlékszem, apám mondott egy kis üdvözlő beszédet, én pedig elszavaltam Kovács Lajos bácsi versét, amelynek most már csak első két sorára emlékszem:

*Legyetek áldottak, kik e földre léptek,
Szép magyar leventék, aranyos vitézek!*

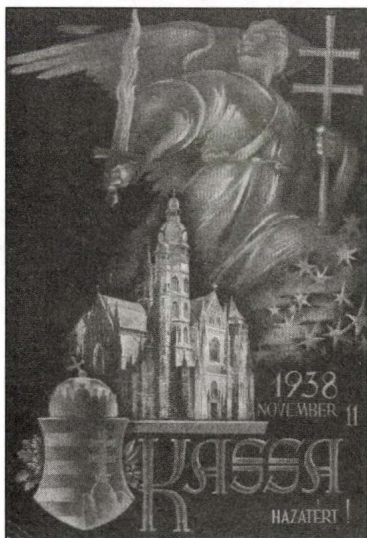


A nádasdi diadalkapu (1938. november 10.)

Aztán valaki felemelt, s a parancsnok megcsókolt.

– Mamika, magyar pusztát kaptam! – kiáltottam oda édesanyámnak. Nem tudom, miért így mondtam, hiszen magyar pusztát otthon is kaptam, de a nemzeti lelkesedés magával ragadott. (A sors érdekes játéka, hogy Máthé Ödön – immáron ezredesi rangban – néhány évvel később parancsnokom lett a kőszegi katonaiskolában.)

Nagyapám a tiszteket meghívta házába, az udvarunkon állították fel a gulyáságyút, onnan indultak aztán tovább a katonák Kassa felé.



Másnap mi is felkerekedtünk, s szüleim engem is magukkal vittek, hogy Kassán tanúi legyünk Horthy Miklós bevonulásának. Hatalmas, háromrészes díszkapu emelkedett a főutca déli végén, a házak fellobogózza, óriási tömeg állt az utca két oldalán, én is ott szorongtam a megyeházával szemben, a nyugati járda mentén apámmal. Szinte hihetetlen, hogy néhány nap alatt hogyan készülhetett el annyi nemzeti színű lobogó. Most is előttem a kép, amint fehér lován lépett a kormányzó az emberek éljenzése közben. Mi ezt valóban felszabadulásként éltük meg, s az örömezés ott ragyogott az emberek arcán. Gyermekként aligha értettem, milyen változást jelent ez az ünnepi együttlét az életünkben, de azt látnom kellett, hogy valami nagy esemény részese vagyok. Utólag tudom: akkor találkoztam először a történelemmel; olyan fordulat, amely a históriás könyvekbe is bekerült.



A felszabadulást ünneplő tömeg Kassán;
én is ott szorongtam a katonák és rendőrök sorfala mögött

Hogy a felnőttek mit érezhettek, azt Márai Sándor szavaival érzékeltethetem *Ajándék a végeztől* című könyvének november 10-én írt tudósításából: „Csodálatos napokat éltem át, hősies és nagyszerű emberi tüneményeket láttam: de Kassa mindennek a tetetőzése, s mikor ma reggel, tizenegy órakor, beértem a város határába, biztosan tudtam és minden hitemmel hittem, hogy ez órákban az egész magyarság életében újra kezdődik valami, s ez az új magyar élet csak szebb, csak emberibb, csak igazabb élet lehet. Ez a város, amely mindig nagy erővel tudott szólni a magyarsághoz; ez a város, ahol az első magyar folyóiratot alapították Bacsányi, Baróti-Szabó és Kazinczy, ahol talán először nyomtattak a szó nyugatias értelmében magyar betűt, s ahol néhány magyar író ez órákban megint magyar nyelven ír a magyarság sorsáról, jövőjéről. Érzem e pillanatot jelentőségét és felelősségét: bocsássák meg, ha megragadnak, s nem engednek el emlékeim. ... emberek énekelni kezdenek, olyan erővel, olyan áhítattal és bensőséggel, ahogy Kassán talán soha nem énekeltek a Himnuszt. Tíz- és tízezer ember áll fedetlen fővel az utcákon –, honnan tör elő ez az ének, a nemzeti öntudat milyen mélységeiből és tartalékaiból? Énekelünk és emlékezünk. Mindenki lehajtja fejét, az emberek összekulcsolják kezüket.”

A főutcát ellepték az emberek, zúgtak a harangok, majd hangszórókon át hallhattuk a kormányzó beszédét arról, hogy végre valóra vált, amiben reménykedtünk. Horthy a szlovákokhoz is szólt, anyanyelvükön: „Forró szeretettel üdvözöllek benneteket, akik ma visszatértetek ezeréves hazánkba, melynek szabad földjét velünk együtt műveltétek és védelmeztétek is.” Ünneplő magyar ruhában vetek részt nagyszüleim, szüleim a Dómban tartott háláadó misén.



Ünnepelőben a család

Balra: szüleimmel és testvéreimmel hintón indulunk Kassára – Jobbra: Éva nővérem nagymamával

Hálaadó misét mutatott be Bodnár Miklós plébános úr a nádasdi római katolikus templomban is. Itt hallottam először énekelni a Himnusz második versszakát: „*Őseinket felhozád / Kárpát szent bérére...*” Ezt akkor még nem tudtam könyv nélkül.

A felszabadulás örömteli változásokat hozott; útleveél nélkül utazhattunk Pestre, s látogathattak Nádasdra édesapám húgai, anyám fivérei, mégsem volt zavartalan az örvendezés, hiszen a rokonság másik része Szlovákiában – Lőcsén, Gölnicbányán, Farkasfalván – lakott, s most egyszerre tőlük választott el országhatár, nehezebbé vált az utazás, szigorú vámvizsgálaton kellett átesni, amikor nyaranként meglátogattuk őket, vagy ők jöttek el hozzánk. Voltak emellett konfliktusok, amelyeket én gyerekként nem érzékelhettem, persze, az anyaországból küldött tisztségviselők s a felvidéki magyar vezetők között, valamint a politikai kultúra és a társadalmi érintkezés különbözőségének következményeként. Megrengette a biztonságérzetet az alig egy év múlva kitört második világháború, amely a falunkba érkező lengyel menekültek alakjában mutatkozott meg számomra először, s Magyarország hadba lépése után véráldozatot követelt családjunktól is.

Egyelőre azt láttam, hogy az iskolában magyar lett a tanítás nyelve, Drozda igazgató úr a helyén maradt, de elment a szlovák tanítónőnk, magyar pedagógusok jöttek helyette. Minket Sárkány tanító úr vett át, s mikor kiderült, hogy a negyedik osztályt Miskolcon fogom befejezni, akkor hiányosságaim pótlására különórákra jártam Kovács Lajos tiszteletes úrhoz meg Mousonné Gaiotto Orsolya tanárnőhöz, aki rendkívüli személyiség volt, akkoriban jelent meg vaskos regénye. Most szlovák anyanyelvű iskolatársaim estek át azon a válságon, amit én az első elemiben éltem át, hogy ugyanis egy csak igen primitív szinten ismert nyelven kell a tananyagot elsajátítani. A falu nyelvhasználata vegyes volt, s hozzánk vasárnap esténként felhallatszott a major előtti térségen összegyűlt legények éneke, gyak-

ran ezután is szlovákul. Néhány dalukra máig emlékszem. Talán a szlovák nacionalizmus hatása volt, amikor ezt zengték nagy hangosan (emlékezetből, fonetikusan írom le):

*Tak bugye naso Mussolini kukaty,
Jak budu csehi utyekác.*

Vagyis: a mi Mussolinink majd nézni fogja, hogyan szaladnak el a csehek. Érdekes, hogy azon a tájon a szlovákok a messziről jött s vezető pozíciókba ültetett csehek iránt nagyobb ellenszenvet éreztek, mint a közöttük élő, tősgyökeres magyarok iránt.

Aztán a levetefoglalkozásokon ezek a legények magyar népdalokat és katonadalokat tanultak meg, s nótakincsük a katonaságnál tovább gyarapodott. Mondják, hogy a legutóbbi időkhöz az én magyarul már sohasem beszélő korosztályom meg a valamivel idősebbek a nádasdi kocsmában mulatozás közben időnként rázendítettek:

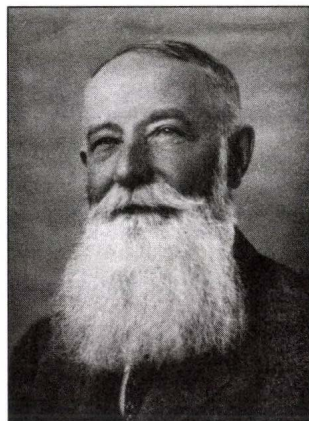
*Horthy Miklós katonája vagyok,
Legszebb katonája...*

Én is tudok még néhány szlovák népdalt gyermekeimeimből; a fiatalon magunkévá lett kulturális tények valóban mélyen bevésődnek. A református magyarok és a római katolikus szlovákok között nem volt számomra látható jele a gyűlölködésnek a hat esztendeig tartó magyar fennhatóság alatt. Az a II. világháború utáni visszarendeződés, a beneši dekrétumokkal jellemezhető tragikus időszak terméke volt. S ez az erőltetett reszlovakizációval, az asszimilációval együtt oda vezetett, hogy mára gyakorlatilag felszívódott, eltűnt a magyarság a faluban.

A mai szlovák álláspont a magyar uralom nagy negatívumának többek között a II. világháborúba való besodródást és a zsidóság vézskorszakát tartja, elhallgatva, hogy a Hitlerhez csatlakozó Szlovák Köztársaságban ugyanazt a sorsot kellett elszenvedni. Nádasdon 30 katona áldozata volt a háborúnak, s a négy zsidó családból egyetlen személy élte csak túl a koncentrációs tábornak. A népszerű boltost, Schwarz bácsit és családját mi is megszirtattuk. A doni katasztrófánál a falusiakkal együtt ott volt keresztapám, Lóri bácsi is, aki – noha akkor már betöltötte 40. évét, s öt gyermek apja volt – önként jelentkezett a frontra, hogy példát mutasson. Lefagyott lábujjakkal hozták haza, haláláig szenvedett a fájdalomtól. Édesanyámnak két fivére áldozta életét a háborúban, hadifogságban.

De 38 őszén mindezt nem láthattuk előre, igyekeztünk az új helyzethez igazodni. Nagyanyám – mivel édesapja, Wieland Artúr, aki országgyűlési képviselő s 1910-től Szepes vármegye főispánja volt, Ferenc Józseftől bárói címet kapott – „méltóságos asszony” lett, édesanyám pedig – miután apámat első világháborús kitüntetései alapján vitézzé avatták – „nemzeti asszony”. Büszkén, de nem hivatkozva viselték e megszólítást; puritán nagyapám és apám kevésbé értékelték a címeket, rangokat. Pedig nagyapámnak nagy tekintélye volt, beválasztották Abaúj-Torna vármegye törvényhatósági bizottságába.

Nagyapám, Kováts Géza (1861–1943)



Édesanyám kézimunkái és Lili húgom egy kassai kiállításon

Apám és nagybátyám szerepet vállaltak a Magyar Élet Pártja helyi munkájában, kapcsolatban állt a család a kassai kulturális élettel, édesanyám kézimunkái – falvédői, párnái – sikert arattak a kassai kiállításon; testvéreim ruháit is ő varrta.

A családi birtok azonban nem volt elég nagy ahhoz, hogy nagyszüleim mellett apám és Lóri bácsi egyre népesebb családját is eltartsa, ezért a fivérek megegyeztek, hogy aki hamarabb talál állást, az elköltözik a közös családi otthonból. Ez édesapámnak sikerült, aki korábban – közvetlenül a háború után – elvégezte Kassán a mezőgazdasági akadémiát, állami szolgálatba lépett, előbb járási gazdasági felügyelő volt Ózdon, majd Miskolcra helyezték, s hamarosan a Borsod vármegyei gazdasági felügyelőség vezetője lett. Ez a tény gyökeres változást hozott életünkbe; elhagytuk szülőfalunkat, s 1940 tavaszán Miskolcra költöztünk, a Hunyadi utca 34. számú ház földszintjén béreltek szüleim négyszobás lakást. Ezután már csak a vakációkat töltöttük Nádason unokatestvéreink körében.



Éva nővérem meg az én életemben iskolaváltást is jelentett a történelmi fordulat. Ő Budapestre, a Sacre Coeur Intézetbe került, amelynek annak idején édesanyám és nővére, Mariska néni is növendéke volt, én pedig az ország túlsó határvidékére, Kőszegre, a katonaiskolába. 1940 szeptemberében Miskolcon készült a bal oldali fénykép, mielőtt az intézetbe bevonultunk volna. Szép, hullámos hajamat pár nap múlva kopaszra nyírták, s ezzel kőszegi cöggerként új szakasz kezdődött az életemben. Tízéves koromban messze kerültem a szülői otthontól, még messzebb Abaújnádasdtról. Kőszegen vettem 1943 februárjában Géza nagyapám halálhírét, s bár ezután még két felejthetetlen nyarat töltöttem szülőfalumban, sejteni lehetett a békés idill sebezhetőségét. Lóri bácsi a fronton volt, Gida unokabátyám is már katonai egyenruhában jelent meg 1944 nyarán Nádason.

BENCSIK JÁNOS

Mozaikok: amik kimaradtak a gyermekeink történelemkönyveiből

Nem sokat kellett azon törni a fejemet, hogy e cím alatt miről szóljak, illetve mit emlegessek fel, amikor a magyarok 20. századi tragikus történetéről akarok beszélni, elmesélni az ifjúságnak rendeltetett különböző tankönyvekbe kívánczoló mozaikokat. Az eseményeket nem az idő sorrendjében veszem számításba. Így szólnom kell a tragikus 1848-as forradalomról, a folyamat szomorú végkifejletéről, az aradi vértanúkról. A magunk mögött hagyott évszázad szemléletbeli sajátosságaival kezdem a felsorolást. Petőfi Sándor *Nemzeti dal* című költeményére utalva elmondhatjuk, hogy rendkívül megszerkesztett történetről esik szó. Így például a Magyar Nemzeti Múzeum előtti lépcső különös szerepet kapott a hivatalos történetírásban, pedig a költő nem ott szavalt el a forradalom nyitányaként számon tartott költeményét. Annak ellenére sem változtattak – egészen máig – e tévhiten, hogy emléktábla figyelmeztet bennünket a helyszínen arra, hogy március 15-én a költő nem e helyt mondotta el a *Nemzeti dalt*.

Számos gondolat idekívánczozik a költő gazdag alkotásai közül. Különösen a magyar nemesség ócsárlása szembetűnő. Több olyan költemény született, amelyben Petőfi kigúnyolja azt a nemesi osztályt, amely segített a hazának és népének kiteljesedni, tudását gyarapítani. Ilyen vers *Pató Pál úr*, melynek hőse „*Mint elátkozott királyfi / Túl az Óperencián, / Él magában, falujában...*”, s azon gondolkodik, „*Be más lenne itt az élt, / Ha egy ifjú feleség... / Közbevágott Pató Pál úr: / »Ej ráérünk arra még!«*”¹ E népmesei hangulatú sorok után *A magyar nemes* című versre hivatkozom. „*Őseimnek véres kardja / Fogason függ, rozsdá marja, / Rozsdá marja, nem ragyog. / Én magyar nemes vagyok! ... Tán a tudománynak éljek? / A tudósok mind szegények. / Nem írok, nem olvasok. / Én magyar nemes vagyok!*”² *A nép nevében* című verse már ettől erőszakosabb gondolatot hordoz. „*S ti, kik valljátok olyan gőgösen: / Mienk a haza és mienk a jog! / Hazáttokkal mit tennétek vajon, / Ha az ellenség ütne rajtatok?... / De ezt kérdezнем! engedelmet kérek, / Majd elfeledtem győri vitézségetek. / Mikor emeltek már emlékszóbot / A sok hős lábának, mely ott úgy futott?*”³ Fűzzük hozzá e versrészlethez, hogy Napóleon hadserege állott szemben a nemesi felkelőkkel, akik félig-meddig korszerűtlen fegyverzetrel és megfelelő képzettség hiányában vették fel a harcot, a hazánkra támadó, Európa egyik legsikeresebb, francia hadseregével. Petőfi Sándor úgy mondta ki ezt a gúnyos

¹ Petőfi Sándor összes költeményei. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1972. 780.

² Uo. 400.

³ Uo. 602.

megjegyzést, hogy nem ismerte a történelmi helyzetet. Számára az volt a fontos, hogy a magyar nemességet elmarasztalhassa.

Ha figyelmesen lapozgatjuk az utóbbi negyedszázad történeti műveit, illetve ha felfigyelünk arra, hogy számos szakfolyóirat született ezekben az évtizedekben, azt a jelenséget tapasztaljuk, hogy átirják ezek a művek az eddig hivatalosnak tekintett – marxista jellegű – történelemszemléletet. E folyóiratok – História, History, Rubicon – szerkesztőiségei önmeghatározásként többször is úgy fogalmaznak, hogy folyóiratuk konzervatív szemléletet hordoz. Mintegy szemléltetésül idézzük a History 2013. évi III. évfolyam 3. szám címodalát.

A 20. század történetének tragikus kezdete az első világháború volt. A szerb anarchisták szándéka teljesült, amikor is Gavrilo Princip megölte Ferenc Ferdinándot, aki az éppen Boszniában hadgyakorlatozó katonaságot készült megsemmisíteni. A sarajevói merénylet volt az ok, amely a két nemzetet, avagy államot, vagyis Szerbiát és az Osztrák-Magyar Monarchiát egymás ellen fordította. Az 1914. júliusi gyilkosság nyomán idő kérdése volt csupán, hogy mikor indul meg a balkáni háború. Meg kell jegyeznem, hogy az esemény mintegy puszkaporos hordón zajlott. A környező államok az egyik vagy a másik fél pártjára állottak. A monarchiát Németország tüzelte. Hozzájuk csatlakoztak a szomszédos nemzetállamok, így Románia, Csehország stb. E tömörülést kisantant néven emlegetjük. Anélkül, hogy a háború menetét érinteném, annak a tragikus hatását leírnám, mindössze a háború végét jelzem. A nagyantant országai győzelmével végződött a négyéves harc. A magyar hadsereg e vereségből gyászos hangulatban került ki. Miután Románia és Olaszország ellenünk fordulva hátba támadt bennünket. A királyság megbukott, a polgári köztársaság Károlyi Mihály vezetésével képtelen volt eredményes önszerveződést szorgalmazni. Vagyis Magyarország nem tudott felvonultatni a ránc támadt csehek, románok ellen megfelelő hadsereget. Ebben a zűrzavarban hazánk szinte hetek alatt széthullott. A Károlyi által vezetett kormány képtelen volt feladatának megfelelni. Így aztán lemondott, és átadta helyét az éppen börtönbüntetését töltő SZDP és a kommunisták alkotta szövetségnek. A Kun Béla által megalakított kormány célkitűzése, az oroszországi kommunista diktatúra példáját követni. Szamuely Tibor népbiztos révén Moszkvától kértek segítséget, támogatást, ezt megígérte a Lenin vezette orosz állam. Realizálni azonban helyzete miatt képtelen volt. Így a Magyar Tanácsköztársaság egyedül vette fel a harcot a szomszédos államokkal. Sőt a francia katonasággal is. Mintegy ultimátumot fogalmazta meg a hazánkban tartózkodó francia parancsnokság az általa követelt katonai lépéseket. 1919 augusztusában ellenállás nélkül omlott össze a vörös uralom.



A háborút a győztes hatalmak képviselői által fogalmazott ún. trianoni béke zárta. Az 1920. június 4-én Párizsban aláírt diktátumot érvényesítve hazánk területét kétharmad részben megcsonkították. Úgy jártak el, hogy a népességet, a természeti kincseket ebben az arányban elvesztettük. Szomszédaink uralma alá kerültek az ország peremterületei: Erdély, Felvidék, Kárpátalja, és a Délvidék.

Amiért az elvesztett országrészeket, azzal együtt történelmi értékeinket siratni merésztük, s egészen máig kifejezzük a veszteség fölötti sajnálatunkat, mindenki nacionalizmussal vádolt meg. Ez a megbélyegző kifejezés átminősült követelésünk nyomán irredenta néppé. Így aztán egy végeláthatatlan helyzet állott elő. Megszületett Papváry Elemérné „Magyar Hiszekegy”-je: „Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában ...” stb.

Az 1849-es forradalom s annak bukása nyomán kialakult politikai helyzet közel két évtized múlva teremtett elfogadott államiságot számunkra. A lassú kibontakozás békés korszakot hozott. Ha végigtekintünk a világháborúig terjedő emberöltőn, meg kell állapítanunk, hogy új ellensége támadt hazánknak és népünknek. A megelőző évszázadokban kialakult ellentmondásos társadalmi szerveződés, az ún. szabadkőművesség.

A magyar társadalomban 1750 táján bukkan fel e mozgalom. Ügynevezett páholyokban, a tagok titkosan végezték tevékenységüket. Ez eleinte jobbító szándékú, a fejlődést sürgető, segítő törekvésekben nyilvánult meg. A tagság a nemességből és a gazdag polgárságból verbuválódott. Jellemző, hogy II. József is tagjai közé tartozott. Ott találhatjuk Martinovics Ignácot, Hajnóczy Józsefet, Kazinczy Ferencet és a jakobinus mozgalomban résztvevő több személyt, akik ebbéli ténykedésükért súlyos árat fizettek, életükkel lakoltak, börtönbüntetést szenvedtek. A szabadkőművesség ténykedésének a 19. század 80-as évtizedében rendre ellenségei támadtak. Éppen ezért, a magyar belügyminisztérium 1886-ban a szerveződő páholyok számára csak úgy engedélyeznek foglalkozásokat, ha azok ott nem érintik a politikai és vallási kérdéseket. Hamarosan kiderült, hogy a szabadkőművesség által létrehívott szerveződés tagjai közül többen radikalizálódtak. Létrehívták a Martinovics-páholyt, melyben Jászi Oszkár irányítása mellett folyt a „politizálás”. A társadalmi történéseket figyelték, és rendszeresen kommentálták. Hozzáfűzték a páholy tagjainak véleményét, így pl. a miniszteri megnyilvánulásokat bírálták. A páholy összetételére utalnak forrásaink.⁴ Tagok többek között: Gönczi Jenő, Harkányi Ede, Jászi Oszkár, Marschan Géza...

Feltűnő, hogy ezekben az évtizedekben felüti fejét a terrorizmus hazánkban is. Erzsébet királynőt, Ferenc József feleségét 1898 augusztusában meggyilkolják. Tisza István miniszterelnökre a parlamentben két alkalommal is rálő az egyik képviselő. A háború végén sikerül is e politikus elleni merénylet. Az összeesküvők között felbukkan Szabó Ervin neve. Így jutunk el a két világháború között az újabb nemzetpusztításhoz. A két hatalom, jelesül a hitleri Németország, illetve a Szovjetunió ellentett szándékainak kereszttüzébe kerülünk. Az a meggyőződésem, hogy – ismerve a háborúk természetrajzát – nem kell bizonygatnom azt a megpróbáltatást, amely 1944-ben azzal járt, hogy nyugatról az országból kitakarodó fasiszta csapatok helyét a keletről beözönlő szovjet alakulatok töltötték ki.

⁴ Lásd: *Abafy Lajos*: A szabadkőművesség története Magyarországon. Bp., 1890-1900. – *L. Nagy Zsuzsa*: Szabadkőművesek. Bp., 1988. – *W. Kirk MacNulty*: A szabadkőművesség jelképei, titkai, jelentősége. Kossuth Kiadó, Bp., 2006. – *Raffay Ernő*: Politizáló szabadkőművesség. Jászi Oszkár és a Martinovics Páholy államellenes tevékenysége 1906-1912. Bp., 2012.



Az itt huzamosabb ideig vagy akár átmenetileg is tartózkodó katonák ellátása a lakosságra hárult. Így például az étkezésre igényelt állatokat vagy eszközöket kifizették a Vörös Hadsereg arra hivatott egységei. Erre a célra az előbb említett katonai alakulat parancsnoksága papírpénzt nyomtatott. Egy pengőtől száz pengőig számolatlanul nyomtattak a bankjegyeket. Hiába írták rá, hogy „elfogadása minden fizetésnél kötelező”, nem ért semmit vele az azt birtokló egyén. Schol nem találkozunk az így nyomtatott szükségpénzek összesített értékével. Feltehető, hogy nagy mennyiségű ez a bankjegytömeg. Felmérhető ennek a hatása mind az anyagi javak pusztulása, mind pedig a forgalomban lévő pénzünk (a pengő) inflálódása területén. Ha ehhez a hadisarc tömegét is számításba vesszük, kibontakozik előttünk az az áldozat, melyet követelt egy emberöltőn belül kétszer egy-egy világháború.

SZABÓ ANNA

Édesanyánk, dr. Szabó Zoltánné

Szüleink, dr. Szabó Zoltán (Alsószuha, 1902. november 24. – Budapest, 1965. február 20.) sárospataki teológia tanár és Szabó Anna (Brassó, 1913. november 24. – Budapest, 2011. március 25.) néhány nappal Budapest ostromának megszűnte után kötöttek házasságot, 1945. március 5-én, a VIII. kerületi anyakönyvi hivatalban. A Kálvin téri templomban Muraközi Gyula lelkipásztor eskette őket, Pógyor István KIE titkár és Rád Árpád (édesapánk sógora) voltak a tanúk.

Édesanyánk, aki most lenne százéves, Brassóból érkezett Budapestre. 1944. február 2-án jött el otthonról, s szülei Brassó első nagy bombázása után nagyobb biztonságban vélték őt Magyarországon, arra kérték, hogy ne utazzon haza. Móricz Miklósnál lakott, az ostrom alatt kibombázták őket, a Duna-hidakat felrobbantották. Édesapánk a Szent János Kórház és a Kútvölgyi-kórház (OTBA-kórház) épületében jelentkezett reggelente, hogy az általa szervezett vöröskeresztes alapszervezet (Comité International de la Croix Rouge, Délégation en Hongrie Commission de Secour) SAS-behívó elől bujkáló munkatársaként a kórházak ellátását biztosítsa. Édesanyánk, gépíró titkárnőként segítette édesapánk munkáját. Még ma is őrizzük azt a régi *Rheinmetall* táskairógépet, amit jövődöbéli édesapánk naponta hozott el a budai Gyergyói utcában lévő ideiglenes kis irodába, esténként pedig visszavitte búvóhelyére, Móricz Miklósnak az óbudai Ürömhegyi-dűlőben lévő présházába.

1944 karácsony estéjén együtt voltak a Toroczkó téri református templomban, s ott volt Szabó Magda és Szabó Lőrinc is mint a gyülekezet tagjai. Amikor kijöttek a templomból, nemigen akartak elindulni. Tétován álldogáltak ott, azután elénekelték a Szózatot. Nem tudták, hogy azokban az órákban zárul be Budapest körül az ostromgyűrű.

Február vége felé egy szovjet parancsnok feltartóztatta édesapánkat, és magával vitte Pestre. Egy igen szívárgó csónakon átevíckéltek a Margit-sziget egyik partjára, átgyalogoltak a másik partra, itt egy még kevésbé használható alkalmatossággal csuromvizesen érkeztek sötétedéskor a pesti oldalra. A parancsnok száraz ruháért kipestesi szállására ment, Édesapát is magával vitte. Másnap reggel édesapánkat az altisztjére bízva elment, és napokig nem került elő. Édesapánk a korábban elkezdett orosz nyelvtanulásra alapozott nyelvismeretét egyre tökéletesítette, amikor három nap múltán a parancsnok még mindig nem tért vissza, a negyedik napon rávette az altisztet, hogy engedje őt vissza a kórházba. Közben a kórházban Mátyás Ernő pataki professzornak azt mondták, hogy a szovjetek által fogva tartott Szabó Zoltánt már fel is akasztották. Édesanyánk és ekkor itt tartózkodó testvére a zajló Dunán csónakkal átkelt a pesti oldalra, hogy édesapánkat megkeressék; ők

a kivégzés hírérl mit sem tudtak. A KIE Vas utcai központjában találkoztak újra szüleink 1945. február 28-án. Addig ott is mindenki úgy tudta (pl. Lukács Sarolta, a Vöröskereszt képviselője is), hogy édesapánkat kivégezték. Amikor Édesanya is megérkezett a Vas utcába, Édesapa akkor éppen Tildy Zoltánnál volt.

Az esküvőt követően a Debrecenben alakuló kormányhoz úti okmányokat kapott édesapánk, mivel Tildy Zoltán oktatásügyi államtitkárnak szeretne volna kineveztetni. Édesapánk azonban inkább Patakra akart visszatérni, tanítani. Hosszas és nem akadálymentes vonatút után éjszaka érkeztek meg Sárospatakra. Édesapánk lakása a Gólyavárban romos volt, ki is fosztották, Újszászy Kálmán professzorékhöz zörgettek be.

Nagypénteken azonban letartóztatták, két katona kísérte édesapánkat a sátoraljújhe-lyi börtönbe. Édesanyánknak megengedték, hogy a termes vasúti kocsi hátulsó padján édesapánk mellé üljön, az örök távolabb húzódtak, azt is megengedték, hogy valamivel el-takarhassák édesapánk megbilincselte kezeit. Újhelyben kihallgatták, politikai tevékenysé-gét firtatták, mert 1939-ben országgyűlési képviselővé választották. A vizsgálati fogságban gyűjtötték ellene a vádpontokat, de nem került sor vádemelésre, tárgyalásra. Hogy ebből az első fogságából hogyan szabadult ki, arra válaszol az a visszaemlékezés, amely Boros Pál tollából jelent meg a Kazinczy Ferenc Társaság tavalyi évkönyvében.¹ Míg Édesapa börtönben volt, Édesanya különböző ismerősök otthonában húzta meg magát, reggel nem tudva még hogy este hol fog lefeküdni. Egy kis táskában mindig vele volt egy könnyű ru-ha, váltás fehérnemű, fogkefe... Édesapánk második fogságából Nagy Ferenc miniszterel-nök 1946. április 2-án kiállított igazolása révén szabadult ki.²

Ezután néhány küzdelmes, ugyanakkor csodálatos év következett a pataki teológia és a mi családunk életében is. A Szabó család 1946-ban és 1948-ban két kislánnyal gyarapo-dott. Mindketten császármetszéssel születtünk, Maja húgomat ráadásul veszélyeztetett terhességgel hordta ki édesanyánk. Kezdetben a Kazinczy utcában, a Tár-czy-házban lak-tunk. Az utolsó két évben pedig, amikor édesapánk a Sárospataki Teológiai Internátus igazgatója lett, ott laktunk a Rákóczi-szoborral szemben, a Főiskola épületében. Péntek esténként a teológusok bibliaköre gyülekezett a Kazinczy utcai ház egyetlen fűtött szobá-jában, így tanultam meg már igen kicsiny korban az énekeskönyvi énekeket. A professzor-feleségek segítettek a teológus diákokat. Mostak rájuk ünnepek előtt, hogy tiszta inggel mehessenek el a legációba. Míg az édesanyák foltoztak, mi kislányok is részt vettünk a zokni-stoppolásban. Istentiszteleteken együtt ült a család a templomban. Figyeltünk az igehirdetésre, együtt énekelünk a gyülekezettel. Máig nem szűnő csodálkozással gondo-lok a teológusok férfikarának semmihez sem hasonlítható, zengő éneklésére.

A sárospataki teológiai akadémiát azonban megszüntették, féléven át otthontalanok vol-tunk. Édesapámat 1952 decemberében az ófehértói gyülekezetbe hívták meg lelkésznek, ott próbálták otthont teremteni. A parókiára szovjet katonatisztek voltak beszállásolva 1953-ig, oda nem költözhattunk. Addig mi, gyermekek a keresztszüleinknél voltunk, szüleink a gyü-

¹ Széphalom 22., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2012. 574–576.

² MAGYARORSZÁG MINISZTERELNÖKE. Igazolom és elismerem, hogy dr. SZABÓ ZOLTÁN teológiai akadémiai professzor, református püspökhelyettes, aki született 1902. év november hó 24. napján Alsószuhán, a nemzeti ellenállási mozgalomban és a fasizmus elleni harcban önfeláldozó magatartást tanúsított. Erről a 7200/1945. M. E. számú rendelet ér-telmében jelen okiratot kiállítom. Budapest, 1946. évi április hó 2. Nagy Ferenc miniszterelnök.



Szüleink Ófehértón (1953-ban, illetve 1956-ban)

lekezet gondnokának otthonában laktak. Ófehértón az egyetlen javadalmazásunk a gyülekezet által juttatott évi nagyjából 50 kiló krumpli volt. Az itt töltött időben édesapánk vezette a templom tornyának felújítását. Új tetőzet, új toronygomb (ebben elhelyezett iratokkal). Kádár Ferenc egy későbbi időben ófehértói lelkészként jól szervezett gyülekezetet talált ott. Ezért fel is kereste édesanyánkat a 90-es években a Szalag utcában. A falu plébánosával is igen jó barátságban állt édesapánk. Sokat sakkoztak, beszélgettek nálunk. Később megtudtuk, hogy 1956-ban édesapánkat feljelentették a Szabad Európa Rádió adásainak hallgatása miatt. A párttitkár azonban ezt a feljelentést nem továbbította (ezt ő maga mondta el édesapánknak, akit közben illő tisztelettel *tisztelendő elvtársnak* szólított).

Sokat betegeskedtünk Ófehértón, főleg mi, gyerekek, talán a jó pataki levegő hiánya miatt. Édesanyánk pedig már a Patakról való elköltözés közben (amikor egy rádólt szekrénytől próbált szabadulni) szívkoszorú elégtelenségre tett szert. Nagyon jó, ügyes és kedves falusi papné vált belőle, aki pedig városi lányként nőtt fel Brassóban. Édesapának mindenben társa és segítsége volt, beteglátogatás, egyházlátogatások alkalmával egyaránt. Jól megtalálta a hangot a környező parókiákkal való kapcsolattartásban, az együttlétek, találkozások alkalmain. Gyönyörűen énekelt mindig, a templomban is. Sok szép népdalt énekelt munka közben, bár a faluban szinte egész nap nagy hangerővel működött a megafon, és harsogta a sok szovjet dalt és mozgalmi éneket. Édesanyánk ügyesen végzett minden rá háruló háztartási munkát, csak a baromfinevelést és -leölést nem. Ezt édesapánk magára vállalta, azonban később úgy megszerette a neveltjeit, hogy nem tudott enni belőlük. Végre 1956-ban lehetőség nyílt az elmozdulásra, noha édesapánk „refes” volt – vagyis rendőri megfigyelés alatt állt – szinte talán haláláig.

Noszvajra 1956. november 27-ére tudott édesapánk szállítási lehetőséget szerezni, azonban csak decemberben indulhattunk el. Először Édesapa kelt útra a megpakolt zeteros vontatóval. Mi vasúton utaztunk utána, bár az ófehértói állomáson a jegypénztáros figyelmeztetett minket, hogy „Egerben még lőnek”. Édesapánk Noszvajon töltött éveiről jó ízelítőt ad a Széphalom évkönyvben megjelent két írása.³ A 2009-ben megjelent

³ Szabó Zoltán: Feljegyzés Noszvaj jelenéről és jövőjéről 1958-ban. = Széphalom 16., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2006. 513–522.; Szabó Zoltán: Noszvaji gyülekezetanalízis, 1958. = Széphalom 19., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2009. 545–554.

Együtt a család

munka egyes lábjegyzeteiben több utalást is találunk édesanyánk buzgó lelkeszései tevékenységére. Olvas-hatunk arról, hogyan szerveztek egy helyi tanárnővel, Lucskai Gézánnával főzőtanfolyamot a gyülekezet lányainak. Az is szóba kerül, hogy amikor 1958-ban a hatóság megengedte az egész családnak, hogy Brassóba utazhassunk nagyszüleink látogatására, a noszvaji gyülekezet tagjai rendre egyéni vagy csoportos leveleket írtak távollévő lelkipásztoruknak. Az egyik levélből való az idézet: „nagy Tiszteletű asszony jól ki pihenje magát mert ha haza jön csigát kell csinálni”.



Édesanyánk figyelmes hallgatóként szinte második lelki gondozó volt. Példát mutatott arra, hogy igenis be kell és lehet íratni a gyermekeket hittanoktatásra. Amikor a nagy létszámban összegyűlt gyülekezeti tagok együtt várták egy-egy új év beköszöntét imád-sággal, énekléssel, beszélgetéssel, akkor élére állt a teafőző asszonyok csapatának a kony-hában. Karácsonyra készülve a kicsiny kórusnak szólamokat tanított, előtte maga tanulta meg őket, hiszen régen csak szoprán szólamot énekelt.

Nagyapánk, Szabó Béni szücsmester nősülésével egy időben apósát, Pakucs Jánost követte a brassói református gyülekezet főgondnoki hivatalában. Mindhárom gyermekét – János, Anna (Médi), István – arra kötelezte, hogy minden magyar iskolai lehetőséget használjanak ki Brassóban, mindhárman tegyék le a szücssegédi vizsgát, és mindhárman csatlakozzanak öhozza a Magyar Dalárdában való éneklésben. Nagyapánk ipartestületi el-nök volt, a két világháború között a bukaresti parlamentben négy cikluson át volt ország-gyűlési képviselő, az ötödik ciklusban pedig szenátor lett, a felsőház tagja. A II. világhábo-rú után kitelepítették, házáat, műhelyét kisajátították. (Ezt az időt édesanyánk már Ma-gyarországon élte meg.) Egy román katonatisztet költöztettek be nagyapánk lakásába, aki felkutatta nagyapámat, amikor már visszatelepülhettek, és felajánlotta nagyszüleinknek volt lakásuk egyik szobáját közös konyha- és fürdőszoba-használattal. Nagyapánkat halá-láig nagyra becsülték a magyarok, a szászok és románok is, és nemcsak Brassóban.

Édesapánk is jól értett a zenéhez, jól játszott harmóniumon, orgonán, szépen énekelt. Regöscserkészek vezetője volt. Édesanyámnak is nagyon sokat köszönhetek zenei nevelte-résem terén. Már Ófehértón zongoratanárnőt keresett nekem, akinek a zongoráján gyako-rollhattam is. Általános iskolás koromban világossá vált, hogy édesapám „foglalkozása” miatt nehéz lesz középiskolába kerülnöm. Az osztályfőnök jó vagy rosszabb indulatán múlott, hogy *értelmiségi* vagy *egyéb* származásúként jelölt-e meg. Így a zenei gimnázium lett a cél. Ehhez szolfézsra kellett járnom Egerbe, és zongorázni kellett tanulnom. Felku-tatta édesanyám a környező falvakat használt hangszerért. Szekéren hozták a körpáncélos, bécsi mechanikás hangszeret. Azon tanultam meg zongorázni és egy esztendő alatt olyan

jól szolmizálni, hogy felvettek a Miskolci Zenei Gimnáziumba. Mire érettségire került a sor, eltörölték a származási kategóriákat. Jelenkezhettem egyetemre. Isten segítségével sikerült a felvételim. Huszonnégy éven át voltam az ELTE Bartók-kórusának szólamvezetője, több éven át korrepetitora. „C” kategóriás kórusvezetői képesítést szereztem. Szokolay Bálint bácsi (Szokolay Sándor édesapja) gyermekkórusának is kisegítő korrepetitora voltam egy évig.

Lám, édesanyánkról csak úgy írhatok, ha édesapánkról, a nagyszüleinkről és rólunk, gyerekeinkről írok.

Édesapánk 1965. február 20-án bekövetkezett halálakor már elsőéves egyetemista voltam, Mária húgom (Maja) Miskolcon volt harmadikos gimnazista. Így egyikünk sem volt már otthon, amikor 1956 januárjában a prédikáció befejeztével édesapánk lába hirtelen használhatatlanná vált, csak kínkeservesen tudott valahogy lejutni a szószeletről. Édesanyánk másnap reggel Noszvajról autóbusszal próbálta valahogy bekísérni a megtermett, erős – akkor azonban szinte tehetetlen – embert az egri kórházba. Hosszú ideig kellett várakozniuk, Édesapa bénult fél lábával folyton lecsúszni készült a folyosói székről. Sokáig úgy látszott nem kerül megnyugtató kezekbe a beteg. Édesanya minden követ próbált megmozgatni, megszervezte a Budapestre szállíttatást baráti személygépkocsival. Az Országos Traumatológiai Intézetben megállapították az agydaganatot, majd röviddel ezután a halált közvetlenül kiváltó tüdőverőér-rögösödést. Édesanyánk később sokszor úgy mondta, hogy édesapánk Isten különös kegyelméből szolgálatban, szolgálattal fejezte be életét, lelkési munkáját. Ezt tükrözi Bölskei Gusztáv püspök úrhoz 2008. január 23-án írott levele is.

„Főtiszteletű Püspök Úr!

Az idei Imahét megnyitó istentiszteletén nem tudtam részt venni. Isten kegyelmes szándékából már betöltöttem 94. esztendőmet, rosszul látok, nehezen mozgok, már igen gyenge vagyok. Nagyobbik lányom képviselt, aki olyan lelkesedéssel számolt be az alkalomról, hogy megkértem, gépelje le ezt a levelet.

Dr. Szabó Zoltán sárospataki teológiai professzor és a Tiszáninnen Egyházkerület egykori püspökhelyettesének felesége vagyok. Jó uram 1952 után Ófehértón, 1956 karácsonytól Noszvajon szolgált. Legutolsó palástos szolgálata 1965 januárjában az imahét megnyitó istentiszteletén volt. Amikor elvégezte, lába felmondta a szolgálatot, már a szószeletről sem tudott lejönni segítség nélkül, halála agytumor következtében február 20-án történt.

Már 1958-tól évente közös imaheteink voltak a noszvaji baptista testvérekkel.

1965. január közepén meglátogatott minket a szomszédos Bogács község plébánosa. Elmondta jó uramnak, hogy a korábbi imahateken rendszeresen átjártak hívei a noszvaji templomba, de ebben (abban) az évben ő is el szeretne jönni a hívei után, hogy részt vegyen az imaheti alkalmakon. Mindez tehát a megelőzte a 40 évvel ezelőtti első hivatalos közös alkalmakat.

Anikó lányom magával hozta a megnyitó istentisztelet szöveg-füzetét. Úgy érzem, hogy amikor hálaadó imádság hangzott el 'mindazokért, akik az egységkeresés úttörői voltak, legyenek bár ismeretek, vagy ismeretlenek' a korai noszvaji találkozás lelkészéről és a bogácsiak plébánosáról is megemlékeztek. 'Isten valóban hatalmas!'

Fontosnak éreztem, hogy levelemmel én is aktív részesévé legyek az imaheti, és a mindennapi szüntelenül való imádkozásnak. Kérem a mi Urunk áldását az Ő ügyének szolgálatához.

Tisztelettel és szeretettel:

Dr. Szabó Zoltánné, Médi néni

(Szeretettel emlékszem vissza a két ifjú teológusra, a Bölcskei fiúkra,⁴ akik édesapjukat jöttek látogatni a Kálvin téri Református Vendégszobákban.)⁵

Édesapám március 26-i temetését követően a noszvaji gyülekezet gondnoka jelentkezett Édesanyánál, hogy a temetés és a tor költségeit ki kell fizetni. Arra Egerben ígéretet kapott, hogy két, a parókia többi részétől jól elkülöníthető kisebb szobát addig használhat gyermekeivel, amíg arra szüksége van. Próbálkoztunk mi, gyermekek az udvar túlsó felén álló cemenyezett padlójú faskamrából konyhát kialakítani, de ellepték a kártevők. Édesanyánk igen hamar budapesti unokatestvérének a jóindulatára szorult, náluk kapott egy ágyat, amin alhatott. Mindezeket látva Maja húgom érettségi után azonnal munkába állt, és esti főiskolán tanult tovább azért, hogy ne kelljen félbehagynom az egyetemet.



Mostanában tudtuk meg, hogy Édesanya akkor komolyan latolgatta, hogy gondjaira maradt gyermekeivel visszaköltözik Brassóba. Neki ott mindenképpen jobb sora lett volna, bár nagyapáék továbbra is csak azzal az egy szobával rendelkeztek. Mégis voltak ott rokonok, nem lett volna így magára hagyatva, mint Magyarországon. Noteszából láttuk a névsort és a tévova jeleket, kiket keresett fel, kik utasították el. Egyedül volt, értünk harcolt. Végül Adorján József esperes úr éjszakai portás és fűtő minőségben alkalmazta a Kálvin téri Református Vendégszobákban, 1969-ben. (A fenti fénykép a Vendégszobák bejáratánál készült Édesanyáról.)

Édesapánk halála után mindhárman külön-külön hosszú időt töltöttünk otthonalannul. Maja két esztendőig még a gimnáziumi diákokthozban, utána albérletben – vagyis inkább ágybérletben – Budán, Édesanya a Vendégszobák irodájának heverőjén. Bár már korábban megkapta a Vendégszobák otthonvezetői megbízatását, az előző vezető haláláig használhatta az „illetménylakást”. A Budapest Északi Református Egyházmegye nevében az Esperesi Hivatal által hozott 211/1980-as Határozat értelmében javadalmi lakásként kapta használatba a II. udvar II. e. 14. sz. lakást 1980. július 25-én! DE! Még ugyanez év december 10-ével az Egyházmegye ugyanezt a lakást másnak engedte át! Édesanya a továbbiakban az egyik kétágyas vendégszobában alhatott.

⁴ A Bölcskei-fiúk még édesapánkkal is találkoztak Noszvajon, amikor kirándulni vitte a debreceni diákokat.

⁵ Újsághír, 2008.: „Az ökumenikus imahét január 20-i országos megnyitó istentiszteletével veszi kezdetét a Biblia éve. A budapesti XIII. kerületi Pozsonyi úti református templomban tartandó ceremóniával kezdődő imahét jelmondata Pál apostoltól származik: 'Szüntelenül imádkozzatok!', tudatta Bóna Zoltán, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának (MEÖT) fűtükára. Közlése szerint az eseményen Erdő Péter bíboros, esztergom-budapesti érsek, Bölcskei Gusztáv, a Magyarországi Református Egyház zsinatának lelkeszi elnöke hirdet ígét, D. Szebik Imre, a MEÖT elnöke, nyugalmazott evangélikus püspök megnyitó beszédet mond, és jelen lesznek az evangélikus, metódista és baptista egyházak vezetői.”

Budapesti Északi Ref. Egyházmegye
ESPERESI HIVATALA
Budapest, Cörkij fasor 7.
Telefon: 427-311

1979

116/1979

Főtisztelt Dr. SZABÓ ZOLTÁNNÉ
a Református Vendégszobák otthonvezetője

B u d a p e s t
IX. Kálvin tér 8.sz.
2. udv. II. 16.

A Budapesti Északi Református Egyházmegye Elnöksége, valamint a Magyarországi Református Egyház felelős Vezetői nevében is örömmel és hálással állapítom meg, hogy Főtisztelt Asszony 1979-ben a Református Vendégszobákban 10. szolgálati évét kezdte meg.

Jó lelkiismerettel tanúsítom - a Vendégszobákban dolgozó munkatársakkal együtt - hogy a 10. esztendő alatt, előbb mint egyszerű dolgozó, majd hamarosan mint annak otthonvezetője, minden munkáját hűségesen, lelkiismeretesen, meleg szeretettel, lankadatlan erővel és nagy hozzáértéssel végezte.

Ugy kell írnom: éjt is nappallá téve munkálkodott, hogy minden vendégünk, ha rövid időre is jött, otthon érezze magát, és megérezze, hogy ez a napi apró szolgálatokon kívül, a Magyarországi Református Egyház szolgálata is.

Ugy végezte és végzi ma is minden munkáját, mint ha a presbiteri eskü kötelezné: a magam javát az anyaszentegyház javának alárendelem.

Sohasem nézte a munka milyenségét, nem latolgatta: ezt vagy azt végezze - ne végezze, csak azt látta munka van és el kell végezni. Közvetlen munkatársai felé is egyedül ez volt a fegyelmezési erő.

Ugy lehet jellemezni szolgálatát, hogy összeforrott a Vendégszobákkal és a vendégszobák vendégeivel.

Ez a maga elkötelezése a titka nyilvánvalóan annak is, hogy a Vendégszobák jó híre nemcsak Európa-szerte, de világszerte is elismert.

Hűségének szinte pecsétje 1978. okt. 15 - 1979. febr. 15-ig terjedő idő, amikor beteg munkatársát és Ausztráliába hosszabb időre /évek-re/ kiutazott munkatársát egyedül, minden anyagi ellenszolgáltatás megkivánása nélkül helyettesítette.

Főtisztelt Asszonynak minde szolgálatát, önzetlen ügyszeretetét hálással megköszönöm. Életére, Szeretteire, további munkájára Isten gazdag áldását kívánom és kérem.

Az 1979. esztendőben - mint jubileumi 10. esztendőben - hűséges munkája JUTALMAUL 10.000.-, azaz tízezer forint J U T A L M A T a Vendégszobák pénztárából kiutalok.

Budapest, 1979. április 10-én

Öszinte tisztelettel



Horján József/
esperes.

Elismerő levél édesanyánk tízéves fáradozásáért

Jómagam, még négy évig lakhattam az egyetem kollégiumában a nyári szünetek kivételével, azután nyelvtanításért cserébe az Eötvös Kollégium egyik szobájában kaptam egy ágyat, szintén a nyári szünidők kivételével. Azután a Bimbó úton egy kereskedelmi középiskolai kollégiumban lettem éjszakás nevelőtanár heti 6 éjszakán át, cserében a 7. éjszakán is ott alhattam. Téli szünetben azonban szünetelt a fűtés, így az egyik télen, mandulaműtét ürügyén a karácsonyi szünidőt kórházban töltöttem. Végül egy betörő, akit korábban telefonhívásom alapján tetten ért a rendőrség, ideiglenesen szabadlábra került, és állandó fenyegetést jelentett éjszakánként. Édesanya magához fogadhatott a vendégszobai szoba másik ágyára.

1986-ban, vagyis 21 év múltán sikerült – elsősorban Maja keresete révén – lakáshoz jutnunk a Szalag utcában, Budán. Édesanya is mindent megtett. A noszvaji parókián az utódok által összezsomagolt „javainkat” egy volt osztálytársam szállította fel. Azokat még évekig egy garázsban tartottuk. Sok iratunk megsérült, elázott a Vendégszobák pincéjében egy csőtörés miatt. Édesanyának, a brassói nagyszülők által apránként hozzánk irányított kelengyéjét főleg az egy fedél alá költözés költségeihez használtuk fel.

Mindig korán kelt, mert rendetlen frizúrával, vagy öltözetben még velünk sem akart találkozni. Legbetegbb állapotában is mindig ragaszkodott ahhoz, hogy önállóan lássa el magát. Komolyan vette azt a feladatát, hogy minket édesapánk helyett is tisztességesen neveljen, mindenben támogasson. Erőn felül kitartott, mert érezte, hogy szükségünk van rá. Édesanyánkat Isten lámpásul adta nekünk!

Szerette a verseket. Kedvencei közé tartozott Áprily Lajos „Tavasza a házsongárdi temetőben” című, Apáczai Csere Jánosné Aletta van der Maet emlékének ajánlott költeménye. Úgy érezte, róla is szól, hiszen Brassóból követte Édesapát a messzi Sárospatakra. Szívesen idézte Szabó Lőrinc „Ima a gyermekekért” című versét, amely így kezdődik: *„Fák, csillagok, állatok és kövek, / szeressétek a gyermekeimet. / Ha messze voltak tőlem, az alatt / eddig is reátok bízta sorsukat.”* Záró sorai pedig így szólnak: *„Igaz rokon, hozzátok fordulok, / tűz, víz, ég s föld leszek, ha meghalok; / tűz, víz, ég és föld s minden istenek: / szeressétek, akiket szeretek!”* Reményik Sándor „Akarom” című versét még a kórházban is hallgatta, mert olyan életet akart magának, amelyet e versben a költő megírt, és valóban ilyen is volt a mi Édesanyánk: kendő, mely könnyet töröl; kéz, mely váltig simogat; s sok lélek alatt lett ő a tutaj.

Amikor édesanyánk eltávoztáról a Margit Kórház éjszakai ügyeletes orvosa 2011. március 25-én, pénteken este 9 óra után értesített minket, akadozó szavú imádságban hálát adtunk Istennek Édesanyánk küzdelmes, áldott életéért, hálát adtunk Istennek Édesapánk küzdelmes, áldott életéért is. Kettejük Istent magasztaló énekes élete valahogy így fonódott össze az eltelt napok, hetek idején az én gondolataimban.

IFJ. JAKABFALVY GYULA

Hogyan lettem „ezredkürtös”?

1.

1948-ban Béres Feri, az akkor még kezdő népdalénekes – egyben családjunk barátja – megvásárolt egy megszűnőben levő miskolci furulyagyártó műhelyt. Az elképzelése az volt, hogy ezzel elősegíti majd Kodály Zoltán tanár úr általános népzenei oktatásának elterjedését. A furulya az egész országban ismert és kedvelt népi hangszer volt, sokféle változata olcsón elérhető volt mindenki számára. Az ötlet bevált, sőt egy idő után a gyártókapacitást is bővíteni kellett. Ferenc és testvéröccse, János nagyon átgondoltan szervezték meg a furulyák szériagyártását, és hogy a dolog még megalapozottabb legyen, összeállítottak egy kiadványt „Furulyaiskola” címmel, amelyet a hangszerrel együtt árusítottak. Az üggyhöz megszerezték Kodály tanár úr pártfogását is, s rövidesen az ország összes alsó- és középfokú iskolájában miniszteri előírás lett a furulyatanulás a hét- és kilenclyukú Béres-furulyával. Az ének- és zenetanárok nagy ambícióval elkezdtek a tömeges furulyatanítást.

Ez az öreg sárospataki iskolában nem ment minden zökkenő nélkül, (gondolom más iskolákban sem), ugyanis az énekléshez és zenéléshez nemcsak szándék és eszköz kell, hanem fontos az is, hogy az illetőknek legyen a dologhoz valamilyen affinitásuk. Ha ez hiányzik, nem szabad hatalmi szóval erőltetni! Nekem sajnos sem az énekléshez, sem a zenéléshez semmi tehetségem nem volt, azóta sincs, ezért sokat szenvedtem a tanári megtorlások miatt. Az én ének- és zene-tanárom, Sípos tanár úr elhatározta, hogy „mese nincs”, belőlem és más hasonló tehetségtelen ifjakkól embert fog faragni, majd ő megmutatja, hogy rövidesen remekül fogunk zenélni a furulyánkkal. Technikailag az emberfaragás úgy történt, hogy amikor sor került az ének- és zeneórán a tananyag beszámoltatására, az illető tanuló felállt a pad mellé, és megkezdte a tehetségének, illetve képességének megfelelően az éneklést vagy furulyázást. Ha ez a produkció nem érte el az elvárt színvonalat, akkor a tanár úr a nádpálcával a gyerek fején elkezdte ütni a „taktust”. Persze ettől a művészetünk nem javult, sőt romlott. Bizony, sokszor patakozott a könnyünk, de a dolgot nem lehetett abbahagyni. Nem kell hozzá nagy fantázia, hogy bárki belássa milyen szörnyű kornyikálás lett ebből, miközben az osztálytársak fetrengtek a röhögéstől. Sajnos a furulyázás tudományát az én osztályomból csak keveseknek sikerült elsajátítani.

Mindezek mellett én az egyik alkalommal, véletlenül elkövettem egy főbenjáró bűnt. Éppen a „Koloszváros olyan város” című gyönyörű népdalt kellett énekelnem, amit a leghamisabb fahanggal sikerült produkálnom. De hát a baj nem jár egyedül! A diákok szokásos átköltéseként magunk között minden dalt és verset kifacsart szöveggel daloltuk, ezért

éneklés közben szinte észre sem vettem, amikor az egyik strófánál áttértem az idétlen változatra. Az osztály már érezte, hogy itt nagy baj következik, ezt a hibát a tanár úr nem fogja humorosan tolerálni, ezért a szokástól eltérően lélegzetvisszafojtva figyelték a produkciót. Az eredeti szöveg szerint azt kellett volna énekelnem: „Ott lakik a városban, a harmadik utcában, sárga rózsa, viola nyílik, az ablakában”. Ez nálam így hangzott: „Ott lakik a városban, a harmadik utcában, sárgarépa, petrezselyem, rohadt tök nyílik az ablakában”. Ekkor elszabadult a pokol, a tanár úr szeme először vérben forgott, majd az arcizmai elkezdtek rángatózni, közben az osztály már nem tudta visszafogni magát, és dőltek a röhögéstől. A tanár úr ezt a bűnt nem hagyhatta példás megtorlás nélkül, mert egy ilyen ezeréves, gyönyörű magyar népdalt ennyire kigúnyolni az ő szemében nemcsak tévedés volt, hanem egy minden eszközzel megtorlandó cselekedet. Szerinte sárba tiportam a magyar népdal fenséges mítoszáét. (Lehet, hogy igaza volt.) Előkapta a csizmája szárában tartott nádpálcát, és nagyon brutálisan megtorolta a félreéneklést. Lehet, hogy a lendületében benne voltak egyéb diákbűneim is, mert amikor végzett a megtorlással, egyetlen jól irányzott fenébe rúgással szó szerint kirúgott a zeneteremből, utánam dobta az eszközeimet, a furulyámat és a tankönyveimet a táskámmal együtt, egyben nyomatékosan kijelentette, hogy én többet ide be nem tehetem a lábam.

A tanár úr tisztességét el kell ismernem, ugyanis ezt az esetet nem írta be az osztálynaplóba, nem szólt az igazgató úrnak, és nem írta meg a szüleimnek, de többet én a zeneórára nem mehettam be! Ekkor döbbsent rá, hogy tanári segédlettel sem lehet tehetségtelen gyerekből művészt faragni. Az osztálytársaim is nagyon szolidárisak maradtak velem, mert nem terjesztették a történetet. 2005-ben, az 50 éves érettségi találkozón viszont mindenki emlékezett az esetemre, és visszamenőleg jót mulattunk a történeteken.

A furulyámat azóta is őrzöm annak ellenére, hogy az évek során sokfelé laktam, sokféle hányattatáson mentem keresztül. A furulyázást azonban minden próbálkozásom ellenére sem sikerült megtanulnom. Ma már a furulyának a Zeneakadémián külön tanszéke van, és sokáig az ifjú Béres János vezette a tanszéket nagy sikerrel. Sajnos Béres Feri már elment közülünk, de szorgos munkájaként elérte a legmagasabb állami kitüntetések, s nagy nemzetközi sikereket is magáénak mondhatott, nem érdemtelenül.

2.

A fúvós hangszerek közül a furulya után egy tubával ismerkedtem meg.

Ez az eset is a híres sárospataki kollégiumban történt velem alsós gimnazista, azaz általános iskolás koromban. Léven ez a református egyház iskolája, természetes volt, hogy vasárnap a kisebb diákok nem templomba mentek, hanem úgynevezett vasárnapi iskolába. Ősi hagyomány volt ez az I-IV. osztályos kisgimnazisták körében, és technikailag úgy játszódtott le, hogy az egész csapat a főiskola imatermében gyűlt össze, ahol egy rövid „kis” istentiszteleten vettünk részt. Ennek a végén a tiszteletes úr felolvasott a Szent Bibliából egy rövid részt, majd a csapat 10-15 fős csoportokra oszlott, és egy-egy iskolai tanterembe vonult. Ott minden csapatnak volt egy kijelölt teológusnövendék vezetője, aki részletesen elmagyarázta a kijelölt bibliai rész értelmezését, majd ugyanezt külön-külön nekünk is elemeznünk kellett, mert ez volt a kontrollja annak, hogy megértettük-e a lényegét, s így egyben meg is rögződött bennünk. Ezt követően közös és egyéni imádkozás történt, mely

után visszamentünk a nagyterembe, ahol a tiszteletes úrtól újabb magyarázatokat hallgatunk meg, majd közös imádság után vége volt a vasárnapi iskolának.

Történt egyszer, hogy a mi csapatunknak aznap nem jutott üres tanterem, ezért az iskola zenetermét kaptuk meg. Az egész csapat előrerohant, a teológus pedig valamiért késett, ezért a terembe érve még volt egy hosszabb várakozási időnk. Tizennégy éves korban a diáknak állandóan a poénkodás jár az eszébe, és villogni akar a társak előtt, lehetőleg az időtlenségekben túl kell licitálni a többieket. Ahogy a terembe értünk, rögtön felfedeztük, hogy most ez egy különleges alkalom, mert a terem teli volt különféle zeneeszközökkel, melyekkel az előző napon a zenekar gyakorolt. Nagy volt az öröm, és ki-ki gyorsan megszerzett magának egy hangszert, amelyet megpróbált megszólaltatni. Ebből aztán rettenetes zenebona keletkezett, mert közülünk senki sem értett egyetlen hangszer kezeléséhez sem. Ez azonban egyáltalán nem zavart minket, hanem egyre örültebben próbálkoztunk a hangszerekből valamilyen hangokat előcsalogatni. A hatás elképesztő volt, nagy hangzavarral járt. Én egy tubát próbáltam megfújni, nem kevés sikerrel, csak az volt a bajom, hogy a hangszer az én fizikai erőmhöz túl súlyos volt, ezért felakasztottam a falra szerelt kabátartó fogasra, s az iskolapadra állva fújtam a magamét. A nagy zajra az iskola többi termében is felfigyeltek az iskolatársak, otthagyták a vezetőiket, mert rettentően érdekelte őket a dolog. Sokan irigykedtek, mert ők is szerettek volna bekerülni a buliba, de nekik már nem jutott hangszer.

Mire igazán belemerültünk a produkcióba, megérkezett a vezető teológus, és túlkibálva a „zenénket” leállította a mutatványt. Az iskolatársak harsány vihogása és megjegyzéseinek kíséretében kipofoztak minket a teremből, és a konfirmációnkig nem is mehettünk vasárnapi iskolába. Továbbá különféle iskolai büntetéseket kaptunk, de a legszigorúbb büntetés az volt, hogy saját kezűleg meg kellett írni a kedves szüleinknek a gaztetűnket, és levélben megkérni apánkat a szigorú megfenyítésre. Azt hiszem, nálam ez volt az utolsó csepp a pohárban, amikor az iskola vezetése eldöntötte, hogy közlik majd Édesapámmal, hogy jobban tenné, ha másik iskolába vinne át, mert ez a híres iskola, tovább már nem tart igényt a gazságaimra.

Az élet ezt a kérdést magától megoldotta, mert mielőtt dr. Mallér Sándor kollégiumi igazgatónk el tudta volna mondani apánknak a határozatot, ő már azzal a közléssel jött be a kollégiumi irodába, hogy megköszönje az eddigi nevelésemet, és engemet végleg kivegyen az iskolából. Ennek nagyon egyszerű oka volt: én befejeztem az általános iskola nyolcadik osztályát, és a családnak már nem volt pénze az én további taníttatásomra. Azon a nyáron Budapesten beiratkoztam a Gamma-gyárba finommechanikai műszerész-tanulónak; talán ez volt életem legnagyobb szerencséje, de ez már egy másik történet.

3.

Az élet mindig produkál valami hihetetlen dolgot, ez történt az én esetemben is. 1950-ben a műszerész iparitanuló-iskola igazgatója (ahova akkor jártam) kapott egy központi utasítást a feletteseitől. Ez így szólt: azonnal jelöljön ki az iskola tanulói közül egyet, aki a május elseji budapesti nagy felvonuláson az ebből az alkalomból kapott, addig senki által nem ismert „fekete egyenruhában” felvonuló tízezer ipari tanuló élén, mint „vezértrombitás” fog menetelni. A dolga az lesz, hogy fújja a katonaságnál már jól bevált „marsot”. Ezen kívül még meg kell tanulni egyéb katonai kürtjeleket is, amelyekre a későbbi táborozások során

lesz szükség. Az igazgató úr (akkor elvtárs) bejött az osztályunkba, felolvasta a levelet, rám nézett és közölte, hogy „Te leszel a trombitás!” Be kell vallanom, hogy nem igazán voltam a jó gyerekek közé sorolva, mert időnként mindenféle kollektív diákcínyekbe keveredtem, valószínűleg ezért emlékezett az arcomra, gondolta most törleszteni fog. Hiába volt minden ellenkezésem és ellenérvem, engem küldött el az Operaház egyhetes trombitás tanfolyamára, amelyet Budapesten a Nyár utcában levő iparitanuló-iskolában tartottak. Ide az országból összetoborzott 50 társammal együtt érkeztem, és megkezdem a tanfolyamot.

Az oktatónk Dudás Mihály operaházi kürtös volt, aki meg próbálta a lehetetlent, vagyis betanítani nekünk az előírt technikát és dallamokat. Ez szinte emberfeletti dolog volt, mert a társaimmal együtt, semmi érzékünk nem volt a trombitáláshoz. A nehézséget még növelte, hogy a háború utáni nagy rézhiány miatt a trombitáink alumíniumból voltak, ami köztudottan nem tudja pótolni a „rézfúvósokat”. De ez még nem volt elég baj, ugyanis valami őrült elme kitalálta, hogy a katonai trombitákat vastag khaki színű olajfestékkel fessék be. Ez aztán végképpen megakadályozta a szép „rezes hang” képződését, mondhatni inkább egy repedt fazék hangját tudta utánózni. Azt mondták, azért kell ennek így lenni, hogy az ellenség (aki itt bujkál közöttünk), ne tudja meg, hogy az ifjú szocialista országunknak már a trombitarezekre is szüksége van, és azért van ilyen színűre festve, hogy az ellenség, a távolból ne vegye észre a trombitákat, ez volt az ideológiai álcázás. Az pedig hogy ezekkel nem lehet trombitálni, aljas rágalom, és a mi becsületbeli feladatunk ennek az ellenkezőjét bebizonyítani. Ha mi ezekkel, a trombitákkal nem teljesítjük a feladatot, akkor ennek súlyos következményei lehetnek a számunkra. Mondanom sem kell, hogy ettől az eligazítástól nagyon „bereztünk”, és mindet elkövettünk a siker érdekében. Ezeket, a trombitákat a megszólaltatáshoz nagyon nagy erővel kellett megfújni, de hát egy reményteljes tizenéves ifjú nem ismert lehetetlent, a trombiták a maguk módján mégiscsak megszólaltak. Minden negatív előjel ellenére a tanfolyam nagyon sikeres volt. Igaz, hogy szinte éjjel-nappal gyakoroltunk, és teljesen kimerültünk (gondolom, az iskola közelében lakó zaklatott lakók is), és valóban én lettem a „vezértrombitás”. Ezután az iskolában is nagy népszerűségnek örvendtem. A trombitát szinte mindenhova magammal hurcoltam, mert annyira beleéltem magam a nagyképű reménybe, hogy én már valóban jól tudok trombitálni. Ez persze egyáltalán nem volt igaz, de én így akartam hinni. Egy idő után már abban mesterkedtem, hogy megtanulhassak pisztolozni, ezzel egy zenekarba is bekerülni. Mondanom sem kell, hogy ez naivság volt, semmi esélyem sem volt erre. Bizony nagyon büszke lettem volna, ha el tudtam volna játszani pisztonon az „Il silentio”-t.

A történetet azért érdemes elmesélni, mert a szocializmusban gyakran nem a tehetség alapján választották meg a feladatokra a személyeket, hanem hatalmi szóval döntötték el a dolgokat, vagyis hogy kiből mi lesz. Ez történt az én esetemben is, amikor az igazgatóm, minden előzetes tájékozódás nélkül döntött a megbízásomról.

Házi feladat volt a trombitagyakorlás, s ilyen célból egyszer a barátaimmal kimentem a zugligeti Tündér-sziklához, amelyre felmászva fenséges kilátás tárul az ember elé. A szikla tetejéről be lehetett látni az akkori államvédelmis laktanyába, ahol az ott lakók végezték napi kiképzési feladataikat. Gyakorlás közben sor került a „riadó” fújására is, mert ez is benne

volt a tananyagban. A messze hallatszó trombitariadóra megélenkült a laktanya, mindenki futkározni kezdett a kijelölt gyülekező helyére, csak azt nem értették, mi a további feladatuk. Rövidesen kiderült, hogy a galibát akaratlanul én okoztam, ezért megkezdődött a befo-gásunk. A szerencsénk az volt, hogy a velünk levő egyik barátunk a közelben lakott egy bar-langlakásban (mert akkor még Budapesten sok ilyen lakás is volt), és oda bemenekülve el tudtunk bújni, tehát így megúsztuk a dolgot. Később tudtam meg, hogy akkor még az em-lített laktanyában is működött a kürtös jelekkel adott különféle parancsosztás.

Végül is eljött a várva várt felvonulás ideje, 1950. május elseje. Mi felvettük az előre megkapott, aranygombos fekete egyenruhát, ami nekünk nagyon tetszett, de kifelé is jól mutatott, mert tízezer egyenruhás, begyakorlott menetelő gyerek – pláne kürtszóval! – nagyon impozáns látvány lehetett. A Deák térről indultunk, és elmasíroztunk a Városlige-tig, majd onnan haza kinek-kinek merre volt az iskolája vagy a szállása. Én az első sor éle mellett, a jobb oldalon meneteltem, fújtam a marsot. A dísztribün – ahol akkor éppen Rákosi Mátyás és a pártvezetőség többi tagja nézte a felvonulókat – a Hősök terén volt felállítva, az előtt kellett díszlépésben elmasírozni, leányainknak egy-egy művirág csokor-ral vagy színes kendővel integetni, majd a tribünt elhagyva a városligeti tó hídján men-tünk tovább.

A híd után nem messze nagy mennyiségű kecskelábas faasztal volt felállítva, ahol minden odaérkező tanuló kapott egy pár főtt virslit meg egy üveg sört. Mi, akik elsőnek érkeztünk, minden nehézség nélkül megkaptuk a magunk adagját, de a felvonulók olyan tömegesen érkeztek oda, hogy rövidesen nagy lett a tolongás, felborultak az asztalok, és a földre szóródott a sok virsli. Ebből óriási tömegverekedés lett, amely egyre fokozódott. Ennek a helynek a közelében volt egy épületrom, amelynek a tetejére felmásztam és ve-szettül elkezdtem trombitálni. Már javában folyt a cél nélküli balhé, amikor megjelentek a tűzoltók és vízsugarakkal szétverték a verekedő tömeget. Rákosi nem is sejtette, hogy párszáz méterre a dísztribüntől milyen események folytak. Mire a karhatalom megjelent, mi már jobbnak láttuk eltűnni a helyszínről.

Hát így végződött az én első május elsejei felvonulásom. Utána még sok évig – más-más felállásban – kellett ezt megismételnünk. De ezredkürtösként nem volt több fellépé-sem...



Étel- és italkínálat Kassán



SZÁMADÁS ÉS SZEMLE

E. CSORBA CSILLA

Kapunyitás a Kazinczy Ferenc Múzeumban

Tisztelt Államtitkár Úr, tisztelt Polgármester Úr, Igazgató Hölgyek és Urak, tisztelt Kollégák, kedves Vendégeink!¹

Az 1909-től datálható Petőfi Irodalmi Múzeum történetében voltak hősiessé vállalkozások, megoldatlannak látszó feladatok, hatalmas kihívásnak tűnő vállalkozások, kezdeményezések. Az eddig öt fiiláléval működő s az ország több tucat irodalmi emlékhelyével szoros kapcsolatot fenntartó múzeum 2012-ig kollegiális szimpátiával, műtárgykölcsönzéssel s az anyanyelvápolás szakmai tanácsaival követte a 2008-ban megnyílt Magyar Nyelv Múzeumát, műtárgykölcsönzéssel az újhelyi Kazinczy Múzeumot és az irodalmi kultuszok hagyományához kötődve, a kultuszok miértjét, mikéntjét is tudományosan feldolgozva a Kazinczy Emléksarnok működését. A magyar múzeumügy átalakításának folyamatában meg-tisztelő elképzelésként ért bennünket 2012-ben a Magyar Nyelv Múzeumának és a Kazinczy Mau-zóleumnak és a hozzá tartozó kertnek mint fiiláléknak a Petőfi Irodalmi Múzeumhoz való csato-lás terve. Mit lehet ilyenkor tenni? Meghatódni, elérzékenyülni, s arra gondolni, hogy a magyar emlékezhelyek egyik legjelentősebbike, a kollektív, nemzeti emlékezet hosszú ideig egyedülál-ló szimbolikus tere, ahová elzarándokolni, kegye-letet leróni kötelező volt kicsiknek és nagyoknak, az 1873 óta látogatható, első irodalmi emlékhely, a Kazinczy lakóháza helyén álló szentély a

mi gondoskodásunk körébe kerül. A 18. század végétől kezdve a nemzeti öntudat létrehozója, alakítója az irodalom volt, eszköze pedig az anyanyelv, amelynek gazdagítását, megújítását célul kitűző Kazinczy Ferenc neve méltán kap-csolódik nemzeti felemelkedésünk, irodalmi ízlé-sünk, polgárosodásunk formálóinak legnagyobb-jai közé. Az országos jelentőségű, a nyelv és iro-dalmi kultuszának ápolásán is túlmutató helyszí-nek munkájának felügyelete, a munkához szük-séges feltételek biztosítása megtisztelő feladat. Je-lentőségét nem csökkenti, hanem erősíti az a tény, hogy számos civil szervezet, mint pl. a Ka-zinczy Társaság, az Anyanyelvápolók Szövetsége segíti a most hozzánk kapcsolódó Magyar Nyelv Múzeuma munkáját, ahol Nyíri Péter vezetésé-vel, Balázs Géza tanácsadásával elkötelezett mun-katársi csapat végzi munkáját.

A két akadály sikeres teljesítése után a mese szerint jön a harmadik. Így voltunk ezzel mi is, megláttuk és megszerettük a sátoraljaújhelyi Kazinczy Múzeumot. A magyar történelmet alakító reformgeneráció a zempléni vármegyehá-zának és ennek az épületnek, a Zempléni Casi-nónak építészetileg is gyönyörű, patinás falai kö-zül indította sorsdöntő mozgalmát. Elválasztha-tó-e a széphalmi múzeum működése a tőle „lép-tetve is csak 37 minutumra” fekvő Sátoraljaújhe-lyen is otthont, munkát, érvényesülést találó Ka-zinczy kultuszának másik színterétől, a Kazinczy Múzeumtól? Kettészelhető-e az intézménnyé vált, Kováts Dániellel közösen több mint 70 kö-tetet megjelentető Fehér József igazgató úr tény-kedése? Ezt kérdeztük mi is, mások is.

¹ Elhangzott Sátoraljaújhelyen 2013. október 26-án, a Ka-zinczy Ferenc Múzeum felújított épületének és új kiállí-tásainak megnyitó ünnepségén.



A Kazinczy Ferenc Múzeum megújult épülete (Kernecsei Balázs felvétele)

S a kultúrpolitikai döntés értelmében 2013 januárjától a Petőfi Irodalmi Múzeum elnyerte mindkét helyszín fenntartói jogát és a hozzá kapcsolódó kötelezettségeket.

Természetesen – mint a mesében – a királykisasszony kezét nem akadály nélkül nyeri el a kitaró, találékony, fáradhatatlan kis királyfi, meg kell dolgoznia érte. Ennek számos lépcsője volt. Példaként említeném: a Magyar Nyelv Múzeumában eddig üzemén kívül lévő légtechnika beindítása feltehetően komfortosabbá fogja tenni a kiállításokban gazdag tér használatát, s a beázások elhárítása is javít a tér kihasználhatóságán. A Kazinczy Múzeum épületének átvételekor még nem voltunk teljesen felkészülve arra, mit jelent egy lezártan és az adminisztrációs nehézségek miatt kifizetetlen európai uniós program, a magyar-szlovák határon átnyúló együttműködés keretében elnyert, Zemplén új turisztikai céljaira kiírt uniós pályázat keretében felújított épület használatbavételéhez vezető út – rögzös útvesztőiben való előrehaladás – a befejezés érdekében? A több mint 95 millió forintos beruházás uniós támogatás és a magyar kormány társfinanszírozá-

sa segítségével valósulhatott meg, amely többek között tetőfelújítást, tatarozást, energetikai hatékonyságnövelést, akadálymentesítést eredményezett. Hajszolt menetben, de a kijelölt időhatárok között sikerült befejeznünk a miskolci Herman Ottó Múzeum által gondozni elkezdett, az ÉPSZER által kivitelezett nagyszabású munkát; most, 2013. október 15-én kaptuk meg a használatba vételi engedélyt, október 21-én sikerült lezárnunk az uniós projektet, s a kifizetés ezután következik. A felújítás részét képező Múzeumi Turisztikai Információs pont kialakítása szintén novum volt számunkra, de reméljük, hogy a folyamatos feltöltés alatt álló számítógépes felületeken az érdeklődők mind gazdagabban tájékozódhatnak a szlovák-magyar határ két oldalán található épített és szellemi örökség emlékeinek elérhető adataiban, történeteiben. A felújítás során elmaradt, de nélkülözhetetlen munkák közül a kiállítási terek kövel való burkolását, a pinceterek használhatóvá tételét említeném meg, amelyeket saját költségvetésből finanszírozott az intézmény.

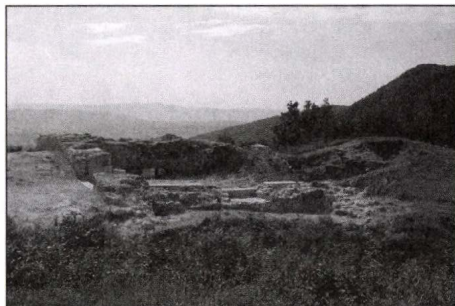
Ha nem is kacsalábon forgó, de a múzeumi küldetését teljesíteni képes épületért vívott kisebb



Képek az újhelyi vár feltáráásáról

csatáinkban, nagyobb ütközetekben sok segítőre lertünk. Segített a projekt tervezője, korábbi bonyolítója, Helyes Sándor, a Miskolci Örökségvédelmi Irodától Fialka Gábor, a VÁTI budapesti irodájától Török Zsolt, az egri VÁTI-tól Lajszner Attila, Leskó István az ÉPSZER ügyvezető igazgatója, Horváth Nikolett az NFÜ főosztályvezetője, Hammerstein Judit helyettes-államtitkár, Vígh Annamária főosztályvezető, Soós István főtanácsos és még sokan mások az Emberi Erőforrások Minisztériumából. A Petőfi Irodalmi Múzeum irányító csapatát Balázs Istvánné gazdasági igazgató, Cséve Anna gyűjteményi igazgató, Máté Zsolt örökségvédelmi mérnök, Gyapay László irodalomtörténész, Mészáros Katalin projektkoordinátor, Bagó Ilona osztályvezető jelentette. Az épület megnyitásához szükséges arculattervezésre Gergely László belsőépítész és László Csaba grafikust kértük fel, az infópont számítógépes grafikai arculatát Virágvolgyi András határozta meg, Badak Ferenc töltötte fel. Széphalmon, Sátoraljaújhelyen való jelen és jövőbeli ténykedésünk nem lehetne eredményes a sátoraljaújhelyi önkormányzat munkatársai és Szamosvolgyi Péter polgármester úr segítségével nélkül.

Miközben a 2013-as év során a Magyar Nyelv Múzeuma egyre gazdagabb múzeumpedagógiai programmal, tudományos találkozókkal várta az emelkedő számú látogatóközönséget, befogtunk a Kazinczy Múzeum megnyitásához szükséges kiállítások tervezésébe, megvalósításába, amelyek megnyitására Halász János államtitkár urat kértük fel.



(CIVERTAN légifotó, illetve RINGER ISTVÁN felvétele)

A Dókus Gyula tudós alispán és az újhelyi lo-kálpatrióta polgárok jóvoltából 1928-tól működő múzeum gazdag tárgyi anyaggal várta valaha az országos és helyi érdeklődésű látogatókat. A történelem vihára a II. világháborút követően el-sodorta a múzeumot, s az ott gyűjtött műtárgy-ritkaságokat. Lehet-e ezt pótolni, lehet-e azt az élményt nyújtani, mintha mindaz itt lenne, ami a gazdag történelmi hagyományokkal rendelkező város lakóit megillette? Tud-e a múzeum a Zempléni Levéltár kincsei mellett történelmi alapokon nyugvó identitásképző erő lenni? E gondolatok foglalkoztatták képzeletünket, amikor a most megnyíló, első kiállítások tematikáját alakítottuk. „Az Újhely ifjainak illenék nemcsak a külföldi változást, hanem a hazait is, s nevezetesen az Újhelyben történt dolgokat tanulni-ok...” – írta valaha Kazinczy Ferenc. Mi az, ami a város régmúltjának egyik jelképe, azonosítási pontja lehet? Ami eltűnt, de a város és a lelkes régészek segítségével a város történetének folyamatosságára, a nehézségek ellenére valamikor is meglévő fényekre emlékeztethet?

A sátoraljaújhelyi Várhegyen történő régészeti feltárást, annak eredményeit a legkorszerűbb eszközökkel bemutató, az ásatások előrehaladtával folyamatosan kiegészülő kiállítást sejtettük ennek. A Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumának munkatársa, a feltárást végző Ringer István és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészeti Intézete partnerségében, Bárdi Bogáta, Hegyi Dóra, Anders Alexandra, Kalla Gábor, Parádi Andrea szakmai segítségével létrejövő tárlat Kalla Zsuzsa irodalomtörténész korszerű mu-



Részlet az új Kazinczy-kiállításból

Kovács Ida művészettörténész tárlatvezetést tart¹

zeológiai elveket valló munkájának eredménye. Hogy más-e ez a régészeti tárlat, ahová a szövegekkel foglalkozó irodalmárok betették a lábukat, mint a többi, segít-e a tárgykultúrát emberközelbe hozó megközelítés, az életmódot gazdagon feltáró részletek abban, hogy a régészet a laikusok által is érthető, követendő példa legyen? Kérem, döntsék el Önök. E kiállítás látványtervét Juhász Tibor, grafikai arculatát René Margit készítette, a kivitelezés Laczkó Ferenc, Spisák Béla, Váradi László, Balázs István Szoboszlai Marcell, Illés Anna, Pálos Miklós, Badak Ferenc, Bánki Zsolt, Homonna László, Schwimmer Péter munkáját dicséri. Restaurálás: Tóth Edina, Tóth Gyula, Váradi László, Bánfi Gábor, Osgyáni Vilmos.

A nemzeti múlt és hagyomány, szempon-tunkból fontos, zempléni jelképe Kazinczy Ferenc, akinek máig ható kultusza a folyamatosság ígéretét sugallja. Nem nyílnak róla elnevezett múzeum tevékenységére utaló kiállítás nélkül. Érdekes adat, hogy a számos önéletrajzi hátrahagyó Kazinczy még halála előtt nem sokkal is életrajzán dolgozott, fontosnak tartva azt. A halála óta kiadott számos szövegkiadás egyike sem fogadható el teljesen hitelesnek, az életrajz a szerkesztők által is részben alakított. Így vagyunk a kiállítással is, amely szubjektív műfaj, szelektál, magán hordozza létrehozói, rendezői tudását, habitusát, ízlését, válogatási módszerét. A *Szép és Jó* címet viselő nagyszabású tárlat műfaját tekintve egyszerre irodalmi, művelődéstörténeti és művészettörténeti, hagyományos és a korszerű technikákat alkalmazó, modern, tudományos és nép-

szerűsítő. A kiállítás arra vállalkozik, hogy Kazinczy pályájának főbb állomásait áttekintve bemutassa, az író milyen műfajokban alkotott, miként gondolkodott a művészet különböző ágairól, milyen funkciót tulajdonított nekik, és mit kívánt elérni velük a magyar művelődés fejlesztésében. A Petőfi Irodalmi Múzeumban 2009-ben bemutatott hasonló tematikájú tárlat 23 közgyűjteményből több mint 150 műtárgyat állított ki, amelyek jelentős százaléka most is várja a látogatókat. A kiállítás forgatókönyvének írói és a kiállítás kurátorai Kovács Ida, a Petőfi Irodalmi Múzeum főosztályvezetője és Gyapay László, a Miskolci Egyetem intézetvezető docense. A forgatókönyv írásában, az anyaggyűjtésben Czifra Mariann és Lukács Ágota vettek részt. A látványt Kemény Gyula tervezte. A kiállításban látható filmek Raum Attila, Gál Csaba munkái, a 3D-s tervezés Szita Barnabásé, az animáció Virágvolgyi Andrásé, az informatika Badak Ferenc és Labundy Dávid ötletes munkájának köszönhető. A kivitelezést Fazekas Gyula, Györki László, Illés Anna, Pálos Miklós, Sipos László végezték. Reméljük, hogy a múzeumot vezető Fehér József, Simon Erika, Hegyessy Gábor, Jósai Dániel, Gécziné Nagy Mária, akik alkotói energiájukkal eddig is részesei a tárlatnak, eredményesen tudják a hazai és határon túli, regionális körzetbe vonható látogatóknak a kiállításban megjelenített múlt értékeit közvetíteni.

A meghívóban ígértem, hogy terveinkről is beszámolunk, de a hosszúra nyúló beszéd nem teszi lehetővé sem azt, hogy a Hegyessy Gábor

¹ A megnyitóról Szigeti Sándor fotóit közöljük.



E. Csorba Csilla főigazgató megnyitó beszéde

által nagy szakértelemmel őrzött természettudományos gyűjtemény jövőbeli elképzeléseit vagy a város helytörténetéhez szorosan kapcsolódó, terveink szerint jövőre megnyíló kiállításaink részleteit ismertessem, sem pedig azt, hogy a Magyar Nyelv Múzeuma egyre szélesebb kört megszólaltató kiállítási- és programgondolataira most felhívjam a figyelmet. Ami azonban a köszönetmondások előtt kihagyhatatlan, az annak a törekvésnek a hangsúlyozása, hogy a Petőfi Irodalmi Múzeum gyarapítani, gazdagítani szeretné Sátoraljaújhely, Széphalom eddig is nemes nyelvtörténeti-irodalmi-történeti hagyományát. Példa erre a nemrég, a Magyar Nemzeti Múzeum segítségével a bécsi Dorotheumban megvásárolt, elveszettnek hitt Kazinczy-portré, amelyet több mint egy évszázad óta Önök láthatnak elsőként, s az a nemes felajánlás, amelyet Kuthi Csaba úr tett, aki a megnyitó alkalmával és a felújításba tett áldozat elismerésül e múzeumnak ajándékozta Kazinczy Ferenc kilenc első kiadású, ritka kötetét. Köszönet érte.

Részlet „A szép és a jó”
Kazinczy és a művészetek című új kiállításból



A megnyitó közönsége

Reméljük és hisszük, hogy a sátoraljaújhelyi vár feltárására és a múzeum gazdagítására szerveződő civil összefogás a Kazinczy Múzeumban méltó találkozó- és fogadóhelyre, egy szóval otthonra talál, s az itt megfordulók hírét viszik a Petőfi Irodalmi Múzeum és a széphalmi, újhelyi kollégák közös munkája eredményeinek.

A megnyitó rendezvényének megszervezését, támogatását Fedorné dr. Fráter Zsófia jegyző asszonynak, Dankó Dénes alpolgármesternek, a Városellátó Szervezetnek, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek, a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumának, Tamás Edit igazgató asszonynak, a helyi Tűzoltóságnak, a Zempléni Vízműveknek, a Kossuth Lajos Gimnázium Kollégiumának, Bodnár Sándor és Szilágyi László borászoknak, Berencsi Sándor vendéglátósnak, valamint Fehér József igazgató úrnak és csapatának köszönjük.

Kazinczy rekonstruált dolgozósobájában



HALÁSZ GYÖRGY

A 200 éve született Henszlmann Imre kassai kiállítása



A kassai Kelet-szlovákiai Múzeum többek között Henszlmann Imrének is köszönhetően Szlovákia legrégebbi és legjelentősebb múzeumai közé tartozik. Ebben az évben, amikor Kassa Európa kulturális fővárosa, megemlékeztünk városunk nagy szülőtte, Henszlmann Imre születésének 200. és halálának 125. évfordulójáról. A kiállítás életét, munkásságát és az általa megálmodott múzeum számára adományozott tárgyait volt hivatott bemutatni.

A kiállítást PhD. Uršula Ambrušová állította össze a kassai Henszlmann Imre Történelmi Társasággal karöltve. Az ünnepélyes megnyitóra 2013. szeptember 13-án került sor, egybekötve a múzeum felújított épületének átadásával és a kassai aranykincs újbóli bemutatásával, így Henszlmann érdemtelenül egy kicsit a háttérbe szorult. Pedig a kiváló művészettörténész akadémikus, egyetemi tanár életműve méltó a megismerésre és az elismerésre.

Henszlmann Imre 1813. október 13-án született Kassán, itt kezdte iskoláit, majd Eperjesen, Pozsonyban, Pesten és Bécsben tanult. Orvosnak készült, a páduai egyetemen tette le a szigorlatát, azonban lemondott az először választott életpályáról, mert az antik világ, a művészetek története jobban érdekelte. Az 1848/49-es szabadságharcban való részvétele miatt börtönt szenvedett,



Henszlmann szülőháza Kassán (1930)

majd egy évtizeden át Párizsban és Londonban élt. Hazatérve már az 1860-as években a kortársak megállapították róla: *„Sem előtte, sem utána a magyar irodalom alaposabb műtést, művészeti törekvéseinknek lelkiismeretes, avatottabb bírálóját nem ismerte.”* A Vasárnapi Újság így jellemezte munkásságát: *„Hogy mily nemes és magasztos eszmékkel foglalkozott, tanúsítja számos kisebb-nagyobb irodalmi műve, melyekből néhányat elég legyen itt röviden csupán címük szerint megemlíteni. 1841-ben jelent meg következő önálló műve: »Párhuzam az ó és újkori művészeti nézetek és nevelések közt, különös tekintettel a művészeti fejlődésre Magyarországon«.* 1846-ban a Kisfaludy Társaság Évkönyvében jelent meg egy kimerítő értekezése: *»A hellen drámáról«*, melyben számos új és eredeti művészeti nézeteit fejtegeti, szorosan tudományos és rendszeres modorban. Ugyanazon évben jelent meg tőle saját rajzaival és magyarázatával: *»Kassa városának ónémet stílusú templomai«*, nagy ív alakban, 12 szép rajztáblával. Irodalmunk kevés dísművei közé tartozik e munka, s mint történeti s egyszerűsmind építészeti mű, e szakban nálunk egyetlen.



A kiállításon három nyelven közvetítettek információt

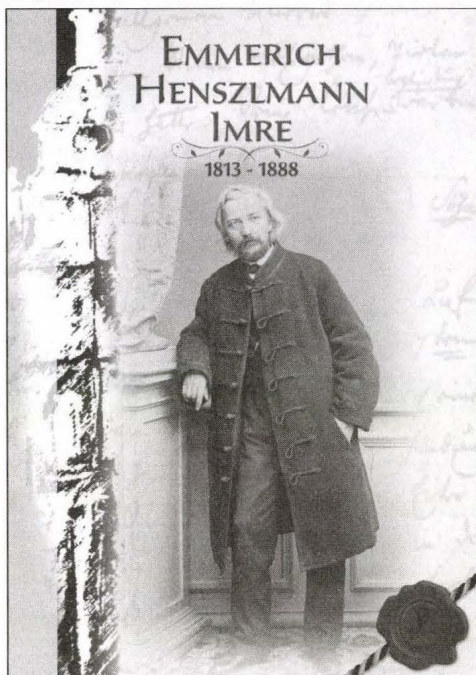
A sok idő- és pénzáldozattal s kitartó szorgalommal dolgozott, valóban ékes díszmű, a kassai templomban feltűnő nagyszerű gót ízlést magyarázza s ismerteti. E művében s azon kívül hírlapi cikkekben s társulatok gyűléseiben Henszlmann figyelmeztetést leghathatósabban a nemzetre: minő kincsei vannak egy országnak műemlékeiben, s minő vétek azok elpusztítása s elhanyagolása. A gyakrabban főmerült ilyenmű vandalizmusok ellenében hatályos szót emelt az 1846-ban Kassán és Eperjesen egybegyűlt magyar orvosok és természetvizsgálók egyesületének régiségtani osztályában, minek következtében az egyesület folyamodást határozott intézni az országgyűléshez, kérvén ezt, hogy a még meglevő régiségek rajza, ismertetése és fenntartása iránt intézkedjék. Hasonló figyelmeztetést intézett az egyesület a Magyar Akadémiához is, melynek üléseiben – mint levelező tagja – maga Henszlmann is több ízben felszólalt ez ügyben. Ekkor történtek hazánkban az első intézkedések a régiségek iránti kegyelet ébresztésére, minek azóta, örömmel mondhatjuk, sok szép bizonyosságát tapasztaltuk a magyar közönség részéről.” Művészeti folyóiratok szerkesztőjeként, irodalmi kritikusként is számon tart-

ja tevékenységét a tudománytörténet. Budapesten halt meg 1888. december 5-én.

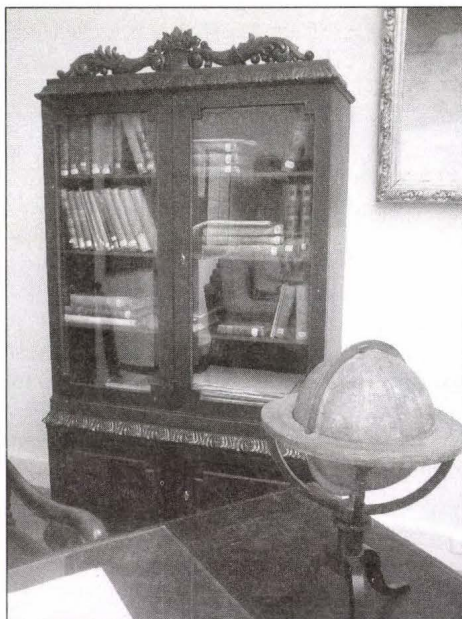
A kassai kiállítás a Kelet-szlovákiai Múzeum anyagából gazdagon dokumentálva mutatta be a tudós életművét. A tervek szerint november 10-ig kellett volna látogatókat fogadnia a kiállításnak, de sajnos – számomra ismeretlen okok miatt – már október 27-én lebontották. Kár, mert a kiállítás új, interaktív elemeket is tartalmazott, mint pl. QR kódokat, amelyek a látogatók élményét mélyítették, és elkísérték őket mind a reális kiállításban, mind az internet virtuális világába. Egy ilyen kiállítást nagyobb reklám, figyelemkeltés mellett minél több hazai és külföldi látogatónak meg kellett volna tekintenie, hogy megismerjen általa egy európai méretű, jelentős személyiséget. Sajnos, mások határoztak nélkülnk.

Ceruzarajz
Henszlmann
Imréről



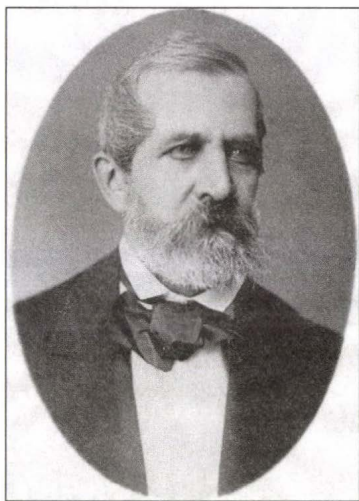


Fent: Henszlmann Imre fényképe és sírja Budapesten a Fiumei úti temetőben
Lent: Részletek a kassai Henszlmann Imre emlékkiállításból (Uršula Ambrušova felvételei)



SOMOGYI GÁBOR

Emlékezés Evva Andrásra halála 125. évfordulóján



Evva András és felesége, Balásházy Terézia

Ez év november 7-én lesz 125 éve, hogy elhunyt *Evva András*, Zemplén vármegye főjegyzője, a sátoraljaújhelyi törvényszék első elnöke, a széphalmi Kazinczy-mauzóleum építésének 12 éven át szervezője, irányítója.

Az Evva család egyik legkiemelkedőbb tagja, Evva András 1805. november 19-én született Kispatakon apagi Evva Pál és kiskéri Balogh Julianna ötödik gyermekeként. Iskoláit, jogi tanulmányait szülővárosában, Sárospatakon végezte. A reformkorban mint fiatal hazafi Zemplén vármegye egyik politikai vezéregyénisége, az ellenzék képviselője, Kossuth lelkes híve volt. Amikor 1834 végén a pozsonyi országgyűlés tárgyalásainak középpontjában az úrbéri törvény-cikk vitája volt és ezen belül a jobbágyterhek örökös megváltásának kérdése, Kossuth négy ol-

dalas levelet írt Evva Andrásnak¹ annak érdekében, hogy a vármegyei közgyűlés térjen vissza az örökváltás további tárgyalásához. E levélnek is köszönhetően 1834. november 27-én a vármegyei közgyűlés megváltoztatva korábbi utasítását, ismét az örökváltás tárgyalása elfogadásának szorgalmazására utasította követőit.

Evva András 1839-ben annak a Balásházy Tamásnak Terézia nevű lányát vette feleségül, akinek öccse, Balásházy János az Akadémia rendes tagja, híres agrártudós volt. Terézia anyjának, Szrogh Johannának az apja, Szrogh Sámuel híres

¹ A Pozsonyban 1834. nov. 7-én kelt levelet Dongó Gy. Géza teljes terjedelemben közölte az *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez* c. folyóiratban (1898. III. k. 195-197). Az eredeti levelet Somogyi Dezső András őrzi.

En csekély belátásom szerint csak én nem sajnálom
 valójában. (2.) Bízalmak névben kérelmes nyújtani a me-
 gyei Rendest, hogy midőn ezen város, a maga felfeladvái-
 ban foglalatokfordít, az Országrendi jog az új felfeladvái-
 lai konvencziójában fordulnak, sőt kétszázszáz az új
 kövességek adandó újszerűséggel előmozdítani; és
 által a Szegedre, különösen pedig Bízalmak lap-
 kerdő boldogságai napjára dicsőíteni.

2. a Gyűlésre menniel nagyobb pámmal be-
 on, és minthet népe van, hogy jó újszerű képzés-
 2, az febes jövevények feljövön. - Lányai. - Hason m-ly
 különös figgelmibe ajánlat - Lányainak, és Bízalmak
 magam is vól. -

Re'réfemet, és vele a ház ügyét a Kézírték új-
 sított költőm. és en barátságát és a család indok-
 vágja

aláírás: Kézírték
 Kossuth

Kossuth Lajos levelének záró sorai és aláírása

miskolci ügyvéd, költő, műfordító, író, a miskolci színháznak 12 évig igazgatója.² E párválasztás-
 hoz az édesapa, Evva Pál ekként gratulált fiának:³

„Édes fiam!

Véven bennünket értesítő leveledet, melyben a
 Szent házasságra magadat elhatároztad, és a tud-
 valevő Thrézikével jegyet is váltottál, azon mi csak
 elálmélkodánk egy részről, de másrésztől tellyes szí-
 vünkkel örülünk, hogy az Isten még azt is meg-
 engedte érniük az élők földében Édes Anyád Asszony-
 nyal együtt, hogy a te örömmel örülhetünk mi is,
 különösen azon, hogy nem Idegen felekezettől vá-
 lasztottál magadnak, egészen örülünk pedig azon,
 hogy olly jó Atyának egyetlenegyet vevél el jegyezed
 el aki nyugodjon az Úrban előttem esméretes igen
 becsületes Üriember vala, ki ő maga nemcsak sze-
 mélyében, de még Édes Atyát s Édes Anyát is, sőt
 még Nagy Attyát az Öreg megboldogult Tek. Gyu-
 lai urat az Asszonnyal együtt ismertem, hogy ne

volna hát a mi örömünk édes fiam tellyes az Úrban
 mikor a kis Thrézike ilyen kegyes jó Uraknak ma-
 radéka s szülöttje...”

E házasságból négy fiú és négy leánygyermek
 született: Ottília (1841), Kálmán (1846), Andor
 (1848), Mária (1851), Jolán (1852), Ernő
 (1854), Ilona (1856) és Ödön (1858).

Evva András mint aki személyesen is jól is-
 mertte Kazinczy Ferencet és a Kazinczy-birtokok
 újhelyi ügyvédje, nagy hazafi majd a Kazinczy-
 kultusz egyik zászlóvivője volt, a Magyar Tudo-
 mányos Akadémia felkérésére 12 évi következe-
 tes, önkéntes szívós tevékenységével döntően
 hozzájárult a Kazinczy-mauzóleum megvalósítá-
 sához.⁴ Gróf Andrássy Gyulával is jó viszonyban
 volt Evva András. Ennek emlékét több levél őrzi.
 Az egyik levelében szavazási lobbizásra kérte
 Andrássy Evvát Molnár István későbbi Zemplén

² Dr. Szendrei János: Miskolcz város története V. k., Miskolc 1911. 358-359.

³ Az eredeti, dátum nélküli, 1839-ben írt levelet Kalotai Zsolt örököse őrzi.

⁴ Vö.: Somogyi Gábor: Evva András és Széphalom. = Széphalom 15., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2005. 79-94. Ennek családi iratait, amelyek e cikkben fel vannak sorolva, Kalotai Zsolt 2006-ban a Kazinczy Ferenc Múzeumnak ajándékozta.

megyei főispán megválasztásához az 1860. december 18-án kezdődött tisztújítás alkalmából. E levélben „Kedves és régi bajtársom” megszólítással írt Evvának.⁵ Pálffy János így írt Evva Andrásról, amikor a Bach-korszakot követő nehéz években találkoztak:⁶

„Evva András ezen szomorú Újhely városkájában egyike azon két-három embernek, kikben becsületességet és értelmességet együtt lehet találni, s társalgása nemcsak nem nyomasztó, mint a többié, hanem kellemes. Ő jó apa, jó férj, jó gazda és hazafi. Ő igen közepes vagyonnal bír, s már hat gyermeke van. Mikor a hatodik, hihetőleg nem utolsó született, mondtam neki, hogy elég lenne már abból ennyi. Ő egész kedélyesen azt felelte: »Sohse bánstsd, hadd legyen akármennyi, legalább szaporodik a magyar, s aztán egyik sem lesz rosszabb állapotban, mint voltam én, mikor a világba léptem.« Ez már talpra esett magyar beszéd. Így szeretem én a magyart. Hogy szaporítsa fajtát, s birjon emelkedni önjerején, mint Evva, ki mindenét becsület szorgalmának köszöni.”

Az elnyomatás éveiben Evva András nem volt hajlandó a császári hatalmat szolgálni, visszavonult birtokára, gazdálkodással foglalkozott. Mint borosgazda is jól megállta helyét. A Sátoraljaújhelyen 1855 októberében tartott szőlő- és borkiállításra a környék borászaitól, uraitól beküldött borok bírálatáról szóló kinyomtatott jegyzőkönyvben láthatjuk, hogy Evva András 3 és 4 puttonyos aszú boraival dicséretesen szerepelt. Egyike volt a választmányi bírálóknak, ő volt a tollívó. Később az elnyomatás fokozatos megszűnésével újra visszatért a hivatali életbe, és mint láttuk Andrássy Gyulának volt politikai támogatója. Számos környékbeli költővel, irodalmárral, politikussal volt jó barátságban, például Szemere Miklóssal, Erdélyi Jánossal, Lónyay Gáborral stb. Mint választmányi elnök az újhelyi kisdedóvó megalapításáért is sokat tett.⁷

⁵ Lásd részletesen: Somogyi Gábor: Amikor Andrássy Gyula lobbizott. = Honismeret XXX. évf. 4. sz. 2002. 70.

⁶ Pálffy János: Magyarországi és erdélyi urak. Kolozsvár, 1924. 17.

⁷ Evva András: Egy szó a s.-a.-újhelyi kisded-óvó ügyében. = Zempléni Híradó, 1867. jan. 29.

Borok bírálata						
melyek 1855-ik évi October havában S. A. Újhelyben tartott hegyallyal szőlő- és borkiállításra beküldettek.						
száma a be- te- l- l- l- l- nak	me- lyik évi bor?	minő bor	hová való	jelige	küldő neve	bírlat eredménye
Ordinarium borok.						
57	1854	ordin.	Újhely	Napier (Vekes ad- tól)	Stenczel Dn.	ordinariumban rendkívül új- manóv
18	1855	"	"	Szirma vigad a magyar	Brezenheim hgód	jelen, utána van a fehér szőlő- lesek.
19	"	"	"	"	"	jelölés a fűrmitest.
43	1852	"	"	Ponta János	Barna Mihály	jó tiszta isz bor.
74	1850	"	"	1.5.3. (3. szál.)	Mosney László	illatos szép szőlő bor.
17	1848	"	"	Újhely	hg. Brezenheim	teljesen aszú bor.
39	1847	"	"	Szirma vigad a magyar	Evva András	kellemes isz asz bor.
94	1844	"	"	Servia valesbunt	"	"
36	1842	"	"	"	"	"
Fordítások.						
23	1848	fordítás	Újhely	Válalkozni a jelszó	Molnár József	jó szőlő asz bor
60	1854	"	"	Napier Vekesfő	Stenczel Dn.	jelölés a küldött 1854-ki két puttonyos isz bor
12	"	próba	"	Ótás által nemest	Vitka Vincze	"
Szamorodni borok.						
62	1848	szamor.	Újhely	Ungvár	B. Gaidler	küld.
24	"	"	"	Válalkozni a jelszó	Molnár József	nem kellemes mellék isz.
Asszú borok.						
49	1854	3 putt.	Tarcal	Bor szomoróval sz.	Barna Mihály	sz 55-ik szál jobb a 48- kán minőség.
55	"	"	Újhely	Napier Vekesfő	Stenczel Dn.	"
száma a be- te- l- l- l- l- nak	me- lyik évi bor?	minő bor	hová való	jelige	küldő neve	bírlat eredménye
8	1841	5 putt.	Újhely	Bort ide bort	Dékus László	szép tiszta isz bor.
7	1836	6 putt.	"	"	"	szára minőség.
33	1837	6 putt.	"	"	"	legjobb
6	"	szomoró	"	Sok sok de nem elég	if. Dékus József	küld.
6	"	"	"	Bort ide bort	Dékus László	küld.
6	1836	6 putt.	"	"	"	küld.
4	1811	6 putt.	"	"	"	küld.
S. A. Újhely October 24-én 1855.						
Választmányi bírlak:						
Vekes Pál, meg nem jelent.						
Mosney László						
Sármay Ottó,						
Evva András, egyezszenint tulvívó,						
Vitka Vincze.						

Jogi képességeinek, puritán és becsület em-
beri tulajdonságainak köszönheti, hogy Sátoral-
jaújhely város első törvényszéki elnökévé válasz-
tották. Ma különösen azért becsüljük, amit a
széphalmi Kazinczy-emlékhegy és -kultusz érde-
kében cselekedett. Szervezőképessége, megbízha-
tósága fő támasza volt az Akadémiának; megőr-
zött iratai bizonyítják, hogy 1868 és 1873 között
milyen aprólékos gondnal felügyelte a Széphal-
mon folyó munkálatokat. A klasszicista emlék-
csarnok az ő fáradozásának is köszönheti létét.



1888. november 7-én hunyt el Sátoraljaújhegyen, az ottani köztemetőben helyezték örök nyugalomra, ahol feleségével s más családtagokkal közös sírboltban nyugszik. A család egykori sátoraljaújhegyi házában emléktáblára vészték a nevét, fényképe a széphalmi Kazinczy-emléksarnokban látható. Az emlékhely megvalósításáért tett erőfeszítéseinek, példás közéleti és emberi magatartásának elismeréseként a széphalmi Magyar Nyelv Múzeuma fölszínti galériáját Evva Andrásról nevezték el.

Őrizzük emlékét továbbra is kegyelettel!

•

Képeinken:

Az Evva és rokon családok sírja
Az Evva Andrásról elnevezett galéria a Magyar Nyelv Múzeumban
SZIGETI SÁNDOR FELVÉTELEI



BOJTOR ISTVÁN

Hörccsik Lajos református lelkipásztor szolgálata

Az életút

Hörccsik Lajos 1904. július 14-én született az Abaúj–Torna megyei Vilmányban. Anyai ágon valószínűen a Babotsay (Babotsay Izsák 1746–1731) családhoz nyúlik vissza. Édesanyjának dédszülei: Nagymáthé Ferenc és Nagy Zsuzsanna. A nagyszülők Nagymáthé Ferenc és Simon Veronika. Édesapja, Hörccsik Lajos Vily községben született 1867-ben, elhunyt Vilmányban 1942-ben, ott temették magasra nőtt tujafa alatt. Vilmányban szolgált mint lelkipásztor, egyházmegyei tanácsbíró; esetenként Fonyban is prédikált. Felesége Nagymáthé Mária. A lelkész családot Isten hét gyermekkel áldotta meg, egyet közülük magához szülített. Lajos fia Vilmányban kezdte tanulmányait a református népiskolában, 1914-től a Sárospataki Főgimnáziumban folytatta, ahol 1923-ban érettségizett. Lelkészi szolgálatra kapott elhívást, ezért 1922-ben a Sárospataki Teológiai Akadémián jelentkezett hallgatónak. Lelkészi oklevelet kapott 1927-ben, és ugyanakkor felszentelték lelkipásztornak.

Szolgálatait Ózdon kezdte, ahol Farkaslyuk bányatelep közelében lakott. Másfél év múlva, 1929-ben helyettes lelkész Hernádszurdokon. Innen Szikszóra helyezték beszolgáló lelkésznek. A nyíri református gyülekezet viharos körülmények között 1930-ban választotta lelkipásztornak. Gazdák és zsellérek fordultak egymással szembe, és folyt a bor is a megválasztandó lelkész számlájára. A gazdák vezére Kovács József, a zsellérek szervezője Horváth Pál kurátor volt. Ekkor jöttek baptisták a Bodroghözéből, hogy a zavarosban halásszanak, és tagokat szerezzenek a meghasonlott reformátusok közül. Az új lelkész Me-

mentó című följegyzésében beiktatása után aggodva kérdezi: *Uram mi lesz?* A gyülekezet lassan megbékült egymással lelkipásztornak evangéliumi munkája nyomán. A két választási párt, egységes gyülekezetté formálódott, mert a lelki gondozás mellett Hörccsik Lajos egészségügyi, pénzügyi és különféle hivatalos gondokat is vállalt, illetve segített azokat megoldani. A lelki-szellemi és gazdasági munkája közben felújította az igen elhanyagolt parókiát és templomot. Iskolát épített 1938 és 40 között, és az értelmes gyermekeket továbbtanuláshoz segítette. Fölsimerte, hogy a környék talaja, éghajlata kiváló az almatermesztésre, ami falujának szépen jövedelmezhet. A parókia hatalmas kertjében elsőnek telepített almafákat, hogy ezzel is bátorítson, példát mutasson. Nagyon szerette a természetet és a sportot; fiatal korában télen síezett, tavasztól őszig lovagolt.

Megnősült. Czinege Johanna diakonisszát vette feleségül (1917–1999), miután a debreceni Diakonissza Intézetet államosították, és pártiskolaként használták. Feleségét az evangélium hirdetésére hívta el Isten. Férfjének kiváló munkatársa volt, forró lánggal hirdette, követte Jézus Krisztust. Világosan fogalmazott, érthetően és szuggesztív erővel prédikált úgy, hogy szolgálata nyomán betegek is gyógyultak. Sorra hívták közelebbi és távolabbi gyülekezetek pásztorai evangelizációra, amelyeket örömmel vállalt. Csontrákos lett. Mivel már csak néhány napja volt hátra, ezért kiadták a kórházból. Betegágán arról rendelkezett, hogyan díszítsék fel a templomot, és készítsék el a sírhelyét. Hívó keresztyének imádkoztak gyógyulásáért, és az megtörtént. Az orvosok szerint diagnosztikus tévedés lehetett, mert csontrákból nincs gyógyulás. A falu köztémája

volt, hogy ha a lelkészfeleség meggyógyulna, az isteni csoda lenne. Meggyógyult, és hamar elfelejtették Isten csodáját. „Johanna testvér” még hosszú éveken át prédikálta az evangéliumot. Két fiúgyermekük született: Lajos (1948. január 2.), aki útépítő főmérnök lett Szolnokon, és Richárd (1955. december 23.), aki teológiai tanár és országgyűlési képviselő, Sárospatakon lakik.

Hörcsik Lajos belefolyt a hétköznapi dolgokba és a politikába is. Színes, változatos, feszültségekkel teli korszakban élt. Az Osztrák-Magyar Monarchiában született, a legközelebbi város a megyeszékhely, Kassa. Kulturális és áruforgalommal kötődtek a szeretett városhoz. Amikor középiskolai tanulmányait kezdte, akkor tört ki az első világháború. Befejezésekor teljes összeomlás szakadt Magyarországra, megalakult a véreskezű Tanácsköztársaság, majd a diktatórikus döntés Trianonban. Nyíri közelében húzódott a cseh határ, amely elvágtá őket a Felvidéktől. Az Abaúji Református Egyházmege esperese, majd 1918-tól a Tiszáninneni Református Egyházkerület püspöke, dr. Révész Bálint (1860–1931) 1920-ig Kassán lakott, a trianoni döntés után pedig Miskolcra vezette az egyházkerületet. A volt megyeszékhelyre csak útlevéllal, szigorú ellenőrzések után lehetett belépni. Horthy Miklós rövid kormányzósága alatt konszolidálódott az ország. Kassa 1938-ban visszatérhetett az anyaországhoz, kezdődött azonban a második világháború, és szörnyű halálos vihar pusztított végig az országon. A református parókián német parancsnokság tartózkodott, a padlásán pedig zsidók rejtőzködtek. A lelkész 15-20 fiatalot vezetett a környékbeli erdők rejtekeibe, hogy ne vigyék el őket a katonának.

A háború befejezése után szovjet támogatással kommunista diktatúra fojtogatta az országot. A szabadság reménye 1956 tavaszán villant föl, amikor Rákosi Mátyás pártvezért hibáztatták Rajk László kommunista miniszter kivégzése miatt. Röplapokat terjesztettek, hitvalló lelkészek kisebb-nagyobb csoportokban engedély nélkül tartottak összejöveleket. Összel kitört a forradalom. Nyíriben a szétfutott kommunistákat Hörcsik Lajos azzal nyugtatta, hogy nem lesz bántódásuk.



Hörcsik Lajos lelkész (Nyíri, 1932)

A református parókián forradalmárok fölvonulásra gyülekeztek. Hörcsik Lajos intette őket, hogy a kommunizmus szovjet szuronyokra épült. A forradalmárok gócpontja Kőkapu lett, ahová katonai tábornok, ágyukat, gépfegyvereket, lőszerket hordtak össze. Hörcsik Lajosné nyíri asszonyokkal főzött a szovjet hadi gyűjtőjében lévő forradalmároknak, míg Kummer Károly parancsnok megadta magát a túlérőnek, majd elmenekült. Hörcsik Lajos a nyájával maradt. Az első házkutatás 1956. december 4-én vasárnap éjjel 11 órakor kezdődött, és az idegőrlő napok és hónapok alatt nyolcvanszor törtek be a református parókiára. A lelkipásztor pizsamában ugrott ki az ablakon, a hétéves Lajos fiú anyja szoknyájába kapaszkodva sírt, az egyéves Ricsit ölében szorította magához az édesanyja. Lövések hallatszottak, és arra gondoltak, hogy a lelkipásztort megölték. Lelki törpék, amikor hatalomhoz, gépfegyverekhez jutnak, isteneknek képzelik magukat. Johanna nagytiszteletű asszony ráordított a karhatalmistákra: szégyelljék magukat, amiért a lelkipásztor lakására géppisztolyokkal jöttek, s rájuk borították az asztalt. Egy hét után megengedték, hogy egy asszony tejet hozzon nekik, aki megsűgta, hogy a lelkipásztor nála rejtőzködik.

A házkutatások megszűntek, a följelentések folytatódtak különféle hatóságoknál. Mivel Czinege Johanna nevét összekeverték Czinege Lajos honvédelmi miniszterrel, enyhült a szorítás. Darányi Lajos mint egyházi előljáró azt ajánlotta, hogy távozzanak Nyíriből Hernádbúdre vagy Fonyba. Az utóbbit választották. Költözésük napján, 1960 egyik májusi hajnalán kopogtattak az ablakon. Amikor félve kinyitották, a diófán rigó, cinege, harkály madarak kezdtek énekelni, akiket a lelkipásztor etetett. Madarak búcsúztak. Sírva hallgatták őket.

A forradalmi események maradandó sebet vágtak Hörcsik Lajos testében. Lélekben gyöngébb lett. A református egyház püspökei, lelkészei mellőzték őket. Utasították a lelkészeket a termelőségvetkezetek szervezésére, ami 1960-ban befejeződött. Szocializmust építettek az egyházban. Hörcsik Lajos egyházat próbált építeni a szocializmusban, de nem találta meg a régi falut. Megengedték, hogy 1974-ben Tállyára mehesse lelkipásztornak. A nyíri gyülekezet 14 év után is ragaszkodott szeretett lelkipásztorához, és autóbusszal érkeztek a beiktatására. A felsőbb vezetés arra kötelezte, hogy 1978-ban nyugdíjba vonuljon. Taktabájjra költözött a megüresedett parókiára, de képtelen volt elfogadni az akkori helyzetet. Elhunyt 1986. április 28-án. A sárospataki temetőben Johanna feleségével közös sírban várják a feltámadást. Hörcsik Lajos 1944-ben és 1956-ban sem hagyta el a nyáját.

A prédikátor

A lelkipásztor legfőbb és legszentebb szolgálata az igehirdetés. Kiváló prédikátor volt, biblikus, időszerű, színvonalas, aki érthető szavakkal továbbította Isten üzenetét. Prédikációs kötetét benyújtotta a Református Konvent Sajtóosztálya felé kinyomtatás végett, de a mondanivalója nem illett bele az akkori idők úgynevezett „vonalas” világába.

A teológus diákok évente háromszor nagy ünnepeken gyülekezetekbe indultak szolgálni. Ezeket a diákokat legátusnak, küldöttnek nevezték. Hörcsik Lajos legációjáról ez volt a lelkipásztor véleménye: *„Bizonyítvány, mely szerint igazolom, hogy Hörcsik Lajos első éves hittanhallgató,*

mint ünnepi követ közöttünk megjelent. Katedrai szolgálatával a várható kívánsagtól túlmenően igen messzemenő igényeket is teljes mértékben kielégítette. Minden dicséretre méltó szolgálaton kívül, mint szolid, komoly, korrekt magaviseletű diákegy ember, szeretetünket méltán kiérdemelte, miért is neki elismerésünket fejezem ki. Felsőnovaj, 1924. év június hó 10. Láng István református lelkész.”

Prédikációinak témáiból emeljünk ki néhányat! *Krisztus követéséről – Év kezdetén.* „Ilyenkor, Újesztendő első napján út előtt állunk. Azt mindnyáján tudjuk, hogy ebben az életben nagyon sokféle út van. És ha most feltesszük a kérdést: melyik úton induljunk el, Újesztendő első napján az Úr Jézus előnkbe áll, és megszólít minket: kövess engem. Nem azt mondja, hogy menjetek előttem, én majd utánatok megyek, hanem én megyek elől, ti kövessetek.”

Prédikáció-sorozatának címe: *Kövess engem!* „Ezek után kiment Jézus, látott egy Lévi nevű vámszedőt, aki a vámnál ült, és mondta neki: Kövess engem! És az mindenek elhagyván, felkelt és követte Őt.” Krisztus Urunkat hit által követjük. Az Apostoli Hitvallás így végződik: „Hiszem a test feltámadását és az örökéletet! – Mindenki hiszi? Nem, mert nem mindenkié a hit. Nem mindenki festőművész vagy regényíró. Csak az, aki erre tehetséget kapott. Ki tud hinni? Aki kapta a hit tehetségét a Szentlélek által.” A keresztyén élet példamutatás. „Hiába mondja a vezető, hogy dolgozz tisztességesen, ha ő csak a maga hasznát nézi, és nem törődik a beosztottakkal. A személyes példa fontos, mert mindenél többet ér. Nézd meg a mi Fővezérünket, az Úr Jézus Krisztust, aki azt mondta, hogy szeresd és segítsd embertársadat, Ő segített mindenkin, meggyógyított szegényt és gazdagot. Ő mondta: Szolgálj, ha nagy akarsz lenni!” A keresztyén ember Krisztusra néz, és „a magaviseletet kiabálja, harsogja, hogy keresztyén legyél! Igen, a személyes példa mindennél többet ér... Mit jelent az Úr Jézust követni? Rövidke történettel megvilágítom: Egyszer egy édesapa, amikor beállt az est, vett két zsákot, és így szólt fiához: Fiam, elmegyünk a szomszédba egy kis krumplit „szerezni”. Amikor a krumpli csomóhoz értek, az édesapa vizsla szemekkel kémlelni kezdett jobbra is, balra

is. Amikor befejezte a vizsgáldását, a fia így szólt hozzá: Édesapám, arra még nem nézett. És felfelé mutatott... Az apa elszégyellte magát, fogta a két zsákot és hazamentek... Ezt jelenti követni Őt.”

A politikus arculat is kiviláglik megnyilatkozásából. Egyik ígéhirdetésében, 1974. május 5-én ezt mondta: „Az elmúlt héten világszerte a munka napját ünnepelték. Beszédekkel, felvonulásokkal dicsérték a munkát és a munkásokat. Sok mindenről volt szó, csak egy valakiről nem: az Istenről. Őt nem emlegették, Őt kihagyták az ünnepségből. Mi most ebben az órában azt nézzük meg, hogy Isten mit szól a munkához! Mi a véleménye a munkáról? Ő pihen, vagy dogozik? Mit csinál az Isten? A múlt században élt egy nagyon híres magyar költő, úgy hívták, hogy Madách Imre. Írt egy világhíres munkát, aminek címe: Az ember tragédiája. Ez a világhíres munka így végződik: A nagy mű befejezve, az Alkotó pihen. Vagyis a világ megteremtése után az Alkotó Isten pihen. Most nézzük, mit mond az Írás János 5:17-ben: Az én Atyám mindezideig munkálkodik, én is munkálkodom. A világ teremtménye után Isten nem szűnt meg a munkától, hanem szüntelenül munkálkodik.”

A termelőségvetkezetek szervezése idején az egyik prédikációját újsághírrrel és bibliai idézettel fejezte be. „30 ezer holdnyi kiterjedésű roppant tanyavilág ez... a nagyüzem azonban ellensége a szétszórt kis háznak, ezért lassan fölvasárolják a távoli tanyákat. A traktor nekimegy az elárvult, ócska vályogfalaknak, a lakók pedig beköltöznek a faluba, a tanyaközpontba. Régi lakóhelyüket fölszántja az eke.” (Népszabadság, 1963. febr. 27., szerda.) A Biblia pedig ezt mondja: „Gazdagon fekszik le, mert nincsen kifosztva: Felnyitja szemeit, és semmije sincsen!” Jób 27:19.

Emlékeztetek a Hörcsik Lajos részvételével szervezett gyülekezeti találkozók. Az abaújszántói lelkipásztor nevét édesanyja után Nagymáthéra változtatta, fonyi lelkipásztor testvére pedig Hörcsik néven maradt. A két gyülekezet gyakran találkozott egymással. Egy alkalommal az abaújszántói gondnok így köszöntötte a fonyiakat:

„Az abaújszántói testvérek nevében köszöntöm a fonyi testvéreket, és mindazokat, akik ezen a konferencián megjelentek. Mi is nagy öröm-

mel jöttünk Fonyba, a kedves találkozásra, ide a szent templomba, elsősorban azért, mert templomszerető testvérek közé jöttünk. Tapasztaltuk ezt az elmúlt hónapban, mikor itt jártunk egyházlátogatóban. Majdnem az egész gyülekezet, hangsúlyozom, majdnem az egész gyülekezet itt volt az esti istentiszteleten ebben a templomban.

Másodszor azért, mert amint hallottuk, ez a seregszemle az Úr parancsára történt. Azt pedig tudjuk, hogy Ő az egyetlen igazi fundamentum ebben a világban, 'mert más fundamentumot senki sem vethet azon kívül, mely vettetett, mely a Jézus Krisztus'. Mi pedig tudjuk és hirdetjük is, hogy aki nem erre a fundamentumra épít, az homokra épít. A homokra épített ház pedig lehet akármilyen szép, akármilyen ragyogó, de ha eljön az árvíz, ha ömlik az eső, ha fújnak a szelek, és beleütköznek abba a házba, úgy omlik össze, mint az a sokat emlegetett kártyavár.

Harmadszor azért jöttünk nagy örömmel, mert mi szántóiak és fonyiak nemcsak az Úr Jézusban vagyunk testvérek, hanem a fonyi meg a szántói lelkipásztorokban is. Istennek hála, ketős a testvériség. Figyeljete az ige szavára: Az Úrtól lett ez, örvendezzünk és vigadjunk ezen. Övé a dicsőség mindörökké.”

A vilmányiak köszöntése így szólt:

„Kedves Testvéreim! A vilmányi gyülekezet nevében, mint annak gondnoka, köszöntöm szeretettel a konferenciát. Szívesen, örömmel jöttünk e nagyon kedves találkozásra, mert úgy éreztük, hogy nemcsak a fonyi kedves testvérek hívtak, hanem maga az Úr Jézus is megszólított minket: 'Jertek én hozzám mindnyájan, ti megfáradtak és megterheltek, és én megnyugosztalak benneteket'. És akit az Úr megszólít, annak követni kell Őt, jólétben, napsugárban, szenvedésben, villámló zivatarban is.

Mi hisszük, hogy amikor idejöttünk e kedves találkozásra, az Úr Jézus parancsának tettünk eleget. Mi nem kérkedni akarunk az Úr Jézus nevével, hanem tanulni Isten és emberszeretet, tisztességet, becsületet, egymásért való munkálkodást, mert ennek a beteg világnak ezekre van igen nagy szüksége. Nem elcsépejt jelszavakra, nem elkoptatott eszmékre, hanem az Úr Jézus által munkálkodó igaz, őszinte szeretetre.”

Fonyiak gondnoka a házigazda gyülekezet nevében szólott:

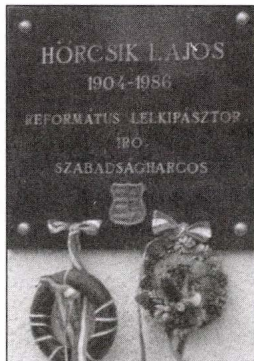
„Szeretett Testvéreim az Úr Jézus Krisztusban! A fonyi gyülekezet nevében, mint ennek kurátora, szeretettel köszöntöm mindazokat, akik az Úr Jézus Lelke, a Szentlélek kényszerítésére és a mi szerény, de szívből jövő meghívásunkra megjelentek. Mi hisszük, sőt tudjuk, hogy ezt a kedves összejövetelt, ami Fővezérünk, az Úr Jézus parancsolta, Ő szólta, s mi szent parancsának engedelmeskedtünk. Mi hisszük, sőt tudjuk, hogy Ő itt van most jelen e szent gyülekezetben, mert az Úr Jézus mindig a találkozást jelenti. Ő nem a széthúzás, a meg nem értés, hanem az összetartás, az egység, a találkozás Istene.

Az Úr Jézus nem dogmákat akar adni, hanem szelíden, de határozottan szól hozzánk: 'Fiacskáink, szeressétek egymást'. És Ő erőt is ad nekünk a szeretet parancsának betöltésére. Az Úr Jézus nem emberi elméletekkel akar minket táplálni, hanem figyelmeztet: Szükség nektek újjászületni. Az újjászületés pedig azt is jelenti, hogy ahol munkálkodunk, ott tisztességgel és becsülettel munkálkodjunk, mint aki nem embereknek, hanem Istennek szolgál. Mert ennek a mai világnak nemcsak okos emberekre van szüksége, hanem főképpen jó emberekre, akik másokért munkálkodnak, embertársaik javát szolgálják. Ezt akarja az Úr Jézus.

Testvéreim! Akarjuk mi is. Az Úr kegyelme legyen mindnyájunkkal.”

Irodalmi munkássága

A kommunizmus idején az egyházi kiadványokat beszüntették, és a keresztyén irodalmat majdnem nullára redukálták. A tudós teológusok és az írók többsége az íróasztal fiókjába helyezte alkotását. Hörcsik Lajos a falu életét, viszontagságait, gyönyörű tájait, a gyülekezeti tagok hétköznapi örömeit, küzdelmeit vetette papírra. Bátran elítélte a bűnöket. Prédikációinak bő vázlatát elkészítette. Irodalmi stílusa gördülékeny, érthető, személyhez szóló, találó, érdekes.



A Sárospataki Református Kollegium Tudományos Gyűjteményeiben a következő művek találhatóak: Napló 1922-1931. (Kézszírt író két kötet.) – Mementó 1932. (Nyíri presbiteri jegyzőkönyv.) – Nem hagyja az Úr büntetés nélkül. 1939. (Ez a színmű nyomtatásban megjelent, több gyülekezetben lejátszották.) – Egy asszonynak két férje. 1940. (Színmű) – Éjjeli vendég. 1944. (Novellafüzér) – Én és a kutyam. Ki ér többet, ő vagy én? 1945. (Humoreszek.) – Államtanás a fák belsőjében. 1947-48. (Újságcikkek az amerikai magyar sajtóban.) – Kegyelem. 1955. (Novellák.) – A gyógyító. 1960. (Pillanatképek Nyíriből.) – Nőé. 1950. (Bibliai regény.) – A léleklátó. 1969. (Novellafüzér az 1969 előtti évekből.) – Lapu Pesta. 1970. (Fony nevezetes emberéről.) – Prédikációk I., II., III. (1970-ig.) – Nyíri törpék. Őzikévé vált királyfi. Népmesék. (Év nélkül.)

Hörcsik Lajos lelki-szellemi javakkal megáldott pásztor, aki hűségesen gondozta nyáját. Bizonyos volt küldetésében, amit a maga korában elvégzett. Az 1956 után kapott ütések nyomait némán hordozta haláláig. Élete arra int bennünket, hogy Isten dicsőségére, az egyház és a magyar nemzet javára munkálkodjunk, mert hisszük, hogy az evangélium által ezer év után is javendője van magyar népünknek.¹



¹ FORRÁSANYAG: *Bojtotné Toókos Uzonka*: Hörcsik Lajos. In: Fony. 2000. 132. – *Hörcsik Lajos*: Prédikációk, írások. (SRK Tudományos Gyűjtemények AN. 12771, 12775 és következő számok. Kt. 50548.) – Nem hagyja az Úr büntetés nélkül. – Mementó. – Presbiteri jegyzőkönyv, Nyíri. – Napló 1922-1931. – *Iffj. Hörcsik Lajos*: Hörcsik Lajos. Kézirat, 2013. – *Hörcsik Lajos Kálmán*: Egy viharos lelkipásztori választás Nyíriben. Széphalom évkönyv, 2010. 411-419. – *Hörcsik Lajos Kálmán*: Hörcsik Lajosné Czinege Johanna feljegyzései az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéről Nyíriből és Kőkapuról. Széphalom évkönyv, 2006. 489-494. – *Hörcsik Richárd*: Édesapám. Irodalmi ülés Fony 2013. aug. 17. – *Márton Ida*: Az irodalmár Hörcsik Lajos. Kézirat. 2013. aug. 17. – Képzünkön: a lelkész Nyíriben elhelyezett emléktáblája.

VÁRHELYI GYULA

Béres Béla tokaji plébános emlékezete

Tavaly volt születése centenáriuma: *Béres Béla* 1912. február 26-án született Zemplén vármegye székhelyén, Sátoraljaújhelyen. Tokaj jeles római katolikus plébánosa lett épp 60 évvel ezelőtt (1953–1983), kerületi esperes is volt (1941), címzetes kanonok (1986), egyháztörténeti műkincseinek és könyvészeti gyűjteményeinek felajánlója (1982), akinek adománya alapozta meg a Tokaji Múzeumot (1985), s akit Tokaj város díszpolgárává választott (1988).

Édesapja, István (1876–1972) fonyi, édesanyja, Juhász Mária (1886–1962) felsőregmeci származású. Gyerekként, középiskolásként gyakran vendégeskedett anyai nagyszüleinél. A rózsafüzéres nagymamája hitében és későbbi pályaválasztásában erősítette. Különösen büszke volt nagyapjára, aki csodás népi állatgyógyító hírében állt. Kisiskolásként abban a sátoraljaújhelyi Piarista Gimnáziumban kezdte tanulmányait, melynek elődje a Tokajban alapított kegyes tanító rendi gimnázium. Itt találkozik a pálosok múltjával, az egyetlen magyar alapítású férfi szerzetesrenddel, hiszen a piaristák által működtetett kolostoriskola eredetileg korábban pálos templom és rendház volt. Felsőregmecen, nagyszülei lakhelyén is a pálosok nyomaira bukkan, akik ezen a vidéken már a XV. században birtokosok voltak, és a helyi templom építésében jeleskedtek. A pálosok iránti tisztelete és érdeklődése egész életét végigkíséri, csodálattal adózik emléküiknek. Lengyelországba, Csensztchova városa mellett álló Jasna Góra hegyén található pálos kolostorba zarándokol, a világhírű búcsújáró helyre. Magával vitte a „Tokaji Fekete Mária” ikonját, letette az ősi kegykép főoltárára, és misét mondott felette magyar hazájáért, a lengyel-magyar barátságért, to-

kaji híveiért. A lengyel pálosok által is megszentelt, megáldott ikon, kegykép ma is látható a tokaji templom előcsarnokában. A magyar nép Boldogasszonya, Patrónája, Égi Édesanyja a gyermek Jézussal emlékeztet arra, hogy a pálos szerzetesek már 1411-ben Tokajban kolostort alapítottak, egyben jelképe a magyar-lengyel barátságnak. A tiszteletbeli „pálos barátnak” fogadott plébános egyik legnagyobb álma volt (ő maga nevezte így), hogy az utolsó lakhelyén épüljön egy „pálos mauzóleum”, melyet egyben remetelakként használna. Alapjai a volt háza udvarán felfedezhetők.

A gimnáziumi érettségit követően sikeres felvételi vizsga után a Szegedi Egyházmegyei Papnevelő Intézet hallgatója. A főiskola 1930. augusztus 28-án nyitja meg kapuit első alkalommal a kispapok előtt, miután a román hatóságok a csanádi egyházmegye püspököt Temesvárról kiutasítják, így az egyházmegye új székhelye 1923. február 27-től Szeged lett. A szegedi főiskola fogadja a Trianon miatt területileg sérült kassai, rozsnyói, szatmári, nagyvárad, temesvári, csanádi „csonka” egyházmegye papnövéndékeit. Így lett Szegeden kispap, mint kassai egyházmegye. 1930 szeptemberétől 1935 márciusáig folytatja tanulmányait a szemináriumban kitűnő jezsuita szerzetes professzorok irányítása mellett, szigorú asketikus lelki vezetéssel. Olyan tanárok előadásait hallgatta, mint a dogmatikus Kerkai Jenő, a biblikus Szentiványi Róbert, a spirituális Hunya Dániel, illetve a szegedi egyetemen tanító, de a szemináriumban is ellátogató Sík Sándor piarista költő.

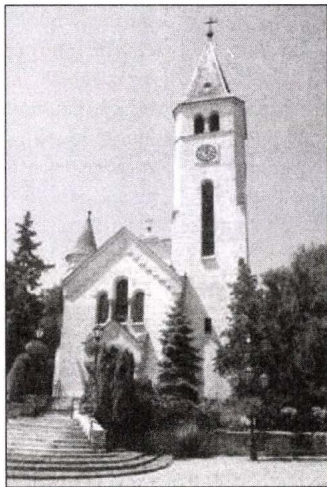
Középiskolás és főiskolás éve alatt rendszeresen részt vesz az iskolák által kiírt különböző pá-

lyázatokon. Nyolcadikos gimnazistaként két pályázatával („Jedlik Ányos, a dinamó atyja”, „Tarzusi Pál élete”) pályadíjat nyer. Szegeden mint IV. éves teológus sikeresen folytatja a pályaművek készítését: „Hogyan használjuk fel a prédikációkban a magyar nyelv-kincs szólásmondásait, közmondásait?” (1934), „A magyar katolikus falusi ifjúság korszerű pasztorációja” (1934).

1935. március 16-án történő pappá szentelését követően visszatér a kassai egyházmegyébe, először Bodrogheresztúron, (1934) majd Tállyán (1936) lesz káplán, segédlelkész. Szemináriumi éveit professzora, Hunya Dániel a papok összetartására, a szegedi kispapok és az ott végzettek számára létrehozta a Szent Gellért Uniót, melynek lapja a *Cor Unum*. Az egyesület és annak lapja 1935. május 16. és 1944 között tevékenykedett, illetve jelent meg. Az egyesület iránti elkötelezettségére tekintettel káplánságának időszakaiban, még a szemináriumi évek lelki, szellemi hatása alatt, tovább szerkeszti a lapot.

Szorgalmas szemináriumi és dolgozó kápláni éveinek elismeréseként aránylag rendkívül hamar, 1937 őszén kap plébánosi kinevezést, főpásztor Payer Ferenc sátoraljaújhelyi apát-plébános, a kassai egyházmegye magyarországi püspöki helynöke, apostoli kormányzó javaslatára a szerencsi, illetve a taktaszadai filiából 1933-ban alapított taktaharkányi plébániára. Itt rendkívül gazdag, sokszínű, szerteágazó lelkipásztori, szociális érzékenységgel, pasztorációs, munkás napok következnek 16 éven át.

Helyben és három tanyán miséznek, heti 24 órában tanít hittant öt iskolában, vezeti a KALOT (Katolikus Agrár Legények Országos Testülete) helyi csoportját. Mint cserkész csapatot, levante alparancsnok, a kassai egyházmegye KALOT-titkára, részt vesz a kassai KALOT Népfőiskola alapításában. Hittan tanára a Jánosi Telepesképző Népfőiskolának a Rajk László bel-



ügyminiszter által 1946 júliusában történő feloszlatásig. Szervezi és vezeti az Országos Missziós Ifjúság (OMI) és a Szívgyárda gyermekcsoportok taktaharkányi közösségeit. A pasztorációs, szociális érzékenységgel, karitatív lelkipásztori szolgálatával egy időben új plébánia építése (1942) és a helyi mozi működtetése mellett 30 hold földön folytat gazdálkodást. Monszport József okleveles kántortanítóval közösen megírja a taktaharkányi r. k. egyház történetét, mely „Amíg idáig jutottunk” címmel

1944-ben Kassán jelenik meg. Elkészítteti egy kör alakú új templom építésének tervét, melyet azonban áthelyezése miatt már nem tudott megvalósítani. 29 éves korában a kassai egyházmegye legfiatalabb kerületi esperesi kinevezését érdemli ki 1941-ben.

A szovjet típusú rendszer korán felfigyel az agilis, sok irányban munkálkodó fiatal papra. 1945-46 között 8 alkalommal idézik be a szerencsi rendőrkapitányságra. 1947-ben állítólagos tiltott fegyvertartás miatt letartóztatják, mely vádat később ejtik. Egyik legnagyobb „bűne” az ifjúság körében végzett nevelőmunka volt melyet papi hivatásának fő céljai között tart számon. A belső, kényszeremigrációt választva rövid időre elhagyja Taktaharkányt, és a budapesti Szent Teréz templomban helyettesítést végez.

1953 augusztusában foglalta el új állomáshelyét Tokajban, ahová szüleivel együtt költözött. (Képünkön a tokaji római katolikus templom látható.) Nagy várakozással ismerkedik és barátkozik az új lehetőségekkel, feladatokkal, kihívásokkal. Tanulmányozza Tokaj régmúltját. Az érkezést követően a Szentírás és a Breviárium mellett szinte harmadik szent imádságos könyvként forgatja paróchos elődjének, Mosolygó Józsefnek Tokajról írt monográfiáját. Később sirja fölött búcsúzik Zemplén főesperesétől: „Szellemed, lelked, gondolataid, életműved tovább élnek és hatnak a tokaji emberek között.”

Mint munkás pap azonnal elkezdte az egyház szőlőjének művelését a régi hegyaljai papi hagyományok szerint. A szőlő és a bor készítésének szeretetét szülei sátoraljaiújhelyi birtokáról hozta magával, ahol kisdíák éveiben, majd seminaristaként a nyári szünetekben örömmel és érdeklődéssel vesz részt a különböző munkafolyamatokban. Tokajban a régi vincellérektől sokat tanul. Az Aranyosi-dűlőben közel egy holdon gazdálkodik, kiváló minőségű borokat nevel, országos hírű pincéje lesz. Az 1957-es aszúja több megyei, országos versenyen összesen kilenc elismerést szerez, melyet saját címkével ellátva *Béres Béla Aranyosi aszú boraként* jelenik meg. Baráti kapcsolatokat ápol az 1954-ben létrejött tokaji művésztelep tanáraival, valamint az 1966-ban alakult Zilahy György Művészetbarátok Körével. „Visszaemlékezések, Tokaj 1953-1983” című, általa „lelkipásztori lírikának” nevezett könyvében, amely 1989-ben jelent meg, erről a következőket írja: „A Tokaji Művésztelep résztvevőivel mindenkor barátságban voltam. Kölsönösen megajándékoztuk egymást. Tőlük kaptam: festményeket, ex-librist, borcímke-grafikákat. Én meghívtam őket egy-egy pincszerre.” 1962-ben a templomot is megajándékozta két nagyméretű pannóval, melyeket Xantus Gyula és Tamás Ervin festőművészek készítenek, a templom 50 éves jubileuma alkalmából. A temetőben található lélekharang lába Samu Géza szobrászművész alkotása, a díszkapunak, mely 1960 novemberében készült el, Horváth Ferenc festőművész a tervezője. 1966-ban Budapesten búcsúzik Zilahy György festőművész ravatalánál, kedves barátjának koporsója előtt.

A papi koronákon, szenátusban (gyűléseken) nagy rendszerességgel tart előadásokat, melyeknek „Legfőbb célja a papság lelki, szellemi töltékezése és erő gyűjtése az apostoli munkára a hívek érdekében”. Hatásos tanulmányokban fejti ki gondolatait Szent Pál apostoli munkájáról, a családról, a gyermekáldásról, a születésszabályozásról, a szülői felelősségről, a papi önképzésről, a vörös színű temetésekről. Ez irányú munkálkodásának lényegét így fogalmazza meg: „Okosan és engedelmesen, bátran és hűségesen. A lényeges dolgokban egység, a kétségek között szabadság és

mindezekben szeretet”. Nagy tisztelője volt XXIII. János pápának, a II. Vatikáni Zsinat határozatainak, melynek szellemében újíttja meg a tokaji templomot. Taktaharkányban 16, Tokajban 30 éven át vezeti a „Historia Domus”-t, minden jelentősebb eseményt rögzítve, mely az egyházban történt. Jól ismerte a latin nyelvet, több fordítása ismert. A kor civil mozgalmának nevezhető tevékenységben aktívan vesz részt.

Rendszeresen megjelenik különböző megyei rendezvényeken, ahol felszólalásaival hatásos, figyelemfelkeltő gondolatokat fogalmaz meg. Könyve „Tokaji perspektívák” című fejezetében az 1961. február 6-án megtartott megyei tanácskozáson 50 év távlatából is aktualitással bíró gondolatokat fogalmaz meg: „Legsürgősebb tennivaló egy ipari középüzemet létesíteni Tokajban, amelyben legalább 200 tokaji ember keresethez, létalaphoz juthat. Ehhez a romantikus álom kevés!” Ugyanitt említi meg a szálloda, kultúrház, szociális otthon, tűzoltóság, strandfürdő, múzeum létrehozása, építése mellett a vár feltárását, a település járási székhellyé történő fejlesztését, a helyben készült kistermelői borok árusításának engedélyezését. Hogyan fogadták felszólalását? Reználtan jegyzi meg: „Előadásomat az elnökség nem engedte végigmondani. Leleptettek, mint, aki rosszul vizsgázott. Nem ezt vártuk a tokaji paptól!”. 1960-ban és 1970-ben egyházi előjáróinak utasítására megyei rendezvényeken emlékbeszédet mond az 1945-ös évfordulóra tekintettel. A hívek megtartásáért évtizedeken keresztül munkálkodó pap hitte, hogy a hatalommal folytatott párbeszéd előbb-utóbb meghozza gyümölcsét.

Az 1950-es évek derekától több évtizeden keresztül nagy szorgalommal és szakértelemmel gyűjti a régi könyveket, festményeket, iparművészeti, liturgikus tárgy együtteseket, korpuszokat és ikonokat. Gyűjteményét a parókia emeleti helyiségeiben rendszerezi. A házi múzeumnak hamar híre megy, érdeklődéssel látogatják a bemutatott tárgyakat. Könyvében erről így ír: „Ahogy gyűltek a képek, úgy sokasodtak a meglepetések, élmények, áldozatok. Lassan kitárult előttem egy gazdag, új világ: az ikonográfia színes, izgalmas világa”.

A Béres-gyűjtemény részlete a Tokaji Múzeumban

„Az én kis ikonográfiám” című fejezet könyvének egyik legértékesebb része. A szerzetesrendek megszüntetésével a szellemi értékek mellett igen sok egyházművészeti kincs, dokumentumok halmaza semmisült meg, illetve került a profán világba. Ennek töredékét sikerült – elsősorban zempléni területen – megmentenie, valójában kiváló érzékkel és nemes szándékkal értékmegtérést végez műgyűjtő útjai során.

1982-ben a miskolci Herman Ottó Múzeum részére ad át a közel 4000 kötetes könyvtárából 350 régi könyvet, összesen 800 műtárgyat, köztük 106 ikont azzal a feltétellel, hogy Tokajban maradjanak. 1985-ben az új múzeumi épületben helyezik el az egyházművészeti-könyvészeti anyagot, az ún. *Béres-gyűjteményt*. Korábban a földszinti, jelenleg az emeleti termekben tekinthetők meg. A gyűjtemény legértékesebb ikonográfiai, kvalitásos darabja az 1600-as évek elejéről származó Szoptató Isten-szülő ikon. Az ikon kivételes helyet foglal el mind a Béres-gyűjtemény, mind a hazai ikon-gyűjtemények között. A Tokaji Múzeum rangját valójában a Béres-gyűjtemény alapozta meg. Amikor az egyház a templomfelújítás centenáriumi ünnepségére készül az idén, nyugodt lelkiismerettel állapíthatjuk meg, az elmúlt 100 esztendő alatt szolgáló lelkipásztorok egyik legjelentősebb egyénisége Béres Béla volt.

Érdemes megjegyezni, hogy 30 évi fényes emlékü plébánosi szolgálata alatt mivel gyarapította egyházát: Szent József oltár, Lourdesi oltár, harmónium, színes üvegablakok, a nagyharang vilamosítása, szembemiséző oltár, templomi előtér kialakítása a „Fekete Mária” kegyképpel, parókia és kántorlakás felújítása, templom külső és belső teljes felújítása, falfestések restaurálása, toronyóra cseréje, hogy csak a jelentősebbeket említsük.

Sokan és sokszor félreértették a világi életben közéleti szerepvállalásait. Nemes lelkű, következetes, sokszor keményen makacs, szókimondó személyisége egynehányszor szelet vetett és vihart kavart. A papi kerületi gyűléseken és korának ci-

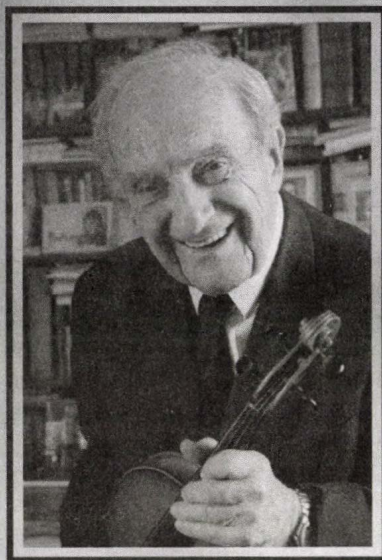


vil társadalmában megnyilvánuló véleményeiért hívei, de paptársai részéről is sokszor volt tapasztalható a megosztottság. Munkáspapként hitte, hogy az egyház nem egy hatalomra törő szervezet, hanem elsősorban lelki, erkölcsi érték. A konfliktusok helyett kereste az együttműködés lehetőségét a világi hatalommal. Kevesen értették, hogy az egyház nem lehet ellenfele egyetlen egy világi hatalomnak sem, de igyekeznie kell azt tárgyalások útján megváltoztatni. Ezüstmiséjét 1960-ban 11 paptársával együtt Szegeden végzi, ahonnan 25 évvel ezelőtt elindultak a papi hivatás betöltésére. Arany (50 éves) és gyémánt (60 éves) miséi idején – mint könyvében írja – „Teljes csendben, lelki magányban töltöm ezeket a napokat, és a szokásos külső, fényes ünnepélyességet elhagyom”. 70 éves korában 48 éves papilelkési szolgálat után 1983-ban nyugdíjba vonult.

Értékes életművet hátrahagyva áldozópapságának 62., életének 85. évében, 1997. április 12-én vált el lelke a testétől. Temetésén 37 paptársa jelenlétében a gyászmisét dr. Kovács Endre egri püspök koncelebrálásával Szalay József abaúji és dr. Götz Pál zempléni főesperesek végezték. Búcsúbeszédet jó barátja, Jéger Károly pápai prelátus és Májer János polgármester mondtak.

Emlékezzünk reá jó szívvel, megértéssel, elismeréssel és szeretettel, s ne feledjük egyik kedves idézetét: „Mindenki annyit ér, amennyit cselekszik!”

Dr. Barsi Ernő 1920-2013



Sógor Béla
Vigasz nélkül

Hamusziürkévé vált az aszfalt,
fátylat terített magára
megannyi táj: Szigetköztől
Őrvidékig; elhalkult a
pásztor-dal a dombokon,
könnycsepp csillan
falusi utak bánatos szemén.
Felmálházott apró ember
- akár virágport a méhek –
gyűjtötte sok éven át
a népi értékeket, s osztotta
szét akár vagyonát a Krőzus.

Teste szinte naponta kisebbedett,
tán így csinált helyet a
sokasodó gyűjteménynek ?,
apró lépteit ismerősként figyelték
zenészek és énekesek.

S most az óra kattant, az idő
megállt, nyoma vész a
kutató utaknak; bánatában
mint gyász-kabátot, a magányt
húzza magára a kopott hegedű,
s vigasz nélkül a sarokba áll.

2013. 08. 10.
(Dr. Barsi Ernő emlékére.)

KOVÁTS DÁNIEL

Barsi Ernő közöttünk

Három esztendővel ezelőtt 90. születésnapja alkalmából e hasábon köszöntöttük dr. Barsi Ernő főiskolai tanárt, hegedűművészt, a magyar folklór nagy hatású ismeretterjesztőjét, s most újra szólnunk kell róla. Az aprópó ezúttal elszomorító, hiszen végső búcsút kell vennünk tőle. Kultúránk fáradhatatlan munkása a győri temetőben pihen, nincs többé alkalmunk élőben hallgatni színes előadását, nem szoríthatjuk meg a kezét, nem kaphatunk tőle közvetlen bátorítást, nem várhatunk újabb könyveket. Ebben az esetben fájdalomunk ellenére mégsem a veszteség panasza, hanem a tovább élő példa méltatása jut eszünkbe; úgy érezzük Barsi Ernő nemcsak itt *volt*, hanem továbbra is itt *van* közöttünk. Velünk marad, mert baráti érzelmek és közös munkák erős kapcsolata kötnek hozzá, s velünk marad, mert kezdeményezői és művei ezután is hatnak.

Reá gondolván elsődleges élményünk az, hogy Barsi Ernő a *miénk*. Miénk, akiknek gyökerei Borsod, Abaúj, Torna, Zemplén, Gömör talajába nyúlnak, akik e tájon tanulták meg, hogy mi a haza és mi a nemzet, mi a szellemi örökségünk, s akik az itteni földhöz és néphez hajolnak, ha megfáradtak, és új erőre vágnak. Talán nem hamisítjuk meg a valóságot az élete nagy részét Győrben élő kedves barátunkat jellemezve, ha elsősorban a magunkénak valljuk őt. Vallomásai erősítik meggyőződésünket. Azt is mondhat-



nánk, hogy a 93 megélt esztendő ellenére mindig sárospataki diák maradt, folyamatosan azt az utat járta, amelyen az ősi scholában elindították. Ez volt egyedi voltának titka, a gazdag életút magyarázata. És ebből következik az a hitünk, hogy továbbra is velünk ma-

rad. A hűség itt tartja közöttünk, a síron túl is teljesíti hivatását.

Vannak emberek mindannyiunk életében, akik nélkül mások lennénk, mint amilyenekké lettünk. Köthődhetünk hozzájuk családtagként, barátként, mesterként; ösztönzést, példát, tanítást kapunk tőlük. Ilyen pozitív sugárzása volt Barsi Ernőnek, ami nem szűnik meg a testi lét lezárulásával. Ahhoz, hogy valaki sugározzon, előbb telítődnie kell, s ő gazdag volt ebben.

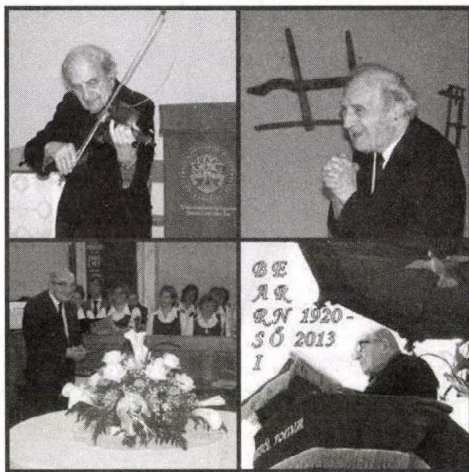
Eltöltötte mindenekelőtt a *hit* egy olyan elrendeltetéssel párosulva, amely kevesek tulajdona. Számára a kálvinista vallásos felfogás azzal a tudattal vegyült, hogy az ember valamilyen feladat betöltésére jön a világra, földi utunknak célja van, nyomot kell hagyni magunk mögött. Alkalmam volt őt néhányszor lelkipásztori szolgálatában meghallgatni; az Igét, a Biblia üzenetét úgy tolmácsolta, hogy Krisztus elfogadása, követése nemcsak egyéni üdvösségünk alapja, hanem az emberek közötti helytállás követelménye is. Aki tudja, hogy talentumokat kapott, annak kötelessége azokat hasznosítani, a köz szempontjából is jóra fordítani.

Megkapta híréhez azt a tehetséget, hogy meg tudja nyitni az emberi szíveket: *vonzása* volt. Akár hegedűje megszólaltatásával, akár templo-mi szószékről vagy az előadói pulpitrusról fordult hallgatói felé, azonnal figyelmet keltett, megnyitotta a lelkeket. Ennek magyarázata személyisége varázsában és meggyőződésből fakadó mondani-valójában rejlett. Voltaképpen egyetlen témája volt, amely életre szóló elkötelezettségéből fakadt: népi-nemzeti hagyományaink megbecsülése, gyarapítása, terjesztése.

Lelkészi képzés, zeneakadémiai oklevél birtokában is küzdelmes volt pályakezdése, nem kapott mindjárt felkészültségének megfelelő állást. Ő azonban talált magának feladatot, szülőfaluja népnevelő munkájába kapcsolódott be, népzenei gyűjtésbe fogott, s olyan kincsekre lett, amelyek gyarapítása kitöltötte a hosszú életpálya egészét. Kodály Zoltán biztatását és elismerését is elnyerve gyűjtötte össze Sály és egy sályi pásztor népdalait, népszerűsítő kiadvány és tudományos értekezés egyaránt született az összehordott szellemi vagyontól. Kórust szervezett, zenére tanított, honismereti kört hozott létre; s neki köszönhető, hogy Sály falu történeti és néprajzi szempontból a legjobban feldolgozott települések közé tartozik.

Amikor zenetanárként Győrben telepedett le, új tájegységek nyíltak meg kutató-, gyűjtőmunkája számára, de a szülőföldről sohasem szakadt el, az apai házban töltötte az esztendő felét. S Győrből meg Sályból vezettek szinte az ország egész területére, sőt a határon túlra is gyűjtő- és előadó körútjai, hiszen hittel vallotta, hogy nemcsak lejegyezni kell a nép ajkán született dalokat, hanem élővé is kell azokat tenni a fiatalok ajkán, a kórusok műsorában. Büszke volt arra, hogy fél évszázadon át állt a tanári katedrán, tanítójelöltek több nemzedékét indítva el a hivatás útján, beoltva őket a néphagyományok szeretetével.

Mi különös becsben tartjuk azt a fáradozását, amelyet a sárospataki zenekultúra feltárása terén végzett. Szabó Ernővel közösen megalkotott könyve (*A pataki kollégium zenei krónikája*) mellett neki köszönhetjük a 18. századi diákdalok gyűjteményét (*Bodrog partján nevedekett tulipán*), amelynek kiadásában a Kazinczy Ferenc Társaság



örömmel vállalt szerepet, s amelynek közvetítésével egyre több helyen csendülnek fel újra a régi dallamok. Büszkéek vagyunk arra, hogy Barsi Ernő a *Széphalom* évkönyvet magáénak vallotta, lelkesen állt be munkatársaink közé; az életében megjelent 22 kötet közül 15-ben szerzőként ő is jelen van. Rá jellemző módon választotta meg témáit: a nemzeti hagyomány ápolása és a zene szeretete mindegyikben központba kerül, írjon bár Eötvös Józsefről, a pataki faluszemináriumról, Tompa Mihályról, Kaziczky Ferencről, Apáczai Csere Jánosról, Árpád-házi Szent Erzsébetről, Novák Sándorról, Csokonairól, Harsányi Istvánról, Egressy Béniről vagy – legutóbb – Petőfi Sándorról. Szerkesztőként nagy bánatom, hogy idén már nem küldhetett kéziratot számomra, s most nem tőle, hanem róla kell írást közölnünk...

Emlékezetesek maradnak találkozásaink, a sárospataki rendezvények és a Sályi Napok alkalmainak kedves együttlétei, a 90. születésnap győri órái, levélváltásunk biztató üzenetei, a baráti szívvel dedikált könyveivel töltött idők. A szellemi találkozások lehetőségétől nem foszthat meg bennünket az emberi élet végessége, hiszen a közös vállalkozások emléke és a nyomtatott művekben reánk maradt örökség megmarad. Barsi Ernő tehát hat ezután is a maga csöndes módján, bámulatosan erős sugárzásával. Közöttünk volt, köztünk marad továbbra is.

FEHÉR JÓZSEF

Nyirkos Istvántól búcsúzunk

Férfiak, ha találkoznak, csókolózni nem szoktak, csak baráti ölelést váltanak. Egy ilyen ember, tudós távozott közülünk 2013. május 2-án, akinek látására önkéntelenül baráti ölelésre tártak az ember karjai. A kitárt karok mozgatórugói ennek az embernek a lényéből kiáramló, már-már gyermeki naivitású őszinteség, segíteni akarás és önzetlenség voltak, amelyek ötvöződtek a komoly tudósi attitűddel.

Az ő „szerelmes földrajznak” középpontjában egy kisváros állt: Újhely. A Sátor-hegyek alján született, egyszerű sorsú, mégis legendás családban, hét fiútestvér egyikeként. „Születtem, elvegyültem és kiváltam” – mondja a költő, és érdekes, hogy minden testvére „kivált”, a kapott „talentumokat” többszörösen fizették vissza. Nyirkos István több tehetséget kapott: ideális férfialkot, rendkívüli sportolói ügyességet; az újhelyi diákok baráti körében máig emlegetett „Sityi” válogatott labdarúgói szinten futballozott. De volt ennél egy nagyobb szerelme: a nyelvészet. (Azt gondolom, hogy a világtörténelemben ennek a két „területnek” az összehatalálkozása az első és egyetlen.) A nyelvtudományt választotta. Amikor a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen 1955-ben magyar nyelv és irodalom szakos tanári diplomát szerzett, azonnal kinevezték tanársegédnek a Magyar Nyelvtudományi Tanszékre. Tanári pályáján a



legmagasabb minősítő rangokat szerezte meg. Most ide kívánczok munkásságának ismertetése, a baráti sorok közepén.

Pályájának kezdetén első-sorban nyelvjárástani kérdésekkel foglalkozott, egyetemi doktori címet *Az abaiji nyelvjárás magánhangzó-rendszere* című értekezésével szerezte. Részt vett az *Új magyar tájszótár* anyagának gyűjtésében. Később érdeklődése a magyar hangtörténet felé fordult. *Az inetimológikus mássalhangzók a magyarban* című monográfi-

ája 1987-ben jelent meg. (Inetimológikus hangnak azokat a hangokat nevezzük, melyek a nyelvtörténet során „a semmiből” keletkeznek, például magánhangzók a mássalhangzó-torlódások, mássalhangzók a magánhangzó-torlódások feloldására.)

1963 és 1976 között a Helsinki Egyetemen a magyar nyelv lektoraként működött. 1965-ben jelentette meg *Unkarin lukemisto sanastoinen* (Magyar olvasókönyv szójegyzékkel) című szöveggyűjteményét, 1972-ben pedig *Nykyunkarin oppikirja* (A mai magyar nyelv tankönyve) című nyelvkönyvét – utóbbinak 1979-ben javított kiadása is megjelent. Szerkesztett magyar–finn szótárt és finn–magyar–finn zsebszótárt is: mindkettő a hetvenes években jelent meg először, utóbbinak még a kétezres években is jelent meg (korszerűsített) kiadása.

Nyirkos István 1984-ben lett a nyelvtudomány kandidátusa, 1995-ben akadémiai doktori címet szerzett. 1984 és 1987 között a KLTE BTK dékánhelyettese, 1995 és 1998 között a KLTE oktatási és általános rektorhelyettese volt. Részt vállalt a PhD-képzésekben: 1995-től a magyar nyelvészeti doktori program szociolingvisztikai alprogramját vezette, 1999 és 2002 között pedig a teljes magyar nyelvészeti doktori programot. 1993-ban megkapta Finn Akadémia emlékérmét és a Finn Oroszlán Lovagrend Parancsnoki Fokozatát, illetve a Magyar Köztársasági Érdemrend Kiskeresztjét. 2009-ben kiadott publikációs jegyzéke 247 tételt tartalmaz. Társaságunk *Széphalom* c. évkönyveiben a 10. kötettől a 22. kötetig tíz értékes tanulmányát tette közzé.

Sok kedves emlékképet őrzök róla. Valamikor az 1990-es évek második felében rendeztük a soron következő Abaúji Szabadegyetemet Felsővadászon a Rákócziakra emlékezve. Elég szépen összegyülekeztünk a szeretetre méltó, de isten háta mögötti Abaúj különböző tájairól: leginkább „bennszülöttek” e vidék falvaiból, iskoláiból. A délutáni előadásokra nem várt módon két neves ember érkezett, messzi tájról: Egerből, vonattal és busszal a szelíd, igényes tudós, Pásztor Emil, Kazinczy Ferenc lelkes és következetes híve, A Magyar Nyelv Múzeumának megálmodója és Nyirkos István autóval Debrecenből, az abaúji kanyargós utakon. Vacsoránk és szállásunk Szanticskán volt. Máig példaadó számomra az az élmény, ahogy ez a két ember estefelé az ottani falusi környezetben plebejusi egyszerűséggel a legmagasabb tudományosságot jelenítette meg. És ők ezt úgy tették, hogy észre sem vették, milyen egyszerű dolgot cselekszenek...

Az, hogy a ma már történelmi jelentőségű újhelyi-széphalmi anyanyelvi versenyek rendszeres résztvevője, bírálóbizottságának tagja volt, szinte természetes. Jelenlétével is rangot adott ezeknek az alkalmaknak. És hogy buzgólkodott A Magyar Nyelv Múzeuma születése körül! Jó, hogy láthatta annak első lépéseit és növekedését is.

Tiszteletbeli tagja volt a Kazinczy Ferenc Társaságnak. Szerettük és nagyra becsültük őt.

Isten áldja emlékedet, Nyirkos Pista!

Diófát ültetek. nem magamnak, hanem a késő utókornak

Ilyen címmel adott ki tavaly Győrben a Kazinczyról elnevezett szép magyar beszéd verseny 47. országos döntőjére a Kazinczy Ferenc Gimnázium egy 172 oldalas könyvet, s alcímül így határozták meg a lényegét: *„Emlékkötet Deme László nyelvészprofesszor tiszteletére”*. 2011. június 6-án szenderült örök álomba az anyanyelvi mozgalomnak, a beszédművelésnek, ezen belül a Kazinczy-érmekért folyó versenynek első számú szakmai támogatója, a magyar nyelvtudomány egyik nagy hatású tudósa. A Kazinczy Gimnázium ezzel a könyvvel fejezte ki háláját azért az 50 évért, amelyben Deme professzor a magyar kiejtés törvényszerűségeinek tanulmányozása és gyakorlásának fejlesztése érdekében fáradozott.

Az Anyanyelvápolók Szövetsége 2011. november 12-én, Budapesten, a Petőfi Irodalmi Múzeumban emlékülésen méltatta Deme László pályáját, s a kötet tartalmazza az ott elhangzott előadásokat. Ezek sorra felelevenítették az életút állomásait a sárospataki gimnazista évektől, a Nyelvtudományi Intézetben végzett dialektológiai kutatásokon és a pozsonyi és a szegedi katedrákon töltött éveken át a beszédművelő mozgalomban vállalt szerepéig. Nyelvésztársak méltatták a nyelvjárástan, a hangtan, a mondattan, a szövegtan, a helyesírás és az általános nyelvészet terén elért eredményeit.

Nem kevésbé érdekes a kiadványnak az a része, amelyben pályatársak, tanítványok, munkatársak vallanak arról, mit tanultak Deme professzortól, milyen kezdeményezésekben működtek együtt, miképp inspirálta példájával és írással munkájukat, gondolkodásukat, feladatvállalásukat. A barátok és a tanítványok visszaemlékezéseiből nemcsak a tudós, hanem az ember alakja is kirajzolódik. A szerény kiállítású, de tartalmas könyv szép emléket állít dr. Deme László professzornak, emellett tükrökre a beszédművelő mozgalom fél évszázadának is. Köszönjük Wacha Imre szerkesztőnek és a győri Kazinczy Gimnáziumnak ezt az ajándékot.

KEREKES BARNABÁS

(Nem végleges) búcsú Maróti Istvántól

- Majd hívjuk egymást!
- Keressél!
- Kérlek, vigyázz magadra!
- Isten áldjon!

Gyakori telefonbeszélgetéseink végén ezek voltak a legtöbbször mondott szavai. De szívemben venném, ha még hallhatnám Tőle!

Nemrégén zajlott le Győrben a Kazinczyról elnevezett Szép magyar beszéd verseny Kárpát-medencei középiskolai döntője. A résztvevők többsége ott kényszerült szembesülni a szörnyű ténnyel: elvesztettük anyanyelvi mozgalmainknak egyik legfontosabb alakját. A sokkoló hír hallatán szinte majdnem mindenkiből az tört ki: pedig milyen jó ember volt; nagyon jó ember volt; nagyszerű ember volt; s mellé a gyarló, magára (magunkra) gondoló ember kérdése: mi lesz velünk?

Azóta is csak nézünk magunk elé révetegen, próbálunk okoskodni, az okokat keresni, a jövőt firtatni. Némelykor nyúl az ember a telefon után, hívná a fejből is azonnal előpattanó, jól ismert számokon; aztán lehanyatlik a kéz, a tétova mozdulatot leállítja az agyból érkező parancs: hiába próbálkoznánk, mert Maróti Pista már nem fogja fölvenni a telefont, s nem szól bele a jól ismert kedves hang.

S föltesszük magunknak az értetlenkedő, közhelyszerű, elégedetlenkedő kérdést: miért éppen ő? Miért mindig a jók mennek el? Aztán már csak arra jutunk: ne legyünk önzők; biztosan az Úrnak

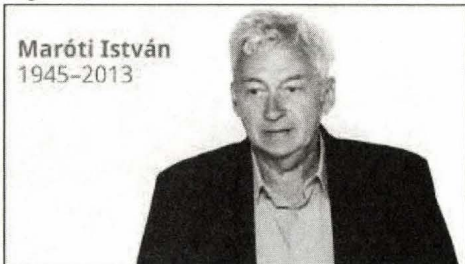
is szüksége volt rá; az immár vele egy szférában lévő emberek lelkét simogatni, az ellentéteket feloldani, a békét munkálni, vigasztalni – amúgy *marótiistvánosan*. Megkaptuk életünk egyik nagy ajándékaként, örülünk annak, hogy ismerhetjük. Persze, ez csak önmagunk vigasztalása, mert rettenetesen hiányzik! Akik kapcsolatban voltak vele, azok ezer képet őriznek róla; ezeknek felidézésekor talán egy félmosoly is átsuhan az arcon, de most – rágonddolva – nemigen megy még a mosolygás.

A legtöbbször a Hazafias Népfront beszéd- és magatartás-kultúra bizottságából ismerhette; mások az olvasótáborokból, mert könyvekkel, irodalommal foglalkozni, számára szent ügy volt; a legrégebbi Beszélni nehéz! körvezetők már az első öntovábbképző táborokban találkozhattak vele, amikor Tatára is, Szegedre is Péchy Blanka kísérelésként jött hozzánk.

Persze, a felnőttek és fiatalok uralkodó többsége az Anyanyelvápolók Szövetsége főtitkáraként ismerte meg és szerette meg. „Ő a motor” – hangzott el róla tavaly decemberben, a legutóbbi tisztújító közgyűlésen. Valaki azt mondta, látva fáradhatatlan munkálkodását: „Intézménnyé tette a főtitkári tisztséget”.

Sokan találkozhattak vele az országos anyanyelvi versenyek zsűritagjaként, a Szövetség díjának átadójaként; csokornyakkendő eleganciájának, a záróünnepségeken való szerepvállalásának képe belénk vésődött. Számosan tanári és ifjúsági táboraink

Maróti István
1945–2013



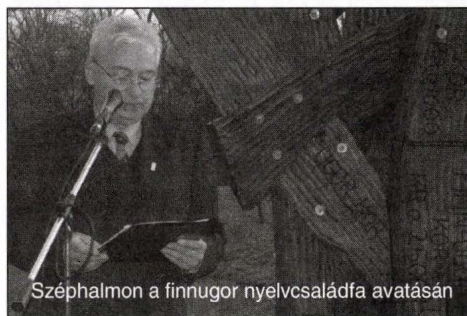


Csongrádon az ifjúsági anyanyelvi táborban

rendszeres előadójaként találkozhattak vele: hozta a Petőfi Irodalmi Múzeum hang- és videótárának különleges kincseit, olyanokat, amelyeket halandó ember egyébként alig (vagy aligha) láthatna. Tette hivalkodás nélkül, az (át)adni akarás szándékával, örömeivel.

Az Édes Anyanyelvünk folyóirat olvasószervezőjeként fontos feladatának tartotta a lap népszerűsítését. Riportokat készített, a versekre újságokkal megrakodva érkezett, hogy azokhoz is eljuthasson az Anyanyelvpolók Szövetségének lapja, akik eddig nem olvashatták. A Kazinczy-díj Alapítvány kurátoraként a bizottsági ülések mindenikén részt vett, ő volt a kapocs az anyanyelvi intézmények, szervezetek között. Irodalmi-anyanyelvi műsorokat szerkesztett, kiállításokat rendezett, egy-egy esemény előtt már órákkal a helyszínen volt, hogy minden idejében a helyén legyen. Tagja volt annak a munkabizottságnak, amely a széphalmi anyanyelvi múzeum ügyében fáradozott.

Órákig sorolhatnánk a közösségekért végzett, értékőrző munkájának érdemeit. Nem tudni, voltak-e kitüntetései, mindig másokat javasolt, terjesztett föl, pedig – mint bemutatásakor egy-egy versmondó versenyen, rendezvényen – gyakran mondtam róla, neki kellene szobrot állítanunk szolgálataiért. A szó jó értelmében igazi népművelő volt. Ő rendszerezte és gazdagította a



Széphalmon a finnugor nyelvcsaládfa avatásán

Petőfi Irodalmi Múzeum hang- és videótárának anyagát; támogatott minden olyan kezdeményezést, amely értéket teremt; tele volt előre vivő, jobbnál jobb ötletekkel; igazi csapatjátékos volt, minden nemes ügy szolgálatja. Számon tartotta az embereket, figyelt rájuk, nem véletlen, hogy szinte állandóan csöngtek a telefonjai, mindig volt nála valaki, állandóan sietett valahová: egy íróhoz, egy költőhöz, egy közéleti személyiséghez vagy az ő családtagjukhoz, hogy a közismert emberek ne vigyék magukkal mindazt, ami az utókort gazdagíthatja. Népszerű ember volt, mindenkiel szót értett, közvetlen volt mindenkihez, életkortól, beosztástól függetlenül. Csodáltnivaló embersége, jósága, segítőkészsége sokunkat lenyűgözött.

Nehezen ocsúdunk. Hiába mondják, hogy nincs pótolhatatlan ember, itt a példa, Maróti István példája: igenis van! Tartok tőle: ahogy múlik az idő, egyre inkább érezzük majd a hiányát, a pótolhatatlanságát. Egyet tehetünk: folytatjuk mindazt, amit elkezdett.

Adjon Isten a lelkének békét, s adja meg testének a végső nyugalmat!



A Magyar Nyelv Múzeuma állandó kiállításának megnyitóján (2010. szeptember 29.)

KOVÁTS DÁNIEL

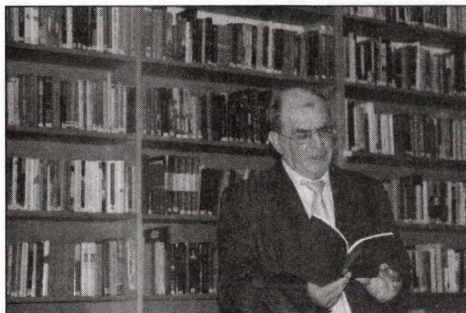
Megőrzi Cseh Károlyt, a költőt e táj

Búcsú nélkül hirtelen kilobbant életünkől a költő. 60 év, tizenhét kötet adatott meg neki, miközben járta útját toronyiránt Borsodgesztől Borsodgesztig. Tanári diplomája, nyelvismerete, iskolai, közművelődési, könyvtárosi munkája mind csak azt szolgálta, hogy versebe épüljenek a benyomások, élmények, felismerések, hogy metaforákba foglalja üzeneteit belső világából a külvilágnak. Főhivatása volt a költői mesterség; tükröként szolgált embertársainak akár a maga költeményeit írta, akár másokét tolmácsolta nyelvünkön teljes átéléssel. Költői birodalma nem nyúlt messzi távolokba, témái és kifejező eszközei jól körülhatárolhatóak. Némi túlzással azt mondhatjuk: már több mint negyven évvel ezelőtt – amikor nyomtatásban első versét a Matyóföld közzétette, vagy amikor 1989-ben első kötetét kiadta –, ugyanaz a költő volt, mint tavaly decemberben, utolsó verseskötönyve megjelenésekor. Kezdetől a szülőföld képi tartománya szolgáltatva számára a kifejezés, a kimondás eszközeit, s mindvégig a lírai én a téma, az apropó és a keret; akkor is, ha egy közösség állapota, gondja vagy reménye visszhangzik egy-egy költeményében. Magánemberként is költő volt: az alkotás légkörében élt, a hétköznapi valósága csak ahhoz kellett, hogy érzelmileg feltöltődjék, látomások ébredjenek benne, zene csendüljön füleiben, képeket lásson, s mindezt verssorokba öntse.

Lírájának legkedvesebb vonása számomra a tájhaza megjelenítése, méghozzá a maga sajátos Cseh Károly-i módján. Klasszikus elődei tájleíró költeményeket írtak, azokkal vallottak a számukra legkedvesebb vidékről; a mi költőnk ezt úgy tette, hogy sorra beilleszti szülőföldje legjellemzőbb mikroelemait versei szövegébe. Így kap új

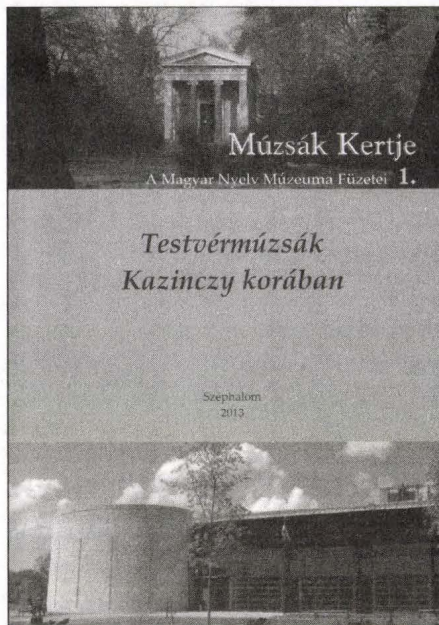
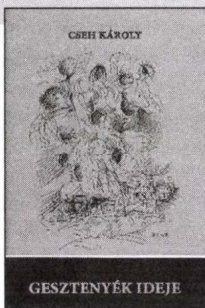
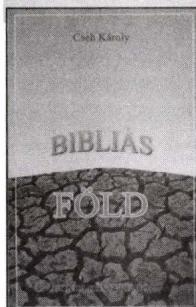
szerepet, teremt más dimenziót a zúzmarás diófa, a nyíló bodzavirág, az orgonafűrt, a nyárfák forró pihéje, a vasárnap déli harangszó, a most érő árpamező, a kertvégi korhadt fatörzs, az aratásra ért búza, a háztetők pirosa, a hűlő őszi bokor, a meghitt füstölgő kémény, a fehérben felvilágító templomablak, a hársfa szagú szél. Nyelvi kifejezőmódja emeli költészetté ezeket a mindennapi jelenségeket, miközben szavakat teremt, hogy szemléletesebb legyen a rajz. Olvashatunk tehát *zúzmarától csillárzó diófáról, oltárosuló puszpáng-bokrokról*, s megragad igéinek többletértelme, amikor *farkasfényben báránylunk*, vagy *harsan a bodza*, ha a kökényfák szirmai *fölmécsellenek*, és a *fa körtével lángzik aranylón*; amikor *pici morzsa csillagzik egyre a csöndben*, illetve ha az *októberi ég seregélyektől máklík*. Cseh Károlynál nem a rímtechnika, hanem a tobzódó színezetét, a meglelenítendő gondolat ritmusával egybecsengő zene teszi verssé a szöveget, valamint egy-egy váratlan metafora, mint például amikor nála a templomtorony *égbe mártva felejtett penna*.

Műfordítóként is a természet közeli halandó hangja érdekelte, mégpedig a népek mítoszaival együtt. Ezért fordult szívesen török, tatár, csuvas, orosz, horvát költők felé. A német nyelvű költészetből is az ember földi és égi vízióit megelevenítő versek átültetésére törekedett. Nem lehet eléggé hangsúlyozni annak a szolgálatnak az értékét, amelyet a kortárs külhoni költők honosítása érdekében végzett. Mindig az az érzésem versfordításait olvasgatva, hogy az átültető örömet lelte a más nyelveken született költői képek magyarrá formálásában, mert nyelvi, stílári, zenei kihívás, erőpróba volt az számára, s gazdagította vele saját megszólalásmódját.



Levelezésben álltam vele; 1989-től haláláig szerkesztőként évről évre gondozhattam a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyvében megjelenő verseit. Hűséges szerzőként rendre küldte a friss termést, s én a versszerető ember örömeivel olvastam, tettem közzé őket. Testvéri szavakkal ajánlotta, küldte el hozzám könyveit. Az 1992 és 2004 között született versekből összeállított kötetét 2006 gyertyaszentelőjén „bizakodva-remélve” dedikálta nekem, hogy „haladhatunk még e dőlöngő időkben is toronyiránt”. Cseh Károly költészetében áttételesen végig jelen van válságos valóságunk, ott remeg soraiban az idők és a magunk esendősége. Úgy látja például, hogy ma „Megváltó helyett váltópénzt vár a nép”.

Évkönyvünk decemberi bemutatójáról távolmaradt, nem adatott meg nekem, hogy végső hazatérése előtt még egyszer megöleljem, meg-szorítsam a kezét. Az ő szavaival vigasztalom magam. „*Higgyétek el, / megőriz a szépség lávája mindent: / megőrizi a vers a múlandót, / s talán engem is ez a táj*” – írta Cseh Károly egy régi versében. Egészen biztos vagyok benne, hogy alkotásai megőrzik őt, a múlandó embert, s életetik nekünk tovább a múlhatatlan költészetet.



Múzsák Kertje címmel kiadványsorozatot indított A Magyar Nyelv Múzeuma az idén, s a *Testvérmúzsák Kazinczy korában* című első, 136 oldalas kötet Nyíri Péter szerkesztésében tükrözi már a tartalmi kínálatot, amit ezzel a sorozattal szolgálni kívánnak. Négy ciklusba rendezve olvashatjuk a közleményeket, s valamennyi szorosan kapcsolódik a nyelvi kultúra, a Kazinczy-hagyomány, a nyelvi muzeológia problémaköréhez. Az *Anyanyelvi művelődés* című rovat a múzeumpedagógia céljait és lehetőségeit taglalja; a *Testvérmúzsák* főcím alatt történeti, képzőművészeti, zenei, divattörténeti témákról esik szó a nyelviek mellett; a *Széphalmi beszélgetések* rovatában Nyíri Péter interjúi olvashatók a nyelvhasználat és a Kazinczy-örökség különböző ágazatairól; a *Szemle* rovat a nyelvmúzeum profiljába vágó kiadványokról közöl ismertetést.

A tetszetős küllemű kiadványt *Szigeti Sándor* ihletett fényképei teszik még hatásosabbá; szöveg és kép együttes hatása vezeti el az olvasót oda, hogy megértse a széphalmi emlékhely sajátos levegőjét, anyanyelvünk múzeumának küldetését.

DUKRÉT GÉZA

Húszéves a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság

Húsz év már komoly időszaknak számít egy civil szervezet életében. Elértük az érettség szintjét, amely mérlegkészítésre kötelez. Így dióhéjban ismertetni szeretném egyesületünk legfontosabb tevékenységeit.

Egyesületünket 1993-ban alapítottuk 12 alapító taggal. 2006-ig a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség égíse alatt működött mint Bizottság, egyesületi státusban. 2007. március 13-án lett a bíróságon bejegyezve mint önálló jogi személy, megőrizve a folytonosságot.

A társaság létszáma állandóan változott. A húsz év alatt 208-an voltak tagok, amelyből 26-an elhunytak. Jelenleg 114 munkatárssal rendelkezünk: történészek, néprajzosok, tanárok, orvosok, lelkipásztorok, műemlékes szakemberek, honismereti nevelők. 13 Arad, 60 Bihar, 3 Kolozs, 2 Máramaros, 9 Szatmár, 5 Szilág, 11 Temes megyéből, 1 Gyimesközéplokról, 1 Segesvárról és 9 Magyarországról.

Legfontosabb tevékenységünk a helytörténeti kutatómunka, amely szoros kapcsolatban van a műemlékvédelemmel. Feladatunk a kistérségek és az egyes települések történetének kutatása és közzététele, műemlékeinek felmérése, ismertetése és védelme. A kutatómunka és a felmérő programok eredményeinek ismertetése évente két rendezvényen történik: márciusban a Partiumi Honismereti Találkozó, és szeptemberben a háromnapos Partiumi Honismereti Konferencián. Minden évben előre meghatározzuk a kutatás

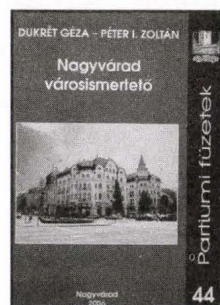
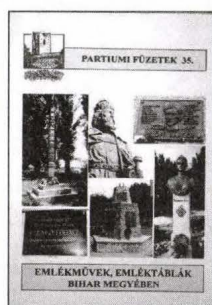


témáját. De ez csak a főtéma, ezek mellett megjelennek mindig az előző kutatási programok témái is, mert többen vannak, akiknek egy meghatározott kutatási területük van, vagy csak egy tájegységben kutatnak.

A Partiumi Honismereti Konferencia immár hagyományos és elismert mind belföldön, mind külföldön. Átlagosan 80 ember vesz részt, a

Partiumból, a Bánságból, Kolozsvárról, Magyarországról. Vándorkonferencia, hogy bekapcsoljuk a különböző vidékeket a közös kutatómunkába. A konferencia helytörténeti kutatómunkánk és műemlékvédő tevékenységünk legmagasabb fóruma. Ekkor tartjuk az évi közgyűlést is, ekkor osztjuk ki a Fényes Elek-díjakat azoknak, akik kimagasló munkát fejtettek ki a helytörténeti kutatómunkában és az egyesületi élet szervezésében. Eddig tizennyolc konferenciát szerveztünk. Az ideig, a 19. konferencia fő témái: A Partium és a Bánság egyházi műemlékei, Nagy személyiségeink emlékezete, Kollektív értékek folytonossága – hagyományaink. E rendezvényeken elhangzó tanulmányokat, dolgozatokat igyekszünk közzétenni. A rövidebb anyagokat időszakos honismereti lapunk, a *Partium* ismerteti. A nagyobb méretű anyagokat a *Partiumi Füzetek* könyvsorozatában tesszük közzé.

Honismereti lapunk 1994. április 14-én indult el *Partium* néven. Könyvkiadásunk megkezdése előtt időszakos lapunk évente 2-3 számban, majd 1997 után egy-egy szám jelent meg, négyszáz példányban. Főbb rovatai: történelem,



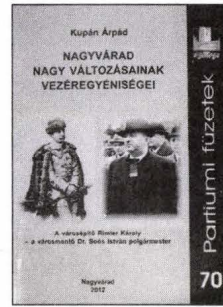
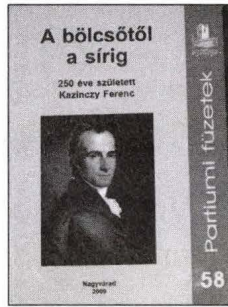
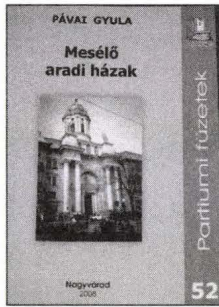
helytörténet, műemlékeink-műemlékvédelem, művelődéstörténet, néprajz-népismeret, képzőművészet, személyiségeink, tájleírás, hírek-események.

Könyvkiadásunk 1997-ben indult el *Partiumi Füzetek* néven a Partium és a Bánság helytörténetének, műemlékeinek, népszokásainak ismeretetésére. A sorozat célja a helytörténeti kutatásban fellelhető hatalmas fehér foltok eltüntetése, műemlékeink megismerése és védelme. Kritériummá vált a levéltári anyagok felhasználása, valamint az oral history módszerének alkalmazása. 1997-től napjainkig 74 kötet jelent meg. 1998 és 2002 között 18 kötet jelent meg, elég nehéz körülmények között. Az eladásból bejövő pénzből nyomtattuk ki a következő köteteket. Ez volt a hőskor. 2003-tól kezdve a Bihar Megyei Tanács támogatja könyvkiadásunkat az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete javaslatára. A támogatás pályázat útján történik. Eddig megjelent 16 falumonográfia, 19 történelmi és néprajzi jellegű kötet, 18 műemlékekkel foglalkozó, 11 nagy személyiségeinkről, négy kötet temetőinkről, öt iskolatörténet. Még kiadtunk sorozaton kívül tizenöt kötetet, ebből ötöt a *Jubileumi Rákóczi Évek* sorozatában. A sorozat szerkesztője Dukrét Géza, beíró Farkas Piroksa, szöveggondozó Mihálka Magdolna. Könyveink az elején a református egyház Szenczi Kertész Ábrahám nyomdájában készültek, majd az Europrint nyomdában. Néhány éve a Litera Print Nyomdában készülnek, amely egyesületünk tagjainak, a Voiticsek házaspárának a tulajdona. Nyugodtan állíthatjuk, hogy e könyvkiadás egyesületünk sikersorozata. Köteteink általában 350-500 példányban jelennek meg, a rendelkezésünkre álló anyagi alapok

függvényében. Szokássá vált, hogy az egyesület tagjai minden kötetből kapnak egy-egy tiszteletpéldányt. Ugyanakkor eljuttattuk minden jelentős könyvtárba. Az utóbbi években e kötetek felhasználása alapján szervezték meg a középiskolák helytörténeti vetélkedőit.

Az ifjúság bevonására 1992 és 2005 között 13 honismereti tábort szerveztünk, amelynek keretében délelőtti állagmegőrző munkákat végeztünk, délutánonként honismereti előadásokat tartottunk a környék földrajzáról, történelméről, népi hagyományairól, irodalmáról.

Jelentős eredményként könyvelhetjük el, hogy egyesületünk 23 emléktáblát készíttetett és avatott fel. Mivel ezek nagyon fontosak nemzeti önazonosságunk megerősítésében, ezért érdemesnek tartom ezek felsorolását. 1992-ben: a fenesi Bélavár falán. 1993-ban: Réven, a Zichy-barlang feltárásának 90. évfordulója alkalmából. Szentjobbon a Szentjobb tiszteletére, Tempfli József megyéspüspökkel közösen, valamint Súlyomkő várának falán. 1994-ben: Réven Márton Gabriella, Ady első váradai szerelme emlékére, Kulcsár Andor lelképásztor tiszteletére. Nagyváradon Biró József művészettörténész és festőművész, Érsemjénben Fráter Lóránd, a nótáskapitány tiszteletére. 1995-ben: megfogalmazzuk és megcsináltattuk a vártemplomban elhelyezett Szent László-emléktáblát. 1997-ben Nagyváradon K. Nagy Sándor író, jogász, a helytörténeti kutatás úttörője tiszteletére. A tábla felerősítésére később került sor. Aradon emléktáblát avattunk Lóczy Lajos földrajztudós tiszteletére. 2001-ben: Csokalyon Fényes Elek földrajztudós tiszteletére, halálának 125. évfordulója alkalmából. 2002-ben: Gálospetriben emléktáblát, emlékszobát avattunk Sass



Kálmán mártír lelkész tiszteletére. 2003-ban: Réven Karl Handl, a barlang felfedezőjének tiszteletére, közösen a Pro Rév egyesülettel. 2005-ben: Érköbölkúton ifj. Gyalóky Lajos, a Bihar megyei Régészeti és Történelmi Egylet alapító tagja és titkára, Zsibón II. Rákóczi Ferenc tiszteletére, a zsibói csata emlékére. 2006-ban: Érmihályfalván Zelk Zoltán költő emlékére. 2007-ben: Erdőhegyen (Kisjenő, Arad megye), dr. Balogh Ernő egyetemi tanár, Nagyváradon Hegyesi Márton, az 1848-49-es szabadságharc kutatója tiszteletére, közösen a Határon Túli Magyar Emlékhelyekért Alapítvánnyal. 2008-ban: Érmihályfalván Kuthy Lajos író tiszteletére, közösen a Határon Túli Magyar Emlékhelyekért Alapítvánnyal. 2009-ben: Biharfélegyházán és Micskén Jakó Zsigmond akadémikus tiszteletére, közösen az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel. 2011-ben: Micskén Miskolczy Károly nemzetőr, országgyűlési képviselő tiszteletére.

De ezek mellett aradi tagtársaink számos emléktáblát avattak a Csiky Gergely Iskolaközpontban. Emléktáblákat és más emlékjeleket avattak Szatmár és Szilágy megyékben is. Minden megyében állagmegőrző tevékenységeket szerveztünk, főleg emlékjeleinknél, temetőinknél. Minden évben számos emlékülést, koszorúzási ünnepséget és könyvbemutatót szerveztünk. Felsőrolni is nehéz lenne.

Fontos megvalósításunk volt a honlapunk elkészítése, amelyet immár bárki megtekinthet a világhálón, a www.pbmet.ro címen.

Sokrétű tevékenységeink elismeréseként egyesületünk és egyes tagjaink számos kitüntetést kaptak. Így egyesületünk megkapta a Pro Partium-díjat, a Podmaniczky-díjat és a Kós Károly

Állami Díjat. Ezek mellett számos díszoklevelet, amelyeket most nem sorolok fel.

Egyesületünk 2001-ben megalapította a Fényes Elek-díjat, amelyet azok kapnak, akik kimagasló eredményt értek el a helytörténeti kutatómunkában, történelmi örökségünk megővésében, a honismereti nevelésben. 2005-től olyan személyiségeknek is odaítéltük, akik saját településükön példamutató módon végezték hagyományörző tevékenységüket, mint Balázi József, Érsemjén polgármestere, Hasas János, a Pro Rév Egyesület elnöke, Bognár Levente, Arad alpolgármestere, Kovács Zoltán, Érmihályfalva polgármestere, Gellért Gyula bihardiószei lelkipásztor, Flóris János, a Határon Túli Magyar Emlékhelyekért Alapítvány alapító elnöke Isaszegről, Sándor Tivadar arad-gáji római katolikus plébános.

Természetesen ezt az eredményt csak közösen tudtuk elérni. Ezért szeretném most megköszönni minden társamnak önzetlen, odaadó tevékenységét.¹



¹ Elhangzott a XIX. honismereti konferencián Nagyváradban, 2013. szeptember 6-án.

BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR

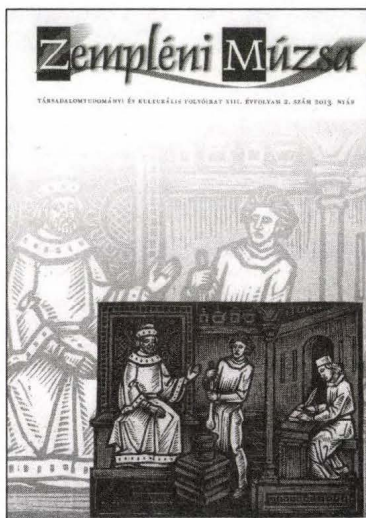
Vallomások Zemplénről a *Zempléni Múzsza* 50. számának megjelenése kapcsán

2001-ben új társadalomtudományi és kulturális folyóirattal köszöntöttük a harmadik évezredet: a *Zempléni Múzsával*. Az első szám megjelenése óta eltelt közel tizenhárom esztendő számvetésre késztet.

*

Bár Magyarország valamennyi tájegysége rendelkezik sajátos értékekkel, Zemplén egyedi vonásai kiemelkedők. Ebben az országgrészben a történelmi múltnak, a tárgyi és szellemi kulturális örökségnek, a természeti tényezőknek olyan koncentrációja lelhető fel, amely párját ritkítja.

Zemplén történelmi hagyományaiban az ezer év szinte kézzel fogható. Itt vezetett a honfoglaló magyar törzsek útja, a Bodroghözben Árpád-kori emlékek tucatjai nyugszanak. Hazánk középkori eredetű várai közül egyik legépebb a mind szebben felújított sárospataki. A vidék kiindulópontja volt a hegyaljai felkelésnek, a Rákóczi-szabadságharcnak. Zemplénben született II. Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos, gróf Andrássy Gyula, innen származott, vagy indult pályájára a reformkor, majd a dualizmus több más kiemelkedő személyisége. S a trianoni békeszerződés az anyaországon maradt megyék közül – kétharmad részt elcsatolva – sajnos Zemplént sújtotta leginkább.



A közvélemény számára a szellemi és tárgyi kulturális örökség jellemzi legjobban e vidéket. A magyar kultúra, a magyar irodalom és nyelv bölcsője e táj. Itt nyomtatták a vizsolyi bibliát, innen indult a felvilágosodás, Széphalomban teremtetett irodalmi centrumot Kazinczy. A hagyomány szerint 1531-ben alapított Sárospataki Református Kollégium hatását a magyar művelődésre nehéz lenne túlbecsülni. Ide járt Bessenyei György, Csokonai Vitéz Mihály,

Fáy András, Tompa Mihály, Egressy Béni, Gárdonyi Géza, Izsó Miklós, Móricz Zsigmond, Képes Géza, Fekete Gyula. Tudósok, írók, művészek képviselték és képviselik ma is Sárospatak egyedülálló kulturális hagyományait. A város jelenleg két főiskolának ad otthont, három középiskolája, négy önálló múzeuma van. A Református Kollégium Nagykönyvtára egyetemes értékű könyvritkaságokat őriz. Sátoraljaújhely egykor megyei levéltára, Kazinczy Ferenc Múzeuma, piarista gimnáziuma és középiskolái jelentős kulturális tényezők. A Széphalomban megnyílt Magyar Nyelv Múzeuma vonzó turisztikai célpont. Ezt a vidéket az értelmiség (pedagógusok, hallgatók, diákok, kutatók) magas fokú koncentrációja jellemzi.

Vidékünkön egyedülállóak az etnikai és multikulturális viszonyok. Zemplén szinte négy ország határán fekszik, amely az Európai Unió belüli határnyitása óta több vonatkozásban jelképes. Az együttműködés itt a Felvidékkel, Kárpát-aljával, Erdéllyel, Partiummal természetes. Márkán jelen van a német, a szlovák, a rutén, a roma kisebbség. Örök mementóként áll a sátor-aljaújhegyi izraelita temető: 1944-ben erről a vidékről hurcolták el a zsidóságot a legnagyobb számban.

A természeti környezet nem csupán szép, de egyedisége európai viszonylatban közismert. A Zempléni-hegység, a Hegyköz és a Bodroghöz más-más értékeket képviselnek, a vidék flóráját és faunáját a Zempléni Tájvédelmi Körzet védi, benne számos, Magyarországon csak itt fellelhető növény- és állatfajjal. Itt kezdődik az országos kéktúra útvonala. Tokaj-Hegyalja szőlő- és borkultúrája nemcsak megélhetési forrást jelent, hanem alapvetően meghatározta a társadalmi együttélés viszonyait, ide vonzott olasz, francia, lengyel, görög, orosz kulturális hatásokat.

*

Számomra e vidék jelenti a bölcsőt, a mindig feltöltődést adó ősforrást. Családom tagjai – így magam is – jórészt Sárospatakon születtek, illetve nőttek fel; a közeli rokonságból legalább húszan jártak a pataki gimnáziumba és/vagy a tanítóképzőbe. Úgy mentem el innen, hogy végig itthon maradtam, Patakra és Zemplénbe sosem vissza-, hanem mindig hazatértem. Vallom Maller Sándor szavait: „Patak huzatos helyre feküdt, akárcsak az egész magyarság. Itt csaknem mindig fúj a szél, mint ma is, a levegő pezsdítő-frissítő, s ilyen az itt élő ember is (...) Diákja meg mozgékony, (...) eszik és már megy is. (...) Pataknak jobb a híre, mint a valóság: ez is egyik ellentéte, de egyben erőssége is, amikor a múltjából kellett vagy kell élnie: századok adta önvédelem ez a szűkség idején.” S ami a legfontosabb: „Patak világlátótorony, tövében sötétséggel – mondták a gáncoskodók: rég itt lenne az ideje, hogy végleg leszámoljunk ezzel a valótlanossággal!”¹

*

A Zempléni Múza ötvenedik számát köszöntöttük 2013 augusztusában. A lap történetében jelentős esemény, a magyar vidéki folyóiratok történetében szerény. Az *Alföld*, a *Jelenkor*, a *Tiszatáj* több évtizede térségük meghatározó orgánumai. Mégis hadd legyünk büszkéek a miénkre, hiszen komoly kihívás negyedévente új, érdekes és változatos kéziratokkal megtölteni száz oldalt.

Az első lapszámban közzétett, a *hagyomány és minőség* szintézisét célú tűző szerkesztési alapelveket ígyekeztünk következetesen megvalósítani. Teret adunk bármely szerző Zemplénnel kapcsolatos írásának, vagy zempléni illetőségű szerző egyéb vonatkozású művének. Nyitottak vagyunk a régióhoz nem kötődő témák és személyek megszólaltatására is. Távol tartjuk magunkat a napi politikától, nem közlünk publicisztikát, híreket. Olyan lap kézbe adására törekszünk, amely évek múlva is haszonnal forgatható, amelynek tartalmát nem értékelhetik át korok és ideológiák. A publikációk esetében a tudományosság kritériumait érvényesítjük, ám ez nem jelenti azt, hogy szubjektív szemszöggű, de forrásértéktű írásoknak ne adnánk helyet. Kiemelten kezeljük a grafikai arculatot, nemcsak a művészek kiválasztásával, de a lap külső megjelenésével kapcsolatban is. Valljuk, hogy egy tudományos folyóirat egyúttal szép is lehet.

Szerkesztőségünk a továbbiakban is három fő szempontot kíván érvényesíteni: rendszeresség, kiszámíthatóság és változatosság. Rendszeresség a lap megjelenésében, mellőzve az összevont számok által megtakarítható pénz és időt. Kiszámíthatóság a lap szerkezetében, állandó rovatokkal, s nem tematikus számokkal. S végül tartalmi változatosság, a társadalomtudományok minél szélesebb értelmezésével, nemzeti kulturális értékeink népszerűsítésével, szerzők és műfajok szempontjából egyaránt.

Köszönjük szerzőink és olvasóink eddigi támogatását, és számítunk további jóindulatukra!

¹ Maller Sándor: Patak lelke. = Zempléni Múza, 2002/2.

DOMBÓVÁRI JÁNOS

A gönci művészetoktatás másfél évtizedéről A Lavotta-díjas Pecze János köszöntése

Pecze Jánossal még a Kazinczy Ferenc Társaság Sárospatakon tartott közgyűlésén egybekeltem a közös dolgainkról beszélgetve a 15 éve elindított gönci művészetoktatásra terelődött a szó. Mivel a Károlyi Gáspár Általános Iskola igazgatójának nagy tisztelője vagyok, arra gondoltam, a tények közlése mellett az elfoglaltság vádját is vállaló gondolataimat megosztom a *Széphalom* évkönyv olvasóival.

Művészeti iskola születik

Az Észak-Magyarországon *Művésztanoda* néven elsőként megszervezett magániskola az indulás évében Bodroghalomra, Cigándra, Füzerkomlóra, Mezőzomborra, Pálháza, Révleányvárra, Tállyára, Tolcsvára művészetoktató tevékenységét már megkezdte, amikor a kiváló cigándi pedagógus Völgyi Antal rajztanár, az oktatási terület nyugalmazott megyei szakfelügyelője egy gönci rajztanárrol elragadtatással beszélt nekem. A másik ajánló Csótó László királyhelmeci képzőművész, szintén Pecze János tanári kvalitásait méltatta. Első találkozásunk alkalmával Sátoraljaújhelyen dejavu érzésem volt, s ahogy az a beszélgetésből kiderült, nem alaptalánul. Férfiembernél ilyenkor az emlékezés tárházának két biztos merítési lehetősége az előfelvételi katonaság, valamint a főiskolás, illetve egyetemi évek. Kizárásos alapon az egri főiskolán eltöltött évek jöhettek számításba, ahol a két művészeti tanszéken (rajz, ének-zene) folyó



munkát a maguk szintjén az érdeklődőbb hallgatók kölcsönösen megismerhették. Ezek után nem lehetett kérdés, hogy 1997-ben Abaújszántó, Bodrogkeresztúr, Mád, Nagyrozvagy, Olaszliszka, Tarcál, Rátka, Vámosújfalú települések mellett az iskola-rendszerű művészetoktatás Göncön is megkezdődjön.

A helyi hagyományokat kutató, oktató, az eredményeket publikáló, népszerűsítő Pecze János az iskola-

hálózat pedagógiai programja részeként dolgozta ki a mézeskalács készítésének tematikáját, óratervét, hogy segítségével a kézművesség e speciális ága az utódok számára fennmaradjon. A népes képzőművészet tanszakkal induló oktató-nevelő munkát Sotkó József és Csorbáné Sotkó Gyöngyi furulya-, továbbá Jobbágyiné Tóth Gyöngyi zongora- és szolfézsoktatása színesítette, s amely az évek során a gyakran változó igények-lehetőségek szerint Dombóvári Zoltán népzene-, Endrészné Götz Julianna, majd Mízsákné Bodnár Zsuzsanna napjainkban is folyó néptánc-, valamint Karika Sándor klarinétoktatásával módosult.

A gönci Széptan Alapfokú Művészetoktatási Intézmény a képző- és iparművészet oktatását kezdettől fogva példásan felszerelt szaktanteremben végzi, amelyet a fenntartó elektromos égetőkemencével bővített, a hangszeroktatást pedig egy-egy pianino, valamint digitális zongora tette még teljesebbé.



Eredmények

A magunk mögött hagyott mintegy fél emberöltő alatt a művészetoktatásnak számos eredménye született. Önmagában már az is figyelemreméltó adat lehet, hogy közel ezer növendék töltött hosszabb-rövidebb időt valamely művészeti ágban, töltötte hasznosan szabadidejét és tett szert tudásra, élményre. A személyiségük fejlődésére gyakorolt hatást igazán csak egy későbbi életszakaszban lehet majd lemérni, azonban azt valamennyien elmondhatják, hogy tehetségüket *képzőművészetben, hangszereken* (fúvolyán, zongorán, klarinéton, népi hegedűn és furulyán), valamint *néptáncban* kipróbálhatták. Ennek során „akadt fenn” a zenei tehetség sűrű szitáján *Csonotos Roland* népi hegedűs, aki hozzáértő szakmai segítséggel zenei pályára kerülve hangszeres tudását, népzenei ismereteit tovább gyarapíthatta. De minden bizonnyal nem volt elvesztegetett idő Jobbágyiné Tóth Gyöngyi énektanár felkészítő munkája sem, aki növendékével a Lavotta János és kortársai, Erkel Ferenc, Liszt Ferenc, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Farkas Ferenc, J. Haydn, W. A. Mozart emlékére rendezett műveltségi versenyeken rendre az első három hely valamelyikét szerezték meg. A *képzőművészet* területén szinte megszámlálhatatlan a díjak, helyezések, elismerések sora, amelyekben a növendékek az országos, regionális, megyei versenyeken, pályázatok alkalmával részesültek.

Kiemelkedő sikert hozott a Pro Archi Egyesület által „*A műzsák ölelésében a vonós hangszerek*” címmel a 2003/2004-es tanévben meghirdetett

országos irodalmi és képzőművészeti pályázat. A nyíregyházi Vikár Béla Zeneiskola és a Piccolo Archi Zenekar munkáját segítő társadalmi szervezet pályázatán *Molnár Zsuzsa* gönci művészeti iskolás növendék többszínű linómetszet technikával elkészített munkájával I. helyezett lett.

Büszkék vagyunk az Apáczai Kiadó „*Én és a hazám*” című rajzpályázatán *Molnár Mónika* és *Pecze Zsófia* kategóriájukban elért I. helyezéskére, mint ahogy *Vágási Beáta* külön díjára is. A gönci művészeti iskolások batik képei díszítették az Apáczai Kiadó, minden iskolába elküldött 2011. évi naptárát. Siker koronázta *Szunyogh Anita* Abaújszállás bejáró gönci növendék munkáját is, aki batik képével a méztermelők országos pályázatán ugyancsak I. helyezést ért el. A budapesti díjátadáson a zsűri nagyvonalú ajándékainak: egy kerékpárnak, valamint nagy mennyiségű méznek örülhetett. Hagyományosan jól szerepeltek növendékeink a megyei és területi versenyeken, ahol képzőművészet szakterületen a gönci gyermekek többnyire dobogós helyezést értek el.¹

Főhajtás

A művészeti iskola fenntartója külön köszönettel tartozik Pecze János igazgató úrnak azért is, hogy újbóli intézményvezetővé választása után a képző- és iparművészeti ág szakmai célkitűzéseit, a képzőművészeti pályázatok témáinak meg-

¹ A teljesség igénye nélkül, íme, néhány név közülük: Lip-ták Gábor, Szarka Ágnes, Szénégető Gábor, Pecze Máté, Iván Anita, Molnár László, Szarka Gábor, Bobok Ágnes, Nyíri Vivien, Schubert Balázs, Csomós Dániel, Kovács Zsófia, Juhász Annamária, Kéri Ágnes.

választását töretlen figyelemmel kísérte, segítette. Több alkalommal volt házigazdájá évről évre tantesületi értekezletnek, s a program részeként ilyenkor a közel félszáz művészetpedagógust egy-egy nevezetességgel ismertette meg. Egy olyan közoktatási intézmény, mint a Széptan AMI tartós jelenléte bármely település közművelődési életében egyszerűen nem maradhat hatástalan. Ennek azonban elengedhetetlen feltétele az olyan kiváló vezetői s szervezői erényekkel megáldott *homo culturicus*, mint Pecze János, aki nagy ívű elgondolásaihoz megtalálja azokat a partnereket, akiknek segítségével – nem ritkán „tűzön, vízen át” – vált valóra álmokat.

Ilyen emlékezetes sikerű, kivételes alkalomnak tekintem a Károlyi Napok keretében a Lavotta János Kamarazenekar közreműködésével megvalósult, nagyszámú érdeklődőt vonzó hangversenyeket a református és katolikus templomokban. De kreatív ötletnek bizonyult az országos szakmai visszhangot is kiváltó válfá-kiállítás² is, valamint az Európai Unió eddigi történetét, tagországait bemutató összeállítás, amelyet a Hangszáznégyes közreműködése mellett dr. Surján László néppárti európai parlamenti képviselő ajánlott a megnyitó közönségének figyelmébe. Amikor pedig az volt a tiszte, hogy vendéglátója legyen Tőkés László püspöknek, akit a romániai kommunista diktatúra megdöntésének szimbolikus alakjaként, temesvári hősként, napjainkban a magyar ügyek rendíthetetlen brüsszeli harcosaként a Kárpát-medencében sokan tisztelünk, tanúsíthatom, igazgató úr e kivételes cseménynek is méltó házigazdájá volt.

Ez az emlékező írás az elvitathatatlan tények mellett szándékosan nem nélkülöz szubjektív elemeket, mert élve az alkalommal, szeretné kifejezni nagyrabecslését Pecze János iránt, akinek sokrétű tevékenységét, szűnni nem akaró küzdelmét intézményéért, a településért, mi tagadás, empátiával kísérem. Fejet hajtok a *lokálpatrióta tanár* előtt, aki helytörténeti kutatásaival, az eredményeket publikáló kiadványokkal, a tanít-

ványait a lakóhelyük nevezetességeivel megismertető, megszerettető táborokkal, programokkal mutat követendő példát a gönciek számára.³ Tisztelem az *önzetlen igazgatót*, aki sikeres pályázatok frására áldozza szabad idejét is, figyelemre méltó rendet tart, az oktató-nevelő munkát fejlesztve, gazdagítva, az intézmény folyamatos megújításáért, bővítéséért harcol szüntelenül. Becsülöm az önmagával szemben is *igényes, szigorú vezetőt*, aki főiskolai tanulmányait a napi teendők mellett közoktatásvezető-szak elvégzésével, továbbá a Moholy Nagy István Képzőművészeti Egyetem diplomájának megszerzésével egészítette ki. Nem mellesleg pedig az alapfokú művészetoktatás képző- és iparművészeti ágának minősítést elbíráló szakértője. Elismerően tekintek az *alkotóművészre*,⁴ a mesteréhez, Seres Jánoshoz hű tanítványra, a csendeletek, az abaúji, cserehátai táj festőjére, nyári táborok szervezőjére, alkotóközösségek aktív résztvevőjére.⁵ S végül kedvelem Pecze Jánost, mint *közösségi embert*, aki ha kell, bálók, szórakoztató rendezvények jókedvű, magával ragadó ceremóniamestere, más alkalommal a püspökválasztás nehezen nélkülözhető, nagy tekintélyű presbitere, egyébiránt pedig tudós gyülekezetnek: a Kazinczy Társaság tagja.

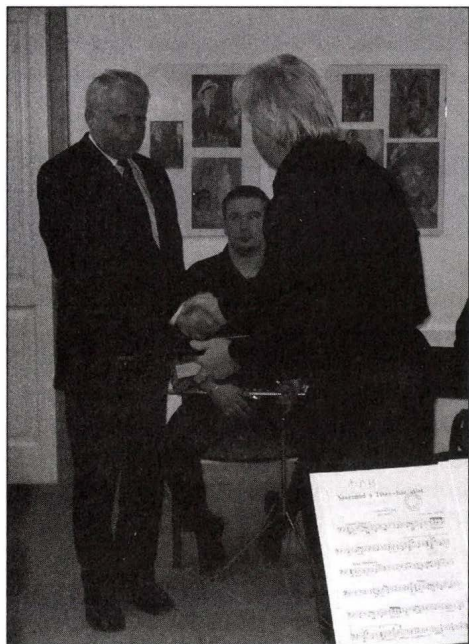
Mindezek figyelembevételével a sátoraljaújhelyi székhelyű Lavotta Alapítvány kuratóriuma a térség művészeti díját – melyet „a történelmi Zemplén és Abaúj településein működő művészek, e táj kultúrájának gyarapításáért fáradozók kitartható, magas színvonalú művészi munkájának elismerésére” hozott létre – 2012-ben Pecze Jánosnak ítélte. A 18. Lavotta János-díj átadásával, melynek tartozéka a Borsi Antal által készített, a díj névadóját ábrázoló bronzplakett, valamint

² További pedagógiai projektek lebonyolítása a vizuális kultúra területén: Temető, az Európai Unió története, Falvédők, Szék, Kmetty János-kiállítás.

³ Az általa írt, illetve szerkesztett kiadványok: *Pecze János: Gönc. Műemlékek* (Tájak Korok Múzeumok, 1990). - *Pecze János: Gönc. Mesterségek* (Tájak Korok Múzeumok, 1995). - *Csomós Józsefné-Pecze János: Károlyi Múzeum és Biblia-kiállítás*. (Tájak Korok Múzeumok, 2000). - *Pecze János: Gönci útikönyv* (2008). - *Pecze János: Kmetty János* (2012). - *Pecze János: Emlékezetre érdemes dolgok* (a gönci iskola történetéből, 2013).

⁴ Önálló kiállításainak helyszínei: Aszaló, Hidasnémeti, Gönc, Miskolc, Sárospatak – és csoportos kiállítások.

⁵ A nyári képzőművészeti táborok helyszínei: Sárospatak, Tokaj, Csorna, Telkibánya, Gönc.



Csótó László díszoklevele. A kuratórium a képzőművész-tanár, az iskolaigazgató, a helytörténész fáradságtalan, értéketemtő munkáját ismerte el.⁶

⁶ A *Lavotta János-díj* kitüntettjei: 1991: dr. Máczay Gyuláné hegedűtanár; 1992: Asztalos Béláné zongoraművész-tanár (posztumusz); 1993: Bakonyi Béla karnagy, énektanár, zenei közíró; 1994: Dombóvári János hegedűtanár, a Lavotta János Művészeti Iskola igazgatója, a Lavotta János Kamarazenekar művészeti vezetője; 1995: Zempléni Kamarazenekar, az első Lavotta-CD közreműködője; 1997: Csehi Ferenc zenetanár, karnagy, iskolaigazgató; 1998: Ujj Viktor Géza zenetanár, iskolaigazgató, karnagy, zeneszerző; 1999: Fridl András zenetanár (posztumusz); 2000: Lukin László középiskolai énektanár, karnagy, zenei történész; 2001: Rolla János hegedűművész, a Liszt Ferenc Kamarazenekar koncertmestere; 2002: dr. Domokos Mária Szabolcsi Bence-díjas zenei történész, 2003: Fehérmé Sulyok Éva gordonkatanár, igazgatóhelyettes, tanszakvezető; 2004: Molnár Pál karmester, zeneszerző (Rastatt); 2005: Papp Géza Szabolcsi Bence-díjas zenei történész; 2006: Szatmári György karnagy, főiskolai docens; 2007: dr. Bónis Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, Széchenyi-díjas zenei történész; 2009: Scholcz Péter karmester, gordonkművész, Mosonyi-kutató (Amsterdam), 2012: Pecze János képzőművész-tanár, a gönci Károlyi Gáspár Általános Iskola igazgatója.

Igazán örülhetnek annak a településnek előjárói, polgárai, az intézmény dolgozói, akik tudásukat, kultúrájukat, szépművészetüket, a munka szeretetét, becsületét a Pecze Jánoshoz hasonló lelkesületű és képességű emberektől kapták, kaphatják. Polgármesterek, önkormányzati képviselők jönnek-mennek, azonban a Pecze János által létre hívott értékek minden bizonnyal megmaradnak, szellemi értékrendje pedig közös kincs: valamennyi gönci polgáré lehet, csak azonosulni kell vele.

A Széptan Alapfokú Művészeti Iskola tartós jelenléte, eredményes tevékenysége pedig az egyénre, valamint közösségre gyakorolt hatásán túl nem elhanyagolható szempontot jelentett Pálháza és Cigánd várossá nyilvánításában, és hiitem szerint ez a benyomás érvényes a bibliai település, Gönc esetére is.

Kérem a Teremtőt, hogy a Károlyi Gáspár Általános Iskola, valamint a Széptan Alapfokú Művészeti Iskola gyümölcsöző együttműködéséhez adjon újabb sikeres és eredményes 15 esztendő!

Nemcsak kérem, szívből kívánom, hogy így legyen!

Evva András a magyar kultúra lovagja

A **Magyar Kultúra Lovagja** cím adományozását a *Falvak Kultúrájáért Alapítvány* kezdeményezte 1998-ban a határon belüli, illetve határokon túli közművelődési, irodalmi, zenei, művészeti teljesítmények elismerésére. A díjakat önkormányzatok, társadalmi szervezetek jelölése alapján ítélik oda. 2013-ban a magyar kultúra napja alkalmából Penc község javaslata alapján a Magyar Kultúra Lovagja elismerésben részesült **EVVA ANDRÁS**, aki Sátoraljaújhelyen született, 1950 óta az Amerikai Egyesült Államokban él, s aki az utóbbi években alapítványa útján Pecen is, Széphegyháza is nagy összegű támogatást nyújtott kulturális célokra. Szeptember 14-én, Pecen ünnepi külsőségek között történt meg a lovagga avató szertartás. A Kazinczy Ferenc Társaság és A Magyar Nyelv Múzeuma szívből köszönti a kitüntetettet.

HALÁSZI ALADÁR

Rideg István: Körmen di Lajos pályakezdése

Amikor ezt a kötetet¹ bemutattuk Karcagon, a Kunság „fővárosában”,² 2012. június 22-én, ajánló szövegemben azt találtam mondani: Rideg István egy gereblyés ember e tájon, aki az aratás-kor a kévéből kimaradt összes kalászt összegyűjti, majd az utolsó szem magot is kinyeri belőlük, hogy a kunsági földek áldott búzája kenyérré le-nyegülhessen, mindnyájunk (szellemi) tápláléká-vá. Inkább pontos akart lenni az a párhuzam e vidék legjellemzőbb munkájával, mintsem emel-kedett, bár az akkor kezdődött aratás a szűrés tarló fölé emeli a lelket is, amely a magyar tájból, magyar emberből röpi magasra ilyenkor, mint Petőfi „börtönéből szabadult sas”-madara. Ha ritkább fogú volna gereblyéje, akkor is fenn-akadna Körmen di Lajos, mint a Kunság és kör-nyéke többi kiválósága is, akikkel behatóan fog-lalkozott, bemutatta őket írásaiban, író-olvasó ta-lálkozókon és más, irodalommal foglalkozó ren-dezvényeken. Így vitte közelebb a részt az egész-hez, a Kunságot és környékét³ a magyar Alföld-höz, annak irodalmát az egyetemességhez. Nem esik abba a hibába, hogy akivel irodalomtörté-nészként, esztétaként, kritikusként foglalkozik, azt az író, költőt érdemén felülinek mutatja. A Kunság emblematikus írójává, költőjévé emelke-dett Körmen di Lajos életműve bár elbűvöli, mint kunná lett, kun érzelmű, illetőségű irodal-márt, mégis így nyilatkozik róla: „Körmen di La-

jos életműve és munkássága nem úgy hatalmas és terebélyes, mint egy magányos mocsári tölgy, hanem úgy, mint egy pusztai társuló flórája és fa-unája. Kismester, de ott van a magyar irodalom nagy asztalánál”.⁴ E kötetből úgy ismerjük meg Körmen di Lajost, hogy népi író nemzeti témák-kal, kunsági identitással, akinek a Barbaricum olyan szimbóluma, mint Adynak a magyar Ugar. Egységbe áll össze nála a szűkebb pátriája és a hazája iránti szeretet, mint ahogyan elválasztha-tatlan egymástól a rész és az egész. A Kunság a Petőfi által megénekelt végtelenséget, a világra kiterjedő érzelmet váltotta ki belőle: „Nékem a Kunság az Ég Oltára”, olvasható az Eső c. folyó-iratban (2005).

Rideg István igyekszik olvasmányosan írni, közben nem engedi magát korlátozni terjedelmi tekintetben sem. Amit fontosnak tart kiemelni, megteszi, ha szokatlanul hosszú is nyúlik az idézet. Ez azonban nem váltja ki az író művének elolvasását, sőt, szinte kényszeríti rá. Egy írói lé-lekkel megáldott – esetleg megvert (?) –, kunná emelkedett – esetleg vedlett (?) –, magasabb iro-dalmi régiókban is otthonosan mozogni képes, de vidékre került – szorított (?) – Körmen di számára Karcag a világ közepe, mint jeles, szom-szédos íróvárá, Szabó Pálé Biharugra. Karcag-on, Berekfürdőn, Kisújszálláson és a többi tele-pülésen megtapasztalt, meg is élt hagyományok terelték figyelmét, erősítették öntudatát, simo-gatták lelkét a legendák, az itt született nóták, szobrok; más művészi alkotások pihentették, kel-tették és erősítették benne e táj és népe iránti sze-

¹ *Rideg István: Körmen di Lajos világa. I. kötet. Körmen di Lajos pályakezdése (1964–1981).* Kiadja: Barbaricum Könyvműhely, Karcag 2012. 356 o.

² Körmen di élete e tájegységben teljesedett ki, e vidék la-kosságát festette meg műveiben, amelyről Rideg István jelen kötete is szól.

³ *Rideg István: Alföld és irodalom (1997)* című írásában szól a kunsági és a környékbeli írókról.

⁴ Internetes levelezésünk alkalmával írta 2013. márc. 29-én.

retetéz. Az Alföldhöz köti millió erkölcsi, érzelmi szál. Csakis így válhatott központi alakjává, motorjává, „kultúrmindezen”-évé e vidéknek. A legteljesebb kép azonban Körömendiről tárul elénk tollából. Ez az első kötet kivitelben is tetszetős, keményfedelű, fényképekkel, dokumentumokkal a szükséges mértékben illusztrált, tanárasan pontos, világos szerkezetű mű. Legfőbb szerkesztési elve a kronológia követése. Az első résznek tehát természetesen Körömdi származása, felnevelése, családja, gyermekora, pályakezdése a tárgya. Hangsúlyos az íróvá, költővé válásának taglalása, amelyet a kötet borítóján jelzett két dátum is nyomatékosít: 1964-1981.

Rögsz az az út, amelyen Körömdi elindult, de életrajzírójának így, küzdelmek közepette, fejlődésében lehet láttatnia, mint tör magasabbra, milyen akadályokat, kiket kellett le/meggyőznie, hogy előre jusson a pályán. Tehát nem keresztmetszetileg vizsgál Rideg István, hanem fejlődésben lévő személyiségként mutatja be alanyát, akinek legmarkánsabb jegye, írói motívuma az, hogy kunná lett, ami felelősséggel jár, hiszen „hiába változik a világ, az ember belül rengeteg mindent megőriz... Ezt a Kunságot akartam én megírni... Egyetlen olyan író sem láttam erre felé, aki föl vállalná ezt a szerepet.”⁵ Rideg István ebben is mutat párhuzamot a maga vállalásával, amikor szintén a Kunságért cselekedve éppen Körömdi életművének megőrzését és fölmutatását végzi. Más, erősebb motívum nemigen készíti a szerzőt évek kutató munkájára, mint a kun genesis mitológiája az ottani nép lelkében és a tájban, az emberi tartásban és a „vasfejekben”,⁶ hagyományokban. Erkölcsi értékrendjük hasonlósága hathat legjobban a szerzőre, azon belül is a (lokál)patriotizmus elementáris ereje.

A kötet nyolc fejezetében kiemeltként találjuk a következő tartalmakat: a kunsági identitás, a család, a szakmai, baráti kapcsolatok, az íróvá válás küzdelmes útja, a több húron játszó alkotó. Körömdi nem elégedett meg azzal, hogy kunná lett, barátaival az identitástudatot, a szilárd er-

kölcsi tartást hirdették, tetteikkel szemléltették. A családja terebélyéből hézagatlanul látható minden ág, ahogyan a szerző fontosnak tartotta megrajzolni a rendelkezésére bocsátott dokumentumok, fényképek alapján. A sváb-kun eredet Körömdi szerint is szerencsés, hiszen a dolgos, de nyakas toposz e két népcsoportról alakult ki. E két ág közül a kun lett erősebb. A Napjainkban közölt interjújában, 1981-ben vállalja, sőt büszkélkedik vele, hogy ő kun: „én a Nagykunságban születtem, büszkén vállalom, hogy kun vagyok.”

Gondosan összeszedett névsor azoké is, akik segítették Körömdi íróvá, költővé fejlődését. Mindezt levelek, beszédek, interjúk formájában olvashatjuk a kötetben.⁷ Nemcsak az említés szintjén, hanem hangsúlyosan is ír Rideg István Körömdi ideológiai, a szovjetek kunmadarasi katonai jelenléte miatt pl. már nemzeti szembenállást is mutató attitűdjéről: „a népi-nemzetivel szemben a hatalmi, globalista szovjet birodalmi törekvés 'természetellenes', ártó vonásokat mutat, mert a nemzeti létet veszélyezteti, az eredeti, az önálló, a magyar csoda' megszületésében, kibontakozásában kevésbé érdekelt, azt tehát akadályozza, gátolja”. A kötet „kihegyeződik” a Barbaricumra, Körömdi első könyvére (1982). Rideg István jelzőiből sejthető, hogy valami új stílusról, de a régiek ötvöződéséről szerez tudomást az olvasó: „korszerű neoavantgárd és a vágáns, villonos, bővérű életérzés és a posztmodern mellett a korszerű kulturális örökség”.

Várjuk, miként teljesedik ki Rideg István Körömdi-kutatása nyomán egy írói életmű, amelynek jelentőséget a népi-nemzeti elkötelezettség, az írói munka színvonala ad, az elemző számára pedig örömet okoz, ha felmutathatja értékként a nemzetnek szűkebb pátriája legjelesebb íróját. Körömdi a „provincia” irodalmát igyekezett csatolni a nemzetihez, Rideg pedig ennek a folyamatnak a küzdelmét mutatja meg múlhatatlanul fontos értékként, emberi, költői, írói tartásból, „vasfejűségből” eredő indíttatással.

⁵ Mondja egy interjújában, amelyet a Magyar Katolikus Rádióban Lázár Fruzsina készített vele 2004 decemberében.

⁶ Móricz Zsigmond mondta a kunokat „vasfejúeknek”

⁷ Csóri Sándor, Tar Sándor, Lezsák Sándor. Sarkadi Sándor, Nagy Gáspár, Zalán Tibor, Serfőző Simon stb.

FINTA ÉVA

Martinák János második verseskönyve: *Csillagjáték*

Martinák János 1941. május 9-én született Endrődön. Élete – neki aztán igazán! – kész regény, melynek bizony vannak rémes fejezetei is. A gyermekkorát többnyire állami gondozásban töltötte édesapja korai halála és az édesanya megélhetési nehézségei, valamint a népes gyereksereg miatt. 8 éves volt, mikor ott maradtak Németkén, a Mama és a négy gyermek. Hányatott gyermekkor, iskolában szerzett, egész életére kiható sérülése nem törte meg benne a szellemi magasabbrendűség vágyát, és gyöngye alkata ellenére mindig megvolt szellemi feladataihoz a kellő energiája is. 1960-ban kitüntetéssel érettségizett Berettyóújfaluban, így került a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar-történelem szakára, bár eredetileg a franciámagyart választotta volna. Mindez nem lényegtelen eleme Martinák János értelmiségi pályafutásának, mert, akárcsak testvérei, ő is diplomás ember lett. Tanári pályáját Hajdúböszörményben kezdte, majd rövid szakaszokban több településen is dolgozott. 1968-ban Püspökladányban lett a helyi gimnázium könyvtárosa; tegyük hozzá: egy szanatóriumi kezelést követően.

Mindaz, ami életét átszötte, súlyos tragédiák és megpróbáltatások sorozata. Talán ezek az életnehézségek is hozták filozofikus hajlamát, nagy léptékben való gondolkodását életről, társadalomról, politikáról. Mert Martinák János vérbeli filosz, töprengő, igazságkereső, fogalmakat és tényeket tisztogató-rendszerező elme, és talán ez a legjelentősebb tulajdonsága, ami minden tevékenységében megmutatkozik.

1969 áprilisa életének újabb – és minden bizonnyal: boldogabb – korszakát nyitotta meg. Ekkor indult meg a Martinák János és Szász

Enikő Zsuzsanna páros közös élete, melyből nagy termékenységgel születtek nemcsak szép gyermekeik, Márta és Péter, de sok-sok szellemi teljesítmény is.

Martinák János a 70-es években második diplomáját is megszerezte az ELTE könyvtár szakán, tekintve, hogy ekkoriban a Comenius Tanítóképző Főiskola könyvtárvezetőjeként dolgozott. Itt ismerkedett meg a még egyetemista Halász Magdolnával is, aki a könyvtárban gyűjtött anyagot tanulmányaihoz. Bartáságuk azóta is töretlen, egymás kölcsönös megbecsülése és teljesítményének értékelése élteti.

Martinák János gyermekkori balesetének következtében többször betegeskedett, feküdt kórházban, és bár szelleme kimeríthetetlen mai napig, a fizikai teherbírása változó volt. 53 évesen leszálalékkoltként került nyugdíjba. Amikor a 90-es évek elején elkezdett verseket írni, kis családja, szellemi feladataiban is vele szárnyaló társa, Enikő elemi csodaként élte meg férjének kibontakozását. Valójában minden ismerőstük, barátjuk megrendült örömmel konstatalta, mikor 1999-ben első kis kötete *Pillanat* címmel 500 példányban megjelent. A könyvecske igen elegáns, szép kontósben hagyta el a sárospataki nyomdát 35 verssel a belsejében. A három ciklusba rendezett verseket cím nélküli elővers vezetete be, melynek ma is érzem aktualitását:

Versek.

A Semmi

fekete vásznrára

kivetített,

oszlón megremegő,

színesített

képek.

Egyetlen bővített mondatba foglalta mindazt, amit a vers számára jelent. A színek és fogalmak között a Semmi és a képek jelentik a kulcsfogalmat, melyeket a fekete szín köt össze. Meglehetősen fájdalmas, mondhatni: gyászos kép ez, melybe ugyan kever színeket a szerző, de csak színesít, ki-fest, mert a dolgok amúgy másmilyenek! Ez döntő és lényeges vallomás.

Új kötete, ez a kis püspöklila vagy bíbor ékszer, melynek borítóját ismét

remek grafika díszíti, már nem Borsi Antal, hanem Mezey István által, követi saját hagyományát. A szerző ciklusokban gondolkodik, mert számára a megírandó mindig valamilyen tárgy köré fonódik, s ezek a témakörök rendszerint képi jelleggel rendelkeznek. A *Csillagjáték* öt ciklusa 38 verset gyűjt egybe, épp elég egy önálló kis kötethez. Megjelenését felesége a férj születésnapjára időzítette. Páros szárnyalásuk szívmeleg bizonyítéka ez a kötet, mert Martinák Jánosné, ki éppen élete első regényének megjelenésére várakozik, mindennél fontosabbnak tartotta a meglepetést: Martinák János új kötetét születésnapjára. A varázslók és a boszorkányok tudnak valamit, tehát létezhetnek, mert a versek absztrakciójából a könyv valósága született meg. Nyolc év termését foglalja egybe az elegáns könyvecske. A ciklusok új képeket és új hangot is ígérnek: *Úton, Panasz, Őszidő, Suhanó lelkek, Az öreg vadász éjszakája*. A záró ciklus különösen meglepő, mert gyermekverssel indít, melyet unokájához, Matyikához címezett. Ez a záró passzus egyébként is az unokák bűvkörében marad, s ezzel valami olyasmit old ki ebből a halk, csendes szavú és visszafogott intellektusból, ami eddig rejtve volt benne: a rokoni érzület melegét, a szeretet, összetartozás boldog biztonságát. Ez már olyan vívmánya biográfiájának, melyet együtt szereztek, Ő és Párja. S hogy mi mindenben társak ők ketten! Egymás segítségével, egymás



táplálásával szellemi értelemben is megteremtették közös életüket, életközösségüket, melyben most, a gyermekek önállósulása után annyi évvel, szellemi kalandjaikat osztják meg egymással. Ennek nemcsak örömét, de háláját is őrzi a *Csillagjáték* versei.

Impresszióval indul, utazással, szemhéz mögött vagy a múltban, de leginkább álomban történővel. Ezt különös képei mellett már első mondata is jelzi. Az út valóban nem visz sehová, a

behavazott sín párja hiányzik, a költő élete egyetlen várakozás. Mindnyájan így várakozunk valójában, stációról stációra haladva utunkon, sorsunkban. *Úton* című verse már élő tavaszi zölddel frissül, látjuk a tavaszi ködöket a hegyek fölött. Az 5 soros vers gyönyörű metaforával zárul: „lobognak a felhők fehér lángjai”. Ezt ekesebben nem is tudta volna kifejezni. Máskor megleveledik a felhők habja, mint minden más: *a felhő eltéved, megáll, szétnéz, a város lustán elnyúlik, a folyó kanyarogva játszik, a földek szunnyadnak, s az ég csókot ad*. Ekként telik meg élettel az élettelennel vélt, és emberi módon mozog, tevékenykedik a táj alkotóelemeként.

Martinák Jánosnak egyébként csaknem minden írásában találkozunk tájleírásokkal. Korábbi kötetében ezek a képekben megjelenő lények, többnyire fák, üszkösek, csónkák, magányosak, sérültek voltak. A *Csillagjáték* szerzője inkább szemlélődik, elemez, megcsodál, gyönyörködik. Gyermeki tisztasággal „tanulja” újra a világot, újat tanul belőle, másra is figyel. A hegy, a folyó, a felhő, a fa, az erdő, a villám a lomb, a falu, a madár, a szürke, az éj olyan szavak, melyek régi és új szótárának részei. De már új cselekvések, igék kapcsolódnak hozzájuk gyakorta. Izgalmas jelenség a versekben, hogy olyasmit láttat velünk a szerző, melyet csak képzelete alkot meg, hiszen az adott tájat, városképet akkor, úgy, ahogy ábrázolja, nem lesheti meg. *Nyáréji vihar után* című

verse igazi kis remekmű. „A kibukó hold a várat / ezüst fáklyává lobbantja az égre”; ez a 2. versszak egyetlen pazar képben! Mitől lesz azzá, „miért szép”, kérdezhetjük az elemző kíváncsiság jogosságával... Az égre lobbanó ezüst fáklya képtől, mely nem más, mint maga a hold. A záró, ötsoros versszak is sok meglepetést tartogat. Megszemélyesítések, hasonlatok egymásba olvadva kapcsolódnak egy különlegesen gazdag költői panorámába:

*A vízben riadt nyárfák indulnak,
a hid fehéredő tve megremeg,
s a távolon,
mint egymás hátának feszülő elefántok,
menekülnek a zempléni hegyek.*

A hegyek, mint egymás hátának feszülő elefántok – bizzar, különleges kép. A vers méltó zárása az első ciklusnak. Artisztikus, elegáns. A hat versből a legkülönlegesebb.

Panasz a 2. ciklus címe, melynek kezdőverse a *Hol vagy gyermekkor erdeje?* A cím nosztalgikus verset sugallna, de aki ismeri Martinák János gyermekkorát egy kicsit is, az tudja, nem sóvároghatja azt vissza a felnőtt férfi, hiszen annyi fájdalom kapcsolódik hozzá. És nem is nosztalgia ez, hanem valódi panasz az álmok leltározását követően. A gyermekkorból nem az események, hanem az álmok hiányoznak, a reménykedés, hogy ami lesz, az ígéretes, gazdag, boldog, szép, csábítóan különleges lesz. Közben elmúltak az évek, nincs újrakezdés, és az álmok álmok maradtak. Nem hálátlanság ez a megvalósultakkal szemben! Hanem a gyermek még mindent csodának vél, ami eljő, és a csoda nem teljesedik be. Hoz, ad az élet szépet is, jót is, de sosem egymagában: kíséretében ott vannak a megpróbáltatások, a megfeszülések, a régi sebek fantomfájdalma. Talán sosem írt ennél szomorúbb verset Martinák János. Különösen a záró versszak az, melynek minden sora önállóul is fájdalom:

*Itt jeges éj van, fagyos talány,
csak az úrnek vetődő Föld csengése hallik,
hunyorogva néz a közömbös magány.*



És akkor következnek a szerelmes valloások asszonyhoz, élethez, egy ilyen „űrhideg” bevezető vers és cikluscím után! Ellentmondás ez, nem is akármilyen. Hogy is van ez? – kérdezzük. Az örömtől, a feloldódások hangjába miféle ürröm keveredik, miért? Nem kell rejtvényfejtésbe fogunk, mert Martinák János megválaszolja ezt az ellentmondást. Mégpedig *Pihenj* című verse zárlatával: „*Létünk a sors végül / úgyis visszakéri.*” A szépségek és valloások közé rejtett válasz bizony ott van a versben, a versekben, a

Válasz címűben is. Hiába a legjobb társ, a szépen kialakított élet, az értelmes munka, mindennek mélyén ott a magány: „*Megosztanád a felalált szépség lédes örömet, / de válasz csak a pilla mögé / rejtett bámulás.*” Nem tudjuk belső látásunkat átadni a másoknak. Talán ezért is kezdett el verseket írni, hogy a pillája mögé vetülő képeket megossza: társával és mindazokkal, akik fogékonyak a befogadásukra.

Ez a szerelmes ciklus több meglepetést is tartogat. Az *Általadlak* is ilyen. Szabó Lőrinc „Semmiért egészen” című verse jut eszünkbe általa, melynek ellentételezett sorai ezek, különösen a záró versszak szövege: „*A nagyvilágnak / általadlak, / hogy megőrizhesselek / magamnak.*”

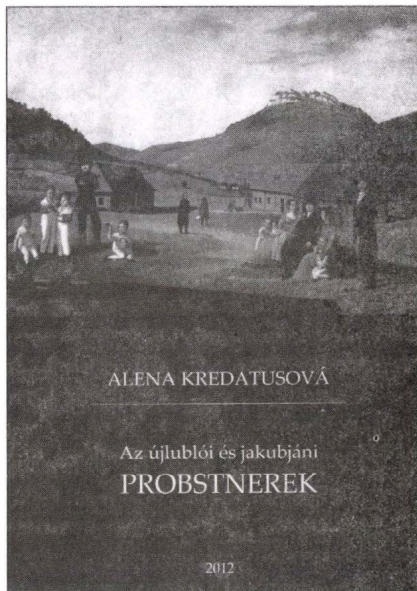
A ciklus címadó verse zárja ezt a fejezetet, és el is érkeztünk ezzel a könyv feléhez. A *Panasz* című vers 2. versszaka őrzi a költemény erejét, itt folynak a legnagyobb drámák, a félbe maradt mondat is teljes közlés: „*halál lehel homályt / a tudat tükrére. / Világ beomlik,...*” A *h* hang hidege járja át a verset, alliterál egy egész sor *h*-ja, és az elmúlás klasszikus képsorát vetíti homloklebenyünk fölé: ahogy a holtat tükrrel ellenőrizték elődeink, ahogy a szem hályogosodik, a belső homály kiül a szemgolyóra, és beomlik ez a világ a koponya üregébe, be a végteleen ismeretlenbe. Ez a költő *Panasza!* Ám megfellebbezhetetlen törvényekkel nincs mit kezdenünk, mert a földi rendnek szerves része az elmúlás.

Az *Őszidő* ciklusból sok ismerős képpel találkozunk, melyek folyamatos részei ennek a költői megmutatkozásnak. A *Gólya* című vers terjedelme miatt ugrik ki a ciklusból. A szerző rövid, tömör vakuvillanásai után ez a két oldalt betöltő narráció szokatlan megnyilatkozás. Legerősebb hangját én mégis a „*Mester uram! Jól üsse azt a bronzot!*” című versében hallottam meg, annak is 2. szakaszában: „*A harangnak nem győzni kell, / Elég, ha hangja alatt megbújhat a falu / ezen az égből lemeredő / hideg fekete éjszakán.*” Én ebben Martinák János költői hitvallását is megtaláltam.

Szívem szerint itt állnék meg a kötet bemutatásával, mert itt találtam meg mondanivalóm súlypontját, de akkor adós maradnék még két teljes ciklussal. A *Suhanó lelkek*ben történelem és misztikum keveredik. Patak, Újhely, misztériumjáték és záró versként az élet misztériuma, a Társ. *Feléd* című versében Vörösmartyval rokon hangon szól Laurájához. Az egész ciklusban a megújult költőt üdvözölhetjük. Kitágította képzelete horizontjait is, s ennek témavilága épp úgy része, mint látásmódja. Az *öreg vadász éjszakája* záró ciklussal egészül ki a megújulás. Unokáihoz és Zsuzska kutyájához írott verseit komor hangon zárja. Amit nem értettünk, milyen kapcsolat köti össze a verseket a cikluscímmel, itt választ nyer Az *öreg vadász éjszakájában*. Ki is ez a vadász? És milyen vadász is ő? Bizony, ezzel a figurával magát azonosítja a szerző, magát, aki álmokra vadászott gyermek- és ifjúkorán át végig, s most szembesül azok természetével. Hogy minden az, ami. Az álom: álom. Az élet: csupa mozgó változás. Nem az ígéretek beteljesülése, hanem a beteljesülés ígérete.

A kötethez Kováts Dániel írt utószót, mint az előbbihez is. Megjelenésében nagy segítségére volt a szerzőnek.

Isten éltesen, Martinák János költő, nem születésed napja, hanem kötetedben való magad újjáteremtése alkalmából!¹



Érdekes családtörténeti mű jelent meg 2002-ben Alena Kredatusová lőcsei történész-levéltáros munkájaként *Probstnerovci z Novej Lubovne a Jakubian* címmel, amely a szász eredetű Probstner családnak a Szepességen való meggyökeresedését mutatja be az 1720-as évektől 1950-ig. A család utolsó férfitagja 1974-ben meghalt, azonban a leányági leszármazottak Szlovákiában és Magyarországon ma is őrzik e jeles család emlékezetét. 2012-ben Fekésházyiné Kováts Éva fordításában és Kováts Dániel szerkesztésében megjelent az újabb adatokkal, sok képpel bővített magyar kiadás a Feliciter Kiadó gondozásában, így a hazai olvasók is megismerhetik ennek a törekvő polgárcsaládnak az útját a lőcsei megtelepedéstől, az ércbányászatban és -feldolgozásban elért eredményeken, a nemesi cím megszerzésén át a világháborúk utáni hanyatlásig. Sok szempontból tipikus e cipszer család tagjainak útja, s érdekes az a környezet is, amelyben élnek, dolgoznak s a közért is tevékenykednek. 97 illusztráció, névmutató és tartalmas fordítói utószó segít az olvasónak a Szepesség hajdani történetében szerepet vállaló család történetének követésében, megértésében.

¹ Elhangzott könyvbemutató előadásként a Sárospataki Irodalmi Olvasókör 2013. augusztus 29-ei rendezvényén.

KOVÁTS DÁNIEL

A 60 éves Illés László új verseskönyve

Tisztelt Hallgatóim, Hölgyeim és Uraim!¹

Szép hagyománya a Kazinczy Ferenc Társaságnak, hogy közgyűlésein rendre megszólal a zene, az irodalom. Többnyire Dombóvári János barátunk, illetve muzsikus társai tisztelnek meg bennünket. Idén Tar Mihály és Szabóné Hőgye Helga éneke, illetve hegedűjátéka, Illés László versmondása emelte meg együttlétünk hangulatát. Méltó dolog ez itt, ebben az épületben, ahol a reformkorban az újhelyi művelődés egyik bázisát, kaszinójukat teremttették meg a város értelmiségének legjobbjai. Növeli programunk értékét, hogy egy új kötetet, Illés László *Szólt dal-lama az éjnek* című verseskönyvét mutathatjuk be Társaságunk tagjainak.

Több mint három évtizede ismerem Illés Lászlót, azóta hallom verset mondani, azóta olvasom a költeményeit. Sokáig hallgatnám még és sok kedves élményről szólhatnék; most azonban pár szűk percbe kell sűrítенem mondandómat, amelynek célja figyelmükbe ajánlani a költőt s új könyvét. Hőgye István nyilatkozta Illés László *Hárfaének* című első versgyűjteményéről tíz évvel ezelőtt: „olyan mint egy friss szénaboglya: az életnek, a mezőnek az illatát hozza kötetedbe”. S meghitt találkozásról beszélt, mert ez a költészet nem a harsog, inkább elmereng.

A sajátos költői képalkotás emeli nemes költészté Illés László írásait. Szereti a színesztéziát, amikor hangulati egyezésen alapul a névátvitel, az ingereket nem a megszokott módon, hanem más közegbe átemelve érzékeljük sajátos szimbó-

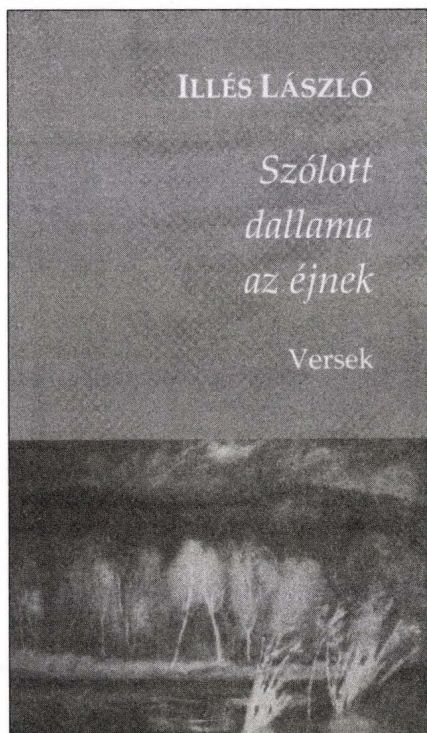
lumokat teremtve. Verseit olvasva azt tudjuk meg, hogy őt *gyertyafény vetkőzteti este*; hogy *parcellázzák a lelkét*, ha sorsára gondol; amikor alkonyodik, akkor *szerinte anyám remegő keze le-sröfölja a lámpát*; s amikor anyja a templomból hazaballag, *minden lépése rózsafüzérként az aszfalton marad*. Máskor azt veszi észre, hogy *a fényök gótikája közt eltévedni készül a nap*; vagy úgy érzi: a széphalmi fákon *kökönydal delel*. Az idő múlását azzal jelzi, hogy *az öreg tölgy tetején hazafelé baktat a délután*; s képzelete szerint *a Hold rákászni indul*.

Kedves szavai közül hadd emeljek ki néhányat: *harangszó, ég, Hold, szél, anyám, hazafelé, este*. Valamennyi gyakran használt fogalma mindennapi beszédünknek, s itt mégis valamennyi megemelkedik kissé a versekben, többletjelentést hordoz; a való világból a metafizikai közegbe emeli az olvasót.

Meghatározó élménye a nyírségi homok, a múlt idő, az elvesztett gyermek, a természet rendíthetetlen körforgása. Megépíti az anya, a hitves és a leánygyermek női hármassoltárát. Számon tartja a meghatározó elődöket; átéli az életért való küzdelem gyötrelmeit. Már első kötetének lapozgatásakor is az ragadott meg verseiben, hogy ott remeg bennük a szomorúság, mégsem a tragédia átkát, hanem a feloldódás, a kegyelem áldását érzem olvasás közben.

A száz éve született Tar Zoltán alkotásai színesítik, festik alá a költői szót, akihez a költőt a személyes baráti érzelem fűzte, s akinek művészi témaválasztására ugyancsak nagy hatással volt a hegyközi táj. Hogy milyen összhang mutatkozik a két alkotó között, azt az új verseskötet címlapja jól szemlélteti!

¹ Elhangzott Sátoraljaújhelyen, a Kazinczy Ferenc Múzeumban 2013. március 23-án, a Kazinczy Ferenc Társaság közgyűlése előtt.



Élmény volt számomra könyvvé formálni ezt a verscsokrot; talán megérzi ezt mindazok, akik ma kezükbe veszik e friss kötetet.

Meg kell emlékeznem arról is, hogy Illés László ott bábáskodott a Kazinczy Ferenc Társaság létrehozása körül. 1984. október 12-én tartottuk azt a megbeszélést Hőgye István újhelyi levéltári szobájában, amelyen elhatároztuk a Kazinczy Társaság megalakítását, s másnap, október 13-án Fehér Józseffel részt vettünk Hollóházán, pontosabban a lászlótanyai SZOT-üdülőben azon a vers- és prózamondó versenyen, amelyet Illés László szervezett a Hegyköz általános iskolai tanulóinak, s az alakulóban lévő Társaság nevében jutalomkönyvekkel járultunk hozzá a legjobb teljesítmények elismeréséhez. Míg ott dolgozott, rendszeres volt együttműködésünk az abaúji-zempléni táj természeti és szellemi kincseinek terjesztésében. De nem szűnt meg a kapcsolat, akkor sem, amikor Illés Lászlót Debrecenbe vitte tovább életsorsa, hiszen versei évről évre megje-

lentek évkönyvünkben, Hírlevelünkben pedig sorozatot indított „Ha arra jársz...” címmel, amelyben jeles kortársaink, példaképeink értékeire hívta föl a figyelmet. Szerepelt Társaságunk kihelyezett debreceni ülésén, amikor Csiha Kálmán püspök urat fogadtuk tiszteletbeli tagjaink sorába, eljött Széphalomba, hogy a Hőgye-lá-nyokkal együtt a vers és a zene üzeneteit közvetítse a nyelvmuzeumban, s velünk közösen adta ki két verseskönyvét.

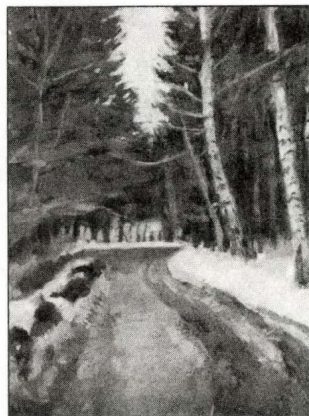
Jeles mestereink (mint Újszászy Kálmán vagy Balassa Iván) s kiváló munkatársaink (mint Hőgye István vagy Nagy Géza) emlékezete tükröződik felénk, hat ránk verseiben. Olyan eszmények szolgálatában áll, amelyek a Kazinczy Társaságot is vezérlik. Ez is szerepet játszott a Kazinczy Ferenc Társaság elnökségének döntésében, hogy munkásságát oklevéllel ismeri el.

Illés László verseiben visszhangzik a teljes Bodroghköz, az abaúji táj, Széphalom, Kazinczy, Török Sophie, a vártanú Kazinczy Lajos, a kassai fényjel. Ezért az élményvilágért érzem lelki rokonomnak őt. Nekem az otthonosságérzet élményét adja, valahányszor verseibe beleolvasok.

Egyik versét így zárta: „*A reggelre könyökölt a hajnal, / világosodik. Még dolgom van itt.*”

Igen, kedves Laci, aki most töltöd be 60. életévedet, rábólintunk a mondatra: még dolgod van itt; várjuk az újabb verseket.

Isten éltesen alkotó erőben még sokáig!



Tar Zoltán: Út Abaújban

KISS ENDRE JÓZSEF

Új sárospataki kollégiumtörténet

A pataki Kollégium történetével számos iskolatörténeti munka foglalkozott és foglalkozik. Legutóbb ebben az esztendőben *Dienes Dénes* szerkesztésében jelenhetett meg tetszetős formában egy kollégiumtörténeti összegzés.¹ Kiadását elsősorban az egykori pataki diák, az Egyesült Államokban élő Halmi Róbert támogatása, valamint a Nemzeti Kulturális Alap hozzájárulása tette lehetővé. A 204 oldalas könyv nyomdai elkészítését a Tiszáninneni Református Egyházkerület Hernád Nyomdája végezte, a borítótér Asztalos János munkája. A kötet anyagát Vargáné Balogh Judit és Fazekas Csaba lektorálta.

A Kollégium 482 éves történetét a szerzőpáros így korszakolja: a 16-18. századról *Dienes Dénes* szól három fejezetben, a 19-20. századokról pedig *Ugrai János* hat fejezetben. Bátor vállalkozásukkal olyan történetírók nyomdokaiba lépnek, mint *Bakos József, Barcza József, Békefi Remig, Benda Kálmán, Czegle Imre, Dezső Lajos, Ellend József, Finkey Ferenc, Gulyás József, Harsányi István, Hörcsik Richárd, Koncz Sándor, Kovács Dániel, Ködöböcz József, Makkai László, Marton János, Nagy Barna, Orbán József, Radácsi György, Román János, Szabó András, Szombathy János, Szentimrei Mihály, Szinyei Gerzson, Sziucs Jenő, Takács Béla, Zoványi Jenő* – hogy csupán néhányat említsünk a kollégiumi históriák jeles jegyzői közül, mivel többször ennyi szerzőt sorolhatunk, ha ezt a teljesség igényével tesszük.

Az új kiadás igen időszerűvé vált, mivel utoljára 32 évvel ezelőtt jelent meg hasonló mű, ami gyakorlatilag már nem hozzáférhető a nagykö-



zönség számára.² A mostani kötet – bár bevallottan ismeretterjesztő szándékkal íródott és izgalmas olvasmány lehet valamennyi érdeklődő számára – mondhat újat, szolgáltathat elgondolkodtató adalékokat az iskolatörténetben járatosoknak, s mindazoknak, akik a „pataki szellem”-mel már korábban megbarátkoztak.

Az olvasó végigkövetheti a „nagyfényű” iskola történetét a misztikus kezdetektől a jövő küzdelmes megalapozásáig, s a hitviták tüzeiben, a létfenntartás harcaiban edződő, háborús viszonyok között elbujdosó, majd visszatérő, számtalan nehézséggel szemben mindig újrakezdő közösségének a sorsát, az áldozatkész főúri patrónusok, az elkötelezett köznemesi támogatók, a régió protestáns értelmiségének irányítása alatt. Követhetjük az egyes iskolatípusok kialakulását, a

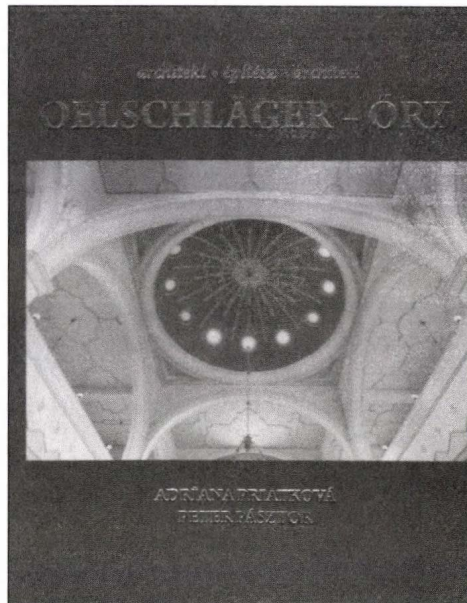
¹ *Dienes Dénes – Ugrai János: A Sárospataki Református Kollégium története.* Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013.

² *A Sárospataki Református Kollégium története.* Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Bp., 1981.

Kollégium gazdálkodását, a vezetőinek az intézményt védelmező, közéleti fellépéseit, a diákkönkormányzat tevékenységét, a tudós tanárok munkáját, az innen fakadó, pezsgő szellemi életet, s azt, hogy mindezek együtt miként játszanak szerepet korszakunként az iskola nevelő-oktatói szolgálatának a kibontakoztatásában. A Kollégium évszázadai ékesen beszélnek arról, hogy miként lehet ideális környezete egy rangos oktatási intézménynek egy birtokközpont, a kisváros, az itt szerencsésen találkozó tájegységek fejlődése és hogyan járulhat hozzá a „*genius loci*” ahhoz, hogy egy regionális lelki-szellemi központ idővel országos, egyetemes jelentőségre tegyen szert. Ahogy a kötet mottójával választott Mórícz-idézet mondja: „*Nagy és nemes eszmék uralkodtak itt a lelkeken.*”

A könyv anyagán érzékelhető a korszerű településmonográfia vagy egy modern Sárospataklexikon hiánya, ami miatt jórészt az eddigi tudományos feldolgozások eredményeiből építkeznek, nyitott kérdéseket is hagyva a Kollégium múltját illetően. Találunk benne azonban szellemtörténeti vázlatot, s a történeti elbeszélés szövegébe rendszeresen illeszkedő, kiemelten fontos idézeteket. A lapszélek széles margóin pedig a tárgyalt témákhoz kapcsolódó épületek, kéziratok, nyomtatványok képeivel vagy az éppen említett személyiségek portréival találkozunk. A kötet előszóval indítja és epilógussal zárja mondanivalóját. Függelékben közli a híres diákok, köztük az akadémikusok, valamint a kollégiumi tanárok névsorait.

A kollégium szellemi életének mindig kiemelkedő eseménye volt egy újabb kollégiumtörténeti összegzés megjelenése. Bizonyosak vagyunk abban, hogy hamarosan szélesebb körben népszerűvé váló olvasmányt ajánlunk a közönségnek, amely sokáig hasznos segédeszköze marad az ezután készülő iskolatörténeti tanulmányoknak.



Egy jeles építőművész Kassáról

A „Kassa Európa kulturális fővárosa”-programnak a magyarok szempontjából legkiemelkedőbb pontja annak a monográfiának a megjelenése, amely *Oelschlager-Örý Lajos* építésmérnök munkásságát mutatja be három nyelven: szlovákul, magyarul és angolul. *Adriana Priatková* és *Peter Pásztor* szép kiállítású, 344 oldalas albuma a Kassáról származó, majd élete második szakaszában Miskolcon alkotó építész életművét teljességre törekedve veszi számba és elemzi. A két világháború közötti kassai éveiben tervezett háza- it úgy jellemzik, mint annak mintaképét, miképp lehet a történeti környezetbe illesztve a modern kornak megfelelő formában építkezni, nemcsak a használatnak megfelelően, hanem esztétikus otthon élményét nyújtani. Kassán kívül (többek között) Munkácson, Ungváron, Tornalján, Nagymihályban, a Magas-Tátrában, Eperjesen, Szomolnokon, Lőcsén, Kisszebenben, Miskolcon őrzik az épületek egy friss szemléletű alkotó keze nyomát. Öröndetes, hogy Örý Lajos művészete méltóképpen kerül be a köztudatba.



GAZDAG JÓZSEF

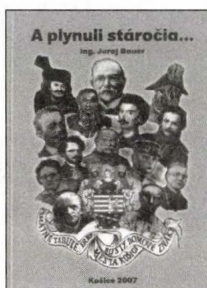
És múltak a századok...

Könyv Kassa történelmi emlékjeleiről

II. Rákóczi Ferenc, Michail I. Kuzov, Kazinczy Ferenc, Tomáš G. Masaryk, Ludovít Štúr, Petőfi Sándor, Milan R. Štefánik, Márai Sándor és még további ismert személyiségek arcképeit a város címere fogja össze egy csokorba a Kassa történelmét emléktáblák, címerek, szobrok és monogramok fényképeivel dokumentáló könyv címlapján – mintegy jelezvén, hogy *Juraj Bauer* (a magyar kiadásban *Bauer György* néven is szerepel) okleveles gépészmérnök, helytörténész, nyugalmazott középiskolai tanár műve egyházi, politikai és nemzetiségi szemszöget szándékosan figyelmen kívül hagyva született.

A város támogatásával szlovák nyelven 2007-ben kiadott könyv az említett kategóriákban 927 fényképpel és a hozzájuk csatolt rövid írásos magyarázattal mutatja be a Kassán felállított, elhelyezett – és jelenleg is fellelhető vagy már csak a levéltárakban őrzött dokumentumokban szereplő – tanújeleit a tartósan itt élt, vagy csak rövid ideig itt tartózkodott íróknak, költőknek, tudósoknak, orvosoknak, politikusoknak, hadvezéreknek, egyházi személyiségeknek, művészeknek, illetve a várost is érintő jelentős politikai, vallási, társadalmi eseményeknek.

Bár egyházi, politikai és nemzetiségi szempont nem játszott közre e különleges „gyűjtemény” létrehozásában és közreadásában, az olvasó mégis plasztikus képet kap belőle a település ilyen vonatkozású múltjának alakulásáról, lényegében a város társadalmi élete további



területének sorsáról. Megtudhatja például, hogy hol szállt meg erre járva Petőfi Sándor, milyen volt az 1948/49-es szabadságharc emlékére állított, de már eltávolított Honvéd-szobor, hogy nézett ki Klement Gottwald szintén lebontott helyi szobra, vagy mi volt olvasható az Immaculata szoborcsoportnál egykor létezett feliratos emléktáblá-

kon...

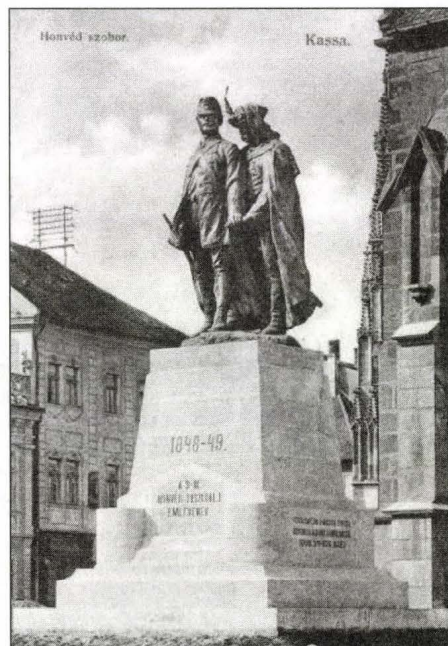
Sok esetbent tartalmazza e kiadvány a szobrok, emléktáblák megrendelőinek, valamint kivitelezőinek a kiváltát is.

„Kassa utcáin bolyongva lépten-nyomon megérint a történelem szele. Az utcákon, ahol évszázadokon át zajlott a polgárság élete, élénk tárnak a város történelmének értékes, néha örömteli, néha fájó emlékeket ébresztő tanújelei. Polgárházak, nemesi paloták, templomok egész sora, melyeket csak többszöri átépítés árán sikerült az enyészettől megmenteni. Persze sorolhatnánk a ránk maradt szellemi örökség tételeit is. Ezeknek állít emléket ez a kiadvány” – nyilatkozta az *A plynuli stáročia* című könyv szerzője az egyik vele folytatott beszélgetés folyamán.

Megjegyzendő, hogy e könyv 2008-ban a Kassai Polgári Klub jóvoltából *Csaláné Erdélyi Kornélia* fordításában és gondozásában – valamint a Szlovák Köztársaság Kormányhivatalának és a Magyar Köztársaság Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának anyagi támogatásával – magyarul is megjelent *És múltak a századok...* címmel.



A ma már nem látható régi emlékjelek képeit is felkutatta a könyv szerzője.
 Köszönjük neki, hogy néhány illusztráció átvételét évkönyvünk számára engedélyezte.



Évkönyvünk 23. kötetének munkatársai

Antal Alexandra irodalomtörténész, Budapest
Dr. Balázs Géza egyetemi tanár, Budapest
Dr. Bencsik János etnográfus, Sátoraljaújhely
Dr. Benke György ny. gyűjt. igazgató, Mezőkövesd
Dr. Berényi Zsuzsanna Ágnes történész, Budapest
Bethlenfalvy Béláné Wieland Marica (1908–1953)
Bogdán Lajos ny. népművelő, Szeged
Bojtor István ref. lelkész, Fonyó
Dr. Bolvári-Takács Gábor főiskolai tanár, Budapest
Cseh Károly (1952–2013) költő
Dr. Csohány János egyháztörténész, Debrecen
Dr. Csorba Csaba történész, Sátoraljaújhely
Dr. Debreczeni Attila egyetemi tanár, Debrecen
Dr. Dér Cs. Dezső történész, Budapest
Dr. Diószegi György jogtanácsos, Budapest
Dombóvári János hegedűművész, Sátoraljaújhely
Dr. E. Csorba Csilla főigazgató, Budapest
Evva Margit helytörténész, Encs
Fábiánné dr. Szenczi Ibolya tanár, Csongrád
Fehér József múzeumigazgató, Sátoraljaújhely
Finta Éva költő, tanár, Sárospatak
Dr. Fried István egyetemi tanár, Szeged
Dr. Gaál György egyetemi tanár, Kolozsvár
Gaál Zoltán fotóművész, Budapest
Gál Sándor költő, szerkesztő, Buzita
Gazdag József ny. múzeumigazgató, Alsólánc
Halászi Aladár tanár, költő, Tiszaújváros
Halász György, a Henszlmann Társaság elnöke, Kassa
Halász Péter etnográfus, Gyimesközéplek
Illés László költő, Debrecen
Dr. Ilyés Gábor történész, Nyíregyháza
Ifj. Jakabfalvy Gyula ny. üzemigazgató, Budapest
Jaskóné dr. Gácsi Mária főisk. adjunktus, Sárospatak
Kazinczy Ferenc (1759–1831) író, költő
Kemecsei Balázs turisztikai író, Budapest
Kerekes Barnabás gimnáziumi tanár, Budapest
Kiss Endre József könyvtárigazgató, Sárospatak
Dr. Kiss László orvostörténész, Csilizradvány

Dr. Koncz Sándor (1913–1983) teológiai tanár
Kovács Ágnes, a Rovás Akadémia igazgatója, Torna
Kovács Eleonóra levéltáros, Székesfehérvár–Budapest
Dr. Kovács Dániel ny. főiskolai tanár, Budapest
Kovács Lórántné (1910–1998)
Dr. Kovács Miklós színháztörténész, Kassa
Kőszeghy Elemér (1882–1954) művészettörténész
Kulcsár Ferenc költő, Dunaszerdahely
Lukács János író, Budapest
Martinák János ny. tanár, Sárospatak
Martinák Jánosné ny. tanár, Sárospatak
Dr. Mészáros Kálmán hadtörténész, Tápiószentmárton
Mihalovics Árpádné dr. egyetemi docens, Veszprém
Dr. Mizser Lajos főiskolai tanár, Nyíregyháza
Nyíri Péter múzeumvezető, Széchalom
Oláh Tamás történész-levéltáros, Sátoraljaújhely
Dr. Orbán László irodalomtörténész, Debrecen
Mgr. Ötvös Anna történész, Kassa
Dr. Ötvös László ref. lelkész, Debrecen
Pátkai Róbert ny. evangélikus püspök, London
Pataki Katalin újságíró, Tiszaújváros
Pocsainé dr. Eperjesi Eszter múzeumvezető, Sárospatak
Polner Zoltán etnográfus, költő, Szeged
Dr. Praznovszky Mihály irodalomtörténész, Veszprém
Rideg István tanár, Karcag
Sógor Béla költő, Győr
Somogyi Gábor ny. minisztériumi főtanácsos, Budapest
Szabó Anna tanár, könyvtáros, Budapest
Szászi Zoltán költő, Rimaszombat
Szigeti Sándor fotóművész, Sátoraljaújhely
Dr. Szilágyi Ferenc (1928–2010) költő
Szilágyi Péter tanár, Budapest
Toma Kornélia főiskolai docens, Sárospatak
Trifonovné Karajz Borbála tanárnő, Nyíregyháza
Dr. Tusnády László főiskolai tanár, Sárospatak
Várhelyi Gyula művelődésszervező, Tokaj
Vincze Tamás főiskolai adjunktus, Debrecen
Zelenák István ny. tanár, Tokaj



Emberi
Erőforrások
Minisztériuma

Társaságunk működésének és 2013. évi kötetünk kiadásának támogatói:

Emberi Erőforrások Minisztériuma
 The American Foundation for Hungarian Youth and Culture, Inc.
 A Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítvány

HU ISSN 0237-6237

KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG

Felelős kiadó: FEHÉR JÓZSEF elnök

H-3980 Sátoraljaújhely, Dózsa György u. 11. Pf. 40. Telefon: +36/47/322-351

Nyomás és kötés: Sárospataki Nyomda Kft. – Felelős vezető: Derda László

MESTEREK ÉS MŰVEK

LUKÁTS JÁNOS: Gvadányi József napjai a Tiszaháton	339
NYIRI PÉTER: A mindennapok szentsége és a Jókai-szöveg	343
PRAZNOVSZKY MIHÁLY: Mikszáth a nógrádi értékek között	351
MARTINÁK JÁNOSNÉ: Darmay Viktor élete és költészete	361
CSOHÁNY JÁNOS: Gyóni Géza ébresztése	371
JASKÓNÉ GÁCSI MÁRIA: Komáromi János történelmi regénye	379
SZILÁGYI PÉTER: Móricz Zsigmond prűgyi tematikájú művei	397
VINCZE TAMÁS: Vajthó László élete és munkássága 1950 után (II.)	407
KOVÁCS ELEONÓRA: Gondolatok Márai Sándor regényeiről	423
SZENCZI IBOLYA: A felvidéki magyar irodalom egy szelete	429
GAZDAG JÓZSEF: Kőbe véssett emberközpontúság (Löffler Béla szobrászművész)	435
RIDEG ISTVÁN: Körmendi Lajos makámái	453

NYELV ÉS NYELVHASZNÁLAT

TOMA KORNÉLIA: Az <i>-i</i> képzős helynevek a korai ómagyar korban	459
MIZSER LAJOS: Nyarádkelecsény	471
HALÁSZ PÉTER: Kétszáz esztendeje született Petrás Incze János	475
BALÁZS GÉZA: A pesti nyelvről	487
BOGDÁN LAJOS: Tömörkény István parasztnovelláinak humora	495
BALÁZS GÉZA: Jelentés a magyar nyelvről, nyelvstratégiáról, 2012	511

TÜKRÖK ÉS TANÚK

PÁTKAI RÓBERT: Az esti kérdés	515
KONCZ SÁNDOR: Az ígéhirdetés és az illusztráció	519
BETHLENFALVY BÉLÁNÉ WIELAND MARICA: Szepesi tájképek – Farkasfalva	525
KOVÁTS LÓRÁNTNÉ: Nyarak a löcsei Zsedényi-házban	541
KEMENCZKY KÁLMÁN: A Kemenczky család kassai története	545
KOVÁTS DÁNIEL: Első találkozásom a történelemmel	555
BENCsik JÁNOS: Mozaikok, amik kimaradtak a gyermekeink történelemkönyveiből	563
SZABÓ ANNA: Édesanyánk, dr. Szabó Zoltánné	567
IFJ. JAKABFALVY GYULA: Hogyan lettem „ezredkürtös”?	575

SZÁMADÁS ÉS SZEMLE

E. CSORBA CSILLA: Kapunyitás a Kazinczy Ferenc Múzeumban	581
HALÁSZ GYÖRGY: 200 éve született Henszlmann Imre	586
SOMOGYI GÁBOR: Emlékezés Evva Andrára	589
BOJTOR ISTVÁN: Hörcsik Lajos református lelkipásztor szolgálatai	593
VÁRHELYI GYULA: Béres Béla tokaji plébános emlékezete	598
KOVÁTS DÁNIEL: Barsi Ernő közöttünk	603
FEHÉR JÓZSEF: Nyirkos Istvántól búcsúzzunk	605
KEREKES BARNABÁS: (Nem végleges) búcsú Maróti Istvántól	607
KOVÁTS DÁNIEL: Megőrzi Cseh Károlyt, a költőt e táj	609
DUKRÉT GÉZA: 20 éves a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság	611
BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR: A <i>Zempléni Múzsza</i> 50. száma	614
DOMBÓVÁRI JÁNOS: A Lavotta-díjas Pecze János köszöntése	616
HALÁSZI ALADÁR: Rideg István: Körmendi Lajos pályakezdése	620
FINTA ÉVA: Martinák János második verseskötete	622
KOVÁTS DÁNIEL: A 60 éves Illés László új verseskötete	626
KISS ENDRE JÓZSEF: Új sárospataki kollégiumtörténet	628
GAZDAG JÓZSEF: És múltak a századok... Könyv Kassa történelmi emlékjeleiről	630
Könyvekről – röviden	606, 610, 625, 629



Kassa

2013-ban Európa egyik kulturális fővárosa, reá irányul idén a nemzetközi figyelem. Megújultak műemlék épületei, közülük a legnevezetesebb, a Szent Erzsébet székesegyház is. A város igyekszik megmutatni legszebb arcát, tudatosítani több évszázados kulturális értékeit. Múltja tanulságos példája a különböző nyelvet beszélő közösségek egymás mellett élésének, a hagyományok ötvöződésének.

Kassát Márai Sándor is fővárosnak tartotta: *„Kassa főváros volt, szerény, makacs és jelképes módon, uralkodott egy országrész fölött politikai eszközök nélkül, mert szobáiban, lakosai lelkében, a város levegőjében és lélegzetvételében élt az a titokzatos igény, mely a kövekből várost, a kövek közé gyűlt emberekből polgárt, a polgárságból szerepet és hivatásérzetet tudott elővarázsolni.”* Kérdés, hogy napjainkra mennyit sikerült ebből a nemes hagyományból átörökíteni.

Szlovákia második legnagyobb városát mi, magyarok is a magunkénak érezzük, noha szomorúan tapasztaljuk, hogy közel negyedmillió lakosából a 2001-es népszámláláskor mindössze 8940-en vallották magukat magyarnak (3,8 %), miközben száz évvel ezelőtt 75,4 % volt a magyar anyanyelvűek aránya. Egy nagy múltú város lényegét azonban nem csupán lakóinak száma, nemzetiségi-nyelvi összetétele jelenti, megtestesül benne mindaz az érték, amely története során megteremtődött, felhalmozódott. A 2013-as év adta európai rang számvetésre kínál alkalmat.

A Kazinczy Ferenc Társaság mindig úgy tekintett Kassára, mint olyan szellemi fővárosra, amely a magyar irodalmi, kulturális, művészeti megújulásnak fontos fészke volt. Több emlékezetes rendezvényünk kapcsolódott eddig is a városhoz, s kiadványainkban, évkönyveinkben vissza-visszatérnek a kassai témák. Magyarázatul elég talán névadónk kassai éveinek jelentőségére utalni, de rajta kívül is sok jele van annak, hogy a Társaság fő működési területén, Zemplénben rendszeresen Kassára vették vigyázó szemeiket példaadó elődeink. Nem véletlen tehát, hogy évkönyvünk idei, 23. kötete hangsúlyosan foglalkozik Kassával. Annál is inkább, mert szlovák tejtestvéreink alig adnak teret az Európa kulturális fővárosa program keretében azoknak a folyamatoknak, teljesítményeknek a bemutatására, amelyekkel a magyarság járult hozzá az idők során Kassa szellemi rangjához.

Köszönet „kassai emberünknek”, Kováts Miklósnak, Társaságunk elnökének, Fehér Józsefnek, alelnökünknek, Oláh Tamásnak, fotóművészünknek, Gaál Zoltánnak, valamint szerzőinknek, akik segítettek annak megszervezésében, hogy a megszokott rovatrendben ugyan, mégis speciális kötet születhessen 2013-ban, hozzájárulva Kassa fővárosi évének színesebb ünnepléséhez.

A Szerkesztő